

Boris Mlakar

Boris Mlakar

SLOVENSKO
DOMOBRANSTVO

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO

1943 - 1945

1943 - 1945

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

II 1523 A

020030807

COBISS

Boris Mlakar

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO

1943 - 1945

Postojanke Slovenskega domobranstva

BORIS MLAKAR
SLOVENSKO DOMOBRANSTVO

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1943/1945"

MLAKAR, Boris, 1947-

Slovensko domobranstvo : 1943-1945 :
ustanovitev, organizacija, idejno ozadje /
Boris Mlakar. - Ljubljana : Slovenska matica, 2003. -

ISBN 961-213-114-7

126074112

Boris Mlakar

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO

1943 - 1945

Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje

SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI

2003

II 1523

N 17 -11- 2003/807

K A Z A L O

UVODNA BESEDA	7
PRVO POGLAVJE	
RAZMERE V SLOVENIJI PO OKUPACIJI APRILA 1941	11
DRUGO POGLAVJE	
DRŽAVLJANSKA VOJNA V LJUBLJANSKI POKRAJINI PRED KAPITULACIJO ITALIJE	21
TRETJE POGLAVJE	
KAPITULACIJA ITALIJE IN PORAZ PROTIREVOLUCIONARNIH ENOT	37
ČETRTO POGLAVJE	
NASTANEK SLOVENSKEGA DOMOBRANSTVA	83
Nemška zasedba Ljubljanske pokrajine ter ustanovitev operacijske cone »Jadransko primorje«	83
Slovenska protirevolucija in novi nemški okupator	101
Pogajanja in sporazum o vzpostavitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljani ..	121
PETO POGLAVJE	
ORGANIZACIJSKA IN VOJAŠKA SESTAVA SLOVENSKEGA DOMOBRANSTVA	147
Organizacijski štab	147
Formacija in enote Slovenskega domobranstva	163
Novačenje v Slovensko domobranstvo	186
Poveljniški kader	213
Generalni inšpektor	235
Znaki in simboli Slovenskega domobranstva	266
ŠESTO POGLAVJE	
SLOVENSKO DOMOBRANSTVO IN NEMŠKI OKUPATOR	281
Statut Slovenskega domobranstva	281
Domobranska prisega	291

Slovensko domobranstvo v primežu nacistične propagande	
ter poskus formiranja slovenske SS divizije	329
Financiranje in oskrba	354
SEDMO POGLAVJE	
SLOVENSKO DOMOBRANSTVO KOT UDARNA SILA PROTIREVOLUCIJE ..	369
Utemeljevanje pojava in vloge Slovenskega domobranstva	369
Rupnikov krog in domobransko »vsenarodno gibanje«	398
Nekateri mednarodnopravni vidiki	414
OSMO POGLAVJE	
SLOVENSKO DOMOBRANSTVO IN KONEC VOJNE.....	427
Poskusi ločitve Slovenskega domobranstva od nemškega okupatorja	427
Narodni odbor in preimenovanje v Slovensko narodno vojsko	454
Konec vojne in umik iz domovine	466
DEVETO POGLAVJE	
VRNITEV DOMOBRANCEV V JUGOSLAVIJO IN NJIHOVA USODA	489
SUMMARY	527
SEZNAM KRATIC	531
IMENSKO KAZALO	533

UVODNA BESEDA

Domobranstvo oziroma v našem primeru Slovensko domobranstvo je seveda samo eden od številnih zgodovinskih pojavov in s tem tudi normalen predmet zgodovinopisne obravnave. To načelno gotovo drži, se pa v zvezi z njim pojavljajo določene težave na ravni praktičnega pristopa. Beseda in pojem domobranstvo namreč nedvomno v večini od nas še zmeraj puščata občutek dvoumnosti in nedorečenosti ter hkrati nekakšne izjemnosti, nenavadnosti. Ta občutek izhaja najprej iz poenostavljene podobe, ki jo je v desetletjih po drugi svetovni vojni o domobranstvu vzdrževala uradna politika in z njo publicistika oziroma mediji, v precejšnji meri pa tudi zgodovinska stroka. Analiza te podobe nam pokaže temeljno dejstvo, da je pač šlo za odnos zmagovalne revolucionarne strani do premaganega nasprotnika in to ne samo v razmerju odpornišvo – kolaborantstvo, temveč predvsem v odnosu revolucija – protirevolucija. To je poleg drugih stvari kazalo na dodatno razsežnost slovenske drame iz časa druge svetovne vojne, namreč na geografsko sicer omejeno, a sistemsko precej bolj razširjeno državljansko vojno. Domobranstvo je bilo samo najpomembnejša oborožena sila slovenske protirevolucije, pač tudi z zunanjimi obeležji kolaboracionizma. Dodatno je k nedorečenosti podobe o domobranstvu kazala tudi njegova tragična in v evropskih okvirih neprimerljiva povojna usoda, ki je kljub uradnemu zamolčevanju polagoma prihajala na dan. Po drugi strani pa je v demokratičnem sistemu 90. let v pogojih razmeroma svobodne in enakopravne politične ter ideološke diskusije domobranstvo postalo predmet novih diskusij, tako rekoč skoraj simbol in hkrati črta ločnica v novih političnih bojih. Polpretekla zgodovina in s tem tudi domobranstvo sta postala predmet zlorabe in tudi banalnih poenostavljanj. To se je seveda lahko dogajalo predvsem zato, ker take in podobne diskusije niso bilo opravljene že v preteklih desetletjih po vojni. Kljub vsemu ali pa prav zato pa se je vse to vendarle dogajalo tudi v jasno razvidnem ozračju sicer legitimnih poskusov revizije slovenske zgodovine druge svetovne vojne in obdobja po njej.

Vse to seveda ne vpliva najbolje na trezno in objektivno strokovno preučevanje problematike domobranstva. Raziskovalec se pri tem le težko izogne

vplivu svojega družbenega ali idejnega okolja in se vsled tega večkrat zateka k pozitivizmu ter izmikanju sintetičnim in s tem posredno vrednostnim sodbam. Glede na še vedno živo navzočnost domobranske teme v slovenskih poosamosvojitvenih časih je torej jasno, da znani pojem »potrebne zgodovinske distance« prav v tem primeru dobi svojo pravo veljavo. Seveda pa ima raziskovalec od omenjene žive navzočnosti te teme tudi določeno korist. V teh diskusijah namreč pridejo na dan ne samo različni in zanimivi pogledi, ocene, primerjave in vrednotenja tega pojava, temveč – predvsem po zaslugi še živih prič oziroma akterjev slovenske druge svetovne vojne – tudi mnogo novih podatkov in dejstev ter koristnih opozoril. Vsega tega se je v desetletju in več nabralo ogromno, in če upoštevamo še dostopnost količinsko in vsebinsko bogate t.i. emigrantske literature, je jasno, da je imel raziskovalec kaj vzeti v roke in da niti ni mogel uporabiti vsega zbranega gradiva.

V veliki meri se je ohranilo tudi arhivsko gradivo, pač z izjemo tistega, ki zadeva povojno usodo domobrancev. Tu je praznino deloma zapolnilo gradivo iz tujih arhivov, predvsem pa, kot vedno, spominski viri. Avtor pričujoče razprave je pri svojih raziskavah v okviru širših projektov na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani seveda s pridom upošteval tudi dosedanje literaturo, tako tujo kot predvsem domačo, med katero gre izpostaviti predvsem dela dr. Metoda Mikuža in Ivana Križnarja. Študija pravzaprav nima ambicije biti neka popolna monografija, od tod tudi njen »omejevalni« podnaslov. Verjetno bo bralec pogrešal predvsem podrobnejšo obravnavo vojaške dejavnosti oziroma opis bojov domobranskih enot s partizanskimi nasprotniki. Na tej stopnji se mi namreč predstavitev omenjene tematike, čeprav je za tako formacijo, kot je bilo domobranstvo, seveda značilna, ni zdela nujna, saj je problemsko in metodološko stvar povsem jasna in bi šlo tu predvsem za enostaven pozitivistični prikaz bojov. Bistvene poteze vojaškega razvoja Slovenskega domobranstva so sicer razvidne že ob drugih obravnavanih tematskih področjih, poleg tega pa so vojaški vidik v precejšnji meri predstavili in opisali že drugi avtorji, predvsem že omenjeni Ivan Križnar.

V končni črti predstavlja študija oziroma knjiga popravljeno in predvsem z zadnjim poglavjem o usodi domobrancev dopolnjeno doktorsko disertacijo, ki sem jo pred leti branil na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Tudi zato gre sedaj, ko predajam to knjigo v presojo javnosti, seveda moja velika zahvala v prvi vrsti mentorju prof. dr. Tonetu Ferencu, ki je skozi dolga leta potrpežljivo in naklonjeno spremljal nastajanje tega besedila, ob tem pa mi dajal koristne nasvete ter tudi posredoval nekaj dokumentov, ki jih je našel v tujih arhivih. Zahvala gre tudi obema članoma komisije, prof. dr. Milanu Ževartu ter prof. dr. Božu Repetu, ki sta na svoj način pripomogla k objektivnejši umestitvi bodoče knjige. Ob dopolnjevanju besedila sta mi po svojem branju z nasveti priskočila na pomoč tudi prof. Janez Grum in dr. Joža Mahnič, katerima enako velja moja zahvala. Za pomoč pri dolgoletnem zbiranju in preverjanju arhivskega in drugega gradiva se zahvaljujem tudi kolegom arhivistom iz vseh enot Arhiva

Republike Slovenije kot tudi sodelavcem Muzeja novejšje zgodovine Slovenije za fotografije. Za podporo pri delu velja zahvala tudi mojim sodelavcem in vodstvu Inštituta za novejšjo zgodovino in navsezadnje tudi moji družini, ki je zaradi mojega dela morala marsikdaj potrpeti.

Na koncu izražam svojo zahvalo tudi vodstvu Slovenske matice, ki je že pred leti sprejela besedilo o Slovenskem domobranstvu v svoj knjižni program.

Ljubljana, julija 2003

Boris Mlakar

RAZMERE V SLOVENIJI PO OKUPACIJI APRILA 1941

Vojne in okupacije kot običajne posledice le-teh ponavadi zapuščajo v zgodovinskem spominu prizadetih narodov in držav globoke sledi. Enako seveda velja tudi za doživljanje posameznikov, pri katerih lahko prihaja pri tem do osebnih in družinskih tragedij prav antično tragičnih razsežnosti. V preteklosti so vojne zavzemale različne pojavne oblike, razlikovale so se po intenzivnosti, trajanju, po zemljepisnih razsežnostih, po bolj ali manj usodnih posledicah ipd. Velja vsaj opozoriti, da so vojne kot ekstremna oblika t.i. politike sile z razvojem »civilizacije« v 20. stoletju zadobile globalne razsežnosti. Tako je bilo človeštvo priča tudi dvema svetovnim vojnama, od katerih predvsem druga po svojih tragičnih posledicah nima primerjave v človeški zgodovini. Take posledice je v veliki meri občutil tudi slovenski narod.

Napadeni ter okupirani narodi so v skladu s svojo zgodovinsko in objektivno geopolitično danostjo ter v skladu z novonastalimi okoliščinami v vojni igrali različne vloge ter se tudi različno odzivali na napadalčevo okupacijo. Glede na to, da sta bili v Evropi poglavitni povzročiteljici druge svetovne vojne ter nosilki nezakonite agresije nacistična Nemčija in fašistična Italija, nas tu zanima predvsem položaj in razvoj na njunih okupiranih ozemljih, posebej seveda v zvezi s Slovenijo. Praktično gledano, nas pri okupaciji kot najbolj bistveno vprašanje zanimata problem odpora proti okupatorju ter na drugi strani »nasprotni« problem sodelovanja z njim. Pri drugem mislimo predvsem na zavestno in izrecno obliko tega sodelovanja, za kar se je uveljavil naziv kolaboracija. V splošno sprejetem pomenu je kolaboracija tisto sodelovanje z vojnim sovražnikom oziroma okupatorjem, ki je škodljivo ali »nepravo« za vitalne narodne interese in ki v danih okoliščinah ni nujno potrebno za osebno ali skupinsko preživetje. Zato je pojem kolaboracije povezan predvsem s pojavom ideološkega in političnega identificiranja z okupacijskimi oblastmi oziroma, v drugi svetovni vojni, z njihovimi vojnimi cilji. Temu identificiranju ponavadi sledijo tudi ustrezna konkretna dejanja, ki neposredno ali posredno koristijo okupatorju pri doseganju njegovih ciljev. Seveda more priti do takih učinkov tudi pri taktičnem sodelovanju, le da je potrebno pri ocenjevanju in presojanju takih dejanj dobro analizirati motive in vzroke, ki so privedli do

sodelovanja. Navidez enaka dejanja namreč lahko izhajajo iz različnih, separatnih motivov, lahko celo iz poudarjene skrbi za narodne interese. Zato bi podrobna analiza odkrila več stopenj in motivov te kolaboracije na okupiranih območjih Evrope in za marsikatero bi lahko ugotovili, da gre le za funkcionalno ali celo taktično sodelovanje, torej sploh ne gre za kolaboracijo v zavestnem ali tudi vsebinskem pomenu besede. V razponu od kolaboracije do odporništvu je bilo v življenju okupirane Evrope mnogo mavričnih odtenkov in vsak vzorec obnašanja je imel tako svoje razumske kot tudi čustvene podlage. Kakorkoli že, če bi celotni sklop življenja in dogajanja med okupacijo pri nekem prebivalstvu poenostavili zgolj na ta dva pojava v ekstremnih pojavnih oblikah, bi lahko rekli, da sta komplementarna oziroma v medsebojnem dinamičnem razmerju. Seveda pa na tem mestu ne moremo omenjati vseh oblik odpora oziroma sodelovanja z okupatorjem, kajti, kot deloma že rečeno, upoštevati je treba specifičnosti določene dežele in prav tako posebnosti okupacijskih sistemov. V posameznih primerih je tudi znano, da se na močan odpor proti okupatorju lahko pojavi reakcija, tudi v obliki povečane kolaboracije, posebej če ne gre le za odporništvu, temveč npr. za revolucijo ali, enostavno, neracionalno nasilje, ko se pač del prebivalstva znajde v eksistencialni ali drugačni stiski ter se odzove v skladu s svojim videnjem položaja, pa čeprav je lahko tako ravnanje videti dolgoročno nerazumno ali celo v nasprotju s splošnim razvojem svetovne vojne. To lahko privede do omejenih oblik državljanske vojne, pač v pogojih, ki jih hote ali zgolj »objektivno« narekuje okupator.

Po eni strani je tako pomembno zgodovinsko ozadje, celotna podoba in struktura okupirane družbe iz časa pred okupacijo, po drugi pa so odločilne nove okoliščine, ki nastopijo z izbruhom vojne, z okupacijo, z novo okupatorjevo politiko do zasedenega območja in prebivalstva. Zaradi vseh teh momentov je zelo težko stvari posploševati ter podati neke »dokončne« zaključke v zvezi s problematiko okupacijskih sistemov ter od njih soodvisnih stopenj in zvrsti kolaboracije ter odpora v posameznih zasedenih evropskih deželah. Tudi za dejanja med okupacijo sicer drži stara resnica, da je pač poglaviten namen, ki tiči za njimi, hkrati pa seveda niso nepomembni učinki teh dejanj, ki so lahko neodvisni od namena. Zato torej ne gre obnašanja posameznikov in skupin med okupacijo ocenjevati le po nekih vnaprejšnjih obrazcih ali samo zunanjih pravnih in formalnih okvirih, temveč, kot rečeno, po njihovih namenih in hkrati po konkretnih rezultatih njihovih dejanj. Med drugim to tudi pomeni, da ljudi, ki so bili npr. iskreno prepričani, da je njihovo delovanje v korist njihovega naroda, pač ne moremo obravnavati kot izdajalce. Očitke bo treba iskati na drugi ravni. In še prej, pripadnikov in predvsem vodstev odporniških gibanj, ki so prekoračili običajne človeške in tudi pravno dopustne načine bojevanja, ni mogoče odvezati odgovornosti, tudi za morebitne reakcije na njihovo ravnanje. Tudi zato, če se spet vrnemo h kolaboraciji, se v novejšem zgodovinopisju po svetu uveljavlja ocena, da je bilo med drugo svetovno vojno v Evropi sicer mnogo kolaborantov, toda manj izdajalcev, kot je bil dosedanji prevladujoči vtis. In nekaj

sistemskega podobnega bi bilo potrebno reči tudi glede nekaterih odporiških gibanj.¹

Za predvojno Jugoslavijo lahko rečemo, da je bilo zanjo značilno marsikaj, kar je potem v določeni meri, neposredno ali pa posredno, pogojevalo razvoj dogodkov na njenem ozemlju med vojno oziroma okupacijo. Omeniti gre predvsem mnogonacionalno sestavo in s tem zvezano nerešeno nacionalno vprašanje, dalje precejšnje socialne, politične in seveda nacionalne napetosti, kar je skušal obvladati po vsaj nekaterih merilih avtoritarni režim očitno neuspešno, še več, sam je hote ali ne hote še generiral omenjena nasprotja. V novih razmerah vojne in okupacije so ta nasprotja ter z njimi povezana in iz njih vznikla šovinistična in profašistična gibanja ter ideologije prišla skoraj prosto do izraza, seveda če je to ustrezalo okupatorjem. Vsaj nekatera gibanja so imela za cilj tudi razbitje Jugoslavije, kar je sovpadalo s strateškimi cilji fašističnih okupatorjev, za njihovo delovanje tudi v novih razmerah zato vsaj ponekod skoraj ni bilo ovir. Fašistična agresija ter propad Jugoslavije kot enovite države aprila 1941 je pomenil veliko zarezo in preobrat v novejši zgodovini jugoslovanskih narodov. Država je bila razkosana, delno odkrito, delno pa prikrito okupirana prek oblike nekaterih kvislinških tvorb. Z vidika tega novega stanja je bilo seveda izjemno pomembno, kako bo vojna potekala naprej in kateri tabor bo končni zmagovalec. Jugoslavija je kot žrtev fašističnega napada in nato z emigrantsko vlado v Londonu kljub podpisani kapitulaciji ter kvislinškim »državam« ostajala v taboru tedaj še osamljene Velike Britanije, pri čemer se je razmerje sil bistveno spremenilo z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo.

Usodnost aprilskih dogodkov leta 1941 je bila za slovenski narod še bolj izrazita. Bil je razkasan na več držav že pred vojno, sedaj pa je doživel ponovno razkasanje in okupacijo in to od sosedov, katerih fašistični in nacionalistični režimi so imeli za svoj dolgoročni ali pa celo kratkoročni cilj uničenje slovenskega naroda. To je bilo izrazito poudarjeno pri nacističnem in madžarskem okupatorju, manj pa pri italijanskem, a je bilo seveda iluzorno pričakovati, da bi fašistična Italija vzdrževala kontinuiteto Slovenije v mali Ljubljanski pokrajini, še posebej če pomislimo na njeno predhodno postopanje s primorskimi Slovenci in Hrvati. Res pa je, da je le še italijanski okupator v Ljubljani uporabljal imeni Slovenija oziroma Slovenci. Tako je bilo takrat večini že na prvi pogled jasno, da so obeti za realno rešitev Slovencev in celotne Jugoslavije kot samostojnih narodnih oziroma državnih subjektov le na strani porajajoče se protifašistične koalicije. Drugačne ideje in opcije so bile stvar maloštevilnih fantastov. Toda kljub temu je takratni položaj v začetku vendar povzročal pri manjšem delu »meščanskega« političnega vodstva določeno taktično nihanje, ki pa je trajalo le kratek čas. Slo

¹ O tem glej več v: Rab Bennett, *Under the Shadow of the Swastika. The Moral Dilemmas of Resistance and Collaboration in Hitler's Europe*. New York 2002; Peter Vodopivec, O izdajstvu, narodnem izdajstvu in kolaboraciji. Delo, 20. 4.–4. 5. 1996; Boris Mlakar, Domobranstvo, njegov nastanek in konec v evropskih primerjavah. Zgodovina v šoli 2003, št. 3-4, str. 9–15.

je namreč za pomisel in za bojazen, da bodo sile Osi morebiti zmagale in da je tudi v tem primeru potrebno najti neko optimalno rešitev zase in za svoj narod. Tudi v tem primeru bi bilo treba živeti naprej in zato lahko v zadevnih preračunavanjih in tudi nekaterih korakih vidimo tudi skrb za narodov položaj. Tudi pri političnih silah, ki so bile v osnovi protifašistične, je v danih razmerah nastopajoče okupacije in negotove prihodnosti nastopilo vprašanje, kako kratkoročno reagirati na to okupacijo, upoštevajoč cilje okupatorjev, objektivne interese slovenskega naroda, možnosti konkretnega poteka dogodkov in seveda mednarodni okvir. Sčasoma je na te vzorce obnašanja vplival tudi avtonomni potek dogodkov v domovini in med domačimi ljudmi samimi.²

Vsekakor je bilo ob takih zgodovinskih prelomnicah zelo pomembno, kakšno bo obnašanje in reagiranje t.i. subjektivnih sil, se pravi vodilnih političnih strank in osebnosti, ki so stale na čelu naroda, oziroma so si to vodstvo na različne načine lastile. Uradno sta v sicer šepajočem parlamentarnem sistemu pred vojno Slovence zastopali predvsem največji stranki: Jugoslovanska radikalna zajednica (Slovenska ljudska stranka, SLS, slabšalno imenovani tudi klerikalci) ter Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS, liberalci, naprednjaki, jugoslovenarji), medtem ko so bile delavske stranke razpršene in nepomembne. Maloštevilna, a dobro organizirana Komunistična partija (KPJ-KPS) je delovala zaradi prepovedi v ilegali. Obe omenjeni stranki sta se v slovenskem in jugoslovanskem okviru menjavali na oblasti ter vodili do Beograda več ali manj drobtinčarsko politiko, čeprav je vsaj SLS ostajala na programu slovenske avtonomije. Prav ta močnejša ljudska stranka po svoji strukturi ni bila meščanskega izvora in si je prizadevala za interese slovenskega naroda, vendar jo je pred vojno vse bolj hromil strah pred komunizmom, kar je v njenem vodstvu in članstvu privedlo do cepljenja in strujanja ter pomanjkanja samozavesti. Na zunaj tega sicer pravzaprav ni bilo videti, saj je stranka izkazovala izredno gospodarsko in kulturno aktivnost. Zavzemala se je za slovensko avtonomijo, ki naj bi postala po sporazumu Cvetković-Maček realna rešitev tudi za Slovenijo, gotovo v obliki banovine.³ Liberalci so se kot šibkejši partner v glavnem vdinjali Beogradu in se celo zavzemali za unitaristično Jugoslavijo. Seveda pa so slovensko predvojno politiko omejevala še nekatera nespremenljiva dejstva, pri čemer mislimo na odnos moči, na mednarodni razvoj, na nastop izrazito imperialističnih trendov v srednji Evropi. Poleg tega so imele vlogo tudi okoliščine »subjektivnega« značaja, kot so odsotnost državotvorne tradicije, konservativnost in zavezanost kmečkemu stanu in do neke mere tudi katoliški Cerkvi, občutek brezizhodnosti, kar pa je v veliki meri veljalo tudi za celotno Jugoslavijo. V nekem smislu slovenski politiki niso imeli odgovorov na tedanja pereča vprašanja; ampak, kje v Evropi so jih tedaj sploh imeli? Lahko bi vseeno rekli, da je, če drugega ne, položaj nekako sugeriral prihod novih ljudi v vodstvo, čeprav se v zgodovini tudi to ponavadi izkaže za dvorezen meč. Kljub

² Boris Mlakar, Upor ali kolaboracija – resnična dilema? Prispevki za novejšo zgodovino (dalje PNZ) 2001, št. 2, str. 114–115.

³ Mihajlo Konstantinović, Politika sporazuma. Novi Sad 1998, str. 49 sl.

vsemu prevladuje vtis, da se je neko rešitev le poskušalo najti, in to tudi s pogajanja s silami Osi, pač s ciljem, da bi se izognili vojni, kljub realnim prozahnim simpatijam. Bil je to poskus najti izhod v sili, ki pa ni našel velikega razumevanja v deželi, kar je potrdil državni udar 27. marca 1941, ki je bil sicer predvsem rezultat britanske pobude. Res pa je, da se pred vojno in ob začetku vojne še nihče v Evropi ni popolnoma sprijaznil z dejstvom, da pomenita nacistična Nemčija in fašistična Italija kakovostno bistveno drugačen (negativen) politični pojav v novejši evropski zgodovini ter predvsem tudi izredno vojaško moč.

O nekakšni ohranitvi slovenskega kulturnega in političnega življenja je bilo po okupaciji moč govoriti le še v t.i. Ljubljanski pokrajini, ki je obsegala Ljubljano z Notranjsko, Belo krajino in večjim delom Dolenjske. To je veljalo le za področje kulturne prakse in do neke mere za strankarsko življenje, ki kot tako ni bilo ovirano, a tudi ne formalno dovoljeno, saj je bila, kot je znano, v Italiji dovoljena le fašistična stranka PNF. Do neke mere pa je na podeželju vendarle še ostajal občutek pripadnosti in je delovala mreža zaupnikov SLS. Tu so torej nastopile precejšnje spremembe, na področju uprave pa je stvarno moč tudi imel v rokah italijanski okupator na čelu z visokim komisarjem. Na srednji in nižji stopnji uprave so bile sicer ohranjene slovenske strukture, a to stanje je bilo, v celoti gledano, nekako zacementirano, izboljšanja ni bilo pričakovati, volitev ni bilo ipd. Spremembe so bile rezultat okupatorjevih potez in so praviloma šle v smeri slabitve slovenske komponente oziroma avtonomije, ki naj bi bila zagotovljena s priključitvenim aktom 3. maja 1941. Le-ta je bil seveda v nasprotju z določbami mednarodnega vojnega prava, toda za sile Osi so bile kršitve tega prava vsaj v vzhodni in južni Evropi prej pravilo kot izjema. Glede na kruto in raznarodovalno politiko nacističnega okupatorja na Gorenjskem in Štajerskem je stanje v Ljubljanski pokrajini sicer pomenilo neko relativno olajšanje, znosnost, toda vznesenost zaradi milejše italijanske politike vsekakor ni bila primerna, saj so bili dolgoročni cilji te politike v slovenskem prostoru jasno razvidni ali vsaj predvidljivi. Omenjeno vznesenost so z romanskim pompom ter samovšečnostjo stalno sugerirali predstavniki fašistične uprave, med drugim tudi s prenarejanjem raznih izjav vidnih slovenskih predstavnikov o lojalnosti. Časopisje je vsekakor bilo pod stalno skrbno cenzuro.⁴ Toda ob tem lahko tudi mirno zaključimo, da sta ustrežljivost (branje misli?) in izkazovanje lojalnosti pri nekaterih slovenskih ustanovah in osebnostih šla včasih predaleč. Tu sploh ni šlo samo za politike, ampak tudi za nekatere kulturne delavce.⁵ Oportunizem je s človeškega gledišča sicer razumljiv, a samo do takrat,

⁴ Literatura o okupacijskih sistemih v Sloveniji je kar obsežna, zato naj tu navedemo samo najpomembnejšo: Ivo Juvančič, *Italijanski okupator v Ljubljani 1941–1943*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje PZDG), 1962, št. 1–2, str. 63–143; Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942*. Maribor 1987 (z obsežno uvodno študijo »Italijanski okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini«); isti, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor 1968; Ferdo Godina, *Prekmurje 1941–1945*. Murska Sobota 1980; Marco Cuzzi, *L'occupazione italiana della Slovenia (1941–1943)*. Roma 1998.

⁵ Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*. Ljubljana 1995, str. 95–96.

ko ne škoduje skupnim interesom in dobremu imenu celotne narodne skupnosti, upoštevajoč pri tem tudi konkretni mednarodni kontekst. Prav ljudi na odgovornih položajih je treba s tega vidika tudi strožje ocenjevati kot navadnega človeka. V tem smislu je razumljiva pritožba nad nekoliko preveliko ustrezljivostjo nekdanjega bana dr. Marka Natlačena s strani dr. Alojzija Kuharja, ki je spomladi 1943 v pismu navedel, da »v Jeruzalemu že so nam ga Angleži prinesli na dilci...«⁶ Toda če se resno vprašamo, ali je omenjeni odnos do italijanskih okupacijskih oblasti v danem trenutku zares škodoval interesom slovenskega naroda, je seveda treba odgovoriti, da ne. Upoštevajoč vse okoliščine, posebej še nacistično politiko na ostalih ozemljih, je taka politika bila do neke mere celo koristna. Seveda pa ne vemo, kako bi italijanske oblasti ravnale v primeru, če bi se vsi slovenski subjekti že od vsega začetka do njih obnašali sovražno oziroma jih ignorirali. Toda zmeraj je potrebno najti stik z okupacijsko oblastjo, saj ima po mednarodnem vojnem pravu vsaka stran v razmerju do druge tako dolžnosti kot tudi pravice. Ta dilema pa je seveda ob nacistični politiki na Štajerskem in Gorenjskem odpadla.

Obstoj in delovanje t.i. sosveta pri italijanskem visokem komisarju v Ljubljani je tako z vidika gornjih vprašanj sicer vprašljiv, pri čemer pa ostaja dejstvo, da ta organ ni imel nobene odločujoče vloge in da se je izredno redko sestajal, poleg tega pa sta po začetku italijanske represivne politike dva najbolj vidna politika iz njega protestno izstopila.⁷ Kot rečeno, obstajali so tudi argumenti za politiko sodelovanja z okupacijskimi oblastmi: ekonomska, upravna in politična »kolaboracija« slovenskih elit naj bi ustvarila nekakšen blažilen tampon med sicer sovražno fašistično okupacijo in slovenskim prebivalstvom. Sicer pa je vprašljivo, če je do politične kolaboracije sploh prišlo glede na to, da se je politično življenje odvijalo zgolj v okviru fašistične stranke. Gotovo bi šlo za to v primeru, če bi se kdo od slovenskih politikov priključil stranki ter jo propagiral med Slovenci. Italijanske oblasti so sicer delale v smeri fašizacije življenja v Ljubljanski pokrajini, toda razen nekaterih »uspehov« v študentski organizaciji, niso imele skoraj ničesar pokazati. Seveda so ob tem slovenske gospodarske elite skrbele tudi za svoje gmotne interese, vendar bi bila klasična marksistična oznaka o zgolj razrednih interesih tu pretirana. Vendar pa vrhovi vodilnih slovenskih strank niso bili profašistično usmerjeni, njihove simpatije so bile na strani zahodnih zaveznikov ter so upali na njihovo zmago. Povezavo v tem smislu sta predstavljala obstoj in delovanje kraljevske emigrantske vlade ter sodelovanje slovenskih predstavnikov v njej. Res pa so se našli nekateri posamezniki, ki so dajali vtis, da računajo z zmago Osi in so skušali tudi v tem primeru izkoristiti dane možnosti.

⁶ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (dalje ARS II), partizanski arhiv (dalje PA), fasc. 495/III. Sicer pa Kuhar v tem pismu 8. 3. 1943 dalje piše, da bi se namesto Natlačena že nekdo drug našel za pot v Rim. Nekdo je po njegovem torej le moral tja iti.

⁷ Več o sosvetu glej v: Tone Ferenc, »Gospod Visoki Komisar pravi...« Sosvet za Ljubljansko pokrajino. Dokumenti. Ljubljana 2001; Vladimir Ravnihar, Moj politični dnevnik za časa okupacije. Borec 1988, št. 1, str. 33–35.

Takih oportunistov je bilo kar nekaj na slovenskem ozemlju, ki so ga 1941 zasedli nacisti.

Stanje v Ljubljanski pokrajini, ki je bilo relativno ugodno v primerjavi s stanjem na nemškem in madžarskem okupacijskem območju, so nekateri pričeli dojemati kot nekakšno vzorčno stanje, v katerem bi bilo mogoče relativno mirno in brez večjih pretresov pričakati konec vojne, ob minimalnih žrtvah in izgubah v premoženju. Taka politika čakanja, ki je sicer pravilno računala, da se bodo odločilni dogodki in preobrati zgodili na svetovnih frontah in z zavezniškimi silami, seveda ni predvidevala nekega posebej aktivnega in oboroženega, predvsem pa ne takojšnjega odpora proti okupatorju na nacionalnem ozemlju Slovenije oziroma Jugoslavije. Takšna naravnost je bila sicer videti dokaj racionalna v Ljubljanski pokrajini, manj pa npr. na nemškem okupacijskem območju. Tam je vladal teror, izvajali so politiko raznarodovanja in izseljevanje Slovencev je bilo v teku. Aktiven in zgoden odpor, ki je kasneje sledil, je okupatorju verjetno preprečil nekatere od načrtov, poleg tega pa je imel zelo ugoden psihološki učinek, saj je okupatorju in mednarodni javnosti pokazal, da slovenski narod živi in se ni vdal v usodo, ki mu jo je namenil nacizem. Poseben učinek je v moralnem pogledu imel tak odpor na Primorskem. Seveda pa je ob tem še zmeraj ostajalo legitimno vprašanje taktike tega odpora, saj je ob okupatorjevih represalijah posledično povzročal velike dodatne žrtve. Gotovo je tudi, da je bila legitimna pravica vsakogar ne pridružiti se omenjenemu odporu. Tudi sama akcija polk. Draže Mihailovića, ki je od poletja 1941 nekako personificirala ta odpor v (jugoslovanski) domovini, je bila zasnovana bolj na taktiki čakanja in kvečjemu sabotažne dejavnosti in obveščevalne službe za zaveznike kot pa bolj aktivnega bojevanja, pač tudi zaradi strahu pred okupatorjevimi povračilnimi ukrepi. Le-ti so kmalu, zaradi partizanskih akcij, vsaj v Srbiji dejansko bili strašni. Koncept odpora (kasnejšega) protikomunističnega tabora v Sloveniji je bil organizirati ilegalno odporniško mrežo, organizirati ilegalne enote, zbirati orožje in informacije ter čakati na odločilni trenutek, ko bi po njegovi presoji veljalo zares udariti po okupatorju ter z vsemi silami, ki jih premore narod, zasesti svoje etnične meje. Takemu gledanju je bil, mimogrede, vsaj v prvem obdobju okupacije blizu tudi znani narodnjak Lojze Ude. Ta trenutek bi nastopil predvsem takrat, ko bi se fronte neposredno približale Sloveniji. Poleg tega so v letu 1941 obstajali tudi načrti ali vsaj predlogi o ustanovitvi ilegalne slovenske vlade v domovini, ki bi ta odpor vodila in koordinirala. To se ni uresničilo, toda po vojaški liniji je SLS že konec maja ustanovila Slovensko legijo, liberalci pa v začetku avgusta 1941 Sokolsko legijo. Drugi tabor je kasneje formiral še Narodno legijo. Ti dve legiji sta se vključili v organizacijo četništva, ki sta mu v Sloveniji načelovala major Karel Novak in sprva tudi polk. Jaka Avšič.⁸ Politiki, pripadniki omenjenih vojaških

⁸ Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija*. Ljubljana 1990, str. 206–219; Rudolf Smersu, *Milanu Fincu v spomin*. Vestnik 1957, št. 1; Rudolf Smersu, *Ob 20-letnici Slovenske legije*. Vestnik 1961, št. 4, str. 68; Karlo Novak, *Klofuta v obraz pravice*. Pogledi 1997, št. 18–19, str. 9–13; Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje ARS I), VOS-II-3/6, poročilo 11. 8. 1944.

in drugih političnih organizacij, so vladi v Londonu ter zahodnim zaveznikom prek Vatikana in prek Švice pošiljali sprva podrobna poročila o stanju v domovini, posebej na nemškem okupacijskem območju, pozneje pa se je formirala tudi prava obveščevalna služba v vojaškem smislu, ki je pošiljala na zahod poročila bolj vojaškega značaja. Tu sta se izkazali mreži polk. Vladimirja Vauhnikarja ter Slovenske legije. Tako stanje naj bi se s hkratno izgradnjo podzemne organizacije nadaljevalo in v domovini so za tako stališče imeli podporo pri kraljevski vladi.

Komunisti in njihovi levičarski zavezniki pri tem niso sodelovali in so se organizirali neodvisno od delovanja dotedanjega vodilnega tabora, in to že od vsega začetka v potencialnem nasprotju z njim. Omenjeni stiki slovenske predvojne elite z italijanskimi oblastmi, ki jih je partijska propaganda še potencirala, so vsaj v mestu Ljubljana neprijetno odmevali med delom prebivalstva, s čimer so bili ustvarjeni psihološki in drugi pogoji za drugačen in radikalnejši odnos do novega stanja. Iz vzdušja katastrofe je logično raslo prevratniško razpoloženje, tudi jeza na prejšnjo oblast, med mladino je rasla pripravljenost za akcijo, pri čemer je igralo vlogo tudi tradicionalno vzvišeno mnenje o Italijanih. Vodstva KPS ter krščanskih socialistov in t.i. demokratičnih sokolov so ob asistenci nekaterih vodilnih kulturnih delavcev 26. aprila 1941 ustanovila Protiimperialistično fronto. Po svoji sestavi kot tudi po svoji osnovni intenciji, t.j. hotenju komunistov, da na kakršenkoli način podprejo politiko Sovjetske zveze, je ta fronta v bistvu nadaljevanje predvojne Ljudske fronte. Po nacističnem napadu na Sovjetsko zvezo se je preimenovala v Osvobodilno fronto (OF), pri čemer ostajajo o njeni usmeritvi do 22. junija 1941 še resne nejasnosti. Kljub vsemu ni dvoma, da je vsaj pri vodilnih komunistih šlo za prvenstveni načrt izvedbe revolucionarnega prevrata in prevzema oblasti, pač ob misli na skorajšnjo zmago Rdeče armade po pričakovanem nemškem napadu. V funkciji tega so se komunisti odločili za organiziranje odpora proti okupatorjem in to normalno mimo dotedanjega političnega vodstva, ki naj bi po njihovem mnenju s propadom kraljevine Jugoslavije doživelo zgodovinski polom. Gotovo je pri nekomunistih in tudi pri večini komunistov šlo v subjektivnem smislu tudi ali celo predvsem za odporniško dejanje. To do neke mere dokazuje proglas CK KPS s konca aprila 1941, naslovljen na slovenski narod ter pripadnike okupacijskih sil, kakor tudi t.i. »Gesla našega osvobodilnega boja« iz srede junija, čeprav oba dokumenta še zmeraj skušata vzpostaviti ravnotežje med nevarnostjo nemško-italijanskega in angleško-ameriškega imperializma ob hkratnem nekritičnem povzdigovanju Sovjetske zveze. Precej bolj konkretni so bili sklepi partijskega posvetovanja 1. junija, ko so sklenili ustanoviti vojaške komiteje in se pripravljati na vstajo.⁹ Postavimo si sicer lahko vprašanje, zakaj staro politično vodstvo ni bilo povabljeno k tej fronti, a odgovor je verjetno že jasen, če poznamo predvojna nasprotstva in ideološki ekskluzivizem na obeh

⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje DLR), knjiga 1, Ljubljana 1962, št. 6, str. 23–29; št. 10, str. 42–43; Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem (dalje NOV) 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 82–83.

straneh. Tako se je sedaj levičarjem lahko zapisalo, da je bila »naše nesreče« kriva »naša domača kapitalistična gospoda, ki je s svojo izkoriščevalsko, zatiralsko, koruptno in izdajalsko notranjo ter zunanjo politiko 23 let upropaščala in končno do temeljev izpodkopala obrambno silo narodov Jugoslavije«. Člane že omenjenega sosveta so dalje proglasili za »izdajalce slovenskega naroda«¹⁰ in končno so citirali Stalinove besede: »Postalo je očitno, da si osvoboditve delovnih množic zatiranih narodov in odprave narodnega zatiranja ni mogoče zamisliti brez preloma z imperializmom, brez strmoglavljenja 'lastne' nacionalne buržoazije in brez zavzema oblasti po samih delovnih množicah.«¹¹ Iz teh besed neprikrito udarja revolucionarna nota, revolucija pa je bila za komuniste seveda končni cilj. To pa seveda ni bila prava taktika za vzpostavitev »vsenarodne« OF. Pravega poziva na oborožen odpor pa še ni bilo, ker po besedah Edvarda Kardelja »niso bili podani objektivni pogoji za to«. Po njegovem bi se morali v primeru upora pred napadom na Sovjetsko zvezo nasloniti na Anglijo, kar pa bi bila »samo potrditev stremljenja reakcije« in s čimer bi »okrepili domačo reakcijo in postali privesek imperialistične vojne« itd. Dne 15. maja 1941 je Tito poslal v Moskvo depešo, da bo dvignil vstajo, ko bo napadena Sovjetska zveza. Prav z nemškim napadom pa se je dotedanja imperialistična vojna v očeh komunistov spremenila v pravično vojno, kar jih je razbremenilo raznih ozirov. To jih je utrdilo v prepričanju, da je prišel čas za izvedbo revolucije, po drugi strani pa jim je nalagalo drugačno taktiko.¹² Že samo preimenovanje fronte je tu dokaj zgovorno. Spremenila se je taktika pridobivanja ljudi in z njo tudi besednjak, zato je bilo poslej zgoraj omenjene misli moči brati le še v internih partijskih materialih ali pa šele po vojni. Organizacija odpora, tudi oboroženega, v katerem so komunisti že od vsega začetka imeli brezprizivno vodilno vlogo, je tekla naprej, poleti 1941 je prišlo do oboroženih napadov, do utrjevanja in širjenja mreže OF, širitev pa je bila zaznavna tako v (geografsko) širino kot tudi v globino med prebivalstvo. »Država v državi«, ki jo je sicer že januarja 1942 zadevno proglasil Boris Kidrič, je bila optimistično pretirana, slonela je sicer že na realno doseženih uspehih, predvsem pa na samozavesti revolucionarnega samooklicanja za edinega zastopnika in voditelja slovenskega naroda. Tu mislimo predvsem na sklepe Vrhovnega plenuma OF oziroma SNOO iz srede septembra 1941, ki so jim sledile še t.i. temeljne točke OF ipd. Že samo omenjene trditve pa tudi kažejo

¹⁰ Naša nesreča in naša vera! Slovenski poročevalec, št. 1, maj 1941; Kdo in kaj so izdajalci slovenskega naroda, imenovani v Sosvet Ljubljanske province. Slovenski poročevalec, št. 2, 8. 6. 1941.

¹¹ Izdajalska gospoda... Slovenski poročevalec, št. 3, 15. 6. 1941.

¹² O tem ter tudi o stališčih komunistov do revolucije ter do obrambe Jugoslavije pred vojno glej naslednja dela: Jože Pirjevec, Sklep sekretariata Izvršnega komiteja komunistične internacionale št. 688, z dne 15. septembra 1940. PNZ 1997, št. 2, str. 117–122; Vida Deželak-Barič, Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucije. PNZ 1995, št. 1-2, str. 137–162; Janko Prunk, Boris Mlakar, Jera Vodušek-Starič, Zgodovinarji o komunizmu. Delo, 10.–13. 3. 1998; Bojan Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB? Slovenski upor 1941. Ljubljana 1991, str. 69–84.

na rojevanje nove države, mimo one s predstavniki v Londonu oziroma v Ljubljani.¹³

Odpor v raznih oblikah in tudi oborožena akcija na več področjih Slovenije sta se vse bolj razvnela, z njima se je krepila vloga OF ter hkrati KPS. V začetku je ta odpor s svojimi nosilci užival precejšnjo podporo prebivalstva. Kljub drugačnim trditvam seveda še zdaleč ni imel za seboj večine slovenskega naroda, ni pa dvomiti, da so bile v določenih predelih simpatije naroda jeseni 1941 pretežno na strani OF. Šlo je le še za vprašanje razširjenosti njenih organizacij in »popularizacije« njene vloge. S širitvijo njenega vpliva je po trditvah propagande OF prodiralo tudi spoznanje, da si mora svobodo priboriti vsak narod sam, če pa že to ni objektivno mogoče, je treba storiti vse, kar je v njegovi moči, da pripomore k zmagi nad fašizmom. To gledanje je vsebovalo tudi oborožen boj, ki seveda zahteva ogromno žrtev, a hkrati prinaša moralni kapital in ugled v mednarodnem okviru. Program OF pa je sicer govoril tudi o ciljih, ki niso zadevali zgolj osvoboditev izpod okupatorske oblasti, temveč tudi perspektivo drugačne povojne ureditve. Brezprizivna vodilna vloga komunistične partije, poznavanje njenega programa in izjav njenih voditeljev ter poznavanje stanja v mednarodnem komunističnem gibanju in posebej v Sovjetski zvezi so nakazovali tudi verjetno zmago revolucije v Sloveniji. V tem in ne samo v tem so se tedaj že skrivali razlogi za vse bolj očitna nasprotja v delu slovenskega naroda, tudi glede odnosa do OF in oboroženega odpora proti okupatorju.

¹³ Boris Kidrič, Država v državi. Osvobodilna fronta, št. 6, sredi januarja 1942. Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, str. 21 sl.; Lovro Šturm, Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941. Podjetje in delo 1998, št. 6-7, str. 1089–1097.

DRŽAVLJANSKA VOJNA V LJUBLJANSKI POKRAJINI PRED KAPITULACIJO ITALIJE

Praksa takojšnjega oboroženega boja proti okupatorju je neposredno podirala strategijo »meščanskega« vodstva o postopnem ilegalnem organiziranju in čakanju na končni ugodni trenutek. Objektivno in subjektivno je bilo partizansko gibanje, tedaj in kasneje na splošno imenovano narodnoosvobodilno gibanje (NOG), direktno usmerjeno proti vsem, ki so vsaj začasno, neposredno ali posredno, pomagali vzdrževati okupacijski status quo, pa čeprav je šlo za »mili« italijanski režim v Ljubljanski pokrajini. Oboroženi odpor, ki je sčasoma povzročal tudi vse več nedolžnih žrtev ter vse večji vpliv OF in KPS med narodom, je vznemiril vodstva političnih strank ter njihove simpatizerje in sopotnike v že omenjenih organizacijah. V bistvu je šlo tudi že za občutek ogroženosti, čeprav je treba reči, da so bile prve reakcije, sicer samo verbalne narave, na delovanje OF in KP ter posebej slovenskih partizanskih čet različne. Razlikovale so se v odtenkih tako po stopnji kritičnosti, na začetku tudi po stopnji simpatije in solidarnosti, pri čemer mislimo na tiste skupine, ki so imele zveze z vlado v Londonu ter Dražo Mihailovičem.¹⁴ Odpornišтво Slovenske legije in sorodnih formacij je ostajalo v ilegali ter se izražalo predvsem z izdajanjem listov in letakov ter organiziranjem obveščevalne službe. To nasprotje se je vse bolj kazalo tudi v radijskih govorih slovenskih politikov v Londonu, ki so na podlagi poročil iz Ljubljane opozarjali na ustvarjanje neenotnosti ter na škodljivost partizanstva. Ta škodljivost je ali naj bi obstajala v prevelikih žrtvah zaradi okupatorskih povračilnih ukrepov, učinki oziroma korist od tega boja naj ne bi bili v nikakršnem razmerju s škodo. Takšno »samomorilsko« početje naj bi bilo še tolikanj bolj nesmiselno, ker se bodo zadeve v okviru druge svetovne vojne odločale na zunanjih – svetovnih bojiščih in nikakor ne v mali Sloveniji, zakaj se potem siliti s prezgodnjimi junaškimi dejanji. Treba se je pripravljati na končni obračun, se organizirati in varovati slovenska življenja in premoženje. Slovenski narod je premajhen in preveč ranljiv za takšne pustolovščine.¹⁵

¹⁴ Alojzij Kuhar v že omenjenem pismu tudi piše, da so v Londonu zagovarjali in zvesto prenašali naprej stališča o partizanstvu, ki so jih dobivali iz domovine.

¹⁵ Primerjaj radijski govor dr. Mihe Kreka 17. 12. 1941, ARS II, Zbirka Slava Klemenčiča, fasc. I/3 ter pridigo škofa dr. Gregorija Rožmana na prvo adventno nedeljo, Slovenec, 21. 12. 1941.

Jasno je, da je ob siceršnjem delovanju OF omenjene politične kroge najbolj bodla v oči nedvomna vodilna vloga KPS. To dejstvo je bilo v bistvu rdeča cunja z bogato predzgodovino in daljnosežnimi posledicami. S strahom pred komunizmom in z njegovo nevarnostjo se je dolga leta pred vojno soočala prav »meščanska« politika, skupaj s cerkveno hierarhijo, ki je kritje za to videla v ustreznih papeških enciklikah. Res pa je, da so v delu slovenske Cerkve t.i. protikomunistične enciklike razlagali izrazito omejevalno, predvsem pa niso sledili (niso vedeli zanje?) zadevnim navodilom tako Pija XI. kot tudi njegovega naslednika, da glede na nove okoliščine ni mogoče odklanjati morebitne ponujene roke komunistov in da z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo ni nastopil čas križarske vojne, temveč da je v tej vojni celo zaželeno pomagati in sodelovati s (komunistično) Sovjetsko zvezo.¹⁶ Ta strah pa je seveda slonel na poznavanju dogajanja prav v Sovjetski zvezi ter deloma delovanja KP v sami Sloveniji in Jugoslaviji. Stalinizem je s svojimi ekstremnimi manifestacijami dolil dodatnega olja na širjenje protikomunizma. Ozadje je bilo torej ideološko in razredno, a hkrati tudi človeško in civilizacijsko. Vse bolj prevladujoča vloga KPS v okviru OF, ki je prvič kulminirala s t.i. Dolomitsko izjavo pozimi 1943, je tudi vse bolj realno kazala na perspektivo zmage revolucije kot »stranskega« produkta NOB. Vse bolj se je v protirevolucionarni propagandi širilo spoznanje, da je osvojitev oblasti ter s tem tudi izvedba revolucije pravzaprav glavni cilj KPS, NOG in boj proti okupatorju pa za doseg tega cilja zgolj sredstvo. Zato je bila reakcija vodilnih »meščanskih« sil na tako perspektivo, ki je sledila, v subjektivnem pogledu dejansko obrambnega značaja in res se vse bolj uporablja pojem samoobramba pred komunizmom. V taki drži jih je potrjevala tudi vse bolj nasilna praksa partizanov in posebej pripadnikov Varnostnoobveščevalne službe OF (VOS) do vseh domačih nasprotnikov. Seveda so teoretično obstajale še druge opcije, npr. vključitev v OF ter s tem razvodenitev njene revolucionarne ostrine, ali po drugi strani, mirovati in se vdati v usodo. To drugo pa je bilo že v prvi polovici leta 1942 iluzorno, kajti nasprotja so bila že tako izrazita, da do narodne enotnosti nikdar več ni prišlo. Vse bolj je postajalo očitno, da je prišlo do dokončnega prepada med partizanstvom na čelu s KPS ter t.i. belo gardo, ki je v začetku v partijskih očeh pomenila predvsem nasprotnike partizanstva, nato pa celotni svet starih demokratičnih »meščanskih« sil. Izraz »bela garda«, ki izvira iz ruske revolucije, je bil v tej zvezi zelo indikativen. Vodstvo OF oziroma KPS je tudi skušalo takoj zatreti možnost kakršnihkoli taktiziranj v zvezi s t.i. narodno enotnostjo ter je deklariralo OF kot enotno gibanje in za edinega predstavnika bojujočega se slovenskega naroda. Hkrati je ob tem vprašanju obračunalo z raznimi skupinami oziroma jih »diferenciralo«, ki so imele poleg protifašističnega in nacionalnega predznaka tudi druge »separatne« interese ter niso hotele izgubiti svoje identitete v okviru OF. Tak je bil vsekakor primer s skupino »Stara in nova

¹⁶ Janko Pleterski, Senca Ajdovskega gradca. O slovenskih izbirah v razklani Evropi. Ljubljana 1993, str. 96–97, 130 sl.

pravda« pod vodstvom inž. Črtomira Nagodeta, ki je bila v začetku leta 1942 izključena iz OF.¹⁷ Poseben primer predstavlja ustanovna skupina OF krščanskih socialistov, katerih »usoda« je bila določena že z omenjeno Dolomitsko izjavo.¹⁸ Ob vsem tem so imeli vlogo tudi razni nesporazumi, osebne ambicije, a tudi taktika političnih skupin, ki niso hotele jasno razkriti svojih namenov.

Druga temeljna teoretično možna izbira nasprotnikov partizanstva bi bila organizacija lastnega osvobodilnega gibanja, in to v podobni obliki in intenzivnosti, se pravi, oboroženi boj zoper okupatorja ob partizanski Narodno-osvobodilni vojski (NOV) oziroma lastno partizanstvo. Vprašanje je, kako bi se stvari razvijale v takem primeru, vsekakor pa je vprašljivo, če bi bil odnos različnih osvobodilnih gibanj tako »miroljuben« kot npr. v Italiji in Franciji. Na Poljskem in Grčiji ta odnos že ni bil več miroljuben. Toda za nastanek takega položaja je bilo v bistvu že prepozno. Po eni strani Slovenska legija in podobne formacije sploh niso bile pripravljene na takojšnji partizanski način bojevanja, njihova taktika je bila pač drugačna, po drugi strani pa tega partizansko in partijsko vodstvo niti ni več dopuščalo. Nekako v smislu že omenjene Kidričeve sintagme o državi v državi in iz samozavesti, da predstavlja edino prave interese velike večine slovenskega naroda, je to vodstvo razglasilo vsako organiziranje kakega vojaškega gibanja izven OF za izdajalsko, oziroma, da se šteje za izdajalca in kaznuje s smrtjo vsakdo, ki »dela na tem, da na ozemlju slovenskega naroda nastane oborožena sila, ki ne raste iz Slovenskih narodno-osvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite pod političnim in vojaškim vodstvom OF«.¹⁹ Iz tega je razviden popoln prelom, ki je bil v danem položaju sicer posledica odnosov med gibanjem Draže Mihailovića in Titovim partizanstvom na jugu jugoslovanske države, a se je počasi prenašal tudi v Slovenijo, čeprav tu poskusi organiziranja četništva še niso bili uspešni.

Tretja temeljna možna reakcija nasprotnikov OF in KP je bila »samoobramba«, in to dobesedno, se pravi, oborožen boj proti njima, ne glede na oblike, povezave in posledice. Očitno je bila po določenem oklevanju izbrana prav ta opcija. Besedna ofenziva proti partizanstvu oziroma komunizmu je tekla že nekaj časa, v jeseni 1941 je »bela garda« v očeh OF in KP pokazala že precejšnjo aktivnost, in to brez kakršnekoli pomoči ali izrecne povezave z okupatorjem. Tako razmerje je nakazovalo nevarnost državljanske vojne. Res pa je, da je sprva šlo le za protipropagando v podtalnem tisku, za razne govorice in izjave. Ta protiakcija je

¹⁷ Spomenica »IO-u OF«, ki jo Stara in nova pravda istočasno daje v premislek in vednost tudi ostalim v SN00 sodelujočim skupinam 13. 1. 1942. Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje Komisija), fasc. 15/I; Slovenski poročevalec, št. 5, 31. 1. 1942.

¹⁸ Spomenka Hribar, Dolomitska izjava. Ljubljana 1991.

¹⁹ Tolmačenje. Slovenski poročevalec, št. 5, 31. 1. 1942. To je bilo v različni obliki ponovljeno tudi kasneje, npr. 26. 5. 1942. Še pred tem, že decembra 1941, pa je 9. točka programa OF razglasila partizansko za edino vojsko v Sloveniji, vsaj po smislu, čeprav besedilo tega izrecno ne pravi. Glej France Škerl, Politični tokovi v OF v prvem letu njenega razvoja. Zgodovinski časopis 1951, str. 68; Slovenski poročevalec, št. 1, 6. 1. 1942 itd.

Milan Kranjc, poveljnik Štajerskega bataljona (ARS II)

bila hote ali nehote tudi usklajena, saj je od pozne jeseni potekala z več strani – od raznih podtalnih političnih in stanovskih skupin in tudi s strani slovenskega vodstva v Londonu, ta pač na podlagi poročil in sugestij iz domovine. Vodstvo OF in KP je s pojavom »bele garde« vse bolj računalo, nanj opozarjalo ter prehajalo v protinapad s propagando, a kmalu tudi z drastičnimi ukrepi. Po oceni nekaterih tedanjih partijskih akterjev, npr. Dušana Pirjevca, je partija tedaj belo gardo rabila in jo do neke mere tudi ustvarjala, saj je le s tem lahko še nadalje

ohranjala in stopnjevala svoj revolucionarni pohod. Jeseni 1941 se pričnejo že prve usmrtitve (ali likvidacije) nasprotnikov OF, ne le ovaduhov ali morebitnih kolaboracionistov v ožjem smislu. Nekakšen prelom pomeni likvidacija četniškega organizatorja inž. Fanouša Emmerja, ki pa so mu naprtili še polno drugih grehov, za katere je zelo dvomljivo, če so bili resnični. Tovrstne usmrtitve in represivni ukrepi s strani VOS in kasneje sploh partizanske »uprave« na prvih osvobojenih ozemljih ali sicer na terenu so pomenili dokončni vzrok in jasno razvidni povod za t.i. samoobrambo pred komunizmom v ožjem, dobesednem smislu. Posebej številne usmrtitve so pomenile šok za katoliško podeželsko prebivalstvo in ob znanem dejstvu, da za vsem tem stojijo komunisti, ni bilo daleč do sklepanja, da je pač revolucija že na delu. Tudi v sami Ljubljani je do pomladi 1942 izgubilo življenje več kot 60 »kolaboracionistov« in »protikomunistov«, še več pa seveda na partizanskem ozemlju, posebej v mesecih pred začetkom velike italijanske ofenzive. Številke so šle v stotine, sam Kardelj je pisal, da je druga grupa odredov na majhnem odseku mesečno likvidirala do 60 oseb itd.²⁰ Glede na čas in temeljne okoliščine likvidacij velika večina omenjenih žrtev vsekakor niso mogli biti kolaboracionisti.

V začetku 1942 in spomladi tega leta se množijo glasovi o vojaškem organiziranju bele garde, kar je doseglo vrhunec 17. maja 1942, ko je 17 prostovoljcev-četnikov odšlo iz Ljubljane na teren na Dolenjsko, na splošno rečeno, v boj proti komunizmu. Formalno naj bi bila ta enota organizirana tudi proti okupacijski

²⁰ Tone Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. Država v državi*. Ljubljana 1987, str. 358–359.

oblasti, a v danih okoliščinah se je praktično borila zgolj proti partizanom, razen nekaj izjem.²¹ Na političnem področju je bila pred tem ustanovljena Slovenska zaveza kot krovna organizacija ilegalnih »meščanskih« strank in drugih organizacij in naj bi skrbela za narodno enotnost, ki so jo z vidika demokratičnega tabora s svojim avanturizmom motili predvsem komunisti. Apeli k narodni edinosti so prihajali iz Londona, a v Ljubljani so menili, da s komunisti enotnosti pač ni več mogoče doseči, čeprav so nekateri poskusi v tej smeri še bili. Prevladal je pač občutek ogroženosti, a hkrati je dozorela tudi odločenost, da je treba partizanstvo, predvsem pa KPS oslabiliti, nevtralizirati ali po možnosti uničiti. Kako to doseči, s čigavo pomočjo in s čigavim orožjem? V začetku so obstajale še določene iluzije o hkratnem protipartizanskem in protiitalijanskem delovanju, se pravi o lastnem aktivnem odporiškem gibanju. Kmalu pa je t.i. Štajerski bataljon, ki se je na Dolenjskem razvil iz prvoborcev 17. maja 1942 in ki je nekaj časa nastopal pod tem lažnim »partizanskim« imenom, poiskal italijansko pomoč, da je ubežal partizanskemu preganjanju, in zlasti, ker je hotel razširiti protirevolucionarno oboroženo akcijo. Zato se je na italijansko oblast naslonil tudi uradno in čez nekaj tednov so oboroženi »belogardisti« nastopali tudi javno v slovenskih vaseh ob boku italijanskih enot že med veliko italijansko ofenzivo proti partizanskemu ozemlju poleti in predvsem jeseni 1942. Tak vojaški razvoj je sledil domnevnemu političnemu sporazumu med Slovensko zavezo in italijanskim poveljstvom konec julija 1942.²²

Na Slovenskem se je s tem pričelo novo razdobje, ko je vsaj na ozemlju Ljubljanske pokrajine prišlo do odkritega, aktivnega in oboroženega spopada med dvema slovenskima interesnima skupinama, pri čemer je ena taktično, v svojem interesu sodelovala z okupatorjem; druga stran se je bojevala tudi proti okupatorju. Seveda je do tega prišlo postopoma, italijanske oblasti so na terenu že dolgo zaznavale pojavljanje in organiziranje t.i. bele garde, deloma tudi pod sugestijo partizanske propagande. »Legalizacija« t.i. Legije smrti pod Gorjanci kot naslednice Štajerskega bataljona je bil najvidnejši rezultat prve faze tega sodelovanja. Italijanske oblasti sicer sploh niso bile navdušene nad oboroženim sodelovanjem Slovencev, saj so imele problem vzdrževanja »reda in miru« za stvar svojega prestiža. Šele šok ob partizanski ofenzivnosti spomladi 1942 ter razni predlogi protirevolucionarnih osebnosti – najbolj znan tak predlog je podal 1. aprila 1942 dr. Lambert Ehrlich v svoji do italijanskih oblasti izredno kritični spomenici – predvsem pa samoorganiziranje nekaterih vasi v upor proti partizanom, vse to jih je nagnilo k temu, da so se odločile, da dovolijo organiziranje omenjene Legije smrti in nato še vaških straž. Prva taka vaška straža se je uveljavila

²¹ Stane Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945. I. del (dalje Kos I)*, Rim 1984, str. 204, 205; Ivan Korošec, *Prva nacionalna ilegala. »Štajerski bataljon«*. Ljubljana 1993.

²² Franček Saje, *Belogardizem (dalje Saje, Belogardizem)*. Ljubljana 1952, str. 248; Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, I. Beograd 1945, str. 533. Četniški vodja Dobrosav Jevđević naj bi tak sporazum s »Koroščevo klerikalno stranko« videl v štabu 2. armade na Sušaku, toda nedatirani dokument, ki to navaja, je vprašljive vrednosti.

v Šentjoštu nad Vrhniko, konec julija ji je sledila še v Begunjah nad Cerknico.²³ Nastopila je faza »samoobrambe dolenskega kmeta«, zanjo pa je bilo odločilnih več razlogov oziroma povodov. Protirevolucionarno vodstvo je spoznalo, da italijanska uprava ne more ali ne zna sama nevtralizirati ali celo uničiti partizanstva, a pri tem nastopa tako grobo in netaktno, da uničuje slovensko prebivalstvo in premoženje ter s tem sama ponovno »generira« partizanstvo, odpor proti okupatorju in simpatije in kader za partizane. Vaške straže, ki so spontano ali pa s podporo protirevolucionarnega vrha, konkretno predvsem aktivistov Slovenske legije, nastajale po slovenskih vaseh, so bile v okviru italijanske okupacijske vojske organizirane kot »Milizia volontaria anticomunista« (MVAC) z vrhovnim uradom na čelu. Tako vključitev v MVAC je za Ljubljansko pokrajino v začetku avgusta 1942 odobril general Mario Robotti, medtem ko so zadevno soglasje v Rimu izdali šele v začetku decembra. Vaške straže naj bi z obrambo vasi partizanstvo nevtralizirale ter pri tem s pametnejšo taktiko pomirile podeželje, se uprle partizanski propagandi predvsem z argumentacijo, da ravno partizanstvo samo ali s svojimi posledicami prinaša ljudem nesrečo.

Kot že rečeno, je po eni strani v resnici šlo za samoobrambo v ožjem smislu besede. Šlo je za reakcijo na številne grobe, krivične in tudi zločinske nastope s strani partizanskih enot in funkcionarjev OF. Šlo je za politične in ideološke pritiske, za ropanja in tudi številne usmrčitve – umore, kar se ponavadi v dosednji literaturi označuje za vojvodstvo, leve odklone, napake ipd. Ob nastopu same »bele garde« se je nato okrepila tudi reakcija ali »preventiva« partizanskih enot in zlasti njihovih revolucionarno nastrojenih poveljnikov, kar je imelo za posledico povečanje represije, ki je bila večkrat nepremišljena in ni poznala mere, kar je odvrnilo del prebivalstva od OF in ga privedlo v tabor nasprotnikov. O samoobrambni reakciji prebivalstva pred partizanskim nasiljem je poleti 1942 ministrstvu za notranje zadeve poročal tudi visoki komisar Emilio Grazioli, ki pa je dodal, da so protikomunistične enote »prešle pod nadzorstvo naših vojaških oblasti«.²⁴ Tako stališče in takšni obrati so dobili podporo in pospešek s strani protirevolucionarnega vodstva, s strani Slovenske legije in tudi dela duhovščine, ki je komunizem že sicer označevala kot slabega po svoji naravi in ti ekscesi so zdaj praktično potrjevali prejšnja le »teoretična« označevanja. Duhovniki so se večkrat znašli pred zahtevami svojih faranov, da jim preskrbijo zadevno povezavo in podporo okupacijskih oblasti. Šlo je, skratka, za začaran krog, ki je polagoma vse bolj spominjal

²³ ARS II, Zbirka Slava Klemenčiča, fasc. 4/I, Spomenica dr. Lamberta Ehrlicha italijanskim oblastem 1. 4. 1942; Boris Mlakar, Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno. V: Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje 2002, str. 257–278; Marta Kavčič-Keršič, Prva vaška straža v Sloveniji. Šentjošt 1941–1943. Šentjošt 1995.

²⁴ Črne bukve o delu komunistične osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana 1944; Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. Država v državi. Ljubljana 1985, str. 359 sl., 530; Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 98, str. 419–421, Poročilo visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino 16. 8. 1942; ARS I, Kočevski proces, Zaslišanje Josipa Jorge 25. 9. 1943 in Alojza Groznika 30. 9. 1943.

Prva vaška straža v Šentjoštu nad Vrhniko (Marta Kavčič-Keršič, Prva vaška straža v Sloveniji)

na ozračje in nato tudi na prakso državljanske vojne.²⁵ Takšno oceno je nehote že septembra 1942 izrekel tudi Edvard Kardelj v svojem pismu Vladimirju Popoviću, ko pravi, da »uničenje bele garde smo sedaj določili kot osnovno nalogo. Že prehajamo v napad... Če bomo uspeli razbiti dva do tri njihove glavne centre, tedaj bo položaj v Sloveniji dokončno rešen v našo korist.«²⁶ Če smo ironični, je to vzdušje ponekod motila le še prisotnost italijanske okupacijske vojske. Ob tem je potekala seveda tudi intenzivna propagandna vojna, ki pa ni mogla zakriti pomembnega dejstva, da so vaške straže kjub vsemu sprejele orožje od okupatorja, kar je bil zanje glavni moralni »udarec«, ki je hkrati »objektivno«, posebej z vidika mednarodnega razvoja, krepil moralno-politični položaj parti-

²⁵ Na stanje »državlanske vojne« kaže tudi »struktura« žrtev med Slovenci v letu 1942. O tem imamo na razpolago samo dvoje sicer »belogardističnih« dokumentov, a ker sta interne narave, jima gre v precejšnji meri verjeti. Po njihnih podatkih so bili krivci za slovenske žrtve do konca avgusta 1942 partizani za 24% primerov in vaški stražarji za 5% primerov, skupaj 29%. Konec leta 1942 pa je bila slika taka: partizani so bili krivci za 28,5% primerov slovenskih žrtev, »belogardisti« pa za 9,5%, skupaj so bili torej domači ljudje krivi za 38% smrti slovenskih ljudi. Glej Boris Mlakar, Nekaj števil k problematiki žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. Borec 1989, št. 5-6, str. 637-639.

²⁶ DLR, knjiga 3, Ljubljana 1966, str. 213.

zanstva. Vaške straže so bile sicer po svojem ilegalnem vodstvu povezane tudi v t.i. Jugoslovansko vojsko v domovini pod poveljstvom majorja Karla Novaka, ki je bil zastopnik Draže Mihailovića v Sloveniji. Torej naj bi bile vaške straže po eni interpretaciji nekakšne četniške enote pod preobleko vaških straž oziroma enot MVAC, ki pa so bile pod pokroviteljstvom italijanskih oblasti.

Položaj in razvoj v okviru protirevolucionarnega tabora je bil tako v političnem kot tudi vojaškem pogledu precej zapleten, a v načelu je do kapitulacije Italije ostajalo približno takšno stanje. Slovenska zaveza je skušala svobodno delovanje majorja Novaka omejiti z dodelitvijo t.i. Vojnega sveta, a po drugi strani je formalno vse delovanje Novaka in prek njega tudi vaških straž oziroma legij odobril tudi Draža Mihailović, se pravi, tudi vojaško sodelovanje z Italijani, kar je bila sicer praksa četniških poveljnikov v nekaterih južnih pokrajinah, čeprav v nasprotju z njegovimi siceršnjimi navodili. Mihailović je bil tedaj že general in vojni minister kraljevske vlade. Za vse to je torej vsaj v grobih obrisih vedela tudi londonska vlada, ki je moralno in tudi finančno podpirala Slovensko zavezo in akcijo majorja Novaka.²⁷ Slovenska zaveza je vsaj formalno razširila svoje delovanje tudi na druge slovenske pokrajine, predvsem na Gorenjsko in Primorsko, zatem še na Štajersko ter tako tudi s tem skušala omejiti širjenje vpliva sicer že vseslovenske OF. Vendar je pred kapitulacijo Italije v nekaterih drugih slovenskih pokrajinah protirevolucionarno delovanje ostajalo na ravni ilegalnih političnih organizacij, katerih vpliv je bil omejen na maloštevilne kroge. Z izjemo Primorske je sicer večji del protirevolucionarnega vodstva teh pokrajin tičal v Ljubljani. Kar se tiče vojaške organizacije, je potrebno omeniti štajerske četnike pod vodstvom Jožeta Melaherja-Zmagoslava, a bili so tedaj komaj omembe vredni. Kasneje so sicer nekajkrat napadli nekaj nemških postojank. Moč protirevolucije je bila odvisna tudi od stopnje razvoja OF, stopnja morebitne kolaboracije pa tudi od stališča okupatorskih oblasti. Na Primorskem je bil v ospredju narodnoosvobodilni boj, Italijani so tam še varovali svoj prestiž in še niso mogli priznati, da je to slovenska dežela in tako tudi protirevolucija ni mogla priti do izraza, čeprav so bili, resnici na ljubo, njeni potenciali izrazito šibki. Na Gorenjskem in Štajerskem je bilo podobno, Nemci odklanjajo vsako politično manifestacijo slovenske prisotnosti, pa čeprav bi bila naperjena proti OF in s tem vsaj v »objektivnem« smislu trenutno njim v korist. Wehrmannschaft je bila organizacija povsem nemškega značaja, čeprav so v njej predvsem Slovenci, predstavlja pa prav posebno obliko vojaške »kolaboracije«.²⁸

Vaške straže na Dolenjskem in Notranjskem, v Ljubljani le občasno, so prevzemale vse večje breme v boju proti partizanom, in to ne le v ozkem vojaškem

²⁷ Emigrantska vlada je avgusta 1942 odobrila za Slovensko zavezo 50.000 SFR. Arhiv Jugoslavije (dalje AJ) 103-77-306; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje Zbornik), del XIV, knjiga 1, Beograd 1981, št. 149, 166.

²⁸ O Wehrmannschafu glej razpravo Tone Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani 1958, str. 81–156.

obrambnem pogledu, temveč tudi na področju represivnega, političnega in propagandnega delovanja. Enote MVAC so v majhni meri sodelovale v že omenjeni veliki italijanski ofenzivi poleti in jeseni 1942 ter se nato posebej močno utrdile na območju pod Gorjanci ter na Notranjskem in v okolici Ljubljane. Vodstvo OF je s partizanskimi brigadami, ponekod tudi ob pomoči hrvaških partizanskih enot, že septembra v Suhi krajini ter nato predvsem novembra 1942 prešlo v proti-

ofenzivo in partizani so uspeli uničiti nekaj oporišč vaških straž. Ko so se italijanske oblasti dokončno odločile za organizacijo MVAC, so posledično vsaj ponekod ljudi tudi silile, da vstopajo v vaške straže, in to neposredno s pozivi in fizično prisilo, po drugi strani pa tudi posredno, s tem da so jih postavile pred dilemo: internacija ali vaška straža. Del moštva vaških straž je tako kljub vsemu vanje prišel neprostoovoljno. Odločilno pa je bilo seveda aktivno prostovoljsko jedro, ki so ga večkrat sestavljali sorodniki od partizanov pobitih ljudi. Po drugi strani pa so italijanske oblasti, ki niso imele iluzij o velikih simpatijah do Italijanov s strani Slovencev v vaških stražah, razvoj le-teh omejevale že v številčnem pogledu, predvsem pa da bi se izolirane vaške straže ne organizirale v večje in mobilne enote z boljšo oborožitvijo ipd. Formalno so sicer obstajali trije bataljoni Legije smrti, vendar niso nastopali kot enovite operativne enote. Nekaj pripadnikov MVAC pa je bilo pod poveljstvom stotnika Vuka Rupnika ter stotnika Dejana Suvajdžića vključenih neposredno v italijanske enote. To dokazuje, da prav vse enote MVAC le niso bile zgolj ozko obrambnega značaja, temveč v prav majhni meri tudi »napadalnega«. Italijanske oblasti so enote MVAC in vaške straže oskrbovale z orožjem razmeroma slabo, a bolj so skrbele, kot rečeno, da se niso preveč razmahnile in bolje organizirale. Značilno je bilo mnenje generala Gastona Gambare, novega poveljnika 11. armadnega zbora, v okrožnici 1. januarja 1943, »da lahko bela garda postane orožje z dvema ostrinama... Nameravam jih sedaj izkoristiti za odstranitev nevarnosti št. 1, ki jo pomenijo komunisti. Ko bom dosegel

ta cilj, ki je skupen nam in vsakemu dobronamernemu Slovencu, bomo že pravočasno videli, kaj bo treba ukreniti z belo gardo.« Dalje general opozarja, da je treba imeti belo gardo pod nadzorom ter ji, če se le da, omejevati radius delovanja in to ne le v prostorskem, temveč tudi v smislu kompetenc.²⁹ Torej je bilo jasno, da italijanske oblasti vaškim stražam in njihovemu političnemu vodstvu niso zaupale, da so jih imele za nacionalne enote, posebej še, ker so vedele za zveze ilegalnega vodstva vaških straž z londonsko vlado. Podobno mnenje o Slovencih sploh, pa naj je šlo za meščansko vodstvo, za nacionaliste ali pa za katolike, je imel tudi general Mario Robotti.³⁰ Njihovi cilji se torej niso skladali.

Vsaj številčno je MVAC hitro zrasla, saj je julija 1943 bilo čez 6.100 vaških stražarjev razporejenih v 107 postojankah po Ljubljanski pokrajini ter v nekaterih že omenjenih mobilnih enotah. Na poveljniških mestih so stali častniki ali podčastniki, tudi nepoklicni, ki jih je v službo poslala Slovenska legija, bili so tudi člani akademskega (visokošolskega) društva Straža, važno vlogo pa so ponekod imeli tudi duhovniki, predvsem kot kurati, njih službo je dovolil škof dr. Gregorij Rožman.³¹ Italijanske oblasti so jih kontrolirale prek svojih zveznih častnikov. Vse te enote so bile organizirane tudi tajno, delno v okviru Slovenske legije, delno pa tudi prek organizacije majorja Novaka in njegovega eksponenta stotnika Janka Debeljaka, kar je pomenilo, da so bile vaše straže v nekem smislu tudi četniške enote, o čemer smo že govorili. Od pomladi 1943 je imel Novak tudi radijsko povezavo z emigrantsko vlado oziroma britanskimi oblastmi v Egiptu. Marca 1943 se je namreč k Novaku spustila zavezniška (slovenska) padalska trojka na čelu z radiotelegrafistom Antonom Božnarjem. Prek te zveze je sedaj svoja poročila v tujino pošiljala tudi Slovenska zaveza.³² Ob prihodu teh padalcev pa je v Polhograjskih Dolomitih delovala že nova četniška skupina, ki jo je za lastno »uporabo« formiral major Novak. Ta se je čutil vse bolj odrinjenega od Slovenske legije in Slovenske zaveze, ki sta skoraj popolnoma obvladovali vaše straže oziroma MVAC. Novak je hotel spet vzpostaviti četništvo v izvirnem, ožjem smislu besede, kar mu je ukazal tudi Draža Mihailović.³³ To četništvo bi bilo neposredno del Jugoslovanske vojske v domovini, pri kateri bi bilo sodelovanje z okupatorjem zmanjšano na minimum, oziroma bi bilo celo izkoriščeno proti njemu. Na različne načine je Novak to četništvo skušal okrepiti, delno z lastno mobilizacijo, odzivali so se ji predvsem aktivni in rezervni častniki iz Sokolske legije, delno pa s prilivom iz vaških straž. V tem smislu je dobil celo privolitev Slovenske zaveze, a s tem so

²⁹ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. (dalje Mikuž, Pregled) II. knjiga, Ljubljana 1961, str. 176, 177.

³⁰ Marco Cuzzi, L'occupazione italiana della Slovenia (1941–1943). Roma 1998, str. 83–84.

³¹ Tamara Griesser Pečar, France Martin Dolinar, Rožmanov proces. Ljubljana 1996, str. 104–105.

³² Pavel Dobrila, Prvi stik slovenskih partizanov z vojsko Velike Britanije. PZDG 1973, št. 1-2, str. 193–194; Gorazd Bajc, Iz nevidnega na plan. Koper 2002, str. 292–294.

³³ Zbornik XIV, knjiga 2, Beograd 1983, str. 335, Telegram štaba Draže Mihailovića majorju Novaku 21. 2. 1943.

Protikomunistični borci v Zaplani

bile še velike težave. Čeprav je bilo četnikov v začetku poletja 1943 le nekaj več kot sto, jih je Novak optimistično delil na dolenjski, primorski in gorenjski odred, kar so vse skupaj partizani imenovali plavo gardo. Poleg tega je Novak s t.i. Centralnim (dolenjskim) četniškim odredom odrinil na Dolenjsko, a pri tem se je že vedelo, da je imel z italijanskimi oblastmi določene dogovore. Te razgovore so s četniške strani sicer prikazovali kot komedijo oziroma kot način, s katero je Novak Gambaro pretental, vendar so ob tej priliki razpravljali tudi o boju proti komunistom ter o nabavi orožja, hrane in denarja za četnike.³⁴ Tudi med vaškimi stražarji je bilo tedaj znano, da je Novak sredi junija 1943 od Italijanov dobil nekakšno svobodno cono za delovanje četnikov v okolici Novega mesta do nemško-italijanske meje. Dejstvo, da četniki do neke mere sodelujejo z Italijani, je po svoje negativno delovalo na odločitve pripadnikov vaških straž, da bi prestopali v ilegalo k četnikom, saj za to niso videli več pravega motiva. Novak pa se je tedaj močno prizadeval, da bi določeno število pripadnikov vaških straž okrepilo njegove četniške odrede. Slovenska legija mu je res obljubila, da bo četrtno teh vaških stražarjev poslala v odrede, a tega ni uresničila. Tudi sama četniška mobilizacija je slabo uspevala.³⁵ Po premiku na »svoje« ozemlje je

³⁴ Zbornik XIV, knjiga 2, str. 863, 867, Poročilo četniške obveščevalke Jovanke Krištof Draži Mihailoviću julija 1943.

³⁵ Saje, Belogardizem, str. 562 sl. Podrobno o četniških odredih in Novakovih prizadevanjih glej v: Tone Ferenc, *Dies Irae*. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943 (dalje: Ferenc, *Dies Irae*). Ljubljana 2002, str. 9 sl.

omenjeni četniški odred narastel le na 200 mož, od pomembnih častnikov pa je Novak od vaških straž pridobil samo stotnika Milana Kranjca. Poleg tega je skušal navezati stike tudi s partizanskim vodstvom oziroma pričeti razgovore »v imenu kraljevske sredine«. Podobno akcijo je v približno istem času vodila tudi Slovenska zaveza s posredovanjem Lojzeta Udeteta.³⁶ Rezultatov teh prizadevanj seveda ni bilo.

Kljub Novakovim prizadevanjem, da bi v Sloveniji izdatneje okrepil četništvo, ki je bilo še razmeroma nekompromitirano s sodelovanjem z okupatorjem, je takó težišče protirevolucionarne akcije ostajalo na Slovenski zavezi oziroma predvsem Slovenski legiji, medtem ko sta ostali dve legiji pomenili bistveno manj, angažirali pa sta se predvsem za Novaka. V katoliških krogih je do Novaka prevladoval določen odpor, ne le zaradi človeške nesimpatičnosti, temveč predvsem zaradi njegove odvisnosti od Draže Mihailovića, ki je vsaj v propagandi v začetku zastopal velikosrbsko in ne zmeraj jasno jugoslovansko stališče. SLS je med vojno zastopala kot svoj državni program obnovitev kraljevine Jugoslavije, ki bi bila urejena federativno, v skladu z njeno nacionalno sestavo. Voditelji stranke so dr. Mihi Kreku v London sporočili, da hoče Novak v Sloveniji propagirati jugoslovansko (!) idejo, da hoče biti neomejen diktator in da zagovarja šestojanuarski centralizem oziroma absolutizem. Po drugi strani pa sta jih Novak in Mihailovićeve obveščevalka v Sloveniji Jovanka Krištof obtoževala separatizma in egoizma.³⁷ Pri teh medsebojnih obtoževanjih je seveda bilo nekaj resnice, a voditelji SLS so v vsem tem tudi pretiravali ter izrabili za to, da so se branili Novakovega vodstva v svojem gibanju. Ker ga niso mogli formalno izpodnesti, so ga pa prisilili, da je sprejel nadzorstvo Vojnega sveta v sestavi polk. Vladimir Vauhnik, podpolk. Ivan Prezelj ter podpolk. Ernest Peterlin in 26. julija 1943 je bil Novak primoran priznati nekakšno vrhovno vojaško poveljstvo tega sveta za vse vojaške zadeve, ki so se tikale Slovenije.³⁸ Novak naj bi po tej spremembi imel neposredno poveljstvo le nad četniškimi odredi, ki pa naj bi se s prillivom iz MVAC bistveno povečali, a to se dejansko ni zgodilo.

Te burne spremembe so se več ali manj dogajale v ilegali, na zunaj so potekali le ogorčeni boji med vaškimi stražami in partizani, medtem ko so se četniki bojem izmikali, deloma tudi zaradi svoje šibkosti. Partizansko vodstvo pa jih je že zaradi političnih razlogov nujno hotelo uničiti. Na vse to je seveda vse bolj vplivalo tudi mednarodno dogajanje, pri čemer gre na vojaškem področju omeniti predvsem poraz sil Osi pri Stalingradu in v severni Afriki ter nato zavezniško izkrcaje v južni Italiji. Pri vseh bojujočih se dejavnikih v Sloveniji in Jugoslaviji je zato prišlo do pospešenega razmišljanja o možnih variantah nadaljnjega poteka dogodkov, predvsem v zvezi s smermi zavezniškega prodiranja na sredozemskem območju.

³⁶ Edvard Kocbek, Listina. Ljubljana 1982, str. 191, 212; Saje, Belogardizem, str. 571; Lojze Ude, Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. Ljubljana 1994.

³⁷ Saje, Belogardizem, str. 557. Dejansko je nato Krek v pismu Novaka pokaral ter mu zabičal, naj se ne meša v civilne in politične posle.

³⁸ Saje, Belogardizem, str. 261, 262.

S padcem fašizma v Italiji 25. julija 1943 so taka razmišljanja dobila vznemirljivo aktualne razsežnosti in vse bolj se je postavljalo konkretno vprašanje o možnosti zavezniškega izkrcanja na vzhodni obali Jadranskega morja ter nadaljnjega prodiranja v notranjost. Taka možnost je po svoje celo igrala vlogo pri znanih pogajanjih med vrhovnim štabom NOV in POJ ter poveljstvom nemške armade na Hrvaškem marca 1943.³⁹ V Sloveniji sta o tem razmišljali tako protirevolucionarna kot tudi revolucionarna stran, in to že zelo zgodaj.⁴⁰ Druga je kot enega izmed važnih ukrepov kasneje, sicer predvsem v zvezi s pričakovano kapitulacijo Italije, zbrala partizanske enote prav v Ljubljanski pokrajini. Ob takem razmišljanju je bilo pričakovati, da sta si obe strani prizadevali uničiti ali vsaj bistveno oslabiti nasprotnika. Z izrinjenjem ali uničenjem druge bi se zmagovita stran morebitnim prodirajočim zaveznikom lahko predstavila kot edini predstavnik celotnega slovenskega naroda, kot edino odporiško gibanje. S tega vidika gledano, se kažejo boji med obema nasprotnikoma kot državljanska vojna, čeprav je treba dodati, da so vaške straže še vedno delovale izrazito obrambno in da so partizanske sile večji del svojih naporov usmerjale proti okupatorskim četam, čeprav v poletju 1943 vedno manj; med vodstvom NOV in okupatorskimi silami je tedaj prišlo tudi do formalnih pogovorov. Seveda lahko le ugibamo, kako bi se razvijali dogodki, če bi res prišlo do izkrcanja na jadranski obali in do prihoda zavezniških čet. Z vidika omenjenih pričakovanj je bil morebiti zgovoren primer francoskega kvislinga François Darlana, ki so ga zavezniki ob zavzetju severne Afrike postavili v Alžiriji za upravitelja, vendar so bili proti temu močni protesti in tudi sicer je zatem Darlan nesrečno končal. Toda do odločitve o invaziji na evropsko celino takrat še ni prišlo. O tem se je mnogo razpravljalo v zavezniškem taboru, pri čemer se je britanski premier Winston Churchill, ki na problem ni gledal z zgolj vojaškega vidika, zavzemal za izkrcanje na Balkanu, a s tem ni prodril.⁴¹ Seveda pa so bile zadevne odločitve prvovrstna vojaška skrivnost in bi bilo iluzorno pričakovati, da bi za konkretne načrte lahko izvedel npr. »angleški zaveznik« major Novak ali pa tudi obveščevalec polk. Vauhnik. Britanci po eni strani Novaku tudi niso mogli povsem zaupati, saj je imel stike z italijanskim poveljstvom, po drugi strani pa je tudi res, da je general Gambaro verjetno prav prek Novaka navezal neke stike z Britanci v Kairu.⁴² Toda Novak je delal še druge nerazumljive stvari. Prek radiotelegrafista Božnarja je prosil Kairo, da mu poleg orožja pošljejo še denar in zlato, s katerim je nameraval podkupiti Italijane, da bi od njih dobil orožje za boj proti partizanom. To je bilo verjetno tudi za Britance preveč in je moral s tem v zvezi Novaka pokarati sam Draža Mihailović.⁴³

³⁹ Mišo Leković, Martovski pregovori 1943. Beograd 1985, str. 204; Željko Krušelj, Javne tajne martovskih pregovorov. Danas, 11. 1. 1986, str. 18, 35.

⁴⁰ DLR, knjiga 5, Ljubljana 1978, str. 190, 193, Edvard Kardelj Titu 17. 1. 1943.

⁴¹ Chester Wilmot. Boj za Evropo 1, Maribor 1979, str. 166–171.

⁴² Tone Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani. Ljubljana v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 202.

⁴³ Zbornik XIV, knjiga 2, str. 741, Telegram štaba Draže Mihailovića majorju Novaku 30. 5. 1943.

Tako je v poznem poletju 1943 v Sloveniji in predvsem v Ljubljanski pokrajini v zraku viselo predvsem pričakovanje kapitulacije Italije in s tem v tesni zvezi vprašanje možne zavezniške invazije v bližini, npr. v Istri. Poleg tega se je postavljalo tudi vprašanje, ali bodo Nemci ob tem zasedli tudi preostalo slovensko ozemlje. Potekale so razprave o tem, kaj je bolj verjetno in kako se ravnati v primeru takega ali drugačnega razpleta. Protirevolucionarna stran se je v bistvu pripravljala na vse možnosti, res pa je, da na nekatere bolj kot na druge. Pričele so se razne reorganizacije. Slovenska zaveza je tako konec julija 1943 ustanovila »posebno ilegalno poveljstvo javne varnosti, ki je sestavni del slovenske narodne vojske« in ki mu je bilo podrejeno celotno moštvo vaških straž.⁴⁴ Vse enote MVAC oziroma postojanke vaških straž so bile hkrati preimenovane v nekatere policijske čete javne varnosti. Poveljnik tega organa je postal podpolk. Peterlin, ki je skupaj s politiki omenjene čete razdelil na 19 bataljonov, ki naj bi skupaj z vsemi že obstoječimi ilegalnimi formacijami tvorili t.i. slovensko narodno vojsko. Peterlin je kmalu tem bataljonom dal zadevna povelja, s katerimi naj bi sestavili ustrezne načrte ter se lotili bolj sistematičnega in energičnega »čiščenja tolovajev po gozdovih«. Ta načrt je seveda nastal mimo italijanskih oblasti, zato je Peterlin v povelju pristavil, da naj poveljniki te akcije italijanskim zveznim častnikom prikažejo »kot spontano iniciativo iz moštva samega, ki je vzklikla v duhu sedanjega momenta.«⁴⁵ Seveda je bila ta (re)organizacija videti učinkovita predvsem na papirju in, kot se je pokazalo kasneje, ni prav zaživela. Iz vsega tega pa ni bilo jasno razvidno razmerje do četniških odredov majorja Novaka. Poleg tega je Peterlin izdal tudi navodila o vedenju enot slovenske narodne vojske (SNV) po padcu fašizma oziroma za primer nemškega vdora. Glavne značilnosti teh navodil so bile: potrebno je pripraviti mobilizacijo rezervnega moštva, nobeni strani se ne smejo dati razorožiti, če pa bi ta nevarnost obstajala, pa je potrebno oditi iz vojašnic. V primeru prihoda Nemcev je potrebno postopati enako, v vojašnicah naj bi ostalo le 10% starejšega moštva, ki naj bi se Nemcem predstavilo kot krajevna varnostna straža oziroma prostovoljna žandarmerija. Nikogar ni treba napadati, a treba se je braniti pred napadom, ne se pogajati. Stalno je treba vzdrževati stike s sosednjimi enotami, poveljniki bataljonov pa morajo imeti stik s centralo.

Tudi Slovenska zaveza je 5. avgusta 1943 potrdila taka navodila z dopolnitvijo, da se del tako ustvarjene ilegale v gozdovih prebije do zaveznikov, vendar ne kot Novakova ilegala, temveč kot Jugoslovanska vojska.⁴⁶ Očitno je z Novakom prišlo do preloma, oziroma se ga je skušalo ignorirati, kar je po svoje presenetljivo, saj je Novak kljub vsemu še vedno imel »mandat« Draže Mihailovića, ki je pri zahodnih zaveznikih še vedno veljal za vojnega ministra jugoslovanske vlade. Slovenska zaveza oziroma predvsem Slovenska legija, ki je gospodovala v Vojnem

⁴⁴ Saje, *Belogardizem*, str. 569, 570.

⁴⁵ Saje, *Belogardizem*, str. 570.

⁴⁶ Jera Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek. Ljubljana 1994, str. 75–76; Saje, *Belogardizem*, str. 575.

svetu in vaških stražah, se je tako odločila za svojo ločeno pot, kar po svoje potrjuje tudi ustanovitev t.i. ljubljanskega četniškega odreda, ki se je kasneje preimenoval v Slovenski planinski odred. Tudi Novak je imel svoj mali Ljubljanski odred, ki je predvsem varoval radiotelegrafista Božnarja. Konec avgusta sta se na Orlah pri Ljubljani oba odreda srečala in »plavi« odred je Božnarja prepustil »belemu«. Postavlja se vprašanje, ali je Novak za to vedel in ali je temu nasprotoval. Slovenski planinski odred je do kapitulacije Italije narastel na 60 mož, načrtovana pa je bila moč 400 mož, seveda predvsem iz prebeglih pripadnikov MVAC.⁴⁷ Tako se je zgodilo, da ob kapitulaciji Italije Novak ni imel radiotelegrafista in obojestranskih zvez s Kairom, v bistvu pa tudi Slovenska zaveza ne, saj je imel šifre Novak. Božnar je lahko le oddajal, ni pa mogel dešifrirati sprejetih vesti.⁴⁸ Pri vsem tem vse podrobnosti v njihovem logičnem zaporedju še niso povsem jasne, a Novak je nato obupal nad slovenskimi razmerami ter se za pomoč obrnil k Liškemu četniškemu odredu v Gorskem kotarju, da pride v Slovenijo ter mu pomaga pri četniški akciji. Na Sušaku so mu obljubili pomoč, in sicer naj bi v Slovenijo prišlo okoli 300 četnikov, ki bi skupaj s slovenskimi sestavljali 2. brigado Jugoslovanske vojske v domovini v sestavu 503. liškega korpusa pod poveljstvom majorja Vasilija Marovića.⁴⁹ Da bi jim prišel naproti ter bil hkrati tudi bliže morja, kjer se je predvidevalo zavezniško izkrcanje, je Novak v začetku septembra 1943 ukazal premik in nastanitev Centralnega četniškega odreda v Grčaricah pri Kočevju. Tak je bil približno vojaški položaj v protirevolucionarnem taboru v dneh pred kapitulacijo Italije.

⁴⁷ Kos I, str. 310; Saje, Belogardizem, str. 574.

⁴⁸ Kos I, str. 331.

⁴⁹ Zbornik XIV, knjiga 2, str. 949–951, Povelje komandanta 503. korpusa poveljniku 1. brigade 7. 9. 1943.

KAPITULACIJA ITALIJE IN PORAZ PROTIREVOLUCIONARNIH ENOT

V prvi polovici leta 1943 je postajalo vse bolj jasno, da bo fašistična os prej ali slej počila pri južnem »kolesu« – pri Italiji. Na to so po eni strani kazali vse večji neuspehi italijanske vojske, tako v boju proti zavezniškim silam v severni Afriki kot proti odporniškim gibanjem na svojem zasedenem ozemlju. Po drugi strani se je to nakazovalo pri vse bolj razvidnem razkroju fašističnega sistema v sami Italiji, kjer je poleg tega prihajalo do vse pogostejših socialnih nemirov, posebej v industrijskih središčih severne Italije. Država, ki že od začetka na vojno ni bila dobro pripravljena, je sedaj kazala vse več pomanjkljivosti in vse bolj je postajalo jasno, da vojne ne bo več zmogla dolgo voditi. Seveda bi vseh teh sekundarnih nevšečnosti v glavnem ne bi bilo, če bi potek vojne kazal na skorajšnjo zmago, dejansko pa se je na obzorju že kazal neizogiben poraz.

Prek svojih stikov s Komunistične partijo Italije ter prek razvejane obveščevalne službe je vodstvo slovenskega partizanskega gibanja tak razvoj pozorno spremljalo ter skušalo potegniti ustrezne poteze, se pravi, skušalo se je na bližajočo kapitulacijo Italije vsestransko pripraviti ter iz tega izveliči optimalno korist. Skorajšnji izpad Italije iz vojne je pomenil za slovensko ozemlje važno prelomnico, saj je fašistični okupator zasedal več kot dobro tretjino slovenskega narodnega ozemlja, na katerem je imel veliko vojaštva, da ne govorimo o psihološkem in moralnem pomenu tega dogodka. Vodstvo je svojim podrejenim organom dajalo vse bolj konkretna navodila za ukrepanje pred predvidenimi dogodki in ob njih.⁵⁰ Po teh navodilih naj bi bila ena od prioritetenih nalog razvijanje odborov OF kot organov nove oblasti, ne glede na to, ali so na osvobojenem ali na neosvobojenem ozemlju. Partizanstvo naj bi se stopnjevalo v t.i. totalni odpor slovenskega naroda proti okupatorju. Konkretna priprave so se začele predvsem po zavezniškem izkrcanju na Siciliji 10. julija 1943. Pripraviti se je treba na zlom Italije in pospešiti polet NOG, pravi okrožnica izvršnega odbora OF (IOOF) 14. julija 1943. Kot že rečeno, okrepiti je bilo potrebno narodno (partizansko) oblast, pospešiti mobi-

⁵⁰ Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943* (dalje Ferenc, *Kapitulacija*). Maribor 1967, str. 96.

lizacijo in predvsem razkrojiti »belo in plavo gardo«. Po padcu fašizma je proglas IOOF 29. julija 1943 poudaril, da je nastopil čas splošne mobilizacije proti okupatorju ter znova pozval k enotnosti slovenskega naroda. Kapitulacija Italije je bila po njegovem prepričanju že gotova stvar, zato se je bilo potrebno pripraviti tudi na vdor nemškega okupatorja. Ker partizanskemu vodstvu seveda ni bilo popolnoma jasno, kakšen bo konkreten način izpada Italije iz vojne, je poudarjalo tudi potrebo po navezavi stikov z italijansko vojsko in prepričevanju le-te, da odloži orožje ter odide domov. Okrepitev narodne oblasti pa naj bi potem zagotovila prevzem oblasti ter izvedbo popolne mobilizacije. Poleg tega naj bi skušali pridobiti italijanske vojaške enote za skupen boj proti nacistični Nemčiji, ponovno je bila poudarjena nujnost razkrajanja bele in plave garde, izvedba čim bolj množične mobilizacije v partizansko vojsko ter da je treba njene enote usmeriti v boj proti najpomembnejšim sovražnikovim objektom ter pripraviti ljudi na morebitni vdor nemške vojske v Ljubljansko pokrajino.⁵¹ Če gledamo z vidika poznejšega razvoja dogodkov, bi lahko rekli, da so bile vse te priprave za partizane uspešne, manj pa, če jih ocenjujemo s stališča posameznih konkretnih nalog. Tako ni bilo mogoče pridobiti italijanskih enot za boj proti Nemčiji, in to kljub večkratnim pogajanjem in vzdrževanju stikov z najvišjimi poveljniki italijanske vojske v Sloveniji. Enako so se kazali prav neznatni uspehi pri t.i. razkroju bele in plave garde.

Protirevolucionarna stran je stike in pogajanja med partizanskim vodstvom in italijansko okupacijsko oblastjo pozneje ocenjevala kot prijateljsko sodelovanje ter tudi v tem iskala razlago in enega od možnih vzrokov za svoj poraz, ki je temu sledil. Pri tem je namreč šlo tudi za dobavo orožja in materiala, kar vse naj bi bilo naperjeno proti slovenskemu narodu in posebej proti protirevoluciji. Dogodki neposredno po kapitulaciji Italije so protirevolucionarno stran utrjevali v omenjenem prepričanju, saj naj bi pomenili realizacijo in vrhunec teh predhodnih dogovorov.⁵² Seveda gre pri teh trditvah za določeno pretiravanje, čeprav so omenjena pogajanja vplivala tudi na dogodke po 8. septembra 1943. Glede »razkroja« bele in plave garde je vprašanje, koliko je bilo to sploh možno doseči, saj je npr. nejasno, koliko so razni pozivi in drugo propagandno gradivo s partizanske strani »naslovnike« sploh dosegli. Drugo je bil sam položaj MVAC ter njenega političnega vodstva, kot ga je samo subjektivno doživljalo in ocenjevalo. To vodstvo je, kot že omenjeno, imelo povezavo z Dražo Mihailovićem, prek njega tudi z zavezniki in londonsko vlado, njegove ilegalne in legalne enote so se organizirale kot »Slovenska narodna vojska« in ob pričakovanju padca Italije

⁵¹ NOV, str. 490. Poglavje, ki opisuje dogodke ob kapitulaciji Italije je v bistvu povzetek knjige Ferenc, Kapitulacija, glej op. 50.

⁵² Kos I, str. 300–302; Neprečitano pismo. Tabor 1971, št. 1–2, str. 21–22; Gradivo za zgodovino turjaške tragedije. Tabor 1968, št. 10, str. 284–285; ARS II, arhiv protirevolucije (dalje AP), fasc. 3, O sodelovanju med Savojski in slovenskimi partizani; ARS I, Kočevski proces, pismo podpolk. Dežmana Borutu 26. 8. 1943. Trditve o dostavah italijanskega orožja partizanom se kar nekajkrat pojavljajo v spominski literaturi. Najnovejši zadevni podatek je v knjigi Aleksander Bajt, Bermanov dosje. Ljubljana 1999, str. 281.

in predvsem zavezniškega izkrcanja v Istri je razumljivo, da kakšnega omembe vrednega razkroja ni bilo. Prav tako smo že omenili zbiranje partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini kot pripravo na razoroževanje italijanske vojske ter na zanesljivejši nastop proti domačim nasprotnikom in prevzem oblasti. Tako je s Primorske prišla Gradnikova, z Gorenjske Prešernova (Gorenjska) ter s Štajerske Šlandrova brigada, ki so se vključile v 14. in 15. divizijo.⁵³

Ob vsem tem sta torej ostajali le dve neznanki. Prva je bila, ali se bodo zavezniki po izpadu Italije iz vojne izkrcali na Balkanu in s tem prišli za hrbet Nemcem v Italiji, in druga, čeprav manj zagonetna, taktika nemškega okupatorja v odnosu do Ljubljanske pokrajine in tudi Primorske. Delen odgovor na to drugo uganko je prišel še pred kapitulacijo Italije. Nacistično vodstvo je seveda želelo zaradi bojazni pred izkrcanjem zasesti celotno italijansko okupacijsko ozemlje, vendar pa se je zaradi pomanjkanja ustreznih sil in zaradi partizanstva na tem območju moralo omejiti predvsem na slovensko ozemlje, pač zaradi komunikacij, ki so čezenj vodile v Italijo, ter zaradi predvidevanj, da bo npr. v Ljubljani po padcu Italije izbruhnila vstaja. Bojazen pred partizansko blokado omenjenih komunikacij je povečal napad Tomšičeve brigade na nemški transportni vlak pri Borovnici 23. avgusta 1943. Tako je že pripravljena 71. pehotna divizija v dneh od 26. do 29. avgusta 1943 zasedla železniške proge Ljubljana–Opčine, Podbrdo–Kanal ter Trbiž–Krmin. Tako je nastalo svojevrstno stanje, v katerem je bila italijanska vojska kot formalni nemški zaveznik na svojem okupacijskem in celo nacionalnem ozemlju odrinjena od varovanja komunikacij, čeprav ne dobesedno. Pri tem je tudi zanimivo, da je italijansko vrhovno poveljstvo že prej načrtovalo umik z vseh okupiranih ozemelj, seveda pa ne s Primorske, ki je veljala za italijansko nacionalno ozemlje. S tem je bilo seznanjeno tudi nemško poveljstvo, zato je presenetljivo, da je poveljnik 11. armadnega zbora general Gastone Gambara dobil v začetku septembra 1943 povelje, naj vrže nemške enote iz Primorske in Furlanije ter onemogoči nadaljnje nemško prodiranje v Italijo.⁵⁴ Je bilo to povelje že rezultat predvidenega dogajanja ob kapitulaciji z namenom držati Nemce čim bolj stran od italijanskih enot ter s tem pridobiti vsaj več časa za umik? Predvsem je seveda italijansko poveljstvo s tem želelo okrepiti obrambo same Italije. Kakorkoli že, povelje je bilo zelo pozno ter glede na razmerje sil ter druge okoliščine nerealno.

Vsakršne nadaljnje računanje je tako prekinila objava kapitulacije Italije 8. septembra 1943 zvečer, pri čemer je bilo premirje podpisano že 3. 9., ko je Italija privolila v brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil zaveznikom na vsem svojem ozemlju. Vsi vodstveni organi partizanskega gibanja so se takrat zadrževali na Dolenjskem in po objavi kapitulacije so že naslednje jutro izdali konkretna navodila podrejenim organom za delovanje v novih razmerah. Ta navodila so vsebovala predvsem naslednje, deloma že znane naloge: 1. partizanska vojska

⁵³ NOV, str. 492.

⁵⁴ NOV, str. 502–504; Ferenc, Fašisti brez krinke, str. 99–100.

in civilni organi morajo nastopiti takoj in odločno kot »slovenska narodna oblast in izvrševalci tega premirja na slovenskem teritoriju«, 2. razorožiti italijansko vojsko ali pa jo pridobiti za skupen boj proti nemškemu okupatorju, 3. razorožiti belo in plavo gardo, 4. »povsod vzpostaviti oblast naše vojske in Osvobodilne fronte«, 5. izvesti splošno mobilizacijo vseh za vojsko sposobnih moških.⁵⁵ Posebej je bilo nato poudarjeno, da naj odbori OF nastopijo kot ljudska oblast ter kot izvajalci premirja, sklenjenega med zavezniki in Italijo, vse ljudstvo pa naj bi se zbralo za odpor proti nemškemu okupatorju, za katerega se je predvidevalo, da bo za krajši čas zasedel Ljubljansko pokrajino.

Posamezne enote italijanske vojske na kapitulacijo niso bile pripravljene, saj tudi niso imele ustreznih navodil od svojih nadrejenih poveljstev, ker so le-ta že prvi dan zajeli Nemci ali pa so se štabi umaknili v Italijo, oziroma celo razšli. Glavna težnja pri njih je vsekakor bila, kako se čimprej umakniti v Italijo, tudi s Primorske, ob tem pa čim dlje ohraniti orožje. Predvsem je bilo očitno, da se italijanski vojaki v Sloveniji niso bili pripravljene pridružiti partizanskim enotam ter skupaj z njimi ali pa posebej aktivno se upreti nemški vojski. Bolj razgibano razmerje in taktiziranje je pri tem prihajalo v poštev le nasproti razmeroma šibki partizanski vojski, ki je po razorožitvi usmerjala italijanske enote proti Italiji ter jim pri tem celo pomagala. Italijanski vojski, ki je posebej leta 1942 v Ljubljanski pokrajini zagrešila številne zločine nad Slovenci, je bil tako zaradi »višjih« interesov revolucionarnega vodstva – namreč zaradi pripravljajočega se obračuna z domačimi nasprotniki – omogočen nekaznovan umik. Nasprotno je nemška vojska, ki je italijanske enote odločno in hitro razorožila, le-te že takoj postavila pred dilemo – boriti se skupaj z njo naprej proti zaveznikom, ali pa oditi v ujetništvo. Večino italijanskih vojakov je doletela prav slednja usoda, medtem ko se je Nemcem pridružilo le nekaj enot, npr. fašistična v Ljubljani. V tem mestu je 9. septembra 1943 en sam nemški bataljon razorožil poveljstvo italijanskega 11. korpusa, poveljstvo divizije »Cacciatori delle Alpi« ter njene polke in bataljone v Ljubljani in okolici. Nadalje so maloštevilne, a enakomerno razporejene nemške enote razorožile poveljstvo 51. pehotnega polka omenjene divizije v Borovnici, posadke v Logatcu, na Vrhniki ter manjše posadke ob železnici.⁵⁶

S partizanske strani sta proti italijanskim enotam izven Ljubljane in Notranjske nastopali 14. in 15. divizija ter Vzhodno- in Zahodnodolenjski odred. Razoroževanje teh enot je na tem območju uspelo skoraj v celoti. V Beli krajini sta Vzhodnodolenjski odred in bataljon Tomšičeve brigade skupaj z Narodno zaščito in aktivisti uspela razorožiti večino italijanske vojske, se pravi 73. polk divizije »Lombardia« ter še nekaj enot, ki so bile v Beli krajini na poti iz Hrvaške. V Novem mestu, ki so ga kmalu zasedli partizani, se je partizansko vodstvo pogajalo s poveljnikom divizije »Isonzo« generalom Guidom Cerrutijem, ki pa je le počasi

⁵⁵ Tone Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*. 2. Narod si bo pisal sodbo sam. Ljubljana 1985, str. 10.

⁵⁶ NOV, str. 510.

popuščal in predajal orožje. Zadnje dejanje razoroževanja njegovih enot se je odigralo šele 11. septembra 1943 pri Starem Logu in Kočevju že ob umiku, medtem ko je nekaj skupin italijanskih vojakov kasneje še bolj na zahodu razorožil Zapadnodolenjski odred. V Kočevju so se italijanske enote umikale proti Ribnici, pri Dolenji vasi pa je ponoči na 10. september 1943 po daljšem izmikanju prišlo do spopada s partizanskimi brigadami. Šele ko so italijansko kolono razbili, so jo partizani lahko razorožili in pri tem zaplenili tudi šest topov. Tomšičeva brigada je nato vkorakala v Ribnico, kjer sta pred tem štaba 14. divizije in Gradnikove brigade že dosegla pristanek na razorožitev 52. polka divizije »Cacciatori delle Alpi«. V zahodnem delu Dolenjske oziroma na Notranjskem ni bilo večjih partizanskih enot, tako da se je od tam italijanska vojska lahko razmeroma nemoteno umikala proti Primorski ali Reki, čeprav so nekatere manjše enote razorožili aktivisti ali razne pomožne partizanske skupine.⁵⁷ Od vseh teh razoroženih vojakov se nobena zaključena enota ni pridružila partizanom, pač pa nekaj posameznikov, med drugim tudi topničarji, a le-ti tudi s prisilo.

Precej drugačen je bil seveda položaj z enotami vaških straž ter četniki, ki se seveda sploh niso nameravale umakniti iz Slovenije, čeprav so v stiski nekatere manjše enote to skušale storiti, in sicer tako, da so se pomešale med umikajoče se Italijane. Nasprotno, te enote so logično poskušale ali vsaj želele v Ljubljanski pokrajini po odhodu Italijanov prevzeti oblast. Po drugi strani pa jim tudi partizanska vojska ni nameravala omogočiti odhoda, temveč je imela nalogo, da te enote razoroži, ujame, vključi deloma v svoje enote, t.i. voditelje in organizatorje »državljanske vojne« (sic!) pa zapre in jim sodi. Seveda se je ob kapitulaciji Italije vodstvo protirevolucije zavedalo usodnosti tega preobrata, toda res je tudi to, da je bil njegov položaj v štirikotniku partizani – Italijani – Nemci – zavezniki nekaj posebnega ter je bilo v precej hudih dilemah, kako se obnašati in kako taktizirati, da bi doseglo zaželeno cilje. Problem je bil v tem, da je bil doseg teh ciljev odvisen predvsem od drugih dejavnikov. Protirevolucionarni tabor je bil že od vsega začetka v obrambnem in čakajočem položaju brez lastne omembe vredne pobude. Po eni strani ni bilo povsem predvidljivo bodoče razmerje nemških okupacijskih sil do vaških straž, kljub temu da je položaj ob železnici že konec avgusta kazal na to, da nameravajo nemške oblasti te slovenske enote dopuščati ali celo uporabiti v podobne namene kot pred njimi italijanske. Po drugi strani pa se je ta tabor prišteval po svoji nacionalni in politični pripadnosti k zavezniškemu taboru, na kar so kazale tudi zveze z londonsko vlado, Dražo Mihailovićem, Kairom ipd. Glede na to bi bilo za vodstvo protirevolucije najbolj ugodno, če bi prišlo do izkrcanja zahodnih zaveznikov na Jadranu, v Istri ali pri Trstu, čemur bi sledilo naglo prodiranje v notranjost. Protirevolucionarne sile bi se tudi na zunaj proglasile za del Jugoslovanske vojske, za kar so se do tedaj vsaj po svojih željah in prepričanju, četniki pa tudi »objektivno« že imeli. Nato bi se priključile zaveznikom ter sodelovale v bojih proti Nemcem za osvoboditev

⁵⁷ NOV, str. 507–510.

Slovenije. Ne glede na hipotetičnost takega scenarija pa je zanj že vnaprej obstajal velik »moteč« element, in to je bila OF/KP z močno partizansko vojsko, ki sicer ni bila posebej številna, a bila je energično vodena in izkušena v bojih. Gibanje je vodila KPS, razglasilo se je že za edino legitimno oblast v Sloveniji in de facto ni več priznavalo londonske vlade, še bolj pa je seveda odrekalo legitimnost prejšnjemu vodstvu v domovini, ki je stopilo na čelo boja proti partizanstvu. Seveda je gibanje dobivalo že tudi prva mednarodna priznanja, npr. v obliki zavezniških misij in pomoči. Z njegove strani je protirevolucionarni tabor lahko pričakoval samo še uničenje in zdi se, da so v nasprotni smeri obstajale enake težnje. Obstajal je že ekstremni antagonizem, ki se je vzpostavil pred tem s krvavimi medsebojnimi boji. Obe strani sta to nasprotje sicer skušali občasno prebroditi, ali vsaj pokazati dobro voljo za to, vendar je npr. OF pri svojih pozivih na pridružitve bele garde predpostavljala, da bo protirevolucionarna akcija preprosto uničena, medtem ko je protirevolucionarna stran na pritiske Londona tu ostajala v glavnem na ravni medlih pozivov k narodni enotnosti ter je tudi na tem področju pokazala pasivno pozicijo. Določeni odmevi teh pozivov so zaznavni tudi v času po kapitulaciji Italije, pri čemer je protirevolucionarna stran poudarjala, da predstavlja »Slovenska narodna vojska« (ali Jugoslovanska vojska v domovini) zavezniško silo, da ni potrebe po napadanju med njo in partizani, razglasila je s svoje strani že vnaprejšnje nenapadanje ter bila s tem ponovno v obrambnem položaju pred bolj organizirano in udarno partizansko silo.

Na drugi strani je partizanska vojska v odnosu do (bivše) bele garde nastopala s pobudo, ne oziraje se na siceršnje dogajanje in možne račune, z ednim namenom preprečiti vaškim stražam in četnikom prevzeti oblast, jih premagati in razorožiti ter kot vojaški in s tem politični subjekt uničiti. Pri tem se je mislilo seveda tudi na morebitne zanje neugodne scenarije ob eventualni zavezniški invaziji. Do nemškega okupatorja je bila ta vojska kot oborožena sila OF in KPS vsaj načelno enako odločna, vendar je v danem položaju dala prioriteto razoroževanju italijanskih enot in uničevanju domačega nasprotnika. Protirevolucionarna stran se je tudi do nemškega okupatorja obnašala neodločno ter se ni mogla dokončno odločiti, ali naj ga sprejme kot sovražnika ali morebiti kot zaveznika. O subjektivnem dojemanju nacistov sedaj sicer ne govorimo. Očitno je bila zadevna odločitev odvisna od drugih dveh dejavnikov – od prihoda zaveznikov ter od nevarnosti s strani partizanov. Zato je videti, da se je sprva nagibala k prvi odločitvi, pri čemer gre seveda za splošno linijo, ki so jo posamezni krajevni poveljniki že spočetka postavili pred nasprotno že izvršeno dejstvo. Enotne politike in tudi splošne naravnosti v bistvu ni bilo, je pa res, da tako stališče ni izhajalo iz nekega utemeljenega načelnega prepričanja, kolikor pač kot takega ne jemljemo strahu pred komunizmom. V danem razvoju dogodkov je pod silo partizanskih udarcev zmagal pragmatizem v obliki samoobrambnega instinkta. Toda kljub grozeči partizanski sili bi bil seveda scenarij za vaše straže veliko ugodnejši v primeru udejanjenega zavezniškega izkrcanja. Videti je, da je njihovo vodstvo svojo veliko zadevno željo enostavno spremenilo v skoraj gotovo

prepričanje. Glede na to, da je protirevolucionarni tabor le imel nekaj povezav s Kairom, londonsko vlado ter Dražo Mihailovićem ter še interne medsebojne zveze na domačem terenu, je vsekakor presenetljivo, da je o tem zavezniškem izkrcanju v bistvu povsem taval v temi.⁵⁸ Seveda pa je glede na dejstvo, da z OF/KP sporazum ni bil možen, bila pač ob nesamostojnosti in nesigurnosti protirevolucionarnega tabora taka možnost edina, ki bi protirevolucijo verjetno tudi politično rešila. Za fizično rešitev je vsaj v prvem trenutku zadostovala tudi manj privlačna opcija – naslonitev na novega nemškega okupatorja.

Zvečer 8. septembra 1943 je tudi vodstvo protirevolucije v Ljubljani izvedelo za brezpogojno kapitulacijo Italije. V Rokodelskem domu so se takoj sestali voditelji Slovenske zaveze ter člani vojnega sveta, da se odločijo, kaj jim je storiti. Do neke mere si pričevanja o tem sestanku nasprotujejo, najbolj zanimivo pa je vsekakor tisto od podpolk. Peterlina. Le-tega je namreč decembra 1943 Rupnikova okolica obtožila, da je po kapitulaciji Italije izdal povelje za napad vaških straž na Nemce. Peterlin je v svoji izjavi 10. decembra 1943 to odločno zanikal ter zatrdil, da se je zavzemal za to, da vaške straže čakajo na svojih mestih ter se nato priključijo Nemcem.⁵⁹ Ta izjava ni videti preveč prepričljiva, posebej če jo primerjamo z izjavo istega Peterlina v povojnem zaporu, ko tega sploh ne omenja ter navaja zgolj to, da je bilo na dnevnem redu omenjenega sestanka vprašanje, kaj storiti z vaškimi stražami in kako formirati iz njih Jugoslovansko vojsko.⁶⁰ V prvi izjavi izrecno navaja, da naj bi se Angleži po Vauhnikovem sporočilu izkrcali v Trstu in na Reki, po vojni pa spet tega ne omenja, tako da je tudi to vprašljivo. Vemo, da je bila ta Vauhnikova informacija napačna in glede na to, da je bil profesionalni obveščevalec, se postavlja vprašanje, kje jo je dobil. Dejansko je tedaj Vauhnik doživel velik profesionalni poraz, saj mu je to vest podtaknila VOS, ki je imela v protirevolucionarnem vodstvu svoje zaupnike. Vodstvo VOS je verjetno presodilo, da bi bilo za partizansko vojsko lažje obračunati z vaškimi stražami, če bi se le-te preobrazile v t.i. ilegalno slovensko narodno vojsko, kot pa če bi čakale in se nato pridružile Nemcem. Po predvidevanjih pa bi se protirevolucionarno vodstvo precej lažje odločilo za prvo pot, če bi bilo obveščeno, da so se zavezniki izkrcali v bližini, kar je bilo dokaj logično razmišljanje. Tako je VOS polk. Vauhniku nekaj ur pred omenjeno sejo podtaknila ponarejeno sporočilo Draže Mihailovića, da so se Angleži izkrcali na severozahodni in severovzhodni istrski obali.⁶¹ Protirevolucionarno vodstvo je reagiralo nekako po predvidevanjih. Oblikovalo je nova navodila, ki se začenjajo z besedami: »Z ozirom na novo nastali položaj se vaške straže takoj razidejo. Postopek je sledeči: 1. Da bi se narodu ohranili ljudje, je potrebno, da se a) moštvo vaških straž v starosti od

⁵⁸ Po nekaterih podatkih je tedaj protirevolucionarni tabor razpolagal s tremi radijskimi postajami. Glej zaslišanji Martina Bercarja 20. 9. 1943 ter Vinka Lipuščka 27. 9. 1943 v Kočevju, ARS I, Kočevski proces.

⁵⁹ Gradivo za zgodovino Turjaške tragedije. Tabor 1968, št. 8, str. 206–210.

⁶⁰ ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Izjava Peterlina, str. 13.

⁶¹ Miloš Kobač, Udarec v črno. Strokovni list Ljudske milice 1959, št. 4–5, str. 220–221.

18–26 let takoj odpravi z orožjem in municijo v goščo ter formirajo oddelke slovenskih goščarjev. S seboj odnesti vsa avtomatska orožja in čim več municije! b) starejši letniki ostanejo načelno doma, če pa kdo hoče, sprejeti jih!« V 2. točki se nato govori o tem, da je treba preostalo orožje in strelivo varno skriti, za kar naj vedo le redki zanesljivi posamezniki. »Poedinci ne smejo nositi orožja domov!« Do nadaljnjih navodil s tega mesta naj bi ne ustanavljali nobenih novih vaških straž. Moštvo, ki bo odšlo v goščo, tvori pet oddelkov, prvi se bo zadrževal v rajonu Krma in Rakitniške planote, drugi v rajonu Snežnika in Javornika, tretji v rajonu Male gore pri Ribnici, četrti v rajonu Polhograjskih Dolomitov in Hrušice, peti pa v rajonu škocjanskih in mirenških hribov. Vsakega od teh oddelkov bi tvorilo nekaj bataljonov, ki so formalno obstajali sicer že od prej. Slovenski goščarji sodelujejo s četniki; partizanov ne napadajo, v primeru napada pa se seveda morajo braniti. Ubrali naj bi elastično taktiko in se izmikali spopadom. S seboj so morali vzeti čim več hrane in živine. Hranijo se predvsem prek občinskih uradov, pri čemer je treba ustvariti videz nasilnega odvzema. Od italijanske vojske je treba dobiti čim več orožja in streliva ter ga shraniti. Vsi oddelki morajo med seboj vzdrževati tesno zvezo, pokoravati pa se morajo izključno samo poveljstvu slovenskih goščarjev. Posameznim oddelkom poveljujejo najstarejši častniki. Končno je bilo še rečeno, da vsa dotedanja navodila ostanejo še naprej v veljavi.⁶²

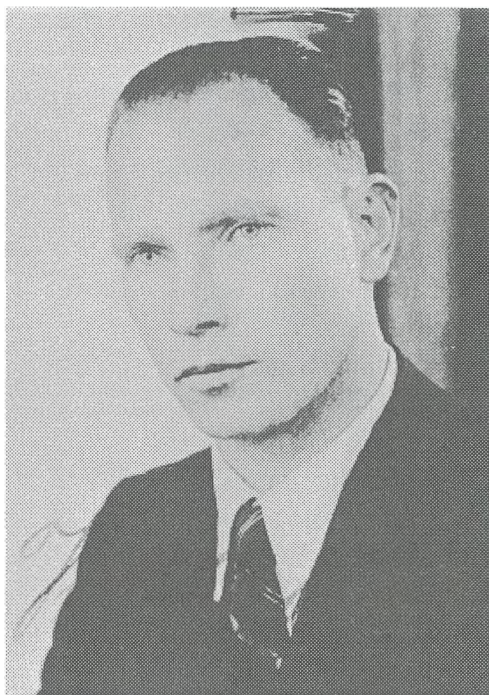
Pravkar povzeta navodila nosijo datum 8. september 1943, vendar je skoraj gotovo, da so bila sprejeta na posvetu naslednjega dne, 9. septembra 1943, o katerem govori Peterlin v svojih izjavah, pri čemer pripominja, da je bila pred posvetom zjutraj že seja politikov, kamor on ni bil povabljen. Na prvem posvetu je nato po Peterlinovih besedah Ivan Avsenek predložil že gotov projekt o osnovanju omenjenih goščarjev, ki ga je nato kar narekoval Albinu Šmajdu v stroj. Ali naj bi to pomenilo, da se je predhodne seje politikov udeležil tudi Vauhnik s svojim »sporočilom« o zavezniškem izkrcanju? Ta navodila so bila potem načeloma razposlana vsem poveljnikom bataljonov, ki naj bi jih bilo 19, skoraj gotovo pa je, in razvoj dogodkov v naslednjih dneh to deloma potrjuje, da jih niso dobili vsi, oziroma so jih dobili le oni v širši ljubljanski okolici, v Ribniški dolini in mogoče v Suhi krajini. Precejšen del poveljnikov se je potemtakem skušal pozneje le čim bolj prilagajati hitro se spreminjajočemu položaju, ne glede na to, ali je navodila dobil ali ne. Na omenjenem posvetu so sodelovali višji častniki, politiki, med katerimi so bili tudi trije duhovniki, ni pa bilo na njem majorja Novaka, ki so ga vsi že ignorirali, kljub temu, da je formalno še bil zastopnik Draže Mihailovića. V bistvu ta navodila ter posebej formiranje »poveljstva slovenskih goščarjev« predstavljajo dokončen prelom Slovenske zaveze z Novakom ter formiranje t.i. Slovenske narodne vojske, pa čeprav se v njih govori o sodelovanju s četniki. V novo vojsko je vodstvo očitno avtomatično prištevalo tudi četnike, posebej še po dogodkih v Grčaricah.

⁶² Gradivo za zgodovino Turjaške tragedije. Tabor 1968, št. 8, str. 209–210; ARS II, AP, fasc. 120/I.

Tu se je zadrževal Centralni (dolenjski) četniški odred, ki se je v vasi utrdil ter upal na ugoden razvoj dogodkov, predvsem pa na pomoč srbskih četnikov iz Like, za kar se je pred tem dogovoril major Novak, ki je sicer tičal v Ljubljani. Odred je imel radijsko zvezo z Ljubljano, ni pa imel zveze z Dražo Mihailovićem in Kairom, saj je bil radiotelegrafist Božnar, kot že omenjeno, pri Slovenskem planinskem odredu, ki se je ob kapitulaciji Italije zadrževal na Dreniku nad Pijavo gorico. Drugi, manjši Ljubljanski četniški odred, je bil že pred tem poslan v Grčarice, da bi okrepil tamkajšnji odred, vendar do vasi ni mogel več priti. Poveljnik Slovenskega planinskega odreda se je nato premaknil proti Turjaku do Gradišča, kjer je 9. septembra 1943 izvedel za kapitulacijo Italije. Takoj sta s kaplanom Francetom Malovrhom, ki je bil s strani Slovenske legije zadolžen za organizacijo vojske na terenu, izdala razglas oziroma ukaz, s katerim sta oznanila nastanek Slovenske narodne vojske kot sestavnega dela Jugoslovanske vojske. Očitno tisti hip stotnik Albin Cerkenik ni imel zveze z Ljubljano, saj bi sicer moral govoriti tudi o slovenskih goščarjih. Vendar pa je iz nadaljnjega poteka dogodkov razvidno, da so bili sklepi vodstva v Ljubljani glede na slabe zveze in predvsem na negibnost in precejšnjo neinicijativnost skoraj brez »operativnih« posledic ter da je bila pobuda skoraj povsem prepuščena poveljnikom na terenu, npr. podpolk. Josipu Dežmanu v Ribnici, stotniku Vuku Rupniku v Novem mestu in, kot omenjeno, stotniku Cerkeniku pri Turjaku. Tako se je tu uveljavila tudi Cerkenikova terminologija oziroma temu ustrezna organizacija preoblikovanih vaških straž. Tako je Cerkenik, sicer Peterlinov namestnik, postal osrednja osebnost pri organiziranju bivših vaških straž na zahodnem Dolenjskem pač tudi zato, ker njegov predstojnik ni hotel priti iz Ljubljane na teren. Cerkenik je v imenu »Vrhovnega Poveljstva Slovenske Vojske« odredil: »Ker je z današnjim dnem Italijanska vojna sila po zavezniških močeh zlomljena in vstaja nova svobodna Velika Slovenija v sestavu Velike Jugoslavije, odrejam sledeče:

1.) Vso vojaško in civilno oblast v bivši Ljubljanski pokrajini prevzema v roke Vrhovno Poveljstvo Slovenske Vojske kot sestavni del Jugoslovanske armade.

2.) Vsi moški od izpolnjenega 18. do 40. leta starosti se morajo kot vojni obvezniki javiti takoj Komandi Slovenske Vojske v ..., kjer dobijo ostala navodila.

3.) Vsako potovanje in civilni promet je ustavljen, razen tistega, ki se tiče gornjih odredb.

4.) Vsako krščenje teh odločb se kaznuje po hitrem sodnem postopku na podlagi vojnega zakona.

5.) Policijska ura je od 7. ure zvečer do 6. zjutraj.

6.) Nadaljne odredbe bodo sledile.

Na položaju 9. septembra 1943.

Za Vrhovno Poveljstvo

Slovenske Vojske

Poveljnik Triglav I. r.«⁶³

Na voljo sta nam dva izpolnjena izvoda tega dokumenta, po prvem naj bi se vojni obvezniki morali zgledovati Komandi na Krki, po drugem pa v Velikih Laščah. Očitno je Cerkenik že vedel za novo aktivnost vaških straž v Velikih Laščah, verjetno pa tudi za akcijo podpolk. Dežmana v Ribnici. Vedel je tudi za obleganje Grčaric, ki je bilo v teku, ni pa še mogel predvideti, kako se bo to obleganje končalo. Vsekakor v svojih razglasih takrat in ne pozneje ni omenjal četnikov, pač pa je uporabljal izraz »Jugoslovanska armada«. To je pomenilo svojevrstno novost, a tudi izraz stihijnosti ter pomanjkanja trdnega osrednjega vodstva, ki bi uveljavljalo svojo avtoriteto pri podrejenih enotah in s tem tudi enotna merila in izrazoslovje.

Centralni četniški odred je štel le okrog 200 mož, saj je od vaških straž pred tem vanj pristopilo le malo ljudi. Vendar Novak še ni izgubil upanja, da bo v bodočih usodnih dogodkih tudi on imel odločujočo vlogo. Kot že rečeno, se je konec avgusta 1943 odpravil po pomoč k poveljstvu 503. četniškega korpusa. Njegovemu poveljniku, podpolk. Slavku Bjelajcu je zatrdil, da ima za to tudi privoljenje Draže Mihailovića, čeprav ni za to predložil nobenega dokaza. Bjelajac mu je pomoč obljubil ter že 6. septembra 1943 odredil, da naj v Slovenijo z enim četniškim odredom iz odseka Srpske Moravice, Gomirje in Josipdol odide major Vasilije Marović kot poveljnik 2. brigade 503. korpusa, ki bi ga sestavljala njegov ter Novakov dolenjski odred. Njegova glavna naloga je bila seveda združitev z dolenjskim odredom, kar naj bi se izvedlo v vasi Štalcerji, nato pa naj bi »rušili belo gardo« s ciljem, da v najkrajšem času pridobe iz nje vsaj 50 % moštva v coni med Ljubljano in Kolpo. Major Marović je že 7. septembra 1943 z 270 četniki prešel Kolpo in prispel v Štalcerje, a s slovenskimi četniki ni dobil zveze, enako tudi ne v Kočevski Reki. Ko je izvedel, da je Italija kapitulirala, se je vrnil v Srpske Moravice, kamor je prispel 9. septembra 1943. Pozneje je Bjelajac izjavil, da se je odred vrnil »zaradi premočnih sovražnikovih sil.«⁶⁴ Major Marović je imel tudi

⁶³ ARS II, AP, fasc. 120A/I. Saje v Belogardizmu na str. 594 navaja malce drugačno verzijo teh odredb. V njej se govori tudi o ostalih vojnih obveznikih, ki morajo vzdrževati varstvo vasi in zaselkov zaradi vzdrževanja miru in reda.

⁶⁴ Slavko Bjelajac, Novakovo poročanje. Tabor 1984, št. 9–10, str. 137–139; Povelje podpolk. Nik. Dekića (Sl. Bjelajca) 7. 9. 1943, Zbornik XIV, knjiga 2, št. 204, str. 949–951; Poročilo majorja Vasilija Marovića Draži Mihailoviću 2. 12. 1943, Zbornik XIV, knjiga 3, št. 41,

radijsko postajo ter šifre za zvezo z Novakom, a zveze ni mogel vzpostaviti. Očitno je torej prišlo do nesporazuma, ki je bil lahko posledica ne dovolj natančnega poprejšnjega dogovora med Bjelajcem in Novakom. Postavlja se namreč vprašanje, zakaj srbski četniki niso vedeli, da so slovenski v Grčaricah in obratno, zakaj slednji niso vedeli, da je srečanje dogovorjeno v Štalcerjih. Verjetno bi bila usoda združene 2. četniške brigade nekoliko drugačna, kot pa jo je doživel dolenski odred, pri čemer gre omeniti, da je bilo v načrtu, da se brigada kasneje pomakne proti jugu na hrvaško stran.

V Grčaricah, ki so bile predtem večinoma nemška vas, je tedaj živel le župnik ter nekaj slovenskih družin. Četniki so se utrdili v treh stavbah ter še z nekaterimi bunkerji. Dolenski odred je vodil major Danilo Koprivica, njegov namestnik pa je bil stotnik Milan Kranjc. Razdeljen je bil v štiri bataljone, imel je dobro pehotno oborožitev, saj so novo orožje dobili še 5. septembra 1943, preskrbel ga je četniški aktivist Rudolf Žitnik iz Ljubljane. Odred je imel tudi radijsko zvezo z Novakom v Ljubljani. Moštvo je bilo sestavljeno iz novodošlih in mobiliziranih pripadnikov predvsem Sokolske legije iz Ljubljane, ki so bili precej idealistično usmerjeni in so razmišljali o skupnem boju s partizani proti okupatorju. Drugi del moštva so bili bivši člani MVAC, ki so bili že prekaljeni borci proti partizanom in med temi je bila tudi večina poveljniškega kadra.

Po spopadu med tem četniškim odredom in Tomšičevo brigado ter umiku odreda v Grčarice je 14. partizanska divizija pripravila še pred zlomom Italije načrt za uničenje te nove četniške postojanke. Tako je že v noči na 8. september 1943 Šercerjeva brigada okoli vasi sklenila obroč, medtem ko sta Tomšičeva in Gradnikova brigada napad varovali, prva v smeri Dolenje vasi, druga pa proti Kočevski Reki. Nekaj četnikov se je prek 8. septembra še umaknilo iz obroča, pravi boji pa so se pričeli naslednjo noč. Četniki so se umaknili iz vseh manjših objektov ter se držali le še v dveh glavnih zgradbah, stik med njima pa je bil otežen ter je potekal s svetlobnimi znaki. Branili so se odločno, čeprav je bil del moštva zaradi partizanskega napada zelo presenečen, saj si je predstavljal, da so zavezniki. Nekateri so predlagali takojšen izpad, a zanj se niso mogli odločiti, posebej še zato, ker je poveljstvo v Ljubljani na zadevno radijsko vprašanje izpad odločno odsvetovalo ter zatrjevalo, da pomoč že prihaja. Le-ta je sicer res prihajala, a srbski četniki so cilj, kot že omenjeno, zgrešili, medtem ko je bil četniški Ljubljanski odred prešibak in se ni mogel prebiti do Grčaric, kamor je poskušal priti na pomoč skupaj z vaško stražo iz Dolenje vasi. Partizani Šercerjeve brigade so napad nadaljevali s strelskim orožjem ter s protitankovskim topom. Kmalu je bil ranjen poveljnik Koprivica, nadomestil ga je stotnik Kranjc, ki je pozneje padel,

str. 133–139; Milan Guček, Strmi lazi. Šercerjeva brigada. 1. del (dalje Guček, Strmi lazi), Ljubljana 1984, str. 330–331; Zbornik VI, knjiga 7, št. 13, str. 25; Fikreta Jelić-Butić, Četnici u Hrvatskoj 1941–1945. Zagreb 1986, str. 204. Bjelajac se je zatem umaknil v južno Italijo in naprej v Kairo ter tam zamen poskušal zaveznike prepričati o nujnosti izkrcanja na balkanski obali. Glej Srečko Baraga, Draža Mihailović in izkrcanje zaveznikov. Sij slovenske svobode 1976, št. 9, str. 4–5.

uničena pa je bila tudi radijska postaja. Ko so partizani izvedeli za kapitulacijo Italije, so četnike ponovno pozvali na predajo, a ni bilo odziva. Nato so pred Grčarice pripeljali dve havbici, ki ju je partizanska vojska zaplenila pri Dolenji vasi. Z njima so upravljali italijanski častniki, in ko je kazalo, da bosta obe postojanki docela porušeni, so se četniki odločili za predajo, najprej v eni zgradbi, nato pa pod vtisom tega še v drugi, čeprav so tam ravno takrat pripravljali končni izpad. Sprva so imeli še iluzije o nekakšni častni predaji, tako so mislili predvsem sokoli iz Ljubljane, da jih bodo partizani razorožene nato izpustili ter jim pustili prosto pot do morja, pač kot pripadnikom Jugoslovanske vojske. Med njimi je bil tudi zastopnik britanske vojske dr. Vladimir Kalan, kot nekakšna protiutež majorju Williamu Jonesu pri partizanih.⁶⁵ Toda partizani so vztrajali na brez-pogojni vdaji in četnikom ni bilo več pomoči. Pred tem se je ranjeni poveljnik Koprivica ustrelil. Ujetih je bilo okrog 130 četnikov. Poleg teh je bilo ujetih še 17 ali 18 ranjencev, padlih pa je bilo 11, medtem ko sta se dva četnika tedaj izognila ujetništvu. Šerčerjeva brigada je v teh bojih imela skoraj natanko enake izgube, toda dobila je velik plen v orožju.⁶⁶ To je bil velik poraz slovenskega četništva in v bistvu si nikdar več ni opomoglo od tega udarca. Prav v primeru Grčaric pa je tedaj prišlo do zanimivega in za medvojne slovenske razmere simboličnega dogodka: po končanih bojih sta se veselo (!) srečala brata, prvi iz vrst branilcev, drugi iz vrst napadalcev.⁶⁷

Kljub že omenjenemu enotnemu vodstvu ter iz tega izhajajočim navodilom in poveljem, ki so se znotraj protirevolucionarnega tabora vrstila že od julija 1943, pa so predvsem postojanke, čete in bataljoni MVAC v dneh po kapitulaciji Italije doživele zelo različno usodo. Razvoj dogodkov je bil seveda odvisen od mnogih dejavnikov, a nato predvsem od akcij partizanskih enot, pri čemer je odločala tudi zemljepisna lega, npr. oddaljenost od centra v Ljubljani, od komunikacij in s tem tudi od novodošlih nemških enot. Vse to je namreč vplivalo na boljšo ali slabšo obveščenost teh enot, na različne možnosti operiranja, npr. združevanja, premikov, pobegov ipd.

⁶⁵ Major William Jones je kasneje partizanom potrdil, da je bil Kalan dejansko britanski agent, a so ga partizani zaradi dozdevnega vohunjenja likvidirali, pri čemer pa so sporočili britanski misiji, da so ga ubili Nemci. Glej Marko Vrhunec, *Srečna mlada generacija*. Maribor 1989, str. 44–45; Public Record Office London, War Office (dalje PRO, WO) 202/471, str. 175, depeša misije Flotsam pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije 27. 6. 1944. (Dr. Dušanu Bibru se zahvaljujem za vpogled v britanske in ameriške dokumente); ARS I, Kočevski proces, zaslišanje dr. Vladimira Kalana 13. 9. 1943.

⁶⁶ Svoboda v razvalinah. Grčarice-Turjak-Kočevje. Cleveland 1961, str. 68–74; Guček, *Strmi lazi*, str. 319–339; Saje, *Belogardizem*, str. 584–586; Kos I, str. 318–322; Rudolf Žitnik, *Nekaj o Turjaku*. Vestnik 1959, št. 9, str. 129–131. ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 11. 9. 1943, 14. 9. 1943; Stanko Petelin, *Poraz slovenskega dela Mihailovičeve »Jugoslovanske vojske v domovini« v Grčaricah in na Turjaku*. Vojnoistorijski glasnik 1962, št. 6, str. 8; Zbornik VI, knjiga 7, št. 23, 41, 109; Janez Grum, *pisna izjava* 7. 1. 2000; Ferenc, *Dies Irae*, str. 202–205; Franc Južina, *pisni izjavi* 15. 4. 1992, 30. 5. 1992.

⁶⁷ Maks Gorenšek, *ustna izjava* 8. 5. 2002; Guček, *Strmi lazi*, str. 337.

V Beli krajini je bilo poleti 1943 v petih ali šestih postojankah skoraj 400 vaških stražarjev, vendar je videti, da se je pred kapitulacijo Italije to število precej zmanjšalo. Ob razglasitvi kapitulacije so se skušali iz Bele krajine prebiti, vendar je to uspelo le redkim. Delno so se najprej iz Metlike in Dragatuša skupaj z Italijani zbrali v Črnomlju, vendar so aktivisti OF ter partizani Vzhodnodolenjskega odreda že v Gradcu razorožili in ujeli del metliške posadke. Skupina vaških stražarjev iz Semiča se je skušala prebiti v Novo mesto z vlakom, a so jih partizani Levstikovega bataljona zaustavili že opoldne 9. septembra 1943 na Uršnih selih. Drugi del stražarjev se je iz Semiča hitro umaknil na več strani, podobno tudi del njihovih soborcev iz Črnomlja. V Predgradu so partizanski aktivisti rajona Stari trg ob Kolpi uspeli razorožiti polovico vaše straže, druga polovica pa se je temu izognila. Preostala skupina v Črnomlju je 10. septembra 1943 skupaj z zbranim 73. italijanskim polkom, ki se ni dal razorožiti, krenila proti zahodu, a 11. septembra je v Kočevski Reki pred Šercerjevo brigado morala položiti orožje. Med temi italijanskimi vojaki je bilo okoli 100 vaških stražarjev, nekateri pa so se pomešani z Italijani v naslednjih dneh prebili celo do Trsta. Skupno naj bi partizanske enote ter aktivisti OF v Beli krajini razorožili ali ujeli okoli 230 vaških stražarjev, od katerih naj bi se jih približno 130 prijavilo za vstop v partizane. Verjetno sta obe številki, posebej prva, preveliki, nerazrešeno vprašanje pa ostaja, kaj se je zgodilo s tistimi bivšimi vaškimi stražarji, ki so pobegnili iz postojank ter se nato skrivali v domačih krajih.⁶⁸

Na ožjem Kočevskem je obstajala samo majhna posadka vaše straže, in sicer 20 mož v Stari cerkvi. Italijani so jo drugi dan po kapitulaciji odpeljali v Kočevje in tam ji je, zanimivo, poveljnik italijanske posadke predal oblast v mestu. Toda kako vzdrževati oblast z 20 možmi? Aktivirala se je namreč tudi OF na čelu s polk. Vladimirjem Vodopivcem, medtem ko je bila osrednja protirevolucionarna osebnost v Kočevju Danilo Havelka. Po medsebojnih grožnjah, prerivanjih, ropanjih orožja ter celo ugrabitvah nasprotnih voditeljev so vaški stražarji spoznali, da oblasti v mestu ne morejo obdržati ter so se odločili skupaj z italijansko kolono za umik proti Ribnici. Pred Dolenjo vasjo je to kolono zaustavila 14. divizija ter zahtevala položitev orožja. Italijanski poveljnik, posebej pa še skupina vaških stražarjev, so temu nasprotovali, zato je prišlo do ostrega dvakratnega spopada zjutraj 10. septembra 1943, v katerem sta glavno besedo imeli Gorenjska (Prešernova) in Tomšičeva brigada. Končno so se Italijani predali, skupina iz Stare cerkve pa se je predaji izognila ter se prek Rakitnice prebila v Ribnico in se tam priključila skupini podpolk. Dežmana in se nato pomikala skupaj z njo.⁶⁹

Zelo zanimiva so bila v prvih dneh po kapitulaciji Italije dogajanja v dolenjski metropoli, v Novem mestu. Tu se je nahajal štab divizije »Isonzo« na čelu z generalom Cerrutijem, s katerim je partizansko vodstvo takoj stopilo v stik. V

⁶⁸ Radko Polič, Belokranjski odred. Ljubljana 1975, str. 447–452; Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973, str. 266, 286–290; Saje, Belogardizem, str. 591; Kos I, str. 318.

⁶⁹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti, 18. in 20. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 596–597; Ferenc, Kapitulacija, str. 146–148; Za zgodovinsko resnico. TV–15, 28. 9. 1989.

mestu kot tudi v njegovi neposredni okolici so se zbirale italijanske enote kot tudi vaške straže iz okoliških krajev, iz Šentjerneja, Škocjana, Bele cerkve, Mirne peči, Rateža, Stopič in Brezovice. Podobno se je načrtovalo tudi za vaški straži v Semiču in Žužemberku, vendar kurirji do njiju niso uspeli priti. Vodstvo je v začetku prevzel dr. Zdravko Kalan, asistiral pa mu je odvetnik Dimitrij Weble, v čigar pisarni je zasedal začasni štab. V okoliških krajih so pobudo prevzeli vaški veljaki, npr. v Šentjerneju župan Karel Jordan. Novomeško protirevolucionarno vodstvo ni imelo zveze z Ljubljano, čeprav se je ravno tedaj v okolici mudil kurir iz Ljubljane, ki pa ni imel najnovejših navodil. Vodstvo je zato ukrepalo samostojno ter je za začetek poslalo k Cerrutiju odposlanstvo z zahtevo, da mu preda oblast v mestu. General ga je zavrnil, saj je bil že v stiku s partizani. Na pogajanja z zahtevo po izročitvi orožja so 10. septembra na divizijski štab prišli Boris Kidrič, Jaka Avšič in William Jones. General je le počasi popuščal in obljubljal predajo vedno več orožja, toda stvar je postala tako rekoč neizogibna, tudi glede na vedno hitrejši padec morale med njegovimi vojaki, ki so si z njim vred želeli predvsem čim hitreje priti v Italijo. V Novem mestu in predvsem v njegovi neposredni okolici se je po nekaterih podatkih zbralo do 1.600 vaških stražarjev z nekaterimi novomobiliziranci vred. Poveljstvo nad njimi je prevzel stotnik Vuk Rupnik, ki je dal zasesti več pomembnih točk, uvidel pa je, da blokov ne bo mogel držati, saj so bili Italijani do njih sovražno razpoloženi, v mesto pa so postopoma prodirali partizani. To so bili pripadniki Šlandrove brigade in 1. bataljona Gradnikove brigade. Rupnik je zato dal vaške straže zbrati v južnem delu mesta (Gotna vas – Žabja vas), kjer so bile pripravljene, da se v sili umaknejo na Gorjance. Cerruti je pozval Rupnika k sebi ter mu očital, da mu dela težave, a Rupnik mu je odvrnil, da pa se on pogaja s komunisti in da MVAC ni redna vojska temveč prostovoljna milica, ki ostaja doma, medtem ko Italijani gredo od tod. General o tem ni hotel slišati ter mu je moral Rupnik obljubiti, da se bodo njegovi »legionarji« umikali proti zahodu in k zaveznikom skupaj z njimi. Ob odhodu s poveljstva naj bi se pripetil edinstven dogodek, ko se je Rupnik srečal s partizansko delegacijo in ob tej priliki naj bi ga Kidrič pozval, da se priključi partizanom, kar pa je stotnik na kratko zavrnil. Po njegovem pričevanju so se nato vaški stražarji z glasovanjem odločili, da se iz Novega mesta umaknejo skupaj z Italijani, in to v že omenjeni smeri. Zgodaj zjutraj 11. septembra 1943 se je na pot odpravila še oborožena italijanska kolona, sredi katere je bila tudi Rupnikova skupina, ki pa se je že zmanjšala za skoraj 200 moških. Na poti proti Kočevju so partizanski komandanti še močnejše pritiskali na Cerrutija ter najavljali, da prodirajo Nemci iz Ljubljane, česar se je general zbal ter naslednjega dne v Kočevju privolil v popolno razorožitev. Razorožitev vaških straž je partizanskemu vodstvu obljubil že v Novem mestu. Vaški stražarji so se takšnega razpleta zbal že kmalu po odhodu iz Novega mesta in so se po posvetu Rupnika z ostalimi poveljniki že opoldne 11. septembra pri Potoku oziroma pri Jurki vasi ločili od italijanske kolone ter zavili v levo proti Gorjancem. Po 27-urnem pohodu z vmesnim oddihom pri Zajčjem vrhu, kjer je skupina spet izgubila nekaj moštva,

je naslednjega dne prešla Krko ter se vkopala na območju Mršeče vasi oziroma Zameškega. To pa je bilo že na območju nemških obmejnih straž.⁷⁰

V Mirenski dolini je bilo nekaj močnejših postojank vaških straž, in sicer v Mokronogu, Šentrupertu, Rakovniku in Čatežu. Tam je italijansko vojaštvo razoroževala Gubčeva brigada, in sicer je imela opravka z 98. fašistično legijo v sklopu divizije »Isonzo«. Preden so partizani vkorakali v Mokronog, so prek pogajanj Italijani sprejeli pogoje o predaji ter o odložitvi orožja s tem, da so oni zastražili posadko vaške straže. Ko so prišli partizani, so skušali pregovoriti vaške stražarje, da bi pristopili v njihove vrste, vendar niso pridobili nobenega, a so jih potem izpustili domov. 1. bataljon Gubčeve brigade je razorožil tudi vaški straži v Šentrupertu in Rakovniku, ki sta menda obljubili, da se bosta borili proti Nemcem ter so jima zato vrnili orožje. Toda takoj za tem je skoraj 200 mož iz vseh treh vaških straž pobegnilo čez mejo pod nemško zaščito v Sevnico. To akcijo je vodil poveljnik posadke v Šentrupertu Miha Benedičič.⁷¹ Posadka iz Čateža je najprej odšla v Trebnje, kjer so se zbirale italijanske enote za odhod. Partizani so razorožili del čateške in trebanjske posadke, del pa je nadaljeval pot z Italijani do Žužemberka, kjer so se poleg domače vaške straže zbrale še druge iz Suhe krajine, in sicer iz Dobrniča, Sel pri Šumberku ter Zagradca. Novoustanovljena Levstikova brigada je od njih zahtevala, naj se predajo in se ji pridružijo, a je dobila zanimiv odgovor, da je združitev mogoča le, če so se partizani pripravljeni boriti pod jugoslovansko zastavo. Zatem so jih partizani napadli kar z zaplenjenimi oklepnimi avtomobili in vaške straže so se delno razbežale, delno pa pomaknile na severozahod ter prek Krke in Vidma 12. septembra 1943 prispele na območje Turjaka. Posadke iz zahodnega dela Suhe krajine pod poveljstvom Antona Perneta so se še prej zbrale v Dobropoljski dolini ter se prek Vidma premaknile na Turjak.⁷²

Posadki vaških straž v Temenici in Stični sta po novih navodilih sestavljali en bataljon. Posadka iz Temenice se je najprej pridružila oni v Stični. Najprej so ju razorožili Italijani, vendar sta si nato spet priborili orožje. V tej smeri ob železniški progi proti Ljubljani je tedaj s partizanske strani operirala Cankarjeva brigada. Partizanski aktivisti so s pomočjo por. Aleksandra Zupanca uspeli zaplesti vodstvo bataljona v pogajanja, dokler se ni z vlakom pripeljal del Cankarjeve brigade ter aretiral omenjeno vodstvo in razorožil ostale vaške stražarje. Na poziv brigadnega štaba se je polovica ujetnikov odločila vstopiti v brigado, ostali pa so odšli domov.⁷³

⁷⁰ Vuk Rupnik, Ob 35. letnici ustanovitve Slovenskega domobranstva. Tabor 1978, št. 9–12; Kos I, str. 347–349; Saje, Belogardizem, str. 590–591; Ferenc, Kapitulacija, str. 140–143; Mikuž, Pregled III, str. 34–35; Kocbek, Listina, str. 281–282; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 20. 9. 1943; fasc. 111b/VI, Vesti 24. 2. 1944; Ivan Maček-Matija, Spomini. Ljubljana 1981, str. 201–206.

⁷¹ Lado Ambrožič, Gubčeva brigada. Ljubljana 1972, str. 328–329; Zbornik VI, knjiga 7, št. 8, 34. V že omenjeni knjigi Svoboda v razvalinah je potek dogodkov na tem območju sicer opisan nekoliko drugače.

⁷² Kos I, str. 327; Ferenc, Kapitulacija, str. 184, 188–189; Svoboda v razvalinah, str. 52–54.

⁷³ Lado Ambrožič, Cankarjeva brigada. Ljubljana 1975, str. 264; Svoboda v razvalinah, str. 57–60.

Vaška straža s Police se je sprva premaknila v Šentjurje in nato proti Turjaku, medtem ko se je sosednja posadka v Mlačevem enostavno razšla. Na to območje je nato prišel del posadke iz Šentjurja, se okrepil s posamezniki iz Mlačevega ter se utrdil v gradu Boštanj, vodil pa ga je Danilo Capuder. 11. septembra 1943 je začel grad oblegati 3. bataljon Cankarjeve brigade, kasneje pa še 4. bataljon. Capuder se ni hotel predati ter se je ogorčeno branil, zjutraj 14. septembra prebil obroč ter se usmeril proti Turjaku, vendar naj bi še pred prihodom na cilj ta skupina razpadla.⁷⁴ Tudi iz postojanke Šmarje so se vaški stražarji po novici o italijanski kapitulaciji razšli domov, deloma pa so se po spopadu s partizani pri Pijavi gorici naslednjega dne prebili do Šentjurja in nato do Turjaka.⁷⁵ Tja so se med prvimi pomaknile skoraj vse posadke vaških straž z vzhodnega in južnega obrobja Ljubljane oziroma z Barja, večina prav prek Šentjurja, kar je bilo v skladu s predhodnim predvidenim načrtom o zbiranju ter formiranju novih enot na tem območju.⁷⁶

Na Notranjskem je bilo pred septembrom 1943 čez 20 večjih posadk MVAC, če pa k tem prištejemo še njihove izpostavljene enote in razne večje straže, pridemo do števila 45 postojank vaških straž. Štele so med 1700 in 2000 mož, natančno število je za določen datum namreč zelo težko ugotoviti, če pomislimo na razne premestitve, pobege, odhode v ilegalo, izgube ipd. To območje se je z izjemo Loške doline in Blok v nekaterih stvareh precej razlikovalo od drugih okolij v Ljubljanski pokrajini. Postojanke v Dolomitih in ob železnici so namreč že konec avgusta 1943 prišle neposredno ali pa posredno v stik z nemško vojsko, ki je tedaj zasedala Ljubljano oziroma južno železnico, posadke v Dolomitih pa so bile tako rekoč že z dveh strani obkrožene z nemškimi enotami, če pač upoštevamo še bližnjo mejo z Nemčijo. Tako so se te postojanke že kmalu znašle pred problemom odnosov z Nemci, posebej še, ker se je tudi sicer pričakovala kapitulacija Italije ter »uradna« nemška okupacija. A o tem bomo več govorili v nadaljevanju. Druga značilnost tega celotnega območja je bila, da tu ni bilo večjih partizanskih enot, kar je že dolgo veljalo za Dolomite, malo manj časa pa za južno Notranjsko, ki je gravitirala k Primorski oziroma Istri. Tudi v Dolomitih so delovali četniki, in sicer trije manjši Novakovi odredi, ki so po 8. septembru vsaj v določeni meri tudi vplivali na dogajanje v zvezi z vaškimi stražami. Vojni svet v Ljubljani je po kapitulaciji Italije in po formiranju enot »slovenskih goščarjev« sicer predvideval koncentracijo enot oziroma formiranje dveh oddelkov le-teh tudi na območju Notranjske, in sicer naj bi se drugi zadrževal na območju Snežnika in Javornika, četrti pa v Dolomitih in Hrušici. Dejansko so se v prvih dneh na teh območjih določene koncentracije res izvršile, vendar zelo medlo in stihijsko, kar je kazalo na pomanjkanje odločnega in enotnega vodstva ter je bilo vse odvisno od volje in informiranja posameznih poveljnikov, v Dolomitih

⁷⁴ Kos I, str. 330; Ambrožič, Cankarjeva brigada, str. 267; Saje, Belogardizem, str. 592; Po trditvah v knjigi Svoboda v razvalinah, str. 55, pa naj bi se skupina prebila v Ljubljano; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 15. 9. 1943.

⁷⁵ Saje, Belogardizem, str. 592; Ferenc, Kapitulacija, str. 188.

⁷⁶ Kos I, str. 323; Ferenc, Kapitulacija, str. 188.

pa bi celo lahko rekli, da od vsakega posameznika. Pozneje so se izvajale še nadaljnje koncentracije, toda v glavnem ob železniški progi in že z nemškim dovoljenjem in vabilom, kar pa je že druga zgodba.

Posadka v Dravljah nad Ljubljano se je razšla, oziroma so jo razorožili Nemci, vendar ne za dolgo. Prav tako so Nemci razorožili posadke na Vrhniki, v Klečah in v Preserju ali pa so zgolj pobrali orožje v zapuščenih manjših postojankah. Vaško stražo v Rovtah so Nemci napadli, razorožili in jo odpeljali v Logatec, a ji kasneje vrnilo orožje.⁷⁷ Partizani so razbili majhno postojanko na Planini nad Logatcem (Rovtarske Žibrše), medtem ko se jih je precej delno ali povsem kar razšlo. Vaški stražarji so se razšli po domovih, nekateri so se iz previdnosti nekaj dni zadrževali po bližnjih gozdovih, z orožjem ali brez njega. Na nekaterih postojankah je ostalo le po 10 do 20 mož, večkrat pa so še ostali kmalu prišli nazaj, ko so videli, da jih Nemci tolerirajo, čeprav ponavadi ne vsi.

Kot je bilo že omenjeno, je v več primerih prihajalo do delnih koncentracij, vsaj v nekaterih bolj nedostopnih in »varnih« postojankah v Dolomitih. To se je dogajalo tudi pod vplivom četnikov, npr. na Korenem in na Vrhju Sv. Treh kraljev, kjer so četniki razglasili neke vrste mobilizacijo vaških stražarjev in jih nekaj celo razorožili, a šlo je le za nekaj desetinj vojakov. K četnikom so šli tudi bivši vaški stražarji iz Hotedršice, toda tisti iz Zaplane so se jim uprli ter ostali na svojih mestih. Delno ali povsem so se razšle posadke Brezovica, Dobrova, Polhov Gradec, Horjul, Drenov grič, Ligojna, Stara Vrhnika, Grčarevec, Bevke, Preserje, Podpeč in Žažar. Nekakšne koncentracijske točke, tudi kot posledica zgoraj omenjenih izpraznitev, pa so postali Št. Jošt, Koreno, kasneje pa Borovnica, Vrhnika in Stara Vrhnika, a slednje že v nemški »režiji«. Na južnem delu Notranjske so bile take točke Pudob, Velike Bloke in Begunje. Zanimiv pa je bil primer postojanke na Rakitni. Posadka, ki je bila nekoliko odmaknjena od dogajanj ob železnici, je sprva ostala na svojem mestu, že 10. septembra pa naj bi dobila od Nemcev v Borovnici navodilo, da naj še nadalje vztraja v postojanki. Toda že 14. septembra se je znašla pred dilemo kaj storiti, saj ji je štab nove Ljubljanske brigade poslal poziv na predajo z vabilom, da se pridruži partizanski vojski. Poveljnik Maks Kunstelj je na poziv odgovoril, da bela garda, ki ji je bil izrecno namenjen poziv, ne obstaja več ter da je zato brezpredmeten. Vse to je izrekel v imenu »Narodne straže« na Rakitni in v smislu navodil jugoslovanske vlade v Londonu in štaba Slovenske vojske v Ljubljani. Ker je njegova naloga braniti vas ter skrbeti za red in mir, bo nastopil proti vsakomur, ki bi to kršil. »Moštvo N. S. ne napada nikogar, niti gre iz vasi z orožjem, zato pričakujemo temu primerno Vaše ravnanje. Za narod in Domovino!« Toda njegova samozavest je bila omajana, ko se je še istega dne sosednja vaška straža iz Št. Vida nad Cerknico (Žilce) sklenila umakniti v Borovnico prav prek Rakitne, zato se je naslednjega dne dol umaknil tudi Kunstelj z vsem moštvom. Ker se je v naslednjih dneh v Borovnico prebilo tudi nekaj moštva iz drugih razpuščenih ali razbitih postojank okoli Cerknice, se je dne 22.

⁷⁷ Svoboda v razvalinah, str. 62; Kos I, str. 316.

septembra 1943 v Borovnici znašlo kar 270 vaških stražarjev, ki pa so bili tako rekoč že domobranci.⁷⁸

Vrhnika je pred 8. septembrom 1943 bila sedež t.i. Zupanovega bataljona vaških straž. Po tem datumu je protirevolucionarna obveščevalna služba ugotavljala, da je po vseh burnih dogodkih od nekdanjih 300 mož tega bataljona na Vrhniki in okolici na svojih mestih ostalo le še 25 mož.⁷⁹ Toda tako ni ostalo dolgo, kajti ko so se čez kakšen teden razmere »ustalile«, se je na Vrhniki in v njeni neposredni okolici pričelo zbiranje bivših vaških straž iz Polhograjskih Dolomitov. Tja so prispeli stražarji iz Polhovega Gradca, Zaplane, Št. Jošta, Horjula, Korena in deloma Rovt. To pa še ni bilo vse, kajti s hribov so prišli četniki, predvsem tisti iz Gorenjskega in Primorskega odreda, saj je razvoj dogodkov pokazal, da je četniška taktika trenutno v popolni defenzivi, da s prihodom zaveznikov ni nič ter se jim je zdelo najbolje pod plaščem vaških straž prikriti v varstvo nemške vojske. Omenjena odreda sta tako prišla na Staro Vrhniko, medtem ko je Notranjski odred še nekaj časa vztrajal v ilegali. Njegov poveljnik Jože Saje pa je menda že kmalu navezal stike z Gestapom v Ljubljani.⁸⁰

Na Blokah je posadka vaških straž po 8. septembru dobila od odhajajočih italijanskih vojakov precej lahkega in težkega pehotnega orožja. Pridružila se ji je tudi posadka iz Loškega potoka in tako je več kakor 300 vaških stražarjev obvladovalo Velike Bloke ter Novo vas ter so dobro utrjeni čakali razvoja dogodkov. Toda ob taki pasivnosti in pomanjkanju iniciativnosti so lahko dočakali samo partizane. Čez nekaj dni sta se tu pojavili Šercerjeva in Gradnikova brigada. Omenimo naj, da se je že 9. in 10. septembra s to posadko pogajal o vdaji okrožni komite KPS za Cerknico ter še drugi aktivisti, a predaje niso dosegli. Šercerjeva brigada je s pomočjo dveh bataljonov Gradnikove brigade 12. septembra postojanko obkolila, in ko je iz svojih topov ter iz tankov z italijanskimi posadkami izstrelila nanjo nekaj strelcev, se je naslednjega dne predala. Po dolgem iskanju so partizani zajeli še župnika Antona Hrena ter ga kot t.i. idejnega in tudi vojaškega vodjo bele garde na Blokah ustrelili. Voditelje iz vaške straže so postavili pred sodišče, preostale ujetnike pa v glavnem uvrstili v obe brigadi.⁸¹

Z Blok je Šercerjeva brigada na poti na Primorsko odšla v Loško dolino in tam napadla še postojanko vaške straže v Pudobu, kjer se je spet zbralo večje število vaških stražarjev, saj so tja prišli iz postojank v Danah, na Grahovem in v Starem trgu. Utrdili so se v dveh postojankah, šteli pa sta okoli 200 mož. Glavno postojanko v gospodarskem domu je vodil France Kremžar, druga pa je bila v

⁷⁸ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 13., 15. in 22. 9. 1943; ARS I, Kočevski proces, Kunstljev dopis 8. brigadi 14. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 593.

⁷⁹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 22. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 589.

⁸⁰ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 19. 9. 1943; Saje, Belogardizem, prav tam.

⁸¹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 15. 9. 1943; Guček, Strmi lazi, str. 342–345; Stanko Petelin, Gradnikova brigada. Ljubljana 1983, str. 143–146; Ivan Maček, Spomini, str. 208; Zbrana dela Edvarda Kardelja (rokopis na Inštitutu za novejšo zgodovino), knjiga 6, št. 186, pismo Borisu Kidriču in Ivanu Mačku 14. 9. 1943; Zbornik VI, knjiga 7, št. 69, št. 72.

gostilni pri cerkvi. Tudi s to posadko se je pred tem pogajal partizanski organ, to pot okrožni odbor OF za Cerknico, a je bila njegova zahteva po vdaji odločno odbita. Ko je v vas prispela motorizirana enota Šercerjeve brigade, se je postojanka v gostilni kmalu predala. Druga pa se ni hotela predati in tako je odločalo orožje. Z nočjo se je pričel brigadni napad z vsem orožjem in je trajal do štirih zjutraj 14. septembra, ko je branilec že prav trda predla. Takrat je poveljujoči Kremžar izkoristil meglo ter s preživeli 13 soborci izvedel uspešen izpad ter se prebil na Rakek. Partizani so nato vdrl v postojanko, kjer so našli precej vojaškega plena, a tudi mnogo mrtvih in ranjenih. Slednje so takoj postrelili kot tudi nekaj domačinov ob »čiščenju« vasi, ki je sledilo bojem.⁸²

Medtem so enote Gradnikove brigade, ki se je vračala na Primorsko, severno od Cerknice 13. septembra zvečer prišle pred postojanko vaške straže v Begunjah. Tudi teh 150 mož pred tem v razgovorih ni hotelo nič slišati o predaji. Posadka je bila za razliko od drugih v tem času prav »ekspanzivna«, saj je v Cerknici pobrala italijansko orožje ter tam ustanovila novo majhno postojanko, ki pa se je kasneje morala kmalu umakniti. V Cerknici je pravzaprav tiste dni vladala prava zmešnjava, v kateri so svojo vlogo imeli vsi štirje protagonisti – partizani, vaška straža, Nemci in še odhajajoči Italijani. Posadka v Begunjah je imela že stike z nemško vojsko in tako jo je 12. septembra obiskal nemški častnik z Rakeka ter ji obljubil pomoč, na katero so se potem sicer dobro utrjeni stražarji tudi zanašali.⁸³ Po navodilih iz Ljubljane naj bi se sosednje posadke iz Dobca, Bezuljaka, Topola in Selščka preselile v osrednjo v Begunjah, ki bi se tako zelo okrepila. Toda to se ni zgodilo, ob partizanskem napadu se je le patrulja petih Nemcev odpravila na poizvedovanje, medtem ko so Nemci s topovi iz Planine streljali na Cerknico. Partizanski napad na postojanko se je zaradi utrjenosti pričel klasično, s topovskim ognjem, toda posadka se ni hotela predati. Naslednjega dne, 15. septembra, se je boj še bolj zaostрил, toda še vedno vaški stražarji niso hoteli ničesar slišati o predaji. Posadki v Dobcu in Bezuljaku sta hoteli organizirati pomoč oblegancem, vendar se jim zaradi partizanskih zased nista mogli približati. Iz Dobca so tako poslali po pomoč na Rakitno in v Borovnico. Na Rakitni seveda ni bilo nobene posadke več, iz Borovnice pa so poslali v to smer 100 mož, ki pa so prispeli prepozno. Gradnikova brigada je medtem v hudih bojih zavzemala zunanje bunkerje in druge zunanje obrambne objekte s pomočjo tankov in popoldne 15. septembra se je posadka z vodstvom vred predala. Večina ujetih vaških stražarjev je bila sprejetih v Gradnikovo brigado, ki pa jih je kasneje prepustila Tomšičevi brigadi. 15 ujetnikov naj bi bilo kasneje ustreljenih v Cerknici, medtem ko so voditelje ter župnika odpeljali na Dolenjsko. Nato je brigada napadla še postojanko v bližnjem Bezuljaku, ki pa se je predala brez boja, medtem ko je bil Dobec že prazen ter so

⁸² ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 12. in 16. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 592/3; Guček, Strmi lazi, str. 345–349; Kos I, str. 316 pa pravi, da se je takrat predalo le 70 vaških stražarjev, medtem ko naj bi se jih kar 55 prebilo na Rakek.

⁸³ Vesti 21. 9. 1943 sicer trdijo drugače, in sicer, da se je poveljnik inž. Jože Vojska branil stikov z Nemci in da tudi ni sprejel ponujene pomoči, ARS II, AP, fasc. 111a/I.

se stražarji iz te postojanke še nekaj časa zadrževali po okoliških krajih. Iz vseh teh postojank okoli Begunj se je prvi hip pred partizani rešilo le nekaj čez 30 vaških stražarjev, ki pa so v Borovnici takoj ustanovili novo »begunjsko četo«, ki je kasneje z novimi pribežniki iz partizanskih vrst stalno naraščala.⁸⁴

Preostane nam tako le še pregled dogajanj v zvezi z usodo vaških straž po kapitulaciji Italije v osrednjem območju Ljubljanske pokrajine, to je v Ribniški dolini in v okolici Turjaka. Tam je bila v načrtu večja koncentracija vaških straž, in sicer z namenom, da se le-te reorganizirajo in hkrati preimenujejo v Slovensko narodno vojsko kot del Jugoslovanske vojske, da bi bile kot take bolj sprejemljive za zahodne zaveznike v primeru njihovega prihoda v Slovenijo.⁸⁵ Glede na svojo središčno vlogo je imel Turjak z okolico dejansko nekatere strateške prednosti, vendar je bila ta koncentracija slej ko prej zamišljena kot prehodna in začasna. Po nekaterih pričevanjih naj bi ob kapitulaciji Italije poveljniki vaških straž na Dolenjskem, ne pa recimo tisti v Dolomitih, odprli že prej prejete zapečatene kuverte z navodili o premiku proti Turjaku. Videti je, da so se strogo po teh navodilih ravnale predvsem posadke iz ljubljanske okolice in južnega roba Barja, ki so se v resnici takoj pričele premikati v to smer. Videli smo že, da je 9. septembra Peterlinov namestnik stotnik Cerkvenik razglasil »Vrhovno Poveljstvo Slovenske Vojske« v okviru Jugoslovanske armade. Dejansko je prvi trenutek imel »pod seboj« le Slovenski planinski odred, toda s prihodom zgoraj omenjenih vaških straž se je število njemu podrejenih enot iz ure v uro večalo in tako se je odred najprej preformiral v Slovensko planinsko brigado s 4 bataljoni, že 11. septembra 1943 pa sta Cerkvenik in Malovrh v poročilu Slovenski legiji v Ljubljano predlagala organizacijo slovenske vojske v Slovensko (planinsko) divizijo, ki jo sestavljajo štiri planinske brigade, poimenovane kot Triglav, Krim, Nanos in Gorjanci. Do tedaj je bila formirana samo brigada Triglav, to je bila seveda tista, ki ji je poveljeval Cerkvenik, saj je bil to tudi njegov vzdevek.⁸⁶ V omenjenem poročilu sta omenjala tudi akcijo podpolk. Dežmana v Ribnici, ki naj bi po njunem mnenju povzročal precej zmede ter sta zato zahtevala, da pride poveljnik Peterlin na teren ter prevzame poveljstvo divizije. Navedla pa sta še nekaj važnega, namreč, da sta od partizanske vojske, konkretno od komisarja 14. divizije dr. Jožeta Brileja prek parlamentarca dr. Franceta Blatnika dobila poziv za predajo oziroma podreditev partizanskemu poveljstvu ter vključitev v boj proti Nemcem. To je bilo že 10. septembra v Velikih Laščah, kjer je vaška straža s pomočjo okoliških enot prevzela oblast, o čemer je kasneje pričal velikolaški župan Ivan Paternost. V kraju se je tedaj mudil tudi France Malovrh in videti je, da so se nekateri voditelji vaških straž z njim na čelu zavzemali za to, da bi se skupaj s partizani združno borili proti Nemcem, seveda kot samostojen subjekt. Tako so tudi naročili Blatniku, naj

⁸⁴ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 15.–19. 9. 1943; Ferenc, Kapitulacija, str. 186; Svoboda v razvalinah, str. 63; Petelin, Gradnikova brigada, str. 147–150; Franci Strle, Tomšičeva brigada 1943. Ljubljana 1989, str. 251, 283, 286; Zbornik VI, knjiga 7, št. 77.

⁸⁵ Kos I, str. 323.

⁸⁶ Saje, Belogardizem, str. 595.

s partizani skuša doseči nek časten sporazum, a štab 14. divizije, ki je bil že v Ribnici, je odgovoril, da zahteva brezpogojno kapitulacijo.⁸⁷

10. septembra se je iz Ljubljane v Šentjurje pripeljal član vodstva Slovenske zaveze in Slovenske legije dr. Albin Šmajd, ki je za poveljnike zbranih vaških straž prinesel slabo novico, da namreč Peterlin noče priti na teren in da je dejansko odklonil prevzem poveljstva.⁸⁸ Isto je Šmajd sporočil tudi na gradu Turjaku, kjer je že bilo zbranih nekaj vaških straž, nato pa se je odpeljal nazaj v Ljubljano. Sporočilo, da Peterlina ne bo iz Ljubljane, je bilo pomembno glede na to, da razen njega ni bilo v protirevolucionarnih vrstah nekega splošno priznanega poveljnika oziroma vojaške avtoritete in je zato vse do padca Turjaka med zbranimi enotami Slovenske narodne vojske nastopal problem osrednjega vojaškega vodstva. O slovenskih goščarjih se razen v prvih navodilih iz Ljubljane 9. septembra 1943 ni več govorilo. V Velikih Laščah, kjer je med odhajajočimi Italijani in vaškimi stražami prišlo do kratkega a krvavega spopada, so se bali partizanskega napada in se po kratkem oklevanju premaknili na Turjak. Najprej so na grad 11. septembra odpeljali 17 voz orožja in opreme, naslednjega dne pa so se tja umaknile tudi vse velikolaške vaške straže. Cerkvénik pa ni šel na Turjak, temveč je že pred tem svoj štab preselil v šolo na Zapotoku pod Kureščkom in tam formiral 1. bataljon. Na grad pa so, kot že omenjeno, še pred tem prispele vaške straže z južnega obrobja Barja, Iga, vaške straže iz vasi Turjak ter iz Škocjana. 11. septembra so na grad prispele tudi posadke iz vzhodne okolice Ljubljane, ki so šle prek Šentjurja.

V Ribnici, ki je bila tiste dni že pod partizansko kontrolo, je prva dva dni po razglasitvi italijanske okupacije potekalo prav zanimivo dogajanje. Tu je bival podpolk. Josip Dežman, ki ga je še pod Italijo Peterlin imenoval za ilegalnega poveljnika vaških straž v tem delu Ljubljanske pokrajine. Poveljnik 52. polka divizije »Cacciatori delle Alpi« mu je že 8. septembra zvečer izročil oblast, ker naj bi italijanska vojska čimprej odšla. Naslednjega dne je v Ribnico prišlo nekaj sosednjih vaških straž in Dežman je postavil za začasnega župana Stanka Škrabca, razglasil mobilizacijo ter seznanil javnost, da »je po pooblaščenju od strani Slovenske zaveze in vojaškega sveta za Slovenijo« prevzel poveljstvo in vojaško oblast na Dolenjskem. Imel pa je težave z oboroževanjem mobilizirancev, nato pa je še ugotovil, da se italijanski poveljnik pogaja s štabom 14. divizije o razorožitvi, pri čemer so mu partizani postavljali tudi običajno zahtevo, da jim izroči še razorožene vaške stražarje. Seveda se Dežman s tem ni mogel strinjati in prihajalo je do vse večjih napetosti z Italijani. S pomočjo občinskega sveta je nato protirevolucionarna stran z Dežmanovim podpisom formulirala svoj predlog o načinu sodelovanja s partizanskimi enotami. Ker je zelo značilen, ga velja citirati, kot se je ohranil po Dežmanovem pričevanju:

»1) Pridružimo se želji partizanov glede borbe proti okupatorjem.

⁸⁷ Mikuž, Pregled III, str. 29; Svoboda v razvalinah, str. 48–50; ARS II, AP, fasc. 120/I, št. 69175.

⁸⁸ Kos I, str. 325; Janez Grum, Spomini na dr. Šmajda. Vestnik 1986, št. 4, str. 282; Svoboda v razvalinah, str. 81.

2) Garancija obeh strani, da se nad narodom ne izvrše nikakršne represalije ali maščevanja.

3) Vaške straže in četniki imajo ostati kot samostalne edinice. Za komandante bi se našel način za skupno delovanje v borbi proti okupatorju». ⁸⁹

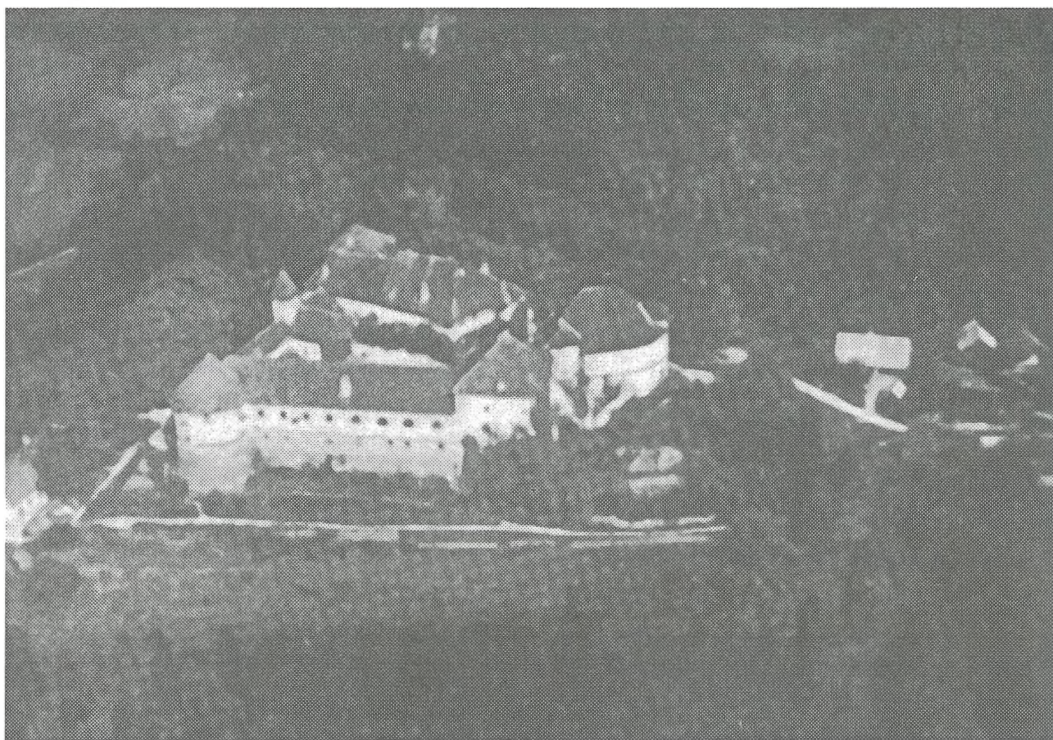
Tega predloga italijanski poveljnik sploh ni izročil partizanom, Dežmanu pa je sporočil, da je seveda odbit, kar pa bi se gotovo zgodilo tudi v primeru, če bi ga izročil. Popoldne 10. septembra je Dežman le dosegel, da je s svojim moštvom lahko odšel iz Ribnice, pri tem pa naj bi Italijani še streljali za njim. Prek Male gore je nato došel v Kompolje ter se nato premaknil na Videm. Na tem območju so se zbirale tudi vaške straže iz Suhe krajine, ki so se nato z Dežmanovo skupino 12. septembra zvečer premaknile na Turjak. V Vidmu je dr. Blatnik obvestil poveljnike, da so Grčarice padle. Ker mu niso verjeli, je s svojimi »zvezami« pri partizanih dosegel, da je partizanski motorist odpeljal stotnika Fajdigo do Grčaric, ki je ob vrnitvi seveda lahko le potrdil žalostno novico. Medtem je dr. Blatnik ponovno krenil na pot s partizanskimi predlogi na vodstvo vaških straž za predajo in amnestijo, a to pot je iskal Dežmana in ga zvečer omenjenega dne našel že na Turjaku. Novica o padcu Grčaric je bila tedaj potrjena tudi v gradu, kar je na prisotne napravilo globok vtis in so se posamezni poveljniki nagibali k temu, da bi se predali. Toda preglasovali so jih odločnejši, ki niso verjeli v partizanske obljube o amnestiji, med njimi posebej župan Paternost. Vodstvo Slovenske planinske divizije je tako štabu 14. partizanske divizije napisalo odgovor, v katerem zavrača vdajo ter poudarja, da oni niso ne bela in ne plava garda, temveč Slovenska narodnoosvobodilna vojska v sestavu Jugoslovanske armade ter da delujejo po navodilih zavezniških štabov, s katerimi so v dnevnem stiku. Nadalje je zatrjevalo, da je cilj te vojske osvoboditev slovenskega naroda od vseh tlačiteljev in zagotovitev svobodnega razvoja združene Slovenije v Veliki Jugoslaviji. Zato bo SNOV sodelovala z vsakomur, ki ima podobne cilje, bojevala pa se bo proti vsakomur, ki bi hotel narodu škodovati. Orožja ne bodo odložili, ker je to dvignjeno proti okupatorju in je v skladu s cilji zavezniških sil. »Naš angleški zastopnik je vesel, da je našel v bližini svojega sodelavca in želi z njim sestanka, ker se mu dozdeva, da se osebno poznata.« Na koncu podpisani Cerkvenik je predlagal na Kureščku sestanek 13. septembra ob 11h v prisotnosti komandanta in komisarja divizije ter angleškega zastopnika.⁹⁰ Omenjeni angleški zastopnik je bil samo radiotelegrafist Anton Božnar, od katerega pa niso imeli dosti koristi, saj je imel ključ za šifre Novak v Ljubljani. Božnar je sicer pošiljal Cerkvenikove brzojavke v Kairo, dobival je odgovore iz Kaira in od Draže Mihailovića, a jih ni mogel dešifrirati.⁹¹

⁸⁹ ARS II, AP, fasc. 120/I, Izjava peš. podpolkovnika Josipa Dežmana, pomočniku kom. 37. pp. v Ribnici.

⁹⁰ ARS I, Kočevski proces, Štabu XIV. divizije NOV in POS 12. IX. 1943 ob 12. uri.

⁹¹ ARS II, AP, fasc. 120A/I, Božnarjeve brzojavke št. 5-93; Kos I, str. 331; Saje, Belogardizem, str. 599. Vsa stvar je še zmeraj malce skrivnostna, saj je iz nekaterih ohranjenih Božnarjevih depeš možno sklepati, da je nekatere depeše dobival in nanje tudi odgovarjal. Prejetih depeš ne poznamo. Glej tudi Ivo Jevnikar, Padalec Blaž. II. del. Mladika 1997, št. 10, str. 238–240.

Grad Turjak (Zaveza, št. 10)

V Ljubljani je prav tedaj protirevolucionarno vodstvo prejelo Cerkvnikovo in Malovrhovo pismo z zahtevo po aktivizaciji Peterlina. Kot smo videli, je le-ta že prej to odklonil, zato se je vodstvo obrnilo po pomoč k majorju Novaku, vendar je tudi ta odklonil in se izgovarjal, da je pač sedaj poveljnik Peterlin. Od tedaj naprej ni bilo več rednih zvez med Ljubljano in enotami pri Turjaku, saj je bilo območje že skoraj obkoljeno, in sicer s Tomšičevo, Prešernovo ter deli drugih brigad. S Turjaka so v Ljubljano še poslali dva kurirja z motorjem, in sicer dr. Ludvika Arka ter Franca Casarja, ki naj bi obvestila Peterlina o nastalem položaju ter čakala njegovih navodil, obenem pa naj bi dvignila tudi šifre za Božnarja. Toda do Ljubljane nista prišla, saj so ju terenski delavci prestregli ter ubili na Škofljici in na Turjaku so na Peterlinova navodila spet zaman čakali.

Že 12. septembra je na Turjaku namreč potekalo skoraj permanentno posvetovanje poveljnikov in raznih uglednih mož, eden glavnih problemov pa je postalo ravno poveljevanje. Pri vprašanju, kdo bo zbranim vaškim stražam in četnikom poveljeval, sta se spet pokazali dve liniji – četniška in tista Slovenske legije. Prisotni Janko Debeljak je kot Novakov namestnik zatrjeval, da poveljstvo sicer pripada njemu, toda da ga odstopa podpolk. Dežmanu kot najvišjemu častniku. Poveljniki vaških straž tega niso radi sprejemali in za en dan je stvar ostala nedorečena, čeprav so dejansko za poveljnika večinoma priznavali Cerkvnika, ki pa se je v glavnem zadrževal na Zapotoku. Glavna tema teh posvetovanj pa je seveda bila, kaj storiti, ali ostati na Turjaku ali pa iti dalje in tu se je postavljalo vprašanje, kam.

Dežman je predlagal in pri tem vztrajal, da se grad izprazni, ker se dolgoročno ne more braniti in je tudi taka koncentracija vojaštva na enem mestu nesmiselna. Podpirali so ga ostali častniki, a večina poveljnikov posadk iz Suhe krajine je bila proti temu. V noči na 13. september so na grad prišle še zadnje enote, in sicer posadka iz Dobrepolja, del posadke iz Šentjurja ter Ljubljanski četniški odred. Skozi grad je tako v teh nekaj dneh šlo okoli 1600 vaških stražarjev in tri majhne četniške skupine. Toda Dežman je takoj nato svojo ribniško skupino vaških straž ter četniški odred odpeljal z gradu, najprej na Čretež (Četež), kjer je začasno ostal manjši del njegovih vojakov, večino pa je odpeljal do Zapotoka, kjer je že dva dni deloval stotnik Cerkvénik. Tam so že bile vaške straže iz ljubljanske okolice in Velikih Lašč. Tako se je na Zapotoku in okolici zbralo okoli 700 vojakov in 100 civilistov, približno enako število pa jih je ostalo na Turjaku, med njimi tudi nekaj duhovnikov in bogoslovcev.⁹²

Tako je dejanska organizacija in formacija te vojske bila vodena z Zapotoka, ker je pač tam bil Cerkvénik, ki jo je vodil, vendar je do podrobne organizacije enot prišlo le na Zapotoku samem, ne pa na Turjaku. Cerkvénik je za enote na Turjaku določil, da sestavljajo brigado Krim, ki naj bi se delila na tri bataljone in 10 čet. Za njenega poveljnika je določil kar kaplana (!) Franceta Malovrha, kot njegov pomočnik pa je nastopal Franc Žuraj, ki so ga ostali poveljniki vaških straž sami izbrali za poveljnika. Med njimi je kot zelo odločen izstopal še Tone Perne, poleg njega še Franc Kadunc, ki je bil najbolj glasno proti izpraznitvi gradu. V okviru 1. brigade Triglav na Zapotoku je Cerkvénik formiral tri bataljone, vsak se je delil na tri čete. Pri tem je telegrafist Božnar, ki je bil pri Cerkvénikovem štabu, v Kairo poročal o prizadevanjih za narodno enotnost, o koncentraciji pri Turjaku, o Triglavu in Peterlinu. Poročal je nadalje, da Nemci ne ovirajo te vojske, pač pa da partizani zahtevajo predajo, češ da ne priznavajo kralja, vlade in sploh Jugoslavije. Okupatorja ne napadajo, temveč le Slovence, da bi tako prišli na oblast. Božnar je prosil Kairo, naj čimprej javi, ali imajo zavezniki za potrebno, da obstaja jugoslovanska vojska v Sloveniji, ki bi z vsemi sredstvi podprla invazijo. Odgovora na to verjetno ni bilo, če pa je bil, ga Božnar ni mogel dešifrirati.⁹³ Cerkvénika je skrbelo za položaj na Turjaku ter je v naslednjih dneh posadko nekajkrat pozval, da grad izprazni, a brez uspeha. Ko so namreč na grad prispele njegove patrole, so tamkajšnji »poveljniki« začeli diskutirati ali naj povelje izpolnijo ali ne! Med poveljniki vaških straž na gradu, med katerimi je bilo precej pristašev Straže, se je namreč izoblikovala ideja o slovenskem Alcázarju, ki bi podobno kot v Španiji pripeljal do junaškega napora in uspeha nasproti komunistom. Naslednji dan so Cerkvéniku sporočili, da so se odločili ostati in braniti na gradu. Stotnik je nato na Turjak poslal Malovrha kot poveljnika, čeprav po pričevanjih s tem ni mislil, da bi kaplan dajal tudi konkretna vojaška povelja.⁹⁴ Hkrati je tja poslal še kaplana Jakoba Mavca in zdravnika dr. Ludvika Kožuha. Tudi Malovrh

⁹² Kos I, str. 331.

⁹³ ARS II, AP, fasc. 120A/I, Božnarjeve depeše, št. 82 in 83.

⁹⁴ Janez Grum, pisna izjava 7. 1. 2000.

pri prepričevanju o potrebnosti umika ni bil uspešen. Tedaj pa je z juga proti gradu že pritiskala Tomšičeva brigada, nekaj časa pa je pri širši obkolitvi na severni strani sodeloval tudi 3. bataljon Gradnikove brigade. 13. septembra pa je pred Turjak prišla Gorenjska (Prešernova) brigada z nalogo, da grad zavzame in uniči njegovo posadko. Po začetnih bojih pri Rašici je v noči na 14. september prišla prav pred grajsko obzidje, pri čemer je bil možen dostop le z vzhodne strani. 14. septembra je bil tako Turjak obkoljen, vendar pa sta bila konfiguracija terena ter lega gradu takšna, da je bil nenaden izpad posadke možen tudi v naslednjih dneh, posebej še, če upoštevamo njeno številčno moč.

Ker je štab 14. divizije sprejel Cerkvénikov predlog za pogovore na Kureščku, so se dopoldne 13. septembra tja odpravili Cerkvénik, Malovrh, Mavec, Blatnik in Božnar, toda do pogovorov ni prišlo, ker so pri tem nekateri vaški stražarji začeli samovoljno streljati na partizanske parlamentarce. Cerkvénik je istočasno hotel tudi bolje zavarovati Zapotok, zato je poslal svoj 3. bataljon Dobrač pod poveljstvom Milka Piriha na Osredeč in od tam naprej na Laze z nalogo zasesti Veliki Osolnik. Istega dne je bil tudi na Zapotoku posvet o problemu poveljstva in kot rezultat je bil formiran nekakšen petčlanski vojni svet, v katerem naj bi posvetovalni glas imel tudi Dežman, a je ta to užaljeno odklonil ter naprej deloval kot nekakšen topničar. Na njegovo pobudo so s topom, ki ga je spremljala tudi trojica Italijanov, streljali in odgnali dve partizanski oklepni vozili, ki sta pripeljali iz smeri Rašice. Tako je obveljalo v bistvu Cerkvénikovo poveljstvo. Le-ta je skušal spet navezati stike z Ljubljano, kar pa ni povsem uspelo, ker so severneje proti Ljubljani teren že obvladovali partizani. Zvečer je Malovrhu, ki je bil že na gradu, poslal sporočilo, da so mogoče na Škofljici že motorizirani Nemci, da je o položaju obvestil Dražo Mihailovića, da njegovi ljudjeasedajo Veliki Osolnik, predvsem pa mu je naročil, naj se na vsak način s Turjaka prebijejo v majhnih oddelkih, nato pa naj bi se skupaj umaknili v Polhograjske Dolomite ali pa na Bloke.⁹⁵ Na grad se je še prebil župan Paternost, in ko se mu je naslednjega dne z nekaj vaškimi stražarji posrečilo prebiti nazaj, je poročal, da vlada na Turjaku razsulo oziroma nered, morala moštva pa je zelo nizka.

14. septembra je Gorenjska brigada začela z intenzivnim obstreljevanjem gradu, nato pa je poslala posadki poziv za predajo. Malovrh je na to odgovoril, da oni na gradu niso pooblašeni za vodenje pogajanj, da o tem odloča poveljstvo divizije, poudaril je, da so redna slovenska vojska, del redne Jugoslovanske vojske, da so se formirali v skladu z »intencijami zaveznikov in smo z njimi v vsakdanjem stiku«. Njihova naloga je boj za osvoboditev Slovenije v okviru Jugoslavije. »Med tem pa ste nas napadli Vi in mesto, da bi svoje sile koncentrirali za obrambo Slovenije, se moramo boriti proti lastnim bratom, kar vse koristi samo okupatorju.« Po Malovrhu so partizanski predlog sporočili poveljstvu divizije in pričakujejo odgovor naslednjega dne, do tedaj pa predlagajo premirje.⁹⁶ Malovrh je s tem odgovorom predvsem skušal pridobiti čas in seveda s premirjem ni bilo nič,

⁹⁵ ARS I, Kočevski proces, Cerkvénik Brezniku 13. 9. 1943 (Štab PBT).

⁹⁶ ARS I, Kočevski proces, Poveljnik brigade Krim 14. 9. 1943 Štabu 7. UB 14. divizije.

partizani so nadaljevali s streljanjem, popoldne pa so poslali nov poziv na pogovore s častniki. Po nekaterih zapletljajih so se poveljniki res srečali, a ker so častniki s Turjaka zahtevali prosto cono za svoje enote in »pristali« na proste cone za partizane, so se pogajanja dokončno razbila in od tedaj naprej je govorilo le še orožje. Na gradu so se spet posvetovali in takrat je bil za izpad tudi župan Paternost, a ostalih ni prepričal, zato se je zvečer, kot že rečeno, z majhno skupino vaških stražarjev sam prebil na Zapotok.

Toda tudi tu je bil položaj že kritičen, kajti partizani so pritiskali z vseh strani in po posvetovanju je poveljstvo sklenilo, da se bodo ponoči umaknili proti Želimljemu, od tam pa v Polhograjske Dolomite. Cerkvenik je pri tem skušal malo zavlačevati, kajti še zmeraj je upal na rešitev Turjaka. Zavlačeval je po drugi strani tudi dr. Blatnik, ki je še računal na »konstruktivne« pogovore s partizani. Na grad so o odločitvi za umik s patruljo poslali obvestilo in hkrati poslednje povelje za izpad in umik v svojo smer. Pred tem so tudi na Zapotoku zavrnil partizanski poziv za predajo. Na Turjaku so se zaradi tega ponovno posvetovali in spet se niso mogli odločiti za izpad. Ko so pred polnočjo nad Zapotokom zagledali rakete kot dogovorjeni znak za umik ter slišali detonacije, ko so tam razstreljevali zaloge streliva, se na gradu niso zganili. Pred tem je seveda Cerkvenik o umiku obvestil tudi bataljon Dobrač na Velikem Osolniku oziroma Osredku, ki pa je povelje prejel pozno. Poveljnik bataljona premika ni opravil takoj, ko pa ga je ravno hotel, je Veliki Osolnik napadel 3. bataljon Tomšičeve brigade. Del bataljona se je razbežal, del pa se je pod poveljstvom Ivana Habiča bojeval do jutra, nato pa se je predal. Podobno je bilo s čateško četo na Osredku, ki jo je Tomšičeva brigada večinoma ujela, nekaj pa jih je padlo. Del ujetnikov so partizani postrelili, večino ostalih pa uvrstili v brigadne enote.⁹⁷

Kolona z Zapotoka je po nekaterih ocenah štela precej več kot 500 mož, med njimi je bilo 60 četnikov pa tudi nekaj civilistov z vozovi ipd. Še po predhodnem Peterlinovem načrtu naj bi se vsi zbrali v Kozlarjevi gošči, od tam pa bi se premaknili čez Ljubljano v Dolomite. Organizacija tega umika je bila precej neurejena, njegovo vodstvo tudi ni računalo s tem, da bi jih lahko na poti napadli partizani. Toda že pri Želimljem je predhodnica naletela na močno partizansko zasedo. Po krajšem boju je bila zaseda uničena oziroma se je umaknila, a kasneje so partizani v večjem številu napadli prihajajočo glavino. Tedaj naj bi se izkazal podpolk. Dežman, ki je s svojimi četniki v protinapadu na 1. bataljon Tomšičeve brigade rešil skupino poraza.⁹⁸ Kljub temu pa se je ob tem brigada Triglav razdelila na več delov. En del je šel naravnost na Barje in do Črne vasi, manjši deli pa s Cerkvenikom prek Iga oziroma proti Škofljici. Slednjega je

⁹⁷ Kos I, str. 339/340; Mikuž, Pregled III, str. 33; Svoboda v razvalinah, str. 93–97; Strle, Tomšičeva brigada 1943, str. 225; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 19. in 26. 9. 1943.

⁹⁸ Janez Grum zanika, da bi bila to Dežmanova zasluga. Po njegovem sta se pri prehodu proti Ljubljani izkazala predvsem Ivan Boh in Ivan Drčar. Ustna izjava 17. 11. 1999. O tem umiku v Ljubljano piše tudi Marijan Eiletz, *Moje domobranstvo in pregnanstvo*. Celje 2000, str. 73–84.

napadel del 2. bataljona Cankarjeve brigade in nekaj vaških stražarjev zajel. Že pri Želimljem je bil ujet radiotelegrafist Anton Božnar, ki se ni mogel odločiti, da bi šel naprej, saj je verjetno slutil, da se bo pot končala pri Nemcih v Ljubljani, česar pa si verjetno kot britanski obveščevalec ni hotel privoščiti. Tako pa so ga zajeli partizani in kasneje ustrelili, saj o njem ni bilo več sledu, ostal pa je zapisnik njegovega zaslišanja. Dr. Blatnika so terenci zajeli pri Škofljici⁹⁹ Čez Barje je umik potekal še bolj neorganizirano, vse do Črne vasi, kjer je glavna kolona obstala in počivala. Pred tem so jo iz smeri Hauptmanc obstreljevali domači terenski delavci. Vprašanje je, kdaj je v vodstvu brigade Triglav prevladala odločitev, da se je bolje umakniti v Ljubljano in predati Nemcem, kot pa da bi se še poskušali prebiti v Polhograjske Dolomite, kar ne bi bilo enostavno zaradi Ljubljanice, kanalov ter še nemških straž ob železnici. Mogoče so ga k temu nagnili težki boji s partizani v jutranjih urah. Možno je tudi, da je poveljstvo brigade že vedelo za sodelovanje in »sožitje« nekaterih bivših vaških straž ob železnici z novo okupacijsko oblastjo. Verjetno pa dopoldne 15. septembra 43 še ni vedelo za pogajanja med Slovensko zavezo, Rupnikom in nemškimi oblastmi o možni uporabi bivših vaških straž proti partizanom. Čisto mogoče je, da so se šele pred cestnim blokom na Lžanski cesti odločili, da pošljejo delegacijo do Nemcev ter da dosežejo predajo in prihod v Ljubljano. V Ljubljano so kot delegacija odšli stotnik Cerkvenik, dekan Karel Škulj ter župan Paternost. Ostali so čakali skoraj dve uri pri bloku in tedaj je podpolk. Dežman izrekel značilne besede: »Svega toga su krivi ovi političari.« To je bila namreč misel, ki se je v naslednjih razdobjih protirevolucionarnega boja še pogosto izrekala, seveda tudi iz drugih ust. Te besede pa seveda dobro ponazarjajo vzdušje poraza in konca nekega prizadevanja in upanja. Kaj se je točno dogajalo medtem v Ljubljani in s kom so se odposlanci pogovarjali, o tem nimamo neposrednih pričevanj, a po vsej verjetnosti z generalom Rupnikom, ki naj bi nato posredoval pri Nemcih. Delegacija se je vrnila iz mesta že v spremstvu nemškega častnika. Več kot 500 bivšim vaškim stražarjem in četnikom je bil dovoljen vstop v mesto, a morali so oddati vse orožje na nemške kamione. V četverostopih so nato odkorakali do domobranske vojašnice na Poljanski cesti. Toda že ob 4. uri popoldne so dobili orožje nazaj in so se preselili v šentjacobsko šolo.¹⁰⁰

Medtem je Prešernova brigada nadaljevala z obleganjem Turjaka. 15. septem-

⁹⁹ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota III (dalje ARS III), ZA-301-79, Zapisnik zaslišanja 25. 9. 1943; Karlo Forte, Spremnna beseda. Milovan Pejanović, Velika igra z Dražem Mihailovićem. Ljubljana 1982, str. 424; Pavel Dobrila, Prvi stik slovenskih partizanov z vojsko Velike Britanije. PZDG 1973, št. 1-2, str. 193-194; Strle, Tomšičeva brigada 1943, str. 222, 226; Borivoj Lah, Ljubljanska brigada. Ljubljana 1990, str. 28-31; Zbornik VI, knjiga 7, št. 56, 60, 77; Franc Zorec, Radiotelegrafist Blaž. Vestnik 1995, št. 5, str. 103-107.

¹⁰⁰ Kos I, str. 338-339; Svoboda v razvalinah, str. 92-93; Viktor Dolšek, S podpolk. Dežmanom iz Ribnice v Ljubljano. Vestnik 1963, št. 8-9, str. 192-195; Ambrožič, Cankarjeva brigada, str. 265; Strle, Tomšičeva brigada 1943, str. 223, 226; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 15. 9. 1943; Kumše Angela, Pripoved neke dobe. Spomini borke iz Tomišlja. Ljubljana 1989, str. 87; Janez Grum, ustna izjava 17. 11. 1999.

bra predvsem z obstreljevanjem iz minometov ter manjših topov, pri čemer je bila obramba videti kar uspešna, a v gradu so nekateri ponovno predlagali izpad, a bili predvsem po odločnosti Žuraja spet zavrjeni. V četrtek 16. septembra so napadajoči partizani uporabili tudi tank, ponoči pa so poskušali grad zažgati z bencinom, a brez vidnejšega uspeha. Nato so poslali v grad nekaj žensk s pismom, s katerim so zahtevali predajo ter zagotavljali »amnestijo«. Poveljniki v gradu so v odgovoru poudarili, da so redna jugoslovanska vojska in da predlagajo premirje, dokler ne dobijo odgovora od poveljstva svoje divizije. To je bilo seveda že dejanje obupa, saj zvez z »divizijo« sploh niso več imeli in so hoteli zgolj pridobiti na času, da bi prišla kakršnakoli pomoč. Posveti so se seveda vrstili in med poveljniki se je počasi le krepila misel na izpad, ki bi bil, če bi bil izveden nenadno in z vsemi silami, po vsej verjetnosti uspešen. Kljub temu se zaradi neenotnosti in različnih omahovanj zanj niso odločili. Podoben položaj je bil tudi naslednjega dne. Partizani so nadaljevali s topovskim obstreljevanjem, pri čemer je bilo med topničarji mnogo Italijanov. Zvečer so z gradu poslali na ogled dve izvidnici proti Želimljemu in proti jugu in obe sta se srečno vrnili ter s tem dokazali možnost uspešnega izpada, toda zmeraj je prevladal kakšen razlog, npr. skrb za 30 ranjencev, da do izpada ni prišlo. To pot je bil proti izpadu predvsem eden izmed poveljnikov, France Kadunc.

V Ljubljani so ob prihodu skupine z Zapotoka sicer izvedeli za težak položaj na Turjaku, vendar tedaj niti Nemci, še manj pa seveda Rupnik, niso mogli poslati Turjaku odločilne pomoči. Nemci so z nekaj oklepnimi vozili bolj z izvidniškimi nameni prišli do Škofljice, a so bili zavrjeni. Poslali so nad grad tudi izvidniško letalo, ki pa je menda opazilo, da je na gradu visela jugoslovanska zastava, kar naj bi jim vzelo vsako »veselje« do posredovanja. Za nemško intervencijo si je menda zelo prizadeval stotnik Ludvik Kolman iz Borovnice, vendar so ga v Ljubljani zavrnil. Dr. Albin Šmajd je s sodelavci poslal oblegancem optimistično formulirano obvestilo: »Prijetelji! Vzdržite – pomoč pride. Mi smo v Ljubljani že pod orožjem za nadaljno borbo proti komunizmu! Pozdrave!«¹⁰¹ Toda prav gotovo to ohrabrujoče obvestilo na grad ni moglo prispeti.

Dne 18. septembra se je obleganje nadaljevalo s pospešeno silo, morala med branilci pa je seveda tudi padala, nekaj upanja, seveda lažnega, jim je vzbudilo le omenjeno izvidniško letalo. Toda letalo je odletelo, granate pa so rušile zidove. Sedaj so poveljniki vzpodbujali branilce naj vzdržijo, ker bodo izvedli izpad. Toda 19. septembra zjutraj so napadalci pričeli s strahovitim topovskim ter minometnim obstreljevanjem, dobili so namreč tudi havbice kalibra 149 oziroma 105 mm. Obstreljevanje je trajalo 4 ure. Nato je 2. bataljon Prešernove brigade z lestvami izvedel naskok na grajsko obzidje. Pri napredovanju mu je pomagal nato tudi požar ter detonacije uskladiščenega razstreliva. Napadalcem je uspelo priti najprej na podstrešje stolpa in nato na grajsko dvorišče, od koder so potem kmalu

¹⁰¹ ARS II, AP, fasc. 3/III; ARS II, Zbirka Izidorja Cankarja (dalje Cankar), fasc. 8/II, Medved Oljarju; Ludvik Kolman, Turjak – Grahovo. Tabor 1992, št. 9–10, str. 200–201.

obvladali ves severni del gradu. Branilci so se pod vtisom tega dejanja pričeli postopoma vdajati, tako da je bilo boja konec nekako ob 2. uri popoldne, v raznih virih pa se za to navajata tudi časa 13.20 in 14.30. Prešernova brigada je tako ujela celotno brigado Krim, ali natančno 695 mož. Branilci so imeli v bojih 6 mrtvih in 36 ranjenih, gorenjski partizani pa še nekolikanj večje izgube. Iz grajskih zaporov so osvobodili tudi nekaj jetnikov, menda je bilo med njimi 13 partizanov in po trditvah branilcev še 9 italijanskih vohunov.¹⁰²

Tako je po ogorčenem boju padla še zadnja in največja postojanka Slovenske narodne vojske. Slednja je bila v nekaj več kot desetdnevni, neke vrste čisti državljanski vojni, poražena, partizanska vojska je tako obvladovala celotno ozemlje Ljubljanske pokrajine z izjemo glavnega mesta Ljubljane ter ozkega pasu ob notranjski železnici. Vzroki za padec Turjaka, če ostanemo še pri njem, so mnogoteri, predvsem jih moramo iskati v povsem konkretnih dejavnikih, ki so spremljali samo obleganje gradu, po drugi strani pa tudi v splošnih razmerjih moči obeh taborov, upoštevajoč seveda še njun »narodni« in mednarodni položaj. Med branilci na gradu je posebej izstopalo pomanjkanje vojaške discipline kot posledica neustrezne izurjenosti, kar je bilo spet posledica splošnega položaja MVAC v okviru italijanskega okupacijskega sistema. Z redkimi izjemami so to bile res le vaške straže, ki so povečini nastale s preprosto dodelitvijo orožja dotedanjim civilistom. S tem v zvezi naj omenimo skoraj popolno odsotnost organizirane obveščevalne službe, predvsem pa ni bilo med enotami na gradu enotnega in močnega osrednjega vodstva. Nazadnje ni bilo skoraj nobene širše razgledane in vojaško izurjene osebe, prevladovali so interesi in tudi trenutna nagnjenja podeželskih poveljnikov. Stotnik Cerkvénik ni najbolj energično nastopil, toda več kot nekajkrat ukazati izpad iz gradu ni mogel. Odgovorno pa je bilo seveda predvsem vodstvo v Ljubljani, ki ni hotelo ali ni moglo poslati na teren avtoritativne vojaške osebnosti, ki bi jo vsi upoštevali, pri čemer se je ob tem mislilo predvsem na podpolk. Peterlina. Med branilci tudi ni bilo neke osrednje udarne in izurjene enote, ki bi ostalo amorfno večino lahko potegnili za seboj v odločnejše akcije. Vse to se je npr. pokazalo ob poveljih za izpad, ki so ga na gradu trikrat zavrnil, oziroma bolje rečeno, se zanj niso mogli odločiti. Že dejstvo, da je bil formalni poveljnik na gradu duhovnik, je bilo dovolj zgovorno. Ko so ostali na gradu sami, so pokazali pomanjkanje samoiniciativnosti, zvez z Ljubljano ni bilo, nerealno dolgo pa so pričakovali pomoč od drugod, celo od Nemcev v Ljubljani. Pri poprejšnjih načrtovanjih se ni upoštevalo morebitnih porazov in se ni računalo na smeri in načine umikov ipd. To je bila seveda napaka vodstva v Ljubljani. S potekom bojev in z vse bolj očitno slepo ulico se je stopnjevala demoralizacija. Branilci so napačno ocenjevali vojaški položaj, precenjevali so neprebojnost grajskih zidov oziroma v zvezi s tem niso računali

¹⁰² Stanko Petelin, *Prešernova brigada*. Nova Gorica 1967, str. 95–114; Ferenc, *Kapitulacija*, str. 193–196; Strle, *Tomšičeva brigada 1943*, str. 209–246; Kos I, str. 322–344; *Svoboda v razvalinah*, str. 98–110; ARS II, AP, fasc. 111a/I, *Vesti* 21.–28. 9. 1943; fasc. 111a/IV, *Vesti* 31. 12. 1943; *Zbornik VI*, knjiga 7, št. 91, 94, 98.

na uporabo težjega topništva pri napadalcih. Poveljniki so postali nekako zagledani v svoje poslanstvo ter se oprijeli ideje slovenskega Alcázarja, kar je bil verjetno rezultat poprejšnje ideološke obdelave, po vsej verjetnosti s strani Stražarjev, ki so imeli glavno vlogo v prisotnih vaških stražah. Nadalje so bili branilci prepričani, da so napadajoči partizani veliko močnejši, kot so dejansko bili, kar je po svoje ohromilo njihove sicer različne možnosti načrtovanja in ukrepanja, kot že rečeno, predvsem pri problemu izpada.

Na partizanski strani so bili v vseh omenjenih bojnih prvinah v prednosti. Njihove enote so bile izkušene, z enotnim vodstvom in boljšo oborožitvijo, predvsem pa je bil za napadalce ugoden splošni strateški položaj. V vsej Ljubljanski pokrajini razen že omenjenega ozkega pasu na severozahodu ni bilo več nobenega nasprotnika in enote so obvladovale položaj v vseh smereh, tudi že proti Ljubljani. To dejstvo bi zapečatil usodo Turjaka tudi ob drugačnih zgoraj omenjenih možnostih. Res pa je, da bi nenaden izpad iz gradu za velik del branilcev uspel še dan pred padcem.

Pomen tega padca je bil seveda velik. Mnogo je pomenil že sam po sebi, saj je bila ob tem poražena, kot že omenjeno, zadnja in največja strnjena enota protirevolucionarnega tabora ter po drugi strani, gledano z nasprotnikove plati, je to bila do tedaj največja »posamična« zmagata partizanov. Vdajanja še večjih italijanskih enot takoj po 8. septembru 1943 seveda tu ne upoštevamo. Velik je bil tudi simbolični pomen tega padca, saj sta ga obe sodelujoči strani še dolgo, tako med vojno kot po njej, stavljali v ospredje kot veliko prelomnico v njunem boju, seveda vsaka z drugačnim predznakom. Zmagovalci so si ob spominu nanj dajali duška ter krepili moralo, poraženci pa so predvsem iskali vzroke za poraz ter obžalovali žrtve, ki so mu sledile.

Žrtve so v bojih med obema taboroma padale že prej in seveda tudi v dneh neposredno po kapitulaciji Italije. Kjer se posadke vaških straž ali četnikov niso takoj predale in je prihajalo do bojev, so po uspešnem razpletu partizanske brigade že takoj obračunale z delom ujetnikov tudi brez sojenja, del so jih poslale na področna vojaška sodišča, del pa vključile v svoje enote. Ker pa je število teh ujetnikov postajalo vse večje in s padcem Turjaka tudi doseglo svoj vrh, in ker je šlo pri tem za boleč državljanski spopad, je jasno, da je problem ujetih pripadnikov vaških straž in četnikov postal prvovrsten politični problem. Zato je bilo razumljivo, da se je z njim moralo ukvarjati tudi vodstvo OF ter skušalo temu dati tudi nek pravni okvir. Na 13. seji vrhovnega plenuma OF 21. septembra 1943 so med drugim razpravljali in odločali prav o tem vprašanju. Po poročilu Borisa Kidriča naj bi bilo tedaj v partizanskih zaporih okrog 1.200 »belogardistov in plavogardistov«, medtem ko so po približnih ocenah partizanske enote ali civilni organi ujeli okoli 2.400 pripadnikov protirevolucionarnih enot. Plenum je sklenil, da se za »vidne voditelje in morilce« pripravi poseben javni proces, ki naj bi javnosti, tudi mednarodni, pokazal »vso globino in širino izdajstva bele in plave garde«. Določili so tudi (vnaprejšnja) merila, koga je treba obsoditi na smrt in koga na prisilno delo itd. Tako so dejansko razvrstili vse ujetnike v tri skupine: v t.i. morilce,

za katere je bila že vnaprej določena smrtna kazen, v kaznjence, ki naj delajo pod nadzorstvom, ter na oproščence (zapeljance), ki naj bi bili razvrščeni brez orožja v partizanske delavske bataljone, kjer »naj se... pripravljajo za sprejem v NOV«. ¹⁰³ V protirevolucionarnih virih se ob tedanji politiki partizanskega vodstva ter ob bojih s partizani mnogokrat omenja dejstvo, da so le-ti, da bi dosegli predajo nasprotnikov brez boja in brez žrtev, ves čas ponujali t.i. amnestijo. Videti je, da je okrog 19. 9., ko je padel tudi Turjak in ko je bila na vidiku popolna zmaga NOV, ta formalno velikodušna politika prenehala. Vsaj do tistih bivših vaških stražarjev, ki so se izognili ujetništvu oziroma partizanski mobilizaciji in so torej predstavljali neke vrste skrivače, a tudi potencialni kader za novosnujoče se domobranstvo, je vodstvo OF nastopilo bolj ostro ter je podporo tem skrivačem s strani prebivalstva označilo kot narodno izdajo, ki je sodila pod udar vojaškega sodišča. To je v obliki odloka izvršni odbor OF določil prav 19. septembra 1943. ¹⁰⁴

Glede na vse zgoraj omenjeno ter predvsem glede na ogorčene boje na Turjaku se je ujetnikom iz brigade Krim kaj slabo pisalo. To se je pokazalo že prvi dan po zavzetju gradu, ko je bilo zločinsko postreljenih 38 ranjencev. ¹⁰⁵ Ostali so bili zbrani v Velikih Laščah ter po posebni komisiji razvrščeni v kategorije: poveljniki in organizatorji, duhovniki in bogoslovci, prostovoljci ter mobiliziranci. Od slednjih je bilo izpuščenih nekaj deset mladoletnikov. ¹⁰⁶ Menda zaradi poskusa pobega je bilo nato ustreljenih 9 poveljnikov in organizatorjev, naslednjega dne pa še 50 drugih ujetnikov v gozdu nad železniško postajo. ¹⁰⁷ Vse te in še naslednje ukrepe je izvajala Prešernova brigada oziroma njeno vojaško sodišče, seveda po navodilih štaba 14. divizije. Nato so začeli ujetnike odvažati po železnici v Kočevje, najprej duhovnike in bogoslovce, ki so bili zaprti v kočevskem gradu, kjer so bili že od prej četniki iz Grčaric. Ostale so namestili v dijaški dom oziroma v italijanske barake. Teh je bilo iz Velikih Lašč poslanih po poročilu tamkajšnje Okrožne komisije VOS 315, medtem ko so drugih 279 ujetnikov, ki so bili bodisi mobiliziranci ali jim že po prvi presoji tudi po partizanskih merilih ni bilo mogoče česa hujšega očitati, poslali v Kočevje v delavski bataljon. Ta »enota« pa se je v naslednjih tednih zaradi pobegov zelo zmanjšala, dokler ni dokončno razpadla s približevanjem nemške ofenzive konec oktobra 1943.

Vsekakor je bilo 23. septembra 1943 v kočevskih zaporih 567 ujetih vaških stražarjev in četnikov. Upoštevati je treba tudi 13 četniških ranjencev, ki so tedaj

¹⁰³ Mikuž, Pregled III, str. 17–18; Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 2, str. 16; Makso Šnuderl, Dnevnik 1941–1945 II (dalje Šnuderl). Maribor 1994, str. 26–27.

¹⁰⁴ ARS II, AP, fasc. 111a/VI, Vesti 3. 2. 1944; Mikuž, Pregled III, str. 16.

¹⁰⁵ Ferenc, Dies Irae, str. 339 sl.; H.D., Dejanja govore. Vestnik 1953, št. 1, str. 4–5.

¹⁰⁶ Kos I, str. 344–345; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 24. 9., 25. 9., 28. 9. 1943; fasc. 111/V, Vesti 31. 12. 1943; Anton Masnik, Videnje turjaške tragedije 15-letnega fanta v letu 1943. Tabor 1999, št. 9–10, str. 208–211.

¹⁰⁷ Po drugih podatkih je bilo tedaj skupaj ustreljenih 61 oziroma 63 ujetnikov. ARS III, Okrožna komisija (dalje OK) VOS Velike Lašče, Poročilo OK VOS Centralni komisiji (dalje CK) VOS 22. 9. 1943; OK VOS Ribnica, Prepis pisma, ki ga je pisal dr. Knavs v Ljubljano 30. 9. 1943; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 28. 9. in 30. 9. 1943; Šnuderl, str. 44, 216.

bili še v kočevski bolnici.¹⁰⁸ Pričela so se zasliševanja, pri čemer so bili posebej natančno in večkratno izprašani četniki, med vaškimi stražarji pa le voditelji ter seveda duhovniki. Za ostale je videti, da so bila zasliševanja kratka in formalna. Duhovniki in bogoslovci so podpisali izjavo, po kateri so se kesali vsega, kar so delali proti OF. V izjavi je bilo poudarjeno, da bela garda že glede na aktualno druženje z nemškim okupatorjem ne ščiti vere, da pa OF nikakor ni protiverska. Na koncu so se zavezali, da proti OF nikdar več ne bodo delovali.¹⁰⁹ Seveda je tedaj večina podpisanih zaradi strahu za svoja življenja to izjavo vzela kot taktično potezo, v bistvu so jo morali podpisati. Seveda o kakšni prostovoljnosti glede na vzdušje v kočevskih zaporih tudi ni bilo mogoče govoriti. Podobno bi lahko rekli tudi za izjavo, ki jo je dal četniški častnik Marijan Sterniša. Duhovniki in bogoslovci so bili nato internirani v stiški samostan, a so se po prihodu Nemcev in domobrancev pozneje povečini spet obrnili proti OF.

Skrbno je bil pripravljen t.i. Kočevski proces proti 21 vidnim organizatorjem in poveljnikom, ki so ga vodili pravniki na čelu z dr. Antonom Kržišnikom. Formalno je proces deloval skoraj brez zunanjih nepravilnosti, če seveda izvzamemo najpomembnejše dejstvo, da so bile kazni takorekoč že določene. Videti je tudi, da odvetniki, ki so zastopali obrambo, niso mogli prav do besede ali pa se niso hoteli spuščati v analizo širših razsežnosti ob vprašanju krivde v pogojih okupacije, NOB in državljanske vojne. Razprava je potekala od septembra do 11. oktobra v kočevski kinodvorani. Sodišče je 16 obtožencem izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo, štirim pa kazen prisilnega dela. Prošnje za pomilostitev je izvršni odbor OF že naslednjega dne zavrnil in sodbe so bile takoj izvršene.¹¹⁰ Proces je imel tudi svoj propagandni cilj ter je dejansko zato odmeval v mednarodnem prostoru. Ocenjuje se, da je bil to prvi tak proces v Evropi še pred podpisom moskovske deklaracije 30. oktobra 1943.¹¹¹

Preostalim jetnikom, ki niso bili razvrščeni v že omenjeni delavski bataljon, so sodila področna vojaška sodišča, od katerih sta bili najbolj zaposleni sodišči v Kočevju in Ribnici, toda tudi tisto v Črnomlju je obravnavalo več kot 90 tamkajšnjih

¹⁰⁸ ARS III, OK VOS Velike Lašče, Poročilo OK VOS CK VOS 22. 9. 1943; OK VOS Grosuplje-Stična, Seznam ustreljenih belogardistov, Seznam delavskega bataljona iz Turjaka, Seznam ostalih belogardistov iz Turjaka; ARS II, PA, fasc. 359/II, Bolniško stanje ujetnikov 23. 9. 1943; Kos I, str. 346–347; Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 2, str. 49; Šnuderl, str. 17–18; I. Ahlin, Izdajalci. Slovenec, 17. 3. 1993.

¹⁰⁹ Janez Grum, Ob petintrideseti obletnici kočevske izjave duhovnikov in bogoslovcev. Meddobje 1979, št. 1; Edvard Kocbek, Listina. Ljubljana 1982, str. 307–308, 314–315; Kos I, str. 350; Mikuž, Pregled III, str. 19; Saje, Belogardizem, str. 606–608; Slovenski poročevalec, 2. 10. 1943; Mikužev »misijon« med zaprtimi duhovniki ... in njihova »prostovoljna spreobrnitev«. Slovenski dom, 27. 11. 1943.

¹¹⁰ Anton Kržišnik, Kočevski proces. Njegov zgodovinski okvir in pomen. Slovenski pravniki v NOB, Ljubljana 1985, str. 75–110; Izvleček iz sodbe na kočevskem procesu. Prav tam, str. 92–110. Kočevski proces, kakšen je v resnici bil. Slovenski dom, 13. 11. 1943; Kos I, str. 350–354; Mikuž, Pregled III, str. 138–139; Saje, Belogardizem, str. 608–611. Precej gradiva o procesu je v ARS II, PA, fasc. 6.

¹¹¹ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 199, 201.

Obtoženci na Kočevskem procesu (Fototeka MNZS)

zapornikov. Centralna komisija VOS je od svojih podrejenih okrožnih komisij zahtevala podatke o jetnikih z domicilom na njihovih območjih. Okrožne komisije so na hitro zbirale podatke ter jih nato pošiljale v Kočevje oziroma Ribnico, tudi s »priporočili«, kakšne kazni so po njihovem primerne za določene osebe. Po drugi strani so iz Kočevja in Ribnice poslali nekaj deset obtožencev v nadaljnji postopek k drugim področnim sodiščem, npr. v Novo mesto in Grosuplje. Vse to se je seveda izvajalo prek okrožnih komisij VOS. Tako je že proti koncu oktobra OK VOS Grosuplje prejela na tak način kar 49 jetnikov, od katerih jih je 18 naprej poslala na OK VOS Stična. Slednja je izvajala sodbe (?) in usmrčitve kar sama, saj je 28. oktobra usmrtila 5 pripornikov.¹¹² Iz Grosupljega so te ljudi pošiljali npr. tudi področnemu sodišču v Novo mesto ter hkrati že predlagali smrtne obsodbe ali prisilno delo zanje. V Kočevju je bilo, po vsem sodeč, le malo oprostilnih sodb, posebej pri sojenju četnikom iz Grčaric. Toda kmalu so večino zapornikov preselili v Ribnico, kjer jih je prevzelo tamkajšnje področno sodišče, varoval pa je vse to 4. bataljon Tomšičeve brigade.

Stanje v Kočevju je bilo 15. oktobra 1943 naslednje: Do tega dne so na podlagi sodb usmrtili, s tedanjim izrazom – justificirali, 110 obsojencev, 50 obsojenih na

¹¹² ARS III, OK VOS Grosuplje, Poročilo OK VOS Grosuplje OK VOS Stična 27. 10. 1943; Poročilo OK VOS Stična 16. 11. 1943; Dopis OK VOS Grosuplje 13. 10. 1943. Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973, str. 306; Za zadevno stanje v Novem mestu glej tudi Ivan Dolenec, Moja rast. Celje 1991, str. 100 sl.

Pogreb žrtev iz Jelendola v Hrovači pri Ribnici 4. oktobra 1944

prisilno delo je bilo v dijaškem domu, 50 drugih zapornikov pa še v sodnijskih zaporih. Usmrtitve je izvajal 1. bataljon VOS, in sicer v gozdu pri Mozlju 12., 14. in 15. oktobra. Nato naj bi bili ustreljeni tudi že omenjeni četniški ranjenici, nato pa še čez 20 drugih kočevskih zapornikov v Grčaricah. To je bilo že ob bližajoči se nemški nevarnosti z juga. Zaradi tega je bil kazenski bataljon poslan iz Kočevja na območje Glažute oziroma Travnne gore, kjer se je konec oktobra in začetek novembra zadrževala Šercerjeva brigada. Ko je 1. novembra pobegnilo 11

kaznjencev, je brigadno vodstvo dalo ustreliti preostalih 38 moških, dva pa sta bila sprejeta v brigado.¹¹³ V Ribnici se je tako znašlo okoli 400 jetnikov, ki jih je tamkajšnje področno sodišče pospešeno zasliševalo in obsojalo, nekaj pa je bilo tudi oproščenih. Med njimi je bilo tudi 72 ujetih vaških stražarjev iz notranjskih postojank, za katere je podatke od OK VOS Cerknica OK VOS Ribnica zahtevala že oktobra.¹¹⁴ Koliko je bilo med temi obsojenih na smrt, je zaradi pomanjkanja virov težko reči. Vsekakor je 2. četa 1. bataljona VOS 16. oktobra pri Ribnici justificirala prvih 24 obsojencev. Posebna »domobranska« komisija je v začetku oktobra 1944 iz treh kraških jam med Rakitnico in Jelendolom izkopala 119 trupel, očitno obsojencev v Ribnici iz oktobra 1943. Tisti, ki so bili obsojeni na prisilno delo, so bili najprej zaradi približevanja nemške ofenzive

¹¹³ ARS III, OK VOS Kočevje poroča CK VOS 15. 10. 1943; Poročilo politkomisarja 1. bataljona VOS CK VOS 15. 10. 1943; ARS II, AP, fasc. 111a/IV, Vesti 15., 24. in 31. 12. 1943; fasc. 123/II, Sezname ustreljenih pri Mozlju; fasc. 29/II, Dodatno zaslišanje Mavra Stanislava 19. 10. 1944; Milan Guček, Strmi lazi, str. 397–398; Franci Strle, Sojenje ujetim belogardistom in plavogardistom. Naša obramba 1989, št. 5, str. 48–49; France Špelič, Vrnili se bom k očetu. Celje 1990, str. 61–63; Ivan Lavrih, V primežu revolucije. Spomini duhovnika. Ljubljana 2001, str. 74–79.

¹¹⁴ ARS III, OK VOS Ribnica, Seznam jetnikov vojaških zaporov v Ribnici, št. 2160–2164; OK VOS Ribnica poroča CK VOS 5. 10. 1943; OK VOS Ribnica piše OK VOS Cerknica 4. 10. 1943; ARS I, Kočevski proces, Belogardisti iz Notranjske.

evakuirani prek Sodražice k OK VOS Velike Lašče, nato jih je prevzela Loška brigada. Od teh jih je bilo usmrčenih še najmanj 15, druge pa so 3. novembra že dobili Nemci. Tiste, ki so bili pred ribniškim sodiščem oproščeni, je sprejela oziroma mobilizirala v svoje enote 18. divizija.¹¹⁵ V literaturi se pojavlja trditev, da je bilo na območju Kočevja in Ribnice od padca Turjaka pa do začetka novembra 1943 od približno 900 ujetih vaških stražarjev in četnikov na podlagi sodb ali pa brez njih usmrčenih okoli 400 ujetnikov. Na podlagi omenjenih in uporabljenih podatkov ter na podlagi nekaterih obrobnihih podatkov v drugih dokumentih se zdi ta ocena prenizka.¹¹⁶ Mimogrede, po poznejših pričevanjih naj bi se iz teh sodnih procesov v Kočevju in Ribnici od vseh ujetih četnikov iz Grčaric rešilo živih le 11.¹¹⁷

Posamezniki ali pa manjše skupine vaških stražarjev so bile ujete tudi drugod po Ljubljanski pokrajini, pač takoj po prevzemu oblasti po partizanskih enotah oziroma organih OF. Deloma smo to že omenili. Prav tako so bili po raznih krajih aretirani tudi civilisti, organizatorji, podporniki in simpatizerji vaških straž, seveda pa tudi ovaduhi in podobni sodelavci okupatorja. Poseben problem so v tem okviru predstavljale ženske, ki so »sodelovale« z Italijani in dogajalo se je, da so le-te kasneje postale zelo goreče pripadnice partizanskega gibanja. Tako je bilo npr. v okrožju Grosuplje-Stična do začetka oktobra 1943 aretiranih 52 »belogardistov«, pri čemer pa iz razpoložljivih dokumentov ni razvidno, koliko je bilo med temi civilistov in koliko pripadnikov MVAC.¹¹⁸ Kot že rečeno, so v tem okrožju nekaj (18) ujetnikov dobili tudi iz Kočevja in konec oktobra so peterico izmed teh usmrtili.¹¹⁹ Podoben položaj je bil tudi v drugih okrožjih, pri čemer pa je potrebno poudariti, da so se posamezniki iz razpršenih ali uničenih postojank vaških straž skrivali tudi po domovih ali v bližini le-teh, posamezne manjše oborožene skupine pa po gozdovih. Ocenimo lahko, da je bila do sredine oktobra tudi večina teh ujeta ali pa so se sami javili novi partizanski oblasti. Tudi ti so bili uvrščeni v partizanske enote ali pa kakorkoli obsojeni. Ujeti vaški stražarji oziroma tisti, ki so se sami predali in so bili sprva iz različnih vzrokov spuščeni na svoje domove, ker niso hoteli stopiti v partizanske vrste ali pa to od njih niso zahtevali, npr. od mladoletnikov, so bili kasneje povečini mobilizirani v partizansko vojsko. Toda ta mobilizacija ni dosegla vseh, precej jih je pred njo zbežalo na nemško

¹¹⁵ Župnijski arhiv Ribnica, gradivo o izkopu v Jelendolu 3. 10. 1944; ARS III, OK VOS Ribnica poroča CK VOS 8. 11. 1943; Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem* 2, str. 16–17; Kos I, str. 354–355; Marko Vrhunec, *Srečna mlada generacija*. Maribor, 1989, str. 70–71, 84–85; ARS, Komisija, fasc. 11, »Jelendol – krvav opomin nam vsem«, radijska oddaja 28. 11. 1944; Strle, *Sojenje ujetim belogardistom in plavogardistom*, str. 49.

¹¹⁶ Kos I, str. 355–356; Milovanu Djilasu naj bi tedaj po lastnem pričevanju na vprašanje, zakaj so pobili vse (sic!) ujetnike s Turjaka, Edvard Kardelj odgovoril, da zato, da bi jih demoralizirali. Glej Milovan Djilas, *Wartime*. London 1977, str. 338.

¹¹⁷ Tabor 1982, št. 9–10, podnapis k naslovni fotografiji.

¹¹⁸ ARS III, OK VOS Grosuplje-Stična, Seznami ujetih in aretiranih belogardistov. Osem duhovnikov pa je bilo iz okrožja odposlanih »v varstvo« v samostan Pleterje.

¹¹⁹ Glej op. 112.

okupacijsko ozemlje ter se vključilo v novonastalo Slovensko domobranstvo. Še več, tudi tisti vaški stražarji, ki so ob predaji prostovoljno ali »prostovoljno« vstopili v vrste NOV, so kasneje, že konec septembra ali oktobra, vse bolj pogosto dezertirali, posebno ob priliki spopadov z nemškimi ali domobranskimi enotami.¹²⁰ Posebej pogosta so bila poročila o takih dogodkih iz Notranjske, ker je bilo pač tam tudi največ bojov. Ne vemo, ali so omenjeni bivši vaški stražarji to postali prostovoljno ali prisilno, toda tako kasnejše ravnanje gotovo dokazuje njihovo osnovno (protipartizansko) usmeritev.

Kar se tiče problema celotnih žrtev kratke, a v nekem smislu izrazite državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini septembra 1943, se v literaturi pojavljajo ocene o 1.000 osebah, ki naj bi izgubile življenje na protirevolucionarni strani, od tega okoli 100 padlih v boju. Na podlagi znanih dokumentov lahko takšno oceno označimo za pretirano, še posebej zato, ker obstajajo tudi drugačne, bolj analitične ocene, ki pa prihajajo do nižjih števil, npr., da je bilo vseh žrtev na protirevolucionarni strani septembra in oktobra 1943 okoli 700. Toda prva omenjena ocena kar za 600 od vseh žrtev navaja, da so bile to »civilne žrtve«. Zadevno uganko verjetno razrešuje razlaga, da omenjena analiza šteje za »vojaške žrtve« le tiste vaške stražarje in četnike, ki so padli v boju, medtem ko naj bi bili pozneje usmrčeni obsojeni ujetniki že civilne žrtve.¹²¹ Žrtve na partizanski strani so bile tedaj seveda neprimerno manjše.

Seveda pa moramo, ko govorimo o bilanci protirevolucionarnega tabora iz obdobja po kapitulaciji Italije, poudariti še marsikaj drugega. Tako je tudi protirevolucionarno vodstvo načrtovalo prevzem oblasti v Ljubljanski pokrajini, kar je med drugim dobro formuliral podpolk. Peterlin v svoji izjavi 10. decembra 1943, ko je dejal, da naj bi vaške straže v primeru odhoda italijanske vojske morale Italijane razorožiti ter »obdržati red in mir«.¹²² Toda kot že omenjeno, ta Peterlinova navodila so bila v nasprotju z navodili z 9. septembra 1943, po katerih naj bi vaške straže nenadoma postale »goščarji«, se pravi, nekakšno ilegalno oziroma gverilsko gibanje. Glede na to, da kljub poznejšim Peterlinovim zatrjevanjem tedaj ni bilo izrecnih navodil za boj proti partizanom, se postavlja vprašanje, proti komu oziroma za koga naj bi se ta gverila borila. Ker se je takrat pri vseh dejavnostih razmeroma resno računalo na izkrcanje zaveznikov, je zelo verjetno, da je bila »goščarska« gverila mišljena kot gibanje proti novemu nemškemu okupatorju, seveda v tem smislu, da je bilo potrebno zdržati do prihoda zaveznikov. Toda v nobenih navodilih ni bilo o tem nobene jasne besede, namige o tem lahko zasledimo le ponekod na terenu, npr. v Velikih Laščah, v poznejših

¹²⁰ Strle, Tomšičeva brigada 1943, str. 315, 330, 437, 492; Iz poročil OK VOS Ribnica in OK VOS Grosuplje-Stična za september in začetek oktobra 1943 je razvidno, da se je tedaj na tem območju v okolici naselij ter po gozdovih nahajalo več skupin oboroženih »belogardistov«, ki so skupno šteje najmanj 130 mož.

¹²¹ Kos I, str. 356; Nepotrebna likvidacija. Tabor 1983, št. 3-4, str. 44-45; Ferenc, Dies Irae, Žrtve, str. 661-669.

¹²² Gradivo za zgodovino Turjaške tragedije. Tabor 1968, št. 8, str. 206.

spominih in tudi v nekaterih izjavah ujetnikov v Kočevju. Iz tega lahko sklenemo, da tudi če je bil predviden odpor proti Nemcem, le-ta ne bi zavzemal posebej aktivnih oblik, temveč bi šlo za vzdrževanje distance ter ohranjanje žive sile. Seveda pa bi bilo drugače ob realnem približevanju zavezniških sil. Ko nato zaveznikov v Slovenijo ni bilo, a to le ni bilo dokončno gotovo, je prihajalo do zadreg in neodločnosti, kako se obnašati ter kam se usmeriti. Kljub temu je pri protirevolucionarnih enotah, ki so se zbrale na Turjaku in okoli njega, prevladovala misel, da so tam le začasno, njihov naslednji cilj pa naj bi bili Polhograjski Dolomiti, nato Bloke, črta Javornik-Idrija-Ilirska Bistrica ali celo pot proti morju mimo Snežnika.¹²³ V neki brzojavki s Turjaka ali Zapotoka, ki jo je podpisal France Malovrh, celo piše, da »šli bomo proti morju, če bo treba, ...«¹²⁴ Vsekakor lahko te ideje in tudi resna hotenja razumemo kot težnjo priti v stik z zavezniki, ob tem pa vsaj nekje na Notranjskem oblikovati gverilsko gibanje.

Toda to je bil račun, narejen brez vseh drugih krčmarjev. Kot smo videli, je partizanska vojska z načrtnimi napadi na večino zbranih enot bivših vaških straž le-te prisilila k vdaji, ostalim pa je s svojimi operacijami tako omejila gibanje, da so se bile tako rekoč prisiljene zateči pod nemško varstvo, če so se hotele izogniti podobni usodi. Nekoliko drugače je bilo z ostalimi, sicer zelo »razredčenimi« enotami vaških stražarjev in četnikov ob notranjski železnici, kjer je kmalu prevladal praktični oportunistem tako omenjenih enot samih kot tudi njihovega vodstva v Ljubljani, če drži, da je Andrej Križman že 9. septembra dal navodila, da se poveljniki vaških straž pridružijo Nemcem.¹²⁵ Tako je bilo na nemškem okupacijskem območju že vzpostavljeno sodelovanje bivših vaških straž z novimi oblastmi, protirevolucionarno vodstvo se je z njimi že dogovarjalo o novem načinu sodelovanja v protipartizanskem boju. Za vse to enote Slovenske narodne vojske na Dolenjskem sprva še niso vedele ter so bile nato postavljene pred tako rekoč izvršeno dejstvo kljub morebitnim in verjetnim drugačnim načrtom med njihovimi poveljniki. Omejene radijske zveze z zavezniki v Kairu jim, kot je bilo že omenjeno, pri razrešitvi tega problema niso nič pomagale. To brezizhodnost in neusklajenost delovanja delno dokazuje tudi razočaranje in obtoževanje politikov s strani podpolk. Dežmana 15. septembra v Črni vasi, tik pred usodnim korakom, ko je skupaj z drugimi čakal na rezultate pogovorov v Ljubljani.¹²⁶ Zanimivo je tudi to, da razen na začetku o goščarjih nato ni bilo več govora. Ali se je tudi na besedni in simbolni ravni kazalo, da ideja o nekem ilegalnem gverilskem gibanju ni bila več v igri? Vsekakor zanj ni obstajala nobena prava odločenost. Seveda pa so bili ob močni partizanski vojski, ki je imela zelo jasna navodila, vsi drugi scenariji še vedno vprašljivi in nepredvidljivi. Glede raznih lokalnih razmer ostaja do neke mere nejasno le razmišljanje in načrtovanje poveljnikov v Pudobu, Novi vasi in

¹²³ ARS II, AP, fasc. 120/I, Poročilo o vojnih dogodkih od 8. do 15. septembra 43. na področju V. Lašče–Turjak–Zapotok.

¹²⁴ ARS I, Sovražni tisk, šk. 2, Notes z brzojavkami, brez datuma.

¹²⁵ Saje, Belogardizem, str. 588.

¹²⁶ Kos I, str. 339.

Begunjah, ki so bili razmeroma osamljeni, vendar je vse njihove morebitne dileme presekala prihod in napad partizanskih enot.

Vsekakor je zanimivo preveriti, če je po 8. septembru nova Slovenska narodna vojska kje le prevzela oblast, pa čeprav le za kratek čas. Šlo je očitno za maloštevilne posamezne primere, za katere pa ni bilo nujno, da so bili rezultat načrtne akcije oziroma »boja bele garde za oblast«. Ponekje so ji oblast izročili Italijani oziroma, natančneje rečeno, posamezni razumevajoči poveljniki, ki si ob skorajšnjem odhodu iz neprijazne dežele niso hoteli ustvarjati več težav, kot so jih že sicer imeli. Drugod so si protirevolucionarne sile oblast izborile same ali, spet natančneje rečeno, oblasti ni bilo več, ker so Italijani odšli, partizanov pa (še) ni bilo. V takih primerih so bile enote SNV edine oborožene sile v določenem kraju ali celo občini, vsaj za par dni, in to se je štelo za prevzem oblasti. Tako je bilo npr. v Dobrepoljah, Vidmu in tudi Žužemberku ter v notranjskih krajih, kjer so zaradi bližine Primorske italijanske enote skoraj takoj odšle proti zahodu, recimo na Blokah, v Loški dolini, na Rakitni, a tudi v nekaterih krajih v Polhograjskih Dolomitih, kjer kljub bližini Nemci položaja še niso popolnoma obvladovali. V Suhi krajini je ta »oblast« seveda z odhodom na Turjak in prihodom NOV takoj izginila. V Kočevju so Italijani res izročili oblast – upravo maloštevilni vaški straži, a ta se ravno zaradi šibkosti še v vojaškem oziru ni mogla obdržati ter je bila prisiljena na umik skupaj z italijansko vojsko. Bolj razgiban je bil položaj v Velikih Laščah, posebej pa v Ribnici, kjer je nastopal že večkrat omenjeni podpolk. Dežman. Njemu naj bi italijansko poveljstvo izročilo oblast, toda sam Dežman je v svojih poznejših izjavah to pravzaprav zanikal. Je pa izdal nekaj odlokov, ki so značilni za izvajanje oblasti. Toda iz Ribnice so se morali vaški stražarji in četniki umakniti, prej kot so odšli iz nje Italijani, oziroma, morali so oditi, ker so se Italijani pogajali s partizani. Ta in pa podobni primeri, posebej tisti v Novem mestu, kažejo, da je ob uri resnice italijanska vojaška oblast kot prvega in skoraj edinega sogovornika na slovenski strani izbrala OF oziroma NOV, v zelo majhni meri pa SNV. Vzroki za to so bili seveda v povsem različnem položaju omenjenih dejavnikov v razdobju celotne italijanske okupacije, posebej še glede na položaj vaških straž v okviru okupatorske uprave, medtem ko je bila NOV vse bolj priznana tudi kot del protifašističnega zavezniškega tabora. Predvsem pa je v odločilnih dneh seveda vplival odločen nastop ter golo razmerje sil, s katerimi so se soočali odhajajoči Italijani.

Ob problemu »prevzema oblasti« po kapitulaciji Italije gre omeniti še s tem tesno povezano vprašanje razoroževanja italijanskih enot. Tako je moč navesti tudi nekaj primerov razoroževanja le-teh s strani SNV. V različnih virih se navaja, da so vaške straže razorožile Italijane na Igu, v Grosupljem, Sodražici, Ortneku, Rovtah, pri Sv. Treh kraljih, delno pa naj bi razorožitev uspela tudi na Vidmu in okolici. Italijani so sami predali del opreme in predvsem lahkega orožja vaškim stražarjem v Kočevju, Šentjerneju, Velikih Laščah, Ribnici, Preserju, Danah, Begunjah, Pudobu, na Blokah itd. V nekaterih omenjenih notranjskih krajih so vaški stražarji v glavnem le pobrali oziroma zaplenili orožje, ki so ga Italijani

pustili. Zanimivo je bilo v Stični, kjer naj bi Italijani najprej razorožili vaško stražo, nato pa je le-ta z ostrim nastopom razorožila Italijane.¹²⁷ V Velikih Laščah in Ribnici, če omenimo tudi to, je prišlo tudi do lažjih spopadov med Italijani in SNV. V Velikih Laščah je do tega prišlo pri odhodu Italijanov, v Ribnici pa pri polaščanju orožja s strani vaških straž.¹²⁸

Poleg razorožitve Italijanov je SNV skušala po 8. septembru v skladu z navodili izvesti tudi popolno mobilizacijo, pri čemer je tako konkurirala NOV. Ponekod ji je mobilizacija kar dobro uspela, npr. v okolici Velikih Lašč, medtem ko tista v Ribnici, ki jo je odredil podpolk. Dežman, ni uspela. V precejšnji meri pa je uspela v Grosupljem, Strugah, Šentjerneju, medtem ko pa v Dobropoljah spet slabo. Na Notranjskem je prihajalo le do posameznih poskusov mobilizacije, pri čemer pa je posebej ob progi ter v Polhograjskih Dolomitih prevladoval predvsem nasproten proces razpadanja in zmanjševanja enot. Vzrok za tak razvoj gre seveda pripisati predvsem prisotnosti oziroma bližini nemškega okupatorja in negotovosti v zvezi s tem. V celoti lahko ocenimo, če upoštevamo samo tiste enote SNV, ki jim je bilo vsaj nekaj dni prizaneseno s partizanskim ali nemškim »udarom«, da se je po zaslugi omenjene mobilizacije število njihovih pripadnikov na Dolenjskem povečalo, na Notranjskem pa seveda zmanjšalo.

Prek sto postojank vaških straž je tako v dneh po kapitulaciji Italije doživelo različno usodo. Moštvo iz okoli 40 postojank je prešlo v sestav brigad Krim in Triglav ter sodelovalo v operacijah na Turjaku in severno od gradu. Moštvo 15 vaških straž se je iz Dolenjske prebilo čez mejo na nemško okupacijsko območje, pri tem mislimo na Novo mesto in njegovo širšo okolico ter na Mirensko dolino. Več kot 15 vaških straž se je predalo enotam NOV brez boja, po pogajanjih ali kar brez njih. 6 postojank so partizanske enote v hudih bojih uničile, pri čemer je bilo v nekaterih postojankah moštvo iz več prejšnjih vaških straž. Primerov Turjaka in Velikega Osolnika pri tem seveda ne upoštevamo. Okoli deset vaških straž se je v tistih dneh enostavno razšlo, pri čemer so se posamezni manjši deli njihovih moštev pridruževali drugim postojankam. Okoli deset postojank ob notranjski železnici je pod nemškim varstvom obstajalo naprej oziroma jih je novi okupator sprva enostavno toleriral, šele kasneje pa nekako vključil v okvir svojih vojaških formacij. Šest postojank pa so Nemci vsaj začasno razorožili, zanimivo pa je, da so eno postojanko, tisto pri Sv. Treh kraljih, razorožili tudi četniki. Za nekaj manjših posadk vaških straž podrobnega poteka dogodkov iz razpoložljivih virov ni mogoče ugotoviti. Če skušamo omenjeni razvoj dogodkov izraziti tudi s številom pripadnikov nekdanjih posadk MVAC ali pripadnikov »Jugoslovanske vojske v domovini«, se pravi četnikov, bi bila slika približno naslednja: od manj kot 6.300 pripadnikov protirevolucionarnih enot jih je do 20. septembra na tak ali drugačen način ujela partizanska vojska okoli 2.400, skoraj ravno toliko pa se jih je prebilo k Nemcem ali pa so takoj ali pa kmalu nadaljevali s svojo aktivnostjo ob nemški

¹²⁷ Svoboda v razvalinah, str. 57.

¹²⁸ Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta Beograd (dalje: AVZI), Komanda Slovenije, šk. 150, 6/4-2, Vaške straže v boju s partizani za časa italijanske okupacije.

privolitvi. Do sto pripadnikov omenjenih enot je padlo v bojih s partizanskimi brigadami. Najbolj vprašljiva kategorija so t.i. prostovoljni pristopi v partizanske vrste, ki jih v literaturi večkrat navajajo, tudi z visokimi številkami. Težko si je namreč v takratnih okoliščinah zamišljati pravi prostovoljni pristop bivšega vaškega stražarja ali četnika v partizanske vrste. Skoraj vsi so bili namreč, tudi če so se predali brez boja, najprej razoroženi in so tako rekoč postali ujetniki. Nato so lahko na tak ali drugačen način vstopali v partizanske enote. Vsekakor je bila v njihove vrste ob že omenjenih pomislekih vključena vsaj polovica od vseh ujetnikov. Mnogo pa se jih je, kot smo že opisali, razbežalo ali pa so bili tudi izpuščeni domov ter so bili kasneje mobilizirani.¹²⁹ Kakorkoli že, s padcem Turjaka je nastopil konec kratkega samostojnega nastopa vojaških sil protirevolucije v Ljubljanski pokrajini in s tem tudi v Sloveniji, če sicer odmislimo še nekaj časa trajajoči dvoumni položaj nekaterih postojank v Polhograjskih Dolomitih.

Končno se moramo še vprašati po vzrokih takega pravkar opisanega razpleta ter podčrtati njegove bistvene značilnosti. Na vojaškem in s tem tudi na političnem in simbolnem področju je protirevolucija doživela katastrofalen poraz. Stanje pred kapitulacijo Italije vsaj na zunaj ni kazalo na takšen razplet, saj je število vaških stražarjev v Ljubljanski pokrajini daleč presegalo število partizanov. Seveda pa je pravo razmerje sil zamegljevalo predvsem dejstvo, da je glavnina protirevolucionarnih vojaških sil delovala v sklopu okupacijskega aparata, kjer ni bila možna trdna organizacijska (in formacijska) povezava enot. Tako realna moč vaških straž ni bila jasno razvidna, pokazala pa se je po 8. septembru, ko so okupatorji odšli in predali orožje partizanom. Šibke točke vaških straž oziroma SNV ter vzrok za njen poraz smo označevali že prej, posebej ob primeru padca Turjaka. Na tem mestu naj jih zato le širše posplošimo in dopolnimo z drugimi vidiki. V ta namen se bomo poslužili predvsem trezne in realne analize, ki je izpod peresa zaenkrat neznanega avtorja iz četniških krogov nastala jeseni 1943. Obsežno besedilo nosi naslov »Zakaj in kako je prišlo do poraza protikomunistične fronte po 8. septembru 1943«. Avtor v začetku po šolsko poudarja, da se morajo vsi vzroki za »tragedijo« presojati kot celota v njihovi vzročni povezanosti ter se mora v zvezi s tem ugotoviti tudi osebna krivda ljudi, ki jim je bila poverjena vojaška organizacija. Po njegovem pa je treba v sklopu teh vzrokov upoštevati idejne, politično-organizacijske ter vojaške momente. V pogledu idejne zavezanosti naj bi bila protikomunistična fronta povezana po narodni ideji (to je slovenstva, jugoslovanstva ter dinastije) ter boju proti OF oziroma KPS. Pri tem se narodna ideja pri protirevolucionarnem taboru ni pojmovala enotno, predvsem pa je imela pečat konservativnosti in je bila tako občutljiva na kritiko slabosti jugoslovanske države, kar je KPS sistematično izkoriščala. Tudi protikomunistična ideja ni bila pri vseh skupinah tega tabora enako zakoreninjena in je bila bolj nejasna. Posamezne skupine niso imele načelno jasnega stališča do OF in niso

¹²⁹ Približne in očitno pretirane tozadevne ocene podaja Saje v svojem Belogardizmu, str. 608, npr., da so enote NOV v bojih ubile 500 vaških stražarjev in četnikov, da so jih ujele 3.000 ipd.

bile enako globoko prepričane, da je OF le narodna krinka za KPS in torej nesreča za slovenski narod, zato se te skupine tudi niso mogle na podlagi protikomunistične ideje povezati v notranje načelno povezano in udarno enoto. Poleg tega je morala ta fronta še upoštevati in poslušati navodila londonske vlade, kar ni bilo zmeraj v skladu z interesi protikomunističnega boja doma. Nasprotni položaj je bil pri »OF-ovski fronti«, kjer je KPS povezovala celoto v idejno enoto, poleg tega pa je poudarjala socialno enakost, kar je delovalo sveže in novo, budilo je upanje na svetlo bodočnost v širših množicah, nosilec vsega tega pa je bil mladi rod brez predstavnikov t.i. »starih korumpiranih strank«. Idejna neenotnost se je seveda izražala tudi v organizaciji protikomunistične fronte, zato ni bilo krepke vrhovne avtoritete, Slovenska zaveza pa je bila tudi preveč odmaknjena od stvarnosti. Med strankami je vladalo nezaupanje, celo nasprotovanje, omenjena Slovenska zaveza zato ni bila povezana, ni bila udarna in zato ni mogla paralizirati vpliva OF in KPS, njena propaganda ni bila dovolj prožna in ne dovolj splošna, »ker SZ ni hotela izpostavljati svojih ljudi in jih žrtvovati za italijanske ječe«. Spet čisto nasprotje je bilo pri OF, kjer je KPS vlila organizaciji izredno iniciativnost, enotnost in udarnost. Stranka z železno kruto disciplino brezobzirnih in brezvestnih mladih aktivistov, navajenih ilegalnega boja, ki se ni ozirala na žrtve (»Žrtve so potrebne!«) je to znala in prepredla Slovenijo z gosto mrežo zaupnikov in podrejenih organizacij ter obveščevalno službo, z rafinirano propagando. Poleg tega je bila amoralna ter je s terorjem znala vsiliti svojo organizacijo tudi tam, kjer je bilo prebivalstvo popolnoma protikomunistično. Vse to je logično kazalo svoje posledice tudi na vojaškem področju. Protikomunistično vojsko so sestavljale vaške straže in četniki. Prve so bile številčno močne, a po zaslugi (krivdi!) Italijanov razdrobljene v ločene posadke, ki se ne urijo in ne izvajajo skupnih akcij, imele so slabo oborožitev ter so bile brez vojaško izkušenih poveljnikov. To ni bila udarna vojaška sila, kar je bilo v nesorazmerju z njenim številom! Vrhovno poveljstvo je bilo res v eni osebi, a nanj vplivajo stankarski interesi, zato je njegovo odločanje nedosledno in počasno. Poveljnik ni imel osebnega stika z enotami, ni šel na teren, ni funkcionirala obveščevalna služba, zato po 8. septembra 1943 ni bilo enotnih povelj in zato nastajajo prepiri in demoralizacija. Skoraj podobno je bilo z Jugoslovansko vojsko oziroma četniki, vplivi strank so bili močni, zato se le-ta ni mogla razviti, znotraj nje pa je obstajala ljubosumnost med višjimi častniki, predvsem pa se po kapitulaciji Italije vaške straže niso hotele podrediti enotnemu poveljstvu Jugoslovanske vojske, kar bi bilo edino smotno. Tudi tu poveljnik ni bil prisoten na terenu, ni bilo obveščevalne službe ipd. Po teh izvajanjih naj bi za velik del zgornjih »postavk« posredno in tudi neposredno velik del krivde nosili Italijani s svojim ravnanjem pred 8. septembrom in po njem, ko naj bi tajno ali javno podpirali partizane, nato pa orožja niso hoteli izročiti vaškim stražam, pač pa so ga hoteli zadržati ali pa izročali partizanom ter celo pristopali k njim in jim kot strokovnjaki pomagali uničevati postojanke vaških straž. Poleg tega je zlom protikomunističnih sil povzročila tudi verolomnost partizanov glede na to, da je pod vtisom prihoda Nemcev vsaj pri nekaterih protikomunističnih enotah

obstajalo razpoloženje za skupni boj proti Nemcem. V Grosupljem, Stični in Višnji gori naj bi ravno na podlagi takšnih obljub o skupnem boju v pogajanjih vaški stražarji odložili orožje, a nato so bili s strani partizanov organizacijsko in deloma tudi fizično uničeni. Protirevolucionarno vodstvo je sprva tudi napačno računalo glede ravnanja Nemcev v Ljubljanski pokrajini, ker je menilo, da bo to ravnanje enako kot na Štajerskem in Gorenjskem. Pod tem vtisom so bila za vaške straže izdana povelja, da se uradno razidejo, da zapuste postojanke in da ustvarijo v gozdovih ilegalne čete za boj proti Nemcem (!). Pod tem vtisom je bilo izdano tudi povelje, da vaške straže partizanov načelno ne napadajo, temveč se le branijo v primeru njihovega napada. Partizani pa niso zasedli meja ter niso niti s strelom poskušali ubraniti prihod nemške vojske na slovensko (!) ozemlje, temveč so padli v hrbet svojim slovenskim in jugoslovanskim rojakom ter jih še skušali popolnoma iztrebiti. Sklep te analize se glasi: »Ker smo gledali zgolj v Nemcih svojega nasprotnika, pozabili pa trenutno, da je komunistična OF še bolj nevarna slovenskemu narodu kot Nemci, je bil že v naprej vsak notranji in zunanji odpor proti partizanom oslavljen, iz tega razloga so VS zapustile svoje utrjene postojanke in se na ta način umaknile – ne Nemcem, ampak partizanom, ki so z lahkoto zasedli in »osvobodili« slovensko zemljo.«¹³⁰

S precejšnjim delom gornje analize se je mogoče strinjati, vendar pa je zaradi svoje protirevolucionarne pripadnosti tudi nepopolna, subjektivna in po svoje tudi naivna. V nekaterih opazanjih je zelo pronicljiva, spet drugod pa uporablja moralna merila, ki so bila v tedanjih razmerah vojnega in državlanskega spopada povsem nerealna. Naj jo zato malo dopolnimo, oziroma poudarimo še nekatere značilnosti dogajanj v prvi polovici septembra 1943. Vsekakor drži, da so napačni računi in pričakovanja protirevolucionarnega vodstva glede zavezniškega izkrcaja in po drugi strani negotovost glede značaja nemške politike v Ljubljanski pokrajini v tem taboru povečali splošno negotovost ter v bistvu ohromili dejavnost protirevolucionarnih, predvsem vojaških, sil v razmerju do njihovega glavnega nasprotnika – OF/KP oziroma NOV. V tem razmerju so protirevolucionarne sile v izrazito obrambnem položaju, kot že omenjeno, imajo navodila o nenapadanju oziroma o zgolj obrambi v primeru napada. V odnosu do partizanov ni opaziti skoraj nikakršne ofenzivnosti. Misli npr. na to, da bi one pozvale partizane, da se jim predajo, ni bilo, kaj šele da bi do takih pozivov v resnici prihajalo. Seveda je bilo tako predvsem zaradi napadalne taktike partizanske vojske, tako da ob neprestani obrambi in skrbi za preživetje take ideje niti niso prišle v poštev. Toda o tem se ni razmišljalo tudi pred tem, kajti vnaprejšnja obrambna poza je izhajala tudi iz psiholoških osnov, povzročenih po dejanskem položaju vaških straž v času italijanske okupacije in gotovo tudi iz zavesti (védenja), da partizane priznavajo tudi zahodni zavezniki za soborce, pa čeprav so se kot take subjektivno čutili tudi oni, posebej še četniki. Toda na čem konkretnem so lahko gradili te

¹³⁰ AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, 6/2-1, Zakaj in kako je prišlo do poraza protikomunistične fronte po 8. septembru 1943.

svoje občutke pripadnosti? Zgolj po svojih pričakovanjih ugodnega razvoja dogodkov in po svojih osebnih in politično-ideoloških simpatijah. Z nekaj več zadevne oprijemljivosti so razpolagali le četniki, ki pa so bili prešibki, da bi jih sploh kdo upošteval. Povedano drugače, odločal je samo realni odnos sil na terenu, tu pa je bila OF/NOV v odločni prednosti, tudi zaradi momentev, omenjenih v gornji analizi. Poleg tega je bil na njeni strani tudi določen moralni kapital, pridobljen v poprejšnjih bojih z okupatorji in v organizaciji oblasti na terenu ter navsezadnje tudi z začetnim mednarodnim priznanjem. Na protirevolucionarni strani je bilo takega moralnega kapitala manj, pa še ta je zaradi značaja druge svetovne vojne na tedanji mednarodni »vojni borzi« pač slabo kotiral. Mislimo na njen upravičeni odpor proti partizanskemu terorju, toda zaradi bojevanja ob okupatorju je bil ta boj, gledano s širših vidikov, že vnaprej izgubljen. Od tod so izhajale težave slovenskih zastopnikov v emigrantski vladi, da bi takrat in pozneje zaveznikom pozitivno razložili slovensko kvadraturo kroga, namreč sodelovanje prozahodnih slovenskih enot z okupatorjem zaradi samoobrambe pred partizani, ki so bili zavezniki zahodnih zaveznikov!

V tem pogledu, kot že omenjeno, so bili četniki nekoliko na boljšem, saj je bilo sodelovanje z okupatorjem pri njih dosti manj izrazito, oziroma je bilo omejeno predvsem na nekatere njihove voditelje. Toda njihova šibkost ter odvisnost od strankarskih vodstev jih je onemogočila, poleg tega pa je pri slovenskih četnikih negativno vlogo odigral sam njihov poveljnik, major Novak, ki se je prepiral s katoliškimi voditelji ter je zanje personificiral staro nevarnost – velikosrbski unitarizem. V jugoslovanskem merilu, posebej še v srbskem prostoru, četniki niso bili obrobna sila in glede na še obstoječo mednarodno legalnost Draže Mihailovića in londonske kraljevske vlade je bilo razumljivo, da so četniki veljali za pglavitnega notranjega nasprotnika »NOB in revolucije«. To se je odražalo tudi v Sloveniji, čeprav je bilo tu razmerje sil povsem drugačno. Gotovo ni bilo naključje, da je partizanska vojska Grčarice tako odločno napadla ter da je odbila že vsako pomisel na skupni boj s četniki proti Italijanom oziroma Nemcem. Ob tem je treba poudariti, da četniški odredi pred tem proti partizanom skoraj niso nastopali, za razliko od vaških straž seveda. Na to naj bi kazalo tudi zanimanje s strani partizanov za podpolk. Dežmana in za četnike po osvojitvi Turjaka ter sploh njihov »bes na plave«, ki so jih nato med ujetniki vneto iskali.¹³¹ Partizanska justica je bila do četniških ujetnikov dosti bolj stroga kot do vaških stražarjev, saj so bili usmrčeni skoraj vsi, kar bi bilo nerazumljivo, če bi iskali vzroke samo v njihovem poprejšnjem bojevanju proti partizanom.

Partizanska vojska je imela v omenjenih dneh predvsem navodila, da razoroži italijansko vojsko, uniči »belo in plavo gardo« ter s tem omogoči prevzem oblasti OF na izpraznjenem – osvobojenem ozemlju. Tu ni bilo mesta za kakšno sodelovanje v boju proti Nemcem, zahtevala je zgolj brezpogojno predajo ter je predvidevala vključitev pripadnikov vaških straž v svoje enote zgolj kot posa-

¹³¹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 28. 9. 1943.

meznikov. O kakšni združitvi ali skupnem nadaljnjem boju s SNV seveda nihče ni hotel ničesar slišati, ni pa še dokončno jasno, ali niso bile posamezne zadevne ideje in predlogi s protirevolucionarne strani le trenutna taktika. Skratka, vodstvu OF in NOV je šlo za popolno uničenje vsakršne protirevolucionarne subjektivitete. To vodstvo je poleg tega nastopalo kot predstavnik celega slovenskega naroda ter je zato nad ujetniki izvajalo tudi pravne in upravne sankcije. Pogajanja med posameznimi boji so bila zgolj v funkciji lažjega in hitrejšega doseganja popolne predaje nasprotnika. V precejšnji meri drži, da se je tedaj partizanska vojska posvetila predvsem uničenju protirevolucionarnih sil in manj obrambnim bojem proti prihajajočim Nemcem, res pa je tudi, da so bili le-ti omejeni le na obrobje Ljubljanske pokrajine ter zaradi svoje šibkosti še niso kazali napadalnih teženj nasproti osrednjim delom pokrajine. Zaposlena je bila tudi z razoroževanjem italijanske vojske, s tem v zvezi pa tudi protirevolucionarnih enot, saj so bile tudi te vsaj na izhodiščnem položaju enakomerno porazdeljene po pokrajini. Kljub temu je jasno, da je tedaj šlo predvsem za obračun s protirevolucijo, skratka za državljansko vojno, in protirevolucionarno vodstvo ter njegove podrejene sile so bile na to golo resnico v bistvu nepripravljene, saj niso imele jasnih načrtov za nobenega od možnih scenarijev dogodkov. Partizanom je pomagalo tudi dejstvo, da so Italijani ob kapitulaciji kot partnerja priznavali skoraj izključno njihovo vojsko in so pri tem skoraj povsem ignorirali protirevolucionarne sile, o čemer smo že govorili. Ta izraziti državljanski spopad v Ljubljanski pokrajini, ki mu je pečat dajala partizanska vojska, se je končal s skoraj popolno njeno zmago. Da je šlo za državljansko vojno, kaže tudi dejstvo, da so zmagovalci nato s poraženci obračunali tudi kot s političnimi nasprotniki in ne le kot z morebitnimi zločinci v običajnem pomenu besede. Na to kaže tudi veliko nesorazmerje med številom žrtev pri obeh bojujočih se straneh, pri premagani strani pa še posebej nesorazmerje med padlimi v bojih ter pozneje usmrčenimi ujetniki.

Tako se je končalo pomembno razdobje slovenske revolucije in s tem tudi protirevolucije.¹³² Če se omejimo samo na ta kriterij, lahko rečemo, da je bila dokončna odločitev pri tem samo odložena, saj so bili s tem odkritim državljanskim spopadom, ki se ga okupatorji v glavnem niso udeleževali, med obema stranema podrti vsi mostovi in »rešitev« se je nakazala le še v popolnem propadu in izničenju ene strani. Nepopustljivost in tudi ideološki ekskluzivizem na obeh straneh sta obetala nadaljevanje bratomornega boja. Na to je kazalo že prve dni po kapitulaciji Italije, ko je vodstvo OF in KP do domačih nasprotnikov nastopilo neizprosno, na drugi strani pa se je v boju za goli obstoj protirevolucionarna stran skoraj takoj – z izjemo enot na Dolenjskem – naslonila na nemškega

¹³² V besedilu pogosto govorimo predvsem ali celo samo o revoluciji in protirevoluciji, kar je gotovo poenostavitev medvojnega slovenskega dogajanja oziroma spopadanja. S tem hočemo zgolj poudariti, da je bil temeljni vzrok oziroma povod, zaradi katerega je prišlo do tega državljanskega spopada, prav v omenjenem nasprotju. Pri tem pa seveda ne zanikamo, da je ob tem hkrati, organsko prepleteno in včasih sistemsko neločljivo, šlo tudi za odporiško gibanje in tudi kolaboracijo.

nacističnega okupatorja. Glede na to, da je bil ta na Slovenskem in tudi v mednarodni javnosti še slabše zapisan od italijanskega, se je njegovim sodelavcem, pa čeprav so bili to iz eksistencialnih razlogov, v perspektivi kaj slabo pisalo. Protirevolucionarna stran je pravi trenutek za dosego mednarodno veljavnega moralnega in političnega kapitala zamudila že leta 1941, ko ni ustvarila aktivnega odporniškega gibanja proti okupatorju. Samo s tem bi namreč ob dani taktiki revolucionarne strani lahko z njo tekmovala oziroma jo tudi »premagala«. Revolucionarna stran jo je namreč prehitela in je lahko s svojo znano taktiko in strategijo do konca »vodila igro«. S porazom septembra 1943 se njeni nasprotniki seveda niso sprijaznili in so iz ideoloških, političnih in še vedno tudi eksistencialnih razlogov za svoj boj spet sprejeli navidez lažjo in vsaj kratkoročno učinkovitejšo pot – funkcionalno sodelovanje z okupatorjem. Ob takem razvoju pa so se na obzorju že kazale nove tragedije.

NASTANEK SLOVENSKEGA DOMOBRANSTVA

Nemška zasedba Ljubljanske pokrajine ter ustanovitev operacijske cone »Jadransko primorje«

Posledica kapitulacije Italije je bil tudi prihod nemškega okupatorja v Ljubljansko pokrajino. Seveda je le-ta npr. v Ljubljani »obstajal« že prej kot grozeča nevarnost in prisposodba hude usode slovenskega naroda. Dogodki iz aprila 1941 ter nasilje in raznarodovanje v naslednjem razdobju je tudi za Slovence pod italijansko upravo delovalo kot mora. Poleg tega so bili Nemci vsaj v Ljubljani tudi fizično prisotni. Če zanemarimo vprašanje nemške manjšine, moramo omeniti predvsem delovanje nemškega konzulata, izpostave Gestapa v hotelu Metropol ter druge politične in kulturne ustanove. Njihova fizična prisotnost se je po svoje dodatno okrepila z vojaškimi transporti v Italijo, kar je postalo posebej aktualno po padcu Mussolinija julija 1943. Ti transporti so šli, kar se Ljubljanske pokrajine tiče, po južni železnici. Vse skupaj je postalo bolj »napeto« ob nemškem spoznanju, da postaja italijanski del osi nezanesljiv in da je moč pričakovati tudi kapitulacijo. S tem so bila povezana razna prizadevanja, kako tak razvoj dogodkov preprečiti ali vsaj upočasniti in ublažiti njegove posledice. Za prebivalce Ljubljanske pokrajine pa je ob tem vse bolj postajalo pereče vprašanje morebitne nemške zasedbe. V to je bilo javno mnenje vse bolj prepričano, tako v taboru OF kot pri njegovih nasprotnikih.

Kdaj bo do te zasedbe prišlo, je bilo seveda tudi zanimivo vprašanje, toda misli različnih oseb so zaposlovala predvsem ugibanja o oblikah in značaju te nemške okupacije, in sicer v tem smislu, ali bo novi okupacijski sistem podoben ali enak tistemu na Gorenjskem in Štajerskem, ali pa bo bistveno milejši ter bo priznaval obstoj Slovencev kot naroda in končno, v kakšni institucionalni obliki se bo to priznavanje kazalo. Posebej v protirevolucionarnem taboru, kjer je dobesedno prevladoval »mnenjski pluralizem«, je bilo s tem v zvezi v tistih dneh in tednih mnogo ugibanj, želja in prerokovanj. Razumljivo je, da je vse to zapletla tudi možnost bližnjega zavezniškega izkrcanja in s tem v zvezi celo morebitni skorajšnji konec vojne. O tem, kako se je vse to končalo posebej za protirevo-

lucionarni tabor, smo že govorili. Omenili pa smo tudi že dejstvo, da so že pred kapitulacijo Italije Nemci do neke mere obvladovali območje železnice od Ljubljane do Rakeka.

Do tega pa je prišlo postopoma. Pomen Ljubljane in južne železnice je za nemškega okupatorja poleti 1943 vse bolj naraščal, pač kot posledica vojaških operacij v Sredozemlju, posebej še, ker so morali Nemci vse bolj prevzemati breme obrambe same Italije. Po drugi strani, toda v drugačnem smislu, se je spreminjal pomen Ljubljanske pokrajine tudi za italijanskega okupatorja. Nemci so se odslej vse bolj zanimali za položaj v t.i. italijanskem delu Slovenije, pri čemer je prihajala v poštev seveda tudi Primorska. Pripravljali so tudi ustrezne načrte za vse morebitne poteze zaveznikov, a tudi Italijanov, ki so vse bolj očitno kazali svojo nezanesljivost. Tako so že dan po padcu Mussolinija v krogu najožjega nacističnega vodstva razpravljali o položaju v južni Evropi in v zvezi s tem se je pojavil tudi predlog o zasedbi »Slovenije«. To je bilo vse bolj aktualno, ker je italijansko vrhovno poveljstvo zaradi potreb pri obrambi same Italije nameravalo iz Slovenije in Hrvaške umakniti tri divizije, od teh kar dve iz Slovenije. O tem vprašanju so razpravljali najvišji italijanski in nemški vojaški poveljniki na konferencah v Trbižu in Bologni 5. in 15. avgusta. Nemcem je tam postalo dokončno jasno, da se bodo Italijani umaknili, šlo je le še za konkretne datume. Poleg tega je med obema partnerjema obstajalo še nekaj drugih spornih vprašanj, npr. vrhovno poveljstvo operacij v Italiji, razmestitev nemških oziroma italijanskih sil ipd. Italijanski nameni pa so postajali vse bolj nejasni in Nemci so se pripravljali tudi za primer italijanske kapitulacije.

Tudi na ožjem slovenskem območju so med okupatorskimi funkcionarji potekale razne aktivnosti, ki so zadevale bodoči razvoj dogodkov. Koroški gauleiter dr. Friedrich Rainer je že konec julija predlagal Heinrichu Himmlerju takojšnjo zasedbo Slovenskega primorja z utemeljitvijo, da je morska obala le 100 km oddaljena od najbližje nemške meje! Posebej je opozarjal na moč partizanskega gibanja, ki ga italijanske oblasti niso bile sposobne ukrotiti. Himmler je nato 28. julija poslal generala Erwina Rösenerja na posvet z italijanskimi organi v Ljubljano. Tam se je sestal s poveljnikom 11. armadnega zbora generalom Gastonom Gambaro ter visokim komisarjem Giuseppom Lambrasso. Dobil je kar dober vtis o Italijanih, toda zaznal je tudi odpor slovenskega prebivalstva do obeh okupatorjev. General Leon Rupnik je bil ob koncu tega sestanka povabljen h Gambari, kjer sta mu oba okupatorska generala družno sporočila, da se bodo Nemci in Italijani borili do končne zmage in da naj kot ljubljanski župan »pomiri Ljubljance in da ni potreben noben strah«. ¹³³ Mišljen je bil seveda strah pred napadom partizanov ali celo pred vstajo v sami Ljubljani, kar so razni nemški organi tedaj večkrat omenjali ter to navajali kot povod za skorajšnjo nemško zasedbo Ljubljane in celotne pokrajine. O zasedbi mesta se je takrat govorilo tudi med ljubljanskim prebivalstvom, o izrednih razmerah pa je govorila tudi

¹³³ ARS II, Komisija, fasc. 925/V, Rupnikova izjava 22. 8. 1946.

novica, da je ljubljanski Gestapo prenesel svoj arhiv na Gorenjsko.¹³⁴ Nemško poveljstvo je pošiljalo v Italijo vse več enot, in to predvsem v srednjo in severno Italijo, kar je pomenilo določeno vnaprejšnje zavarovanje pred možnim prese-
nečenjem. V zvezi s samo Slovenijo pa je bila na Koroškem in Štajerskem pri-
pravljena 71. pehotna divizija pod poveljstvom generala Wilhelma Raapkeja. Bila
je pripravljena, da zasede Ljubljano, če bi jo italijanske čete zapustile, ali pa če bi
v mestu prišlo do kakih nemirov. Poleg te divizije so Nemci tu razpolagali še z
oddelki graničarjev, rezervnimi enotami XVIII. vojnega okrožja, v Domžale pa je
prišla korpusna podčastniška šola iz Admonta. V skrajni sili je prihajal v poštev še
14. motorizirani SS-policijski polk v okolici Zagreba. Za začetek so Nemci želeli
zasesti predvsem vse pomembne prometne zveze med Slovenijo in Furlanijo,
pri čemer pa sprva niso nameravali zasesti večjih mest, z izjemo Ljubljane. Kot
povod za nastop nemških oboroženih sil v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem
je služil napad Tomšičeve brigade na nemški transport pri Goričici v bližini Preserja
23. avgusta 1943. Poleg velike materialne škode so tam imeli Nemci tudi znatne
človeške izgube, saj so partizani poleg drugih ustrelili tudi vse ujetnike. Nemci
so zahtevali, da se v povračilo ustrelijo večje število talcev, a Italijani so to odklonili.¹³⁵
Ob 11.30 26. avgusta so tako posamezne enote 71. divizije, razdeljene so bile v
tri bojne skupine, pričele s pohodom prek mejnih prehodov pri Šentvidu in
Črnučah, Podbrdu ter Trbižu. Poveljnik 2. italijanske armade general Mario Robotti
se je v Trbižu že popoldne sestal z Raapkejem ter protestiral, a zaman. Podobno
je protestiralo tudi italijansko vrhovno poveljstvo, a nemškega pohoda ni bilo
več mogoče zaustaviti.

Nemci so namreč odgovarjali, da to delajo kot pomoč svojim enotam v Italiji
in s tem v korist Italije. Italijanska stran je kot protiargument pri nemški soudeležbi
pri varovanju železniških prog celo navajala, da bo to okrepilo odporniško gibanje,
ker so Slovenci do Nemcev pač sovražno razpoloženi! Toda že 27. avgusta zvečer
so Italijani morali privoliti v skupno zavarovanje komunikacij, do incidentov pri
tem pa začudo ni prihajalo. Nemške enote so s pohodom nadaljevale ter 29.
avgusta zvečer dosegle svoje končne cilje Opčine, Solkan in Humin. 31. avgusta
je bil dosežen nekakšen dokončni sporazum o skupnem varovanju objektov. V
sklop zadevnih razgovorov je spadal tudi sestanek med generalom Gambaro ter
nemškima polkovnikoma Hermannom Barnbeckom in Oertlom. Tedaj je Gam-
bara predlagal, da bi pri zavarovanju železniške proge nemške enote ostale le v
rezervi ali pa da bi kar same v celoti prevzele te dolžnosti, a dokončnega odgovora
takrat ni dobil.¹³⁶

Kar se tiče konkretnih nemških enot, ki so zasedle Ljubljano oziroma železnico
na Notranjskem, je bil to 3. polk 71. divizije, ki sta ga sestavljala 2. bataljon 138.

¹³⁴ ARS I, VOS-II-6, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 28. 7. 1943.

¹³⁵ Strle, Tomšičeva brigada 1943, str. 144 sl.; ARS I, VOS-II-6, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič
30. 8. 1943.

¹³⁶ ARS II, AP, fasc. 3/X, zapisnik razgovora 28. 8. 1943.

SLOWENEN!

Ihr Führer des Großdeutschen Reiches hat, gezwungen durch den schmachvollen Verrat des Hakenkreuzigen Königsreiches und des Mar-schalls Hitler, die deutsche Wehrmacht den Befehl erteilt, zum Schutz Europas und zur Sicherung des Heiliges Eure Heimat in ihre starke Einheit zu nehmen.

Ihr steht an Euch alle den Appell, Ordnung und Ruhe zu be-wahren und Eure Arbeitsplätze nicht zu verlassen.

Es wird niemandem ein Leid geschehen, wenn er sich den not-wendigen Anordnungen fügt.

Jeder hat seiner Arbeit nachzugehen.

Die öffentlichen Verkehrsmittel laufen weiter.

In den Betrieben wird weitergearbeitet.

Das Ausgangsverbot von 20 Uhr bis 6 Uhr bleibt aufrecht.

Das Hausverbot bleibt aufrecht.

Die Unruhebestimmungen sind strengstens einzuhalten!

Störungen werden mit dem Tode bestraft.

Die Sicherheitsorgane sind verantwortlich für Ruhe und Ordnung. Befolgt daher die Anordnungen der Dienststellen der Wehrmacht. Ihr dient damit am besten Eurer Heimat und bewahrt Euch vor Unheil.

Lothar A. 10. September 1943

Der Befehlshaber der deutschen Truppen

genl. **General Raapke**

SLOVENCII!

Vašja Velikonošniška Releja je izdal, prikljen po podtem izdaj-stvu Italijanske kraljeve hise in maršala Rodogila, nemški vojski ukaz, v obrambo Evrope in v svetlo Releja vzeti Vašo domovino v svojo močno varstvo.

Stavljam Vam vsam poziv, ohranite red in mir in ne zapustite Vaših delovnih mest.

Nedomega se ne bo pripetilo gorje, ako se bo pokoravaj potrditim inredkam.

Vamilo domet ili za svojo postomi.

Javna prometna sredstva so naprej v pogonu.

V obratih se delu naprej.

Prepared izhoda od 20 ure do 6 ure ostane v veljavi.

Prepoved vstopa v kuhinjske dvorane.

Dokleto razne obrambe se morajo izvesti naglozarje!

Ruganje se kaznuje s smrtjo.

Varnostni organi so odgovorni za mir in red.

Pokoravajte se forej naredbam vsiških službenih mest.

Tako služite najbolje Vaši domovini in se okoravite pred hudim.

Ljubljana, 10. septembra 1943.

Poveljnik nemških vojskih enot v Sloveniji

General Raapke, i. r.

Razglas generala Wilhelma Raapkeja 10. septembra 1943 (Ljubljana v ilegali IV)

polka planinskih lovcev iz Maribora pod poveljstvom majorja Neuschitzerja in bataljon gojencev podčastniške šole iz Admonta na Štajerskem pod poveljstvom stotnika Maunza. Slednji je zasedel Vrhniko, Borovnico in Rakek, 2. bataljon pa je ostal v Ljubljani ter se nastanil v t.i. domobranski vojašnici na Poljanski cesti. Do 3. septembra pa so Nemci jugozahodno od Ljubljane razporedili še dve bateriji lahkega protiletalskega topništva. Polku, za katerega se je udomačil izraz »polk planinskih lovcev Admont«, je načeloval polk. Oertl.

Tak je bil položaj nemških enot v Ljubljanski pokrajini v dneh pred kapitulacijo Italije. Medtem je Rommelov štab skupine armad B v severni Italiji od italijanskega poveljstva zahteval, da se italijanska vojska umakne z območja severno od črte Reka-Trst-Videm itd. Kot že rečeno, se je italijanska stran pred tem res že ukvarjala z načrti o delnem in postopnem umiku iz Slovenije in Hrvaške, toda ne v takem obsegu, kot ga je zahteval generalfeldmaršal Erwin Rommel. Poleg tega je general Gambaro začel razmišljati tudi o bolj liberalni politiki do Slovencev ter je pri štabu kopenske vojske v Rimu tudi podal zadevne predloge. Pri tem je bil njegov glavni namen zavarovati predvideni umik iz Slovenije, pri čemer bi se okrepljene vaške straže bojevale s partizanskimi enotami. Navezal je po drugi strani osebne stike s partizanskim gibanjem, imel je zveze s četniki in menda tudi zavezni v Kairu, kot vrhunec pa mu je bila naložena naloga, da vrže nemško vojsko iz Slovenije in Furlanije. Vse to pa je bilo le taktiziranje brez realnega upanja na uspeh, saj je vse prehitela kapitulacija Italije. Nekatera dogajanja ob tem smo

omenili že v prejšnjem poglavju, sedaj nam preostane predvsem opis dogodkov v Ljubljani in ob notranjski progi.

V samem mestu Ljubljani ter njeni bližnji okolici je razoroževanje italijanskih enot prevzel seveda maloštevilni 2. bataljon planinskih lovcev majorja Neuschitzerja. Gambare tedaj ni bilo v Ljubljani, vračal se je iz Rima ter je došel do Sušaka. Njegov namestnik general Armando Lubrano se je razorožitvi upiral ter je bil aretiran. Italijanske enote se razoroževanju sicer niso upirale, Nemcem so se pridružili nekateri fašisti iz skupine »XXI. aprile« pod poveljstvom generala Niccola Nicchiarellija. Nemški bataljon pa je bil za celotno akcijo razorožitve in nato straženje nekaj tisoč italijanskih vojakov, med katerimi se je znašlo tudi nekaj slovenskih vaških stražarjev, le prešibak, zato so v naslednjih dneh z Gorenjske v Ljubljano prihajale še druge enote. Začasno je sem prispel 2. bataljon 19. SS-policijskega polka, nato še 2. in 3. motorizirana orožniška četa »Alpenland«, končno še del 3. bataljona 19. SS-policijskega polka. Sredi septembra so tako nemške enote v Ljubljani štejele okoli 1600 mož. Ob notranjski železnici je italijanske posadke razoroževal že omenjeni bataljon »Admont«. Ker se tako večina italijanskih vojakov in častnikov ni hotela pridružiti nemški vojski za nadaljnje vojskovanje proti zaveznikom, so jih seveda razorožili, zastražili in pozneje odvedli v internacijo oziroma v nemška taborišča.

Za Ljubljano in tudi ostalo pokrajino je tako nastopilo novo razdobje, ki ga je označevala predvsem prisotnost in politika novega nacističnega okupatorja.¹³⁷ To je na simboličen način in s svojevrstnim besednjakom naznanjal tudi dvojezični razglas generala Raapkeja, ki so ga 10. septembra lepili na zidove ljubljanskih in notranjskih hiš. Najznačilnejši sporočili iz tega razglasa sta bili pač trditvi, da sta italijanska kraljevska hiša ter maršal Pietro Badoglio izvršila »podlo izdajstvo«, zato je bil vodja velikonemškega Reicha prisiljen ukazati nemški vojski, da prevzame obrambo Evrope ter v močno varstvo Reicha prevzel tudi slovensko domovino. Kakšno naj bi bilo to varstvo pa tiste dni seveda še ni bilo povsem jasno.¹³⁸

Toda prav tedaj so odločilni dejavniki v okviru nacistične oblasti že oblikovali predloge za ureditev in s tem tudi status novoookupiranih slovenskih in hrvaških dežel, ki so nekdanj spadale v okvir avstro-ogrske države. Omenjeno zgodovinsko dejstvo namreč ni bilo čisto brez pomena, saj so bile med številnimi Avstrijci v okviru nacistične hierarhije očitno prisotne močne »nostalgične« težnje po zopetni pridobitvi nekdanjih avstrijskih dežel. V danem položaju je torej šlo za navadna aneksionistična prizadevanja, kar je še posebej veljalo za gauleiterja Rainerja, ki ga je za to še posebej pohvalil minister Joseph Goebbels.¹³⁹ Vsekakor pa se je nova nacistična oblast znašla pred vprašanjem, kakšno politiko oblikovati do na

¹³⁷ O zasedbi Ljubljanske pokrajine po nemškem okupatorju pred italijansko kapitulacijo in po njej glej predvsem Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 51–65 in isti, *Nemški okupator v Ljubljani*. Ljubljana v ilegali IV, str. 187–229.

¹³⁸ Razglas »Slowenen! Slovenci!«, *Slovenčev koledar 1944*, str. 34.

¹³⁹ Joseph Goebbels, *Dnevnik*. Maribor 1981, str. 493, zapis 10. 9. 1943.

ново osvojenih območij. Kar se tiče Slovencev, je bila ena izmed možnosti, da tudi v Ljubljanski pokrajini ali celo na Primorskem nadaljuje potujočevalno in sovražno politiko, kot je še zmeraj obstajala na Gorenjskem in Štajerskem. To bi pomenilo, zanikati obstoj slovenskega naroda ter pričeti z ukrepi, ki bi naj privedli do njegovega izginotja. Toda sedaj v teh deželah niso imeli opravka le s Slovenci, temveč tudi s Hrvati, Italijani in Furlani, zgodovinska nemška prisotnost je bila v teh pokrajinah nekoliko manj intenzivna, še važnejše pa je bilo dejstvo, da se je splošni politični in vojaški položaj v primerjavi z aprilom 1941 korenito spremenil, tako v širših mednarodnih kot tudi v ožjih lokalnih razmerah. Zato je morala nacistična Nemčija na tem območju sedaj uvesti drugačno politiko. Že iz omenjenega Raapkejevega razglasa je razvidno, da priznanje Slovencev v Ljubljanski pokrajini in posledično tudi na Primorskem sedaj ni bilo več vprašljivo. Zato je šlo le še za to, kako vse to zgodovinsko razmeroma zaokroženo območje upravno in politično urediti. Nemčija je glede na svoj vse slabši položaj na svetovnih frontah hotela to območje v zaledju italijanske fronte urediti tako, da bi dosegla tako stanje, ki bi od nje ne zahtevalo novega trošenja dragocenih sil, po možnosti pa naj bi tudi to območje sámo pripomoglo k vojnim naporom in končni zmagi nemškega Reicha. Po eni strani je torej šlo za vzdrževanje reda in miru, se pravi za uničenje ali vsaj nevtraliziranje odporniškega gibanja ter s tem za zagotovitev raznih prometnih poti, po drugi strani pa naj bi poskušali iz teh ozemelj potegniti čim več materialnih in človeških rezerv, ki naj bi podprle nadaljnje bojevanje. Šlo je torej tudi za to, da te dežele predvsem same skrbijo zase, seveda s stališča interesov nemškega Reicha. Z vidika zgoraj omenjenih nemških interesov je zato treba ocenjevati sámo ureditev tega območja in nato tudi celotno konkretno politiko, ki so jo nacistične oblasti na njem izvajale z rahlimi odmiki vse do konca vojne.

Skoraj vse to, kar smo omenili zgoraj, je že dan po kapitulaciji Italije na prošnjo Hitlerjevega glavnega stana formuliral gauleiter Rainer v svoji spomenici, ki jo je poslal zunanjemu ministru Joachimmu von Ribbentropu. Predvsem je predlagal obnovev nekdanje avstrijsko-italijanske meje, na območju med le-to in tedanjo nemško in hrvaško mejo pa vzpostavitev nemške civilne uprave z njim na čelu. Po njegovem bi morali v teh deželah predvsem »urediti in pomiriti narodnostne razmere, organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in vso gospodarsko moč upravnega območja mobilizirati za nemško končno zmago«.¹⁴⁰ Ob tem je predlagal še določene ozemeljske spremembe, toda v perspektivi naj bi bila razdelitev na dežele podobna kot za časa Avstro-Ogrske, se pravi, da bi imeli dežele Kranjsko, Goriško in Istro, slednja pa bi imela za glavno mesto kar Trst. Poleg tega je opozoril na problem Furlanije kot posebnega narodnostnega subjekta ter nato odločno odsvetoval uvedbo vojaške uprave, ker bi to otežkočalo doseganje prej omenjenih prvenstvenih ciljev. V končni črti se je zavzel za priključitev teh dežel k Avstriji oziroma Nemčiji.

¹⁴⁰ NOV, str. 567; Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Zbral in uredil Tone Ferenc. Maribor 1980, št. 316, str. 623–626.

Hitler je moral upoštevati še Mussolinija in Italijo kot formalno še suvereno državo in njegovo (novo) zaveznico, ki je vlado dobila že 9. septembra v Münchnu, zato je nato celotno ureditev določil nekoliko drugače. Že 10. septembra je izdal odredbo, s katero je uredil upravo v Italiji ter jo nato dopolnil še z odlokom. Z njim je na severnih in vzhodnih mejah Italije ustanovil dvojne operacijskih con, imenovanih Predalpske dežele ter Jadransko primorje (Operationszone »Adriatisches Küstenland«). Slednja je obsegala pokrajine Ljubljana, Gorica, Furlanija, Trst, Istra, Reka in Kvarner. Na čelo obeh operacijskih con je postavil vrhovna komisarja, v prvi je to postal tirolski gauleiter Franz Hofer, v drugi pa nihče drug kot gauleiter dr. Rainer. Z javno razglasitvijo teh ukrepov je nemška oblast še nekaj časa počakala zaradi obzira do nove Socialne republike Italije. Sicer se je po Hitlerjevi volji Italija sedaj delila na tri dele – na ozemlje pod neposredno nemško vojaško upravo med fronto in Apenini, na Socialno republiko Italijo severno od Apeninov ter na omenjeni operacijski coni. Omeniti pa je treba, da je bila v načrtu tudi vzpostavitev drugih operacijskih con ob švicarski in francoski meji. 12. septembra je dr. Rainer odšel v Hitlerjev glavni stan, kjer je potekala konferenca med obema vrhovnima komisarjema in vodstvom Reicha. Hitler jima je dal navodila ter pri tem nekoliko obširneje pojasnil svoje načrte z Italijo. Poudaril je politični in strateški pomen obeh operacijskih con, a hkrati zatrdil, da sicer italijanskih meja ne bo spreminjal. To se je nanašalo na prizadevanja nemškega poslanika v Zagrebu Siegfrida Kascheja, da bi Nezavisna država Hrvatska dobila Sušak in otok Krk, a tudi na poprejšnji predlog samega Rainerja, da se odpravi meja med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino. Na obalnem pasu v Italiji je bila uvedena vojaška uprava, se pravi tudi v Jadranskem primorju. Kljub temu je tako velika večina cone spadala pod Rainerjevo civilno upravo. To je bilo sicer v določenem nasprotju z nazivom »operacijska« cona, kar naj bi namreč predpostavljalo, da je celotno ozemlje cone pod nujnim vojaškim režimom. Seveda so se tudi s tem poimenovanjem delno prikrivale priključitvene težnje, ki so obstajale ves čas in so se pozneje do neke mere tudi uresničile. Ob tem naj omenimo, da je tedaj s svojimi predlogi o ureditvi slovenskega ozemlja nastopil tudi nemški generalni konzul v Ljubljani dr. Rudolf Müller, ki se je zavzemal za vzpostavitev nekakšnega slovenskega protektorata. Njegov predlog seveda ni bil upoštevan, toda takšne in podobne zahteve in ideje so se v različnih krogih pojavljale tudi v kasnejšem obdobju.

Do dejanskega prevzema oblasti po dr. Rainerju je moralo seveda preteči še nekaj časa, še več pa do podrobne ureditve, ki bi bila v skladu s črko in duhom zgoraj omenjenih Hitlerjevih napotil. Sprva je skoraj v vseh pokrajinah glavno besedo imela vojska, kajti tu je bilo resnično njeno operacijsko območje, konkretno tudi 71. divizije, ki pa je v zvezi s spremenjenim težiščem operacij odhajala proti morju in Istri, zato je general Raapke že 9. septembra naprosil Rainerja, ko le-ta še sploh ni bil imenovan za vrhovnega komisarja, da v Ljubljanski pokrajini začasno prevzame del uprave in skuša vplivati na prebivalstvo. Toda dr. Rainer tedaj ne prvega in ne drugega še ni mogel storiti, temveč je oblast

prevzemal šele v 2. polovici septembra. Zato je pač v delu Ljubljanske pokrajine, ki so ga obvladovali Nemci, še nekaj časa veljala zgolj vojaška uprava, in sicer naj bi jo izvrševal predvsem poveljnik mesta Ljubljana major Neuschitzer.

Pri uvajanju nove uprave je bila prva na vrsti prav Ljubljanska pokrajina. Rainer je sicer že kmalu poslal v Ljubljano za vodjo civilne uprave radovljiškega deželnega svetnika dr. Rudolfa Hintereggerja, nato pa 17. septembra še kamniškega deželnega svetnika dr. Hermanna Doujaka, vendar sta ostala podrejena Neuschitzerju. V skladu s predvidevanji, da bi Ljubljanska pokrajina dobila nekakšno avtonomijo, je bilo potrebno najprej najti primerne človeka – Slovenca, ki bi načeloval pokrajinski upravi v Ljubljani. Tako je 15. septembra dr. Rainer v spremstvu Rösenerja, Doujaka in koroškega vladnega predsednika dr. Ferdinanda Wolseggerja prišel v Ljubljano prav s tem namenom. Seveda so se v zvezi z bodočim predsednikom slovenskega »protektorata« že prej odvijale razne sondaže in pogovori, s čimer so bile povezane razne govorice in ugibanja. Le-ta so se pričela v dneh tik pred kapitulacijo Italije. Že 5. septembra se s tem v zvezi omenja ime bivšega podbana in pisatelja dr. Stanka Majcna, pri čemer se poudarja, da bi Nemci želeli za vodilno funkcijo v Ljubljani takšnega človeka, ki bi ga ne bilo potrebno povsem na novo postavljati in privleči iz anonimnosti, temveč naj bi bil že pred tem visok slovenski uradnik. S tem naj bi OF odvzeli določene propagandne možnosti in naj bi se tako Slovencem prikupili.¹⁴¹ V naslednjih dneh so se v tej zvezi omenjala tudi druga imena, kot baron Ivan Švegel z Bleda ali odvetnik dr. Josip Lukman iz Ljubljane,¹⁴² Prav v času Rainerjevega prihoda v Ljubljano se kot možni kandidat ponovno omenja dr. Majcen, toda videti je, da je imel vrhovni komisar v mislih že drugega človeka. V svoji poveljni izjavi je namreč povedal, da je že na poti v Ljubljano po pogovorih z dr. Hintereggerjem, ki mu je predstavil položaj v pokrajini, imel v načrtu, da postavi za »šefa samouprave« generala Leva Rupnika, tedanjega ljubljanskega župana. O njem je bil tedaj sicer že dobro poučen, le odločil se še ni dokončno zanj, pred tem se je hotel z njim še pogovoriti in povprašati za svet še koga drugega. Vsekakor je nekaj dni pred tem dal obvestiti Rupnika, da naj bo pripravljen na pogovor z njim, pri čemer pa seveda župan za »svojo kandidaturo« še ni vedel, kar je potrdil tudi v svoji poveljni izjavi.¹⁴³ Rainer se je v Ljubljani ustavil v palači pokrajinske uprave oziroma visokega komisariata »v likvidaciji« v spremstvu že omenjenih funkcionarjev ter dal poklicati škofa dr. Gregorija Rožmana. Le-ta je k njemu prišel peš in na samem sta se pogovarjala več kot pol ure. Rainer mu je predstavil novi položaj slovenskih dežel po

¹⁴¹ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 5. 9. 1943. Majcna je dr. Rainer kasneje imenoval za Rupnikovega namestnika, januarja 1945 pa ga je dal upokojiti. Glej Majcnov zbornik. Maribor 1990, str. 203, 216.

¹⁴² ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 8. 9. 1943; Stanko Kociper, Ustanovitev in žaloigra slovenskega domobranstva. Tabor 1970, št. 5-6, str. 150.

¹⁴³ ARS II, Komisija, fasc. 924/III, Izvleček iz zaslišanja Friedricha Rainerja (dalje Rainer), str. 10; fasc. 925/III, Rupnikova izjava (dalje Rupnik), str. 34; Janez Grum, Predlog ali mnenje. Zaveza 1995, št. 19, str. 87–91.

kapitulaciji Italije, mu povedal, da ima namen dati Ljubljanski pokrajini samoupravo, da Italijani gredo zagotovo stran ipd. Poleg tega mu je zagotovil zaščito cerkvenih ustanov, kar naj bi bil edinstven primer v Evropi, da je nacizem »uporabil za svojega zaveznika katoliško cerkev«. Toda ta kasnejša Rainerjeva formulacija je seveda izrazito pretirana. Nadalje mu je zagotovil sodelovanje s protikomunistično usmerjenim delom prebivalstva ter obžaloval, da sedaj k pokrajini še ni mogoče priključiti Gorenjske, se pravi, obnoviti Kranjske. Rožman je nato po Rainerjevem pričevanju natančno opisoval protikomunistični boj na Dolenjskem ter težak položaj duhovščine ob tem in pri njem zapustil vtis gorečega »vojujočega se« škofa. Rainer ga je naposled povprašal za mnenje o svoji nameri, da na čelo samouprave v Ljubljani postavi generala Rupnika. Škof se je o generalu zelo pohvalno izrazil in poudaril, da je za to funkcijo najsposobnejši ter dejal, da bo Rupnik užival pri ljudstvu »polno zaupanje«.¹⁴⁴

Po drugi strani je Rupnik po vojni izjavil, da je kot ljubljanski župan pričakal Rainerja že na meji v Šentvidu in da je bil takrat povabljen na popoldanski razgovor v vladno palačo. Preden se je odpravil popoldne k Rainerju, se je na razgovor temeljito pripravil s podatki, statistikami in podobnim. Po njegovem pričevanju je takrat v palači poleg nemških funkcionarjev opazil tudi nekaj znanih slovenskih osebnosti, ki pa jih je on poznal le na videz in ni vedel za njihova imena. Če je bilo to res, je mogoče šlo za strankarske prvake, s katerimi je imel Rupnik pozneje še mnogo opravka. Rainer mu je pri razgovoru najprej omenil, da Nemčija odslej vodi veliko bolj velikodušno politiko do Slovencev in da se krivice (sic!), storjene leta 1941, vsekakor ne bodo več ponovile, pri čemer pa je še zmeraj ponavljal znane slavospeve Nemčiji in Hitlerju, dodal je le, da »Nemčija ima vse, le ljudi nima dovolj«. S tem je že nakazal eno glavnih nalog in funkcij bodoče »samouprave« Ljubljanske pokrajine. Šlo je namreč za pomanjkanje tako delovne sile kot tudi vojakov in zato bi morala pokrajina »sama doprinesiti največji delež in se tudi sama bojevati, Nemci bodo le v pomoč«. S tem je hotel reči, da naj pokrajina zbere sama vse sile za boj proti partizanom.¹⁴⁵ Zagotovil je Rupniku, da bodo odpravljene vse krivice, ki so posledica italijanske uprave, kot npr. vrnitev internirancev in izpust zapornikov. Rupnik mu je omenil, da je narod razdeljen na dva antagonistična dela in sta oba jugoslovansko usmerjena. Rainer je na to odvrnil, da o Jugoslaviji za sedaj zaradi Hrvaške še ne more biti govora. Nato je generalu razložil novo organizacijo operacijske cone »Jadransko primorje« s sedežem v Trstu in položaj posameznih pokrajin v njenem okviru. Medtem ko bi bili na čelu »italijanskih« pokrajin italijanski prefekti z nemškimi svetovalci ob strani, bi Ljubljanski pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave z naslovom prezident, prav tako z nemškim svetovalcem. Uprava bi sicer dalje delovala po jugoslovanskih zakonih z nujnimi dopolnitvami. Nato je vprašal Rupnika, če bi

¹⁴⁴ ARS II, Komisija, fasc. 924/III, Rainer, str. 12; AP, fasc. 111a/I, Vesti 16. 9. 1943; Jakob Kolarič, Škof Rožman. III. del (dalje Rožman III), Celovec 1977, str. 355–359.

¹⁴⁵ Rupnik, str. 35; ARS II, Komisija, fasc. 924/III, Rainer, str. 17.

hotel prevzeti omenjeno mesto prezidenta. Po lastnem pričevanju mu je Rupnik odgovoril, da bi bil to pripravljen sprejeti »samo pod pogojem, da bo imel v največji možni meri proste roke pri delovanju za narod, da ne bo oviran, ampak da bo užival podporo pri popravljanju socialnih krivic in da se mu ne postavljajo ovire pri ponovnem vzpostavljanju nacionalne zavesti«. ¹⁴⁶ Ob tem načelnem pritrdilnem odgovoru pa si je za dokončno odločitev izgovoril še 2 do 3 dni za razmislek. Rainer je nato zavezal Doujaka, da po dokončnem Rupnikovem pristanku organizira njegov prihod v Celovec, kjer naj bi uredili potrebne formalnosti. Ob slovesu je generalu še zagotovil, da bo kmalu vzpostavljena dežela Kranjska v mejah iz leta 1918, da bo slovenska postala tudi Primorska, medtem ko o Štajerski pred koncem vojne še ni mogoče ničesar reči, toda da obstaja upanje, da bo to vprašanje rešeno v obojestransko zadovoljstvo!

Na Rupnika so Rainerjeve obljube gotovo napravile določen vtis, čeprav je bilo jasno, da so bile nekatere zgolj taktične narave in posledica trenutnih nemških zagat. ¹⁴⁷ V naslednjih dneh se je zato odločil, da je potrebno, »da še naprej odigra svojo vlogo takorekoč kot advokat naroda«, posebej še zato, ker je glede na svojo preteklost in poklicni profil menil, da se bo z Nemci veliko bolje razumel kot pa poprej z Italijani. 18. septembra je javil dr. Doujaku svojo odločitev in 20. septembra popoldne sta se odpeljala v Celovec, kjer je bila pri Rainerju slovesnost postavitve Rupnika na mesto šefa pokrajinske uprave v Ljubljani. Dr. Rainer mu je ob tej priliki izročil listino o imenovanju, hkrati pa izdal tudi odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini, s katero je formalno določil, da ji načeljuje šef pokrajinske uprave z naslovom predsednik, ki bo pri svojem delu uporabljal že obstoječe upravne organe. ¹⁴⁸ Pri tem je Rupniku neuradno spet obljubil skorajšnjo priključitev Gorenjske. Drugi dan je dal dr. Rainer svojo odredbo objaviti v časopisju, Rupnik pa je v celovškem hotelu sestavljal svoj proglas, ki so mu ga nato še popravili in končno tudi odobrili. V njem je poudaril, kar je bila stalnica vseh njegovih poznejših javnih nastopov, da sta pred Evropo dva najhujša sovražnika, ki enako ogrožata tudi Slovence, in sicer boljševizem ter plutokracija, ki vzajemno delujeta za židovsko prevlado nad svetom, oziroma kar za židovsko blagajno. Pozval je vse sile slovenskega naroda, da store vse, da bo narod z

¹⁴⁶ Rupnik, str. 35. To je približen prevod, kajti Rupnik je svojo izjavo pisal v srbohrvaščini. Verjetno so ob tem neutemeljene trditve, da so ljubljanski politiki namenoma izpostavili Rupnika, da je »kolaboriral«, medtem ko so se oni, da bi obdržali čiste roke pred zavezniki, skrivali za njegovim hrbtom. Zdi se, da je bila Rupnikova odločitev povsem prostovoljna in zato po svoje tudi naivna. Glej omenjeni članek Stanka Kocipra v Taboru 1970, št. 5-6, str. 150.

¹⁴⁷ Težko je reči, kakšno je bilo »pravo« uradno stališče nacističnega vodstva do Slovencev v tem času. Računati je treba tudi z določeno nepredvidljivostjo samega Hitlerja, ki je še v začetku septembra nemškemu pooblaščenemu generalu na Hrvaškem Glaise von Horstenauu v zvezi s Slovenci dajal povsem drugačne in Slovincem sovražne izjave. Glej Peter Broucek, Ein General im Zwielicht. Band 3, Wien-Köln-Graz 1988, str. 266; Ferenc, Kapitulacija, str. 378.

¹⁴⁸ Originali in prepisi omenjenih listin v zapuščini Stanka Kocipra; Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani, str. 211.

lastnimi močmi ustvaril varnost, mir in predvsem v ta namen pokončal boljševiske tolpe na svojem odseku evropske fronte ter po 14 stoletjih bivanja v srednji Evropi zopet dosegel svojo trdnost in ugled med narodi ter svoje mesto v novi Evropi. Kot jamstvo za uspeh teh prizadevanj je navedel in pohvalil Hitlerja.¹⁴⁹ Vsekakor je cenzura poskrbela, da je bil ta Rupnikov proglas napisan sicer za specifične razmere v Sloveniji, toda hkrati bil povsem v skladu z novimi poudarki nacistične »evropske« propagande.

Naslednjega dne, 22. septembra, je bila popoldne v ljubljanski vladni palači slovesna umestitev Rupnika, kar je opravil vladni predsednik iz Celovca dr. Ferdinand Wolsegger, ki je bil seveda tudi slavnostni govornik. Slovesnosti so prisostvovali številne osebnosti, npr. škof dr. Rožman, policijski general Karl Brenner, polk. Oertl, konzul Müller, rektor univerze dr. Milko Kos, predsednik akademije dr. Milan Vidmar, številni visoki uradniki in celo nekateri Italijani. Prisoten je bil seveda tudi dr. Doujak, ki je Rupnika že vnaprej obvestil, da je bil imenovan za njegovega svetovalca. Rupnik je nato prebral svoj govor in se pri tem kar dobro držal, saj je pred tem dobil obvestilo, da se je smrtno ponesrečil njegov zet stotnik Dejan Suvajdžič, ki je po mestu organiziral enote za bodoče domobranstvo. V govoru se je zahvalil za zaupanje in pozval upravne uradnike in načelnike k dobremu sodelovanju. Zahvalil se je tudi vladnemu predsedniku, ki je obljubil pomoč slovenskemu ljudstvu s strani velikonemške države. Toda značilnejša je bila njegova nadaljnja zahvala: »Genialnemu Vodji nemškega naroda, ki neumorno skrbi za boljšo bodočnost vseh poštenih in obnove želnih evropskih narodov, pa se bomo Slovenci zahvalili s tem, da bomo v svoji majhni pokrajini zastavili vse svoje moči, da se ob častnem sodelovanju nemške vojne sile ne samo materialno, temveč tudi duševno razbijeta oba bojna instrumenta židovskega sovražnika človeštva, plutokracija in boljševisem.«¹⁵⁰ Ustanovitev pokrajinske uprave v Ljubljani je nato označil za prvi korak k ozdravljenju vseh ran, ki so jih narodu prizadeli sovražniki Evrope in človeštva, kakor tudi k obnovi razdejane domovine in začetku graditve srečne bodočnosti. Pozval je k sodelovanju vse uradnike ter jim obljubil povišanje plač. Pozdravni govor s čestitkami je nato v imenu generala Raapkeja imel še polk. Oertl.

Tako se je tudi v tem Rupnikovem nagovoru pokazalo izrazito propagandno protižidovsko izrazoslovje, ki je očitno postalo obvezno pri vseh pomembnejših javnih nastopih v tedanji nacistični Evropi. Za to je poskrbela vnaprejšnja cenzura, posamezni govorci ali sestavljalci govorov pa so že pred tem iz oportunitizma ali praktičnosti poskrbeli, da cenzuri ni bilo potrebno posegati. Kako je bilo v tem pogledu s tem konkretnim Rupnikovim nastopom, je težko reči, vsekakor pa je malo verjetno, da bi celo razmeroma naivni general povsem resno mislil tisto, kar je izgovoril. Vsekakor pa je tudi že v tem besedilu prisotna močna nacionalna nota, ki je bila mišljena lahko tudi iskreno. Za nemške oblasti pa je bil tudi ta

¹⁴⁹ Rupnik, str. 36; Slovenec, 23. 9. 1943.

¹⁵⁰ Jutro, 24. 9. 1943.

nacionalni poudarek v funkciji protipartizanskega in protikomunističnega pridobivanja slovenskega prebivalstva, zaenkrat omejenega še na območje Ljubljanske pokrajine.

Dolžnosti ljubljanskega župana je Rupnik predal 25. septembra, in sicer kar magistratnemu generalnemu tajniku Francu Jančigaju, ki je nato na tem mestu do konca vojne deloval kot vršilec dolžnosti župana.¹⁵¹ Naslednjega dne je pričel z delom na pokrajinski upravi, s katere so se kmalu odselili še zadnji italijanski uradniki. Toda prav v zvezi z Italijani je kmalu prišlo do kar dramatičnega zapleta. Kot smo že omenili, je dr. Rainer Rupniku velikodušno obljubljal obnovitev dežele Kranjske, s čimer pa bi postala vprašljiva tukajšnja nemško-italijanska meja, nastala po Hitlerjevi volji leta 1941. Kot smo videli, se je Hitler odločil, da tega problema ne bo načenjal in zato je razumljivo, da s Kranjsko vse do konca vojne ni bilo nič. Führer je vendarle moral upoštevati svojega zaveznika Mussolinija in njegovo novo republikansko fašistično vlado, se pravi, upoštevati in vsaj de iure spoštovati obstoj italijanske države v do tedaj, sicer le v fašističnem taboru, veljavnih mejah. Mussolini je zato samoumevno imel Ljubljansko pokrajino še naprej za italijansko provinco ter je zato konec septembra ponovno imenoval za njenega visokega komisarja Emilia Graziolija, ki je bil na tem položaju do junija 1943. V Rupnikovem krogu in tudi med Nemci je zato nastalo veliko razburjenje in Rupnik je celo izjavil, da ne ostane več na položaju in da se bo zatekel pod nemško varstvo. Dejal naj bi celo: »potem grem seveda tudi jaz v hosto.«¹⁵² Za Rupnika in proti Grazioliju sta pri nadrejenih posredovala dr. Doujak in konzul dr. Müller, ki je, značilno, še naprej ostajal v Ljubljani. Končno je nemško zunanje ministrstvo odločilo, da je kljub izrecnemu priznavanju italijanske suverenosti nad Ljubljansko pokrajino potrebno Grazioliju preprečiti prevzem uprave in tako je polk. Oertl dobil nalogo, da ga pričaka na ljubljanski železniški postaji ter vljudno, a odločno odslovi.¹⁵³ Nato je sledilo pospešeno razoroževanje in evakuacija italijanskih orožnikov in fašistov ter odslavljanje uradnikov. Sicer je po kapitulaciji Italije prišlo v Ljubljani tudi do ponovnega poskusa organiziranja fašistične, to pot republikanske stranke, imenovan je bil tudi že t.i. federal stranke. Tudi kasneje so Rupniku Italijani še delali določene težave, marca 1944 so mu npr. vsiljevali, da mora sprejeti deset visokih italijanskih uradnikov, vendar so se vsi ti poskusi končali neuspešno, saj je o tem odločala nemška oblast, ki pa je bila v tem pogledu povsem na Rupnikovi strani.¹⁵⁴

¹⁵¹ Rainer, str. 17, je po vojni izjavil, da mu je Rupnik predlagal župana, ki ga je on nato potrdil. Verjetno je kot vršilec dolžnosti potrdil kar Jančigaja. Le-ta je bil po vojni večkrat obsojen, nazadnje na smrt. Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 339/45.

¹⁵² Rupnik, str. 43.

¹⁵³ Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani, str. 213; Rupnik, str. 44, sicer trdi, da so Graziolija zadržali že v Trstu.

¹⁵⁴ ARS III, VOS-II-3, Poročilo VOS iz Ljubljane 30. 3. 1944; Rupnik, str. 44; glej tudi Roberto Spazzali, *Un Fascismo di frontiera: Il Fascio repubblicano di Lubiana (1943–1945)*. Studi Goriziani 1996.

Z izrinjenjem Italijanov ter z Rupnikovim prevzemom se je pokrajinska uprava spet oblikovala v približno tisto obliko in stanje, kot je bilo značilno za nekdanjo bansko upravo do leta 1941. To je pomenilo, da so še ostali isti oddelki, pa tudi bivši podban, že omenjeni dr. Stanko Majcen, je postal Rupnikov formalni zastopnik, vendar ga je kmalu zamenjal dr. Josip Hubad. Seveda pa vse le ni moglo biti tako kot nekdanj, predvsem je bila Ljubljanska pokrajina precej manjša od nekdanje dravske banovine, pa še večji del njenega ozemlja so predvsem v začetku povsem obvladovali partizani. Uprava je bila zato za svoje resnične pristojnosti mnogo prevelika, oziroma je bila kot »vodena glava«, kot je ugotovil že sam Rupnik.¹⁵⁵ Problem so do neke mere reševali s tem, da so nekaj uradnikov upokojili, nekaj pa poslali na Primorsko, kjer se je v določeni meri tudi vzpostavljala slovenska uprava. Toda po drugi strani so se ustanovili tudi novi uradi, ti so bili pač odraz posebnega položaja med vojno, ki so ga obeleževali predvsem nemška okupacija, odporiško gibanje in državljanska vojna. Tu mislimo predvsem na vzpostavitev Informativnega urada, ki mu je načeloval Janko Kregar, in v njegovem okviru se je izoblikoval propagandni odsek na čelu z dr. Ludovikom Pušem. Konec novembra 1943 se je ta propagandni odsek na pokrajinski upravi osamosvojil, vendar je kasneje Rupnikov krog začel motiti preveč katoliško usmerjeni dr. Puš. Tako je v letu 1944 prišlo do ponovne reorganizacije, v okviru tedaj Informacijskega oddelka je bil vzpostavljen odsek Splošna propaganda, v katerem je vse važnejšo vlogo prevzemal Izidor Cergol, pristaš Ljotičevega Zbora. Le-ta je pri svoji napadalni propagandi uporabljal vse dosežke najnovejše nacistične propagandne tehnike in metodologije.¹⁵⁶ Cergol je postal načelnik oddelka in še odseka, v katerem je postal pomemben predvsem referat »aktivna propaganda«. Poleg tega naj omenimo, da so bili v okviru pokrajinske uprave ustanovljeni še oddelek za obnovo, kmečko poverjeništvo in komisija za socialno skrbstvo. Slednja je tudi iz ideoloških vzrokov skušala utrditi vlogo kmečkega stanu, odpravljati posledice vojne ter skrbeti za begunce iz Dolenjske in Notranjske. Vse to je postalo bolj aktualno šele po nemški ofenzivi jeseni 1943, ko se je partizansko ozemlje v Ljubljanski pokrajini bistveno zmanjšalo ter je vpliv pokrajinske uprave lahko segel tudi do podeželskih središč. Kar se tiče nemške nadoblasti, se je ta posredno kazala seveda povsod in pri vseh segmentih pokrajinske uprave, neposredno pa recimo na dveh področjih uprave oziroma infrastrukture. Tako je bilo sodstvo v Ljubljani podrejeno vrhovnemu komisariatu v Trstu, sodnih instanc izven operacijske cone pa potem ni bilo več. Železniška direkcija v Ljubljani je bila npr. pokrajinski upravi podrejena le formalno, v resnici pa je o njej odločala višja direkcija v Beljaku itd.

Rupnik je seveda skušal obnoviti oziroma spraviti v tek tudi poslovanje nižjih upravnih organov, predvsem seveda okrajnih glavarstev in občinskih uprav. Tudi

¹⁵⁵ Rupnik, str. 44.

¹⁵⁶ ARS II, AP, fasc. 115/I, Poročilo o delu propagandnega odseka do 30. 4. 1944; fasc. 115/III, Reorganizacija Informacijskega oddelka 30. 12. 1944.

s teh mest so seveda italijanski uradniki odšli ali pa bili takoj pregnani, tako da je lahko za upravne enote, katerih sedeži so bili pod nemško zasedbo, prva imenovanja opravil že konec septembra. Tedaj je namreč imenoval okrajna glavarja za Logatec in Ljubljano okolico. Za okraje, ki so bili tedaj še na partizanskem ozemlju, je glavarje imenoval konec oktobra, a so bili na svoja službena mesta poslani šele 2. novembra 1943, prek Krškega in Kostanjevice. V Novem mestu in Kočevju se je ta Rupnikova uprava ustalila, medtem ko je v Črnomelj na novo imenovani glavar dr. Anton Svetina sicer prispel, a se je moral od tam že 9. novembra skupaj z Nemci in domobranci umakniti. Del njegove upravne ekipe pa so že 5. novembra ujeli in usmrtili partizani Belokranjske brigade na Gorjancih. Tako v Beli krajini do konca vojne ni več prihajalo do poskusov vzpostavitve Rupnikove uprave.¹⁵⁷ Kar se tiče županov in občinskih sosvetov je Rupnik izdal odredbo o njihovi postavitvi 12. novembra 1943. Občine so seveda zaživele samo na ozemlju pod domobransko oziroma nemško kontrolo, medtem ko so za tiste, katerih ozemlje ali središča so obvladovali partizani, nekateri bolj aktivni župani vzdrževali občinske urade v okrajnih središčih.¹⁵⁸

Poseben vidik Rupnikove pokrajinske uprave je predstavljala policija. Celotno pokrajino je v tem pogledu šef nemške policije in notranji minister Heinrich Himmler podredil višjemu SS in policijskemu vodji v XVIII. vojnem okrožju generalu Erwinu Rösenerju, ki je bil Himmlerju tudi neposredno podrejen. Rösener se je z Bleda kmalu preselil v Ljubljano. Svojo izpostavo si je v mestu organiziral seveda tudi poveljnik varnostne policije in varnostne službe na Gorenjskem, ki ji je načeloval SS-Hauptsturmführer Rudolf Schluifer. Njemu je bil med drugimi dodeljen tudi gestapovec, kriminalni sekretar dr. Paul Duscha, ki je bil imenovan za t.i. zveznega častnika med nemško varnostno policijo in slovensko policijo. Za upravnika le-te je Rupnik takoj po prevzemu uprave imenoval dr. Lovra Hacina, bivšega šefa policije v Dravski banovini, seveda z Rösenerjevo privolitvijo. Po upravni črti je bil Hacin tako podrejen Rupniku, kateremu je moral tudi redno poročati, vendar je na ljubljanski policiji dejansko ukazoval že omenjeni dr. Duscha. V okviru uprave ljubljanske policije je bil 28. oktobra 1943 ustanovljen Policijski varnostni zbor, kasneje preimenovan v Policijski zbor. Temu zboru, ki je združeval vso uniformirano policijo, je načeloval policijski podpolk. Stanko Palčič. Med oddelki »neuniformirane« policije je bil v tedanjem položaju najpomembnejši politični oddelek, vodil ga je policijski komisar dr. Maks Loh.¹⁵⁹ Uniformirana policija se je delila na stotnije s sedeži v okrajnih središčih, seveda brez Črnomlja. Stotnije so se naprej delile na več vodov, le-ti pa so imeli svoje moštvo porazdeljeno na različno število policijskih postaj.

¹⁵⁷ Rudi Vogrič, *Boj Belokranjcev*. Ljubljana 1973, str. 314, 324–325; Radko Polič, *Belokranjski odred*. Ljubljana 1975, str. 477; NOV, str. 569–570; Tone Ferenc, *Obnova okrajnih glavarstev na Dolenjskem jeseni 1943*. PNZ 1998, št. 1-2, str. 59–73.

¹⁵⁸ Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, št. 92, 17. 11. 1943.

¹⁵⁹ ARS III, *Rupnikov proces, Zaslišanje dr. Lovra Hacina*, str. 9, 17, 19, 86, 87; ARS II, *Poveljstvo PVZ*, fasc. 69/II, *Imenovanje podpolk. Palčiča za poveljnika PVZ* 1. 11. 1943.

Pri večjih postojankah oziroma središčih so bile tudi izpostave politične policije s po nekaj agenti, ki so imeli na svojem območju za nalogo odkrivanje in uničevanje organizacij OF oziroma KPS.¹⁶⁰

Kot je bilo že omenjeno, je dr. Rainer »prevzel oblast« in vzpostavil novo upravo po svojih zamislih najprej v Ljubljanski pokrajini, pri tem puščamo ob strani dejstvo, da je bila večina njenega ozemlja tedaj pod partizansko oblastjo. V ostalih pokrajinah je to storil nekoliko kasneje, konec septembra oziroma v začetku oktobra, ko je nemška vojska izvedla prvi del svojih ofenzivnih akcij na Primorskem ter izrinila večino partizanskih enot iz osrednjega dela pokrajine ter s tem omogočila tudi nekoliko varnejši promet med posameznimi središči operacijske cone. Neizkušene primorske partizanske enote so se sicer umikale in imele pri tem velike izgube, a njihovo jedro je v bistvu ostajalo celo, kar se je pokazalo v naslednjih razdobjih gibanja na Primorskem. Nemška vojska je zavzela vsa večja središča in industrijske objekte, prometne povezave so bile zagotovljene, toda v celoti ozemlja kasneje, ko se je večina operativnih nemških enot umaknila, ni bilo moč obvladovati.

Ko je torej tedaj dr. Rainer kot vrhovni komisar v Trstu prevzel oblast, je kot formalni uvod izdal »odredbo o izvajanju javne oblasti po vrhovnem komisarju v operacijski coni Jadransko primorje«, in sicer 1. oktobra z veljavnostjo od 29. septembra, objavljena pa je bila v njegovem novem uradnem listu šele 15. oktobra 1943. Po tej odredbi so operacijsko cono sestavljale pokrajine (province) Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Ljubljana ter Kvarner s priključenimi območji Sušaka, Bakra, Čabra, Kastva in Krka. V teh pokrajinah naj bi civilno oblast izvajal izključno on sam, vsa oblastva oziroma uradi pa so morali nadaljevati z delom po njegovih navodilih, pri čemer je dotedanje pravo ostajalo v veljavi, če ni nasprotovalo siceršnjim varnostnim ukrepom. Na čelo teh pokrajin, ki so bile razen ljubljanske vse narodnostno mešane, je Rainer v času od oktobra do decembra postavil italijanske prefekte, razen seveda Rupnika kot predsednika v Ljubljani. V Trstu je prefekt postal dr. Bruno Coceani, tam je tudi Mussolini skušal imenovati svojega prefekta, a je moral svojo namero opustiti. V Gorici je prefekt postal grof Marino Pace, v Vidmu Riccardo de Beden, na Reki Alessandro Spalatin ter v Pulju Ludovico Artusi. Za komisarja omenjenih hrvaških okrajev je bil imenovan Hrvat Franc Špehar. Vsem tem prefektom je dr. Rainer s posebno odredbo 22. oktobra dodelil nemške svetovalce (Berater), ki so imeli nalogo skrbeti, da bi vse delo upravnih organov v pokrajinah potekalo v skladu z njegovimi navodili in v skladu z nemškimi interesi. Imeli so pravico dajati prefektom nasvete in navodila, vse to pa na podlagi italijanskih zakonov (sic!). Za svetovalce so bili postavljeni razni nacistični funkcionarji z Gorenjske oziroma iz Avstrije. Tako je v Trstu svetovalec postal nam že znani dr. Hinteregger, v Gorici SA-Standartenführer Gerhard Oesterreicher, v Vidmu bivši ravnatelj celovškega državnega arhiva dr. Karl Starzacher, na Reki dr. Karl Pachneck iz Celovca in v Pulju kamniški okrožni vodja

¹⁶⁰ Zaslišanje dr. Lovra Hacina, str. 17; ARS II, AP, fasc. 303/II, Odredba upravnika policije o vzpostavitvi enot PVZ 7. 12. 1943.

NSDAP Wilhelm Pilz.¹⁶¹ Tudi uradnike, ki so zasedali njegove številne urade v Trstu, je dr. Rainer povečini pripeljal s Koroške, njegov namestnik je npr. postal dr. Wolsegger. Za varnost v »italijanskih« pokrajinah cone je bil postavljen višji SS in policijski vodja Odilo Globocnik, podrejen je bil najvišjemu SS in policijskemu vodji v Italiji Karlu Wolffu s sedežem v Fasanu. Globocnik je imel na voljo predvsem razne vrste nemške policije, pozneje pa tudi različne kolaboracionistične enote. Predvsem v glavnih mestih pokrajin so še naprej delovali marsikateri uradi v okviru italijanske uprave, tako tudi policijske kvesture, ki so bile podrejene notranjemu ministrstvu Mussolinijeve vlade. Glede vojaške uprave je njen poveljnik imel neposredne pristojnosti le v 30-kilometrskem obmorskem pasu, v notranjosti pa je Globocnik za operacije proti partizanom ustanovil t.i. operativni štab za uničevanje tolpe.

Kar se tiče vojaške obveznosti, je Rainer 29. novembra 1943 izdal ustrezno odredbo, v kateri je navedel predvidene načine izpolnjevanja te obveznosti. To so bile domobranske enote, nemška vojska, SS, nemška policija, za vojno pomembna delovna služba, organizacija Todt ter enote nove italijanske republikanske vojske. Prav v zvezi s slednjo so se kasneje pojavljali problemi, saj so tudi še obstoječa italijanska poveljstva želela na lastno pest izvajati mobilizacijo v fašistično vojsko. Nato so sklenili kompromis in omenjena poveljstva so smela nanovačiti le 5 % od skupnega števila vseh, ki so bili vpoklicani. Kot že omenjeno, pa so bili vseh vrst vojaške službe oproščeni tisti, ki so bili zaposleni v za vojno pomembnih podjetjih ali pa so se prostovoljno prijavili za delo na ozemlju nemškega Reicha. Po drugi strani je bilo v teh pokrajinah dovoljeno tudi ponovno organiziranje fašistične, seveda republikanske, stranke. V gospodarskem oziru je bila načelna politika nemške uprave v operacijski coni taka, da je skušala zadovoljiti vse potrebe za življenje in obrambo najprej iz lastnih virov. Seveda pa je vladal velik interes tudi za to, da bi dosegli čim večji izvoz in tu je bil važen npr. rudnik živega srebra v Idriji. Operacijska cona je bila nasproti ostali Italiji zaprta s cariniki in graničarji, s čimer naj bi se ubranili pred inflacijo! V kulturni in narodnostni politiki je bilo vloženega veliko navora za oživitev nekdanjega avstroogrskega duha s tesnejšo navezavo na Dunaj, s povzdigovanjem nadregionalne vloge Trsta in uspešnim vzpodbujanjem kolaboracionizma med tržaško italijansko buržoazijo, kar se je vse razumelo kot prefinjeno in postopno pripravo za priključitev teh ozemelj k Avstriji oziroma Nemčiji.¹⁶² Iz vsega tega je razvidno,

¹⁶¹ Ferenc, Kapitulacija, str. 361; Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, št. 2, 26. 10. 1943.

¹⁶² Verordnungs- und Amtsblatt, št. 4, 7. 12. 1943; Ferenc, Kapitulacija, str. 366–368. Za splošne probleme v operacijski coni »Jadransko primorje« glej še: Enzo Collotti, *Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943–45*. Milano 1974; Karl Stuhlpfarrer, *Die Operationszonen Alpenvorland und Adriatisches Küstenland 1943–1945*. Wien 1969; Roland Kaltenegger, *Zona d'operazione Litorale Adriatico*. Gorizia 1996; Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945*. Ljubljana 1982; Tone Ferenc, *Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943–1945*. Borec 1976, št. 11–12, 1977, št. 1–2; isti, *Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo*. Arhivi 1979, št. 1–2, str. 47–51, 121–122.

da je bil položaj v primorskem delu operacijske cone zelo zanimiv, predvsem zaradi pester narodnostne sestave prebivalstva.

V tem pogledu se je Ljubljanska pokrajina razlikovala v nekaterih pomembnih dejstvih, pri čemer smo njeno povsem slovensko prebivalstvo že omenili. Kar se tiče policije, Rösener in njegov štab nista bila podrejena poveljstvu v Italiji, temveč Himmlerju. Rupnik, kot že rečeno, ni bil prefekt, temveč predsednik (podobnost s Koroško?), italijanski vpliv je v Ljubljani skoraj izginil, toda italijanska lira je za vse ostala plačilno sredstvo. Rupnik je vse Rainerjeve odredbe in razglase, ki so zadevale celotno cono ali pa le Ljubljansko pokrajino, objavljali tudi v svojem »Službenem listu šefa pokrajinske uprave v Ljubljani«, ki je bil formalno nadaljevanje prejšnjega italijanskega »Službenega lista za Ljubljansko pokrajino«. V glavi tega uradnega lista se sedaj ni več omenjala Kraljevina Italija, sprva je izhajal še trojezično, a kmalu je italijanščina odpadla. Rupnikov nemški svetovalec je postal že znani dr. Hermann Doujak. Toda šef policije general Rösener je očitno želel imeti na Rupnika in njegovo delovanje tudi formalno zagotovljen vpliv in je zato prek Himmlerja od dr. Rainerja dosegel, da ga je že sredi oktobra 1943 imenoval za svetovalca. Doujak je to še zmeraj ostal, a je bil prekvalificiran v »upravnega svetovalca«. ¹⁶³ Po Rainerjevem pričevanju pa je pravzaprav on sam predlagal Himmlerju, da dovoli Rösenerju sprejeti tako upravno in pravzaprav tudi politično funkcijo. Tako je po upravni poti Rösener dobil določene pristojnosti in vpliv pri Rupniku, a je bil tudi podrejen Rainerju, ki mu je dajal smernice za »politično delovanje v Ljubljani«. ¹⁶⁴ Svetovalec je imel tudi svoje okrajne pooblaščenke, prek katerih je skušal vplivati na politične in gospodarske zadeve na deželi, kolikor je bilo to seveda v tedanjih razmerah sploh mogoče. Poleg tega so svoje nemške svetovalce dobili tudi posamezni oddelki pokrajinske uprave.

Kakšen je bil tedaj pravzaprav Rupnikov status? Če zanemarimo takrat mednarodnopravno še zmeraj obstoječo Jugoslavijo in pa izvrševanje konkretne oblasti partizanskih organov na obsežnih območjih tudi znotraj Ljubljanske pokrajine, moramo poudariti naslednje: Mednarodnopravno je bil njegov položaj dvoumen in vprašljiv, kajti postavil ga je na to mesto okupator, ki je sicer imel to pravico, toda drugače je pred tem kršil celo vrsto določil vojnega prava. Status Ljubljanske pokrajine kot italijanske province pa je bil že pred tem povsem nelegitimen, saj okupator nima pravice priključevati zasedenih ozemelj k svoji državi. V okviru nove nemške okupacijske ureditve, ki pa so jo priznavale le fašistične države, je imel Rupnik enak položaj kot italijanski prefekti, toda imenoval se je drugače – predsednik. Načeloval je »pokrajinski upravi«, kar je bila tudi znatna razlika od stanja v drugih pokrajinah. Ob sebi je enako imel nemškega

¹⁶³ Rupnik, str. 37; Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani, str. 213.

¹⁶⁴ Rainer, str. 18; Rösener je pravzaprav že od vsega začetka proti Rupniku zelo ostro nastopil, ko mu je 4. novembra sporočil, da lahko vse odredbe in ukrepi stopijo v veljavo šele z njegovim pristankom, in ga je zato naprosil, da mu jih pred razglasitvijo oziroma izvršitvijo predloži v odobritev. Tabor 1983, št. 3-4, str. 52-53, faksimile Rösenerjevega dopisa 4. 11. 1943; original dopisa je v zapuščini Stanka Kocipra.

svetovalca, celo dva, in enako je bil podrejen Rainerju kot vrhovnemu komisarju. Toda italijanski prefekti so bili hkrati podrejeni tudi Mussoliniju, pri čemer se ne spuščamo v vprašanje realne moči njegove vlade. Hacin v Ljubljani tudi ni bil kvestor ipd. Italijanski ministri in visoki funkcionarji so prihajali na obiske in »inšpekcije« na Primorsko, toda uradne stike so lahko imeli samo s povsem italijanskimi ustanovami. V Ljubljansko pokrajino seveda niso prihajali. Tu Socialna republika Italija ni imela prav nobenih pristojnosti, Rupnikova uprava in nemška nadoblast sta ji praktično prav vse odvzeli, česar ne zmanjšuje dejstvo, da je bila lira še zmeraj v veljavi, da so delovale še italijanska pošta, banka ipd., kar pa je bilo zgolj golo tehnično dejstvo, ki ga je nemški okupator dopuščal zaradi ekonomičnosti »poslovanja«.

Italijanska suverenost se je sicer formalno priznavala, a se je hkrati tudi, če se je le dalo, zamolčevala. Po drugi strani se o kakšni novi nemški suverenosti ni govorilo, poudarjal se je le skupni boj svobodoljubnih narodov nove Evrope proti boljševizmu oziroma plutokraciji in v tem okviru je sedaj našel svoje mesto tudi slovenski narod, ki je po smernicah nemške propagande sedaj »moral« pokazati, koliko je pripravljen sam vložiti v ta boj, v skladu s tem pa naj bi bilo tudi njegovo mesto v bodoči novi Evropi. Zato lahko označimo Ljubljansko pokrajino oziroma Rupnikovo upravo v tem smislu kot izrazito nacionalno zadevo. To upravo, ki ni imela nad seboj nobene druge slovenske ali celo jugoslovanske oblasti, pač pa zgolj nemško okupacijsko, je le-ta torej praktično in politično-simbolno poudarila kot nosilca slovenske »suverenosti« ter slovenske narodne zavesti in obstoja sploh. Izrazita protikomunistična in predvsem oportunistična Rupnikova naravnost je prišla novi nacistični politiki do slovenskega naroda zelo prav. Le-ta je vsaj za potrebe zunanjega videza spremenila taktiko in ni več vztrajala na popolnem zanikanju tega naroda, kot je to počela od leta 1941. Ta sprememba je bila predvsem posledica neugodnega položaja Nemčije na frontah, zato je po vsej verjetnosti resnično pomenila le taktični »umik«, ne pa dejanske spremembe stališč. Vendar je o tem še nemogoče izreči dokončno sodbo. »Odgovornost za usodo slovenskega naroda« so Rupniku sicer naložili drugi – predvsem Rainer in posredno tudi slovenski subjekti – toda ker ga k temu ni mogel nihče prisiliti, je jasno, da si je to breme naložil predvsem sam. Ob takem razumevanju svojega poslanstva je potem storil vse, da je pred javnostjo čimbolj poudaril vlogo Ljubljanske pokrajine in njegove uprave kot nekaj pozitivnega za slovenski narod. Ker pred tem, posebej pa še v predvojni Jugoslaviji, general ni pokazal kakšne posebne vneme za ta narod, je sedaj njegovo veliko skrb za usodo Slovencev moč razložiti po eni strani z njegovim resničnim prepričanjem, da je zaradi komunistične nevarnosti ta usoda v nevarnosti, po drugi strani pa z njegovim oportunizmom in ustrežljivostjo do Nemcev, ki jim je sedaj takšno zavzemanje za Slovence pred nevarnostjo boljševizma prišlo zelo prav. Se pravi, da so Rupnika spravili na površje tako domači slovenski vzgibi, izhajajoči iz notranjega državljankega spopada, kot tudi »zunanji« interesi nemške okupacijske politike. Pri vsem tem pa Rupnik kot predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani ni bil le najvišji

slovenski uradnik, kot je poudarjal tudi sam, temveč tudi nekaj več. Ker je skušal nastopati kot neke vrste »oče naroda« ali vsaj kot zastopnik slovenskega naroda, kot takega pa so ga delno naredili že Nemci, še bolj pa njegovi sodelavci z agresivno propagando, ga res lahko označimo kot neke vrste slovenskega Quislinga, posebej če imamo v vidu tudi njegove pronacistične izjave, o katerih bomo govorili še v nadaljevanju. Res pa je, da obstajajo tudi velike razlike, saj npr. Rupnik ni tako kot norveški partijski vodja klical okupatorja v deželo in pred tem ni razvijal svoje nacistične ideologije itd.¹⁶⁵ Za takega so ga že med vojno razglasili njegovi domači nasprotniki, in to ne le v taboru OF, temveč so ga, kot se je izkazalo kasneje, do neke mere tako ocenjevali tudi zahodni zavezniki. Da ni bil le visok uradnik na čelu Ljubljanske pokrajine, dokazuje tudi njegova vloga, tako pasivna kot aktivna, pri oživljanju slovenske uradne prisotnosti v drugih slovenskih pokrajinah, najprej na Primorskem, nato na Gorenjskem in v neznatni meri tudi na Štajerskem. Protirevolucionarne sile v teh pokrajinah so ga v veliki meri vsaj neformalno priznavale za vrhovno moralno in vojaško avtoriteto v boju proti komunizmu. Predvsem pa je Rupnik odigral eno od odločilnih vlog, spet ne samo v Ljubljanski pokrajini, pri organiziranju nove formacije – domobranstva. Tudi po tem se je slovenski general bistveno razlikoval od svojih »kolegov uradnikov« – italijanskih prefektov.

Slovenska protirevolucija in novi nemški okupator

Vodstvo demokratičnega meščanskega tabora v Ljubljani je že od začetka okupacije dokaj skrbno zasledovalo potek dogodkov na nemškem okupacijskem območju, s tem pa je bilo tudi dobro seznanjeno s stališči oziroma politiko nacističnega okupatorja do slovenskega naroda. Poročila o tem so v Ljubljano prihajala s kurirji, oziroma so jih tja prinašali v pisni ali ustni obliki ljudje, ki so lahko potovali z Gorenjske ali Štajerske v Ljubljansko pokrajino, pogosto pa so bili to kar izgnanci v Srbijo ali na Hrvaško, ki so tudi poročali v Ljubljano o razmerah v pokrajinah, od koder so jih Nemci izselili. Protirevolucionarna ilegala in njena obveščevalna služba sta tako ustvarili kar precej obširnih poročil, včasih že kar elaboratov, katerih poglobitvi viri so bili poleg omenjenih osebnih poročil tudi sami okupatorski razglasi in objavljeni ukrepi. Od vsega začetka sta ta poročila prevečali predvsem skrb in žalost zaradi krutega raznarodovalnega in drugega nasilnega početja nacističnih oblasti, z razvojem partizanskega delovanja pa so se množila tudi opažanja o tem. Sprva se je o partizanih govorilo še z zadovoljstvom ali vsaj nevtrarno, partizani so včasih predstavljeni tudi še kot četniki, toda s spoznanjem, da je njihovo vodstvo trdno v rokah komunistov in da le-ti počenjajo v odnosu do prebivalstva tudi marsikaj nasilnega ali nepremišljenega,

¹⁶⁵ O tem glej tudi Elisabeth Wishermann, *Europe of the Dictators 1919–1945*. London 1971, str. 209.

je prevladalo povsem negativno mnenje, podobno pač kot v Ljubljanski pokrajini. Omenjena poročila, ki so bila včasih tudi analitičnega in statističnega značaja, so prek Rima, Švice ali Mihailovičevega štaba našla pot tudi do emigrantske vlade, seveda predvsem do njenih slovenskih članov, predvsem do ministra in podpredsednika dr. Mihe Kreka. Ta material je bil tudi osnova za razne spomenice in predloge, ki so jih slovenski predstavniki v Londonu in drugod pošiljali na razne naslove v zavezniškem taboru z namenom, da zavezniške vlade oziroma sploh svet seznanijo s položajem Slovencev in Slovenije ter predstavijo hotenja Slovencev v tej vojni, ob tem pa so podajali tudi različne predloge za ureditev »slovenskega vprašanja«, ne nazadnje so postavljali tudi določene ozemeljske zahteve do sosednjih okupatorskih držav, pač v zvezi s problematiko raznarodovanja v preteklosti, z etničnimi mejami ipd.¹⁶⁶ Kasneje so sledila tudi opozorila o škodljivosti partizanskega delovanja, toda na tem področju so se morala le-ta spričo njegovega vse večjega ugleda v svetu izražati v vse bolj previdni in posredni obliki. Poskusi organiziranja protirevolucije so v slovenskih pokrajinah pod nacistično okupacijo ostajali pri ilegalnih oblikah, npr. pri organiziranju Slovenske legije, obveščevalne službe četniških skupin, povezovanju redkih zaupnikov. O kakršnemkoli sodelovanju s slovenskim predznakom kot v Ljubljanski pokrajini pred kapitulacijo Italije zaradi povsem odklonilnega stališča okupatorja do Slovencev ni moglo biti niti govora. Toda do raznih omejenih stikov med protirevolucionarnimi silami in posameznimi nemškimi dejavniki je prihajalo tudi v tem razdobju in partijsko vodstvo npr. na Gorenjskem »belo gardo« že zaznava ter tudi obračunava z njo.

Kot smo že omenili, pa je poleti 1943 in posebej po padcu fašizma v Italiji, ko se je vedno bolj nakazovala bližnja kapitulacija Italije, dobil odnos protirevolucionarnega vodstva v Ljubljani do Nemcev tudi povsem nove razsežnosti. V primeru, da do kapitulacije in s tem tudi do zelo verjetne nemške okupacije Ljubljanske pokrajine pride, se je postavljalo predvsem vprašanje odnosa nemškega okupatorja do slovenstva in s tem tudi do slovenske protirevolucije na tem območju. Posebej je postalo zanimivo vprašanje odnosa Nemcev do »bele garde«, se pravi, do obstoja in delovanja oboroženih, izrecno slovenskih, enot, ki se skupaj z okupatorjem borijo proti partizanom. Pričela so se ugibanja, več ali manj utemeljena in sloneča na konkretnih temeljih, kakšen bo odnos bodočega okupatorja do vaških straž. Seveda je sprva prevladoval strah, da bo nacistični okupator do slovenskega naroda in s tem tudi do slovenskih pomožnih formacij ubral enako stališče, kot ga je imel že na »svojem« slovenskem območju, se pravi, da takih enot ne bi dopuščal in da bi jih ob srečanju z njimi celo napadel in uničil. Seveda pa je bilo protirevolucionarno vodstvo v škripcih tudi zato, ker ni vedelo tudi sámo, kakšno taktiko naj do prihajajočih Nemcev ubere, posebej še, ker je vsaj delno računalo tudi na zavezniško izkrcanje. Proti koncu je njegov

¹⁶⁶ O tem glej več v Boris Mlakar, Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor). Acta Histriae VI. Koper 1998, str. 311–324.

položaj dodatno zapletala še ponavljajoča se vest, da nameravajo italijanske okupacijske oblasti razpustiti enote MVAC, čeprav je videti, da so bile te novice brez prave osnove.¹⁶⁷ Zato so med protirevolucionarnimi dejavniki za primer kapitulacije Italije oziroma sklenitve premirja krožile različne inačice možnega scenarija, predvsem kar zadeva nemške reakcije glede Ljubljanske pokrajine. Skoraj vsi pa so si bili ob tem edini, da bodo Nemci takoj zasedli Ljubljano, če bi se v mestu začeli kakšni upori oziroma »revolucionarni akti«.¹⁶⁸ Glede na že pregovorno nezanesljivost italijanske vojske ter glede na vse pogostejše novice o stikih med partizani in Italijani, se je v zvezi s predvidenimi nemiri in partizanskim »pokoljem« v Ljubljani zganil tudi ljubljanski župan general Leon Rupnik. Napravil je načrt o ustanovitvi neke nove formacije, aktivne ljubljanske policije v moči približno 2000 mož, ki bi ob prevratu skrbela za red in mir. Ta predlog je Rupnik v obliki spomenice predal generalu Gambari 28. julija 1943, pri čemer je za organizatorja in verjetno tudi poveljnika te policije predvidel kar sebe. Gambari seveda nad predlogom ni bil preveč navdušen, saj je to pomenilo izraz nezaupanja v italijansko vojsko, a je le privolil v to, da Rupnik še dela na tem. Toda še istega dne popoldne je Gambari župana spet poklical k sebi, kjer je našel poleg Italijanov še nekaj nemških častnikov na čelu z generalom Erwinom Rösenerjem. To je bilo prvo srečanje med generaloma in Rösenerju, ki je bil tedaj nekoliko pod vplivom alkohola, je ostala v spominu predvsem Rupnikova, po njegovem, franc-jožefovska brada, vsaj tako se je izrazil. Gambari je Rösenerja povabil v Ljubljano, da bi ga prepričal, kako popolnoma obvladuje položaj na svojem območju. Izkoristil je to priliko in sta skupaj z Rösenerjem formulirala odgovor na Rupnikovo spomenico s poglobitnim sporočilom, da razkroja italijanske vojske ni in da italijansko-nemško bojno sodelovanje trdno traja naprej in da se Ljubljani zato ni ničesar bati. Vse je bilo seveda začinjeno še s frazami o sovražni propagandi ter o skupnem boju do zmage nad židovskim boljševizmom. Rupnik je bil nad tem presenečen, a ne tako zelo, saj sta ga pred tem na domu obiskala dva nemška častnika, SS-Hauptsturmführer dr. Rudolf Schluifer in SS-Untersturmführer Schmidt, ki sta ga povpraševala po spomenici, ki jo je izročil Gambari.¹⁶⁹ Vsekakor pa je zanimivo, da govorice o možnem partizanskem uporju oziroma odporu ob nemškem vdoru le niso bile povsem brez osnove. Tako je Edvard Kardelj med drugim 4. avgusta 1943 pisal J. B. Titu: »Ker je v Ljubljani položaj zrel za generalni štrajk in oboroženo vstajo v ugodnem trenutku, smo tja poslali Kidriča. Za primer nemškega vdora v Ljubljano smo ukazali odpor in nato izpraznitev mesta ter mobilizacijo vseh moških. Povezujemo se z italijanskimi

¹⁶⁷ ARS II, AP, fasc. 120/I, št. 69201, »Popolnoma zanesljiva informacija iz Ljubljane«, brez datuma. Gre za obveščevalno poročilo vodstva vaških straž.

¹⁶⁸ Prav tam, poročilo 27. 7. 1943.

¹⁶⁹ ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Rösenerjevo zaslišanje, str. 4–5; Rupnik, str. 28, 29, 33; fasc. 120/I, poročilo MVAC 1. 8. 1943; ARS III, Rupnikov proces, št. 1935–1936; Saje, Belogardizem, str. 577; Stanko Kociper v navedenem članku, Tabor 1970, št. 5–6, str. 144–145, navaja nekoliko drugačno časovno zaporedje dogodkov, a bistvo ostaja enako.

oficirji.«¹⁷⁰ Kot vemo, Kidriča v Ljubljano niso poslali in do takšnih dramatičnih dogodkov potem v mestu vendarle ni prišlo, res pa se je »izvršila« delna mobilizacija v partizansko vojsko, saj je v dneh po kapitulaciji Italije zapustilo Ljubljano več tisoč ljudi.

Omenili smo že navodila, ki jih je vodstvo vaških straž dajalo podrejenim enotam ob predvidenem bodočem stiku med njimi ter zavezniškimi silami po kapitulaciji Italije. Navodila so bila med seboj neusklajena, poleg tega pa je tudi med samimi protirevolucionarnimi dejavniki vladala neenotnost in neodločnost, tako v pogledu prihoda zaveznikov kot v pogledu odnosa do Nemcev, kar je bilo seveda v tesni medsebojni povezavi. Ko je štab Slovenske legije npr. priporočal, da naj bi ob nemškem vdoru starejši pripadniki vaških straž ostali na svojih mestih kot krajevna policija, mlajši pa naj bi se podali v gozdove ter šli proti Istri, je tedaj poveljnik vaše straže na Ježici Janez Kos izjavil, da so taki ukazi neumnost in da je treba Nemce počakati ter jim izročiti orožje.¹⁷¹ Njegov kolega, poveljnik vaše straže v Semiču, pa je celo dejal, da je raje večno pod Nemci kot pod partizani. Slednja izjava sloni na italijanskem viru in je nezanesljiva, a vseeno dobro ilustrira vzdušje v tistih dneh.¹⁷² Vodja Stražarjev Franc Casar je bil podobnega mnenja in je menil, da naj vaše straže ostanejo na svojih mestih ter naj skrbе za red in mir. Nemci naj bi bili po njegovem vse bolj »za vero« in se jih zato ni treba več bati.

Po drugi strani pa je nastajala dilema, kako ukrepati, če bi vendarle prišlo do italijanskega odpora proti Nemcem. Za tak primer je prevladovalo mnenje, da naj se vaše straže skupaj z Italijani bore proti Nemcem in da naj gredo v hribe, če bi jih napadalci nameravali razorožiti.¹⁷³ Iz tistih dni, ko so Nemci zasedali železniško progo, to je konec avgusta, obstaja vest, da se je ob prvih poročilih o prihodu Nemcev vaška straža v Tomišlju pripravljala na odhod, a ko so Nemci šli le ob železnici naprej, se je pomirila. To je navedlo partizanske obveščevalce na misel, da se bodo ob »pravi« nemški zasedbi pokrajine »beli pridružili plavim!«¹⁷⁴ Ko so torej Nemci korakali naprej ob železnici, je VOS na Vrhniki zabeležila zgolj to, da »bega je iz svojih postojank gledala nemško kolono.«¹⁷⁵ Tudi Stražarji, izredno profilirana skupina v okviru katoliškega tabora, tedaj pod vodstvom že omenjenega Franca Casarja ter dr. Cirila Žebota in Pavla Verbica, so ugotavljali, da v protirevolucionarnem taboru ob vprašanju odnosa do nemške okupacije ni enotnosti. Poudarjali so, da na vprašanje »kaj narediti, če pride do nemške zasedbe«, obstajajo vsaj trije odgovori – oditi v gozd, ostati na svojih mestih ali pa kombinirati ti dve možnosti. Ob slednji, kompromisni možnosti naj bi v gozd poslali le del moštva, a ne predaleč! Tudi navodila naj bi bila različna in naspro-

¹⁷⁰ Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 6, dok. št. 169, str. 2 (rokopis).

¹⁷¹ ARS II, AP, fasc. 120/I, poročilo 29. 7. 1943.

¹⁷² ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 5. 9. 1943.

¹⁷³ Prav tam, Vladimir Svetina poroča CK VOS 27. 8. 1943.

¹⁷⁴ ARS III, OK VOS Ribnica, Srnjak poroča CK VOS 29. 8. 1943.

¹⁷⁵ ARS III, OK VOS Vrhnika, France Ovsov poroča CK VOS 26. 8. 1943.

tujoča si, kar je veljalo celo za samo Slovensko legijo. Stražarji so bili seveda proti odhodu v gozd, to je bila po njihovem predvsem zahteva partizanov in Novakovih »ilegalcev«. Zavzemali so se za to, da vaške straže vztrajajo na svojih postojankah in da ostanejo pri svoji prvotni nalogi, to je zgolj pri protikomunističnem boju. Za tako stališče so imeli svoje razloge, saj, »kolikor se je moglo zvedeti, bi imeli Nemci v slučaju zasedbe podobno stališče do naše oborožene protikomunistične akcije, kakor so ga imeli Italijani. To se je dalo izvesti iz privatnih virov.« Sledi pomembna ugotovitev: »Preseneča pa, da se niso od pristojnih strani navezali še nobeni stiki z nemškimi oficirji v Ljubljani, ko bi jih ti celo radi imeli. Ilegalna propaganda, ki uporablja nemško strašilo kot vodo na svoj mlin in pritiska na člane protikomunističnih oddelkov, češ da jim ne preostane drugega v slučaju nemške zasedbe kakor odhod v ilegalo, je v tem pomenu brez razloga.« Stražarska analiza sklepa z mnenjem, da se je tej propagandi že posrečilo, da se je katoliško javno mnenje sprijaznilo s skupnim nastopom s partizani proti okupatorju in da je to že neko samo po sebi umevno dejstvo. »V osredje zanimanja naj bi stopila tako vprašanja, ki prvotno niso imela s protikomunistično akcijo nobene zveze in jih tudi sedaj nimajo.«¹⁷⁶

Vsekakor so sicer izobraženi in ostroumni Stražarji ob tem pokazali, da ob svoji protikomunistični drži tudi oni niso bili sposobni dobro oceniti svojega realnega položaja in položaja protirevolucionarnega tabora sploh. Podobna gledanja kot oni je malo pred tem izrazil drugi protikomunistični voditelj, kaplan Franc Glavač. V pismu svojemu stanovskemu tovarišu Nandetu Babniku je zahteval, da naj »fantje« počakajo z orožjem doma ter se v primeru nemške zasedbe javijo, da bodo opravljali isto službo naprej kot pod Italijani, to je policijsko službo proti komunistom. Ugotavlja, da sicer v teh dneh ni mogoče dobiti nemškega konzula in zveznega častnika v Ljubljani, a da je »po dogovorih s posredniki naše gledanje potrjeno kot pravilno. Lahko se fantom sporoči, da naj se ilegalskih groženj glede Nemcev ne boje.«¹⁷⁷ Glavač, ki je bil tedaj in tudi pozneje izredno aktiven ter je očitno že imel stike z nekaterimi nemškimi dejavniki, je v zvezi s tem izdal tudi letak »Slovenski legionarji!«, v katerem poziva pripadnike vaških straž, da naj ne poslušajo sirenskih glasov komunistov in posebej ne Novakovega štaba Jugoslovanske vojske, saj je Novak tudi »znani brezverec in odločni pristaš sodelovanja zločinske komunistične OF«. Slednje seveda ni bilo res, a Glavač je očitno imel Novaka zelo v želodcu ter ga je razglasil za predstavnika protiljudske in brezverske gospode, za predstavnika narodnih izkoreninencev ter za sovražnika vere in domovine. Legionarje zato poziva, da ostanejo na svojih mestih ter da naj se ne pustijo begati z domnevno nemško nevarnostjo, »saj so sedanje veličastne spokorne procesije na Gorenjskem dovolj zgovorno dokazale, da nemški narod spoštuje našo vero in to nam je najvarnejše jamstvo, da nam bo tudi s prihodom Nemcev ohranjena naša vera in z njo bo večno

¹⁷⁶ ARS II, AP, fasc. 120/I, pismo 9. 8. 1943; Saje, Belogardizem, str. 577.

¹⁷⁷ Saje, Belogardizem, str. 576.

živelo tudi ime našega naroda!... Nihče od vas naj ne zapusti svojega mesta in mirno čakajte daljnih navodil svojega vodstva, pri čemur naj vas vodi edino pravo načelo: vse za vero in domovino!»¹⁷⁸

Četniki, ki jih je Glavač tako ozmerjal, pa so res v zvezi z nemškim prihodom imeli bolj optimistične poglede. V naredbi št. 432 s 7. avgusta 1943 je poveljnik »7. grupe četniških odredov J. V.« prenesel državljanom poziv iz Londona, ki se je glasil: »Potrpite še malo! Svoboda se bliža!«, pri čemer se zahteva od vsakega, da Nemcem, ki naj bi bili že tako na koncu, daje pasiven odpor, da se mora na vse načine pomagati četnikom in da mora vsakdo razkrajati moralo italijanske vojske. Nadaljnja navodila naj bi sledila.¹⁷⁹ Postavlja se vprašanje, čigava naj bi konkretno bila gornja navodila iz Londona. Znana pa so navodila ministra dr. Kreka, ki je najprej pravilno predvideval, da bodo Nemci okupirali celotno slovensko ozemlje, a da narod (!) ostane na svojem mestu in se bo z modrim ravnanjem prebil skozi to nesrečo. Kdor bi ne hotel ostati, naj se prebije do zaveznikov, o čemer naj bi tudi sledila navodila. Toda, »nihče naj ne naseda OF-arskim vestem in navodilom.«¹⁸⁰ Poveljnik vaških straž podpolk. Peterlin je po eni strani izdajal že omenjena navodila, ki so bila predvsem posledica strahu pred Nemci, toda po drugi strani obstajajo partizanska poročila, da je bil prav on zadovoljen, da so Nemci konec avgusta 1943 prišli v Ljubljansko pokrajino, in je izražal upanje, da bodo pokrajino obkrožili ter očistili partizanov.¹⁸¹ Peterlin, ki je imel kasneje pod nemško okupacijo težave prav zaradi svojega domnevnega negativnega mnenja do prihoda Nemcev, bi bil seveda vesel, če bi lahko gornjo oceno Nemcem dokumentirano predložil, a tega seveda ni mogel. Seveda pa je bilo ob vsem tem jasno, da je tako pri četniški kot »belogardistični« komponenti v okviru protirevolucionarnega tabora šlo za velik strah pred navalom partizanov ter za željo, da bi se ta sila uničila ali vsaj do neke mere nevtralizirala. Na to nalogo je še tik pred kapitulacijo Italije opozarjal četniški štab, ki se je še posebej bal realne nevarnosti, da se partizani dokopljejo do italijanskega orožja. Tako ni bilo čudno, da sta se že v zadnjih dneh o predaji orožja z Italijani skušala dogovoriti pomembna moža v Slovenski legiji – Milan Finec in Anton Duhovnik. Stvari pa niso bile dorečene, pa tudi Italijani protirevolucionarnega tabora s te plati niso preveč resno jemali in tako je pozneje do prevzema italijanskega orožja s strani vaških straž prišlo le ponekod in še to gotovo ni bilo v nikakršni vzročni povezavi z omenjenimi razgovori.¹⁸²

Že pred kapitulacijo Italije je prihajalo tudi do osebnih stikov med različnimi nacističnimi in slovenskimi protirevolucionarnimi dejavniki, tako na višjih, kot tudi na nižjih ravneh. Omenili smo že Rupnikovo srečanje z Rösenerjem pri Gambari, avgusta pa naj bi nato ljubljanskega župana na domu obiskali posamezni

¹⁷⁸ ARS II, AP, fasc. 118/I, letak »Slovenski legionarji!«; Saje, Belogardizem, str. 572.

¹⁷⁹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 12. 8. 1943.

¹⁸⁰ Saje, Belogardizem, str. 569; Svobodna Slovenija, št. 28, 3. 8. 1943.

¹⁸¹ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 28. 8. 1943 in 1. 9. 1943.

¹⁸² Prav tam, Vladimir Svetina poroča CK VOS 13. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 567.

nemški častniki ter se med drugim zanimali tudi za vaške straže. Partizanska obveščevalna poročila so tedaj zabeležila, da je začel Rupnik zelo hvaliti Nemce, hkrati pa zabavljati čez Italijane, ki naj bi bili skorumpirani ipd. Ko je konec avgusta korakala skozi Ljubljano 71. nemška divizija, jo je z balkona opazoval tudi Rupnik in po lastni izjavi mu je kot staremu vojaku pogled na vojake Wehrmachta dajal resnično vojaško zadovoljstvo.¹⁸³ Domnevamo pa lahko, da tovrstnega zadovoljstva ni občutil ljubljanski škof dr. Rožman, ki je bil tedaj tudi na udaru raznih nemških obiskov. Nemška politika je v Ljubljanski pokrajini načrtovala spremenjen odnos do katoliške cerkve pač iz taktičnih razlogov, da si pridobi naklonjenost prebivalstva ali vsaj na ta način oslabi njegov odpor do okupacije. V ta namen je dr. Rainer celo dobil Himmlerjev pristanek za drugačno politiko do duhovščine v »Sloveniji«. Zato je Rainer 15. septembra zahteval posebno srečanje s škofom Rožmanom in zato naj bi Rösener dobil navodila, da sodeluje s katoliškim taborom pri organizaciji nadaljnjega protipartizanskega boja. Že avgusta so k Rožmanu prihajali razni nemški častniki, neki visoki (vojaški?) duhovnik ter menda neki gestapovec. Slednje je škof po vojni zanikal, češ da je sodišče v Ljubljani leta 1946 zamenjalo »gestapovca Wienerja« z resničnim inž. Hansom Wienerjem, avstrijskim Judom, ki mu je škof že nekaj let pomagal pri bivanju v Ljubljani. Sredi avgusta je bila tako pri njem delegacija nemških častnikov, ki naj bi izposlovala prostore v cerkveni lasti za nastanitev nemških enot. Vsi ti obiskovalci pri škofu naj bi predvsem zagotavljali, da se duhovščini in Cerkvi ni treba več bati bližnje nemške okupacije, če se le ne bo vtikala v politiko. Cerkev naj bi tako čakalo prijetno presenečenje, saj Nemci ne bodo več delali podobnih napak, kot so jih leta 1941 na Gorenjskem!¹⁸⁴

Varnostnoobveščevalna služba OF je tiste dni mnogo poročala o stikih med Nemci in različnimi osebki »bele in plave garde«, a zdi se, da so v veliki meri ta poročila slonela na nepreverjenih izjavah in govoricah in so zato precej nezanesljiva. Deloma se ta poročila nanašajo na »iskanje« primerne osebe za bodočega ljubljanskega Quislinga, deloma pa je šlo za povsem vojaške operative zadeve v stikih med Nemci in vodstvom protirevolucije, kar pa je dosti manj verjetno. S tem v zvezi se pogosto omenjajo imena Avgusta Novaka, Bogumila Remca, Matije Škerbca, Karla Novaka, Albina Šmajda ter celo Ivana Puclja in Andreja Gosarja. Dosti bolj verjetna so poročila, ki so govorila o prvih stikih Nemcev in vaških stražarjev na samem terenu, predvsem seveda na Notranjskem ob železnici. Na Vrhniki je tako nemški poveljujoči častnik poklical župana Ignacija Hrena, sicer dobrega Rupnikovega prijatelja, ter ga opozoril, da bo za vsakega padlega Nemca začel streljati talce. Nemci naj bi tudi vplivali na odstavitev poveljnika vrhniške MVAC dr. Stanka Zupana. Po drugi strani pa vrhniški VOS ni

¹⁸³ Rupnik, str. 30; ARS I, VOS-II-2, poročilo Vladimirja Svetine 2. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 577; Dušan Željeznov, Rupnikov proces. Ljubljana 1980, str. 128.

¹⁸⁴ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 20. 8. 1943, 2. 9. 1943, 3. 9. 1943, 5. 9. 1943; Rainer, str. 10, 11, 18; Rožman III, str. 358; Jože Jagodic, Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu. Zbornik Svobodne Slovenije 1965, str. 69–70.

ušlo niti dejstvo, da so tam 28. avgusta v gostilni skupaj pili nemški vojaki in vaški stražarji, v Borovnici pa naj bi načrtovali že skupno akcijo proti partizanom. Vsekakor pa je bila simptomatična ugotovitev poveljnika vaše straže na Brezovici Radka Šušteršiča, da »jim Nemci nič nočejo!«¹⁸⁵

Obstoj in problematiko v zvezi s slovenskimi protipartizanskimi enotami v Ljubljanski pokrajini so zaznali in komentirali tudi višji nacistični dejavniki. Gauleiter dr. Rainer je posebej omenjal t.i. konservativce, to je klerikalno in liberalno skupino, ki naj bi deloma simpatizirali tudi z Angleži. O tem problemu so govorili tudi na že omenjenem sestanku med generalom Gambaro ter polkovnikoma Oertlom in Barnbeckom 28. avgusta. Slednji je na Gambarovo vprašanje o beli gardi odgovoril, da »na Belo gardo gledamo kakor na italijanske čete in bomo ravnali z njo enako. Nemške čete so o tem že poučene«.¹⁸⁶ Seveda to ni povsem držalo, mogoče pa je, da so »nemške čete« v naslednjih dneh dobile drugačna navodila in so zato ob kapitulaciji Italije do enot MVAC nastopale drugače kot do italijanskih. Zanimivo pa je, da so se že ob priliki omenjenega sestanka za MVAC uporabljala tudi že drugačna imena kot »Slovenska deželna žandarmerija« in celo »Slovenski domobranci«!

Preden pa je do teh domobrancev prišlo, je moral celotni protirevolucionarni tabor tako ali drugače prebroditi težave, ki so zanj nastopile ob kapitulaciji Italije in po njej. Od vseh bojujočih se strani je bil tedaj prav položaj protirevolucije najmanj jasen, kar je izhajalo že iz nasprotja med njenim objektivnim položajem na strani okupatorja ter med subjektivnim prozavezniškim čustvovanjem ter iz tega izhajajočimi željami. Iz tega začaranega kroga se je ta tabor sicer skušal nekako rešiti, toda prav vse okoliščine so bile proti njemu – zaščitnik-okupator ga je pustil na cedilu, zaželenih zahodnih zaveznikov ni bilo, njihov domači zaveznik pa je neusmiljeno planil po njem. V tej odkriti državljanski vojni je bila protirevolucija poražena, kolikor pa so se njene enote izognile uničenju, so se morale zateči pod okrilje novega, nemškega okupatorja, kolikor se niso na razne načine celo porazgubile. Kot že omenjeno, je bil tudi v zvezi z nemškim okupatorjem ob kapitulaciji Italije položaj še precej nejasen. Ob vsem tem tako ni bilo čudno, da so tedaj na »sedežu protirevolucije«, v Rokodelskem domu na Komenškega ulici v Ljubljani, sežigali razne dokumente, tudi sezname komunistov. Šele po nekaj dnevih, ko so se razmere vsaj v smislu večje jasnosti nekako umirile, je prišlo do bolj odločujočih stikov med Nemci in protirevolucionarnim vodstvom. Do tega je pač prišlo zato, ker se je to vodstvo odločilo, da svoj protipartizanski boj nadaljuje na odprt, »legalen« način v obliki vojaške, pa čeprav taktične, kolaboracije, to pot seveda z nemškim okupatorjem.¹⁸⁷

Partizansko gibanje oziroma njegovo »revolucionarno jedro« je že pred tem in tudi tedaj do domačih nasprotnikov zavzemalo ostro stališče in ni hotelo slišati

¹⁸⁵ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 5. 8. 1943, 27. 8. 1943, 1. 9. 1943, 2. 9. 1943, 5. 9. 1943, 6. 9. 1943, 8. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 577.

¹⁸⁶ Rainer, str. 18; ARS II, AP, fasc. 3, Zapisnik razgovora 28. 8. 1943, str. 3.

¹⁸⁷ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 13. 9. 1943.

o nikakršnem kompromisu ter je zato tudi zavrnilo poskuse zbližanja poleti 1943. Stališče njegovega vodstva je bilo zato razmeroma enostavno – potrebno je uničiti predvsem oboroženo silo protirevolucije, zlepa ali zgrda, pri tem pa spretno izkoriščati vse slabe politične in moralne točke nasprotnika. Glavna taka točka je bila seveda dejstvo, da se je MVAC borila ob strani okupatorja in je bila zato v propagandni kampanji primerna tarča oznake o narodnem izdajstvu. Poleg strogo vojaških ukrepov naj pri tem omenimo razne pozive političnega in vojaškega partizanskega vodstva, naslovljene na pripadnike vaških straž oziroma t.i. »zapeljanim Slovincem«. Glavni namen teh pozivov je bil, da bi vaški stražarji zapustili svoje enote ob strani okupatorja ter se pridružili partizanski vojski, pri tem pa jim je bila obljubljena amnestija. IOOF je že 31. julija 1943 izdal poziv z naslovom »Zapeljanim Slovincem!« V njem se sicer amnestija ne omenja, se pa sklicuje na poprejšnji podobni poziv vodje britanske misije majorja Williama Jonesa ter enostavno poziva vaške stražarje, ki jih imenuje tudi »zaslepljeni bratje Slovenci«, da odložijo orožje in se pridružijo partizanskim brigadam. Je pa v njem še nekaj zanimivih poudarkov: »Zdaj, ko je Italija pred kapitulacijo, vas bodo (voditelji! op. pis.) naredili zaveznike Nemčije, ki stoji tik pred poginom. Z njo bi poginili tudi vi. Prestop v naše vrste je za vas edini izhod... Vaši voditelji morajo biti poraženi. Kakšna usoda bi doletela Slovence, če bi se zgodilo nemogoče in bi kakor po čudežu zmagali oni med nami. Zmagoviti zavezniki bi ravnali s Slovenci kakor s pomočniki Hitlerja, ki mora biti ugonobljen. Prestopajte tedaj v naše vrste, zakaj mi nočemo državljanske vojne, nočemo, da bi tekla slovenska kri... Premislite te naše besede! Zavedite se, da ste slovenske krvi in spreglejte vsaj zdaj...«¹⁸⁸ Z napovedovanjem mračne usode za domače nasprotnike so avtorji tega poziva apelirali tudi na njihovo zdravo pamet ter na samoohranitveni nagon, poleg tega pa so hkrati odkrito povedali, da gre v tem domačem spopadu za državljansko vojno. Čez teden dni je podoben »Poziv zaslepljenim Slovincem« izdal Glavni štab NOV in POS. V njem so že zagotovila, ki so običajna za »amnestije«, saj se nedvoumno izjavlja, da »nikomur, ki bo izročil orožje predstavnikom NOV in PO Slovenije, se ne bo zgodilo ničesar. Svobodno bo lahko odšel na svoj dom. Odprta so vrata za vstop v našo vojsko vsem, ki so uvideli prevaro in hočejo popraviti greh, ki so ga zakrivali nad slovenskim narodom, ko so stopili v vrste bele garde – s tem, da primejo za orožje in gredo v boj za dokončno osvoboditev in združitve slovenskega naroda pod vodstvom NOV in PO Slovenije... Premislite in spreglejte!... Preženite izdajalce iz svojih vrst! Predajte orožje NOV in PO Slovenije!« Tudi tu se sicer sama beseda amnestija ne uporablja, a kasneje se je prav ta poziv navajal kot razglašena »amnestija za belogardiste«.¹⁸⁹

Kakšno vzdušje je v zvezi s tem vladalo na ulicah Ljubljane, pa kažejo tudi partizanski letaki, ki so bili tedaj raztreseni po mestu. V njih se je npr. bralo:

¹⁸⁸ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 23. 8. 1943; fasc. 124/II, Jonesov poziv beli gardi. V protirevolucionarni propagandi so sicer skušali zanikati pristnost majorjevega poziva ali pa so trdili, da to sploh ni Britanec.

¹⁸⁹ Zbornik VI, knjiga 6, št. 51, str. 129–131; knjiga 7, št. 70, str. 122, Opozorilo!

»Petokolonci mobilizirajo neinformirane Slovence pod parolo, da grozi Ljubljani nemška zasedba, samo zato, da okrepijo svoje pozicije. Ne nasedajte jim! OF« in »Ne nasedajte senzacionalnim in paničnim vestem, ki jih razširjajo izdajalski prodanci in škodljivci Slovenskega naroda v želji, da bi rešili same sebe. Konec je blizu, svoboda prihaja, zmagovita narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi preganjajo in zasledujejo demoralizirane in razbite okupatorske čete.«¹⁹⁰

Kljub vsem tem pozivom in svarilom pa tedaj ni prihajalo do kakšnega omembe vrednega razkroja MVAC, posebej ne v obliki prestopanja vaških stražarjev v partizanske vrste. Ponekod, npr. v Polhograjskih Dolomitih, je sicer prihajalo do razgovorov s političnimi delavci, tam so bili menda celo že dogovorjeni za odhod v partizane, a v glavnem je šlo le za besede oziroma neizpolnjene obljube. Pripadniki vaških straž se ponavadi niso mogli odločiti, v igri pa so imeli še odhod k četnikom, česar so se nekateri, čeprav redki, tudi poslužili.¹⁹¹

Že v prejšnjem poglavju smo navedli, da so se vaše straže oziroma tedaj že enote Slovenske narodne vojske, ki so se uspele izmakniti navalu partizanske vojske ali pa so bile izven njenega dosega, zbirale na treh obrobni območjih Ljubljanske pokrajine, ki so bila pod nemško kontrolo oziroma okupacijo. Šlo je seveda za Ljubljano z ožjo okolico, za Notranjsko ob železnici ter za Kostanjevico z okolico, ki so jo edino Nemci po 8. septembru 1943 zasedli povsem »na novo«. S tem so se preostale sile protirevolucije dejansko zatekle pod nemško varstvo, oziroma so nekaj časa delovale ob nemškem okupatorju v obliki težko določljivega sožitja, pri čemer mislimo predvsem na položaj v Polhograjskih Dolomitih. V Ljubljani in okolici je bil položaj nekoliko bolj razgiban, saj so Nemci nekaj vaških straž začasno razorožili in celo internirali na velesesem oziroma v Šentvid. Poleg tega so se tedaj v Ljubljani zadrževali pripadniki čete pod poveljstvom stotnika Dejana Suvajdžića, ki je spadala v posebni bataljon št. 3 iz skupine črnih srajc »XXI aprile«.¹⁹² Ta četa je že pred kapitulacijo prispela v Ljubljano na »oddih«, njeni pripadniki so bili v glavnem po domovih in jih nemška razorožitev ni doletela. Nemci v Ljubljani so nato sprejeli tudi večjo umikajočo se enoto SNV, brigado Triglav z Zapotoka, jo najprej razorožili, a takoj nato spet oborožili. Prav tako so bili pri Kostanjevici nenadoma soočeni z veliko skupino bivših legionarjev, ki se je zatekla pod njihovo varstvo. Le na Notranjskem take večje enote ni bilo, pač pa veliko število manjših in večjih postojank, ki so le deloma razpadle, deloma pa so se jim kmalu s partizanskega ozemlja pridruževale umikajoče se posadke vaških straž ali pa manjše skupine in posamezniki.

General Rösener je na povojnem zaslišanju, ko je odgovarjal na vprašanje o nastanku Slovenskega domobranstva, povedal, da je poveljnik polka »Admont« ob svojem napredovanju proti Postojni v Logatcu naletel na »begunce« s parti-

¹⁹⁰ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 6. 8. 1943, 9. 8. 1943.

¹⁹¹ Rudolf Hribnik-Svarun, Dolomiti v NOB. Ljubljana 1974, str. 442.

¹⁹² Rupnik, str. 30–31; Saje, Belogardizem, str. 442.

zanskega ozemlja, ki so se mu javili v službo ter jih je na njihovo željo oborožil, vključil v svoje enote in jih uporabil za varovanje objektov ob železnici. To je nato sporočil divizijskemu poveljniku generalu Raapkeju, ki je to sprejel v vednost ter podobno ravnanje priporočil tudi drugim podrejenim poveljnikom. O tem je poročal tudi Rainerju, le-ta pa je obvestil Rösenerja in mu naložil, da izpopolni to Raapkejevo potezo. Ob tem naj dodamo, da je general Raapke imel od septembra 1943 pa do januarja 1944 v svojem štabu kot tolmača in »svetovalca za slovenska vprašanja« poznejšega domobranskega častnika majorja Rudolfa Ferenčaka.¹⁹³ O tem, kako je Rösener izpolnjeval gornje naročilo, bomo podrobneje govorili pozneje, a iz te izjave je moč razbrati, da je pri tem imelo svojo vlogo tudi že znano dejstvo, da je nemškemu okupatorju tedaj zelo primanjkovalo ljudi. V glavnem sicer, vsaj na Notranjskem, tedaj ni šlo za begunce, temveč predvsem za posadke vaških straž, ki so delno ali pa v celoti ostale na svojih mestih. Iz te izjave je tudi razvidno, da je o prevzemu in oborožitvi bivših vaških stražarjev lahko tedaj odločal že polkovni poveljnik, ki pa je seveda o tem že moral imeti predhodno navodila, kar je bilo logično, saj so bile nemške enote soočene z navzočnostjo enot MVAC in so morale računati s problemom, kaj z njimi storiti. Kar se tiče generalnih ugotovitev o tedanjem obnašanju vaških straž na Notranjskem, pa je partizanski obveščevalec v svojem zbirnem poročilu o nastanku domobranstva enostavno sklenil, da »so se preostali belogardisti iz razbitih belogardističnih postojank med Ljubljano in Vrhniko že 9. septembra ... pridružili Nem-cem«.¹⁹⁴

V osnovi je bila ta ugotovitev pravilna, toda znotraj glavnega dejstva o »pridružitvi« Nemcem lahko izluščimo še nekaj dodatnih in zanimivih podrobnosti in značilnosti, lahko bi rekli, tudi etap v tem pridruževanju Nemcem. Tako je na Vrhniki 9. septembra nemški poveljnik že ob 2h zjutraj poklical poveljnika vaške straže Pavliča, mu predočil novi položaj ter mu ponudil, da obdrži svojo enoto in svoje mesto pod istimi pogoji naprej. Pavlič mu je odgovoril, da se mora pred odločitvijo pogovoriti s člani svoje enote. Pogovoril pa se ni le z njimi, temveč tudi s poveljstvom vaških straž v Ljubljani, od koder mu je kaplan Andrej Križman po telefonu dovolil, da se lahko pridruži Nemcem. Protirevolucionarna obveščevalna služba je tako predvidevala, da bo enota na Vrhniki ostala na svojem mestu ter seveda tudi obdržala orožje.¹⁹⁵ Čez dva dni pa je ista služba poročala, da so Nemci razorožili oddelke vaških straž na Vrhniki in okolici. Dejansko pa se je posadka na Vrhniki tedaj zelo zmanjšala, kar se je dogajalo tudi drugod. Precej se jih je namreč razšlo, ponekod pa so se umaknili tudi v bolj varne Polhograjske Dolomite. Načelnik OK VOS na Vrhniki France Ovsov je 12. septembra poročal, da je imelo vodstvo bele garde z Nemci razgovore ter doseglo sporazum, da

¹⁹³ ARS III, Rupnikov proces, št. 2510; Zapuščina Stanka Kocipra, Pisna izjava generala Raapkeja 23. 2. 1944.

¹⁹⁴ ARS III, OK VOS Notranjska, mapa VI, Domobranstvo, str. 2.

¹⁹⁵ ARS II, AP, Vesti 10. 9. 1943, 13. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 588.

bodo njeni ljudje prišli v sestav Gestapa (sic!). Že 10. septembra pa je za Nemcem pridružene enote vaških straž omenjal, da so dobile naziv »Heimatbund«, čeprav pristavlja, da bo to verjetno le začasno.¹⁹⁶ Vprašanje je, ali je bil to enostavno izmišljen naziv ali pa so ga Nemci na Notranjskem dejansko uporabljali, vsekakor pa je bil kasneje povsem neznan. V naslednjih dneh je isti poročevalec poročal, da Nemci zagotavljajo ljudem, da napak, ki so jih delali na Gorenjskem in Štajerskem, tu ne bodo delali in naj bodo zato pametni. Po njegovem so Nemci imeli takoj v rokah sezname pristašev OF, ki naj bi ga dobili od bele garde. Opažal je s tem v zvezi pogoste sestanke med Nemci in vodstvom bele garde ter celo skupne strelske vaje.¹⁹⁷ Torej je bila zgornja vest o razorožitvi vrhniških vaških stražarjev netočna, če pa ni bila, pa je ta razorožitev veljala le kak dan.

Četniki so pred tem v Polhograjskih Dolomitih zaukazali zbor vseh protirevolucionarnih enot, a z Vrhniko ni bilo velikega odziva, res pa je, da so se »plavi« tedaj res zbirali okrog Korena in Samatorce, med njimi pa so večino, ob treh majhnih »pravih« četniških odredih, že tvorili pripadniki okoliških posadk bivše MVAC. Toda četniki v tej ilegali, kot so v protirevolucionarnih krogih tedaj označevali neodvisnost od okupatorskih oblasti, niso dolgo zdržali in so se po 20. septembru spustili v dolino ter se skupaj z nekdanjimi vaškimi stražarji pod nemškim »pokroviteljstvom« ustalili na Vrhniko oziroma Stari Vrhniki. V ilegali je nato ostal le še notranjski četniški odred. O tem zbiranju nekdanje »plave in bele garde« na območju Vrhniko je 19. septembra poročala protirevolucionarna, 23. septembra pa tudi partizanska obveščevalna služba. Poleg domače so se tamkaj zbrale še posadke iz Št. Jošta, Horjula, Korena, Rovt, poleg dveh četniških odredov pa še manjše skupine in posamezniki iz drugih nekdanjih postojank.¹⁹⁸ Na Verdu se je nastanila večina posadke iz Polhovega Gradca, na Stari Vrhniki pa se je oblikovala »udarna četa bele garde«. Nemci so kmalu pričeli oboroževati tudi posadke obnovljenih postojank v Bevkah, na Logu, Brezovici itd. Neki vir je tak razvoj dogodkov poimenoval »koncentracija formacij Notranjske«, drugi, partizanski vir pa je za te posadke že uporabljal izraz »domobranci«.¹⁹⁹ Vse te enote so že skoraj od začetka sestavljale poseben bataljon, ki pa je bil seveda to le po imenu, le skupni okvir za te sicer raztresene postojanke. Nemške oblasti, tedaj je bila to še zgolj vojska, jim prehrane še niso zagotavljale, ni pa nobenih poročil o tem, kako so postojanke reševale ta problem. Že tedaj se je na Vrhniko postavljalo vprašanje mobilizacije, s katero bi pritegnili še preostale vojaško sposobne moške v svoje vrste ter jih tako odtegnili morebitni partizanski mobilizaciji. Poveljstvo

¹⁹⁶ ARS III, OK VOS Vrhniko, France Ovsov poročila CK VOS 10. 9. 1943 in 12. 9. 1943; ARS III, Zbirka Albina Šmajda (dalje Šmajd), MVAC, št. 2059.

¹⁹⁷ ARS III, OK VOS Vrhniko, France Ovsov poročila CK VOS 14., 18. in 23. 9. 1943; Zbornik VI, knjiga 7, št. 88, str. 147, OK KPS Vrhniko poročila CK KPS 18. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 589; Hribnik, Dolomiti v NOB, str. 450–452.

¹⁹⁸ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 19. 9. 1943; ARS III, OK VOS Vrhniko, France Ovsov poročila CK VOS 23. 9. 1943.

¹⁹⁹ Prav tam.

bataljona je v ta namen razvilo določeno propagandno dejavnost, a po poročilu načelnika VOS na Vrhniki mobilizacija ni uspela in se ljudje nanjo niso odzivali. Poveljnik bataljona nadpor. Rado Pavlič se je o tej zadevi posvetoval s poveljstvom polka »Admont«, ki pa mu je odgovorilo, da za mobilizacijo on nima nobene »zakonske osnove«. Zato je Pavlič naprosil Ljubljano, da se izdajo tozadevne odredbe, da bi bila mobilizacija opravičena pred nemškimi oblastmi. Poročilo iz istega časa pravi, da je bil »za zastopnika med belo gardo Borovnica in v njeni okolici pripadajoče posadke ter istotako za ves predel Vrhnike od strani Nemcev imenovan kapetan Kolman, komandant iz Borovnice«. To je lahko pomenilo, da je pri Nemcih stotnik Ludvik Kolman predstavljal nekakšnega zveznega častnika med njimi in »belo gardo«, hkrati pa je bil s tem tudi imenovan oziroma priznan za poveljnika »bataljona« v Borovnici. To je bilo zelo verjetno, kajti nastajajoče domobranstvo v Ljubljani tedaj še niti ni bilo oblikovano niti ne priznано od Nemcev, da bi že samo lahko formiralo bataljone ali imenovalo njihove poveljnike. Tedaj je razvoj po posameznih območjih še potekal razmeroma izolirano in neusklajeno in v precejšnji odvisnosti od razmer pri lokalnih protirevolucionarnih dejavnikih in njihovih razmerjih do prav tako lokalnih nemških vojaških ali policijskih oblasti. Sam stotnik Kolman je kasneje to dogajanje označil kot lokalno, a dobro načrtovano akcijo s poudarkom na zbiranju na Vrhniki in v Borovnici. Zgovoren je namreč njegov stavek: »Opustili smo težko branljivo Rakitno in okrog 300 stražarjev premaknili v Borovnico.«²⁰⁰ Dodal je še, da je on odklonil načrt o poprejšnjem zbiranju v Zaplani in se oklenil prej omenjenega zaradi partizanske nevarnosti, pri čemer pa Nemcev kot morebitnega odločilnega dejavnika pri izvedbi teh premikov sploh ne omenja.

Dejansko se je v Borovnici (in Brezovici) nekako po 14 dneh po kapitulaciji Italije zbralo še več bivših vaških stražarjev kot pa na Vrhniki. Vse številčnejša posadka se je nastanila v dveh objektih, v vojaški baraki ter v prosvetnem domu. Ponoči 15. septembra se je pod partizanskim pritiskom v dolino umaknila tudi

²⁰⁰ Prav tam; Ludvik Kolman, 25-letnica ustanovitve Slovenskega domobranstva. Tabor 1969, št. 1-2, str. 10; isti, Akcije borovniške Vaške straže. Tabor 1992, št. 11-12, str. 249.

vaška straža z Rakitne, skupaj s posadko iz Št. Vida nad Cerknico. Obenem se je »na varno« pred partizani s tega območja umaknilo tudi precej civilistov.²⁰¹ Kar se tiče odnosa Nemcev do posadke na Rakitni omenimo, da so le-ti iz Borovnice že 10. septembra poslali k posadki sla s poveljem, da »mora vojaštvo in Narodna straža v Rakitni ostati na mestu, z vso spremo in orožjem ter počakati prihod Nemcev, ki da bodo prišli še isti dan v Rakitno«. Nemcev seveda ni bilo in legionarji so se raje umaknili v Borovnico. Podobno se je tja umaknila mala posadka iz Dobca pod poveljstvom Franca Plesničarja. Partizani so njeno postojanko ob nameravanem napadu našli prazno.²⁰² Prav tako so se v Borovnico prebili deli posadke iz Bezuljaka in Begunj, ki so se izognili partizanskemu uničenju. 19. septembra sta bili tako iz teh beguncev že osnovani novi bezuljaška in begunjska četa z 21 oziroma 32 pripadniki, toda v naslednjih dneh sta se še okrepili. Celotna posadka v Borovnici je tedaj štela že 230 mož. 21. septembra je begunjska četa štela 54 mož, v Borovnico pa se je prebilo tudi 20 pripadnikov bivše vaške straže pri Sv. Gregorju, ki pa so bili zdaj že partizanski dezertarji. Ko so sem prišli še nekateri borci iz Grahovega, je bilo 22. septembra v Borovnici že 270 mož.²⁰³ Tega dne je zabeležena tudi prva večja akcija bataljona na Vrhniki, in sicer so bivši stražarji prodirali proti Zaplani in nato na idrijsko stran.²⁰⁴

V drugem notranjskem središču, v Logatcu, kjer je bila posadka vaške straže v Grčarevcu, je v pogledu »protikomunističnega boja« prve tedne po kapitulaciji Italije vladalo popolno mrtvilo. Vaška straža naj bi se ob kapitulaciji odpravila proti Ljubljani, a do tja seveda ni mogla priti. Protirevolucionarni obveščevalec iz Logatca pred 22. septembrom toži, da v kraju »nihče ni prosil niti za orožje, niti podvzel kakih korakov, da bi se doma osnovala kaka protikomunistična posadka. Motivi so zgolj nacijski, v koliko pa so trenutno pametni, pa je drugo vprašanje«. ²⁰⁵ Tudi v Hotedršici ni bilo dosti bolje, saj se je večina vaških stražarjev že prej umaknila k Sv. Trem kraljem ter se pridružila četnikom in potem delila njihovo usodo. Po nekaterih virih je ostalo v župnišču le 15 stražarjev, kot jedro bodoče močne domobranske postojanke.²⁰⁶

Bolj zanimivo razmerje med Nemci ter bivšimi vaškimi stražarji je bilo na desni strani železnice in na območju Polhograjskih Dolomitov. Na Dobrovi so se vaški stražarji pred Nemci sami umaknili na varno, a čez teden dni so se že skoraj vsi vrnili ter so že nameravali izvesti mobilizacijo. Podobno je bilo v Polhovem Gradcu, kjer so stražarji iz strahu pred Nemci opravili prave manevre,

²⁰¹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 13. 9. 1943, 15. 9. 1943; Saje, Belogardizem, str. 593.

²⁰² ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 15. 9. 1943, 16. 9. 1943, 19. 9. 1943; ARS III, Ribniško-notranjsko okrožje VOS, št. 67.

²⁰³ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 19. 9. 1943, 21. 9. 1943, 22. 9. 1943; Zbornik VI, knjiga 7, št. 95, str. 162, OOOV Vrhnika poroča IOOF 20. 9. 1943. Stotnik Kolman je v že omenjenem članku navedel sicer precej višjo številko, vendar pa iz besedila ni razvidno, ali je hkrati mislil tudi na bivše vaške stražarje in četnike na Vrhniki, ki naj bi jih bilo okoli 300.

²⁰⁴ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 24. 9. 1943.

²⁰⁵ Svoboda v razvalinah, str. 62; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 22. 9. 1943.

²⁰⁶ Svoboda v razvalinah, str. 62.

a se 13. septembra vrnili na postojanko. Nemci, ki so bili tam, so jih pustili oborožene ter zapustili vas. Kasneje so se tudi ti stražarji pridružili zbiranju na Vrhniku, konkretno so se nastanili na Verdu. V Horjulu so partizanski aktivisti skušali doseči, da bi poleg Italijanov položili orožje tudi pripadniki MVAC, a v tem niso uspeli. Nekaj dni je nato posadka delovala povsem samostojno, potem pa se je tudi ona na nemško pobudo in iz strahu pred partizani premaknila na Vrhniko. V Št. Joštu so se domači posadki najprej pridružili še nekateri stražarji od drugod, a del se je nato pridružil četnikom, vse skupaj pa se je končalo podobno kot pri prej omenjenih primerih, s premikom na Vrhniko, čeprav so poprej zatrjevali, da se ne bodo umaknili. Pri tem so imeli šentjoški stražarji določene dogovore z nemško obmejno postajo v Lučinah. Orožje okoliških manjših postojank, ki se je zbiral v Št. Joštu, je bilo izročeno Nemcem. Najbolj zanimivi dogodki pa so se odvijali v Rovtah. Posadka je sprva ostala na svojih mestih in celo razorožila Italijane, ki so se umaknili na Primorsko. Toda Nemci v Logatcu naj bi bili obveščeni, da se v Rovtah zadržujejo partizani in so zato postojanko napadli, ubili nekaj vaških stražarjev, ostale pa kot ujetnike odvedli v Logatec. Župnik in domačini so jih nato prepričali, da gre za protikomuniste in so jih nato odpeljali nazaj v Rovte ter oborožili. Že 24. septembra je postojanka štela okoli 200 mož ter je obvladovala območje od Sv. Treh kraljev do Št. Jošta, kjer se je sicer kmalu oblikovala nova postojanka. Tak razvoj je bil seveda možen, ker tu že nekaj časa ni bilo nobene večje partizanske enote.²⁰⁷

Na območju med Ljubljano in Vrhniko oziroma na Barju in njegovem obrobju je bil položaj podoben, čeprav seveda od postojanke do postojanke v podrobnostih različen. Večina vaških stražarjev se je sprva razbežala, če ne povsem, pa vsaj delno, toda nekaj posadk je okrog 20. septembra spet oživel, npr. Log in Brezovica, za katero so govorila poročila, da so ji Nemci dali dobro orožje, deloma pa tudi v Preserju, kjer so sicer preostale stražarje Nemci najprej razorožili, pozneje pa so se pridružili drugim, ki so se zbirali v Borovnici. Kot zanimivost naj navedemo, da so ti bodoči domobranci že kmalu po 8. septembru skupaj z Nemci na železniških postajah, tako tudi v Preserju, pazili na transporte, ki so vozili bivše internirance iz Italije. Le-ti so namreč večkrat poskušali izstopati na podeželskih postajah pred Ljubljano in morebiti od tam tudi oditi v partizane, predvsem pa so se hoteli izogniti »perlustraciji«, ki so jo nove Rupnikove in nemške oblasti nad njimi izvajale na končni postaji – v Ljubljani.²⁰⁸

Drugo pomembno območje, ki je bilo pod kontrolo nove nemške okupacijske oblasti in kjer se je ustvarilo jedro oziroma pogoji za prehod bivše MVAC v novo Slovensko domobranstvo, je bila Kostanjevica z okolico pod Gorjanci. Omenili smo že odisejado skupine novomeških legionarjev, ki se je pod vodstvom stotnika Vuka Rupnika zaradi grozeče partizanske razorožitve 10. septembra odcepila od umikajoče se italijanske kolone ter po več kot dvajseturnem pohodu s postan-

²⁰⁷ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 16. 9. 1943, 17. 9. 1943, 19. 9. 1943, 24. 9. 1943; Hribnik, Dolomiti v NOB, str. 448–449; Saje, Belogardizem, str. 558; Svoboda v razvalinah, str. 62.

²⁰⁸ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 10. 9. 1943, 11. 9. 1943, 19. 9. 1943, 21. 9. 1943, 24. 9. 1943.

kom na Zajčjem vrhu naslednjega dne dosegla italijansko-nemško okupacijsko mejo oziroma reko Krko. Skupina, ki je med potjo izgubila še nekaj svojih pripadnikov, je prečila cesto Novo mesto–Šentjernej pri Maharovcu ter se zjutraj pojavila ob Krki pred Mršečo vasjo. Pričevanja o poteku dogodkov se od tu naprej do neke mere razlikujejo. Po spominih samega Vuka Rupnika je tedaj on osebno šel na drugi breg Krke ter poiskal stik z nemško obmejno stražo, pri čemer je izrazil željo, da bi govoril s kakšnim višjim častnikom, toda takega takrat ni bilo nobenega v bližini. Po nemških poročilih pa je došla skupina zjutraj poslala iz Zameškega v Rako odposlanca s 30 možmi ter sporočila, da se zateka pod njihovo varstvo, da je zavarovala mejo med Rako in Zameškim ter da jo zasleduje močna partizanska enota s težko oborožitvijo. Mogoče je torej, da je bil omenjeni odposlanec prav Rupnik in da je bilo izražanje o »zavarovanju meje med Rako in Zameškim« le približno posploševanje, saj so bili legionarji tedaj gotovo še pred Krko.²⁰⁹

Ta del meje je tedaj kontrolirala nemška državna policija, poleg tega pa so bili na tem odseku tudi že enote 1. bataljona 19. SS-policijskega polka na čelu z majorjem Richardom Maiwaldom. O prihodu Rupnikovih ljudi je bil seveda takoj obveščen tudi poveljnik redarstvene policije »Alpenland« generalmajor Karl Brenner na Bledu, ki je na to odgovoril, da naj nemške enote Rupnikovo skupino sprejmejo ter jo oskrbujejo, o njeni »zaposlitvi« pa je napovedal posebna navodila.²¹⁰ Posledice Rupnikovega pogajanja z Nemci so se pokazale že pred poldnevom, ko so enote, čakajoče na desnem bregu Krke, dobile poziv, da lahko gredo na drugo stran in da naj se zberejo pred šolo v Zameškem. Tedaj je Rupnik tudi zvedel, da njegova skupina ni bila prva, ki se je na tem območju prijavila Nemcem, saj ga je bil »prehitel« nadpor. Miha Benedičič, ki je z večino posadk iz Mirenske doline prešel na nemško stran ter je bil prek Sevnice že premeščen v bližino, v Kostanjevico. Ko so se vsi legionarji preselili na levi breg, je nato sledilo mrzlično utrjevanje Mršeče vasi, gradili so tudi bunkerje, kar naj bi bilo končano v nekaj urah. Bali so se namreč naglega napada partizanov, saj so že med dolgim pohodom imeli z njimi nekaj kratkih, a neprijetnih spopadov.²¹¹

Strah je bil upravičen, saj se je v neposredni bližini zadrževala Šlandrova brigada, ki je prejšnji dan imela zbor pri Šentjerneju. Njen Kamniški bataljon je npr. tedaj med Škocjanom, Belo cerkvijo in Tomažjo vasjo po poročilih razorožil okoli 50 vaških stražarjev. Ko je glavni štab NOV in POS izvedel za prihod Rupnikove skupine v Mršečo vas, je ukazal štabu 15. divizije, naj jo napade, kar je bilo nato zaupano prav Šlandrovi brigadi. Po Rupnikovem pričevanju so partizani že pod noč po nekem kmetu poslali njegovim enotam poziv za predajo.²¹² Toda kljub nekaterim pomislekom se napad ni pričel ponoči, ampak

²⁰⁹ Vuk Rupnik, Ob 30-letnici ustanovitve Slovenskega domobranstva. Tabor 1978, št. 12, str. 298–299; Ferenc, Kapitulacija, str. 255.

²¹⁰ Ferenc, Kapitulacija, str. 255; Mikuž, Pregled III, str. 36.

²¹¹ ARS II, AP, fasc. 105/I, Poročilo o umiku iz Novega mesta.

²¹² Vuk Rupnik, Ob 30-letnici ustanovitve Slovenskega domobranstva, str. 299; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada. Ljubljana Maribor 1971, str. 95.

že podnevi, in to z nepopolno brigado. Po nekaterih pričevanjih naj bi se torej napad začel 12. septembra okoli 10. ure dopoldne z obkoljevanjem Mršeče vasi, ko se je v vasi ravno končala maša, pred 11. uro pa so se že pričeli pravi boji. Sedaj se je na prizorišče pripeljal tudi major Maiwald z nekaj avtomobili nemških policistov, ki so pomagali Rupnikovim ljudem.²¹³ Šlo je za 1. četo 1. bataljona že omenjenega 19. SS-policijskega polka, poleg tega pa je v boje posegel tudi lovski odred graničarjev ter tri letalastrmoglavci z letališča v Cerkljah. Izhodišče Šlandrove brigade je bilo v Šentjerneju, napadala pa je s 1. in 3. bataljonom. Skušala je vas obkoliti, a ji zaradi posega nemških enot, npr. pri Hrvaškem Brodu, to ni uspelo. V konici napada sta bila dva oklepna avtomobila, a so ju legionarji s protitankovskimi puškami uničili. Utrjeni položaji ob Krki in v vasi so nudili dobro obrambo pred napadajočimi partizani, ki so morali prodirati po ravnici. Dodatne izgube so partizanom povzročila omenjena letala. Pripadniki Rupnikove skupine so se branili predvsem s številnimi strojnicami. Partizanski topovi so sicer zažgali nekaj hiš, toda napad je bil odbit in partizani so se morali okoli 2. ure popoldne umakniti. Po protirevolucionarnih poročilih naj bi napadalci imeli 71 padlih ter tri ujete, medtem ko je imela po partizanskih virih brigada le okoli 35 mrtvih in ranjenih. Bivši vaški stražarji in Nemci naj bi imeli le po enega ranjenega. Poleg ujete trojice partizanov, ki so jih ustrelili, so ujeli še šest drugih, ki so jih Nemci prek Krškega odvedli v Maribor.²¹⁴ Štab divizije je zato zaukazal Šlandrovi brigadi, da se umakne, a da prej poruši mostove na Krki. Toda ko je glavni štab NOV in POS izvedel za ta poraz, se z njim ni hotel sprijazniti ter je diviziji ukazal, da »belo gardo je treba takoj v noči napasti«, mišljena je bila še ista noč.²¹⁵

Toda do tega drugega napada ni prišlo, kajti Rupnikova skupina se je iz Mršeče

²¹³ Zbornik VI, knjiga 7, št. 34, str. 61; Vuk Rupnik, Ob 30-letnici ustanovitve Slovenskega domobranstva, str. 299.

²¹⁴ Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 96–97; Ferenc, Kapitulacija, str. 255; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 20. 9. 1943; Zbornik VI, knjiga 7, št. 31, str. 53; ARS III, Rupnikov proces, št. 1278; Vuk Rupnik na strani 299 svojega članka sicer trdi, da se je bitka končala ob 17.30, kar pa verjetno ne drži. Po drugih poročilih (Vesti 17. 10. 1943) naj bi boji trajali kar pet ur.

²¹⁵ Ferenc, Kapitulacija, str. 255–256; Zbornik VI, knjiga 7, št. 29, str. 49.

vasi oziroma Zameškega že umaknila proti Kostanjevici. Razporedila se je v Kostanjevici, na Malencah ter v nekaterih drugih vaseh. Skupaj s skupino pod vodstvom dr. Mihe Benedičiča je bilo tako na tem območju več kot 1000 bivših vaških stražarjev oziroma legionarjev, ki so bili sedaj pod nemškim varstvom in pod nemškim poveljstvom. V Kostanjevico je prišel tudi major Maiwald ter jih pohvalil za uspešen boj proti partizanom. Obe skupini so Nemci podredili prav štabu majorja Maiwalda, se pravi, 1. bataljonu 19. SS-policijskega polka. General Brenner je z Bleda sporočil, da bodo legionarjem, ki se bodo bojevali proti partizanom, poslali zaplenjeno italijansko orožje in obleko, za kar pa je moral formalni pristanek dati še štab 71. divizije, kajti šlo je za opremo, zaplenjeno v Ljubljani.²¹⁶

Dne 13. septembra je v Kostanjevico prišel tudi general Rösener ter imel pred slovenskimi častniki nagovor, v katerem jim je skušal predočiti širše okvire njihovega prehoda na nemško stran ter perspektive, ki so bile pred njimi, a brez kakšnih dokončnih zagotovil. Govoril jim je o bodoči avtonomni vojvodini Kranjski, pri čemer verjetno še ni vedel, da Rainer svoje obljube ne bo mogel uresničiti. Poudaril je, da se bodo legionarji borili le proti komunistom, obljubil jim je enotne uniforme in orožje. Tudi on jih je pohvalil za uspešno bojevanje preteklega dne in dejal, da so »lahko ponosni, da ste Slovenci«. Napovedal je uveljavljanje slovenske uprave in šolstva ter svobodno delovanje in zaščito Cerkve, če bo pač lojalna. Napovedal je skupno bojevanje Nemcev in legionarjev, za slednje pa tudi že novi naziv – »Slovensko domobranstvo«. Da bi jih spodbudil k večji zavzetosti, jim je obljubil tudi plače, podpore ter za padle družinske podpore.

To je bil celosten, programski in propagandni nastop SS-ovskega generala, ki je tedaj očitno že vedel, kako bo treba organizirati protipartizansko bojevanje v Ljubljanski pokrajini, saj je od dr. Rainerja že imel določena navodila, kar se tiče slovenskega protirevolucionarnega vodstva, pa je z njim v Ljubljani že navezal prve stike.²¹⁷ Vsekakor je bil eden najpomembnejših delov njegove izjave stavek: »Od danes naprej se boste imenovali Slovensko domobranstvo« in mnogi poznejši spominski viri so ta dan in prav to priložnost poimenovali za rojstni dan Slovenskega domobranstva. Že čez dva dni je protirevolucionarni vir ugotovil, da so Nemci dali »fantom italijanske vojaške obleke s kranjskimi grbi na rokavih. To naj bi bila naša vseslovenska narodna vojska oziroma del slov. Landwehrs, kakor ga Nemci imenujejo.«²¹⁸ Ker drugih zadevnih virov iz tistega časa nimamo na

²¹⁶ Mikuž, Pregled III, str. 36; Ferenc, Kapitulacija, str. 256; Srečko Šivic, Za prvimi koraki Slovenskega domobranstva. Tabor 1980, št. 2-3, str. 66-67. Ta bivši pripadnik Rupnikove skupine se sicer spominja, da so zamenjali orožje že v Zameškem in da je bil stotnik Rupnik že kmalu v nemški uniformi, obljubil pa je tudi njim podobne uniforme. Vsekakor pa je tako zgodnja zamenjava orožja le malo verjetna.

²¹⁷ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 20. 9. 1943; Mikuž, Pregled III, str. 34; Vuk Rupnik navaja kot datum Rösenerjevega govora šele 19. september, strinja pa se z drugimi viri glede vsebine njegovega nastopa, Tabor 1978, št. 12, str. 299.

²¹⁸ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 16. 9. 1943; Vuk Rupnik, Tabor 1978, št. 12, str. 299.

voljo, ne moremo dokončno presoditi, ali so bile novice o teh »podrobnostih« resnične, oziroma, ali so bila to takrat že dejstva, ali pa je šlo šele za želje in poznejše izvedbe Rösenerjevih napovedi. Vsekakor pa tedanja poročila OK VOS iz Novega mesta o tem še ne govorijo.²¹⁹ Mnogo pa govorijo o raznih premikih Nemcev in legionarjev ter njihovih bojih s partizani v okolici Kostanjevice.

O vsem tem je bil 19. septembra podrobno obveščen tudi general Rupnik v Ljubljani, in sicer od novinarja in urednika Slovenskega doma Slavka Skoberneta, ki je tedaj prišel iz Kostanjevice. Le-ta je bil kot kurir že pred kapitulacijo Italije poslan iz Ljubljane na novomeško območje ter je potem spremljal Rupnikovo skupino. Sicer je generala pred tem na kratko obvestil o delovanju njegovega sina neki nemški SS-Hauptsturmführer.²²⁰ Zanimivo je, da se je že nekaj dni po prehodu na nemško stran za skupino stotnika Vuka Rupnika uveljavljal naziv bataljon, enako tudi za skupino nadpor. Benedičiča. Tako naj bi na tem območju tedaj obstajala in delovala kar dva bataljona bivših vaških stražarjev ali bodočih domobrancev. Številčno razmerje med obema pa je bilo zelo neenako, saj se za Rupnikovega navaja število 850 mož, za Benedičičevega pa le 120, kar je privedlo do tega, da je nato iz obeh nastal le en bataljon. Nosil je zaporedno številko tri, pri čemer se je očitno že upoštevalo obstoj drugih bataljonov v Ljubljani oziroma na Vrhniki.²²¹ Poveljnik bataljona je seveda postal stotnik Rupnik, njegova prva naredba oziroma dnevna zapoved pa datira s 17. septembra. Prvič se njegova enota označuje kot »domobranski bataljon« v naredbi št. 6 z 22. septembra 1943.²²² Okoli 20. septembra se je bataljon tudi formalno postrojil na jasi v Krakovskem gozdu, kjer so bile vzpostavljene tudi njegove prve štiri čete, medtem ko so mlajše in neizkušene vojake Nemci hoteli najprej bolje izuriti ter so v ta namen ustanovili rekrutno šolo v bližnjih Jelšah. Tam sta se oblikovali dve rekrutni četi, ki sta šteli okoli 240 mož. Vadili sta v okolici Velike vasi, poveljevala pa sta jima por. Jože Bajec ter por. Samo Janežič.²²³ V Kostanjevici je ostala le ena četa pod poveljstvom nadpor. inž. Antona Matičiča, ki je štela nekaj nad 160 mož. Druge so delovale, oziroma so se pojavljale na širšem območju Kostanjevice, predvsem pa so skupaj z Nemci »čistile« območje med mejo in reko Savo. Bataljon je imel tudi svojega kurata, saj je z Rupnikovo skupino poleg nekaterih civilistov sem prispelo kar sedem duhovnikov. Med njimi je bil tudi znani kaplan Karel Wolbang,

²¹⁹ ARS III, OK VOS Novo mesto, poročila OK VOS CK VOS 16. 9.–29. 9. 1943. Le 21. septembra poroča OK, da so tega dne iz Kostanjevice neznano kam odpeljali 150 »bega«, da pa jih je več pobegnilo, ker so se bali odhoda na fronto. Na rokavih naj bi imeli Hitlerjeve znake, obrobljene z belim krogom, govorili pa naj bi, da se bore za Otona Habsburškega.

²²⁰ ARS III, Rupnikov proces, št. 1278, 1940.

²²¹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 24. 9. 1943.

²²² ARS II, AP, fasc. 298/I, naredbe 3. in 5. čete 3. bataljona.

²²³ ARS III, OK VOS Novo mesto, poročilo OK VOS CK VOS 25. 9. 1943; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 20. 9. 1943; Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944. Ljubljana 1984, str. 238. PK VOS za Severno Slovenijo tako poroča 25. septembra, da »so bega, ki so pribežali iz Ljubljanske pokrajine, začeli vežbati v Litiji 24. 9.43.«

ki se je npr. 13. septembra skupaj s patruljo 30 legionarjev pojavil v Tičnici pri Ruperč vrhu.²²⁴ Kasneje je imel pomembno in tudi protislovno vlogo pri dogajanju znotraj domobranstva in sploh protirevolucionarnega tabora v Novem mestu.

Ob vsem tem so ves čas potekali tudi večji ali manjši boji med partizani in bodočimi domobranci. Obe strani sta pokazali precejšnjo aktivnost, prvi napad pa je doživel 15. septembra 1. bataljon Šlandrove brigade v Mokrem polju, a ga je uspel odbiti. Zaradi neizkušenosti, predvsem pa zaradi predvidenega premika na Štajersko, je na tem območju Šlandrovo brigado kmalu zamenjala Gubčeva.²²⁵ Iz smeri Kostanjevica je nemško-domobranska stran izvedla napad tudi 16. septembra, ki pa je bil spet odbit, nato spet 22. septembra. Po partizanskih poročilih naj bi bili »belogardisti«²²⁶ tedaj že preoblečeni v nemške uniforme, kar pa je malo verjetno.

Vsekakor se je z zgoraj opisanimi dogodki pod Gorjanci dokončal proces, ki je v dobrem tednu dni iz pripadnikov nekdanjih vaških straž in bataljona Legije smrti iz okolice Novega mesta ustvaril eno od jeder nove formacije – Slovenskega domobranstva, njegov 3. bataljon. Za to je seveda kot nujen osnovni pogoj bila potrebna pripravljenost in volja nemških oblasti, sam prehod od Italijanov k Nemcem pa je bila predvsem zasluga samoiniciative stotnika Rupnika, ki mu je sposobnost priznaval tudi general Rösener. Tudi njegovi borci so ga tedaj občudovali ali z besedami enega izmed njih: »Največ zaslug za ta zmagoviti umik ima kapetan Rupnik Vuk, ki velja med našimi borci za največjega junaka, v katerega smo stavili vse naše nade. On je bil znamenje naše moči, legendarni borec, ki smo ga ljubili kakor očeta in ga ne bomo nikoli pozabili.«²²⁷ Uspešen pohod čez Gorjance ter uspešna obramba Mršeče vasi je dvignila njegov ugled tudi pri Nemcih, celo, kot rečeno, pri generalu Rösenerju. Rupnik je do Nemcev skušal zadržati nekakšno avtonomijo, vsaj tako je razumeti stavek poročevalca Skoberneteta z 19. septembra: »Kapetan Rupnik se kolikor mogoče drži samostojnega poveljstva, razumljivo pa je, da ne išče konfliktov z Nemci.«²²⁸

Z že omenjenim ravnanjem majorja Maiwalda, predvsem pa z nastopom generala Rösenerja je bila Rupnikova skupina de facto priznana za soborca

²²⁴ ARS III, OK VOS Novo mesto, OK VOS poroča CK VOS 16. 9. 1943; ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 24. 9. 1943.

²²⁵ Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 98–99; Ferenc, Kapitulacija, str. 256; Karel Kordiš, Z Vuletom za okopi. Vestnik 1962, št. 9, str. 204–207.

²²⁶ Stiplovšek, Šlandrova brigada, str. 99–100; ARS III, OK VOS Novo mesto, OK VOS poroča CK VOS 25. 9. 1943; Zbornik VI, knjiga 7, št. 75, str. 129–130.

²²⁷ ARS II, AP, fasc. 105/I, št. A 438469, spominski sestavek brez naslova.

²²⁸ ARS III, Rupnikov proces, št. 1278. Stotnik Vuk Rupnik, sin generala Leva Rupnika iz prvega zakona, se je rodil 27. 7. 1912 v Mostarju. Bil je poklicni častnik jugoslovanske kraljevske vojske, med drugim je med leti 1932 in 1940 služil tudi v planinskem polku v Škofji Loki. Maja 1945 se je na Koroškem uspel izogniti vrnitvi v Jugoslavijo. Delal je kot hlapec na avstrijskih kmetijah, nato pa je prek Italije odšel v Argentino. Postal je višji uradnik v tovarni nogavic v Ciudadeli, živel pa je v Castelarju v pokrajini Buenos Aires, kjer je tudi umrl 14. 8. 1975.

nemških enot v boju proti slovenskim partizanom (komunizmu) in bilo je le še vprašanje časa in razvoja dogodkov v središču – Ljubljani, kdaj bo Rupnikov bataljon postal »normalni« sestavni del nove oborožene protipartizanske formacije – Slovenskega domobranstva. Kasneje je sam Vuk Rupnik ta Rösenerjev nastop ocenil tudi kot de iure priznanje nemške okupacijske oblasti, da se je rodila nova »slovenska vojska, imenovana SD«. Problem »de iure priznanja« je bil seveda v tedanjih razmerah zapletena stvar, tudi nam ni poznan noben izrecni dokument ali akt, ki bi že v zvezi z Rupnikovo skupino vseboval takšno odločitev. Do neke mere pa se je moč s stotnikom Rupnikom strinjati, da pomenijo omenjeni Rösenerjev nastop in na njem izrečena zagotovila do neke mere tudi de iure odločitev, saj je general izhajal pri tem iz svojih siceršnjih pooblastil in nalog, ki jih je imel v okviru okupacijske uprave.²²⁹

Poročila o razmerah v Rupnikovem bataljonu za tisti čas sicer navajajo, da je morala novih domobrancev zelo dobra ali celo »na višku« in da nestrpno čakajo, da se bo pričel boj proti partizanom. Glede na to, da so se tedaj posamezni manjši spopadi vrstili zelo pogosto, je pod omenjeno željo razumeti predvsem pričakovanje splošne ofenzive proti partizanskemu ozemlju na Dolenjskem, hkrati pa tudi akcije proti izrecnim pristašem partizanov, kajti »dosedaj še ni dovolila nemška oblast čiščenje terencev, trdi namreč, da bo najprej očistila ves teren Ljubljanske pokrajine z SS divizijami, katere pričakujejo.«²³⁰ Preden so se nato te »SS divizije« zbrale, pa so začetek jesenske nemške ofenzive Rupnikovi domobranci morali čakati še več kot mesec dni. Do tedaj pa so morali sodelovati pri lokalnih akcijah na desnem bregu Save, morali so se uriti ter izpopolnjevati svojo opremo. Imeli pa so probleme tudi s kvalificiranim kadrom, manjkalo jim je namreč častnikov, podčastnikov, zdravnikov ipd.²³¹

Pogajanja in sporazum o vzpostavitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljani

Zgoraj opisani razvoj dogodkov je nujno vplival tudi na končni razplet v Ljubljani. Tak razvoj ter kot njegova posledica nastalo stanje »na terenu« in tudi v sami Ljubljani je nujno zahteval tudi politični sporazum ter uzakonjenje v krogih, ki so tedaj imeli v rokah usodo Ljubljanske pokrajine kot novega nemškega okupacijskega območja. To se je moralo opraviti v glavnem mestu Ljubljani, saj je tam ves čas bivalo in delovalo slovensko protirevolucionarno vodstvo, tam je bila tedaj vzpostavljena slovenska uprava generala Rupnika in končno, z Bleda se je v Ljubljano preselil general Rösener, komandant nemške policije in SS v XVIII. vojnem okrožju in celotne policije v tem delu operative cone »Jadransko

²²⁹ Vuk Rupnik, Tabor 1978, št. 12, str. 299.

²³⁰ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 24. 9. 1943; ARS III, Rupnikov proces, št. 1278.

²³¹ Prav tam.

primorje«. Razmerje med temi tremi dejavniki, pri čemer je Rösener hkrati predstavljal tudi vrhovnega komisarja Rainerja, je privedlo prek pogajanj in raznih pogovorov do ustanovitve, ali bolje rečeno, do nastanka Slovenskega domobranstva.

Dileme, s katerimi se je pred kapitulacijo Italije in neposredno po njej srečevalo protirevolucionarno vodstvo, že poznamo. Skušalo je taktizirati ter se vsaj do neke mere pripraviti in zavarovati za vse možne scenarije, vendar je na kraju zaradi partizanske brezkompromisnosti prevladala obrambna poza in predvsem strah za preživetje, kar je kot posledica pomenilo naslonitev na novo okupacijsko oblast. Vojni svet, ki je poveljeval vaškim stražam in ki so ga sestavljali višji častniki, je skušal tudi v vojaškem pogledu najti rešitev v primeru različnih scenarijev, pri čemer pa se zdi, da se je prav podpolk. Peterlin zavzemal za hitro naslonitev in sodelovanje z Nemci ter ni verjel v možnost zavezniškega izkrcanja, na kar bi kazalo tudi dejstvo, da nikakor ni hotel na teren k »svoji« Slovenski narodni vojski. Omenili smo že zgodnjo jutranjo nemško ponudbo za sodelovanje na Vrhniki 9. septembra, a politično vodstvo se ni moglo takoj dokončno odločiti.

Prva njegova seja ob 6. uri zjutraj ni prinesla odločitve, ob 9. je sledila druga, na kateri so bili prisotni tudi častniki. V prid odločitvi za odhod v »hosto« je odločila podtaknjena novica o zavezniškem izkrcanju v Istri, ki jo je prinesel Vauhnik.²³² Vsekakor pa takrat niso govorili o možnosti, da bi SNV samostojno napadala Nemce, kar je nato spomladi 1944 na seji Protikomunističnega odbora dokazoval dr. Jože Sodja.²³³ Na seji v Rokodelskem domu je bil seveda tudi kaplan Andrej Križman. Še dopoldne istega dne, očitno neposredno po drugi seji, je k njemu prišel njegov znanec Vitko Mejač, veletrgovec in župan iz Komende pri Kamniku. Prenesel mu je željo Nemcev, da s slovenskim političnim vodstvom sklenejo sporazum »v tem smislu, da bi Nemci tolerirali belo gardo, ona pa bi v zameno opravljala policijsko službo za Nemce po Pokrajini, zlasti proti partizanom«.²³⁴ Nimamo podatkov, po katerih bi lahko z gotovostjo sklepali, kdo konkretno je Mejača napotil v Ljubljano s tako ponudbo. Če ni bil to sam Rösener, je bil kdo od njegovih podrejenih ali pa kdo od gorenjskih nacističnih funkcionarjev. Ideja pa je vsekakor izvirala od Rainerja, ki je imel problem vaških straž oziroma kasneje poimenovanih »landeseigene Verbände« pred očmi že od vsega začetka. S tem ga je seznanil tudi general Raapke, ki je svojim podrejenim poveljnikom odobril, da so ob železnici takoj sprejeli, oborožili in uporabljali pripadnike bivših vaških straž za varovanje objektov, hkrati pa je to priporočil tudi ostalim svojim podrejenim poveljnikom. O tem je Rainer obvestil generala Rösenerja, saj sta se po pričevanju slednjega sestala takoj po vkorakanju v Italijo. V pogovoru na štiri oči mu je Rainer naročil, naj mu oblikuje predloge o »lastni slovenski vojaški edinici«,

²³² Gradivo za zgodovino Turjaške tragedije. Tabor 1968, št. 8, str. 207; Saje, Belogardizem, str. 587; ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Izjava Ernesta Peterlina (dalje: Peterlin), str. 13. Zanimivo je, da Peterlin sploh ne omenja v izjavi 10. 12. 1943 Vauhnikove novice o izkrcanju zaveznikov.

²³³ Saje, Belogardizem, str. 588.

²³⁴ ARS I, Kočevski proces, Zaslišanje Marijana Končana v Kočevju 30. 9. 1943.

kajti Raapke ima dobro mnenje o »beli gardi«.²³⁵ Vsekakor je koroški gauleiter dobro poznal razmere v Ljubljanski pokrajini, ob imenovanju za vrhovnega komisarja je dobil široka pooblastila, odgovoren pa je bil neposredno Hitlerju. Kljub vsemu je moral pridobiti privoljenje še drugih visokih funkcionarjev, predvsem najprej šefa celotne nemške policije in SS Heinricha Himmlerja ter še poveljnika policije v Italiji generala in SS-Obergruppenführerja Karla Wolffa, kajti Ljubljanska pokrajina je pač še vedno spadala v okvir Italije. Rainer je Rösenerju še izjavil, da je »treba podpreti inicijativo s strani Slovencev in jim pomagati«, celo tako, da bi njihove lastne enote skrbele za red in mir ter bi prevzele glavno breme bojevanja proti partizanom.²³⁶

Vsekakor se je kaplan Križman na nemško povabilo odzval ter je prek komisarja Walterja Krügerja nato našel pot do Rösenerja, ki je bil v Ljubljani, dopoldne 10. septembra. Toda še pred tem, pozno popoldne 9. septembra, je imelo protirevolucionarno vodstvo ponovno sejo v Rokodelskem domu ter tedaj očitno sklenilo, da se enotam na Vrhniki svetuje, da se lahko pridružijo Nemcem, kar jim je prav Križman nato sporočil po telefonu. Tudi Jože Sodja je kasneje ugotavljal, da je že 9. septembra sledilo povelje slovenskim goščarjem, da se približajo progi ter pridružijo Nemcem.²³⁷ Zanimivo je, da pa v svojih spominih nihče od udeležencev teh sej ne omenja, da bi na njih razpravljali tudi o zgoraj omenjeni nemški ponudbi, oziroma da je do te ponudbe sploh prišlo. Ali to morda pomeni, da se je o njej sprva odločal zgolj Križman sam ali pa le ožje vodstvo SLS? Tudi Albin Šmajd iz tega ožjega vodstva v svojem natančnem dnevniku tega ne omenja.

Neposrednega poročila o razgovoru med Križmanom in Rösenerjem nimamo, vendar je slednji po vojni večkrat podal glavne poudarke Križmanovih stališč. Kaplan naj bi se generalu predstavil kot »vodja vseh formacij bele garde«, ponudil naj bi Nemcem pomoč (!) ter od njega nato predvsem zahteval, da bi nemške oblasti oziroma vojska prevzela slovenske oddelke, jih zbrala pod skupno poveljstvo v »strnjen sestav«, ker so namreč raztresene po gozdovih. Želel je torej, da bi jih Nemci oborožili, oskrbovali ter preuredili. Po Rösenerjevem pričevanju mu je torej te enote ponudil na voljo, da bi se kot nova formacija nato skupaj z nemškimi četami naprej borile proti partizanom. Vprašanje je sicer, ali se je kaplan res tako nedvoumno izražal, v primeru, da je to držalo, pa bi tako zgodnja ponudba protirevolucionarnega vodstva »v imenu« celotnih vaških straž Nemcem postavljala v dvomno luč sicer takrat razširjena pričakovanja zavezniške invazije, formiranje Slovenske narodne vojske ali celo razmišljanja o boju proti Nemcem, ki so se tedaj in še nekaj dni pojavljala na ozemlju pod kontrolo SNV. To vsekakor pomeni, da je pri tem vodstvu šlo za izredno hitro in oportunistično prilagajanje novim razmeram v času, ko sicer še niso mogli biti prepričani, da zavezniškega izkrcanja ne bo in ko so njemu podrejene enote na terenu imele še težave, da bi sploh spravile »v življenje« poprejšnja in seveda drugačna navodila

²³⁵ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2381, 2382, 2510.

²³⁶ Prav tam, št. 2510.

²³⁷ Saje, Belogardizem, str. 588.

tega istega vodstva. Kot že rečeno, ostaja pa še zmeraj vprašanje pravilna Rösenerjeva interpretacija Križmanovih besed. Rösener je sicer spoznal, da Križman ni vojak, po drugi strani pa tudi še ni imel natančnih Rainerjevih ali Wolffovih navodil, zato kaplanu ni hotel dati nobenega obvezujočega odgovora. Dejal mu je samo, da se bo za informacije in nadaljnja navodila povezal s predstojniki ter ga bo nato spet poklical in obvestil o ukrepih, ki bodo sledili.

Še istega dne, to je 10. septembra, je ožji odbor SLS, ki mu je Križman očitno takoj poročal, ugotovil, da iz tega razgovora sledi, da bodo Nemci vaše straže pustili na miru ter jih v novih razmerah znova formirali!²³⁸ Tudi VOS je registrirala ta razgovor, kajti v neposredni Križmanovi bližini je imela svojega obveščevalca. V njenem poročilu se navaja, da bodo očitno Nemci vaše straže tolerirali na vsej črti in uporabljali kot pomožne policijske čete ter jim dali tudi več oblasti. To zadnje je bilo verjetno mišljeno v primerjavi s stanjem pod italijanskim okupatorjem. Po tem istem viru naj bi se že v noči na 11. september sklenil dokončen dogovor in vaše straže naj bi bile uvrščene v »Schutzpolizei«.²³⁹ Toda ta novica je bila le prenačena. O pogovoru s Križmanom je Rösener obvestil tudi vrhovnega komisarja. Le-ta mu je odgovoril, da je seveda treba začeti organizirati take oddelke, saj sta se o tem že prej domenila. Obljubil je generalu, da bo o tem izdal ustrezne odredbe, on pa naj izvede začetne priprave, med drugim tudi s tem, da slovenske enote, ki so že na voljo, izloči iz pristojnosti 71. divizije ter jih kot enotno formacijo priključi nemški policiji. To je bilo potrebno storiti tudi zato, ker je imela divizija kot vojaška enota pred seboj še druge naloge in na drugih območjih ter se ni mogla podrobneje ukvarjati s tem problemom. Do tega pa le ni prišlo takoj, kajti po Rösenerjevih besedah je divizija še nekaj časa delala težave pri »oddaji ljudi«.²⁴⁰ Prav tako je o svojih stikih s slovenskim političnim vodstvom Rösener govoril z generalom Rupnikom, ki mu je odgovoril, da naj ponudbo vzame na znanje in da naj stikov ne odbija, saj ima opravka s predstavniki večinskega slovenskega političnega tabora, to se pravi s SLS.²⁴¹

Rösener, ki je tedaj pri »priznanju« domobranstva storil že prvi javni in odločilni korak v nastopu pred legionarji Vuka Rupnika v Zameškem, je sedaj hotel stvar pognati naprej ter se o vsem podrobneje pogovoriti s svojim sobesednikom Križmanom. Povabil ga je na razgovor, toda 15. septembra so v političnem vodstvu sklenili k njemu poslati bivšega radovljiškega odvokata in državnega poslanca dr. Albina Šmajda. Njega pa je že leta 1941 na Gorenjskem iskala nemška policija in morda se je zato, po predhodnem telefonskem dogovoru, 16. septembra popoldne predstavil pri Rösenerju z lažnim imenom, ne vemo pa, kakšnim.²⁴²

²³⁸ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2477, 2510, 2513, 2521; Šmajd, SLS, zapis 10. 9. 1943; ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Izvlečki iz Rösenerjevega zaslišanja.

²³⁹ ARS I, VOS-II-2, Poročilo 13. 9. 1943.

²⁴⁰ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2477, 2515.

²⁴¹ Stanko Kociper, Ustanovitev in žaloigra slovenskega domobranstva. Tabor 1970, št. 5-6, str. 149–150.

²⁴² ARS III, Šmajd, Dnevnik 15., 16., 17. 9. 1943; prav tam, SLS, št. 322. Janez Grum, takratni Šmajdov sodelavec, dvomi v omenjeno lažno predstavitev. Pisna izjava 7. 1. 2000.

Tudi ta razgovor je potekal v Mikličevem hotelu Metropol pri železniški postaji. Rösener je na začetku opredelil svoj poprejšnji razgovor s Križmanom kot izraz njegove želje, da bi mu stavili pogoje, pod katerimi bi »Bela garda« nadaljevala svoje delo proti komunizmu. Nato je izrazil svojo splošno pripravljenost, da omogoči, da se te enote z nemške strani oborožijo in oskrbijo iz italijanskih skladišč, enako pa bodo preskrbljene tudi njihove družine in morebitni invalidi. Pripadniki teh enot bi na levem rokavu kot razpoznavni znak pripadnosti nosili grb bivše vojvodine Kranjske. Za oborožitev je dejal, da bo zadostna ter da bodo formirani celo motorizirani oddelki. Ime naj bi bilo Bela garda ali »Landschutz«.

Nato je nastopil Šmajd z zahtevami protikomunističnega vodstva. Predvsem je odklonil izraz bela garda, češ da so ga v sramotilne namene izumili komunisti in predlagal vzpostavitev »Landesgendarmarie«. Postavljanje poveljnikov bi bilo avtonomno prek glavne zaupne osebe, v pristojnosti slovenskega vodstva pa bi bila izbira in odpust moštva, svoboda operacij proti partizanom, aretacije, teritorialna organizacija enot. Njihovi pripadniki bi imeli lastne uniforme s kranjskim grbom, poveljevalni jezik bi bil slovenski, oborožitev bi morala biti kot do tedaj, tudi preskrbo bi vodilo slovensko vodstvo. Za konec je postavil še dvoje vprašanj, in sicer, kaj bo potem s temi enotami, če bi strateški interes Nemčije za naše kraje odpadel, in še, kaj bo z enotami po »izvršenem čiščenju terena«. Rösener je na nekatera vprašanja lahko odgovoril, na ostala pa še ni mogel. Glede naziva je predlagal »Landwacht«, a se še ni dokončno odločil, mogoče bi sprejel tudi Šmajdov predlog. Zanimivo, da ni omenil imena, ki ga je že uporabil pred enotami stotnika Rupnika! Glede vprašanja postavljanja poveljnikov se je izmikal, bil pa je absolutno za prostovoljno načelo pristopanja in nasprotoval prisilni mobilizaciji. Protipartizanski boj bo po njegovem ne le pravica, temveč tudi dolžnost teh enot in pri tem jih ne bo nihče oviral, toda večje operacije bodo lahko opravljale le z njegovo odobritvijo. Glede aretacij si je vzel čas za premislek in tudi glede teritorialne organizacije se še ni mogel odločiti, bile pa naj bi po njegovem najmanj čete. Poveljnike naj bi svobodno postavljali, a morali bodo biti tudi za to usposobljeni. Glede višjih organizacijskih oblik, bataljonov ali polkov, pa še ni vedel odgovora. Glede poveljevalnega jezika sta se s Šmajdom zedinila, da bo v samostojnih slovenskih enotah slovenski, v mešanih operacijah pa bo vrhovno poveljevanje nemško, pri čemer se bo za slovenske enote prevajalo. Oborožitev bo taka, kot je za protikomunistični boj najprimernejša; preskrba pa se bo vodila z nemške strani enako kot za vse nemške enote, v

kratkem naj bi se dogovorili glede višine plač. Na neposredni Šmajdovi vprašanji pa je odgovoril, da Nemčija nikdar ne bo izgubila »strateškega interesa na tem ozemlju in ga tudi ne bomo zapustili«, in drugič, da, ko bo ozemlje očiščeno, bo obdržal največ 60 % moštva, pač po potrebi, ter ponovno izjavil, da bodo te protikomunistične enote služile zgolj v Ljubljanski pokrajini. Vsaj prvo Šmajdovo vprašanje je bilo očitno nekoliko naivno. Ker je že imel nekatere informacije glede potencialnega slovenskega častniškega kadra, je dodal, da bo treba nekatere višje častnike uporabiti tudi izven teh bojnih enot, pri t.i. obnovitvenem delu v deželi. Šmajd in njegovi naj se z njimi pogovorijo ter naj mu poročajo o njihovi pripravljenosti oprijeti se take dolžnosti. Obvestil je na koncu Šmajda še o tem, da je za naslednji dan, to je 17. septembra, poklical na razgovor tudi generala Rupnika.²⁴³ Vsebinsko tega razgovora, ki je imel značaj dogovora, lahko povzamemo tako, da sta se sobesednika zedinila o večini vprašanj, da pa je nekatera važna Rösener pustil še odprta, verjetno zato, ker o njih še ni imel dokončno izoblikovanega mnenja, in pa tudi zato, ker je bil vezan tudi na pristanek in nadaljnja navodila svojih nadrejenih.

Neposrednega vira o sestanku med Rösenerjem in Rupnikom naslednjega dne, do katerega je brez dvoma zares prišlo, nimamo. Vemo, da sta se generala sestala že 15. septembra in po nekaterih poročilih naj bi že tega dne sklenila sporazum (!) o ustanovitvi slovenske milice za varstvo reda in miru v Ljubljanski pokrajini, ki naj bi dobila ime deželna žandarmerija ali deželna straža. Toda, ker je bil Rupnik tistega dne zaposlen z drugimi rečmi, je malo verjetno, da bi se o tem že tedaj dogovarjal, razen morda na načelni ravni; seveda pa je to veliko bolj verjetno za sestanek 17. septembra. Po pričevanju podpolk. Milka Vizjaka je Rupniku že sredi septembra, pred »ustanovitvijo« domobranstva, Rainer o organizaciji le-tega dal določena zagotovila. Domobranske enote naj bi se formirale v višje enote z vrhovnim slovenskim poveljstvom, nastopale naj bi zgolj na slovenskem ozemlju in proti partizanom, slovensko poveljstvo naj bi bilo dalje svobodno pri organiziranju enot in pri operacijah, Nemci pa bi imeli pri domobranskem poveljstvu zveznega oficirja. Te točke naj bi Rupnik 12. oktobra pokazal Vizjaku. Ne Rupnik in ne Rainer v svojih spominih oziroma povojnih izjavah nikjer ne omenjata, da bi v svojih razgovorih 15. septembra v Ljubljani ali čez par dni v Celovcu govorila o domobranstvu, kaj šele o tako konkretnih zagotovilih. Vprašati se moramo, ali ni Vizjak pomešal imena ter je šlo dejansko le za rezultat pogovorov med Rupnikom in Rösenerjem 17. septembra.²⁴⁴ Vendar pa vsebina

²⁴³ ARS III, Šmajd, SLS, št. 322. Po vojni je Rösener ta razgovor povzel tako, da je Šmajdu rekel, da Rainer še ni izdal nobenih dokončnih ukazov in da je treba še potrpeti, Šmajd pa je prosil za pospešitev. Glej ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2478. Po spominu Janeza Gruma se nista zedinila tudi glede nemške prisotnosti v četah, saj naj bi Rösener zahteval po dva nemška vojaka v vsaki domobranski četi, medtem ko je Šmajd menil, da le v vsakem bataljonu. Pisna izjava 7. 1.2000.

²⁴⁴ ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Izjava Milka Vizjaka (dalje Vizjak), str. 7, 8; Mikuž, Pregled III, str. 44, 45.

teh »zagotovil« le kaže bolj na Rainerja kot eventualnega avtorja, saj je on tedaj bolj širokogrudno obljubljal Slovincem razne ugodnosti, medtem ko je Rösener ostajal bolj zadržan. In res, v povojni izjavi je Rösener povedal, da je tudi Rupnik dobil od Rainerja pismo sporočilo, da se domobranstvo odobrava in da je organizacija zaupana Rösenerju ter da naj pri tem sodelujeta. Zelo verjetno je, da je torej šlo pri omenjenih zagotovilih za to Rainerjevo pismo sporočilo, kljub temu pa iz tega sledi, da zelo malo vemo o vsebini razgovorov med obema generaloma 17. septembra.²⁴⁵

Videti je, da so neposredni stiki med Rösenerjem ter SLS oziroma Slovensko zavezo nato prenehali. Celo dotedanje stike in razgovore so pred javnostjo prikrivali, čeprav je sčasoma zanje zvedel precejšen krog ljudi. Ko je Šmajd o svojem razgovoru z Rösenerjem poročal Sodji, Peterlinu, Kokalju in Krenerju, so častniki izjavili, da je prav, da si oni s temi razgovori niso »pomazali svoje oficirske časti«! Zanimivo je tudi, da je vodstvo Slovenske zaveze v svojem naslednjem poročilu kraljevski vladi v Londonu zamolčalo te stike z Nemci. Miloš Stare je tako 19. septembra v poročilu zapisal, da je Rösener Šmajda in Stareta vabil na razgovor, a da se nista odzvala. Na seji vodstva SLS je bilo sicer res že 11. septembra rečeno, da se z Nemci politično ne sodeluje, pri čemer se je sodelovanje očitno razumelo samo kot javno nastopanje in podpora v imenu stranke v korist okupacijskih oblasti in tudi Rupnika. To pa je veljalo le za delovanje organiziranih skupin v imenu stranke, ne pa za akcije posameznikov v svojem imenu.²⁴⁶ V omenjenem poročilu v London je bilo še rečeno, da nameravajo obnoviti Narodni svet po vzoru tistega iz aprila 1941, toda v resnici so tistega dne protikomunistični voditelji na svojem sestanku sklenili, da je v novih razmerah potrebno ustanoviti nov organ, ki bi vodil celotno protipartizansko akcijo – Protikomunistični odbor. Začasno naj bi ga sestavljali Andrej Križman, Jože Sodja, Ivan Paternost, Mirko Bitenc in Albin Šmajd, vendar naj bi se sestava še dopolnjevala. Poročilo 19. septembra je bilo formalno sicer odgovor na pismo dr. Mihe Kreka, v katerem je minister svetoval, da je treba doseči narodno enotnost za vsako ceno. Stare, ki je že videl, kam piha veter v Londonu, je najprej obširno razlagal brezizhodni položaj, v katerem se je znašel protirevolucionarni tabor zaradi partizanske nepopustljivosti, in sicer kljub pripravljenosti, ki je obstajala z njihove strani za sporazum oziroma nenapadanje. Sledil je značilen, a tudi usoden stavek: »... če pa se je London definitivno postavil na stran komunistov, gremo mi svojo pot, pa naj reče potem kdorkoli kar hoče. Storili smo vse, da se prepreči medsebojni boj, toda krivda ni naša, če se je to zgodilo.«²⁴⁷

Tako se je akcija za organizacijo nove in enovite protipartizanske formacije pod nemškim pokroviteljstvom in z nemško pomočjo nadaljevala. Že 15. septem-

²⁴⁵ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2510.

²⁴⁶ ARS III, Šmajd, Dnevnik 16. 9., 17. 9., 18. 9. 1943; ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Poročilo Medveda 19. 9. 1943.

²⁴⁷ ARS III, Šmajd, Dnevnik 19. 9. 1943; ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Poročilo Medveda 19. 9. 1943.

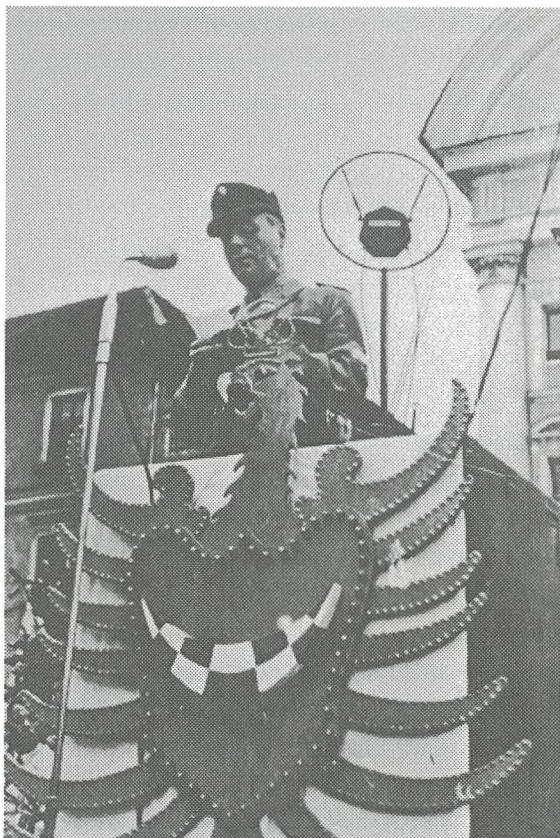
bra, se pravi, še pred sestankom Šmajda z Rösenerjem, je Slovenska zaveza določila svojega pristaša polk. Antona Kokalja, da prične s konkretnim vojaškim organiziranjem ter v tem smislu naveže stike z Nemci, skratka, da »vojaško uredi vse potrebno«. Očitno politično vodstvo ni dvomilo v uspeh Šmajdovih razgovorov in se je odločalo že vnaprej. Kokaljeva naloga je za začetek bila predvsem vzpostavitev stikov s častniki, ki bi prišli v poštev za angažiranje v domobranstvu, seveda pa tudi s tistimi, ki so že poveljevali v Ljubljani se nahajajočim bivšim vaškim stražam. Seveda pa je to pomenilo tudi sodelovanje z Rupnikom, ki je po svoji strani postajal vse bolj aktiven, vsaj posredno pa je tudi že imel na voljo okoli 1000 mož, o čemer smo že govorili. Že 17. septembra sta Rupnika obiskala, verjetno že po njegovem razgovoru z Rösenerjem, svetnik Karel Škulj in župan Ivan Paternost ter o tem naslednjega dne poročala, da se Rupnik za »protikomunistično akcijo« stavlja na voljo in da se bo glede vojaških akcij z njim vzdrževalo stalne zveze, pri čemer se mora politične in gospodarsko-upravne zadeve puščati ob strani. Rupnik ju je obvestil, da bodo Nemci ustanovili »nekako domobranstvo pod slovenskim vodstvom«, kar pa za politično vodstvo seveda ni bila več novost. Tako so imeli naslednje dni predstavniki Slovenske zaveze in ožjega odbora (eksekutive) SLS z Rupnikom vsakodnevne stike, seveda tudi v zvezi z negotovim položajem na Turjaku in morebitnim posegom Nemcev za pomoč oblegancem. Ob priliki prihoda kurirke s Turjaka je Rupnik podal eno od svojih nenavadnih izjav, in sicer, da se on kot najstarejši vojak čuti poklicanega za vodstvo vojaške akcije, je pa proti drugim višjim častnikom in tudi proti nacionalnemu šovinizmu. S slednjim je verjetno mislil, da se je treba do Nemcev vsaj na zunaj prijazno obnašati. Že tedaj pa je mislil na prihodnost ter dejal, da se bodo s to vojsko pozneje lahko predstavili Angležem, pritegniti pa je treba vanjo tudi »plave«, to je četnike. Končno je še izjavil, da je »proti ustanavljanju protikomunističnega odbora, ker odbori so le odpori«. ²⁴⁸ Torej je Rupnik izrazil neposredni odpor proti strankarskim načrtom in njihovemu organiziranemu spremljanju po njegovem zgolj vojaške akcije.

Očitno je Rupnik politike gledal postrani in je hotel to akcijo čimprej speljati stran od njihovega vpliva, kar pa je bilo seveda obsojeno na neuspeh. Kot pomoč pri učinkovitem delovanju je za začetek hotel organizirati »osrednjo pisarno« ter propagando. Tu so se njegovi načrti še skladali z nameni političnega vodstva. Sklenjeno je bilo, da bo to osrednjo pisarno vodil kapetan fregate Janko Kregar, ki je že deloval kot nekakšen povezovalni člen med politiki in generalom. Hkrati so politiki tudi podprli Rupnika v nameri, da prevzame od Rainerja ponujeno mesto načelnika pokrajinske uprave. V nekakšno zameno pa je Rupnik sprejel predlog, da bo polk. Kokalj tista osrednja oseba, ki bo konkretno organizirala domobranstvo. Vprašanje pa je, koliko je Rupnik ob zgoraj navedenih izjavah to Kokaljevo kandidaturo jemal resno in ali ni s tem le začasno taktiziral oziroma kupčeval. Jasno je namreč bilo, da ima velike lastne ambicije ravno pri načrtih za

²⁴⁸ ARS III, Šmajd, Dnevnik, SLS, 14. 9., 18. 9., 19. 9. 1943.

organiziranje domobranstva. Že po 10. septembru so namreč politiki opazili, da Rupnik že teden (!) dni »govori, da bo napravil SNV. Kaj in kako mu bo to uspelo, bomo videli«. ²⁴⁹

Tako se je na slovenski strani t.i. vojaška akcija, to je organiziranje domobranstva, začasno osredotočila okrog Kokalja in Rupnika, pri čemer je imel prvi podporo politike in prek nje lažji dostop do častniškega kadra, medtem ko je imel general predvsem vpliv na že obstoječe »domobranske« enote, predvsem tiste v Ljubljani in pod Gorjanci, pač tudi po zaslugi svojih sinov in zeta. Po prevzemu pokrajinske uprave se je njegova možnost vplivanja na organiziranje domobranstva sicer še povečala. Vsekakor, kot smo že omenili, pa se je formalno sprijaznil s Kokaljem ter ga je nato priporočil Rösenerju kot pravšnjo osebo, ki bo s slovenske strani organizirala domobranstvo. Rösener namreč po lastni izjavi ni poznal nobenih primernih osebnosti in se je zato obrnil na Rupnika, da bi mu »imenoval primerneга človeka. Zglasil se je Kokalj«. Seveda pa je Rösener dobil od Rainerja nalogo, da on vzpostavi »slovenske vojaške enote«. Splošne predloge o značaju in uporabi domobranstva, ki jih sicer ne poznamo, a so se verjetno skladali z vsebino poprejšnjih razgovorov z Rupnikom in Šmajdom, je Rösener predložil vrhovnemu komisarju. Po nekaterih povojnih Rösenerjevih izjavah bi lahko sklepali, da je predvideval »jakost domačinskega zbora 12–14.000 mož, ki bi bili začasno organizirani le v četah, toda sčasoma bi lahko bila vzpostavljena tudi ena divizija...« Rainer je to odobril, ker pa je Ljubljanska pokrajina glede policijskega aparata še spadala pod Italijo, je nato to moral potrditi še najvišji vodja SS in policije Karl Wolff. Le-ta je nato Rainerju poslal izvršilne odločbe oziroma »ukaz o postavitvi«. Tedaj se je torej pri Rösenerju pojavil Kokalj. General ga je sprejel ter mu ponudil, da z njim sodeluje pri vzpostavljanju domobranstva. Kokalj

²⁴⁹ ARS III, Šmajd, Dnevnik, SLS, 19. 9., 20. 9. 1943; ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Poročilo Medveda 19. 9. 1943.

je »pristal« ter v dokaz svoje lojalnosti po Rösenerjevih besedah prinesel celo priporočilo o svoji politični zanesljivosti, ki ga je izdalo »državno mladinsko vodstvo« v Berlinu. Zakaj ravno mladinsko vodstvo, ko pa Kokalj ni bil več rosno mlad, ne vemo, pa tudi sicer ta podatek zveni malce smešno. Polkovnik ga je nato še večkrat obiskal z nalogo, da mu poda ustrezne predloge o formaciji domobranstva, o imenih oseb, ki bi ga vodile, o organizaciji raznih služb, ki bi bile potrebne za nemoteno delovanje ipd. Toda očitno ni pokazal kakšne posebne iniciativnosti ter ni imel pravih idej, tako da je kmalu izpadel iz igre, o čemer pa bomo še govorili.²⁵⁰

Dne 19. septembra je v Ljubljani Slavko Skoberne v že omenjenem poročilu navedel, da skupina Vuka Rupnika pod Gorjanci potrebuje častnike, zdravnike in podobne kadre in tudi material. Že naslednjega dne je Kregar poročal politikom, da se v Brežice odpravljajo dva častnika, podčastnika, zdravnik in duhovnik kot prva pomoč Rupniku. Toda politiki so se še zmeraj bali tudi partizanskega napada na Ljubljano ter so na to opozarjali tudi Rupnika. V naslednjih dneh je novoustanovljeni Protikomunistični odbor, ki se je konstituiral na svoji prvi seji 22. septembra, pokazal veliko aktivnost. Sproti je analiziral spreminjajoči se položaj, skušal je pridobiti čim večje število ljudi za »vojaško akcijo« ter pritiskal na Rupnika, ki je po svoji liniji tudi delal za čim hitrejšo organiziranje domobranstva. Obe akciji, čeprav ne povsem usklajeni, sta čez nekaj dni pripeljali tudi do javnega nastopa nove formacije, s čimer je vsaj za javnost le-ta pričela tudi obstajati in delovati. Rupnik se pri tem ni hotel povsem pomiriti s precej odločujočo vlogo Protikomunističnega odbora v ozadju. Krog njegovih pristašev, ki se je tedaj že oblikoval, je skušal zato omenjeni odbor nekako izriniti in mu odvzeti pobudo ter je zato sprožil akcijo za oblikovanje nekega drugega podobnega odbora. Jože Sodja je svojemu odboru tedaj že poročal o sestanku Stražarjev, Glavača in ljotičevcev ter menda tudi predstavnikov Katoliške akcije, ki so razpravljali o nameri, da bi izvedli nekakšen oklic na narod ter izročili spomenico Rupniku. Vodstvo SLS je to pobudo označilo za negativno, češ da je to »le še en poskus torpediranja stranke«.²⁵¹ Sumilo je, da je zadaj nekdo od mlajših, ki »ne izbirajo sredstev za dosego svojih osebnih namenov«. Toda že pred tem je bil v Protikomunistični odbor pritegnjen prav »mlajši« Mirko Javornik in Šmajd se je pogovarjal z dr. Cirilom Žebotom, ki je bil podobno eden od mlajših voditeljev, konkretno Stražarjev. Slednji je izrazil pripravljenost za pristop k protikomunističnemu boju. Res pa je, da je Žebot, ki ga je iskal Gestapo, že oktobra odšel v Italijo in se neposredno v Ljubljani ni več udeleževal.²⁵²

Omenjeni poskus prorupnikovega odbora ni uspel, če pa bi, bi bila verjetna

²⁵⁰ ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Rösenerjeva izjava, str. 2; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2382, 2383, 2478, 2479, 2510. Anton Kokalj je bil polkovnik kraljeve jugoslovanske vojske ter med drugim tudi poveljnik polka kraljeve konjeniške garde. Kasneje je bil poveljnik primorskih domobrancev, konec aprila 1945 je izginil v bližini Gorice.

²⁵¹ ARS III, Šmajd, SLS, zapis 20. 9. 1943.

²⁵² ARS III, Šmajd, Dnevnik, 19. 9. 1943; Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 305.

njegova poglobitna razlika od Šmajdovega odbora način delovanja, deloval bi javno kot neposredna in aktivna podpora Rupnikovi upravi. Seveda pa so vsi takratni potencialni člani tega odbora že tedaj in tudi kasneje zelo aktivno delali za Rupnika in za domobranstvo tudi v njegovih vrstah in to predvsem na propagandnem in ideološkem področju, kot posamezniki ali pa kot člani omenjenih grupacij. V nasprotju z njimi so se ustanovitelji Protikomunističnega odbora 20. septembra odločili, da ostanejo v ilegali, oziroma da bo ostal odbor tajen ter bo na nastajajoče domobranstvo vplival le prek »svojih« častnikov. Istega dne so ugotavljali, da se je Rupnik dogovoril z Rösenerjem za vojaško organizacijo ter so zato skrbno dodali, da bodo skušali vplivati tudi na Rupnika, da jim stvar ne zapelje v napačne vode. Za pravilno »krmarjenje« Rupnika naj bi seveda poskrbela predvsem Kregar z že omenjeno »osrednjo pisarno« ter Kokalj kot tisti častnik, ki mu je bilo formalno poverjeno organiziranje domobranstva. V nadaljnji fazi pa so seveda računali s častniki, ki so jih prav tedaj, vsaj nekatere, že napotili h Kokalju, da jih pri tem uporabi.²⁵³ Dokler niso 21. septembra zvedeli, da je padel tudi Turjak, so pritiskali na Rupnika in druge častnike, da je treba iti na pomoč, a običajni odgovor je bil, da bi bilo poslati ljubljanske enote MVAC proti Turjaku isto kot poslati jih v gotovo smrt, pač glede na partizansko premoč in oborožitev. V bistvu pa je odbor Rupniku dejansko le prepustil vodstvo pri organiziranju, kar je bilo logično glede na njegovo avtoriteto in enote, ki jih je nekako že obvladoval v Ljubljani in posredno tudi pod Gorjanci. Določeno vlogo je pri tem imelo tudi dejstvo, da je bil prav takrat imenovan za predsednika pokrajinske uprave. Istega dne je odbor, kot že rečeno, analiziral položaj in podal več predlogov, vse z namenom preprečiti nadaljnjo partizansko ekspanzijo ter pospešiti organizacijo domobrancev, posebej za Ljubljano je bilo namreč rečeno, da je treba pohiteti, »dokler niso komunisti še urejeni«.²⁵⁴ Odbor je tako svojo dejavnost omejil na pospeševanje, vplivanje in kontroliranje. Že na naslednji seji 23. septembra je v ta namen sklenil k Rupniku poslati delegacijo, ki bi naj pritisnila v zgoraj omenjeni smeri. Posebej je poudaril, da je treba urediti potrebno propagando za domobrance, uvesti protikomunistična predavanja na radiu ter seveda pritegniti čim več sposobnih slovenskih poveljnikov. Za slednje naj bi veljala strokovna in moralna usposobljenost, ki pa ne sme biti »v nasprotju s čustvovanjem in mišljenjem moštva.« S tem zadnjim so člani odbora verjetno mislili na možnost, da pride do nerazumevanja in celo do sporov med moštvom, ki je bilo večinoma katoliško usmerjeno in pod vplivom SLS, ter častniki, ki naj bi bili večinoma jugoslovenarsko in četniško usmerjeni, kar se je deloma pokazalo tudi v nekaterih dogodkih pred kapitulacijo Italije. Iz tega je verjetno sledilo, da bi imeli prednost katoliško usmerjeni častniki, drugi pa bi morali spoštovati mišljenje svojih podrejenih. Posebna zahteva odbora, ki je postajal pri svojih ugotovitvah vse bolj konkreten, je bila, da se pri vojaških akcijah proti partizanom, ki bodo sledile,

²⁵³ ARS III, Šmajd, SLS, Dnevnik, 20. 9. 1943.

²⁵⁴ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 22. 9. 1943; Stanko Kociper, Ustanovitev in žaloigra slovenskega domobranstva. Tabor 1970, št. 7, str. 174.

čimbolj varuje premoženje in življenje prebivalstva krajev, ki so se izkazali za izrazito protikomunistične, a so trenutno pod partizansko zasedbo. Nadalje naj bi se tudi dovolilo razobešanje slovenske zastave (Rösener o tem Šmajdu ni hotel dati dokončnega odgovora), Italijanom pa se ob vsem tem ne sme zaupati prav nič več.²⁵⁵

General Rupnik je potemtakem tedaj imel vsaj delno podporo političnega vodstva, dela častnikov in tudi nemških oblasti, da nadaljuje z delom pri organiziranju domobranstva. Pri tem bi bilo seveda zanimivo vedeti, v kakšnem smislu je razumel omenjeno Rainerjevo obvestilo, v katerem je bilo med drugim tudi poudarjeno, da je organizacija zaupana Rösenerju. Mogoče v tem smislu, da je Rösener za domobranstvo na nemški strani le odgovoren, medtem ko bi bilo izvajanje te organizacije povsem prepuščeno slovenski strani. Kakorkoli že, ob Rösenerjevi odsotnosti iz Ljubljane je ocenil, da ima pooblastilo in da je hkrati tudi njegova dolžnost, da ob problemu domobranstva stori odločilni preboj v javnosti ter s tem prične tudi z novačenjem ter povsem konkretnim organiziranjem nove formacije. Po pričevanju dr. Stanka Kocipra je po prevzemu poslov na pokrajinski upravi prve dni upravne zadeve prepustil načelniku upravnega oddelka dr. Josipu Hubadu ter se vrgel predvsem na organiziranje domobranstva. Omenjeni preboj je nameraval pričeti s posebnim javnim proglasom, ki bi dejansko oznanil ustanovitev domobranstva ter hkrati pozval k pristopanju v njegove vrste. Po lastnih besedah po vojni naj bi mu sicer že sam vrhovni komisar 21. septembra v Celovcu naročil, da sestavi tak proglas kot naznanitev ustanovitve »Slowenische Hilfspolizei« ter mu pri tem dal tri osnovne smernice – da bo ta formacija omejena le na Ljubljansko pokrajino, da bo mobilizacija vanjo na prostovoljnem načelu in da bo usmerjena izključno proti partizanstvu. »Oglas« naj bi sestavil že 22. septembra popoldne, po razgovoru s časnikarji ob razglasitvi za predsednika pokrajinske uprave. Pri sestavljanju besedila sta po pričevanju Kocipra sodelovala njegov sin Evgen Rupnik ter magistratni tajnik za kulturo Ante Gaber. Osnutek proglasa je sam general prevedel v nemščino. Napisan je bil v »narodnem duhu«, vseboval pa je tudi nekatere morbidne izraze kot npr. »boljševiški polljudje« ali »judovski tiran sveta«. Drugače je apeliral na slovensko narodno zavest in na dolžnost, da se ta narod bori za svoj obstanek in za svojo bodočnost ter zato mora, oprt na nemško vojno silo, »pokončati bandite v kratkem in gotovo«. Nato naj bi domobranci prevzeli varovanje vzpostavljenih razmer, obnovo in zaščito domačij, skratka, vzdrževali bi naj red in varnost. Na koncu torej sledi poziv: »Sleherni pošteno misleči in za blaginjo slovenskega naroda skrbni ter za boj sposobni Slovenec, star 18 do 35 let, se takoj prikladi v službo z orožjem za prostovoljca-domobranca v šoli na Prulah pri poveljstvu slovenske narodne brambel!«²⁵⁶ Ta osnutek je Kregar nato nesel v Rösenerjev štab, toda

²⁵⁵ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 23. 9. 1943.

²⁵⁶ ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1979; Stanko Kociper, Ustanovitev, str. 175–176; Tabor 1983, št. 1–2, str. 18, faksimile Rupnikovega osnutka; Pisna izjava dr. Stanka Kocipra 9. 11. 1997.

le-ta, oziroma natančneje, vodja koroškega državnega propagandnega urada dr. Karl Lapper mu je besedilo temeljito predelal, oziroma mu vrnil povsem drugačen razglas, ki ga Rupnik ni hotel podpisati. Rupnik ob tem v svojih spominih ni pozabil omeniti, da je bil dr. Lapper do leta 1937 še član Komunistične partije Nemčije!

Dejansko je bil v tem razglasu z naslovom »Poziv za ustanovitev Slovenske domobranske legije« (torej naj bi še ne bila ustanovljena) in ga je podpisalo neobstoječe »Poveljstvo slovenskih domo-

brancev«, jezik še bolj podoben drugim izdelkom tedanje nacistične propagandne mašinerije. Le-ta se potem vse do konca vojne v tisku in na radiu pojavlja tudi na tleh Ljubljanske pokrajine in Primorske. V začetku proglas ne pozabi omeniti izdajstva italijanskega kralja in kliče zahrbtnega maršala Badoglia, nato se omenja nevarnost, da bi bila tudi slovenska domovina s pomočjo anglo-ameriške plutokracije izročena boljševizmu. Slovensko pobožno in pridno ljudstvo bi bilo pahnjeno v trpljenje, nasilstvo, lakoto, rop, umor »brezsrčnih robotnikov kakor nečasnih pomagačev v korist židovske svetovne tiranije«. Da se to prepreči, je na povelje Führerja prišla k nam velikonemška vojna sila, da nas zaščiti. Nato sledi odstavek s slavošpevi nemškemu vojaku in Nemčiji, ki je edina trdnjava zoper boljševizem in kapitalizem. Da pa bosta ta dva premagana, se z namenom »obstoja naše domovine« poziva v boj zoper komunistične bandite. Omenja se nato še Rupnikov nastopni proglas ter še slovenske poveljnike, ki bodo poveljevali v slovenskem jeziku. Zato naj se Slovenci že omenjene starosti prostovoljno javijo v Slovensko domobransko legijo, konkretno na poveljstvu »Slovenskih domobrancev« v mestni hiši na Ambroževem trgu 7 v Ljubljani, na deželi pa pri pristojnih občinskih uradih.²⁵⁷

²⁵⁷ Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK), B 2344; Slovenec, 24. 9. 1943; Jutro, 24. 9. 1943.

Besedilo tega proglasa dokazuje, da se je Rupnik pri presoji nemške politike precej uštel in šel preveč v »narodno smer«, kar pa se tedaj zanj še ni pokazalo v morebitnih negativnih posledicah, mogoče zgolj zato, ker Rösenerja ni bilo v Ljubljani, če seveda ne upoštevamo že tega, da je bil njegov razglas enostavno prezrt. Iz tega se tudi vidi, da je bila t.i. »Slovenska domobranska legija« iznajdba nemške propagandne službe, ki pa se je vendar nato kot simboličen organizacijski okvir, predvsem pa kot pojem obdržala še več kot en mesec. Naslednjega dne je bil razglas dan v javnost v obliki lepakov in letakov, 24. septembra pa sta ga objavila tudi dnevnika Jutro in Slovenec z neznatnimi jezikovnimi popravki. Dejansko je bilo v Rupnikovem nesojenem besedilu domobranstvo predstavljeno kot domača, slovenska akcija, ki se bo na nemško vojno silo le »oprla«, medtem ko je v Lapperjevi inačici zelo poudarjeno vodstvo Nemčije ter nemška vojna sila, »ki nas bo ščitila«.

Rupnik se je tako že na začetku čutil do neke mere odrinjenega, toda po lastnih besedah je vplival »obilazno«, čeprav se je prve dni še loteval nekaterih konkretnih akcij. Že naslednjega dne, ko je Kokalj Protikomunističnemu odboru sporočil, da je bil od Rupnika »povabljen, da prevzame poveljstvo nad domobranstvom« in da je to sprejel, pri čemer naj bi pod domobranstvo prišla še policija in orožništvo, je Rupnik izdal svoje prvo povelje, s katerim se je enostavno razglasil za poveljnika domobranstva. Kokalju seveda ni nameraval prepustiti poveljstva, saj ga je imenoval le za »inšpektorja slovenske domobranske legije«. Res pa je, da se je Rupnik obeh ukrepov lotil z določeno rezervo, le do »sprejema daljnjih navodil s strani SS-Gruppenführerja«. Podčrtal je, da že obstoječe domobranske enote v Ljubljani ali izven nje ostajajo podrejene nemški vojski oziroma Gruppenführerju. Obveščal je nadalje podrejene, da je vpis prostovoljcev od 27. septembra v prostorih Srednje tehnične šole, da bo za začetno urjenje skrbel major Stevo Radaković in da se bo o stanju domobranstva med Ljubljano in Planino informirala skupina častnikov na čelu z Evgenom Rupnikom, ki pa se mora seveda pred tem javiti pri polk. Oertlu na Vrhniki. Za intendanco ipd. je bil za začetek zadolžen major Franc Cokan in končno, kot že omenjeno, »nadzor nad službami omenjenimi v tem povelju, vodi gospod polkovnik Anton Kokalj, v svojstvu...« Naloga Kokalja kot inšpektorja naj bi bila torej po Rupnikovem mnenju zgolj nadzorstvo.²⁵⁸

Protikomunistični odbor se za te podrobnosti ni veliko menil ter je sklenil Kokalja vsestransko podpreti ter hkrati priporočil čimprejšnje formiranje sprejemnega odbora za prijavitelce, obveščevalnega ter še propagandnega odbora, vse tri pa naj bi po njegovem vodil prav Kokalj. Zanimivo je Rupnikovo utemeljevanje, zakaj je »začasno« sebe proglasil za poveljnika domobranstva. Po njegovem kasnejšem pričevanju zato, da bi mu »podtaknil« povelje, namenjeno dvigovanju morale, poštenja in ugleda domobrancev. Že takrat pa naj bi videl, da v domobranstvo vdira strankarstvo že od vsega začetka in da je imela posebno

²⁵⁸ ARS II, AP, fasc. 274/I, Povelje komandanta Slovenskega domobranstva 25. 9. 1943.

Straža pri tem velike uspehe.²⁵⁹ V resnici so bili pripadniki tega društva v protikomunističnem boju in z njim zvezanimi konkretnimi dejavnostmi izredno aktivni in očitno tudi ambiciozni. Že 27. septembra je njihov voditelj dr. Ciril Žebot v njihovem imenu pisal Kokalju in ga obvestil, da »stavlja na razpolago vse Stražarje za protikomunistično borbo.« Kokalj je njihovo ponudbo vzel zares ter jih je že kmalu precej pritegnil k organizaciji domobranskih enot in štabnih odsekov, toda to po drugi strani ni bilo všeč vodstvu njegove stranke, tako da ga je kaplan Križman čez teden dni že moral opozoriti, da preveč »forsira« Stražarje.²⁶⁰

Liberalna struja v protikomunističnem taboru je bila tedaj še precej zmedena in neorganizirana in očitno še pod vtisom neuspeha četniške akcije oziroma izrecno katastrofe v Grčaricah. Četniški vodja major Karel Novak je po Grčaricah in Turjaku očitno dvignil roke ter je zaradi neuspeha organizacije Jugoslovanske vojske delno upravičeno obtožil stranke in njihove vojaške organizacije – legije. 20. septembra je vodstvom vseh treh legij poslal pismo z obrazložitvijo svojih pogledov ter hkrati razrešil legije vseh obveznosti do Jugoslovanske vojske, »ki se bo v bodoče obračala neposredno na jugoslovanske vojne obveznike«. Toda vsaj vodstvu SLS še na misel ni prišlo, da bi v novem položaju svojo legijo razpustilo in je 25. septembra sklenilo, da Slovenska legija ne preneha, da ostaja naprej ilegalna, svojim poveljstvom pa mora izdati povelje, da se vsi njeni pripadniki brez odlašanja prijavijo v Slovensko domobransko legijo. Podobno so svetovali še obstoječim (?) formacijam MVAC po raznih krajih, da se prijavijo ter formalno vključijo v domobransko legijo.²⁶¹ Liberalci so sicer pristali na sodelovanje v Protikomunističnem odboru šele konec oktobra.

Majorja Novaka so v Ljubljani Nemci hoteli aretirati, a se je izmaknil z odhodom v Rim, toda tudi od tam je po svojih zvezah delno vplival na nekatere častnike, ki so se vključili v domobranstvo.²⁶² Vodstvo SLS je bilo zaradi tega nejevoljno ter je o tem obvestilo Ivana Avseneka v Rimu, pri čemer je posebej poudarjalo negativno vlogo stotnika Janka Debeljaka, ki ga je imelo v želodcu še iz časov njegovega delovanja v Novem mestu pod italijansko okupacijo. Seveda so se tedaj bivši jugoslovanski kraljevi častniki znašli v posebnem položaju. Sedaj, ko se je formiralo domobranstvo pod nemškim pokroviteljstvom in pomočjo, jih je strankarsko vodstvo, najprej SLS, nato pa tudi JNS, napotilo v njegove vrste z nalogo, da prevzamejo poveljniška in sploh vodilna mesta. Če pri tem zanemarimo njihova osebna stališča do tega problema, so se vsekakor bali reakcij pri kraljevski vladi v Londonu in s tem tudi zaveznikov, po drugi strani pa se je v Ljubljani s

²⁵⁹ Rupnik, str. 37. Zanimivo je, da je Rupnik prav Kregarja prosil, da v njegovem imenu opazuje Protikomunistični odbor oziroma stranko, in prav on ga je tudi obveščal o dogajanju v odboru. Torej je bil stotnik nekakšen Rupnikov agent ter je svojo stranko varal!

²⁶⁰ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 27. 9. 1943, 2. 10. 1943.

²⁶¹ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 25. 9. 1943.

²⁶² ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Medved Oljarju 19. 9. 1943, 22. 11. 1943; ARS III, Šmajd, SLS, zapis 23. 10. 1943; Aleksander Bajt, Bermanov dosje. Ljubljana 1999, str. 298 sl., 1013 sl.

strani Rupnika vse bolj ostril režim do tistih, ki ne bi hoteli vstopiti v novonastalo domobranstvo. Poleg tega so morali od ekstremnih protikomunistov poslušati očitke, da so po 8. septembru izdajali ukaze za nenapadanje partizanov in za obrambo pred Nemci, kolikor je pri tem pač šlo za častnike, ki so bili pri MVAC ali pri četnikih. Vsaj podpolk. Peterlin se je branil in poudarjal, da je on ravnal drugače, toda tudi on je bil bivši kraljevi častnik, ki je prisegel, in s tem po svoje razklana osebnost. Kokalj ga je namreč želel postaviti za načelnika domobranskega štaba. Peterlin je nato šel k polk. Vauhniku, ki je imel radijsko zvezo, ter ga je prosil, da povpraša vrhovnega poveljnika Jugoslovanske vojske, to je Mihailovića, ali lahko vstopi v domobranstvo. Čez nekaj dni je po Peterlinovem pričevanju prispel Mihailovićev odgovor v obliki zapovedi (!), naj Peterlin vstopi v domobranstvo, v katerem pa mora opravljati posebne naloge, in sicer: zbirati informacije o nemških četah v korist zaveznikov in pri tem javljati premike in Transporte, izvajati možne sabotaže, podpirati ilegalno, ki se bo bojevala proti okupatorju, z vsem materialom. Preprečiti je treba, če se le da, odvažanje ljudi v Nemčijo in najvažnejša naloga, organizirati je potrebno domobranstvo tako, da bo sposobno v trenutku zavezniške invazije le-to olajšati, in sicer z napadom na Nemce v hrbet.²⁶³ Nimamo nobenih namigov, ki bi kazali na to, da je to Mihailovićevo povelje veljalo tudi za ostale častnike, razen če ni bilo samoumevno, da bo Peterlin to naročilo prenesel »navzdol«. Kar se tiče tedanjega odnosa do Jugoslovanske vojske, naj povemo še to, da je kljub (začasnemu) popolnemu razhodu med SLS in Novakom Protikomunistični odbor že na svojem prvem sestanku sklenil opozoriti Jugoslovansko vojsko, da »so partizani po deželi pobrali precej naših vodilnih in jih kot talce odpeljali na Kočevsko«.²⁶⁴

V snujočem se Kokaljevem štabu, ki naj bi vodil domobranstvo, je tako načelnik štaba postal Peterlin, Kokaljev namestnik pa podpolk. Franc Krener. Stotnik Kregar je postal šef propagandne pisarne, nekakšen zvezni častnik med Rupnikom in politiki in nato še Rösenerjevim štabom. Častniki, ki so se vključevali v domobranstvo in javljali Kokalju, so prihajali tja iz več »virov«, to je na pobudo Protikomunističnega odbora, Rupnikove okolice ter prek že obstoječih enot – bivših vaških straž, ki so se zbrale v Ljubljani ali pod Gorjanci, oziroma so bile na Notranjskem. Kot zanimivost naj navedemo, da je bilo nato sredi oktobra v štabu »zaposlenih« 75 ljudi, od tega 36 častnikov, 11 podčastnikov in 25 civilnih uradnikov.²⁶⁵

Toda enote in njihovi častniki na podeželskih območjih niso sodelovali od blizu in dobresedno pri organizaciji domobranstva, kajti sprva se je ta pojem omejeval predvsem na organiziranje osrednjega štaba ter njemu dodeljenih služb, to pa se je seveda odvijalo izključno v Ljubljani. Enote zunaj Ljubljane so se organizirale delno po svoje in se »priključevale« oziroma pričele »šteti« za del

²⁶³ Peterlin, str. 13–14. Seveda pa Mihailovićevo dovoljenje ni moglo veljati za generala Rupnika, ki je že veljal za kolaboracionista in kvislinga.

²⁶⁴ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 22. 9. 1943.

²⁶⁵ ARS II, AP, fasc. 18/I, Seznam osobja na službi v Organizacijskem štabu.

tega domobranstva. Ime »domobranstvo« so sicer hitro prevzele, toda šlo je predvsem za vključitev v organizacijsko in poveljevalno strukturo nove formacije, kar je seveda šlo nekoliko počasneje.

Svojemu zetu stotniku Suvajdžiču je Rupnik v Ljubljani sprva zaupal organiziranje nekakšne ljubljanske milice za primer partizanskega napada na mesto. Stotniku so Nemci že takoj na začetku dodelili inštruktorja z znanjem slovenskega jezika. To je bil por. Pristolisch, ki je pospešeno pomagal pri organiziranju enot v čete in vode ter seveda tudi pri borbenem usposabljanju. Dovoljenje za takšno organiziranje naj bi Rupnik dobil po osebnem posredovanju pri Schluiferju in Oertlu že 10. septembra. Že zvečer omenjenega dne naj bi na šentjakobski šoli kot začasni vojašnici nove, še neimenovane enote, zavihrala slovenska zastava.²⁶⁶ Nato so prišli še pripadniki brigade Triglav z Zapotoka pod poveljstvom stotnika Cerkvenika. Enota je tako zelo narasla, okrog 20. septembra je štela že čez tisoč mož. K njej so se tedaj fizično ali simbolično priključile tudi druge enote v Ljubljani in okolici, ki pa so v prvih dneh nemške okupacije doživljale različno usodo. Nekaj vaških stražarjev so Nemci, kot že znano, aretirali in zaprli na ljubljanskem velesejmu skupaj z italijanskimi ujetniki. Ko so jih že prepeljavali v Šentvid, jih je opazil Rupnikov uslužbenec Mirko Kunčič in Rupnik je nato izposloval njihovo izpustitev. Šlo je predvsem za razoroženo enoto vaške straže v Dravljah, ki se je nato čez nekaj dni vsa prijavila v novo formacijo ter tudi dobila vrnjeno orožje. Tudi posadka v Klečah je bila razorožena, a njeni člani izpuščeni domov. Njen poveljnik por. Janez Kos se je takoj priključil novemu domobranstvu, postal spet poveljnik in vodnik, tokrat 15. čete na Ježici, kasneje pa je odšel k domobrancem na Primorsko.²⁶⁷ Nemci so razoroževali vaške straže le prve dni po 8. septembru, če pa so kasneje prišli v stik s kakšnimi »novimi«, so ukrepali že bolj strpno, kajti bilo je že skoraj na vseh ravneh »zmenjeno«, da se bodo bivši vaški stražarji bojevali še naprej proti partizanom na nemški strani, in to je postajalo jasno tudi že v

²⁶⁶ ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1940; Stanko Kociper, Ustanovitev, str. 147; ARS II, AP, fasc. 279/I, Alfonz Cepuder dr. Resku, brez datuma.

²⁶⁷ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 10. 9., 11. 9., 17. 9., 18. 9., 19. 9. 1943; Janez Orel, V spomin komunistični žrtvi. Tabor 1970, št. 5-6, str. 110.

javnosti. Že 13. septembra so tako obveščevalne »Vesti« pisale, da Nemci računajo, »da bodo vaše straže takoj prevzele javno varnost«. Isti vir je ob prihodu brigade Triglav v Ljubljano pisal, da bodo njeni pripadniki »prevedeni« v Slovensko narodno vojsko, da jim je obljubljena oskrba in nova obleka – italijanska s kranjskimi grbi na rokavih. Protirevolucionarna obveščevalna služba je bila potemtakem dobro obveščena o vseh tedaj potekajočih pogajanjih, zanimivo pa je vsekakor poimenovanje bodočega domobranstva kot »Slovenska narodna vojska«. Že 21. septembra naj bi ta vojska šla v svojo prvo akcijo proti Škofljici, vendar pri tem ni bilo bojev, opravili so zgolj pohod na Orle in Rudnik.²⁶⁸ Postopoma se je v to novonastajajočo »SNV« vključila tudi posadka pri Sv. Urhu, ki se je deloma že 11. septembra vrnila na postojanko. 17. septembra je štela že 50 moških, je že pregledovala okolico, pred tem pa je njeno poveljstvo opozorilo najbližjo nemško enoto in poveljstvo, da sploh obstaja. V noči na 19. september je postojanko napadla Cankarjeva brigada, a se je morala z izgubami umakniti. Istočasno se je bivša vaška straža na Dobrovi skoraj v celoti vrnila na postojanko, se javila Nemcem ter že načrtovala mobilizacijo.²⁶⁹ Še pred tem je že omenjena posadka v Dravljah spet dobila orožje, medtem ko ponovno zbirajoča se posadka v Devici Mariji v Polju še ni dobila orožja. Bivši vaški stražarji so se zbirali tu tako, da so polagoma kot dezertjerji prihajali iz partizanskih enot, predvsem ob priliki spopadov z Nemci, npr. ob napadu na Cerknico. V Ljubljano se je med drugimi prebilo tudi 15 članov bivše vaške straže iz Temenice.²⁷⁰

Te enote v Ljubljani in kasneje njeni neposredni okolici so se pričele imenovati enostavno 1. bataljon, a še brez določila »domobranski«. Za njegovega poveljnika je veljal že omenjeni stotnik Suvajdžić, ki je bil izredno aktiven, a se je 22. septembra smrtno ponesrečil z motorjem. S tem je Rupnik izgubil važno zaslombo med vodilnim kadrom tega bataljona. Njegov sin Evgen, ki je postal vodja prijavne pisarne oziroma »nabornega odseka«, pa še zdaleč ni bil tako aktiven niti sposoben, imel pa je tudi nizek čin. Tudi ni bil posebno priljubljen, saj so se proti njegovemu imenovanju slišali ugovori.²⁷¹ Protikomunistični odbor mu tudi ni bil naklonjen, zavzemal se je za prisilno mobilizacijo, tako da prijavni urad v bistvu zanj sploh ni bil tako pomemben. Te mobilizacije proti nemški volji seveda ni mogel doseči, o čemer bo posebej tekla beseda še kasneje. Dosegel pa je, da se je ustanovila t.i. komisija za pregled internirancev, ki so iz Italije, tudi prek Avstrije, že prihajali v Ljubljano. Komisija je že 24. septembra pričela z delom in izvajala t.i. »perlustracijo« bivših internirancev, ki so bili začasno nameščeni v osnovnih šolah na Viču in na Ledini. Odbor je tudi sklenil, da se mora v domobranstvo

²⁶⁸ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 13. 9., 16. 9., 22. 9. 1943.

²⁶⁹ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 13. 9., 16. 9., 17. 9., 20. 9. 1943; J. Š., Napad na postojanko Sv. Urh. Tabor 1969, št. 4, str. 95–96; Rudolf Hirschegger, Resnica o naši borbi. Zbornik Svobodne Slovenije 1966, str. 117–118; Ambrožič, Cankarjeva brigada, str. 296.

²⁷⁰ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 20. 9., 21. 9. 1943.

²⁷¹ Stanko Kociper, Ustanovitev, str. 178. S 1. januarjem 1944 je bil odpuščen iz Slovenskega domobranstva, spomladi istega leta pa je šel v četnike.

sprejeti tudi starejše in za boj nesposobne, ki bi pa opravljali razna pomožna dela. Komisija je do 28. septembra pregledala že precej izmed 1061 internirancev v obeh šolah, jih seveda vabila k vstopu v domobranstvo, a do takrat se jih je za to odločilo le 17. V celoti pa se je po prvem dnevu po razglasu za pristop k Slovenski domobranski legiji prijavilo 371 mož, pri čemer pa še ni jasno, ali je šlo za povsem nove prostovoljce, ali pa so bili to npr. bivši vaški stražarji iz šentjakobske šole. 1. oktobra se je kot 1000. prostovoljec prijavil sam general Rupnik, toda še 3. oktobra je polk. Kokalj izjavljal, da je bilo tedaj le okoli 800 prijavljenih.²⁷²

Domobranci so v ljubljanski okolici postajali vse bolj aktivni. Njihova straža v Slapah, spadala je k postojanki pri Sv. Urhu, je 21. septembra že aretirala partizansko aktivistko, ki naj bi bila kriva za ustrelitev ujetnikov na Osredku. Na Ježici so domobranci naslednjega dne preprečili prehod Save neki skupini partizanov, je pa res, da so take in podobne vesti takrat bile nezanesljive. Iz šentjakobske čete se je že omenjena četa preselila na Rudnik, a tam je imela težave z razbitimi bunkerji pa tudi hrane od Nemcev ni dobivala redno. Čez nekaj dni naj bi partizani spet napadli Sv. Urh, medtem ko so se domobranci iz Loga skupaj z Nemci 25. septembra že udeležili akcije pri Ključu. Takrat domobranci kljub večkratnim napovedim še vedno niso zasedli ljubljanskih blokov, pač pa so skupaj z nemškimi organi sodelovali pri nekaterih preiskavah v mestu. Posadka na Dobrovi je do konca septembra narasla na 50 mož in je mobilizacijo že opravila, posadka v Dravljah pa je patroljirala v smeri proti Babni gori. Ponovno se je dokončno oblikovala tudi postojanka v Devici Mariji v Polju, kjer je 30. septembra poveljstvo prevzel stotnik Albin Vesel.²⁷³ Poveljniku domobranstva, to je bil tedaj še Rupnik, je poročal v imenu »Poveljstva Slovenske Domobranske legije Devica Marija v Polju«. Rupnik je poročilo prejel in vidiral. Skušal je omenjeno protipartizansko aktivnost še spodbuditi ter je istega dne, to je 30. septembra, izdal drugo (in zadnje) povelje »Slovenskemu domobranstvu«, ki je bilo namenjeno »vsem aktiviranim postojankam SD«. Zanimivo pa je bilo predvsem to, da povelja ni več podpisal kot poveljnik domobranstva, temveč samo kot predsednik pokrajinske uprave. Šlo je seveda za nelogičnost, saj predsednik ni mogel izdajati nobenih povelj, toda lahko je šlo za lapsus, pa tudi če je šlo za zavestno dejanje (mislimo na podpis), to v tedanjem položaju, ko razmerje sil še ni bilo dokončno jasno razvidno, ni bilo posebno v oči bijoče. Povelje je bilo napisano dvojezično, vzporedno nemško in slovensko, v njem pa je general ukazal vsem samostojnim oddelkom domobranstva, ki torej niso bili vezani na neposredno sodelovanje z nemško vojsko ali policijo, da, kjerkoli se pokažejo »oboroženi banditi«, jih morajo brez odlašanja napasti in pokončati. Če je mogoče, jih je treba seveda ujeti in oddati postojankam nemške vojske oziroma policije, njim

²⁷² ARS I, VOS-II-6, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 28. 9. 1943; ARS III, Šmajd, Dnevnik, 28. 9., 2. 10. 1943; Jutro, 2. 10. 1943; Mikuž, Pregled III, str. 46.

²⁷³ ARS II, AP, fasc. 111a/I, Vesti 21. 9., 22. 9., 27. 9., 28. 9., 30. 9. 1943; ARS III, Rupnikov proces, št. 1172, dopis stotnika A. Vesela Poveljstvu SDL 30. 9. 1943; ARS I, VOS-II-6, Vladimir Svetina poroča CK VOS 29. 9. 1943.

pa je potrebno o vseh akcijah tudi poročati.²⁷⁴ Zanimiv je tudi uvod v to povelje, v njem namreč general ni mogel obiti tedaj modne kritike prejšnje italijanske uprave, kajti, »da se konča pasivno zadržanje domobranstva (? op. pis.), ki so ga med italijansko zasedbo badoljevski štabi uprav kultivirali, ukazujem ...«.

Če se je Rupnik po eni strani tudi kot poveljnik prizadeval za čim hitrejši razvoj domobranstva, pa je kot predsednik pokrajinske uprave na drugi strani moral pristati tudi na ukrepe, ki niso šli neposredno temu v prid. Mislimo npr. na problem železničarjev ali drugih za vojne razmere pomembnih poklicev, ki jih v domobranstvo niso smeli sprejemati, saj se je njihova služba štela za obvezno civilno službo. Za železničarje je to zaukazal šef personalne službe nemškega zastopstva pri Železniški direkciji v Ljubljani.²⁷⁵

Toda na voljo so bile seveda tudi druge poti za pridobivanje prostovoljcev. Člani Slovenske legije so bili, kot že omenjeno, dolžni pristopiti k domobranstvu. Da bi ta proces pospešil, je njen član Franc Frakelj na Selu v Mostah nameraval 2. oktobra organizirati javno manifestacijo, toda »višje« (nemške) oblasti so to prepovedale, tako da se je prireditev spremenila v informativni sestanek prostovoljcev »SDL« v manjšem obsegu. Prisotnih je bilo le okrog 300 ljudi, kljub temu, da sta 30. septembra poziv za udeležbo razposlala tako domobranski štab kot vodstvo Slovenske legije. Za to prireditev si je zelo prizadeval tudi por. Danilo Capuder, organizator v obveščevalnem domobranskem uradu.²⁷⁶ Ta urad, v katerem je delal še por. Miloš Abram, je tedaj deloval v novi domobranski vojašnici v poslopju Srednje tehnične šole na Aškerčevi cesti. Tam je imel svoj sedež tudi propagandni odsek, medtem ko je inšpektorat deloval na Beethovnovi 10. V okvir takratne »promocije« domobranstva je tedaj spadala tudi t.i. domobranska akademija, ki je bila že 3. oktobra v Frančiškanski dvorani, kot poslušalec pa se je je udeležil tudi general Rupnik. Priredili so jo propagandisti med prostovoljci iz šentjakobske šole. Obveščevalni organ »Vesti« je prireditev ocenil kot diletantsko glasbeno produkcijo in za antipropagando za domobranstvo. Posebej je poročevalca motila prevelika vloga (sumljivih) frančiškanov ter izvajanje orjunaške himne, ki jo je za to priložnost predelal Ljenko Urbančič. Isti ljudje so čez en teden organizirali tudi domobransko povorko po mestu. Urbančič se je za podporo in dovoljenje najprej obrnil na Kokaljevega namestnika polk. Krenerja, a ta se ni zganil, zato se je Urbančič zgласil pri Rupniku. Ko je le-ta slišal obrazložitev o potrebnosti take manifestacije, je dejal: »Zato vam, domobranec Urbančič, dajem povelje, da prostovoljci nastopite čimprej.« Tudi to povorko 400 ljudi, ki je korakala na čelu s slovensko zastavo, je npr. Šmajd ocenil za neuspelo, saj je menda vzbudila slab vtis zaradi premajhne udeležbe. Po drugi strani pa je bila v »legalnem« tisku deležna pretiranih pohval. Istega dne je bila

²⁷⁴ ARS II, AP, fasc. 277/II, Povelje št. 2 Slovenskemu domobranstvu 30. 9. 1943.

²⁷⁵ Arhiv Železniškega gospodarstva Ljubljana, dopis 30. 9. 1943.

²⁷⁶ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 9. 10. 1943; ARS III, Šmajd, Slovenska legija, št. 1788; ARS II, AP, fasc. 111a/II, Vesti 4. 10. 1943.

Propagandni pohod domobranskih prostovoljcev po ljubljanskih ulicah 10. oktobra 1943 (Fototeka MNZS)

na ljubljanskem radiu tudi prva t.i. domobranska ura, na kateri je govoril Stanko Kociper.²⁷⁷

Sicer pa so se v okviru domobranstva že takoj spočetka razvneli strankarski prepiri, vendar ne toliko klasični spopadi med klerikalci in liberalci, ker so slednji razen v propagandnem odseku v začetku oktobra še v glavnem stali ob strani, temveč med t.i. starimi in mladimi v okviru SLS. Od liberalcev so tedaj šli k domobranstvu samo t.i. »rupnikovci«, to se pravi orjunaši, ljotičevci, pa sin Evgen, Ljenko Urbančič, Slavko Krek itd., medtem ko pa »pravih« liberalcev še ni bilo zraven. Pri katoliškem taboru so bili mladi v ofenzivi, npr. že omenjeni Stražarji, ki so poslali kar skupinsko prijavo s prošnjo, da se jim dodeli »inteligentno delo v zaledju«. Kokalj, ki je bil delegiran prav od SLS, ni imel avtoritete in se v tem strankarskem vrvežu ni preveč dobro znašel. Prišel je pod vpliv Stražarjev, a se je s tem zameril vodstvu stranke, še važnejše pa je bilo, da ga častniki, ki so si povečini želeli čim manj strankarskega vpletanja v vojaške zadeve, niso cenili. Polkovnik je menda tudi preveč poudarjal vlogo vere ter je na domobranski pozdrav »Slovenski domobranci, zdravo!« vpeljal odgovor »Bog z nami« itd. Tudi na ožjem vojaškem in organizacijskem področju se ni preveč izkazal, nemškemu zveznemu častniku je poslal le nekaj dopisov, ki pa so po vsebini še najbolj spominjali na ovadbe oziroma na navadne tožbe. Tako ni bilo čudno, da je izgubil

²⁷⁷ Ljenko Urbančič, Ob rojstvu slovenskega domobranstva. Slovenski obzornik v Avstraliji, št. 1, sept. 1975, str. 14; ARS II, AP, fasc. 111a/III, št. 61395-6; ARS III, Šmajd, Dnevnik 3. 10., 10. 10. 1943; Jutro, 5. 10., 12. 10. 1943; Slovenski narod, 4. 10. 1943.

podporo pri prav vseh dejavnikih, Stražarji pa njegovega bližnjega padca niso mogli več preprečiti.²⁷⁸ Častniki so baje kmalu zagrozili, da če ne odideta Kokalj in njegov adjutant, Stražar Leopold Klavž, gredo pa oni. Očitno ni pokazal zadostne pobude ter se je preveč prepuščal toku dogajanja okrog sebe. Začetno slabo številčno napredovanje domobranstva se je prav tako pripisovalo Kokalju, poleg tega pa se je sprl še z Rupnikom, ki se je seveda aktivno vmešaval v organizacijo.²⁷⁹ Tudi Rösener, ki je bil tedaj sicer odsoten, je zatem kmalu opazil, da je s polkovnikom nekaj narobe. Rupnik mu je o njem dejal, da sicer nekaj zna, a da ga je treba držati na kratko. Rösener je v začetku Kokalju predložil svoje želje ter mu dejal, da naj mu predloži načrte, kako si zamišlja organizacijo domobranstva. Po osmih dneh ga je prek Rupnika spet pozval k sebi, da bi mu poročal. Kokalj je prišel, a ni imel še ničesar pokazati, baje ni našel dovolj primernih častnikov. Nato ga je čez približno deset dni še enkrat poklical, a Kokalj se sploh ni več odzval in Rösener je zato naročil Rupniku, naj mu pošlje koga drugega.

Vprašanje je, ali Kokalj res ni našel ustreznih častnikov za organizacijo domobranskega štaba, res pa je, da so tisti, ki so bili že organizirani, čezenj zabavljali. Po drugi strani so v začetku oktobra poleg njegovega inšpektorata pri »Poveljstvu slovenskega domobranstva in orožništva« obstajala samo tista telesa, ki jih je od njega že v začetku zahteval Protikomunistični odbor, to so bili naborni, propagandni in obveščevalni odsek ter komisija za pregledovanje bivših internirancev. Očitki so bili torej deloma upravičeni. Rösener je po vojni izjavil, da mu je na njegovo zahtevo Rupnik zatem poslal Krenerja, kateremu je zaupal enako nalogo. Le-ta je prišel poročat čez 14 dni in Rösener je imel vtis, da je Krener »stvar« že pred tem imel organizirano.²⁸⁰ Sam Krener v svojih spominih ta Rösenerjev sum na zanimiv način potrjuje. Trdi, da je njega, Peterlina in Kokalja že 25. septembra poklical Rupnik k sebi ter jim pričel pojasnjevati podrobne načrte o organizaciji bodočega domobranstva. Toda Krener se z njimi ni povsem strinjal, zato je njega in Peterlina general naslednjega dne razrešil vseh dolžnosti v zvezi z domobranstvom, ostal je torej le Kokalj, kar se sklada z zgoraj opisanim razvojem. Toda po Krenerjevem pričevanju je naslednjega dne z njim navezal stik šef Rösenerjevega štaba polk. Petersdorff, ki je bil seznanjen s tem, da je bil Krener pred kapitulacijo Italije ilegalni poveljnik Ljubljane in naj bi imel organiziranih 7.000 ljudi. Ponudil mu je poveljstvo nad domobranstvom, pri čemer je Krener celo lahko postavljaj pogoje, in to: enote imajo slovenske častnike, poveljevanje je v slovenščini, uporabljajo se slovenske zastave, lastne uniforme, domobranci dobijo vse vrste orožja ter še poseben statut za celotno organizacijo. Petersdorff je takoj vse odobril razen uniform, ki jih pač ni bilo mogoče takoj nabaviti. Krener je po lastnih besedah že drugi dan, to je 28. septembra, na to

²⁷⁸ ARS II, AP, fasc. 274/I, poročilo A. Kokalja zveznemu častniku začetek oktobra 1943; ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 9. 10., 16. 10. 1943.

²⁷⁹ Peterlin, str. 14.

²⁸⁰ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2383, 2479, 2510, 2515.

pristal. Načrtovala sta formacijo s 15.000 možmi, pri čemer je Petersdorff pripomnil, da naj bi bil za tako število poveljnik v rangi stotnika seveda premalo. Nato mu je naročil, da takoj prične z organizacijo.²⁸¹ Ob tem Krenerjevem pričevanju se postavlja vprašanje, ali je Krener pri tem res delal na svojo roko in mimo Kokalja in Rupnika, ali pa je mogoče delal v skladu z njima, vsaj z Rupnikom, pri tem pa preveč poudaril svojo osebno vlogo, Kokalja pa enostavno zamolčal. To slednje pa ni bilo težko, ker je bil Kokalj že sicer zelo neaktiven in je tudi lahko nastal tak vtis. Nelogično se zdi, da se je Petersdorff samostojno obrnil na Krenerja, če pa je imel od Rösenerja »mandat« Kokalj. Mogoče je tu vplivala Rösenerjeva odsotnost in pomanjkanje natančnih navodil pri njegovih podrejenih, pri tem pa so lahko prevladale Krenerjeve boljše »reference«. Pripomba, da mora biti poveljnik take formacije vsekakor višji častnik od stotnika, se je morda nanašala na Rösenerjevo idejo, da bi na čelo domobranstva postavil stotnika Vuka Rupnika, ki se je izkazal pod Gorjanci in ga je menda celo občudoval. Kasneje je v zvezi s tem prišlo celo do odkritega predloga, a je stotnik to odklonil, ker je želel spoštovati hierarhično načelo.²⁸²

Če je torej Petersdorff Krenerja nekoliko »na svojo roko« res že prej zavezal za domobranstvo, potem se ni čuditi, da je bil Rösener malce presenečen nad Krenerjevo iznajdljivostjo. Vsekakor pa ostaja dejstvo, da po drugi strani Protikomunistični odbor o Krenerju nič ne govori. Nato je 12. oktobra 1943 sledil preobrat, o čemer natančneje poroča podpolk. Vizjak. Njega ter polk. Kajfeža je k sebi poklical Rupnik ter jima sporočil, da mora v sporazumu z Rösenerjem odstaviti Kokalja, domobranstvo pa bi v svoje roke prevzela onadva, pri čemer bi bil Kajfež načelnik štaba. Vizjak je bil presenečen ter je sprva za to predlagal druge visoke častnike, ki so bili tedaj v Ljubljani, toda Rupnik je vztrajal, saj ga je cenil. Vizjaka je namreč skušal pridobiti za domobranstvo že sredi septembra, a je ta tedaj odklonil ter je nato delal pri ljubljanskem radiu. Za primer, da bi sedaj odklonil sodelovanje, je Rupnik celo grozil z internacijo vseh častnikov. Na Vizjakov argument, da je vstop v domobranstvo pač prostovoljen, je odvrnil, da za častnike ne, saj bo v kratkem kot predsednik pokrajinske uprave izdal pismeni nalog za vstopanje v domobranstvo, kar se je nato tudi v resnici zgodilo. Končno je Vizjak pristal s pogojem, da v štabu ostaneta Krener in Peterlin. Rupnik se je s tem strinjal in domobranstvo je tako dobilo nov štab. Njegov poveljnik je postal Krener, njegov namestnik in pomočnik Vizjak, medtem ko je načelnik štaba postal Peterlin.²⁸³ Tako je padel Kokalj, za katerega je Protikomunistični odbor že nekaj časa ugotavljal, da Evgen Rupnik ves čas rovari proti njemu. Dodelili so ga kot vodjo k t.i. obnovi Ljubljanske pokrajine. To je bil pravzaprav oddelek na pokrajinski upravi in naj bi izvajal obnovitvena dela, uporabljal pa naj bi prostovoljce za domobranstvo – obrtnike in druge strokovnjake. Sedež je imel v

²⁸¹ Rožman III, str. 764–765.

²⁸² ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1944–1945; Rupnik, str. 37–38.

²⁸³ Peterlin, str. 14; Vizjak, str. 8–9; ARS III, Šmajd, Dnevnik, 11. 10., 12. 10. 1943.

Delavski zbornici na Miklošičevi cesti. Konec meseca je Rupnik novo vodilno domobransko garnituro odpeljal k Rösenerju na »raport« in tako je bil štab uradno potrjen tudi z nemške strani.²⁸⁴

Konec oktobra 1943 lahko tako označimo kot pomembno prelomnico, kot sklep »nastajanja« Slovenskega domobranstva. V razmerju med nemškimi oblastmi ter različnimi slovenskimi dejavniki se je vzpostavilo določeno ravnotežje, stanje, ki je z manjšimi spremembami trajalo do konca vojne. To pomeni predvsem ustanovitev in ustalitev Krenerjevega Organizacijskega štaba, ki pa se je seveda še izpopolnjeval, pa tudi v zvezi z njegovim statusom je prišlo še do nekaterih sprememb. V omenjeni čas spada tudi postopno odrinjanje generala Rupnika od odločanja pri zadevah v zvezi s Slovenskim domobranstvom, vsaj na uradni ravni. Višek tega procesa je Rösenerjevo pismo Rupniku 4. novembra, v katerem ga naproša, naj se nadalje vzdržuje vseh poslov Slovenskega domobranstva. To je utemeljil z novo shemo organizacije domobranstva, po kateri je Organizacijski štab »vzgrajen v štab Višjega SS in policijskega vodje. Šef celokupnih policijskih oddelkov je Višji SS in policijski vodja, ki izvaja vse varnostne ukrepe in iz njih sledeče posle, kakor tudi sam izdaja naredbe in ukaze.« S tem je Rösener sporočal, da tudi domobranstvo spada v sklop policijskih enot in da pač poveljstvo nad njim pripada njemu.²⁸⁵

V okviru tedanje Slovenske domobranske legije je v vojaškem pogledu že čez 3.000 domobrancev, ki so bili še ohlapno razdeljeni v tri bataljone. Še najbolje organiziran je bil 3. Rupnikov bataljon pod Gorjanci, 2. je nastajal na Notranjskem, medtem ko je enote v Ljubljani in okolici združeval 1. bataljon. Po Suvajdžičevi smrti je slednjemu nekaj časa poveljeval major Stevo Radaković, konec oktobra pa je na čelu bataljona že stotnik Emil Cof. Zanimiva je bila sestava tega bataljona le nekaj dni pred omenjeno zamenjavo v štabu. Bataljon so poleg štaba sestavljale še komandna četa, Triglavska četa (stotnik Cerkenik!), četa Golovec, četa Rudnik, četa Orle in vodi Sv. Urh, Polje, Ježica, Dravlje ter Dobrova. Pripravljala se je tudi ustanovitev nove čete, v kateri naj bi urjenje prvič prevzeli nemški inštruktorji.²⁸⁶ Seveda pa v organizacijskem pogledu tedaj tudi v Ljubljani stvari še zdaleč niso bile dokončane, precej je bilo še stihijnosti, na kar med drugim opozarja tudi dejstvo, da je še 21. oktobra v prostorih Prosvetnega doma za Bežigradom delovala »prostovoljna straža«, ki je imela polno težav, ker »ni uradno postavljena od poveljstva Domobrancev«. Na splošno željo moštva in da bi se njen status uredil, je poveljnik straže zaprosil, da se priključi k »četi g. poročnika Evgena Rupnika«.²⁸⁷ Podobni primeri neurejenosti in nejasnega statusa posameznih enot

²⁸⁴ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 12. 10. 1943; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 5041; ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS za 23.–30. 10. 1943; Stanko Kociper, Majav spomenik. Tabor 1978, št. 10–11, str. 263.

²⁸⁵ Rupnik, str. 38; Tabor, 1983, št. 3–4, str. 52–54, faksimile Rösenerjevega dopisa Rupniku 4. 11. 1943 ter prevod.

²⁸⁶ ARS II, AP, fasc. 43/IV, dopisa 7. 10. 1943 in 9. 10. 1943.

²⁸⁷ ARS III, Rupnikov proces, št. 1185, poročilo poveljnika »Prostovoljne straže« 21. 10. 1943.

ali tudi odnosa do nemških oblasti in vojaških enot so obstajali še naprej in to ne samo v Ljubljani. Še več, vprašljiv ali vsaj nejasen je na formalno-pravni ravni ter za večji del javnosti še naprej ostajal tudi status celotnega Slovenskega domobranstva. S tem v zvezi je nastal in ostajal problem statuta oziroma »uredbe o domobranstvu«, s čimer se je zaskrbljeno ukvarjal tudi Protikomunistični odbor. Ob tem problemu se je simbolično, in tudi praktično, kazalo razmerje sil v četverokotniku nemške oblasti – Rupnikova uprava – Protikomunistični odbor – domobranski štab.

ORGANIZACIJSKA IN VOJAŠKA SESTAVA SLOVENSKEGA DOMOBRANSTVA

Organizacijski štab

Z ukinitvijo inšpektorata, odsloovitvijo polk. Kokalja ter z odrinjenjem generala Rupnika od domobranskih zadev, v čemer pa seveda Rösener ni mogel povsem uspeti, je vsaj na zunaj prenehalo slovensko poveljstvo nad Slovenskim domobranstvom. Le-to pa seveda formalno, s stališča nemških oblasti, prej niti ni obstajalo, saj se je Rupnik razglasil za poveljnika na lastno pobudo. Pravi poveljnik domobranstva je bil Rösener, saj ga je vrhovni komisar pooblastil za njegovo organiziranje, nato pa s posebno odredbo, ki je imela veljavnost od 1. oktobra 1943, tudi za vrhovnega nosilca poveljevanja nad domobranstvom. Že 26. oktobra pa je Rösener v uradnih dopisih na vojaške, policijske in politične organe izrecno podčrtal, da je v Ljubljanski pokrajini vzpostavil Slovensko domobranstvo in da so celotna tukajšnja redarstvena in varnostna policija ter tudi »domače policijske enote« podrejene njemu.²⁸⁸

Kot že rečeno, je bil na čelu Slovenskega domobranstva sredi oktobra vzpostavljen t.i. Organizacijski štab, nemško »Organisationsstab für die Aufstellung der slowenischen Landeswehr«. Že sam naziv tega štaba je kazal, da tu ne gre za poveljevalni organ. Krener tega nikdar ni dosegel, čeprav si je za to prizadeval in naj bi mu oktobra 1943 Nemci to tudi obljubili. Prvotni slovenski naziv »Poveljstvo Slovenskega domobranstva in orožništva« se je interno še nekaj časa uporabljal, pri četrnih poveljstvih srečamo v začetku novembra celo še izraz Slovenska domobranska legija. O orožništvu nato skupaj z domobranstvom niso več govorili, kajti slovenska uniformirana policija se je organizirala posebej, so pa ostale še nekatere skupne zadeve. Od takrat pa vse do konca vojne se torej v slovenskem izrazoslovju na čelu Slovenskega domobranstva pojavlja zgolj Organizacijski štab, ki mu je kot poveljnik ali šef ves čas načeloval podpolkovnik

²⁸⁸ ARS II, AP, fasc. 69/II, Rainerjeva odredba 1. 10. 1943, Rösenerjev dopis Rupniku 26. 10. 1943. Rainerjeva odredba je bila sicer objavljena šele v 4. številki njegovega uradnega lista 7. decembra 1943, a z dostavkom, da v Ljubljanski pokrajini velja že s 1. oktobrom.

in od 1. januarja 1945 polkovnik Franc Krener. V slovenskih dopisih podrejenim enotam in organom se je Krener zmeraj podpisoval kot poveljnik, z nemškimi (nadrejenimi) organi pa v nemščini sprva kot »Leiter«, nato pa le še s činom, brez navajanja funkcije. To je bilo v zvezi s poznejšo degradacijo njegovega Organizacijskega štaba, ko je v nemških očeh sploh izgubil značaj štaba. Do tega pa je prišlo postopoma. Rösener je v svojem XVIII. vojnem okrožju že 30. septembra ustanovil poseben Vodstveni štab – »Führungsstab für Bandenbekämpfung«, 26. oktobra pa je tudi Rupniku sporočil, da je za nabiranje in uvrščanje (slovenskih domobrancev) ustanovil še poseben štab – »Organisationsstab für die Aufstellung der slowenischen Landeswehr beim Höheren SS und Polizeiführer in Laibach« s pristavkom, da bo to tudi zvezni štab.²⁸⁹ Jasno je, da s tem ni bil mišljen Krenerjev štab, pač pa je šlo za nov štab, z nemškim osebjem, o katerem je, kot že omenjeno, Rösener obvestil Rupnika 4. novembra.

Dejansko sta tako obstajala dva Organizacijska štaba, vendar se je položaj kmalu razčistil. Šef Vodstvenega štaba žandarmerijski polk. Petersdorff je že istega 26. oktobra poslal na naslov »Organisationsstab der Slowenischen Landeswehr« obvestilo o raznih objektih, očitno na naslov Krenerjevega štaba.²⁹⁰ Ker Krener za urjenje vedno večjega števila domobrancev ni imel dovolj ustreznih častnikov, je Rösener »na osnovi pogovora s Krenerjem« iz Berlina dobil pomoč v obliki 8 častnikov in 50 podčastnikov zaščitne policije. Le-te je 6. novembra dodelil Vodstvenemu štabu za »formiranje in izurjenje« slovenskih domobrancev.²⁹¹ Za svojega pooblaščenca pri organiziranju domobranstva ter za zveznega častnika med Organizacijskim in Vodstvenim štabom oziroma njim samim je Rösener določil stotnika Ericha Schumacherja. Iz tega bi lahko sklepali, da Schumacher ni imel pristojnosti poveljevanja, toda že 13. novembra je izdal povelje o obveznem poročanju v imenu Organizacijskega štaba (»Organisationsstab für die Slowenische Landeswehr«). Od tedaj naprej je Schumacher v imenu Organizacijskega štaba kot dela Vodstvenega štaba pošiljal in dostavljal ukaze, navodila in obvestila Krenerjevemu Organizacijskemu štabu z dopolnilom »Štab podpolk. Krenerja«! Očitno je Schumacher sedaj s častniki, ki so prispeli iz Berlina, sestavljal »glavni« Organizacijski štab, Krenerjev štab pa je imel za sebi podrejenega, kot nekakšen podštab. V dopisih nemškega štaba tako dvoumnosti ni bilo več, pač pa nekaj časa v dopisovanju podpolk. Krenerja nemškim štabom, saj se le-ta očitno ni mogel sprijazniti z degradacijo njegovega štaba. Res pa je, da se Schumacher nikdar ni podpisoval kot šef ali poveljnik štaba.²⁹² Toda Krener Schumacherja v slovenski korespondenci nikdar ni imenoval kot svojega šefa ali poveljnika, temveč

²⁸⁹ ARS II, AP, fasc. 69/II, Rösenerjev dopis Rupniku 26. 10. 1943.

²⁹⁰ ARS II, AP, fasc. 274/II, Petersdorffov dopis Organizacijskemu štabu 26. 10. 1943.

²⁹¹ Zbornik VI, knjiga 8, št. 186, str. 445, dnevno povelje Rösenerja št. 4, 6. 11. 1943; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2511, 2513; Bundesarchiv Berlin, R 19/322, šef redarstvene policije Berlin Vodstvenemu štabu Ljubljana 20. 10. 1943. Dr. Tonetu Ferencu se najlepše zahvaljujem za vpogled v omenjene dokumente.

²⁹² ARS II, AP, fasc. 291/I, Schumacherjevo povelje 13. 11. 1943 itd.

Stotnik Erich Schumacher na čelu SS čete (Fototeka MNZS)

zmeraj kot »nemškega zveznega častnika«. Po drugi strani pa je moral priznati značaj Schumacherjeve skupine kot posebnega štaba, saj je bil npr. 21. decembra 1943 stotnik Vuk Rupnik razrešen dolžnosti v Novem mestu ter imenovan za »zveznega oficirja med štabom Hauptmanna Schumacherja in tem štabom s stalnim sedežem v štabu Hauptmanna Schumacherja«. Vsekakor je bilo simptomatično, da je bil Rupnik imenovan za zveznega častnika med tema dvema štaboma in ne morda med Krenerjevim in Petersdorffovim Vodstvenim štabom. Dejansko je torej bil položaj tak, da sta Schumacher in Krener, ko sta omenjala drugi štab, le-tega poimenovala samo z imenom njegovega šefa, pri čemer je Schumacher poudarjal podrejenost Krenerjevega štaba, Krener pa si seveda kaj takega ni mogel privoščiti za označbo Schumacherjevega, temveč je kvečjemu lahko vztrajal na formalno pravilni označbi – da je to zvezni štab in Schumacher »le« zvezni častnik. Rösener je po vojni to dvojnost in nejasnost formuliral s trditvijo, da je Schumacher »spadal« v Krenerjev štab, kar pa gotovo ni ustrezalo dejanskemu stanju in hierarhični lestvici, ki je razvidna iz ohranjenih dokumentov. Da je šlo za razlikovanje med (nemškim) Organizacijskim štabom ter včasih neopredeljeno slovensko stranjo, je razvidno tudi iz dopisov polk. Petersdorffa, ki so bili včasih naslovljeni na Organizacijski štab z dostavkom »vključno slovenskim enotam«.²⁹³

²⁹³ ARS II, AP, fasc. 291/I, Petersdorffov dopis Organizacijskemu štabu 28. 11. 1943; fasc. 292/II, Krenerjev dopis 28. 1. 1944; fasc. 16/I, naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 25, 21. 12. 1943.

Zanimivo je to dvojnost pri organiziranju domobranstva dokazoval tudi šef sodnega odseka pri domobranskem štabu dr. Alfonz Cepuder, ki je zapisal, da je »vodstvo domobranstva prevzel Višji SS- in policijski vodja in postavil Organizacijski štab pod poveljstvom stotnika Schumacherja in podpolk. Krenerja. Oba sta zadolžena za organizacijo Slovenskega domobranstva in sta pri tem povsem samostojna...,« pri čemer naj bi Schumacherjev štab le dobavljal oborožitev in denar ter dajal potrebna navodila, Rösenerjev Vodstveni štab pa naj bi po Cepudru dajal zgolj okvirne odredbe, medtem ko pa naj bi bila izvedbena določila prepuščena Organizacijskemu štabu.²⁹⁴ To naj bi bilo razvidno iz Petersdorffove odredbe s 24. oktobra, ki pa je žal ne poznamo.²⁹⁵ Gornja opredelitev Organizacijskega štaba skuša tako podati sliko o nekakšnem enotnem štabu, ki se pač zaradi praktičnosti deli na slovenski in nemški del, a v resnici, kot smo že videli, stvar ni bila tako enostavna. Vse poglavitne pristojnosti pri omenjenih izvedbenih določilih si je namreč vse bolj prisvajal Schumacher, ki je de facto nastopal kot šef Organizacijskega štaba ter si je iz svojih ljudi organiziral svoj štab, ki je bil nadrejen Krenerjevemu ter ga je nadziral tudi po posameznih odsekih. Tako se je lahko zgodilo, da se Petersdorff ni več obračal neposredno na Krenerja, temveč na Schumacherja in le-ta je potem izdajal povelja Krenerjevemu štabu, Krener pa jih je posredoval neposredno ali pa jih je kot »svoja« povelja namenjal podrejenim enotam v okviru Slovenskega domobranstva. Za Petersdorffa je bil v zvezi z domobranstvom pristojen le še Schumacher, in kar se je dogajalo naprej, je bila pač stvar slednjega.

Toda pri tej korespondenci Vodstvenega štaba s Schumacherjem pa tudi sicer je prihajalo do zanimive terminološke dvojnosti. Za Schumacherjev štab Petersdorff uporablja izraz »Der Organisationsstab für den Aufbau der Slowenischen Landeswehr«, medtem ko v besedilu včasih, ko govori o potrebnih ukrepih, uporablja že omenjeni izraz »Der Organisationsstab für die Aufstellung der Slowenischen Landeswehr«, za katerega lahko z gotovostjo domnevamo, da je mišljen prav Krenerjev štab.²⁹⁶ Morebiti gre prav v tem izrazu »Aufbau«, ki ga uporablja Petersdorff konec novembra 1943, iskati osnovo za novo poimenovanje Schumacherjevega štaba spomladi 1944.

O glavnih funkcijah in nalogah Organizacijskega štaba je dovolj zgovorno govorilo že samo njegovo ime. To vsekakor ni bilo poveljstvo, čeprav se je Krener v slovenskih dokumentih včasih imenoval kar poveljnik Slovenskega domobranstva. Poveljnik je bil seveda Rösener, kot je bilo določeno v Rainerjevem ustanovitvenem aktu, poveljstvo pa je izvajal prek Vodstvenega in tudi Schumacherjevega štaba, čeprav za slednjega sprva ni bilo tako zamišljeno. Rösener je po vojni izjavil, da je bila edina naloga Schumacherja in njegove skupine izuriti domobranske enote »v nemški taktiki« ter vzdrževati zvezo z njegovim Vodstvenim štabom. Koliko pa so si ti častniki prisvojili poveljevalne položaje, pa je bilo po njegovih

²⁹⁴ ARS II, AP, fasc. 279/I, pismo Alfonza Cepudra dr. Resku decembra 1943.

²⁹⁵ Prav tam.

²⁹⁶ ARS II, AP, fasc. 291/I, dopis Vodstvenega štaba Schumacherju 29. 11. 1943.

besedah odvisno od odnosov med slovenskimi in nemškimi častniki, kar naj bi veljalo tudi za odnos med Krenerjem in Schumacherjem!²⁹⁷ Učinkovito se je nemškemu vmešavanju v poveljevanje svojega bataljona uprl le Vuk Rupnik ter se je »strogo pritožil« Vodstvenemu štabu.

Kar se tiče nalog in pristojnosti na področju vojaških operacij, so bile le-te povsem na nemški strani, sprva predvsem pri Vodstvenem štabu. V letu 1944 pa je Rösener na zasedenem ozemlju ustanovil tudi t.i. zaščitna območja, eno npr. za celotno Ljubljansko pokrajino. Območje se je naprej delilo na varnostne odseke in pododseke. Operacije so se nato zmeraj odrejale v štabu zaščitnega območja v Ljubljani, če pa je šlo tudi za večje operacije, ki so segale čez meje pokrajine, pa je sodeloval tudi Vodstveni štab. Krenerjev Organizacijski štab je torej od njega dobil zgolj nalogo, da »organizira domobranstvo« in s tem je bila vsaj na videz za Rösenerja stvar opravljena. Krener je moral organizacijo izvesti sam, seveda s pomočjo in pod nadzorom Schumacherjevega štaba, pri čemer pa seveda tudi sam Rösener ni ostal križem rok. Organizacijski štab se tako ni smel vmešavati v »bojno taktične zadeve«.²⁹⁸ Celo obvestil o načrtovanih akcijah ponavadi ni dobival, razen v izjemnih primerih. Menda je Krener vodil akcijo na terenu le v dveh primerih – na Slivnici nad Cerknico ter na Igu, pa še takrat se ni dobro izkazal. Seveda pa se Krener in ostali višji domobranski častniki vsaj intimno niso mogli dokončno sprijazniti s tem, da nimajo nobene besede pri vodenju operacij ter je pogosto prihajalo do nesporazumov in nejasnosti.²⁹⁹ Res pa je, da je zaradi bogatih obveščevalnih poročil, ki jih je imel na voljo Krenerjev štab, le-ta večkrat dajal pobude za posamezne akcije proti partizanskim enotam na določenih območjih ali pa je svetoval nemškemu štabu drugačno akcijo, kot si jo je le-ta prvotno zamislil. To se je dogajalo in Rösener je Krenerja za te pobude celo pohvalil.³⁰⁰ Toda po vsem povedanem je bilo logično, da med številnimi odseki v okviru Organizacijskega štaba ni bilo operativnega odseka.

Kakšne so bile torej naloge in pristojnosti Krenerjevega štaba? V začetku je bilo med nalogami poudarjeno predvsem zbiranje in uvrščanje sposobnih častnikov in seveda tudi prostovoljcev domobrancev. Po organiziranju le-teh v učinkovito vojaško organizacijo-formacijo ter po ustreznem vojaškem urjenju bi domobranstvo moralo izvajati svojo osnovno nalogo, to je bilo po Rösenerjevih besedah »čuvanje reda in miru pred komunizmom v pokrajini in očuvanje komunikacij«, za kar je general dobival smernice od svojih nadrejenih, to sta bila po vojaški liniji najprej generalfeldmaršal Albert Kesselring ter nato general Alexander Löhr.³⁰¹ Še ustrežnejše se je izrazil sam podpolk. Krener v eni od svojih naredb, da je namreč »naloga Organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva,

²⁹⁷ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2513.

²⁹⁸ Prav tam, št. 2514.

²⁹⁹ Prav tam, št. 2514; Vizjak, str. 11.

³⁰⁰ ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Rösenerjeva izjava, str. 2; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2511.

³⁰¹ ARS III, Rupnikov proces, št. 2511.

da nabira vse za boj proti komunizmu voljne osebe v enotno udarno silo».³⁰² V Rainerjevi uredbi o ustanovitvi Slovenskega domobranstva se za Krenerja, in smiselno tudi za njegov štab, določa, da »je odgovoren za izvršitev organizacijskih ukrepov«. Tudi Vodstveni štab, ki je očitno Krenerja več mesecev puščal glede njegovih pristojnosti v negotovosti, je v svojem povelju 10. februarja 1944 izrecno naštel, da so naloge Krenerjevega štaba »nabiranje, uvrščanje, vežbe, oprema in oskrba Slovenskega domobranstva« in Schumacher je na podlagi tega povelja konec aprila 1944 izdal t.i. organizacijsko povelje št. 1, v katerem je te naloge ponovno naštel in poudaril ter nato ostro zabičal, da se morajo vsa poveljstva Slovenskega domobranstva držati tega okvira, kolikor pa »nastajajo naloge, ki so izven tega okvira, je treba za njih izvršitev mojega poprejšnjega odobrenja«. Nato je še naknadno podčrtal, da je pošiljanje čet v boj (Einsatz) izrecno naloga Vodstvenega štaba, pač zaradi enotnega vodstva, ter da celo iskanje operativne pomoči posameznih enot pri Organizacijskem štabu ni smotno, temveč le pri Vodstvenem štabu. Vsakršna drugačna pot bi ukrepanje upočasnila, pri čemer pa je poudaril, da s tem oskrba enot ne bo prizadeta, to pa slej ko prej ostane stvar Organizacijskega štaba, se pravi, njega samega. Podobno je v svojem prvem »Aufbaubefehlu« to posebej poudaril tudi Schumacherjev naslednik podpolk. Balke.³⁰³

Kljub temu, da je bil formalno do jeseni 1944 general Rupnik povsem izven domobranstva, pa se je za njegov razvoj zelo zanimal ter je imel z njim tudi nekatere povezave, ne nazadnje tudi kot predsednik pokrajinske uprave. Kot vojak je lahko ocenil tudi pravo vlogo Organizacijskega štaba. Po njegovih besedah sta se organizacija ter razpored domobranskih enot izvajala v Organizacijskem štabu v sodelovanju z nemškim zveznim častnikom (beri Schumacherjem), medtem ko je administracijo, personalne zadeve, tehnično, intendantsko, sanitetno, sodno itd. službo vodil in izvajal slovenski štab načeloma samostojno, po potrebi pa sporazumno z nemškim pendantom Organizacijskega štaba.³⁰⁴ O operativni uporabi domobranstva tudi Rupnik ni imel nobenih dvomov, štab nasploh, po vsem sodeč, ni imel nobene odločujoče moči o uporabi ali pravice ukrepanja v zvezi s formiranimi domobranskimi enotami. Ob vsem tem ni čudno, da je podpolk. Milko Vizjak kot Krenerjev namestnik izjavil, da Organizacijski štab ni bil operativni štab, pač pa nekakšen »vojni okrug«, vojno okrožje.³⁰⁵

Sicer pa je bil Organizacijski štab Slovenskega domobranstva sestavljen podobno kot vsak drug vojaški štab, po svoje pa je bil še bolj razčlenjen, saj je imel tudi specifične naloge. Rekli pa smo že, da ni imel enega najvažnejših odsekov vsakega štaba, to je operativnega odseka. V glavnem se je s samo

³⁰² ARS II, AP, fasc. 16/I, naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 21 za 9. 12. 1943.

³⁰³ ARS II, AP, fasc. 274/II, naredba o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini; fasc. 282/III, okrožnica Organizacijskega štaba 2. 5. 1944; Zapuščina Stanka Kocipra, Aufbaubefehl Nr. 1 podpolk. Balkeja 29. 4. 1944.

³⁰⁴ Rupnik, str. 40.

³⁰⁵ Vizjak, str. 10.

Vodilni častniki Organizacijskega štaba: podpolk. Franc Krener, podpolk. Milko Vizjak, podpolk. Ernest Peterlin ter stotnik Ladislav Lah

organizacijo štaba ter nato tudi s formacijo »operativnih« enot ukvarjal najspособnejši štabni častnik, ki ga je imel Krener na voljo, to je bil podpolk. Ernest Peterlin. Napravil je t.i. tabelarno shemo ožjega in širšega štaba kot tudi domobranstva nasploh. Seveda v začetku sestava štaba še ni mogla biti dodelana, ker je bilo to v veliki meri odvisno od kadra, od »priliva« ustrezno sposobnih častnikov, nato od potreb in s tem povezanimi zahtevami nadrejenih nemških štabov. Treba je poudariti, da je bila v glavnem sestava štaba avtonomna zadeva domobranskega vodstva, z izjemo nekaterih področij, kjer so bili Nemci posebej zainteresirani. Določeno vlogo je pri tem igral tudi Rupnik oziroma ustrezni oddelki njegove pokrajinske uprave. V začetku si je Peterlin zamislil, da bi bil štab razdeljen v tri glavne nosilne oddelke, personalnega, materialnega ter stan z ustreznimi odseki, vendar se je izkazalo, da bi bila to preveč umetna delitev in se je potem izoblikovalo več enakovrednih odsekov s pristojnostmi na ožjem področju.³⁰⁶ Konec decembra 1943, ko so v domobranstvu govorili o sklenjeni prvi razvojni fazi, je znotraj Organizacijskega štaba obstajalo sedem odsekov: tehnični, oborožitveni, šolski, sodni, sanitetni, intendantski ter odsek za zveze.³⁰⁷ Po določenih izpopolnitvah ter manjših Schumacherjevih posegih so v zimi oziroma spomladi 1944 oblikovali naslednjo podobo Organizacijskega štaba:

Znotraj njega je najprej obstajal sicer neformalni **ožji štab**, v katerem so bili poleg Krenerja kot poveljnika še njegov pomočnik podpolk. Vizjak, načelnik

³⁰⁶ ARS II, AP, fasc. 274/II, Peterlinova skica štaba.

³⁰⁷ ARS II, PA, fasc. 52/IV, Slovensko domobranstvo, str. 7.

*Novi načelnik Organizacijskega štaba
stotnik Ivan Drčar (ARS II)*

štaba podpolk. Peterlin, adjutant poveljnika stotnik Ladislav Lah, pomočnik načelnika štaba stotnik Pavle Šturm itd. Ožji štab je štel približno 20 ljudi, od teh je bilo konec leta 1944 14 častnikov. Krener je kot poveljnik štaba, včasih pa namesto njega tudi Vizjak, izdajal navadna in zaupna povelja (naredbe), pošiljal enotam navadne in zaupne dopise, okrožnice ipd. Precejšen del teh dokumentov je zgolj posredoval dopise in povelja nemških štabov ali drugih funkcionarjev, tudi Rupnikovi dopisi in razna priporočila pri tem niso bili izjeme. Najpomembnejša sprememba v ožjem štabu je nastopila

v začetku decembra 1944, ko je Gestapo zaradi delovanja v korist ilegale ter britanske obveščevalne službe aretiral podpolk. Peterlina. Kot načelnik štaba ga je nasledil stotnik Ivan Drčar.

Poleg razmeroma nepomembnega **poveljstva stana**, ki ga je vodil stotnik Edo Delak, je treba najprej omeniti **adjutantski odsek**, ki je bil med najmanjšimi, vodil pa ga je sprva major Friderik Lehman, nato pa stotnik Viktor Gliha. Odsek je izdajal domobranske legitimacije, vodil matične liste in osebne podatke o domobrancih, vodil evidenco o številčnem stanju. Dostavljal je tudi naznanila o izgubah. Včasih se je ta odsek štel tudi v sestav ožjega štaba. Nato je njegove funkcije delno prevzel **personalni odsek**, ki mu je načeloval že omenjeni Vizjak. V virih se nekaj časa omenja tudi **evidenčni odsek**, a vsa dela v zvezi s kartotekami in statistikami so se osredotočila prav v Vizjakovem personalnem odseku. Glavna in najpomembnejša naloga tega odseka pa je bila priznavanje činov. Nemški Vodstveni štab je namreč priznaval vse čine, ki so jih domobranski častniki imeli v katerikoli prejšnji oboroženi formaciji, toda prošnje za priznanje le-teh so morale biti zelo dobro podprte z dokazi, z dokumenti ali osebnimi pričevanji, vse to pa je zbiral Vizjak. Na podlagi privolitve nemškega štaba je nato ustrezne odredbe o priznanju činov izdajal Krener.

Delno sorodno delovno področje je imel **formacijski odsek**, ki je predvsem na podlagi spiskov novoprijavljenih domobrancev in častnikov le-te porazdeljeval na posamezne čete in s tem sodeloval pri formiranju čet, kjer je sicer glavno besedo imel Peterlin.³⁰⁸ Sestavljal je zato rang liste častnikov in podčastnikov,

³⁰⁸ Peterlin, str. 22.

podrobne seznane, ter jih seveda pošiljal nemškemu štabu. Odločal je pri razporejanju moštva in pri formiranju in poimenovanju ali preimenovanju enot. Odsek je sprva vodil podpolk. Vladimir Sirnik, nato major Ladislav Križ in končno stotnik Franjo Košnik.³⁰⁹ Spiske prostovoljcev ali mobilizirancev je odsek dobival od t.i. vojaškega urada oziroma prijavnega urada, ki ga je sprva vodil že omenjeni Evgen Rupnik, kasneje pa podpolk. Dragutin Masek. Najprej je bil ta urad del pokrajinske uprave, hkrati pa je veljal tudi za »**Sprejemni oddelek** pri Poveljstvu Slovenskega domobranstva«. Zanimivo je, da je ta oddelek še aprila 1945 v svojem žigu ohranil omenjeni naziv – »Poveljstvo Slovenskega domobranstva. Sprejemni oddelek«. Konec leta 1944 je povsem prešel v sestav Organizacijskega štaba, vodila pa sta ga stotnik Andrej Hojan ter nato stotnik Franc Pavlovčič. Oddelek je imel izpostave tudi izven Ljubljane, posebej gre seveda omeniti tisto v Novem mestu. Pri pokrajinski upravi pa je še do konca ostal t.i. naborni urad. Pri teh uradih so se prijavljali in sprejemali novinci za vstop v domobranstvo, delali seznami vpoklicanih ter zbirali podatki o odpuščenih domobrancih ipd.³¹⁰

Usposabljanje, se pravi urjenje novih rekrutov, pa tudi organiziranje častniških, podčastniških in raznih specialnih tečajev je imel v začetku na skrbi **šolski odsek** Organizacijskega štaba. Vodil ga je stotnik Jurij Kuhar. V ta odsek sta sprva spadala tudi referat za zgodovino, ki ga je vodil nadpor. Lojze Ilija, ter še referat za propagando pod vodstvom nižjega vojnega uradnika Stanka Kocipra. Tečaji so bili sprva le stvar notranje domobranske pobude in organizacije, spomladi 1944 pa so postali »legalni«, ko so jih priznali tudi Nemci. Skrb za tečaje je tudi prevzel podpolk. Peterlin, pri čemer je bil izrecno za častniške tečaje zavezan major Vekoslav Bajec, za podčastniške pa stotnik Albin Cerkvenik. Odsek je zbiral in izbiral kandidate ter jih pošiljal na tečaje, skrbel za predavatelje in gradivo za pouk ipd. Od maja 1944 so se vsi ti tečaji osredotočili v okviru Šolske skupine, ki jo je vodil podpolk. Peterlin. Prej je vse to vodilo t.i. **Poveljstvo tečajev**.³¹¹ Za materialne potrebe domobranstva je bil odgovoren **materialni odsek** oziroma oddelek, ki ga je vodil major ing. Peter Rozman. To je bil najštevilčnejši štabni odsek, saj je zaposloval čez 250 ljudi. Delil se je na tri odseke oziroma pododseke. Za orožje, rezervne dele, strelivo, potrebščine in ustrezna popravila je skrbel **oborožitveni odsek** pod poveljstvom stotnika Alojza Megliča, nato pa samega majorja Rozmana. Za drug material in popravila objektov, za opremo in obleko je bil s svojimi delavnicami odgovoren **tehnični odsek** na čelu s stotnikom ing. Rudolfom Škofom. Posebej za nadzor in oskrbo zgradb oziroma vojašnic je v okviru odseka delovalo še deset t.i. hišnih oskrbništev. Končno je v okviru tega oddelka deloval še **avtomobilski odsek** oziroma odsek za motorizacijo pod vodstvom stotnika Vilka Hrena, nato nadpor. Arnolda Križa. Skrbel je za delovanje in dodeljevanje voznega parka, avtomobilov in motornih koles, kolikor jih je pač

³⁰⁹ ARS II, AP, fasc. 20/I, gradivo formacijskega odseka.

³¹⁰ ARS II, AP, fasc. 19/III, 105/I, gradivo sprejemnega odseka.

³¹¹ Vizjak, str. 10, 12; ARS II, AP, fasc. 287/I, naredba šefa šolskega odseka št. 2, 8. 1. 1944.

Slovensko domobranstvo imelo. V ta namen je imel odsek na velesejmu svojo avtomehanično delavnico, organiziral je svojo šofersko šolo ipd.³¹²

Domobranske enote je z denarjem za plače in družinske podpore oskrboval **intendantski odsek**, enako tudi s hrano, obleko in obutvijo, kar je od januarja 1944 dobival od ustreznih nemških ustanov, pred tem pa od pokrajinske uprave. Odsek se je imenoval enostavno tudi intendantca, v njem pa je bilo zaposlenih čez 40 ljudi, od tega sedem častnikov. Na čelu odseka je bil od ustanovitve pa do maja 1945 major Josip Pfeifer. Znotraj odseka omenimo še nekatere važnejše funkcije. Blagajnik je bil stotnik Ivan Srakar, knjigovodja por. Milan Ažbe, kontrolor računov stotnik Josip Pirc, t.i. oblačilni oddelek pa je vodil por. dr. Franček Žebot. Odsek je zaposloval tudi več intendantov, ki so skrbeli za posamezna domobranska območja oziroma skupine.³¹³

Sodni odsek Organizacijskega štaba so organizirali konec oktobra 1943, vodil ga je najprej stotnik dr. Alfonz Cepuder, za njim pa stotnik dr. Igor Czerny. Odsek je bil sprva zamišljen kot osnova za oblikovanje samostojnih slovenskih domobranskih sodišč, ki bi delovala po jugoslovanskem vojnem pravu, vendar so potem nemške oblasti domobranstvo podredile nemškemu vojnemu kazenskemu zakoniku in nemškemu pravu, kar je imelo za posledico tudi podreditev nemškemu SS in policijskemu sodstvu. Sodni gospod za domobrance je bil general Rösener, praktično pa je delo odseka nadzoroval nemški sodni častnik v Vodstvenem štabu. Sprva je Rösener dopuščal, da je pri kazenskih obravnavah proti domobrancem, ki so bili zaposleni pri varovanju objektov ali so se še vadili v šolskih četah, sodilo sodišče v popolni slovenski zasedbi, kasneje pa je bil predsednik sodišča obvezno nemški sodni častnik, prisedniki, branilci, tožilci itd. pa so bili Slovenci. Po pričevanju dr. Czernyja je sodišče v popolni slovenski zasedbi imelo le eno razpravo. Sestavo sodišča (seveda z izjemo nemškega predsednika) je za vsako zasedanje posebej določil podpolk. Krener iz članov sodnega odseka, to so bili praviloma pravniki, t.i. »zapriseženi sodni častniki«. Za preiskave izven sedeža sodnega odseka – to je Ljubljane – so bili določeni posebni preiskovalni sodniki, medtem ko je bilo disciplinsko sodstvo v pristojnosti starešin po enotah. Manjše disciplinske oziroma zaporne kazni so lahko izrekli bataljonski poveljniki, najvišjo disciplinsko kazen, 30 dni oziroma štiri tedne zapor, pa je lahko izrekel poveljnik Organizacijskega štaba. Kazenske zadeve je po prijavah s terena reševal sodni odsek tako, da je po odobritvi podpolk. Krenerja izvršil preiskavo ter podal predlog za sodno obravnavo, kar pa je moral dokončno odobriti nemški sodni častnik. Tudi sodbe so bile pravnomočne šele z odobritvijo generala Rösenerja. Na ljubljanskem gradu je imel odsek tudi svoje zapore, kjer so prestajali kazen obsojenci na zaporne kazni; tu je bil tudi preiskovalni zapor. Na podeželju so morali poveljniki enot sami poskrbeti za ustrezne »zapore«, vsaj

³¹² ARS II, AP, fasc. 19/II, gradivo tehničnega, oborožitvenega in motorizacijskega odseka; fasc. 21/II, Številčno stanje Organizacijskega štaba (20. 1. 1944–1. 5. 1945); ARS III, Ozna, IV. odsek, poročilo 27. 9. 1944.

³¹³ ARS II, AP, fasc. 19/I, 20/I, gradivo intendantskega odseka.

za nekajdnevne kazni. Zaradi obširnih potrebnih raziskav in ugotavljanja dejanskega stanja je bilo delno v pristojnosti odseka tudi priznavanje činov ter še nekatere druge personalne zadeve.³¹⁴ Med kazenskimi zadevami je gotovo najbolj odmevala obsodba in justifikacija dveh domobrancev iz 4. udarnega bataljona, in sicer zaradi kraje in pobega oziroma umora. Zanimivo pri tem je bilo to, da je sodbo izreklo naglo, »preko« sodišče, ki so ga sestavljali častniki omenjega bataljona. Enako odmeven je bil primer nadpor. Franca Pelka, ki je dobil »deset let robije«, ker je v začetku decembra 1944 zapustil postojanko Tržišče.³¹⁵ Iz registra aretiranih domobrancev je sicer razvidno, da je bilo največ aretiranih zaradi nediscipline, politične ali bojne nezanesljivosti ter zaradi kraj. Povečini so jih domobranske oziroma nemške oblasti nato pošiljale »na delo« v Nemčijo ali pa v delovno četo.³¹⁶

Organizacijo in nadzor nad sanitetno službo v domobranstvu je opravljal **sanitetni odsek** Organizacijskega štaba. Vodil ga je stotnik dr. Stane Grapar. Leta je bil sposoben in zelo agilen ter je hotel v okviru vojne bolnice v Mostah oblikovati tudi poseben domobranski oddelek, česar pa Nemci niso dopustili in so domobranski zdravniki in drugo osebje delovali v sklopu »nemške« vojne bolnice. Zanimivo je, da so v tej bolnici ranjene ali bolne domobranci negovale tudi sestre Norvežanke, prostovoljke pri nemškem Rdečem križu.³¹⁷ Odsek je iz italijanske vojaške zapuščine zbral mnogo sanitetnega materiala. V Ljubljani je na realki delovala centralna ambulanta za domobranci, posamezne ambulante pa so imele tudi bojne skupine oziroma kasneje bataljoni ter večje postojanke, kar je pomenilo, da so imele svojega zdravnika z več medicinci in bolničarji. Odsek je »zaposloval« 18 zdravnikov, pri čemer je po eden deloval v vsakem bataljonu oziroma bojni skupini. Od približno 60 medicincev jih je bilo 10 v bolnici v Ljubljani, po dva do trije so bili v bataljonih, na manjših postojankah oziroma v četah je bil praviloma en medicinec, včasih pa tudi več. Ranjence je na terenu najprej oskrbel bolničar, nato so jih na nosilih in predvsem s civilnimi vozovi prepeljali na postojanke, za tem pa težje ranjence ponavadi z vlakom v ljubljansko bolnico. Odsek je imel v Ljubljani tudi svojo centralno lekarno, a so jo zaradi ilegalnega kopičenja zdravil konec decembra 1944 Nemci ukinili ter je moral tudi Grapar potrebni in naročeni sanitetni material prevzemati v nemški lekarni na Poljanski gimnaziji. Odsek je deloma samostojno, deloma pa prek Aufbaustaba, angažiral zdravnike, tudi civilne, medicince in bolničarje, za zadnje pa organiziral tudi posebne tečaje. Po njegovi zaslugi je za domobranci delovala

³¹⁴ ARS II, AP, fasc. 19/II, 16/III, 274/II, gradivo sodnega odseka; fasc. 38/IV, Naredba o disciplinskem in kazenskem sodstvu za Slovensko domobranstvo z dne 31. 1. 1945; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 170/45, izjava dr. Igorja Czernyja; Tone Ferenc, Podrejeni sodstvu SS. Svobodna misel, 12. 11. 1999, str. 20–22.

³¹⁵ ARS II, AP, fasc. 16/III, Krenerjeva naredba št. 62, 11. 11. 1944; fasc. 293/V, Krenerjeva naredba št. 9, 13. 2. 1945.

³¹⁶ ARS II, AP, fasc. 27, 28, Register aretiranih domobrancev.

³¹⁷ Vincenc Udovč, ustna izjava 6. 11. 2002; Fritz Petrick, Die norwegische Kollaboration 1940–1945. V: Okkupation und Kollaboration (1938–1945). Berlin-Heidelberg 1994, str. 120.

tudi zobna ambulanta (dr. Franc Zorec), v bivšem Primorskem domu pa je za domobranske invalide uredil invalidski dom. Prek t.i. »nadpregledne komisije« je s svojimi člani opravljal tudi zdravniške preglede ob naborih oziroma za vse prostovoljce, ugotavljal in odločal je torej o statusu borcev oziroma neborcev, ugotavljal sposobnost, dovoljeval bolniške dopuste ipd. Oskrboval je enote s sanitetnim materialom, organiziral cepljenja, opozarjal na higijeno in nevarnost bolezni ipd.³¹⁸

Za konje oziroma sploh za vlečno in jezdo žvino v okviru Slovenskega domobranstva je bil zadolžen **veterinarski odsek**, ki ga je vodil por. Boris Drinovec. Zanimivo je, da so morali domobranski veterinarski pomočniki večkrat skrbeti tudi za konje nemških enot. Konec marca 1945 je bil za »referenta v vseh vprašanih veterinarske službe« imenovan veterinarski pomočnik I. razreda Ferdinand Gažar.³¹⁹

Jasno je, da Organizacijski štab ni mogel delovati brez svoje obveščevalne službe. Organiziral in vodil jo je **obveščevalni odsek** na čelu s stotnikom Albertom Ilovarjem, ki je bil, zanimivo, obveščevalni častnik že v štabu dravske divizijske oblasti pred vojno. Je pa delal tudi proti Nemcem in so ga kar dvakrat aretirali, tako da ga je na mestu šefa odseka nasledil njegov podrejeni nadpor. Avgust Kovač. Ilovar je imel svoje agente oziroma obveščevalce, vsak je imel svojo šifro, v vseh domobranskih enotah oziroma postojankah, delovalo pa je prek 17 obveščevalnih centrov. Njihova glavna naloga je bila zbiranje podatkov o partizanskem gibanju oziroma o partizanskih enotah in terenskih delavcih in simpatizerjih. To je bila t.i. zunanja obveščevalna služba, medtem ko je zbiranje podatkov o vseh sumljivih pojavih in nepravilnostih med samimi domobranci, a tudi med Nemci bila naloga notranje obveščevalne službe. Podatke so obveščevalni centri pošiljali Ilovarju, odsek pa jih je združeval v »dnevna poročila obveščevalnega odseka«, ki jih je moral pošiljati tudi Gestapu in Schumacherjevemu štabu. Seveda jih je dobival tudi poveljnik Krener, ki se je zaradi važnosti še posebej rad vtikal v delo odseka. Glavna zanimivost teh poročil so bila seveda poglavja z naslovom »Situacija pri tolovajih«. Ker so bile politične zadeve v pristojnosti njegovega odseka, je Ilovar tudi večkrat zasliševal ujetе in prebegle partizane ter jih nato izročal Hacinovi ali pa nemški varnostni policiji, se pravi, da jih je poslal v zapore. Nemška policija jih je zatem pošiljala v koncentracijska taborišča ali pa »pred puške«.³²⁰ Po drugi strani pa je več kot 120 samovoljno obsojenih ujetnikov poslal posadki pri Sv. Urhu, kjer so večinoma izginili. Za območja, kjer ni bilo Rupnikove policije, so kot policija bile pristojne

³¹⁸ Peterlin, str. 25, 26; Vizjak, str. 35; ARS II, AP, fasc. 19/II, gradivo zdravstvenega odseka; ARS III, dosje Grapar Stane; Janez Zdešar, ustna izjava 12. 11. 2002; Vincenc Udovč, ustna izjava 6. 11. 2002.

³¹⁹ ARS II, AP, fasc. 293/VI, naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 17, 29. 3. 1945; fasc. 16/I, št. 7059, zaupna naredba št. 5, 6. 12. 1943.

³²⁰ Tone Ferenc, Sodstvo pod okupacijo 1941–1945. V: Pravo-zgodovina-arhivi. Ljubljana 2000, str. 227.

*Načelnik obveščevalnega odseka stotnik
Albert Ilovar (ARS II)*

domobranske enote in večkrat je moral Krener podpisati naloge za aretacije, in to na Ilovarjev predlog. Vsem tem nemškim in slovenskim ustanovam, tudi informativnemu uradu na pokrajinski upravi, je odsek pošiljal sezname in podatke o terenskih delavcih in pristaših OF ter o partizanih v informacijo in preverjanje. Posebna obveščevalna pisarna je delovala tudi pri štabu Zaščite okraja Novo mesto, še prej pa pri Rupnikovi skupini. Poleg tega je bila v sklopu obveščevalnega odseka tudi t.i. **blokovna kontrola**, katere moški del je vodil višji narednik Vincenc Marinčič, ženski pa Štefka Berlot.³²¹ Enako je bila v okviru tega odseka tudi tajna železniška policija Slovenskega domobranstva, ki pa je bila sredi maja 1944 ukinjena ter je njene posle kasneje opravljala t.i. domobranska kontrola. Poleg tega je Organizacijski štab imel pri direkciji državnih železnic tudi svojo vojno oziroma **železniško delegacijo** Slovenskega domobranstva. Načeloval ji je stotnik Maks Kosovinc, kasneje nadpor. Božidar Barle. Po Peterlinovih besedah je bila ta delegacija ustanovljena zgolj zaradi špijonaže nemških transportov, seveda v korist zahodnih zaveznikov. Nemci so sicer domobransko obveščevalno službo na razne načine nadzirali in omejevali.³²²

Glede na dejstvo, da je šlo v Ljubljanski pokrajini tudi za državljansko vojno, in pa ker so okupatorske oblasti vztrajale na prostovoljnem načelu pristopanja k domobranstvu, je jasno, da je propaganda pomenila izredno pomembno dejavnost. Toda Organizacijski štab z organizacijo propagande ni imel sreče. Če je v začetku Slovenska domobranska legija še imela svojo propagandno pisarno oziroma urad, pa je njegovo delo v začetku novembra 1943 prevzel **propagandni oddelek** pri Informativnem uradu pokrajinske uprave, ki se je že konec novembra osamosvojil kot propagandni odsek pokrajinske uprave. Skoraj celotno propagando za domobranstvo je do spomladi 1944 vsaj uradno opravljal prav ta

³²¹ ARS II, AP, fasc. 275/II, Navodilo za obveščevalno službo z 19. 11. 1943; fasc. 276/IV, Situacija pri tolovajih I-III; fasc. 24, 25, gradivo obveščevalne službe Slovenskega domobranstva; Vizjak, str. 10, 11, 29; Peterlin, str. 16; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 170/45, izjava dr. Igorja Czernyja.

³²² ARS II, AP, fasc. 284/I, naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 22, 20. 5. 1944; Peterlin, str. 27.

Por. Stanko Kociper govori na protikomunističnem zborovanju v Borovnici 14. maja 1944 (Fototeka MNZS)

Rupnikov urad oziroma odsek. V začetku decembra 1943 je Rupnik odredil postavitve domobranskih propagandistov celo v vseh domobranskih enotah – v četah in posebnih vodih, Organizacijski štab je moral zanje preskrbeti le ustrezni kader. Propagandisti so se nato usposobili v posebnih tečajih. Krener je torej pristal, da so bili njegovi podrejeni »pod intelektualnim vodstvom Propagandnega odseka pokrajinske uprave.«³²³ Da pa bi se propagandno delo ne podvajalo, so 10. januarja 1944 zastopniki Slovenskega domobranstva in omenjenega odseka sklenili poseben sporazum, s katerim so ta odsek določili kot edino propagandno centralo, iz katere se vodi »vsa splošna ideološka propaganda proti komunizmu in za interese slovenstva tako za domobranstvo kot za civilno prebivalstvo«. Organizacijski štab je bil po tem sporazumu dolžan imenovati enega samega sposobnega človeka, ki bi bil vezni člen med obema subjektoma ter bi po navodilih propagandnega odseka usmerjal propagandno delo med domobranskimi enotami.³²⁴ Ta sposobni človek je bil nižji vojni uradnik (poročnik) Stanko Kociper, ki je nato deloval, kot smo že omenili, kot referent za propagando v okviru šolskega odseka Organizacijskega štaba. Skupno so bili organizirani tečaji za propagandiste, pri čemer pa se je Kociper vse bolj osamosvajal od pokroviteljstva propagandnega odseka na pokrajinski upravi ter je po lastnih besedah do spomladi 1944 uspel organizirati lasten **propagandni odsek** v sklopu domobranskega štaba, pri tem pa ga je podpiral predvsem načelnik štaba podpolk.

³²³ ARS II, AP, fasc. 277/II, Krenerjev dopis poveljniku šolskega bataljona 9. 12. 1943.

³²⁴ ARS II, AP, fasc. 116/II, Zapisnik seje 10. 1. 1944; Rupnik, str. 41.

Domobranska godba (Fototeka MNZS)

Peterlin. Vmešaval pa se je seveda tudi Schumacherjev štab, ki je po nalogu Rösenerja konec januarja 1944 zapovedal ustanovitev propagandnega voda »za močnejši pritok v SD«. ³²⁵ Toda pravi problemi glede propagandnega delovanja v odnosih med nemškim in domobranskim štabom so sledili šele jeseni.

Delno je bil v zvezi s propagandno dejavnostjo tudi odsek za verske posle ali »katoliški duhovnijski odsek«, včasih imenovan tudi **verski referat**. Decembra 1943 je bil za verskega referenta imenovan kot kurat dr. Peter Križaj, ki pa se pri tem ni izkazal in ga je že januarja naslednjega leta nasledil stotnik dr. Ignacij Lenček. Njegova naloga je bila predvsem skrbeti za versko in moralno življenje domobrancev, se pravi, organizirati bogoslužje z imenovanjem in namestitvijo kuratov npr. po bataljonih, pripravljati in širiti veroučne knjige in sorodno literaturo, voditi mrliško knjigo domobranstva, organizirati pogrebe ipd. Sestavil je npr. poseben molitvenik za domobrance. Glede omenjene povezave s propagando naj navedemo, da je polk. Krener v začetku januarja 1945 izrecno poudaril, da je »kuratom razen dušnega pastirstva prepovedano pečati se s propagando«. ³²⁶ K Organizacijskemu štabu, a z razmeroma samostojnim statusom, je spadala tudi **domobranska godba**, ki je začela delovati sredi februarja 1944. Vodil jo je stotnik Florijan Leskovar. V celoti je tako Organizacijski štab »na višku razvoja« štél okoli 500 moških, od tega dobro osmimo častnikov.

³²⁵ ARS II, AP, fasc. 116/II, Propaganda med domobranci; prav tam, Schumacherjev dopis 28. 1. 1944; Stanko Kociper, VI. oddelek. Tabor 1978, št. 12, str. 301.

³²⁶ ARS II, AP, fasc. 282/VI, Krenerjev zaupni dopis 3. 1. 1945; fasc. 277/IV, Krenerjev dopis 8. 2. 1944; Peterlin, str. 27.

Februarja in marca 1944 je prišlo v zvezi s položajem Organizacijskega štaba do določenih sprememb, ki so bile deloma formalnega, deloma pa tudi vsebinskega značaja. Pobudnik teh sprememb je bilo seveda nemško poveljstvo oziroma kar Rösener sam, šlo pa je predvsem za slabitev vloge štaba in za spremembo njegovega statusa oziroma značaja. Izhodišče teh sprememb gre iskati v že omenjenem Rösenerjevem povelju 10. februarja, v njem le-ta našteva naloge Schumacherjevega štaba, pri čemer izrecno poudarja, da »pošiljanje čet v borbo« ne spada med njegove delovne naloge.³²⁷ Na podlagi tega povelja je konec februarja Schumacher izdal ukaz o reorganizaciji Organizacijskega – Krenerjevega štaba, kar pa je dejansko pomenilo njegovo redukcijo. Po Peterlinovih besedah je Nemcem šlo v nos zlasti veliko število aktivnih častnikov, zbranih v štabu, pa tudi on sam, Peterlin. Ti častniki naj bi bili po njegovem na tem mestu tudi »zaradi bodočih nalog«, kar naj bi pomenilo, da so delali za ilegalno. Po Schumacherju naj bi postali nepotrebni celi odseki štaba kot npr. formacijski, šolski, personalni, avtomobilski ter celo sam načelnik štaba. Deloma sta se Krener in Peterlin tem zahtevam morala ukloniti, deloma pa sta nemške nadzornike uspela preslepiti z raznimi navideznimi ali začasnimi reorganizacijami. Formacijski odsek se je tako najprej za nekaj časa ukinil, nato pa je deloval naprej pri personalnem odseku, evidenčni odsek se je prekrstil v kartoteko, avtomobilski pa se je združil z oborožitvenim. Ukinjene so bile bojne skupine ter oblikovane tri nove skupine na teritorialni osnovi, o čemer bomo govorili v nadaljevanju. Nekaj aktivnih častnikov je moralo oditi iz Ljubljane na teren, Peterlin pa je ostal pri svoji šolski skupini. Najvažnejša sprememba pa je bila, da je Krenerjev Organizacijski štab sedaj tudi formalno prenehal biti štab, temveč je postal zgolj organizacijski oddelek Schumacherjevega štaba. Krener je protestiral, posebej še v začetku aprila, ko se je soočil z nemško zahtevo po domobranski prisegi. Poudarjal je, da mu je bilo jeseni 1943 obljubljeno, da bo imelo Slovensko domobranstvo svoje lastne, slovenske poveljnike, on pa bo imenovan za poveljnika celotnega domobranstva. Potožil je, da se dogaja ravno nasprotno, da celo nemški častniki v domobranskih enotah prevzemajo poveljevalne pristojnosti itd.³²⁸ Štab je bil sedaj v Ljubljani tudi fizično porazdeljen v treh poslopih, a Peterlin je skušal ustvariti pred javnostjo in pred domobranci vtis, da se ni nič zgodilo. Od tedaj naprej se je Krener v nemških dopisih z nemškimi oblastmi podpisoval le še kot vodja (Leiter) ali pa samo s činom, podobno tudi njegovi podrejeni »poveljniki« bataljonov in skupin. V notranjem dopisovanju med slovenskimi domobranskimi uradi je pa ostalo pri starem – Krener in drugi častniki so ostali poveljniki, še naprej pa je »obstajal« tudi Organizacijski štab.

Spremembe pa so sredi marca 1944 nastopile tudi v nemškem Organizacijskem štabu. Stotnik Schumacher je bil zaradi raznih nepravilnosti in nemo-

³²⁷ ARS II, AP, fasc. 282/III, Schumacherjevo organizacijsko povelje št. 1, 2. 5. 1944.

³²⁸ ARS III, Rupnikov proces, št. 5578, Krenerjev dopis Aufbaustabu 12. 4. 1944; VOS-II-3, Pregled domače reakcije 26. 2.–4. 3. 1944, št. 1160; ARS II, PA, fasc. 52/IV, Slovensko domobranstvo, str. 7–8; Peterlin, str. 20–23; Vizjak, str. 34.

ralnosti odstavljen s položaja vodje štaba in 25. marca je bil kot njegov naslednik in Rösenerjev pooblaščenec za organizacijo Slovenskega domobranstva imenovan podpolkovnik zaščitne policije Hermann Balke. Poleg tega se je Organizacijski štab v nemški inačici preimenoval v »Aufbaustab für die Slowenische Landeswehr« in se je v krajši verziji tudi pri domobranskih organih uporabljal kar izraz »Aufbaustab«. Ta izraz je že jeseni 1943 včasih uporabljalo vodstvo Rösenerjevega štaba.³²⁹ Prvič se novi izraz za sedaj Balkejev štab uporablja prav 25. marca. Naj že na tem mestu navedemo, da je potem 21. oktobra Balkeja na tem položaju zamenjal major zaščitne policije Hermann Dahm, le-tega pa 18. marca 1945 končno še major žandarmerije dr. Otto Dippelhofer.³³⁰

Malo kasneje je prišlo do spremembe tudi v zvezi z organizacijo domobranske propagande. Rösener je 12. junija pri Aufbaustabu ustanovil oddelek VIa, ki mu je podredil celotno propagandno dejavnost oziroma »svetovno-nazorno in politično vzgojo domobranstva«.³³¹ Propagandni odsek pri Organizacijskem štabu, ki ga je organiziral por. dr. Stanko Kociper, je tako izgubil vsakršen pomen, sicer pa formalno za nemški štab niti ni obstajal. Na čelo tega novega oddelka je Rösener postavil SS-Untersturmführerja Franza Wolfsa, ki mu je bil za šefa slovenske propagande dodeljen prav por. Kociper, a je seveda o vsem odločal Wolfs. Njuna glavna naloga je postalo izdajanje osrednje domobranske propagandne publikacije, revije »Slovensko domobranstvo«, vendar sta se glede koncepta te revije Kociper in Wolfs sporekla, pri čemer so določeno vlogo igrali tudi dodatni Rösenerjevi načrti z vlogo domobranstva. Spor se je končal tako, da je bil konec septembra najprej iz Slovenskega domobranstva izključen Kociper, čez dva meseca pa je bil degradiran in menda poslan na vzhodno fronto še Wolfs. Kocipra je na čelu oddelka VIa nasledil ljotičevce por. Miran Pirihi, Wolfs pa je dobil za naslednika povsem neizrazito osebnost.³³²

Formacija in enote Slovenskega domobranstva

Izraz formacija ponavadi uporabljamo kot splošen naziv za določeno zaključeno vojaško enoto, ki je notranje strukturirana, se pravi, sestavljena iz nižjih enot, povezanih v čim bolj učinkovito bojno silo. Bolj strokovna opredelitev poudarja, da formacija pomeni delitev oboroženih sil na razne rodove, službe in

³²⁹ ARS II, AP, fasc. 291/I, Petersdorff Schumacherju 29. 11. 1943; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva odredba 25. 3. 1944.

³³⁰ ARS II, AP, fasc. 69/II, Rupnikov dopis Policijskemu varnostnemu zboru 25. 3. 1944; fasc. 293/II, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba 11. 11. 1944; fasc. 282/V, Rösenerjevo povelje 20. 3. 1945.

³³¹ ARS II, AP, fasc. 18/I, fasc. 292/III, Vizjakov zaupni dopis 22. 5. 1944.

³³² Stanko Kociper, VI. oddelek. Tabor 1978, št. 12, str. 305–309; 1979, št. 1–2, str. 2–13; št. 6, str. 144; Rupnik, str. 41; Peterlin, str. 37–39; Vizjak, str. 18, 34; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2519.

ustanove, v ožjem smislu pa je to natančna uglasitev vseh človeških in materialnih sil v določeni organizacijski, se razume vojaški strukturi, vse to pa s ciljem doseči zaželeno bojno moč oziroma učinkovito uporabo v boju. Formacija se ponavadi izdeluje posebej z vidika človeških in materialnih sil, kar se nato združuje. Važne so še druge osnovne postavke, npr. vojna doktrina, razpoložljiva tehnika, značilnosti terena, odnos prebivalstva itd., eno najvažnejših načel pa je vsekakor stremljenje po čimbolj učinkovitem poveljevanju in vodenju celotne enote. Od tega je odvisno tudi število podrejenih enot, namreč da to načelo ne postane vprašljivo, v tem pogledu zato ločimo npr. dvojne, trojne, četverne itd. formacije.³³³ Ob teh navedbah je jasno, da smo del formacije ali strukture Slovenskega domobranstva predstavili že v predhodnem poglavju, ko smo govorili o Organizacijskem štabu in njegovih odsekih. Iz predstavitve omenjenega štaba je razvidno, kakšne so bile njegove naloge in cilji in še, kakšen je bil značaj Slovenskega domobranstva kot posebne oborožene formacije. Deloma je razviden tudi obstoj posameznih rodov, služb in ustanov, ne pa še obstoj in delovanje konkretnih enot znotraj omenjenih področij. Jasno je tudi, da je imel Organizacijski štab na čelu s svojim poveljnikom oziroma ožjim štabom tudi razvidno poveljevalno funkcijo, vsaj v pogledu organizacije in »formacije« domobranstva, čeprav tudi te ne v celoti. Rekli smo že, da je bilo poveljevanje v smislu operativne uporabe posameznih enot ali celotnega domobranstva pač v rokah Rösenerjevega štaba. Preostane nam torej podrobnejša predstavitev domobranskih operativnih enot, predvsem njihov nastanek, značaj, njihove spremembe ter medsebojne formacijske povezave.

V prvem razdobju »nastajanja domobranstva« so se pojavljale različne oblike vojaških enot, tudi spontano oziroma neusklajeno z nadrejenimi poveljstvi ali pa teh poveljstev enostavno še ni bilo, oziroma če so bila, niso mogla uveljaviti svoje nadrejenosti, avtoritete. To so bile praviloma manjše enote, ki jih običajna formacija ne pozna kot konstitutivni element za sestavo nadaljnjih večjih enot. To je bilo zaradi začetne nejasnosti, stihijnosti in neusklajenosti seveda razumljivo. Tako so nastajale razne posadke, straže, čete in celo bataljoni, ki pa še niso bili del načrtna formacije, saj ponavadi niso bile v medsebojnem točno določenem razmerju, npr. po načelu hierarhičnosti. Nastale so delno tudi po zaslugi pobude posameznih krajevnih poveljnikov ali energičnih posameznikov in to prej, preden je osrednji štab sploh nastal in prevzel stvar v svoje roke. Še najhitreje se je kot bataljon organizirala Rupnikova skupina pod Gorjanci, zasluga za to pa gre tudi veliki avtoriteti Vuka Rupnika ter hitri in zgodnji podpora s strani nemških oblasti. Bolj pestro in heterogeno je bilo septembra 1943 stanje v Ljubljani z okolico ter na Notranjskem. Tu je bil položaj v zvezi s prihodnjimi domobranskimi enotami tako raznorodan, da sta pomenila izraza 1. in 2. bataljon dejansko le izraz želje po nekem skupnem poimenovanju, medtem ko o bataljonih v pravem pomenu besede še niso mogli govoriti. Stanje na območju obeh bataljonov septembra

³³³ Vojna enciklopedija, knjiga 3, Beograd 1972, str. 8–9.

1943 smo deloma že opisali. Konec septembra in v 1. polovici oktobra pa se počasi že kaže vpliv delovanja najprej Kokaljevega in nato Krenerjevega štaba, saj je prihajalo do večjega reda in do večje enotnosti pri poimenovanju na tem območju nahajajočih se enot. V Ljubljani in okolici so sčasoma vse enote dobile nazive vodov ali čet, sprva so večinoma imele imena po krajih, v katerih so vsaj začasno bile, se pravi, da niso imele svojih zaporednih števil, kar je jasen znak, da je bila formacija še v povojih. Vodi (Ježica, Dravlje, Dobrova, Devica Marija v Polju, Sv. Urh-Dobrunje) so bili sprva samostojne enote, neposredno podrejene poveljstvu Slovenske domobranske legije v Ljubljani (o poveljstvu »1. bataljona« septembra v virih še ni nobenih sledov), nato pa so bili vključeni v čete. Tudi te so deloma nastajale neodvisno od poveljstva ter so se pozneje vključevale v strukturo domobranstva. Poleg čet Golovec, Orle, Rudnik in Triglavske čete pa sta se v začetku oktobra pojavili tudi »komandna« in »šolska četa«, kar že kaže na zavestno in načrtno organiziranje novih enot v okviru bataljona. Šolska četa je bila ustanovljena 11. oktobra 1943, kar je prvi primer izrecnega formiranja nove enote v okviru Slovenskega domobranstva.³³⁴ Četi so dodelili nemške inštruktorje, nato je bila poslana »v tečaj«.

Organizacijski štab, ki se je oktobra in novembra počasi oblikoval in izpopolnjeval, sprva ni mogel mnogo vplivati na organski in usklajeni razvoj domobranskih enot, kar velja posebej za tiste na Notranjskem. Zato je v začetku razvoja šel na omenjenih treh območjih razmeroma po samostojni poti, kar velja deloma pripisati tudi dejstvu, da tudi Rösenerjev štab še ni obvladoval vseh domobranskih enot, pa tudi Schumacherjevega Organizacijskega štaba še ni bilo. V tem pogledu so bili Nemci, ki so prepuščali »nabiranje in uvrščanje« domobrancev slovenskemu štabu, pač odvisni od aktivnosti slovenske strani, oni so ji lahko dajali le smernice za čimbolj smotrno organizacijo. Poleg tega v začetnem razdobju tudi na nemški strani Rösener še ni dobil pristojnosti nad vsemi potencialnimi domobranskimi silami, pri čemer mislimo na položaj na Notranjskem, kjer je le-te še nadzirala nemška vojska.

Rösener je ob nastajanju domobranstva predvideval njegovo t.i. organsko rast, se pravi, da bi najprej organizirali in izurili čete, nato bataljone in polke, končno pa naj bi se vse enote združile v eno divizijo. V tem pogledu pa vseeno ob pogajanjih s slovenskimi subjekti ni maral obljubiti ničesar dokončnega ter je v bistvu vse do pomladi 1944 v okviru domobranstva priznaval le obstoj čet. Peterlin in Vizjak sta v svojih spominih poudarjala obstoj bataljonov v začetnem razdobju, z dostavkom, da je bila to zasluga naklonjenosti poveljstva polka »Admont«, nato pa je po njunem videnju Rösener prekinil »ugoden razvoj«, prevzel nadzorstvo nad domobranstvom, ukazal razformirati bataljone ter »postaviti samo čete«.³³⁵ Izrecnega Rösenerjevega akta o ukinjanju bataljonov sicer ne poznamo, vendar je 26. oktobra, ko je razna poveljstva in oblastva

³³⁴ ARS II, AP, fasc. 43/IV, povelje za formiranje šolske čete 1. bataljona 9. 10. 1943, št. 24298-9.

³³⁵ Peterlin, str. 14; Vizjak, str. 34.

obveščal o formiranju Slovenskega domobranstva, tudi poudaril, da bodo v teku formiranja oni deli, ki so bili tedaj v okviru (»im Einsatz«) Wehrmachta, ukinjeni ter potem izšolani v novoustanovljenih šolskih četah (»Ausbildungs-Kompanien«). Bataljonov torej resnično ni omenjal, čeprav lahko iz tedanje interne domobranske dokumentacije vidimo, da je tedaj obstajalo že pet bataljonov, nastajal pa je tudi že šesti!³³⁶ To je pomenilo, da Rösener oziroma njegov štab prvih domobranskih bataljonov sploh ni priznaval, da je bila to več ali manj le interna zadeva domobranstva oziroma slovenskega Organizacijskega štaba samega. Rösener zaenkrat večjih domobranskih enot še ni odobril in domobranski organi so nadrejenim nemškimi štabom lahko poročali le o četah.³³⁷ Pozneje je v skladu s tem Rösener izjavil, da so pri domobranstvu šele spomladi 1944 stvari dozorele do te mere, da so lahko prešli na bataljone.³³⁸

Ne glede na tako Rösenerjevo stališče pa se je, kot smo deloma že omenili, do decembra 1943 v okviru Slovenskega domobranstva oblikovalo šest bataljonov, ali natančneje rečeno, enote, ki so na različnih koncih Ljubljanske pokrajine sestavljale ali se priznavale kot sestavni del domobranstva, so bile s strani Organizacijskega štaba ali pa kot rezultat akcije poveljnikov na terenu organizirane v obliki bataljonov.

Tako so poleg 1. bataljona v Ljubljani ter 3. pod Gorjanci nastali še 2. bataljon s sedežem na Vrhniki, 4. bataljon tudi na Vrhniki oziroma v Logatcu in nato še 5. bataljon s sedežem v Borovnici, ki je prevzel del sil in področja prejšnjih dveh bataljonov. Imenoval se je tudi železniški bataljon, ker je bila njegova glavna zaposlitev varovanje železniške proge pred partizanskimi napadi. Njegov prvi poveljnik je bil stotnik Ludvik Kolman, 6. decembra pa ga je zamenjal stotnik Miroljub Stamenković. 2. bataljonu je poveljeval stotnik Franc Pavlovčič, 4. pa stotnik Vincenc Fortuna. Ti notranjski bataljoni še niso bili organske operativne enote, temveč so predstavljali le ohlapno organizacijsko, včasih le simbolično povezavo posameznih čet. Nemška poveljstva so jih uporabljala tudi za manjše ofenzivne akcije in čiščenja v okoliških krajih, v glavnem pa so posamezne čete oziroma posadke opravljale defenzivne in ponekod tudi policijske naloge.³³⁹ Te bataljone je sestavljalo različno število čet, kar je bilo pač odvisno od števila »preživelih« posadk bivših vaških straž in nato od števila novih mobilizirancev, prostovoljcev in partizanskih dezertirjev. Personalna povezava z Organizacijskim štabom se je le zlagoma vzpostavljala, prvi ukrepi ljubljanskega štaba so bila nova imenovanja poveljnikov in predvsem premeščanje novincev v Ljubljano na urjenje.

V 1. bataljonu v Ljubljani je štab 1. novembra 1943 že omenjene čete in vode združil ter poimenoval v čete z zaporednimi številkami od 11 do 16, malo kasneje

³³⁶ ARS II, AP, fasc. 69/II, Rösenerjev dopis 26. 10. 1943.

³³⁷ Vizjak, str. 15.

³³⁸ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2384.

³³⁹ Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju (dalje Križnar, Slovensko domobranstvo). Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 191.

je nastala še 17. četa. Že od prej pa je v okviru bataljona delovala šolska četa.³⁴⁰ 2. bataljon je štel šest čet ter t.i. udarno četo na Stari Vrhniki. Nekaj posebnega, kot smo že večkrat poudarili, je bil Rupnikov 3. bataljon pod Gorjanci. Sprva ga je sestavljalo šest čet in nekaj skupin, ki so se pred pričetkom ofenzive na Dolenjskem združile v 7. in 8. četo. Rupnikov bataljon po zaslugi svojega poveljnika in lokalnih nemških poveljstev ni kazal defenzivne narave, njegove enote so se neprestano in intenzivno urile in bataljon je kot tak edini aktivno sodeloval v omenjeni ofenzivi. Njegove čete so za krajši čas sodelovale tudi pri zasedbi Črnomlja in Kočevja, nato pa so se zbrale v Novem mestu in okolici. Sredi novembra se je ta bataljon kot prvi preimenoval v skupino, natančneje v »Poveljstvo Slovenskega domobranstva – skupina Rupnik«. Tedaj je štel devet čet in osem posadnih vodov, kmalu pa se je formirala še 10., t.i. civilna četa.³⁴¹ 4. bataljon je štel največ osem čet, ki so predstavljale vse postojanke v Polhograjskih Dolomitih in nekaj tudi ob progi. 5. bataljon je štel šest čet, razporejenih predvsem ob progi in cesti od Logatca do Brezovice. Za notranjske bataljone imamo sicer za prvo obdobje razvoja najmanj natančnih podatkov. Če seštejemo navedene čete iz notranjskih bataljonov, naj bi le-ti šteli kar 20 čet, kar pa je varljiva številka, saj ob stalnih reorganizacijah čet in prehajanju iz bataljona v bataljon število čet v določenem trenutku nikdar ni doseglo 20. Samo kot primer naj navedemo, da je 1. četa 4. bataljona v Št. Joštu nastala decembra 1943 iz 3. čete 2. bataljona, 2. četa v Rovtah pa je bila v istem času preimenovana v 8. četo istega bataljona! Vsekakor pa moramo poudariti, da je 5. bataljon obstajal zelo kratek čas, niti mesec dni, saj 19. novembra zagotovo še ni obstajal, sredi decembra pa so tako in tako vsi bataljoni prenehali obstajati. Za sedež takrat še bodočega 5. bataljona, za Borovnico, se 19. novembra navaja, da je tam le »Domobranska posadka Borovnica«. ³⁴² Res pa je, da tedaj vsaj na notranjskem območju vse domobranske posadke še niso bile organizirane v čete in s tem tudi v bataljone. Večkrat se namreč omenjajo le domobranske posadke brez kakršnekoli natančnejše oznake. Tako je bil 6. decembra za poveljnika posadke na Rakeku imenovan zastavnik Martin Žekar. Take primere srečujemo tudi južno od Ljubljane, saj je bil v istem času za poveljnika posadke na Škofljici imenovan stotnik Dušan Meničanin, za poveljnika na Studencu – Igu pa nadpor. Jožef Nadrah.³⁴³ V Ljubljani je že omenjeno šolsko četo vodil nam že dobro znani stotnik Cerkvénik. V mesecu dni je nato nastalo kar šest šolskih čet, ki so se združile v Šolski bataljon s »postojankami« na letališču, na realki ter v »kolera bolnici«. Bataljonu je sprva poveljeval Cerkvénik, od začetka decembra pa major Mirko Bitenc. Občasno se je zanj uporabljal tudi naziv 1. šolski bataljon, kajti v načrtu je bila tudi ustanovitev 2. šolskega bataljona, katerega zasnovo naj bi tvorila t.i. študentska četa na

³⁴⁰ ARS II, AP, fasc. 47/II, Krenerjeva naredba št. 34, 10. 11. 1943.

³⁴¹ ARS II, AP, fasc. 298/I, naredba V. Rupnika 19. 11. 1943; navodila V. Rupnika 29. 10. 1943 3. bataljonu pred odhodom na Dolenjsko; dnevnik 3. čete 3. bataljona 1.–12. 11. 1943.

³⁴² ARS II, AP, fasc. 275/II, dopis Organizacijskega štaba šolskemu bataljonu 19. 11. 1943.

³⁴³ ARS II, AP, fasc. 275/III, zaupna naredba št. 5, 6. 12. 1943.

Podpolk. Ernest Peterlin (ARS II)

ljubljskem gradu. Sestavljali so jo študentje in dijaki 7. in 8. razredov srednjih šol, vendar do ustanovitve tega bataljona ni prišlo, ker je kmalu nato prišlo do nove reorganizacije.³⁴⁴

Podpolk. Peterlinu je bila v Organizacijskem štabu posebej zaupana organizacija in formacija domobrskih enot v ožjem smislu. Tako je prav on oblikoval tudi predlog formacije domobranske čete kot temeljne enote, ki jo je, kot smo videli, priznaval tudi Rösenerjev štab ter tudi odobral temu ustrezno oborožitev in drugi material. Problem se je namreč pokazal ravno pri oborožitvi, saj je formacija čete v največji meri bila odvisna

prav od načrtovane moči njene oborožitve. Veljalo pa je seveda vsaj v načelu tudi narobe, da je namreč orožje, ki je bilo na voljo, v neki meri določalo (dovoljevalo) tako ali drugačno formacijo. Tu pa so imele v veliki meri škarje in platno v rokah prav nemške oblasti, posebej še po odločnejšem nastopu Schumacherjevega Organizacijskega štaba. Peterlin si je torej osnovno domobransko enoto zamislil kot četo posadnega tipa, ne toliko operativnega, temveč vsaj delno »žandarmerijskega« značaja. Ker bi morala takšna četa predvsem braniti utrjene postojanke, je načrtoval njeno zelo močno pehotno oborožitev – veliko moč ognja! Za izhodišče je vzel jugoslovansko strelsko četo s četverno formacijo, se pravi, da je bila sestavljena iz štirih vodov, le-ti pa vsak iz štirih desetini. Toda jugoslovanska formacija je predvidevala štiri enake vode s puškomitraljeznimi desetini, medtem ko je Peterlin v domobranski četi predvideval oborožitev enega (4.) voda s tremi težkimi strojnicami, to naj bi bil t.i. težki vod. Vsaka 4. desetina v ostalih treh vodih pa bi imela dva lahka minometa kalibra 45 mm. Na papirju je tudi povečal število lahkih strojnic, v vsaki desetini naj bi bili po dve, skupaj bi jih četa imela tako kar 18. Po tej razporeditvi bi morala taka četa šteti kar 218 mož, torej le enega manj kot že omenjena starojugoslovanska strelska četa.³⁴⁵ Toda stotnik Schumacher seveda ni pristal na tako močno oborožitev

³⁴⁴ Prav tam; ARS II, AP, fasc. 39/IV, Seznam II. šolskega bataljona na Gradu; Joža Markič – 60-letnik. Vestnik 1984, št. 3, str. 161; Peterlin, str. 20, sicer omenja ustanovitev 2. bataljona, njegov poveljnik naj bi bil polk. Ažman.

³⁴⁵ Peterlin, str. 22. Peterlin je bil sicer 10 let v generalštabu jugoslovanske kraljevske vojske. Vojna enciklopedija, knjiga 2, Beograd 1971, str. 254. Več o raznorodni domobranski oborožitvi glej v: Vanja Martinčič, Ramo ob rami. Mati-domovina-Bog. Ljubljana 1999, str. 59–63.

domobranskih čet. Odredil je, da mora imeti četa le tri vode (trojna formacija), vsak strelski vod naj bi imel pet desetih, od katerih bi imele prve štiri le po eno lahko strojnico, 5. desetica pa en lahek minomet. Tako bi morala imeti četa zgolj 12 lahkih strojnic, a Peterlin je tožil, da Schumacher še za to svojo formacijo ni redno dobavljal orožja. Zato so si morale po Peterlinovih besedah domobranske enote tajno dokupovati težje pehotno orožje, ga pred Nemci skrivati ali pa uradno čimveč časa imeti »na popravilu« ipd. Orožje naj bi kupovali celo od nemških vojakov. Številčno je taka formacija čete dopuščala največ 161 mož, toda iz dokumentov je moč razbrati, da je bilo številčno stanje domobranskih čet zelo različno, posebej na deželi. Vzroki za to so bili različni, v začetku je bila namreč številčnost posameznih čet odvisna tudi od siceršnjih razmer na njihovem območju, kasneje pa tudi od mobilizacije, izgub, bolezni, prebegov ipd. Videti je, da so le šolske čete v Ljubljani imele »predpisano« število vojakov, ko so odšle na teren, pa je slika postala bolj pisana. Organizacijskemu štabu, ki je tudi o tem moral poročati nemškemu štabu, so preglavice povzročali predvsem podatki o prevelikem številu vojakov v posameznih četah, zato je podrejenim enotam naročal, da jih v takih primerih posebne strokovne službe prikažejo zunaj rednega številčnega stanja. To pa seveda za t.i. štabne čete ni moglo veljati.³⁴⁶ Kar se tiče sestave moštva po činih, naj bi bil od 161 mož en stotnik kot poveljnik čete, 2 nadporočnika ali vsaj poročnika, en praporščak (zastavnik), 6 narednikov, 13 podnarednikov, 28 kaplarjev ter 110 domobrancev. Oborožitev, kot je bilo delno že omenjeno, pa bi obsegala 127 pušk, 12 lahkih strojnic, 3 lahke minomete, 6 konj, 3 vozove itd.³⁴⁷

Častniškega in podčastniškega kadra je sicer primanjkovalo, tako da je glede slednjega Krener konec marca ukazal vsem četam, da lahko obdrže le po 15 podčastnikov, ostale pa so morali poslati v Ljubljano v 12. četo na Srednji tehnični šoli, od koder jih je nameraval razporediti v druge enote, kjer jih je pač primanjkovalo.³⁴⁸ Nasploh gre glede činov častnikov in podčastnikov omeniti Rösenerjevo povelje z 10. decembra 1943, v katerem določa, kateri čini se v Slovenskem domobranstvu sploh lahko uporabljajo. To so bili: domobranec, kaplar, podnarednik, narednik, višji narednik, poročnik, nadporočnik, stotnik, major, podpolkovnik in končno polkovnik. Tu je šlo za prilagoditev oziroma usklajitev z nemškimi vojaškimi (in ne policijskimi!) častniškimi stopnjami, s čimer so bila ukinjena druga poimenovanja po vzoru jugoslovanske ali nemške vojske, npr. štabni narednik je bil preimenovan v višjega narednika, a je ohranil iste znake.³⁴⁹

Rösenerju obstoj bataljonov, pa čeprav neuradnih, v okviru domobranstva ni bil všeč, in da bi se izognil uporabi tega termina, je v 1. polovici decembra 1943 zaukazal, da se le-ti preimenujejo v bojne skupine (nemško »Kampfgruppe«). Zaporedne številke bojnih skupin so ostale enake kot prej pri bataljonih, se pravi,

³⁴⁶ ARS II, AP, fasc. 274/III, povelje Organizacijskega štaba 8. 5. 1944.

³⁴⁷ ARS II, AP, fasc. 5/I, Začasna formacija domobranske čete v Ljubljanski pokrajini.

³⁴⁸ ARS II, AP, fasc. 17/I, povelje Organizacijskega štaba 31. 3. 1944.

³⁴⁹ ARS II, AP, fasc. 276/IV, Krenerjeva naredba št. 24, 14. 12. 1943.

da je po 14. decembru v Slovenskem domobranstvu obstojalo pet bojnih skupin in še šolska skupina, v katero se je moral preimenovati šolski bataljon.³⁵⁰ Sprva so bile tako skupine skoraj identične s prejšnjimi bataljoni, sestava in poveljniki so ostali isti. Sledile pa so seveda spremembe, ko so se nekatere povečale z novimi četami, nastale pa so tudi nove skupine. Po nekaterih trditvah naj bi bile te skupine samostojnejše ter naj bi pomenile nekakšno »sprostitev« domobranstva, njegovo večjo samostojnost nasproti Nemcem. Vendar iz razpoložljivih virov to skoraj ni razvidno, razen če v tem smislu ne razlagamo trditve podpolk. Vizjaka, da je bila tedaj razporeditev čet po bojnih skupinah še vedno notranja zadeva Organizacijskega štaba in da so Nemcem še vedno poročali le o četah, se pravi, da se v tem pogledu pravzaprav ni spremenilo nič.³⁵¹ Ta reorganizacija naj bi pri domobranskem vodstvu in moštvu hkrati dvignila tudi moralo, ki je po hudih udarcih ter porazih, npr. v Grahovem in Velikih Laščah, precej padla.

Prvo bojno skupino so sestavljale čete v Ljubljani in okolici oziroma, po tedanjem izrazoslovju, čete, ki so varovale ljubljanski blok. Po dokončnem izoblikovanju skupine ter poimenovanju čet so bile to čete z zaporednimi številkami od 11 do 20, pri čemer je bila štabna četa sprva 11., nato pa 20. četa. Skupine so sicer imele precej številčne štabe. Oblikovala se je tudi delovna četa, sredi januarja 1944 pa je nastopila še druga sprememba, ko se je 14. četa preoblikovala v 1. šolsko četo. Poveljnik skupine je bil najprej stotnik Rudolf Marn, zatem pa stotnik Jože Derganc. Njen sedež je bil ves čas v Ljubljani, na Srednji tehnični šoli. Treba pa je dodati, da je bilo v okolici Ljubljane tedaj še nekaj čet oziroma posadk, ki niso bile vključene v to 1. bojno skupino ter so bile vezane neposredno na Organizacijski štab.³⁵²

Operativno območje druge bojne skupine je bilo med Ljubljano in Kočevjem, se pravi, da v tem pogledu ni bilo nobene povezave z njenim »predhodnikom«, 2. bataljonom. Ustanovljena je bila takoj sredi decembra 1943 s sedežem na Škofljici, za poveljnika pa je bil imenovan stotnik Franc Pavlovčič. Sestavljale so jo čete s številkami od 21 do 27, pozneje pa sta se jim priključili še 28. in 29. četa. V hudih bojih s partizanskimi enotami v smeri proti Kočevju je skupina dosegla določene uspehe, toda neposredne zveze s Kočevjem v zimi 1943/44 domobranci še niso uspeli vzpostaviti. Vzpostavili pa so pomembni postojanki v Grosupljem ter v Velikih Laščah, kamor se je tudi preselil sedež skupine. Večina njenih čet je prišla iz Ljubljane, in to z letališča, kjer so se bivše šolske čete formirale v operativne enote. Bil pa je tudi nasproten primer, ko je komandna četa 2. bojne skupine s Škofljice odšla v Ljubljano in tam postala 4. šolska četa.³⁵³

³⁵⁰ Prav tam. Izvirnega Rösenerjevega povelja ne poznamo, zato tudi ne izrecne utemeljitve za tako odločitev. Krener jo je podrejenim posredoval povsem brez poudarka ter v povsem kratki obliki, »skrito« med njegovimi drugimi, manj važnimi odločitvami.

³⁵¹ Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 194; Vizjak, str. 15.

³⁵² Vizjak, str. 14; ARS II, AP, fasc. 42/I, gradivo 1. bojne skupine.

³⁵³ ARS II, AP, fasc. 42/I-II, gradivo 2. bojne skupine; fasc. 26/IV, poročilo o delovanju 2. bojne skupine; fasc. 39/I, naredba poveljnika šolske skupine št. 14, 17. 1. 1944; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 194.

Skupina domobrancev 44. čete v Rovtah (Zaveza, št. 46)

Tretja bojna skupina je nastala iz prejšnjega 3. bataljona oziroma »Skupine Rupnik«, ki je po nemški ofenzivi na Dolenjsko imela glavnino svojih čet v Novem mestu in okolici, 3. in 7. četo pa tudi v Kočevju.³⁵⁴ Glede stotnika Vuka Rupnika je Rösener izrecno zaukazal razrešitev njegovega štaba oziroma preselitev v Ljubljano, samega Rupnika pa je imenoval za zveznega častnika med Krenerjevim in Schumacherjevim štabom s stalnim sedežem pri slednjem. S sposobnim Rupnikovim sinom, ki je bil tedaj z Rösenerjem v precej hladnih odnosih, ljubljanski štabi še nekaj mesecev niso natanko vedeli, kaj bi z njim. Januarja 1944 je bil premeščen v šolski odsek Organizacijskega štaba, pri čemer je še opravljal dolžnost zveznega častnika, a le, »v kolikor je to potrebno«. Iz neznanih vzrokov je bil februarja ponovno imenovan za zveznega častnika, s sedežem v (slovenskem) Organizacijskem štabu! Poleg tega ga je štab nekaj tednov po prihodu v Ljubljano še imel za formalnega poveljnika skupine, toda dejansko poveljstvo je za nekaj časa prevzel nadpor. Franc Zagoršek, medtem ko je vojaško urjenje skupine prevzel nemški stotnik Lindner.³⁵⁵ Skupino so sestavljale čete s številkami od 31 do 40, in to od začetka februarja 1944, ko so bile preimenovane prejšnje 1. do 9. četa, komandna četa ter še nekateri posadni vodi. Sedeži čet so bili v Novem mestu in okoliških vaseh, v Kostanjevici, Lešnici, omenjeni vodi pa

³⁵⁴ ARS II, AP, fasc. 42/I, gradivo 3. bojne skupine.

³⁵⁵ ARS II, AP, fasc. 16/I, Krenerjeva naredba št. 25, 21. 12. 1943; fasc. 275/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 8, 10. 2. 1944; fasc. 293/II, Krenerjeva zaupna naredba št. 1, 7. 1. 1944; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1944/5.

so bili tudi v manjših krajih. Novi štab 3. bojne skupine je bil imenovan 23. decembra, konec januarja 1944 pa je bil imenovan tudi nov poveljnik, in to podpolk. Josip Dežman. Tako prejšnji štab bataljona kot sedaj skupine sta bila zelo razvejeno organizirana, verjetno tudi zaradi oddaljenosti in odrezanosti od Ljubljane. Imela sta npr. posebno komoro, bolničarski vod ter še evidenčno, zasliševalno (!) in informativno pisarno. Zadnji dve sta bili sicer po zadnji reorganizaciji izločeni iz domobranstva ter priključeni – podrejeni okrajnemu načelstvu v Novem mestu.³⁵⁶ Skupina oziroma še prej 3. bataljon je kot svoje glasilo izdajala tudi list »Za blagor očetnjave«, ki ga je urejal dr. France Blatnik.

Četrto bojno skupino so sestavljale posadke oziroma čete prejšnjega 4. bataljona na območju Polhograjskih Dolomitov, ki so se na novo preimenovala v 41., 42., 43., 44. in 45. četo s sedeži na Vrhniki, v Polhovem Gradcu, Št. Joštu, Rovtah in Logatcu. Posamezni vodi teh čet so sestavljali posadke tudi v drugih krajih, npr. v Hotedršici, Horjulu, na Korenem itd. Sedež skupine je bil seveda na Vrhniki, za njenega poveljnika pa je bil imenovan stotnik Vincenc Fortuna. Sredi januarja 1944 je skupina morala dati moštvo bivše 1. čete iz Horjula za formiranje 6. šolske čete v Ljubljani.³⁵⁷

Peta bojna skupina je imela za nalogo varovanje železniške proge od Ljubljane do Rakeka. V njeni sestavi so bile čete s številkami od 1 do 7 s sedeži na Brezovici, v Notranjih Goricah, Borovnici, na Verdu in Rakeku. V Borovnici, kjer je bil sedež vse skupine, sta bili dve četi, seveda pa so vodi bili ob progi še bolj raztreseni, kot je bil to primer pri 4. bojni skupini. Znani Štampetov most je npr. stražil 1. vod 5. čete. Poveljnik te skupine je bil stotnik Miroljub Stamenković.³⁵⁸

Po napadu 14. divizije na Kočevje od 9. do 12. decembra 1943 so bili preostali deli 3. in 7. čete iz Rupnikove skupine zamenjani. Iz Ljubljane sta v Kočevje prišli 61. in 62. četa, že pred tem preimenovani iz 4. in 6. šolske čete. Ti dve četi sta tako tvorili šesto bojno skupino na čelu s poveljnikom stotnikom Janom Grandovcem. Ta skupina se je od ostalih torej predvsem razlikovala po svoji malostevilnosti, njena glavna naloga pa je bila zavarovati obnovitvena dela na progi proti Ribnici.³⁵⁹

Končno je bila 1. februarja 1944 ustanovljena še sedma bojna skupina, in to na delu območja, ki ga je prej obvladovala 2. bojna skupina. Le-ta je svoj sedež prenesla v Velike Lašče, sedež 7. skupine pa je bil v Grosupljem. Tudi čete za novo skupino so bile »odvzete« velikolaški, tako da so jo sestavljale 21., 23., 27. in 28. četa. Skupina je pokazala precejšnjo napadalnost ter je 13. februarja zavzela Višnjo goro. Poveljeval ji je stotnik Rudolf Marn.³⁶⁰

³⁵⁶ ARS II, AP, fasc. 22/IV, 26/III, 42/I, 300/I-II, gradivo 3. bojne skupine.

³⁵⁷ ARS II, AP, fasc. 42/II, gradivo 4. bojne skupine.

³⁵⁸ ARS II, AP, fasc. 21/III, dopis poveljnika Organizacijskega štaba 18. 2. 1944; fasc. 44, 42/II, gradivo 5. bojne skupine.

³⁵⁹ ARS II, AP, fasc. 16/II, Krenerjeva naredba št. 2, 12. 1. 1944; fasc. 42/II, gradivo 6. bojne skupine; fasc. 59/II, gradivo 61. in 62. čete; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 195.

³⁶⁰ ARS II, AP, fasc. 42/II, gradivo 7. bojne skupine; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 195.

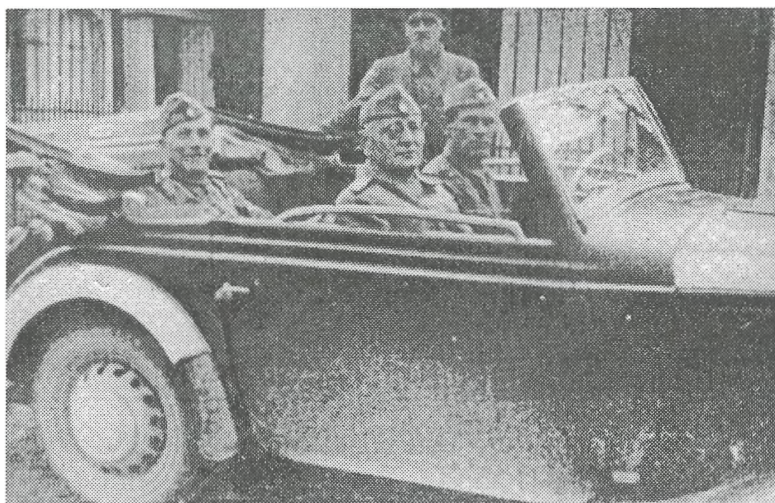
V Ljubljani sta bili namesto 1. šolskega bataljona oblikovani 1. in 2. šolska skupina, njuna naloga je bila urjenje novincev in formiranje novih čet kot tudi za nadaljnje usposabljanje že obstoječih čet, ki so jih občasno z dežele pošiljali v šolsko skupino. 1. šolsko skupino je sestavljalo že obstoječih šest šolskih čet ter delovni vod, vanjo pa sta v disciplinskem ter materialnem pogledu spadali še pionirska četa in 2. baterija na ljubljanskem gradu. Njen poveljnik je bil major Mirko Bitenc, sedež je imela na realki, njen glavni »poligon« pa je bilo taborišče na letališču, kjer so se rojevale in poimenovale nove čete. Kot primer že prej omenjene zamenjave došolanih čet z onimi s podeželja naj navedemo, da so 17. januarja 1944 formirali šest novih šolskih čet, in to iz 14. čete 1. bojne skupine, iz komandne, 8. in 9. čete 2. bojne skupine ter iz 1. čete 4. bojne skupine. Le ena od teh šolskih čet je bila povsem nova, sestavljena iz novincev. Že 15. decembra 1943 je bila ustanovljena tudi 2. šolska skupina iz novih 8., 9. in 10. šolske čete, priključena pa ji je bila še 11. šolska četa ter t.i. vod neborcev. Sedež je imela na gradu, njen poveljnik pa je bil podpolk. Josip Dežman. Načrt je bil tak, da bi 1. šolsko skupino sestavljale čete od 1 do 10, 2. pa od 11 do 20, vendar do tega ni nikoli prišlo. Nasprotno, že sredi januarja 1944 je bila 2. šolska skupina ukinjena, njene enote pa so bile delno priključene k 1. skupini. Obe sta seveda imeli tudi svojega nemškega inštruktorja.³⁶¹

Pravkar opisano stanje pa ni trajalo dolgo. Že 10. februarja je Rösener v povelju št. 352, ki smo ga že omenili v zvezi s spremembo značaja Organizacijskega štaba, odredil, da se ukinejo dotedanje bojne skupine oziroma Šolska skupina. Na podlagi tega povelja je podpolk. Krener 25. februarja sporočil, da s tem dnem prenehajo delovati štabi omenjenih skupin ter se namesto njih ustanavljajo štabi treh novih, drugače zasnovanih skupin. Tako je po novem obstajala tudi **Šolska skupina**, ki so jo sestavljale čete bivše 1. šolske skupine ter večina enot iz 1. bojne skupine v Ljubljani in okolici. To so bile torej 11., 12., 18., 19., 20. četa, 1., 2., 3., 4. in 6. šolska četa, 2. baterija, 1. pionirska četa in poveljstvo tečajev. Poveljnik nove Šolske skupine je postal podpolk. Peterlin, njegov pomočnik pa major Ladislav Križ. V administrativnem in oskrbovalnem pogledu skupina ni bila samostojna, temveč vezana neposredno na Organizacijski štab. Dodati je treba, da so se čete v ljubljanski okolici le postopoma vključevale v Šolsko skupino, ali kot se je izrazil sam Peterlin, do maja, ko se je to dokončno zgodilo, »šolska skupina ni dobila teritorija«.³⁶² Tako je ta skupina v začetku obsegala vse enote t.i. ljubljanskega garnizona, njen štab pa je bil na Taboru. Nemški zvezni častnik in hkrati inštruktor je postal stotnik zaščitne policije Josef Köhl, ki je že pred tem nadzoroval bunkersko črto okrog Ljubljane.³⁶³

³⁶¹ ARS II, AP, fasc. 16/I, Krenerjeva naredba št. 24, 14. 12. 1943; fasc. 18/I, koncept formiranja čet 1. šolske skupine, 16. 1. 1944; fasc. 39/I, naredba poveljnika šolske skupine št. 14, 17. 1. 1944.

³⁶² ARS II, AP, fasc. 275/II, zaupni dopis št. 1223 poveljnika Organizacijskega štaba 25. 2. 1944; fasc. 282/III, zaupni dopis št. 2716 poveljnika Organizacijskega štaba 2. 5. 1944; Peterlin, str. 21.

³⁶³ ARS II, AP, fasc. 291/I, Schumacherjevo povelje 22. 11. 1943.

*Poveljnik ZONM
major Rudolf
Ferenčak in propa-
gandist dr. France
Blatnik (Tabor 1968,
št. 11)*

Dotedanja 3. bojna skupina s sedežem v Novem mestu se je sedaj spremenila v **Zaščito okraja Novo mesto**, ki so jo sestavljale prav iste enote. Prvi poveljnik »skupine« je postal stotnik Ivan Resman, nasledil pa ga je od 20. marca 1944 major Rudolf Ferenčak. Ko je čez nekaj mesecev odšel k domobrancem na Primorsko, ga je na poveljniškem položaju nadomestil že znani podpolk. Dežman. V Novem mestu pa je bilo v okviru protirevolucionarnega tabora precej razgibano tudi politično življenje. V spore med klerikalci in liberalci se je zapletlo tudi domobransko poveljstvo in Dežman je moral odstopiti, tako da ga je 19. septembra nasledil major Križ. Toda tudi ta ni ostal na tem mestu do konca, saj so ga zaradi njegovega ilegalnega protinemškega delovanja v začetku leta 1945 aretirali in odvedli v Dachau. Ob koncu vojne je Zaščiti okraja Novo mesto poveljeval stotnik oziroma od 30. aprila major Stamenković. Skupino so sestavljale čete z zaporednimi številkami od 31 do 40 ter od 51 do 56. Njena štabna četa je bila pravzaprav 54. četa, imela pa je tudi svojo rekrutno šolo oziroma rekrutno četo. Prihajalo pa je znotraj nje še do nekaterih drugih sprememb, tako da je do konca vojne le manjši del enot ohranil povsem posadni značaj. 31., 32. in 55. četa so junija 1944 prešle v sestavo bataljona O, 39. četa pa nato v 4. udarni bataljon, že prej pa je iz Novega mesta morala ena rekrutna četa oditi v Ljubljano v sestavi bataljona N, druga pa na Vrhniko. Zanimiva je bila tudi epizoda, ko so po partizanskem napadu na Trebnje 17. maja zdesetkano 33. četo predvsem zaradi izgubljenega arhiva preimenovali v 56. četo. Nemški zvezni častnik je v Novem mestu še nadalje ostajal stotnik Lindner.³⁶⁴

Iz dotedanjih 4. in 5. bojne skupine je bila na Notranjskem po tem povelju oblikovana **Skupina za zavarovanje železniške proge**. Za poveljnika je bil imenovan major Friderik Lehman, za njegovega pomočnika pa stotnik Stamenković, kasneje stotnik Maks Kunstelj. Njen nemški inštruktor je bil stotnik zaščitne

³⁶⁴ ARS III, Rupnikov proces, št. 5594/5, 5597/8; ARS II, AP, fasc. 18/I, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 4061, 5. 7. 1944; fasc. 40, 55, 58, 285/I, 299/III, gradivo Zaščite okraja Novo mesto.

policije von Kamptz. V skupino so spadale čete s številkami od 1 do 6, kasneje so formirali še 7. četo, ter čete s številkami 41 do 46 iz nam že znanih postojank. Nekaj časa sta v to skupino spadali tudi kasneje ustanovljeni 47. in 48. četa, a sta bili kmalu dodeljeni udarnemu bataljonu s sedežem na Rakeku. Na Vrhniki je imela skupina svoj vod za zvezo, v Borovnici pa t.i. udarni vod.³⁶⁵

Opisane tri skupine so v okviru Slovenskega domobranstva obstajale vse do konca. Kot izrazito teritorialno zasnovane tvorbe so imele predvsem obrambne naloge, pred napadi partizanskih enot so morale braniti komunikacije ter pokrajinska središča oziroma njihova širša območja. Seveda pa so v več kot enoletnem obstoju doživele v svoji sestavi kot tudi na drugih vidikih določene, deloma že omenjene spremembe. Enote, ki so pa prej pripadale 2., 6. in 7. bojni skupini, po novem niso imele več skupnega poveljstva, temveč so posamezno sodelovale z nemškimi enotami v bojih proti partizanskemu ozemlju ali, kot se je izrazil podpolk. Krener, »operativno sodelovale z nemškimi četami na terenu«. V taktičnem oziru so bile podrejene nemškemu častniku v Velikih Laščah, Kočevju in Grosupljem, v drugih pogledih pa seveda Organizacijskemu štabu v Ljubljani. Sredi marca je bila ob črti proti Kočevju ustanovljena važna postojanka v Ribnici, kjer sta se nastanili 25. in 115. četa.

V naslednjih mesecih so sledili ostri spopadi med partizani in domobranci, tudi v smeri od Grosupljega proti Novemu mestu. Domobranske enote so ob nekaterih uspehih doživele tudi poraze v Trebnjem in Zdenski vasi, partizani pa so pritiskali še na območje vzhodno in jugovzhodno od Ljubljane. Zato so se tamkajšnje domobranske čete oziroma postojanke čutile že ogrožene.³⁶⁶ Vsled tega so v domobranskih krogih pričeli misliti na formiranje bataljonov kot na bolj udarne in učinkovite enote, ki bi se uspešneje kosale s partizanskimi brigadnimi ali celo divizijskimi operacijami. V zvezi s tem določeni viri govorijo, da je bila pri nemških oblasteh vložena celo anonimna spomenica, ki je zahtevala ustanovitev domobranskih udarnih bataljonov. Stotnika Schumacherja je bil tedaj že zamenjal podpolk. Balke, o katerem je takoj začel krožiti glas, da je domobranskim težnjam bolj naklonjen. Ne moremo dokončno oceniti, ali je imela pri tem njegova »naklonjenost« res kakšno vlogo, toda dejansko je takoj pričel organizirati bataljone, za začetek en bataljon v Ljubljani. V ta namen je 25. marca iz Grosupljega v Ljubljano odšla 28. četa. Govorilo se je, da bo bodoče udarne bataljone sestavljalo po pet čet, a nato je ostalo le pri štirih. Po nekaterih, sicer ne povsem zanesljivih poročilih je imel Balke v načrtu ustanoviti šest »letečih udarnih bataljonov« in zato naj bi tedaj tudi »naročil« mobilizacijo novih 3000 domobrancev.³⁶⁷

³⁶⁵ ARS II, AP, fasc. 41/I, 55/II-IV, gradivo Skupine za zavarovanje železniške proge.

³⁶⁶ Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 198–200; Zbornik VI, knjiga 14, št. 43, op. 3, str. 176; ARS II, AP, fasc. 290/I, Stanje od 26. 5. 1944.

³⁶⁷ ARS I, VOS-II-3, Tedenski pregled domače reakcije od 16.–24. 3. 1944; isto, od 24.–30. 3. 1944. Zanimivo pa je to, da je po vojni general Rupnik izjavil, da je on predlagal Rösenerju ustanovitev udarnih bataljonov. Glej Rupnikov proces, št. 1980, 1982.

Major Ladislav Križ (ARS II)

Konec marca se je tako v Ljubljani formiral najprej en bataljon, ki se je nato kar precej časa po svojem prvem poveljniku majorju Ladislavu Križu imenoval kar Križev bataljon. Sestavljale so ga 16., 28. in 71. četa, kasneje pa je bila kot pri vsakem bataljonu formirana še težka, v tem primeru 1. težka četa. Schumacherja pa se vsaj major Križ ni odkrižal, saj je bil prav njegovemu bataljonu dodeljen kot zvezni častnik. Bataljon je že 4. aprila pričel z ofenzivnimi akcijami ter je prodiral proti Žužemberku in Trebelnemu. V internih dokumentih Organizacijskega štaba je že nosil oznako 1. bataljon.³⁶⁸

V zvezi z zgoraj omenjenimi načrti podpolk. Balkeja bi pričakovali, da bo kmalu sledila ustanovitev tudi drugih bataljonov, toda v resnici je bilo potrebno na to čakati še dva meseca. Razvoj je do teh bataljonov pripeljal nekako posredno. Res je sicer, da se že konec aprila omenja v virih bataljon v Borovnici, ki naj bi ga sestavljale 3., 4. in udarna četa, toda to je bilo spet eno od neuradnih poimenovanj.³⁶⁹ Do formalne spremembe pa je prišlo šele po odločitvi »pooblaščenca Višjega SS in Pol. Vodje«, ki je 15. maja izdal organizacijsko povelje št. 2, s katerim je »zaradi izvežbanja čet« celotno Ljubljansko pokrajino razdelil v štiri skupine.

Šolska skupina je sedaj, kot smo že omenili, dobila določeno ozemlje, in to okolico Ljubljane, vključno Polhov Gradec, Podpeč, Tomišelj, Iško vas, Slivnico, ozemlje na levem bregu Krke skoraj do Žužemberka in levo od železnice skoraj do Trebnjega, omejitev na severu pa je seveda predstavljala pokrajinska meja. Iz tega je bilo izključeno ozemlje okrog postojanke Višnja gora, ki je bilo dano »pristojnemu šolskemu častniku v organizacijo«. Skupina za zavarovanje železniške proge je ohranila svoje ozemlje, ki ga na grobo lahko označimo kot Notranjsko. Skupina za zaščito okraja Novo mesto je obsegala Kočevski Rog (!) in vzhodno Dolenjsko, teoretično seveda tudi Belo krajino in Gorjance. Osrednji del ozemlja je bil uvrščen v t.i. **operativno skupino**, ki je tako pokrivala kočevsko in ribniško dolino, večji del Suhe krajine ter območje južno od Grosupljega in

³⁶⁸ Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 200; ARS II, AP, fasc. 17/I, zaupna okrožnica poveljnika Organizacijskega štaba št. 2755, 2. 5. 1944.

³⁶⁹ ARS III, OK VOS za Notranjsko, OK VOS poroča CK VOS 28. 4. 1944, 5. 5. 1944, 14. 5. 1944.

Višnje gore.³⁷⁰ Za poveljnika Šolske skupine v Ljubljani je bil določen podpolk. Peterlin, v Novem mestu pa je poveljnik postal major Ferenčak, za ostali dve skupini pa je bilo zadevno imenovanje odloženo. Vsaki skupini so dodelili t.i. nemške šolske častnike, ki so bili podrejeni Balkeju ter so morali poskrbeti za ustrezno urjenje domobrancev tako kot posameznikov kot tudi domobranskih čet »v hribih proti banditom« s poudarkom na praktičnem pouku. Pri tem so precej pozornosti posvetili problematiki odnosov med slovenskimi in nemškimi častniki.

Kar se tiče operativnih enot, je bila že pred tem pokrajina razdeljena na štiri cone, na severno, zahodno, srednjo in vzhodno, po nemških začetnicah poimenovane N, W, M in O. V teh conah naj bi še naprej obstajale dotedanje postojanke, toda v vsaki se sedaj formira po en **udarni bataljon**. To je podpolk. Krener v uvodu svojega dopisa, s katerim je najavljal novo reorganizacijo, poudaril z besedami: »Vroča želja Slovenskega domobranstva, da bi se ustanovili domobranski napadalni bataljoni, ki bodo operirali po naši domači zemlji, se je sedaj izpolnila.«³⁷¹ Tako je bil ustanovljen bataljon N, v katerega sta bili v začetku določeni 72. četa in 1. rekrutna četa iz Novega mesta, njegov prvi sedež pa je bil v šoli Zgornja Šiška v Ljubljani. V bataljon W sta bili določeni 17. in 112. četa, tretjo četo pa so posebej za ta bataljon sestavili iz najboljšega moštva ostalih čet na Notranjskem. Njegov sedež je bil na Rakeku. Štab bataljona M je bil v Višnji gori, sestavljale pa so ga 22., 24. in 63. četa. V bataljon O sta spadali 31. in 32. četa, iz tamkajšnjih najboljših domobrancev pa je nastala še tretja četa, za sedež bataljona je bilo predvideno Trebnje. Tudi pri teh bataljonih je bilo predvideno intenzivno urjenje in utrjevanje, kombinirano z boji in patruljiranjem v okolici. Bataljonom so bili dodeljeni nemški nižji častniki, a samo kot inštruktorji. Za poveljnika bataljona N je bil imenovan stotnik Pavlovčič, bataljona W major Lehman, bataljona M stotnik Stamenković, medtem ko je bataljonu O na Dolenjskem načeloval stotnik Dušan Meničanin.

Če primerjamo gornji dve odločitvi v zvezi s preureditvijo skupin oziroma z ustanovitvijo udarnih bataljonov, bi lahko rekli, da je bil v bistvu na območju vsake skupine ustanovljen po en tak bataljon. Toda že kmalu se je položaj spremenil, oziroma poenostavil. Bataljon N v bistvu ni zaživel in je njegovo vlogo prevzel kar Križev bataljon. 25. maja 1944 se sicer v sestavi Slovenskega domobranstva res navajata oba. S sedežem bataljona O v Trebnjem ni bilo nič in se je konec maja ustalil v Šentvidu pri Stični. Križev bataljon je ob istem času zasedel Stično. Tako je nastalo na tem območju, če upoštevamo še bataljon M, močno udarno domobransko jedro, ki je v naslednjem razdobju, pravzaprav do konca vojne, skupaj z nemškimi policijskimi enotami napadalo partizansko ozemlje. To je bila torej udarna sila zgoraj omenjene operativne skupine, ki jo je ustanovil podpolk. Balke.

³⁷⁰ ARS II, AP, fasc. 18/I, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 3231, 25. 5. 1944.

³⁷¹ Prav tam, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 3007, 16. 5. 1944.

2. težka četa 2. udarnega bataljona na Rakeku 16. avgusta 1944 (Fototeka MNZS)

5. julija 1944 so se bataljoni preimenovali. Križev bataljon je postal 1., bataljon W je preimenovan v 2., bataljon M v 3. ter končno še bataljon O v 4. bataljon in tako stanje je ostalo precej časa nespremenjeno. 1., 3. in 4. bataljon so sestavljali tako posebno operativno skupino Schumacher. Slednji je tu vodil 2. bataljon 14. SS policijskega polka ter je bil spet imenovan za zveznega častnika in inštruktorja.³⁷² 1. bataljon se je ustalil v Stični. Poveljeval mu je najprej seveda major Križ, nato pa major Emil Cof. Sestavljale so ga 16., 28., 71. in 1. težka četa, v letu 1945 pa je vanj prišla še 22. četa. Funkcijo nemškega zveznega častnika oziroma inštruktorja sta imela stotnik Köhl in stotnik Hermann Schachhuber. 2. bataljon na Rakeku je vodil stotnik Vuk Rupnik in je zaradi oddaljenosti tvoril samostojno operativno skupino. Sestavljale so ga sprva 1., 6. in 17. četa, nato pa 17., 47., 48. in 2. težka četa. V začetku januarja 1945 se je štab bataljona s strelskimi četami preselil v Cerknico, na Rakeku je tako ostala le težka četa. Nemški zvezni častnik pri Rupniku je bil nadpor. Friedrich. 3. udarni bataljon je kmalu svoj sedež iz Grosupljega preselil v Višnjo goro. Poveljevala sta mu stotnik Stamenković, nato stotnik Pavlovčič. Najprej so bile v njegovi sestavi 22., 24. in 63. četa, nato sta dve četi zamenjali novi 15. in 21. četa, tako da je bila končna sestava bataljona 15., 21., 22. in 3. težka četa. Nemški zvezni častnik pri tem bataljonu je bil por. Studelka, nemški inštruktor pa stotnik Lindner. Štab 4. udarnega bataljona je bil

³⁷² ARS II, AP, fasc. 18/I, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 4061, 5. 7. 1944; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 204/5.

v Šentvidu pri Stični, poveljeval mu je stotnik Meničanin. Ko je le-ta 9. decembra 1944 padel, ga je zamenjal stotnik Leopold Tomic. Po svojem padlem poveljniku je enota tudi nosila poseben naziv 4. udarni bataljon »stotnika Meničanina«. Bataljon so sestavljale 31., 32., 39. in 55. četa iz Zaščite okraja Novo mesto, zatem so 55. nadomestili s 4. težko četo, februarja 1945 pa je 39. četa postala »posadna« ter s tem nehala biti del bataljonske operative. Nemški inštruktor je postal nadpor. Hackl, zvezni častnik pa neizogibni stotnik Schumacher.³⁷³

Do jeseni 1944 so nemško osebje v domobranskih bataljonih ali pred tem v skupinah sestavljali le zvezni častniki oziroma inštruktorji, tudi nadzorni častniki imenovani, nekaj inštruktorjev pa je bilo tudi iz nemških podčastniških vrst. Kljub raznim občasnim zapletom je bilo formalno poveljstvo v rokah slovenskih častnikov, res pa je, da je Organizacijskemu štabu primanjkovalo častnikov z višjimi čini za službo v operativnih enotah. Novembra se je tako prvič zgodilo, da sestava tudi v pogledu moštva ni bila izključno slovenska, ob tem pa je poveljstvo tudi formalno prešlo na nemškega častnika. To je bila po eni strani posledica nezaupanja v domobranske častnike z nemške strani, po drugi strani pa tudi posledica ponavljajočih se očitkov samega Rösenerja o slabi vojni pripravljenosti domobrancev. Vsekakor se je v teku leta 1944 znotraj domobranstva dogajalo marsikaj, kar je omajalo Rösenerjevo zaupanje v politično in siceršnjo zanesljivost domobranstva kot takega in s tem tudi njegovih posameznih enot. Mešana, nemško-slovenska sestava bataljonov je bila verjetno le potrební formalni pogoj, da je poveljnik bataljona bolj samoumevno postal nemški častnik. Slovenskega moštva za popolnitev bataljonov je bilo sicer dovolj, oziroma bi se lahko izurilo v šolskih četah. Tako je poveljnik varnostnega območja za Ljubljansko pokrajino 10. novembra dostavil podpolk. Krenerju povelje o vzpostavitvi »alarmnega bataljona«. Sestavljale so ga 62. četa iz Kočevja, 25. četa iz Ribnice, 114. četa iz Velikih Lašč ter del 11. nemške policijske čete. Za poveljnika bataljona je bil imenovan stotnik Schmitz, za njegov sedež so bile določene Velike Lašče. Kasneje se je v bataljonu oblikovala še 5. težka četa, marca 1945 pa ga je okrepila še 29. četa. Ta 5. udarni bataljon je bil po omenjenem povelju vsekdar na voljo poveljniku varnostnega območja.³⁷⁴ Kot odgovorni častnik za slovenske enote znotraj bataljona je bil imenovan stotnik Maks Kunstelj. Naslednji mešani slovensko-nemški bataljon, ki so ga Nemci ustanovili, je bil 6. udarni bataljon v Novem mestu. Enako so ga sestavljale ena nemška ter tri domobranske čete, vzete iz Zaščite okraja Novo mesto, in sicer 34., 52. ter nato še 6. težka četa. Nemški poveljnik je bil stotnik Kaspar in po njem se je v nemških dokumentih bataljon tudi poimenoval. Podobno je bilo tudi z drugimi že obstoječimi, v začetku povsem slovenskimi udarnimi bataljoni, ki so dobili eno pridruženo nemško četo, a z njo tudi po enega nemškega stotnika, ki so ga Nemci vodili kot poveljnika bataljona. Tako je bil 1. udarni bataljon poimenovan tudi bataljon Köhl, 4. tudi

³⁷³ ARS II, AP, fasc. 281/IV, Dnevno poročilo 11. 2. 1945; fasc. 43, gradivo udarnih bataljonov.

³⁷⁴ ARS II, AP, fasc. 18/I, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 5895, 13. 11. 1944; ARS III, II. odsek Ozne, poročilo 21. 3. 1945.

bataljon Lindner, taka sta bila še omenjeni bataljon Schmitz ter nato še bataljon Gareis. To so bila seveda imena nemških poveljujočih častnikov!³⁷⁵

Toda sprememb v zvezi z domobranskimi bataljoni še ni bilo konec. Iz položaja teh udarnih bataljonov pa tudi iz nadaljnjega poteka dogodkov je bilo razvidno, da so deloma že omenjene posadne enote – čete in vodi – varovale pred partizanskimi napadi ljubljansko kotlino, Polhograjske Dolomite, širše območje Novega mesta in seveda komunikacijski povezavi proti Trstu in Kočevju. Neposredne povezave Ljubljane in Novega mesta domobrancem in Nemcem ni uspelo doseči, prav ta prometna pot pa je bila eden izmed ciljev ofenzivnih sunkov vseh domobranskih udarnih bataljonov skupaj z nemškim policijskim polkom. Zato so te enote skušale razbiti in osvojiti obsežno partizansko ozemlje v osrednjem, južnem in jugovzhodnem delu pokrajine. Za oktober in november 1944 so značilni krčeviti boji v Suhi krajini ter poskus vdora in osvojitve Bele krajine, toda napadalci so se od tam morali umakniti, pri tem pa je po pomoti prišlo tudi do medsebojnih domobranskih spopadov. Tudi decembra 1944 in januarja naslednjega leta so slovensko-nemške sile skušale iz Stične kot izhodišča doseči Novo mesto, razpoloviti partizansko ozemlje ipd. Dosegle so nekaj uspehov ter vzpostavile nekaj novih postojank, kot so bile Občine, Veliki Gaber, Sv. Ana, nato še Žužemberk, Kal, Marinča vas in Struge. Rupnikov 2. bataljon je vpadal v Loško dolino, obenem pa občasno prihajal na pomoč Schumacherjevi skupini za večje akcije v osrednjem in južnem delu pokrajine. Toda Schumacher je ob napadu na Veliko Lipje 21. januarja 1945 padel, menda zadet od domobranske krogle. On naj bi bil tudi kriv, da sta se ob že omenjenem vdoru v Belo krajino spopadla Meničaninov in Rupnikov bataljon.³⁷⁶ V teh bojih pa so bili bataljoni že precej izčrpani, čete pa zaradi različnih izgub občutno zmanjšane. Postojanke Občine, Sv. Ano in Veliki Gaber so nato zasedle enote 3. udarnega bataljona. Toda zaradi važnosti in izpostavljenosti teh postojank, po besedah podpolk. Dahma »iz službenih razlogov«, so ta 3. bataljon v začetku marca 1945 razpustili, njegove 15., 21., 22. in 3. težka četa v teh postojankah pa so postale posadne z izjemo minometalskega voda težke čete, ki je bil premeščen v 5. udarni bataljon, v njegovo 5. težko četo.³⁷⁷

Dne 28. marca 1945 je Rösenerjev pooblaščenec opravil še zadnje preimenovanje domobranskih bataljonov: 1. bataljon (»Köhl«) je ostal še naprej 1., vendar sedaj tudi kot tak uradno priznan v nemških aktih. 2. udarni, Rupnikov, bataljon je bil preimenovan v 5. bataljon, 4. udarni, »Lindner«, v 2. bataljon, 5. udarni, »Gareis«, v 6. bataljon in še 6. udarni, »Kaspar«, v 10. bataljon. Označba bataljonov kot udarnih je s tem prenehala. Hkrati se je izvedlo tudi preimenovanje čet znotraj bataljonov, in sicer je bilo uvedeno »avtonomno« štetje čet znotraj vsakega bataljona, s čimer je bilo odpravljeno prvotno heterogeno številčenje, ki je izviralo

³⁷⁵ Zbornik VI, knjiga 19, str. 343, op. 12; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 210.

³⁷⁶ ARS I, VOS-II-3, poročilo 20. 11. 1944; Rudi Bras, 1944 – vdor v Črnomelj. Vestnik 1978, št. 3-4-5, str. 78-83.

³⁷⁷ ARS II, AP, fasc. 18/I, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 535, 6. 3. 1945.

*Stotnik Dušan Meničanin
in por. dr. Julij Kokelj
(Fototeka MNZS)*

iz časa, ko je posamezna četa nastala. Tako je zdaj vsak bataljon štel 1., 2. in 3. četo ter nato še 4. težko četo z izjemo Rupnikovega bataljona, kjer so bile štiri strelske čete, in je težka četa zato imela številko pet.³⁷⁸

Končno je sredi aprila, tik pred koncem voj-

ne, pri bataljonih prišlo še do ene spremembe, ko je bil ustanovljen še 12. bataljon s sedežem v Kočevju. Zanj so bili določeni 61. in 72. četa ter pionirski vod kot zasnova težke čete, poleg ene nemške čete. 72. in 61. četa sta s tem postali 1. in 2. četa 12. bataljona. Za poveljnika bataljona je dr. Dippelhofer postavil stotnika zaščitne policije Selbacha.³⁷⁹ Čez nekaj dni je dokončno uredil tudi vprašanje poveljevanja v mešanih bataljonih, pri čemer je ponovno poudaril, da nemški poveljnik poveljuje bataljonu v pogledu taktičnega vodenja, medtem ko je za slovenske enote v disciplinskem in materialnem pogledu bil odgovoren slovenski častnik, po činu stotnik, ki je bil hkrati tudi poveljnik ene izmed čet. To so bili v 2. bataljonu stotnik Radko Šušteršič, v 6. bataljonu stotnik France Grum, v 10. bataljonu stotnik Leopold Tomic ter v 12. bataljonu stotnik Miloš Šabič.³⁸⁰

Z vzpostavitvijo bataljonov se je del operative Slovenskega domobranstva v primerjavi s posadkami v večjih ali manjših postojankah, usmeril in uporabil v izrazito ofenzivne namene. To se je delno izražalo tudi v različnih, uradnih ali neuradnih, vzdevkih teh bataljonov. Poleg oznake »udarni« so se pojavljale še »pokretni«, »jurišni« in tudi že omenjeni »alarmni« bataljoni. Ker je bil pri tem poudarek dobesedno na udarnosti, se je to odražalo tudi na oborožitvi, pri čemer sedaj mislimo predvsem na pehotno oborožitev. V bataljonih, kot smo že zapisali, so se pojavile t.i. težke čete, s katerimi je bil do neke mere uresničen siceršnji Peterlinov načrt oborožitve oziroma formacije navadne strelske čete. Peterlin je sicer podal tudi svoj predlog za formacijo težke čete, in sicer naj bi po njegovem, sicer po značaju posadna, kljub vključitvi v bataljon, imela tri vode. 1. vod bi bil vod težkih strojnic (dva polvoda s po dvema strojnicama), 2. vod minometov 81 mm (enaka sestava) ter 3. vod topov (dva polvoda s po enim topom). Toda tudi Schumacherjev naslednik je to odklonil in so težke čete imele sprva le težke

³⁷⁸ ARS II, AP, fasc. 282/V, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 899, 7. 4. 1945.

³⁷⁹ ARS II, AP, fasc. 293/III, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 967, 18. 4. 1945.

³⁸⁰ Prav tam, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 1059, 24. 4. 1945.

strojnice; nato pa še po dva srednja minometa, topovi pa v nemški formaciji sploh niso bili predvideni. Res pa je, da je 3. udarni bataljon imel nekaj časa dva poljska topova, Rupnikov bataljon pa en gorski top. Stotnik Rupnik je sploh imel poseben položaj, v svoji težki četi 8 težkih strojnic, 4 minomete 81 mm ter že omenjeni top. Težka četa je sicer štela manj vojakov, le nekaj čez sto.³⁸¹ Drugače pa so posebej posadne čete imele več težke pehotne oborožitve, kot je bilo predvideno po formaciji. Kar se tiče številčenja težkih čet, ki jih je bilo toliko kot bataljonov, so sprva imele vsaka svojo številko, usklajeno (enako) s številko bataljona, v nadaljevanju se je to malce zamešalo, končno pa, kot smo omenili, je bila težka četa v vsakem bataljonu 4. četa spet z izjemo Rupnikovega bataljona, kjer je bila 5. četa.³⁸²

Kar se tiče poimenovanja oziroma numeracije »navadnih«, strelskih domobranskih čet, je Organizacijski štab ali natančneje, Peterlin, skušal pri tem uveljaviti nek zaključen sistem, zasnovan na pokrajinsko-geografskem načelu razporeditve enot. Sprejeto je bilo tako pravilo, da bodo čete v Ljubljani imele številke od 11 do 20, tiste v ljubljanski okolici pa od 21 do 30. Četam na novomeškem območju so bile namenjene številke med 31 in 40, ker pa to ni zadostovalo, še med 51 in 60. Na Notranjskem so tamkajšnje čete imele številke od 41 do 50, na Kočevskem in Ribniškem pa od 61 do 70. Čete, ki so stražile notranjsko železniško progo, so po izšolanju dobile številke med 1 in 10. Nove izšolane čete so tako morale dobiti tudi nove številke. Tako sta maja 1944 nastali še 71. in 72. četa in nato še čete od 111 do 115, poleti končno nastane še 116. četa.³⁸³ Zakaj niso uporabili za te nove čete nižjih, še razpoložljivih, števil npr. čez 80 ali 90, ni znano. Res pa je, da so še kasneje nastale čete dobile številke 65, 66 in 67, skupaj s prej omenjenimi pa so jih razporejali po potrebi, tudi za formiranje novih bataljonov, zato niso bile več v funkciji nekakšnih »območnih kvot«. Vmes je prihajalo tudi do ukinitve nekaterih čet, tudi zaradi združevanja z drugimi, npr. 66. četa se je 13. novembra razpustila in se je njeno moštvo skupaj z rekonvalescentno četo združilo v dopolnilno četo. Drugi možni razlog je bila zaplemba arhiva ali štampljke s strani partizanov ter nevarnost ponarejanja dokumentov. En tak primer smo že omenili, drugi pa se je zgodil s 63. četo, ki je po napadu na Kriško vas 21. junija izgubila žig ter je bila zato preimenovana v 64. četo.³⁸⁴ Pri poimenovanju čet je bilo tudi nekaj primerov, da so jih poimenovali v spomin na padlega poveljnika, kot npr. 72. četa, ki se je s 1. majem 1944 imenovala »72. četa stotnika Harbiča«, 52. četa pa je 29. marca 1945 dobila naziv »52. četa nadpor. Furlana«.³⁸⁵ Kot zanimivost naj navedemo tudi to, da so v Rupnikovi

³⁸¹ ARS II, AP, fasc. 5/I, dopis Vuka Rupnika Rudolfu Wagnerju, brez datuma; Stane Buda, Z bataljonom v Velike Lašče. Tabor 1973, št. 8, str. 200; Peterlin, str. 23/24.

³⁸² Zbornik VI, knjiga 19, str. 343, op. 12; ARS III, Šmajd, št. 3014, Notranjska – Skupina za zavarovanje železniške proge Vrhnika.

³⁸³ ARS II, AP, fasc. 18/I, Peterlinov zaupni dopis št. 2378, 15. 3. 1944; Peterlin, str. 24.

³⁸⁴ ARS II, AP, fasc. 293/II, zaupna naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 20, 1. 7. 1944.

³⁸⁵ ARS II, AP, fasc. 298/I, gradivo 3. in 5. čete 3. bataljona; fasc. 293/VI, naredba št. 17 poveljnika Organizacijskega štaba 29. 3. 1945.

skupini pod Gorjanci jeseni 1943 čete praviloma imenovali kar stotnije. Ta naziv se je z reorganizacijo decembra 1943 izgubil, a ohranil pri policijskih stotnijah. V zvezi z zgoraj omenjeno shemo razporeditve čet je treba dodati, da se je le-ta z razvojem delno pomešala, posebej v zvezi z nastankom udarnih bataljonov, še najbolj »čisto« sliko so v tem pogledu ohranili Polhograjski Dolomiti ter novomeško območje. Kar se tiče t.i. šolskih čet, le-teh od jeseni 1944 niso več ustanavljali, temveč je obstajala le še dopolnilna ali rekrutna četa, ena v Ljubljani in ena v Novem mestu. Ti dve četi sta z izšolanimi domobranci dopolnjevali ostale čete, katerih število se ni več večalo.

Poleg tega je imelo Slovensko domobranstvo ves čas tudi nekaj specialnih čet, pri čemer ne mislimo le na tiste s posebnimi nazivi in funkcijami, ki smo jih že omenili, npr. študentsko, rekonvalescentno in ravnokar dopolnilno četo. Delno »sorodno« vlogo je imela delovna četa, v katero so pošiljali partizanske dezertarje ali nezanesljive domobrance, imela pa je v bistvu kar vlogo rekrutne čete. Delno je to veljalo tudi za t.i. 18. poboljševalno četo, ki je bila sicer operativnega značaja, vanjo pa so pošiljali kaznovane domobrance, ki so jim odložili služenje kazni z namenom, da se izkažejo v boju.³⁸⁶ Za uspešno delovanje take vojaške formacije, kot je bilo Slovensko domobranstvo, so bile nujno potrebne tudi specialne enote v ožjem smislu, in to tehnična, pionirska in četa za zvezo. Za pomoč pri začetnem razvoju domobranstva v drugih slovenskih pokrajinah sta bili pozimi oziroma spomladi 1944 ustanovljeni še Propagandna četa za Primorsko ter Gorenjska četa. Obe sta bili sestavljeni v veliki meri iz Primorcev oziroma Gorenjcev, za odpravljanje vojakov v omenjeni pokrajini pa so v domobranskem štabu v Ljubljani skrbeli tudi še kasneje. Poleg tega se v virih pojavljajo še druga poimenovanja posameznih čet, npr. obrambna, udarna, posadna, štabna, komandna, posebna četa, a to so bili le neuradni in bolj »famiilarni« nazivi, ki so le poudarjali posebne, specifične naloge ali položaj sicer običajnih pehotnih čet, z izjemo štabne, ki je imela pač malo drugačno zasedbo.

Če torej ob tem pregledu domobranskih čet skušamo pod njim potegniti črto, lahko rečemo, da je v celoti v okviru Slovenskega domobranstva obstajalo 77 čet. Toda v danem trenutku jih nikdar ni bilo toliko, je pa zaradi stalnih sprememb to efektivno stanje čet težko ugotoviti. Toda s pomočjo domobranskih dokumentov, ki neposredno izkazujejo tudi vse enote, lahko za junij 1944 ugotovimo, da je bilo v sklopu Slovenskega domobranstva 57 »navadnih« pehotnih čet, poleg tega pa še osem posebnih čet, skupaj torej 65. Do konca decembra se je to število zmanjšalo na 61, 56 je bilo pehotnih čet, pet pa drugih, čeprav je tu izraz »pehotna« četa treba vzeti z rezervo, kajti tudi npr. dopolnilna in 1. delovna četa sta bili pehotnega »značaja«. Sicer pa je podpolk. Vizjak v svojih spominih govoril o največ 51 »uradno zabeleženih« četah, a to je očitno prenizko število. Spomladi 1945 je končno v bataljonih obstajalo 18 čet, posadnih

³⁸⁶ ARS II, AP, fasc. 18/III, dopis poveljnika Organizacijskega štaba 27. 4. 1945; fasc. 293/III, obvestilo nemškega pooblaščenca 28. 3. 1945.

je bilo 43, v Ljubljani pa so bile še tri specialne čete, skupno je bilo torej ob koncu vojne 64 domobranskih čet.³⁸⁷

Poleg čet pa je v Slovenskem domobranstvu potrebno omeniti tudi manjše enote, vode, bodisi kot sestavne dele čet ali baterij, predvsem pa kot samostojne enote s specifično oborožitvijo in nalogami, ki so bile deloma tudi neposredno podrejene Organizacijskemu štabu. Govorili smo že o posadnih ali detaširanih vodih, ki so sicer kot sestavni deli čet tvorili posadke manjših postojank. Vuk Rupnik se je v okolici Novega mesta jeseni 1943 tudi v tem pogledu domislil terminološke posebnosti, uporabljal je namreč naziv zasedbeni vodi, kar je bilo v položaju po končani ofenzivi celo do neke mere utemeljeno.³⁸⁸ V okolici Novega mesta je bilo kasneje stalno več kot 20 domobranskih postojank, zelo na gosto so bile posejane v Dolomitih, ob južni železnici in jugovzhodno od Ljubljane, medtem ko sta bili Suha krajina in predvsem tudi Kočevska v tem pogledu »prazni«. Šele v ofenzivnih akcijah pozimi 1944/1945 so udarni bataljoni vzpostavili nekaj novih postojank v Suhi krajini in v smeri od Trebnjega proti Novemu mestu, tako da je skupno število domobranskih postojank preseglo številko sto.

Nadalje so domobranci poznali jurišni oddelek, jurišni vod, udarni vod, lovski vod, delovni vod, vod neborcev, vod poštne straže, nadalje kolesarski vod, motociklistični vod (»Motorizirani oddelek Slovenskega domobranstva«). Obstajale so tudi zasnove konjeniških in smučarskih enot, slednje predvsem pri Rupnikovem bataljonu na Notranjskem. Z vidika posebnih nalog in specifične, posebej težke oborožitve, so se pojavljali tehnični vod, vod za zvezo, 1. do 3. minerski vod, 1. in 2. minometalski vod, 1. do 5. vod težkih strojnic (TS vodi), slednji tudi kot zasnove kasnejših težkih čet.

Pri težki oborožitvi je treba seveda omeniti topništvo. Pri domobranskem štabu oziroma pri pokrajinski upravi je obstajal »Odbor za protiletalsko zaščito« in ustanovljen je bil protiletalski vod.³⁸⁹ Domobranstvo je od Nemcev dobilo tudi nekaj drugih topov in tako je Organizacijski štab konec 1943 in začetek 1944 lahko formiral dve bateriji. 1. baterija štirih havbic je stala pretežno pri Velikih Laščah, 2. baterija štirih pozicijskih havbic 150 mm pa ves čas na ljubljanskem

³⁸⁷ Vizjak, str. 15. V poročilih partizanske varstvenoobveščevalne službe za Ribniško-notranjsko okrožje se spomladi in poleti 1944 pojavljajo tudi vesti o 132. domobranski četi, a je videti, da so jo zamenjali s 115. četo. Glej ARS III, OK VOS, poročila za maj in julij 1944; ARS II, AP, fasc. 18/I, dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 814, 14. 2. 1944; fasc. 18/II, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 1107, brez datuma; Zbornik VI, knjiga 19, str. 617, op. 8.

³⁸⁸ ARS II, AP, fasc. 300/II, navodila šefa propagandne pisarne pri 3. bojni skupini poveljnikom zasedbenih vodov 1. 1. 1944.

³⁸⁹ ARS II, AP, fasc. 293/VI, naredba št. 20 poveljnika Organizacijskega štaba 27. 4. 1945. Kar se tiče stražarske službe, so bili s tem zaposleni v največji meri domobranci v Ljubljani. V mestu so stražili kar 29 važnih objektov oziroma poslopij, pri čemer je bilo angažiranih kar 369 vojakov iz 11., 12., 18. in 20. čete. Glej ARS III, Rupnikov proces, št. 1577/1578, Pregled straž Slovenskega domobranstva v Ljubljani.

Domobranski topničarji na ljubljanskem gradu (Zaveza, št. 41)

gradu. Poleg tega so se posamezni topovi pojavljali tudi po drugih enotah, vendar ne za stalno, tako npr. pri Sv. Urhu, na Lisičjem, v Hotedršici, omenili smo že 3. bataljon ter Rupnikov gorski top. Težka četa 4. udarnega bataljona v Šentvidu je poleg tega imela dva protitankovska topova ter se je zato v njenem okviru ustanovil »vod protitankovskih topov« (POT) ali vod jurišnih topov. Poleg tega so domobranci dobili tudi nekaj menda obalnih topov kalibra 150 mm za eno železniško baterijo. Sestavljali so jo trije vodi, ki so bili razporejeni na oklepni vlakih. Sedeži vodov so bili v Borovnici, na Rakeku ter v Grosupljem. Marca 1945 je delovalo pet oklepnih vlakov, in to na Rakeku, v Borovnici, Grosupljem, Velikih Laščah in Kočevju. Slednji je bil le improviziran, njegov »oklep« je bil iz lesa in peska, vozil pa je do Ribnice in nazaj. Poleg teh topniških enot so obstajali tudi trije posebni »vodi za čuvanje železniške proge«, a 2. in 3. sta bila avgusta 1944 preoblikovana v navadno 7. četo.³⁹⁰ Tankov Slovensko domobranstvo ni imelo, bilo pa je v načrtu, da se izuri posebna domobranska tankovska enota. Tako so ustanovili tankovski vod s 30 domobranci, ki so nato odšli na tečaj v Verono. Ko so se julija vrnili v Ljubljano, so nekaj časa vozili tanke in oklepna vozila v nemških enotah, nato pa so končali kot moštvo na domobranski oklepnih vlakih. O letalstvu se pri Slovenskem domobranstvu seveda ni moglo govoriti.³⁹¹

³⁹⁰ ARS II, AP, fasc. 293/II, zaupna naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 28, 30. 8. 1944; fasc. 18/II, zaupni dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 543, brez datuma; ARS III, OK VOS za Notranjsko, poročilo obveščevalne službe 10. 4. 1944, št. 196/197; Vizjak, str. 16; Peterlin, str. 30; Rupnik, str. 41.

³⁹¹ ARS II, AP, fasc. 105/III, poročilo TOS 27. 7. 1944; Vizjak, str. 16; ARS III, Rupnikov proces, št. 1407, poročilo o tankovskem tečaju, brez datuma.

Nesojeni domobranski tankisti (Tabor 1964, št. 5)

Na koncu naj omenimo še domobransko policijo, ki jo je Organizacijski štab ustanovil 1. aprila 1944, in to zgolj za t.i. ljubljanski garnizon, kar je pomenilo, da je lahko delovala le v mestu Ljubljana. Njene naloge so bile nadzirati gibanje pripadnikov Slovenskega domobranstva predvsem v zvezi s prihajanjem in odhajanjem

iz mesta, s prijavljanjem na ustreznih mestih, z njihovim obnašanjem, urejenostjo ipd. Službo so domobranski policisti opravljali tudi v civilni obleki, za nespoštovanje njihovih zahtev pa je podpolk. Krener zagrozil z odpustom iz domobranstva.³⁹²

Novačenje v Slovensko domobranstvo

Bivši vaški stražarji in nekaj četnikov, ki so se po kapitulaciji Italije na tak ali drugačen način znašli na tistih območjih Ljubljanske pokrajine, ki so jih zasedle nemške sile, so postali osnova za nastajajoče Slovensko domobranstvo. Konec septembra 1943 so že opisana tri jedra oziroma trije bataljoni šteli okrog 3.000 mož. Na podlagi novega razmerja sil, ki je nastalo po porazu Slovenske narodne vojske, pa tudi na podlagi nalog, ki so bile predvidene za Slovensko domobranstvo po sporazumu med slovenskim protirevolucionarnim vodstvom ter nemško okupacijsko upravo, je bilo povsem jasno, da je omenjeno število daleč premajhno. Domobranstvu je bila namenjena važna vloga pri obrambi pred partizanstvom oziroma pri njegovem uničevanju ter nato pri »vzdrževanju reda in miru«. Da bi bilo tem nalogam kos, ga je bilo potrebno vojaško organizirati, dobro izuriti ter predvsem številčno okrepiti. Vsi trije procesi so že od nastanka domobranstva potekali hkrati, čeprav je seveda prav na začetku bila najbolj važna organizacija štaba, formacija ipd. O tem smo že govorili, zato sedaj nekaj več o problemu novačenja, se pravi, pridobivanja novih vojakov za domobranstvo. Vsaj

³⁹² ARS II, AP, fasc. 18/I, dopis poveljnika Organizacijskega štaba št. 7691, 1. 4. 1944.

nekatero začetno značilnosti teh prizadevanj smo omenili v poglavju o nastajanju domobranstva, saj je bil to seveda kompleksen proces in je težko ločevati posamezne prvine.

Vsekakor je bilo že v tej začetni fazi domobranstva večkrat poudarjeno načelo, da mora pristopanje k njemu sloneti na prostovoljnosti, da, skratka, vanj ni mogoče nikogar siliti, ali natančneje, nikakršne sankcije niso grozile tistemu, ki bi k domobranstvu ne hotel pristopiti. Takšno je bilo predvsem stališče nemških oblasti oziroma generala Rösenerja, medtem ko slovensko protirevolucionarno vodstvo z Rupnikom vred nad tem ni bilo navdušeno. Zavedalo se je namreč, da to načelo glede na konkretne razmere v Ljubljanski pokrajini, posebej na območju pod kontrolo partizanske NOV, ni nujno v prid njihovi stvari, da je lahko dvorezen meč ter da s tem ne bi nujno dosegli naglega priliva v domobranstvo. Tu mislimo seveda na izpostavljenost družin prostovoljnih domobrancev, na povračilne ukrepe partizanskih oblasti, na problem skrivačev ipd. Toda nemške oblasti so omenjeno načelo, ki so se ga držale v tem pogledu tudi na vseh drugih zasedenih ozemljih po Evropi razen v nekaterih izjemnih primerih, dosledno poudarjale in uradno izkazovale tudi v dokumentih v zvezi z nastankom domobranstva. To je moral upoštevati tudi general Rupnik v omenjenem proglasu s 23. septembra 1943. V prvotnem osnutku neposredno ne omenja prostovoljnosti pristopa, temveč uporablja formulo »sleherni... Slovenec, star 18 do 35 let, se takoj prikladi v službo z orožjem za prostovoljca-domobrancia«. To naj bi pomenilo, da so domobranci sicer prostovoljci, toda vsaj na moralni ravni je to tudi njihova obveznost. V končni inačici proglasa, ki ga je »izpopolnila« nemška cenzura, pa se uporablja formulacija »naj se prostovoljno javi... v SDL.«³⁹³ Tu je morda načelo prostovoljnosti nekoliko bolj izraženo. V začetku oktobra je v Ljubljani krožil osnutek naredbe o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, ki naj bi jo kasneje izdal in podpisal dr. Friedrich Rainer. V njej se v 2. členu ugotavlja, da Slovensko domobranstvo sestavljajo moški slovenske narodnosti od 18. do 35. leta starosti, »ki so se javili s prostovoljno prijavo določenim službenim mestom in so sposobni za orožje.« Da poudarek na prostovoljnosti protirevolucionarnemu vodstvu ni bil všeč, dokazujejo pripombe, ki jih je na osnutek dalo vojaško vodstvo domobranstva, podprl pa Protikomunistični odbor, konkretno dr. Šmajd. Prostovoljnih prijav ne omenjajo, kajti »Slovensko domobranstvo sestavljajo vsi za orožje sposobni moški slovenske narodnosti..., ki so jih sprejela službena mesta.« Te pripombe, o drugih bomo govorili še v nadaljevanju, je Rupnik posredoval Rösenerju, ki jih pa očitno ni sprejel, enako tudi ne Rainer, tako da so bila ta nesoglasja verjetno glavni vzrok, da uredba o ustanovitvi Slovenskega domobranstva uradno pravzaprav nikdar ni izšla.³⁹⁴

Toda tudi take ohlapne formulacije so omogočale, da se je v različnih

³⁹³ NUK, B 2344, Poziv za ustanovitev Slovenske domobranske legije; Tabor 1983, št. 1-2, str. 18, faksimile Rupnikovega osnutka za proglas 23. 9. 1943.

³⁹⁴ ARS III, Šmajd, osnutek Naredbe o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini s pripombami, št. 2340-2343, 2346; ARS II, AP, fasc. 274/II, osnutek Naredbe...

okolščinah, večkrat brez neposredne navzočnosti nemških organov, na terenu dogajalo marsikaj in so se omenjene odredbe razumevale zelo svobodno. Po drugi strani je dr. Rainer v svoji odredbi o vzpostavitvi domobranskih oddelkov v operacijski coni, ki jo je izdal v Trstu šele 6. decembra 1943, a je njena veljavnost bila raztegnjena za nazaj do 1. oktobra, v 2. členu določil, da sestavljajo domače domobranske oddelke v cono pristojni moški, ki se prostovoljno prijavijo za vojaško dolžnost in ki so za to sposobni. V smislu svoje predhodne odredbe o obvezni vojni službi z 29. novembra je služenje v domobranskih oddelkih razglasil za vojno službo. Toda v tej odredbi, ki poudarja obveznost vojne službe za vse prebivalce operacijske cone, ki »so zavezani dati vse svoje moči za namene te vojne«, v 3. členu določa, da tej obveznosti zadosti vsak, kdor prostovoljno služi v domobranstvu, v službi obnove, v nemški vojski, v »orožni« SS, v nemški policiji, v organizaciji TODT ali v oddelkih nove italijanske vojske. To je, skratka, pomenilo, da je bila vojna služba sicer obvezna, katero izmed možnosti za zadostitev tej obveznosti bo posameznik-obveznik izbral, pa je bilo prepuščeno njegovi svobodni izbiri. Samo v tem omejenem pomenu je bilo s stališča nemške okupacijske uprave služenje v domobranstvu prostovoljno. Nikogar sicer ni bilo moč siliti, da bi vstopil ravno v domobranstvo, toda v načelu je nekam moral, pri čemer je treba omeniti, da je bilo kot zadostitev tej obveznosti priznано tudi službovanje v za vodenje vojne pomembnih podjetjih in ustanovah.³⁹⁵ Dodati bi veljalo pri tem, da pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini Slovenci niso imeli nikakršnih vojnih obveznosti. O konkretni uresničitvi teh Rainerjevih določil jeseni 1943 še ni bilo slišati, tako da so neposredna prizadevanja nemških oblasti, da bi pri obveznikih dosegle ustrezen odziv, sledila šele v letu 1944, deloma še v zadnjih mesecih vojne.

Toda septembra 1943 so voditelji protirevolucije v hotenju čimprej organizirati domobranstvo in ob odsotnosti uradnih nemških navodil ukrepali po svoje, in to na različne načine. Predvsem je šlo za intenzivno propagando med vsemi dosegljivimi in morebitnimi privrženci domobranstva, najprej seveda med že zbranimi bivšimi vaškimi stražarji, a pri njih je šlo seveda le za formalno prijavo oziroma pristop. Že to začetno propagandno akcijo je spremljala z različnimi oblikami predvsem neformalna, a tudi formalna prisila, seveda le v okvirih in s sredstvi, ki jih je protirevolucionarni slovenski tabor obvladoval, se pravi, da niso bile običajne grožnje (sankcije) z morebitno vojaško privedbo, sodnim postopkom ipd.

Vsekakor pa je že od vsega začetka tovrstna prizadevanja ali celo samo idejo o njih obvladoval pojem mobilizacije. Tako se v Ljubljani prvi glasovi o načrtih nekakšne mobilizacije za »novo vojsko bega« pojavljajo že 17. septembra, zajela pa naj bi moške med 20. in 35. letom ter bi naj bila odgovor na poprejšnjo partizansko mobilizacijo. Po teh poročilih so se letaki v ta namen že tiskali.³⁹⁶

³⁹⁵ Verordnungs- und Amtsblatt, št. 4, 7. 12. 1943, odredba št. 10; Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, št. 1, 1. 1. 1944, Naredba o obvezni vojni službi na operacijskem ozemlju »Jadransko primorje« z 29. 11. 1943.

³⁹⁶ ARS I, VOS-II-6, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 17. 9. 1943.

Tedaj ravno kar ustanovljeni Protikomunistični odbor je 23. septembra ugotovil, da bi morale že obstoječe domobranske enote oziroma »koncentracije« brez odlašanja izvesti mobilizacijo na svojem območju, da prehitijo partizansko mobilizacijo. Posebej je ob tem izpostavil nekaj sto mož na Vrhniki, »ki pa ne delajo nobenih akcij«.³⁹⁷ V resnici so tedaj na Vrhniki razvili propagando za prijavljanje (»mobilizacijo«) k domobranstvu, le da ni bilo pravega odziva. Ponekod naj bi se ljudje kar kolektivno dogovorili, da se na to ne odzovejo. Tudi neki tamkajšnji nemški častnik, ki so ga vprašali za svet, je dejal, da to pač ni obvezno, da jim ni treba iti, če nočejo. Po poročilih partizanskega obveščevalca je tedaj na Vrhniko prišlo le nekaj »čistih belogardistov«, vendar tega ni štel za rezultat domobranske agitacije. Čez nekaj dni naj bi domobranci zaustavljali ljudi pred cerkvijo in tam oglašali splošno mobilizacijo, a prijavilo se je le osem moških. Zadnje dni septembra so tamkajšnji domobranci že raznašali »pozive za podpis za prostovoljno javljanje« ter silili naslovljence k podpisovanju. 1. oktobra naj bi se tisti, ki so podpisali, že morali prijaviti na vrhniškem poveljstvu, a se je javil le eden. Poročilo sklepa, da »represalij še ni«.³⁹⁸

V Ljubljani so se prve dni po izidu proglasa o ustanovitvi Slovenske domobranske legije prijavljali predvsem pripadniki bivše brigade Triglav in Suvajdžičeve čete. V prvih dveh dneh se je tako pri Evgenu Rupniku v prijavnici pisarni, kot že omenjeno, priglasilo 371 ljudi. Poznamo tudi že posebno pozornost Protikomunističnega odbora in domobranskega poveljstva do bivših internirancev iz Italije, saj jih je tedaj čez 1.000 bivalo v šolah na Viču in na Ledini, kasneje tudi na učiteljskišči. Nanje se je gledalo kot na zanesljiv rezervoar bodočih domobrancev. Posebna komisija jih je pregledovala in ugotavljala njihovo politično primernost. Če so bili označeni kot nevarni ali kot komunisti, jih je čakalo prisilno delo v Nemčiji, kar je sicer lahko pomenilo tudi na Gorenjskem oziroma Koroškem. Že sredi oktobra so jih tako odpravili okoli 200. Ostale so vabili, da vstopijo v domobranstvo, vendar velikega uspeha pri tem ni bilo, saj je npr. iz virov razvidno, da se jih je 28. septembra v domobransko legijo prijavilo 17 in da so bili že v šentjakobski šoli. Protikomunistični odbor se je v zvezi z njimi zavzemal za radikalno rešitev, da bi jih namreč po hitrem zdravniškem pregledu brez vseh nadaljnjih vprašanj mobilizirali in prepeljali v vojašnice, šele tam pa bi izvedli njihovo »čiščenje«, kajti po njegovem mnenju so »hudi komunisti« povečini od tam že pobegnili. Pritisk te vrste se je na bivše internirance izvajal tudi v letu 1944, kajti prihajali so še novi, ali pa dotedanji niso mogli oditi domov in so se še zadrževali v Ljubljani.³⁹⁹ Protikomunistični odbor je tudi sicer tedaj zahteval splošno prisilno mobilizacijo, ker se je zavedal, da bi s prostovoljno »mobilizacijo«

³⁹⁷ ARS III, Šmajd, sklepi seje Protikomunističnega odbora 23. 9. 1943, št. 2333.

³⁹⁸ ARS I, OK VOS Vrhnika poroča CK VOS 23. 9. 1943, 27. 9. 1943, 30. 9. 1943, 2. 10. 1943.

³⁹⁹ ARS III, Šmajd, sklepi seje Protikomunističnega odbora 27. 9. 1943, št. 2335; ARS I, VOS-II-6, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 28. in 29. 9. 1943; ARS III, OK VOS Velike Lašče poroča CK VOS 15. 10. 1943, št. 126; ARS II, AP, fasc. 19/III, Seznam internirancev, ki so se javili v SDL 28. 9. 1943; Jelo Klančar, Korenine. Spomini. Ljubljana 2000, str. 323–328.

le težka zbrali zadostno število domobrancev, ki bi po ofenzivi lahko branili osvojeno ozemlje pred novimi partizanskimi napadi. Ker Rösener ni hotel, Rupnik pa ni smel razglasiti prisilne mobilizacije, si je protirevolucionarno vodstvo pomagalo z drugačnimi načini. Pod njegovim vplivom je sprejemni urad izdajal osebne pozive posameznikom in jih pošiljal na domače ali službene naslove, podpisoval jih je polk. Kokalj ali por. Evgen Rupnik. Domobranci so celo obiskovali posameznike na domovih in jih nekaj nasilno odvedli v obrtno šolo, podobno so delali tudi na Rudniku in Lavrici. Aktivisti OF so opažali, da se ob teh pozivih »niti njihovi ne vpisujejo«. Kot znano, je konec septembra in začetek oktobra v ta namen tudi poveljstvo Slovenske legije izdalo povelje za mobilizacijo vseh svojih članov v domobranstvo z opozorilom, da kdor se ne bi odzval, bo v Jugoslaviji sojen po vojaških zakonih. Očitno so želeli s hitro akcijo preprečiti morebitno nemško nasprotovanje ter vse postaviti pred izvršeno dejstvo. Nekateri vidni člani legije so kot visoki uslužbenci ipd. v svojih ustanovah propagirali vstop v domobranstvo med svojimi podrejenimi. Kasneje naj bi taka navodila svojim članom izdalo tudi vodstvo Sokolske legije. Ob hotenju, da se pospeši priliv v domobranstvo, se je konec septembra pojavila tudi ideja o možnosti skupinskih prijav, ko naj bi se na prijavnem uradu oglasile skupine iz posameznih delov mesta (Ljubljane), ki bi jih »vpisali kolektivno«.⁴⁰⁰ Očitno je šlo za nekakšno manifestativno akcijo in se kasneje o tem ne govori več. Tudi železničarji so dobivali omenjene pozive, a jim je bilo svetovano, da naj se sicer odzovejo na vabilo, hkrati pa predložijo potrdilo, da so v železniški službi »in kot taki v obvezni civilni službi« ter da se jim zato ni treba bati vpoklica.

O prisilni mobilizaciji za domobranstvo se je tedaj mnogo govorilo, ljudje, posebej v Ljubljani, ki ni bila posebej naklonjena domobranstvu, so se je v glavnem bali, saj so videli, da je imela prostovoljna razmeroma pičel uspeh. 1. oktobra se je prijavil 1000. domobranec, kot že znano, je bil to general Rupnik, večina ostalih pa so bili bivši vaški stražarji in predvsem protikomunistično usmerjeni uradniki iz Ljubljane, pojavljali pa so se tudi že novi prišleki s podeželja. Tudi tam so posamezni poveljniki, kot smo videli, pošiljali vabila za vstop v domobranstvo, a tudi po ugotovitvah Protikomunističnega odbora na seji 2. oktobra je bil tam uspeh majhen, kajti ljudje so se vstopanja branili z utemeljitvijo, da se boje partizanskega maščevanja in da zato sami pravijo, da bi bilo bolje izvesti prisilno mobilizacijo. Zato je treba poveljnikom na podeželju izdati povelje za pričetek takšne mobilizacije! Kakšen je bil v tem pogledu položaj, kaže poročilo z Brezovice, kjer je poveljnik posadke izdal vabilo 250 moškim, a prijavilo se jih je samo pet.⁴⁰¹ Sredi oktobra je Protikomunistični odbor kot na možen vir za dotok

⁴⁰⁰ Domobranska misel. Slovenski narod, 28. 9. 1943.

⁴⁰¹ ARS III, Šmajd, sklepi seje Protikomunističnega odbora 2. 10. 1943; ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS 27. 9. 1943, 3. 10. 1943, 9. 10. 1943, 6. 11. 1943; ARS III, OK VOS Velike Lašče poroča CK VOS 26. 9. 1943, 11. 10. 1943, 13. 10. 1943; Dokumentacija NOB pri Železniškem gospodarstvu Ljubljana, mapa I, okrožnica načelnika občega oddelka, brez datuma; ARS II, Zbirka Zorana Poliča, pismo Jelice Vazzaz Zoranu Poliču iz Ljubljane 2. 10.

v domobranstvo pomislil tudi na slovenske vojne ujetnike v Nemčiji ter je postavil vprašanje njihove vrnitve, zlasti tistih, »ki bi prišli v domobranstvo«. Sredi novembra se je problem vojnih ujetnikov ponovno omenjal, tokrat s strani podpolk. Krenerja, ki je ugotavljal, da je bilo iz ujetniških »logorjev« v zadnjih dneh osvobojeno veliko število ljudi, ki so tam vsi pristali na to, da gredo k domobrancem, toda ko so prišli ven, so se takoj začeli prijavljati v razne službe, posebno k železnici, kjer bi bili seveda varni pred služenjem v domobranstvu. Krener je opozoril podrejene enote, naj take ljudi takoj predajo nemški policiji in bodo takoj šli v »logor«, ker pač tako zahtevajo nemške oblasti.⁴⁰² Iz omenjenega opozorila sicer ni izrecno razvidno, za kakšne ujetniške »logorje« je šlo, toda skoraj gotovo je bila beseda o ujetniških taboriščih oziroma zbirališčih, nastalih po jesenski nemški ofenzivi proti partizanskemu ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem (ter Primorskem). Pred tem je prav v zvezi s to ofenzivo imelo protikomunistično vodstvo velika pričakovanja, in sicer da bo partizanska vojska uničena ali vsaj potisnjena v bolj nedostopna območja in, drugič, da se bo kot posledica ofenzive precej povečal priliv v domobranske vrste, bodisi iz še nemobiliziranih moških na podeželju, bodisi na račun dezertirjev ali partizanskih ujetnikov, kajti večina je bila po njegovem mnenju prisilno mobilizirana v NOV.

Do neke mere so se potem zgoraj omenjena pričakovanja tudi uresničila. Nemci in domobranci, ki so v ofenzivi sodelovali tudi kot vodiči, so sicer hitro zasedli večji del pokrajine, toda vsega osvojenega niso mogli obdržati, partizansko ozemlje se je malce »raztrgano« še obdržalo s težišči v Suhi krajini in proti nemški meji, na Rogu, v Beli krajini ter na južnem delu Notranjske. Med ofenzivo so nemške in domobranske enote, šlo je seveda za 3. Rupnikov bataljon, ujele precej partizanov in skrivačev, precej se jih je predalo ali pa so kar civiliste zajeli po naseljih in vse te so potem zbirali v taboriščih v Brestanici, na stadionu v Novem mestu, v Ribnici ter predvsem v Kočevju. Nemci so med ofenzivo pobirali sploh kar vse moške, po nekaterih poročilih vse med 14. in 65. letom. Tako naj bi v Kočevju zbrali okoli 1.000 ujetnikov in prebežnikov. Kmalu so tja prišli zastopniki Slovenskega domobranstva, začeli vse zbrane pregledovati ter odbirati za domobranstvo. Pri tem je ob sodelovanju nemške policije veliko besede imel že nam znani Danilo Havelka, ustanovitelj vaške straže v Stari Cerkvi. Odbrali so skupno okoli 600 moških in jih odpeljali v Ljubljano. Pozneje se je govorilo, da je Havelka iz partizanskih ujetnikov in skrivačev v Kočevju ustvaril cel domobranski bataljon. Vendar se je ta »bataljon« v Ljubljani precej skrčil, kajti po zdravniškem pregledu je bilo mnogo bivših ujetnikov razmeščenih na »neborbena« ali celo

1943; 1000. prijaviteljenec v domobransko legijo, Jutro, 2. 10. 1943. Ob tem pa je prihajalo tudi do zanimivih epizod, npr. ko je neka ženska iz Zgornje Hrušice 5. 10. 1943 prosila domobransko poveljstvo, da nujno vpokliče njenega moža, da se bo malce spametoval, ker ne skrbi za družino, pohajkuje po Ljubljani ter se vlačí z drugimi ženskami! ARS III, Rupnikov proces, št. 1176, prošnja Angele Dimnik 5. 10. 1943.

⁴⁰² ARS III, Šmajd, sklepi seje Protikomunističnega odbora 8. 10. 1943, št. 2344; ARS II, AP, fasc. 277/I, Krenerjev dopis poveljniku šolskega bataljona 17. 11. 1943.

civilna službena mesta. Od ostalih so seveda Nemci velik del odpeljali v »Šlezijo« na delo.⁴⁰³ Hkrati so domobranske enote med ofenzivo in po njej povsod delile moškim ustrezne pozive ali trosile letake, da se tisti v starosti npr. od 16 do 45 let prijavijo za vstop v domobranstvo, od bivših častnikov so vabili celo one do 60. leta starosti. Nekateri so se res javili prostovoljno, drugi so bili enostavno odvedeni, se pravi več ali manj prisilno mobilizirani. V takratnih razmerah se seveda ni veliko gledalo na formalnosti, nobenih vesti ni, da bi Nemci to kakorkoli ovirali, objektivno so v zvezi z omenjenim postopkom z ujetniki to še pospeševali. Z območja Mirne Peči in okolice se je prijavilo k domobrancem 35 moških, vendar je za večino le-teh OK VOS Novo mesto ugotavljal, da so bili prisilno mobilizirani. Tisti, ki so bili že kdaj vojaki, so bili takoj uvrščeni v domobranske vrste in so takoj začeli s službo npr. v bunkerjih, druge pa so začeli uriti v rekrutnih četah oziroma v šolskem bataljonu v Ljubljani. Pri tem pa so ponekod partizanski organi domobrance skušali prehiteti, saj je npr. ob napovedanem mobilizacijskem pohodu domobrancev v rajonu Sodražice OK VOS Ribnica predlagal, da moške takoj mobilizirajo partizani, »drugače nam jih oni odpeljejo«.⁴⁰⁴

V zvezi z novačenjem in mobiliziranjem vojnih ujetnikov je svoj delež prispevala tudi Rupnikova pokrajinska uprava, predvsem njen informativni urad. Ni pa bil aktiven le pri novačenju, temveč tudi pri drugih dejavnostih, predvsem pri t.i. perlustriranju ujetnikov, se pravi, pri preverjanju njihove moralnopolitične primernosti. Od mnenja tega urada pa je bila pogosto odvisna tudi nadaljnja usoda posameznikov, oziroma, to mnenje je veljalo kot merilo za sprejem v domobranstvo. Informativni urad je zbiral podatke tudi o ljudeh na podežlju, z njim pa so sodelovali sodelavci bivše obveščevalne pisarne vaških straž M 7. Zgovorna je bila pohvala poveljstva II. SS tankovskega korpusa, ki je posebej poudarilo veliko vlogo tega urada »pri očiščevalnih akcijah«. Ko je general Rupnik posredoval to pohvalo uradu, ji je pridružil tudi svojo zahvalo za vnemo in požrtvovalnost. Mogoče je omenjena nemška pohvala zadevala tudi delo domobranskih vodičev iz Ljubljane, ki so sodelovali v ofenzivi.⁴⁰⁵ Informativni urad je namreč imel tudi dovoljenje nemških oblasti, da je med ujetniki iz Dolenjske in Primorske (!) novačil za domobranstvo. Seveda je pred priporočilom za sprejem vsakega posameznika z vidika svojih informacij ustrezno preveril. Pri tem je bil izredno delaven njegov zaupnik kaplan Henrik Goričan, eden vodilnih članov SLS in referent Slovenske legije za Štajersko. Informativni urad je v zvezi

⁴⁰³ ARS III, Ozna, okrožje Novo mesto, zaslišanje Jožeta Pavlina 3. 4. 1945, 9. 4. 1945, št. 543, 590; Poročilo OK VOS Ribnica CK VOS 8. 11. 1943, št. 126; Danilo Havelka – petdesetletnik. Vestnik 1959, št. 9; Danilo Havelka – sedemdesetletnik. Vestnik 1979, št. 7-8-9.

⁴⁰⁴ ARS III, poročilo OK VOS Novo mesto iz rajona Mirna peč 18. 11. 1943, št. 623, 987; OK VOS Ribnica, poročilo iz Sodražice 26. 11. 1943, št. 547.

⁴⁰⁵ ARS II, AP, fasc. 105/I, Rupnik načelniku informativnega urada 25. 11. 1943; prepis dopisa v Arhivu okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 197/49; ARS III, Rupnikov proces, št. 1210, dopis vrhovnega poveljnika I. SS oklepne armade Rupniku 24. 11. 1943; Ferenc, Kapitulacija, str. 462–463.

**Tudi ti
si odgovoren za usodo
slovenskega naroda!**

Kdor ne sodeluje v protikomunistični borbi izdaja svoj narod!

Propagandni plakat avtorja por. Jožeta Beránka (Knjižnica MNZS)

z njim konec novembra in začetek decembra 1943 na Rösenerja in na mestnega poveljnika v Ljubljani naslovil več prošenj, da se mu omogoči svoboden pristop do ujetniških taborišč v Brestanici, Bučki, Boštanju in na Primorskem ter da se mu omogoči že omenjeni postopek z ujetniki. Poleg tega so Goričanu naložili še organizacijo obveščevalne službe na Dolenjskem in Primorskem, zato je urad naprosil nemške oblasti, da mu dovolijo tudi prehod čez nemško ozemlje ter gibanje po policijski uri. Pri tem je aktivno sodeloval tudi Jože Derganc iz Metlike, poznejši domobranski častnik.⁴⁰⁶ Goričan je omenjene posle seveda res opravljal, toda iz razpoložljivih virov ni razvidno, koliko novih domobrancev je prišlo iz omenjenih taborišč po njegovi zaslugi, niti ni znano, ali so mu nemške oblasti resnično dovolile organiziranje obveščevalne službe npr. na Primorskem.

Vsekakor je določeno število omenjenih ujetnikov pristalo na prisilnem delu v Nemčiji. Tako naj bi bilo konec decembra 1943 v zaporih novomeškega sodišča določeno število tistih, ki so čakali na transport v Nemčijo.⁴⁰⁷ Marsikdo se je pred tem tega rešil, če je zanj jamčila zanesljiva ali »zaupna« oseba, da je protikomunist, oziroma da je zanesljiv ali da misli resno s svojo prijavo za domobranstvo. Policijski varnostni zbor v Novem mestu je takšne osebe zasliševal, nato pa zaprosil novomeško izpostavo Gestapa (Gefangenensammelstelle), da jih izpusti, ker bodo pač vstopile v domobranstvo. Podobne zahteve so pošiljali tudi iz poveljstva ali iz posameznih čet 3. bojne skupine, saj so pač domobranci posredovali za svoje sorodnike ali prijatelje. Poleg tega je tudi novomeško »Poveljstvo Slovenskega domobranstva« skušalo do konca izvesti mobilizacijo še med preostalimi moškimi, in to kar vseh letnikov od 1909 do 1926. Naložilo je poveljniku varnostne straže v mestu, da je dvakrat ustno in nato še pisno objavil razglas, da morajo vsi moški, ki se še niso javili, to storiti najkasneje do 21. januarja 1944. »Proti onim, ki se ne bodo javili, se bo postopalo po vojno kazenskem zakoniku«.⁴⁰⁸ Sklicevali so se torej že na nemške zakone, za kar so bili tudi obvezani. Vsekakor pa so omenjena propaganda, pozivi, različne vrste pritiskov ali preprosto okoliščine rodile kar nekaj uspeha, saj se je z novomeškega območja v domobranstvo prijavilo kar precej moških. V začetku februarja 1944 je bilo npr. iz Novega mesta v Ljubljano poslanih 200 novih rekrutov.⁴⁰⁹ Domobranksko poveljstvo v Novem mestu in čete ter posadke v okolici so z omenjenimi vabili, razglasi, pozivi nadaljevale, spremljali so jih tudi moralni pritiski. To se je spomladi

⁴⁰⁶ ARS II, AP, fasc. 105/I, dopis informativnega urada Rösenerju 30. 11. 1943 in mestnemu poveljniku v Ljubljani 3. 12. 1943, 17. 11. 1943; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 197/49, dopis informativnega urada Oberscharführerju Gigelu 22. 11. 1943; dopis mestnemu poveljniku v Ljubljani 27. 12. 1943; ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS za čas 1.–9. 10. 1943.

⁴⁰⁷ ARS III, OK VOS Novo mesto poroča CK VOS 1. 1. 1944.

⁴⁰⁸ ARS I, Zbirka Frančka Sajeta, dopis Poveljstva Slovenskega domobranstva poveljniku varnostne straže Novo mesto 20. 1. 1944; dopis poveljnika varnostne straže Gestapu v Novem mestu 21. 1. 1944; dopis policijskega varnostnega zbora v Novem mestu poveljstvu 3. bojne skupine v Novem mestu 27. 1. 1944 in 18. 1. 1944.

⁴⁰⁹ ARS III, OK VOS Novo mesto poroča CK VOS 15. 2. 1944, št. 167.

1944 še okrepilo. V Kostanjevici so izdali prek 200 takih pozivov moškim od 16. do 45. leta in večina poklicanih se je nato prijavila k domobrancem, vendar so jih pridržali končno le 12. Sploh so se okrog domobranskih postojank skoraj ves čas širile govorice in »zanesljive« napovedi o skorajšnji splošni in popolni mobilizaciji, resničnost pa se je temu bolj ali manj približevala, v skladu z možnostmi, a tudi pogostimi stihijnimi akcijami. V začetku aprila je iz okraja Šmarjeta menda odšlo k domobrancem okoli 250 moških, ki so se odzvali na zadevni razglas, ki je govoril celo o vprašljivem bodočem jugoslovanskem državljanstvu tistih, ki bi se ne odzvali! Toda od vseh teh 250 so v domobranske vrste sprejeli le 40, ostale pa izpustili, pri čemer jih je VOS sumničila, da so bili pritegnjeni za politično in obveščevalno delo v korist domobrancev. Ko se je nabralo nekaj več novih mobilizirancev, so jih ponavadi poslali v Ljubljano. V tistem času je iz okraja Trebelno »pobegnilo« v Novo mesto in Št. Peter okoli 70 moških k domobrancem, kar se je dogajalo tudi že prej. Očitno je tedaj domobranska propagandna akcija imela učinek, ali pa po drugi strani razmere na partizanskem ozemlju niso bile preveč »rožnate«. ⁴¹⁰ Po nekaterih poročilih naj bi domobranci v okraju Kostanjevica dejansko opravili popolno mobilizacijo, ker naj bi se jim vsi odzvali, in samo Sv. Križ naj bi za domobrance dal 280 mož, kar pa je gotovo pretirano število. ⁴¹¹ Na partizanskem ali na »nikogaršnjem« ozemlju pa so se pod vodstvom raznih sposobnih posameznikov zbirale večje ali manjše skupine ljudi, nato prešle na nemško okupacijsko ozemlje in se prijavljale za vstop v domobranstvo. V takih primerih je gotovo šlo za popolne prostovoljce. Tako je v okolici Čateža in Mirne za to agitiral Anton Marn, brat Janeza Marna Črtomira, ter pošiljal ljudem obvestila, da se javijo na Čatežu. Tam se je tako zbralo okoli 120 mož, večinoma brez orožja, ki so nato prešli k Nemcem v Litijo, od tam pa so jih poslali v Ljubljano v šolo na Ledini, vendar nato vsi niso vstopili v domobranstvo, nekaj jih je namreč šlo tudi k Todt in drugam. Povsod, kjer se je pozimi ali spomladi 1944 formirala domobranska postojanka, je torej njena posadka pričela z akcijo za pridobivanje novih domobrancev v oblikah, ki smo jih omenili. Pozivi za »štelingo« so se širili po vaseh, tudi na Igu, Škofljici, v Grosupljem, v Ribnici in Sodražici. V Grosupljem naj bi mobilizirali kar vse moške, iz vasi Hrastje naj bi pobrali vse moške od 17. do 45. leta, ker se niso odzvali poprejšnjim vabilom. Toda v okolici Temenice se je aprila 1944 še skrivalo okrog 50 mož, ki niso hoteli ne k domobrancem in ne k partizanom. ⁴¹²

⁴¹⁰ ARS III, Okrožna izpostava odseka za notranje zadeve (dalje OI ONZ) Novo mesto, poročilo okraja Šmarjeta 12. 4. 1944, 26. 4. 1944, št. 349, 383, 386; poročilo načelnika OI ONZ 8. 4. 1944, št. 336, 337; poročilo OK VOS Novo mesto 15. 2. 1944, št. 167; poročilo OS okraja Kostanjevica 16. 4. 1944, št. 363.

⁴¹¹ ARS III, VOS-II-3, Tedenski pregled domače reakcije 14.–21. 4. 1944.

⁴¹² ARS III, OI ONZ Novo mesto, izjava Huč Leopolda, brez datuma, št. 528; OK VOS Ribniško-notranjsko okrožje, poročilo rajonskega poverjenika za Barje 16. 3. 1944, št. 692; OI ONZ Grosuplje-Stična, poročilo obveščevalnega oddelka 22. 4. 1944, št. 327; poročilo iz rajona Šentjurje, obveščevalni oddelk 8. 4. 1944, št. 259; poročilo iz rajona Grosuplje 15. 4. 1944, št. 265; VOS Ljubljana, Tedenski pregled domače reakcije 30. 3.–5. 4. 1944, št. 1216.

Podobno je bilo tudi na Notranjskem. V okolici Vrhnike in Logatca so januarja domobranci v nekakšnih racijah mobilizirali okoli 100 moških, a se je nato na zdravniškem pregledu izkazalo, da so nesposobni, izpustiti pa so morali, verjetno na nemške zahteve, tudi vse delavce v javnih podjetjih. V Borovnici in okolici so raznašali pozive letnikom od 1899 do 1926 in velevali, da se morajo zglasiti v 48 urah na nabor. Od tistih, ki so se zglasili, so pet sposobnih takoj poklicali pod orožje. Tamkajšnji domobranski častnik je, sicer po partizanskih poročilih, izjavil, da so vpoklicali le zanesljive, medtem ko ostale verjetno čaka prisilno delo v Nemčiji. V Logatcu so se širile novice, da morajo domobranci mobilizirati 200 novih vojakov, kar je vzbujalo strah med partizanskimi privrženci. Prvo mobilizacijo je v Logatcu razglasil že stotnik Fortuna, ko je konec oktobra 1943 v kraj vkorakal s svojo četo, sredi aprila 1944 pa je sledila dejanska razglasitev mobilizacije. Moralni pritisk je bil precejšen, s propagando, s protikomunističnim zborovanjem ipd.⁴¹³ Tudi na Rakeku so domobranci v začetku aprila izvedli t.i. mobilizacijo. Javiti so se jim morali vsi moški ter vpisati v domobranstvo, a po poročilih je bil seveda največji interes za vpis mlajših do 20 let. Vendar se jih je do srede meseca vpisalo le okoli 20, ki so jih odpeljali v Ljubljano.⁴¹⁴ V Hotedršici precej protipartizansko usmerjeni prebivalci niso bili zadovoljni s svojo majhno domobransko posadko ter so zahtevali njeno povečanje, po njihovem pa bi to najhitreje dosegli z mobilizacijo okoliških vasi, predvsem tistih na primorski strani, kjer pa je prav tedaj potekala mobilizacija za primorsko domobranstvo, za t.i. Slovenski narodni varnostni zbor.⁴¹⁵

Posamezne prošnje za ustanovitev ali okrepitev domobranskih postojank so prihajale tudi od drugod, v različnih obdobjih leta 1944, omeniti pa gre vsaj prošnjo iz občine Hinje v Suhi krajini. Posebej zanimivo pa je poročilo in z njim zvezani predlogi pokrajinske uprave ali verjetneje samega Rupnika generalu Rösenerju iz začetka decembra 1943. V njem se zahteva za Belo krajino močno domobransko posadko vsaj 1.000 mož v Črnomlju in Metliki ter izselitev t.i. uskoških vasi, kjer da so sami tatovi in 100 % komunisti. Zatem poročilo navaja prošnjo belokranjskih kmetov, da se jih mobilizira k domobrancem.⁴¹⁶ Vprašamo se lahko, od kod je pravzaprav prišla omenjena prošnja belokranjskih kmetov. Z veliko verjetnostjo lahko trdimo, da je prišla od t.i. »Odbora za dolenjske, notranjske in belokranjske begunce«, ki je bil formalno ustanovljen šele 9. decembra, vendar je tedaj že nekaj časa delovala »Kmečka pisarna« kot nekakšen posredovalni urad za omenjene begunce. Le-ti so se kmalu po 8. septembru

⁴¹³ ARS III, OK VOS Vrhnika poroča CK VOS 21. 1. 1944; OK VOS Notranjska poroča CK VOS 1. 2. 1944, št. 27, 28; OK VOS Ribniško-notranjsko okrožje, poročilo logaškega rajona 10. 2. 1944, št. 296; ARS II, AP, fasc. 111a/VI, Vesti 24. 4. 1944.

⁴¹⁴ ARS III, OK VOS Notranjska, poročilo načelnika obveščevalne službe 6. 4. 1944, 14. 2. 1944, št. 381, 44.

⁴¹⁵ ARS III, VOS Ljubljana, Pregled domače reakcije 24.–30. 3. 1944, št. 1196; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 73.

⁴¹⁶ ARS III, Rupnikov proces, št. 1241, prepis poročila pokrajinske uprave Rösenerju 3. 12. 1943.

1943, predvsem pa po ofenzivi znašli v Ljubljani, bodisi zato, ker so zbežali iz strahu za lastno življenje, bodisi da so izgubili streho nad glavo, ali se niso imeli s čim preživljati, morebiti pa so bežali zgolj zaradi strahu pred ideološkim sovražnikom in tu je svojo vlogo imela tudi propaganda, kolikor ni šlo za neposredne življenjske izkušnje. Po nekaterih poročilih se je teh »dolenjskih beguncev« do konca 1943 zbralo v Ljubljani že do 20.000, precej tudi v Novem mestu, okoli 2.000, po nekaj pa še v drugih večjih krajih pod nemško oziroma domobransko kontrolo. Bistvena naloga omenjenega odbora oziroma pisarne je bila skrb za begunce v tem smislu, da jim po možnosti preskrbi stanovanje, prehrano, kurjavo, obleko, predvsem pa zaposlitev in v perspektivi tudi vrnitev na njihove domove. Pisarna je svoj sedež sprva imela na Ledini, nato v Akademskem kolegiju, svoje podružnice in odseke pa predvsem v Novem mestu, a tudi na Rakeku, v Velikih Laščah, Ribnici, Grosupljem in Logatcu. Kmečko pisarno sta v Ljubljani ustanovila dekan Karel Škulj in Danilo Havelka, prav Škulj pa je bil na begunskem zborovanju 16. in 17. decembra izbran za »voditelja slovenskega kmečkega ljudstva«. To je imelo za posledico, da je odbor, predvsem Škulj, ki je imel dobre zveze s Protikomunističnim odborom in Rupnikom, tudi pred nemškimi oblastmi pričel nastopati kot predstavnik tega ljudstva iz Dolenjske, Notranjske in Bele krajine. V pisarni in odboru je delovalo še nekaj pomembnih ljudi, v Ljubljani npr. Ignacij Pevec, poznejši načelnik pokrajinskega kmečkega poverjenišтва, v Novem mestu pa Janez Opara, župnik Anton Kovačič itd.⁴¹⁷ Škulj je bil zelo aktiven, njegov odbor je prevzemal vse bolj politično vlogo, kar je pravilno opazil tudi hrvatski konzul Salih Baljić ter to povezal z delovanjem nekdanje SLS v ozadju.

Že 19. decembra je Škulj vodil begunsko delegacijo k Rupniku ter ga ob tej priliki prosil, da na najvišje mesto (Hitlerju!) sporoči njihovo hvaležnost zaradi ustanovitve domobranstva. Na zborovanju 3. februarja 1944 v frančiškanski dvorani je nato Rupnik naznanil beguncem, da jim Führer prek Rainerja in Rösenerja sporoča, da je bil njihovih pozdravov vesel, da se jim zahvaljuje za sodelovanje in jih poziva na nadaljnji boj.⁴¹⁸ Ni sicer verjetno, da bi ob tej priliki Hitler imel kakšne lastnoročne opravke v zvezi s Škuljevim sporočilom, a tudi če ne, je to vsaj na formalni ravni edini znani primer, da je Hitler »vzpostavil« stik s Slovenci kot Slovenci! Aprila 1944 je podobno »Zastopstvo dolenjskih kmetov« obiskalo Rösenerja in mu izročilo spomenico z željami, da bi čimprej uničili komunizem in pričeli z obnovo gospodarstva. Nemški general je ob tej priložnosti obljubil, da bo domobranstvo to nalogo odločno uresničevalo ter da bodo domobranci lahko služili v svojem kraju. Odbor je s podobnimi spomenicami nadaljeval tudi kasneje, 27. septembra npr. je eno izročil Rupniku, ko je zahteval, da se ozemlje čimprej reši partizanov ter se vzpostavi neposredna zveza med

⁴¹⁷ ARS III, Rupnikov proces, št. 1120, 1121, tedensko poročilo konzula Saliha Baljića 31. 12. 1943; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 751/46, Pevec Ignacij.

⁴¹⁸ Križnar, Slovensko domobranstvo, Ljubljana v ilegali IV, str. 251; Führerjev odgovor slovenskim kmetom. Slovenec, 4. 2. 1944.

Ljubljano in Novim mestom. Dodatna ostra zahteva pa je bila, da naj bi se komunistom in njihovim simpatizerjem v Ljubljani odvzelo živilske nakaznice, »posebno zagrizene pa izgnalo z družinami čez blok.«⁴¹⁹ Iz tega je razvidno, da je šlo pri begunskem vodstvu tudi za izrazito politično in protikomunistično naravnost, ki se je seveda rojevala iz osebnih doživetij in travm. Kazala se je tudi pri drugih, bolj praktičnih, a tudi bolj usodnih vprašanjih. Beguncem in tudi internirancem je v skladu s svojimi informacijami pisarna izdajala nekakšna politična spričevala, o posameznikih je dajala mnenja glede njihove politične zanesljivosti. S tem v zvezi je pošiljala razne sezname propagandnemu odseku pokrajinske uprave, obveščevalni odsek domobranskega štaba pa ji je pošiljal v preverjanje razne podatke o terencih, izrekala je svoje mnenje o zanesljivosti policistov in domobrancev, bila je posvetovalni organ za izdajanje prepustnic v Novem mestu, sestavljala je spiske nezanesljivih ljudi za določene občine ipd. Za marsikatero od teh opravil bi glede na možne in verjetne posledice lahko rekli, da je šlo za neke vrste ovaduštvo, po drugi strani pa za čisto obveščevalno službo.⁴²⁰ Seveda pa je treba hkrati tudi poudariti, da je pisarna mnogim beguncem, posebno ženskam in otrokom, dajala tudi povsem človekoljubne usluge, od skrbi za hrano in obleko do raznih prireditev, predavanj in tečajev. Po poročilu predsednika odbora Škulja je v letu 1944 šlo skozi to pisarno okoli 21.000 oseb. Pisarna je izdajala za polnoletne tudi izkaznice. Na podlagi tega poročila in nekaterih drugih podatkov se dá ugotoviti, da je okoli 5.000 kmečkim beguncem preskrbela »zaposlitev« prav v Slovenskem domobranstvu ter je tako na svoj način predstavljala najmočnejše rekrutno središče za domobranstvo. Kot taka je svetovala beguncem, da vstopijo v domobranstvo, ter jim hkrati jamčila skrb za njihove družine. Vsaj denarnih skrbi pa so bile družine potem tudi brez te pisarne zanesljivo rešene, saj so domobranci dobivali družinske podpore.

Po drugi strani je kmečka pisarna razvila tudi dejavnost, ki je spominjala že na pravo mobilizacijo. Konec zime 1944 je Danilo Havelka ustanovil »Akcijski odbor« (za domobranstvo), ki je postal izredno aktiven ter je po besedah poznejšega pričevalca »skrbel za vedno sveži dotok domobrancev«.⁴²¹ Videti je, da smemo že omenjene pogoste domobranske mobilizacijske poskuse spomladi 1944 povezovati s tem odborom. Ta je namreč izdal posebne mobilizacijske pozive in prav teh so se domobranske enote tudi na deželi v obilni meri posluževale. Bili so tiskani, izšli pa so v dveh inačicah, prva z datumom 22. marca in druga 12. aprila 1944. V bistvu je bil to formular s praznim prostorom za vpis naslovnikovega imena. V prvem pozivu se uvodoma navaja, da se naslovljeni

⁴¹⁹ Mikuž, Pregled IV, str. 280; Zastopstvo dolenskih kmetov pri generalu Rösenerju. Slovenec, 12. 4. 1944.

⁴²⁰ ARS II, AP, fasc. 31/IV, Vizjakova prošnja Kmečki pisarni 3. 5. 1944; fasc. 29/I, pismo Škulja Organizacijskemu štabu 1. 8. 1944; ARS III, Rupnikov proces, št. 5650, informacija Kmečke pisarne o Krašovci Fani, št. Vid pri Stični; Ivo Osolnik, Pošast z nedolžnim imenom. Teleks 28. 9. 1979.

⁴²¹ Beseda o našem begunstvu. Slovenski dom, 10. 2. 1945.

Mobiliziranci se stekajo v poslopje Srednje tehnične šole v Ljubljani (Fototeka MNZS)

poziva zaradi uspešnega boja domobranstva proti komunizmu in rešitve slovenske domovine pred popolnim uničenjem ter da mu bo omogočeno, da se bo lahko spomladi vrnil domov na delo. Naslovnik se je moral javiti v treh dneh v sprejemni pisarni domobranstva na Puccinijevi ulici št. 2 nasproti Narodne tiskarne »za vstop v domobranstvo«. Sledila je grožnja, da »kdor bi se ne odzval, se bo smatral za nasprotnika in se bo z njim tako tudi postopalo«, in naposled obljuba, da brž ko bo dežela očiščena, bodo lahko tisti, ki so vpoklicani, odšli na delo na svoje domove. »Domovina Vas kliče, odzovite se takoj danes!«⁴²² Iz navedene vsebine je razvidno, da so bili ti pozivi prvenstveno namenjeni beguncem, in sicer tistim v Ljubljani, saj sicer omenjanje sprejemne pisarne v Knafljevi (Puccinijevi) ulici ne bi imelo smisla. Res pa je, da so po nekaterih poročilih, npr. iz notranjskih krajev, nove prijavitelce takoj odvažali v Ljubljano v Šolsko skupino, in je pri tem možno, da so bile dokončne formalne prijave vložene in registrirane šele v omenjeni pisarni. Poleg tega je tudi možno, da so na deželi delili pozive z malce drugačno vsebino, vsaj glede kraja javljanja, vendar ne poznamo nobenega takega poziva ohranjenega. Je pa iz virov pozitivno razvidno, da so na Rakeku, v Borovnici, na Vrhniki in drugod delili prav take letake kot v zgoraj opisani inachi.

Toda 10. aprila so pred cerkvama v Borovnici in na Vrhniki ljudem razglasili, da se morajo do naslednjega dne vrniti vse pozivnice s podpisom Akcijskega odbora. To je bila reakcija nemških oblasti in Rupnikove uprave, ki je tedaj že

⁴²² ARS III, Rupnikov proces, št. 1351, »Poziv«.

pripravljala »uradno« mobilizacijo in takrat so na vseh občinskih uradih pripravljali spiske letnikov 1899–1927.⁴²³ V Ljubljani so ti pozivi po besedah domobranskega obveščevalca med begunci naleteli na odobravanje in naj bi se skoraj vsi moški iz podeželskih občin prijavili v Slovensko domobranstvo, toda pri tem jih je razburjalo dejstvo, da jih niso dobili Ljubljančani ter da jih ni izdal domobranski štab, temveč le nekakšna civilna ustanova. Glede prvega so se sicer nekako tolažili, da pa Ljubljančane čaka mobilizacija za prisilno delo. Takšna mobilizacija je kasneje tudi dejansko prišla.⁴²⁴ 12. aprila 1944 je Akcijski odbor izdal nov poziv, sicer s krajšim besedilom, a z drugačnim dostavkom – »če bi se pozivu ne odzvali, Vas bomo smatrali za nasprotnika naroda, ki skoro umira«. Poziv ne govori več o roku treh dni, ampak o – »takoj«!⁴²⁵ Te pozive so dostavljali posameznikom osebno, a širili so jih tudi v obliki plakatov. Sicer ne izrecno, toda dejansko je odbor tistim, ki bi se na njegov poziv ne odzvali, grozil z določenimi ukrepi, kar je bilo seveda v nasprotju s sicer razglašenim prostovoljnim pristopanjem v domobranstvo. V resnici je to pri nemških oblasteh vzbudilo reakcijo, čeprav s časovnim zamikom. 2. maja je npr. general Rösener o tem z zgražanjem obvestil Rupnika ter pri tem med vrsticami namignil, da tudi on (Rupnik!) nima povsem čistih rok. Morebiti je s tem mislil na tesne odnose oziroma na pogoste obiske Škulja in Antona Merkuna pri Rupniku. Dodal je, da je te pozive, ki jih je opredelil kot odkrito »prisilno rekrutacijo«, dal zaseči, izdajatelje pa se je namenil tudi pismeno podučiti. Rupnik je v povojnih spominih dejal, da ga je zaradi tega početja Kmečke pisarne Rösener celo nahrulil, a potem proti pobudnikom te vrste mobilizacije ni ničesar ukrenil, temveč je pustil, »da obvezniki napolnijo domobranske edinice«. Prepričan je bil celo, da je Škulj to delal s prikritim privoljenjem Rösenerja. To po vsej verjetnosti ni držalo, vendar pa se dejansko vpletenim v to zadevo ni ničesar zgodilo. Rupnik je to Škulju in Merkunu očital, a sta se izgovarjala, da ju je k temu vzpodbudil Krener in pa sami begunci obvezniki, ki so želeli čimprej osvoboditve svojih krajev ter vrnitve na svoje domove.⁴²⁶ Istega dne je moral Krener po Rösenerjevem nalogu za začetek odpustiti iz Slovenskega domobranstva vse mobilizirane železničarje in železniške delavce, ki jih je »mobiliziral« Akcijski odbor ter določil, da se ne sme sprejemati nobenega železničarja več, vendar se gornje, zanimivo, ni nanašalo na železničarje, ki so prostovoljno stopili v domobranstvo pred 1. aprilom.⁴²⁷ V zvezi s Škuljevo izjavo, da je pri vsej stvari vsaj moralno sodeloval tudi poveljnik Organizacijskega štaba, je treba reči, da je to malo verjetno, saj si je težko predstavljati, da bi sam svoj štab spravljaj v nemogoč položaj, za stališče nemških

⁴²³ ARS III, OK VOS za Notranjsko, poročilo 10. 4. 1944, 17. 4. 1944, št. 204, 205; ARS II, AP, fasc. 93/II, Poziv, Rakek 122.

⁴²⁴ ARS II, AP, fasc. 111a/VII, Vesti 27. 3. 1944.

⁴²⁵ ARS II, AP, fasc. 302/II, Poziv, tiskovina, 12. 4. 1944.

⁴²⁶ ARS III, Rupnikov proces, št. 2152, Rösenerjev dopis Rupniku 2. 5. 1944; št. 1966, 2145, Rupnikova izjava; Rupnik, str. 42.

⁴²⁷ ARS II, AP, fasc. 17/I, Krenerjeva okrožnica vsem enotam 2. 5. 1944.

oblasti pa je dobro vedel. Po drugi strani je namreč sam Organizacijski štab oziroma njegova prijavna pisarna pošiljal pozive raznim ljudem, med drugim tudi uslužbencem propagandnega odseka na pokrajinski upravi, za katere pa je bilo jasno, da so za domobranstvo koristnejši tam, kjer so bili, kot pa s puškami v roki. Prijavna pisarna je bila zato v zadregi, kakšno stališče zavzeti do ljudi, ki so se s pozivom Akcijskega odbora prišli javit v domobranstvo. Očitno je že kmalu dobila navodila, da mora te pozive enostavno ignorirati, kot da o tem ničesar ne ve, da to ni njena stvar ipd., ter je morala vsakega kandidata za domobranstvo izrecno povprašati, ali se je prišel prijavit prostovoljno.⁴²⁸ Deloma pa je delovanje Akcijskega odbora le imelo zaželeni učinek, a Škulj ga je moral na Rösenerjev pritisk ukiniti in vsaj na zunaj prenehati s tem do neke mere prisilnim rekrutiranjem za Slovensko domobranstvo. Njegovi pozivi pa so se npr. v ribniški okolici delili še sredi maja.

Podpolk. Krener pa je v tem pogledu svoje podrejene moral disciplinirati ter je čez nekaj dni izdal zaupno okrožnico, v kateri je povzel povelje Rösenerjevega pooblaščenca v zvezi s temi »vpoklici«, ki so neposlušnim grozili celo s kaznimi, in sicer je navedel pritožbe nemških oblasti in prebivalstva. Dogajali naj bi se celo primeri, da so domobranci obkolili stanovanje vpoklicanega z namenom, da bi ga s silo odvedli, in nemški pooblaščenec pravi, da to spominja na način mobilizacije, »kakor je v navadi pri tolovajih«. Zato ponovno zapoveduje, da se lahko v domobranstvo novači le prostovoljno s pomočjo propagande, pozivov v časopisih in letakov, ki jih izdaja Organizacijski štab v sodelovanju s prijavnim uradom. Ta material se mu mora prej predložiti v odobritev. V propagandnih in prijavnih uradih morajo biti nameščeni zgolj pripadniki domobranstva in vsakega 15. v mesecu morajo Aufbaustabu poročati o številu prijav in vpoklicev. »Odbori za vrbovanje« se morajo takoj razpustiti, njihovi člani izslediti ter njihov material »povleči«. Omenjenih članov odbora seveda ni bilo težko izslediti, toda ni videti, da bi sledile kakšne omembe vredne sankcije. Akcijski odbor je prenehal, a Kmečka pisarna in begunski odbor sta delovala dalje in pri pridobivanju prostovoljcev za domobranstvo delovala bolj prikrito in neformalno. Krener je to povelje poslal posebej sprejemnemu uradu, Zaščiti okraja Novo mesto ter tistim postojankam, ki so vpisovale in sprejemale prostovoljce v domobranstvo. Iz tega je razvidno, da so to delale le nekatere, verjetno večje postojanke, na kar lahko sklepamo tudi iz drugih virov.⁴²⁹

Da pa je prav Rösener glede prostovoljnega prijavljanja v domobranstvo mislil resno, o čemer smo nekaj govorili že pred tem, dokazuje tudi njegovo povelje, da se pri Slovenskem domobranstvu ustanovi poseben propagandni vod iz 70 prostovoljcev, ki pa naj bi deloval le dva meseca, potem pa naj bi se njegovi

⁴²⁸ ARS II, AP, fasc. 115/II, dopis propagandnega odseka pokrajinske uprave Organizacijskemu štabu konec aprila 1944, št. 66314; ARS I, VOS-II-3, Mira Tomšič poroča CK KPS 2. 5. 1944; ARS III, OK VOS Ribnica poroča CK VOS 16. 5. 1944, št. 1110; Vizjak, str. 28, pravi, da so vse domobrance načelno vpisovali v sezname kot prostovoljce kljub morebitni prisilni mobilizaciji.

⁴²⁹ ARS II, AP, fasc. 282/VI, Krenerjeva okrožnica št. 2896, 11. 5. 1944.

pripadniki vrnili v matične enote. Motiv za njegovo ustanovitev je bil, da »bi bil dosežen močnejši pritok v Slovensko domobranstvo«. O tem vodu nato ni bilo skoraj nobene novice, kar kaže na to, da ga domobransko vodstvo ni vzelo povsem zares. Kar se tiče zgoraj navedenih navodil o rednem poročanju Aufbau-stabu, s tem Organizacijski štab ni imel večjih težav, saj je že pred tem skrbel za sprotno spremljanje teh prijav. Že konec decembra 1943 je namreč podpolk. Krener zapovedal prijavnemu uradu, da mora začeni s 1. januarjem 1944 v vsakodnevem poročilu podati tudi natančne podatke o številu prijavljenih v Slovensko domobranstvo. Gibanje le-teh je na podlagi poročil prijavnega urada pričel spremljati tudi obveščevalni odsek štaba.⁴³⁰

Vrhovni komisar dr. Rainer je že jeseni 1943, kot smo že na kratko omenili, razglasil splošno vojno obveznost, ki ji je bilo mogoče zadostiti tudi s prostovoljnimi služenjem v domobranstvu. Ker pa seveda to služenje še zdaleč ni zajelo vseh sposobnih moških prebivalcev Ljubljanske pokrajine ali celotne operativne cone »Jadransko primorje«, je bilo pričakovati, da bo prej ali slej prišlo tudi do izrecnega poziva za odsluženje te vojne obveznosti, v taki ali drugačni obliki. Prvi tak poziv je dr. Rainer razglasil v svojem uradnem listu 4. marca 1944 z veljavnostjo naslednjega dne, pri čemer pa je bil izdan že 22. februarja. Z njim so se pozivali letniki 1923, 1924 in 1925 s stalnim bivališčem v operacijski coni na obvezno vojno službo, konkretna določitev časa in kraja nabora pa je bila prepuščena prefektom oziroma predsedniku pokrajinske uprave v Ljubljani.⁴³¹ Poziv je konec marca objavil tudi Rupnik v svojem Službenem listu, vendar do konkretnega nabora še nekaj časa ni prišlo. Vprašamo se lahko, zakaj, videti pa je, da kljub omenjeni določbi sama odločitev za razglasitev mobilizacije le ni bila v Rupnikovih rokah. To je razvidno tudi iz Rupnikovih predlogov vrhovnemu komisarju iz aprila, kjer, zanimivo, svetuje tudi vpoklic omenjenih treh letnikov ter dostavlja, da je čimprejšnji vpoklic »potreben iz političnih, moralnih in vzgojnih ozirov. Zlasti v mestih naj se postopa čim strožje, da se zatre nevolja ljudstva, ki je navdušeno za obnovo«.⁴³² Šlo je torej predvsem za mobilizacijo za t.i. obnovo, za fizično delo pri obnovitvenih delih, poleg tega pa v Rupnikovem primeru tudi za odpor in nezaupanje do Ljubljane, ki očitno ni bila dovolj navdušena za Rupnika in za domobranstvo. Zato je Rupnik njene prebivalce nameraval vključiti v obnovitvena dela, saj nezanesljivih ljudi v domobranstvo itak ni bilo priporočljivo jemati. Rupnik pa je hkrati predlagal, da se tudi interniranci v Italiji in Nemčiji, če niso komunisti in če niso tam zaposleni s preveč važnimi deli, premesti v domovino k obnovi domačih krajev. Kljub vsemu pa je prednost le dajal služenju v domobranstvu, saj je pristavil, da kdor se prostovoljno priglasi k domobranstvu, se ga premesti k obnovi le, če je tam nujno potreben.

⁴³⁰ ARS II, AP, fasc. 116/II, dopis stotnika Schumacherja Organizacijskemu štabu 28. 1. 1944; fasc. 19/III, Krenerjev dopis načelniku prijavnega urada 28. 12. 1943.

⁴³¹ Verordnungs- und Amtsblatt, št. 3, 4. 3. 1944; Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, št. 22, 29. 3. 1944.

⁴³² ARS III, Rupnikov proces, št. 1360, prepis Rupnikovega dopisa aprila 1944.

AUFRUF!

Männer der Jahrgänge 1914-1926!

Der Kampf um das neue Europa ist in sein entscheidendes Stadium getreten. Niemand darf jetzt mehr abseits stehen. Ich habe deshalb heute folgende Anordnung getroffen:

ANORDNUNG:

Auf Grund des Beschlusses über die allgemeine Mobilisierung vom 31. Oktober 1942 und meiner Verordnung über die Kriegsdienstpflicht in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ No. 1 vom 28. November 1943 erlaube ich folgenden:

AUFGEBOT:

Artikel 1.

Die männlichen Angehörigen des Geburtsjahrganges 1914-1916 und die bei der Mobilisierung der Geburtsjahrgänge 1920-1926 nicht einberufenen Angehörigen dieser Jahrgänge, die in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ wohnen und nicht anderswo sind, werden durch ein Adjutanten der Kriegs-dienstpflicht verpflichtet.

Kriegsdienstpflicht sind auch die männlichen Angehörigen dieser Jahrgänge, die sich in Gebieten der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ befinden befinden.

Nach Aufgebot „Antrag auf die männlichen Angehörigen der Geburtsjahrgänge 1914 bis 1926, die aus dem bisherigen Küstenland Provinzen kommen und sich zur Zeit in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ befinden“.

Artikel 2.

Die Mobilisierung erfolgt auf der Basis der Meldungen, die die Mobilisierung der Deutschen fest.

Artikel 3.

Diese Anordnung tritt am 28. August 1944 in Kraft. Ich erwarte, dass die meisten Männer folgt und keine Kriegsdienstpflicht dort erfüllt, wo ich nicht bin.

Der Befehl und Verfügung und die Verfügung der Familienangehörigen werden nach dem vorliegenden gesetzlichen Bestimmungen für die deutsche Wehrmacht und die entsprechenden deutschen Verbände anzuwenden sind.

Männer der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ auch für einen kleinen Beitrag für das neue Europa leisten. Wer nicht will, muss nicht als Landwirt annehmen und muss natürlich sein, dass ihn was als andere, die ihn unterstützen, die schweren Strafen treffen mit denen die Verordnungen über die Kriegsdienstpflicht dieses Gebietes bestraft, die sich ihrer Pflicht gegenüber Volk und Vaterland enthalten werden.

Der Kommandant
v. d. Operationszone „Adriatisches Küstenland“
Rainer

POZIV!

Možje letnikov 1914-1926!

Bojba za novo Evropo je stopila v svoj odločilni štadij. Nadej se, da se vsi naši mladi moški bodo zdaj vsem silam pridružili boju!

NAREDBA:

Na podlagi odločbe o splošni mobilizaciji iz dne 31. oktobra 1942 in moje splošne o vložitvi dolžnosti na operativnem področju „Adriatiške primorje“ št. 1 iz dne 28. novembra 1943, odločam sledeče:

RAZGLAS:

Člen 1.

Možje rojeni v letih 1914-1916 in oni, ki so bili že pri nabirih letnikov 1920-1926, ki še niso na operativnem področju „Adriatiške primorje“ in s tem povezanih, se pritožijo k vojaškim enotam svoje vojaške dolžnosti.

Vojvodstvom ne tedi zanje brez izpolnitve ustreznih letnikov, ki vsebujejo podatke za operativnem področju „Adriatiške primorje“.

Posli vojna tudi za mozo vojake v letih 1914-1926, ki so pridržani v državi „Adriatiške primorje“, ki po dolžni izpolnitvi so izpolnjeni podatke „Adriatiške primorje“.

Člen 2.

Bojba in okrožja mobilizacije bodo sledili naborni uradi posameznih področij.

Člen 3.

Na navedena stopi v veljavo dne 28. avgusta 1944.

Priznujem, da se boje odločil mobilizaciji in da bodo izpolnili svojo vojaško dolžnost tam, kamor vas bom določil.

Vam plača in vseh ter pridržanih vseh državljanov Evrope, ki so rojeni v letih 1914-1926, ki so pridržani v državi „Adriatiške primorje“, ki po dolžni izpolnitvi so izpolnjeni podatke „Adriatiške primorje“.

Možje operativnega področja „Adriatiške primorje“! Tudi vi morate izpolniti svoj prispevek k novi Evropi. Ker se gre o naši, se ga in naša za pridržanih letnikov in mora pridržani, da bodo zanje njega in vse ost, ki ga pridržajo. Tudi izpolni, ki so pridržani v državi „Adriatiške primorje“, ki po dolžni izpolnitvi so izpolnjeni podatke „Adriatiške primorje“.

Komandant
v. d. Operationszone „Adriatisches Küstenland“
Rainer

Rainerjev poziv za mobilizacijo (ARS II)

Po izvršenih pripravah v maju je bila 5. junija razglašena mobilizacija letnikov 1923–1925. Na tiskanih letakih je bil objavljen omenjeni Rainerjev poziv iz marca, posamezniki pa so dobivali tudi osebne pozive, pri čemer so bile zagrožene sankcije za neodzivanje. Vendar se ta mobilizacija ni tako strogo izvajala, kot je Rupnik zahteval. Velika večina tistih, ki so se odzvali, se je prijavila za organizacijo Todt, kar so prebivalci imenovali prisilno delo, le malo pa je bilo prijavitelcev za domobranstvo, SS ali nemško policijo. Nabori so bili v Ljubljani kar na stadionu, kamor so bili napoteni tudi obvezniki iz vasi v okolici Ljubljane, v drugih središčih pa so imeii svoje nabore, a stvar je trajala vsaj dva tedna. Pregledi so bili zelo širokogrudni, veljala so tudi privatna zdravniška spričevala. Ker so pri Todtu imeli v načrtu tudi krajšo vojaško vzgojo in ker so se bali, da jim uidejo, so »svoje« novince zbrali v taborišču pri Brezovici. Partizansko vodstvo pa je seveda pristašem v Ljubljani naročilo, da je njihova dolžnost, da se priključijo NOV.⁴³³ Toda pri Todtu za vse niso imeli dovolj opreme in materiala, zato so z vpoklici zavračevali. Pri tem je odločal tudi nemški svetovalec za Ljubljansko pokrajino. Da bi omogočila mobilizacijo čim večjega števila obveznikov, je pokrajinska

⁴³³ ARS I, VOS-II-3, Mira Tomšič poroča CK KPS 5. 5. 1944, 12. 5. 1944; poročilo masovne obveščevalne službe 24. 5. 1944, 6. 5. 1944. Toda po zadnjem poročilu, ki je bilo napisano že dan po začetku mobilizacije, so bili rezultati malo drugačni. Predvsem naj bi se k domobranstvu prijavilo bistveno večje število ljudi, toda Nemci so to ignorirali ter so domobranci tedaj dobili le 16 ljudi!

uprava odredila srednjim šolam, da morajo maturantje zadnjih letnikov maturo dokončati najkasneje do 1. julija. Ob tem naj dodamo, da se je v domobranstvo prijavilo okrog 250 dijakov ljubljanskih srednjih šol.⁴³⁴ Že takrat pa se je govorilo, da oblasti zaradi relativne neuspešnosti prve pripravljajo tudi mobilizacijo naslednjih letnikov, celo 1909–1926, kar pa bi bilo še zmeraj manj, kot so sami domobranci skušali mobilizirati ponekje na deželi. Res je dr. Rainer 26. julija razglasil še mobilizacijo za letnike 1914–1919, 1926 ter še za preostale obveznike letnikov 1920–1925. Čez manj kot mesec dni, to je 20. avgusta, je bil poseben Rainerjev poziv objavljen tudi v ljubljanskih časnikih s hkratnim pozivom nemškega svetovalca. Ta poziv se je nanašal tudi na začasno bivajoče moške v operacijski coni, je pa bolj apeliral na zavest obveznikov, saj sankcije niso bile več zagrožene. Rainer je celo napisal, da »pričakujem, da se boste odzvali mojemu pozivu in da boste izpolnili svojo dolžnost tam, kamor vas bom določil«. Svetovalec dr. Doujak pa je objavil, da se posebna naborna in vpoklicna povelja ne bodo izdajala (zato objava v časopisju) in se bodo prizadeti morali torej prijaviti sami – na ljubljanskem stadionu v dneh od 22. avgusta do 4. septembra, iz Notranjske in južne okolice Ljubljane pa od 6. do 8. septembra. Kljub apeliranju na zavest pa je Doujak predvideval tudi možnost, da bodo morali policijski organi na nabor koga tudi prisilno privedi in za te je bil predviden rok 9. septembra.⁴³⁵ O tej mobilizaciji nimamo natančnih poročil, videti pa je, da tudi ta ni imela velikih uspehov, izvajali so jo neodločno in v bistvu brez sankcij. Za tistega, ki ga ni bilo, je bilo večkrat rečeno, da naj pride kasneje, in pri tem naj bi Nemci, ki so pri tem sodelovali, sabotirali dosledno izvajanje mobilizacije! Ni videti, da bi se policija posebej angažirala pri iskanju skrivačev, ki naj bi se v velikem številu zadrževali v bližini blokov, če bi bilo treba bežati. Po nekaterih ocenah naj bi se odzvala le ena tretjina obveznikov, od teh pa je bilo veliko oproščenih. Tisti, ki so bili bolni ali v državni službi, so dobili nekajmesečne dopuste ter naj bi se javili na kasnejše pozive. Nekatera poročila govore, da tudi tistim, ki so bili potrjeni, naborne komisije niso dovolile svobodne odločitve, temveč so jih razdelile med Todt in Slovensko domobranstvo. Za domobranstvo naj bi bilo pri tem naboru dopuščenih kar 3.000 novih mest, toda toliko priglašenih gotovo ni bilo. Po podatkih, ki zadevajo nove prijave v domobranstvo, je bilo le-teh v septembru 1944 samo 752.⁴³⁶ Za SS takrat ni bilo nobenih prijav, pri prejšnji mobilizaciji pa le nekaj posameznikov.

Da ta mobilizacija sploh ni imela zaželenega uspeha, dokazuje tudi spomenica še vedno delujočega Protikomunističnega odbora, ki jo je že 11. septembra

⁴³⁴ France Škerl, *Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945*. Ljubljana 1964, str. 225 sl. O vprašanju dijakov in študentov v domobranstvu glej tudi ARS, AP, fasc. 38/I.

⁴³⁵ Verordnungs- und Amtsblatt, št. 15, 30. 7. 1944; Poziv! Vojni obvezniki!, Slovenec, 20. 8. 1944; Vojni obvezniki!, Jutro, 20. 8. 1944.

⁴³⁶ ARS I, VOS-II-3, Mira Tomšič poroča CK KPS 29. 8. 1944, 8. 9. 1944; poročilo masovne obveščevalne službe 22. 8. 1944, 11. 9. 1944; ARS II, AP, fasc. 105/IV, Ljubljana govori, 24. 8. 1944.

naslovil na Rupnika. V njej po vsestranski analizi protikomunističnega boja, ki se je po njegovem slabo razvijal, ponovno (prav tedaj!) zahteva razglasitev splošne mobilizacije, ki bi morala preprečiti, da bi proste ljudi mobilizirali partizani. Ob tem je še zahteval, da se po vzorcu domobranstva v Ljubljanski pokrajini protikomunistične postojanke pričnejo snovati tudi na Štajerskem, če pa to ne bi bilo mogoče, pa vsaj po vzorcu »antikomunističnih postojank na Gorenjskem«.⁴³⁷ Rupnik je o tem sicer razpravljajl z nemškimi oblastmi, vendar ni bilo nobenega vidnega učinka, nove mobilizacije v taki obliki niso več razglasili. Prišlo je le še do t.i. oklica za narodne pionirje, ki naj bi gradili obrambno črto na ozemlju Slovenije pred prihajajočo fronto z vzhoda. V ta namen je bilo v Ljubljani 29. oktobra veliko zborovanje, na katerem je bil predstavljen tudi že prvi odred slovenskih narodnih pionirjev z lopatami. Rösener je nato v začetku februarja 1945 na »opravljanje obvezne vojne službe brez orožja« pozval še letnik 1927. To je izkoristil še domobranski štab ter hkrati pozval vse tiste, ki so bili že dodeljeni k domobranstvu in vse »prostovoljne vpisnike«, da se brezpogojno javijo na sprejemnem oddelku v Knafljevi ulici 2.⁴³⁸

Izven Ljubljane oziroma na podeželju se o mobilizaciji govori in ne samo govori še vse do decembra 1944. Ni nam znano, kako je bilo to urejeno z vidika določil Rainerjevega in Doujakovega razglasa. Na Rakeku je mobilizacija potekala septembra, decembra pa je ob umiku domobrancev iz Loške doline na Rakek hkrati z njimi odšlo tudi precej moških, »ki spadajo pod sedanjo mobilizacijo«!, kot se je izrazil partizanski obveščevalec.⁴³⁹ Konec septembra in v začetku oktobra je potekal nabor v Novem mestu in okolici. Kot primer naj navedemo, da je občinski urad Mirna Peč, ki je seveda deloval v Novem mestu, od tamkajšnjega okrajnega glavarstva prejel 404 pozive za obveznike iz te občine, ki naj bi se prijavili k pregledu na »vojno komisijo« 2. oktobra v poslopju novomeške gimnazije. 7. oktobra je občinski urad vrnil večino pozivov glavarstvu, ker je bila večina naslovnikov že pri domobrancih ali pri partizanih oziroma v nedosegljivih krajih. Vrnil je le 15 potrdil o izročitvi pozivov, samoiniciativno pa je pozval še štiri obveznike. 2. oktobra je v dolenski prestolnici res potekal nabor, komisijo je vodil šef vojaškega urada pri pokrajinski upravi podpolk. Emanuel Šušflaj. Zdravniški pregled je bil, kot ponavadi, površen, od tistih, ki so se prijavili, pa se jih je prostovoljno prijavilo v domobranstvo 34. Kakšno vzdušje pa je pri tem vladalo, naj ilustrira tedanja izjava podpolk. Šušflaja, da k domobrancem »meščanov-komunistov sploh ne marajo«.⁴⁴⁰ V Novem mestu so se morali prijaviti tudi

⁴³⁷ ARS III, Rupnikov proces, št. 1478, prepis spomenice Protikomunističnega odbora 11. 9. 1944.

⁴³⁸ Slovenec, 29. 10. 1944, posebna izdaja 29. 10. 1944; Poziv. Slovenec, 28. 1. 1945. Sicer je Rösener v svoji poveljni izjavi priznal, da se je prava mobilizacija izvajala le z namenom pridobiti delovno silo. Rupnikov proces, št. 2516.

⁴³⁹ ARS III, poročilo pooblaščenca Ozne za notranjsko okrožje 12. 12. 1944; poročilo obveščevalnega centra 387 26. 9. 1944. Na Rakeku se je tedaj mobilizaciji odzval tudi obveščevalec Ozne!

⁴⁴⁰ ARS II, AP, fasc. 299/V, dopis občinskega urada Mirna Peč okrajnemu glavarstvu Novo mesto 7. 10. 1944; ARS III, poročilo I. odseka I. sekcije Ozne za oblast 7. korpusa 31. 10. 1944.

obvezniki iz Kostanjevice in okolice, Pleterij itd. Domobranci so tam sami raznašali pozive po vaseh, nekaj fantov so tudi prisilno privedli na nabor v Novo mesto. Delavci v Pleterjah so se skrivali v gozdovih, a jih je gospodar samostana pregovoril, da so se prijavi v Novo mesto, češ da bo on posredoval za njihov izpust, in res so se nato vsi razen dveh vrnili. V novembru so se vesti o mobilizaciji pojavile v Kočevju, tam so domobranci obljubljali mobilizacijo od 17. do 45. leta in partizanski obveščevalci so tudi pri tem zadaj videli roko Danila Havelke, čeprav je bil imenovan tedaj v Logatcu. Domobranci so v Šentvidu in Grosupljem razglasili podaljšanje mobilizacije do konca novembra, ker pač prvi termin ni uspel. To so seveda delali samovoljno, uporabljali so podobne argumente kot Akcijski odbor, namreč, da bo vsak, ki se ne bo javil, razglašen za nasprotnika, a učinek vsega tega je bil, da se je precej moških pričelo skrivati. V posameznih udarnih bataljonih so razglašali t.i. naborne dneve, recimo v 4. bataljonu 23. novembra 1944. V naslednjih dneh pa so patrulje v okolici iskale moške, ki bi se morali zglasti v domobranskih enotah.⁴⁴¹

Seveda si je domobransko vodstvo še naprej prizadevalo, da bi ohranilo ali celo povečalo priliv novincev, vendar pa je po septembru 1944 njihov dotok zelo upadal. Ocena iz januarja 1945 pravi, da se še naprej opaža »pospešeno delo za mobilizacijo še dosegljivih in sposobnih oseb« in da Nemci mobilizacijo tolerirajo ali celo pospešujejo, kar pa je bilo malo verjetno. V 4. udarnem bataljonu je na omenjeni naborni dan komisija med tistimi, ki so se pred njo pojavili, za sposobne razglasila 80 novomobilizirancev.⁴⁴² Da je bil dotok novih mobilizirancev oziroma prostovoljcev kljub temu majhen, dokazuje pa že dejstvo, da se je z urjenjem le-teh v zadnjem razdobju izrecno ukvarjala le še rekrutna, t.j. dopolnilna četa v Dravljah pri Ljubljani. Slej ko prej je k domobrancem ves čas po malem prihajalo tudi nekaj partizanskih dezertarjev ali ujetnikov. Znani so primeri, ko so ujetnike najprej odpeljali na delo na Koroško, v sodne zapore v Ljubljano ali celo na delo npr. na cesti Ljubljana–Planina, a spomladi – marca 1945 so jih odbrali ter uvrstili v omenjeno četo v Dravljah. Delavcem na omenjeni cesti so npr. v začetku marca sporočili z vodstva podjetja, da bodo morali po 15. marcu iti vsi k Todtu ali k domobranstvu. Ob takih napovedih jih je glede na povsem jasn razvoj dogodkov precéj enostavno pobegnilo, nekateri domov in so jih tam prijeli partizani.⁴⁴³ Poleg tega je sprejemni oddelek Organizacijskega štaba še vedno pošiljal svoje pozive na naslove »nerazporejenih« moških, zadnjega nekomu v Ljubljani 27. aprila 1945.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ ARS II, PA, fasc. 710/I, poročilo okrajnega načelstva Narodne zaščite okrožnemu načelstvu Novo mesto 6. 10. 1944 in 19. 10. 1944; AP, fasc. 281/III, Dnevno poročilo 23./24. 11. 1944; ARS III, poročilo RO Kočevje 18. 11. 1944; politično poročilo II. sekcije Ozne za oblast 7. korpusa 9. 12. 1944.

⁴⁴² ARS II, AP, fasc. 281/III, dnevno poročilo za 23./24. 11. 1945.

⁴⁴³ ARS III, II. odsek Ozne, Politično-situacijsko poročilo, brez datuma; Ozna Novo mesto, zaslišanje Slavka Orliča 13. 3. 1945, Karola Tomšiča 2. 4. 1945.

⁴⁴⁴ ARS II, AP, fasc. 19/III, Poziv, 27. 4. 1945, št. 11520. Za znanega skavtskega delavca Marijana

Za konec gre omeniti še zadnji poskus – skupni poziv Rupnika in Rösenerja, objavljen je bil 1. maja 1945, za vstop v domobranstvo »najboljših in na žrtve pripravljenih sinov slovenskega naroda«, kot prijavna mesta pa so bile za podeželje navedene vse domobranske postojanke, za Ljubljano pa že znani urad na Puccinijevi 2. Zanimivo v tem pozivu je bilo tudi to, da se v njem Rupnik navaja kot ustanovitelj Slovenskega domobranstva. Poleg tega se je tedaj Rupnik ukvarjal tudi z idejo demobilizacije (premobilizacije?) pripadnikov Todta in Pölla, toda za kakršnokoli širšo akcijo je bilo tedaj že prepozno in brezupno. Na omenjeni poziv se je javil le eden – 56-leten.⁴⁴⁵

Po tem pregledu poteka in oblik navačanja in mobilizacije za Slovensko domobranstvo se postavlja logično vprašanje, kakšni so bili učinki vseh teh prizadevanj, ali z drugimi besedami, kolikšno številčno moč je ta formacija dosegla in kako se je gibalo število domobrancev. Omenili smo že, da je Rösener izročil Rainerju načrte, ki so predvidevali od 12 do 14 tisoč domobrancev, kar naj bi približno ustrezalo moči ene divizije, za katero se zdi, da je o njej Rösener resno razmišljal. Po drugi strani je Rupnik, ki je verjel v resnost Rainerjevih zagotovil o združitvi Kranjske ter o pridružitvi sosednjih pokrajin, za ta okvir predvideval organizacijo kar 50.000 domobrancev. Krener je v zvezi s pogovori s polk. Petersdorffom omenjal število 15.000, prav tako je tudi polk. Kokalj pri polk. Oertlu slišal, da bodo Nemci oborožili 15.000 domobrancev. Vsekakor je zanimivo, da se tudi druge zadevne številke, ki jih še srečujemo v virih, gibljejo natanko v tem velikostnem redu. Če zanemarimo začetno dejstvo, da je za potrebe domobranstva sredi novembra 1943 prispelo »le« 11.000 uniform, pa moramo omeniti še podatek, da je v letu 1944 Organizacijski štab v tovarni Saturnus naročil izdelavo 15.000 puščic-etuijev za domobranske izkaznice. Tudi podpolk. Vizjak, ki je kot Krenerjev pomočnik najbolje poznal to problematiko, je trdil, da so pri tem Nemci kasneje vztrajali pri »numerus clausus«, ki naj bi znašal 13.000 in da preprosto niso dali več kot 13.000 uniform.⁴⁴⁶

Za leto 1943 nimamo natančnejših podatkov o gibanju števila domobrancev, ker tudi Organizacijski štab ni imel dokončno urejene administracije. Poznamo le nekaj zbirnih, sicer že omenjenih števil, ki zadevajo število prijavljenih

Trtnika se navaja, da je s svojim velikim vplivom dosegel, da je veliko skavtov odšlo k domobrancem in k četnikom. Glej Marijan Trtnik. Vestnik 1974, št. 9/10. V domobranstvo je šlo tudi veliko število bogoslovcev, posebej iz nižjih letnikov, in to proti volji škofa Rožmana, ker so se bali, da bi jih Todt mobiliziral za delo v Nemčiji. Glej Vladimir Kozina, Slovenija v plamenih. Buenos Aires 1975, str. 92, 93.

⁴⁴⁵ Slovenci! Slovenec, 1. 5. 1945; Stanko Kociper, Usodni dnevi – usodni koraki. Tabor 1979, št. 1-2, str. 17. Iz navedenih podatkov o navačanju v vrste Slovenskega domobranstva sledi, da je trditev – »Vsi dobro vemo – zlasti pa še vsi domobranci – da ni bilo nobene prisilne mobilizacije v Slovensko domobranstvo« le deloma točna. Glej Rudolf Smersu, Nekaj pripomb k članku »Odporniško gibanje v Sloveniji«. Tabor 1983, št. 3-4, str. 56.

⁴⁴⁶ ARS I, VOS-II-2, Vladimir Svetina poroča CK VOS za čas 1.–9. 10. 1943, 13.–20. 11. 1943; Vizjak, str. 7, 18; Rožman III, str. 765; Sonja Gomzi, Fani Žagar-Tomičević, Saturnus, rdeča trdnjava. Ljubljana 1988, str. 135.

domobrancev neposredno po znanem pozivu 24. septembra : 28. septembra je bilo v Slovensko domobransko legijo 371 prijavljenih, 1. oktobra 1.000 in 13. oktobra 1.400. Seveda pa je praktično bilo število domobrancev, ki so se že šteli za del te nove formacije, tedaj bistveno večje, če pač pomislimo na bataljona pod Gorjanci oziroma na Notranjskem. Vpisovanje ali prijavljanje je namreč prve tedne seveda potekalo le na ljubljanskem območju. V Novem mestu so začeli delati sezname in »vpisovati« domobrance na izrecno povelje šele konec januarja 1944 in so jih vpisovali do marca 1945. Za tedanjo Zaščito okraja Novo mesto so bile po teh seznamih predvidene (rezervirane) številke med 6.500 in 7.000, 10.000 in 11.000, 13.000 in 14.000 ter od 16.000 naprej, a ohranjene so le do vpisa št. 16.079 s 7. marcem 1945. V tem času je bilo na tem ožjem dolenskem območju vpisanih 2.374 novih domobrancev. To pa seveda niso bili vsi domobranci s tega območja, saj se jih je precej vpisalo tudi v Ljubljani ali drugod. V mestu Ljubljana in okolici se je po ohranjenih seznamih vpisalo okoli 12.000 domobrancev, ni pa ohranjenih seznamov za vpis večine domobrancev s področij Polhograjskih Dolomitov, Loške doline in Ribniške doline, ki jih je bilo gotovo nekaj tisoč. Skupaj bi torej po oceni število vseh vpisov oziroma prijav znašalo čez 17.000, v obstoječih seznamih pa ima zadnji dokumentirani vpis resnično številko 17.547!⁴⁴⁷ Seveda pa to nikakor ne pomeni, da je Slovensko domobranstvo kdajkoli štelo toliko pripadnikov. Mnogi, ki so se iz različnih vzrokov vpisali in so bili vneseni v omenjene sezname, nato niso bili sprejeti ali se niso odzvali vpoklicu oziroma niso bili vpoklicani. To je veljalo npr. za zaposlene v pomembnih podjetjih in javnih ustanovah. V teh seznamih najdemo mnogo imen, za katera z zanesljivostjo trdimo, da niso bili pripadniki Slovenskega domobranstva, niso bili nikdar v uniformi, so se pa prijavili, da tudi s to gesto pokažejo pripravljenost na protikomunistični boj. To je veljalo za propagandiste, uradnike pokrajinske uprave, v začetnem razdobju celo za samega Rupnika!

Po primerjavah s poznejšimi podatki, poznamo namreč natančne podatke o novoprijavljenih domobrancih od 1. januarja 1944 dalje ter tudi nekaj natančnih podatkov o celotnem številu domobrancev za določene datume v letu 1944, lahko sklepamo, da je bilo v Slovenskem domobranstvu ob koncu leta 1943 skoraj 7.400 mož, izračun sicer pokaže natančno 7.384 mož. Po dokaj zanesljivih dnevniških poročilih obveščevalnega odseka Organizacijskega štaba lahko torej spremljamo gibanje prijav od januarja 1944 pa vse do začetka maja 1945. V začetku število prijav zelo strmo narašča, a tedaj, kot smo že dejali, je v veliki meri šlo za že aktivne domobrance, tako se je junija 1944 prijavilo kar 1.814 domobrancev, a od teh jih je bilo kar 1.624 že aktivnih. Poleti 1944 prijave počasi upadajo, strmo pa število le-teh upada, z rahlimi nihanji, od oktobra dalje. Februarja 1945 je bilo tako 99 prijav, marca 32, aprila 28 in v prvih dneh maja 4.

⁴⁴⁷ ARS II, AP, fasc. 302/III-VI, seznamimi vpisanih v Slovensko domobranstvo; fasc. 302/V, major Ferenčak pošilja 25. 5. 1944 Organizacijskemu štabu 4 pole novoprijavljenih domobrancev; fasc. 19/III, Sprejemni odsek, Seznam domobrancev.

22. januarja 1945 je npr. narednik Albert Žagar vpisan pod številko 17.306 in če upoštevamo še približno 200 novih vpisov do maja, pridemo spet približno do že omenjenega števila 17.500. Toliko je pač Slovensko domobranstvo v času svojega obstoja imelo vpisanih pripadnikov.

Kolikšno pa je bilo pravo število domobrancev? Tu seveda nastopajo različne težave pri ugotavljanju pravega stanja. Ena stvar je seveda številčno stanje »po spisku«, druga pa dejansko stanje na mestu, v ožjem smislu. Imamo nekatere podatke, ki očitno kažejo stanje »po spisku«: 15. marca 1944 je bilo 9.213 domobrancev, 2. maja 10.858, 24. julija 12.500 in, verjetno avgusta, 13.260, kar po pričevanju ppolk. Vizjaka pomeni največje realno število domobrancev v Ljubljanski pokrajini. Imamo slednjič še podatek za 6. marec 1945, ko naj bi bilo v Slovenskem domobranstvu 13.277 mož. Tu gre za pregled domobranskih postojank, ki so ga sestavili v II. odseku Ozne, pri čemer so njihovo številčno zasedbo večkrat zaokrožili, verjetno zaradi pomanjkanja natančnejših podatkov in je torej šlo le za ocene.⁴⁴⁸ Da pa so bile te številke razmeroma prave, dokazujejo tudi druge postavke, ki jih je treba upoštevati, ali bolje rečeno, odšteti od sicer znanih natančnih števil o prijavljenih. Že pri omenjenih poročilih o prijavah za Slovensko domobranstvo je razvidno, da je takoj treba od celotnega števila odšteti določeno število, okoli 5% imen, kajti gre za prijave policistov ali pa kasneje za povsem nove prijave za slovensko policijo, kar se je pojavljalo predvsem v 1. polovici leta 1944. Prijavljanje za obe formaciji je bilo namreč združeno in enotno vodeno. Poleg tega se je nekaj prijavljencev že takoj izrecno prijavljalo za primorsko domobranstvo, ali pa za že omenjeno obnovo, pri slednji je sicer šlo le za častnike in podčastnike. Omenili smo že tiste, ki jim je bil vpoklic ob vpisu odložen za določen ali celo nedoločen čas, in vprašanje je, kolikšni del le-teh je bil potem sploh vpoklican. Poleg tega je potrebno od števila domobrancev »na papirju« odšteti tudi druge skupine. Razmeroma maloštevilne so bile premitve iz domobranstva v druge formacije, predvsem k slovenski ali celo nemški policiji, k primorskemu ali gorenjskemu domobranstvu. Omenili smo že gorenjsko in primorsko »propagandno« četo, a posebej na Primorsko je kar nekaj pripadnikov Slovenskega domobranstva preprosto pobegnilo. Bilo je nekaj primerov, da so se domobranci prijavili k nemški policiji ali k akciji Pöll in »po potrebi službe« so bili tja tudi premeščeni, še prej pa formalno odpuščeni iz Slovenskega domobranstva.

Kar se tiče odpustov, so seveda zanje obstajali še razne vrste drugih kandidatov. To so bili že omenjeni nesposobni, takih je bilo npr. 26. januarja 1944 odpuščenih 39, nadalje kaznovani domobranci, a te je še čakal zapor ali taborišče v Nemčiji, običajno so to razglasili s pripombo, da je nekdo odpuščen »z vsemi

⁴⁴⁸ ARS II, AP, fasc. 24, 25, 281/II, Dnevna poročila obveščevalnega odseka 1. 1. 1944 do 2. 5. 1945; Vizjak, str. 16; fasc. 18/III, Krenerjev dopis Aufbaustabu 12. 4. 1944 o stanju 15. 3. 1944; Zapuščina Stanka Kocipra, Rösener Rupniku 2. 5. 1944; ARS III, II. odsek Ozne, Pregled domobranskih, nedičevskih in četniških postojank v Sloveniji 6. 3. 1945; ARS II, AP, fasc. 111b/II, Vesti 7. 8. 1944.

posledicami«. Dokaj skrivnostno pa je pri odpustih delovala obrazložitev »po prošnji«, to ponavadi namreč ni bilo obrazloženo ali le včasih, n.pr. »na prošnjo trdke kot neborec«. Že od januarja 1944 se v dnevnih poveljih podpolk. Krenerja pojavljajo tudi tiralice, ki na zgovoren način prikazujejo realno zmanjševanje števila domobrancev. Oznaka, da je nekdo »izginil neznano kam«, je bila pri tiralicah med najpogostejšimi, verjetno je pod tem razumeti ubežnike. Krener je razpisal tiralice tudi za domobranci, ki se niso vrnili z dopusta, bodisi bolniškega ali tistega za opravljanje poljskih del, dalje za tistimi, ki so pobegnili na Gorenjsko ali Primorsko k domobrancem, pa v ilegalo (k četnikom) ali za tistimi, za katere se je vedelo, da se skrivajo doma. Oznake, da je nekdo prebegnil k partizanom v teh tiralicah ni srečati, verjetno pa se ti skrivajo za že omenjenim pobegom »neznano kam«. Tiralice so v 1. polovici leta 1944 še redke, a maja jih je že polno, njihovo število raste tudi poleti, verjetno zaradi potrebe po pomoči pri delu na kmetijah, vremenski pogoji za skrivanje so tedaj ugodnejši, oživlja tudi ilegalna četniška akcija, jeseni je vsaj do neke mere na določene pobege domobrancev vplivala tudi t.i. amnestija, ki jo je ponudilo partizansko vodstvo. Ponovno se tiralice množijo leta 1945, pobegov iz domobranskih vrst je več, na kar je vplival bližajoči se konec vojne in nejasna vloga in usoda domobranstva pri tem, čeprav ni mogoče govoriti o t.i. razkroju domobranstva, za kar si je nasprotno vodstvo ves čas prizadevalo. Tako je 24. aprila 1945 Organizacijski štab moral izdati tiralice kar za 112 domobranci.⁴⁴⁹ Res pa je, da jih je bilo zatem in tudi po prejšnjih tiralicah nekaj preklicanih, ker so se iskani »grešniki« sicer z zamudo le pojavili v svojih enotah. Določena vprašanja glede pravega števila domobrancev, predvsem pa zmešnjavo v evidenci, so povzročala razmeroma številna menjavanja in samovoljni prehodi-prebegi iz enote v enoto, pri čemer so včasih odločilno vlogo igrali nekateri poveljniki, ki so v tem smislu vplivali na svoje (prejšnje) moštvo. Toda tu se dotikamo že vprašanja vojaške discipline v okviru Slovenskega domobranstva. Omenimo naj še to, da je Organizacijski štab v Rupnikovem Službenem listu redno objavljaj sezname izgubljenih domobranskih izkaznic z navedbo števil in imen ter prekliceval njihovo veljavnost. Pri tem je apeliral na »najditelje«, da jih izroče domobranskim enotam. Okoliščin, zaradi katerih je bil potreben preklic veljavnosti, ni navajal, toda skoraj zanesljivo je šlo predvsem za izkaznice padlih, ujetih, pobeglih ali izginulih domobrancev. Če so izginile tudi njihove izkaznice, je obstajal tudi problem njihove zlorabe, se pravi, da je šlo za protiobveščevalni ukrep. V letu 1944 je bilo v Službenem listu preklicanih skoraj 300 domobranskih izkaznic, največ, kar 96, na dan 19. julija.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ ARS II, AP, fasc. 24, 25, 281/II, Dnevna poročila obveščevalnega odseka 1. 1. 1944 do 2. 5. 1945; fasc. 293, navadne in zaupne naredbe poveljnika Organizacijskega štaba 1944/1945; fasc. 18/II, Krenerjev dopis 14. 10. 1944, št. 22201; fasc. 18/III, Krenerjev dopis 3. 1. 1945, št. 338. Glej tudi Krenerjeve naredbe v fasc. 16/I-II.

⁴⁵⁰ Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani za leto 1944; ARS II, fasc. 16/I, zaupna naredba poveljnika Organizacijskega štaba št. 10, 24. 4. 1945.

Pokopališče padlih domobrancev na Orlovem vrhu (Zaveza, št. 13)

Pri ocenjevanju pravega številčnega stanja in njegovega gibanja je pri vsaki vojaški formaciji v vojnem času treba upoštevati tudi izgube. Sem je potrebno šteti predvsem padle, a tudi pogrešane in ranjene. Slednji so vsaj za določen čas zmanjševali efektivno število domobranstva. Podrobnih podatkov o izgubah, tako kot npr. za prijave, v Slovenskem domobranstvu nimamo, tudi obveščevalni odsek tega vidika v svojih poročilih ni natančno spremljal. Imamo pa na voljo nekatere posamezne natančne podatke, na podlagi katerih se da vsaj približno oceniti izgube. Iz pisma podpolk. Krenerja Aufbaustabu 12. aprila 1944 je razvidno, da je do tedaj domobranstvo v bojih s partizani utrpelo 90 padlih, 170 ranjenih ter 20 pogrešanih. Po drugi strani so znani razmeroma natančni podatki o izgubah v večjih spopadih, predvsem porazih enot Slovenskega domobranstva, manjkajo pa sistematični podatki iz vsakdanjih manjših spopadov za leti 1943 in 1944 ter tudi iz večjih spopadov spomladi 1945, npr. v Suhi krajini. Zgovorne pa so tudi izgube zgolj t.i. stiške bojne skupine v letu dni, od marca 1944 do marca 1945, ki so znašale 65 padlih, od tega 13 v letu 1945. Na podlagi teh in še nekaterih ne posebej omenjenih kazalcev, domobranskih ranjencev je bilo npr. v ljubljanskih bolnicah v začetku marca 1945 262, lahko sklepamo, da je v teku svojega delovanja Slovensko domobranstvo imelo čez 900 padlih ter precej čez 1.000 ranjenih.⁴⁵¹ Med »padle« so šteti tudi tisti ujeti domobranci, ki so jih partizani ustrelili.

Število pripadnikov neke vojaške formacije je seveda pomembno, saj je od

⁴⁵¹ ARS II, AP, fasc. 24, 25, 281/II, Dnevna poročila obveščevalnega odseka 1. 1. 1944 do 2. 5. 1945; ARS III, Rupnikov proces, št. 5578/9, Krenerjev dopis Aufbaustabu 12. 4. 1944; Od 26. 3. 1944 do 26. 3. 1945. Slovensko domobranstvo, št. 17, april 1945.

tega odvisna njena moč, njena struktura in deloma tudi uspeh. Ne tako pomembna, a zanimiva in zgovorna pa je tudi notranja sestava njenega moštva, pri Slovenskem domobranstvu še posebej zato, ker je vsaj v načelu slonelo na prostovoljnem pristopu. Tu mislimo na krajevni, politični, socialni, poklicni, starostni ali celo narodnostni izvor pripadnikov Slovenskega domobranstva. Natančnih statističnih pregledov zaradi nepopolnega gradiva sicer ni mogoče sestaviti, zato bomo napravili le delni pregled na treh vzorcih po nekaj sto domobrancev iz različnih okolij in različnih obdobj, tako da bo predstava o socialni in poklicni sestavi domobrancev precej verodostojna, ne bo pa mogoče npr. dokončno ugotoviti, koliko je med celotnim številom domobrancev bilo kmetov, delavcev itd. Za prvi primer smo vzeli 1.000 prvih prijav v Slovensko domobransko legijo v Ljubljani do 1. oktobra 1943. Ohranjeni seznam sicer ni popoln, a vrzeli, ki so v njem, zagotovo niso nastale z namenom nekoga, da bi prikril, recimo, sestavo teh prostovoljcev. Pri teh je v velikem odstotku šlo za bivše vaške stražarje ali vnete pristaše protirevolucije v Ljubljani. Med temi prostovoljci je bilo torej 26 % delavcev, 25 % dijakov, 24 % študentov, manj kot 12 % uradnikov, 10 % zasebnikov-obrtnikov in trgovcev, 2 % bivših častnikov ter 1,5 % pravnikov. Med njimi je bil le en kmet! Takšen rezultat seveda označuje za vprašljivo našo oceno, da je bilo med temi tudi precej vaških stražarjev. Drugi vzorec sestavljajo prijavljeni domobranci januarja in februarja 1944 v Novem mestu, seznam le-teh je bil poslan maja v Ljubljano. Tu seveda prevladujejo pripadniki bivše Rupnikove skupine, a poleg so tudi že novi prostovoljci ali mobiliziranci s podeželja. Zato njihova sestava ne vzbuja začudenja, kmečkega življa – posestnikov in njihovih sinov je 52 %, sledijo delavci s 15 %, trgovci in obrtniki s 14 %, bivši orožniki, častniki in podčastniki s 7 % ter kmečki proletariat s 6 % itd. Kot tretji vzorec smo vzeli moštvo treh čet, ki so bile v Ljubljani konec leta 1944 ali v začetku 1945. Iz ustreznega seznama je razvidno, da so bili ti domobranci po krajevni pripadnosti tako iz Ljubljane kot tudi iz Dolenjske in Notranjske in bi ga lahko imeli za reprezentativnega. Toda rezultati so presenetljivi, iz njega sicer res sledi, da je bilo med njimi največ kmetov in kmečkih sinov, namreč 26 %, toda 25 % je bilo delavcev in raznih pomočnikov, enako 25 % pa še obrtnikov in delavcev s poklici, kar je zelo visok odstotek. 9 % je bilo dijakov in študentov, 4 % orožnikov in vojakov, 3 % uradnikov, 0,5 % duhovnikov itd.

Iz teh pregledov je vsekakor razvidno, da je pretirana trditev, ki se pogosto pojavlja, da je bilo v Slovenskem domobranstvu kar 90 % kmetov, kmečkih sinov in proletarcev.

Poprejšnjo ali aktualno politično pripadnost domobrancev v večjem obsegu poznamo samo pri omenjenem seznamu prvih 1.000 prostovoljcev iz septembra 1943 v Ljubljani. Zadevne oznake je dodatno dopolnjeval na seznamu verjetno obveščevalni odsek Organizacijskega štaba, pri čemer pa ni šlo za označevanje politične pripadnosti v dobesednem smislu, temveč le za članstvo v različnih organizacijah, ki pa so imele svoj splošno znani politični predznak. Tako je bilo kar za polovico prijavljencev ugotovljeno, da so pred vojno pripadali Zvezi

fantovskih odsekov, ki je bila izrazito katoliška organizacija. 4 % prostovoljcev je bilo sokolov, 2 % pa skavtov, medtem ko je bilo za šest ljudi pripisano, da so komunisti ali pristaši OF. Večina drugih je ostala brez vsakršne oznake, kar naj bi pomenilo, da niso bili člani organizacij te vrste. Vsekakor se članstvo v delavskih organizacijah ne navaja, morebiti pa so njihovi člani to kar zamolčali. Zanimiva bi bila zadevna slika tistih domobrancev, ki so bili poprej pri partizanih. Takih, bodisi dezerterjev ali pa tistih, ki so jih domobranci ujeli in sprejeli v svoje vrste, je bilo kar precej, po nekaterih trditvah celo 20 %.⁴⁵²

Kar se tiče starostne sestave pripadnikov Slovenskega domobranstva, imamo na voljo samo en verodostojen vir, in to seznam domobrancev iz 15. marca 1944. Med 9.213 domobranci jih je bilo še v 19. stoletju rojenih 267, najstarejši, to je bil general Rupnik, leta 1880. V desetletju 1901–1910 je bilo rojenih 1.713 domobrancev, v naslednjem desetletju do 1920 pa 2.824, ostalih, najmlajših, je bilo torej 4.409. Letniki pred 1900 so seveda zastopani le z nekaj pripadniki, šlo je pač za redke višje častnike ali vojne uradnike, zdravnike ipd. Nato zastopanost posameznih letnikov postopoma raste, padec je le v značilnih vojnih letnikih 1914–1918, nato pa spet raste. Letnik 1925 je najštevilnejši, v Slovenskem domobranstvu so bili torej najbolj zastopani devetnajstletniki, bilo jih je 792. Leta 1927 je bilo rojenih 306 domobrancev, 1928 74 ter še leta 1929 13 domobrancev. Iz navedenega sledi, da je bilo tedaj v Slovenskem domobranstvu 393 ali 4,3 % mladoletnikov.⁴⁵³ V sestavi Slovenskega domobranstva pa je bilo tudi nekaj žensk, računamo, da ne več kot 50. V začetku februarja 1945 je bilo samo pri Organizacijskem štabu zaposlenih 24 žensk, povečini kot administrativne in pomožne delovne moči. V vojni bolnici in ambulantah bojnih skupin je bilo nekaj pripadnic domobranstva med bolničarkami oziroma zdravnicami, za dve je znano, da sta bili že pred kapitulacijo Italije pripadnici MVAC, omenili pa smo že ženski oddelek blokovne kontrole v Ljubljani.⁴⁵⁴

Poveljniški kader

Ni potrebno posebej dokazovati izredne vloge, ki jo ima v vsaki vojaški organizaciji poveljniški oziroma starešinski kader, kar še posebej velja za čas vojne. Od njega je namreč v največji meri odvisna učinkovita organiziranost formacije, izurjenost moštva ter kot neposredna posledica tega uspešnost v boju.

⁴⁵² Ivan Korošec, S komunisti ni mogoče. Demokracija, 18. 12. 1997.

⁴⁵³ ARS II, AP, fasc. 18/III, Krenerjev dopis 12. 4. 1944; fasc. 19/III, seznam domobrancev; fasc. 302/III-V, seznam prijavljenih domobrancev; ARS III, II. odsek Ozne, Seznam domobrancev; Florijan Slak, V izvirno faliranem tonu. Tabor 1983, št. 11–12, str. 234. Kot mladoletnike smo tukaj šteli domobrance, rojene leta 1927 in kasneje, se pravi, mlajše od 18 let. Toda tudi ta številka je le orientacijskega značaja, saj bi morali za določitev točnega števila mladoletnikov upoštevati tudi točne rojstne datume, z dnevi in meseci.

⁴⁵⁴ ARS II, AP, fasc. 21/III, številčno stanje Organizacijskega štaba 1. 2. 1945; fasc. 21/IV, predlogi za napredovanje aprila 1944.

Razumljivo je tudi, da je zato vsaki oboroženi formaciji v vojni primanjkovalo sposobnih častnikov ter podčastnikov, kar je izrazito veljalo tudi za Slovensko domobranstvo. Kot smo že poudarili, se je le-to jeseni 1943 v skladu z načrti nemškega okupatorja in protirevolucionarnega vodstva moralo organizirati kot enotna in celovita vojaška formacija, ki bi bila sposobna premagovati partizanske enote, in to z ofenzivno, napadalno taktiko. Dejstvo, da je pri organiziranju imel veliko besede prav nemški okupator, znotraj njegove uprave pa predvsem policijski organi, je dajalo še dodatno težo ter pomembnost dognani organizaciji, disciplini in učinkovitosti. V veliki meri se je Slovensko domobranstvo organiziralo od zgoraj, prek »mandata« polk. Kokalja oziroma podpolk. Krenerja, ki je naprej oblikoval Organizacijski štab, le-ta pa nato celotno formacijo. Zato so bili že od vsega začetka potrebni usposobljeni častniki in podčastniki, in to v čim večjem številu. Delno jih je domobranstvo »podedovalo« skupaj z enotami bivših vaških straž oziroma »Slovenske narodne vojske«, toda teh še zdaleč ni bilo dovolj, med njimi pa tudi ni bilo veliko aktivnih starešin, večina je bila celo takih, ki so svoje čine ali pa položajne stopnje dobile v okviru MVAC, ki pa glede na svojo obrambno usmerjenost ni dajala velikih možnosti za usposabljanje lastnosti, ki so bile sedaj potrebne v domobranstvu. Za oblikovanje Organizacijskega štaba so bili potrebni predvsem častniki s specialnimi znanji ter z višjimi čini, le-te pa je bilo najti seveda le med aktivnimi častniki bivše jugoslovanske kraljevske vojske. Italijanske oblasti so jih spomladi 1942 povečini internirale, kasneje večinoma izpustile, del se jih je odločil za sodelovanje v MVAC, nekaj jih je odšlo tudi v partizane, posebej po kapitulaciji Italije, velik udarec pa je častniški stan doživel z uničenjem četništva v Grčaricah. Tudi jeseni 1943 so se častniki še vračali iz internacije oziroma vojnega ujetništva. Prizadevanja Kokalja, Krenerja, Rupnika, Protikomunističnega odbora in drugih subjektov, da bi s pomočjo osebnih zvez in moralnega in političnega vpliva dosegli pristop čim večjega števila vojaških starešin k domobranstvu, so obrodila le delne sadove. V zvezi z omenjenimi prizadevanji za prostovoljni pristop oziroma za mobilizacijo v Slovensko domobranstvo je seveda jasno, da so bili ena izmed ciljnih skupin te kampanje prav častniki in podčastniki. Ta poklicna skupina je kot del nekdanje državne »uprave« po določitih mednarodnega prava uživala poseben status in je dobivala npr. od italijanskih okupacijskih oblasti tudi redne plače oziroma podpore. Po kapitulaciji Italije je skrb za nekdanje aktivne vojaške starešine prevzela Rupnikova pokrajinska uprava. Rupniku samemu, ki je pred tem kot najstarejši častnik že tako imel med njimi nekakšno vodstveno vlogo, sedaj problem teh starešin ni zadajal kakšnih posebnih dilem. Zanj so bile stvari jasne, vsi naj bi se prijavili k Slovenskemu domobranstvu oziroma k »Direkciji za obnovo«.

Pokrajinska uprava je skrbela za materialno varnost častnikov, zato pa je imela nad njimi tudi natančno evidenco. Že 29. septembra 1943 je v časopisih izšel poziv, da se morajo na vojaškem uradu pokrajinske uprave na Poljanski 2 takoj javiti »aktivne vojaške osebe bivše jugoslovanske vojske in mornarice ter orožništva«, kar je seveda veljalo tudi za podčastnike in celo za vojaške godbenike.⁴⁵⁵

Omenjeni urad se je kasneje preimenoval v »Urad za pokojnino in evidenco oseb bivše jugoslovanske vojske« pri pokrajinski upravi v Ljubljani. Sledili so pozivi za vključevanje v domobranstvo, čeprav glede na razglašeni prostovoljni značaj domobranstva Rupnik ni imel pravice do grožnje s sankcijami. Imel pa je na voljo posredna sredstva pritiska. Tako je sredi decembra 1943 izdal odredbo, da se morajo takoj odpustiti iz javnih služb vsi aktivni častniki in vojni uslužbenci ter podčastniki, ki se niso prijavili v Slovensko domobranstvo. Komentar uredništva Slovenca k temu je bil, da pač taki ljudje »nimajo smisla za trpljenje svojega naroda in zato jim tudi narod ne more več dajati kruha«. ⁴⁵⁶ Prihajalo je seveda tudi do drugih oblik moralnega prepričevanja, najpogostejši pa so bili razni govori in članki v časopisju. Častniki, starejši od 60 let, niso bili pod udarom te propagande, je pa res, da se je prijavilo tudi nekaj starejših, seveda z višjimi čini, a se je kmalu izkazalo, da so le prestari in premalo sposobni in po nekaj mesecih se je število polkovnikov in podpolkovnikov v Slovenskem domobranstvu zelo skrčilo. Poleg znane trojice – Krener, Vizjak, Peterlin – v ožjem Organizacijskem štabu, je bilo le še nekaj višjih činov v odsekih štaba, medtem ko jih v operativnih enotah skoraj ni bilo, nekaj časa je bil pri tem edina izjema podpolk. Dežman. Nemški štabi so bili sicer višjim »jugoslovanskim« častnikom nenaklonjeni, omenili pa smo že Rösenerjev poskus, da bi v vodstvo domobranstva spravil stotnika Vuka Rupnika. Morda je pri tem določeno vlogo imelo tudi dejstvo, da je nemški častnik, ki je Slovensko domobranstvo nadziral in deloma tudi vodil, Erich Schumacher, bil po činu le stotnik. V omenjeni sklop apelov častnikom spada npr. tudi udarni članek »Odločitev je padla«, ki ga je podpisal neki »kapetan-domobranec« sredi oktobra 1943, toda pojavili so se tudi odločnejši članki. Tak je bil npr. »Aktivni častniki, na svoja mesta!« iz začetka aprila 1944. Pisal ga je zagrizen nasprotnik jugoslovanske kraljevske vojske, saj je častnike med drugim tudi ozmerjal, da so, namesto da bi bili v službi ljudstva, zmeraj pohajkovali ter se skrivali po službah, ko pa jih je narod potreboval, se niso odzvali in jih je zato »v njihovem narečju« označil kot »kukavice«. Kasneje so oblasti nekaj aktivnih častnikov, ki se niso prijavili k domobranstvu ali k obnovi, celo aretirale. ⁴⁵⁷ Očitno torej poprejšnje prepričevanje ter grožnje z odpustom iz službe ni imelo zaželenega učinka. Rupnik se tedaj formalno v zadeve domobranstva ni smel več vtikati, toda z njim se je v veliki meri istovetil in ni mogel iz svoje kože, zato je večkrat opozarjal Organizacijski štab na razne probleme, ali pa pošiljal Rösenerju razne dopise v zadevah, ki so bile sicer tudi v njegovi pristojnosti. Tako je npr. v začetku decembra 1943 Rösenerja poleg drugih zadev tudi lakonsko obvestil, da »v domobranskem zboru je premalo oficirjev«. ⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Obvezna prijava aktivnih vojaških oseb bivše jugoslovanske vojske in mornarice ter orožništva. Slovenec, 29. 9. 1943; ARS II, AP, fasc. 18/I, Seznam osobja na službi v Organizacijskem štabu z oznako dolžnosti katere vrši.

⁴⁵⁶ Odredba pokrajinskega prezidenta. Slovenec, 14. 12. 1943.

⁴⁵⁷ Aktivni častniki, na svoja mesta! Slovenec, 5. 4. 1944; Odločitev je padla. Slovenec, 19. 10. 1943; Ljubo Sirc, Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana 1992, str. 128.

⁴⁵⁸ ARS III, Rupnikov proces, št. 1241, prepis poročila pokrajinske uprave Rösenerju 3. 12. 1943.

Pri novačenju častnikov so tako imeli največjo vlogo pokrajinska uprava, Protikomunistični odbor in Organizacijski štab sam. Takrat povsem pasivno poveljstvo »Jugoslovanske vojske v domovini« je lahko razvoj le opazovalo. Poveljnik za četniške odrede v vzhodni Sloveniji stotnik Andrej Glušič je tako v svojem poročilu o vojaškem in političnem položaju v Sloveniji februarja 1944 ugotavljal, da jih je od 420 aktivnih častnikov do tedaj v domobranstvo vstopilo 147, pri čemer je za večino omenil, da so »naši«, kar naj bi pomenilo, da so pristaši jugoslovanske, četniške usmeritve. Za 13 častnikov je sodil, da so proavstrijski, za tri, da so partizanski simpatizerji, pravtako trije pa naj bi bili izraziti protiilegalci, med njimi tudi načelnik štaba podpolk. Peterlin.⁴⁵⁹

Za aktivne častnike, ki niso vstopili v domobranstvo, je Organizacijski štab ugotavljal, da so izpostavljeni »močni komunistični agitaciji«, ki ji bo gotovo marsikateri tudi podlegel, kar naj bi pomenilo, da se bo verjetno priključil partizanom. Zato je Krener naročal podrejenim, da je treba, kolikor je pač v njihovi moči, te častnike (in podčastnike) na njihovem območju nadzorovati. Med drugim naj bi poročali tudi o njihovih dohodkih ter o tem, s kom se družijo. Pozneje so se nekatera poročila s tako vsebino resnično pojavljala v vsakodnevni obveščevalnih poročilih.⁴⁶⁰ S sprejemom, klasifikacijo in razporedom častnikov se je sicer največ ukvarjal Peterlin, saj sta bila stanje in sestava častniškega zbora v tesni zvezi s formacijo domobranstva, za katero je Peterlin sicer bil odgovoren. Zelo zaželeni so bili seveda tudi rezervni častniki. Le-ti so predvsem zadovoljili potrebe po pravnikih, zdravnikih, inženirjih ipd. v štabu in njegovih odsekih, v sodišču, štabih bataljonov in skupin, na deželi pa kot poveljniki in vodniki v četah. Obstaja celo mnenje, da so rezervni častniki pomenili hrbtenico Slovenskega domobranstva, medtem ko so se aktivni branili delovanja na terenu ter so le redki prevzeli poveljstvo čet.⁴⁶¹ Ker je šlo pri rezervnih častnikih v veliki meri za ljudi z akademskimi naslovi in poklici, za uslužbence v upravi ipd., je pri njihovem vpoklicu odločala tudi pokrajinska uprava oziroma, natančneje, nemški svetovalec, a tudi Aufbaustab. Brez dovoljenja nemških oblasti tako Organizacijski štab ni mogel vpoklicati rezervnih častnikov. Rupnik je tudi prijavljanje rezervnih starešin v domobranstvo poskušal na posreden način pospešiti ter je odločil, da se vsem bivšim vojnim ujetnikom – rezervnim častnikom, državnim in javnim uslužbencem prek njegovega vojaškega urada izplača nastala razlika med civilnimi in vojaškimi

⁴⁵⁹ AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, poročilo Andreja Glušiča februarja 1944, brez datuma. Zanimivi pa so tudi podatki, ki jih daje Glušič o častnikih, ki niso vstopili v domobranstvo. Partizani naj bi jih prisilno mobilizirali 86, a 48 jih je do tedaj že pobegnilo. Stanje naj bi bilo torej naslednje: 38 jih je bilo v partizanih, 25 jih je padlo, od tega 7 v partizanih, 6 tistih v partizanih je bilo ujetih, 42 se jih ni vrnilo iz internacije, 25 se jih je javilo za odhod v Srbijo, 30 »naših« se ni vpisalo v domobranstvo, 39 partizanskih simpatizerjev se ni vpisalo v domobranstvo, 17 jih je odšlo v tujino, 52 neopredeljenih se ni za nikamor odločilo, vendar je velik del le-teh v podeželskih krajih, in če bi se tam pojavila močna ilegala, bi se ji po njegovem priključili.

⁴⁶⁰ ARS II, AP, fasc. 275/II, Krenerjev zaupni dopis podrejenim enotam 7. 1. 1944.

⁴⁶¹ Stane Buda, Prihod na Ig. Tabor 1974, št. 7, str. 164.

prejemki, toda le tistim, ki so se do 1. julija 1944 prijavili k domobranstvu.⁴⁶² Ta odredba je bila izdana v 1. polovici junija, ne poznamo pa natančnega gibanja pri prijavi rezervnih častnikov v naslednjem razdobju. Iz virov je razvidno le to, da se je v naslednjih dveh mesecih prijavilo okrog 30 rezervnih častnikov, toda to še ne pomeni, da so bili že pripadniki Slovenskega domobranstva. Organizacijski štab je namreč nato moral prositi Aufbaustab za dovoljenje oziroma za potrditev, da jih lahko vpokliče. Aufbaustab je zatem v soglasju z nemškim svetovalcem izdal dovoljenja, toda zelo počasi, tako da so se nekatere zadeve vlekly še do marca 1945. Pri tem je imela vlogo tudi njihova starost ter priznanje činov v rezervi. Zato je Organizacijski štab kljub veliki potrebi po častnikih za nekatere predlagal, da se jih prepusti delovni službi oziroma organizaciji Todt.⁴⁶³

Kar se tiče priznavanja činov, ki so jih pred vstopom v Slovensko domobranstvo imeli aktivni in rezervni starešine, je bilo to v pristojnosti Organizacijskega štaba ali, natančneje, v delovnem območju podpolk. Vizjaka, ki je imel po lastnih besedah s tem precej dela. Sleherni častnik je v ta namen moral vložiti prošnjo ter predložiti dokazilno dokumentacijo ali izjave prič, nato je Vizjak s pomočjo posebne komisije ugotavljal dejansko stanje, Krener pa je na koncu izdal ustrezno naredbo trajne veljavnosti. Za aktivne častnike bivše kraljeve vojske v glavnem pri tem ni bilo nobenih problemov, ker so bili že večkrat popisani na raznih uradih, več pa je bilo zatikanj pri rezervnih starešinah. Nemški štab je poleg tega Organizacijskemu štabu dovolil, da priznava tudi čine, ki so jih nekateri dobili od italijanskih vojaških oblasti v Ljubljanski pokrajini, kar je pomenilo predvsem tiste, ki so sodelovali v MVAC. Tu je bilo nekoliko več težav z dokazovanjem, glavno vlogo so tu imele priče. Vendar se je tu zapletlo pri problemu, da so te starešine v MVAC od italijanskih oblasti dobile le oznake položajnih stopenj, ne pa izrecno tudi ustreznih činov, od položaja »vice capo squadra« pa vse do »capo compagnia«, kar naj bi ustrezalo činom od kaplarja do stotnika. Krener oziroma Vizjak sta v začetku novembra 1943 problem delno rešila tako, da sta poveljnikom enot dovolila, da za najnižja položaja na podlagi izpovedi prič in pregleda dokumentacije lahko sami priznajo čin kaplarja oziroma podnarednika, za vse višje položaje pa je bilo treba sestaviti zapisnik in vse skupaj poslati Organizacijskemu štabu v nadaljnje odločanje.⁴⁶⁴ Toda birokratski mlini so tudi v domobranskem štabu mleli zelo počasi. Krener je sicer spomladi 1944 izdal nekaj odredb o priznanju omenjenih činov, a nikakor ne vseh, tako da sledimo tej proceduri še pozneje, vse do konca leta 1944. Priznani so bili največ le čini nadporočnika, medtem ko za stotnika ni bilo nobenega priznanja, ne vemo pa, če je zanj sploh kdo zaprosil.⁴⁶⁵

⁴⁶² ARS II, AP, fasc. 285/I, Vizjakov dopis podrejenim enotam št. 6532, 12. 5. 1944.

⁴⁶³ ARS II, AP, fasc. 18/III, Krenerjev dopis Aufbaustabu 3. 9. 44 in novembra 1944; fasc. 281/II, dnevna poročila obveščevalnega odseka, avgust 1944.

⁴⁶⁴ Vizjak, str. 28; ARS II, AP, fasc. 277/I, Krenerjev dopis podrejenim enotam št. 616, 8. 11. 1943.

⁴⁶⁵ ARS II, AP, fasc. 282/I, Krenerjevi zaupni naredbi št. 21, 8. 7. 1944, št. 34, 4. 11. 1944; fasc. 293/II, Krenerjeve zaupne naredbe št. 14, 13. 5. 1944, št. 17, 31. 5. 1944, št. 22, 14. 7. 1944.

Stotnik Vuk Rupnik, on je bil seveda aktivni častnik, je zaradi počasnosti aprila 1944 protestiral pri podpolk. Balkeju ter se skliceval na osebno obljubo, ki mu jo je dal Rösener v Novem mestu, da bo namreč priznal ustrezne čine za vse poveljnike čet, vodov in podčastnike v njegovem bataljonu, ne glede na to, ali so jih že imeli v kraljevi jugoslovanski vojski do 6. aprila 1941 ali pa pri MVAC do 8. septembra 1943. Po njegovih besedah je že 1943. leta napravil ustrezne sezname ter jih poslal Organizacijskemu štabu, a ta se ni zganil ter je sedaj prosil kar Balkejev Aufbaustab, da izda ustrezno povelje. Neposrednega dokaza o tem, da bi bila ta Rupnikova zahteva kmalu rešena, nimamo, res pa je, da so leta 1945 vsi njegovi nekdanji podrejeni poveljniki imeli ustrezne častniške čine, bodisi da so jim jih priznali po tej poti, ali pa so obiskovali častniške tečaje ipd. Rupnik je pri svoji vlogi še posebej poudarjal, da so se njegovi poveljniki čet in vodov izkazali že pred 8. septembrom 1943 in nato posebej po 8. septembru, ko v Ljubljani ni bilo še nobenega Organizacijskega štaba!⁴⁶⁶ Pri tem je treba dodati, da so si nekateri pripadniki Slovenskega domobranstva tudi samovoljno lastili višje čine, kot so jih v resnici imeli, bili so celo primeri, da so se sami »povišali« še v vojnem ujetništvu in so to sprejele že taboriščne oblasti. Organizacijski štab je priznaval brez problemov tudi čine, ki so si jih sicer redki posamezniki pridobili v Ljotičevem Srbskem dobrovoljskem korpusu.

V zvezi s poimenovanjem činov smo deloma že omenili načelo, da se v Slovenskem domobranstvu prekine z jugoslovansko »lestvico« podčastniških in častniških činov in je bilo zato sprejeto nemško zaporedje činov, a z doslednim slovenskim poimenovanjem. Zato so »odpadle« oznake kapetana I. in II. razreda, podporočnika, zastavnika, štabnega narednika itd. in tudi razne kombinacije podčastniških stopenj z »dijakom« itd. Za navadnega domobranca se je na strani aktivnih častnikov v štabu nekaj časa pojavljal tudi izraz »redov«, pač nasledek njihove predvojne prakse in jezika. To se je kazalo tudi ob drugih priložnostih, čeprav je general Rupnik, ki sam slovenščine ni dobro obvladal, opozarjal tudi na pravilno slovenščino v poslovanju in poveljevanju. Včasih pa se je na strani častnikov srbskega porekla pojavljala pri dopisovanju tudi čista srbohrvaščina. Le čin zastavnika ali praporščaka se je obdržal do konca leta 1943, s 1. januarjem 1944 pa je bil preveden v čin višjega narednika. Zanimivo pri tem pa je, da je stotnik Rupnik v omenjeni intervenciji zahteval, da se za zahtevane čine zastavnika sedaj prizna čin poročnika. V predračunu Slovenskega domobranstva, ki so ga za obdobje do konca leta 1943 sestavili v Organizacijskem štabu, se je med približno 10.000 domobranci po formaciji predvidevalo 50 zastavnikov.⁴⁶⁷

Na podlagi različnih seznamov, ki so nam na voljo, ocenjujemo, da je bilo pozimi 1944 v Slovenskem domobranstvu okoli 220 častnikov, do poletja pa se je njihovo število povzpelo na 280. Razmerje med aktivnimi in rezervnimi častniki je bilo 140 proti 80 v korist rezervnih, kar se precej razlikuje od podatkov, ki jih je

⁴⁶⁶ ARS III, Rupnikov proces, št. 5583, dopis Vuka Rupnika Balkeju 22. 4. 1944.

⁴⁶⁷ ARS II, AP, fasc. 38/II, Pravilo službe. II. del; fasc. 277/III, Krenerjev dopis podrejenim enotam 16. 1. 1944; fasc. 274/II, predračun Slovenskega domobranstva do konca leta 1943.

v svojem poročilu navedel že omenjeni stotnik Glušič. Toda omenjeno število je le relativno in kaže neko stanje v določenem času, ne pove nam pa, koliko častnikov je bilo v Slovenskem domobranstvu v času celotnega njegovega delovanja. Tudi glede starešinskega kadra je namreč prihajalo do dinamičnega razvoja oziroma do fluktuacije, deloma iz istih razlogov, ki smo jih omenili že za celotno domobransko populacijo. Naj ponovimo, šlo je najprej za nove prijave in vpoklice posebej rezervnih častnikov tudi še v 2. polovici 1944 in v letu 1945, za povišanja absolventov častniških tečajev ali zaradi drugih zaslug, za nova priznanja činov, za odhajanje na Primorsko in Gorenjsko, za premestitve k obnovi in policijskemu zboru, za odpuste, degradacije kot posledice kazni, za pobege, za aretacije in navsezadnje tudi za padle. Iz vsega tega je jasno, da je bilo celotno število častnikov, ki so se kdaj znašli v Slovenskem domobranstvu, bistveno večje, kot kažeta navedeni številki. Na podlagi raznih seznamov in zbrane kartoteke ocenjujemo njihovo število na 510. Že zdaj naj povemo, da je to število presenetljivo blizu številu 506 častnikov, ki jih je predsedstvo Narodnega odbora 6. aprila 1945 sprejelo v ljubljansko divizijo oziroma poveljstvo »Slovenske narodne vojske«, čeprav je treba upoštevati, da je bilo tedaj sprejetih tudi nekaj rezervnih nižjih častnikov. V zvezi s celotnim številom častnikov je vsaj kot ilustracija predvidevanj značilno tudi naročilo Organizacijskega štaba za izdelavo 400 parov škornjev za častnike Slovenskega domobranstva, s katerim se je februarja in marca 1944 ukvarjal pokrajinski gospodarski svet.⁴⁶⁸ Poleti 1944 je bilo med omenjenimi 280 častniki 5 podpolkovnikov, 7 majorjev, 40 stotnikov, 81 nadporočnikov in 105 poročnikov ter 42 nižjih vojnih uradnikov. Kasneje so se ti uradniki več ali manj poimenovali z običajnimi čini, poročniki in nadporočniki, le zelo redki kot stotniki. Največ častnikov je bilo zbranih v Šolski skupini, in sicer največ rezervnih, v glavnem kot različni predavatelji. Največ aktivnih častnikov pa je bilo v Organizacijskem štabu, in sicer je število obojih tam nihalo med 40 in 50, v začetku februarja 1945 pa se je to število povzpelo na 58. Kar se tiče sestave častniškega zbora z vidika porazdelitve činov v celoti oziroma za omenjenih 510 častnikov, je bila slika taka: 254 je bilo poročnikov, 155 nadporočnikov, 71 stotnikov, 18 majorjev, 12 podpolkovnikov ter trije polkovniki, upoštevamo pa lahko še čin generalmajorja Leona Rupnika.⁴⁶⁹ Velika večina med njimi torej niso bili poklicni častniki, temveč rezervni ali pa so poklicni postali v obdobju služenja v MVAC ali nato predvsem v Slovenskem domobranstvu samem. Za omenjeno večino nepoklicnih častnikov bi bilo seveda zanimivo vedeti, kakšen je bil njihov civilni poklic in kakšna je bila izobrazba. Ker za vse nimamo ustreznih podatkov, bi bilo seveda prenačljeno delati neke dokončne

⁴⁶⁸ Za dokumente. Tabor 1984, št. 5-6, str. 91-96; ARS III, Rupnikov proces, št. 5645-5647, seznam častnikov Slovenskega domobranstva, brez datuma; ARS II, AP, fasc. 18/I, Seznam častnikov Slovenskega domobranstva, brez datuma; fasc. 21/I, dopis Pokrajinskega gospodarskega sveta Organizacijskemu štabu 14. 3. 1944; Lastna kartoteka pisca.

⁴⁶⁹ ARS II, AP, fasc. 21/II, številčno stanje Organizacijskega štaba 20. 1. 1944; fasc. 18/I, Seznam osovja na službi v Organizacijskem štabu.

sklepe, a tudi pri častnikih lahko to, tako kot smo storili pri obdelavi sestave celotnega domobranstva, prikažemo z nekaterimi delnimi podatki.

Po seznamu častnikov Slovenskega domobranstva, po vsej verjetnosti izvira iz julija 1944, jih je bilo med 224 136 rezervnih. Po njihovem poklicu v civilu je bilo med njimi največ – 12 t.i. tehnikov, a šlo je povečini za inženirje, sledijo zdravniki, duhovniki, profesorji in študentje, vsak poklic je zastopan s 7 primeri, nato učitelji (6), sodniki (5), pravniki na splošno (4), odvetniki (3), po dva posestnika in urednika in končno še 17 različnih poklicev s po enim predstavnikom, od pisatelja in notarja vse do orglarja, ilustratorja in lekarnarja, mesarskega mojstra in mizarja. Toda največjo poklicno skupino med rezervnimi častniki sestavljajo uradniki, kar 53 jih je bilo, ki pa so seveda razmeroma heterogena skupina, pri njih pa tudi izobrazba ni razvidna.⁴⁷⁰ Kar se tiče akademskih nazivov oziroma poklicev z akademsko izobrazbo, jih je bilo med vsemi 500 in več častniki okrog 90 s takimi nazivi, poleg tega pa je bilo v domobranstvu še okrog 30 takih z akademskimi nazivi, a brez čina ali pa le s podčastniškim. V Slovenskem domobranstvu je tako delovalo 23 pravnikov, 22 zdravnikov (kot aktivni pripadniki ali pa honorarno, nekateri le nekaj časa), 21 duhovnikov, 15 inženirjev, več kot 10 profesorjev, 2 zobozdravnika, 12 doktorjev brez navedbe izobrazbene smeri. V domobranstvu je bilo vsaj 60 ljudi z doktoratom, od tega jih je bilo 46 častnikov. Od vseh doktorjev je bilo 22 zdravnikov, 2 zobozdravnika, 21 pravnikov, 3 teologi ter, kot že omenjeno, 12 drugih doktorjev. Med duhovniki jih je bilo kar 19 s funkcijo kurata, eden je bil adjutant v štabu, eden pa propagandist. Kar se tiče poprejšnje vojaške izobrazbe častnikov Slovenskega domobranstva, je seveda slika jasna pri aktivnih častnikih, veliko bolj pestra pa pri rezervnih in ostalih častnikih. Naj to ilustriramo na primeru častniškega zbora Zaščite okraja Novo mesto, ki je maja 1944 štel 51 častnikov: Od teh so 4 poklicni častniki imeli vojno akademijo, major Ferenčak celo še avstro-ogrsko, štirje so imeli podoficirsko šolo, 20 jih je opravilo šolo za rezervne oficirje (eden avstro-ogrsko), eden tečaj za rezervne podčastnike, eden podčastniški tečaj, eden »dijaški rok«, sedem zgolj kadrovske rok, nekaj med njimi pa jih pred tem sploh ni služilo nobene vojske! Od vseh teh jih je bilo pred 8. septembrom 1943 v MVAC 20, z različnimi čini oziroma položaji. Kar se teh tiče, je bilo sredi leta 1944 v Slovenskem domobranstvu 52 častnikov, ki so služili tudi pri MVAC, a za vse te njihovi čini pri vaških stražah niso razvidni. Kot vemo, je Krener nato še nekaterim priznal častniške čine, ki so jih dobili pred 8. septembra 1943, v celoti je bilo torej v častniškem zboru Slovenskega domobranstva okoli 80 takih, ki so dobili čine pri MVAC, a velika večina je bila poročnikov, poleg 26 nadporočnikov.⁴⁷¹

Vsekakor je zanimivo na kratko omeniti tudi pokrajinsko in narodnostno sestavo častnikov. Popolnih podatkov tudi s tega vidika ni mogoče navesti, iz delnih pa je razvidno, da so častniki doma iz vseh slovenskih pokrajin in večjih

⁴⁷⁰ ARS II, AP, fasc. 18/I, Verzeichnis, Seznam častnikov Slovenskega domobranstva.

⁴⁷¹ ARS II, AP, fasc. 287/IV, Seznam častnikov, kateri so služili pri M.V.A.C.; fasc. 287/II, Seznam častnikov ZONM; fasc. 282/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 12, 7. 4. 1944; št. 21, 8. 7. 1944.

krajev, precej je tudi Primorcev, verjetno iz emigrantskih družin. Pri starejših se kot rojstni kraji navajajo tudi kraji iz drugih dežel bivše dvojne monarhije. Po nacionalnosti jih je seveda velika večina slovenskega rodu, čeprav bi nekateri priimki kazali na češki ali nemški izvor. Poseben primer so seveda častniki in podčastniki srbskega ali črnogorskega rodu, ki so povečini pred vojno služili v vojski v Sloveniji, se tu poročili in potem tu ostali ter delili usodo slovenskih častnikov. Med njimi najdemo tako več kot 10 imen Črnogorcev ali Srbov, med katerimi so igrali v Slovenskem domobranstvu nekateri zelo važno vlogo, npr. že omenjeni Dušan Meničanin, Stevo Radaković, Miroljub Stamenković in Miloš Šabić. Nekaj primerov Srbov in Črnogorcev je najti tudi med podčastniki ter med »slovenskimi« orožniki. Zanimiv je primer sicer navadnega domobranca Pecinić Milorada, po rodu iz Petrovaradina, ki je februarja 1945 zaprosil poveljstvo za odpust iz Slovenskega domobranstva z obrazložitvijo, da namerava vstopiti v vrste Srbskega dobrovoljskega korpusa, ki se je takrat že nahajal v Sloveniji. Krener je njegovi prošnji takoj ugodil.⁴⁷² Posebno zanimiv primer pa je tu še član grofovske rodbine Auerspergov Emilio Auersperg, ki je bil po činu višji narednik, ukvarjal pa se je z urjenjem posadk pri minometih.

Iz vsega povedanega sledi, da so veliko večino starešinskega kadra – kar smo navedli za častnike, namreč v podobni meri velja tudi za podčastnike – sestavljali aktivni ali rezervni jugoslovanski častniki in podčastniki, le manjši del pa tisti, ki so si ta status pridobili med italijansko okupacijo v MVAC na novo. Drugo vprašanje je, koliko častnikov si je Slovensko domobranstvo vzgojilo samo ali pa z nemško pomočjo, a o tem bomo še govorili v nadaljevanju. Vsekakor je bilo napredovanje, kakršnokoli, ne samo v častniški čin, v Slovenskem domobranstvu povsem v pristojnosti Rösenerja oziroma njegovega štaba. Ob vsem tem je, kot že rečeno, domobranstvu častnikov primanjkovalo, posebej takih, ki bi se izkazali v operativnih enotah. Zato poveljniška mesta niso bila zastopana tako, kot je predpisovala formacija, saj so npr. stotniki le v redkih primerih poveljevali četam. Tako je bilo februarja in marca 1944 med 44 poveljniki ali vršilci dolžnosti poveljnikov 24 poročnikov, 12 nadporočnikov in le 8 stotnikov. Zato je bilo logično, da so bili vodniki v četah zgolj višji naredniki ali le naredniki, kar je bilo na podeželju, kjer je bilo mnogo manjših postojank s posadkami v

⁴⁷² ARS II, fasc. 286/II, dopis majorja Vekoslava Bajca polk. Krenerju 12. 2. 1945.

velikosti voda, pravzaprav tvegano, saj so take postojanke potrebovale čimbolj razgledane in izobražene poveljnike, ki bi bili zmožni tudi samostojnega presojanja in odločanja.⁴⁷³ Zato seveda v domobranstvu ni obstajal le problem zadostnega števila poveljniškega kadra in njegovih formalnih nazivov, temveč tudi problem strokovne in splošne usposobljenosti, ki je bila večkrat vprašljiva, posebej pri rezervnih častnikih oziroma pri tistih, ki že dalj časa niso bili več v aktivnem stiku s svojo stroko. Marsikateri častniki, posebej oni iz obdobja MVAC, so bili tudi zelo pomanjkljivo izobraženi in ozko usmerjeni, marsikdo med njimi je svoj čin dobil tudi po zaslugi politične »kuhinje«.

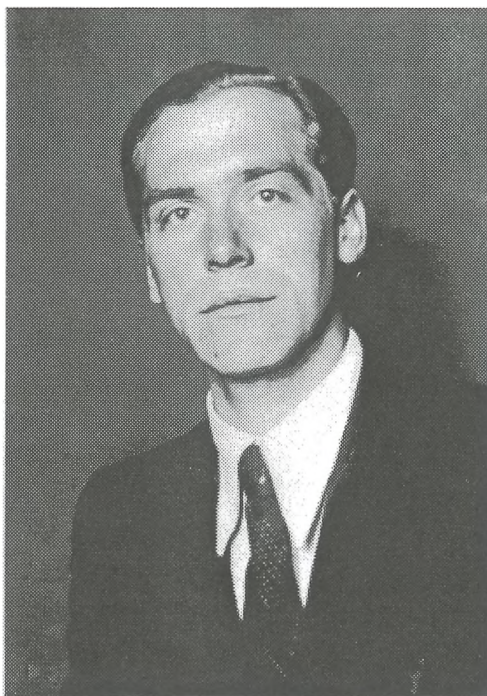
Pod nemško upravo in v novih okoliščinah protipartizanskega bojevanja, ki so mu ton seveda dajali nemški policijski organi, je nastopila potreba po intenzivnejšem urjenju, in to tudi z vidika nove in drugačne oborožitve, specifične formacije in posebej taktike, ki bi bila prilagojena potrebam protipartizanskega (protigverilskega) bojevanja. Že sredi oktobra so pri štabu 1. bataljona formirali posebno četo, v katero so pritegnili večino častnikov ter po nekaj podčastnikov in vojakov iz tedanjih čet in vodov, ki so jih nemški inštruktorji na kratkem tečaju seznanili z nemško taktiko in načinom bojevanja. Omenili smo že veliko vlogo Schumacherjeve ekipe, tako častnikov kot podčastnikov, v urjenju šolskih čet kot tudi operativnih enot na terenu. Schumacher pa še ni posegal na bolj občutljivo področje strokovnega izpopolnjevanja častnikov in podčastnikov. Zato se je Organizacijski štab odločil, videti je, da v začetku brez Schumacherjevega sodelovanja, da prične s tečaji »za vojaško izpopolnjevanje častnikov in podčastnikov«. Krener je konec decembra 1943 v ta namen ustanovil že omenjeno »poveljstvo tečajev« ter ga podredil majorju Vekoslavu Bajcu. Izvajanju teh tečajev je bila namenjena takrat prazna ljudska šola v Mostah, kjer je bilo tudi poveljstvo.⁴⁷⁴ Za zbiranje in razvrščanje prijav za tečaje je bil odgovoren šolski odsek Organizacijskega štaba, predloge za tečajnike pa so dajali poveljniki čet ali bojnih skupin. V širšem smislu je bila organizacija tečajev v okviru Peterlinove Šolske skupine. Organizirala je pet častniških tečajev, toda prvi trije so bili v bistvu le tečaji za izpopolnjevanje častnikov, Peterlin jih je imenoval »informativni tečaji za rezervne oficirje« ali »častniški nadaljevalni tečaji«. Trajali so med 16. januarjem in 20. marcem 1944, in sicer prvi dva tedna, drugi in tretji pa po tri tedne oziroma po 115 učnih ur. Dejansko so se jih udeležili le častniki, 12 nadporočnikov in 26 poročnikov, ki so bili nepoklicni, rezervni častniki ali pa tisti iz MVAC. Te tečaje je vodil stotnik Leopold Tomic. Na koncu so vsi dobili ocene, da so sposobni za poveljnika čete, kar je bil očitno glavni učni cilj. Pri pouku je bil dan poseben poudarek na protigverilskem bojevanju, v skladu z novim duhom pa tudi na dvodnevni ideološki vzgoji, kjer so predavali znani publicisti, pisatelji in profesorji npr. Mirko Javornik, Stanko Kociper, Jože Sodja, Matej Poštovan ter Janko Hafner.

⁴⁷³ ARS II, AP, fasc. 21 in 22, prošnje za napredovanje s strani poveljnikov bojnih skupin, čet in samostojnih vodov.

⁴⁷⁴ ARS II, AP, fasc. 43/IV, dopis štaba 1. bataljona vodu Ježica 9. 10. 1943; fasc. 287/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 13, 28. 12. 1943.

Med drugimi so bili naslovi predavanj tudi: Slovenske narodne vrednote: zemlja – družina – Bog, O komunizmu, Psihologija mase, Govorništvo, Propagandna akcija, Izkoriščanje krajevnih razmer v propagandne namene itd.⁴⁷⁵

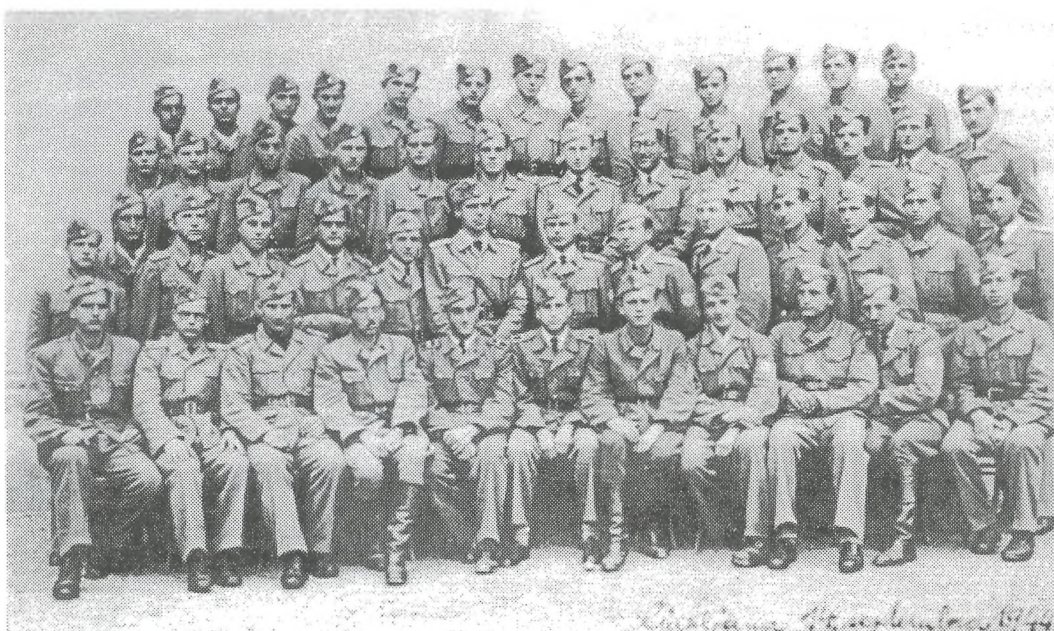
Zatem sta sledila dva »prava« častniška tečaja, ali, spet s Peterlinovimi besedami, tečaja »za dobivanje oficirjev«. Gojenci so bili torej povečini podčastniki ali celo navadni domobranci s srednjo izobrazbo in vsaj 6 meseci aktivnega bojevanja. Prvi tečaj je trajal od 23. marca do 17. junija 1944 s 400 urami pouka, udeležilo pa se ga je 52 tečajnikov, a uspešno opravilo 48. Na koncu so vsi delali izpite pred komisijo, udeležila sta se jih tudi Rupnik in Rösener. Rupnik naj bi bil te tečaje zelo podpiral, saj mu je Rösener očital, da domobranci zelo malo znajo. Kot inštruktorji so na tečaju sodelovali tudi nemški častniki, posebej pri pouku z orožjem in pri ekserciru. Tisti gojenci, ki so dobili odlične ocene, na tem tečaju jih je bilo 9, so bili po navedbah v diplomah, ki so jih prejeli, usposobljeni za poveljnike čet, ostali s prav dobrim in dobrim uspehom pa za vodnike pehotne ali strojnične čete. Absolventi, ki so bili nato večinoma razporejeni v enote 4. bataljona, so se ob koncu udeležili tudi zahvalne maše, ki jo je daroval škof Rožman. Drugi častniški tečaj je bil krajši, trajal je od 22. junija do 7. septembra z enakim številom udeležencev, uspešnih je bilo 49. To pot so bili absolventi točkovani in razvrščeni po rangi uspešnosti.⁴⁷⁶ Ob koncu teh tečajev absolventom niso avtomatično priznali višjih ali celo častniških činov, temveč so jih počasi pridobivali kasneje, večinoma so postali poročniki šele januarja 1945, vse je bilo pač odvisno od Rösenerja in njegovega štaba. Pri tem se je razvnel tudi strankarski in ideološki

⁴⁷⁵ Peterlin, str. 19; ARS II, AP, fasc. 287/I, Krenerjev dopis št. 1055, 16. 1. 1944; prav tam, Krenerjev dopis Rösenerju 21. 1. 1944; fasc. 38/V, seznam tečajev; fasc. 116/II, Oficirski tečaj, seznam predavanj.

⁴⁷⁶ ARS II, AP, fasc. 287/IV, Krenerjev dopis poveljniku šolske skupine 15. 3. 1944; fasc. 287/IV, Krenerjev dopis podrejenim enotam 4. 5. 1944; prav tam, izpitni sezname tečajnikov I. in II. častniškega tečaja; prav tam, Predlog za razpored slušateljev častniškega tečaja; fasc. 293/II, Krenerjeva zaupna naredba št. 24, 21. 7. 1944; prav tam, Krenerjeva zaupna naredba št. 25, 26. 7. 1944; fasc. 38/VI, Seznam tečajnikov pripravniškega častniškega tečaja Slovenskega domobranstva; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1945.

Absolventi drugega častniškega tečaja (Zaveza, št. 12)

boj za prestiž, saj so bile razne ilegalne strankarske frakcije zainteresirane, da se teh tečajev udeleži čim več njihovih pristašev, kajti s tem bi se jim v perspektivi obetal tudi večji vpliv v enotah Slovenskega domobranstva. Menda so si za to največ prizadevali in tudi največ dosegli Stražarji, a pristaši Slovenske legije so vendar v obeh tečajih imeli več kot polovico svojih ljudi. Tudi ti tečaji so imeli ugledne predavatelje, omenimo samo univ. prof. dr. Franceta Vebra, ki je predaval vojno psihologijo.⁴⁷⁷

Poleg tega so Nemci imeli takrat v Ljubljani v Belgijski kasarni na Taboru tudi svojo šolo za SS podčastnike, ki jo je vodil SS-Standartenführer Max Schimmelpfennig. V njej so za ustrezni kader šolali tudi Poljake in Ukrajince. V letu 1945 je ta šola posebej za Slovensko domobranstvo pripravila tudi poseben častniški tečaj, ki je trajal od začetka leta pa do 15. marca, ko so se zaključnih izpitov udeležili vsi slovenski in nemški poveljniki s štabi vred. To je bil t.i. »1. častniški pripravniški SS tečaj«. Nekatero absolvente je Rösener nato naslednji mesec skupaj z absolventi podčastniške šole povišal v častniške in podčastniške čine.⁴⁷⁸ Program tega tečaja je bil enak kot pri obeh slovenskih, le da je bilo osebje zgolj nemško in da se je tu še bolj poudarjala hitrost premikanja in bojevanje v majhnih skupinah. Tečaj pa je imel svojega slovenskega »disciplinskega« poveljnika.

Slovenskemu domobranstvu je razumljivo primanjkovalo tudi sposobnih podčastnikov, ki po besedah strokovnjaka na koncu koncev »vsako vojaško

⁴⁷⁷ ARS I, VOS-II-3, poročilo Boruta 28. 7. 1944; ARS III, Rupnikov proces, št. 1407, Moste-II. častniški tečaj.

⁴⁷⁸ Peterlin, str. 19; Vizjak, str. 12; ARS II, fasc. 279/III, Spominski list I. častniškega in II. podčastniškega SS tečaja Slovenskega domobranstva.

organizacijo pokoncu drže ali pa jo v grob spravijo».⁴⁷⁹ Podčastnikov vsaka formacija potrebuje tudi dosti več kot častnikov, razmerje med številom enih in drugih je običajno 1 proti 4 ali celo 1 proti 5. Zato je Organizacijski štab organiziral tudi več podčastniških tečajev, in sicer kar devet. Tudi ti tečaji so bili v moščanski šoli, sprva je bil njihov poveljnik stotnik Cerkvenik, nato pa stotnik Ivan Drčar. Prvi se je pričel 11. januarja 1944 in končal 31. januarja, deveti, ki se je sicer imenoval osmi, pa je trajal od 11. marca do 26. aprila 1945. Tečaji so trajali različno dolgo, prvi po en mesec, kasneje tudi po 10 tednov. Vsak tečaj je bil razdeljen na dva voda, štel pa je ponavadi okoli 50 tečajnikov, le zadnja dva sta bila bolj številčna. Tudi pri teh tečajih moramo sprva ločevati tečaje le za izpopolnjevanje podčastnikov od drugih, ki so vzgajali nove podčastnike. Prvih so se torej udeleževali v glavnem podnaredniki, drugih pa kaplarji ali navadni domobranci. Uspešni absolventi so bili na koncu usposobljeni celo za vodnike (še zmeraj je bilo premalo častnikov!), ostali pa za namestnike vodnika, za desetarja, tisti, ki so tečaj slabo opravili, pa le za »strelca«, se pravi, da niso mogli pričakovati bližnjega napredovanja. Tudi absolventi teh tečajev so nato čakali na napredovanja, res pa je, da je Rösenerjev pooblaščenec Organizacijskemu štabu sporočil, da so termini za napredovanja v Slovenskem domobranstvu le 1. januar, 30. januar, 20. april in 9. november. In res, januarja in aprila 1945 je nastopil pravi val napredovanj. Rösener je 1. januarja 1945 29 podčastnikov povišal v poročnike, 31 domobrancev pa v narednike, 31. januarja pa 35 absolventov častniškega tečaja v poročnike ter izvedel še 134 drugih povišanj, med drugim je tedaj Krener postal končno polkovnik. Ob Hitlerjevem rojstnem dnevu je opravil kar 347 povišanj, od tega 18 v čin poročnika in nadporočnika, kar je bilo tudi v zvezi s prejšnjimi tečaji. In končno, 30. aprila, »ob dnevu narodnega dela« je izjemoma povišal še 28 absolventov 8. podčastniškega tečaja ter še 23 drugih, Rudolf Škof in Miroljub Stamenković npr. sta bila tedaj povišana v majorja.⁴⁸⁰ V že omenjeni nemški SS podčastniški šoli pa so organizirali tudi dva tečaja za domobranske podčastnike. Oba sta trajala po štiri mesece, in sicer prvi od 21. junija do 21. oktobra 1944, drugi pa od 15. novembra 1944 do 15. marca 1945. Seveda so tudi tu pouk in urjenje imeli povsem v rokah nemški inštruktorji, izbira udeležencev tečaja pa je potekala po strožjih merilih, namreč »na podlagi osebnega opazovanja« ali zaradi zaslug za »junaško zadržanje v borbah«, izbirali pa so nemški inštruktorji ter zvezni častniki po domobranskih operativnih enotah. Prvega tečaja se je udeležilo 61, uspešno pa opravilo 51 gojencev, po Peterlinovi izjavi so namreč preostali ušli, drugega pa se je udeležilo 75 tečajnikov. Absolventi teh dveh tečajev so imeli to prednost, da so jih takoj sami Nemci predlagali za napredovanje v podčastniške čine in so bili tudi prej povišani. Zanimivo je, da je bila med tečajniki 1. tečaja kar ena tretjina študentov. Po uspešnem tečaju so bili večinoma razporejeni v

⁴⁷⁹ Peterlin, str. 19.

⁴⁸⁰ ARS II, AP, fasc. 287/V, seznam podčastniških tečajev; fasc. 16/III, Krenerjeva naredba št. 11, 24. 2. 1945; fasc. 293/II, Krenerjeva zaupna naredba št. 1, 2. 1. 1945, št. 3, 31. 1. 1945, št. 9, 20. 4. 1945, št. 12 in 13, 30. 4. 1945; prav tam, povelje dr. Dippelhoferja 1. 3. 1945.

operativne enote, nekateri uspešnejši med njimi pa so bili po obeh tečajih nastavljeni v SS podčastniškem tečaju kot »vzgojitelji«. ⁴⁸¹

Poleg častniških in podčastniških tečajev, katerih namen je bil vzgojiti za Slovensko domobranstvo nove starešine ali jih vsaj dodatno strokovno izpopolniti, pa sta Šolska skupina oziroma poveljstvo tečajev organizirala tudi vrsto drugih tečajev, katerih namen je bil predvsem izuriti določeno število domobrancev za specialne službe oziroma za rokovanje s težkim orožjem ipd. Moderni način bojevanja je zahteval npr. vzpostavitev čim bolj zanesljive mreže hitrih zvez med štabom in posameznimi enotami, kot tudi med enotami pri samih operacijah, posebej pa še zvez za potrebe obveščevalne službe. Zato sta bila organizirana dva tečaja za signaliste, ki se ju je udeležilo po 60 tečajnikov. Po opravljenih tečajih, trajala sta po dva meseca, so postali absolventi »specijalisti za zvezo v edinicah«, razporejeni pa so bili v bojne skupine, in sicer po dva v vsako četo, poleg tega pa po eden v 1. in 2. baterijo ter še v vode »oklopne baterije železniškega vlaka« in k poštni straži. Njihova glavna naloga je bila v enoti organizirati »edinični center za zvezo«, kjer so se zbirale niti telegrafske, telefonske, signalne in kurirske službe. Po potrebi so ti specialisti morali poveljniku pomagati izdelovati tudi ključe in šifre in vzpostavljati razne vrste pomožne signalizacije v skladu s potrebami in možnostmi na terenu in v različnih bojnih situacijah. Dva absolventa omenjenega tečaja sta npr. poleg osnovne dolžnosti v pionirski četi na ljubljanskem gradu opravljala tudi dolžnost »optičarja« na optični celici na gradu. 19 absolventov prvega tečaja je februarja in marca 1944 obiskovalo še višji signalni (ali zvezni) tečaj v okviru voda za zvezo. Po opravljenem tečaju je 12 absolventov samoiniciativno »na raportu« zahtevalo od predstojnikov, da jim priznajo višje čine. Organizacijski štab je temu ugodil ter je ustrezne predloge poslal nemškemu štabu, ni pa znano ali so tudi Nemci temu ugodili. To je iz razpoložljive dokumentacije edini ugotovljeni odkriti in kolektivni nastop z zahtevo po napredovanju. Sicer pa vod za zvezo ni imel sreče, zaradi zlorab radijskih zvez v korist ilegalne dejavnosti so ga Nemci jeseni 1944 ukinili. ⁴⁸² Poleg tega sta bila v prvih mesecih leta 1944 organizirana tudi dva telefonska tečaja za usposobitev telefonistov oziroma vzdrževalcev telefonskih zvez. Obeh se je udeležilo 62 tečajnikov. Podpolk. Peterlin je telefonske zveze, s katerimi je razpolagalo Slovensko domobranstvo, zelo hvalil, a Nemci so razmah teh zvez omejevali. Res pa je domobranstvu zelo na roko šla »poštna direkcija v Ljubljani«. ⁴⁸³

⁴⁸¹ ARS II, AP, fasc. 287/V, sezname in razporedi SS podčastniških tečajev; fasc. 294/I, povelje dr. Dippelhoferja 19. 3. 1945; fasc. 279/III, Spominski list I. častniškega in II. podčastniškega SS tečaja Slovenskega domobranstva; Vizjak, str. 12; Peterlin, str. 19; Slovensko domobranstvo, št. 7, Z izurjenim kadrom z zaupanjem v bodočnost! O omenjenih tečajih glej tudi v: Tomaž Kladnik, Vojaško usposabljanje podčastnikov in častnikov v Slovenskem domobranstvu. Časopis za zgodovino in narodopisje 2001, št. 1-2, str. 171-208.

⁴⁸² ARS III, Rupnikov proces, št. 5576/7, Prošnja za napredovanje 2. 3. 1944; prav tam, dopis stotnika Kuharja Organizacijskemu štabu 5. 4. 1944; ARS II, AP, fasc. 291/III, Krenerjeva zaupna naredba št. 5, 28. 1. 1944; fasc. 38/V, sezname tečajnikov.

⁴⁸³ Peterlin, str. 19; ARS II, AP, fasc. 287/II, skica s tečaji in sezname udeležencev.

Kar se tiče ravnanja s težkim pehotnim orožjem, so v okviru poveljstva tečajev organizirali le minometalske tečaje, in sicer v razdobju od februarja do avgusta 1944 kar devet, udeležilo pa se jih je skupaj 192 domobrancev. Vsak tečaj je sicer imel svojega vodjo, vodja minometalcev je bil stotnik Emil Cof. Večina je tečaje opravila uspešno, v skladu z uspešnostjo in ocenami pa so bili absolventi usposobljeni npr. za vodjo oddelka, za pomočnika vodje oddelka ali za strelca. Poleg tega je bilo v začetku tudi pri vsakem posamezniku označeno, za kateri kaliber minometa je usposobljen, se pravi za kaliber 45 mm, kasneje tudi za 81 mm. Toda po Peterlinovih besedah je bilo usposabljanje za srednje minomete pravzaprav ilegalno, Nemci so ga prepovedali, saj uradno takih minometov domobranci tudi niso smeli imeti.⁴⁸⁴ Omeniti gre še pionirski tečaj, ki ga pa domobranstvo ni organiziralo samo, temveč je 30 izbranih tečajnikov marca 1944 odšlo v ta namen v Celovec, toda tam so bili menda izigrani, ker so se izučili zgolj za kopanje jarkov, se pravi, da so tam samo kopali jarke.⁴⁸⁵

Obstal je tudi stalen kuharski tečaj, v času med januarjem in septembrom 1944 se je odvijalo kar 11 posameznih tečajev, ki se jih je udeležilo po 10 t.i. neborcev. Trajali so po dva tedna. Enako dolgo sta trajala tudi dva telovadna tečaja oziroma tečaja za »edinične inštruktorje telovadbe« oziroma »četnih telovadcev«. Odvijala sta se januarja in februarja 1944 s po 20 tečajniki, absolventi pa so se ukvarjali z organizacijo ter vodstvom jutranje in siceršnje telesne vadbe domobrancev. Načrtovali so še več takih tečajev, a iz neznanih vzrokov jih je Schumacher prepovedal.⁴⁸⁶ V 2. polovici januarja 1945 se je v Rovtah odvijal tudi smučarski tečaj s 15 udeleženci, dobrimi smučarji. Absolventi naj bi v maskirnih oblekah v zasneženem okolju delovali v patroljah. Na izpitu, uspešno ga je opravil tudi višji narednik Auersperg, je bila najvažnejša disciplina patroljni tek na 10 km s streljanjem.⁴⁸⁷

Glede na svojo protirevolucionarno utemeljevanje je bila za Slovensko domobranstvo precej pomembna tudi propagandna dejavnost, in to ne le zunanja, aktivna nasproti partizanstvu in ostalemu prebivalstvu z namenom pridobiti ga ali pa vsaj pobijati partizansko propagando, temveč tudi notranja propaganda, katere prvenstveni cilj je bil pospeševati idejno vzgojo samih domobrancev, jim osmišljevati njihov boj ter s tem dvigovati bojno moralo. V ta namen je propagandni oddelek pokrajinske uprave organiziral tudi tečaje za »edinične propagandiste«. Prvi je bil januarja, drugi pa konec aprila 1944. Program

⁴⁸⁴ Peterlin, str. 19; ARS II, AP, fasc. 287/V, sezname minometalskih tečajev. Konec januarja 1944 so morale domobranske postojanke v Polhograjskih Dolomitih Nemcem vrniti (!) vse minomete večjega kalibra. Glej ARS III, OK VOS Notranjska, št. 27-28, France Trček poroča CK VOS 1. 2. 1944.

⁴⁸⁵ ARS I, VOS-II-3, poročilo masovne obveščevalne službe 18. 3. 1944; Peterlin, str. 19; ARS III, Rupnikov proces, št. 1576, Formacija neustaljena i nepotpuna.

⁴⁸⁶ ARS II, AP, fasc. 287/V, sezname kuharskih tečajev; fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 13, 16. 3. 1944; fasc. 287/I, Krenerjev dopis Rösenerju 21. 1. 1944; Peterlin, str. 19.

⁴⁸⁷ ARS II, AP, fasc. 287/V, poročilo o delu smučarskega tečaja.

je bil nabit s teoretičnimi predavanji o strategiji in taktiki poglavitnega sovražnika – komunizma, pri čemer se je tudi skušalo odgovoriti na temeljno vprašanje o vzrokih za nastanek in pojav komunizma. Na programu pa so seveda bile tudi povsem konkretne smernice za delo propagandistov. Za delo teh tečajev oziroma propagandistov se je zaradi pomembnosti posebej zanimal tudi general Rupnik. Pozneje je Aufbaustab skušal čimveč propagandnega dela izvzeti iz pristojnosti pokrajinske uprave ali samega domobranstva in je celo prepovedal propagandno delo v enotah Slovenskega domobranstva. Že omenjeni oddelek VIa je vodil vse in tudi prevzel celotni domobranski tisk v svoje roke. Organiziral je tudi poseben tečaj za propagandiste, ki se ga je v času med 12. in 20. februarjem 1945 udeležilo 23 domobrancev pod vodstvom por. Draga Volovška.⁴⁸⁸ Po besedah podpolk. Vizjaka pa je Organizacijski štab nameraval za domobrance organizirati še politične tečaje, vendar so Nemci, ki so skušali preprečiti preveliko ideologizacijo in politizacijo domobranstva, tudi to prepovedali.⁴⁸⁹ Treba je omeniti še bolničarske tečaje za nosilce ranjencev, posebne tečaje za mladoletne domobrance, ki so jih uporabljali nato za kurirsko, ordonančno, signalno in telefonsko službo, v odseku za motorizacijo pa je delovala še šoferska šola. Samo kot zanimivost naj na koncu omenimo še tečaj za »vežbanje in uporabo policijskih psov«. V ta namen so konec februarja 1944 poslali na tečaj v Hannover štiri domobrance.⁴⁹⁰

Če se spet povrnemo k vprašanju, ki zadevajo poveljniški kader v ožjem smislu, je treba vsekakor reči, da so v okviru Slovenskega domobranstva dokaj uspešno skrbeli za številčno rast in izpopolnjevanje tega kadra. Kljub temu, kot ugotavljajo vsi kritični opazovalci, pa je še zmeraj primanjkovalo predvsem nižjih častnikov, četnih vodnikov. Gledano v celoti, protirevolucionarnemu taboru v Ljubljanski pokrajini častnikov ni primanjkovalo, tudi v samem Slovenskem domobranstvu, kot že omenjeno, se jih je zvrstilo čez 500, toda fluktuacija je bila velika in protirevolucionarni tabor iz različnih vzrokov, predvsem pa zaradi svoje razcepljenosti, ni uspel vseh svojih najboljših vojaških strokovnjakov zbrati v najjudarnejši protirevolucionarni sili, v Slovenskem domobranstvu. Precejšnje število jih je čakalo v ilegali in so se ob koncu vključili v »Slovensko narodno vojsko«. Od tod tudi začudenje nekaterih maja 1945 v vetrinjskem taborišču, ko je bilo med bivšimi domobranci nenadoma polno častnikov, kar po štirje v vsaki četi.⁴⁹¹

Omenjenih problemov so se v ilegalnem političnem vodstvu protirevolucije seveda zavedali, a tam so očitno bolj gledali na to, da na odgovorna in odločujoča mesta postavijo čimveč svojih pristašev, po svoje enako, čeprav z bolj vojaškega vidika pa sta na to gledala poveljnik Organizacijskega štaba Krener ter general

⁴⁸⁸ ARS II, AP, fasc. 279/IV, Krenerjev dopis podrejenim enotam februarja 1945, brez datuma; fasc. 287/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 13, 28. 12. 1943; fasc. 116/II, program tečaja za propagandiste; prav tam, Rupnikov dopis Krenerju 10. 1. 1944.

⁴⁸⁹ Vizjak, str. 12.

⁴⁹⁰ ARS II, AP, fasc. 275/II, Krenerjev zaupni dopis 23. 2. 1944.

⁴⁹¹ Florijan Slak, Naš umik in naša usoda. Tabor 1965, št. 10, str. 221.

Rupnik, ki je kot generalni inšpektor od jeseni 1944 imel pri domobranstvu tudi nekatere formalne pristojnosti. Podpolk. Krener je že kmalu po prevzemu poveljstva Organizacijskega štaba v posebni zaupni naredbi, ki je bila namenjena zgolj častnikom in poveljnikom, opozoril na dejstvo, da prav častnik »zavzema s svojim odgovornosti polnim položajem v domobranstvu najvidnejše in najvažnejše mesto«.

Krener se je zavedal, da je častniški zbor po svoji izobrazbi ter političnem prepričanju zelo raznolik, zato je s poudarjanjem njegove odločilne važnosti ter povzdigujočimi besedami skušal vanj vnesti več borbenega duha, enotnosti, smisla za organizacijo ter še ostalih vrlin. Vprašanje je sicer, kako so se častniki intimno odzvali na njegove velike besede: »Na Vaših ramenih leži danes usoda slovenskega naroda. Vi ste tisti, ki s svojimi edinicami postavljate temelje slovenske bodočnosti. Vi ste kovači slovenske sreče ali nesreče« itd. Seveda pa je bila ena izmed glavnih nalog poveljstva spodbujati dobre lastnosti pri podrejenih ter to izkoristiti v danih vojnih razmerah »za borbo proti razbojnikom in tolovajem«. Krener pa se je hkrati zavedal, kakšen sloves se je držal jugoslovanskih kraljevih oficirjev, zato jih je opozoril, da »za vojne so minili časi, ko je častnik paševal, pičkaril, ter na vsak korak iztresal svojo objestnost in neumnost«. ⁴⁹² Težko bi ocenili, ali so omenjena opozorila in svarila sploh kaj zalegla, dejstvo je, da razni negativni pojavi med častniki nikakor niso izginili. Že čez dva meseca je moral Krener opozoriti na za vojni čas še posebej pereč problem z besedami »Ne bodimo strahopetci«. Poudaril je žalostno dejstvo, da v nasprotju s pričakovanji, da se bodo častniki kar trgali za to, kdo bo šel na podeželje v aktivni boj s partizani, razvoj kaže ravno nasprotno, da namreč vsak dan k njemu prihajajo prošnje z vsemi mogočimi in nemogočimi izgovori, da bi gospodje častniki lahko ostali v Ljubljani. Poudaril je, da v teh usodepolnih časih slovenski narod častnikov ne potrebuje za paradiranje po Ljubljani, temveč za reševanje iz krempljev komunizma. Za opomin je navedel, da je zato iz Slovenskega domobranstva že moral izključiti enega nadporočnika »z vsemi posledicami«, kar je verjetno pomenilo sodno obravnavo in zaporno kazen. ⁴⁹³ Čez dober mesec, to je konec februarja 1944, se je moral Krener spet oglasiti v zvezi s problemom častnikov. V strogo zaupni okrožnici je zapisal, da se domobranstvo s častniki ne more preveč pohvaliti, saj so ga na razne nepravilnosti opozarjali celo iz ilegale. Med častniki naj bi bilo nekaj takih, ki so povsem nedorasli in nesposobni ter so s tem glede na siceršnjo vlogo starešin domobranstvu skoraj več škodili kot »tolovaji sami«. Ti častniki ne znajo najti pravega odnosa do podrejenih ter jim predvsem ne znajo skoraj ničesar povedati o smislu protikomunističnega boja. Poleg tega pa so še netaktni in nepredvidni ter razne nevšečne trenutke in osebne pojave v domobranstvu, namesto da bi jih spretno prikrili ali vsaj prikazali v primerni luči, obešajo nalašč na veliki zvon ter s tem vzbujaajo v okolju nezadovoljstvo z

⁴⁹² ARS II, AP, fasc. 275/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 109, 13. 11. 1943.

⁴⁹³ ARS II, AP, fasc. 16/II, Krenerjeva naredba št. 5, 22. 1. 1944.

domobranstvom kot celoto. Očitno je bilo torej v domobranstvu nekaj častnikov, ki so se obnašali anarhično in razpuščeno in ki so to vojno jemali kot priložnost za razna osebna izživiljanja, večkrat lahko tudi iz vzgiba kljubovalnosti ob nelagodju, ki so ga čutili ob prevladujočem drugačnem političnem in ideološkem vzdušju od njihovega. V istem času pa je četniški stotnik Glušič v že omenjenem poročilu poudarjal, da bi moralo biti domobranstvo tudi od znotraj izrecno bolj protirevolucionarno usmerjeno in ne zgolj ozko vojaško, da pa so to preprečevali Nemci. Dejansko pa tedaj nemške oblasti na področje idejne in propagandne dejavnosti znotraj domobranstva še niso odločilno posegale. Očitno pa v domobranstvu in posebej v častniškem zboru tu ni bilo velike enotnosti.⁴⁹⁴ Omenjene občutljive okrožnice in naredbe so morali poveljniki nato prebrati svojim častnikom ali pa jih »predelati« na častniških konferencah, zatem pa so se pod nje morali vsi podpisati. Podobno je moral do svojih podrejenih marca 1944 nastopiti tudi poveljnik Zaščite okraja Novo mesto major Ferenčak, ki je poudarjal, da morajo častniki paziti, da pred podrejenimi in pred prebivalstvom ne izgubijo svojega ugleda, da morajo biti vsem za vzor, zato jim je zabičeval, da morajo biti disciplinirani, strumni, spodobni, ubogljivi ter ne smejo rušiti avtoritete svojih nadrejenih ali svojih tovarišev, s katerimi jih mora vezati medsebojno spoštovanje.

Na podeželju je bil posebej pomemben tudi odnos domobrancev ter posebej častnikov do prebivalstva, tudi iz propagandnih in prestižnih razlogov, da pač partizanski protipropagandi ne bi dajali snovi. Tu je Krener in nato tudi Rupnik v svoji 1. zaupni naredbi, ko je postal generalni inšpektor, posebej podčrtal, da morajo častniki, naj bodo takega ali drugačnega prepričanja, računati s »čustvovanjem in miselnostjo našega kmečkega naroda«, ki sestavlja glavmino Slovenskega domobranstva. Ne smejo ga torej žaliti, ker je bilo postavljeno pred težke preizkušnje, njegovi pripadniki so zato do dna srca prepričani protikomunistični borci, ki so povečini na svoji koži preizkusili grozote »zahrbtne komunistične revolucije« in so se prostovoljno prijavili v Slovensko domobranstvo. Zato naj jim bodo za najsvetlejši vzgled in naj se izkažejo za vredne svojega položaja kot »nosilci časti slovenskega naroda«, kot je Rupnik preprosto razložil pomen besede častnik. Ta opozorila so bila upravičena, kajti v posameznih primerih je prihajalo do zelo grobih nastopov domobranskih častnikov do kmečkega prebivalstva, ne samo do tistega, ki je simpatiziralo s partizani, tudi do domobranskih pristašev, poleg tega pa tudi do Rupnikovih civilnih ustanov in nižjih oblastev ipd.⁴⁹⁵ Nekatera poročila so govorila, da se domobranci niso pokoravali določilom upravnih oblasti in je z navodili spet moral poseči vmes general Rupnik. Ilegalni obveščevalci so tudi opazali, in to se je častnikom še posebej zamerilo, da so se družili z ženskami, ki so pred tem hodile z Italijani ali (in?) partizani,

⁴⁹⁴ ARS II, AP, fasc. 275/II, Krenerjev strogo zaupni dopis št. 27, 24. 2. 1944; AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, poročilo Andreja Glušiča februarja 1944, brez datuma.

⁴⁹⁵ ARS II, AP, fasc. 300/II, zaupna naredba poveljnika ZONM št. 12, 25. 3. 1944; fasc. 16/III, zaupna naredba generalnega inšpektorja št. 1, 24. 9. 1944; fasc. 16/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 33, 24. 10. 1944.

General Rupnik pozdravlja domobranske častnike

obveščevalna služba je pri tem opozarjala, da to ni le nemoralno, temveč lahko tudi nevarno.⁴⁹⁶

General Rupnik pa je skušal na domobranske častnike vplivati tudi neposredno, v smislu nekakšne ideološke vzgoje. V ta namen je imel pred častniki »ljubljskega garnizona« 1. decembra 1944 izredno dolg govor, ki je bil notranje zelo dobro sestavljen ter tematsko razčlenjen. V njem je podčrtal utemeljenost in nujnost delovanja domobranstva, ki je po njem tudi povsem v skladu z določbami mednarodnega prava, saj gre za narodov obstanek ipd. Orisal je tudi svoj lastni prispevek v boju proti boljševizmu in njegovim predhodnikom ter pozval častnike, da naj se oprimejo rešilne ideje domobranstva, saj bo prav prek njega možno prestati vse preizkušnje in zgraditi »v pravično potegnjenih slovenskih etnografskih mejah ono slovensko narodno skupnost, ki bo družila vse zdrave in pošteno misleče nacionalne Slovence, katerim je služba narodu, njegovemu napredku in blagostanju prva in poglobitna naloga«.⁴⁹⁷ Po svojem običaju je kot v drugih svojih nastopih (ta nastop sicer ni bil javen, a je bil govor nato razširjen med častnike) pozval proti strankarski razcepljenosti v slovenski politiki, proti

⁴⁹⁶ ARS II, AP, fasc. 292/III, Rupnikov zaupni dopis Organizacijskemu štabu št. 3969, 3. 7. 1944; ARS I, VOS-II-3, Tedenski pregled domače reakcije od 9. 5. do 16. 5. 1944, št. 1414–1422; ARS II, AP, fasc. 281/I, dnevno poročilo 8. 3. 1944.

⁴⁹⁷ ARS II, AP, fasc. 279/III, govor generalnega inšpektorja 1. 12. 1944.

kakršnikoli ilegalni dejavnosti ter preračunljivemu čakanju in upanju na Angleže. Na domobranske častnike se je z raznimi sporočili Rupnik sicer obračal tudi ob drugih, več ali manj slovesnih priložnostih. Drugače pa je tudi Organizacijski štab skušal izoblikovati neki etični kodeks za svoje častnike. Šolski odsek je pripravil obširne »Splošne odredbe o moralni vzgoji«, častnike je zadevalo poglavje z naslovom »Ponašanje starešin v miru in vojski«, kjer so bila povzeta splošno veljavna pravila o častniškem in sploh poveljniškem kadru s poudarkom na odnosih med nadrejenimi in podrejenimi ipd. Teze so bile dopolnjene še s specifičnimi zahtevami, ki jih je prinašala 2. svetovna vojna in posebej protikomunistični boj na domačih tleh. To je zahtevalo še dodatno, z ideološkimi in političnimi argumenti podprto vzgojno delovanje.⁴⁹⁸

Iz omenjenih ter drugih dokumentov je razvidno, da je imelo domobransko vodstvo s svojim častniškim zborom precej problemov, ki so bili različnega značaja, od povsem strokovnih vojaških zadev do političnih in moralnih vprašanj. Še najlažje je bilo rešiti povsem ozke strokovne probleme, npr. z dopolnilnimi in novimi častniškimi tečaji ipd., kar smo opisali. Teže rešljivi so bili druge vrste problemi in tu je Organizacijski štab do neke mere ostal nemočen, kajti v tedanjih razmerah vsaj represivni ukrepi niso dosti zalegli. Visoka moralna zavest o pravilnosti domobranskega boja je bila seveda ideal, a doseči jo je bilo mogoče le deloma, kajti predvsem častniški zbor je hromilo v tem pogledu na zunaj vidno sodelovanje z nacističnim nemškim okupatorjem. Gledano izolirano, samo na dogajanje na majhnem ozemlju Ljubljanske pokrajine, je protikomunistični oziroma protipartizanski boj z vso svojo predzgodovino imel svoj »raison d'être«, toda bolj ko se je širil zorni kot, bolj je bilo težko ta boj dokončno in z vseh vidikov osmisлити. Zato so bili častniki Slovenskega domobranstva brez dvoma večinoma razdvojene osebnosti, čeprav se je to manifestiralo na posredne načine. Bili so tudi politično in ideološko neenotni in s tem so odražali širšo sliko, ki je vladala v celotnem protirevolucionarnem taboru. Politika nemških oblasti nasproti domobranstvu ni bila enoumna in ni brezrezervno podpirala razvoja te formacije, ker so se zavedale, da jim je potencialno sovražna. Domobranstvo je bilo s tem tudi nehote sredstvo nemške okupacijske politike in to je pomenilo za domobranske častnike, ki so bili intelektualci z več ali manj izraženo jugoslovansko in slovensko zavestjo, nove travme. Kot taki so bili bolj kot ostali domobranci seznanjeni z razvojem mednarodnega položaja, z razvojem v Jugoslaviji in Sloveniji, s položajem pri partizanih in tudi pri svojem, protirevolucionarnem taboru, zato so tudi širše videli razsežnosti svojega delovanja in so lahko predvidevali razne možne posledice.

Ob vsem tem pa je treba poudariti, da je Slovensko domobranstvo z vidika nalog izrazite vojaške formacije v celoti gledano delovalo solidno in deloma tudi uspešno. Glavnega cilja, uničiti partizanstvo v Ljubljanski pokrajini, ni doseglo. Za njegove delne uspehe imajo del zaslug tudi domobranski častniki, in ker so

⁴⁹⁸ ARS II, AP, fasc. 288/IV, Splošne odredbe o moralni vzgoji, str. 12 sl.

domobranske enote doživljale ne samo poraze, temveč tudi zmage, kjer je prihajalo tudi do primerov izrazite hrabrosti in drugih vojaških kvalit, sta imela Organizacijski kot tudi njegov nadrejeni nemški štab večkrat tudi priložnost, da domobrance ali posebej tudi domobranske častnike pohvalita. Pri tem moramo omeniti, da je podpolk. Krener v začetku januarja 1944 pohvalil tri domobranske posadke, ki so konec novembra in v decembru prejšnjega leta bile v bistvu poražene ali celo uničene, šlo je za posadke v Grahovem, Velikih Laščah in Kočevju. S tem je na psihološki ravni seveda te poraze skušal omiliti, a hkrati tudi upravičeno pohvaliti primere junaškega obnašanja, ki je seveda možno tudi v primeru porazov. Tu je posebej izpostavil junaštvo častnikov, ki se niso hoteli predati in so pri tem raje padli, to so bili por. France Kremžar, por. Radivoj Petrovič in por. Danilo Capuder, za primer Kočevja pa je posebej pohvalil por. Jožeta Jakoša, ki je s svojim vzgledom vzdrževal moralo oblegancev v mestu. Kasneje so bili posebnih pohval deležni še nadpor. Drago Furlan in Janez Benko ter Emil Savelli. Posebej pa je treba omeniti dobitnike raznih odlikovanj in značk, seveda nemških, kajti domobranstvo ni smelo imeti svojih odlikovanj niti niso obstajala sicer nemška odlikovanja, ki bi bila posebej »prirejena« za Slovensko domobranstvo. Po Rösenerjevem pričevanju se je dr. Rainer sicer zavzemal, da bi tudi Slovensko domobranstvo po vzoru »Ruske osvobodilne armade« Andreja Vlasova dobilo lastna odlikovanja, in Rupnik je že pripravljala osnutke, vendar je nemško vrhovno poveljstvo to idejo zavrnilo. Za hrabrost oziroma za uspehe v bojevanju so npr. železni križec druge stopnje dobili stotnik Meničanin (posmrtno), stotnik Rupnik ter že omenjeni nadpor. Furlan, križec za vojne zasluge z meči druge stopnje pa npr. por. Jože Kranjc in Ivo Erznožnik ter tudi Meničanin in Furlan.⁴⁹⁹ Železni križec sta sicer v začetku decembra 1944 dobila še dva podčastnika in in en domobranec iz Rupnikovega bataljona, še več pa je bilo odlikovancev s križcem za vojne zasluge. Poleg tega so bile za odlikovanje domobrancev pomembne t.i. »značke za borbo proti banditom«. Le-te je s posebno odredbo »ustanovil« sam Adolf Hitler 30. januarja 1944 ob spoznanju, da »nasprotnik vedno odločneje organizira banditske tolpe«. Tudi častniki Slovenskega domobranstva so dobili več takih znakov, in sicer bronastih in srebrnih, ki so se podeljevali za 20 oziroma 50 borbenih dni, kar je pomenilo dneve, ko so prihajali v neposreden stik z nasprotnikom. Obstajal pa je za 100 borbenih dni še zlati znak, od slovenskih domobrancev jo je dobil le nadpor. J. Gorenc.⁵⁰⁰ Mogoče bi ga še kdo lahko dosegel, če ne bi Rösenerjev pooblaščenec podpolk. Balke določil, da se za priznavanje omenjenih borbenih dni začnejo šteti šele dnevi od domobranske

⁴⁹⁹ General Rösener pri slovenskih domobrancih. Jutro, št. 169, 26. 7. 1944.

⁵⁰⁰ ARS II, AP, fasc. 16/II, Krenerjeva naredba št. 3, 14. 1. 1944; fasc. 293/V, Krenerjeva naredba št. 6, 3. 2. 1945; fasc. 17/I Krenerjev zaupni dopis št. 3455, brez datuma; Vizjak, str. 19; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2537. Po tej izjavi naj bi železni križec II. stopnje dobilo kar 130, vojni zaslužni križec pa okoli 400 domobrancev, toda to je izrazito pretirano, saj v virih poročil o tako številnih odlikovanjih ni zaslediti. Glej tudi: Janez J. Švajncer, Nemška odlikovanja za Slovence v 2. svetovni vojni. Vojnogodovinski zbornik 2000, št. 4, str. 46–47.

General Rösener 24. julija 1944 ob prihodu v Šentvid pri Stični, kjer je domobrancem podelil odlikovanja in priznanja (Fototeka MNZS)

prisega dalje, se pravi od 20. aprila 1944. Rösenerjev štab je domobrancem podeljeval tudi ranjeniške znake, enako v treh stopnjah.⁵⁰¹ O vseh odlikovanjih in znakih je na podlagi podatkov Organizacijskega štaba, ki jih je tudi predlagal, odločal Rösenerjev štab, podeljeval pa jih je Rösener osebno, npr. ob drugi domobranski prisegi 30. januarja 1945, izjemoma pa tudi kdo izmed njegovih višjih častnikov, npr. poveljnik ljubljanskega zaščitnega območja polk. Nickel. Posamezne domobrance so za odlikovanje predlagali tudi nemški poveljniki.

Seveda pa so tudi napredovanja oziroma povišanja imela funkcijo odlikovanja za izkazane uspehe ali hrabrost, posebej gre tu omeniti posmrtno povišanje padlega stotnika Meničanina v majorja 30. januarja 1945. Seveda so ob teh slovesnih priložnostih veliko vlogo imele besede poveličevanja in vzpodbujanja, dajanja duška, kar je imelo svoj cilj v smislu populariziranja »domobranske misli«.

Pri tem je redno prihajalo do pretiravanja, a besede niso mnogo stale. S Krenerjeve in Rösenerjeve strani so se v odnosu do domobranskih častnikov menjavale kritike in pohvale. Tako je Rösener npr. ob koncu decembra 1944, ko je domobrancem v dnevnem povelju zaželel zdravo in uspehov polno novo leto, tudi zatrdil, da so se junaško borili in tako »obvarovali svoje družine in svoje ljudstvo pred strahotami in terorjem komunističnih banditov«. Za to junaško požrtvovalnost se jim je tudi zahvalil.⁵⁰²

⁵⁰¹ Vanja Martinčič, Ramo ob rami. V: Mati-domovina-Bog. Ljubljana 1999, str.56.

⁵⁰² ARS II, AP, fasc. 285/IV, Krenerjev dopis vsem enotam 31. 12. 1944.

Na kraju tega opisa značilnosti in delovanja domobranskega poveljniškega kadra naj omenimo, da so posebej za častnike v Slovenskem domobranstvu skušali organizirati tudi določene oblike družabnega življenja, možnosti za to pa so se ponujale predvsem v mestu Ljubljana. Tako so sami častniki 1. maja 1944 ustanovili »podporni fond častnikov Slovenskega domobranstva«, s katerim so z obveznimi prispevki zbirali sredstva za morebitne izredne potrebe njih samih ali pa svojih družinskih članov, se pravi, za primere rojstev, bolezni ali smrti. Prispevki so bili seveda progresivni, odvisni od višine plače. Poleg tega so bili vsi častniki in vojaški uradniki v Ljubljani obvezni člani »Domobranskega doma« s sedežem v Sokolskem domu na Taboru. Dom je prirejal razna predavanja, tudi za podčastnike in domobrance, skrbel za zabavo in organiziral razne »drugarske večere«, poleg tega pa tudi za prehrano častnikov brez družin in je na Taboru začela delovati oficirska menza. Častniki so tudi sicer predstavljali Slovensko domobranstvo pred javnostjo, zato so se morali udeleževati tudi raznih proslav in predvsem t.i. domobranskih akademij, ki so seveda imele tudi propagandni značaj.⁵⁰³

Generalni inšpektor

Ugotovili smo, da je imel general Leon Rupnik zelo pomembno vlogo v procesu ustanavljanja Slovenskega domobranstva, posebej še, če govorimo predvsem o slovenskih dejavnikih v tem procesu. Le-ta se je končal nekako v 2. polovici oktobra 1943, v začetku novembra, kot smo videli, pa mu je general Rösener tudi izrecno prepovedal nadaljnje ukvarjanje z domobranskimi zadevami. Kot vojaka, pa tudi po značaju, lahko Rupnika označimo kot izrazitega lojalista, ki spoštuje in upošteva oblast in svoje nadrejene. V tem primeru pa se le ni mogel držati navodil. Seveda tega ne moremo označiti za enostavno neposlušnost, kajti z domobranstvom je bil še naprej povezan z mnogimi nitmi, vidnimi in nevidnimi. Kljub temu, da je bilo Slovensko domobranstvo predvsem vojaška oziroma policijska formacija, pa je seveda na mnogih področjih prihajalo tedaj do prepletanja in soodvisnosti vojaških in ozko civilnih zadev, pri tem pa je nujno prišla v ospredje pomembna vloga najvišjega slovenskega upravnega organa, to je pokrajinske uprave. Rupnik kot njen predsednik je tu imel odločilno vlogo, poleg tega pa moramo v zvezi z domobranstvom podčrtati še pomen njegovih osebnih nagnjenj kot generala in seveda tudi določene načrte, ki se jim seveda ob Rösenerjevem nasvetu – ukazu ni mogel kar takoj odpovedati, vsaj intimno gotovo ne. Še vedno je imel določeno avtoriteto ter užival ugled »med domobranskim moštvom«, tako da lahko ob vsem tem že sedaj poudarimo, da je bil sicer do jeseni 1944, to je nekako 11 mesecev, zunaj neposrednega domobranskega vodstva, toda posredno in tudi neposredno je na različnih področjih

⁵⁰³ ARS III, Rupnikov proces, št. 5651/2, Pravilnik za upravo podpornega fonda častnikov Slovenskega domobranstva; ARS II, AP, fasc. 294/IV, Krenerjeva naredba št. 32, 26. 7. 1944; fasc. 284/IV, naredba poveljnika šolske skupine št. 11, 5. 4. 1945; fasc. 111a/VI, Vesti 30. 3. 1944, 18. 4. 1944.

še vedno vplival na razvoj in podobo Slovenskega domobranstva.⁵⁰⁴ Njegov ugled ter neformalna avtoriteta med domobranci in vsaj delom častniškega zbora nista izvirala le iz njegovih zaslug pri dogajanju neposredno po kapitulaciji Italije, temveč je imelo svojo vlogo tudi dejstvo, da je bil Rupnik Slovenec z najvišjim vojaškim činom, in predvsem to, da je bil predsednik pokrajinske uprave, se pravi, najvišja slovenska osebnost v sistemu okupacijske uprave, nekakšen simbol ter predstavnik tistega dela slovenske protirevolucije, ki je legalno nastopala v javnosti, ki je tudi sodelovala z Nemci. Celo Organizacijski štab je vsaj na moralni ravni še naprej v njem gledal svojega nadrejenega, vsi domobranci pa so ga upravičeno imeli za duševnega očeta domobranstva. Zato je, sodeč po nekaterih virih, podpolk. Krener tudi redno poročal Rupniku oziroma ga obveščal o dogajanjih v zvezi s Slovenskim domobranstvom. Ne vemo sicer, ali je to počenjal le iz čuta dolžnosti oziroma potrebe, ali pa je dobil tudi takšno povelje. V svoji povojni izpovedi je Rupnik sicer zatrjeval, da se je eno leto vzdrževal vsakega vmešavanja v domobranske zadeve, toda hkrati je priznal, da je posredno, s »tovariškimi metodami« kljub vsemu vplival na dogajanje, opominjal častnike ipd.⁵⁰⁵

Po drugi strani pa je Organizacijski štab prek Rupnika skušal uresničiti nekatere svoje cilje in v tem smislu gre tudi razumeti Rupnikova posredovanja pri Rösenerju in Rainerju. Prav Rösener se je pač kmalu moral sprijazniti z dejstvom, da starega slovenskega generala ni mogoče povsem odtrgati od zadev Slovenskega domobranstva, tudi iz vzrokov, ki smo jih že omenili. Vuk Rupnik je po vojni celo tvegala trditev, da je bil njegov oče »dejansko operativni poveljnik domobranstva in imenovanje za inšpektorja je bilo samo potrdilo vrhovnega poveljstva«. To je utemeljeval ravno z dejstvom, da je Organizacijski štab Rupnika večkrat spraševal za svet, le-ta pa je nato »odgovarjal« z raznimi spomenicami in poslanicami, tudi pri nemškem poveljstvu.⁵⁰⁶ Med ohranjenimi arhivskimi viri ni najti mnogo Rupnikovih spomenic, vsaj ne takšnih, za katere bi bilo jasno razvidno, da so posledica omenjenih pobud Organizacijskega štaba. Tako je npr. svojemu nemškemu svetovalcu Doujaku Rupnik predlagal, da tudi nemška oziroma slovenska stran z nasprotnimi ukrepi odgovorita na izganjanje protikomunistično usmerjenih družin s partizanskega ozemlja, in sicer tako, da bi družine, ki so simpatizirale s partizani, izgnali na »njihovo« ozemlje. V določeni meri so nemške in Rupnikove oblasti kasneje, zlasti proti koncu vojne, to tudi izvajale. Poleg tega pa so posamezne cele družine, npr. v Novem mestu, imele tudi za talce.⁵⁰⁷ Po drugi strani pa je Rupnik poleti 1944, ko je v severni okolici Ljubljane Črna roka ubila nekaj pristašev OF in so se s tem v zvezi omenjali tudi domobranci iz 15. čete v Dravljah, poslal Rösenerju prevod nekega pisma, ki je med drugim obtoževalo podpolk. Krenerja, da simpatizira s terenskimi delavci OF, jih brani ipd.

⁵⁰⁴ O tem glej tudi v Boris Mlakar, General Rupnik in Slovensko domobranstvo. (dalje Mlakar, General Rupnik), Zgodovinski časopis 1981, št. 3, str. 287–305.

⁵⁰⁵ Mlakar, General Rupnik, str. 289; Rupnik, str. 43.

⁵⁰⁶ Razgovor z Vuletom. Vestnik 1978, št. 1-2, str. 9.

⁵⁰⁷ ARS II, Zbirka Marijana Breclja, B/I, Pregled reakcije v času od 17. 7. do 22. 7. 1944.

Poletje 1944 je bilo zelo razgiban čas, obnovljena četniška akcija je bila v polnem razmahu, na Primorskem pa je prišlo tudi do posrednega stika med nemškimi oblastmi in nekaterimi partizanskimi organi, tako da se je začelo govoriti o premirju med Nemci in partizani. To je domobrance zelo vznemirilo, tako na Primorskem kot tudi v Ljubljanski pokrajini, čeprav naj bi to premirje veljalo le za Primorsko. S tem v zvezi so se tedaj že pojavile prve napovedi oziroma namigi, da je Rupnik dal ostavko na položaj predsednika pokrajinske uprave.⁵⁰⁸

Rupnik je dobival razne prošnje in predloge tudi neposredno iz domobranskih vrst. Za primer navedimo, da mu je v začetku aprila 1944 iz Novega mesta pisal kaplan Karel Wolbang ter ga prosil za posredovanje v primeru premestitve majorja Ferenčaka kot poveljnika Zaščite okraja Novo mesto, ki se je po kaplanovem mnenju zelo izkazal v protikomunističnem boju. S tem naj bi Rupnik preprečil prevzem poveljstva po podpolk. Dežmanu, ki naj bi bil znan kot skrivni simpatizer komunizma ipd. Wolbangovo zahtevo lahko ocenimo kot značilen del razgibanega »političnega« življenja v protikomunističnem taboru v Novem mestu, v katerem so še zmeraj prevladovali spori med t.i. klerikalci in liberalci. Dežman je seveda postal poveljnik v Novem mestu, Wolbang tega ni mogel preprečiti, vprašanje pa je, če je Rupnik pri tem sploh kaj ukrenil. No, ravno podpolk. Dežman pa se je julija 1944 tudi sam obrnil na Rupnika, da bi za domobranske enote na novomeškem območju dosegel boljšo oskrbo, ki mu je očitno Organizacijski štab sam ni bil zmožen zagotoviti. Tožil je Rupniku zaradi pomanjkanja sanitetnega materiala, obleke, obutve in celo orožja. Kot smo deloma že rekli, ne vemo, ali je Rupnik v takih in podobnih primerih tudi resnično in uspešno ukrepal. Vsekakor pa se to nekako potrjuje v raznih izjavah in spominih, kjer ga domobranci v tem pogledu zelo hvalijo. Seveda vse to dopisovanje z Rupnikom mimo Organizacijskega štaba in mimo Krenerja osebno le-temu sploh ni bilo všeč. S tem je namreč trpela njegova vojaška avtoriteta, poleg tega pa je na ta način Rupniku in tudi Nemcem prišlo na ušesa tudi marsikaj, kar bi štab ali Krener rada prikrila. Zato seveda ni presenečalo, da je Krener konec avgusta 1944 svojim podrejenim prepovedal, da bi še pošiljali »predstavke« predsedniku pokrajinske uprave. Pri tem je kot izrazito negativen primer navedel, da je skupina domobrancev v nepodpisanem pismu Rupniku kritizirala svoje starešine ter s tem v zvezi dajala generalu nasvete, kako naj bi se urejala razna vprašanja, npr. v zvezi s čini ali novimi postojankami. Predlogi so bili sami po sebi sicer lahko utemeljeni in pametni, toda s stališča vojaške discipline in hierarhije je bil tak način predlaganja seveda nedopusten. Zaradi anonimnosti pa je Krener predlagatelje označil še kot nedostojne, češ da se to ne spodobi za pripadnike Slovenskega domobranstva.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ ARS I, VOS-II-3, poročilo 28. 8. 1944, št. 1559–1562; Zdenko Zavadlav, *Diplomacija v gozdu*. Borec 1989, št. 5-6, str. 649–659.

⁵⁰⁹ Pismo Karla Wolbanga Leonu Rupniku 5. 4. 1944. Tabor 1976, št. 10–11, str. 260–262; ARS I, VOS-II-3, poročilo 25. 7. 1944, št. 1473; ARS II, AP, fasc. 16/II, Krenerjeva naredba št. 42, 30. 8. 1944.

O delni pristojnosti pokrajinske uprave ter predvsem o zanimanju samega Rupnika za problematiko propagande za domobranstvo smo govorili že v dveh prejšnjih razdelkih. Podobno velja tudi za zmeraj pereč problem domobranskega častniškega zbora. Povezanost pokrajinske uprave oziroma Rupnika ter Slovenskega domobranstva pa se je kazala še na številnih drugih področjih. Poudariti gre npr. dejstvo, da je do konca leta 1943 Slovensko domobranstvo financirala pokrajinska uprava, šele nato je skrb za plače in oskrbo prevzela nemška policijska oblast. Rupnik je z dvema okrožnicama z 12. oziroma 27. oktobra 1943 urejal izplačevanje osebnih prejemkov za javne in zasebne uslužbence, pri čemer so prvi še nadalje prejeli celotno plačo, medtem ko je bila drugim zagotovljena le ohranitev službenega razmerja. Glede na to, da je bil z Rainerjevo naredbo o ustanovitvi domobranstva 6. decembra 1943 urejen tudi finančni vidik službovanja v domobranstvu, je Rupnik konec januarja 1944 to le še dopolnil z odredbo, da pokrajinska uprava izplačuje pripadnikom Slovenskega domobranstva – javnim uslužbencem le še razliko med civilno in »domobransko« plačo, če je bila druga nižja. V nasprotnem primeru pa so se seveda civilni prejemki sploh zaustavili.⁵¹⁰ Rupnikova uprava je tako urejala tudi službeni status posameznih domobrancev, odredila oziroma dovoljevala je npr. tudi služenje zdravnikov v Slovenskem domobranstvu. Marca 1944 je Rupnik dovolil pokrajinski socialni ustanovi »Zimska pomoč«, da je lahko prodajala svoje tombolske tablice tudi med domobranci, le-tem pa hkrati priporočil v branje beograjski list »Donauzeitung«. Organizacijski štab je po drugi strani od Rupnika oziroma pokrajinske uprave dobival v izvajanje ali zgolj v vednost še razne odredbe in predpise, ki seveda niso zadevale le domobranstva. 28. junija 1944 je štab od njega dobil odredbo o obveznem popisu in pokopu vseh najdenih padlih in mrtvih »upornikov«, kar je bila naloga domobranskega sodnega organa ter domobranskega zdravnika. Ni moč prezreti niti sicer predvsem formalnega dejstva, da so bili člani policijskega zbora podrejeni pokrajinski upravi, a hkrati tudi pripadniki Slovenskega domobranstva. Po posebni liniji pa je bila policija seveda še pod dodatno kontrolo nemške policije.⁵¹¹

Rupnikova avtoriteta med domobranci pa se je lahko kazala tudi na zgolj besedni ravni in na povsem banalnih primerih. Januarja 1944 je tako nadpor. Dušan Lenščak pisal svojemu nadrejenemu častniku v zvezi z nabavo cigaret, da je možno tobak nabaviti »po naredbi predsednika pokrajinske uprave in vrhovnega poveljnika Slovenskega domobranstva«.⁵¹² Tu seveda ni šlo za pravo vojaško naredbo Rupnika, nadporočnikovo izražanje pa odseva po eni strani predvsem vojaško miselnost in izrazoslovje, po drugi strani pa gotovo neko neuradno, a splošno razširjeno mnenje oziroma vzdušje, kar zadeva vlogo generala Rupnika

⁵¹⁰ ARS II, AP, fasc. 277/IV, Krenerjev dopis podrejenim enotam št. 787, 27. 1. 1944.

⁵¹¹ Mlakar, General Rupnik, str. 290, 291.

⁵¹² ARS II, AP, fasc. 277/III, dopis nadpor. Dušana Lenščaka poveljniku 1. šolske skupine 6. 1. 1944.

⁵¹³ ARS II, AP, fasc. 16/I, Krenerjeva naredba št. 26, 23. 12. 1943.

pri domobranstvu oziroma odnosa domobrancev do generala. Je pa res, da je le-ta tako vzdušje neposredno in posredno, hote ali nehote, tudi sam vzpodbujal. Večkrat se je nanje obrnil, do jeseni 1944 seveda le kot predsednik pokrajinske uprave, z bodrilnimi in pohvalnimi sporočili. Tako je 23. decembra 1943 na »slovenske domobrance« naslovil svojo božično poslanico, v kateri jih vzpodbuja ter jim zatrjuje, da jih je usoda postavila na branik slovenske domovine in zato ves narod nanje zre s ponosom in zaupanjem, ter nato izraža prepričanje, da bodo v tej vsiljeni borbi vztrajali do zmage, saj so obdarovani z vrlinami, »ki so od nekdanj dičile slovenskega vojaka«. V domobrancih je tako skušal vzbuditi tudi zavest o slovenski vojaški tradiciji, ki je bila pri Slovencih nasploh sicer precej šibka. Rupnik ob tem želi domobrancem zadovoljne božične praznike ter zmagoslavno novo leto 1944, poslanico pa so morali na božični večer poveljniki čet prebrati zbranemu moštvu.⁵¹³

Na svojem izpostavljenem položaju je bil Rupnik sicer stalna tarča raznih posredovanj, prošenj, tudi v obliki posameznih in skupinskih obiskov. Precejšen del le-teh je zadeval tudi neposredne ali vsaj posredne probleme domobranstva. Obiskovalci so k njemu prihajali tudi iz drugih slovenskih pokrajin, predvsem iz Gorenjske in Primorske. Posebej so s tem v zvezi značilni obiski ter prošnje primorskega župnika Stanka Žerjala, ki je precej pripomogel k temu, da se je Rupnik zavzel za organiziranje domobranstva na Primorskem, posebej v prvem razdobju, v pozni jeseni 1943, ko je pomagal polk. Antonu Kokalju s tem, da je poslal na Primorsko skupino domobrancev pod vodstvom nadpor. Marjana Lavriča, ki je bila eno od prvih jeder primorskega domobranstva oziroma poznejšega Slovenskega narodnega varnostnega zbora. Poleg tega je z raznimi ukrepi pomagal pri t.i. izrinjanju italijanskega oziroma fašističnega vpliva in navzočnosti s Primorskega.⁵¹⁴ Za okrepitev domobranskih ali organiziranje podobnih vojaških enot, »ki bodo prevzele vso lokalno varnostno službo«, se je pri Rupniku 12. marca 1944 zavzelo tudi odposlanstvo t.i. bivših bojnikov in rezervnih častnikov, ki so pri tem ponudili tudi svojo pomoč. Ta nastop je bil verjetno zrežiran, saj je odposlanstvo, v katerem je bilo tudi precej liberalno usmerjenih članov, uporabljalo zelo napihnjen jezik, poln nacističnih fraz ter na koncu celo izjavilo lojalnost Hitlerju in izrazilo željo, da bi Rupnik njihovo sporočilo prenesel Führerju in »vrhovnim predstavnikom Narodne socialistične stranke in Oborožene sile«. To je spominjalo na podobne želje in zahvale Hitlerju ob že omenjeni poznejši izjavi Škuljevega begunskega odbora konec septembra 1944.⁵¹⁵ Ob tej želji se nam postavlja vprašanje, ali jo je Rupnik res prenesel Hitlerju, in če jo je, ali je to storil prek drugih ali pa je to opravil osebno, se pravi z obiskom pri njem. To je seveda povezano z zanimivim vprašanjem, ali je Rupnik tedaj ali nasploh med vojno dejansko odšel na obisk v rajh oziroma Nemčijo. S tem v zvezi so se po Ljubljani že jeseni 1943 širile razne govorice in tudi sin Vuk

⁵¹⁴ Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 53, 54; ARS II, AP, fasc. 279/I, Promemoria generala Rupnika Organizacijskemu štabu 5. 1. 1944.

⁵¹⁵ ARS III, Šmajd, Obveščevalec št. 24, 21. 3. 1944; Mlakar, General Rupnik, str. 291.

*General Rupnik na sprejemu pri hrvaškem konzulu prof. Salihu Baljiću 10. aprila 1944
(Fototeka MNZS)*

ga je v svojem pismu konec leta o tem povprašal ter mu za primer, da bi res odšel na razgovore v Berlin, svetoval, da se prej posvetuje z njim, ker dobro pozna stanje na terenu in bi mu znal natančno navesti, kaj naj tam zahteva za Slovence oziroma za domobranstvo. Načrti o Rupnikovem obisku v Nemčiji so vsekakor obstajali, saj je npr. Rainer 1. aprila 1944 zaprosil za termin Rupnikovega, Rösenerjevega in njegovega obiska pri Heinrichu Himmlerju, poveljniku celotne nemške policije in državnem vodji SS. Iz tega obiska po vsem sodeč ni bilo nič, so se pa trditve, da naj bi Rupnik obiskal Nemčijo, pojavljale tudi še kasneje, vrhniški župan Ignacij Hren je npr. celo vztrajal pri tem, da mu je njegov dobri prijatelj Rupnik zaupal, da je res bil v Nemčiji. Rupnikov tajnik in zet dr. Stanko Kociper pa je na drugi strani to odločno zanikal.⁵¹⁶

Tudi po mnenju podpolk. Vizjaka so domobranci v prvi polovici leta 1944 Rupnika slej ko prej imeli za »pravega komandanta« domobranstva. Za takega je veljal tudi pri prebivalstvu in navsezadnje tudi pri nasprotnikih, saj je sčasoma postala sintagma »Rupnikovo domobranstvo« nekaj povsem običajnega. V imenu kmečkih beguncev v Ljubljani sta že omenjeni Karel Škulj in župnik Anton Merkun

⁵¹⁶ ARS II, AP, fasc. 274/II, pismo Vuka Rupnika očetu 1943, brez datuma; Ignacij Hren, *Moja srečanja z generalom Rupnikom*. Zbornik Svobodne Slovenije 1968, str. 156–158; The National Archives of the United States (dalje NAUS), T-175, R-55, brzojavka dr. Rainerja Heinrichu Himmlerju 1. 4. 1944. Za posredovanje tega dokumenta se najlepše zahvaljujem dr. Tonetu Ferencu.

ob svojih obiskih generalu večkrat izražala svoje nezadovoljstvo nad stanjem v domobranstvu ter ga zato pozivala, da sam prevzame poveljstvo. Rupnik se je izgovarjal, da bi bila takšna funkcija nezdržljiva s položajem predsednika pokrajinske uprave, kar seveda ni bil pravi odgovor. Poleg tega je navajal tudi Rösenerjevo prepoved ukvarjanja z domobranstvom, zato sta župnika polagoma odnehala ter se bolj posvetila vplivanju na poveljnika Organizacijskega štaba podpolk. Krenerja. Po Rupnikovem pričevanju je vse to prišlo na ušesa tudi Rösenerju, ki se je o njiju izrazil s precej krepkimi besedami.⁵¹⁷ Po drugi strani pa je Rösener kritiziral tudi Rupnika, češ da se preveč vmešava v organizacijske zadeve domobranstva, ter mu je zato večkrat dal vedeti, da je pri tem nezaželen. Toda pri tem ni bil dosleden in logičen, ker je večkrat tarnal ravno pri Rupniku, da so domobranski častniki nezanesljivi, da domobranci ničesar ne znajo, da klavrno izgledajo ipd. Zato sta se konec zime 1944 dogovorila za skupen ogled vojaških vaj nemških in domobranskih vojakov, pri čemer naj bi se slednji vsaj primerjalno res slabo izkazali.⁵¹⁸

Rupnik je, to je bilo navsezadnje od generala tudi normalno pričakovati, stalno podajal tudi svoje mnenje o taktiki domobranskega bojevanja proti partizanom ter se pri tem zavzemal za gverilsko taktiko z nastopanjem manjših skupin, s hitrim pojavljanjem in konspirativnim premikanjem, s takojšnjim umikanjem na izhodiščne položaje po opravljenih akcijah ipd. To so bile sicer tudi glavne prvine vojaške doktrine, ki so jo v domobranskih častniških in podčastniških šolah ves čas poučevali in poudarjali tudi nemški inštruktorji. Po besedah Stanka Kocipra je bil Rupnik mednarodno znan strokovnjak za gverilsko vojno in protigverilsko obrambo, medtem ko ga je stotnik Emil Cof označil za vojaškega filozofa in moralista. Tudi sam je to potrdil, ko je npr. opominjal Organizacijski štab in častnike, da se »drže čisti« in ne mažejo ugleda s tihotapsko trgovino, samovoljnimi nezakonitimi postopki ipd. Junija 1944 je poslal Organizacijskemu štabu dopis, v katerem Krenerja opominja, da je med domobranci mnogo »elementov, ki se ne zavedajo resnosti svojega stanu in svojih dolžnosti«, saj mu je policija naznanila več primerov, da so domobranci pijančevali, streljali v prazno (!) ter zastraševali ljudi, zato Rupnik »vabi« Organizacijski štab, da z vsemi silami zatira take in podobne pojave.⁵¹⁹ Po drugi strani pa je Rupnik vsaj z gledišča nemških oblasti imel določene težave prav v svoji neposredni okolici oziroma družini. Nemci so namreč konec junija 1944 delno zaprli ali premestili Rupnikovo telesno stražo, ki jo je jeseni 1943 organiziral njegov sin Evgen iz pripadnikov nekdanjega četniškega odreda »Beli orek«. Evgen Rupnik je bil sam že v začetku leta 1944 iz Slovenskega domobranstva formalno odpuščen ter se je kasneje pridružil srbskim četnikom na Primorskem. Kot mnogi drugi domobranci so očitno tudi pripadniki omenjene enote že spomladi 1944 sodelovali s četniško ilegalo ter zbirali orožje

⁵¹⁷ Vizjak, str. 39; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 2144, 2145.

⁵¹⁸ ARS III, Šmajd, Obveščevalec št. 8, 1. 3. 1944; Mlakar, General Rupnik, str. 292.

⁵¹⁹ ARS I, VOS-II-3, poročilo 16. 5. 1944, št. 1427; Emil Cof, Spominu generala Leona Rupnika. Tabor 1978, št. 10–11, str. 244; Rupnik, str. 43.

mimo nemškega nadzora. Novo Rupnikovo telesno stražo so nato sestavili iz bolj zanesljivih slovenskih ljotičevcev.⁵²⁰

Kar se tiče same vzpostavitve in delovanja Slovenskega domobranstva, ga je Rupnik na splošno utemeljeval, da bo pač »naše vojaštvo bolje in lažje delalo red na domačih tleh kot pa sovražno razpoložene, tuje trupe«. Podobno je menil tudi o svojem prevzemu predsedniškega položaja, da je bolje, da je to »naš človek, kot pa neki Nemec«. ⁵²¹ Po drugi strani pa se v svojih številnih izjavah in javnih nastopih ni omejeval zgolj na to lakonično in racionalno utemeljitev, temveč je dajal domobranstvu tudi druge oznake ter mu pripisoval vlogo odločujočega in kar zgodovinskega dejavnika v novejši slovenski zgodovini. Pri tem mislimo na njegove nastope na raznih proslavah in protikomunističnih zborovanjih ali govore po ljubljanskem radiu, pa tudi na razne pozive in pisne poslanice. Našteti je moč okoli 40 takih njegovih govornih ali pisnih nastopov, se pravi približno enega na 14 dni v približno 20 mesecih njegovega predsednikovanja oziroma izvajanja dolžnosti generalnega inšpektorja. Ti njegovi nastopi ter posredovanja so seveda imeli tudi neposredno propagandno vlogo, posebej govori na protikomunističnih zborovanjih. Domobranstvo je Rupnik izrecno omenjal v več kot polovici svojih javnih nastopov, čeprav mu je glede na pomen, ki mu ga je pripisoval, odmerjal le malo časa oziroma prostora. Že zdaj pa velja ugotoviti, da se je pri tem tudi ponavljal in da ob primerjavi posameznih izvajanj ni moč ugotoviti kakega posebnega vsebinskega premika oziroma analitičnih novosti v zvezi s Slovenskim domobranstvom. To je seveda do neke mere razumljivo, saj pač ni mogel biti po vsej sili inovativen, tudi če bi hotel. Po drugi strani pa je bilo stalno ponavljanje in poudarjanje nekih temeljnih postulatov tudi smiselno, saj je s takim vztrajanjem hotel pri bralcih ali poslušalcih vzbuditi vtis, da gre za zares pomembne in odločilne zadeve, za katerimi on tudi neomajno stoji, da, skratka, odločno sledi tej liniji. Pri tem ni moč presoditi, ali je bila ta kratkost – ponavadi je šlo le za nekaj stavkov, posvečenih njegovi »narodni vojski« – rezultat njegove lastne presoje in izbire ali pa nasvetov njegove okolice ali celo koga iz nemških vrst. Res pa je, da so bili tudi njegovi govori v celoti – z redkimi izjemami – zelo kratki, toda pri tem ne dajejo vtisa jedrnatosti, prav zaradi omenjenih ponavljanj. Ali se je Rupnik kot govornik počutil neprijetno ter je nastopal le iz čuta dolžnosti, ne pa z veseljem, kar bi mu dajalo tudi več poleta pri obdelavi teme?

Pri tem je treba omeniti tudi problem nemške cenzure. Sam Rupnik je izjavil, da je moral prav zaradi nje svoje programske postavke v govorih reševati »s peskom v nemške in klerikalne oči«, pri čemer pa je vodja nemškega propagandnega urada Gladnigg kljub temu od njega zahteval, da mu govore poprej predloži v pregled. Zato so bili ti govori pred »uporabo« tudi prevajani v nemščino, oziroma jih je Rupnik kar sam sestavil v nemščini. Toda »vpliv« cenzure naj bi

⁵²⁰ ARS III, Rupnikov proces, pismo Vaneta Srebotnjaka iz zapora julija 1944, brez datuma, št. 1477; ARS I, VOS-II-3, poročilo 15. 7. 1944, št. 1526; Stanko Kociper, Ustanovitev in žaloigra Slovenskega domobranstva. Tabor 1970, št. 7, str. 178.

⁵²¹ Vizjak, str. 36, 37.

Rupnik od vsega začetka odbijal, zato je cenzor pregledal besedila govorov pred objavo v časopisju. Če je to povsem res, potem danes za precejšen del njegovih govorov nimamo na voljo izvirnih besedil, saj smo povečini vezani prav na časopisne objave. Toda iz primerjave z Rupnikovimi besedili, za katere zagotovo vemo, da niso bili cenzurirani, lahko sklepamo, da glavni ton in sporočilo govorov s tako objavo nista bila bistveno prizadeta. Ob posegu cenzure je lahko izpadlo le preveliko poudarjanje slovenstva oziroma »šovinizem«, če se izrazimo z besednjakom nacističnih funkcionarjev. Poleg tega pa je bila ob cenzuri lahko dodana tudi določena nacistična frazeologija, ki je bila tedaj tako rekoč obvezna. Toda verjetno je tako pri drugih kot pri Rupniku tedaj glede na dane razmere delovala tudi vnaprejšnja samocenzura, strah pred zamerami in »nepotrebni« zapleti ali celo sankcijami, tako da je tudi cenzura imela manj dela. V zvezi z Rupnikovimi besedili se seveda pojavlja tudi vprašanje njihovega formalnega in idejnega avtorstva. Pri prvem obstoja precej utemeljeno in logično mnenje, da mu je vsaj v njegovem drugem razdobju govore sestavljal njegov tajnik in domobranski propagandist, že omenjeni dr. Stanko Kociper. To je po dolgih letih na svoj način potrdil tudi Kociper sam z izjavo, da mu je Rupnik ponavadi izročal svoje skice govorov, on pa jih je nato »izpilil in predelal«. Podpolk. Vizjak je npr. presodil, da je bilo v Rupnikovih govorih dve tretjini Kocipra in le ena tretjina Rupnika! Glede idejnih in vsebinskih navdihovalcev Rupnikovih govorov pa je poleg Kocipra potrebno omeniti še ljotičevca Izidorja Cergola, ki ga je Rupnik konec leta 1944 postavil za vodjo t.i. aktivne propagande.⁵²²

O domobranstvu je Rupnik spregovoril že 14. novembra 1943 med govorom »pred zastopniki vseh stanov« v Unionski dvorani v Ljubljani. Ko je omenil, da so se domobranci bojevali pravzaprav že poldrugo leto, je dostavil, da so oni prvi sinovi ob grobu stoječega slovenskega naroda, ki so začutili pomoč velikega voditelja Evrope. Domobrancem je nato položil na srce, da se dobro izurijo ter si za vzgled in tekmovanje vzamejo nemškega vojaka. »S svojo voljo in božjo pomočjo boste zmagali in rešili naš slovenski narod«, so bile njegove sklepne besede, s katerimi je pokazal, kaj pričakuje od Slovenskega domobranstva. Podobno je tudi konec leta v svoji novoletni poslanici po radiu ponovno poudaril boj domobrancev z ramo ob rami z nemškim vojakom in ta boj naj bi jim dajal pravico do vere v končni uspeh. Zatem je pri Rupniku opaziti nekoliko bolj določeno in izzdeleno stopnjevanje v poudarjanju vloge domobranstva, tudi v razmerju do drugih subjektov znotraj slovenskega naroda. Besede so postajale tudi bolj »velike« in vznesene. Ob praznovanju polletnice delovanja je ponovno v Unionski dvorani sredi aprila 1944 omenil rojstni dan domobranstva kot dobo največje požrtvovalnosti slovenske mladine, Slovensko domobranstvo je postalo predstavnik »naše volje po obrambi, nositelj novega časa in voditelj vsega naroda v boljšo nacionalno bodočnost«. Domobranstvo naj bi bilo tudi naslednik hrabrih slovenskih bojevnikov iz 1. svetovne vojne, verjetno je mislil na tiste, ki so se

⁵²² Vizjak, str. 37; Mlakar, General Rupnik, str. 293, 295; Pisna izjava dr. Stanka Kocipra 18. 10. 1995.

bojevali na strani Avstro-Ogrske. Pri orisu židovsko-masonske sleparije, ki je Jugoslavijo gnala stran od Evrope in Nemčije in v prepad, je krivdo našel predvsem v strankarski razcepljenosti naroda. To razcepljenost in stanovske spore pa je po njegovem potrebno zatreti ter pričeti graditi z novimi ljudmi novo prihodnost. Rupnikov veliki cilj in »dnevna zapoved našega Domobranstva« je bil torej obsežen v geslu »Z novimi Slovenci novo Slovenijo!« Z vsem tem je spet izrazil svoj velik odpor do t.i. strankarskih klik in namen, da ustvari neko novo enotnost, ki bi slonela zgolj na nacionalnem načelu. To pa bi seveda zahtevalo dokončen obračun s starimi političnimi voditelji, ki so tedaj več ali manj delovali v ilegali, a je bilo njihov vpliv čutiti še vsepovsod.

Vse to je z drugačnimi besedami izrazil tudi na nastopih na protikomunističnih zborovanjih, katerih sezona se je začela spomladi 1944, zlasti na podeželju. 29. maja je na zborovanju v Grosupljem dejal, da bo »moje« (!) Slovensko domobranstvo postavilo temelje novi Sloveniji, kjer ne bo več strankarskih sporov, »ki so razjedali narod in so jih podtalni boljševiški plačanci dobro izrabili«. Izraz »moje Slovensko domobranstvo« mu ni ušel po naključju, ker je to že čez teden dni ponovil na zborovanju v Polhovem Gradcu. Tam je namreč pozval svoje poslušalce: »Združite svoje sile za mojim Slovenskim domobranstvom, ki čuva vaše domačije pred boljševiškim navalom in je mimo vseh strank nosilec nove vsenarodne miselnosti, katera naj nas edina in složna vodi v novo bodočnost! Bodite zares samo Slovenci!« Tudi ob tej priložnosti je seveda omenjal zasluge nemškega vojaka, Nemčije in Führerja, ki se borijo tudi za svobodo slovenskega naroda. Pri tem pa seveda ni povsem jasno, ali je te besede tudi zares izrekel, ali pa je pri tem pri objavi spet pomagala nemška cenzura. Po njegovih besedah v okviru slovenskega naroda ravno Slovensko domobranstvo postaja tisto jedro, namreč čisto nacionalno gibanje, ki bo pripeljalo Slovence v lepšo bodočnost. Rupnik je nastopal tudi z vse več moralnimi pozivi, uporabljajoč pri tem tudi polno lepih pridevnikov. 9. julija je v Št. Joštu spet poudaril vlogo domobranstva, ki pa bi se moralo za svojo pomembno nalogo še dodatno notranje prekvasiti z ideološko podkovanostjo in z vsemi krepostmi, ki delajo pravega vojaka in viteza. Ves narod bo zato ljubil in spoštoval svoje domobranstvo, ki bo postalo elita ipd. Ob sicer treznem slogu pri Rupniku izstopa obsojajoči in hkrati mobilizatorski ton. Pri tem se vse bolj sklicuje na ne preveč natančno ugotovljeno slovensko tradicijo, na zdravega duha slovenskega kmeta, ki je še imun pred židovskim boljševizmom ter je zato tudi prvi podprl domobranstvo. Z moralnim ogorčenjem je Rupnik obsojal del izobražencev in politikov, ki so razbili narod, kar je izkoristila KPS, poslušna in vidna predstraža Žida, ki je pač le prežal na ugoden trenutek! Spet smo torej priča nacističnim frazam in spet smo pred vprašanjem, ali je to Rupnik izrekel, in če je, ali je tako tudi mislil. Ob tem je treba priznati, da Rupnik boj slovenskega naroda na čelu z domobranstvom vztrajno povezuje in vključuje v celotni evropski boj proti boljševizmu. To seveda ni bila njegova originalna ideja, saj je tedaj tudi v nacistični propagandi nastopila sprememba, ki je prenesla težišče z zgolj arijskih in nemških osnov na širša

*Rupnik pozdravlja enoto gorenjskih domobrancev v Polhovem Gradcu 4. junija 1944
(Fototeka MNZS)*

evropska izhodišča, ko se potekajoča vojna prikazuje le še kot boj celotne Evrope proti azijskemu boljševizmu in anglosaški plutokraciji. T.i. nova Evropa je v tedanjih območjih pod nacistično okupacijo postajala vse bolj »uporabna« sintagma.

V poudarjanju morale, gnilobe parlamentarne demokracije, v podčrtovanju katastrofe, ki so jo Slovenci doživeli v letih 1941–1943 in ki dobiva pri njem že stopnje apokalipse, ki pa po drugi strani prinaša tudi možnost katarze-odrešitve, Rupnik precej spominja na koncept t.i. »nacionalne revolucije«, ki ga je v politiki in propagandi skušal izvajati režim maršala Philippa Pétaina v vichyjski Franciji. Med njima obstaja velika podobnost tudi v sklicevanju na Boga, Previdnost in Usodo. Omenimo tu Rupnikove stavke kot: »Red je zapoved božja, nered je delo satanovo«, »Verujemo v neskončnega boga, da bo naklonil svojo pomoč zdravim silam Evrope, da bo satanski naklep Žida propadel,« »Bog bo izbral narode, ki bodo hodili njegova pota« itd. Kljub temu pa na nekoliko bolj pragmatično in paternalistično naravnanost kaže primerjava gesel, ki sta se jih omenjena voditelja tudi posluževala. Za Francoza so bili poglavitni temelji družbe delo, družina in domovina – kar je bilo napisano tudi na tedanjem francoskem denarju, medtem ko pa je Rupnik vzklikal »Bog, narod, domovina!«⁵²³ Nekaj

⁵²³ Beseda našega prezidenta. Ljubljana 1944. V tej brošuri so bili ponatisnjeni vsi Rupnikovi govori od 23. 9. 1943 do 27. 8. 1944. Pétainovo ideologijo je npr. na kratko opisal Yves Durand v delu Vichy 1940–1944. Paris-Bruxelles-Montréal 1972, str. 63 sl., s stališča moderne psihoanalize pa jo je analiziral Gérard Miller v knjigi Les pousse-au-jouer du maréchal Pétain. Paris 1975. Glej tudi delo Hans Werner Neulen, An deutscher Seite. München 1985, str. 23 sl. (dalje Neulen).

podobnosti nadalje najdemo tudi pri idejah Dimitrija Ljotića, voditelja jugoslovanskega (srbskega) narodnega gibanja »Zbor«. Le-ta je tudi poudarjal združitev vseh narodnih sil, moč iracionalne božje previdnosti, odločilni pomen srbskega kmeta in stanovske ureditve družbe. Po Ljotiću bi se morala politika vrniti na pot duhovnosti, kar bo Srbe spet privedlo na vodilno mesto itd. Vprašanje je, to smo deloma že omenili, koliko je v tem smislu na Rupnika vplivala prav slovenska ljotičevska skupina na čelu z Izidorjem Cergolom, ki se je leta 1944 vrnila iz Beograda. Opazovalci so že tedaj imeli vtis, da je ta vpliv dejansko obstajal.⁵²⁴

Rupnik se je na kratko posvečal domobranstvu seveda tudi v svojih drugih nastopih iz tistega časa, npr. v govorih na zborovanjih na Dobrovi in v Rovtah avgusta 1944. Posebej pa gre omeniti še njegov radijski govor na dan sv. Ahaca 23. junija ob obletnici bitke pri Sisku daljnega leta 1593, čemur je tedaj tudi druga protirevolucionarna javnost posvečala veliko pozornosti. Zmaga kranjskih vojakov nad Turki in obvarovanje krščanskega sveta pred prodirajočimi hordami z vzhoda je bila seveda hvaležna tema za primerjavo s tedanjim položajem. Slovenci so bili tedaj in tudi sedaj (domobranci!) skupaj z nemškimi vojskovodji del skupne mnogonarodne vojske, ki je na koncu zmagala. Tudi pred 350 leti so bili pri sovražniku janičarji, kot tudi sedaj, razlika pa je predvsem v tem, da je bil nekdanj sovražnik hraber, divji in grozen, sedaj pa je strahopeten, podel in zahrbtn. To je seveda spet Žid! Glede na znano dejstvo, da so se prav Židje imeli za izvoljeni narod, so bile Rupnikove sklepne besede po svoje prav protislovne, saj je dejal, da bo v tem neizprosnem boju Bog, čeprav po najtrši preizkušnji, »izbral te narode, da bodo na zemlji v blagor človeštva hodili Njegova pota«!⁵²⁵

Seveda pa ni zgolj Rupnik povzdigoval pomena Slovenskega domobranstva in s tem v precejšnji meri tudi svoje lastne vloge. Le-to so poudarjali tudi drugi, tako posredno kot tudi izrecno, v raznih govorih in propagandnih nastopih. Kot primer navedimo radijski govor omenjenega Cergola 20. avgusta 1944, ki je bil nato objavljen pod izrecnim naslovom »Rupnik in slovenski domobranci«. Tudi Ljotičevski govornik je najprej v zgodovini poiskal vzroke za aktualno nesrečo slovenskega naroda, našel pa jih je predvsem v t.i. izgubi duhovne samostojnosti, ko naj bi se Slovenci odtujili pravi narodni duši. To bi bilo po njegovem treba priznati, se pokesati in z dejanji kreniti na pravo pot! Samo tako je možno za stalno ozdraveti in doseči pravo svobodo, vse druge poti so sladko, a pogubno varanje. S tem je mislil na obljube partizanov ter ilegalnih anglofilov, ki so na videz v medsebojnem nasprotju, toda v resnici v službi židovsko-masonske politike. To ni prava pot, ker ni »naša« pot, to se je pokazalo že ob katastrofah leta 1941 in 1943. Treba je izhajati iz naroda samega, iti vase, prebuditi se ter si pomagati sam, ne se zanašati na nič, kar prihaja od zunaj. Nemčija bo po

⁵²⁴ Dimitrije Ljotić, *Socialno politične osnove sodobne Jugoslavije*. Maribor 1938; Branislav Gligoričević, *Napad Ljotićevaca na studente Tehničkog fakulteta u Beogradu u oktobru 1940. i rasturanje Ljotićevog »Zbora«*. Istorijski glasnik, Beograd 1963, št. 2.

⁵²⁵ Beseda našega prezidenta, str. 68, 69.

njegovem strla boljše vizem na glavnem bojišču, toda ena lovka sovjetskega kolosa sega na slovensko bojišče in dolžnost Slovencev je, da jo sami uničijo. Torej: »To našo resnično odrešilno pot je naš narod že sam pokazal s tem, da se je združil okoli svoje matice prezidenta Rupnika in izgradil svoje revolucionarno domobranstvo. To je dokaz njegove notranje življenjske sile in klic po novem, boljšem in zdravja polnem razmahu.« Anglofile je nato »dotolkel« z dokazi o židovski zaroti ob primeru sporazuma Tito-Šubašić in apokaliptično sklenil, da imamo danes le eno geslo: »general Rupnik in slovenski domobranci – pa naj pride, kar hoče! Kdor je zanj, naj gre z nami, kdor ni zanj, je proti nam in s tem proti narodovi pravi poti. Vse take bo narod odstranil!«⁵²⁶

Obširen povzetek Cergolovega govora smo navedli kot tipičen primer pisanja (in govorjenja) v uradnem, kolaboracionističnem okolju, seveda pa je prihajalo tudi do drugih in bolj specifičnih pojavov povzdigovanja vloge generala Rupnika in lahko rečemo, da se je počasi po zaslugi tega okolja okoli Rupnikovega imena začel ustvarjati pravi mali kult osebnosti. »Priložnost« za to se je prav ponujala na slavnostni prireditvi v ljubljanski operi 9. avgusta 1944 ob njegovi 64. letnici (rojen je bil 11. avgusta 1880 na Lokvah na Goriškem), ko se je proslavljalo z glasbo, slavnostnimi nagovori ter z recitacijami odlomkov iz njegovih govorov. V tak okvir sta spadala tudi pesnitev Nikolaja Jeločnika »Svojemu generalu – beseda mladine!«, in širjenje njegovih fotografij. Dalje je kipar France Gorše izdelal njegov bronast doprsni kip, slikar Matej Sternen pa ga je naslikal v naravni velikosti. Proti koncu vojne, 13. aprila 1945, pa so v ljubljanski Drami v izvedbi godbe Slovenskega domobranstva še prvič izvedli koračnico stotnika Florijana Leskovarja z naslovom »General Rupnik«.⁵²⁷

Vse to in še druge podobne manifestacije so v javnosti še krepile vtis o nekakšni samoumevni vodilni vlogi Rupnika kot »voditelja«, čeprav je bil npr. Rösener odločno proti temu, da se zanj uporablja tak izraz, vsaj v nemščini naj bi bil seveda ta izraz rezerviran zgolj za Hitlerja. Videz samoumevnosti Rupnika kot voditelja se tako ni krepil le v zvezi z njegovim političnim in upravnim položajem, temveč vse bolj tudi v zvezi z domobranstvom, kot smo že poudarili. Omenili smo tudi, da je bil tudi pod stalnim pritiskom raznih dejavnikov, da bi tudi formalno in vidno prevzel poveljstvo Slovenskega domobranstva. Rupnik je seveda zmeraj odgovarjal, da pač zaradi Rösenerja tega ne more storiti, toda po lastnih besedah se je s tem v zvezi vseeno pisno obrnil na Rainerja. Čeprav je kasneje v svojih izjavah skušal vzbuditi vtis, da so bila njegova prizadevanja zgolj posledica omenjenih pritiskov in intervencij in da je on to le prenašal dalje, pa je iz drugih virov in tudi iz drugih njegovih izjav mogoče razbrati, da je pri tem imela določeno vlogo tudi njegova osebna pobuda oziroma njegove lastne želje in ambicije. Priznal je namreč, da se je kot »ustanovitelj« domobranstva in

⁵²⁶ Govor je nato izšel tudi v obliki brošure, objavljen pa je sprva v Jutru in Slovencu 24. 8. 1944.

⁵²⁷ Programm der festlichen Geburtstagsfeier des Präsidenten, Divis. Generals Leon Rupnik. NUK, rokopisni oddelek, št. 50194; Domobranci v ljubljanski drami, Slovensko domobranstvo, št. 17.

najstarejši slovenski častnik čutil tudi osebno zapostavljenega, ker ni imel več nobene formalne besede pri domobranstvu. Nadalje naj bi na vsak način želel preprečiti Rösenerju, da bi domobranstvo preoblikoval v SS divizijo, da pa bi vseeno ohranil lojalnost do Nemcev, in končno, želel je preprečiti razpad domobranstva na razne struje ter ga »ohraniti na liniji prvotnega čistega domobranstva«.

V septembru 1944 je po lastnih besedah končno dosegel, da ga je Rainer imenoval za inšpektorja Slovenskega domobranstva.⁵²⁸ V bistvu ga je imenoval sicer Rösener, toda odredil ali vsaj priporočil mu je to Rainer, kajti videti je, da, če bi bilo to imenovanje odvisno zgolj od Rösenerja, Rupnik tega nikoli ne bi dosegel. Kot smo deloma že videli, je Rösener nasprotoval kakršnikoli vlogi Rupnika v domobranstvu, posebej v zvezi s poveljevanjem. Zanimivo je, da se po vojni niti sam Rainer ni več spomnil, ali je Rupnika na ta položaj imenoval on ali pa kar Rösener. Iz sodobnih virov je razvidno, da je to bil Rösener, pač kot vrhovni poveljnik Slovenskega domobranstva.⁵²⁹ Rösener je seveda postrani gledal »živahno dopisovanje« med Rupnikom in Rainerjem, v katerem je po njegovem stalno prihajala do izraza Rupnikova zagrenjenost in nezadovoljstvo s stanjem pri Slovenskem domobranstvu, ki je bilo tudi rezultat vtikanja političnih strank v čisto vojaške zadeve. Zato je slovenski general Rainerja po Rösenerjevih besedah nadlegoval in ga tudi prosil za bolj primerno zaposlitev in tudi funkcijo v Slovenskem domobranstvu, s katero bi si zagotovil »širšo bazo«, saj je nameraval tudi domobranstvo seznaniti s svojimi političnimi cilji (!). Torej je bila Rupnikova politika, o kateri bomo nekaj govorili še v nadaljevanju, v okviru domobranstva za razliko od klerikalne oziroma ilegalne dopustna ali celo zaželena. Nemci so se po Rupnikovih besedah prepričali in zanesli na njegovo lojalnost. V tem okviru so bile ugotovitve partizanske obveščevalne službe – da so Nemci postavili Rupnika na ta položaj iz dveh razlogov, prvič, da si zagotove vsaj delni in posredni idejni vpliv na domobranstvo, ter, drugič, da skušajo preprečiti razkroj, ki so ga po njihovem povzročale razne ilegalne struje – vsaj v drugem delu do neke mere utemeljene. Podpolk. Vizjak je še menil, da so Nemci ob teh Rupnikovih željah tudi uvideli, da bi ga užalili in nekako odtujili, če mu ne bi vsaj delno ustregli, zato so morali najti nek način, da ga zadovoljijo kot vojaka, ob tem pa to funkcijo zasnovati tako, da bi bila še združljiva s položajem predsednika pokrajinske uprave, da ga ne bi zanemarjal itd.

»Ko je bila organizacija Slovenskega domobranstva gotova«, je Rainer pisal Rösenerju ter mu naročil, da oblikuje predloge, kako bi se Rupnika na zgoraj omenjeni način pritegnilo v domobranstvo. Rösener ni bil navdušen in se je obotavljal, Rainer ga je moral zato opominjati in po daljšem času je Rösener vrhovnemu komisarju predložil načrt o imenovanju Rupnika za inšpektorja Slovenskega domobranstva s prvenstveno nalogo oziroma pravico, da obiskuje

⁵²⁸ ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1980; Rupnik, str. 43.

⁵²⁹ Rainer, str. 19, 20; Prezident general Leon Rupnik generalni inspektor Slovenskega domobranstva. Slovenec 26. 9. 1944.

Generalni inšpektor Rupnik v uniformi nemškega divizijskega generala (Vestnik 1955, št. 7-8)

domobranske enote, jih pregleduje, ugotavlja različne pomanjkljivosti ter z govorami ipd. idejno vpliva na domobranske vojake. Nato naj bi mu Rainer poslal ustrezeni dekret o imenovanju, a v resnici je Rösener sam izstavil začasno odločbo, ki naj bi bila po njegovih besedah nekakšen kompromis, saj naj bi na zunaj bilo videti, da je domobranstvo pod slovenskim poveljstvom, a je dejansko bilo pod Rösenerjevim. Za Rupnikovo imenovanje sta se po nekaterih pričevanjih zelo prizadevala tudi svetovalec dr. Doujak in konzul dr. Müller. Rösenerjevo obnavljanje pa naj bi izviralo iz dveh stvari: najprej se je zelo ukvarjal s problemom, kako natančno določiti Rupnikove pristojnosti, da ne bi bila okrnjena njegova

lastna poveljniška vloga, drugič pa naj bi čakal, da bo povišan v SS-Obergruppenführerja, čeprav je bil že kot Gruppenführer po hierarhiji pred činom generalmajorja, ki je bil priznan Rupniku. Šlo je torej za nekakšen boj za prestiž, za ljubosumnost?!⁵³⁰

Dne 24. septembra 1944 je bilo ob praznovanju obletnice Rupnikovega predsednikovanja »in obnove slovenske uprave« v očitno vsestransko uporabni Unionski dvorani v Ljubljani zborovanje, na katerem je med drugim Rösener proglasil Rupnika za generalnega inšpektorja Slovenskega domobranstva. Izročil mu je začasno listino o imenovanju, generalske epolete ter zlato vezenega kranjskega orla kot nekakšno značko. S tem je dobil pravico nositi uniformo (nemškega) divizijskega generala. Kasneje naj bi Rainer izdal še dokončno – pravo odredbo o tem imenovanju, vendar v razpoložljivih virih o tem ni nobenega sledu. Zanimivo je, da se je Rösener v zvezi s 24. septembrom spominjal le imenovanja za inšpektorja in šele kasneje po živahni dejavnosti in Rupnikovih pobudah, da bi imel v domobranstvu več besede, naj bi ga vrhovni komisar imenoval še za generalnega inšpektorja, kar naj bi po njegovih besedah pomenilo kar »dejansko položaj komandanta«. To seveda ni držalo, pa tudi druge stvari je Rösener precej zamešal. Omenjenega dne se je v resnici govorilo zgolj o imenovanju za generalnega inšpektorja, tedaj in tudi kasneje se položaj inšpektorja v virih ne omenja. Mogoče si Rösenerjevo »napako« lahko razložimo z verjetnim dejstvom, da sta o tem pred tem z Rainerjem malce »trgovala«, da sta o tem govorila, vendar je Rösener kasneje podrobnosti pomešal in je nato zgolj skušal stvari racionalno in logično razvrstiti.⁵³¹ Zanimiva je bila tudi utemeljitev za javnost. Rösener je namreč dejal, da gre za znak priznanja in zahvale Rupniku za neutrudno delo, ki ga je opravil kot predsednik pokrajinske uprave. Torej ni omenil nobenega strokovnega vojaškega razloga ali potrebe, da Slovensko domobranstvo dobi še inšpektorja, npr., da je Rupnik poklicni vojak, da so razmere v domobranstvu kritične, da bi bile njegove izkušnje in nasveti koristni ipd. Šlo je potemtakem po njegovi razlagi zgolj za priznanje oziroma za čast! Tudi sicer je bil Rösener na tem nastopu izredno lakoničen in domobranstva pravzaprav niti ni omenil. Pač pa ga je omenjal Rupnik, ki je še pred Rösenerjem imel svoj »programatičen govor« kot predsednik pokrajinske uprave. Utemeljeval je sodelovanje z Nemci z eksistencialnimi razlogi, zelo je pohvalil domobranstvo

⁵³⁰ Stanko Kociper, Ustanovitev in žaloigra Slovenskega domobranstva. Tabor 1970, št. 9, str. 242; isti, Usodni dnevi in usodni koraki. Tabor 1979, št. 6, str. 142; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1980; Rösenerjeva izjava, št. 2485, 2486, 2512; Rupnik, str. 43; Rösener, str. 5, 6; Rainer, str. 19, 20; ARS II, PA, fasc. 52/IV, Splošni podatki o Ljubljani, str. 8.

⁵³¹ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2485, 2486, 2512; Naš prezident, div. general Leon Rupnik – generalni inspektor vsega Slovenskega Domobranstva. Slovensko domobranstvo, št. 5, 28. 9. 1944. Zanimivo je, da je tudi na čelu francoske milice med vojno, ki je imela vsaj do neke mere podobne cilje in naloge kot naše domobranstvo, stal generalni inšpektor – Joseph Darnand, seveda pa že od januarja 1943, ko je bila ta milica ustanovljena. Glej Henri Amouroux, *L'impitoyable guerre civile*. Paris 1983, str. 305, 324, 325; Jacques Delperrie de Bajac, *Histoire de la Milice 1918–1945*. Paris 1969.

ter v zvezi z njim celo uporabil značilen izraz »falanga«. Pozval je zborovalce, vse sloje in posredno ves slovenski narod: »Zato tudi za naprej združite vse svoje sile v enotno vsenarodno falango za boj proti komunizmu do njegovega popolnega uničenja in iztrebljenja!« Le tako bosta po njegovem rešena slovenski narod in »naša širša domovina Evropa«. ⁵³²

Rupnik je pristojnosti in naloge generalnega inšpektorja gotovo poznal že pred omenjeno slovesnostjo, pač po dogovoru z Rösenerjem. Zato je lahko takoj – še isti dan, ko je »zopet prišel v organsko zvezo s svojo vojsko«, začel izvajati nekatere od teh nalog. Toda šele januarja 1945 je Rösener dokončno, tudi na papirju oblikoval »Službeno navodilo za generalnega inšpektorja Slovenskega domobranstva« in nato je mogel o tem s posebno okrožnico seznaniti svoje podrejene tudi podpolk. Krener. V njem Rösener v šestih točkah navaja Rupnikove pravice in naloge ter tudi načine, kako jih lahko izvaja. V prvi točki poudarja, da je generalni inšpektor neposredno podrejen Višjemu SS in policijskemu vodji v XVIII. vojnem okrožju, se pravi njemu. V drugi točki odreja, da je Rupnik pristojen za celokupno domobranstvo v Ljubljanski pokrajini ter da po njegovem nalogu izvaja inšpektorske pravice nad vsemi enotami Slovenskega domobranstva in Policijskega zbora v Ljubljani. Poglavitne naloge inšpektorja so bile soudeležba pri načelnih zadevah domobranstva, presoja konkretnih problemov znotraj domobranstva v zvezi z organizacijo, opremo, disciplino, vzgojo častniškega zbora, personalnimi zadevami, enotnim političnim zadržanjem ter sodelovanjem z nemškimi službenimi mesti, to je oblastmi. Problem sodelovanja s slovenskimi oblastmi je bil zajet že sicer v njegovi pristojnosti kot predsednikom pokrajinske uprave. Vse to je Rupnik lahko opravljal v obliki pregledov, s poprejšnjimi obvestili, po potrebi pa tudi brez njih. Po želji se je lahko udeleževal tudi vojaških akcij. Zadnja, šesta točka tega navodila je bila razdeljena v dva dela. Prvi del, v prevodu nerodno naslovljen kot »izkoriščanje«, je Rupniku omogočal, da je lahko v sporazumu z vodjo Aufbaustaba določene probleme v zvezi s pristojnostmi, neskladja v zvezi s povelji in predpisi urejal tudi sam, vendar je moral ne glede na to po vsakem pregledu Rösenerju predložiti tudi t.i. »izvidno poročilo«. Kot zadnja in poglavitna Rupnikova naloga pa je navedena še dolžnost, da na podlagi svojih izkušenj daje Rösenerju predloge, ki se nanašajo »na organizacijo, izobrazbo in stalni razvoj Slovenskega domobranstva«. ⁵³³

Iz navedenega Rösenerjevega navodila je jasno razvidno, da resnično ni šlo za poveljniško funkcijo, temveč dejansko le za inšpektorsko ali nadzorniško. Manjkala je pač poglavitna pristojnost poveljnika – razpolaganje z domobranskimi enotami oziroma njih uporaba v bojnih akcijah. V primeru, da bi Rupnik ali kak drug Slovenec res postal poveljnik Slovenskega domobranstva, tega ne bi mogli označiti kot izjemo. V pisani paleti med evropskimi kolaboracionističnimi formacijami med 2. svetovno vojno so bili namreč tudi primeri, ko so bili poveljniki

⁵³² Prezident Rupnik – generalni inspektor Slovenskega domobranstva. Jutro 26. 9. 1944.

⁵³³ ARS II, AP, fasc. 17/II, Krenerjev dopis št. 793, 19. 1. 1945.

tudi pripadniki okupiranega naroda. Seveda je bilo to odvisno predvsem od statusa okupiranega ozemlja ter od statusa teh formacij, predvsem je tu imela pomembno vlogo stopnja neodvisnosti oziroma odvisnosti od okupatorskih oblasti. Po drugi strani bi se položaj Slovenskega domobranstva v primeru slovenskega poveljstva v odnosu do okupatorja precej spremenil, saj bi nasproti njemu kot predstavnik nastopal zgolj ali predvsem poveljnik, nemško (vrhovno) poveljstvo bi postalo bolj posredno, manj bi bilo namreč možnosti za neposredno vplivanje in vodenje domobranstva, za skoraj kapilarno nadzorovanje, ki je ponekod brez dvoma obstajalo. Na kratko, Slovensko domobranstvo bi s tem pridobilo večjo samostojnost oziroma avtonomnost. Problem sta torej Rösener in Rainer rešila z ustanovo generalnega inšpektorja, ki je imel po besedah slednjega zgolj pravico kakega obiska ali stika z domobranci, pri čemer je Rainer po vojni pomenljivo dodal, da je bil to z njegove strani le »titel«, da je bilo s tem pač zadoščeno domobranstvu, »ker je na zunaj izgledalo, da je pod slovenskim poveljstvom, kar pa dejansko ni bilo, temveč je bilo popolnoma pod poveljstvom SS Gruppenführerja Rösenerja«. ⁵³⁴ Kot smo že videli, je po vojni na to navidezno Rupnikovo poveljstvo namigoval tudi Rösener! Partizanska obveščevalna služba je ob tem izrekla oceno, da so Nemci z imenovanjem Rupnika spretno izrabili in tudi utrdili legalno kolaboracionistično strujo v okviru protirevolucionarnega tabora, to je t.i. »Rupnikov falangizem«. ⁵³⁵

Rupnik je bil sicer neizkušen in tudi naiven politik, vendar se je v bistvu zavedal, kako je bilo s to rečjo. Njegovo imenovanje je bilo dejansko rezultat njegovih lastnih ambicij ter stalnih pritiskov raznih političnih dejavnikov ter nemške reakcije na vse to. Mogoče so nemške oblasti s tem tudi skušale Rupnika še bolj zadržati oziroma prikleniti nase, posebej še, če so že vedele za njegove grožnje z odstopom, ki so jih povzročila Rösenerjeva prizadevanja po organiziranju slovenske SS divizije. Rupnik je bil z imenovanjem zadovoljen, presodil je, da so ga Nemci na ta položaj imenovali, ker so se nanj zanesli ter videli njegovo lojalnost oziroma njegove »čiste« namene z domobranstvom. Po izjavi njegovega tajnika se je sicer zavedal, da je bila z nemške strani ta funkcija mišljena sicer kot pesek v oči, vendar je ocenil, da je to bolje kot nič, saj je s tem le dobil nekaj vpogleda v domobranske zadeve. Po Kociprovem mnenju naj bi sicer še zmeraj mislil na odstop, vendar se to ne sklada povsem z Rupnikovo povojno izjavo. Podpolk. Vizjak je ocenil, da se s tem imenovanjem ni pravzaprav nič spremenilo, da je Rupnik napravil pri domobrancih le nekaj obiskov in da se je to videlo le na zunaj v simbolični obliki, namreč v tem, da se je od tedaj naprej redno pojavljal v uniformi nemškega generala! ⁵³⁶ Dodal je še, da je bilo med domobranci, posebej v Novem mestu, nekaj godrnjanja proti Rupniku, ker da naj bi zaradi svojih »dobrih zvez« z Nemci kompromitiral domobranstvo pri zahodnih zavez-

⁵³⁴ Rainer, str. 19, 20.

⁵³⁵ ARS III, Ozna, 2. odsek, fasc. 3/III, Politično-situacijsko poročilo, brez datuma, str. 3.

⁵³⁶ Vizjak, str. 39; Rupnik, str. 43; Stanko Kociper, Usodni dnevi – usodni koraki. Tabor 1979, št. 6, str. 142.

nikih. Sprva so namreč mislili, da gre za pravo poveljniško mesto, ko pa jim je Vizjak razložil pravo stanje stvari, pa naj bi se pomirili.

Vizjakova trditev, da se z nastopom generalnega inšpektorja pri domobranstvu pravzaprav ni nič spremenilo, seveda ne drži. Na to kaže že marsikaj od tistega, kar smo omenili zgoraj, pa tudi sam Rösener je ugotavljal, da je postal Rupnik po imenovanju zelo aktiven. V resnici je Rupnik skušal s čisto vojaškega, a tudi moralnega in političnega vidika izboljšati razmere v Slovenskem domobranstvu. Kasneje se je pohvalil, da je pri tem veliko dosegel, npr., da je v zvezi s personalnim nadzorom iz Organizacijskega štaba odstranil dva častnika in enega podčastnika, kar je bilo posledica znane afere z orožjem za Slovensko legijo v ljubljanskih samostanih. Odpust naj bi mu predlagal Krener, iz tega pa naj bi tudi izhajalo, da je on sam odpuščal iz Slovenskega domobranstva, kar seveda ni bilo res, saj je bilo to v pristojnosti nemških štabov, Krener pa je to izvrševal. Prav tako naj bi Rupnik dajal soglasje k napredovanjem častnikov, njegova zasluga pa naj bi bila tudi ustanovitev šestih udarnih bataljonov, saj naj bi to on predlagal Rösenerju.⁵³⁷ Videti je, da je po vojni tudi Rupnik malce zamešal stvari oziroma svoje pristojnosti, in to v tem smislu, da je povzdignil in precenjeval svojo vlogo. Nekajkrat je resnično obiskal domobrance na položajih, npr. na Notranjskem in tik pred koncem vojne na Dolenjskem. Vsekakor je bil večji del domobrancev nad Rupnikom navdušen, on pa je izkoriščal svojo dolžnost tudi za to, da se je večkrat pojavljal med domobranci. Nekaterih stvari, s katerimi se je Rupnik hvalil, na podlagi razpoložljivih virov ne moremo potrditi, oziroma preveriti, po drugi strani pa ti viri kažejo na drugo njegovo aktivnost, ki je po imenovanju za generalnega inšpektorja dobila nov zagon. To lahko tudi neposredno spremljamo po dokumentih. Ohranjene so namreč njegove navadne in zaupne naredbe, kasneje jih je sicer poimenoval kot povelja, dalje nekateri dopisi in večja besedila oziroma govori, dodatno še nekatere njegove pobude, ki se dajo iz virov razbrati posredno.

S to aktivnostjo je pričel že na sam dan imenovanja, ko je izdal kar dve naredbi, navadno in zaupno, kar kaže na to, da se je na ta dogodek že nekaj časa pripravljali. Zaupno naredbo smo omenili že v prejšnjem razdelku, ker govori predvsem o vlogi in liku častnikov ter njihovih dolžnostih. Navadna naredba pa je bila naslovljena na vse »slovenske domobrance«, vsebina je bila bolj splošnega značaja, a hkrati izrazito naravnana k vzpodbujanju in dvigu morale. Že večkrat omenjeni partizanski obveščevalec je o tem nekoliko pretirano sarkastično poročal, da namreč Rupnik ni posegel v vojne akcije, temveč naj bi pričel z veliko gonjo proti ilegali in razvadam v Slovenskem domobranstvu.⁵³⁸ Naredba je izšla tudi v časopisih ter v 5. številki ilustrirane revije Slovensko domobranstvo, in to s spremnim tekstom in fotografijo, kar naj bi kazalo na veliko veselje, ki je zavladalo med domobranci ob tem, ko bodo »ljubljenega generala videli v uniformi na čelu in najtesneje povezanega z našimi vrstami«, za katere se zato predvideva še

⁵³⁷ Rupnik, str. 43; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1980.

⁵³⁸ ARS II, PA, fasc. 52/IV, Splošni podatki o Ljubljani, str. 8; AP, fasc. 16/III, naredba št. 1, 24. 9. 1943; prav tam, zaupna naredba št. 1, 24. 9. 1943.

veliko večja strnitev! V tej naredbi je Rupnik predvsem pozival na domobransko hrabrost, zvestobo in požrtvovalnost, kajti od teh lastnosti naj bi bil odvisen obstoj naroda kot tudi sploh slovenske domovine v na novo urejeni Evropi. Pri tem jih kot ponavadi hrabri, da v tem boju niso sami, saj imajo ob strani prvega borca proti svetovnemu židovstvu, to je nemškega vojaka. Domobrance je spomnil na 1500-letno slovensko vojaško tradicijo (!), zato naj uredijo svoje vrste ter se znebe vseh slabosti, ki jih v nadaljevanju tudi bolj podrobno našteje in končno, poslušajo naj predvsem svoje vodstvo, ki bo kot doslej, tudi v bodoče, »vodilo brigo« o njih. S tem seveda ni mislil na vodstvo političnih strank ali celo na četniško vodstvo, temveč je mislil na sebe ter na domobranski štab ter častnike sploh. Obe naredbi sta bili nato po Krenerjevem povelju prebrani zbranim domobranskim enotam, druga seveda le častnikom. Če primerjamo jezik, slog, vsebinske poudarke ter »okrasne« dodatke v obeh naredbah, se vidi, da je druga, ki je bila namenjena častnikom, bolj dodelana in manj naphana s pronacistično frazeologijo in verskimi motivi, več pa govori o slovenskem narodu in zvestobi do njega. To bi lahko bil še en dokaz več za domnevo, da je moral tudi Rupnik pri svojih javnih nastopih gledati na stališče nemške cenzure oziroma sploh nemške oblasti. Navadna naredba je bila namenjena vsem domobrancem, bila je zato bolj javnega značaja in zato tudi objavljena v javnih občilih, medtem ko je bila zaupna namenjena omejeni in elitni publiki in ni bila objavljena, zato tudi ni bila predmet cenzure.

Odprto seveda ostaja vprašanje, ali je moral Rupnik tudi taka, bolj zaupna besedila dajati komu iz sfere nemške oblasti v branje. Omenjena razlika v besedilih se kaže tudi v njegovem drugem »nejavnem« nastopu pred domobranci, to je pri govoru častnikom ljubljanskega »garnizona« 1. decembra 1944, ki smo ga v prejšnjem poglavju deloma že povzeli, sedaj pa naj podčrtamo nekatere druge vsebinske elemente. Tudi ob tej priliki omenja »židovski strup« in poudarja svojo daljnovidnost, saj kot ilustracijo omenja svoj podobni govor januarja 1938 svojim častnikom iz Šumadijske divizije v Kragujevcu.⁵³⁹ Po drugi strani pa v tem govoru manj poudarja vlogo Nemčije in zvestega nemškega vojaka, bolj pa slovenski narod ter njegovo pravico in voljo do samoobrambe. Zaupa v Slovensko domobranstvo, da bo glavni nosilec nacionalne misli vseh Slovencev. Za vzdrževanje reda kot podlago za narodni obstanek in življenje domobranstvo »narekuje« tudi mednarodno vojno pravo. Sicer pa je ta govor predvsem odgovor na napade s strani političnega-strankarskega vodstva in ilegale na njegovo politiko, je ilustracija boja med Rupnikovo legalno protirevolucionarno strujo ter ilegalo znotraj Slovenskega domobranstva. Ob tej priliki je najbolj izrazito in ostro nastopil proti ilegalni politiki v domobranstvu ter sploh proti dotedanji politiki na Slovenskem. Vsega je bila po njegovem kriva t.i. demokracija, ki je dejansko pripravljala prostor za prodor boljševizma! Glede na to, da so bili častniki v veliki meri člani ali pristaši raznih strank in struj, imeli pa so odločilni vpliv na domobranstvo, gre oceniti omenjeni govor kot nekakšen vrh in poslednji napor v Rupnikovem prizadevanju,

⁵³⁹ Divizijski general Leon Rupnik, Boljševizem orodje mednarodnega židovstva. Ljubljana 1944.

da bi dosegel tolikanj zaželeno narodno enotnost, ki naj bi jo personificiralo ravno Slovensko domobranstvo.⁵⁴⁰

Tudi v svojem povelju (!) št. 2, ki ga je izdal že 9. oktobra 1944, je poudaril rešilno vlogo domobranstva v nasprotju z vsemi posamezniki, klikami in strankami, ki delajo proti strnjenosti in enotnemu nastopanju svojega naroda in proti skupnosti Evrope v boju proti komunizmu. Te sile je identificiral kot O.R. in kot ilegalce, ki jih pri njihovih »podvigih« vodijo zgolj negativni nagibi, in sicer strankarsko-politično stremušstvo, želja po oblasti in veljavi, častihlepnost, lakomnost in življenje na račun naroda. Vse to je označil kot izdajo, kot utopijo pa upanje, da bodo zahodni zavezniki ravno pri nas z ilegalo ravnali drugače kot na Poljskem, Finskem, v Romuniji in Bolgariji (!) ter da jih bodo z eno potezo rešili vseh težav. Zato so ilegalci z nepremišljenim ravnanjem pahnili narod v žrelo boljševizma in v smrt. To je izdaja, kajti »naši kmečki fantje in možje niso v obrambi svojih domov prijeli za orožje zato, da bi jih nekateri zmešani in strankarsko zaslepljeni lovci na stolčke... bezljali in mešali, kar bi jim prineslo samo nove nesreče in izgube«. Zato je treba vse škodljivce v OF in OR ter ilegalce obsoditi kot odpadnike in izdajalce slovenskega naroda, on pa bo pri tem pomagal z vsemi zakonskimi sredstvi in strogostjo.⁵⁴¹ K povelju je kot prilogo Rupnik dodal kot vzgled in vzpodbudo posebej za domobrance nekaj misli kralja Friderika Velikega ter vojskovodje Karla von Clausewitza. Na kraju je poudaril, da je domobranska misel »Bog, narod, domovina«! V tem izredno ostrem besedilu se je očitno kazal vpliv Rupnikovih svetovalcev, ki pa so pretiravali in niso upoštevali slovenske realnosti, zakoreninjenosti političnih strank tudi med kmečkim življenjem in tako tudi med domobranci. Domnevamo lahko, da med njimi zato to Rupnikovo povelje ni imelo omembe vrednega odziva.

Generalni inšpektor se je v svojih sporočilih resnično izražal kot poveljnik, označeval jih je kot povelja, naredbe ali ukaze, dejansko pa je šlo le za nasvete in priporočila moralne, disciplinske in politične narave. To morda ni bilo le slučajno, morda se je za to zavestno odločil ter tudi s tem skušal dati svojim sporočilom večjo težo. Kljub vsemu je v začetku v svojo funkcijo polagal mnogo upanja ter se je po imenovanju posvetil predvsem domobranstvu, medtem ko naj bi zadeve na pokrajinski upravi v večji meri prepuščal svojim podrejenim. Vsaj tako je v oktobru 1944 novi položaj ocenil formalno še obstoječi Protikomunistični odbor. Decembra, po že omenjenem Rupnikovem govoru častnikom, pa se je podtalno politično vodstvo ustrašilo, da bo general dejansko udaril po »političnem union-skem omizju«.⁵⁴² Rupnik sam tedaj seveda ni imel tesnejših stikov s tem političnim vodstvom, ki ga je stalno kritiziral, so pa bili ti stiki pred letom dni, ko se je ustanavljalo domobranstvo, precej pogosti in tudi neposredni. Seveda je tudi v

⁵⁴⁰ ARS II, AP, fasc. 279/III, govor generalnega inšpektorja 1. 12. 1944, str. 6; Pisna izjava dr. Stanka Kocipra 18. 10. 1995.

⁵⁴¹ ARS II, AP, fasc. 274/III, povelje generalnega inšpektorja št. 2, 9. 10. 1944.

⁵⁴² ARS III, Šmajd, Jože Sodja Šmajdu, brez datuma; prav tam, Šmajdova zabeležka 4. 12. 1944, št. 1790.

letu 1944 prihajalo do nekaterih stikov, predvsem posrednih. Vsekakor pa Rupnik, ki je na zunaj deloval in govoril tudi v duhu in interesu nemške oblasti ter propagande, kakšne posebne simpatije pri prozahodnih politikih ni mogel uživati. Pri tem je potekal politični boj za samo Slovensko domobranstvo; tako politično vodstvo kot Rupnik sta hotela nad njim dobiti čimbolj popolno kontrolo, predvsem seveda med častniki in Organizacijskim štabom.

Kot smo videli, je Rupnik prešel v ostro ofenzivo proti političnemu vodstvu, pri tem se je nadejal, da ne bo izrinil njegovega vpliva le iz Slovenskega domobranstva, temveč tudi nasploh iz slovenskega političnega življenja. Pri prvem je uspel le delno, pa še pri tem je lahko videz varal, saj je vsakdo, ki je hotel javno delovati na nemškem okupacijskem območju, moral nujno trobiti v nemški propagandni rog. Pri drugem je uspeval še manj, prav tedaj se je namreč ustanavljal novi osrednji organ slovenske protirevolucije – Narodni odbor, ki je prek svojega vpliva na častniški zbor Slovenskega domobranstva vse bolj prevzemal glavno vlogo. Rupnik se je takemu razvoju upiral, ne le z omenjenimi pozivi in govori, ampak tudi z bolj konkretno politično akcijo, predvsem s poskusom, da bi ustanovil svojo politično stranko, nekako po vzoru nacistične stranke v Nemčiji. Le-ta naj bi ga podpirala pri vsem njegovem delovanju, predstavljala naj bi stranko enotnosti slovenskega naroda. Borila naj bi se za združitev vseh Slovencev pod nemškim protektoratom, ob tem pa še za nekatere socialne reforme. V ta namen je na pokrajinski upravi ustanovil »Kmečko poverjenišvo«, ki je že poskušalo organizirati kmete na stanovski podlagi. Druga osnova za to stranko naj bi bilo domobranstvo, ki naj bi nastopalo tudi kot enotno slovensko gibanje, toda ravno s tem je imel tudi največje težave. Tako so izrecno njegov načrt o novi stranki podprli samo ljudje iz njegove neposredne okolice, se pravi slovenski ljotičevci in še nekateri drugi posamezniki. Verjetno je pri tem računal tudi na morebitno podporo Katoliške akcije. Po njegovih besedah so to odobraval tudi nemški funkcionarji v Ljubljani. Tako je Rupnik v svojih številnih javnih nastopih, ko se je zavzemal za slovensko enotnost ter grmel proti staremu političnemu vodstvu, agitiral pravzaprav za to svojo novo stranko, čeprav se ni nikdar odločil, da bi to besedo tudi izrecno omenil.⁵⁴³ Stanko Kociper je sicer zanikal, da bi Rupnik to zares načrtoval. Vedno znova pa je Rupnik poskušal domobranstvo navezati nase, zato tudi vedno znova uporablja velike in povzdigujoče besede o tem domobranstvu, npr. že na zborovanju t.i. narodnih pionirjev na Kongresnem trgu konec oktobra. Domobranci je označil za najboljše sinove slovenskega naroda, za borce za novi čas, domobranstvo je postalo borec za Boga, narod in domovino ter »s tem nosilec onega prepričanja, na katerem naj bosta zgrajena nov evropski red in mir v družini narodov«. Težko je reči, da bi bile tudi te besede pesek v nemške in klerikalne oči, videti pa je, da je imel

⁵⁴³ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 751/46, Ignac Pevec, št. 9, 75; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1960; prav tam, Rösenerjeva izjava, št. 2386, 2484; prav tam, Hacinova izjava, št. 6172; Izidor Cergol, Slovensko domobranstvo – narodno gibanje. Slovensko domobranstvo, št. 7, 26. 10. 1944.

težave z obema dejavnikoma. Z nemškimi oblastmi so verjetno bile težave pri določitvi pristojnosti generalnega inšpektorja, vsaj tako si lahko razložimo dejstvo, da je Rösener navodilo o njegovem delovanju izdal šele januarja 1945. Širile so se tudi govorice, da se je na zborovanju 29. oktobra izkazalo, da Rupnik za sabo nima ljudi, da mu niso ploskali, da je škof Rožman odklonil mašo ipd. To je potrdil tudi dr. Hacin, ki je kot šef policije v Ljubljani gotovo o tem imel verodostojna poročila. Zatem so se nekateri dotedanji Rupnikovi pristaši pričeli umikati in ga kritizirati – npr. dr. Puš, stotnik Kregar in podpolk. Andrejka. Kritike so predvsem letele na njegovo mlado ljotičevsko ekipo, ki da mu pri slovenskem političnem vodstvu jemlje ugled. Torej je to politično vodstvo tudi posredno viselo nad Rupnikom kot Damoklejev meč.⁵⁴⁴

»Stvar naj bi bila zafurana«, za neuspeh pa kriv predvsem Cergol. Rupnik je nato nekaj časa molčal, nato očitno izgubil potrpljenje ter je 8. novembra 1944 napisal Rainerju svojo odstopno izjavo z mesta predsednika pokrajinske uprave in funkcije generalnega inšpektorja. Tako izjavo je sicer v ožjem krogu tudi zaradi drugih razlogov napovedoval že prej. V izjavi navaja, da pri izpolnjevanju njegovih dolžnosti prihaja do velikih ovir, tako s slovenske kot nemške strani, kar ga je prisililo, da prosi Rainerja, da ga razreši obeh dolžnosti. Prosi ga, da naj zato poskusi s poklicnim in strankarskim politikom ter dodaja, da bo svojo dolžnost do ljudstva in Evrope izpolnjeval kot navaden borec, ne da bi mu bilo potrebno posnemati Romune, Bolgare in Fince!⁵⁴⁵ O tej izjavi so se v političnih krogih glasovi zelo hitro širili, bilo je tudi nekaj razburjenja, toda nato se je kmalu vse poglelo. Rupnik je namreč izjavo dal dr. Doujaku z naročilom, da jo pošlje Rainerju, toda nemški svetovalci je nato Rupnika nekaj časa pregovarjal in opozarjal na posledice, tako da je končno le-ta umaknil svoj odstop. Doujak pa je vseeno pisal Rainerju in ga opozoril na vprašanje Rupnikovih pristojnosti in verjetno kot posledica tega je januarja 1945 sledilo že omenjeno Rösenerjevo »Službeno navodilo«. Vsekakor pa je Rupnik nato vsaj začasno še zaostрил svoj odnos do politične ilegale, kar kaže predvsem vsebina že večkrat omenjenega govora 1. decembra 1944. Tedaj je pričel z delovanjem tudi Narodni odbor, ki je bil formalno ustanovljen že 29. oktobra in po omenjenem Rupnikovem nastopu stopil v posreden stik z generalom. Prišlo je do dopisovanja med Stankom Kociprom in Rudolfom Smersujem – slednji sicer ni bil član odbora – v katerem je Kociper svojega šefa seveda branil ter zagotavljal, da Rupnik ne bo nikogar ovajal ali naznanjal gestapu in je bil celo pripravljen pripraviti razgovor med Rupnikom in Smersujem.⁵⁴⁶ Do srečanja med Rupnikom in Smersujem je prišlo konec februarja 1945, ko je politik obljubil generalu podporo SLS, toda videti je,

⁵⁴⁴ Odločne besede prezidenta generala Leona Rupnika. Slovenec 29. 10. 1944; ARS I, VOS-II-3, poročilo začetek novembra 1944, št. 1744, 1749; ARS III, Rupnikov proces, Hacinova izjava, št. 6172.

⁵⁴⁵ ARS III, Rupnikov proces, Rupnikovo sporočilo Rainerju 8. 11. 1944, št. 1517.

⁵⁴⁶ Kociper, Kar sem živel, str. 252–253, 259–260; ARS III, Šmajd, sporočilo Stanka Kocipra Rudolfu Smersujem 9. 12. 1944; Janez Grum, pisna izjava 7. 1. 2000.

da za tako obljubo ni imel mandata Narodnega odbora. Tudi v svoji novoletni radijski poslanici se je Rupnik ponovno zahvalil domobranstvu ter napovedal, da bo v prihodnosti izvajalec novega družbenega reda in ne samo njegov porok.

Po drugi strani pa je prav v tistih dneh Rupnik doživel svojevrstno zadoščenje za svoja stalna opozarjanja na negativne posledice vtikanja politike v zadeve domobranstva. Decembra 1944 in januarja 1945 so nemške oblasti namreč izvedle velike čistke, usmerjene proti ilegali znotraj in tudi izven Slovenskega domobranstva ter pri tem aretirale nekaj domobranskih častnikov na čelu s podpolk. Peterlinom. O tem je domobranci s spremljajočimi grožnjami obvestil že Rösener, priložnost pa je izkoristil tudi Rupnik, in to s poveljem št. 5 z dne 9. januarja 1945. V njem je poudaril, da je s temi aretacijami prišlo do neslavnega konca tistega nespametnega delovanja, na katero je on celo preteklo leto stalno opozarjal. Po njegovem se je pač izkazalo, da so tudi v vrstah domobrancev nekateri podpirali ilegalno rovarjenje proti Nemcem, čeprav bi morali vedeti, da nemške oblasti, ki »so nam domobranstvo omogočile«, ne bodo mirno trpele, da bi se v domobranstvu organizirala zarota proti njim. Ponovno je poudaril, da Slovensko domobranstvo ni nastalo zato, da bi služilo nekaterim politikom »umazanim političnim špekulantom«, temveč zaradi samoobrambe slovenskega kmeta, da služi slovenskemu narodu. To so po njegovem izdajalci, hote ali nehoče v službi komunistov. Zato Rupnik »zapoveduje«, da vsi pripadniki Slovenskega domobranstva varujejo čast in zvestobo ter s tem obstoj domobranstva ter napoveduje, da bodo vsi rušilni elementi kot nergači in hujskači iz njega odstranjeni. K sreči za domobranstvo je Rösener sporočil, da formacija kot taka ni ogrožena, če bodo v bodoče vsi vestno opravljali svojo dolžnost.⁵⁴⁷ Kasneje so bili Peterlin in drugi somišljeniki odpeljani v Dachau, a formalno odpuščeni iz Slovenskega domobranstva šele 7. marca 1945. Rupnik je ob tem dobival prošnje za posredovanje v korist aretiranih, vendar tega ni storil. Tedaj naj bi po pričevanjih, vsaj pri starejših domobrancih, ki so bili bolj navezani na politično vodstvo in na Narodni odbor, njegov ugled pričel padati.⁵⁴⁸

Po vsem tem je seveda jasno, da je Rupnik vsaj formalno do konca ostajal nasprotnik vodstva političnih strank in tudi kakršnegakoli ilegalnega organiziranja v okviru domobranstva. Ob tem pa se je zadnje mesece vojne tudi on neogibno zapletal v razne kombinacije vojaškega in političnega značaja, ki so vse bolj potekale mimo nemških oblasti in tudi na ilegalni ali vsaj »pollegalni« ravni. To je bila tudi zasluga številnih srbskih četniških ali ljotičevskih dejavnikov, ki so se v letu 1945 zadrževali v Sloveniji ter pri iskanju izhoda ob bližajočem se koncu vojne k temu pritegnili tudi slovenski Narodni odbor ter tudi generala Rupnika. Seveda pa je med tema dvema osnovnima slovenskima protirevolucionarnima dejavnikoma nasprotje obstajalo do konca. Rupnik je bil v takem položaju posebej vesel, če je med drugimi slovenskimi političnimi ali podobnimi dejavniki le zaznal

⁵⁴⁷ ARS II, AP, fasc. 16/III, povelje generalnega inšpektorja št. 5, 9. 1. 1945; fasc. 293/II, Krenerjeva zaupna naredba št. 6, 7. 3. 1945; Mikuž, Pregled IV, str. 290.

⁵⁴⁸ Janez Grum, pisna izjava 7. 1. 2000.

Rupnik sprejema raport domobranskega častnika. V sredini podpolk. Peterlin.

kakšen znak podpore. Kot tako gre npr. razumeti stališče predsedstva Katoliške akcije, ki mu je v začetku februarja 1945 sporočilo, da si za morebitni prevrat ob koncu za edinega poveljnika Slovenskega domobranstva želi prav njega, ki naj zato za vsak primer pripravlja tudi načrt za evakuacijo protikomunističnega prebivalstva, »če bi vdrli k nam partizani s pomočjo Sovjetov«. Rupnik je bil s tem sporočilom zelo zadovoljen ter je prek Kocipra odgovoril, da bo storil vse, da svojega naroda ne bo razočaral. O konkretnih ukrepih pa še ni mogel ali hotel govoriti, pač pa je o tem sklepu Katoliške akcije izrazil le svojo ganjenost.⁵⁴⁹ Do končnega razpleta razgibanega in dvoumnega razmerja med tradicionalno slovensko politiko in generalom Rupnikom je tako dejansko prišlo šele konec aprila oziroma v začetku maja 1945.

Medtem se je Rupnik kot generalni inšpektor ukvarjal tudi z bolj specifičnimi vojaškimi in disciplinskimi problemi Slovenskega domobranstva, ki so bili nekako bolj samoumevno v pristojnosti inšpektorja kot pa politične ali ideološke zadeve, kljub temu, da je dobil od Rösenerja tudi naloge te vrste. Očitno je Rösener največ pričakoval od Rupnika v zvezi z načrtovanimi pregledi enot Slovenskega domobranstva in predlogi za izboljšanje stanja, ki bi temu sledili. V resnici je Rupnik že nekaj dni po prevzemu dolžnosti – 1. oktobra – napovedal, da bo kar naslednjega dne pričel s pregledovanjem domobranskih enot. Krener je ob tem

⁵⁴⁹ General Rupnik – Katoliška akcija. Tabor 1977, št. 1-2, str. 14–15.

naročal poveljnikom, da se na te preglede pripravijo.⁵⁵⁰ Ne razpolagamo z dokumenti, s pomočjo katerih bi lahko ocenili, kolikšno število čet je Rupnik obiskal in pregledal, podobno velja tudi za njihove lokacije. Enako ne poznamo nobenega konkretnega Rupnikovega poročila o teh pregledih, pač pa je vsaj delno razvidno iz njegovih povelj in okrožnic, kakšen vtis oziroma kakšne informacije si je nabral na teh obiskih. Prvi vtis nam je znan že za prvi dan po napovedanih pregledih, ko je Rupnik poslal o tem dopis Organizacijskemu štabu, le-ta pa ga je nato posredoval svojim podrejenim. V tem zaupnem dopisu št. 5446 z dne 3. oktobra 1944 nastopa Rupnikovo besedilo le kot citat v osrednjem delu dopisa podpolk. Krenerja, kar je pravzaprav pomenilo, da vsaj formalno Rupnik ni mogel vzpostaviti neposrednega stika z domobranci in njihovimi častniki, temveč je tu spet kot posrednik nastopal Organizacijski štab oziroma Krener, ki je seveda na kraju poveljnikom naročal, da ta problem razrešijo ter o tem poročajo. Šlo je za problem samovoljnega zapuščanja enot oziroma selitve iz ene enote v drugo, pri čemer je stalno prihajala v ospredje težnja domobrancev, da bi svojo vojaško službo opravljali v domačem kraju, če je v njem le bila domobranska posadka. To pa je seveda bistveno slabilo vojaško disciplino, ni pa nujno vplivalo na bojno učinkovitost. Rupnik je opazal podobno samovoljno prehajanje celo v odnosu med primorskim SNVZ in Slovenskim domobranstvom. Poudaril je dolžnosti, ki jih imajo pripadniki »slovenske narodne obrambe«, in te dolžnosti so samoumevne v vseh regularnih (!) armadah, to pa je predvsem dolžnost služenja v enoti, v katero so nadrejeni posameznika dodelili. Dodal je, da kršenja teh predpisov ni mogoče trpeti in da bo kot predsednik ter generalni inšpektor ukrenil vse, da bodo to omejili, in to v sodelovanju z okrajnimi glavarji ter župani. Le-ti morajo take prebegle domobrance, ki niso pripadniki domačih postojank, pozvati v svoje urade, da dokažejo upravičenost svojega tamkajšnjega bivanja. Če bi tega ne mogli dokazati, jih morajo upravni organi napotiti k poveljniku domače posadke, ki potem ukrepa po vojaških običajih naprej. Rupnik je poudaril, da gre v bistvu za očiščenje občin takih skrivačev in da bodo v prihodnje vse, ki bi še zapuščali svoje enote, šteli za dezertarje in jih kaznovali v skladu s 5. členom Rainerjeve uredbe o vojni dolžnosti. Razpon kazni je segal od globe pa do smrtne kazni, dodatno pa je Rupnik lahko odločal še o zaplembi premoženja. Glavarji so od njega dobili naročilo, da to prepričljivo predočijo vsem županom, pri čemer morajo predvsem odpasti vsi rodbinski, prijateljski in podobni oziri. Prvi »obzir« je namreč zgolj interes slovenskega naroda in samo tako mu bo domobranstvo ne le v varnost, temveč tudi v čast in ponos. Krener je na koncu pripisal, da je rok za izpolnitev tega »čiščenja« 15. oktober, nato morajo slediti poročila poveljnikov, zatem pa zgoraj napovedani ukrepi.⁵⁵¹ Uspehi takih ukrepov seveda niso bili posebej bleščeči, saj vemo, da se je moralo

⁵⁵⁰ ARS II, AP, fasc. 282/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 31, 1. 10. 1944.

⁵⁵¹ ARS II, AP, fasc. 17/I, Krenerjev zaupni dopis št. 5446, 3. 10. 1944. V ilegalnem političnem krogu, ki se je kasneje oblikoval v Narodni odbor, so budno pazili na vse Rupnikove akcije in so komentirali tudi te zahteve. ARS III, Šmajd, Jože Sodja Šmajdu, brez datuma.

domobransko vodstvo s problemom ubežnikov in skrivačev ukvarjati prav do konca vojne.

Poznamo le nekaj poročil, iz katerih pa le stežka dobimo bolj natančno sliko o Rupnikovem pregledovanju domobranskih enot, niti ne moremo presoditi, ali so bili ti pregledi kontinuirani, v enakomernih časovnih presledkih oziroma, ali so segali enakomerno v vsa območja Ljubljanske pokrajine. Sklepamo lahko, da je Rupnik opravljal te inšpekcije po zaokroženih večjih enotah – skupinah in bataljonih, nato pa je o tem poročal Rösenerju, pri tem pa, če je čutil potrebo, interveniral pri Organizacijskem štabu. 14. januarja 1945 je opravil pregled 2. udarnega bataljona, v začetku februarja pa je o tem poročal Rösenerju. Pri tem je posebej podčrtal uspešno akcijo 47. čete, ki je 13. januarja vpadla v vas Sv. Ana ter uničila »tam zbrano četo tolovajev«. Kasneje je Rösener četo pohvalil, temu pa se je pridružil tudi Rupnik s svoje strani ter izrazil svoje občudovanje in pohvalo, ki jo je sicer izrekel že ob samem pregledu enote. Posebej je pohvalil tudi poveljnika por. Jožeta Kranjca, ki je akcijo vodil, kar naj bi bila seveda vzpodbuda za nadaljnja podobna hrabra dejanja. Na kraju Rupnik poziva k disciplini ter boju proti komunistom do njihovega iztrebljenja. Tudi pri teh pohvalah je torej šlo predvsem za vzpodbujanje bojne morale in krepitev vojaške discipline.⁵⁵²

Tudi s svojim poveljem št. 6 z dne 1. februarja 1945 se je Rupnik predvsem pridružil Rösenerju, ki je, kot znano, dva dni pred tem izvedel številna napredovanja častnikov in podelil nekatera odlikovanja. Rupnik je »zapovedal«, da so ta napredovanja in odlikovanja priznanje vsemu domobranstvu ter v čast in ponos vsem domobrancem, ki jih je ponovno pozval k strnjenosti, hrabrosti, disciplini, zvestobi, in izrazil »trdno zaupanje v zmago evropskih narodov nad boljševizmom«. Na svojo pobudo je Rupnik sredi februarja pohvalil še 25. in 114. četo za uspešne boje na območju St. Gora–Primož–Lipje z 18. divizijo NOV in POJ, kar je spet izkoristil za vzpodbujanje morale in discipline. To je storil v t.i. povelju št. 7 in seveda je bilo tudi to povelje le po svojem naslovu, vsebinsko pa je bilo daleč od tega.⁵⁵³

Kot general bi bil generalni inšpektor Rupnik seveda najbolj pristojen, da s svojimi pripombami in predlogi skuša izboljšati tudi celotno formacijo Slovenskega domobranstva, skratka, njegovo vojaško organizacijo. Prav v tem pa je bilo od jeseni 1944 že malo možnosti, kajti za Rösenerja je bila organizacija domobranstva tedaj v glavnem končana in tudi Rupnik tu ni mogel več dosti spreminjati. Več manevrskega prostora za to je bilo v raznih strokovnih »podrobnostih«, npr. v zvezi s šolanjem moštva in častnikov, reguliranjem činov, sodstvom, kartoteko ipd. Rupnik se je ukvarjal tudi s temi problemi, skiciral si je zadevne pripombe, vendar je videti, da tega ni posredoval Organizacijskemu

⁵⁵² ARS II, AP, fasc. 16/II, Krenerjeva naredba št. 6, 3. 2. 1945; General Rupnik pri domobrancih. Slovensko domobranstvo, št. 14, brez datuma.

⁵⁵³ ARS II, AP, fasc. 17/III, povelje generalnega inšpektorja št. 6, 1. 2. 1945; prav tam, Krenerjev dopis št. 1867, 5. 2. 1945; fasc. 17/II, Krenerjeva okrožnica št. 2816, 18. 2. 1945.

štabu po uradni poti, temveč bolj na neformalen ali celo usten način. Glede na konkretno vsebino teh pripomb lahko to ocenjujemo tudi kot neke vrste kritiko podpolk. Peterlina, ki je bil sicer na svoje delo pri organiziranju domobranstva kar ponosen.⁵⁵⁴ Rupnik je bil sicer tipičen nekdanji jugoslovanski kraljevski oficir ter je zato govoril tudi razmeroma slabo slovenščino. Svoje interne opazke ali osebne zapiske je večkrat pisal kar v srbohrvaščini, za javne nastope in listine pa je imel v pomoč svoje svetovalce, ki so mu seveda popravljali tudi jezik. Ker je bilo domobranstvo razglašeno za slovensko narodno vojsko, je Rupnik začutil potrebo, da opozori Organizacijski štab tudi na uporabo pravilne slovenščine v spisih Slovenskega domobranstva, kar smo sicer mimogrede že omenili. Pri tem je priznal, da vsaj bivšim aktivnim vojaškim starešinam pravilna uporaba slovenščine dela največje težave in pravilno ugotovil, da je to rezultat prakse v kraljevski vojski ter življenja zunaj Slovenije. Pri tem je poudaril tudi znano dejstvo, sicer ne v neposredni zvezi s tem vprašanjem, »da služi v vrstah Slovenskega domobranstva mnogo hrabrih vojakov, ki jim slovenski jezik ni materinščina«. Zato pa je pozval Organizacijski štab, da skrbi za pravilno slovenščino, vsaj v spisih, ki bodo ostali in za zgodovino pričali o delovanju domobranstva. Kot dokaz in negativen primer je navedel dopis domobranske intendance iz srede januarja 1945 z ugotovitvijo, da tudi domobranski spisi v tem pogledu niso nič boljši od partizanskih, ki jih je časopisje s tega vidika svoje čase že zasmehovalo. Zato je pozval na »disciplino« tudi v tem pogledu in opozoril na to, da je v domobranskih vrstah mnogo študentov in dijakov, ki lahko pri tem problemu učinkovito pomagajo. Stotnik Ivan Drčar je takoj obljubil, da bo v tem smislu ukrepal.⁵⁵⁵ Vse to je bila na videz malenkostna zadeva, vendar je bila značilna za Rupnikov odnos do domobranstva oziroma za njegov zadevni paternalističen značaj. Skrbel pa je seveda tudi za druge stvari, v svojem povelju št. 8 se je npr. lotil problema črne borze. Nesprejemljivost tega pojava je utemeljeval s trditvijo, da je Slovenija skromna dežela, da jim v vojnih razmerah za manjkajočo hrano in predvsem za 100.000 lačnih Ljubljancev skrbi Nemčija in da je zato tudi na prehranjevalnem področju potrebno najstrožje vzdrževanje reda. Pozval je Slovensko domobranstvo in policijo, da ta red vzdržujeta, da bo tako zagotovljena prehrana pravično za vse. Zato se je treba vzdrževati »črne trgovine in tihotapstva«, še več, treba ju je preganjati, kazni pa bodo za kršitve predpisov o ureditvi prehrane »iz dneva v dan strožje«.⁵⁵⁶

Iz vsega zgoraj navedenega je poleg drugih značilnosti posebej vidna izrazita moralistična naravnost generala Rupnika. To so opažali že njegovi sodobniki in to je prostodušno priznaval tudi sam. V zvezi s Slovenskim domobranstvom lahko pri tem kot nekakšen največji dosežek njegovih prizadevanj navedemo t.i. »Deset zapovedi za slovenske domobrance«. Jeseni 1944 jih je sestavil sam Rupnik, izšle pa so v knjižici na 16 straneh sredi decembra istega leta. V uvodnem

⁵⁵⁴ ARS III, Rupnikov proces, nenaslovljene pripombe, št. 1576.

⁵⁵⁵ Prav tam, dopis generalnega inšpektorja Krenerju 16. 1. 1945, št. 1633.

⁵⁵⁶ ARS II, AP, fasc. 17/II, Krenerjev dopis podrejenim enotam št. 2815, 18. 2. 1945.

besedilu je ponovil in poudaril svoje temeljne resnice v zvezi z značajem in nalogami Slovenskega domobranstva. Te zapovedi seveda v bistvu kažejo na njegovo osebno usmerjenost in moralne norme ter na pričakovanja, ki jih je imel v zvezi z domobranstvom. Po vsaki zapovedi sledi tudi obširnejša obrazložitev oziroma označba pojmov, ki se uporabljajo v sami zapovedi. Le-te se glasijo:

1. Domobranec, bodi etično prekaljen Slovenec!
2. Domobranec, ljubi svoj narod!
3. Domobranec, ljubi svojo domovino!
4. Domobranec, utrjuj svojo voljo!
5. Domobranec, bodi poslušen!
6. Domobranec, bodi hraber!
7. Domobranec, bodi tovariški!
8. Domobranec, bodi vitez!
9. Domobranec, bodi dobre volje!
10. Domobranec, bodi svojemu narodu vzgled!

Na kraju je zavedajoč se, da je pač realnost drugačna in gre tu le za želje po nekem idealnem stanju, ki pravzaprav ne bo nikdar doseženo, vzkliknil: »Pri tvojih naporih naj ti Bog pomaga! Domobranci zdravo!«⁵⁵⁷

Rupnik je prihajal v neposreden stik z domobranci predvsem ob svojih obiskih v enotah na terenu, deloma tudi ob priliki raznih prireditev in zborovanj na deželi. Seveda je bilo na teh zborovanjih glavni naslovnik njegovih besed ljudstvo, če pa je govoril o domobranstvu, je to delal na splošno ter se ni obračal na skoraj obvezno prisotno (častno) četo domobrancev. Tudi njegovi radijski nagovori so bili namenjeni predvsem celotni javnosti, manj pa domobrancem. Le-tem so bile izrecno namenjene le že omenjene poslanice, čestitke ali »povelja«, če govorimo o njem predvsem kot o generalnem inšpektorju. V odnosu do domobrancev so njegova sporočila seveda prehajala skozi »filter« Organizacijskega štaba in končno posameznih poveljnikov čet.

V obratni smeri so se domobranci tudi v drugem obdobju, ko je Rupnik postal generalni inšpektor, obračali nanj z raznimi prošnjami in pritožbami, kar je seveda Organizacijski štab iz vsebinskih in tudi formalnih razlogov hotel na vsak način preprečiti. Zato je polk. Krener poleg že omenjene prepovedi s konca avgusta 1944 februarja 1945 objavil novo »prepoved neposrednega obračanja« na generalnega inšpektorja, kar seveda ni veljalo zgolj za navadne domobrance, temveč tudi za podčastnike in častnike. Seveda pa je bilo to v celoti nemogoče preprečiti, kajti priložnost za oddajo pisem se je lahko našla. Koliko pa je Rupnik vsa taka sporočila tudi dobil, pa je bilo v veliki meri odvisno od njegovih sodelavcev oziroma podrejenih. Vsekakor pa drži, da je bil kar dobro seznanjen z razmerami v Slovenskem domobranstvu, tudi po zaslugi te vrste informacij.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ Emil Cof, Spominu generala Leona Rupnika. Tabor 1978, št. 10–11, str. 242–245; Deset zapovedi za slovenske domobrance. Ljubljana 1944, NUK, rokopisni oddelek; Deset zapovedi za slovenske domobrance. Tabor 1966, št. 1–2, str. 9–13.

⁵⁵⁸ ARS II, AP, fasc. 16/III, Krenerjeva naredba št. 11, 24. 2. 1945.

Po drugi strani je bil v sredstvih javnega obveščanja v času nemške okupacije Ljubljanske pokrajine general Rupnik seveda absolutno v ospredju. Po eni strani neposredno – z objavljanjem svojih javnih nagovorov in sporočil, po drugi strani pa kot objekt povzdigovanja in čaščenja, kjer je levji delež prispevala prav izredna aktivnost njegove neposredne okolice, sestavljena predvsem iz ljotičevcev in nekaterih drugih posameznikov, npr. publicistov in časnikarjev. Kar preseneča, je to, da ni bilo v tedanjem časopisju prav nobenega intervjuja z Rupnikom. Še posebej bi bilo logično pričakovati velik intervju z njim v ilustrirani reviji Slovensko domobranstvo po njegovem imenovanju za generalnega inšpektorja, a po zatrjevanju Stanka Kocipra ga pač za intervju nihče ni zaprosil, na kar so verjetno vplivale tudi nemške oblasti.

Ko se je zima 1945 prevešala v pomlad, je postalo tudi generalu Rupniku jasno, da prihaja do odločilnega razvoja, katerega verjetni potek ni obetal prav nič dobrega za protirevolucionarno stran in še posebej za samo domobranstvo. Tu ni imelo posebne vloge dejstvo, da je Rupnik gledal na vso stvar predvsem kot vojak in da ni imel posebnega smisla za politične finese, kar je tudi sam rad poudarjal. Kako ubraniti Slovenijo pred prodorom komunizma z vzhoda, kako na tem območju vzpostaviti vsaj neke vrste »mostišče« za preživetje kraljevine Jugoslavije, s tem se je v ozadju že nekaj časa intenzivno ukvarjal Narodni odbor, o čemer bomo še govorili v nadaljevanju. Drug pomemben problem pa je bil že eksistencialnega značaja, namreč kako doseči ohranitev in preživetje domobranstva. Predvsem o tem zadnjem je seveda razmišljal tudi general Rupnik, postopoma pa je prišlo do sodelovanja med Narodnim odborom ter Rupnikom, čeprav do popolnega zlitja njunega delovanja ni prišlo, kljub temu, da si je v tej smeri prizadeval Dimitrije Ljotič. Marca in aprila je Rupnik kot generalni inšpektor na svoje domobranstvo naslovil še nekaj pozivov, v katerih pa je bilo najti le malo namigov ali opozoril na bližajoči se usodni čas, še manj pa konkretnih navodil, ki bi pomenila neko novost in predvsem ustrezno prilagajanje za nove razmere. Pravzaprav je šlo za ponavljanje – treba je vztrajati, strniti svoje vrste, ker je po njegovem le od domobrancev, ki bodo nekoč imenovani najboljši Slovenci, odvisna zmaga in lepša bodočnost slovenskega naroda v svobodi itd. Kako naj bi bila ta zmaga konkretno dosežena, kakšna naj bi bila iz nje izhajajoča lepša slovenska prihodnost, v take »podrobnosti« se tedaj generalni inšpektor ni spuščal. Domnevati smemo, da tudi sam ni imel jasne predstave o tem, kako iziti iz zagatnega položaja spomladi 1945, kljub temu, da sta kasneje sam in predvsem dr. Stanko Kociper skušala to kolikor toliko logično opisati. V svojem dnevnem povelju pred Veliko nočjo je Rupnik enostavno ponovil, da je potrebno utrditi vzdržljivost in enotnost in da je že v tem »dosežena naša zmaga nad boljševizmom in s tem v vsem, zakaj boljševizem je edina ovira na naši poti«. Sklenil pa je nekako dvoumno, napol napovedujoč apokalipso in napol odrešitev: »Boljševizem pa bo končno podlegel tako zatrdno, kakor resnično je Bog premagal smrt! In prav tako resnično bo vstal in živel naš narod! Dajmo mu svoje zedinjene sile na razpolago v zvestem izpolnjevanju svojih domobranskih dolžnosti! Domobranci,

zdravo! Vaš Generalni inšpektor General Rupnik»⁵⁵⁹ To dnevno povelje je bilo po svoji formalni obliki edini dokument, ki je bil neposredno, brez običajnega posredništva Organizacijskega štaba, naslovljen na domobrance. Pozival jih je torej na strnitev vrst in tako rekoč na poslednji odrešilni napor. Kljub usodnim časom vsaj v besedah Rupnik ostaja optimist in priznati mu je treba, da v nobenem položaju ni dajal prav nobenega povoda za vzbujanje panike.

Podobno je bil ubran njegov radijski govor 21. aprila, namenjen vsem Slovenkam in Slovencem, ki je bil nato objavljen v časopisju ter še v posebni brošuri z naslovom »Vse sile na razpolago domobranstvu!«⁵⁶⁰ V njem je nekako potegnil črto pod svoje osebno prizadevanje za boj proti komunizmu, ki se mu je zadnje leto povsem posvetil. Poudaril je vlogo slovenskega kmeta, ki je reševal to, kar so politiki zavozili, iz tega je nato nastalo Slovensko domobranstvo, edini uspešni slovenski branik proti komunizmu in s svojo idejo »preporoditelj slovenskega mišljenja za bodočo gradnjo«. S tem je po njegovem domobranstvo postalo tudi edini upravičeni predstavnik slovenskega naroda, ker so njegovemu vzgledu sledili tudi rojaki v drugih pokrajinah. Spet je pozval k enotnosti, odklonil vsakršen sporazum s komunisti ter izrazil upanje, da Nemčija v evropskem protiboljševiškem boju ne bo kapitulirala, kar pomeni rešitev za Slovence. Nemčija po njegovem brani sebe in ostalo Evropo, tudi svoje sovražnike na zahodu, pa naj to zveni še tako paradoksalno. Nacionalne sile Jugoslavije (!) in Slovensko domobranstvo in drugi so pripravljeni proti Titovim boljševikom in skupaj z vojaki nove nacionalne Rusije čistijo zadnja zatočišča »boljševiških predstraž«. Rupnik sporoča poslušalcem, da se ni treba bati nobene preizkušnje in obljublja, da so na vsako posebej pripravljeni, »vsaka možnost je preračunana, vsak slučaj vzet v račun!... Zabrišimo vse razlike v gledanju«. Obljubil je, da bo v vseh okolištinah in v vsakem primeru ostal z narodom in bo zanj, če bi usoda tako hotela, v boju z boljševizmom tudi padel. Tudi ob tej priliki pa je omenil še neko podzemlje, ki se je obregalo vanj, ker je bil skupaj »s svojimi domobranci na terenu v borbi«. Njegov sklep kot zapoved časa se, kot znano, glasi: »Vse razpoložljive sile na razpolago domobranstvu, ki ostane slej ko prej nosilec nove svobode slovenskega naroda!«⁵⁶¹

Spomladi 1945 se je Rupnik dejansko povsem posvetil domobranstvu in resnično je tedaj pogosto obiskoval enote na terenu oziroma bojiščih. Zadnji obisk te vrste, na katerem so ga spremljali tudi časniki, je opravil med 25. in 27. aprilom med domobranci na Dolenjskem, kjer je tedaj potekala nemško-domobranska ofenziva. Obiskal je namreč Kočevje, Žužemberk, Novo mesto in Sotesko. Po pričevanju Stanka Kocipra se je udeležil celo boj v Trnovskem

⁵⁵⁹ ARS II, AP, fasc. 16/III, Dnevno povelje Generalnega inšpektorja Slovenskega domobranstva za Veliko noč 1945, 29. 3. 1945; Dnevno povelje..., Slovenec 1. 4. 1945.

⁵⁶⁰ Naš prezident Slovencem. Radijski govor Slovencem ob odločilni uri. Slovenec 22. 4. 1945; Vse sile na razpolago domobranstvu! NUK, rokopisni oddelek.

⁵⁶¹ Vsi sile na razpolago domobranstvu!, str. 12, 13. Po pričevanju Stanka Kocipra so Rupniku ta govor sestavili na tiskovnem uradu pokrajinske uprave. Pisna izjava 18. 10. 1995.

gozdu. Večkrat je govoril domobranskim enotam ter jih pohvalil za uspešne boje v Suhi krajini in okolici Novega mesta. Prav tako je govoril tudi civilnim prebivalcem, obojne je bodril in jim obljubljal skorajšnjo razrešitev položaja, ni pa seveda zmožgal obljubiti konkretnih rešitev. Edina logična, čeprav ne povsem zanesljiva rešitev za domobranstvo bi bila seveda ločitev od Nemcev, po možnosti tudi napad nanje ter hkratni prihod zahodnih zaveznikov. Rupnik tega ni nikjer odkrito omenil, pač pa je pri Soteski menda delil nemška odlikovanja.⁵⁶² Po vrnitvi v Ljubljano lahko kot zadnje Rupnikovo dejanje v vlogi generalnega inšpektorja omenimo že znani poziv, skupaj z Rösenerjem, z dne 30. aprila, ko je vabil prostovoljce v Slovensko domobranstvo, torej vse tiste rojake, ki so »spoznali veličino časa in usodnost ure, ki bje tudi našemu narodu«.⁵⁶³ Toda tedaj so stopili v ospredje že povsem konkretni problemi v zvezi s samim obstojem Slovenskega domobranstva in preživetja vseh protirevolucionarnih sil, zato je bil omenjeni poziv predvsem manifestativnega značaja. Rupnik pa se je prav tedaj že odločil, da je končno nastopil čas, da »odloži« dvoumno in nevhvaležno funkcijo generalnega inšpektorja ter postane zares poveljnik Slovenskega domobranstva.

Znaki in simboli Slovenskega domobranstva

Za vse sodobne vojaške in sorodne formacije je značilno, da so njihovi pripadniki enotno oblečeni in opremljeni. To je pač utemeljeno in nujno zaradi specifičnih potreb in čim bolj racionalne oskrbe vsake vojske. Videz enotnosti – uniformiranosti praviloma ni sam sebi namen, temveč je v funkciji čim bolj organskega vključevanja posameznega vojaka ali posameznih enot v delovanje celotnega vojaškega »stroja«. Po drugi strani pa ima enotna oprema in videz pripadnikov vojaške formacije tudi vlogo razlikovanja od civilnega prebivalstva ali pa od drugih vojaških in nevojaških organizacij, predvsem seveda vojaških. Tako je npr. uniforma eden glavnih elementov t.i. identitetnega sistema posameznih formacij, najprej na čisto praktični, a tudi simbolni ravni. Na samo obleko – uniformo je nadalje vezan cel sklop znakov in simbolov, poleg tega pa v okviru vojaške formacije ali ob njej obstajajo še drugi simboli, vsi skupaj pa sestavljajo nekakšno celoto razpoznavnih znakov, oziroma, gledano z druge strani, razločevalnih znakov. Taki sklopi s samim krojem uniforme vred tvorijo značilno podobo – »image« posamezne formacije. Specifični znaki in simboli torej v bistvu sporočajo okolju o značaju in funkciji določene formacije, njenem izvoru in pripadnosti, o njeni notranji razčlenjenosti in organiziranosti. S stališča posameznega pripadnika take formacije pa ti znaki določajo njegovo mesto in položaj

⁵⁶² General Rupnik pri domobrancih na bojišču. Slovenski dom 28. 4. 1945; Stanko Mrak, Odlikovanje za hrabrost. Tabor 1978, št. 1-2, str. 12; Anton Matičič, Oče domobranstva. Tabor 1964, št. 9, str. 165. Tovrstna razmišljanja in »načrte« pa je Rupnik omenjal v svojih poveljskih izjavah. Stanko Kociper, pisna izjava 18. 10. 1995.

⁵⁶³ Slovenci! Slovenec 1. 5. 1945.

v okviru formacije, bodisi čin, poveljniško funkcijo, rod vojske, enoto ipd. Ves tak sklop znakov in simbolov torej služi predvsem čim hitrejši in čim bolj razvidni identifikaciji posameznika, skupine ali enote in tudi celotne formacije. Nekateri znaki, ki se tu uporabljajo, so lahko povsem specifično vojaški in jih izven vojaške organizacije ni najti, npr. kokarde ali znaki za čine, medtem ko se določeni simboli širšega, narodnega ali državnega značaja zato uporabljajo na splošno, tudi izven vojske, vendar v primeru, da jih uporablja tudi vojska, pač jasno sporočajo, kateremu narodu ali državi določena vojska pripada in za katere s tem povezane cilje se bori. Najbolj značilna taka simbola sta zastava in grb.

Prav grb je imel vlogo enega pomembnejših, če ne celo najpomembnejšega razpoznavnega znaka in simbola Slovenskega domobranstva. To je bil t.i. kranjski orel, ki izvira še iz srednjega veka, v času Avstro-Ogrske pa je bil grb dežele Kranjske. To sicer ni bil le znak – grb Slovenskega domobranstva, temveč je po zaslugi vrhovnega komisarja Rainerja, ki je Rupniku in sploh Slovencem obljubljal obnovitev vojvodine Kranjske, postal tudi splošni simbol in »zaščitni znak« Ljubljanske pokrajine pod nemško okupacijo. Ker pa je bila glavna in najbolj vidna »ustanova« Ljubljanske pokrajine prav Slovensko domobranstvo, je seveda logično, da je omenjeni grb postal predvsem domobranski simbol. Že dva dni po nastopu generala Rösenerja pred pripadniki skupine Vuka Rupnika pri Kostanjevici je bilo opaziti, da so nekateri novopečeni domobranci imeli na levem rokavu zasilne kranjske orle.⁵⁶⁴ Partizanski obveščevalci so sicer pri njih opazili tudi drugačne znake, n.pr. »Hitlerjev znak, obrobljen z belim krogom«, vendar je v to le težko verjeti. Ta kranjski grb je, enostavno ponazorjeno, sestavljal sinji orel z zlato krono in rdečebelimi polmesecem na prsih na srebrnem (belem) ščitu. Nato se je grb polagoma začel uporabljati v Organizacijskem štabu in nato še v enotah in ostalih ustanovah Slovenskega domobranstva. Najbolj viden in zgovoren je bil seveda na levem rokavu zgoraj na uniformi vsakega pripadnika domobranstva, in to kot našitek v obliki ščita. Sam orel je bil upodobljen tudi na ovalnih kokardah na domobrantskih čepicah, kjer so sicer prve mesece nosili slovensko trobarvno v obliki trikotnika, kovinskega ali našitega. Ob taki uporabi je seveda omenjeni grb po heraldičnih pravilih pravzaprav izgubil značaj grba ter je postal »množično upodobljen znak«. Čeprav je bila uporaba kranjskega orla kot razpoznavnega znaka Slovenskega domobranstva v nekem smislu kar določena z najvišjega nacističnega vrha na Slovenskem, pa je vsaj v začetku v domobrantskem štabu in sploh v Ljubljani obstajala težnja, da bi uveljavili »pravi« slovenski grb, to je grb, ki je za takega veljal v Jugoslaviji pred vojno. Kot znano, je bil sestavljen iz treh zvezd iz grba celjskih knezov ter polmeseca pod njimi. S stališča grboslovcev je bila to sicer »heraldična spaka«, vendar je imel svoj simbolični naboj. V prvem obdobju, ko je še obstajala Slovenska domobrantska legija, se dejansko v glavah dokumentov kot sestavni del žiga uporablja omenjeni

⁵⁶⁴ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2382; ARS III, OK VOS Novo mesto, poročilo CK VOS 22. 9. 1944.

grb. Že v 2. polovici oktobra 1943 pa Organizacijski štab prične uporabljati poseben pravokoten žig, najprej brez heraldičnega dodatka, nato pa že s kranjskim grbom v sredini zgoraj, tako da del grba sega tudi v notranjost pravokotnika. Žig z zvezdami in polmesecem pa so še nekaj časa uporabljale podrejene enote v Ljubljani, npr. šolska četa SDL ga uradno uporablja še v začetku decembra 1943.⁵⁶⁵ Kasneje je prišlo tudi do poskusa uveljavitve drugega »pravega« slovenskega simbola – lipovega lista oziroma vejice, ki naj bi postal »razpoznavni znak domobranskega idejnega kroga«, vendar ga je nemški propagandni urad opredelil za panslavističnega ter zato takoj preprečil. Razen na enem plakatu nam njegova javna uporaba ni znana.⁵⁶⁶ Tako se je po volji nemških oblasti in očitno tudi generala Rupnika dokončno uveljavil kranjski orel kot edini grb, ki se je nato pojavljal in upodabljal skoraj povsod in v vseh položajih ter ob vseh priložnostih, ki so imele uradni značaj, kar velja tako za Slovensko domobranstvo kot tudi za Rupnikovo pokrajinsko upravo.

Tako je pri uporabi grba prevladalo pokrajinsko načelo, če seveda ne omenjamo sicer malo znanega dejstva, da so bile barve iz tega grba osnova za nastanek slovenske nacionalne zastave. Pri drugih evropskih pomožnih enotah srečamo uporabo tako nacionalnega kot pokrajinskega grba, slednjega npr. pri Ukrajincih iz Galicije. V našem prostoru so se zgodovinski pokrajinski grbi uporabljali tudi pri primorskih in istrskih domobrancih.⁵⁶⁷

Na uniformah so, kot že rečeno, nekateri domobranci nosili ta grb že sredi septembra 1943. Sicer pa je njegova praktična razširitev oziroma nošnja bila odvisna od splošnega stanja v Slovenskem domobranstvu. Popolne vizualne enotnosti Organizacijski štab kljub stalnim Rösenerjevim pritiskom nikakor ni mogel doseči, pri čemer tu ni imel vloge kakšen odpor n.pr. proti grbu, temveč je bila to bolj zasluga nediscipline, stalnih menjav moštva, menjavanja uniform ipd. Julija 1944 je Rösener celo opazal, da imajo domobranci nepredpisane grbe, žal pa nam ni znano, kakšni so bili ti grbi. Možno je sicer, da je šlo le za napačne barve, na kar je opozarjal Krener še konec novembra 1944. Toda še nekaj dni pred koncem vojne, 27. aprila 1945, je moral poveljnik Organizacijskega štaba ugotoviti, da kljub obvezni nošnji grba le-tega precej domobrancev sploh še nima in je seveda še poslednjič zabičal podrejenim poveljnikom, da naj jih takoj

⁵⁶⁵ Raba grba kranjske dežele za Ljubljansko pokrajino. Jutro 4. 5. 1944; A.M., Še nekaj besed o kranjskem grbu. Jutro 18. 5. 1944; ARS II, AP, fasc. 275/II, Krenerjev dopis poveljniku šolskega bataljona 19. 11. 1943. Zanimivo je, da so poleti 1944 ta hibridni slovenski grb uporabljali v kombinaciji z improviziranim tolminskim grbom tudi v listu Tolminski glas, glasilu tolminskih domobrancev.

⁵⁶⁶ Stanko Kociper, VI. oddelek. Tabor 1979, št. 1-2, str. 3-4, 7.

⁵⁶⁷ Tine Debeljak, Slovenski narod in simboli njegove narodnosti in državnosti. Zbornik Svobodne Slovenije 1971/1972, str. 157. Ta ukrajinski grb so med vojno imeli priložnost videti tudi Slovenci. Polk. Krener je na posebno Rösenerjevo opozorilo obvestil svoje podrejene, da se v naših krajih nahaja posebna SS enota iz Ukrajincev, ki imajo na desnem delu ovratnika znak galicijskega leva, enako, le v barvah, tudi na levem rokavu. Glej ARS II, AP, fasc. 16/III, Krenerjeva naredba št. 14, 15. 3. 1945.

nabavijo pri ustreznih ljubljanskih podjetjih.⁵⁶⁸ V daleč največjem številu pa se je omenjeni grb, čeprav ne v barvni inačici, pojavljal v številnih uradnih domobranskih žigih, se pravi, na številnih dokumentih, ki so nastajali v domobranskih pisarnah. Po začetni neenotnosti sta se izoblikovala dva osnovna tipa žigov. Prvi je bil že omenjeni pravokotni žig, ki so ga uporabljale vse samostojne enote in ustanove v okviru Slovenskega domobranstva. To so bili Organizacijski štab s svojimi odseki in oddelki, skupine, bataljoni, čete, obveščevalni centri, baterije, samostojni in detaširani vodi, ambulate, tečaji, delegacije in druge posebne enote. Računamo, da so v okviru pisarniškega poslovanja Slovenskega domobranstva v celoti uporabljali okoli 190 pravokotnih žigov, ki so jih udarjali v zgornji levi kot dokumentov, kot nekakšno glavo dokumentov, kot dokaz o provenienci dokumentov oziroma dopisov. Pravih tiskovin oziroma papirjev s tiskanimi glavami domobranstvo sicer ni imelo. Organizacijski štab, njegovi odseki in oddelki, skupine in poveljstva Slovenskega domobranstva na deželi ter v začetku tudi »Poveljstva SDL« v okolici Ljubljane pa so uporabljali tudi okrogli žig, ki so ga pritiskali na konec dokumentov kot nekakšno overovitev in potrditev. Takih žigov je bilo približno 30 in ga je od septembra 1944 kot generalni inšpektor uporabljal tudi general Rupnik, toda leto dni pred tem, ko se je oklical za poveljnika, ni imel nobenega žiga. Pri okroglih žigih je bil grb – orel, odtisnjen na sredini kroga. Obstajali so tudi žigi brez grba, takega je npr. imela domobranska poštna straža. V podobni likovni podobi se je ta grb pojavljal še na raznih napisnih tablah. Poveljstva Slovenskega domobranstva so ponekod imela na vhodnih vratih velike ovalne table z napisom in grbom v sredini. Pravokotne table z napisi in grbom pa so bile npr. na Invalidskem domu Slovenskega domobranstva v Ljubljani, nad vhodi domobranskih delavnic, improvizirani napisi ob priliki raznih proslav ali prireditvev, takrat lahko tudi ločeno – grb ob napisu ipd. Grb se je nadalje pojavljal v domobranskih in podobnih publikacijah, in to ponavadi ob naslovu v levem kotu zgoraj.

Kot že rečeno, domobranstvo ni imelo svojih lastnih odlikovanj ali plaket, če pa bi jih imelo, lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da bi bil na njih upodobljen tudi lik kranjskega orla. Podobno domobranstvo ni poznalo značk, če ne upoštevamo neke vrste značke, ki jo je ob proglasitvi za generalnega inšpektorja dobil general Rupnik in je imela prav podobo kranjskega orla. Le-ta se je pojavljal tudi na slovenski zastavi, in to v sredini, vendar ne v pomenu, da naj bi bila taka zastava slovenska, temveč le zastava Ljubljanske pokrajine ali še natančneje, zastava predsednika pokrajinske uprave. Tako so ob priliki domobranske prisega aprila 1944 na balkonu pokrajinske uprave poleg nacistične zastave razobesili tudi slovensko trobojnico z orlom. Prav tako miniaturno zastavo je imel tudi Rupnik na svoji uradni limuzini kot pravi »državni poglavar«. Zastava z orlom se je ob tem pojavljala le še na nekaterih likovnih upodobitvah, eden poleg drugega sta bila naslikana npr. na vagonih domobranskih oklopnih vlakov.

⁵⁶⁸ ARS II, AP, fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 30, 18. 7. 1944; fasc. 293/V, Krenerjeva naredba št. 67, 30. 11. 1944; fasc. 293/VI, Krenerjeva naredba št. 20, 27. 4. 1945.

Kar se tiče same slovenske zastave, je nemška okupacijska oblast, ki je v Ljubljanski pokrajini priznavala obstoj slovenskega naroda, dovoljevala tudi razobešanje nacionalne zastave, čeprav so bile s tem tudi težave in so se jeseni 1943 ponavljale zahteve npr. Protikomunističnega odbora in tudi podpolk. Krenerja, da se dovoli slovenska zastava. Po 13 letih (!) naj bi tako prvič ta zastava zaplapolala na šoli pri Sv. Jakobu zvečer 10. septembra 1943, če seveda ne upoštevamo njene ilegalne »uporabe« tudi pred tem. Omembe vreden je tudi sprevod domobranskih prostovoljcev 10. oktobra, ki je po Ljubljani korakal z zastavo na čelu. Kasneje se je slovenska zastava v omejenem obsegu razobešala na že omenjeni vladni palači, na domobranskih vojašnicah, na protikomunističnih zborovanjih, na šolah, ob raznih slovesnostih in sprevodih, npr. ob obletnici posadke v Ribnici, ob pogrebi ipd. Kljub vsemu so nemške oblasti do neke mere ovirale razobešanje slovenske zastave, tako da je domobranski štab, ko je zahteval večje pravice oziroma objavo statuta za Slovensko domobranstvo, hkrati poudarjal tudi pomen svobodne »uporabe« slovenske zastave. Zato je bilo v ljubljanskem časopisju ob priliki domobranske prisega s posebnim poudarkom zabeleženo slovesno izobešanje slovenske zastave na palači Pokrajinske uprave, seveda ob nacistični zastavi. To je sicer postalo pravilo, kajti kmalu zatem je nemški svetovalec za Ljubljansko pokrajino odločil, da se mora v prihodnje na vseh prireditvah ob slovenskih emblemih razobesiti tudi zastava s kljukastim križem. Sami domobranci pa so kot svoje značilne znake imeli slovenske barve tudi v ovalni kokardi na čepicah, v primeru pa, da so nosili čelade, je bila na levi strani čelade naslikana tribarvnica v obliki ščita.⁵⁶⁹

Ena glavnih vidnih značilnosti posameznih vojaških formacij je prav gotovo uniforma, ki njihove pripadnike med seboj izenačuje, po drugi strani pa jih razlikuje od pripadnikov drugih formacij. Je zato tudi znak razpoznavanja in to tudi znotraj posameznih armad, ko gre za posamezne rodove, vide in službe. Ločimo seveda tudi pri vojaških formacijah več vrst uniform, npr. delovne, službene, svečane, zimske, poletne itd., tudi pri uniformi pa njene sestavne dele ločimo na osnovne dele in dodatke. Pri vsem tem pri sodobnih uniformah vse bolj prihaja do izraza pravilo koristnosti oziroma racionalnosti in zato ni čudno, da si uniforme postavljajo vsaj v osnovnih elementih vse bolj podobne. Razlike v kroju in barvi se sicer še ohranjajo, vendar pa ta dva kriterija ob upoštevanju sekundarnih znakov in dodatkov dajeta vse manj možnosti za razlikovanje posameznih formacij zgolj na podlagi zunanjega, grobega videza. Kot razpoznavni znaki vse bolj odločujoči postajajo znaki v ožjem pomenu besede oziroma različni simboli, npr. razni

⁵⁶⁹ Stanko Kociper, Zgodovinopisje in zgodovina. Tabor 1974, št. 8, str. 212; Povorka ob obletnici posadke v Ribnici. Slovensko domobranstvo, št. 16; AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, 4/1 – 5, poročilo Karla Novaka Draži Mihailoviču 17. 2. 1944; ARS III, PK VOS za Primorsko, poročilo Staneta Grčarja 26. 1. 1944, A 425111; ARS II, AP, fasc. 285/I, Krenerjev dopis 2. 5. 1944; Kjer smo kri prelivali... Slovensko domobranstvo, št. 7, 26. 10. 1944, risba; Slovenska zastava se dviga. Slovenec, 20. 4. 1944.

emblemi, našitki, kokarde, epolette za čine ipd. Kar se tiče same vojaške obleke in osebne opreme, je pri manjših formacijah, posebej pri tistih, ki so »naknadno« nastajale med 2. svetovno vojno, bilo vse manj možnosti, da bi zanje izdelovali specifične, posebej zanje naročene uniforme oziroma opremo. Bilo je pač veliko bolj verjetno in logično, da so posebej razne pomožne enote uporabljale že obstoječe uniforme, bodisi uniforme bivših nacionalnih oboroženih sil, bodisi nemške uniforme, lahko pa tudi zaplenjene uniforme različnega izvora, lahko tudi zelo oddaljenega. Glede na velike potrebe samih nemških oboroženih sil in glede na to, da gre tu za velike stroške, je bila zadnja možnost, posebej proti koncu vojne, vse bolj verjetna. Lahko se je zato zgodilo, da je v pogledu opreme in uniform pri teh enotah prihajalo tudi do neenotnosti, kar je bil svojevrsten absurdum in adiecto. Videti je, da se je ravno to dogajalo tudi v primeru Slovenskega domobranstva.

Že septembra 1943 je Rösener, kot smo videli, bodočim domobrancem obljubil zaplenjene italijanske uniforme. Toda z oskrbo domobranstva ni šlo tako enostavno in premočrtno, tako da je že skupina Vuka Rupnika, na katero se je konkretno nanašala Rösenerjeva obljuba, imela še nekaj časa zelo različne uniforme. Vuk Rupnik je že takoj dobil nemško zelenkasto uniformo, nato pa polagoma tudi nekatere njegove čete. Novembra 1943 pa je npr. 3. četa 3. bataljona imela 99 domobrancev oblečenih v nemške, 27 pa v italijanske uniforme.⁵⁷⁰ Očitno torej italijanske uniforme niso obveljale kot »uradne« uniforme Slovenskega domobranstva, pač pa vse bolj kot delovne. Sam Rösener je izjavil, da je kasneje za domobranske uniforme predlagal blago in kroj nemškega orožništva, kar je odobril tudi najvišji vodja SS v Italiji Karl Wolff.⁵⁷¹ Toda to se je udejanilo šele kasneje, v začetku pa je znotraj domobranstva v pogledu uniform vladala velika raznolikost. V Ljubljani so se celo širili glasovi, da bodo domobranci oblečeni v bivše jugoslovanske planinske uniforme, ker so pač na ljubljanskih ulicah videli nekaj domobrancev z modrikastimi šajkačami na glavi. Toda pri teh je šlo le za nekaj tistih domobrancev, ki so bili prej četniki ali pa so si nekateri v začetku, ko redna oskrba še ni stekla, oskrbeli take čepice kar sami. Toda politični naboj jugoslovanskih (srbskih) šajkač je bil na slovenskem območju tak, da je zelo malo verjetno, da bi nemške oblasti privolile, da bi se domobranci v celoti opremili z njimi. Za začetek je domobranski štab oktobra 1943 res prepovedal rabo baretk-čepic bivših Vaških straž in zapovedal, naj se vsi opremijo s šajkačami. Veliko vprašanje pa je, ali so bile s tem mišljene kar jugoslovanske šajkače. Ob tej priliki je bilo domobrancem tudi prepovedano nositi brade.⁵⁷² Vsekakor šajkače niso obveljale kot tipična domobranska pokrivala. Sredi novembra 1943 je Organizacijski štab za svoje enote dobil na voljo 11.000 uniform zelenkaste barve,

⁵⁷⁰ ARS II, AP, fasc. 298/II, november 1943, seznam.

⁵⁷¹ ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2383.

⁵⁷² ARS II, AP, fasc. 298/III, dopis Inšpektorata Poveljstva Slovenskega domobranstva in orožništva št. 175, 17. 10. 1943.

ki naj bi bile skrojene iz italijanskega vojaškega blaga, ob njih pa so obveljale nemške čepice modela 1942 (Feldmütze). Toda že julija 1944 je moral Krener posebej prepovedati nošenje šajkač skupaj z zelenimi oblekami. Te uniforme so polagoma razdeljevali med domobranske enote, toda še daleč v pomladi 1944 so posamezne čete še v celoti oblečene v temno rjavo prebarvane italijanske uniforme, ki pa vse bolj postajajo le delovne uniforme, ko so pač že dobile nemške (polijske) uniforme. Kajti, kot se je izrazil general Rupnik februarja 1944, »nove zelene obleke je škoda za vežbe«!⁵⁷³ Poleg teh se tedaj med domobranci pojavljajo tudi uniforme modre-modrikaste barve, ki naj bi bile po izvoru zaplenjene nizozemske uniforme iz leta 1940. Bile so podobne nemškim policijskim uniformam, vendar je na podlagi ustrezne literature razvidno, da je nizozemska vojska do 2. svetovne vojne nosila sivozelene uniforme, h katerim je spadal tudi visok trd ovratnik. Iz literature je tudi razvidno, da so nizozemski kolaboracionisti nosili enake ali vsaj zelo podobne uniforme kot slovenski domobranci.

Le-ti so na bluzah nosili sicer položene in mehke ovratnike sive barve, ki so jih prejeli posebej in so se k bluzam pripenjali z dvema majhnima gumboma z notranje strani. Vsekakor viri že februarja 1944 govorijo o tem, da se pričakuje pošiljka uniform z Nizozemske in partizanski obveščevalci so kmalu opazili nekaj domobrancev v »novih plavih uniformah«. Koliko domobranskih enot je dobilo te uniforme, nam ni znano, verjetno le tiste, ki pred tem še niso prejele nemških zelenih uniform. Vsekakor pa je bil spomladi 1945 Rupnikov udarni bataljon z Notranjske v celoti oblečen v te svetlo modre uniforme.⁵⁷⁴ Nekatere domobranske čete, tako med udarnimi bataljoni kot tudi posadne enote, so nosile tudi bluze – vetrovke iz italijanskega marogastega šotorskega platna, ki so bile posebej primerne v poletni vročini. K njim je spadala nošnja nemških čepic s ščitnikom model 1943 (Einheitsfeldmütze), ki so bile podobne čepicam nemških planincev.⁵⁷⁵ Tudi pri tem pa je prihajalo do zmešnjave, nosile so se vsemogoče, tudi

⁵⁷³ ARS III, VOS-II-2, poročilo za čas 13.–20. 11. 1943; VOS-II-6, Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 26. 9. 1943; OK VOS za Notranjsko, poročilo 17. 4. 1944; OK VOS Grosuplje – Stična, poročilo CK VOS 18. 2. 1944; Šmajd, Obveščevalec, št. 8, 1. 3. 1944; B. Poljčan, Kronika protikomunistične postojanke Devica Marija v Polju. Tabor 1968, št. 11, str. 309; ARS II, AP, fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 25, 7. 7. 1944; Brian L. Davis, Uniformen und Abzeichen des Deutschen Heeres 1933–1945. Stuttgart 1973, str. 107, 108. Toda Krener je moral prepovedati tudi nošenje nepredpisanih nemških kap s ščitnikom, in to v naredbi št. 18, 6. 5. 1944, fasc. 293/IV.

⁵⁷⁴ ARS III, OK VOS za Notranjsko, France Ovsov poroča CK VOS 16. 2. 1944, št. 49, 50; AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, 4/1–5, poročilo Karla Novaka 17. 2. 1944; Franci Strle, Razlika med belogardisti in domobranci. TV–15, 12. 2. 1987; Neulen, fotografije za str. 48; Andrew Mollo/Malcolm Mc Gregor, Armee Uniformen des 2. Weltkrieges in Farbe. München 1974, str. 29–31; Jubileumuitgave 10 Jaar S.M.V. Stichting Samenwerkende Militaria Versamelaars. Gravenhage 1990, str. 88; Primož Slapar, Slovenski eksodus 1945. Novo Jutro, št. 5, 30. 4. 1991, str. 10. Zanimivo je, da se je za modre domobranske uniforme zavzemal Protikomunistični odbor že v začetku oktobra 1943, ARS III, Šmajd, št. 2345.

⁵⁷⁵ Stane Buda, 24. četa na Igu. Tabor 1974, št. 8, str. 196; Franci Strle, Razlika med...; Brian L. Davis, Uniformen, str. 110, 111; ARS II, AP, fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 30, 18. 7. 1944.

improvizirane kape, tako da je moral Rösener julija 1944 posebej poudariti, da so k zelenim »nemškim« uniformam dovoljene le predpisane nemške kape brez ščitnika.

Sicer pa domobranske uniforme niso bile nič posebnega. Ovratnik je bil odprt ali zaprt, kar je bilo odvisno od letnega časa. Bluze so si morali domobranci zapenjati tudi v primeru, da niso imeli prave srajce z ovratnikom. Častniki so sicer uniforme lahko predelovali, vendar osnovnega kroja niso smeli spreminjati. Značilno pa je bilo, da še konec leta 1943 vsi častniki niso imeli ustreznih uniform. Februarja 1944 je Schumacher prepovedal, da bi brez njegovega dovoljenja prekrojili »oblačilne predmete«. Častniki, vojni uslužbenci in včasih tudi podčastniki so morali nositi srajce sive, bele ali kaki barve, če so bili brez njih, pa so morali seveda bluze zapenjati, sploh pozimi. Razni površniki so bili prepovedani, smeli so nositi le prežete vojaške plašče. Hlače so imeli navadne, dolge, a na vojnih vajah in na bojnih pohodih čeznje nogavice ali nizke gamaše, nosili so tudi visoke čevlje in gozderje. Opasači so bili povečini navadni italijanski, na sponkah pasov ni bilo nobenih okraskov ali simbolov, razen v redkih primerih nemških policijskih opasačev. Če je domobranec dobil več kot 15 dni dopusta, je moral iz enote oditi v civilni obleki. Prepovedani so bili šali in podobne pritikline, prepovedano je bilo tudi zatikanje rokavic za pas po italijanski navadi ipd. Svečanih ali paradnih uniform slovenski domobranci seveda niso imeli. V mestih so morali na opasačih imeti tudi nož – bajonet. Domobranci so dobili čelade, in to italijanske, toda tudi češke in francoske, ki jih je uporabljala jugoslovanska vojska, v redkih primerih je bilo opaziti značilne nemške prirezane čelade M 35. Uporabljali naj bi jih v boju, vendar so jih domobranske enote po prvih pohodih raje puščale v postojankah, podobno tudi bajonete. Bile so nerodne in izdajalske, rožljale so in se svetlikale v soncu, skratka, bile so neprimerne za gverilski oziroma protigverilski način bojevanja. Nosili pa so jih ob slovesnih prilikah, tudi na pogrebih.⁵⁷⁶ Kot že omenjeno, na levi strani čelad so imeli domobranci upodobljeno slovensko tribarvnico v obliki ščitka. Tankisti, ki jih je bilo v Slovenskem domobranstvu le za vzorec, so bili oblečeni v značilne črne uniforme in čepice, na njih pa so imeli običajne domobranske znake, našitke z grbom na levem rokavu ter slovensko kokardo na čepici.⁵⁷⁷

Vsaka vojaška formacija je urejena po poudarjenem hierarhičnem načelu, pri katerem mora biti jasno razviden položaj vsakega posameznika, tako v odnosu do nadrejenih kot tudi podrejenih. Za jasno razvidnost v tem pogledu v vojski skrbi sistem označevanja činov ter položajni oziroma poveljniški znaki. Oznake te vrste so ponavadi specifične za vsako vojaško formacijo, zato so važen del

⁵⁷⁶ ARS II, AP, fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 30, 18. 7. 1944; fasc. 276/II, Krenerjeva naredba št. 29, 28. 12. 1943; fasc. 293/II, Krenerjeva zaupna naredba št. 1, 7. 1. 1944; fasc. 293/IV, Krenerjeve naredbe št. 9, 11, 20 (5. 2. 1944, 4. 3. 1944, 6. 5. 1944); Stane Buda, 24. četa na Igu. Tabor 1974, št. 8, str. 196; Stanko Kociper, VI. oddelek. Tabor 1979, št. 1-2, str. 3, 4; Tabor 1972, št. 3, naslovna fotografija.

⁵⁷⁷ Slovensko domobranstvo, št. 5, 28. 9. 1944, fotografije.

njenega identitetnega sistema. To je veljalo tudi za Slovensko domobranstvo, ki je izoblikovalo svoj način označevanja činov, ni pa imelo posebnih položajnih znakov, če ne omenjamo raznih trakov za dežurne starešine ipd. Iz že omenjenih razlogov te oznake niso mogle biti povsem originalne, so se pa v zadostni, jasno razvidni meri razlikovale od podobnih oznak npr. v nemški vojski ali vojski kraljevine Jugoslavije. Domobranski štab se je s problemom pravih oznak za častniške in podčastniške čine precej ukvarjal, vendar je pri tem spet imel odločilno besedo Rösener, pač v tem smislu, da je zapovedal uporabo izbranih oznak, oziroma jih vsaj odobril. Sam je izjavil, da so bile omenjene oznake izbrane iz različnih osnutkov. Le-teh, žal, ne poznamo, iz virov sta razvidni le dve vrsti oznak, ki ju je uporabljalo Slovensko domobranstvo, pri čemer je za prve sploh vprašanje, če so se uveljavile v praksi, ker so uradno veljale le zelo kratek čas. Prve oznake je z ustno naredbo določil v začetku oktobra 1943 že inšpektor polk. Kokalj, nato je konec oktobra podpolk. Vizjak v imenu Organizacijskega štaba obvestil podrejene enote, da »po povelju Višjega SS in Policijskega vodje v Ljubljani« z dnem 24. oktobra do nadaljnjega odreja oznake činov. Le-te so bile sestavljene le iz trakov, prišitih vodoravno na zgornjem delu levega rokava. Bili so 5 cm dolgi, široki pa en oziroma dva centimetra. Za častnike so bili zlate barve, za ostale, tudi za zastavnike, pa bele barve. Oznake za čine so bile torej kombinacije omenjenih trakov, tako da je npr. kaplar imel na rokavu en bel trak širine 1 cm, polkovnik na zgornjem delu lestvice pa en širok zlat trak ter tri ozke. Med trakovi je bil razmak pol centimetra, bili so prišiti na rokav brez podloge. Obenem je Vizjak zapovedal, da je treba z omenjenimi znaki takoj zamenjati dotedanje znake, vendar je nered na tem področju trajal še nekaj mesecev. Domnevamo lahko, da so do tedaj bile v okviru domobranstva v uporabi različne oznake, morda v Rupnikovi skupini na Dolenjskem že nemške, v Ljubljani pa morda italijanske, še podedovane od MVAC.⁵⁷⁸ Omenjeni sistem oznak seveda sploh ni bil prikladen, še posebej, če pomislimo, da bi morali domobranci na levem rokavu imeti tudi našitek z grbom. Štab, posebej pa častniki, z njim niso bili zadovoljni, »pogajanja« o tem so tekla dalje in že v začetku novembra 1943 je Krener sporočil podrejenim, da je Rösener odobril, da se odtlej oznake činov pritrdijo na ramena. Oznake so bile natančno določene in so v glavnih obrisih veljale ves čas obstoja Slovenskega domobranstva. Razen za kaplarja so bile vse ostale oznake na epoletah-naramkah, oziroma so to epolete same. Podčastniki so dobili zelene epolete, nižji častniki srebrne in višji častniki zlate. Podnarednik je imel odslej na sredi po širini epolete en srebrn pas, narednik dva ter višji narednik tri srebrne pasove. Zastavnikova epoleta je bila po celi površini srebrna, brez pasov, poročnik je imel na njej eno štirioglato zlato zvezdo, nadporočnik dve ter stotnik tri zvezde. Major je imel zlato epoleta z eno srebrno zvezdo, podpolkovnik dve in končno polkovnik tri srebrne zvezde. Zvezde se niso

⁵⁷⁸ ARS II, AP, fasc. 43/IV, naredba kapetana Emila Cofa št. 14, 8. 10. 1943; fasc. 17/II, Vizjakov dopis št. 336, 26. 10. 1943; ARS III, Rupnikov proces, Rösenerjeva izjava, št. 2383.

grupirale, temveč so bile razvrščene ena za drugo po dolžini epolette od zunanje strani proti vratu. Na epoletah so vsi imeli na vratni strani en centimeter velik gumb, zmeraj v barvi epolette. Krener je za nabavo epolet priporočal podjetje Kassig na Miklošičevi cesti v Ljubljani. Za kaplarja je bila določena oznaka v obliki 10 cm dolgega in 1 cm širokega srebrnega traku, upognjenega v kotu 60 in s krakoma navzgor, ki je prišit neposredno na blago med komolcem in ramo leve roke.⁵⁷⁹

Decembra 1943 so v Slovenskem domobranstvu dokončno uredili tudi poimenovanje oziroma zaporedje činov. Čin štabnega narednika je bil dokončno odpravljen, začasno, dejansko pa tudi dokončno, pa še čin zastavnika. Sledila je tudi dokončna ureditev oznak za čine, predvsem seveda za moštvo in podčastnike. Vsi domobranci-borci naj bi od tedaj naprej imeli na ramah zelene naramke (znotraj je karton), na zunanji strani le-teh pa arabsko številko, ki je označevala pripadnost k določeni četi. Tudi kaplarji so imeli zelene naramke, ki so bile obšite s srebrnim trakom, enako tudi vsi podčastniki, a ti so imeli na sredi še po en, dva ali tri srebrne pasove. Tudi podčastniki so imeli oznake čet, že omenjene arabske številke. Poleg tega so bile njihove čepice obšite z oranžnim trakom. Epolette častnikov so ostale enake kot prej, pri čemer pa so bile čepice nižjih častnikov obrobljene s srebrnim, čepice višjih častnikov pa z zlatim trakom. Določene so bile tudi epolette vojnih uslužbencev, bile so enake kot epolette nižjih častnikov, le namesto zvezd so imeli rozete. Tedaj so uvedli tudi znake za posamezne zvrsti domobranske vojske. Domobranci v baterijah so imeli na epoletah ustrezne rimske številke, telefonisti oziroma obveščevalci dva prekržana bliska, zdravniki in bolničarji pa Eskulapov znak. Drugih oznak v domobranstvu verjetno niso uvajali, pri čemer pa glede na značaj Slovenskega domobranstva – to je bila zgolj kopenska, v glavnem pehotna formacija – potrebe po kakšnem bolj razvejanem sistemu oznak niti ni bilo. Tudi zato pri domobranskih uniformah ni prihajalo v poštev drugo običajno mesto za razne oznake – ovratnik z našitki, »zrcali« ipd.⁵⁸⁰ Na podlagi omenjenega pregleda oznak lahko na kratko ugotovimo, da so bile domobranske častniške oznake podobne onim v jugoslovanski kraljevski vojski, le da so v slednji epolette imele na sredini ozek presledek med zlato oziroma srebrno prevleko, pa tudi zvezde so bile drugače razvrščene. Epolette so bile na pogled sicer lepe, vendar niso bile posebej primerne za akcije in na bojnih pohodih, saj so se videle na daleč in so tako dajale hvaležen cilj za partizane. Zato so jih poveljniki in sploh častniki operativnih enot na deželi puščali v svojih pisarnah, kar pa jim je pravzaprav svetoval že podpolk. Krener decembra 1943. Podčastniške oznake pa so bile po drugi strani precej podobne ustreznim oznakam v nemški vojski in policiji ter so bile bolj praktične. Določeni problemi

⁵⁷⁹ ARS II, AP, fasc. 17/II, Krenerjev dopis št. 478, 2. 11. 1944; Od vojaka do častnika. Slovenec, 13. 1. 1944.

⁵⁸⁰ ARS II, AP, fasc. 276/IV, Krenerjeva naredba št. 24, 14. 12. 1943; fasc. 38/II, Pravila službe, II. del, str. 1, 2. Več in podrobneje o znakih in zunanjem izgledu domobrancev glej v: Vanja Martinčič, Ramo ob rami. Mati-domovina-Bog. Ljubljana 1999, str. 42 – 63.

Generali

Generalmajor

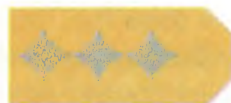
Višji častniki

Major

Podpolkovnik

Polkovnik

Nižji častniki

Poročnik

Nadporočnik

Stotnik

Podčastniki

Podnarednik

Narednik

Višji narednik

Kaplar

Domobranec

Vojaški uradnik III. stopnje

Vojaški uradnik II. stopnje

Vojaški uradnik I. stopnje

*Dokončne oznake činov in stopenj v Slovenskem domobranstvu
(Vanja Martinčič, Mati-domovina-Bog)*

so obstajali le z »navadnimi« zelenimi naramkami domobrancev, kjer je vladal nered in jih na njihovih delovnih uniformah skoraj ni bilo videti.

Kot v vsaki oboroženi formaciji, kjer je veliko vlogo imela notranja hierarhija odnosov, je tudi v Slovenskem domobranstvu bilo obvezno pozdravljanje nadrejenih, bodisi s salutiranjem, bodisi besedno. Tudi zato so se morali domobranci že od začetka dobro seznanjati z oznakami za čine pri starešinah, da so jih potem znali pravilno naslavlјati in pozdravljati. Ker so morali pripadniki Slovenskega domobranstva obvezno pozdravljati tudi pripadnike nemških oboroženih sil enakega ali višjega čina, so se morali seznanjati tudi z ustreznimi oznakami nemške vojske in policije.⁵⁸¹ Tudi oblika pozdravljanja, posebej med starešinami in strnjjenimi-zbranimi enotami, sicer predstavlja določen razpoznavni znak posamezne formacije, čeprav le na besedni oziroma zvočni ravni. Tudi to je Krener uredil decembra 1943, ko je določil, da zbrane enote slovenski častniki pozdravljajo z »Domobranci – zdravo!«, le-ti pa jim odzdravljajo z »Bog daj!«. Ponekod so skušali prvi del pozdrava spremeniti v »Domobranci – srečno!«, kajti slišale so se pripombe, da je tisti zdravo »podtaknjen« od sokolov ali celo orjunašev, pri čemer pa bi lahko nekoliko ironično dodali, da pa je bilo neke vrste ravnotežje vzpostavljeno z odzdravom, ker se pač v njem omenja Bog. Kadar pa so imeli z domobranskimi enotami opraviti nemški častniki, in to ni bilo tako redko, predvsem v šolah in na tečajih, pa so jih le-ti pozdravili s »Kompanie Heil«, slovenski odzdrav pa je ostajal enak.⁵⁸²

V sklop besednega identitetnega sistema spadajo tudi domobranske pesmi, ki so bile po svoji vsebini še pomembnejše od pozdravljanja. Pri tem posebej izstopa vprašanje t.i. domobranske himne, saj ima poseben pomen pri vzpostavljanju občutkov pripadnosti in istovetenja. Tudi himna naj bi ponazarjala vzroke za nastanek domobranstva in hkrati cilje njegovega boja. Uradne himne Slovensko domobranstvo pravzaprav ni imelo, čeprav se v virih določene pesmi pogosto označujejo kot take. Taka je bila prva domobranska pesem, ki jo je jeseni 1943 pripravil Ljenko Urbančič, zanjo je sam napisal besedilo, za napev pa je vzel kar pesem bivših orjunašev. Prav ta je postala nekakšna neuradna domobranska himna, naslavlјali so jo »Pesem Slovenske domobranske legije« ali na kratko kar »Domobranska«. V praksi je domobrancem rabila bolj za koračnico, napisana je bila v stilu marša, pričenjala pa s stihom »Legionarji, domobranci, svojo zemljo ljubimo«. Podobno se je uveljavila tudi »Himna legionarjev« Tineta Debeljaka, ki je bila znana tudi pod drugimi naslovi. Seveda pa se je kot edina prava himna prepevala zgolj »Naprej zastava slave«, kot značilne slovenske in domobranske pesmi pa še »Hej Slovenci«, »Oče, mati, bratje in sestre« in druge

⁵⁸¹ ARS II, AP, fasc. 275/II, Krenerjev dopis poveljniku 1. šolske skupine 27. 12. 1943; fasc. 17/II, Krenerjev dopis št. 478, 2. 11. 1943; fasc. 16/II, Krenerjeva naredba št. 5, 22. 1. 1944; prav tam, Krenerjeva naredba št. 29, 28. 12. 1943; Stane Buda, 24. četa na Igu. Tabor 1974, št. 8, str. 196.

⁵⁸² ARS II, AP, fasc. 276/IV, Krenerjeva naredba št. 24, 14. 12. 1943; Stane Buda, Četništvo in domobranstvo. Tabor 1978, št. 1-2, str. 11.

znane ali neznane pesmi, ki so jih prilagodili domobranskemu duhu. Poveljniki so domobranci seveda vzpodbujali k petju, posebej med pohodi ali mimohodi po ulicah, kot je pač navada pri vseh vojskah.

Pri razširjanju in popularizaciji omenjenih pesmi, posebej koračnic, pa je pomembno vlogo imela tudi domobranska godba. Domobranski štab je skrbel za izdajanje pesmaric, organizirali so priložnostne pevske zборе iz domobrancev. Toda pri tistih pesmih, ki so jim pripisovali značaj himne, je prihajalo tudi do t.i. zlorab. Domobransko poveljstvo je namreč moralo večkrat ugotavljati, da domobranci te pesmi prepevajo ob povsem neprimernih priložnostih in na neprimernih mestih. Že oktobra 1943 je inšpektorat zato prepovedal petje pesmi »Hej Slovenci«, oziroma jo je dovoljeval peti le ob posebnih, svečanih priložnostih, februarja naslednjega leta pa je štab prepovedal petje himne v gostilnah, ker se je dogajalo, da so jo vinjeni domobranci vsiljevali tudi drugim gostom, kar po splošni oceni sploh ni koristilo domobranski stvari.⁵⁸³

Navzočnost in delovanje Slovenskega domobranstva sta bila vidna tudi na nekaterih drugih področjih javnega življenja. Značilni so bili npr. napisi na potniških vagonih ali samo oddelkih, da smejo v njih potovati samo domobranci. To je veljalo za vse vlake proti Trstu, Vrhniki in Grosupljemu. Slovensko domobranstvo je razpolagalo tudi z omejenim voznim parkom, predvsem tovornjaki, na njih pa so bile v uporabi improvizirane registrske tablice, npr. »Slov. D. 56«.⁵⁸⁴

Za oznako svoje pripadnosti in za potrditev svoje identitete so imeli domobranci dvoje pripomočkov. Prve so bile t.i. legitimacijske tablice, ki so služile zgolj osebni identifikaciji, predvsem v primeru smrti ali ranjenosti. V bistvu so bili to navadni lističi z osnovnimi osebnimi podatki posameznega domobranca, zavarovani so bili v pločevinastih ščitnikih, ki jih je vsak pripadnik Slovenskega domobranstva nosil v notranjem desnem žepu bluze, skupaj z zavojem prve pomoči.⁵⁸⁵ Druga, važnejša in bolj javno uporabna oblika so bile domobranske izkaznice. V začetku so imeli domobranci le nekakšne začasne legitimacije oziroma potrdila, že sredi oktobra 1943 pa je Organizacijski štab zaprosil Rösenerja za odobritev izdaje »vojaških knjižic za domobranci«. Poveljniki enot so morali zato za vsakega domobranca izpolniti matični list ter ga skupaj s sliko

⁵⁸³ Ljenko Urbančič, Ob rojstvu Slovenskega domobranstva. Slovenski obzornik v Avstraliji 1975, št. 1, str. 15, 16; Tine Debeljak, Slovenski narod in simboli njegove narodnosti in državnosti. Zbornik Svobodne Slovenije 1971/1972, str. 157; Stane Buda, Četništvo in domobranstvo. Tabor 1978, št. 1-2, str. 11; Pesem Slovenske domobranske legije. Slovenski dom 30. 9. 1944; ARS III, Rupnikov proces, št. 1282, Pesem SDL z notami; isto, NUK, rokopisni oddelek, št. 44624; Domobranci pojemo, Trst 1944, NUK, rokopisni oddelek, št. 47547; Naprej zastave slave, št. 2, 15. 11. 1943; ARS II, AP, fasc. 298/III, dopis inšpektorata 17. 10. 1943; fasc. 16/II, Krenerjevi naredbi št. 6, 9 (26. 1. 1944, 5. 2. 1944); fasc. 272/I, domobranske pesmi; Tine Debeljak, Naša himna. Spominski list I. častniškega in II. podčastniškega SS tečaja Slovenskega domobranstva, NUK, rokopisni oddelek, št. 49182.

⁵⁸⁴ ARS II, AP, fasc. 17/III, Krenerjev dopis št. 16752, 4. 8. 1944; Slovensko domobranstvo, št. 5, 28. 9. 1944, fotografije.

⁵⁸⁵ ARS II, AP, fasc. 58/I, Krenerjev dopis poveljniku 61. čete 31. 3. 1944.

poslati Organizacijskemu štabu, ki je potem na podlagi teh podatkov izdal izkaznice. Moštvu so jih po enotah pričeli razdeljevati novembra, toda tudi pri tem v domobranstvu ni prišlo do popolnega reda in tako štab nikdar ni imel popolne evidence nad stanjem. Ker so novinci vstopali v domobranstvo skoraj do konca, je moral Krener tudi do konca ugotavljati, da poveljniki sploh ne pošiljajo ali pa le z zamudo matične liste za izdajo izkaznic. Podobne probleme je imel štab tudi z nerednim pošiljanjem izkaznic odpuščenih ali padlih domobrancev. Podatke o izkaznicah, ki so bile izgubljene ali pa so predvidoma padle v roke partizanov, je Organizacijski štab, kot že rečeno, javno objavljati ter jih razglašati za neveljavne.⁵⁸⁶ Izkaznice in njihove številke so bile pomembne tudi v zvezi s pobegi, ko so za pobeglimi izdajali tiralice. Ob vsem tem pa je bilo vidno, da vsi domobranci hkrati nikdar niso imeli svojih izkaznic, kar je bilo morda tudi posledica dejstva, da so jih nekateri le izgubili. Podpolk. Krener je namreč že decembra 1943 poudaril, da dvojnikov izkaznic štab ne bo izdajal. Morda pa je bil vzrok tudi v tem, da je Krener poveljnikom hkrati naročil, da naj legitimacije izdajajo le zanesljivim domobrancem.⁵⁸⁷ Te domobranske izkaznice so bile v bistvu tridelni kartoni, ki so se s prepogibanjem oblikovali v običajno velikost. Bile so turkizne barve ter dvojezične, slovensko-nemške. Na naslovni strani je bil črn kranjski orel ter zaporedna številka. Na notranjih straneh so bili osebni ter službeni podatki imetnika s fotografijo in podpisom, suhim žigom Organizacijskega štaba in Krenerjevim podpisom. Na zunanji strani so se vpisovala službena mesta oziroma premestitve. Toda vsako izkaznico je moral prej odobriti Aufbaustab, zato je bil v vsaki tudi njegov žig ter podpis stotnika Schumacherja oziroma njegovih naslednikov. Domobranske izkaznice so bile uporabne tudi pri prehodu ljubljanskih blokov, se pravi kot dovolilnice, ki jih je sicer izdajalo nemško mestno poveljstvo.⁵⁸⁸

V celoti gledano je bil identitetni sistem Slovenskega domobranstva razmeroma reven, kar še posebej velja za uniforme. Pri tem je bilo pač odločilno dejstvo, da domobranske uniforme kot take sploh ni bilo, da ni bila posebej izdelana za domobranstvo, da je bilo skoraj vse, kar so domobranci oblekli, tujega izvora in kroja. Tudi oznake, ki so jih nosili na uniformah, so bile omejene na najnujnejše, še najbolj je bil pri tem izdelan sistem označevanja činov, zelo malo pa je bila izražena možnost uporabe raznih našitkov, ovratnih zrcal ipd. Pri tem se je zelo poznalo, da domobranstvo ni imelo ne odlikovanj in ne značk. Imelo pa je vse osnovne oznake in simbole in pri teh je treba reči, da so bili vsi slovenskega nacionalnega ali vsaj pokrajinskega značaja, se pravi grb, zastava in iz njiju

⁵⁸⁶ ARS II, AP, fasc. 274/II, Krenerjev dopis 19. 10. 1943; fasc. 277/II, Krenerjev dopis poveljniku šolskega bataljona št. 1591, 1. 12. 1943; fasc. 16/I, Krenerjeva naredba št. 25, 21. 12. 1943; fasc. 284/I, Krenerjeva naredba št. 23, 25. 5. 1944; fasc. 284/II, Krenerjevi naredbi št. 40, 42 (21. 8. 1944, 30. 8. 1944).

⁵⁸⁷ ARS II, AP, fasc. 277/II, Krenerjev dopis št. 1591, 1. 12. 1943.

⁵⁸⁸ ARS II, AP, fasc. 277/IV, Krenerjev dopis št. 742, 20. 1. 1944; domobranske izkaznice v fasc. 23/II in fasc. 300/II.

oblikovana kokarda. Šlo je torej za kombinacijo nacionalnih in pokrajinskih znakov. Tako je tudi četniški vodja major Karel Novak v poročilu Draži Mihailoviću napisal, da domobranci nosijo »slovenske oznake in slovenske zastave«. Na uniformah domobranci niso nosili nobenih nemških oznak ali okraskov, vsaj uradno ne, tudi ne znanega stiliziranega orla z razpetimi krili, to je t.i. Hoheitsabzeichen, ki so ga imele nekatere kolaboracionistične enote v vzhodni in zahodni Evropi, da o tujih prostovoljcih v SS niti ne govorimo.⁵⁸⁹ V tem formalnem pogledu so voditelji in pokrovitelji Slovenskega domobranstva imeli do neke mere prav, ko so trdili, da gre za slovensko narodno vojsko. Če pa je to držalo tudi v pogledu njihove subjektivne ocene, pa je ob koncu vojne prišlo do določenih absurdnih položajev. Slovensko domobranstvo je bilo že pred 3. majem 1945 ilegalno organizirano v Slovensko narodno vojsko ter se je vsaj psihološko pripravljalo na ločitev od Nemcev. 3. maja pa je protirevolucionarno vodstvo to vojsko vključilo v jugoslovansko kraljevsko vojsko pod vodstvom Draže Mihailovića in kralja Petra. Zato je v tistih dneh del častnikov Slovenskega domobranstva (SNV) zamenjal slovenske kokarde s kraljevskimi, domobranske epolette pa z jugoslovanskimi, ponekod pa naj bi to storilo tudi celotno moštvo posameznih enot. Toda drugi so se temu upirali, kajti stali so na stališču, da je zanje na prvem mestu narod, šele na drugem država. Toda, na Vetrinjskem polju, sredi prvega in zadnjega zbirališča Slovenske narodne vojske, ni zaplapolala slovenska, temveč jugoslovanska zastava, podobno kot naj bi že septembra 1943 na gradu Turjak.⁵⁹⁰ Kljub vsemu pa je za konec treba dodati, da se je med domobranci opažalo tudi nošenje raznih nemških znakov, seveda povsem samovoljno in neuradno. Posebej so bili »priljubljeni« znaki nemških planinskih enot. General Krener, tedaj poveljnik Ljubljanske divizije SNV, jih je dokončno prepovedal šele 22. maja 1945 v Vetrinju.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Pri nas so ta znak nosili pripadniki gorenjskega domobranstva in to na levi strani svojih planinskih čepic. Glej ARS II, AP, fasc. 1/I, okrožnica Ericha Dichtla vsem enotam Gorenjskega domobranstva 4. 12. 1944.

⁵⁹⁰ Stanko Kociper, Zgodovinopisje in zgodovina. Tabor 1974, št. 8, str. 214, 215; Stane Buda, Spomini na Slovensko domobranstvo. Tabor 1972, št. 11–12, str. 311; Isti, Zaton Slovenskega domobranstva. Smer v slovensko državo, št. 83, oktober-december 1979; Florijan Slak, Naš umik in naša usoda. Tabor 1965, št. 9, str. 199; AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, 4/1–5, poročilo Karla Novaka Draži Mihailoviću 17. 2. 1944; ARS III, OK VOS Kočevje poroča CK VOS 20. 1. 1944, št. 221. Po tem poročilu so imeli ujeti britanski padalci domobranci za četnike, misleč, da imajo na kokardah jugoslovansko zastavo.

⁵⁹¹ AVZI, Komanda Slovenije, Ljubljanska divizija SNV, šk. 274, 1–5, naredba generala Krenerja št. 3, 22. 5. 1945.

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO IN NEMŠKI OKUPATOR

Statut Slovenskega domobranstva

Z vidika nemške okupacijske oblasti je organizacija domobranstva postala dokončno uradno uveljavljena ter javno »priznana« šele v začetku decembra 1943, ko je bila objavljena Rainerjeva odredba o vzpostavitvi domobranskih oddelkov v operacijski coni »Jadransko primorje«, z nemškim izrazom poimenovanih kot »Landeseigene Selbstschutzverbände«. Seveda je pri tem šlo tudi za legaliziranje in pravno potrjevanje deloma že čisto konkretnega dejanskega stanja, se pravi tudi Slovenskega domobranstva, ki je v določenih oblikah obstajalo in delovalo že od konca septembra. Zato, kot bomo še videli, tudi iz določenih formalnih razlogov, zadnji člen omenjene Rainerjeve odredbe določa, da le-ta stopa v veljavo za nazaj, namreč od 1. oktobra dalje. Tudi na Primorskem je od srede novembra dalje domobranstvo vsaj v organizacijskih povojih že obstajalo. Nekaj besed smo problemom v zvezi s pravnim statusom ter dokončno ustalitvijo organizacije Slovenskega domobranstva že namenili. Pri tem ni šlo samo za t.i. dejansko stanje in materialne probleme, temveč tudi ali celo predvsem za proces pravnega kodificiranja domobranstva kot posebnega subjekta znotraj nemškega okupacijskega sistema. Prav to je v določeni meri dokončno uravnavala omenjena Rainerjeva odredba. Toda vodstvo Slovenskega domobranstva ter ostali protirevolucionarni subjekti niso mogli biti zadovoljni zgolj s to splošno odredbo. Zahtevali so vzpostavitev pravnega »sistema« za Slovensko domobranstvo kot tako, se pravi izrecno zanj, določene osnovne določbe oziroma kar statut, ki bi posebej določal osnovne naloge in načine uporabe domobranstva in bi hkrati pomenil nekakšno pravno varnost za Slovensko domobranstvo v celoti kot tudi za njegove pripadnike kot posameznike. V določeni meri je bilo s temi problemi povezano temeljno vprašanje v zvezi z značajem Slovenskega domobranstva – namreč, ali je le-to organski del nemške policije ali celo vojske, ali pa je relativno samostojen subjekt in npr. posebne vrste policije, ki je sestavljena samo iz domačinov določene pokrajine ter je njena individualnost izvirna, izhajajoča iz domačih slovenskih razmer in vzrokov ter je nemški policiji le dodeljena (beige-

ordnet). Formalno je sicer v upravnem pogledu lahko sestavni del nemške policije, toda hkrati je predvsem z vidika vzrokov svojega nastanka in svoje sestave neke vrste slovenska narodna vojska.

Ugotovili smo že, da je Rösener kot njegov vrhovni poveljnik domobranstvo dejansko priključil sistemu nemške policije, predvsem kar zadeva (vrhovno) poveljevanje, oskrbovanje in razpolaganje, toda hkrati je na podlagi zgoraj omenjenega tudi razvidno, da Slovensko domobranstvo ni zgolj običajen del nemške policije oziroma njej dodeljena formacija, ne le zato, ker je bilo sestavljeno samo iz Slovencev, temveč predvsem zaradi specifičnosti pogojev in vzrokov njegovega nastanka in s tem v zvezi razglašanih ciljev – to je predvsem boja proti komunizmu na slovenskih tleh. Z vidika teh izhodišč izhaja tudi možna razprava o bistvu in značaju Slovenskega domobranstva, tudi z vidika mednarodnega vojnega prava, o čemer pa bomo nekaj rekli kasneje.

V zvezi s tem so posamezni odločilni dejavniki že v fazi nastajanja Slovenskega domobranstva dajali različne ocene, njihovo ravnanje pa je v precejšnji meri bilo odvisno prav od teh ocen. Rainer in še posebej Rösener sta poudarjala policijski značaj domobranstva in tudi njegovo čimbolj vsestransko vključenost v organizacijo nemške policije in pri tem ni bilo povsem brez pomena, da so se takrat za domobranstvo pojavljali različni, čeprav sorodni nazivi. Po drugi strani pa sta z raznimi odloki in povelji hkrati le priznavala individualnost domobranstva ter njegove posebnosti. Slovenski protirevolucionarni dejavniki in subjektivno verjetno tudi večina pripadnikov Slovenskega domobranstva so le-to imeli za slovensko narodno vojsko, ki kot »sredstvo« in okvir za svoj nastanek ter delovanje uporablja mehanizme nemške okupacijske uprave, nemško policijo, enostavno povedano – nemško pomoč. »Generično« posebnost domobranskih oddelkov je dejansko priznaval vrhovni komisar, na kar kaže določba v njegovi odredbi z 29. novembra 1943, po kateri je v operacijski coni »Jadransko primorje« zahtevi po vojni službi možno zadostiti s služenjem v teh domobranskih oddelkih poleg npr. v nemški policiji. Ti dve formaciji torej takrat in kasneje obstajata ena poleg druge, se navajata ločeno, pa čeprav je domobranstvo nato po svojem poveljstvu, preskrbi, urjenju in razpolaganju vključeno v sistem te nemške policije in v določenih pogledih posredno celo v SS. Jasno je, da za nemške oblasti ni bilo racionalno in verjetno tudi ne dopustno, da bi za tako razmeroma zelo maloštevilno »tujo« formacijo vzpostavljali celotno organizacijsko piramido. V času, ko so bili posamezni deli Slovenske domobranske legije še pod poveljstvom in »Einsatzem« nemške vojske, je Rösener napovedal, da bo v prihodnje organizacija Slovenskega domobranstva, ki ga namerava vzpostaviti v Ljubljanski pokrajini, šla prek policije in v okviru policije.⁵⁹² Pri oblekah so bile s Himmlerjeve strani predvidene nemške policijske uniforme itd. Po drugi strani pa je bilo Slovensko domobranstvo samo organizirano na precej specifičen način in lahko rečemo, da je imelo značaj tako vojaške formacije – vojske kot tudi policije.

⁵⁹² ARS II, AP, fasc. 69/II, Rösenerjev dopis 26. 10. 1943.

Pri vsem tem je nesporno, da Slovensko domobranstvo z vidika načrtov nemških okupacijskih oblasti in še toliko manj z vidika prizadevanj slovenskih protirevolucionarnih dejavnikov ni bilo zamišljeno kot »navaden« in brezizrazen del nemške policije. Iz tega je izhajalo že omenjeno vprašanje nujne formalne in pravne ureditve značaja in položaja domobranstva. To naj bi se po splošnem mnenju zgodilo s sprejetjem posebnega statuta za Slovensko domobranstvo. V njem naj bi bile zaobsežene vse bistvene značilnosti in predvsem naloge in pristojnosti te slovenske formacije, s tem pa tudi stopnja samostojnosti oziroma odvisnosti v odnosu do nemških oblasti, skratka pravni in tudi dejanski status. Nanj bi se tako slovensko protirevolucionarno vodstvo lahko sklicevalo ob vprašanju avtonomije in drugih pravic tako za celotno formacijo kot tudi za posamezne pripadnike, po drugi strani pa bi bil statut tudi poglobljena »referenca« za nemške oblasti ob sklicevanju na dolžnosti in odgovornost npr. častnikov Slovenskega domobranstva. Za domobrance kot posameznike naj bi zadevna ureditev pomenila predvsem jamstvo za konkretne, predvsem materialne zadeve – npr. za plače, družinske podpore, invalidnine ipd. Druga stvar je bilo vprašanje statusa domobranstva kot celote, kot posebnega subjekta v odnosu do nemškega okupacijskega sistema. To je bilo pa že izrazito politično vprašanje, čeprav seveda ne povsem brez praktičnih plati. Iz povedanega je tako že jasno, da so bile za protirevolucionarne dejavnike pristojnosti Slovenskega domobranstva tudi politično vprašanje v tem smislu, da, čim večja je samostojnost domobranstva, večja je samostojnost slovenske narodne vojske, kar pomeni večje pravice in večjo avtonomijo za slovenski narod v celoti. Ob tem je seveda logično, da je šlo omenjenim dejavnikom predvsem za tak status Slovenskega domobranstva, ki bi omogočal največjo možno učinkovitost v boju proti partizanom. Pri tem smo priča avtomatičnemu enačenju: bolj samostojno domobranstvo je tudi bolj učinkovito v boju proti partizanom. Nesamostojnost oziroma večja podrejenost Nemcem naj bi po eni strani omejevala svoboden priliv prostovoljcev v domobranske vrste, po drugi strani pa naj bi večja vpetost v nemške strukture in večja odvisnost od nemškega poveljevanja domobranstvo ovirala tudi v čisto vojaški, bojni učinkovitosti. Pri tem pa gre pri prizadevanju za domobranski statut omeniti tudi vprašanje političnega vpliva znotraj same vojaške formacije. Tudi s tem je moč razložiti vztrajnost zahtev npr. Protikomunističnega odbora po ureditvi statusa Slovenskega domobranstva, in to že od samega začetka. Konec septembra 1943 je podčrtal, da je treba »izdati formalno uredbo o ustanovitvi poveljstva Slovenske domobranske legije in določiti kompetence« ter kasneje, »izide naj uredba o organizaciji Domobranstva«. ⁵⁹³

Po drugi strani pa nam ni znano, da bi se tudi general Rupnik zavzemal za podobno uredbo, kar ni povsem logično, če vemo, da si je prav on po lastnih besedah prizadeval iz Slovenskega domobranstva napraviti elitno narodno vojsko oziroma »po vojaških pravilih zgrajeno deželno brambo« ter naj bi odklonil

⁵⁹³ ARS III, Šmajd, sklepi Protikomunističnega odbora 26. 9. in 30. 9. 1943, št. 2334, 2338.

»ponudbo« o organiziranju nemškimi četami dodatne pomožne policije. V tem je nekaj nelogičnega, toda v takem položaju se pogosto najdemo, če primerjamo sodobno dokumentacijo ter poznejše izjave zgodovinskih akterjev.⁵⁹⁴ Po drugi strani pa je podpolk. Krener, ki se je v začetku dogovarjal o vzpostavitvi domobranstva mimo Rupnika, od polk. Petersdorffa dobil obljubo, da bo Slovensko domobranstvo imelo tudi lasten statut, ker pač ni bilo zamišljeno »kot formacija nemške vojske«.⁵⁹⁵ Toda pojmi o značaju domobranstva tudi znotraj Organizacijskega štaba še nekaj časa vsaj formalno niso bili razčiščeni, saj je npr. vodja sodnega odseka stotnik dr. Alfonz Cepuder nekako januarja 1944 v orisu bistva in »zgodovine« domobranstva, namenjenem nadpor. dr. Resku, zapisal, da je Slovensko domobranstvo »ein landeseigener Selbstschutzverband« in kot tako dodeljeno k policiji, pri čemer je to deželna zaščitna formacija in je tako samostojna, kar po njegovem izhaja iz že večkrat omenjene Rainerjeve odredbe, ki jo, mimogrede omenjeno, napačno datira z 29. oktobrom.⁵⁹⁶

Statut, ki ga je Krenerju obljubil načelnik Rösenerjevega štaba, se je tedaj v protirevolucionarnih krogih očitno enačil s pričakovano uredbo oziroma naredbo o (ustanovitvi) domobranstva. Po vsem sodeč, je že čez nekaj dni ta štab sestavil načrt take uredbe, ki je v slovenskem prevodu bila naslovljena kot »Naredba o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini«. Predvideno je bilo, da bi jo potem, ko bi se vsi z njo strinjali, podpisal dr. Rainer. V diskusijah, ki so ob tem potekale v začetku oktobra, se pojavlja trditev, da je to naredbo že podpisal vrhovni komisar, kar pa je bilo zelo malo verjetno. Na koncu naredbe, ki jo poznamo le v slovenskem prevodu, je bil kot kraj izida naveden Trst, predviden pa je bil tudi prostor za datum ter podpis vrhovnega komisarja. Nobena od teh dveh »rubrik« pa ni bila izpolnjena! Če bi bila naredba v resnici že uradno izdana in podpisana, bi bilo seveda logično, da se to navaja tudi v prevodu oziroma prepisu. Iz tega z veliko verjetnostjo lahko sklepamo, da gre pri tem dokumentu le za načrt oziroma osnutek in tako je treba razumeti tudi pripombe, ki so se na ta dokument nanašale. To je pravilno zapisal dr. Albin Šmajd 19. oktobra, ko je Protikomunistični odbor razpravljal o tem problemu. Osnutek ima trinajst členov, od katerih pa le prvi trije zadevajo splošni značaj in naloge Slovenskega domobranstva, ostali pa se ukvarjajo predvsem z oskrbo in finančnimi zadevami. Prvi člen tako pravi, da se »v Ljubljanski pokrajini zaradi pobijanja komunističnih tolp in vseh onih, ki se z orožjem v roki upirajo javnemu redu in varnosti, ustanovi domobranstvo z imenom Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini«. Drugi člen določa, kdo sestavlja domobranstvo, namreč v Ljubljansko pokrajino pristojni moški slovenske narodnosti od 18. do 35. leta, ki so sposobni za vojaško službo in ki se prostovoljno prijavijo. Dolžina obveznega službovanja

⁵⁹⁴ Stanko Kociper, Ustanovitev in žaloigra Slovenskega domobranstva. Tabor 1970, št. 7, str. 174. Glej tudi Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo ter Tine Debeljak, Zapiski ob robu k dobi pred 20 leti. Zbornik Svobodne Slovenije 1967, str. 97.

⁵⁹⁵ Rožman III, 765.

⁵⁹⁶ ARS II, AP, fasc. 279/I, pismo dr. Cepudra dr. Resku, brez datuma.

še ni bila določena. Važen je bil tretji člen, ki določa, da je poveljnik Slovenskega domobranstva pristojni višji SS in policijski vodja (Rösener!), »čigar štabu je dodeljen častnik Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, ki je odgovoren za izvršitev organizacijskih ukrepov«. 12. člen nato določa, da se stroški za opremo, oborožitev (!), prehrano, plače itd. krijejo iz proračuna pokrajinske uprave, končno pa 13. člen napoveduje, da izvršilne odredbe k tej naredbi izda šef pokrajinske uprave po odobritvi vrhovnega komisarja.⁵⁹⁷

Ta osnutek, katerega nemški izvor je nesporen, je bil predložen domobranskemu štabu, ki je ugotovil, da so v njem »nerodne napake«, ter je k temu dal konkretne pripombe in dopolnila, vendar ni bilo veliko upanja, da bi bile pripombe upoštevane, saj je bil proti temu general Rupnik, ki je po besedah članov štaba prvotno besedilo sprejemal brez ugovora. Častniki so upali, da bodo nekatera dopolnila upoštevana vsaj delno, predno bi bila naredba objavljena. Pripombe so poslali generalu Rösenerju in tudi Protikomunističnemu odboru oziroma Šmajdu, ki so ga naprosili, da naj s svoje strani skuša vplivati na nemškega generala.⁵⁹⁸ Ne vemo ali je Šmajd resnično posredoval pri Rösenerju, vsekakor pa je sam ugotavljal, da je bil nemški general seznanjen s pripombami domobranskih častnikov. Po teh pripombah naj bi se v 1. členu dodalo, da sta »zaradi koordinacije varnostne službe« poveljniku Slovenskega domobranstva podrejena tudi upravnik slovenske policije ter poveljnik slovenskega orožništva, poleg tega pa naj bi se že na samem začetku določilo vsa temeljna obeležja domobranstva, kot so uniforme, zastave, oznake činov, uradni jezik ipd. Spremembe so predlagali tudi za 2. člen, in sicer, da Slovensko domobranstvo sestavljajo vsi sposobni slovenski moški, »ki so jih sprejela službena mesta«, iz česar je razvidno, da se tu ne poudarja posebej prostovoljna prijava v vrste domobranstva in se to lahko razume, da je možna tudi prisilna mobilizacija. Zelo pomembna je bila na novo predlagana inačica 3. člena, da namreč »Poveljnika Slovenskega domobranstva imenuje pristojni Višji SS in policijski vodja (na predlog predsednika Pokrajinske uprave), ki vrši nadzorstvo nad Slovenskim domobranstvom. V ta namen mu je dodeljen kot zvezni častnik častnik Slovenskega domobranstva«. Očitno so predlagatelji predvidevali čisto slovensko poveljstvo! Dopolnjen naj bi bil tudi 4. člen, po katerem bi vpoklicani pripadniki Slovenskega domobranstva obdržali svoja službena mesta, medtem ko bi se vpoklicanim dijakom in študentom dodatno omogočalo nadaljevanje študija itd.⁵⁹⁹

Razumljivo je, da Rösener takšnih dopolnil ni hotel sprejeti, saj je vztrajal pri tem, da obdrži poveljstvo domobranstva v svojih rokah, čeprav prek svojega štaba. Protikomunistični odbor je 19. oktobra sicer ugotavljal, da se je od vseh strani pritiskalo – očitno na Rösenerja – da bi čimprej izšla formalna uredba o domobranstvu, da pa so dobili častniki le omenjeni osnutek, nanj dali svoje

⁵⁹⁷ ARS III, Šmajd, Naredba o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, št. 2341-2; ARS II, AP, fasc. 274/II, isto.

⁵⁹⁸ ARS III, Šmajd, pismo domobranskega štaba Šmajdu 6. 10. 1943, brez podpisa, št. 2340.

⁵⁹⁹ ARS III, Šmajd, Pripombe k naredbi o ustanovitvi Domobranstva, brez datuma, št. 2343.

pripombe, toda uredba ni izšla, ne v prvotni obliki ne v novem, dopolnjenem besedilu. Slišali pa so se že glasovi, da Nemci ne bodo dali domobranstvu take avtonomije, kot so spočetka obljubljali. Pri tem je mogoče Šmajd mislil tudi na svoj razgovor z Rösenerjem 16. septembra ter na takratne generalove obljube, vendar je treba poudariti, da se je tedaj Rösener pomembnejšim obljubam izmikal, sploh pa vprašanje neposrednega poveljstva tedaj ni bilo izrecno postavljeno, seveda pa ga je kasneje protirevolucionarna stran pospešeno postavljala v ospredje. Tudi Krener v pogovorih s Petersdorffom ni neposredno zahteval slovenskega poveljstva, temveč le ohlapno »slovenske oficirje« in »poveljevanje v slovenščini«. Da pri protirevolucionarni strani v zvezi s pojmom in izrazom poveljstva nad Slovensko domobransko legijo ni bilo vse jasno, dokazuje tudi Šmajdova razlaga odstavitve polk. Kokalja z mesta inšpektorja, da je bil namreč »polk. Dvor razrešen kot poveljnik Domobranstva«, pri čemer je šel mimo še pred nekaj dnevi obstoječega Rupnikovega poveljstva!⁶⁰⁰

Pritisk na Rösenerja in druge nemške dejavnike sta izvajala predvsem Organizacijski štab ter Protikomunistični odbor, medtem ko je bil general Rupnik pri tem bolj zadržan. To je do neke mere presenetljivo, saj so določbe omenjenega osnutka naredbe pomenile zanj določeno izrinjanje s prizorišča. Mogoče je hotel reševati svoj prestiž na drugačen način, brez sporov z Rösenerjem. Res pa je, da je imel vsaj nekaj manevrskega prostora, če se tako izrazimo, v zadnjem členu naredbe, kjer mu je prepuščeno izdajanje »izvršilnih odredb«, seveda po Rainerjevi odobritvi.

Vodilni domobranski častniki pa so hoteli stvar pospešiti še na drugačen način ter so sami sestavili dokument z naslovom »Načrt pravilnika k statutu o ustanovitvi Slovenskega domobranstva«. Vanj so skušali vnesti del zgoraj obravnavanih pripomb na Rainerjev osnutek naredbe, ki naj bi veljal kot statut. Načrt se pričinja z določitvijo zastave, jezika, uniforme, znakov za čine, nadaljuje pa z opisom organizacije Slovenskega domobranstva, dodatnega pozivanja, činov, določitvijo prejemkov ipd. Po vsebini ta dokument v glavnem ustreza dopolnjenemu Rainerjevemu osnutku, po naslovu in nekaterih nadrobnih določbah pa je že različica predvidenih izvršilnih določb, ki naj bi jih izdajal Rupnik in ki so zadevale predvsem ureditev službenih in finančnih problemov pripadnikov Slovenskega domobranstva. Ta načrt pravilnika ni ohranjen v celoti, niti ni datiran, vendar lahko na podlagi predlogov, ki zadevajo oznake za čine, sklepamo, da je bil sestavljen konec oktobra 1943.⁶⁰¹ Tudi ta načrt ni bil sprejet, saj v razmeroma dobro ohranjeni dokumentaciji domobranskega štaba ni najti niti enega dokumenta, ki bi se skliceval na omenjeni pravilnik. Očitno se Rösenerjevi predstavniki oziroma on sam ter na drugi strani slovenski protirevolucionarni dejavniki niso mogli zediniti o tako pomembni zadevi, kot je bil statut Slovenskega domo-

⁶⁰⁰ ARS III, Šmajd, Slovenska domobranska legija, 19. 10. 1943, št. 2346; zapisnik razgovora z Rösenerjem 16. 9. 1943, št. 322; Rožman III, str. 765.

⁶⁰¹ ARS II, AP, fasc. 274/II, Načrt pravilnika k statutu o ustanovitvi Slovenskega domobranstva z dne...

branstva, da ne govorimo o problemu poveljstva, pri katerem Rösener, po vsem sodeč, ni dopuščal več nobene diskusije. Tako domobranski statut v tej »podrobnejši« predlagani različici sploh ni izšel, oziroma ga Rainer ni podpisal, ker zanj ni bilo osnovnega soglasja pri slovenskih dejavnikih. Tako je za nekaj časa ostajalo pri ugotovitvi Protikomunističnega odbora 19. oktobra, da namreč »tudi do danes še ni uredbe, temveč je vse le neko dejansko stanje«. ⁶⁰²

Kljub takim ugotovitvam je organizacija Slovenskega domobranstva, kot smo videli, potekala več ali manj pospešeno naprej. Seveda pa v začetku decembra 1943 zaradi znanih Rainerjevih odredb nikakor ni več mogoče govoriti le o nekakšnem »dejanskem stanju«, ne glede na to, da so te odredbe zadevale operacijsko cono »Jadransko primorje« v celoti. Pri tem naj ponovno podčrtamo pomen zadnjega (7.) člena iz odredbe z dne 6. decembra, da namreč le-ta stopi v veljavo za nazaj že od 1. oktobra dalje. Utemeljenost te določbe je izhajala iz že poudarjenih vsebinskih razlogov, poleg tega pa je imela tudi še izrecno formalno podlago. Gre za važno dejstvo, da je namreč Rainer dejansko že 1. oktobra izdal posebno odredbo o vzpostavitvi domobranskih oddelkov v operacijski coni, ki pa ni bila objavljena, temveč so se z njeno vsebino seznanili le nekateri odločilni dejavniki. Tako je Rösener njen prepis poslal 26. oktobra poveljstvu 1. oklepne korpuse, mestnemu poveljstvu v Ljubljani, generalu Rupniku, njegovemu nemškemu svetovalcu ter še policijskemu ravnatelju Hacinu. ⁶⁰³ V spremnem dopisu Rösener naslovnikom naznanja, da bo na podlagi te odredbe v Ljubljanski pokrajini vzpostavil Slovensko domobranstvo, ki deloma že deluje, bodisi v okviru Wehrmachta bodisi policije, kar smo že omenili. Rainerjeva odredba ima pet členov ter je skoraj istovetna s kasnejšo od 6. decembra, le da logično manjkata člen 3, ki govori o naredbi z 29. novembra, ter pravkar omenjeni člen 7. Že 1. oktobra je torej Rainer določil, da poveljstvo (»Befehlsgewalt«) nad domobranskimi enotami pripada v Ljubljanski pokrajini Rösenerju in da le-ta to poveljstvo izvaja v njegovem, Rainerjevem imenu! Tako je razumljivo, da so bila tedanja in kasnejša prizadevanja slovenskih dejavnikov po slovenskem poveljstvu nad domobranci, tudi če ne bi bilo posebnega Rösenerjevega vztrajanja, brez upanja na uspeh.

Vse pa se je vrtelo okrog problema statuta oziroma uredbe o Slovenskem domobranstvu. Posamezni subjekti, predvsem politični in vojaški – posebej je na to npr. opozarjal stotnik Vuk Rupnik – pa tudi upravni in gospodarski, so dolge mesece opozarjali med drugim na problem domobrancev oziroma uslužbencev, delavcev itd., ki so vstopili v domobranstvo. Šlo je namreč za njihov službeni in »finančni« status, vsi pa so pri tem ugotavljali, da uredba o »ustanovitvi in ureditvi Slovenskega domobranstva« še ni izšla in da morajo zato po svoje urejati status svojih odsotnih uslužbencev. Deloma je reševanje takih vprašanj pospešil predsednik pokrajinske uprave general Rupnik, ki je od oktobra 1943

⁶⁰² ARS III, Šmajd, Slovenska domobranska legija, 19. 10. 1943, št. 2346.

⁶⁰³ ARS II, AP, fasc. 69/II, Rösenerjev dopis 26. 10. 1943; prepis naredbe o vzpostavitvi domobranskih oddelkov v Operacijski coni »Jadransko primorje«, Trst, 1. okt. 1943.

dalje izdal nekaj odlokov oziroma okrožnic, s katerimi je urejal civilni status aktualnih domobrancev oziroma njihovo plačevanje. Del teh problemov je z začetkom leta 1944 prešel na nemško okupacijsko upravo, ki je prevzela financiranje domobranstva. Najprej se je za vse uslužbence štel, da so v Slovenskem domobranstvu na plačanem dopustu, to pa je odpadlo z uveljavitvijo Rainerjeve odredbe o izvajanju vojaške dolžnosti konec novembra 1943. Omenjene Rupnikove odloke in okrožnice lahko v bistvu uvrstimo med t.i. izvršilne določbe, ki jih je predvideval omenjeni načrt uredbe o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v začetku oktobra.⁶⁰⁴ Šlo je pač za praktične in življenjske zadeve, ki so bile v pristojnosti predsednika pokrajinske uprave.

S statutom za Slovensko domobranstvo tako do pomladi 1944 ni bilo nič. To dokazuje, da sta obe pogajalski strani vztrajali pri svojem, saj če bi ena stran bistveno popustila, bi ne bilo nobenega razloga več, da bi statut ne bil sprejet. Rainer ga je bil pripravljen podpisati že v začetku oktobra, seveda če bi bil narejen po njegovi (in Rösenerjevi) zamisli. Glavna »pomanjkljivost«⁶⁰⁵ njegovih odredb, ki jih je izdal do decembra, je bila predvsem v tem, da so zadevale celotno operacijsko cono ter domobranstvo na splošno in ne posebej Slovenskega domobranstva z njegovimi specifičnostimi. Prav to pa je želela in zahtevala slovenska protirevolucionarna stran. Sredi februarja 1944 je posebna delovna skupina Protikomunističnega odbora analizirala dotedanji razvoj in tedanje stanje Slovenskega domobranstva ter pri tem lahko le ponovno ugotavljala, da »statut za domobranstvo v Ljubljanski pokrajini, ki bi določno označeval pravice in dolžnosti domobrancev ter bil pravna osnova domobranstva, doslej še ni izdan«.⁶⁰⁵

V nekoliko spremenjenih okoliščinah pa je problem domobranskega statuta postal izrecno aktualen ponovno spomladi 1944, in sicer se je »združil«⁶⁰⁶ z vprašanjem domobranske prisege. Že marca je Rösenerjev štab od Organizacijskega štaba zahteval, da domobranci opravijo prisego. Tudi ta zahteva je spadala v sklop Rösenerjevih tedanjih prizadevanj, da omeji samostojnost domobranstva ter predvsem pristriže peruti Organizacijskemu štabu, ki je bil nato enostavno degradiran v t.i. organizacijski oddelek Schumacherjevega štaba, čeprav je seveda podpolk. Krener to dejstvo še nekaj časa pred javnostjo uspešno prikrival. Vzroki in okoliščine, ki so pogojevali nemško zahtevo po prisegi, so tičali še drugod, a o njih več kasneje. Omenjena zahteva je Krenerja prisilila, da je 12. aprila poslal Aufbaustabu odločno pismo, v katerem je Nemce spomnil na vse obljube iz septembra in oktobra 1943, namreč o svobodni uporabi slovenske zastave, slovenskega jezika, predvsem pa o slovenskem poveljstvu nad Slovenskim domobranstvom. Tudi statuta nismo dočakali, poudarja Krener, dogajale pa naj

⁶⁰⁴ ARS II, AP, fasc. 298/III, odredba poveljnika 3. bataljona št. 75, 30. 10. 1943; fasc. 21/I, zapisnik seje nadzorništva združenja denarnih in zavarovalnih zavodov 11. 2. 1944; Dokumentacija NOB pri Železniškem gospodarstvu Ljubljana, mapa I, zabeležka 3. 11. 1943.

⁶⁰⁵ ARS III, Šmajd, Poročilo o stanju domobranstva in protikomunistične borbe v Ljubljanski pokrajini, 16. 2. 1944.

bi se celo stvari v obratni smeri, da je namreč med domobranskimi enotami vse več t.i. nemških zveznih častnikov, ki vse bolj v svoje roke prevzemajo tudi poveljevanje, slovenske zastave so morali sneti, Organizacijski štab je degradiran v oddelek, poleg tega pa po Krenerjevih besedah prihaja tudi do nerazumljivega oviranja pri požrtvovalnem boju domobrancev, ki so že ogromno prispevali, ter ob tej priliki našteva dotedanje domobranske izgube. In sedaj, povzdigne glas Krener, se od nas zahteva prisega, ki poudarja le naše dolžnosti, o obljubljenih stvareh pa ni v njej ničesar. Poudarja, da se domobranci tudi brez prisega požrtvovalno borijo proti komunističnim banditom, kar so že mnogokrat dokazali. Če pa se že od njih zahteva prisega, pa se mora Slovenskemu domobranstvu, ne glede na to, da gre pravzaprav le za izpolnitev že danih obljub, podeliti ustrezen statut ter skupaj z njim ustrezne izvršilne določbe o že znanih stvareh, kot so zastava, jezik, poveljstvo ter svoboda akcije proti komunistom! Krener dodaja, da bi brez upanja na izpolnitev omenjenih obljub domobranstvo sploh ne moglo biti vzpostavljeno. V tem smislu mora kot najvišji odgovorni zastopnik domobranskih interesov zahtevati, da tudi v prisegi te obljube pridejo do izraza in da naj se takoj nato izda statut z izvršilnimi določbami, kot že rečeno. Zato predlaga drugačno besedilo prisega, ki naj se kot sestavni del smiselno vnese v statut. Brez statuta, končuje Krener, on osebno od pripadnikov Slovenskega domobranstva ne more in ne sme zahtevati prisega.⁶⁰⁶

Po tej odločni Krenerjevi spomenici, verjetno pa že pred tem, je prišlo med Organizacijskim štabom ter Aufbaustabom do pogajanj. Glavni predmet pogovorov je bila seveda prisega, toda sedaj je domobranska stran pristanek nanjo pogojevala s sprejetjem statuta, tako da je oboje nadalje predstavljalo skoraj neločljivo celoto. V resnici je šlo za prava pogajanja, saj se je Organizacijski štab zavedal negativnega političnega ter propagandnega odmeva prisega ter je zato hotel pri tem v zameno vsaj nekaj iztržiti, očitno statut s čim ugodnejšimi določbami. Po spominih podpolk. Vizjaka se je zadeva sklenila z Rösenerjevim ultimatom – »ali se prisega izvrši, ali pa se domobranstvo razpusti«. Krener je sicer moral popustiti, toda Rösener je »v zameno« ponudil statut ter tako vsaj formalno pristal na Krenerjevo zahtevo z dne 12. aprila, saj je šlo za statut, katerega sestavni del je bilo tudi besedilo zaprisege.⁶⁰⁷ Tako je podpolk. Krener 16. aprila 1944, štiri dni pred samo prisego, vsem podrejenim poveljnikom razposlal okrožnico, s katero jih obvešča, da bodo 20. aprila pripadniki Slovenskega domobranstva opravili prisego, ki jo predvidevajo »osnovne odredbe za vzpostavitev Sl. D.«. Tudi to Krenerjevo obvestilo po svoji formulaciji dokazuje, da je tedaj šlo predvsem za problem prisega, statut oziroma »osnovne odredbe« pa so bile pri tem le nekakšen okvir, za nemške oblasti verjetno izsiljen in zgolj nujno zlo.

⁶⁰⁶ ARS III, Rupnikov proces, Krenerjevo pismo Aufbaustabu 12. 4. 1944, št. 5578-9; Rožman III, str. 765.

⁶⁰⁷ Vizjak, str. 25.

Statut je zelo kratek in lakoničen, obsega le štiri člene, pa še od teh zadnja dva zadevata samo prisego. Glasi se:

»V duhu odredbe Vrhovnega komisarja od 6. decembra 1943 o ustanovitvi Narodnih zaščitnih oddelkov v operacijski zoni »Jadransko primorje« predpisujem sledeče:

1. Narodni zaščitni oddelki v Ljubljanski provinci se imenujejo Slovensko domobranstvo.

2. Slovensko domobranstvo se za vzdrževanje reda in varnosti bori v celi operacijski zoni »Jadransko primorje« in v kolikor bo potrebno v neposredno obmejnih krajih.

3. Slov. Domobranstvo polaga sledečo prisego: ...

4. Zgornja prisega se polaga ustmeno in se okrepi s podpisom. Vsi pripadniki Sl. Domobranstva morajo zgornjo prisego na pamet znati.⁶⁰⁸

Navedeni statut je po pričevanju podpolk. Vizjaka izdelal sodni odsek Organizacijskega štaba, dodatno ga je preučil pravni referent generala Rupnika, končno pa ga je podpisal general Rösener. Ne poznamo nemškega izvirnika, Rösenerjev podpis se sicer niti v prevodu ne omenja, vendar pa je že samo iz uvodnih besed razvidno, da gre za »predpis« generala Rösenerja. Izrecno je statut prinašal Slovenskemu domobranstvu zelo malo od tistega, kar je zahteval Krener. Prvi člen v bistvu le ugotavlja že dolgo izvršeno in samoumevno dejstvo, da namreč v Ljubljanski pokrajini domobranstvo obstaja in da se imenuje Slovensko domobranstvo. Toda to je bilo zdaj prvič uradno objavljeno in potrjeno od strani Rösenerja, čeprav le v območju domobranstva. Podpolk. Peterlin je ta člen razlagal tako, da je bilo iz njega razvidno, da je Slovensko domobranstvo samostojna celota, da se v njem uporablja slovenski jezik in da ima slovensko poveljstvo. Vsaj slednje je bilo dvomljivo, če imamo v mislih pojem poveljstva v vseh njegovih razsežnostih. Pomembnejši je 2. člen, ki označuje na kratko cilje in naloge domobranstva – to je boj proti partizanom – ter opredeljuje območje delovanja, geografski okvir, znotraj katerega izpolnjuje omenjene naloge. Iz formulacije, ki je v statutu, to lahko razumemo kot slovensko ozemlje. Po eni strani je sicer ozemlje operacijske cone obsegalo tudi neslovenska območja, po drugi strani pa bi »neposredno obmejne kraje« lahko razumeli kot sosednja območja na Štajerskem in Gorenjskem, tako da bi se nekako približali grobemu pojmu slovenskega ozemlja. Tudi podpolk. Vizjak je ta člen razlagal tako, da se po njem domobranstvo »drži« le slovenskega ozemlja ter s tem odpade bojazen pred uporabo domobranstva npr. na vzhodni fronti, o čemer se je tedaj govorilo. Druge zahteve in želje domobranskega štaba oziroma domobranskega »kroga« vsaj formalno v statutu sploh niso bile omenjene, se pravi, da niso bile »kodicirane«, kar pa seveda še ni pomenilo, da tem željam ni bilo ugodeno na

⁶⁰⁸ ARS II, AP, fasc. 17/I, Krenerjeva okrožnica št. 2392, 16. 4. 1944; Vizjak, str. 26; Stane Kos, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945. II. del, Buenos Aires 1991 (dalje Kos II), str. 121–2.

drugačen način. To zadnje je posebej vidno veljalo za razobešanje slovenske zastave in to prav na dan zaprisege. Nekatere zadeve so bile urejene s t.i. izvršilnimi določbami, druge pa so bile enostavno dopuščene ali pa se kot že uveljavljene in samoumevne sploh niso izrecno omenjale.⁶⁰⁹

Domobranska prisega

Tretji člen zgoraj navedenega statuta je torej določal, da domobranci polagajo prisego s naslednjim besedilom: »Prisegam pri Vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, SS četami in policijo proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomaga.«⁶¹⁰ Domobranci so nato 20. aprila opravili pravkar navedeno prisego. Le-ta je seveda tedaj in kasneje doživela velik odmev ter povzročila dolgotrajne diskusije političnega in moralnega značaja, in to pri vseh udeležencih tedanjih spopadov na Slovenskem in tudi širše. Poskušajmo zato obnoviti logično zaporedje vzrokov oziroma dogodkov, ki so privedli do tega pomembnega dejanja ter opisati njegove posledice.

Pravzaprav zaprisega vojaške ali temu podobne uniformirane oziroma civilne formacije ni nič nenavadnega. Običajno je namreč, da se njeni pripadniki s posebno zaobljubo ali zaprisego na slovesen ter moralno in tudi pravno zavezujoč način obvežejo k zvestobi, poslušnosti, ali potrdijo svojo pripadnost k tej formaciji oziroma strinjanje in istovetenje z njenimi cilji oziroma nalogami. Akt zaprisege ima dvoje jasno razvidnih plati – najprej ločimo njegov zunanji, manifestativni ali simbolični vidik in pomen, na drugi strani pa subjektivni vidik, se pravi osebno doživljanje in razlago vseh prizadetih. Pri slednjih ločimo dva osnovna subjekta, na eni strani so tisti, ki so prisegli, na drugi pa tisti, ki so akt zaprisege odredili ali v katerih »korist« je bila prisega izvedena. Ob tem je možna še nadaljnja delitev – na aktivne in pasivne subjekte, vendar bi bile to že prevelike podrobnosti. Omenimo zato zgolj še tisti pasivni subjekt, ki neposredno ali posredno izhaja iz besedila prisega, se pravi subjekt, ki so mu prisegajoči nekaj obljubili, skratka prisegli. Z drugimi besedami, potrebno je ločiti notranjo logiko in doživljanje prisegajočih ter na drugi strani logiko in hotenje zunanjih dejavnikov. Razlaga in predvsem nameni s prisego pri teh dveh subjektih niso nujno povsem istovetni, pri posameznih vidikih pa so si lahko tudi nasprotni. Pri pobudnikih prisega pa je seveda razumljiva težnja, da bi bilo subjektivno doživljanje pri prisegajočih istovetno z njihovimi cilji in interpretacijo prisega.

⁶⁰⁹ Peterlin, str. 29; Vizjak, str. 26; Slovenska zastava se dviga. Slovenec 20. 4. 1944.

⁶¹⁰ ARS II, AP, fasc. 274/III, Krenerjeva okrožnica št. 2392, 16. 4. 1944.

Tudi v razmerah med 2. svetovno vojno je bila zaprisega pripadnikov rednih oboroženih formacij nekaj običajnega. Podobno je veljalo za številne pomožne in kolaboracionistične enote, ki so se bojevale na strani ali v sklopu oboroženih sil nacistične Nemčije na vseh evropskih in celo afriških bojiščih, in to proti zavezniškim silam ali pa le proti odporniškim gibanjem na svojem nacionalnem ozemlju. Prav pri kolaboracionističnih formacijah pa trditev o običajnosti opravljanja prisega le ni absolutno točna, saj je moč opaziti, da je posebej v kasnejši fazi vojne prihajalo do izjem. Le-te so bile posledica različnega statusa okupiranih ozemelj in iz tega izhajajočega različnega statusa kolaboracionističnih enot, pa tudi iz različne politike in taktike nacističnih poveljujočih oseb, v našem primeru višjih SS in policijskih vodij. Videti je, da so praviloma »obvezno« morale zaprigrigati tiste tujerodne enote, ki so bile tako ali drugače vključene v »Waffen SS« – ob koncu vojne je bilo namreč med približno 900.000 pripadniki SS kar 200.000 tujcev. Prav te enote so neposredno ali vsaj posredno prisegale Adolfu Hitlerju. Podobno so prisegale kolaboracionistične enote, ki so pripadale manjšim narodom, poprej brez svoje države, in ki niso sedaj imele niti marionetne vlade – prisegale so zato domovini in »osvoboditelju Evrope«, kot se je izrazil Rösener. Enote, ki so imele neko svojo vlado, državo ipd., so prisegale svojim voditeljem in le izjemoma tudi Nemčiji oziroma Hitlerju, predvsem, kot že rečeno, če so bile vključene v SS. Vse to je seveda povezano z zelo pestro tipologijo kolaboracionizmov v Evropi, ki so se razlikovali po številnih kriterijih. Zato je za vsako našo gornjo trditev takoj mogoče najti tudi pomembne izjeme. Tako je npr. španska »Plava divizija« prisegla Hitlerju, ne oziraje se na obstoj španske države in njenega voditelja generala Francisca Franca. Francoska »Afriška falanga« je tudi prisegla Hitlerju, toda sklicujoč se obenem na zvestobo Pétainu, medtem ko so pripadniki 13. SS Handžar divizije nekako enakovredno prisegli Hitlerju in poglavniku Anteju Paveliću.⁶¹¹

Prav položaj na jugoslovanskem in slovenskem ozemlju je dobro ilustriral neenotnost in pestrost, ki je vladala v zvezi s problematiko priseganja kolaboracionističnih enot. Tudi tu so bili važni način in okoliščine nastanka določene formacije kot tudi njen odnos do nemške okupacijske oblasti. Četniki Draže Mihailovića, ki seveda niso bili pravi kolaboracionisti, so razumljivo kot pripadniki jugoslovanske kraljeve vojske prisegali kralju Petru II., oziroma ostajali pri že dani predvojni prisegi. Kralju Petru so prisegali tudi pripadniki Ljotičevega Zbora, čeprav je bil njihov kolaboracionistični značaj že dosti bolj razviden. Ustaši in hrvatski domobranci so prisegali Paveliću, muslimanski SS-ovci pa, kot že rečeno, tudi Hitlerju. Na Slovenskem pred kapitulacijo Italije pripadniki MVAC niso prisegali, kasneje pod nemško okupacijo pa prav tako ne pripadniki gorenjskega in primorskega domobranstva. Tu je očitno odločala politika pristojnega policijskega poveljnika, a tudi značaj in položaj posamezne formacije. Globočnik se

⁶¹¹ Neulen, str. 395–7; Mladen Stefanović, Zbor Dimitrija Ljotića 1934–1945. Beograd 1984, str. 151; Milan Borković, Kontrarevolucija u Srbiji 1. Beograd 1979, str. 170.

na Primorskem tega ni lotil, medtem ko je Rösener akcijo zapriseganja v Ljubljanski pokrajini izvedel, na Gorenjskem pa ne. Na Gorenjskem je namreč domobranstvo ostajalo na ravni nekakšnih vaških straž in med seboj zelo slabo povezanih postojank, podrejenih lokalnim poveljstvom Gestapa. Gorenjsko domobranstvo ni predstavljalo neke zaključene celote, ki bi dajala vtis neke slovenske narodne vojske. Njegov politični pomen je bil bistveno manjši od pomena domobranstva južno od Save. Tu, v Ljubljanski pokrajini, ima domobranstvo velik politični naboj, ki obstaja neodvisno od nemških oblasti. Če k temu dodamo še različno ilegalno delovanje in organiziranje znotraj domobranstva, potem je jasno, da so nemške oblasti imele Slovensko domobranstvo za neke vrste neznanko, ki ga le omejeno vojaško ali politično obvladajo in temu so deloma skušale odpomoči prav z zaprisego njegovih pripadnikov.

Najvišji nacistični funkcionar v Jadranskem primorju – vrhovni komisar dr. Rainer – po vsem sodeč, ni bil neposredno vpleten v pripravljanje domobranske prisega. Bil pa je s tem seznanjen in to seveda od generala Rösenerja. Tudi Rainer je menil, da je bila zaprisega tujih vojaških formacij v okviru nemških oboroženih sil običajna stvar ter pri tem poudaril, da so se njihovi pripadniki »podredili Führerju kot voditelju Evrope in kot taki prisegli njemu«. Po njegovem naj bi bila formulacija domobranske prisega podobna kot v »Waffen SS«, ves ceremonial pa naj bi seveda sprožil in izvedel Rösener.⁶¹² Po drugi strani je tudi sam Rösener po vojni kategorično zatrdil, da »vsak vojak, ki se bori pod kako komando, mora priseči in tako smo morali (sic! op. pisca) izvesti tudi prisego slov. DMB«. ⁶¹³ Poleg tega je pri odločitvi za prisego Rösener očitno imel v mislih tudi dejstvo, da je precejšen del domobrancev pravzaprav že prisegel, seveda kralju Petru, npr. častniki, uradniki, vsi, ki so pred vojno že odslužili vojni rok ipd., ter je hotel z novo prisego prejšnjo nekako izničiti. Ob tem si ni mogel kaj, da ne bi skušal diskreditirati tistih, ki so jim domobranci že obljubili zvestobo. To je z ostrimi besedami napravil v svojem govoru ob priliki same zaprisege. S prisego je hotel domobrance tesneje navezati na nemško stran, seveda predvsem na zunanji in simbolni ravni ter z vidika pravne in moralne odgovornosti, ki so jo s prisego prevzeli domobranci. Njihove intimne naravnosti pač takšen akt ni mogel dosti spremeniti, kolikor je bila omenjenim zunanjim določilom nasprotna. Slovesna prisega je bila neke vrste pritisk, s katero je nemški general hotel doseči med domobranstvom večjo disciplino, saj je po Vizjakovih besedah s tem dobil nekako polnomočje, da je domobrance klical na odgovornost. Skupaj s statutom je prisega pomenila neke vrste pravno osnovo, na katero se je bilo moč nato uradno in tudi javno sklicevati. S tem je bila dosežena nekakšna zunanja in uradna domobranska lojalnost in Nemci naj bi se tako zavarovali pred možnimi presečenji. Da tu ni šlo le za prazen strah, dokazujejo opozorila ljubljanskega vodstva nacistične stranke iz avgusta 1944, naslovljena na poveljstvo Ljubljane, v katerih

⁶¹² Rainer, str. 25.

⁶¹³ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2511.

poudarjajo možnost nelojalnega in sovražnega obnašanja domobrancev v primeru invazije oziroma konca vojne in to »kljub prisegi!«⁶¹⁴ Že omenjeno politično in ilegalno delovanje znotraj domobranstva je Rösener tudi izrecno navedel kot enega od razlogov za prisego in to dobesedno – »da bi odstranil razne vplive, sem domobranstvo zaprisegel.«⁶¹⁵ Ker je bila zaprisega pripadnikov vseh vojaških formacij nekaj običajnega oziroma kar pravilo, je Rainer v argumentaciji še dodal, da je bil Rösener general in da je zato hotel vojaško imeti vse popolnoma v redu!

Toda nad Slovenskim domobranstvom ali vsaj ob njem pa smo imeli še enega generala, ki bi hotel »imeti vse v redu«, namreč generala Rupnika. S tem prehajamo na precej razširjeno domnevo, da je pobuda za prisego izvirala ne od Rösenerja, temveč od slovenskega generala. Še pred tem pa je potrebno omeniti Rösenerjevo izrecno trditev, da so pobudo za prisego dale same domobranske čete oziroma domobranski štab.⁶¹⁶ Izraz »domobranske čete« v tej zvezi zveni zelo nedoločeno in ohlapno, zato bi kot bolj verjeten pobudnik zanj prišel v poštev domobranski štab oziroma domobranski častniki, kar bi bilo teoretično možno. Toda zaradi že omenjene prisega kralju Petru je praktično zelo malo verjetno, da bi kdo izmed častnikov prišel na tako misel, štab kot celota pa še manj, kar dokazuje argumentacija v Krenerjevem pismu 12. aprila, naslovljenem na Aufbaustab. Prav ta pa je pred tem za Rösenerja postal pravzaprav pravi domobranski štab in tako bi bilo možno, da je Rösener ob omembi štaba mislil na Aufbaustab. Toda tudi ta domneva je na majavih nogah. Pravzaprav je v Rösenerjevih izjavah najti nelogičnost – po eni strani zagotavlja, da je zaprisega normalna in obvezna, po drugi strani pa govori o pobudi s strani štaba, ob tem pa navaja še svoje vzroke za zaprisego. Nelogično in čudno bi bilo, da bi ob takem kontekstu domobranci ali njihovi častniki dajali pobudo za javno prisego, saj je bilo jasno, da jim bo škodovala, in so bili zato po nekaterih izjavah povečini tudi proti njej. Možno je seveda, da je bila taka »spontana« domobranska pobuda uprizorjena in organizirana, tako da je Rösener to formalno pobudo dobil, se je oprijel ter potem do konca izvedel. Vsaj nekateri pričevalci iz protirevolucionarnega tabora namreč uporabljajo podobno argumentacijo, čeprav je videti, da je tudi ta predvsem izraz medsebojnega obtoževanja med posameznimi emigrantskimi skupinami. Pri tem nekateri, ki dopuščajo možnost, da je pobuda za prisego kljub vsemu prišla iz domobranskih vrst ali vsaj proti-revolucionarne strani, to razlagajo pragmatično tako, da je šlo za edini namen, če je sploh prisega bila odvisna od domobranske strani, da se utrdi skupinsko zavest oziroma »esprit de corps«.⁶¹⁷ Za utrditev skupinske zavesti so bili seveda

⁶¹⁴ ARS II, nemški arhiv, fasc. 226/III, pismo člana NSDAP Liesenberga Standartenführerju Schimmelpfennigu 24. 8. 1944.

⁶¹⁵ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2519.

⁶¹⁶ Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana 1946 (dalje Proces), str. 118.

⁶¹⁷ Žebot, Neminljiva Slovenija, str. 302.

zainteresirani tudi Nemci, seveda za tako, ki bi delovala njim v prid! Druga razlaga, ki pobudo za prisego išče na slovenski strani, pravi, da je bil vzrok za prisego zgolj strah vodilnih na Bleiweisovi cesti – to je Rupnikove pokrajinske uprave, da se bodo s približevanjem konca vojne pobegi iz domobranstva v ilegalo vse bolj množili in da potemtakem izvirne nemške pobude sploh ni bilo, da je zrasla na »domačem« zelniku; ko pa je bila predložena Rösenerju, jo je ta sprejel in nato vztrajal na njeni uresničitvi. Rösener je bil še bolj kot Protikomunistični odbor zainteresiran za preprečevanje ilegalnih pobegov in je to, kot smo videli, poudarjal kot svoj motiv za prisego. Pri tem je zanimivo, da je avtor gornje hipoteze nihče drug kot Andrej Glušič, v letu 1944 eden vodilnih ljudi v Jugoslovanski vojski!⁶¹⁸

Glede vloge generala Rupnika pri domobranski prisegi poznamo nekaj pričevanj, na podlagi katerih bi lahko sklepali, da je bil on res njen pobudnik. Še najbolj »prizanesljiva« je trditev, da je bil formalni pobudnik sicer Rösener, toda Rupnik je idejo nato odločno podprl. S tem v zvezi gre omeniti predvsem pričevanje podpolk. Krenerja, ki se je po lastnih besedah že konec septembra 1943 skoraj sprl z Rupnikom, ki je že tedaj napovedal, da bodo domobranci morali iti na urjenje v Nemčijo ter da bodo morali tudi priseči. Krener je obojemu oporekal, prisegi predvsem zato, ker da so domobranci prostovoljci, ki so svojo požrtvovalnost pokazali že pred tem v vaških stražah. Pri pogajanjih s Petersdorffom naj bi se o prisegi sploh ne govorilo. Kljub vsemu je Rupnik ostajal pri svojem, čeprav se nato nekaj mesecev o tem ni govorilo.⁶¹⁹ Marca 1944 pa naj bi Rupnik spet pričel omenjati prisego, Krener ga je to pot prek svetnika Škulja skušal spet pregovoriti, a zaman. Nato naj bi dobil iz Rösenerjevega štaba prisego na odobritev. To zveni logično in izhaja tudi iz vsebine Krenerjevega pisma Aufbaustabu 12. aprila. Kljub temu pa pri ostalih navedbah ostaja vtis nelogičnosti in neprepričljivosti. K temu je treba dodati še že omenjene nasprotujoče si Rösenerjeve izjave, ki pa jih je sam Rainer postavil deloma na laž. Seveda pa je ob tem indikativno tudi tisto, česar Rösener ni povedal. Če bi bila pobuda za prisego Rupnikova, bi bilo logično, da bi Rösener po vojni to povedal, saj ni imel nobenega razloga, da bi to prikrival. Organizacija prisege je bila v kontekstu sodnega procesa obremenilno dejstvo, zato Rösener očitno tega ni skušal preložiti na Rupnika, ki je sedel poleg njega na zatožni klopi, temveč na manj oprijemljivo »domobransko moštvo« oziroma štab.

Tudi Rupnik svoje vloge pri prisegi v povojni preiskavi ali na procesu ni omenjal v tem smislu, pač pa je dejal, da je Rainer v decembru 1943 izdal »uredbo o zaprisegi vseh pomožnih policijskih trup«, nato pa še – »spomladi 1944 mi je Rösener predložil tekst prisege«.⁶²⁰ Če torej vzamemo zapisnike njegovih povojnih zasliševanj in izjav za zanesljive, potem se Rupnik sam pokaže kot

⁶¹⁸ Andrej Glušič, Črno-bela prisega. Klic Triglava, št. 341, oktober 1967, str. 12–13.

⁶¹⁹ Mirko Javornik, Še o Slovenskem domobranstvu. Tabor 1985, št. 11–12, str. 242; Miloš Stare, Leto 1945 – usoden mejnik. Zbornik Svobodne Slovenije 1965, str. 217; Rožman III, str. 764–5.

⁶²⁰ ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1981.

nezanesljiv pričevalec. V omenjeni Rainerjevi uredbi namreč o prisegi ni sledu, pa tudi sam Rainer je izjavil, da je bila to zgolj Rösenerjeva zadeva in je bil od njega zgolj obveščen. Na kraju je Rupnik v zvezi s prisego še izjavil, da so domobranski novinci prisegli konec leta 1944, dejansko pa se je to zgodilo konec januarja 1945! Krenerjeva izjava o tem, da je Rupnik marca 1944 spet pričel »navijati« za prisego, se sklada z Rupnikovo, da mu je spomladi Rösener poslal besedilo prisege. Če tega ne vzamemo dobesedno, bi lahko sklepali, da mu je Rösener tedaj sporočil, da bo domobranstvo zaprisegel. Rupnik je to vzel za dokončno in neizgibno dejstvo ter nato – kot pravijo drugi pričevalci – to »podprl s svojo avtoriteto«. Krener ga je pri tem nekako opravičeval, češ da je bil Rupnik vojak visokih moralnih kvalitete in je s prisego hotel doseči, da tudi domobranstvo ostane pri stari vojaški tradiciji in k temu vsekakor spada tudi zaprisega. Pri tem naj bi subjektivno pač hotel najboljši ipd.⁶²¹ To slednje bi lahko primerjali z že omenjeno Rainerjevo omembo Rösenerjevih motivov, da je namreč kot general hotel imeti v vojaškem pogledu vse stvari v redu.

Ob tem je vsekakor na kratko potrebno omeniti tudi pričevanju podpolk. Peterlina in Vizjaka. Nobeden od njiju seveda ne omenja pobude domobranskih čet niti štaba in tudi Rupnika ne, govorita le o Nemcih oziroma o Rösenerju. Rupnika je dodatno pri tem izvezal tudi njegov medvojni tajnik dr. Kociper, ki se naslanja spet na Rösenerjevo izjavo o pobudi čet oziroma štaba ter dodaja, da si je tudi Krener precej stvari izmislil, da ideja vsekakor ni bila Rupnikova, da je ni niti podpiral (!, op. pis.) in da je le »pogoltnil, kar so skuhal drugi«.⁶²²

Kar se tiče same pobude za prisego, lahko tako z veliko zanesljivostjo sklenemo, da je bila to stvar samega Rösenerja oziroma njegovega štaba. Rupnik je kot discipliniran vojak to pobudo podprl in vsaj javno ni izrazil do tega nikakršnih ugovorov. Drugo je bil seveda odnos domobrancev, njihovih častnikov ter Organizacijskega štaba do te pobude. Po vsej verjetnosti je konec marca 1944 Aufbaustab (pričevalci sicer govorijo kar o Rösenerju) Organizacijskemu štabu napovedal opravljanje prisege ter mu ob tem predložil tudi ustrezno besedilo. Prvotnega nemškega besedila ne poznamo, vsekakor pa je predlog sam, besedilo pa še posebej, v štabu naletel na odpor. O tem govore prav vsi viri slovenskega izvora, vključno s partizanskimi. Izjema je spet Rupnik, ki je po vojni prostodušno izrazil, da o kakih pogajanjih ali problemih na relaciji Organizacijski štab – Rösener glede zaprisege ničesar ne ve, da so prisegli vsi domobranci, le on ni prisegel.⁶²³ Tudi Rösener je poleg tega, kar smo že navedli, še dejal, da je bila tudi za Organizacijski štab prisega samoumevna, da ni nihče izražal zahteve po morebitni

⁶²¹ Rožman III, str. 766; Mikuž, Pregled III, str. 244. Franc Bajlec pa je v Vestniku 1962 stvari še bolj pomešal ob trditvah, da Nemci prisege niso zahtevali, da jo je Rösener dovolil šele po treh mesecih ter da naj bi on po vojni izjavil, da je besedilo dobil od Rupnika ipd.

⁶²² Stanko Kociper, General Leon Rupnik in domobranska prisega. Tabor 1968, št. 7, str. 172, 176; isti, Majav spomenik. Tabor 1978, št. 10–11, str. 265; isti, Kdo dela razdor? Tabor 1979, št. 3, str. 59–62.

⁶²³ Rupnik, str. 41; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1981.

spremembi besedila, kaj šele da bi samo prisego označeval za vprašljivo, skratka, nihče ni nič rekel, nič spremenil in nihče se ni upiral! Toda na drugi strani je Rainer izpovedal, da mu je Rösener predložil formulacijo zaprisege s pripombo, da so se nanjo v Ljubljani zedinili in da so bila v zvezi s tem predhodno neka pogajanja.⁶²⁴ Dodal je še, da pri tem sicer ni bilo nobenih težkoč, pri čemer pa je jasno, da jih Rainer niti ni mogel zaznati, če ga je o tem Rösener obveščal tako suhoparno. Kljub vsemu lahko iz gornjega sklenemo, da je ob problemu zaprisege takoj prišlo med Organizacijskim štabom in Rösenerjem oziroma Aufbaustabom do pogajanj, kar je lahko pomenilo zgolj to, da so obstajala ob problemu prisega in že obravnavanega statuta resna razhajanja. Prav v zvezi s statutom smo že govorili o globljih vzrokih teh razhajanj. Statut in prisega sta bila tedaj vzročno povezana, kar nam jasno kaže že obravnavano Krenerjevo pisanje z dne 12. aprila. Krener je poudarjal, da zahtevana prisega vsebuje zgolj njihove obveznosti, nikjer pa ni navedenih njihovih pravic ter zato, kot že rečeno, zahteva statut. S prisego nemške oblasti kljub vsem domobranskim žrtvam ter dokazom o lojalnosti zahtevajo še dodatna zagotovila in obveznosti s strani domobrancev, ničesar pa ne dajo v zameno. Tudi če ne bi obstajale že zadevne obljube, bi bilo zato pravično, da bi to storile... Zato tedaj Krener, ki si same prisega sicer ne upa označevati za vprašljive, zahteva, da tudi v prisegi pridejo do izraza dane obljube. Po njegovem naj bi bilo zato besedilo zaprisege naslednje:

»Prisegam pri vsemogočnem Bogu, na slovensko zastavo in na slovenski narod, da bom hraber, svojim nadrejenim zvest in poslušen, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje Velike Nemčije proti komunističnim banditom na slovenskem ozemlju svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj!«⁶²⁵

S tem Krenerjevim predlogom je bila takoj seznanjena tudi protirevolucionarna obveščevalna služba, ki je naslednjega dne ugotavljala, da zaprisega 20. aprila sicer bo, a da ni še jasno, katero besedilo bo pri tem »uporabljeno«.⁶²⁶ Očitno je torej, da je prišlo do neke vrste pogajanj med Krenerjevim in Rösenerjevim štabom, podrobnosti o tem pa nam, žal, niso znane. Pri tem sta, kot že rečeno, Rösener in Rupnik obstoj takih pogajanj zanikala, medtem ko Rainer, Peterlin in Vizjak izrecno govorijo o njih. Pri tem ni šlo le za prisego, temveč tudi za statut, v primeru prisega pa so pogajanja zadevala tako celotno besedilo in znotraj tega še posamezne stavke ali celo besede. Peterlin je dejal, da je ob nemškem predlogu

⁶²⁴ Rainer, str. 25; ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2480, 2519.

⁶²⁵ ARS II, AP, fasc. 111a/VII, Vesti 13. 4. 1944; ARS III, Rupnikov proces, Krenerjevo pismo Aufbaustabu 12. 4. 1944, št. 5578-9.

⁶²⁶ ARS II, AP, fasc. 111a/VII, Vesti 13. 4. 1944. Drugo besedilo, ki so ga navajale Vesti, se glasi: »Prisegam, da bom zvest, hraber in poslušen, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje Velike Nemčije proti banditom in komunizmu svoje dožnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino in svobodno Evropo. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj!«

v Organizacijskem štabu nastala prava revolta, nakar naj bi se vmešal tudi Rupnik in na kraju naj bi se zedinili na skupen, popravljen tekst. Krener je zatrjeval, da je bilo prvotno predloženo besedilo v nasprotju z določili mednarodnega vojnega prava in da so se zato v štabu zelo trudili, da bi iz njega izločili vse, kar je »dišalo po zvestobi nacizmu«. ⁶²⁷ Ker izrecno prvotnega besedila ne poznamo, težko ocenimo, kaj naj bi v njem dišalo po nacizmu, v znanih inačicah je ta vidik vendarle zelo šibko zaznaven. Vsekakor pa bo držalo, da so se potem, ko so videli, da se prisegi ne bo moč izogniti, v Organizacijskem štabu precej prizadevali, da bi besedilo izboljšali v tem smislu, da bi domobranstvu v moralnem in političnem pogledu čim manj škodovalo. K temu je bil pritegnjen predvsem sodni odsek in rezultat tega dela je verjetno besedilo, ki ga je predlagal podpolk. Krener 12. aprila. Dr. Marjan Erman iz sodnega odseka se spominja, da je bilo prvotno besedilo kasneje večkrat spremenjeno, medtem ko je Krener izjavil, da so »Rösenerjevo« besedilo v štabu popravili in omilili ter nato poslali Rösenerju, kar je le-ta kasneje sprejel. Toda to ni bilo besedilo, ki ga je predložil Krener 12. aprila, zato je logično domnevati, da so pogajanja v naslednjih dneh še potekala, dokler Nemci niso postavili pike in vztrajali na različici, ki je končno obveljala. Podpolk. Vizjak, ki med vsemi pričevalci daje še najbolj trezen in umirjen vtis, pravi, da je na kraju Rösener njihov štab postavil pred alternativo – ali prisega ali razpust domobranstva – tako da je moral seveda Krener na to pristati. Kar zadeva Rupnika, naj bi bil po Vizjakovem mnenju pritegnjen v te razgovore zato, ker naj bi prisegli tudi pripadniki policije, katerih nadrejeni pa je vsaj v upravnem pogledu bil tudi Rupnik. ⁶²⁸ K pogovorom in posvetovanjem glede problema prisega so bile tedaj pritegnjene tudi »duhovne osebe«, npr. dr. Ignacij Lenček, vrhovni domobranski kurat, poleg njega pa tudi škof dr. Gregorij Rožman. Tudi pri njiju je šlo za dvoje vidikov – po eni strani za mnenje o samem značaju, pomenu in posledicah zaprisege, po drugi pa tudi za konkretno analizo samega besedila prisega. Zaenkrat naj navedemo zgolj mnenje dr. Lenčka, ki je sodil, da so ob soočenju z nemško zahtevo po prisegi s pogajanjem le dosegli nek »minus malum«. ⁶²⁹

Ob analizi nastajanja končnega besedila domobranske prisega naj najprej podčrtamo, da v celoti poznamo štiri verzije tega besedila. Dve verziji navajajo »Vesti« 13. aprila 1944, in sicer Krenerjev predlog s prejšnjega dne ter enega izmed nemških predlogov; nadalje poznamo končno verzijo z dne 20. aprila ter še eno, ki jo je pred tem Rösener poslal v rajh, verjetno v Himmlerjev štab. Rainer je namreč izrecno izjavil, da je Rösener o tej prisegi še prej kot njega obvestil šefa celotne nemške policije, to je Himmlerja. Ne moremo dokončno reči, ali je bilo prav besedilo, ki ga je prejel Himmler, prvo sestavljeno v Rösenerjevem štabu. Po Rösenerjevem pričevanju ga je sestavil nam že znani Untersturmführer

⁶²⁷ Rožman III, str. 298, 766.

⁶²⁸ Vizjak, str. 25; Kos II, str. 121–2.

⁶²⁹ Jože Jagodic, Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu. Zbornik Svobodne Slovenije 1965, str. 69.

Franz Wolfs, nakar ga je on malce popravil ter nato dostavil Rupniku in Organizacijskemu štabu.⁶³⁰ Ob primerjavi vseh štirih inačic lahko ugotovimo, da so v njih naslednje sintagme, ki so povsod enake, tako da lahko rečemo, da gre za osnovno ogrodje besedila prisege:

»Prisegam, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, proti banditom in komunizmu (oziroma »komunističnim banditom«) svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za slovensko domovino kot del svobodne Evrope (oziroma »in svobodno Evropo«).« K temu ogrodju je največ »dodal« podpolk. Krener v že večkrat omenjenem predlogu, ki je poudarjal slovensko zastavo, narod, slovensko ozemlje, ni pa omenjal SS čet in policije in tudi ne zaveznikov komunizma. Nemški predlog, ki je bil poslan Himmlerju, ne omenja zvestobe, hrabrosti ter pokornosti nadrejenim in tudi ne zaveznikov komunizma. Tudi inačica, ki jo je Krener 12. aprila skušal spodbiti, ne omenja nadrejenih, toda tudi ne SS in policije, kar je vsekakor zelo zanimivo. Vse to seveda primerjamo z besedilom, ki so ga izrekli domobranci 20. aprila. To na kratko pomeni, da Krenerjeve zahteve po večjem poudarjanju slovenstva v sami prisegi niso bile upoštevane, da pa so bile po 12. aprilu v besedilu verjetno na zahtevo nemške strani dodane besede »svojim nadrejenim pokoren«, »SS četami in policijo« ter »kakor njegovim zaveznikom«. To tudi pomeni, da je nastanek besedila, ki je bilo poslano v Nemčijo, težko dokončno datirati, saj po eni strani vsebuje več kot nemški predlog, ki ga omenjajo »Vesti« 13. aprila, po drugi strani pa manj. Kljub vsemu je zelo verjetno, da je bilo to prvotno besedilo, ali vsaj med prvimi, torej tisto, ki ga je sestavil Wolfs ter dopolnil Rösener.

Z vidika nastanka in medsebojnega razmerja znanih štirih inačic besedila prisege je moč skleniti, da je v tozadevnih pogajanjih domobranski štab dosegel pravzaprav zelo malo. V končnem besedilu bi kot nekakšen pozitiven rezultat lahko šteli le omembo pokornosti nadrejenim v primeru, da je s tem mišljeno le slovensko poveljstvo – Organizacijski štab ali slovenski poveljniki enot. Seveda pa je bil domobrancem nadrejen tudi Aufbaustab ter še sam Rösener, tako da si je v tem pogledu lahko besedilo vsak razlagal po svoje. Kot zadnji dodatek tako ostane še izraz »kakor tudi njegovim zaveznikom«, se pravi, da naj bi se domobranci borili ne samo proti komunizmu, temveč tudi njegovim zaveznikom. Glede tega dostavka je v virih precej trditev, da ga je vnesel general Rupnik. Ta je tudi sam po vojni potrdil, da je potem, ko mu je Rösener predložil besedilo prisege, to dodal on. Pri tem se zastavlja seveda vprašanje, zakaj naj bi Rupnik to dodal in ali je sploh imel pravico to storiti. Logično bi bilo, da bi za to moral imeti privoljenje ali vsaj naknadno potrditev s strani Rösenerja.⁶³¹ Iz Rösenerjevih izjav bi sicer lahko sklepali, da je bil na to nekako pripravljen ali da je to celo pričakoval, saj je

⁶³⁰ Neulen, str. 397; ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2519. Na drugem mestu – št. 2383 – naj bi po zapisniku Rösener izjavil, da je besedilo prišlo od najvišjega vodje SS, to pa je bil Karl Wolff. To ni verjetno, sumljiva pa je podobnost obeh priimkov! Vprašanje je namreč, če bi si Rösener upal spreminjati besedilo, če bi ga res dobil od svojega nadrejenega.

⁶³¹ Proces, str. 94; ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1981.

izjavil, da je popravljeni Wolfsov osnutek poslal Rupniku v »preučitev«, in bi s tem nekako dopuščal Rupnikove spremembe. Nelogično pri tej stvari pa je, da Rösener v isti sapi zagotavlja, da se kasneje njegovo besedilo ni nič spreminjalo, ampak tu smo že spet pri vprašanju verodostojnosti Rösenerjevega pričevanja in »usklajenosti« med njegovimi časovno različnimi izjavami.⁶³² Sam Rupnik – in tu smo pri podobnem problemu – naj bi o svojih dopolnilih prisega ter s svojimi interpretacijami teh dopolnil tedaj seznanil tudi sina Vuka, vendar je po vojni to zanikal.⁶³³ Po drugi strani pa obstaja važno pričevanje Stanka Kocipra, ki se je tedaj že sukal v Rupnikovi bližini. Kociper je zapisal, da je ta dostavek o zaveznikih od Rupnika po telefonu zahteval sam Rösener in po začetnem ugovarjanju je Rupnik to tudi pripisal. Tudi tu se postavlja vprašanje, zakaj naj bi namreč Rösener k temu silil prav Rupnika, saj ta ni imel, za razliko od Aufbaustaba in Organizacijskega štaba, pri tem nobenih formalnih pristojnosti. Če pa je to kljub vsemu držalo, je tu spet novo vprašanje, zakaj po vojni tega nista omenjala ne Rösener in ne Rupnik, posebno drugi, saj bi bila to zanj pred sodiščem neke vrste olajševalna okoliščina!⁶³⁴

Organizacijski štab se je seveda zavedal močnega političnega in simbolnega naboja, ki ga je v tedanjih okoliščinah imela položitev javne prisega. Zato je skušal pridobiti mnenje in privoljenje še drugih dejavnikov, med katerimi smo že omenili dr. Lenčka in škofa dr. Rožmana, ki sta na prisego pristala oziroma nista v njej videla ničesar izredno slabega. Ob tem ostaja še marsikaj nedorečenega in ne do kraja dokazljivega, npr. trditev, da je Rösener sprva štabu predložil obrazec prisega, po katerem bi se morali domobranci zavezati k nečemu, kar ni bila njihova naloga oziroma povod za njihovo ustanovitev, seveda pa bi bilo to nemškimi okupatorjem v korist. Podobna je trditev, da je bilo prvotno besedilo po mednarodnem vojnem pravu »zgrešeno« in da ga zato Krener ni hotel »podpisati«. Zato naj bi se štab boril za ustrezne spremembe, dokler besedilo v tem smislu ni bilo sprejemljivo.⁶³⁵ Kot že rečeno, vsaj z vidika nam znanih štirih inačic besedila ni videti, da bi štab v tem pogledu dosegel kakšne velike uspehe, razen če je res obstajalo še eno, prvotno besedilo, ki se je po »negativnosti« od teh izrazito razlikovalo. Drugače bi seveda bilo, če bi bil sprejet Krenerjev predlog z 12. aprila!⁶³⁶ Po drugi strani je pa možno, da so pričevalci in drugi ocenjevalci teh prizadevanj Organizacijskega štaba kot pozitivni rezultat imeli že omenjeni 2. člen statuta, ki domobrancem nekako jamči, da se bodo bojevali le na

⁶³² ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2519.

⁶³³ ARS III, Rupnikov proces, Rupnikova izjava, št. 1981; Kos II, str. 119–120.

⁶³⁴ Stanko Kociper, General Leon Rupnik in domobranska prisega. Tabor 1968, št. 7, str. 170–1; Kos II, str. 119.

⁶³⁵ Rožman III, str. 298, 303, 304, 766; Kos II, str. 120–1; Taboriščni arhiv priča 1. Buenos Aires 1974, str. 78; Taboriščni arhiv priča 2. Buenos Aires 1974, str. 174; Andrej Glušič, Črno-bela prisega. Klic Triglava, št. 341, oktober 1967, str. 12–13; ARS II, Komisija, fasc. 923/II, Slovenes and their liberty struggle during the occupation time, str. 18.

⁶³⁶ Dodati pa velja, da med obema besediloma obstaja še nekaj manjših razlik, ki pa niso odločilne za presojo značaja prisega.

slovenskem ozemlju in ne morda tudi na raznih evropskih frontah, česar so se oni in njihovi voditelji tedaj zelo bali. Krener in predvsem častniki znotraj ter zunaj štaba pa so se morali tedaj ozirati tudi na svoje voditelje v domovini in tujini ter na mednarodno in domačo javnost in še na jugoslovanski in svetovni kontekst. Tu bi omenili posebej slovenske zastopnike v Londonu, ki so zavezniški javnosti skušali tolmačiti upravičenost državljanske vojne v Sloveniji ter s tem povezano eksistencialno in taktično pogojeno kolaboracijo domobrancev. Poleg tega je domobranski častniški zbor povečini imel za seboj prisego kralju Petru, velik del častnikov je bilo članov Slovenske ali Sokolske legije, nekaj pa jih je bilo aktivnih tudi v ilegalni Jugoslovanski vojski, ki ji je načeloval deloma mednarodno še vedno priznani Draža Mihailović. Nekateri častniki, soočeni z zahtevo po prisegi, so zato hoteli dobiti tudi mnenje Mihailovića. Hoteli so od njega dobiti tudi nasvet, kaj naj storijo ob Rösenerjevi zahtevi po prisegi in istočasni grožnji z razpustom domobranstva, kolikor ne bi hoteli priseči. Podpolk. Peterlin je prosil stotnika Andreja Glušiča naj vpraša Mihailovića glede prisega. Prav tedaj pa Glušič ni imel radijske zveze z Mihailovićevim štabom, vendar je po posvetovanju z njegovim delegatom Kosto Domazetovićem in drugimi četniškimi funkcionarji sam formuliral »Mihailovićev odgovor«, da se ob grožnji aretacij častnikom prisega sicer dovoljuje, vendar pod pogojem, da bodo v danem trenutku izvedli svoje naloge, to je priključitev k ilegalnemu gibanju. Tako naj bi neposredno dovoljenje za prisego aktivnim častnikom dal načelnik štaba Komande Slovenije stotnik Glušič, legijskim častnikom pa major Bitenc.⁶³⁷ Podpolk. Krener naj bi po svojih zvezah z nekaterimi politiki tudi dobil zagotovilo, da je s tem vse v redu. Častniki in kasnejši ocenjevalci so se ob tem dodatno sklicevali na še vedno prisotne zavezniške misije v Mihailovićevem štabu, pri čemer naj bi bila Mihailovićeva pritrditev prisegi storjena v soglasju s temi misijami, kar bi bilo vsekakor neverjetno, tudi v primeru, da bi se Mihailović s tem že tedaj ukvarjal. Pač pa se je po Glušičevih besedah četniški komandant, ko je bil kasneje s tem seznanjen, strinjal z njegovim postopkom.⁶³⁸

Še 13. aprila torej v protirevolucionarnem taboru ni bilo jasno, kakšno bo besedilo prisega, s katerim bodo morali domobranci priseči na Hitlerjev rojstni dan. Ni pa bilo več dileme o prisegi nasploh, treba se je bilo z njo sprijazniti, kar med drugim dokazuje tudi brošura »Bodi tudi v vojski kristjan! Nekaj moralnih načel za naš čas«, ki je izšla okrog Velike noči, to je 9. aprila. Napisal jo je dr. Alojzij Odar, izdal pa t.i. »domobranski odsek« pri mladčevski Zvezi katoliških dijakov. V poglavju »Vojska« brošura posveča pozornost tudi problemu

⁶³⁷ Peterlin, str. 29; Taboriščni arhiv 1, str. 79–80; Proces, str. 95; Slovenski poročevalec 28. 8. 1946, poročilo o sojenju; Kos II, str. 121; Janez Peršič, Domobranska prisega dne 20. aprila 1944. PZDG 1973, št. 1-2 (dalje Peršič), str. 220; Andrej Glušič, pisna izjava, brez datuma, str. 17–18.

⁶³⁸ Kos II, str. 121; Taboriščni arhiv priča 1, str. 79–80; Andrej Glušič, pisna izjava, brez datuma, str. 18; isti, Črno-bela prisega. Klic Triglava, št. 341, oktober 1967, str. 12–13; Ljubo Sirc, Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana 1992, str. 128–129, 465..

prisega, in to v za mladčevske publikacije značilni obliki vprašanj in odgovorov. Le-ti so formulirani v smislu, da prisega prostovoljca v protikomunistični vojski tuji državi ni problematična, če ta država to od njega zahteva in da ni v nasprotju s prvo prisego. Ob tem sestavljalec podčrtuje, da v primeru, če tuja država prostovoljca k prisegi prisili, le-ta seveda ni veljavna.⁶³⁹ Tako lahko to brošuro razumemo tudi kot prispevek oziroma sestavni del psihološke priprave domobrancev na prisego.

V zadnjem tednu so torej potekale še zadnje, predvsem organizacijske priprave na slovesnost, ki so jo nemške oblasti seveda namenoma združile s praznovanjem Hitlerjevega rojstnega dne. Po Rösenerjevih besedah je bilo besedilo prisega, ki je bilo torej dokončno usklajeno med 13. in 15. aprilom, nekaj dni pred ceremonijo poslano domobrancem, da so se ga naučili na pamet. To je, kot smo že videli, storil podpolk. Krener v zaupnem dopisu 16. aprila. Nekateri viri poudarjajo, da so besedilo prisega poznali le redki častniki, navadni domobranci pa naj bi z njim ne bili seznanjeni.⁶⁴⁰ To je lahko držalo za čas pred 16. aprilom, ko pač domobranci o tem niso bili uradno seznanjeni. Krenerjev dopis s tega dne je sicer res naslovljen le na podrejene poveljnike, toda v njem je tudi naročilo, da se morajo domobranci besedilo naučiti na pamet, kar je bilo seveda potrebno za nemoten potek predvidene ceremonije. Krener je v dopisu razmeroma natančno opisal scenarij zaprisega na dan 20. aprila, za enote na položajih pa je sporočal, da bodo prisego opravile »po naknadno izdanem povelju«.⁶⁴¹ V nekem smislu je domobrance in javnost na prisego pripravljali tudi Rupnik v svojem »programskem« govoru na zborovanju v unionski dvorani prav 16. aprila, ko je poudaril, da je rešitev Slovencev le ob strani nemškega naroda, ki jim kaže pot, to pa je predvsem dolžnost očistiti deželo komunizma. Pri tem pa je po njegovem pogoj za uspeh predvsem disciplina, tako domobranstva kot tudi naroda v celoti. Nemčija jim na poti nazaj k pravemu slovenstvu izdatno pomaga in zato od Slovencev upravičeno zahteva, da gredo v boj za njih same ter za novo ureditev in srečno bodočnost evropskih narodov.⁶⁴²

Dan pred prisego je ljubljansko časopisje slovesnosti naslednjega dne napovedalo kot »praznik slovenske narodne zastave« ter nekako ustvarilo vtis, da bo poglobitni dogodek pravzaprav razobešenje slovenske zastave in ne morebiti domobrantska prisega. Prav razobešenje zastave je namreč proglasilo za zgodovinski dan, in to z vidika celotne 1300-letne slovenske zgodovine, češ da bo šele sedaj narod dobil svojo zastavo. To je bilo seveda propagandno pretiravanje, še bolj pa trditev, da je s tem »najmanjši narod v Evropi z najvišjega mesta dobil priznanje, da je v odločilni uri evropske in svetovne zgodovine našel pravilen

⁶³⁹ ARS II, AP, fasc. 124/II, Bodi tudi v vojski kristjan; Profesor Ernest Tomec. Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti. Buenos Aires 1991, str. 165.

⁶⁴⁰ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2480–1; Kos II, str. 122.

⁶⁴¹ ARS II, AP, fasc. 17/I, Krenerjev zaupni dopis št. 2392, 16. 4. 1944.

⁶⁴² Mikuž, Pregled III, str. 244; Velik programski govor prezidenta gen. Rupnika. Slovenec 18. 4. 1944.

odnos do dogajanj okrog sebe« in da je to uradno priznanje, »da ta del Evrope pripada slov. narodu«! Zapisega domobranske vojske pa naj bi bila slovesno potrdilo in priznanje »naše« borbe. Časopisje je ob tem Ljubljančane pozvalo, da naj tudi na zunaj pokažejo ponos, hvaležnost in spoštovanje domobranstvu. S podobnimi pozivi je časopisje izšlo tudi naslednjega dne – na sam dan zaprisege – npr. pod naslovom »Slovenska zastava se dviga«. »Slovenec« je poudarjal, da gre za pravo ironijo, ko se prav iz vrst tistih, ki so jih komunisti neutrudno proglašali za narodne izdajalce, dviga neoskrunjena slovenska zastava, medtem ko je komunistom ostala le »cunja, onesnažena s cionsko peterokrako zvezdo«!⁶⁴³ Objavljen je bil tudi podroben spored prireditev, pri čemer se je za prebivalstvo Ljubljane predvidevala pasivna vloga gledalcev v obliki špalirja ob cestah in pri palači pokrajinske uprave, toda hkrati je bilo zaželeno izražanje navdušenja, metanje cvetja, narodne noše, šolska mladina v ospredju ipd. To seveda ni bilo povsem prepuščeno spontanim nagibom Ljubljančanov ter je bilo v precejšnjem delu organizirano, seveda ob hotenju, da bi na kraju samem bilo videti čimbolj neprisiljeno. S tem se je ukvarjal Niko Jeločnik, propagandni referent na pokrajinski upravi, ki je bil sicer znan kot organizator protikomunističnih zborovanj ter predavatelj med delavstvom in dijaštvom. Poskrbel je za »izvešanje« zastav, za objave in pozive v časopisju, za ustno propagando, za udeležbo šolske mladine in narodnih noš in še, kot se je sam izrazil v kasnejšem poročilu, z »organiziranjem mase po ulicah« ter tako pokazal prav moderne propagandne prijeme.⁶⁴⁴ Finančni oddelek pokrajinske uprave je dodatno za stroške ob prisegi Organizacijskemu štabu nakazal 150.000 lir. Kot se je izkazalo kasneje, so ti stroški znašali okoli 80.000 lir, predvsem za hrano in pijačo na zakuski na Taboru.⁶⁴⁵ Omeniti je treba še to, da je del ljubljanskih domobranskih enot kot tudi del Policijskega varnostnega zbora, ki je sicer tudi moral priseči, 18. aprila na igrišču SK Hermes uprizoril nekakšno generalko, oziroma imel vajo celotnega poteka ceremonije.⁶⁴⁶

Na dan zaprisege je ob sedmih zjutraj domobranska godba skupaj s častno – 4. šolsko četo najprej po ljubljanskih ulicah pripravila budnico oziroma obhod, ki se je pričel pred vojašnico na Srednji tehnični šoli ter končal pred pokrajinsko upravo. Na balkonu palače sta bila že pripravljena dva slovenska oziroma nemška podčastnika za dvig zastave. Ob 7.45 so se spodaj že zbirali ljudje, posebej pa še nemška častna četa, družina generala Rupnika, hrvaški in nemški konzul, nemški in slovenski častniki, predstavniki uprave ter poglavitnih javnih ustanov. Ob osmih je prispel Rösener, ki ga je pozdravil Rupnik, nemška četa mu je raportirala, nato sta skupaj obšla obe častni četi, sledil je kratek Rösenerjev nagovor. Godba je

⁶⁴³ Praznik slovenske narodne zastave. Slovenec 19. 4. 1944; Slovenska zastava se dviga. Slovenec 20. 4. 1944.

⁶⁴⁴ ARS II, AP, fasc. 115/I, poročilo referenta Nikolaja Jeločnika za april 1944, str. 2.

⁶⁴⁵ ARS II, AP, fasc. 274/III, dopis dr. Stanka Majcna finančnemu oddelku 1. 5. 1944; predlog obračuna podpolk. Maska Organizacijskemu štabu 12. 5. 1944.

⁶⁴⁶ ARS II, AP, fasc. 69/I, odredbi podpolk. Palčiča za 17. in 18. 4. 1944.

*Rupnik in Rösener pred bansko palačo
20. aprila 1944 (Fototeka MNZS)*

zaigrala nemško državno in nacional-socialistično himno ter nato še Naprej, zastava slave. Nato je bil na sporedu obred dvigovanja obeh zastav, ki sta ju častni četi posebej pozdravili. Istočasno so zastave razobešali tudi drugod po mestu. Dostojanstveniki so nato z Rupnikom odšli v palačo, kjer so ostali do 9.15. Obe četi pa sta na čelu z godbo odkorakali proti stadionu za Bežigradom, kjer se je pričel vojaški del slovesnosti. Tam so se že ob 8. uri zbrali oddelki domobrancev v novih sinjih uniformah ter tudi oddelki ljubljanske policije. Bili so brez

orožja in plaščev, le z bajoneti ter v dolgih hlačah. Med domobranci so bila tudi zastopstva čet iz Novega mesta oziroma tudi iz ostalega dela Dolenjske ter Notranjske, tako da je bilo vsaj simbolično na stadionu zastopano celotno Slovensko domobranstvo. Domobranci in policisti so se postavili v obliki podkve, odprte proti glavni tribuni. Ob njej so bili na levi strani na klopeh domobranski ranjenci, na desni pa častna četa in godba. Na stadionu in ob njegovem robu je bilo razobešenih nekaj velikih nemških in slovenskih zastav, v nacistično zastavo pa je bil ovit tudi improvizirani lesen oder, streha stadionske glavne tribune pa je bila okrašena z belim kranjskim orlom. Pred govorniškim odrom je bilo razstavljeno orožje, bobni, ob strani pa še dvoje oklepni vozil. Uradniki pokrajinske uprave, zastopniki ljubljanske občine ter še nekateri odličniki so se zbrali na levi tribuni, medtem ko navadnemu občinstvu dostop na stadion ni bil dovoljen.

Med 8.30 in 9. uro je bila nato za domobrance posebna maša, ki jo je daroval škof Rožman. Rösener ter ostali Nemci maši niso prisostvovali, čeprav je Rainer kasneje trdil drugače. Škof je to tiho mašo bral na posebno vztrajanje nekaterih posameznikov iz Rupnikove okolice, ki niso hoteli drugega duhovnika in so ga prepričevali, da bo sicer nekaj tisoč ljudi ostalo brez maše! Rožman se je po lastnih besedah tega povabila otepal, vendar je po vztrajanju drugih ter potem, ko se je prepričal, da prisega ni »naslovljena« na Hitlerja, pristal, ker da je šlo za moštvo iz njegove škofije in ker domobranstvo tedaj še ni imelo svojih lastnih kaplanov. Slednje seveda ni povsem držalo. Po maši je še nekaj časa ostal na tribuni ter opazoval dogajanje, dokler mašna oprava ni bila pospravljena. Po njegovih besedah je bil sicer povabljen, da med drugimi častnimi gosti prisostvuje

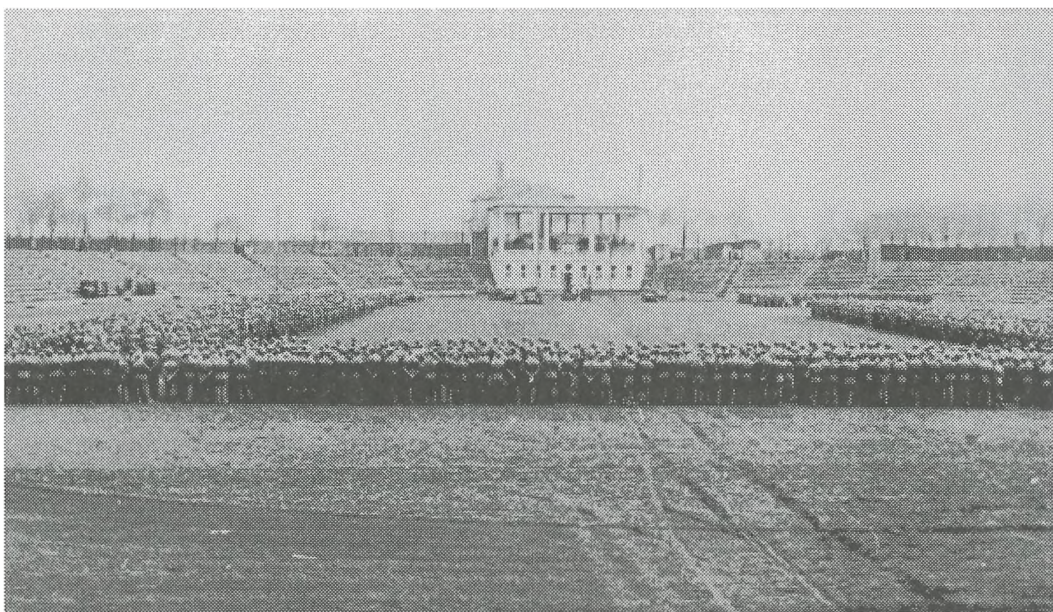

Podpolk. Krener govori med ceremonijo zaprisege (Fototeka MNZS)

ceremoniji, a je odklonil.⁶⁴⁷ Po maši sta prišli na stadion dve nemški častni četi in se postavili na desno – med godbo in domobrance, nato pa še oba konzula, končno pa sta se pripeljala še Rupnik in Rösener. Po pozdravu sta odšla proti odru, nato pa je Rösener med igranjem koračnice pregledal zbrane čete, in ko se je spet ustavil pred odrom, so mu na njegov pozdrav »Heil Kameraden!« domobranci odzdravili z »Zdravo!« Ob začetku osrednjega dela ceremonije so domobranci počastili svoje mrtve. Krener jih je z odra v nemščini in slovenščini pozval k počastitvi padlih nemških in slovenskih »tovarišev«, godba pa je intonirala nemško »Imel sem tovariša«. Nato je stopil za oder nemški vojak ter govoril o pomenu in svetosti prisega. Za njim je isto ponovil domobranec, soborcem je predvsem položil na srce, da prisega terja predvsem njihovo zvestobo, ter poudaril, da vse, kar obstaja, obstaja le z zvestobo! Nato je med igranjem godbe stopil za oder Rösener ter v kratkem govoru tudi on podčrtal pomen zvestobe vsakega vojaka ter poudaril pomen domobranstva za slovenski narod. Ni pozabil povedati, da je domobranstvo ustanovil nemški rajh oziroma on sam, ki ga je tudi oblekel, oborožil itd. Končno jih je pozval k prisegi – na meč, na orožje, »ki nam je vsem sveto!« »Dokažite tudi v bodoče, da ste vredni boriti se za svojo svobodo in svojo domovino.« Pozval pa je tudi vse tiste domobrance, ki ne morejo priseči, da tedaj izstopijo ter da se jim ne bo nič zgodilo. Seveda ni tedaj nihče

⁶⁴⁷ Jože Jagodic, *Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu*. Zbornik Svobodne Slovenije 1965, str. 69; Rožman III, str. 297 sl., 766, 770; Rainer, str. 26–7. Jagodic sicer navaja, da je Rožman opravil mašo na prošnjo »oficirjev in moštva«!

Pogled na stadion med zaprisego (Fototeka MNZS)

izstopil.⁶⁴⁸ Isto je za njim v slovenščini ponovil Krener in končno se je pričel pravi obred prisega. Vsi so se odkrili in poslušali igranje molitve. Zatem so v notranjost četverokotnika stopile štiri skupine nemških in domobranskih vojakov, sestavljenih iz po enega častnika, podčastnika ter navadnega vojaka. Nemci so se postavili nasproti domobrancem. Ob povelju »Mirno!« je na oder stopil pribočnik Aufbau-staba por. Hadrath, ki je bral besedilo prisega, za njim pa je Krener domobrance opozoril na začetek prisega in vsi domobranci in policisti so pri tem dvignili tri prste desnice in ponavljali besedilo. Trojke, ki so stale na sredini, so pri tem levico položile na meč, desnico pa dvignile enako kot ostali, meč pa so držali njim nasproti stoječi nemški vojaki. Sama prisega je bila tako končana nekaj minut po deseti uri. Zatem je Rösener ranjencem razdelil ranjeniške značke in potem še enkrat govoril, predvsem o Führerju in njegovem rojstnem dnevu. Ko je godba zaigrala še vse tri himne, so ob zaključku poveljniki enot še raportirali Rösenerju, nato pa so se enote pripravile na pohod skozi Ljubljano.

Ob cestah so stali ljudje, šolska mladina, dekleta v narodnih nošah, ki so domobrancem dajale šopke, posamezniki pa so cvetje metali na domobrance tudi z bližnjih balkonov. Slišati je bilo tudi vzklikanje, ob zvokih godbe in petju vojaških in narodnih pesmi. Množica se je že pred tem začela zbirati na Kongresnem trgu. Najprej so pred Nunsko cerkev prispeli dostojanstveniki in častniki, nato na dveh vozilih še ranjenci. Na čelu sprevoda, ki se je pomikal od stadiona proti Kongresnemu trgu, je bila godba, za njo je korakala nemška policijska četa, nato oddelek nemških podčastnikov Waffen SS; na čelu domobranskih oddelkov so bili častniki v šesterostopih, okrašeni s cvetjem, za njimi so šle domobranske

⁶⁴⁸ General Rösener govori slovenskim domobrancem. Jutro 21. 4. 1944.

čete, zatem še štiri čete policijskega zbora, spreved pa je končevala častna četa. Nekaj pred enajsto uro sta prispela še oba generala, stopila na podstavek in pričel se je mimohod omenjenih enot, seveda v paradnem koraku. Na kraju se je Rösener takoj poslovil in odpeljal z avtomobilom, Rupnika pa so obstopila dekleta v narodnih nošah in ljudje, ki so mu čestitali. Po kratkem razgovoru s sodelavci se je s soprogo tudi on odpeljal. Pri tem je bilo iz množice slišati ovacije. Mladina se je oblikovala v četverostope, pred cerkvijo najprej prepevala domobranske pesmi, nato odkorakala pred pokrajinsko upravo na Erjavčevi cesti in tam skandirala Rupniku, ki se je čez nekaj časa za kratek hip tudi pokazal in spregovoril nekaj bodrilnih besed. Spreved mladine je zatem krenil po mestu, vzklikal domobrancem in Rupniku in se končno ustavil pred pošto. Po petju slovenske in domobranske himne so se nato končno razšli.⁶⁴⁹

Po protirevolucionarnih virih je bilo torej 20. aprila v Ljubljani zelo slovesno in navdušenje občinstva nad dogajanjem izredno. Posebej posipanje s cvetjem naj bi na domobrance napravilo izjemen vtis. Toda pri nekaterih opazovalcih je kljub vsemu ostajal vtis zrežiranosti in umetnega navdušenja. Med demagoške geste je spadal tudi Rösenerjev poziv na stadionu, naj tisti, ki nočejo priseči, svobodno izstopijo. Nekdo izmed očividcev je celo izjavil, da so »le otroci vpili živijo«. Opaziti je bilo tudi delovanje aktivistov Osvobodilne fronte, ki so ljudi skušali odvrniti od udeležbe na ulicah ter so jim svetovali, naj se umaknejo, da bo čim manj ljudi, češ »mi to bojkotiramo« ipd.⁶⁵⁰ Po drugi strani pa je partizanska obveščevalna služba poročala, da je bilo občinstvo celo razočarano, in to prav radi organizacije mimohoda, in da je nastal vtis, kot da so »Nemci gnali domobrance po mestu. Če so režirali to Nemci, so naredili veliko napako«. Nemci naj bi se pri tem domobrancem celo cinično posmehovali, le-ti pa naj bi bili zelo poklapani!⁶⁵¹ Ta vtis je bil verjetno vsaj delno resničen, vsaj če upoštevamo poročila in pričevanja, ki govorijo o precejšnjem vznemirjenju med častniki in tudi moštvom tako pred prisego kot tudi še po njej. Po eni strani so se tedaj širile govorice, da se bodo po prisegi domobranci primorani bojevati, kjerkoli bi to Nemci zahtevali, predvsem so se bali, kot že omenjeno, vzhodne fronte. Po drugi strani pa je nastajalo pričakovanje, da bodo sedaj lahko kaznovani po strogih nemških zakonih, da bodo vse sankcije v naprej ostrejšje ipd. Vse to je v svojem pričevanju omenjal tudi podpolk. Vizjak. V Ljubljani kot tudi v nekaterih podeželskih postojankah naj bi prihajalo do odkritih uporov, posebno med častniki, nekatere enote, npr. v Grosupljem, Kočevju in Rovtah, pa naj bi se uprle v celoti. Poročajo o silnem nezadovoljstvu in ogorčenju med domobranci, nervoza in

⁶⁴⁹ Ljubljana navdušeno pozdravlja domobrance. Jutro 21. 4. 1944; Domobranstvo je priseglo zvestobo svoji domovini. Slovenec 21. 4. 1944; S starimi svetinjami – v nove čase. Slovenski dom 22. 4. 1944; Tabor 1965, št. 9, naslovna fotografija.

⁶⁵⁰ ARS II, AP, fasc. 280/II, poročilo obveščevalnega centra št. 11, 21. 4. 1944; fasc. 31/III, zaupni dopis Organizacijskega štaba Informativnemu uradu pokrajinske uprave 22. 4. 1944; ARS III, Pooblaščenec Ozne za dolensko okrožje, št. 194–5, zaslišanje Jožefa Pluta 3. 1. 1945.

⁶⁵¹ ARS III, VOS-II-3, Tedenski pregled 21.–28. 4. 1944, št. 1244.

tudi demoralizacija pa je, razumljivo, dosegla višek na predvečer prisege. Nekateri naj bi celo izjavljali, da gredo raje v Dachau, kot pa da bi prisegli, omenja se celo možnost atentata na Rupnika, vsaj besedno je prihajalo do oprijemanja vsemogočih scenarijev, ki naj bi nenadno preprečili uresničenje zaprisege. Nekaj deset domobrancev naj bi zares odstopilo-zavrnilo zaprisego in naj bi bili nato aretirani. Stotnik Glušič je po vojni pisal, da si domobranci razumljivo prisege niso želeli in da jim je bila odvratna, kar je razumljivo, če pomislimo na njen simbolični pomen, kontekst ter datum, ne glede na vsebino same prisege. Rupnik je po vojni poudarjeno izjavil, da sam ni prisegel, a da ni bilo niti enega primera, da kdo ne bi hotel priseči. Na drugi strani se pojavlja trditev, da vsaj štabni častniki na stadionu niso dvignili rok. Pri tem je treba reči, da je večino zgoraj omenjenih trditev in pričevanj težko ali celo nemogoče preveriti, z gotovostjo pa lahko ocenimo, da v precejšnji meri odražajo vsaj vzdušje, če že ne resničnih dogodkov.⁶⁵² Že omenjeni Rösenerjev poziv na stadionu je bil seveda izrečen zaradi lepšega, po drugi strani pa je verjetno, da tisti, ki zares niso nameravali priseči, tedaj sploh niso prišli na bežigranski stadion. Hkrati pa je Rösener že zagrozil vsem tistim, ki se ne mislijo držati prisege, da bodo izgubili čast in ne bodo imeli več kaj iskati v družbi ostalih – častnih ljudi ter bodo kaznovani po vojaških določilih!⁶⁵³ Vsaj 20. aprila so se nekateri lahko izognili prisegi tako, da v Ljubljano enostavno niso prišli ali pa so se dogovarjali za kasnejše termine zaprisege, seveda pa je bilo to možno le v podeželskih krajih. Kasneje je bilo sicer več možnosti za različno taktiziranje. Na lgu naj bi se častniki uprli, da bi prisegli Hitlerju (!), a naj bi se kasneje pomirili, ko jim je bilo besedilo ustrezno razloženo. Kot je znano, so iški domobranci prisostvovali prisegi na stadionu, nato pa doživeli uničujoč napad Cankarjeve brigade na svojo postojanko. Na Dobrovi so se tamkajšnji domobranci ob prisegi po pričevanju očividca počutili zelo ponižane.

Pravzaprav je težko razumeti vsa ta poročila o upiranju, vznemirjenju ter prizadetosti med častniki in domobranci zaradi prisege, če po drugi strani vemo, da je bilo pred tem v okviru Organizacijskega štaba, zunaj njega in tudi z drugimi dejavniki mnogo mrzličnih posvetov in da so se končno celo zedinili, da ne gre za pravo prisego, temveč le za neke vrste zaobljubo, da ne govorimo o pristanku Draže Mihailovića itd. Ali to kljub vsemu pomeni, da je bilo moštvu in celo častnikom premalo razložen značaj in pomen prisege v tem blažjem smislu? Verjetno pa tudi tovrstni argumenti številnih niso prepričali. V ohranjenem arhivskem gradivu ni dokumentov, ki bi izrecno pričali o kakšni posebni pripravi na prisego v posameznih enotah. Možno je tudi, da so bili častniki ob tem preveč frustrirani in moštvu niso posvečali dovolj zadevne pozornosti, saj so iz že omenjenih razlogov menili, da prisega zadeva predvsem njih same. Takšna morebitna priprava moštva pa je bila seveda popolnoma prepuščena iniciativi

⁶⁵² ARS III, VOS-II-3, Tedenski pregled 14.–21. 4. 1944, št. 1233-4; Kos II, str. 123; Rupnik, str. 41; Ljubo Sirc, Med Hitlerjem in Titom, str. 128–129; Andrej Glušič, Črno-bela prisega. Klic Triglava št. 341, oktober 1967, str. 12–13.

⁶⁵³ Prisega domobranske vojske. Slovenec 21. 4. 1944.

poveljnikov, ki jih je Krener v že znanem dopisu zgolj suhoparno seznanil s scenarijem prireditve, niti z besedico pa ni omenil psihološke in politične priprave na samo prisego. V tem smislu je res nekaj pomenila brošura »Bodi tudi v vojski kristjan«, a je vprašanje, če je tedaj že prišla med domobrance.⁶⁵⁴

Med arhivskim gradivom pa je ohranjen del pismenih izjav, ki so jih morali v svojih enotah podpisati domobranci, bodisi na sam dan prisege ali tudi kasneje. Gre za tiskane dvojezične izjave na enem listu, ki jih je očitno pripravil Aufbaustab. Na nemški original kaže tudi okorno slovensko besedilo, ki je bilo na drugem mestu ter se glasi:

»Izjava!

Sem prostovoljno pristopil v Slov. Domobranstvo, v boj in uničenje komunizma, kateri je moji deželi že toliko gorja prinesel in celo Evropo ogrozil.

Moja trdna volja je, z vsemi mojimi močmi, v zadovoljstvo moje dežele in Evrope bojevati se pod nemškim vodstvom, in za to tudi moje življenje postaviti.

To obvezo sem danes s sveto prisego potrdil.

Sem bil o dolžnostih in pravicah v službenem, disciplinarnem in gospodarskem oziru poučen.

Podpis:«

Ohranjenih je okrog 1100 podpisanih izjav, vse pa pripadajo domobranskim enotam na Notranjskem. Iz njih je razvidno, da so te izjave podpisovali tudi častniki, iz česar lahko sklepamo, da so tudi prisegli. Med omenjenimi kot častnik z najvišjim činom izstopa stotnik Jan Grandovec.⁶⁵⁵

Poleg prej opisanih slovesnosti je bilo 20. aprila 1944 v Ljubljani še nekaj drugih prireditev. Povsem nemškega značaja je bila proslava Hitlerjevega rojstnega dne v ljubljanski Operi, ki se je sicer začela že pozno ponoči prejšnjega dne. Ob Führerjevem kipu so se na odru odvijale recitacije, pesmi, himne, odlomke iz Wagnerjevih del pa je izvajal ljubljanski operni orkester. »Navdušujoč« govor je imel Hauptberichtsleiter dr. Karl Lapper, vodja koroškega državnega propagandnega urada NSDAP. Zvečer 20. aprila je kot sklep vseh slovesnosti v Domobranskem domu na Taboru bil še družabni večer, ki se ga je udeležilo čez 60 povabljenih slovenskih gostov, ob slovenskih in nemških častnikih. Rupnik je bil tam z vso družino, Rösener pa je poslal svojega zastopnika.⁶⁵⁶

Del Policijskega varnostnega zbora je 20. aprila seveda moral vzdrževati red in mir in zato tedaj ni mogel zapriseči. To je opravil 23. aprila, in to na dvorišču policijske vojašnice, kar je v dnevnem povelju 21. aprila zapovedal podpolk. Palčič. Pred prisego je tam zbranim govoril upravnik policije dr. Lovro Hacin, ki se je pri tem v glavnem naslanjal na Rösenerjev nagovor na stadionu pred tremi dnevi. Tudi on je pozval vse, ki iz kakršnihkoli vzrokov ne bi mogli priseči, da izstopijo

⁶⁵⁴ ARS III, Okrožna izpostava ONZ Ribnica, poročilo 21. 4. 1944, št. 705; Vinko Fortuna, Kaj smo in nismo bili. Klic Triglava št. 347, april 1968, str. 12–13.

⁶⁵⁵ ARS II, AP, fasc. 68/II, Erklärung – Izjava!; Peršič, str. 214.

⁶⁵⁶ ARS II, AP, fasc. 17/I, Verzeichnis aller Gäste, die eingeladen sind zum Kameradschaftsabend am 20. 4. 1944 um 21 Uhr; Domobranski družabni večer na Taboru. Jutro 22. 4. 1944.

in mirno odidejo, »vse ostale pa opozarjam na svetost prisege, opozarjam pa tudi na težke posledice, ki bi zadele onega, ki bi prisego prelomil. Uverjen pa sem, da ni med Vami nikogar, ki bi okleval.«⁶⁵⁷

Kar se tiče zaprisege domobrancev in policistov v drugih krajih ter v poznejših terminih ne poznamo v ta namen dodatno izdanega povelja, ki ga je napovedoval Krener 16. aprila. V resnici pa so 20. aprila potekale slovesnosti z zaprisego tudi v nekaterih drugih večjih krajih Ljubljanske pokrajine. Scenarij je skušal biti podoben onemu v Ljubljani, iz razpoložljivih podatkov pa je razvidno, da ponekod pri tem ni bilo maše, kar je presenetljivo in kaže, da maša pravzaprav pri tem ni bila obvezna. Za Novo mesto je poveljnik Zaščite okraja Novo mesto major Rudolf Ferenčak 18. aprila izdal zaupno naredbo št. 14. Po tej naredbi naj bi zaprisega potekala na glavnem novomeškem trgu pred magistratom, in to v dveh izmenah – prva ob deveti in druga ob dvanajsti uri, ker so pač čete morale medtem varovati položaje zunaj mesta. V naredbi Ferenčak navaja besedilo prisege, ne navaja pa ostalih členov, statuta kot je to storil Krener, pravzaprav statuta ne omenja niti z besedico! Pač pa napoveduje, da se prisega opravlja ustno ter da se »okrepi s podpisom«. Za čete, ki so v širši okolici mesta, bo izdal kasneje posebna navodila. Ob sami slovesnosti 20. aprila je bilo tudi Novo mesto okrašeno, videti pa je, da je bilo občinstvo vsaj na zunaj manj navdušeno kot v Ljubljani. Ljudje se sploh niso zbirali ob cestah, kar navaja k misli, da v Novem mestu pač to ni bilo organizirano. Prizorišče zaprisege so v zadnjem trenutku zamenjali, tako da je bilo na stadionu v Kandiji, tako da so pred prisego in po njej domobranci lahko korakali skozi mesto. Priseglo je približno 1200 mož – dvakrat po 600. Najprej sta zbrane čete pregledala nemški poveljnik mesta major Hassler ter major Ferenčak, nato pa sta domobrance oba še nagovorila, kar so prenašali tudi po zvočnikih. Po prisegi so čete korakale mimo zbranih poveljnikov pred mestno hišo.⁶⁵⁸ V naslednjih dneh so prisegli tudi domobranci posadnih čet in vodov okoli Novega mesta, v Kostanjevici in Šentjerneju npr. 27. aprila. Tudi tam je bil prisoten major Ferenčak, z njim sta iz mesta prišla še dr. France Blatnik in nemški zvezni častnik. Nagovor je imel poveljnik kostanjeviške čete, lokalni kolorit pa so dodali gasilci v uniformah.⁶⁵⁹

V Kočevju so domobranci prisegli že 20. aprila. Tudi tu naj bi se jih nekaj uprlo, češ da ne bodo prisegli Hitlerju. Častniki naj bi jih dali razorožiti, Nemci pa so zagrozili, da jih bodo pobili ali pa odpeljali na delo v svinčene rudnike. O tem, kot še za nekatere podobne dogodke, imamo na voljo samo poročilo

⁶⁵⁷ ARS II, AP, fasc. 69/I, Dnevno povelje podpolk. Palčiča za 21. 4. 1944; ARS III, Rupnikov proces, Hacinov nagovor »Stražniki!«, št. 6706-9; prav tam, št. 6737, fotografija prisege stražnikov.

⁶⁵⁸ AJ, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, DOS 5558, zaupna naredba majorja Ferenčaka za 18. 4. 1944; ARS III, OI ONZ Novo mesto, poročilo 20. 4. 1944, št. 370; poročilo 10. 5. 1944, št. 408; Praznik naših domobrancev v Novem mestu. Slovenec 26. 4. 1944; Prisegli smo! Za blagor očetnjave 20. 4. 1944.

⁶⁵⁹ Vrnili bomo svojemu narodu red in mir. Slovenec 7. 5. 1944.

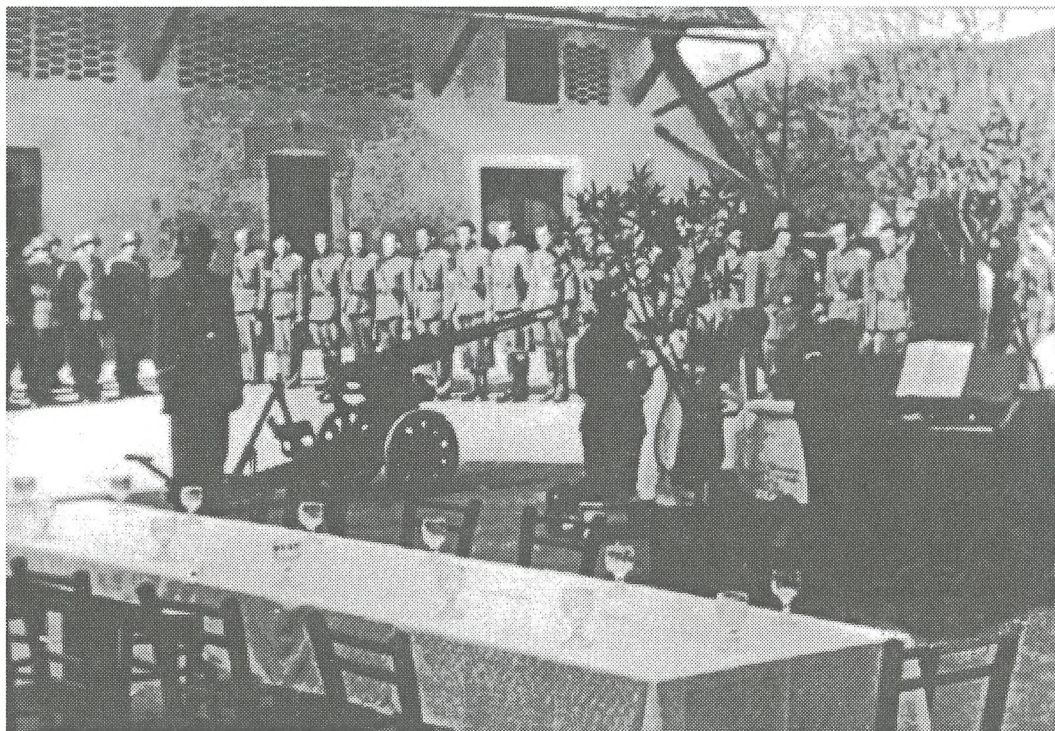

partizanskega obveščevalca, ki pa je eno redkih, ki bolj konkretno govori o upiranju domobrancev prisegi. Ne vemo pa, kakšna je bila resnična nadaljnja usoda teh upornikov. Slovesnost je potekala na dvorišču gradu, kjer je bila pripravljena s kljukastim križem in dvema slovenskima tribarvnicama okrašena tribuna. Ob 10. uri je najprej prikorakala četa nemških policistov v čeladah. Ob pol enajsti je prikorakalo 330 domobrancev, prepevajoč slovenske pesmi. Temu so prisostvovali nemški častniki, kočevski glavar, župan, dekan Peter Flajnik, pred gradom pa so stražili policisti. Na balkonu je bil klavir s harmoniko – intonirali so nemško himno in najprej je nemške vojake nagovoril njihov častnik, zatem pa domobranci dekan Flajnik. Označil je smisel domobranskega boja ter retorično zatrdil, da pač vsakdo dobro ve, zakaj je danes na tem mestu. Zbrane domobranci je pozval k spoštovanju prisege. Za njim je spet govoril nemški častnik, ki ga je prevajal nadpor. Zvonko Rozman; pohvalil je domobranci, da so pristopili k skupnemu boju z nemškimi vojaki proti sovražniku. Tako on kot tudi dekan pred njim sta posebej poudarila pomen decembrskih dogodkov, ko so domobranci in nemški vojaki ob velikih žrtvah skupaj vztrajali pred partizanskimi napadi. Zatem so domobranci prisegli, zanimivo pri tem pa je bilo, da je meč držal domobranski častnik, prisegali pa so po štirje domobranci. Partizanski obveščevalec navaja tudi besedilo prisege, ki se precej razlikuje od običajnega, vendar je bilo verjetno zaradi posrednega ustnega vira zmaličeno ali pa ga je poročevalec sam smiselno prikrojil, npr., da »se bom pokoraval ukazom vodje velike Nemčije«, slovenska domovina sploh ni bila omenjena ipd.⁶⁶⁰

Istočasno kot v omenjenih krajih je bila zaprisega tudi na Vrhniki. Pri tem je moč opaziti zelo zanimiv scenarij celotne prireditve. Na dvorišču vojašnice je goste – med drugimi dekana Cirila Milavca in župana Ignacija Hrena – sprejel nemški poveljnik mesta. Prisega so se udeležili domobranci z Vrhnike in bližnjih postojank, seveda ne vsi. Na sredini dvorišča so bile puške postavljene v piramidah, zraven je bil še en top. Pripravljen je bil improviziran oltar, mašo je daroval kurat Avgust Žavbi, ki je imel tudi priložni govor. Nato je nemški poveljnik sprejel raport, si ogledal postavljene enote ter jih pozdravil, se pravi podobno kot tedaj Rösener v Ljubljani. Vojaški sodnik (!) je prebral spominsko besedilo za padle slovenske in nemške vojake, nato pa je nemški poveljnik prebral besedilo prisege, za njim kurat v slovenščini. Domobranci so prisegli z dvigom prstov, prisotni svojci od partizanov ubitih pa so se pri tem oprijeli topa! Nato je sledila domobranska himna, zatem še nekakšno družabno srečanje ob pijači. Zvečer so se domobranci častniki zbrali v vrhniški gostilni Drašler. Po vsej verjetnosti je šlo za navaden tovariški večer, vendar je partizanski obveščevalec sumil, da je šlo za sejo oziroma sestanek tamkajšnje Črne roke.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ ARS III, ONZ, poročilo Martina 25. 4. 1944, št. 1163; ARS II, PA, fasc. 899/V, poročilo rajonskega odbora OF Kočevje 22. 4. 1944. Nekatera partizanska poročila so seveda nezanesljiva, ker so slonela predvsem na podlagi govoric ipd.

⁶⁶¹ ARS III, OI ONZ za Notranjsko, Obveščevalni oddelek, poročilo 28. 4. 1944, št. 224–5; V.P., Prisega domobrancev na Vrhniki. Slovenec 28. 4. 1944.

Domobranska zaprisega na Vrhniki

V drugih večjih krajih z domobranskimi posadkami so položitev prisega organizirali v naslednjih dneh oziroma še v začetku maja. Omenili smo že zaprisege na območju Zaščite okraja Novo mesto, drugače pa je potekala v Velikih Laščah 6. ter v Ribnici 8. maja. Posebej zadnja je bila ob tej priliki zelo okrašena, vsepovsod so tudi viseli plakati z besedilom prisega, toda hkrati je bilo opaziti tudi potrnost in slišali so se poskusi opravičevanja, češ da so domobranci vseeno z Angleži, da ta prisega ne drži ipd. Takšna prizadetost je bila po partizanskih virih posebej opazna pri družinah domobrancev.⁶⁶² Tudi v Grosupljem so v začetku maja imeli slovesno zaprisego, čeprav so partizanski obveščevalci poročali, da je bila v tem kraju prisega nemški zastavi (!) že 18. aprila in da se je večina domobrancev temu uprla in so se kasneje le dogovorili, da bodo prisegli pod slovensko zastavo. Na podlagi razpoložljivih virov ni moč natančno ugotoviti, kaj se je tedaj v Grosupljem pravzaprav dogajalo, morda pa je bilo tako poročilo le svojevrsten odmev na določen odpor in pogajanja pred 20. aprilom, podobno kot v Ljubljani.⁶⁶³ Odkrito nasprotovanje prisegi pa naj bi nastalo v Rovtah. Tedanji rovtarski poveljnik stotnik Vinko Fortuna se spominja, da od tam na prisego v Ljubljano niso šli, ne pove pa, ali so bili k temu sploh pozvani. On naj bi bil dobil dovoljenje za izvedbo zaprisege kar v Rovtah, kar se

⁶⁶² ARS III, OI ONZ Ribnica, poročilo 12. 5. 1944, št. 445; poročilo 16. 5. 1944, št. 1110; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 269.

⁶⁶³ ARS III, OI ONZ Grosuplje-Stična, poročilo 22. 4. 1944, št. 327; poročilo 10. 5. 1944, št. 334.

je zgodilo v 1. polovici maja. Pri tem pa ni bilo zraven nobenega nemškega častnika, kar je nenavadno. Fortuna zagotavlja, da se je z ostalimi domobranci ter s kuratom Francetom Kunstljem dogovoril, da bo to pravzaprav prisega Jugoslaviji. Četniški vpliv je bil v Polhograjskih Dolomitih v resnici ves čas zelo velik, vendar pri tem ni znano, ali je tedaj Kunstelj organiziral četniško prisego. Udeležili naj bi se je bili tudi domobranci iz sosednjih postojank. Za to so seveda Nemci izvedeli in v začetku julija so se v Rovte pripeljali gestapovci z Vrhnike, ki so aretirali nekaj domobrancev, medtem ko je Fortuna zbežal čez mejo na Veharše, kjer je bila postojanka primorskega domobranstva.⁶⁶⁴ Pri tem Fortuna posebej poudarja, da na Veharšah niso opravljali nobene prisega, kar je točno. Sicer pa so v določenih večjih enotah oziroma bataljonih – ko se je nabralo več novincev oziroma še nezapriseženih domobrancev – organizirali skupinsko zaprisego, združeno s podelitvijo ranjeniških znakov ipd. Tako so napravili pri 4. bataljonu v Šentvidu pri Stični 25. avgusta 1944, slovesnost je tam vodil stotnik Schumacher.⁶⁶⁵

Pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora niso prisegali, drugače pa je bilo vsaj z nekaterimi drugimi »domačimi« enotami na Primorskem. V istem času kot slovenski domobranci v Ljubljanski pokrajini so bili zapriseženi tudi hrvaški »Landschutzmänner« na Sušaku. Rainer je sicer po vojni zgolj ugotavljal, da »v Trstu, se mi dozdeva, da Globotschnig svojih oddelkov t.j. domačih ni zaprisegel, vendar o tem nisem siguren«. Vizjak je to dejstvo povezoval s sklepom, da je moral biti pobudnik prisega v Ljubljanski pokrajini general Rupnik. Vendar pa so očitno bili določeni poskusi v tej smeri tudi na Primorskem, kar lahko sklepamo na podlagi »razpisa« zastopnika inšpektorja SNVZ majorja Ferenčaka z dne 27. junija 1944. V njem je vsem enotam zapovedoval, da »ako bi pri kaki edinici SNVZ zahtevali kaki nemški oficir ali kaka nemška oblast položitev prisega ali bilo kake zaobljube, je ista odkloniti in tukajšnje Poveljstvo nemudoma izvestiti«. Zaupni kurirji so okrožnico takoj odnesli vsem enotam SNVZ širom Primorske. Seveda je možno, da je bilo to opozorilo le zapoznel odmev dogodkov v Ljubljanski pokrajini. Sicer so partizanska poročila tudi za nekatere kraje na Primorskem omenjala, da naj bi bili domobranci dajali neke vrste zaobljube, vendar o tem ni znanih nobenih podrobnosti. Vsekakor je zanimivo, da je kmalu zatem svojemu nekdanjemu poveljniku – majorju Ferenčaku – iz Novega mesta pisal dr. Blatnik ter mu med drugim poslal tudi besedilo prisega Slovenskega domobranstva, vendar brez komentarja. Verjetno je torej, da se je zahteva po prisegi pojavila tudi na Primorskem, vendar je to polk. Kokalj odklonil, Globocnik pa pri tem ni vztrajal. Kokalj se je namreč prav 20. aprila mudil v Ljubljani in v razgovoru med drugim zatrdil, da je bila pobuda za prisego v Ljubljani Rupnikova, da je Nemci niso zahtevali in predvsem, da »v primorskih Stražah je nikdar ne bo!« Tako Kokaljevo naravnost, ki je bil za nacionalno morda kot nekdanji

⁶⁶⁴ Vinko Fortuna, Kaj smo in nismo bili. Klic Triglava, št. 347, april 1968, str. 12–13.

⁶⁶⁵ ARS II, AP, fasc. 281/II, Dnevno poročilo 27. 8. 1944; Mikuž, Pregled IV, str. 306.

jugoslovanski gardni častnik bolj občutljiv, v svojih spominih potrjuje tudi major Rudolf Wagner, nekdanji Kokaljev načelnik štaba.⁶⁶⁶

Z veliko verjetnostjo lahko ocenimo, da je 20. aprila in v naslednjih tednih zaprisegla velika večina pripadnikov Slovenskega domobranstva. Organizacijski štab je v svoji registraturi zbiral pismene izjave, vendar, kot rečeno, je od teh ohranjen le manjši del. Glede evidence že zapriseženih oziroma še nezapriseženih pa je nanj pritiskal Aufbaustab. Tako je moral že 24. aprila podpolk. Krener pozvati podrejene poveljnike, da naj mu nujno dostavijo sezname vseh domobrancev, ki so opravili prisego. Konec julija pa je Aufbaustab zahteval, da mu dostavijo seznam vseh tistih, ki niso opravili prisege, in to najkasneje do 3. avgusta, in pri tem zagrozil s kaznimi vsem, ki tega ne bi storili. Ni znano, zakaj se je s temi seznamami tako mudilo. Morebiti je šlo za novo kampanjo za zaprisego »še nezapriseženih« domobrancev, na kar kaže poročilo, da so 25. avgusta 1944 izvedli ponovno zaprisego v 4. bataljonu v Šentvidu pri Stični.⁶⁶⁷ Zanimivo pa je, da se v virih iz tistih dni pojavlja tudi druga vest, namreč da so domobranci spet prisegali, in to tajno, kar se je spravljal v zvezo s položajem po atentatu na Hitlerja. Stvar seveda ni posebej verodostojna, nekoliko bolj pa je morebiti poročilo iz istega časa, ki pravi, da so tedaj morali priseči tudi pripadniki organizacije Todt in da je bila njihova prisega podobna domobranski.⁶⁶⁸ Nemški štab je torej spremljal podatke o zapriseženih, medtem ko je bilo Organizacijskemu štabu verjetno v tem pogledu vseeno.

Tudi po 20. aprilu pa so v vrste Slovenskega domobranstva vstopali novi prostovoljci oziroma mobiliziranci in do konca leta 1944 jih je bilo že nekaj tisoč. Nemške oblasti so se odločile, da morajo priseči tudi t.i. novinci. Za to so izbrale drug pomemben datum v zgodovini nacistične Nemčije, to je 30. januar, tega dne leta 1933 je namreč Hitler prevzel oblast. To pot ni bilo nobenih pogajanj, Rösenerjev Führungsstab je 17. januarja 1945 enostavno izdal povelje za zaprisego »še nezapriseženih pripadnikov slovenskega domobranstva«, in to na svečan način na stadionu ob Dunajski cesti za vse ljubljanske enote. Enote zunaj Ljubljane so bile primorane poslati za Bežigrad le tisti del moštva, ki bi ga ob vzdrževanju normalne varnosti lahko pogrešale. Število kandidatov je bilo treba sporočiti Aufbaustabu do 20. januarja. Zapisego tistih, ki bi ostali na postojankah, pa so morali izvesti vodje nemških enot oziroma nemški zvezni častniki. Priseči so morali v obeh jezikih in na meč nemškega častnika. V tem povelju Führungsstaba se je zelo jasno pokazalo, da je bila sama zaprisega kot tudi

⁶⁶⁶ ARS II, AP, fasc. 156/IV, dopis dr. Blatnika majorju Ferenčaku 9. 7. 1944; fasc. 5/I, razpis majorja Ferenčaka 27. 5. 1944; ARS III, OK VOS Trst, poročilo 5. 7. 1944; Peršič, str. 214; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 96; Rudolf Wagner, Primorski slovenski domobranci. Tabor 1969, št. 4, str. 93; A.M.G., Legala in ilegala. Klic Triglava št. 323, 2. 4. 1966; Deutsche Adria Zeitung, št. 98, 21. 4. 1944.

⁶⁶⁷ ARS II, AP, fasc. 281/II, Dnevno poročilo 27. 8. 1944; Mikuž, Pregled IV, str. 306.

⁶⁶⁸ ARS II, AP, fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 17, 24. 4. 1944; fasc. 282/III, Krenerjev dopis št. 4494, 27. 7. 1944; ARS I, VOS-II-3, poročilo 25. 7. 1944, št. 1474; ARS II, Zbirka dr. Marijana Breclja, fasc. B/I, Pregled reakcije 17.–22. 7. 1944, str. 10.

njena izvedba povsem nemška zadeva, brez prisotnosti Nemcev je sploh ni bilo mogoče izvesti. Za priprave in izpeljavo je bil zadolžen Aufbaustab, kot častne enote pa so bile predvidene častna četa SS, podoficirska šola in tudi slovenska podoficirska šola pri SS šoli. Vse ostalo je bilo v rokah vodje Aufbaustaba majorja Dahma.⁶⁶⁹

25. januarja, ko je bilo število pri prisegi sodelujočih že znano, je Krener na podlagi nemških navodil izdal povelje, s katerim je zaukazal formiranje vseh prijavljenih v osem čet, ki naj bi najprej 29. januarja na stadionu izvedle generalko – »poskusno zaprisego«. Podrobna navodila s scenarijem prireditve je Krener izdal v dopisu 28. januarja, ob tej priliki pa je izšel tudi tiskan dvojezičen letak s sporedom ob priliki zaprisege. Za poveljnika skupine teh osmih čet je bil določen major Vekoslav Bajec. Iz razpoložljivih podatkov je moč oceniti, da se je zaprisege 30. januarja udeležilo okoli 1300 domobrancev, ki so bili predvsem pripadniki Šolske skupine ter 12., 18., 20., dopolnilne, pionirske čete, 2. baterije, 1. delovne čete in še nekaterih drugih enot.⁶⁷⁰ Scenarij prireditve je bil zelo podoben tistemu s prve zaprisege, bile pa so določene razlike v podrobnostih.

Enote so se na stadionu začele razvrščati že ob pol osmih zjutraj, čez eno uro je prišel generalni inšpektor Rupnik, pričela pa se je tudi maša, ki jo je to pot daroval dr. Ignacij Lenček. Rösener je sicer kasneje izjavil, da je tudi za to drugo zaprisego škof Rožman obljubil, da bo prišel in imel mašo, vendar da se je opravičil, ker je bil pred kratkim operiran na grlu. Rožman sam v svojem povojnem zagovoru o razlogih za to, da ni prišel na stadion, ne govori, temveč da se je odzval le povabilu »k defiliranju po prisegi«, kar bi lahko pomenilo, da je bil res povabljen tudi k darovanju maše na stadionu.⁶⁷¹ Pred samo prisego je govoril Rösener, ki je zbrane opozarjal na pomen prisega, posebej pa je podčrtal dejstvo, da se je v Slovenskem domobranstvu že našlo nekaj častnikov, ki so svojo prisego (z dne 20. aprila) prelomili, a je napovedal, da bodo sojeni in kaznovani. Grozeče je sklenil, da »le smrt vas lahko odveže prisegi in zvestobi domovini!«. Po sami prisegi je sledila novost, ko je Rösener prebral svoje izredno povelje o povišanjih domobranskih častnikov. Nato je razdelil ustrezne listine ter še odlikovanja in ranjeniške znake. Za njim je govoril še generalni inšpektor Rupnik, nato pa je Rösener vse navzoče pozval, da z vzklikom počaste Führerja (Führerehrung)! Odličniki so se zatem odpeljali ter se ob 11. uri postavili na oder pred Nunsko cerkvijo, kjer se je pričel mimohod vseh sodelujočih enot. Uradno je bilo to poimenovano kot Rösenerjev pregled mimohoda na Kongresnem trgu. Tedaj se jim je pridružil tudi škof Rožman, ki naj bi bil Rösenerju ob tej priliki izjavil, da se hoče udeležiti parade, da bodo Slovenci videli, da soglaša s politiko, »ki jo Nemčija vodi na tem ozemlju«. Rožman je tako izjavo kasneje odločno zanikal ter zatrdil,

⁶⁶⁹ ARS II, AP, fasc. 17/III, 286/I, povelje Führungsstaba 10. 1. 1945, dopis Organizacijskega štaba št. 768, 17. 1. 1945.

⁶⁷⁰ ARS II, AP, fasc. 286/I, Krenerjev dopis št. 1478, 25. 1. 1945; fasc. 286/II, Krenerjev dopis št. 1478/1, 28. 1. 1945; NUK, Rokopisni oddelek, št. III/72328, Zapisrega.

⁶⁷¹ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2524; Rožman III, str. 298.

da je zraven prišel zgolj zato, da bi videl domobrance, ter označil trditev, da bi kot slovenski in katoliški škof podpiral nemško politiko, kot nelogičen absurd.⁶⁷² Vendar je bila očitno pri nemških oblasteh njegova prisotnost vsaj interpretirana v zgoraj navedenem Rösenerjevem smislu in tudi Rainer je na povojnem zaslišanju izjavil, da je bila škofova prisotnost na obeh paradah »znak pristanka na nemško politiko in delavnost domobrancev v borbi proti partizanom«. Rainer je še dodal, da se on sam zaprisege ni udeležil, pač pa je iz Trsta 30. januarja poslal kot svojega zastopnika Dienstleiterja (der) NSDAP Hansa Rogalskega, ki naj bi pri tem celo govoril. Tudi tu pa je Rainer stvari nekoliko pomešal, saj Rogalskega pri prisegi na stadionu ni bilo, pač pa se je kot slavnostni govornik udeležil nemške proslave prejšnji večer v Operi.⁶⁷³

Kar zadeva prisego novincev v letu 1945 zunaj Ljubljane, imamo poročilo o njeni izvedbi le za Novo mesto. Tam je bila slovesnost ponovno na stadionu v režiji zveznega častnika pri Zaščitni okraja Novo mesto stotnika Kasparja. Dr. Blatnik je prebral del poslanice generalnega inšpektorja, nato pa sta govorila stotnik Kaspar in zastopnik poveljnika ZONM stotnik Leopold Furlani.⁶⁷⁴ Kot rečeno, o morebitni izvedbi zaprisege v drugih krajih nimamo podatkov, jo je pa omenjeno povelje Führungsstaba predvidevalo. Prav tako ni podatkov o morebitni zaprisegi novincev, ki so vstopali v Slovensko domobranstvo v zadnjih treh mesecih vojne, njih število pa je bilo prav majhno. Možno je sicer, da so ob vstopu podpisovali le pismene izjave, ki začuda ob pripravah na zaprisego 30. januarja sploh niso bile omenjene.

Enako se ob tej prisegi ni več omenjal domobranski statut ali pomen slovenske zastave. V celoti pa je ob tej drugi zaprisegi nastal vtis, da je bilo vse popolnoma v nemških rokah in da je bila domobranska, slovenska stran zgolj pasiven objekt.

Odnos tedanjih političnih in vojaških dejavnikov na Slovenskem do domobranske prisege je bil v glavnem odklonilen, seveda z določenimi odtenki. Pri tem so bile razumljiva izjema seveda nemške oblasti na čelu z Rösenerjem in njegovim štabom, saj je bila ta prisega predvsem rezultat njihove pobude in je bila opravljena v njihovo »korist«. Prav tako je bilo razumljivo, da je velik odmev imela predvsem prva zaprisega 20. aprila 1944, medtem ko je bila druga s konca januarja 1945 medijsko in politično veliko manj odmevna, saj je bila zgolj ponovitev prve, pa tudi domače in mednarodne okoliščine so bile tedaj že drugačne in po svoje bolj razvidne, tako da se raznim opazovalcem tega dogodka niti ni več zdelo vredno komentirati. Zanimivo je, da se sam Rupnik, čigar vloga pri pobudi za prisego ni do kraja razjasnjena, kasneje do nje ni hotel dokončno opredeliti, enako tudi ne njegov največji zagovornik dr. Stanko Kociper.

⁶⁷² ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2512, 2481; Slovesna zaprisega novih domobrancev. Jutro 31. 1. 1945; Domobranski novinci so prisegli zvestobo. Slovenec 31. 1. 1945; Zvestoba domovini. Slovensko domobranstvo št. 14, str. 2–3; Rožman III, str. 298–9.

⁶⁷³ Proslava 30. januarja v Ljubljani. Slovenec 30. 1. 1945; Rainer, str. 27.

⁶⁷⁴ ARS II, fasc. 7, letak »Slovesna prisega«, Novo mesto 31. 1. 1945.

Kljub temu pa je posredno le moč razbrati, da sta jo ocenjevala kot negativno in za domobrance škodljivo. Enako so menili že med vojno in tudi kasneje voditelji in ideologi protirevolucije nasploh. Skoraj vsi so poudarjali moreče vzdušje ob prisegi in po njej ter več ali manj uspešno ugibali o usodnosti tega koraka. Rupnik je po vojni predvsem razlagal utemeljenost in logičnost take prisege za vojake, Vizjak pa je po drugi strani le ugotavljal, da »prisega so bile zelo nerodna stvar«. ⁶⁷⁵ Člani Organizacijskega štaba so se kljub raznim olajševalnim okoliščinam po besedah Andreja Glušiča po prisegi počutili kot da bi prišli s pogreba.

Pri tem pa je treba poudariti, da je bila ocena celotne prisege, ne glede na njen zunanji, objektivni učinek, odvisna tudi od subjektivnih ocen samega besedila prisege. Videti je, da je v tem pogledu pred samo prisego predvsem prevladoval strah, da bi to pomenilo prisego Hitlerju. Nekateri domobranci in častniki naj bi bili zato tedaj že pobegnili iz domobranstva ter se potem, ko se naj bi bilo izkazalo, da ne gre za to, vrnili vanj. Podrobnosti o tem niso znane. Pri nekaterih opazovalcih, posebej iz liberalnega tabora, pa je dejansko prevladovalo mnenje, da bi v takem primeru vsaj častniki morali oditi na »teren«. Po poročilih sodeč, je bil ob tem najbolj razburjen inž. Črtomir Nagode, ki je izjavljal, da je s prisego nastal politični kaos in da je »porušeno vse, kar smo imeli za sveto« ter da prisega kralju Petru tako ne velja več! Celó general Milan Nedić naj bi se bil v svojem pismu Rupniku razburjal zaradi tega. ⁶⁷⁶ S prisego naj bi pred domačo in mednarodno javnostjo nastal za domobranstvo porazen vtis. Miloš Stare je celo ocenjeval, da je bil to sramoten udarec ter ponižanje za Slovence, medtem ko je dr. Ciril Žebot imel besedilo prisege za pravno neprimerno, moralno odvratno ter politično škodljivo. V pismu nekega izobraženca iz Maribora, sicer pristaša Slovenske ljudske stranke, pa najdemo celo trditev, da je bila prisega »največje bogokletje, izrečeno nad slovenskim narodom«, neki drugi pisec pa jo je ocenil kot »kozje molitvice«, s katerimi zapeljivce naroda tujec uči domoljubja! ⁶⁷⁷ Tudi Mirko Javornik, tedaj na izpostavljenem mestu glavnega urednika Slovenskega doma, je začutil negativni prizvok domobranske prisege ter se je v reportaži o njej omejil le na objavo »najnujnejših« fotografij in govorov. ⁶⁷⁸ Pojavljale so se tudi bolj sestavljene ocene, npr. v liberalnem taboru je bilo med drugim izrečeno, da je bilo sicer razvitje slovenske zastave pozitivno, a to je »popolnoma uničila nesmiselna domobranska prisega«.

Končna ocena prisege je bila odvisna, kot že deloma rečeno, tudi od vredno-

⁶⁷⁵ Vizjak, str. 25.

⁶⁷⁶ ARS I, VOS-II-3, Tedenski pregled 21.–28. 4. 1944, št. 1244–5; Tedenski pregled 14.–21. 4. 1944, št. 1233; Tedenski pregled 5.–12. 5. 1944, št. 1273; Andrej Glušič, Črno-bela prisega. Klic Triglava št. 341, oktober 1967, str. 12.

⁶⁷⁷ ARS II, AP, fasc. 122/III, prepis pisma iz Maribora, brez datuma, št. 70489; ARS, Policijska direkcija v Ljubljani, škatla 4, mapa 3, pismo 4./5. 6. 1944, brez naslovnika in podpisa; Miloš Stare, Leto 1945 – usoden mejnik. Zbornik Svobodne Slovenije 1965, str. 217; Kos II, str. 124; Žebot, Nemirljiva Slovenija, str. 299 sl.

⁶⁷⁸ Prisega zvestobe in časti. Slovenski dom 22. 4. 1944; Mirko Javornik, Nezanosljiva zgodovina. Sij slovenske svobode št. 7, 15. 7. 1978.

tenja posameznih stavkov ali celo izrazov samega besedila, tu pa sta se pojavila predvsem dva izstopajoča problema, namreč, ali so domobranci prisegli Hitlerju in ali so obljubili, da se bodo borili tudi proti zahodnim zaveznikom, in še, ali je to prava prisega ali pa le neke vrste zaobljuba ipd. S tega vidika, o njem bomo sicer še govorili, se npr. pojavljajo ocene, da prisega ni tako huda, »kot jo označujejo Ofarji«, da s prisego domobranci niso tako vezani, kot se je mislilo ter da jo lahko vsak čas odpovedo. Določena rahločutnost v oceni se je enkrat pokazala celo v poročilih partizanske obveščevalne službe, češ da je »bila prisega mila«, a da jo javnost kljub vsemu zelo obsoja.⁶⁷⁹ Toda to je bila tudi edina »pozitivna« ocena domobranske prisega, izhajajoča iz tabora partizanskega gibanja. Sicer pa partizanski obveščevalci opažajo razburjenje, tesnobo in potrnost pri domobrancih in njihovih družinah, ki naj bi se šele tedaj zavedeli, da so popolnoma na voljo Nemcem in da jih ti lahko pošljejo, kamor bodo hoteli, tudi na vzhodno fronto. Toda ravno to zadnje ni bilo res, kar je lahko pomenilo, da javnost in celo domobranci niso poznali statuta, katerega del je bila prisega in ki jim je »jamčil«, da se bodo bojevali le na slovenskih tleh. Nadalje se ocenjuje, da prisega pomeni uvod v nove akcije proti partizanom ter so »nov argument za hlapčevanje in zvestobo Rajhu«, sledile naj bi zato množične aretacije, mobilizacija, pobiranje kompromitiranih ljudi ipd. Ponekod ugotavljajo, da so se domobranci po prisegi z veliko voljo vrgli na partizane, a so jim glavo ohladile »lekcije« pri Žužemberku in Trebnjem! Nekatere družine domobrancev pa naj bi naivno menile, da je prisega prezgodnja, ker še ni gotovo, ali bo Nemčija sploh zmagala. Ob tem pa je eden izmed partizanskih obveščevalcev svetoval, da bi v takem položaju ob prisegi bilo dobro, če bi skušali »posejati klico nezaupanja in mržnje med Nemci in domobranci«.⁶⁸⁰

Tri tedne po domobranski prisegi je list Slovenski poročevalec temu posvetil poseben članek z naslovom »Prisega na polomljeni križ«. V njem že prevladuje samoumevna trditev, da so domobranci prisegli Hitlerju, ki jim tudi poveljuje, ter da so del nemške vojske in seveda tudi, da jih v boju proti zaveznikom lahko uporabijo na katerikoli fronti. Meseca junija je Osvobodilna fronta izdala letak »Domobranci!«, ki obravnava tudi prisego in jo v celoti navaja. Letak domobrance prepričuje, da morajo sedaj končno spoznati, da je velika zmota, ko jim voditelji zagotavljajo, da se bodo lahko v odločilnem trenutku pridružili zaveznikom. Prisega zločincu jih sicer ne veže, toda naj se ne čudijo, tudi domobranske družine, če bodo sledili ostri ukrepi narodne oblasti. Sledi poziv »zapeljanim in prisilno mobiliziranim domobrancem«, da prenehajo z bojem proti lastnemu narodu in NOV Jugoslavije, sicer bodo zapečatili svojo usodo, kajti »nihče od vas ne bo ušel zasluženi kazni!« Bistveno vprašanje, ki ga je letak zastavljal domobrancem, je bilo: »Ali uvidite, v kakšno strašno zagato so vas zapeljali vaši od Gestapa

⁶⁷⁹ ARS I, VOS-II-3, Tedenski pregled 14.–21. 4. 1944, št. 1233; Tedenski pregled 21.–28. 4. 1944, št. 1244–5, 1291.

⁶⁸⁰ ARS I, VOS-II-3, CK VOS Miri Tomšič 11. 5. 1944, št. 843; Tedenski pregled 5.–12. 5. 1944, št. 1273; OI ONZ Ribnica, poročilo 16. 5. 1944, št. 1110.

plačani belo-plavogardistični voditelji?»⁶⁸¹ Izrecnega poziva domobrancem, naj prebegnejo k NOV, v letaku začuda ni bilo, pa tudi če bi bil, verjetno ne bi imel nobenega učinka, saj je bilo v njem le preveč groženj. V začetku julija pa je v okviru mobilizacijske kampanje skušal Odsek za informiranje in propagando pri Predsedstvu SNOS z racionalno »uporabo« domobranske prisega vplivati tudi na zapuščanje domobranskih vrst. V okrožnici pravi: »Pri pridobivanju domobrancev za dezertacije je treba pravilno tolmačiti prisego. Ta je do kraja razgalila domobransko vodstvo ne le pred domobranci in pred našim ljudstvom, temveč tudi pred vsem svetom. Je dokument popolne zveze na življenje in smrt med domobranskim vodstvom in hitlerjevskimi zločinci ter je bila večini domobrancev na sleparski način vsiljena. Prisega zato tudi ne bo nikjer resnična ovira za pobeg od sovražnika, kvečjemu le izgovor.«⁶⁸² Kot vemo, so močnejše in bolj organizirane kampanje za zapuščanje kolaboracionističnih formacij sledile kasneje ob t.i. Titovih amnestijah.

Vest o domobranski prisegi je kmalu prišla tudi v tujino, do zaveznikov in tudi do slovenskih politikov v emigraciji, od katerih so nekateri še sodelovali s kraljevsko vlado v Londonu. Le-ti so se zdaj znašli v še večji zadregi kot pred tem, ko so zaveznikom skušali razložiti upravičenost bojevanja domobrancev ob strani Nemcev. Videti je, da je v tujino prodrla predvsem tista interpretacija prisega, predvsem s strani partizanov, da gre namreč za prisego Hitlerju in da so se domobranci zavezali tudi za boj proti zahodnim zaveznikom. Protirevolucionarno vodstvo je sicer zatrjevalo, da ima dobre zveze z zahodnimi zavezniki, toda tedaj je bilo to že vprašljivo, prave zveze v tehničnem smislu so potekale le še prek štaba Draže Mihailovića. Zagovorniki protirevolucionarne strani v emigraciji pa so – na čelu z dr. Krekom – pri zaveznikih polagoma, a zanesljivo izgubljali moralni kredit in tako pravzaprav ni čudno, da je v tujini zlahka prevladala »partizanska« razlaga domobranske prisega. Že inž. Nagode je ugotavljal sredi maja 1944, da je vest o prisegi v slovenskih »vladnih« krogih delovala porazno in so se v pismu že spraševali, ali so v Ljubljani ponoreli. Dr. Krek, najpomembnejši človek v slovenski »londonski« emigraciji, tedaj ni bil več član vlade, pač pa še vedno jugoslovanski poslanik pri medzavezniškem posvetovalnem odboru za Italijo. Kasneje je izjavil, da so jim bile s to prisego politično in diplomatsko posekane vse korenine, čeprav so se oni sami zavedali, da so bili v Ljubljani k temu prisiljeni. Zaveznikom se ni dalo po njegovem dopovedati ničesar več. Domobranci so bili zaveznikom dokončno predstavljeni kot Hitlerjevi prostovoljci proti zahodnim zaveznikom.⁶⁸³ Drugi protirevolucionarni pisci so kasneje ugotavljali, da je bila prisega pač tako dejanje, ki je bilo proti narodovemu mišljenju, in da so zato

⁶⁸¹ ARS II, AP, fasc. 24/II, letak »Domobranci!«; PA, fasc. 441/I, isto; Prisega na polomljeni križ. Slovenski poročevalec 11. 5. 1944.

⁶⁸² ARS II, PA, fasc. 492/I, okrožnica Odseka za informiranje in propagando pri Predsedstvu SNOS 9. 7. 1944.

⁶⁸³ ARS I, VOS-II-3, izjava Črtomira Nagodeta 16. 5. 1944, št. 1286-7; Mikuž, Pregled IV, str. 250.

partizani z njim dobili v roke močno propagandno orožje. »Dajali so zlohota kriva poročila«, češ da so domobranci s tem dokazovali, da se bodo borili z Nemci za Nemce, ter da so celo politiki v Londonu nasedli zadevni komunistični propagandi. Po drugi strani pa naj bi bila krivda za to tudi pri vodstvu v Ljubljani, ker »Londona« ni pravilno in pravočasno obvestilo o točnem besedilu in predvsem okoliščinah prisege.⁶⁸⁴ Inž. Nagode je k vsemu temu dodal, da je prisega hujši polom kot konzulta pod Graziolijem leta 1941 ter da je klerikalno krilo v Londonu sedaj odžagano, Angleži pa so postali dokončno hladni. Le-ti naj bi dostavek v prisegi »in proti njihovim zaveznikom« razumeli kot sebe, poleg tega pa tudi razna nerodna opravičevanja, npr., da prisege nihče ni jemal resno, ali pa, da nihče več ni verjel v nemško zmago, niso dosti prispevala k verodostojnosti domobrancev in njihovih voditeljev.⁶⁸⁵

Tako in podobno stanje in gledanje je posebej izostreno izrazil dr. Izidor Cankar, ki je bil sredi avgusta 1944 še član jugoslovanske kraljevske vlade. Napovedal je zgodovinski propad Slovenske ljudske stranke, čeprav do takšnega sklepa ni prišel le zaradi domobranske prisege, temveč na podlagi analize in ocene politike svoje stranke vse od aprila 1941 dalje. Tedaj se je Cankar v Rimu pogovarjal z nekaterimi slovenskimi katoliškimi politiki in se po lastnih besedah čudil njihovi »slepoti in usodni zagrizenosti«. V Ljubljani naj bi bilo stanje podobno in zato je pred svojim odhodom v London – z namenom, da izstopi iz vlade – še pisal svojemu prijatelju škofu dr. Rožmanu ter ga prosil, da naj kaj stori za preprečitev tragičnega razvoja, posebej kar zadeva katoliški tabor. To je škofu pisal sicer ob naivni predpostavki, da pravih razlogov za protirevolucijo pravzaprav ni, kajti po njegovem partizanstvo ni komunizem, Rusija sama noče nobenih komunističnih eksperimentov in, dalje, z zmago partizanstva v Sloveniji in Jugoslaviji ne bo komunistične revolucije, pač pa le globlje socialne reforme, ki pa so zaželeni. Zato je »slovensko domobranstvo narodna in cerkvena škoda, ki se bo komaj dala popraviti. Kako more slovenski človek prostovoljno priseči zvestobo Hitlerju, ki je vse zastavil, da iztrebi nas in uniči krščansko kulturo? Ko zagovorniki domobranstva v Italiji pripovedujejo, da so v srcu z zavezniki, se jim ti posmehujejo in jih pomilujejo. Kaj naj si pač mislijo o ljudeh, ki na eno stran prisegajo in se na drugo stran hvalijo, da so prav za prav prisegli po krivem?« Omenjene Cankarjeve besede so izredno dobro izostrile glavne probleme ob pojavu protirevolucije in državljanske vojne nasploh in ne le domobranske prisege, čeprav očitno ob nekaterih napačnih in pomanjkljivih interpretacijah tedanjega in predvidevanjih bodočega razvoja.⁶⁸⁶ Dr. Cankar je tedaj tudi oznanil, da za razliko od dr. Kreka dr. Alojzij Kuhar in Franc Snoj mislita podobno kot on ter da bodo skupaj napravili še en poskus, da »sramota s slov. imena pade« in da »se vsi

⁶⁸⁴ Kos II, str. 122; Peršič, str. 220; Žebot, Neminljiva Slovenija, str. 301–2; Rožman III, str. 766.

⁶⁸⁵ ARS I, VOS-II-3, izjava Črtomira Nagodeta 16. 5. 1944, št. 1286-7; Jože Vovk, Kratkovidnost ali izdajstvo. Tabor 1981, št. 7-8, str. 153.

⁶⁸⁶ ARS II, Zbirka dr. Marijana Breclja, fasc. A/II, pismo Izidorja Cankarja škofu Rožmanu 19. 8. 1944. Rožman je pismo dobil, glej Rožman III, str. 110.

Slovenci uvrste v zavezniški svet, da se koristi bodoče zmage za nas ne izgubijo». Šlo je za znano akcijo obeh bivših ministrov, o kateri bomo še govorili. O svoji in Snojevi akciji je obvestil tudi svojega strankarskega tovariša Franceta Gabrovška, ki je bil tedaj v ZDA. Le-ta je kasneje tedanjo Kuharjevo trditev o prisegi 18.000 domobrancev Hitlerju označil kot pretiravanje, ni pa podrobneje pojasnil, na kaj je pri tem meril.⁶⁸⁷ Kuhar je na kraju svojega znanega govora, ki ga je po vojni »opravičeval« predvsem s hotenjem, da bi rešil domobrance pred tragično usodo, pozval vse domobrance, da zbežijo iz kolaboracionističnih vrst ter preidejo v vrste OF. V začetku svojega izvajanja pa je kot najhujši dogodek omenil prav 20. april, ko so slovenski fantje pred nemškim generalom pod vodstvom zrelih slovenskih ljudi prisegali »Hitlerju zvestobo«, ko še tulijo sveži grobovi, ki so jih Hitlerjevi zločinci natrosili po slovenski zemlji... Pozval jih je tudi, da poslušajo navodila Snoja, ki se bo oglasil iz Slovenije. Le-ta se je pred 15. septembrom z osvobojenega ozemlja res oglasil s tiskanim letakom.⁶⁸⁸ V njem je omenjal tudi domobransko prisego, podobno so jo omenjali tudi drugi številni pozivi domobrancem iz tistega časa. Odziv je bil neznaten, domobranska propaganda, ki je bila tedaj že popolnoma v nemških rokah, pa je odgovorila tudi na Kuharjeva in Snojeva prizadevanja. Med drugim je izdala letak, v katerem zanika trditve o hlapčevanju Nemcem, glede prisege pa celo pravi, da »smo na to prisego ponosni in si jo upamo vsak trenutek ponovno položiti!«⁶⁸⁹ O tem več v nadaljevanju.

Z izjemo nemških oblasti je torej pri vseh dejavnikih na tak ali drugačen način prevladoval negativen odnos do domobranske prisege. Odmev v kolaboracionističnem tisku ter uradna stališča domobranske propagande in vodstva seveda ne odražajo resničnega stališča domobrancev. Že dejstvo, da so se v Organizacijskem štabu ter sploh častniki v začetku branili prisege, nato pa skušali doseči čim »ugodnejše« besedilo, dokazuje, da so jo imeli za nekaj a priori negativnega. Zaradi tega so v domobranskem in sploh protirevolucionarnem vodstvu kasneje njen pomen skušali minimizirati, in to na dva načina, najprej tako, da so ji sploh odrekli značaj prisege, in drugič, s trditvijo, da je to pač prisega, ki ji ni moč ničesar očitati. To trditev so opirali predvsem na ustrezno analizo besedila ter na dokazovanje, da je bila prisilna ter zato neveljavna. Seveda taka argumentacija ni bila pravilo pri vseh protirevolucionarnih dejavnikih, kar smo pokazali že zgoraj. Kljub temu pa se na tem mestu zdi smiselna neke vrste tekstna analiza prisege ter primerjava s podobnimi dejanji drugod po Evropi v času 2. svetovne vojne.

Prisega je pravzaprav zelo star in tradicionalen način, s katerim človek drugemu človeku ali ustanovi na slovesen način nekaj zatrjuje, oziroma obljublja.

⁶⁸⁷ AJ, 103-13-106, brzojavka Ivana Šubašiča Ivanu Frangešu v Washington 5. 9. 1944; NAUS, RG 226, Records of the OSS, E 100, Yu-1543, Box 106, De Witt C. Poole-u 20. 9. 1944.

⁶⁸⁸ ARS II, Zbirka Slava Klemenčiča, fasc. 9, dr. Alojzij Kuhar, Govor domobrancem 8., 10., 11. 9. 1944; PA, fasc. 441/I, France Snoj, Izjava in poziv.

⁶⁸⁹ ARS I, Dnevnik dr. Maksa Šnuderla, 2. 10. 1944, str. 289; Boris Mlakar, Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne. PNZ 1991, št. 1-2, str. 118.

Ker je človek slab, pri tem za pričo pokliče Boga, da je namreč resnično pripravljen storiti obljubljeni, oziroma, da je res tisto, kar zatrjuje. Bog namreč »vanj« vidi, in ker gre za Boga, mora ob prisegi prisegajoči izpolnjevati še druge pogoje, in to ne le da gre za resnično dejstvo ali za resničen namen, temveč mora biti dejanje ali namen, za katerega gre, tudi upravičen, pravičen in moralno dopusten. Končno pa mora biti namen oziroma predmet prisega zadosti pomemben, ker je sicer nespoštljivo in neresno klicati Boga za pričo. Značilne in celo bistvene za prisego so torej besedne zveze kot »prisegam pri Bogu« ali »pred Bogom«, »prisegam v božjem imenu«, »tako mi Bog pomaga« itd. Besedilo prisega je pri prostovoljni prisegi treba razlagati v pomenu, kot mu ga daje prisegajoči; obstajajo pa tudi razlage, da v primeru, da subjekta razlagata prisego različno, velja razlaga tistega, ki mu je bilo priseženo! Zato je potrebno ugotavljati, kaj je mislil tisti, ki je prisegel, in pravzaprav tudi, kaj je mislil s prisego njen »koristnik«, organizator. Pri tem se v dvomnih primerih besedilo razlaga v ožjem smislu besed(e) ter v svojem smislu, ker gre pri prisegi pač za nekakšen »odstop od prostosti«. Zato se prisega razlaga restriktivno, v »korist« prisegajočega. Prisega je skoraj praviloma nekaj dodanega, dopolnilnega – akcesornega neki prvotni, že prakticirani ali izrečeni obveznosti. Od te prvotne obveznosti je odvisna in je le novo, dodatno in močnejše potrjevanje npr. pogodbe ali že prej izrečene trditve. Pogodbo je npr. moralno in pravično izpolniti, če se jo potrdi še s prisego, saj je k temu prisegajoči obvezan še z verskega vidika. Če je prisega jasno izražena, njenega besedila ni moč razlagati po svoje. Če prisegajoči obljube – prisege ne namerava izpolniti, bi ne smel priseči, toda če je k prisegi prisiljen, je le-ta seveda neveljavna in ni zavezan k izpolnitvi. V primeru, da je prisegajoči že pred tem nekaj prisegel, prva prisega z novo ni nujno razveljavljena, če ni izrecno z njo v nasprotju, oziroma če govori o povsem drugih stvareh in se je sploh ne dotika. Za prisego sta seveda potrebna dva subjekta – tisti, ki prisega, ter tisti, kateremu oziroma v čigar korist je prvi prisegel. V primeru vojaških priseg je prvi običajno navaden vojak in tudi častnik, ki prisegata in obljubljata drugemu – ponavadi vrhovnemu poveljniku, državnemu poglavarju ali tudi poveljniku na splošno, in to običajno zvestobo, poslušnost, hrabrost, predanost in boj do smrti...⁶⁹⁰

Na podlagi omenjenih značilnosti lahko ugotovimo, da je bila domobranska prisega prava prisega z vsemi potrebnimi elementi. Res je sicer, da so v njej izrazi, ki so dvomni, kar morda ni bilo naključje in kar je tudi omogočilo sočasne in poznejše polemike. Kljub vsemu so zato vprašljive trditve in zagotovila iz nekaterih pričevanj, npr. podpolk. Vizjaka ter stotnika Maksa Kosovince, da namreč to ni bila prava prisega, temveč le nekakšna obljuba ali zaobljuba in da so tako »sklenili« po raznih posvetovanjih. Tako naj bi na domobransko prisego gledal tudi verski referent dr. Lenček in na tako razlago naj bi po posvetovanjih pristal tudi dr. Rožman... V svojem povojnem zagovoru škof tega ne omenja, pač

⁶⁹⁰ ARS II, AP, fasc. 124/II, Bodi tudi v vojski kristjan!, str. 10–11; Peršič, str. 215–6; B.F., Domobranska prisega etično in pravno. Vestnik 1960, št. 10, str. 209–210; Božidar Fink, Slovensko domobranstvo in njegova prisega. Vestnik 1984, št. 1, str. 5–6.

pa, da ga je zanimalo zgolj to, ali se v njej prisega Hitlerju, poudaril pa je še, da sam besedila prisega formalno ni potrdil!⁶⁹¹ Po zatrdilih podpolk. Peterlina je tudi Draža Mihailović (vemo, da sta bila to v resnici Glušič in Domazetovič!) zagotovil, da taka prisega, ki jo zahteva sovražnik, zaradi skrajnega cilja ne velja nič in da še velja stara prisega. Vprašanje seveda je, kdo vse je še poleg Organizacijskega štaba do domobranske prisega zavzel tako stališče. Po uradni poti pač take interpretacije ni bilo mogoče razširjati in v domobranski dokumentaciji o tem ni sledu. Nasprotno, vsaj v omenjeni brošuri »Bodi tudi v vojski kristjan« je prisega prikazana kot zelo resna stvar, govori se celo izrecno o prisegi »tuji državi« in skoraj ni dvomiti, da je bila ta brošura pisana tudi z vidika tedaj napovedane domobranske prisega. Seveda je druga stvar konkretna priprava domobrancev na prisego, a, žal, o tem nimamo podatkov.

Če torej skušamo napraviti kratko analizo domobranske prisega ter pri tem ugotoviti, kaj so domobranci vsaj formalno prisegli, je treba v njenem besedilu najprej ločiti formalne in vsebinske elemente, med slednjimi pa nato še glavne in postranske. Najprej je razvidno, da sta za to prisego formalnega značaja prvi in zadnji del prisega, pa čeprav, kot rečeno, sta za prisego običajna in bistvena. Gre za stavke »Prisegam pri Vsemogočnem Bogu... Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj.« Ob tem sklicevanju na Boga oziroma ob verskem značaju prisega se pojavlja mnenje, da taka oblika ne more biti značilna za brezverske naciste ter da naj bi versko izrazoslovje kazalo na domači, slovenski izvor prisega. To seveda ni dokazljivo, posebej še, če vemo, da se pri skoraj vseh prisegah drugih kolaboracionističnih formacij v Evropi – ter celo pri Indijski legiji – uporablja versko izrazje in navsezadnje tudi v nemški vojski. Pri vseh se omenja Bog bodisi kot priča zaprisege, bodisi da se prisegajoči nanj posredno obračajo, oziroma ga na koncu prosijo za pomoč pri obljubljenem delu. Le pri zaprisegi Afriške falange Bog ni omenjen, je pa, začuda, pri prisegah »čistih« germanskih prostovoljcev v SS!⁶⁹² Gre pač za splošni običaj in tudi, kot že omenjeno, za značilni in bistveni element zaprisege. Tudi prvi vsebinski del prisega, ki je obljubovalnega značaja – »da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren« – je po svoje običajen in rutinski, saj se takšna obljuba v različnih odtenkih pojavlja pri vseh prisegah. V našem primeru je seveda zanimiv izraz »svojim nadrejenim«, saj se takoj zastavlja vprašanje, kdo so ti nadrejeni. Običajno se omenjeni izraz nanaša na neposredno nadrejene oziroma na tiste, ki poveljujejo enoti, ter nato še formaciji, ki ji prisegajoči pripadajo. V našem primeru je torej šlo za domobranske častnike. Toda posredno se je to nanašalo tudi na nemške častnike, vsaj tiste iz Aufbaustaba, čeprav njihova poveljniška vloga med slovenskimi domobranci nikdar ni bila izrecno poudarjena. Nadalje bi se to lahko nanašalo tudi na samega Rösenerja, nikakor pa ne na Hitlerja, kar je razvidno iz

⁶⁹¹ ARS I, VOS-II-3, izjava stotnika Maksa Kosovinca, Tedenski pregled 21.–28. 4. 1944, št. 1299; Vizjak, str. 25; Kos II, str. 122–3.

⁶⁹² Neulen, str. 395–7; Peršič, str. 223; Božidar Fink, Slovensko domobranstvo in njegova prisega. Vestnik 1984, št. 1, str. 16.

drugih elementov prislege. Seveda pa ob tem ostaja še odprto vprašanje, kako so tedaj pojem »nadrejeni« razumeli sami domobranCI in koga vse je obsegal.

Vsebinsko bistveni ter značilni osrednji del domobranske prislege je bila torej obljuba, da »bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo... vestno izpolnjeval svoje dolžnosti za svojo slovensko domovino... proti banditom in komunizmu ter njegovim zaveznikom«. Najprej gre torej za izpolnjevanje dolžnosti za svojo slovensko domovino, kar se je pri domobrancih brez dvoma razumelo kot celotno slovensko ozemlje, kot njeno celotnost in vsaj simbolično združenost. Zagotovo s tem pojmom ni bila mišljena zgolj Ljubljanska pokrajina, kar je veljalo tudi za nemške oblasti, pri katerih pa je »optimalno« razumevanje tega pojma že bolj vprašljivo. Metoda in sredstva za izpolnjevanje te dolžnosti so bile metode oboroženega boja, saj je šlo za prisego vojaške formacije oziroma oborožene sile, in to skupen boj z nemško oboroženo silo (v nemškem originalu »Wehrmacht«) ter še SS in policijo. Cilj, namen tega boja je uničenje ali onesposobitev »banditov, komunizma ter njegovih zaveznikov«, kar kaže na to, da je bilo domobranstvo policijska varnostna sila, ki so jo organizirali Slovenci sami, toda v konkretnem primeru ob dopustitvi ali celo odločilni podpori nemških oblasti, za boj proti partizanom na slovenskem ozemlju. S slovenskega gledišča gre torej za protirevolucionarno formacijo, z mednarodnopravnega in okupacijskega pa tudi za kolaboracionistično oboroženo silo. Slovensko domobranstvo je torej ustanovljeno zgolj ali predvsem za bojevanje na notranji fronti, za boj proti »skupnemu« sovražniku v Sloveniji, to je proti partizanom, ne pa izrecno za ideološko ali vojaško podporo nacizmu kot takemu. Omenjeni cilji so izraženi predvsem v poudarjanju slovenske domovine. S tedanjim izrazoslovjem bi torej bilo domobranstvo označeno kot domača varnostna sila za vzdrževanje reda in miru. Toda v prisegi se domobranCI tudi zavezujejo, da se bojujejo za slovensko domovino »kot del svobodne Evrope«, kar je bil tedanji tipični nacistični izraz, ki je ob predpostavki nemške zmage predvideval po nacističnem vzorcu urejeno Evropo. Nemški original oziroma nemški avtor prislege je izraz gotovo razumel v tem smislu, hkrati pa je zelo verjetno – vsaj vsi protirevolucionarni pisci tako zatrjujejo – da so domobranCI s tem mislili na demokratično, po zahodnem vzorcu urejeno Evropo. Ob tem je seveda spet razumljivo, da so domobranCI in njihovi voditelji dobro vedeli, kaj ta izraz pomeni, oziroma kaj si Nemci pod njim predstavljajo, in tako je prišlo do kolizije razlage ali vsaj razumevanja. Domobranska prisega torej predvsem opredeljuje protirevolucionarni boj ter s tem tudi državljansko vojno. Le-ta je bila ena od bistvenih prvin medvojne dogajanja na Slovenskem, predvsem v Ljubljanski pokrajini in vsaj v njegovem zadnjem razdobju. Da pa ni šlo le za državljansko vojno, dokazuje že samo besedilo prislege z elementi, ki kažejo na njen »zunanjepolitični okvir«. Poleg skupnega boja z nemško oboroženo silo, vodje Velike Nemčije in svobodne Evrope pa prisega omenja tudi »zaveznike komunizma«. Kolikor so bili s tem mišljeni zahodni zavezniki, to je predvsem Velika Britanija in ZDA, so bili tudi zaradi tega izraza domobranCI s prisego vpeti v mednarodni kontekst 2. svetovne vojne. Seveda

pa je tudi pri tem prihajalo do različnih razlag. Če je pričevanje dr. Stanka Kocipra o tem, da je dostavek »in njegovim zaveznikom« na koncu Rupniku po telefonu vsilil Rösener, verodostojno, potem je jasno, da sta tako Rupnik kot Rösener pod tem izrazom razumela zahodne zaveznike. Oba sta tako razlago potrdila tudi po vojni in jo tudi logično utemeljevala, z Rainerjem vred. Pri tem je Rainer k zaveznikom prišteval še NOV Jugoslavije, Rupnik pa je izključeval Sovjetsko zvezo. Rupnik naj bi sicer Rösenerja prepričeval, da bi zaradi dvoumnosti bil boljši izraz »pomagačem«. V tem primeru bi se res na zahodne zaveznike le težka pomislilo.⁶⁹³ Koga so z izrazom »zavezniki« mislili domobranci in njihovi voditelji, je težko reči, omenjajo pa se terenski delavci, podporniki partizanov, razne neregularne enote, pa tudi zavezniki komunistov v političnem smislu, to je krščanski socialisti in sokoli. Res je, da se v besedilu prisega izraz »zavezniki« neposredno nanaša na besedo »komunizem« in ne morda ali vsaj manj na besedo »banditi«. Res je tudi, da je omenjanje in omejevanje protikomunističnega bojevanja v prisegi in še bolj v statutu na »slovensko domovino« zmanjševalo verjetnost razlage tega izraza kot zahodnih zaveznikov. Vsaj v večjih razsežnostih spopad z njimi na Slovenskem še ni bil aktualen, konkretno je prihajal v poštev predvsem ob problemu zavezniških letalcev, do katerih pa so imeli domobranci dvoumen in mešan odnos. Vsekakor pa jim je bilo s strani nemških oblasti strogo zaukazano, da ujete padalce zadržijo ter jih predajajo naprej nemškim organom. Po drugi strani vsaj vsebinsko ni preveč prepričljiv formalnopravni ugovor, češ »mednarodnopravno« aprila 1944 zahodni zavezniki še niso bili zavezniki partizanov, ker so bili le-ti uporniki proti legalni kraljevski vladi, ki so jo zavezniki še priznavali. Pomisliti je treba pač na to, da so bile pri vrhovnem in tudi pri pokrajinskih partizanskih štabih skoraj že eno leto zavezniške vojaške misije. Po drugi strani pa je vredno pozornosti dejstvo, da se v ostalih znanih prisegah evropskih kolaboracionističnih formacij prav nikjer ne omenjajo morebitni zavezniki boljševizma, kvečjemu se na splošno omenjajo sovražniki. Pri tujih prostovoljcih v SS se niti ne omenjata posebej cilj ali namen njihovega boja, temveč se obvezujejo samo na brezpogojno poslušnost Hitlerju in njegovim podrejenim poveljnikom. To vsekakor kaže na specifičnost slovenske domobranske prisega, kar pa je lahko zgolj posledica Rösenerjevega dopolnjevanja besedila. Ostaja nepojasnjeno, kako da je ravno on prišel na takšno idejo. Voditelji in sopotniki domobranstva so seveda menili, da prisega ni naperjena proti (zahodnim) zaveznikom, še bolj odločno so to poudarjali v poveljih in razlagah. Partizanska stran je seveda takoj razlagala omenjeni izraz v diametralno nasprotnem smislu, npr. v že omenjenem letaku »Domobranci!« Argumentacija v njem pa je nerodna oziroma sploh napačna, saj povezuje morebitno bojevanje proti Anglo-Američanom s prepričanjem, da se bodo morali bojevati proti zaveznikom tam, »kjer

⁶⁹³ Rainer, str. 25; ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2481; prav tam, Rupnikova izjava, št. 1981; Stanko Kociper, General Leon Rupnik in domobranska prisega. Tabor 1968, št. 7; Tine Debeljak, Zapiski ob robu k dobi pred 20 leti. Zbornik Svobodne Slovenije 1967, str. 105 sl.

bo smatral Hitler za potrebno«. Izhodišče je bilo napačno, saj je na podlagi dokumentov ter tudi vzdušja ob pogajanjih za statut oziroma prisego moč z gotovostjo trditi, da je bilo domobranstvo zamišljeno zgolj za uporabo na Slovenskem, na kar so pristale tudi nemške oblasti. V razlagi izraza »zavezniki« se je tako partizanska stran sicer ujemala z razlago Rupnika in Rösenerja, toda argumenti obeh generalov so bili drugačni, namreč, da zahodni zavezniki pomagajo partizanom, da imajo pri njih misije, da domobranci varujejo prometnice, ki so važne za fronto proti zaveznikom ipd.⁶⁹⁴

Kaj naj bi bilo bistvo domobranske prisege za tedanje domačo javnost, dobro izraža napoved prisege v Novem mestu, ki jo je dan pred samo slovesnostjo objavilo tamkajšnje domobransko glasilo. Članek, ki ga je po vsej verjetnosti napisal dr. France Blatnik, med drugim pravi, da »bomo obljubili, da bomo disciplinirani domobranci in da smo tudi življenje pripravljeni žrtvovati, da se slovenska zemlja očisti brezbožnega komunizma, ter da bomo to svojo obljubo potrdili s svetim činom prisege«.⁶⁹⁵ Tudi poročila v ljubljanskem časopisju po prisegi so poudarjala že v naslovih, da je bila to prisega zvestobe slovenski domovini. Opazno pa je, da se v Blatnikovi razlagi ne omenja bojna skupnost z nemškimi vojaki, niti ne vodja Velike Nemčije ali zavezniki komunizma. Vsi ti izrazi so namreč po skoraj splošno sprejetem mnenju tudi v formalnem pogledu prisego napravili moralno vprašljivo in politično škodljivo.

Čeprav ne poimensko, pa je prav omenjanje Hitlerja v besedilu prisege vzdignilo največ prahu, saj je ob dejstvu, da je bila zaprisega uprizorjena na Hitlerjev rojstni dan, krepilo že sicer razširjeno mnenje, da so domobranci prisegli Hitlerju, o čemer smo deloma že govorili. Hitler se v besedilu omenja v stranskem stavku, ki se bistva prisege pravzaprav ne dotika ter ga gre zato razumeti dobesedno, pač v smislu, da nemški oboroženi sili poveljuje Hitler. Formalno je to povsem korektna razlaga, kot rečeno, pa že sama posredna omemba nacističnega Führerja v znanem kontekstu ni mogla ostati brez sovražnega odmeva. Jasno je torej, da domobranci niso prisegli Hitlerju, niti mu niso česarkoli obljubili, kljub temu, da sta po vojni Rainer in Rösener trdila nasprotno. Iz obrazca prisege tudi ni moč sklepati, da so se domobranci Hitlerju podredili ali pa postavili pod njegovo poveljstvo, pa čeprav zgolj vrhovno. Besedilo prisege namreč govori o skupnem boju z Wehrmachtom, ki mu poveljuje Hitler, se pravi, da se domobranci bojujejo ob ali kvečjemu skupaj z nemško oboroženo silo, ne pa, da se komurkoli podreajo. Kot rečeno, v praktičnem političnem boju se je to razlagalo drugače, toda v tem primeru je treba besedilo razumeti v ožjem smislu in v »korist« domobrancev. Celo sam general Rösener, ki je v svojem govoru ob zaprisegi na

⁶⁹⁴ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2481; prav tam, Rupnikova izjava, št. 1981; Žebot, Neminljiva Slovenija, str. 300; Božidar Fink, Slovensko domobranstvo in njegova prisega. Vestnik 1984, št. 1, str. 11–12; ARS II, AP, fasc. 24/II, letak »Domobranci!«.

⁶⁹⁵ Naša prisega. Za blagor očetnjave, št. 122, 19. 4. 1944; Domobranstvo je priseglo zvestobo svoji domovini. Slovenec 21. 4. 1944; Veliki trenutki. Jutro 22. 4. 1944. Le Jutro je v navedenem uvodniku poročalo zgolj v nemškem duhu.

ljubljskem stadionu zelo poudarjal svojo osebno vlogo pri nastanku domobranstva ter njegovo popolno odvisnost od sebe, je na mestu, ko je omenjal Hitlerja, dejal, da domobranci izrekajo prisego, ki »ima ozir na Vodjo Velikonemškega Rajha«. Seveda ni mogoče dokončno reči, kaj je Rösener s tem pravzaprav mislil, niti ne poznamo nemškega originala njegovega govora, toda poudariti je treba, da se njegova misel nenavadno dobro ujema z dejanskim omenjanjem Hitlerja v prisegi. Toda videti je, da se je gledanje na »vlogo« Hitlerja v prisegi spremenilo tudi pri Rösenerju in pri drugi zaprisegi konec januarja 1945 je nekako v skladu s skoraj povsem nemškim značajem slovesnosti v podobnem nagovoru dejal, da »vaša prisega, ki jo polagate tudi na Vodjo velike nemške države, zahteva od vas, da ste zvesti tudi njemu...«⁶⁹⁶ Te besede bi lahko razumeli tudi tako, da je Obergruppenführer hotel domobrancem in javnosti dopovedati, da so prisegli tudi Hitlerju. Z vidika gornjih ugotovitev je torej do neke mere razumljiva trditev škofa Rožmana, da je pristal na mašo za domobrance šele potem, ko je ugotovil, da ne bodo prisegali Hitlerju. Slednje so ugotavljali tudi medvojni komentarji iz protirevolucionarnih in deloma sredinskih vrst, nasprotno pa so trdili, kot vemo, partizanski aktivisti in obveščevalci. Ti so ob opažanju, da se nekateri domobranski častniki prisegi upirajo, poudarjali, da prihaja do tega predvsem zaradi odpora do prisega Hitlerju. Ob tem se nam zastavljajo še dodatna vprašanja, ali so namreč, omenjeni častniki resnično mislili, da gre za prisego Hitlerju, ali pa so se le zavedali, da bodo ljudje to dejanje kljub temu, da formalno ni šlo za to, neodvisno od njihovega doživljanja in njihove volje, razlagali v tem smislu, in to ne le njihovi nasprotniki! Možno je tudi, da je pri poročilih omenjenih obveščevalcev igralo vlogo njihovo vnaprejšnje stališče in ocena prisega, ki so jo prenašali tudi na druge. Če z vidika »vloge« Hitlerja v prisegi primerjamo domobranksko s prisegami raznih evropskih prostovoljcev v drugi svetovni vojni na strani Nemčije, je treba ponovno ugotoviti, da je bila domobrankska prisega posebnost. V vseh prisegah, razen pri italijanskih »pomožnih četah« in pri beloruskih domobrancih, se Führer omenja poimensko, pri čemer se prisega neposredno njemu ali pa se mu vsaj obljublja pokorščino. Neimensko se Hitler omenja pri slovenskih domobrancih in tudi pri danskih prostovoljcih, toda ti mu kljub temu prisegajo brezpogojno poslušnost.⁶⁹⁷

Ob koncu našega obširnega pregleda problematike, ki se zastavlja ob domobranski prisegi, je treba ponovno poudariti, da omenjeno dejanje v razmerah tedanje okupirane Evrope ni bilo nič nenavadnega. Podobno tudi sama vsebina in oblika prisega nista pomenili kake skrajnosti, prej nasprotno. To velja tudi ob splošno sprejeti predpostavki, da je pač vojaška kolaboracija z okupatorjem nekaj samo po sebi negativnega in torej vsaj na tem mestu ne posegamo podrobneje med vzroke za njen nastanek. Kljub temu je že iz same domobranske

⁶⁹⁶ Domobranstvo je priseglo zvestobo svoji domovini. Slovenec 21. 4. 1944; Slovesna zaprisega novih domobrancev. Jutro 31. 1. 1945.

⁶⁹⁷ Neulen, str. 395–7; Peršič, str. 223.

prisega razvidno, da gre pri domobranstvu za domačo policijsko silo, ki je vsaj z vidika pobude nastala avtohtono, iz domačih, slovenskih vzgibov. Pri prisegi je torej šlo predvsem za zavezo o oboroženem kontrarevolucionarnem boju. Kljub temu je prav domobranska prisega že sama vsebovala nekaj vidnih pronacističnih sestavin, čeprav so očitno v domobranskem štabu le uspeli poudariti njeno protirevolucionarno usmerjenost. Negativnega pomena prisega so se zavedali vsi, posebej še tisti, ki so bili primorani priseči. Zato so domobranci in njihovi voditelji pozneje poudarjali svoj odpor proti njej, skušali zmanjševati njen objektivni pomen, poudarjali njeno prisilnost, izpostavljali njene nevtralne in pozitivne sestavine in končno celo zanikali njen značaj kot prisega. To so delali iz notranje potrebe po opravičevanju, hkrati pa tudi iz potrebe politične in propagandne samoobrambe glede na to, da je prav prisega postala eden glavnih elementov in argumentov partizanske politične ofenzive proti domobranstvu. Tudi s tega vidika je pravzaprav ta prisega postala središčni, osrednji dogodek nevojaškega značaja v kratki »zgodovini« Slovenskega domobranstva in je tudi zato upravičena naša nekoliko podrobnejša razprava. Celo nekateri protirevolucionarni ocenjevalci so ugotavljali, da je bilo Slovensko domobranstvo s to prisego na zunaj sprejeto v »borbeno skupnost nemškega vojaka«, v širši sestavi nemške vojske oziroma natančneje, policije. Nemškim oblastem je zadostoval sam javni akt zaprisege in nato še osebni podpisi pod ustrezne izjave, intimna oziroma iskrena opredeljenost domobrancev pa se jih pravzaprav ni tikala, dokler le-ta ni imela zunanjih, zanje negativnih posledic. Tu se tudi deloma skriva odgovor na vprašanje, kakšne politične posledice je pravzaprav imela zaprisega za domobrance, posebej za njihove odnose z Nemci. Če se ne zadržujemo ob že omenjenem zunanjem, političnem in psihološkem vtisu večje povezanosti in pripadnosti, je treba predvsem poudariti, da je prisega postala nekakšna dodatna pravna osnova za nemške ukrepe proti domobrancem, ki bi iz Slovenskega domobranstva izstopali ali pa v njem delovali proti nemškim interesom. Prisega ni »delovala« kot pravni akt sama po sebi, temveč je bila dodaten argument v primeru kršenja obveznosti, ki so jih domobranci sprejeli že ob prostovoljnem vstopu v domobranstvo, še dodatno pa potrdili s prisego, v kateri se posebej poudarja skupni boj z nemško oboroženo silo in so zato nemške oblasti na čelu z Rösenerjem s tem v zvezi še in še poudarjale zvestobo. Celo pojma »lojalnost«, ki bi mogoče dopuščal neko nevtralno stališče, niso uporabljale. Zadevno argumentacijo je uporabil Rösener v že omenjenem govoru 30. januarja 1945, ko je sporočil, da je nekaj domobrancev že prelomilo prisego ter napovedal njihovo obsodbo. Seveda si lahko mislimo, da bi bila usoda podpolk. Peterlina, majorja Križa in tovarišev, ki so delali za ilegalno, povsem enaka, tudi če za seboj ne bi imeli prisega. Le-ta je imela z nemškega vidika v določeni meri tudi vlogo izničenja prejšnje prisega kralju Petru in iz podobnih formalnih razlogov naj bi Narodni odbor ob koncu vojne za pripadnike tedaj že »Slovenske narodne vojske« izvedel prisego kralju Petru in slovenski domovini. Končno velja omeniti tudi mnenje, da je bila prav domobranska prisega kriva za povojno usodo domo-

brancev. Britanske oblasti naj bi namreč predvsem zaradi prisega domobrance šteje za povsem navadne kolaboracioniste in so jih zato zlahka izročile jugoslovanskim komunističnim oblastem. Do neke mere ta teza zveni logično, vendar je treba reči, da je do sedaj znani arhivski dokumenti ne podpirajo. Prav tako take razlage ne podpira dejstvo, da so britanske oblasti poleti 1945 iz Avstrije vračale v matične dežele tudi druge kolaboracionistične in protirevolucionarne enote, ki niso opravile nobene prisega, oziroma vsaj ne takšne v nemški režiji ali v nemško korist.⁶⁹⁸

Slovensko domobranstvo v primežu nacistične propagande ter poskus formiranja slovenske SS divizije

Totalitarnost nemškega nacizma se je med drugim izražala tudi v poudarjeni vlogi izredno močne, vsepovsod prisotne ter z modernimi sredstvi podprte propagande. V vojnih razmerah je razvejena nacistična propaganda postala sestavni in tako rekoč nujni del vodenja vojne, posledično pa tudi neizogibni privesek okupacijske politike. Ker je pri tem šlo za zelo različna okupirana območja in iz tega izhajajoče različne okupacijske sisteme, je jasno, da je tudi propaganda v okviru teh sistemov dobivala različne vsebinske poudarke ter taktične poteze. Deloma pa so na splošno usmerjenost nacistične politike ter z njo tesno povezane propagande vplivale tudi nove okoliščine, ki so nastale tako na posameznih okupiranih ozemljih kot tudi na še bolj odločujočih evropskih in svetovnih bojiščih. Spremenljivost oziroma taktiziranje take politike in propagande se je zelo izrazito kazala že na majhnem slovenskem ozemlju, pri čemer zadostujejo že primerjave med nacistično politiko na okupiranem Gorenjskem in Štajerskem leta 1941 ter kasnejšo politiko v Ljubljanski pokrajini ter na Primorskem po kapitulaciji Italije. Kar se tiče splošne usmeritve nacistične propagande, je le-ta vse bolj očitno z ekskluzivnega in velenemškega prehajala na evropski »kolosek«, če to ponovimo z besedami generala Rupnika. Množile so se fraze o skupnem boju evropskih narodov proti boljševizmu, iz tega pa naj bi izhajala tudi skupna usoda teh narodov. V bodoči združeni Evropi naj bi vsakemu narodu bil dodeljen pravičen delež glede na napore in zasluge, ki si jih bo pridobil v potekajočem protiboljševiškem boju. Vprašanje je, koliko je taka propaganda pri »uporabnikih« odmevala in ali so jo jemali resno, kajti ostajalo je dejstvo, da so to propagando izvajali isti ljudje in ista nacistična »mašinerija«, ki je še vedno znova ob vsaki priložnosti poudarjala neovrgljivo in tako rekoč neizbežno vodilno vlogo Nemčije

⁶⁹⁸ Mikuž, Pregled IV, str. 250–1; Mirko Javornik, Še o Slovenskem domobranstvu. Tabor 1985, št. 11–12, str. 242; Rožman III, str. 766; Stanko Kociper, General Leon Rupnik in domobranska prisega. Tabor 1968, št. 7, str. 168; Za beležnico. Tabor 1981, št. 9–10, str. 237; Tine Debeljak, Zapiski ob robu k dobi pred 20 leti. Zbornik Svobodne Slovenije 1967, str. 105; Mirko Javornik, Nezanestljiva zgodovina. Sij slovenske svobode, št. 7, 15. 7. 1978; Peršič, str. 227.

kot prvoborca za Evropo ter poroka za njeno svetlo bodočnost kot tudi za svobodo ostalih, predvsem malih narodov.

O politiki in upravi nacističnih okupacijskih oblasti v operacijski coni »Jadransko primorje« smo že govorili, zato naj na tem mestu zgolj povzamemo in dopolnimo sliko o organizaciji propagande. Vrhovna oblast v coni je bila seveda v rokah dr. Friedricha Rainerja, zato je bilo razumljivo, da so splošne smernice za propagando izhajale od njega. Sicer pa je propagando na tem območju vodil in usklajeval njegov urad za propagando, tisk in kulturo, ki je bil sestavni del njegove razvejene uprave v Trstu. Vodil ga je nam že znani dr. Karl Lapper. Drugače pa se je celotna propagandna dejavnost delila na t.i. splošno ter bojno propagando, slednja je bila namenjena »potrebam« oboroženih formacij. Zanj je bil odgovoren poseben SS polk »Kurt Eggers«, ki je v Trstu osnoval akcijski oddelek »Adria«. V skladu z navodili Rainerja ter predvsem centrale v Berlinu ga je vodil stotnik SS dr. Franz Hradetzky. V vsaki pokrajini je organiziral še manjše akcijske oddelke, tako tudi v Ljubljanski. V načelu bi torej ta oddelek moral skrbeti tudi za propagando za domobranstvo ter znotraj domobranstva, vendar je bilo v praksi drugače, kar smo deloma že omenili. Za Slovensko domobranstvo je v propagandnem pogledu vsaj v prvem razdobju skrbela kar sama slovenska stran – to je predvsem Rupnikova pokrajinska uprava ter deloma Organizacijski štab. Hradetzkyjevi ljudje so tako skrbeli za propagando v celoti za nemške vojaške, policijske in druge paravojaške formacije na tem območju, vendar so deloma vsaj glede propagandnega materiala oskrbovali tudi slovenske ustanove. Drugače je bilo na Primorskem, kjer je bilo tamkajšnje domobranstvo vsaj glede »uradne« propagande povsem odvisno od oddelka »Adria«.

Splošno protikomunistično propagando so vodili ter ji zagotavljali potrebni material posebni uradi pri nemških svetovalcih po posameznih pokrajinah, to so bili t.i. oddelki »Propaganda, Presse und Kultur«. Pri dr. Doujaku v Ljubljani je temu oddelku sprva načeloval kot v.d. propagandni vodja kočevski Nemec Gladnigg, ki je bil seveda hkrati tudi vodja cenzurnega urada. Spomladi 1944 ga je začasno na tem mestu zamenjal polk. Bade, dokončno pa je septembra vodstvo urada po Rainerjevi odredbi prevzel Ingomar Verhouz.⁶⁹⁹ Omenjeni urad je nadziral predvsem splošno protikomunistično propagando, vendar je na podlagi praktičnih primerov razvidno, da je bedel tudi nad domobransko propagando, tako notranjo kot zunanjo. To je bilo pravzaprav razumljivo, saj je v danih okoliščinah tudi domobranska propaganda morala uporabljati podobna izrazna sredstva in podobne vsebinske poudarke kot, recimo, civilna propaganda. Sprva je bilo zamišljeno, da se bo celotna slovenska propaganda v pokrajini izvajala v režiji pokrajinske uprave. General Rupnik je namreč 27. novembra 1943 izdal odlok o ustanovitvi, ustroju ter področju dela propagandnega odseka pokrajinske uprave v Ljubljani, v katerem je poudaril, da mora biti propaganda povsem enotna

⁶⁹⁹ Rupnik, str. 45, 46; ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1982; Rösener, št. 2518; Nagovor vodje urada za propagando, tisk in kulturo. Slovenec 27. 9. 1944.

in v vsakem pogledu enako usmerjena, zato je odsek podredil neposredno sebi. Tako naj bi odsek pokrival »vse slovensko propagandno delo«, toda v sodelovanju z nemškimi propagandnimi oblastmi in pod njihovim nadzorstvom. Delo odseka si je zamislil v obliki sedmih referatov, od katerih naj bi bil eden posebej odgovoren za »propagandno delo med domobranci in v njihovem okolju po deželi«. V okviru odseka je predvideval tudi izšolanje domobranskih propagandistov, pri čemer pa bi s pripombami in posredovanjem potreb moral sodelovati tudi Organizacijski štab. Pri njem naj bi zato imenovali stalnega propagandnega referenta, ki bi deloval kot zveza med štabom in odsekom na pokrajinski upravi.⁷⁰⁰ Tako zamišljena organizacija dela se je hitro uveljavila in propagandni odsek je domobranski štab zalagal z obilnim propagandnim gradivom, predvsem z letaki, lepaki in brošurami. Vse to je pregledoval in odobral Gladniggov urad, ki je o vsem moral nato poročati dr. Lapperju v Trst.

S slednjim in pravzaprav sploh s propagandnim odsekom pa Rupniku ni šlo vse gladko. Kar se tiče prvega, smo že omenili njun spor ob proglasu za Slovensko domobransko legijo 23. septembra. Tudi kasneje je med njim in nemško cenzuro obstajala stalna napetost, predvsem zato, ker naj bi tudi Rupnikovi govori in predavanja bili podvrženi cenzuri. To naj bi general odbil, toda maščevali so se mu z objavo cenzuriranih besedil v časopisju. Glede na značaj odlomkov, ki mu jih je nemška cenzura posebej vneto črtala, oziroma spreminjala, je kasneje Rupnik upravičeno potožil, češ »velikim narodom je dovoljeno, da sebe glorificirajo, majhnim pa je to prepovedano in se takoj obsodijo za prepotentne šoviniste, če dajo duška svojemu nacionalnemu ponosu«. ⁷⁰¹ Seveda pa tudi sam ni bil povsem nedovzeten za smernice ali celo ideje nacistične propagande, pri čemer s tem v zvezi vsega ne moremo razložiti z neke vrste samocenzuro, pač z namenom, da se izogne sitnostim. Sicer pa je v svojih smernicah za delo propagandnega odseka poudaril, da mora delati »v najožjem soglasju in po navodilih nemškega propagandnega vodje g. Gladnigga«, vsebinsko pa, da uveljavlja Slovenijo kot del Evrope, ki se bori za ohranitev svoje narodnosti, pri čemer si zastavlja vse zakonito dovoljene (!) napore za to, da »si znotraj naših pravično potegnjenih etnografskih meja vsi iz lastne moči pridobimo pravice, ki gredo zdravemu, življensko čilemu, prizadevnemu in delovnemu narodu«. Toda pri tem je potrebno storiti vse, da vodi in pospešuje vzgojo Slovencev za dobre Evropejce v smislu novega reda, ki ga namerava uvesti Führer, in razjasni naravno pravico – pravzaprav dolžnost – Nemčije, da vodi Evropo! Upošteva tudi druge Rupnikove izjave lahko presodimo, da so bile gornje smernice le delno taktične narave oziroma »pesek v nemške oči«, kot se je general sam izrazil. ⁷⁰² Na čelo propagandnega odseka je Rupnik postavil dr. Ludovika Puša, ki je bil sicer strokovnjak za kmečka vprašanja, kar naj bi bilo za Slovence še posebej pomembno.

⁷⁰⁰ ARS II, AP, fasc. 116/II, dopis generala Rupnika Organizacijskemu štabu št. 12, 3. 12. 1943.

⁷⁰¹ Rupnik, str. 46.

⁷⁰² ARS II, AP, fasc. 115/I, odlok generala Rupnika št. 49/1, 1943, brez datuma.

Kasneje pa se je izkazalo, da je bil dr. Puš za nemški okus prevelik »klerikalec« in ga je moral Rupnik, kot smo že omenili, zamenjati z Izidorjem Cergolom.

S te vrste »težavami« so se nemške oblasti srečale že kmalu po ustanovitvi domobranstva. Že sredi novembra – ko propagandnega odseka uradno še ni bilo – je pokrajinski upravi Gladnigg sporočal, da ne more odobriti predloženih predavanj za domobranstvo. Predlog predavanj je bil Rupnik prejel 13. novembra, nato pa jih je poslal Gladniggu. Slednji je svoje odklonilno stališče utemeljeval s tem, da taka predavanja sicer lahko izvajajo vojaški kurati po cerkvah, nikakor pa niso primerna za domobrance, kajti zanje morajo biti prepojena z vojaškim duhom in morajo hkrati v političnem pogledu vojakom podajati osnovne pojme o boju evropskih narodov proti boljševizmu. Na pokrajinski upravi so zatem naročili dr. Pušu, da vendar utemelji primernost takih predavanj, vendar ne poznamo izida tega spora.⁷⁰³

Ob tem je spočetka Organizacijski štab povsem sledil propagandnemu odseku pokrajinske uprave, čeprav si je tudi zelo enostavno zamišljal, da bi za propagandiste ter predavatelje v okviru Slovenskega domobranstva zaposlili t.i. »mlad inteligenčen kader« oziroma kar učitelje in profesorje. Kasneje, ko se je zadeva nekoliko zapletla, je podpolk. Krener sodil, da naj bi propagando v enotah »z največ možnega uspeha« vodili kar četni poveljniki in da niso potrebni nobeni posebni propagandisti. Tako prakso je pravzaprav v svojih enotah jeseni 1943 že uvedel stotnik Vuk Rupnik. Kljub temu je moral Krener decembra upoštevati posebno odredbo generala Rupnika s 3. decembra in je pozval poveljnike bataljonov, da po strogi presoji izberejo primerne domobrance, ki bi jih po njihovih intelektualnih in moralnih sposobnostih upoštevali za propagandiste in ki se naj bi za to usposobili v ustreznem kratkotrajnem tečaju.⁷⁰⁴ V prvi polovici leta 1944 sta bila tako organizirana dva tečaja za »edinične propagandiste«, o katerih smo nekaj govorili že v prejšnjih poglavjih. Glede na Rupnikova navodila pa naj vendar dodamo, da je bil program na tečajih skoraj povsem »slovenski« in ni bilo videti, da bi pri pouku posebej povzdigovali vlogo nacistične Nemčije v novi Evropi. Sicer je bil za disciplinskega poveljnika teh tečajev konec decembra imenovan stotnik Emil Cof. Za propagandnega referenta je Krener v začetku januarja imenoval Stanka Kocipra, katerega matična enota je bil šolski odsek Organizacijskega štaba, kar je pomenilo, da je bil podrejen podpolk. Peterlinu. 10. januarja 1944 je bil odločilni sestanek, na katerem so se zastopniki pokrajinske uprave in domobranskega štaba dokončno dogovorili o organizaciji propagandnega dela ter potrdili Kocipra v omenjeni vlogi – da vzdržuje stalno zvezo med štabom in propagandnim odsekom ter po novodilih slednjega usmerja in vodi

⁷⁰³ ARS II, AP, fasc. 116/II, dopis Gladnigga informativnemu uradu pokrajinske uprave 16. 11. 1943; Rupnik, str. 47.

⁷⁰⁴ ARS II, AP, fasc. 31/V, Krenerjev dopis informativnemu uradu, št. 870, 18. 11. 1943; fasc. 277/II, Krenerjev dopis poveljnikom bataljonov št. 2210, 9. 12. 1943; fasc. 298/I, dopis stotnika Rupnika podrejenim enotam št. 1, 26. 10. 1943; fasc. 277/II, Krenerjev dopis podrejenim poveljnikom št. 3711, 29. 12. 1943.

propagandno delo med domobranskimi enotami. Predvsem naj bi bila to »splošna ideološka propaganda proti komunizmu in za interese slovenstva« – tako za domobranstvo kot za civilno prebivalstvo. V načrtu je bila tudi ustanovitev posebne propagandne čete.⁷⁰⁵ Poleg tega je kasneje podpolk. Peterlin v okviru šolskega odseka organiziral posebna predavanja, ki so bila izrazito političnega značaja, pri čemer so sodelovali razni slovenski strokovnjaki za posamezna področja. Nemške oblasti tudi na to niso gledale z naklonjenostjo in so morale z njimi prenehati, oziroma naj bi jih stotnik Schumacher enostavno prepovedal.⁷⁰⁶

Propagandni urad pri nemškem svetovalcu Doujaku je sicer imel nad ožjo domobransko propagando v tem drugem razdobju le posreden nadzor, saj je bil Kociprov referat nekako »skrit« v šolskem odseku in je dosegel relativno samostojnost tudi v odnosu do odseka pri pokrajinski upravi, ki ga je Gladnigg sicer neposredno nadziral. Kociper je pri tem razvil kar obsežno dejavnost, pri čemer je res, da je kljub vsemu v glavnem le posredoval gradivo, ki ga je prejel od zunaj. Vendar je bil njegov manevrski prostor precej širok, pri čemer ga je podpiral tudi Peterlin. Ustanovil je potujočo domobransko knjižnico, napisal je priročnik »Domobranski prosvetar«, pripravljal je domobranski album (fotografij). Domobrancem je posredoval npr. tako protikomunistično literaturo kot brošuro »Kaj mora vedeti vsak Slovenec o Osvobodilni fronti«, letake za prisilne mobilizirance pri partizanih, toda tudi »Domobrančev molitvenik« – z vednostjo in priporočilom domobranskih kuratov. Kljub temu sam Kociper ni bil povsem zadovoljen s propagandnim in prosvetno-kulturnim delom po enotah. Očitno je primanjkovalo sposobnih ljudi, pa tudi povezava med njim in četnimi prosvetarji – propagandisti je šepala. V svojih dopisih je večkrat (zaman?) povpraševal po stanju ideološke vzgoje moštva, nato pa ugotavljal, da marsikje moštvo o komunizmu ve le to, da so komunisti komu požgali hišo ali ubili sorodnike.

Po drugi strani pa je ta kulturna in propagandna aktivnost v domobranskih enotah imela otipljiv in viden rezultat – v izdajanju domobranskih glasil. Ker posebnih navodil in tudi sredstev za to ni bilo, so ta glasila nastajala in izhajala

⁷⁰⁵ ARS II, AP, fasc. 116/II, iz zapisnika seje 10. 1. 1944; fasc. 287/I, naredba stotnika Kuharja št. 2, 8. 1. 1944; Krenerjeva zaupna naredba št. 13, 28. 12. 1943; Program tečaja za propagandiste, 10. 1. 1944.

⁷⁰⁶ Vizjak, str. 18; Peterlin, str. 19.

nekako nenačrtno in spontano ter bila odvisna od materialnih možnosti in zagnanosti lokalnih poveljnikov in propagandistov. Kociper jih je označil kot nekakšne »notranje lističe«. Najpomembnejši, gotovo več kot notranji listič, je bil že omenjeni »Za blagor očetnjave« v Novem mestu. Med ostalimi gre omeniti »Za slovensko domačijo« v Ribnici, »Na braniku« v Grosupljem, »Za dom in rod« na Vrhniki, »Notranjski borci« v Rovtahu, »V boj« v Velikih Laščah itd. Posebej si je pri tem prizadevala tudi Šolska skupina v Ljubljani z listi »Domovi vstajajo«, »Domobranska misel« in »Za slovensko domačijo«. Sicer pa so v Ljubljani že decembra 1943 načrtovali izdajanje posebnega, osrednjega domobranskega lista z naslovom »Slovenski domobranec«. Zamisel je podpiral tudi Rupnik in izdajal naj bi ga propagandni odsek pokrajinske uprave. Prva številka je bila pripravljena za izid kar nekaj mesecev, vendar nemške oblasti za to niso dale privoljenja. Razlogi za to nam niso znani, verjetno pa je šlo – kot običajno – za preveč versko ali pa preveč nacionalno poudarjeno vsebino prispevkov.⁷⁰⁷

Sploh je med nemškimi propagandnimi metodami oziroma smernicami ter med zamislimi propagandistov na pokrajinski upravi in tudi v okviru Slovenskega domobranstva že kmalu prišlo do tihega spora, saj slovenski propagandisti niso bili zadovoljni z grobimi in »evropskimi« temami nemške propagande. Zato so skušali pripraviti kaj svojega izvirnega in pristno slovenskega. Tako so gorilo kot prispodobo komunistične nevarnosti na nemškem lepaku »Banditi pripravljajo pot boljševizmu« označili za kontraproduktivno ter so to nadomestili z letakom »Brat brata« ipd. Po drugi strani pa v Organizacijskem štabu niso bili zadovoljni niti z gradivom, ki so ga dobivali od Rupnikove uprave, saj jim je le-ta po besedah podpolk. Peterlina dostavljala prav neumne plakate. Ob tem naj še dodamo, da v tem prvem razdobju Aufbaustab še ni imel svojega posebnega odseka za propagando ter zato ni pokazal posebne dejavnosti. Skušal pa je pridobiti za t.i. poročevalsko službo izmed domobrancev deset »intelektualcev« ter deset fotoreporterjev, ki bi pisali članke ter prispevali fotografije za »široko propagando«, očitno za ljubljansko časopisje.⁷⁰⁸

General Rupnik je na tak ali drugačen način ves čas bedel nad stanjem in razvojem Slovenskega domobranstva, čeprav Rösener do jeseni 1944 ni z naklonjenostjo gledal na njegovo morebitno vtikanje v domobranske zadeve. Po ogledu skupnih manevrov domobrancev in nemških policistov spomladi 1944 je Rupnik pisal Rösenerju ter mu med drugim prav prostodušno obljubil, da bo »zelo podprl... napore pri svetovno nazorski vzgoji še posebno oficirjev in podoficirjev

⁷⁰⁷ ARS II, AP, fasc. 19/III, dopis por. Kocipra poveljnikom enot št. 82, 27. 7. 1944; fasc. 115/I, Poročilo o delu propagandnega odseka pokrajinske uprave od začetka do 30. 4. 1944; fasc. 285/I, Peterlinov dopis poveljniku ZONM 9. 5. 1944; fasc. 286/II, Poročilo o delovanju šolske skupine Slovenskega domobranstva od ustanovitve do 1. 2. 1945; fasc. 285/I, Peterlinov dopis vsem enotam št. 558, 15. 5. 1944; Krenerjev dopis vsem enotam št. 11593, 30. 5. 1944.

⁷⁰⁸ Peterlin, str. 19; ARS II, AP, fasc. 287/I, dopis stotnika Schumacherja Organizacijskemu štabu 26. 1. 1944; Krenerjev dopis enotam št. 3933, 17. 2. 1944.

za izboljšanje vojnega duha deželne obrambe». ⁷⁰⁹ Toda pri nemških oblasteh sta se tedaj že nakopičili nejevolja in zamera zaradi prevladujočih teženj v slovenski in domobranski propagandi. Nad tem je potožil Rupnikov nemški svetovalec Doujak v svojem poročilu dr. Lapperju aprila 1944. V njem je izrazil zaskrbljenost zaradi neprestanih pritiskov s strani raznih odločujočih slovenskih dejavnikov – npr. Protikomunističnega odbora, odbora beguncev itd., da bi bilo potrebno slovenski protikomunistični boj in seveda domobranstvo razširiti tudi v drugih slovenskih pokrajinah in s tem v zvezi naj bi prišlo tudi do neke vrste upravne združitve. Pojavljale naj bi se tudi želje po izdajanju nekakšnega vseslovenskega »Adriazeitunga«. Slovenski propagandisti, ki so bili po Doujakovem mnenju izredno dejavni in iznajdljivi, so izrabljali vsako priložnost za negovanje ideje o združitvi vseh s Slovenci naseljenih območij. Izkoriščali naj bi tudi npr. Rainerjeve govore ali članke v nemškem časopisju, ki so bili naklonjeni posameznim narodnostnim stremljenjem ter pravicam narodov v novi Evropi ter so to takoj neposredno prenašali na položaj Slovencev. Doujak je zaradi tega celo moral zavirati objave Rainerjevih govorov v ljubljanskem časopisju. Zato je za protitež predlagal okrepitev protipartizanskega (nemškega) boja na Gorenjskem in Štajerskem oziroma sploh na Slovenskem, predvsem pa, da se v Ljubljano pošlje sposobnega propagandista, ki bo kos vsem tem zahtevam oziroma problemom. Iz Doujakovega poročila je bilo razvidno, da je slovensko protikomunistično propagando jemal kot celoto – razen mogoče z izjemo notranje domobranske propagande, ki je bila manj vidna – ter je zato tudi njegova ocena veljala za celoto. ⁷¹⁰ Očitke in zamere o domobranskem ter siceršnjem »slovenskem šovinizmu« je Gladnigov urad kazal tudi javno ter je skušal med drugim na t.i. tiskovnih konferencah vsaj slovenskim novinarjem dopovedati, da ubirajo napačne strune. Prizadetega se je čutil tudi general Rupnik, ki je menil, da Gladnigovi očitki niso namenjeni samo Pušu, Kocipru in drugim, temveč tudi neposredno njemu. Zato je pri Rainerju protestiral ter se pri tem skliceval na (svojo?) nemško vzgojo in na razne nemške avtorje, da je pač potrebno zmeraj spoštovati svoj narod ipd. Poleg tega je po lastnih besedah »obilaznim kanalima« delal na tem, da bi nemške oblasti Gladnigga odstranile s te Slovincem in domobrancem vse bolj zoprne funkcije. V tem naj bi tudi uspel, saj je spomladi 1944 iz Berlina prišel starejši nemški častnik polk. Bade, invalid iz 1. svetovne vojne. Gladnigga je sicer le začasno zamenjal, a se je s Kociprom in Rupnikom zelo dobro razumel, ogledal si je slovensko kulturno in siceršnje življenje in dobil o Slovencih zelo pohvalno mnenje. V uradu »Propaganda, Presse und Kultur« je izvedel nekatere organizacijske ukrepe, enako tudi v propagandnem odseku na pokrajinski upravi, po Kociprovem pričevanju pa je bil zelo naklonjen nekaterim njegovim načrtom. ⁷¹¹

Med take pogloblitve načrte, za katerimi sta stala tudi Organizacijski štab in

⁷⁰⁹ ARS III, Rupnikov proces, št. 1345, dopis generala Rupnika Rösenerju, brez datuma.

⁷¹⁰ ARS II, nemški arhiv, fasc. 226/I, poročilo dr. Doujaka dr. Lapperju aprila 1944.

⁷¹¹ Rupnik, str. 46, 47; ARS III, Rupnikov proces, Rupnik št. 1982; Stanko Kociper, VI. oddelek. Tabor 1978, št. 12 (dalje Kociper, VI. oddelek), str. 304.

general Rupnik, je bila tedaj namera o ustanovitvi osrednjega domobranskega glasila, časopisa oziroma revije, ki bi bilo namenjeno samo domobrancem in bi zastopalo »enotno slovensko linijo« ter opravljalo nekakšno združevalno funkcijo, oziroma ustvarjalo skupno domobransko zavest. Glasilo naj tako ne bi bilo odvisno od civilnih časopisnih in propagandnih dejavnikov, v njem naj bi tako lažje prišla do izraza prizadevanja domobranskega propagandnega odseka, saj bi zastopalo enotno, iz enega središča vodeno politiko, za razliko od že omenjenih lokalnih domobranskih glasil. Omenili smo že, da je pri slednjih izstopal predvsem Blatnikov novomeški list »Za blagor očetnjave«, in to tudi s svojim naslovom, ki naj bi v najkrajših besedah izražal cilje domobranskega boja. Kociper je namreč nameraval v Ljubljani izdajati list z enakim naslovom in bi se moral dr. Blatnik svojemu naslovu odpovedati, kar se je tudi zgodilo. Pri tem je Kocipra poleg Rupnika in Badeja podpiral tudi poveljnik Aufaustaba podpolk. Balke.

Nekega dne v maju 1944 je polk. Bade Kocipru predstavil mladega SS-Untersturmführerja Franza Wolfsa, ki ga je v Ljubljano poslal glavni urad SS, oddelek za svetovnonazorsko vzgojo, in to v vlogi t.i. zveznega propagandnega častnika, ki bi pospeševal razmah samo domobrancem namenjene ideološke vzgoje. S takim delom naj bi že pred tem imel izkušnje iz Rusije. Ker je pred tem Bade Kocipru obljubljal v pogledu domobranske propagande večjo sproščenost oziroma samostojnost, se je začudil, čemu je sploh potreben poseben zvezni častnik. Polkovnik ga je potolažil, češ da se bo Wolfs ukvarjal predvsem s preskrbo materiala, za katerega je tedaj vladalo veliko pomanjkanje, predvsem pa, da bo npr. z oskrbo s papirjem dokončno rešen problem omenjenega osrednjega domobranskega lista. V resnici je Wolfs Kocipru v začetku omogočal popolno svobodo dela ter je odobral vse njegove zahteve, ob tem pa celo zatrjeval, da je bila dotedanja nemška politika (in propaganda) na Slovenskem zgrešena, da so bili Nemci pri tem preveč ozkosrčni in da bi si morali osvojiti predvsem narodovo zaupanje, ne pa naroda. Nemci so bili po njegovem poklicani, da Evropo vodijo, ne pa, da si jo podjarmijo, le tako naj bi Evropa ostala središče sveta, z upoštevanjem in sodelovanjem vseh evropskih narodov ipd.⁷¹² 25. maja je propagandni odsek Šolske skupine že obvestil poveljnike enot, da bo kmalu v »propagandne svrhe« začel izhajati slovenski ilustrirani list, in to štirinajstdnevno. Vse je vabil, da se nanj naročijo, pri čemer pa naj bi bilo to za častnike in podčastnike obvezno, za moštvo pa naj bi enote naročile po en izvod na tri domobrance. Za sprejem in delitev naj bi določili posebne poverjenike, ki bi skrbeli tudi za širjenje lista med civilno prebivalstvo.⁷¹³

Kot »zvezni častnik« je bil Wolfs seveda vključen v Aufbaustab. Kljub prvotnemu ugodnemu vtisu se je pri domobranskih propagandistih vseeno zastavljalo vprašanje, kakšno stališče bo Wolfs zavzel do konkretne domobranske ideološke vzgoje in ali bo tudi on skušal prističi peruti t.i. slovenskemu šovinizmu. Postavlja

⁷¹² ARS II, nemški arhiv, fasc. 171/II, potrdilo glavnega urada SS v Berlinu za Wolfsa; Kociper, VI. oddelek, str. 305–307.

⁷¹³ ARS II, AP, fasc. 285/I, Krenerjev dopis enotam št. 11629, 25. 5. 1944.

se vprašanje, ali je bil Wolfs tisti propagandist, za katerega je prosil Doujak, da bi v Ljubljani nevtraliziral prenapete slovenske zahteve. Kot se je izkazalo, je s tem bilo zelo verjetno tako. Mimogrede, za omenjeno Doujakovo zahtevo je na podlagi svojih virov izvedel general Rupnik. Wolfs je sicer najprej predlagal, da bi propagandni odsek ne nosil več »odlozivega« imena propaganda, temveč naj bi se enostavno in administrativno nevtravno nazival VI. oddelek, kar naj bi Kocipru celo ugajalo. Seveda je bilo to čisto navadno nemško oštevilčenje ustreznega oddelka v Aufbaustabu, ki ga je s posebno odredbo ustanovil Rösener 12. junija. Sporočilo o tem je Krenerju prenesel podpolk. Balke, naloga oddelka pa naj bi bila po nemški zamisli predvsem »svetovno-nazorska in politična obdelava (vzgoja) domobranstva«. Za vodjo oddelka je bil seveda imenovan Wolfs in Rösener je pri tem posebej poudaril, da ga je za to nalogo odredilo državno vodstvo SS. Domobransko propagando je poslej v vsebinskem in organizacijskem pogledu vodil oddelek VI (kasneje VIa) in tako je Aufbaustab poleg drugih stvari prevzel v svojo pristojnost tudi to razmeroma zelo pomembno področje protikomunističnega boja.⁷¹⁴ Seveda vsaj spočetka podoba o tem ni bila povsem razčiščena, saj je bilo v omenjenem Rösenerjevem povelju ter tudi v kasnejših izvedbenih Wolfsovih in Krenerjevih odredbah predvideno, da sta za vzgojo nekako enakovredno odgovorna Wolfs in Kociper. Dejansko je bila ob tem izražena tudi želja, da politično vzgojo prevzamejo poveljniki enot, sodelavci VI. oddelka pa bi skrbeli le za potrebne organizacijske in tehnične posle. Seveda pa je gradivo za govore in predavanja, ki so jih poveljniki imeli, le-tem pošiljal zgolj Wolfsov oddelek. Da bi se izognili raznim neprijetnostim v javnosti, je moral vsak morebitni govornik iz domobranskih vrst, ki bi sodeloval na prireditvah, zborovanjih ipd., pred tem poslati svoj govor »na odobritev« v Organizacijski štab. Dokončno je bilo sklenjeno, da se uprava lista »Za blagor očetnjave« preseli iz Novega mesta v Ljubljano in da bo to uradno glasilo Slovenskega domobranstva. Za odgovornega »vodjo« in urednika lista je bil imenovan Kociper. S pričetkom delovanja VI. oddelka Aufbaustaba je nato propagandni odsek pri Organizacijskem štabu oziroma Šolski skupini postopoma prenehal delovati. Uspel je še ustanoviti t.i. podporni fond Slovenskega domobranstva za ranjence in invalide, a pred 1. septembrom je tudi formalno prenehal z delom. To se ni zgodilo zaradi malomarnosti ali nedela, temveč, kot so zapisali v poročilu o delu Šolske skupine 1. februarja 1945, iz preprostega razloga, ker je bila od poletja 1944 dalje vsaka najmanjša propagandna dejavnost centralizirana v novem VI. oddelku in tako je delovno področje propagandnega odseka dobesedno usahnilo. Ves propagandni material, ki se je nabral pri odseku, so predali VI. oddelku, ki je imel svoj sedež na Rimski cesti.⁷¹⁵

⁷¹⁴ ARS II, AP, fasc. 282/III, Krenerjev dopis enotam št. 3812, 22. 5. 1944; Kociper, VI. oddelek, str. 309; Rupnik, str. 46.

⁷¹⁵ ARS II, AP, fasc. 282/III, Krenerjev dopis enotam št. 3812, 22. 5. 1944; fasc. 282/VI, Krenerjev dopis enotam št. 4240, 12. 7. 1944; fasc. 286/II, Poročilo o delovanju šolske skupine Slovenskega domobranstva od ustanovitve do 1. 2. 1945, str. 5–7.

Por. Kociper se ni vznemirjal ob takem razvoju, saj je bil predvsem vesel možnosti za skorajšnji začetek izdajanja razkošnega domobranskega glasila. V okviru zadevnih priprav so v uredništvo pritegnili tudi slikarja por. Jožeta Beráneka, ki je izdelal velik barvni plakat s podobo domobranskega borca v nemški čeladi, a s slovenskimi oznakami ter napisom »Za blagor očetnjave – Prva slovenska ilustrirana revija«. Vsi so bili nad njim navdušeni, Rupnik in slovenski propagandisti nad njegovo »izpovednostjo«, Wolfs pa nad njegovo tehnično dodelanostjo. Letak so razmnožili v tisočih izvodih ter ga kot reklamo za bodočo revijo razpečali v domobrancem dostopnih krajih, menda se je pojavil tudi na Gorenjskem in celo na Štajerskem. Gladnigg, ki je po odhodu Badeja v Berlin spet začasno prevzel vodstvo nemškega propagandnega urada, se je sicer jezil, ker mu niso plakata vnaprej predložili v odobritev, toda ker je za njim stal Wolfs in ker je bilo itak prepozno, ni z ničemer ukrepal proti uredništvu. Le-to je pripravilo tudi članke za prvo številko, Beránek pa je likovno opremil v slogu omenjenega plakata tudi naslovnico. Wolfs je vse to odobril in okoli 20. julija je Aufbaustab obvestil Organizacijski štab, da bo list »Za blagor očetnjave« izšel v osmih dneh ter dal ponovno navodila za njegovo razdeljevanje oziroma širjenje, tudi na t.i. »banditsko ozemlje«. ⁷¹⁶

Kazalo je torej, da bo vse potekalo gladko, ko je prišlo do preobrata. Tiste dni je moral namreč Wolfs o svojem delu osebno poročati dr. Lapperju v Trstu. Le-ta pa ga je nahrulil ter obtožil, da je očitno nasedel panslavistični propagandi oziroma kar zaroti Kociprove družčine, kot dokaz pa navajal lipove liste na plakatu ter samo sintagmo »za blagor očetnjave«, ki naj bi izhajala iz panslavistične himne, ter mu očital, da tega ni dal Gladniggu v pregled. Kociper je v tem seveda videl kljub vsemu dolgo roko Gladnigga v Ljubljani. Dr. Lapper je odločil in Wolfs je moral to izvajati, da se list seveda ne bo imenoval »Za blagor očetnjave«, temveč enostavno »Slovensko domobranstvo«, lipovi listi so morali izginiti, pojasnila pa so morala biti dvojezična kot sicer tudi v drugih ljubljanskih listih. Vsi članki so morali biti pred objavo prevedeni v nemščino ter predloženi Wolfsu in Gladniggu v cenzuro. V vsaki številki je moral biti rezerviran prostor za nemški članek itd. Prva številka je bila že skoraj natisnjena, a Wolfs je tedaj dokazal, da pri njegovi »misiji« denar zares ni imel nobene vloge. Vse so morali umakniti iz tiskarne, vse članke in naslovnico so popravili ter dali v ponovno tiskanje. Wolfsu je bilo žal predvsem to, da je bil inkriminirani plakat že razširjen povsod po deželi. ⁷¹⁷ Zaradi vsega tega je seveda prva številka glede na poprejšnje napovedi izšla z zamudo. Wolfs je na hitro napisal tudi sam propagandno obarvan članek. Kociper svojega članka »Jasna beseda« ni hotel spremeniti, zato je Wolfs vanj vrinil odstavek o Rösenerju. Od tedaj naprej je postal sumnjičav in sumljive ter neprimerne so

⁷¹⁶ ARS II, nemški arhiv, fasc. 171/II, »Sonderausweis« za Wolfsa 9. 8. 1944; AP, fasc. 285/I, Peterlinov dopis enotam št. 1041, 10. 7. 1944; fasc. 285/II, Krenerjev dopis enotam št. 1593, 21. 7. 1944; Kociper, VI. oddelek, Tabor 1979, št. 1, str. 3–5; ARS II, Zbirka medvojnih tiskov, fasc. 26, plakat »Za blagor očetnjave«.

⁷¹⁷ Kociper, VI. oddelek, str. 7–8.

Beránekov plakat »Za blagor očetnjave« (Knjižnica MNZS)

postajale tudi posamezne besede, pisati so morali npr. bojna skupina namesto udarni bataljon, paziti na pisanje Rösenerjevih nazivov ipd. Rupnik je ob tem skušal Kocipru pomagati ter je prepričeval Rösenerja in Wolfsa o zgrešenosti takšne propagande, in zatrjeval, da je treba dati domobranski propagandi večjo samostojnost. Vse je bilo zaman, in kot se je izkazalo kasneje, je bila to načrtna dolgoročna politika in je tudi Wolfs imel pravzaprav taka navodila, le da se sprva še ni znašel med novimi slovenskimi sodelavci. Rupnik je domneval, da je dal Wolfsa iz Berlina poklicati Rösener, kasneje pa zapisal, da je »v opoziciji s Kociprom« celotno uradno domobransko propagando v bistvu spremenil v dvojezično nacistično propagando.⁷¹⁸ Kociper pri oddelku VI ni bil več zaželen, moral je odstopiti, a o tem več v nadaljevanju. Nasledil ga je ljotičevsko usmerjeni por. Miran Piriš, ki se je z Wolfsom in njegovim naslednikom očitno bolje razumel.

Drugače je tedaj glede usmerjenosti slovenske protikomunistične propagande po nekaterih pričevanjih tako v nemškem kot tudi slovenskem »taboru« vladala določena razdeljenost na, pogojno rečeno, trdo in mehko strujo. Prvo naj bi pri Nemcih predstavljali Gladnigg, Lapper in Rösener, drugo pa Rainer, Bade in konzul Müller. Pri Slovencih pa – to je povzela konec junija 1944 tudi partizanska obveščevalna služba – so prvo skupino poosebljali Puš, Kociper in Niko Jeločnik, ki so zahtevali, da Slovenci ostanejo Slovenci ter pri tem, kolikor je pač mogoče, izigravajo Nemce, oziroma sodelujejo z njimi le toliko, kolikor je nujno potrebno za koristi slovenskega naroda. To bi se nekako ujemalo z zgoraj omenjenimi oznakami Kocipra kot »slovenskega šovinista«. Drugo strujo naj bi pa sestavljali Izidor Cergol, Ljenko Urbančič in Boris Smerdu, skratka ljotičevci, ki so bili odločno in brezrezervno za sodelovanje z Nemci, kar naj bi bila edina pravilna taktika za obstanek Slovencev. Ta delitev je vsekakor vprašljiva toliko, da je Rupnik podpiral in sodeloval tako s Kociprom kot tudi z ljotičevci. Na nemški strani je dr. Rainer res podcenjujoče govoril o nekaterih prijemih Rösenerjeve oziroma Wolfsove propagandne politike. Toda »trda« nemška linija se je nadaljevala in še krepila, kljub temu, da je Gladnigga konec septembra dokončno zamenjal že omenjeni Ingomar Verhouz.⁷¹⁹

Stvari so se za domobrance namreč zaostrovale. Tako je konec avgusta Rösener izdal povelje, s katerim je »zaradi enoobraznosti« prepovedal, da bi v prihodnje Slovensko domobranstvo še izdajalo kakšno tiskano stvar ter hkrati zato prepovedal obstoj fotografske ali podobne poročevalske službe v domobranstvu. Vse to je od tedaj naprej prav tako bilo v pristojnosti VI. oddelka. S tem je Rösener pravzaprav uradno, čeprav posredno, oznanil, da VI. oddelek ni sestavni del Slovenskega domobranstva ali vsaj Organizacijskega štaba in da sedaj propagando za domobranstvo vodijo z mesta izven njega oziroma je v

⁷¹⁸ ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1982; Slovensko domobranstvo št. 1, 3. 8. 1944; Kociper, VI. oddelek, str. 9–13.

⁷¹⁹ ARS II, AP, Krenerjev dopis enotam št. 2274, 12. 10. 1944; ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2518; ARS I, VOS-II-3, Poročilo 30. 5. 1944, št. 1500; Nagovor vodje urada za propagando, tisk in kulturo. Slovenec 27. 9. 1944.

rokah nemških organov. Seveda so bili pri tem zaradi uporabe slovenščine še zmeraj potrebni slovenski sodelavci. Za njihovo izbiro je bil pooblaščen Wolfs, poleg dotedanjih sodelavcev Piriha, Jeločnika in še nekaterih je bilo konec oktobra na službo v VI. oddelek prestavljenih 11 domobrancev na čelu, gotovo ne slučajno, s por. Dimitrijem Jerucem, ki je bil tudi ljotičevcevec. Tudi med pisci člankov v reviji Slovensko domobranstvo so vse bolj prevladovali ljotičevci, ob njih pa so objavljali tudi razni nemški propagandisti. Podpolk. Peterlin je poročal, da je to vzbujalo pri domobranskih častnikih nezadovoljstvo. Podoben personalni »razvoj« je potekal tudi pri propagandi na pokrajinski upravi.⁷²⁰

Kljub razkošnosti je torej omenjena revija zaradi preočitne nemške usmerjenosti pri domobranstvu marsikoga motila. Pravzaprav so se pri tem prepletali in zamenjavali vzroki in posledice, kar je razvidno iz dejstva, da je vodja VI. oddelka kmalu potožil, da je bil uspeh njegovega povelja, s katerim je vabil k sodelovanju »za svetovno nazorni in politični poduk«, iz vrst domobrancev še nekaj mesecev po začetku delovanja oddelka »skrajno negativen«, kar je praktično pomenilo, da ni dobil iz domobranskih vrst niti enega članka ali posnetka. Zato je po svojih besedah moral vrzeli »proti svojemu notranjemu prepričanju« zapolnjevati s prispevki nemških sodelavcev ter ironično dodal, da je razveseljivo, da se poveljniki enot v naraščajoči meri pritožujejo nad to »začasno žalibog potrebno manipulacijo«! Ugotavljal je tudi, da so nekatere domobranske enote »pozabile« na Rösenerjevo povelje, s katerim je prepovedal izdajanje časopisov in »slikanic«. Jeseni 1944 so sicer nekateri lokalni domobranski listi res prenehali izhajati, vendar ne vsi, in pozimi ter spomladi 1945 so se pojavljali celo novi, tako da na tem področju Aufbaustab ni uveljavil svoje avtoritete. Zadnjič je izrečno prepovedal izdajanje časopisov v enotah v začetku leta 1945, vendar je bila očitno potreba po tem v okviru Slovenskega domobranstva velika, tako da se je ignorirala tudi ta prepoved.⁷²¹ Aufbaustab je prepovedal tudi vojnim kuratom, da bi se v enotah poleg dušnega pastirstva ukvarjali še s propagandno dejavnostjo. Za to so bili pooblašteni zdaj samo propagandisti, ki jih je nastavljal in usposabljal izključno samo še Aufbaustab oziroma njegov oddelek VI. Vsi dotedanji propagandisti, ki niso bili izšolani v njegovih tečajih, so bili kot taki odpuščeni ter so se morali vrniti v svoje osnovne enote. VI. oddelek je sicer šele februarja 1945 organiziral tak tečaj za propagandiste, na katerem se je izšolalo 23 domobrancev. Mesec dni pred tem je oddelek izdal »Začasna službena navodila za propagandiste Slovenskega domobranstva«, iz katerih je bila razvidna popolna kontrola Aufbaustaba nad propagandno dejavnostjo v domobranskih enotah. Navodila so med drugim predvidevala v bataljonih funkcijo propagandnih častnikov, ki naj bi kot nekakšni politični komisarji skrbeli za politično izobraževanje častnikov in podčastnikov – v obliki rednih predavanj. Četni propagandisti pa so morali

⁷²⁰ ARS II, AP, fasc. 293/V, Krenerjeva naredba št. 45, 11. 9. 1944; Krenerjev zaupni dopis enotam št. 5660, 24. 10. 1944; Peterlin, str. 39.

⁷²¹ ARS II, AP, fasc. 282/VI, Krenerjev dopis enotam št. 6075, 24. 11. 1944; dopis Krenerja enotam št. 3, 3. 1. 1945.

skrbeti za propagandno »oskrbo« moštva s stalnimi razgovori in tudi s tedenskimi predavanji. Predpisana je bila tudi temeljna učna snov za »politično šolo in vzgojno delo« z nekaterimi temeljnimi poudarki, kot so bili zgodovina slovenskega naroda, položaj Evrope in vodilna vloga Nemčije, smrtni sovražnik Evrope – boljševizem, vpliv Anglije in ZDA, židovstvo in prostozidarstvo. Kot glavni cilj vsega boja, ki ga bijejo tudi slovenski domobranci in ki ga je bilo potrebno v propagandi stalno poudarjati, je bila razglašena »močna in enotna Evropa«. Propagandisti so morali VI. oddelku pošiljati mesečna poročila, le-ta pa VI. oddelku Führungsstaba. Pod ta navodila se je poleg generala Rösenerja podpisal tudi novi vodja VI. oddelka Aufbaustaba SS-Untersturmführer Ebner.⁷²² Ob tem je zanimivo – možne so tudi primerjave – da so po atentatu na Hitlerja tudi v nemški vojski uvedli t.i. NSFO (Nationalsozialistischer Führungsoffizier) za politično in ideološko vzgojo vojakov.

Tako je dokončno uradna domobranska propaganda prešla pod nemško poveljstvo, pod nemško režijo in seveda pod popolni nacistični idejni vpliv. Res je, tako je bilo videti predvsem na zunaj in predvsem v vrhnjem delu propagandne organizacijske piramide, v enotah, v četah in manjših posadkah pa je življenje tudi v tem pogledu v veliki meri teklo naprej po starem, se pravi, z bistveno opaznejšim slovenskim pečatom, kot bi lahko sklepali na podlagi gornjih smernic. Nimamo na voljo dovolj virov, da bi lahko podali dokončno sodbo o tem, koliko so si Nemci uspeli »pokoriti« domobransko propagando, vendar pa nekatera poročila le kažejo, da sta se proti koncu vojne vsaj uradni vpliv in moč nemške propagande povečevala, npr. v Kočevju in v okolici Ljubljane. Po drugi strani pa se je povečevala ilegalna propaganda, ilegalna z vidika zgoraj omenjenih nemških zamisli in seveda tudi stališča Organizacijskega štaba, ki je moral slediti navodilom in ukazom nemškega štaba. Partizanska obveščevalna služba je ugotavljala, da so Nemci ob zunanjem in notranjem političnem in vojaškem razvoju do domobranstva še bolj nezaupljivi ter skušajo vedno znova »diktirati in kontrolirati« propagando za domobranstvo ter so zato tudi prepovedali »vsako propagando po enotah«. Tako je pač ta služba razumela zgoraj omenjena navodila.⁷²³

Nadzor nad »institucionalizirano« domobransko propagando je nemški okupator izvajal tudi prek raznih zveznih častnikov in inštruktorjev, tudi na podežlju, čeprav je videti, da predvsem v okolici Ljubljane. Ti častniki (in podčastniki) so med drugim organizirali ali sodelovali na raznih manifestacijah, ki so bile izrazito propagandnega ali političnega značaja. Nemški zvezni častnik za domobranske postojanke na južnem obrobju Ljubljane je npr. le-tem dajal navodila, kako naj praznujejo 30. januar (!) in na sami proslavi na Igu pri 24. četi je poleg poveljnika čete in četnega prosvetarja tudi sam sodeloval z govorom,

⁷²² ARS II, AP, fasc. 19/III, Začasna službena navodila za propagandiste Slovenskega domobranstva; fasc. 282/VI, Krenerjev dopis enotam št. 3, 3. 1. 1945; Peterlin, str. 39.

⁷²³ ARS II, PA, fasc. 451/II, Politično-situacijsko poročilo (januar in prva polovica februarja 1945), str. 4; ARS III, Ozna za oblast 7. korpusa, II. sekcija, politično poročilo 1. 2. 1945, št. 209; Ozna, II. odsek, fasc. 2, poročilo III. odseku 19. 2. 1945.

zvečer pa je domobranske starešine povabil še na zabavni večer. Celo dva meseca kasneje – za Veliko noč – je isti častnik sodeloval na praznovanju z govorom in voščili za praznike. Pri tem je zanimivo, da je pri raznih tamkajšnjih prireditvah, pri čemer ne mislimo na verska praznovanja, sodeloval tudi vojni kurat nadpor. Ivan Remškar. Pred zborom vojakov je imel govore, za katere sicer ne moremo reči, da niso bili verskega značaja, ker ne poznamo njihovih besedil, toda okoliščine so bile takšne, da je bil takšen kuratov nastop v nasprotju z že omenjenimi navodili Aufbaustaba o vlogi kuratov.⁷²⁴ Slednje bi kazalo, da se nemške oblasti niso docela držale svojih lastnih navodil, toda tudi med nemškimi funkcionarji in častniki je bila različna zavzetost in različna stopnja tolerance do dogajanja v okviru domobranstva. Med njimi je prihajalo tudi do nasprotij pa tudi zavzetost za strogo izvajanje navodil je pri marsikom proti koncu vojne nedvomno upadala. Ob tem so nemški častniki v zvezi z domobranstvom dajali zelo različne izjave, ki so segale od zelo pohvalnih pa vse do povsem sovražnih stališč. Poleg tega pa je bilo tudi precej primerov, kjer se je pokazalo – ali pa so vsaj domobranski dejavniki to tako razumeli in razlagali – da Nemci ovirajo ali celo delujejo proti domobranstvu, bodisi na ozko vojaškem področju, še bolj pa v zvezi s političnimi in ideološkimi utemeljitvami domobranskega protikomunističnega boja. Govorili smo že o problemu poveljevanja, samostojnih operacij, mobilizacije, oborožitve itd., prav v vseh pogledih je prihajalo do primerov oziroma do položajev, zaradi katerih se je v določenih domobranskih in za njimi stoječih političnih krogih pojavljalo izrazito nezadovoljstvo in kritike v odnosu do nemških oblasti. Enako se je dogajalo tudi v zvezi z domobransko propagando in utemeljenost tega smo izčrpno opisali zgoraj. Pojavljala so se celo sumničenja, da med nekaterimi odgovornimi nemškimi ljudmi delujejo komunistični agenti ali vsaj ljudje, ki so v svoji naivnosti in politični neizkušenosti pod vplivom komunističnih idej. Ko so okupatorji poleti 1944 prepovedali že pripravljeno prvo številko nove domobranske revije, sta Kociper in Rupnik družno ugotavljala, da so Nemci očitno veliki »politični trotelni« in da sami napeljujejo vodo na komunistični mlin, a o tem bomo še govorili v nadaljevanju.⁷²⁵ Partizanska obveščevalna služba je nekako v povezavi s tem jeseni 1944 opazala, da se je na nemški pritisk »znotraj sovražne propagande« nekoliko opustila gonja proti komunizmu in proti Sovjetski zvezi, okrepila pa propaganda proti Angliji! Hkrati naj bi proti koncu vojne posamezni nemški propagandni funkcionarji tudi postajali »neodporni« do komunistične propagande. Tako je eden izmed Nemcev v Ribnici za delavce pri akciji Pöll dejal, da ga njihovo politično prepričanje sploh ne zanima, pač pa le to, ali dobro opravljajo svoje delo!⁷²⁶ Kot neke vrste poslednjo gesto pri

⁷²⁴ ARS II, AP, fasc. 280/V, poročilo nadpor. Bude štabu šolske skupine št. 193, 30. 1. 1945; poročilo por. Lužarja štabu Šolske skupine št. 540, 2. 4. 1945.

⁷²⁵ Kociper, VI. oddelek, str. 9.

⁷²⁶ ARS II, AP, fasc. 294/I, poročilo policijskega propagandnega voda iz Kočevja oddelku SS-Standarte »Kurt Eggers« v Ljubljano 5. 4. 1945; ARS III, Ozna, poročilo pooblaščenca za Notranjsko okrožje 17. 11. 1944, št. 419998.

vojaškem in propagandnem naporu za povezavo in skupnost nemškega in domobranskega boja proti »judovsko-boljševiškem zasužnjevanju« lahko ome-nimo dnevno povelje poveljnika ljubljanskega varnostnega odseka 2. maja 1945, s katerim je nemške vojake in »tovariše Slovenskega domobranstva« obveščal, da je Hitler 1. maja »padel v Berlinu na čelu svojih, na najožji prostor stisnjenih zvestih čet«. Hitlerjev naslednik veliki admiral Karl von Dönitz je naznanil, da se boj proti boljševizmu nadaljuje, a tudi proti zahodnim zaveznikom, dokler jih bodo le-ti ovirali v boju proti boljševizmu. Tudi na jugovzhodnem območju se bodo zato Nemci »ramo ob rami s tovariši domačih sil... borili naprej proti boljševiškim Titovim tolпам. Ne pustite se vplivati ali uspavati sovražnikovi propagandi; prebujenje bi bilo strašno«!⁷²⁷

Zgoraj opisani ukrepi in sploh težnje nemških oblasti po obvladovanju, nadzoru in celo podreditvi domobranske propagande so bili po svoje logičen izraz temeljnega razmerja in položaja Slovenskega domobranstva v odnosu do teh oblasti – šlo je pač za pomožno policijo, ki ji je poveljeval nemški general in ki so jo potrebovale predvsem za vzdrževanje reda in miru na območju Ljubljanske pokrajine. Zato so skušale oblasti domobranstvo sebi čim bolj prililiti in poenotiti, toda le toliko in le tako, da bi zgolj ohranilo in utrdilo značilnosti tako zamišljene pomožne policije. Avtohtoni – domači vzroki za nastanek domobranstva so jih zanimali samo do tiste mere, ko so še vzdrževali tak značaj domobranstva. Težnje in z njimi povezana propaganda, ki bi zato (za Nemce) preveč poudarjale slo-venski nacionalni ter protirevolucionarni značaj ali celo razglašale domobranstvo za slovensko narodno vojsko, so bile zanje že nepotrebna in škodljiva politika, ki nima tu kaj iskati. Kljub razglašeni teoriji o skupnem in enakopravnem boju evropskih narodov proti boljševizmu je bilo za okupatorje zelo zaželeno, da na terenu ostane to le na deklarativni ravni, medtem ko mora v praksi domobranstvo ostati sestavni del policije, se pravi, ne nek poseben subjekt, temveč prej njen dodatek ali celo privesek. Zato je bilo treba politiko in ideologijo ter posledično tudi propagando kot zunanjo nosilko in razširjevalko izriniti iz domobranstva, oziroma nadomestiti s svojo ali vsaj »pronemško« politiko in propagando. Čeprav s tem nismo zajeli vseh okoliščin in vsaj zaenkrat tudi nismo upoštevali t.i. evropskega okvira, pa gre tudi v tem iskati nagibe za načrt, ki je še dodatno pospešil omenjeno napetost med slovenskimi ter nemškimi »nosilci« in izvajalci domobranske propagande. Gre za načrt o formiranju slovenske SS divizije.

Že med začetnimi razgovori in pogajanji o vzpostavitvi Slovenskega domo-branstva so po Rösenerjevih navedbah nemške oblasti predvidevale, da bi domobranstvo doseglo velikost 12 do 14.000 mož oziroma velikost t.i. bram-bovske divizije. Rösener je nadalje po vojni dejal, da je bilo predvideno, da bi po izurjenju bataljonskih in polkovnih komandantov kasneje sledila celo »preorga-nizacija« teh enot v divizijo. To naj bi pomenilo, da Slovensko domobranstvo ne bi ustrezalo eni diviziji le po svoji številčni moči, temveč bi bilo tudi formirano v

⁷²⁷ ARS II, nemški arhiv, fasc. 171/I, Dnevno povelje poveljnika varnostnega odseka 2. 5. 1945.

divizijo.⁷²⁸ Toda sodobni viri ne potrjujejo Rösenerjevega pričevanja in je zato možno, da je šlo le za njegove poznejše interpretacije, oziroma le za odmev na razne medvojne ideje in želje. Ob tem se namreč postavlja vprašanje, kakšen smisel bi za Nemce imelo formiranje take divizije ob predpostavki, da še naprej opravlja naloge, s katerimi so bile zaposlene enote Slovenskega domobranstva. Prave potrebe ni bilo, saj si je težko predstavljati, da bi v divizijo preurejeno domobranstvo bilo bolj učinkovito v boju proti partizanom. Druga stvar je seveda, če bi nemške oblasti imele z domobranci drugačne načrte. Za začetek velja poudariti dejstvo, da je ideja o strnitvi domobrancev v eno divizijo visela v zraku že vsaj od konca leta 1943. Partizanska obveščevalna služba je o tem v Vrhniko poročala januarja 1944, pri čemer naj bi po tem poročilu slovenski domobranci sestavljali samo del načrtovane divizije. Kasneje, npr. ob mobilizacijah, se spet srečujemo z izjavami, da bodo Nemci iz samih Slovencev sestavili eno divizijo, jo izurili ter nato poslali na fronto.⁷²⁹ Prav slednje – napovedovanje, da bodo Nemci domobrance poslali na fronto – je le-tem pravzaprav ves čas viselo nad glavo kot neizrečena grožnja in nevarnost. Hkrati se je to povezovalo prav z napovedmi oziroma idejami o formiranju slovenske divizije, ki bi seveda bila bolj mobilna enota in njena uporaba na frontah bolj verjetna. Predvsem je seveda kot grožnja delovala morebitna prestavitev na vzhodno-rusko fronto, kar je veljalo tudi za Nemce same. Res pa je, da je, vsaj kar se tiče domobrancev, ta grožnja bila v precejšnji meri rezultat partizanske propagande. Omenja jo v svojih spominih podpolk. Peterlin, značilno pa je, da jo omenja tudi stotnik Vuk Rupnik pred ofenzivo na Dolenjskem jeseni 1943, ko v »Pripravah vojakov na delo v domovini« opozarja svoj 3. bataljon, da je treba z domobranske strani »pobijati« partizanske laži, tudi tisto, da Nemci pošiljajo domobrance na rusko fronto. Vendar vse to ni bilo le iz trte zvito, saj so npr. pri pogajanjih med Nemci in partizani decembra 1943 v Mokronogu nemški predstavniki ponujali, da v zameno za varnost komunikacij razpustijo domobranstvo ali pa njegove pripadnike pošljejo na vzhodno fronto, ponujali pa so seveda še druge stvari. Tudi kasneje je npr. nemški poveljnik v Grosupljem ob nekem sporu grozil domobrancem, da jih bodo enostavno vključili v SS ter poslali na fronto. Partizansko vodstvo je take govorice in ideje seveda pospeševalo, saj naj bi tudi to prispevalo k t.i. razkroju domobranstva. Tudi ob mobilizacijah je OF širila vesti, da ni več nobene izbire, oziroma le še SS in Wehrmacht, potem pa vodi pot le še na fronto itd.⁷³⁰

Por. Kociper, ki je bil po službeni dolžnosti poleti 1944 v stalnem stiku z Untersturmführerjem Wolfsom, je pri njem in njegovih pomočnikih opazil vse

⁷²⁸ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2382, 2479, 2510.

⁷²⁹ ARS III, OK VOS Vrhnika, France Ovsov poroča CK VOS 21. 1. 1944, št. 42, 43; OI ONZ Notranjska, poročilo obveščevalnega oddelka 14. 8. 1944, št. 366.

⁷³⁰ ARS II, AP, fasc. 105/IV, Ljubljana govori, 21. 8. 1944; fasc. 282/I, Priprave vojakov na delo v domovini, 26. 10. 1943; Peterlin, str. 21; ARS III, OK VOS Novo mesto, poročili 16. 12. 1943, št. 443 in 5. 1. 1944, št. 456; NAUS, RG 165, Records of the OSS, E 77, Box 3636, poročilo 21. 12. 1943 (21. 1. 1944).

bolj nasprotujoče si stvari. Po eni strani je Wolfs, ki je bil pred tem v Rusiji, vse pogostejše omenjal moč in odpornost Rusije, ideološko konsistentnost boljševizma ipd. Kocipru je bilo to sumljivo ter je presodil, da je Wolfs do neke mere že okužen s komunizmom. Po drugi strani pa je esesovec stalno govoril o Evropi ter poudarjal, da morajo Slovenci, če hočejo postati enakovredni člani družine evropskih narodov, storiti svojo dolžnost tudi na vojaškem področju ter prispevati svoje enote za bodočo evropsko vojsko, za katero je razglasil kar Waffen SS. Če imajo Slovenci res dobro voljo, bi tako enoto res morali imeti! Kociper je tako govorjenje spravljal v neposredno zvezo s splošno znanim prizadevanjem OF za razkroj domobranstva, kjer se je med drugim, kot že rečeno, pojavljala tudi grožnja z vključitvijo v SS ter »odhodom« na fronto. Sam Kociper je na to kampanjo skušal odgovoriti v 3. številki revije »Slovensko domobranstvo« s posebnim člankom. Domneval je celo, da se v Rösenerjevi bližini nahaja komunistični agent, kajti kako naj bi bilo sicer mogoče, da je ideja o slovenski SS, s katero je Wolfs še nekaj časa okleval, da bi z njo javno nastopil, nekako usklajeno nastopila svojo pot tako med Nemci kot tudi partizani. Ker bi bilo to partizanom v prid, so oni že pred Nemci začeli to izkoriščati v propagandne namene proti domobranstvu. V primeru dejanske uresničitve te ideje pa bi bil učinek partizanske propagande še toliko večji. Za take načrte pa bi partizani lahko izvedeli le iz Rösenerjeve okolice, torej... Rösener pa je Wolfsa vsestransko podpiral. Vagon propagandnega gradiva in aparatur, ki jih je po svojem službenem potovanju avgusta v Berlin od tam kmalu dobil Wolfs, pa je razen nekaterih drobcev za Kocipra in njegove sodelavce ostal nedosegljiv, kajti Wolfs ga je nameraval uporabiti za druge namene, oziroma je bil »v območju Rösenerjevega razpolaganja«. Kociprovi sumi so se povečali, ko je v Wolfsovi pisarni odkril v slovenščini tiskano propagandno literaturo za SS oddelke.⁷³¹ Dokončno pa so se potrdili, ko je v času Wolfsove odsotnosti v Berlinu pri njem našel še izvod strogo zaupnega povelja, ki je zadevalo organiziranje SS-divizije »Adriatisches Küstenland«. O tem, kdo naj bi to povelje podpisal, Kociper, žal, ne poroča. Po njegovem pričevanju je le-to predvidevalo, da bi se moštvo za načrtovano divizijo rekrutiralo na ozemlju Jadranskega primorja, se pravi, da ni bilo neposredno rečeno, da bi zanjo prišli v poštev slovenski domobranci, vendar je logična presoja kazala prav na takšno možnost, saj vsaj med Slovenci tedaj ni bilo več omembe vrednih človeških rezerv, še celo ne za celo divizijo. Teoretično bi bilo seveda možno, da so nemške oblasti nameravale za to divizijo novačiti tudi neslovence, vendar je bilo dejstvo, da je bila propagandna literatura, ki jo je odkril Kociper, v slovenščini, dovolj zgovorno. Propagandni material, ki si ga je Wolfs oskrbel v Berlinu, torej ni bil namenjen za domobranstvo, temveč bodoči SS diviziji, oziroma je bil po Kociprovem logičnem sklepanju namenjen propagandi za SS v domobranstvu, ne pa za domobransko propagando. Ker pa so nekaj materiala Kociper in njegovi sodelavci že porabili za domobranstvo in

⁷³¹ Stanko Kociper, Ne užiga – Tone Fajfar... Slovensko domobranstvo št. 3, 31. 8. 1944; Stanko Kociper, SS-divizija »Jadransko Primorje«. Tabor 1979, št. 4–5 (dalje Kociper, SS-divizija), str. 98–100.

Por. Kociper si ogleduje prototip »domobranske hitrostrelke«, ki so jo nemške oblasti prepovedale.

predvsem za »nacionalno« usmerjeno domobransko revijo, je Rösener Wolfsa za to celo oštel in kot že rečeno, je od tedaj naprej Wolfs še dopustno domobransko propagando držal vedno bolj na kratko.

O vsem tem dogajanju je Kociper obveščal predvsem Rupnika, s katerim je bil kot bodoči zet v vse tesnejših stikih. Sklenila sta, da proti temu še ne moreta odkrito protestirati, temveč je potrebno taktizirati in počakati na ugodno priložnost. Rupnik naj bi bil seveda odločno proti ideji o kakršnikoli SS diviziji, sestavljeni iz Slovencev, še posebno pa, če bi bilo s tem ogroženo Slovensko domobranstvo kot tako. Menil je, da bi to pomenilo konec domobranstva in da bi Nemci sami s tem naredili veliko politično napako. Prvič bi s tem prelomili svoje obljube, dane ob ustanavljanju Slovenskega domobranstva, sedaj pa bi med domobranstvom nastal velik odpor že proti samim načrtom, ob uresničevanju ali pa celo ob morebitnem odhodu na fronto pa bi v njem resnično nastal razkroj, torej natančno to, kar si je želela OF. Wolfs je kmalu zatem v svoji slovenski okolici že odkrito vsiljeval brošure o SS v slovenščini ter ob tem poudarjal, da je prava sramota, da Slovenci še nimajo svoje SS enote kot dela bodoče enotne evropske vojske, in zatrjeval, da imajo take enote že vsi ostali evropski narodi, kar je tedaj dejansko skoraj povsem ustrezalo resnici. Kociper mu je odgovarjal, da Slovenci pač najbolje branijo Evropo pred boljševizmom na svojem, nacionalnem ozemlju in da je Slovensko domobranstvo tista vojska, ki se je do tedaj pri tem kar dobro izkazala in da so Slovenci nanjo lahko ponosni, Nemci pa zadovoljni. V primeru organiziranja slovenske SS pa bi naredili politično napako ter s tem dali komunistom v roke močno orožje.⁷³² Wolfs mu je ugovarjal, ob tem pa dodajal, da bi bilo potrebno Rupnika držati čimbolj stran od domobranstva, ker naj bi nanj slabo vplival. Kocipru pa je prišel pihati na dušo, saj naj bi po njegovem prav on igral eno ključnih vlog pri ustanavljanju slovenske SS. Prišel ga je hvaliti, češ da mu zaupa in da vidi, da ima vpliv na slovensko nacionalno mladino in sploh na množice, da

⁷³² Kociper, SS-divizija, str. 101–103.

so ljubljanske razmere za njegov »format« preveč provincialne in celo, da ima odlične rasne predpogoje. Za vzgled mu je postavljaj Léona Degrella, vodjo belgijskega pronacističnega gibanja Rex, ki se je med drugim kot SS-major bojeval s svojo Valonsko legijo tudi na vzhodni fronti. Končno je nastopil še s konkretno ponudbo – Kociper naj bi se odpravil na tečaj v Nemčijo, vrnil pa bi se kot poveljnik slovenskega SS-bataljona!⁷³³ V ozadju te ponudbe je seveda stal general Rösener, čeprav je seveda res, da mu sam osebno ni nikdar česa takega ponudil ali sploh omenil. S takim razvojem naj bi se strinjal celo podpolk. Krener, vsaj po Wolfsovih besedah. Kociper naj bi sprejel daljnovidno (!) Rösenerjevo ponudbo in postal bo povsem neodvisen od slovenskih dejavnikov in majhnih razmer ter tako rekoč edini Slovenec, ki bi imel na voljo neko zaledje v Berlinu. Rösener naj bi že sklenil, da pošlje Kocipra sprva le na kratek poučni tečaj v Berlin in v ta namen naj bi si izbral nekaj domobrancev, ki bi ga pri tem spremljali. Delati in ukrepati pa bi bilo treba od zdaj naprej hitro. Ko je Kociper ugovarjal, je Wolfs že nestrpno odvrnil, da pač še ne gre za pravi SS tečaj, temveč da bo najprej odšel v Nemčijo zato, da se mu bodo dokončno »odprle oči«! Kociper se je branil in vztrajal z utemeljitvijo, da bi to pomenilo razbitje Slovenskega domobranstva, ter še s političnimi argumenti, ki smo jih že omenili. Vse bolj je bil prepričan, da gre pri tem za hkratno komunistično zaroto ter nemško politično kratkovidnost, saj bi seveda tudi Nemci imeli škodo, če bi prišlo do razkroja domobranstva. Po njegovem je formalno nova nemška politika do Evrope slonela na medsebojnih koncesijah, seveda ob vodilni vlogi Nemčije. Če bi bila to tudi le taktika, bi po morebitni zmagi Nemci nemoteno lahko Slovence rekrutirali za SS. Toda delati to že med vojno in posebej še v takratnem položaju pa je bila po Kociprovi oceni že prava sabotaža. Z Wolfsom sta zahajala v vse pogostejše spore, in da bi položaj razčistil, je Wolfs, ki je vse sumil skritega anglofilstva, Kocipru naložil, da pripravi predavanje z naslovom »Angleži in Američani so zavezniki boljše vizma«, ki naj bi ga podal na slovesnosti ob proglasitvi Rupnika za generalnega inšpektorja. Rupnik je tedaj že razmišljal o svojem odstopu, vendar je presodil, da velja še počakati, ker bi bil njegov kasnejši odstop tudi s funkcije generalnega inšpektorja še odmevnejši. Kociper si je končno izgovoril pri Wolfsu, da iz zdravstvenih razlogov ne more na potovanje v Berlin. Že naslednji dan je Untersturmführer Wolfs pri Rösenerju proti njemu predložil neke vrste obtožnico v sedmih točkah. Da bi bila učinkovitejša, je navedel tudi vse stare Kociprove grehe, ki jih je napravil kot vodja domobranske propagande, predvsem dejstvo, da je delal mimo njegove vednosti ipd. Naslednjega dne – 24. septembra – je Rösener sklenil Kocipra odstraniti iz Slovenskega domobranstva in to sporočil Rupniku. Kociprovo predavanje je seveda odpadlo, kljub vsemu pa je moral na omenjeni slovesnosti brati prevod Rösenerjevega govora. Vsaj kar je zadevalo Kocipra, se je s tem nemško prizadevanje za slovensko SS končalo, sam pa je odšel h generalu Rupniku za osebnega tajnika.⁷³⁴

⁷³³ Isto, Tabor 1979, št. 6, str. 135–137; Neulen, str. 81–88.

⁷³⁴ Kociper, SS-divizija, str. 138–144; Zapuščina Stanka Kocipra, Wolfsov dopis 23. 9. 1944.

Stanko Kociper je pravzaprav edini pričevalec, ki je o omenjeni nemški akciji vedel tudi za podrobnosti, vzroki za to pa so seveda razumljivi. Konkretna prizadevanja namreč niso zajela širšega kroga pri Slovencih, tako da stvar pravzaprav ni bila poznana. O njej se je seveda govorilo, toda le na splošno, brez konkretnih utemeljitev. S tem naj bi bil seznanjen tudi podpolk. Krener, vendar ta v svojih, sicer le sporadičnih spominih, o tem sploh ne govori. Važnejši priči za to problematiko sta seveda generala Rösener in Rupnik, ki sta v resnici na povojnih zaslišanjih na kratko govorila tudi o tem. Rösener je potrdil, da so obstajali načrti o omenjeni SS diviziji, kar naj bi sicer bila ideja dr. Rainerja. S Himmlerjem naj bi se zedinila, da bi tudi na Slovenskem oziroma v Jadranskem primorju zbirali prostovoljce za SS ter da bi nato po vzoru na Nizozemsko formirali tudi enako slovensko SS divizijo, ki bi jo lahko uporabljali tudi na evropskih frontah. S tem je Rösener potrdil, da so obstajali načrti tako o diviziji kot o njeni uporabi na fronti in so bili zato strahovi domobranskih voditeljev do neke mere upravičeni. To je Rösener sporočil tudi Rupniku in po Rösenerjevih besedah naj bi slovenski general do tega niti ne zavzel odklonilnega stališča. S tem naj bi se celo strinjal, izrazil naj bi le dvome o velikosti take SS enote, češ da bi bilo divizijo težko organizirati ter bi bilo potrebno začeti z brigado ali polkom, le-ta pa bi bil vključen v večjo SS enoto.⁷³⁵ Očitno to torej ni bila Rösenerjeva ideja, temveč Rainerjeva ali celo Himmlerjeva, vsekakor pa je držalo, da je moral slednji akcijo potrditi, saj je on vodil takrat intenzivno organiziranje Waffen SS enot med pripadniki različnih, tudi vzhodnih evropskih narodov. Mimogrede naj omenimo, da je na območju Rösenerjevega XVIII. vojnega okrožja – torej tudi na Gorenjskem in Štajerskem – že od spomladi 1942 potekala prostovoljna, a tudi prisilna rekrutacija v Waffen SS, pri čemer pa takrat seveda ni šlo za nekakšno slovensko SS, temveč za povsem nemško in celo rasno ekskluzivno zadevo. Tudi iz organizacije RAD so npr. Gorenjce prisilno mobilizirali v SS.⁷³⁶ Pozneje, kot smo videli, so se ob mobilizacijah, ki jih je zaukazal Rainer, tudi na območju Jadranskega primorja lahko za SS priglašali tudi Slovenci, vendar je tedaj šlo za zelo majhno število primerov ter za vključevanje v nemške enote SS. Imamo tudi nekaj podatkov, da so pripadniki primorskega domobranstva odhajali ali bili premeščeni v SS, vendar je šlo le za primere, ko so specializirane SS enote na Primorskem rabile nekaj domačinov, verjetno predvsem zaradi poznavanja jezika. Na tem mestu gre omeniti tudi teoretično možnost, da je pri vsem tem šlo za nek drug načrt ustanovitve SS divizije, ki pa ne bi bila sestavljena zgolj iz Slovencev. Namreč, na Primorskem je že od kapitulacije Italije deloval SS bataljon za obrambo krasa, kasneje poimenovan kot SS bataljon kraških lovcev, ki ga je vodil SS-Standartenführer dr. Hans Brand. Kasneje, spomladi leta 1944, ko dr. Branda ni bilo več zraven, so na Himmlerjevo povelje skušali iz bataljona oblikovati 24. SS divizijo kraških lovcev in so v ta namen že mobilizirali Italijane in tudi nekaj Slovencev na Primorskem.

⁷³⁵ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2511.

⁷³⁶ ARS III, Rupnikov proces, št. 2864, okrožnica generala Rösenerja o novačenju v Waffen-SS, Salzburg 9. 3. 1942; Rösener, št. 2547-8.

Načrt pa ni uspel, saj so nemške oblasti uspele oblikovati le nepopolno SS brigado.⁷³⁷

Kar se tiče nizozemskega vzgleda, ki ga je za morebitno slovensko SS divizijo navedel Rösener, je treba najprej omeniti, da je na Nizozemskem vključevanje domačinov v SS enote potekalo v več fazah ter na različne načine. Nemci so sprva kar v Nemčiji formirali nekaj SS polkov iz nizozemskih ter flamskih (belgijskih) prostovoljcev, jeseni 1940 pa so na Nizozemskem začeli domači fašistični voditelji z nemško pomočjo organizirati t.i. »Splošno nizozemsko SS«, ki se je konec leta 1942 preimenovala v »Germansko SS na Nizozemskem«. Istočasno so se oblikovale tudi druge prostovoljske SS enote, ki so se vključile v nekakšno skupno germansko SS divizijo »Wiking«, ki so jo sestavljali prostovoljci flamske, nizozemske, danske, norveške in tudi drugih narodnosti. Poleg te divizije se je kasneje na vzhodni fronti bojevala tudi 4. SS brigada prostovoljskih oklepnih grenadirjev imenovana »Nederland«. Decembra 1944 je nastala iz t.i. »Landstorm Nederland« nova SS brigada prostovoljskih grenadirjev z enakim imenom, toda kasneje preimenovana v »34. SS-Grenadier Division Landstorm Nederland«. Precej moštva za to brigado oziroma divizijo so Nemci prepeljali iz t.i. germanskih polkov v Nemčiji, jedro divizije pa je vendarle tvoril domači »Landstorm«, ki bi ga nekako lahko primerjali s Slovenskim domobranstvom. Omenjena divizija bi torej lahko bila vzorec za načrtovano slovensko SS-divizijo, ki jo je omenjal Rösener. Divizija se je morala bojevati na fronti, in to ob hudih izgubah, res pa je, da je tedaj fronta potekala že na nizozemskem ozemlju.⁷³⁸ Zanimivo je, da je ravno septembra oziroma oktobra 1944 Himmler zaukazal formiranje 27. in 28. SS prostovoljske divizije, ki sta ju sestavljali belgijski Flamci oziroma Valonci. Na vzhodu in deloma tudi na jugovzhodu je bilo spočetka nemško stališče do vojaške kolaboracije okupiranih narodov bistveno drugačno, posebej še, kar zadeva Waffen-SS. Toda spomladi 1943 je Hitler moral popustiti pred željami drugih nemških voditeljev in generalov in Himmler je tedaj oznanil organiziranje galicijskih (ukrajinskih) SS prostovoljskih polkov, iz katerih je sredi leta 1944 nastala »14. Waffen-Grenadier-Division der SS (galizische Nr. 1)« in proti koncu vojne še ena galicijska divizija. Ob istem času je npr. na Balkanu nastala tudi prva muslimanska SS divizija, in to »13. Waffen-Gebirgs-Division der SS Handschar (kroatische Nr. 1)« itd. Podobno je bilo tudi v Belorusiji.⁷³⁹ Bistvo razvoja take nemške politike je bila torej pritegnitev vse večjega števila tujih in celo vzhodnjaških vojakov v vrste SS, ki je tako hitro izgubljala svoj izrecni nemški ali germanski značaj. V tej zvezi se postavlja tudi vprašanje, kakšni so bili Rainerjevi nameni z načrtovanim Rupnikovim obiskom pri Himmlerju aprila 1944. Povod za to je moralo biti nekaj izrednega in čisto mogoče je, da naj bi se na tem

⁷³⁷ Tone Ferenc, Krasoslovec in jamar, polkovnik in zločinec. Goriški letnik 6/1979, str. 197, 209.

⁷³⁸ Neulen, str. 56–63, 87.

⁷³⁹ David Littlejohn, *The Patriotic Traitors*. London 1972, str. 305, 310–314; Glej tudi Enver Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*. Sarajevo 1987.

sestanku vsi trije pogovarjali prav o ideji slovenske SS. Res je, da je bil Rupnik tedaj zgolj predsednik pokrajinske uprave in formalno ni imel nobenih pristojnosti v vojaških zadevah, vendar si tedaj tudi okupatorji niso delali iluzij ter so se zavedali dejstva, da je Rupnikova dejanska in simbolična vloga tedaj na Slovenskem presegala ozko administrativno vlogo. Zato bi bilo seveda zelo pomembno Rupnika pridobiti za to idejo in to naj bi Rainer in predvsem Himmler dosegla na omenjenem sestanku. Ker tega sestanka potem ni bilo in ker o tem nimamo nobenega drugega vira, je težko v zvezi s tem reči kaj več. Res pa je, da po vojni o tem Rupnik ni ničesar rekel, vendar morda zgolj zato, ker ga po tem ni nihče povprašal.⁷⁴⁰

Po Rösenerjevih besedah naj bi Rupnik načrtom o slovenski SS pravzaprav sploh ne nasprotoval. Sam Rupnik je v povojnem pričevanju trdil povsem drugače, kar se sklada s Kociprovimi spomini. Rupnik je omenil, da je Rösener že spomladi 1944 dokazoval, da domobranci ničesar ne znajo, in sledile so med njima stalne zadevne diskusije. Ob neki taki priložnosti mu je Rösener nehote odkril svojo namero, da iz domobrancev napravi esesovce, iz njih nato sestavi divizijo, vendar tudi s pritegnitvijo Gorenjcev in Štajercev. To se seveda ne sklada s pričevanjem Kocipra o diviziji »Jadransko primorje«! Rupnik naj bi mu po lastnih besedah odvrnil, da bi to pri narodu ter pri domobrancih naletelo na odpor in da bi v takem položaju raje odšli »v gozd«, kar bi pomenilo, da bi se razpršili ali celo obrnili proti Nemcem. Nadaljevanje Rupnikovega pričevanja je nato malce dvoumno – Rösenerju naj bi namreč še dejal: »če bi se v letu 1941 z nami lepo in pravilno postopalo, da bi imeli sedaj lahko celo popoln elitni korpus.« Te besede bi mogoče kazale na to, da načelno pravzaprav ni bil proti SS kot elitni vojaški formaciji, le da se mu v konkretnih tedanjih okoliščinah ni več zdelo politično oportuno, oziroma ni bilo več upanja za uspeh takšnih načrtov, pač v smislu argumentov, ki jih je uporabljal Kociper pred Wolfsom. Kocipra in njegove vloge pri zadevi slovenske SS divizije Rupnik sicer sploh ne omenja.⁷⁴¹ Kot že rečeno, pa je ideja o slovenski SS v zvezi z domobranci kar nekaj časa nekako visela v zraku, čeprav bolj neotipljivo in na splošni ravni. Julija 1944 se je npr. pojavila trditev, da se po Ljubljani govori, da je hotel Rupnik odstopiti, ker so Nemci hoteli domobrance vključiti v SS oddelke.⁷⁴² To je bil lahko odmev na zgoraj omenjeni Rupnikov odgovor Rösenerju ali pa je šlo tudi za resnično prvotno Rupnikovo reakcijo na tako idejo. Če bi poznali pravilno časovno zaporedje vseh teh »dogodkov«, bi lahko celo sklepali, da do načrtovanega sestanka s Himmlerjem ni prišlo prav zato, ker je bilo že znano negativno Rupnikovo stališče. Nemci pa so nato, kot smo videli, le še nekaj časa vztrajali pri tem, in to mimo Rupnika, ter se osredotočili na Kocipra. Čeprav vsa stvar do neke mere zveni

⁷⁴⁰ NAUS, T-175, R-55, brzojavka Rainerja Himmlerju 1. 4. 1944.

⁷⁴¹ ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1945, 1980; Rupnik, str. 38.

⁷⁴² Vizjak, str. 7; Vizjak je med drugim tudi izjavil, da naj bi Rösener že od vsega začetka hotel, da bi domobranci imeli SS značke, kar pa je malo verjetno; ARS II, AP, fasc. 105/III, Ljubljana govori, 16. 8. 1944, str. 3.

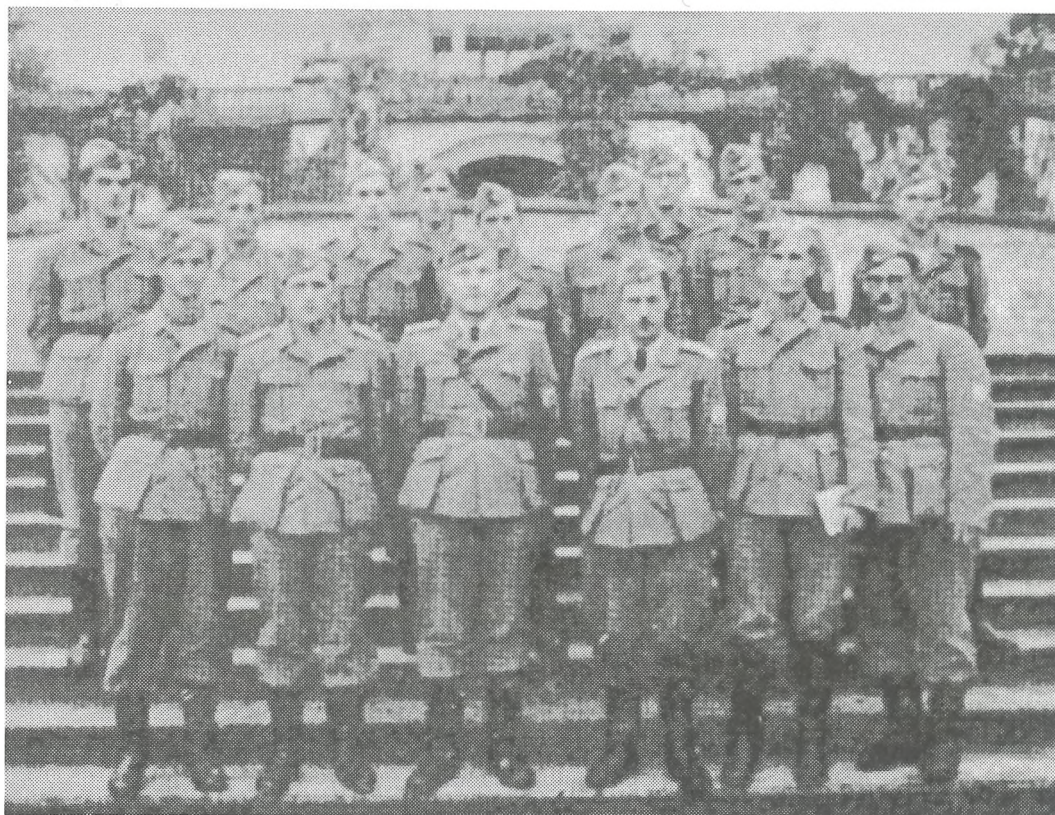
logično, pa kljub vsemu takšno sliko le moti dejstvo, da je imel Wolfs zelo nizek čin in položaj za tako velikopotezne načrte, obenem pa tudi Kociper kljub nespornim sposobnostim ni bil nekakšna »velika riba«! Pri tem pa je tudi res, da za SS to ni bilo pomembno, saj so »specialne« naloge lahko dobili tudi ljudje z nižjimi čini. Med razlogi, zakaj naj bi se tedaj Rupnik prizadeval postati generalni inšpektor, naj bi bili tudi nameni, da Rösenerju tako prepreči vključitev domobrancev v SS. Pri tem sta s Kociprom vedno bolj tesno sodelovala. Na koncu pa je kljub taktiziranju bilo le potrebno reči ne in tako je zaradi svoje izpostavljenosti kot nekakšno žrtevno jagnje izpadel Kociper. Tudi Rupnikova odstopna izjava, ki je sledila kasneje, naj bi bila povezana z načrti o SS, vendar je treba reči, da v samem besedilu te izjave na to ni neposrednega namiga, razen če se ni ta skrival za splošnim omenjanjem »ovir z nemške strani«. Stvari pa so se v jeseni 1944 le umirile in po Kociprovem mnenju je Rösener dobil nova navodila in ni več vztrajal pri načrtu o slovenski SS diviziji. Ideja o tem je nekaj časa ostajala v javnosti le še po zaslugi partizanske propagande. Verjetno je k vsemu temu samo pripomogel moralni padec Untersturmführerja Wolfsa, ki se je zapletel v denarne mahinacije ter ga je moral Rösener degradirati in odsloviti.⁷⁴³

Ker sedaj v Ljubljani ni bilo več »primerne vodje«, Nemci niso več mogli misliti na omenjeni SS tečaj v Berlinu, pač pa je bil že dogovorjen t.i. »kratek poučni tečaj« oziroma propagandni obisk in ogled Nemčije z namenom, da si udeleženci o Nemčiji pridobe pozitivne vtise. Poleg Kocipra naj bi v Nemčijo šli častniki in podčastniki, a v resnici je potem na pot odšlo 15 domobranskih propagandistov in novinarjev, ki jih je vodil por. dr. France Blatnik. Ogledali so si Berlin, Potsdam, nekaj nemškega podeželja in Prago. Med 14-dnevnim potovanjem so bili domobranci sprejeti tudi na nekaterih uradnih mestih. O tem je nato dr. Blatnik v reviji »Slovensko domobranstvo« objavil članek z naslovom »V Berlinu smo bili«. O morebitnih političnih ciljih te domobranske »delegacije« ni napisal ničesar, omenil je le razgovor z nekim Gauamtsleiterjem v Berlinu. Drugače je opisoval razdejanje po bombardiranju, visoko stopnjo morale ter internacionalno ozračje v Berlinu. Ob članku je objavil tudi skupinsko sliko domobrancev pred dvorcem Sans Souci v Potsdamu.⁷⁴⁴ V zvezi z razgovori v Pragi je poudaril razlike med Slovenci in Čehi, saj naj bi le-ti Slovence pomilovali češ, tako majhni, pa si med vojno privoščijo še državljansko vojno, medtem ko naj bi bili oni veliko bolj pametni! Po vrnitvi se je dr. Blatnik oglasil tudi pri generalu Rupniku, ki očitno nikdar ni dočakal svojega obiska v Nemčiji. Političnim temam se v razgovoru gotovo nista izognila, je pa seveda vprašanje, ali je imel Blatnik v Nemčiji tudi kakšne uradne naloge in stike. Tudi pri njem je namreč treba ugotoviti,

⁷⁴³ ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1980; Rösener, št. 2518; Kociper, SS-divizija, str. 145–6. Nekateri povezujejo z načrtom SS divizije tudi SS častniško šolo za Slovence, ko so morale nekatere domobranske enote obvezno prispevati nekaj kandidatov, pri čemer je prihajalo tudi do upiranja in dezertacij. Marijan Eiletz, ustna izjava 11. 10. 1999.

⁷⁴⁴ Franc Blatnik, V Berlinu smo bili. Slovensko domobranstvo št. 6, 12. 10. 1994; Kociper, SS-divizija, str. 145; ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2518.

Domobranska delegacija pred dvorcem Sans Souci v Potsdamu (Slovensko domobranstvo, št.6)

da je imel za kaj takega verjetno prenizek položaj. Res pa je, da o tem problemu obstajajo tudi drugačni glasovi, namreč poročilo partizanske obveščevalne službe iz decembra 1944, ki je sodila, da se je Blatnik v Berlinu pogajal o položaju na Štajerskem ter o formiranju domobranstva na Štajerskem. V ta namen naj bi se pogovarjal s »Stabsschefom« Helmutom Sünndermanom ter raznimi osebnostmi v vzhodnem ministrstvu. V Berlinu naj bi mu v zvezi s Štajersko svetovali, da naj to vprašanje uradno sproži kar v Ljubljani pri »kompetentnih nemških oblasteh«. Stvar ne zveni zelo verjetno in tudi Rupnik, še manj pa Kociper kasneje nista omenjala takih vidikov Blatnikovega potovanja v Berlin.⁷⁴⁵ Kakorkoli že, omenjeni obisk je vsaj na zunaj pomenil pravzaprav edini konkretni in vidni rezultat Rösenerjevega in Wolfsovega prizadevanja za slovensko SS. Ideja o tem je zamrla in Nemcem je proti koncu vojne zadostovala vse bolj trdna kontrola nad domobranstvom kot takim. Tako so Slovenci ostali med redkimi evropskimi narodi, ki niso imeli »svoje« SS enote – kot dela skupne evropske vojske v boju proti boljševizmu.

⁷⁴⁵ ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 2146; Ozna, I. odsek, Poročilo iz Avstrije 3. 12. 1944, št. 7056.

Financiranje in oskrba

Vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer je že v svoji odredbi o ustanovitvi domobranskih oddelkov v operacijski coni »Jadransko primorje« pripadnikom teh enot zagotavljal, da bodo prejeli plače, njihovi družinski člani pa vzdrževalnine oziroma podpore. Razširjena odredba, ki je v uradnem listu izšla v začetku decembra 1943, jim je zagotavljala še posmrtninsko ter nezgodno »preskrbo«. Za podrobnejše oziroma izvršilne določbe te odredbe je dr. Rainer pooblastil generala Rösenerja. Z vidika tako formuliranih odredb pa se je ob problemu financiranja postavljalo čisto konkretno vprašanje, kdo je namreč dejansko plačeval Slovensko domobranstvo. Izrecnega uradnega dokumenta o praktični ureditvi tega vprašanja ne poznamo, toda na podlagi drugih virov je razvidno, da je prve mesece po ustanovitvi Slovenskega domobranstva njegov glavni financer bila pokrajinska uprava v Ljubljani. V osnutku že znane naredbe o ustanovitvi, ki naj bi jo podpisal dr. Rainer, je namreč določeno, da se stroški za oskrbo Slovenskega domobranstva krijejo iz proračuna pokrajinske uprave. S pojmom oskrba se je razumelo tudi oborožitev, opremo ter prehrano, ne le denarne prejeme, vendar je bilo to seveda praktično neizvedljivo. Predsednik pokrajinske uprave naj bi celo določal višino prejemkov domobrancev, seveda v sporazumu z Rösenerjem.⁷⁴⁶ V zvezi s plačevanjem domobrancev se v omenjenem osnutku uporablja izraz »službeni prejemki«, in to po ustreznih službenih činih. Na voljo nimamo nobene Rupnikove »izvršilne določbe«, ki bi neposredno urejala osnovna denarna izplačila domobrancev, pač pa poznamo le nekatere manj pomembne, ki zadevajo posebne kategorije izplačil. Po vojni je tudi sam general Rupnik potrdil, da je do konca leta 1943 Slovensko domobranstvo financirala pokrajinska uprava, pripominjajoč, da je proračun pokrajinske uprave le težko prihajal do gotovine, ker ji je kontrola nemških oblasti dopuščala le majhen manevrski prostor glede v vojnih razmerah že sicer omejenih gospodarskih in finančnih tokov. Povezave s finančnim oddelkom vrhovnega komisarja ter vloge Bance d'Italia ter nad njo nemške Reichsbanke Rupnik ni razlagal. Tako nam čisto konkretne poti financiranja domobranstva s strani pokrajinske uprave niso znane, lahko pa ugotavljamo, da ta uprava ni prevzela financiranja opreme in oborožitve, saj so v večji ali manjši meri tozadevno oskrbo že od začetka prevzele nemške vojaške in policijske oblasti. Tako je dejansko šlo le za financiranje osebnih prejemkov, hrane in delno tudi stanarin.

Za tri jesenske mesece leta 1943 je bil narejen natančen proračun denarnih potreb Slovenskega domobranstva. Iz njega je razvidno, da naj bi Slovensko domobranstvo za omenjene potrebe od Rupnikove uprave do konca leta 1943 prejelo skoraj 67.000.000 lir. Od tega je bilo za osebna izplačila predvideno skoraj 11.000.000, za hrano skoraj 54.000.000 ter za stanarine več kot 2.000.000 lir. Do visoke številke pri stroških za hrano so načrtovalci proračuna prišli tako,

⁷⁴⁶ ARS II, AP, fasc. 274/II, Naredba o ustanovitvi Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini.

da so računali po 57 lir dnevno za vsakega domobranca. Poseben problem je nastal seveda pri plačah, kjer je bilo najprej potrebno izdelati ustrezno »tablico«, pri čemer so v domobranskem štabu očitno vzeli za osnovo njim znane jugoslovanske vojaške plače. Po raznih preračunavanjih je tako štab 10. novembra predlagal lestvico prejemkov za pripadnike Slovenskega domobranstva. Po tej lestvici naj bi »navadni« domobranci ter kaplarji prejeli minimalne vojne dodatke v znesku po 300 oziroma 360 lir. Plače bi prejeli zgolj podčastniki in častniki, najnižjo podnadrednik – 880 lir, najvišjo pa polkovnik – 6.240 lir. Omenjeni predračun je bil očitno sestavljen že oktobra ter je zato moral operirati z zelo približnimi in, kar zadeva gibanje števila domobrancev do konca leta, tudi zelo optimističnimi številkami, saj je predvideval za tedaj kar 10.500 pripadnikov Slovenskega domobranstva. Vemo, da je bilo število le-teh ob koncu leta 1943 precej manjše in so bila izplačila pokrajinske uprave že iz tega razloga precej nižja.⁷⁴⁷ V kolikšni meri so se pa predvidene vsote izplačevale redno in dosledno, nam, vsaj kar zadeva številke, ni znano. Da bi Organizacijskemu štabu malo olajšal obvezne administrativne posle v zvezi z denarjem, je novembra general Rupnik pripadnike Slovenskega domobranstva oprostil plačevanja davščin na dohodek (uslužbenški davek, prispevek za narodnoobrambni fond, takse). Kljub pomanjkanju ustreznih virov pa lahko presodimo, da izplačevanje osebnih prejemkov domobrancem ni bilo preveč redno, kar je bilo tudi posledica dejstva, da je pokrajinski upravi primanjkovalo gotovine. Verjetno prav zato v teh prvih mesecih sploh še ni bilo urejeno vprašanje t.i. družinskih podpor (doklad), kaj šele, da bi jih izplačevali. Problemi v obdobju začetnega organiziranja domobranstva so bili tudi precej banalne narave, recimo vprašanje raznih spisikov upravičencev za izplačila. Za enote 3. bataljona Vuka Rupnika poznamo sicer natančnejše podatke o izplačevanju osebnih prejemkov, vendar je zanimivo to, da so se izplačevali le za mesec september. Videti je, da so bili domobranci iz 3. bataljona edini, ki so dobili plače že za ta mesec. Bivši legionarji iz Novega mesta so dobili plače za ves mesec, ostali – novinci pa le od dneva pristopa pa do vključno 5. oktobra, kar je bilo možno, ker so bili plačani na dneve. Iz navodil stotnika Rupnika podrejenim poveljnikom s konca oktobra je razvidno, da so ti poveljniki (čet) dobili 2.400 lir mesečne plače, vodniki po 20, desetniki po 12 ter navadni vojaki po 9 lir dnevno. Poleg tega so nekateri častniki in podčastniki tedaj dobili še nekakšna doplačila, vendar brez podrobnejše obrazložitve. Sklepamo lahko, da Rupnikovega bataljona tedaj ni plačevala pokrajinska uprava, še manj ga je seveda oskrbovala, ker je bilo to povsem nemogoče, temveč lokalne nemške policijske oblasti, s katerimi se je tedaj v Posavju skupaj pripravljaj na ofenzivo proti Dolenjski. Kljub temu je imel Rupnik s temi policijskimi organi glede oskrbe stalne težave, nemški intendant so se do domobrancev in njihovih potreb obnašali samovoljno in so jim dajali enkrat več, drugič manj. Stotnik Rupnik

⁷⁴⁷ Rupnik, str. 39–40; ARS II, AP, fasc. 274/II, Predračun Slovenskega domobranstva do konca leta 1943, brez datuma; fasc. 277/I, dopis Organizacijskega štaba predsedniku pokrajinske uprave 10. 11. 1943.

je to pripisoval dejstvu, da še niso bile napravljene »tablice sledovanja hrane«. Čeprav so njegovi domobranci res dobili plače za september, pa je kasneje vse zastalo in še konec novembra je stotnik potožil očetu, da so bili to le nekakšni predujmi in da od takrat niso prejeli ničesar več.⁷⁴⁸

Ob koncu leta 1943 ter v začetku leta 1944 je podpolk. Krener svoje podrejene večkrat obvestil, da je »Slovensko domobranstvo s 1. januarjem 1944. prešlo z vsemi svojimi prejemki in stvarnimi potrebami v oskrbo nemške vojaške uprave«. Izraza »oskrba nemške vojaške uprave« seveda ne gre jemati dobesečno, oziroma je preveč splošen. Že 29. decembra 1943 pa je Krener natančneje sporočal, da izplačevanje Slovenskega domobranstva od 1. januarja »prevzame Višji SS in policijski vodja«, torej Rösener. Ker pa je bil Rösener v pogledu domobranstva odvisen od Rainerja in njemu odgovoren, je razumljivo, da je vsaj financiranje dejansko prevzemala Rainerjeva uprava v Trstu. Le-ta je plačevala tudi druge formacije na območju Jadranskega primorja. Izplačevanje raznih osebnih in družinskih prejemkov pripadnikom Slovenskega domobranstva je potekalo po določbah, ki so tedaj veljale za prostovoljce pri nemški policiji.⁷⁴⁹ Po teh določbah so vsi domobranci za kritje osebnih potreb dobivali neobdavčen vojni dodatek, ki je za navadnega domobranca znašal 375, za npr. poročnika 900 ter za polkovnika 1.875 lir. Izplačeval so ga po desetdnevjih na 1., 11., 21. dan v mesecu. Poleg tega so vsi podčastniki in častniki dobivali plače, pri kateri pa je na višino vplivalo družinsko stanje, toda v začetku leta 1944 še ni bilo urejeno izplačevanje preskrbovalnine za svojece (Familienunterstützung). Samski podnarednik je tako dobival 1.050, poročeni pa 1.450 lir mesečne plače. Na zgornjem koncu plačilne lestvice je samski polkovnik dobival 6.200, poročeni pa 8.000 lir plače. Poleg tega so bili vsi domobranci upravičeni do otroškega dodatka, in to po 180 lir mesečno za vsakega otroka do 16. leta starosti. Kot smo deloma že rekli, so bili prav vsi prejemki oproščeni davščin. Plače in dodatki naj bi se izplačevali vnaprej vsakega prvega v mesecu, vendar so dejansko plače neposredno prejeli le samski, družinam pa so denar nakazovali prek hranilnice Ljubljanske pokrajine. Prejemke je izplačevala in nakazovala blagajna Aufbaustaba, kjer je te stvari vodil stotnik Karl Schneider. Hkrati so bile po teh določbah domobrancem zagotovljene tudi dnevnice, prenočnine, brezplačna zdravstvena oskrba, povrnitev stroškov za pogrebe preminulih domobrancev itd.

Vse to izplačevanje je seveda zahtevalo zelo natančno ugotavljanje in spremljanje ter sporočanje številčnega stanja Slovenskega domobranstva, njegove sestave ter vseh sprememb, ki so vplivale na status posameznega domobranca z vidika upravičenih prejemkov. S tem se je zelo povečal obseg administrativnega

⁷⁴⁸ ARS II, AP, fasc. 298/I, potrdilo poveljnika 3. čete Antona Matičiča 29. 10. 1943 o prejemu denarja za plače vojakov; prav tam, plače 3. čete za september 1943; fasc. 298/III, dopis stotnika Rupnika poveljniku 1. čete št. 54, 29. 10. 1943; fasc. 274/II, pismo stotnika Rupnika očetu 24. 11. 1943.

⁷⁴⁹ ARS II, AP, fasc. 277/II, Krenerjev dopis poveljniku 1. šolske skupine št. 3668, 29. 12. 1943; NAUS, T-175, R-8, poročilo podpolk. Kuhna in majorja Degenerja 5. 5. 1944.

dela predvsem v intendantskem ter personalnem (evidenčnem) odseku Organizacijskega štaba. Ustvarjen je bil cel sistem seznamov, dvojezičnih formularjev in potrdil, pri čemer so zaradi vojnih razmer in nedostopnosti posameznih območij pokrajine nastajale razne težave, ki so jih skušali preseči z izjavami prič ipd. Pojavljali so se zastoji, tudi po »zaslugi« pedantnih nemških oblasti, ki so zahtevale preverjanje, nova dokazila itd. Iz celotne, sicer nepopolne, dokumentacije, je razvidno, da je za domobrance kolikor toliko zadovoljivo in redno potekalo predvsem izplačevanje vojnega dodatka, medtem ko je izplačevanje ostalih postavk pogosto potekalo za nazaj ali v obliki t.i. predujmov, kot se je izrazil general Rupnik. Le-ta je to ocenil kot sistem samo nemškim oblastem znanega »kompenzacijskega obračunavanja«. Da je bila stvar res zapletena, dokazuje izjava podpolk. Vizjaka, ki je bil sicer zavezan za podpisovanje vseh zadevnih dokumentov, ki jih je Organizacijski štab pošiljal naprej nemškim organom. On naj bi na ta način naenkrat dobil izplačanih 26.000 lir in je nato moral dodatno poizvedovati, na kakšen način in po kakšni »tabeli« so Nemci prišli do takšne vsote! Nekoliko svobodno je to poimenoval sistem podpor in ugotavljal, da je včasih trajalo tudi po dva meseca, da je denar prišel od Rainerja do domobrancev v Ljubljano.⁷⁵⁰ Sodeč po virih, ki jih imamo na voljo, so nemške oblasti vojni dodatek redno izplačevale do marca 1945, in to v nespremenjeni višini. Glede drugih prejemkov pa je bila stvar, kot že rečeno, bolj zapletena. Ne oziraje se na to, pa lahko na podlagi omenjenih določb o plačevanju Slovenskega domobranstva ugotovimo, da so bili pravzaprav navadni domobranci (in kaplarji) še nekaj mesecev v letu 1944 izredno slabo plačani, vsaj v primerjavi s svojimi častniki. Neporočeni navadni domobranci – in ti so bili v večini – so prejemali torej samo 375 lir vojnega dodatka, medtem ko naj bi poročeni polkovnik prejemal čez 10.000 lir mesečno. Glede na to, da so plače in otroške dodatke prejemale neposredno družine, je seveda bolj ustrezno primerjati plače med samskimi, toda tudi tu je bilo razmerje ogromno – 375 lir nasproti 8.075 lir pri polkovniku. Ker pa v začetku še ni bilo preskrbovalnin za svojce, so bili torej še najbolj »prizadeti« navadni domobranci z družinami. Že decembra 1943 je bilo sicer predvideno, da se bo v doglednem času pričelo izplačevati tudi te družinske podpore in takrat naj bi bilo možno izbirati med njimi in plačami.

Zanimiva je tudi primerjava med prejemki domobrancev ter pripadniki Policijskega varnostnega zbora, se pravi policisti. Te je seveda najprej tudi plačevala finančna direkcija pokrajinske uprave. Ker jih je pokrajinska uprava plačevala slabo, je Rösener odločil, da se s 1. februarjem 1944 njihovi prejemki izenačijo z domobranskimi ter da se izplačila tudi zanje opravljajo prek blagajne Aufbaustaba.⁷⁵¹ Seveda s tem, kar smo navedli do sedaj, pokrajinska uprava

⁷⁵⁰ Vizjak, str. 13; Rupnik, str. 39–40; ARS II, AP, fasc. 277/II, Krenerjev dopis poveljniku 1. šolske skupine št. 3668, 29. 12. 1943; fasc. 291/III, dopis poveljnika 2. bojne skupine poveljniku 26. čete št. 85, 16. 2. 1944; fasc. 294/III-IV, izplačilni seznam 61. čete, januar 1944 – marec 1945.

⁷⁵¹ ARS II, AP, fasc. 69/II, dopis generala Rupnika poveljstvu Policijskega varnostnega zbora št. 272/2, 25. 3. 1944; prav tam, dopis dr. Stanka Majcna poveljstvu PVZ št. 1587/1, 31. 3. 1944.

oziroma Rupnik še nista izgubila vseh pristojnosti v zvezi s plačevanjem domobrancev. Rupnik je z različnimi odloki moral urejati plačilni status domobrancev, ki so bili v civilu v državni ali javni službi, upokojencev, ki so vstopili v domobranstvo, status rezervnih vojaških starešin, vprašanja mirovanja službenih razmerij v času služenja v domobranstvu, vprašanje povračila zavarovalnih premij, vprašanje bivših vojnih ujetnikov, družinske doklade za domobrance bивše dijake itd. Kot najpomembnejšo med temi bi poudarili njegovo odredbo, da se uslužbencem, ki so prostovoljno stopili v domobranstvo, šteje, da so na plačanem dopustu in da jim službeno razmerje ne preneha. Kasneje je to odredbo dopolnil z novo, po kateri se je uslužbencem v domobranstvu izplačevala le še razlika med civilno plačo in prejemki v Slovenskem domobranstvu, če so bili slednji nižji. Če so bili višji, so jim z 31. januarjem 1944 civilne plače seveda prenehali izplačevati.⁷⁵²

Dr. Rainer je že v svoji prvi naredbi obljubil izplačevanje denarne pomoči za ranjene ter za družinske člane padlih domobrancev. Januarja 1944 je v zvezi s tem Führungsstab odločil, da dokler o tem ne izidejo natančnejše odredbe, družine padlih domobrancev – aktivnih častnikov in podčastnikov – dobivajo še nadalje polovico dotedanje plače, družine rezervnih starešin pa družinsko podporo. Ničesar pa ni bilo tedaj odločeno glede odškodnine družinam padlih navadnih domobrancev! Šele avgusta 1944 je Rainer odločil in 12. avgusta je Aufbaustab izdal povelje, da se svojcem padlih domobrancev s strani Socialne pomoči izplačajo enkratne podpore, za oženjene v višini 5.000, za neporočene pa 3.000 lir, medtem ko jim je za vsakega otroka pripadalo še po 1.000 lir. Zato je bilo potrebno upravi za preskrbo pri Aufbaustabu pošiljati tudi podrobna poročila o izgubah. Odredba ni predvidevala, da bi se te podpore izplačevale tudi svojcem padlih, ki so živeli izven ozemlja Jadranskega primorja.⁷⁵³ Glede ranjenih, obolenih ter invalidnih domobrancev je Rupnik aprila 1944 odločil, da dobivajo »primerno mesečno podporo iz proračuna pokrajinske uprave«, dokler tega vprašanja vrhovni komisar ne bi dokončno uredil, pač v skladu s 5. členom svoje uredbe o ustanovitvi domobranstva. Podatkov o višini teh podpor ne poznamo, očitno pa Rainer tega ni uredil, saj so morali v okviru Slovenskega domobranstva ustanoviti prav za to »Podporni fond«, ki je zbiral prostovoljne prispevke za domobranske invalide. Prispevki so bili za tiste, ki so dobivali plače, pravzaprav obvezni, tako so višji častniki prispevali po 3 % plače, nižji častniki po 2 % ter podčastniki po 1 % plače.⁷⁵⁴

V začetku februarja 1944 se je pričelo reševati tudi vprašanje družinskih podpor kot posledica Himmlerjeve odredbe, da se le-te pričnejo izplačevati tudi pripadnikom (domobranskih) oddelkov, ki so dodeljeni Waffen-SS oziroma

⁷⁵² ARS II, AP, fasc. 298/III, dopis poveljnika 3. bataljona poveljniku 5. čete št. 75, 30. 10. 1943; fasc. 277/IV, Krenerjev dopis poveljniku 1. šolske skupine št. 787, 27. 1. 1944; fasc. 285/I, dopis intendantskega odseka poveljniku šolske skupine št. 3347, 23. 3. 1944; isti, dopis št. 6532, 12. 5. 1944.

⁷⁵³ ARS II, AP, fasc. 69/II, dopis Führungsstaba stotniku Schumacherju št. 1439/43, 31. 1. 1944; fasc. 19/I, dopis intendantskega odseka enotam št. 193, 16. 8. 1944.

⁷⁵⁴ ARS II, AP, fasc. 285/I, dopis intendantskega odseka poveljniku šolske skupine št. 4590, 19. 4. 1944; fasc. 20, Podporni fond Slovenskega domobranstva.

nemški policiji. 8. februarja je tako najvišji vodja SS in policije v Italiji Karl Wolff izdal povelje, da za pripadnike »prostovoljne policije v okrožju Italije« izplačevanje družinskih podpor prevzame oskrbovalni častnik za to okrožje, iz njegove pristojnosti pa so bile izvzete t.i. predalpske dežele. Omenjeni častnik oziroma njegov urad (Fürsorgeoffizier der Waffen-SS Italien) je imel svoj sedež v Veroni, kjer je bila sicer tudi glavna blagajna za nemško vojsko na območju Italije. Ker so bila sredstva po trditvi generala Wolffa tedaj še omejena, naj bi najprej pričeli z izplačevanjem družinskih podpor družinam navadnih domobrancev in kaplarjev, za ostale pa seveda stvar ni bila tako nujna, ker so že tako že dobivali plače. Intendantski odsek Organizacijskega štaba je tako spet moral zbirati ustrezne podatke in jih vnašati v »vprašalne pole za prostovoljce 15. in 16. grupe vojnih doklad«. Stvar se je tako zavlekla in redno izplačevanje je steklo šele s 1. majem, 1. julija pa so pričeli izplačevati družinske doklade tudi družinam častnikov in podčastnikov. Do dokončne uralitve in ureditve plačevanja domobrancev je prišlo oktobra. Prišlo je tudi do spremembe poimenovanja – plača se je odtlej imenovala v nemščini *Freiwilligenbesoldung*, družinska doklada pa *Angehörigen-unterhalt*. Plače so sedaj dobivali tudi kaplarji in domobranci, za prve je znašala 750, za druge pa 600 lir. Vsi poročeni pripadniki domobranstva so torej sedaj dobivali tudi družinske doklade, katerih višina pa ni bila odvisna neposredno od činov, temveč od prejšnjih civilnih prejemkov, seveda z izjemo aktivnih starešin. Najnižja je znašala – za kaplarje in domobrance – 800 lir, najvišja pa 2.400 lir, še zmeraj pa so veljale otroške doklade v višini 180 lir. Predvidene so bile tudi podpore za starše, ki so jih morali preživljati domobranci, znašale so 600 oziroma 300 lir mesečno. Poleg tega so družine domobrancev dobivale še po 25 % draginjske doklade ter dodatno še po 1.000 lir za vsakega novorojenega otroka.

S tem je bil sistem in obseg plačevanja domobrancev nekako sklenjen. Kot smo videli, nemške oblasti niso zadovoljivo poskrbele le za invalide oziroma vse domobrance, ki so med služenjem postali nesposobni. Omenili smo tudi, da je bila z dokončno uveljavitvijo plačevanja družinskih doklad podana vsakemu domobrancu možnost, da izbira med to doklado in plačo, izbral naj bi seveda prejemek, ki je bil večji, obeh pa ni mogel prejemati. Položaj je bil na koncu tak, da so se za prejetje družinskih doklad odločali predvsem domobranci, kaplarji in podčastniki, medtem ko so častniki izbirali seveda plače, saj je bila že plača poročnika 2.700 lir, se pravi več kot najvišja doklada.⁷⁵⁵ Ogromna dokumentacija, s katero so utemeljevali omenjene prejeme, je tako romala iz osnovnih enot v Organizacijski štab, od tam pa do kraja urejena na naslov »oskrbovalnega častnika orožja SS v Italiji«, seveda ne neposredno v Verono, temveč v Trst, kjer je uradovala podružnica – »Fürsorge-SS-Führer, Nebenstelle Triest«. Oskrbovalni častnik SS v

⁷⁵⁵ ARS II, AP, fasc. 285/I, dopis intendantskega odseka poveljniku šolske skupine št. 2497, 4. 3. 1944; isti, dopis št. 4331, 25. 4. 1944; fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 20, 6. 5. 1944; fasc. 92/II, dopis oskrbovalnega častnika SS v Trstu nemškemu svetovalcu v Ljubljani 28. 10. 1944; fasc. 299/III, povelje majorja Križa št. 251, 17. 10. 1944; AMNZ, Rupnikov proces, dopis intendantskega odseka enotam 18. 9. 1944, št. 5614.

Trstu je bil SS-Obersturmführer Bahmüller. Da bi pospešili ter poenostavili uradovanje v zvezi s Slovenskim domobranstvom, so iz tržaškega urada proti koncu vojne v Ljubljano poslali nekaj častnikov in podčastnikov in pri intendanci Organizacijskega štaba ustanovili neke vrste pododdelek.⁷⁵⁶

Iz vsega tega je razvidno, da je pri postavki osebnih prejemkov slovenskih domobrancev oziroma njihovih družin šlo za razmeroma velike vsote. V okviru sistema izplačevanja, ki smo ga opisali, je večji del tega denarja prek hranilnice Ljubljanske pokrajine šel neposredno družinam. Vsaj približno pa lahko tudi izračunamo višino sredstev, ki so bila mesečno izplačana domobrancem in njihovim družinam. Pri preračunavanju smo za izhodišče vzeli število 12.000 domobrancev ter približno strukturo častniških in podčastniških činov, kot jo je predvideval proračun ob koncu leta 1943. Seveda je tako preračunavanje smiselno le za čas od jeseni 1944 naprej, ko se je omenjeni sistem izplačil ustalil. Za celotno Slovensko domobranstvo so torej mesečno nemške oblasti samo za vojni dodatek morale izplačati več kot 4.800.000 lir. Če predpostavimo, da je imel po enega otroka vsak drugi domobranec (večina je bila sicer neporočena, toda tisti z družino so pogosto imeli po več otrok), bi za otroški dodatek bilo potrebno 1.080.000 lir mesečno. Pri plačah oziroma družinskih dokladah smo kot izhodišče vzeli srednjo vrednost med višino plače (podpore) samcev oziroma poročenih ter dodali 25 % draginjskega dodatka, kar bi skupaj na mesec zneslo okoli 11.650.000 lir. Če vse skupaj seštejemo, bi torej nemške oblasti za osnovne osebne in družinske prejemke morale mesečno izplačati po 17.525.000 lir. Vemo, da so se redno izplačevali samo vojni dodatki, medtem ko za plače in družinske podpore ni bilo tako, zato težko ocenimo razliko med izračunano višino izplačil ter izplačili, ki so se v resnici opravili. Prav tako tudi nimamo dovolj podatkov, da bi ustrezno številčno ovrednotili druga manjša predvidena izplačila. Da pa je kljub vsemu v celoti šlo za velike vsote, naj ilustriramo s tremi primeri podatkov, in to za tri različne ravni. 19. januarja 1944 je npr. poveljnik 26. čete iz blagajne 2. bojne skupine dvignil za izplačilo vojnega dodatka za domobrance in kaplarje svoje čete 20.000 lir, in to zgolj za 3. desetdnevje. Partizanska obveščevalna služba je ugotovila, da so za potrebe Slovenskega domobranstva vsakega 22. v mesecu iz pokrajinske hranilnice dvigovali po 350.000 lir, kar je bilo verjetno namenjeno izplačilu vojnega dodatka enotam v Ljubljani in okolici. Prav tako je ta služba opazala, da domobranski kurirji v Novo mesto iz Ljubljane večkrat nosijo večje vsote denarja, pri čemer je treba dodati, da se je v podeželska središča denar pogosto pošiljal skupaj z drugim materialom. Nemški funkcionarji, ki so bili dodeljeni raznim oddelkom na pokrajinski upravi, so iz Trsta mesečno prepeljevali velike vsote, februarja 1944 npr. 25 milijonov lir.⁷⁵⁷

⁷⁵⁶ Vizjak, str. 13; ARS II, AP, fasc. 274/III, tiskovine; nemški arhiv, fasc. 171/II, potni nalogi za potovanja v Trst.

⁷⁵⁷ ARS II, AP, fasc. 291/III, Začasna pobotnica poveljnika 26. čete, 19. 1. 1944; PA, fasc. 699a/III, Poročilo o grozodejstvih in zločinih v Ljubljani, 18. 2. 1944, str. 3; ARS I, VOS-II-3, Poročilo 13. 5. 1944, št. 1410.

Kar se tiče materialne oskrbe oziroma »stvarnih potreb« Slovenskega domobranstva, je treba poudariti, da so bili problemi še bolj zapleteni in razmerja še bolj razgibana. Tu imamo namreč opravka z mnogimi postavkami, ki so segale od oborožitve pa vse do vžigalic in papirja za administrativne potrebe. Za natančno predstavitev načel in predvsem konkretnih načinov in poti oskrbovanja Slovenskega domobranstva kot celote in posameznih enot imamo na voljo premalo ustreznih virov. Nekatera izhodišča in konkretne oblike oskrbovanja smo opisali že v prejšnjih poglavjih. Veljalo bi predvsem ponoviti, da sta generala Brenner in Rösener stotniku Rupniku septembra 1943 v Kostanjevici obljubila oskrbo iz fonda zaplenjenega italijanskega orožja in opreme. Da se bodo domobranske enote oskrbele iz italijanskih skladišč, je Rösener obljubil tudi dr. Šmajdu na pogajanjih v Ljubljani. Obljubil je seveda tudi plače, družinske in druge podpore, kar se je kasneje, kot smo videli, v glavnem tudi uresničilo. Da pa z oborožitvijo le ni šlo gladko, smo deloma videli že pri poglavju o formaciji Slovenskega domobranstva. Pri tem ni šlo le za to, kolikšna naj bi bila oborožitev npr. čete po formaciji, temveč tudi za problem uresničevanja dogovorjene oskrbe po nemških organih. Poleg tega so domobranci ponekod pričakovali, ali pa jim je bilo celo obljubljeno, da bodo dobili boljše – nemško orožje, ker se pa to razen izjemoma ni zgodilo, je sledilo razočaranje in tudi pritožbe. To se je dogajalo tudi stotniku Rupniku, ki je trdil, da so mu Nemci obljubili popolno nemško oborožitev, nato pa so mu zgolj posodili nekaj puškomitraljezov. Še več, dogajalo se je tudi, da so mu odvzemali v bojih pridobljeno »odvečno« orožje, še posebej težjega kalibra. Od očeta je zahteval, da v tem smislu posreduje ter doseže, da bi Nemci puščali domobrancem vsaj zaplenjeno orožje. To se seveda v celoti nikdar ni zgodilo, kar je bilo povod za stalno nezadovoljstvo, godrnjanje in pritožbe domobranskih častnikov. To je veljalo tudi za strelivo, ki ga je zmeraj primanjkovalo.⁷⁵⁸ Organizacijski štab je sicer imel svoj oborožitveni odsek, vendar se je le-ta ukvarjal predvsem z distribucijo dodeljenega orožja in streliva, kasneje pa seveda vse bolj tudi s servisiranjem in popraviljanjem poškodovanega orožja in opreme. Ker so v začetku deli Slovenskega domobranstva operativno spadali pod pristojnost Wehrmachta, ta pa je imel svoja skladišča oziroma »svoj« italijanski plen, je tudi zato pri oskrbovanju domobranstva vladala precejšnja neenotnost.

O tem imamo nekatera zanimiva poročila, npr., da so v začetku oktobra 1943 Nemci domobrancem v Borovnici začasno ustavili oskrbo z orožjem in celo s hrano, medtem ko naj bi na Vrhniki oskrba bila zelo obilna, prihajala pa naj bi iz nemških skladišč v Kranju!⁷⁵⁹ Zaradi takšne začetne neenotnosti in nejasnosti, predvsem pa počasnosti, ki so jo v zvezi s tem pokazale nemške oblasti – pojavljale so se celo izjave, da Nemci namenoma zavlačujejo z opremljanjem domobranstva – sta se jeseni 1943 z zbiranjem opreme in orožja za domobranstvo ukvarjala tudi Protikomunistični odbor in Slovenska legija. Slednja je opremo zbiral v Ljubljani

⁷⁵⁸ ARS II, AP, fasc. 274/II, pismo stotnika Rupnika očetu 24. 11. 1943.

⁷⁵⁹ ARS III, OK VOS Vrhnika, poročilo CK VOS 8. 10. 1943, št. 29; ARS I, VOS-II-2, poročilo Vladimirja Svetine 1.–9. 10. 1943, št. 727.

v znanem Rokodelskem domu ter jo nato prek svojih pristašev-domobrancev odpremljala k posameznim domobranskim enotam na terenu. Pri tem je bil zelo dejaven Andrej Križman, ki je v začetku za domobranstvo zbiral tudi denar.⁷⁶⁰

Po Rösenerjevem pričevanju je bilo po ustanovitvi Slovenskega domobranstva sklenjeno, da se o podrobnejših vidikih financiranja, oskrbe in oborožitve natančneje dogovorijo strokovnjaki Rainerja in Rupnika ter po en Rösenerjev in domobranski častnik. Nimamo dokazov, da so zadevni razgovori potekali v omenjeni sestavi, gotovo pa je, da je npr. podpolk. Krener imel o teh problemih stalne posvete s polk. Petersdorffom kot tudi posameznimi častniki iz Führungsstaba, posebej z majorjem Blankom in njegovimi nasledniki, ki so vodili oddelek la, seveda pa tudi z intendantom (oddelek IV) tega štaba.⁷⁶¹ Krener je hodil v štab oziroma občasno tudi k Rösenerju na poročanje ter na dogovore o orožju, opremi, hrani itd. V omenjeni naredbi o ustanovitvi Slovenskega domobranstva, ki je sicer dr. Rainer ni podpisal, je bilo določeno, da pripadniki Slovenskega domobranstva prejemajo brezplačno hrano, obleko, opremo ter oborožitev in po potrebi tudi stanovanje. Praktično se je to tudi izvajalo, vendar je pokrajinska uprava generala Rupnika lahko zadovoljevala le del teh potreb. Predvsem materialna sredstva – opremo, uniforme in orožje je seveda zagotavljala nemška stran, sprva deloma tudi vojaška, nato zgolj policijska oblast. Iz poročila dveh nemških častnikov iz Berlina, ki sta bila maja 1944 na službenem potovanju po Italiji, je razvidno, da je (tudi) Slovensko domobranstvo oskrboval Najvišji SS in policijski vodja v Italiji Karl Wolff, in to iz svojih skladišč zaplenjenega orožja in opreme.⁷⁶² Ker je Ljubljanska pokrajina sodila pod Italijo, so bila v pristojnosti generala Wolffa tudi morebitna skladišča v tej pokrajini. Sicer pa je Rösenerjev Vodstveni štab posebej za Slovensko domobranstvo konec oktobra ustanovil posebno oskrbovalno skladišče (Nachschublager) v prostorih nekdanje škofijske gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano. Za stražo in manipulativna dela je bila zato v Šentvid premeščena tudi manjša enota domobrancev.⁷⁶³ V to skladišče so potem posebne skupine domobrancev odhajale po material, seveda pa so morale imeti dovolilnice za prehod meje. Oskrba pa je še nekaj mesecev šepala in tako je v že omenjenem pismu očetu stotnik Rupnik tožil tudi glede pomanjkljive oskrbe in hrane. V zvezi s slednjo je v značilnem jeziku zapisal, da »Naši do sada niso dobili nikakvu tablicu sledovanja hrane. Zato se sa hranom teraju razne malverzacije« itd. Toda že nekaj dni po njegovem pismu so Nemci to uredili. 28. novembra 1943 je namreč vodja oddelka IV Vodstvenega štaba odločil, da tudi enotam Slovenskega domobranstva v času sodelovanja v protipartizanskih bojih pripada dnevni obrok II (Verpflegungssatz II), medtem ko vsem drugim enotam pripada obrok III. Ne poznamo sestavin teh obrokov, a bili naj bi enaki kot tisti, ki

⁷⁶⁰ ARS I, VOS-II-2, Poročilo za čas 20.–27. 11. 1943, št. 780-784.

⁷⁶¹ ARS III, Rupnikov proces, Rösener, št. 2382, 2515.

⁷⁶² NAUS, T-175, R-8, poročilo podpolk. Kuhna in majorja Degenerja 5. 5. 1944.

⁷⁶³ ARS II, AP, fasc. 274/II, povelje polk. Petersdorffa o ustanovitvi oskrbovalnega skladišča 26. 10. 1943; povelje stotnika Schumacherja o domobranski straži v skladišču 26. 11. 1943.

so jih dobivale nemške enote. Tako je bilo tudi razumljivo Schumacherjevo povelje iz tega časa, da lahko oskrbo nemških častnikov, dodeljenih Aufbaustabu oziroma Organizacijskemu štabu, vsaj na vrhniškem območju prevzame tamkajšnje domobransko poveljstvo.⁷⁶⁴

Na podlagi omenjenega Krenerjevega dopisa podrejenim enotam 12. januarja 1944 bi seveda lahko sklepali, da je do konca leta 1943 pokrajinska uprava tudi materialno oskrbovala Slovensko domobranstvo. To seveda ni bilo in ni moglo biti tako, razen v pogledu hrane, cigaret ipd. To je pravzaprav potrdil sam podpolk. Krener, ko je že sredi novembra ugotavljal, da »v pogledu materijalne oskrbe smo v vsakem pogledu zavisni od dobre volje nemških oblasti. In prav to je tisti trn, da v tem oziru še ne teče vse gladko« ter pripominjal, da so težave velike predvsem v Ljubljani, medtem ko si enote na deželi tudi brez nemških oblasti ali mimo njih znajo pomagati. Prav v zvezi s tem je Krener dal podrejenim še nadaljnja navodila, da bi jih še spodbudil k dejavnosti in iznajdljivosti pri reševanju problemov oskrbe, pri čemer so bila njegova navodila več ali manj uporabna spet predvsem na podeželju. Priporočal je enotam, da ljudem zaplenijo vojaški material, ki so si ga prisvojili ob razpadu Italije. Od domobranskih somišljenikov naj bi zbirali prevozna in tehnična sredstva, tudi razna društva bi lahko marsikaj koristnega odstopila. V slučaju velike potrebe pa naj bi si enote posamezne vrste materiala vzele na »kratkoročno izposojilo«. Krener je podčrtal pomen odkrivanja partizanskih skladišč, ki jih je bilo seveda treba v celoti zapleniti. V primeru potrebe naj bi »poznanim nasprotnikom« material vzeli na prisilni reverz, in če bi bila potrebna razna dela, je treba za to uporabiti in organizirati »komunistično nastrojeno moško in žensko mladež«, oziroma »na tlako poklicati sovražno prebivalstvo«. Vse to pa se ni smelo izvajati brez poprejšnjega dovoljenja poveljnika enote, ki je ob tem dolžan pretehtati vse okoliščine ter prevzeti vso odgovornost za posledice. Prepovedano pa je bilo vsakršno odkrito nasilje, brutalnost, ropanje ali nasilne rekvizicije.⁷⁶⁵ Gornja Krenerjeva navodila so bila v delnem nasprotju z omenjenim Schumacherjevim poveljem 22. novembra, v katerem je med drugim prepovedal vsakršno »samooskrbo«. Toda v primerih, ko je bila »redna« oskrba pomanjkljiva ali težko izvedljiva, ko je v bojih prihajalo do izgube in kvarjenja opreme in orožja ipd., so bile posamezne enote v manjših krajih večkrat prepuščene svoji »iznajdljivosti«, kar je v razmerah prave državljanske vojne in popolne razdeljenosti prebivalstva ponekod na podeželju vodilo tudi v tatvine, ropanje in nasilje. Ker so tako ravnali tudi partizani z domobranskimi pristaši, je bilo tako ravnanje ponekod že skoraj normalno in pričakovano, posebej še v krajih, kjer so bile domobranske posadke edine predstavnice (protirevolucionarne) oblasti in so imele tudi vlogo policije ali celo civilnih oblasti. Občasne nemške intervencije, kot npr. ukaz podpolk. Balkeja z 9. maja 1944, s katerim je prepovedoval »neosnovane« zaplembe ali aretacije, kar naj bi bila sicer naloga

⁷⁶⁴ ARS II, AP, fasc. 274/II, pismo stotnika Rupnika očetu 24. 11. 1943; fasc. 291/I, povelje polk. Petersdorffa 28. 11. 1943; povelje stotnika Schumacherja 22. 11. 1943.

⁷⁶⁵ ARS II, AP, fasc. 276/II, Krenerjeva naredba št. 11, 18. 11. 1943.

»Poziranje« pred utrjeno domobransko postojanko (Fototeka MNZS)

policije, so le malo pomagale. Ob tem je Krener poudaril, da so tudi občinske oblasti dolžne domobranstvu pomagati, »saj ono služi za njihovo zaščito«.

Kar se tiče občin, je kasneje glavni intendant Rösenerjevega štaba poudaril, da so dolžne skrbeti za nastanitev moštva, predvsem pa za slamo, razsvetljavo, vodo, kurjavo in čiščenje. S tem ko je podpolk. Vizjak intendantov dopis posredoval poveljnikom domobranskih čet, je bilo razumeti, da so občinske oblasti v tem smislu dolžne skrbeti tudi za domobranske posadke.⁷⁶⁶ Sicer pa so bile domobranske enote nastanjene v različnih objektih – v večjih vaških poslopjih, prosvetnih in sokolskih domovih, šolah, v večjih krajih tudi v vojašnicah, npr. v Ribnici v vojašnicah bivšega 37. pehotnega polka. Poveljstvo tamkajšnje 63. domobranske čete je po posvetu z županom vojaška zemljišča oddajalo v brezplačen najem revnejšim ljudem. Če je zmanjkalo materiala posebne vrste in ga tudi od nemških oblasti ni bilo dobiti – pri tem je včasih priskočila »na pomoč« pokrajinska uprava – je Organizacijski štab sklepal pogodbe z raznimi manjšimi podjetji, tudi za izdelavo škornjev, vojaških odev, nogavic ipd.⁷⁶⁷

Seveda pa je bilo ves čas obstoja domobranstva potrebno popravljati staro ali pokvarjeno opremo in tako so domobranci imeli predvsem v Ljubljani več delavnic in popravilnic. Že novembra 1943 si je v Novem mestu tako pomagal stotnik Rupnik. Tudi skupine in bataljoni s sedeži izven Ljubljane so imeli svoja

⁷⁶⁶ ARS II, AP, fasc. 291/III, Vizjakov dopis poveljniku 71. čete, brez datuma; Zapuščina Stanka Kocipra, ukaz podpolk. Balkeja 9. 5. 1944.

⁷⁶⁷ ARS II, AP, fasc. 296/VI, dopis poveljnika 63. čete Organizacijskemu štabu št. 477, 5. 5. 1944; fasc. 21/I, dopis Pokrajinskega gospodarskega sveta Organizacijskemu štabu št. 1811, 14. 3. 1944; ARS III, Rupnikov proces, št. 1354–5, ponudba Josipa Pence Organizacijskemu štabu, Novo mesto, 25. 3. 1944.

skladišča, medtem ko so osnovno distribucijo materiala, opreme, predvsem pa hrane izvajali oskrbovalni častniki ali intendanti, ki so bili odgovorni za oskrbo območij posameznih skupin oziroma bataljonov. Le-ti so seveda lahko delili samo tisto, kar so dobili od nemških oblasti. S tega vidika so bile najboljše oskrbljene enote v Ljubljani in okolici, izrazito podeželske enote pa so iz Ljubljane oskrbovali v obliki občasnih oskrbovalnih transportov oziroma kolon, ki pa so zaradi bojnih operacij večkrat tudi zelo zamujale. Pri teh enotah pa je, kot že rečeno, tako ali drugače prihajala do izraza tudi samooskrba. Po svoje so bile z materialom in hrano še najboljše založene t.i. šolske čete, ki so po izurjenju odhajale na odrejene postojanke. Toda do problemov je prihajalo tudi v takih primerih. Tako se je marca 1944 poveljnik 6. šolske čete po premestitvi v Velike Lašče zelo pritoževal, češ da so dobili preveč hitro pokvarljive hrane, a malo trajnih izdelkov. Dobili so slab kruh in krompir, preveč svežega mesa, pri tem pa sploh še ni bila možna kontrola, ker še zmeraj nimajo seznamov z določenimi obroki za posamezne domobrance. Poveljnik je upravičeno domneval, da »gotovo pa morajo obstajati tozadevni predpisi, kateri bi se mi naj sporočili«. Primanjkovalo mu je tudi posode in denarja za nakup živil pri krajevnih trgovcih in kmetih. Na kraju poročila je zahteval, da se vprašanje prehrane in oskrbe njegove čete obravnava z vso resnostjo in kot »skrajno nujno«.⁷⁶⁸ Značilna pritožba, ki se je ponavljala tudi pri drugih enotah, je bila, da hrana, ki jo imajo na voljo, ni ustrezna ob naporni službi, bodisi v obrambnih rovih, bodisi v patroljah. Da je bilo resnično nekaj narobe s preskrbo in predvsem prehrano domobranskih enot, govorijo tudi druga poročila, tako partizanskega kot tudi domobranskega izvora. Po teh poročilih je npr. februarja 1944 domobrancem v Horjulu zmanjkalo hrane in so jim morali priskočiti na pomoč sosede v Št. Joštu. Spomladi in še bolj poleti 1944 se množijo poročila, da se je hrana zelo poslabšala, da manjka obutve in nove obleke, ob tem pa partizanski poročevalci nekako privoščljivo poročajo, da pa imajo Nemci bistveno boljšo hrano, da opreme niti ne omenjamo. Zato je bilo opaziti tudi povečano nezadovoljstvo in vse številnejše pripombe, kar naj bi imelo za posledico tudi padec morale. Ponekod naj bi bili domobranci pogosto lačni.⁷⁶⁹ Poleti in jeseni 1944 so take novice še pogostejše in alarmantnejše. Med boji za Kriško vas je moral poveljnik bataljona »M« stotnik Stamenković ugotoviti, da domobrancem primanjkuje streliva in hrane, da je zato njihova morala zelo padla, ter zato predvideval, da se bodo morali umakniti ali pa predati. Podobno, čeprav v manj dramatičnih okoliščinah, je ugotavljal poveljnik Zaščite okraja Novo mesto podpolk. Dežman, da niso dobili obljubljenega orožja, da vlada veliko pomanjkanje streliva, da nimajo radijske postaje za zvezo z Ljubljano niti ne za zvezo z okoliškimi postojankami ter se spraševal, kaj bo, če se neposredna zveza z Ljubljano pretrga. Poudaril je, da so rezerve nujno potrebne, ter to ilustriral, da

⁷⁶⁸ ARS II, AP, fasc. 39/IV, dopis poveljnika 6. šolske čete Organizacijskemu štabu 22. 3. 1944.

⁷⁶⁹ ARS III, OK VOS za Notranjsko, poročilo CK VOS 8. 2. 1944, št. 36; OI ONZ Grosuplje-Stična, poročilo 8. 4. 1944, št. 259; OI ONZ za Notranjsko, poročilo obveščevalnega oddelka 12. 5. 1944, št. 304-8; OI ONZ Ribnica, poročilo obveščevalnega oddelka 29. 6. 1944, št. 518.

bi v primeru, če bi Nemci zapustili Novo mesto, njegova skupina ne mogla obvladovati položaja in se učinkovito upirati napadom partizanov. Po drugi strani naj bi domobranci v postojanki Velike Lašče, ki so bili doma iz bližnjih krajev, prosili poveljstvo, da jih pusti za nekaj časa domov, da bi se vsaj najedli. Poročila, da jim okupator daje premalo ali pa slabo hrano, so se vrstila od vsepovsod. Širila se je nejevolja in pri 47. četi na Rakeku je bilo slišati, da ne bodo več hodili na pohode, če ne bo hrane.

Posebej v Kočevju so bili, po vsem sodeč, nemški častniki domobrancem zelo nenaklonjeni ter so jih zapostavljali, ob neki priložnosti je npr. nemški poveljujoči častnik dal razdeliti vso suho hrano le med obe nemški četi, ničesar pa ni pustil domobrancem. Februarja 1945 je tam nastala velika napetost, ko bi morali domobranci oditi na utrjevalna dela, a so zahtevali, da se jim zato nujno izboljša prehrana. Na odvisnost bojne sposobnosti od oskrbe je novembra 1944 opozarjal poveljnik 4. bataljona stotnik Meničanin, ko je sporočal, da njegove enote ne morejo več v večdnevne akcije zaradi izgubljene in obrabljene opreme, zaradi pomanjkanja zimskih plaščev ipd. Zahteval je nujno dobavo plaščev, zimskih kožuhov in spodnjega perila, ker v nasprotnem primeru bataljon sploh ne bo mogel več v akcije. Obrok cigaret se je zmanjšal na pet na dan. S cigaretami je sicer domobranstvo oskrbovala pokrajinska uprava, pač glede na tobačno tovarno v Ljubljani. Toda spomladi 1945 tudi cigaret ni bilo več, kar naj bi seveda tudi vplivalo na moralo, vendar pa se je domobrancem le zdelo za malo, da so pripadniki vlasovskih enot, ki so bile tedaj tudi v Ljubljanski pokrajini, imeli cigaret (tobaka) na pretek. S približevanjem konca vojne ter povečevanjem splošnega pomanjkanja je prihajalo tudi do omejitev, ki bi jih glede na vojne razmere pravzaprav ne pričakovali. V začetku leta 1945 je npr. upravni svet »Splošne maloželezniške družbe d.d.« v Ljubljani sklenil, da zaradi padanja dohodkov in ker je brez vsakih subvencij, ukine zastonske vožje s tramvajem za pripadnike oboroženih formacij, razen za ranjence in invalide.

Pri vsem tem pa je bilo zanimivo, da ni bilo večjih problemov z nabavo sanitetnega materiala. Do konca oktobra 1944 je imelo Slovensko domobranstvo svojo lastno lekarno v Ljubljani z ogromno na različne načine pridobljenega materiala. Ko so nemške oblasti lekarno zaprle, je moral najprej vsa naročila iz enot preveriti zdravstveni referent pri Organizacijskem štabu, nato pa material naročiti pri osrednjem sanitetnem skladišču za Waffen-SS v Italiji.⁷⁷⁰ Končno naj

⁷⁷⁰ ARS II, Zbirka Marijana Breclja, fasc. B/I, Vojaško poročilo 25. 7. 1944 (podpolk. Dežman Rupniku 17. 7. 1944); PA, fasc. 199/III, poročilo štaba Notranjskega odreda 25. 8. 1944; AP, fasc. 280/IV, poročilo stotnika Meničanina poveljniku šolske skupine št. 264, 16. 11. 1944; fasc. 16/III, Krenerjeva naredba št. 52, 12. 10. 1944; fasc. 277/III, dopis nadpor. Dušana Lenščaka poveljniku 1. šolske skupine št. 25, 4. 1. 1944; fasc. 285/IV, Krenerjev dopis poveljniku šolske skupine št. 27376, 27. 12. 1944; fasc. 105/III, referat Poročevalska služba, 28. 3. 1945; ARS I, VOS-II-3, poročilo 23. 6. 1944, št. 1457; ARS III, Ozna, Ribniško-notranjsko okrožje, okraj Kočevje, poročilo 13. 7. 1944, št. 943; okraj Velike Lašče, poročilo 17. 7. 1944, št. 825; poročilo rajona Horjul 11. 8. 1944, št. 292; Pooblaščenec Ozne za okrožje Novo mesto, poročilo iz Kočevja 11. 3. 1945.

bi se položaj z oskrbo domobranskih enot spomladi 1945 tako poslabšal, da niso dobivali pravzaprav nobene stvari več, kar naj bi občutile posebej posadne enote, medtem ko to ni veljalo za udarne bataljone.⁷⁷¹

Če se vrnemo malo nazaj, je treba vendarle ugotoviti, da oskrba marsikje ni bila slaba oziroma neredna, očitno so tudi v tem pogledu vladale med posameznimi območji precejšnje razlike, kar smo deloma že omenili. Vsekakor pa je zmanjkovalo hrane in drugih potrebščin za vse, tudi za prebivalstvo in partizane, pri čemer so slednji deloma svoje potrebe zadovoljevali z zavezniškimi pošiljkami. Ko je odpovedovala uradna – za domobrance je bilo to nemška – oskrba, pa je vse bolj postajala aktualna t.i. samooskrba, se pravi, da se je hrano in druge potrebščine jemalo tako ali drugače prebivalstvu. Okoliščine, v katerih je prihajalo do bolj ali manj nelegalnih in nasilnih nastopov do prebivalstva, smo že omenili. Šlo je torej za plen ob pobeglih ali ujetih (in padlih) nasprotnikih, za zaplembe ali prisilni odkup pri sovražnem delu prebivalstva, za običajen nakup, darove simpatizerjev, trgovanje na črni borzi itd. Večina naštetega je bilo domobrancem uradno prepovedana, toda če je šlo za hrano, se je šlo tudi prek tega. Posamezne čete na deželi so imele na voljo svojo četno blagajno, kamor se je stekal denar od prodaje zaplenjenega partizanskega blaga ali odvečne opreme na črni borzi ali pa denar od pristojbin za izdajanje raznih prepustnic prebivalstvu. Delovale so t.i. nakupovalne patrulje, ki so pri kmetih izvajale tudi prisilni odkup določene hrane, ki je sicer domobranci po uradni poti nikdar niso dobivali. Včasih so se dogajale tudi čisto navadne tatvine, med vojnimi operacijami pa je prihajalo tudi do ropanja. Mnogo je bilo seveda odvisno od poveljnikov enot, kako jim je uspevalo vzdrževati disciplino ipd. V nekaterih primerih so se oropani kmetje pritoževali poveljnikom in so celo dobivali stvari nazaj ali pa vsaj protivrednost v denarju. Seveda pa se niso vsi domobranci, tudi če so bili v stiski, obnašali nasilno, saj imamo poročila, da so kmetom le tožili in celo prosili za kruh ali druge »priboljške«. Seveda pa so omenjene nasilne in nenasilne metode pobiranja hrane ali drugih stvari pri prebivalstvu opravičevali tudi s tem, da je pač bolje, da to poberejo oni, kot pa da to dobe v roke partizani, ki so seveda pri tem uporabljali podobne metode, le da veliko bolj organizirano, saj so bili še bolj odvisni od podpore in »podpore« prebivalstva. Včasih je celo nastajal vtis nekakšnega tekmovanja med partizani in domobranci v tem smislu, kdo bo prej in več pobral prebivalstvu. Oboji pa so seveda o nasprotnikih poročali kot o navadnih roparjih. Kar se tiče domobrancev, poročajo o njih partizanski organi, da ropajo tudi obleke, ure, denar in dragocenosti, naropane stvari prodajajo ter se nato z izkupičkom zapijajo. To se je pogosto dogajalo mimo volje poveljnikov, toda proti koncu vojne in posebej med ogorčenimi boji s partizani je marsikateri poveljnik raje zamižal, čeprav je bilo tako vedenje tudi s stališča nemških ter domobranskih predpisov prepovedano in kaznivo. Toda nekaterim je tudi prekipelo. Tako je

⁷⁷¹ ARS III, Pooblaščenec Ozne za okrožje Novo mesto, zaslišanje Alojza Casarja 19. 3. 1945, št. 410–412.

major Ladislav Križ, ki je jeseni 1944 postal poveljnik Zaščite okraja Novo mesto, tedaj dobival poročila, da so njegovi podrejeni domobranci v določenih vaseh zaplenili to ali to. Zaman je čakal, da bi se to pojavilo tudi v uradnih poročilih omenjenih enot, ali da bi se celo zaplenjeni material pojavil v Novem mestu, videl pa je, da imajo vojaki v mestu ogromno denarja za pijačo. Logično je domislil: zaplenjeno blago so domobranci predali nazaj vaščanom proti odkupnini, ali pa so ga prodali na poti v postojanko. Zagrozil je vsem z disciplinskimi in sodnimi kaznimi, ki so tudi v resnici sledile, ne le v Novem mestu, tudi do 30 dni zapora.⁷⁷²

Imamo pa tudi pričevanja o bolj idiličnih slikah sožitja med domobranskimi posadkami ter domačini, npr. v Polhograjskem hribovju ali v okolici Ljubljane. Na Igu je npr. 24. četi poveljeval nadpor. Stane Buda. Po njegovem pričevanju naj bi se sicer pojavljale določene težave, vendar naj bi vsaj glede hrane nikdar ne imeli problemov. Redni obrok je bil zadosten, a so ga še dopolnjevali s priboljški. Seveda so se tudi pri njem dogajale nepravilnosti, a on, če je zanje le izvedel, jih je skušal popraviti, tudi partizanskim družinam. Kot razlog za kaznovanje domobrancev, ki so se pregrešili nad partizanskimi družinami, je navajal dejstvo, da so se prizadeti domobranci s takimi dejanji – npr. rekvizicijami – »izenačili s postopanjem partizanov«! Na Igu seveda ni bilo toliko motenj v zvezi z redno oskrbo, saj je v ta namen tedensko vozil iz Ljubljane voz s hrano in strelivom. Problemi so bili večji v postojankah dlje na podeželju.

Poveljniki in častniki pogosto niso stanovali skupaj z moštvom, temveč pri vaških družinah, pri katerih so bili tudi »na hrani«, in so torej jedli bolje kot ostali domobranci. Seveda so lahko to hrano tudi ustrezno plačali, saj so imeli, kot smo videli, neprimerno večje dohodke kot drugi. Zato so si privoščili, kjer je bilo pač mogoče, tudi prehrano v gostilnah. Načeloma naj bi seveda med častniki in moštvom ne bilo nobenih razlik in nekateri poveljniki so se tega držali. Krener je namreč med njimi priporočal tovariške odnose in poudarjal, da se mora častnik od drugih razlikovati le po tem, da je v enoti najboljši vojak, ne pa morda po tem, da je boljše hrano.⁷⁷³

Za konec naj navedemo besede generala Rösenerja ob prisegi 20. aprila 1944, ki jih je izrekel domobrancem: »S pomočjo Velikonemškega Rajha smo vas izvežbali, oblekli in oborožili.« Z vidika zgoraj opisanega razvoja je treba reči, da je to v precejšnji meri držalo, seveda z določenimi in občasnimi izjemami.

⁷⁷² ARS II, AP, fasc. 293/IV, Krenerjeva naredba št. 16, 7. 4. 1944; fasc. 299/III, naredba majorja Križa št. 251, 17. 10. 1944; fasc. 293/III, Krenerjev dopis enotam št. 505, 27. 2. 1945; ARS III, Ozna, Ribniško-notranjsko okrožje, poročilo rajona Barje 23. 6. 1944; OI ONZ Grosuplje-Stična, poročilo obveščevalnega oddelka 9. 7. 1944, št. 448; prav tam, poročilo 6. 8. 1944, št. 389; Ozna, II. odsek, fasc. 1, poročilo 31. 7. 1944, št. 61297; Stane Buda, O dopustih in prehrani. Tabor 1976, št. 1-2, str. 3-7; isti, Zanimivosti z Iga, Tabor 1976, št. 7-8, str. 167.

⁷⁷³ Stane Buda, O dopustih in prehrani. Tabor 1976, št. 1-2, str. 3-7; isti, Zanimivosti z Iga. Tabor 1976, št. 7-8, str. 167; ARS II, AP, fasc. 275/I, Krenerjeva zaupna naredba št. 109, 13. 11. 1943; fasc. 288/IV, Splošne odredbe o moralni vzgoji, str. 3.

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO KOT UDARNA SILA PROTIREVOLUCIJE

Utemeljevanje pojava in vloge Slovenskega domobranstva

Za začetek razpravljanja o naslovni temi lahko postavimo trditev, da v okviru protirevolucionarnega tabora pravzaprav ni bilo bistvenih razlik med utemeljevanjem nastopa proti partizanstvu v letu 1942 ter kasneje, po kapitulaciji Italije. Tako je ta drugi sklop utemeljevanja vseboval oziroma uporabljal argumente že od prej, jih je pa dopolnjeval ter jim dodajal nove, ki so sloneli predvsem na dogajanju ob 8. septembru 1943 in po njem. Argumentacija je po eni strani odsevala stanje državljanske vojne na terenu, po drugi strani pa je sama po sebi utemeljevala logičnost ali celo potrebo take vojne. Ob tem se sedaj sicer ne spuščamo v dokončno presojo, ali je v dejanskem smislu to stanje res bilo državljanska vojna prav po vseh možnih, formalnih in materialnih kriterijih. Seveda na tem mestu ves čas mislimo na stanje v Ljubljanski pokrajini.

Omenjena argumentacija vsebuje ideološke, politične in tudi čisto antropološke, eksistencialne prvine, pri čemer vrstni red naštevanja ne odraža nujno tudi zaporedja njihove doživljane pomembnosti. Njihov skupni imenovalec je bil slej ko prej komunizem kot vesplošna grožnja, kot ideološki sovražnik in kot politično gibanje, ki podtalno deluje in izpodkopava uveljavljeni družbeni red ter poskuša uresničevati kolektivistično utopijo pod brezprizivno diktaturo partijskega vrha. V že sicer nesrečnem času okupacije pa sedaj komunizem nastopi tudi odkrito, pri čemer izkorišča odporniške energije slovenskega naroda za izvedbo revolucije. Pod videzom osvobodilnega boja oziroma Osvobodilne fronte se skriva začetek uresničevanja revolucionarnega načrta, v kar je protirevolucionarne subjekte potrjevala določena praksa in izjave pripadnikov partizanskega gibanja oziroma komunistične partije. Predvsem so bili s tem mišljeni revolucionarna razglasitev organov OF za edinega predstavnika slovenskega naroda, napoved samoumevnega prevzema oblasti s strani OF po vojni ter predvsem praksa revolucionarnega nasilja na terenu. Omenjeni subjekti so to nasilje razumeli kot zastraševanje ter tudi začetek fizičnega iztrebljanja vseh vidnih ali tudi potencialnih nasprotnikov revolucionarne opcije. Kmalu so to nasilje

doživljali kot eksistencialno nevarnost, kot antropološki pojav in kot tako se je nato razumelo tudi v precejšnji meri spontano organiziranje protipartizanskih oboroženih enot na deželi. Šlo je za samoobrambne formacije, ki so ob politični podpori in nato tudi pobudi protirevolucionarnih subjektov (Slovenska legija, Slovenska zaveza ipd.) ter zatem ob logistični podpori in vojaški organizaciji italijanskih okupatorskih oblasti dobile obliko t.i. vaških straž v okviru italijanske MVAC.

V očeh protirevolucionarnih sil sta bila značaj ter konkretna dejavnost komunizma torej taka, da naj bi bila kar njihova dolžnost, da v boju proti njemu uporabijo vsa razpoložljiva sredstva. Tako stanje je bilo po tem gledanju izsiljeno in pravzaprav ni bilo druge izbire, glede na to, da je šlo za ogrožanje življenj v dobesednem pomenu. Kljub temu se je glede na poseben položaj naroda pod okupacijo ter glede na celotni mednarodni položaj ob tem seveda postavljalo tudi vprašanje, ali so v teh okoliščinah »vsa sredstva« pravzaprav dovoljena oziroma primerna ter v perspektivi tudi racionalna. Iz utemeljitev, ki so jih septembra in oktobra 1943 nekateri voditelji SLS ob ustanavljanju domobranstva pošiljali vladi v London, je razvidno, da so se omenjenih vprašanj in dilem sicer zavedali, vendar so pod močnim vtisom tedanjih tragičnih dogodkov v Ljubljanski pokrajini vztrajali na stališču, da gre za preživetje v ožjem smislu, da si je treba najprej ohraniti življenje, šele nato pa se lahko razmišlja o političnih okoliščinah ter politični taktiki. Komunizem je s svojo dejansko ali pa delno tudi predvideno pojavnostjo učinkoval tako grozeče, da je nad pomisleki prevladala presoja, da je tudi v novih pogojih nujno sodelovanje z (novim) okupatorjem, in to tudi pri oboroženem boju proti partizanstvu. Učinkovit boj proti partizanstvu se torej tudi po kapitulaciji Italije po teh ocenah lahko vodi le skupaj z okupatorjem. Tu naj bi šlo za kratkoročno ujemanje med slovenskim političnim establišmentom in po njem zastopanim slovenskim narodnim interesom (ali kar ljudstvom) ter interesi okupatorskih oblasti, ki so na zasedenem ozemlju predvsem želele vzpostaviti red in mir ter zavarovati glavne komunikacije. Šlo naj bi za vzajemno, obojestransko korist ter taktično pomoč. Seveda pa je v sistemu argumentacije na protirevolucionarni strani ta akcija oziroma odločitev doživljana in razumljena kot rezultat domače, lastne slovenske, notranje logike, kot imanentna slovenska zadeva in ne morda kot funkcija odnosa do okupatorja, ali celo kot želja ustreči okupatorskim oblastem. Pri utemeljevanju svojemu vodstvu v Londonu ter posredno tudi zavezniški javnosti se zato izpostavlja vidik samopomoči in samoobrambe v ožjem smislu, se pravi kratkoročno in dobesedno kot samoobramba, obramba »dolenjskega kmeta« in katoliškega ljudstva pred komunističnim nasiljem, po drugi strani pa tudi kot preventiva, se pravi kot preprečitev okupatorskih represalij, v katere posledično praviloma vodi partizansko delovanje. Dolgoročno in v perspektivi – kar se tudi omenja kot eden od ciljev domobranske in sploh protirevolucionarne akcije – pa je šlo za preventivo v pravem pomenu besede, za preprečitev, za zaustavitev nastopajočega komunizma, da bi uresničil svoje dolgoročne oziroma strateške cilje, to je prevzem absolutne oblasti ter

uvodbo boljševiške diktature. Gre torej za zlitje dveh motivov, za samoobrambo ljudi pred konkretnim in že obstoječim nasiljem, ter za politično akcijo, protirevolucijo in preventivo pred grozečo bodočo zmago revolucije. Strankarsko vodstvo pa na politični in delno tudi na organizacijski ravni tako zastopa in zagovarja interese obeh »sestavin« protirevolucionarnega potenciala.

Prikazovanje komunizma in njegove aktivnosti na domačem terenu je seveda bilo v propagandnem zanosu skoraj neovirano v smislu pretiravanja oziroma prikazovanja in poudarjanja predvsem ekstremnih dejanj, pri čemer je slutiti tudi navezavo na vzorce predvojne propagande o boljševiškem nasilju v sovjetski Rusiji. Ko je še v letu 1941 fazi propagandne »vojne« sledil oster in tudi krvav odgovor partizanske/komunistične strani, se le-ta razume kot nadaljevanje prej zgolj deklarativno naznanjene revolucionarne taktike, ki pač stremi h končnemu cilju, prevzemu popolne oblasti in uvedbi totalitarnega sistema. Pri tem pa so vendarle tudi pri protirevolucionarnem vodstvu ostajala »odprta vrata« za komuniste, seveda tudi pod pritiskom pozivov iz Londona. Slovenska zaveza sebe slej ko prej šteje za predstavnika večine oziroma za predstavnika slovenskega naroda sploh, medtem ko »separatistično« akcijo izvajajo komunisti (izvor izraza »partizani« naj bi ponazarjal prav to!). Dokončno se je tako v praksi protirevolucionarno vodstvo sprijaznilo z dejstvom, da gre po dogodkih septembra 1943 za ločitev na dva nepomirljiva tabora. Obe strani sta tedaj nastopili s svojimi že opisanimi taktičnimi računi, kar je imelo za posledico obramben in neodločen nastop protirevolucionarnega ter na drugi strani izredno agresiven, izničujoč nastop partizanskega, revolucionarnega tabora. Zaradi takega nastopa naj bi po nekaterih ocenah partizanstvo v Ljubljanski pokrajini pri delu prebivalstva dokončno izgubilo »mit osvobodilnega boja«. ⁷⁷⁴

Omenjeni dogodki sami, v precejšnji meri pa tudi njih poznejši odmevi in interpretacije, so skupaj s poprejšnjim nizom dogodkov ustvarili vzdušje, ko je med sicer tradicionalno zavednimi Slovenci ter »komunisti« zazijal nepremostljiv prepad in ko je šlo po tej interpretaciji le še za dilemo, upreti se »aktivnemu upor« KP« s prvenstvenim ciljem, ohranjati slovenska življenja in imovino. Šlo je torej za koristi slovenskega naroda in za obrambo doma v dobesednem in prenesenem ter simbolnem pomenu besede, in to tudi v razmerah nove, nemške okupacije, pa čeprav je to pomenilo stražiti proge in kolaborirati. Izgube slovenskega človeka so po teh presojah postale tako velike, da je v zvezi s tem stotnik Cerkvénik konec septembra 1943 ob prvih korakih domobranstva dejal, da so jih komunisti s svojim ravnanjem pač naravnost prisilili, da so vzeli »orožje iz rok našega največjega sovražnika, da si ubranimo življenja pred verolomnim slovenskim partizanom«. Ali kot se je izrazil general Rupnik, da bi v silobranu in eksistencialni nuji pač sprejeli orožje od kogarkoli, da ubranijo narodu in sebi življenje pred zločinskimi napadi boljševikov. ⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Tako npr. Stanko Kociper, *Pojdimo vase! Tabor* 1968, št. 12, str. 312.

⁷⁷⁵ J. S., *Poznal sem jih*. Vestnik 1968, št. 1, str. 20; ARS II, AP, fasc. 16/III, Rupnikovo povelje št. 5, 9. 1. 1945.

Vodilne osebnosti SLS oziroma katoliškega dela Slovenske zaveze so septembra 1943 v že omenjenih sporočilih vladi v Londonu »novo-staro« razmerje do komunistov razlagale seveda bolj analitično. Miloš Stare npr. tedaj, ko sicer še ni vedel za padec Turjaka, sporoča Kreku, da so storili vse, da bi preprečili medsebojni boj, a zaman, kajti s partizani in komunisti je premirje nemogoče, ker njihov edini cilj je izvedba revolucije, zato naj v Londonu ne obsojajo tistih, ki se bodo dali Rupniku (in Nemcem) na razpolago z edinim namenom, da preprečijo komunizem ter ohranijo čim več slovenskih življenj! Gre za rešitev slovenskega naroda pred partizani za vsako ceno, treba je storiti vse, kar je v danem trenutku smotno. Ko bo prvi in največji sovražnik uničen, »pa bomo šele lahko računali na uresničitev narodnih aspiracij in notranjo konsolidacijo slovenskih razmer«. Samo braniti se moramo!⁷⁷⁶ Z vidika teh stališč so torej komunisti začeli in še izvajajo revolucijo proti svojemu narodu, predvsem pa s tem delujejo proti interesom tega naroda ter so oni pravi slovenski narodni izdajalci. Posebej pri SLS zato poudarjajo izsiljeno nujnost novega, ponovnega odpora proti NOV/KPS in to kot samoobrambo, kot eksistencialno potrebo, ne da bi ob tem izpostavljali tudi morebitne širše ali politične razsežnosti takšne strategije. V tem smislu je torej šlo predvsem za nekakšno negativno utemeljevanje (per negationem, proti, ne pa tudi za!) ravno tedaj nastajajočega domobranstva.

Odločilno obdobje, ko ni šlo samo za nastajanje in ustanavljanje domobranstva, temveč hkrati seveda tudi za utemeljevanje njegove upravičenosti in smotrnosti, je bil torej najprej september 1943, predvsem njegova druga polovica. Pri tem so se tedaj opredeljevali tudi bolj konkretni cilji in naloge, ki naj bi jih domobranstvo izpolnjevalo. Proces te vrste je v različnih oblikah in z različno intenzivnostjo trajal pravzaprav skozi celotno obdobje, do konca vojne ter je iz razumljivih razlogov pomenil zelo bistveno sestavino domobranske in sploh protikomunistične propagande. Kot bomo še videli, pa se to propagandno in politično prizadevanje ni omejevalo samo na utemeljevanje obstoja domobranstva kot takega, temveč je marsikje in marsikdaj šlo tudi mnogo dlje.

Pri tem je potrebno ponovno poudariti posamezne subjekte znotraj protirevolucionarnega tabora, kajti prav prek njih je moč prepoznati različne utemeljitve domobranstva, utemeljitve, ki imajo lahko različne poudarke in za katerimi so lahko stali različni interesi in načrti, povezani z domobranstvom. Mislimo seveda na domače, slovenske subjekte, saj smo nemško okupacijsko oblast kot enega od odločilnih dejavnikov pri nastanku domobranstva s tega vidika v glavnem že predstavili. Omenjeni subjekti so bili: general Leon Rupnik, tako kot izrazit posameznik kot tudi kot predsednik pokrajinske uprave in hkrati tudi vodja svojega idejnega kroga; politično vodstvo, predvsem vodstvo SLS ter Slovenska zaveza kot formalni skupni organ protirevolucionarnega tabora. Pri tem je potrebno oddeliti posamezne izstopajoče in »solirajoče« posameznike ter nekatere orga-

⁷⁷⁶ ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Miloš Stare Mihi Kreku 19. 9. 1943, 23. 9. 1943; prav tam, Poročilo št. 97, 20. 9. 1943.

nizacije in idejne skupine, ki pa so vendarle izhajale iz osrednjega, katoliškega političnega tabora. Kot tretji subjekt bi omenili vojake, častnike, mimo katerih prizadevanja po ustanovitvi in krepitvi domobranstva niso mogla iti. V precejšnji meri pa so bili častniki hkrati instrument strankarske oziroma Rupnikove politike in so zato predstavljali samostojen subjekt le do določene mere. Prav pri častnikih velja omeniti tedaj sicer še šibko prisotnost oziroma aktivnost Mihailovičeve Jugoslovanske vojske v domovini (JVvD). Toda četniški tabor je bil tedaj po Grčaricah še v šoku in Sokolska legija kot tudi liberalni tabor v celoti sta nastanek domobranstva spremljala več ali manj pasivno.

Kot pravzaprav ves čas med okupacijo se je tudi jeseni 1943 celotni sklop protirevolucije delil na t.i. legalni in ilegalni del. Bistvena značilnost prvega je bila seveda ta, da se je pojavljal na javni sceni in tudi javno utemeljeval smotrnost sodelovanja z nemškimi oblastmi, kar zadeva domobranstvo, pa se je za njegovo ustanovitev zavzemal odkrito in izrazito afirmativno. Domobranstvo za pripadnike »legale« vsaj na zunaj v glavnem ni bila taktika ali nujno zlo, temveč edino prava pot in vrednota sama po sebi. Sem gre prištevati že omenjeni Rupnikov krog, del novinarjev in publicistov, manjši del domobranskih častnikov in enako manjši del političnih funkcionarjev in podeželskih veljakov ter še članov frakcij in »disidentskih« skupin. Seveda pa je tudi pri teh šlo v veliki meri za oportunitizem in je bilo njihovo intimno stališče morebiti drugačno, v nekaterih primerih zagotovo. V drugi, ilegalni del, vsekakor spada večina strankarskega oziroma političnega vodstva, četniška JVvD, vse tri legije, po svoji subjektivni pripadnosti pa tudi večina domobranskih častnikov. Slednje dejstvo pa kaže tudi na to, da je marsikdo nastopal v dvojni vlogi, bil je npr. domobranski častnik, a hkrati tudi častnik JVvD, častnik npr. Slovenske legije ali celo politični funkcionar. Za ta ilegalni tabor je značilna posredna ali celo neposredna povezava z londonsko vlado, v redkih primerih pa tudi z zavezniki. Zanj je domobranstvo zaradi povezave z nemškimi oblastmi sicer v določeni meri »nesrečna zadeva«, a hkrati tudi neizogibno nujno zlo in razumljiv rezultat reakcije dela ljudstva in demokratične politike na komunistično nasilje. Ob tem je potrebno poudariti, da je kljub tej omenjeni delitvi na legalo in ilegalno znotraj protirevolucionarnega tabora ves čas vojne le prevladoval občutek, da pravzaprav večino niti vleče prav vodstvo SLS, bodisi tisto v domovini bodisi v Londonu, ter da je to vodstvo glavni nosilec protirevolucionarnega programa, medtem ko so vsi ostali subjekti zgolj sopotniškega značaja oziroma le izvajalci programa ter uresničevalci zunanjega in oboroženega dela. S tem v neposredni zvezi je tudi interpretacija dogajanja, ki pravi, da je sicer politično vodstvo v ozadju vso stvar sprožilo (odpor proti komunizmu), a si samo ni hotelo umazati rok, ostajalo je v ilegali, medtem ko so morali grenki kelih kolaboracije in kvizlinštva izpiti domobranci in predvsem general Rupnik, ki je »žrl dr.. za narod«!⁷⁷⁷ Problemi znotraj protirevolucionarnega tabora pa so se pomnožili, ko je kasneje legalni del postajal vse bolj avtonomen

⁷⁷⁷ Stanko Kociper je v svojih zapisih to večkrat omenjal kot Rupnikovo žrtev za slovenski narod.

od ilegalnega političnega vodstva ter navsezadnje postal v veliki meri neodvisen nosilec protirevolucionarnega programa in seveda tudi vojaške moči. Rekli bi lahko, da se je emancipiral od SLS.

V jesenskih mesecih 1943 pa je položaj kljub vsemu odstopal od zgoraj omenjenega scenarija. Šlo je za obdobje izrazite defenzive, ko je v celotnem protirevolucionarnem taboru prevladoval občutek elementarne ogroženosti, čemur se je dalo po splošnem mnenju odpomoči samo z organiziranjem učinkovitega domobranstva. Vsled tega je tudi ilegalna komponenta v takem ali drugačnem smislu tvegala več ter je zato v večji meri stopila na plano, med drugim tudi v neposredne pogovore z nemškimi oblastmi. Omenili smo npr. akcijo Albina Šmajda, delovanje Matije Škerbca in predvsem odločujočo aktivnost Protikomunističnega odbora, o katerem pa bo še tekla beseda. Rekli bi lahko, da je tedaj prišlo med legalno in ilegalno stranjo protirevolucije do visoke stopnje soglasja in celo usklajenosti, pri čemer pa je hkrati prišlo do nesoglasja z Londonom, ko npr. tudi Miha Krek ni mogel več slediti taktiki oziroma logiki delovanja v Ljubljani. Pri tem pa je vendarle potrebno poudariti, da SLS tudi sedaj ni »stopila v javnost« izrecno kot taka, temveč le prek posameznikov, svojih članov.

Glavni namen ustanoviteljev domobranstva je bil slej ko prej ubraniti se pred partizani, kar naj bi pomenilo uničiti ali vsaj v veliki meri nevtralizirati »partizansko republiko« oziroma partizanstvo sploh, v vojaškem in političnem smislu, najprej v Ljubljanski pokrajini, toda s perspektivo podobnega razvoja tudi na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju. Ko se je nato zdelo, da se vsaj v Ljubljanski pokrajini domobranstvo temu cilju uspešno približuje in so se pokazali rezultati protirevolucionarne oborožene akcije tudi na Gorenjskem in celo na Primorskem, ob tem pa se je vse bolj očitno bližal nemški poraz, je ponovno prihajalo do vse bolj vidnih razlik med obema stranema protirevolucionarnega tabora. Tu ni šlo zgolj za vprašanje taktike, odnosa do okupatorja in za različne ocene aktualnega stanja, temveč tudi za presojo bodočega razvoja dogodkov ter celo za različno gledanje na usodo slovenskega naroda in ureditev slovenske družbe. Nekako v skladu z zgoraj prikazano delitvijo med legalno in ilegalno se je proti koncu vojne vse bolj poglobljala razlika in se hkrati ustvarjala nekakšna miselna fronta med t.i. Rupnikovim taborom na eni strani ter političnim vodstvom oziroma ilegalno na drugi strani. Oba tabora sta si Slovensko domobranstvo lastila oziroma si ga skušala pritegniti v svojo interesno sfero in ga tudi od znotraj obvladovati. Na zunaj je bila pač Rupnikova struja v prednosti, saj je imela podporo nemških oblasti, pa tudi domobranski štab oziroma častniški zbor, ki naj bi po neki logiki imel tu glavno besedo, je moral na zunaj, javno pritegniti Rupnikovi liniji, medtem ko je v zakulisnem boju za vpliv nad domobranstvom tudi pri njem prevladovala pripadnost, identificiranje s SLS in delno tudi z Mihailovičevo JVvD. Tudi domobranksko moštvo naj bi bilo po veliki večini v domeni SLS, toda vprašanje je, koliko je bilo to tudi v aktivnem, zavestnem pogledu. Da bi izrinila iz domobranstva vpliv slovenskega političnega vodstva ter s tem odvrnila morebitna neprijetna

presenečenja v prihodnosti, sta si seveda general Rösener ter nemški Aufbaustab stalno prizadevala za t.i. depolitizacijo domobranstva. Delno z istim namenom si je za to prizadeval tudi Rupnikov krog, toda s pomembno razliko: depolitizacija à la Rupnik je namreč konkretno pomenila novo, drugačno politizacijo, ki je bila sicer po osnovnem ideološkem izhodišču in tudi tehnologiji delovanja bližje nemškim predstavam, toda njen nacionalni predznak je bil izrazito slovenski in celo nacionalističen, kar je vodilo do napetosti v razmerju do nacističnih propagandnih skrbnikov, o čemer smo deloma že govorili.

Če bi torej hoteli na kratko povzeti, oziroma definirati t.i. domobranska stališča, domobranski program in ideologijo, se znajdemo v določeni zadregi in pred čisto praktičnimi problemi. Postavlja se namreč vprašanje, kdo je v tem pogledu odločujoči subjekt, oziroma, kdo je glavni nosilec in predstavnik avtentičnega domobranskega programa, ideologije in s tem v nekem smislu tudi domobranstva samega. Z drugimi besedami, ko govorimo o domobranstvu in njegovem programu, si moramo biti hkrati tudi na jasnem, koga imamo v mislih, katero skupino, organizacijo, interesni krog ali osebnost kot nosilca, predstavnika domobranske »ideje«. In hkrati, kateri dokumenti, stališča, deklaracije, mnenja ipd. so tu odločilnega pomena. Ali so to stališča in razlage vodstva SLS in Slovenske zaveze, ali pa morda generala Rupnika, Stanka Kocipra in propagandnega urada pokrajinske uprave, ali pa morda članki v legalnem tisku, stališča generala Rösenerja in nemškega štaba, ali pa stališča domobranskih vojakov in častnikov? So za slednje merilo njihove javne izjave ali pa morebiti njihove izjave in delovanje v okviru legij in četniške ilegale? Ta problem je pereč in je logična posledica specifične oblike nastanka slovenske taktične kolaboracije. Če bi šlo za kolaboracijo v prvotnem smislu, se pravi, za preprosto identificiranje in željo po pomoči nacistični strani v vojni, bi pač te dvojnosti ne bilo. Ker pa je šlo za kolaboracijo kot posledico domače, notranje razklanosti in celo državljanske vojne, ko je tudi velik del slovenskih subjektov, ki so soustvarili domobranstvo, osebno stal na protinacističnem in prozavezniškem stališču, je prišlo do shizofrenega položaja, do dvojnosti delovanja in stališč, in to pogosto celo v primerih ene in iste organizacije ali celo osebe. Skratka, je bilo domobranstvo in njegovo bistvo to, kar je trdil npr. dr. Stanko Kociper v svojih govorih, ali to, o čemer je pisal Mirko Javornik v svojih uvodnikih, ali to, kar je govoril domobranski častnik svojim vojakom na podeželski postojanki, ali morebiti to, kar je poročal funkcionar Slovenske zaveze vladi v London itd.? Verjetno je potrebno upoštevati vsa ta in še druga vrednotenja, toda odločilno naj bi kljub vsemu bilo dvoje: osebno dožemanje in samoocenjevanje večine domobrancev na eni strani, na drugi pa t.i. objektivna plat domobranskega delovanja, ki pa je verjetno spoznavna le v kontekstu dogajanja celotne druge svetovne vojne, tako v slovenskem kot nenazadnje tudi v evropskem okviru. Slednje je seveda tudi stvar poznejšega ocenjevanja iz časovne in interesne distance.

Čeprav naj bi za domobranstvo kot oboroženo oziroma vojaško-policijsko formacijo vseh navedenih dvojnosti in dvoumnosti pravzaprav ne bi smelo biti –

za to si je seveda nemška oblast tudi zelo prizadevala – pa je dejstvo, da je ta formacija hkrati bila tudi izrazit človeški in politični pojav ter eden od dejavnikov v državljanski vojni v pogojih okupacije, bilo pač odločilno tudi v tem pogledu. Protirevolucionarna stran je bila notranje neenotna, ni se mogla zediniti glede dolgoročne taktike v odnosu do okupatorja, predvsem pa ni imela enotne in notranje trdne ter hierarhično izgrajene strukture, kjer bi odločitve brezprizivno potekale od zgoraj navzdol in bi jih bilo moč uveljavljati tudi s silo. To se je pač dogajalo le pri njenih domačih nasprotnikih, kjer je vodstvo KPS vzpostavilo prav tak sistem odločanja. V takih primerih o značaju in tudi končnih dosežkih gibanja odloča trd(n)o ideološko-organizacijsko jedro. Protirevolucija takega jedra ni imela in ga tudi ni mogla imeti, pač zaradi zgodovinskih okoliščin njenega nastanka ter predvsem zaradi osnovne dvoumnosti njenega objektivnega položaja, v katerega pa ga je poleg okupatorja potisnil prav domači revolucionarni nasprotnik.

Čeprav nastanek domobranstva oziroma njegovih predhodnikov morda ni bilo politično dejanje v ožjem smislu besede in je pri tem prevladoval eksistencialni vidik, pa je v nadaljnjem poteku dogodkov ta oborožena formacija dobivala vse bolj politična obeležja, bodisi tako, da je politika imela vse večjo vlogo znotraj formacije prek svojih pristašev, bodisi da so ji izrecen političen značaj »podeljevali« zunanji dejavniki oziroma subjekti, predvsem seveda partizansko gibanje. Ker je bilo domobranstvo aktiven odgovor, reakcija na gibanje, ki so mu vsi priznavali tudi politični značaj, to je na partizansko gibanje, je tako političnost domobranstva obstajala že v tem samem, protipartizanskem položaju. Značaj mu je tako v aktivnem in pasivnem smislu delno določal že nasprotnik. Vendar, kot bomo še videli, domobranstvo ni postalo le oborožena sila določenih političnih sil, oziroma ni delovalo le v funkciji določene politike, temveč je obstajalo celo hotenje, da se ga izrecno razglasi za izvirno politično gibanje.

Iz vsega tega je razvidno, da so si Slovensko domobranstvo lastile in si pripisovale zasluge za njegovo ustanovitev, delovanje in uspešnost različne politične sile oziroma subjekti, ki smo jih omenili zgoraj. V tem smislu so si tudi prizadevali v njem pridobiti odločilno vlogo in prevlado ter »razpolagalno« pravico. Eni so svoje zasluge razglašali javno in poudarjeno, drugi le posredno in skrito javnim očem, vsi pa v določeni meri upravičeno, tako v pogledu zaslug za ustanovitev kot tudi v pogledu pripadnosti domobranstvu. Ob tem seveda ni mogoče obiti dejstva, da je bilo domobranstvo v konkretni organizacijski obliki hkrati tudi rezultat akcije nemških okupacijskih oblasti in je bila torej Rösenerjeva samohvala ob priliki prve domobranske prisega v tej zvezi upravičena.

S tem, ko smo opredelili slovenske subjekte, ki so bili zaslužni za nastanek in tudi delovanje domobranstva, smo hkrati tudi pokazali, koga je le-to predstavljalo, za čigave interese in za katere politične opcije je pri tem šlo. Glede na delno z vidika teh subjektov neodvisni nastanek domobranstva in glede na to, da je za njim stalo tudi vodstvo SLS, v veliki meri tudi tedaj še delujoče vodstvo Slovenske zaveze in da so ostali manjši subjekti govorili o domobranstvu kot o dejanju,

uporu slovenskega ljudstva ali vsaj slovenskega kmeta, je potemtakem možno reči, da je Slovensko domobranstvo izraz hotenja dela slovenskega ljudstva v Ljubljanski pokrajini.

Vojaški poraz in sklop tragičnih dogodkov, ki je temu sledil, je jeseni 1943 pri protirevolucionarnem taboru povzročil šok, ki je med drugim imel za posledico tudi razmeroma hitro sprijaznjenje z nujnostjo organiziranja nove kolaboracionistične formacije. Pri tem v dokajšnji meri ni šlo za zavesten pristanek oziroma zatem že za organiziranje, temveč tudi za sprijaznjenje z že dovršenim stanjem oziroma tokom dogodkov, ki ga protirevolucionarno vodstvo ni več moglo, oziroma tudi ni hotelo preobrniti v drugo ali drugačno smer. Tu mislimo predvsem na formiranje jeder bodočega domobranstva, ki sta ga oblikovala Vuk Rupnik pod Gorjanci in njegov oče v Ljubljani, pa tudi dogodki na Notranjskem so precejšnji del nekdanjih vaških straž peljali v smer domobranstva. Kakorkoli že, vse to je povzročilo stanje duha, ko med posameznimi protirevolucionarnimi subjekti tedaj ni bilo nobenih temeljnih razlik glede zavesti o nujnosti organiziranja domobranstva. Šlo je za sicer kratkotrajno enotnost v argumentaciji, politiki in tudi akciji, obstajale so le nekatere razlike glede taktike nastopanja pred okupatorjem. Seveda so razlike glede končnih ciljev oziroma strategije obstajale, a v tem začetnem razdobju še niso vplivale na formiranje domobranstva. Šele, ko je bilo domobranstvo dokončno vzpostavljeno in se je kasneje približeval konec vojne, so te razlike spet udarile na dan, kar je glede na dejstvo, da se je velik del te politike odvijal v ilegali, mogoče razumeti tudi dobesečno.

V teku samega oblikovanja domobranstva ter zadevnih pogajanj z nemškimi oblastmi se vsaj pri političnem vodstvu ni kazala neka posebna potreba po izrecnem in argumentiranem utemeljevanju domobranstva. Razvoj sam je na terenu peljal v to smer in potreba po nadaljevanju protipartizanskega bojevanja se je večini omenjenih subjektov zdela nekako samoumevna. Zavest o veliki partizanski nevarnosti je vodila v avtomatizem, v instinktivno ravnanje, v hitro odločanje in odločanje v zelo ozkem krogu. Ko je akcija za domobranstvo postala javna, predvsem seveda po Rupnikovem proglasu s 23. septembra 1943, pa se po eni strani pobude in podpore domobranstvu množijo, po drugi strani pa je bilo čutiti tudi potrebo po bolj utemeljenem argumentiranju.

Študentsko društvo Straža je tako kot že na prelomu 1941/1942 pohitelo tudi sedaj. Že 17. septembra je predložilo vodstvu SLS neke vrste spomenico, v kateri ugotavlja kritični položaj, v katerem so tedaj bili Slovenci zaradi eskalacije komunizma. Poudarja, da se je po dogodkih do srede septembra jasno pokazalo, da »komunizem predstavlja bolj kot kdaj prej največjo nevarnost za Slovence« in da »kakršnokoli drugo ogrožanje slov. koristi od kogarkoli je danes drugotnega pomena«, zato morajo biti njihovi naporii usmerjeni samo v boj proti komunizmu in vsako drugo udejstvovanje, ki bi ta boj onemogočalo, je škodljivo »ali v določenih primerih celo naravnost zločinsko.« Po mnenju Stražarjev je treba za vselej pretrgati z naziranjem, da pomeni sodelovanje z okupacijsko oblastjo v namene, ki služijo javni varnosti in zlasti boju proti komunizmu, izdajstvo svojega

naroda. V vsem tem mora biti poglavitni odločilni kriterij korist lastnega naroda in primerno temu je potrebno podrejati, in če je potrebno, tudi izločati ostale kriterije! Zato je treba dati pobudo za »ostvaritev enotne in brezkompromisne antikomunistične fronte«, ki jo je treba z vsemi silami podpreti in ki mora biti legalna in do okupatorja lojalna.⁷⁷⁸

V veliki meri je takšne naloge protikomunističnega tabora razglašalo tudi vodstvo SLS in, kot smo že videli, v ta namen ustanovilo Protikomunistični odbor, ki je vsestransko podpiral organiziranje domobranstva, pozneje pa deloval tudi v smislu zgoraj omenjene fronte. Takšno odločitev je to vodstvo v odnosu do londonske vlade v začetku nekako prikrivalo, vendar je Protikomunistični odbor deloval vse bolj javno, vedelo pa se je, da za njim stoji predvsem SLS. Za vodstvo stranke je bilo dogajanje tudi že po »Turjaku« dokončni dokaz o zločinskih namelih, zločinski praksi in zahrbtnosti partizanov in da ni več možnosti, da bi sodelovali z njimi. Ugotavlja, da se je nemogoče hkrati boriti z Nemci, Italijani in partizani in zato so sledile že omenjene Staretove opravičevalne besede vladi v London. Stranka bo po njegovem podprla tiste, ki se bodo uprli komunizmu, ne glede na to, kaj bodo dejali v Londonu!⁷⁷⁹ Iz takih gornjih besed je očitno, da je šlo za usodno in dokončno odločitev, ki ji je botrovala tako huda eksistenčna stiska, da so bili pripravljeni iti mimo londonske vlade oziroma zaveznikov ali celo proti njim. Nadaljevanje Staretovega sporočila kaže, da gre že za slutnjo težke prihodnosti (»če se je London pri tem dokončno postavil na stran komunistov, gremo mi svojo pot, pa naj reče potem kdorkoli kar hoče!«) in hkrati za tako rekoč zadnji poskus, da bi londonski vladi (in zaveznikom) razložili, za kaj pravzaprav gre v domovini. Vodstvo SLS ob tem priznava, da je ustanovilo Protikomunistični odbor, ki naj bi ostal ilegalen in naj bi vodil le »protikomunistično borbo, političnih in narodnostnih vprašanj pa ne bi imel (ne bi obravnaval, op. p.)«. Ko bo prvi in največji sovražnik, to je komunizem, uničen, pa »bomo šele lahko računali na zadovoljitev naših narodnih aspiracij in na notranjo konsolidacijo slovenskih razmer. Stranka in Slovenska legija morata ostati izven tega boja. Ničesar ne bo storjenega proti interesom zaveznikov, samo braniti se moramo in s svojo akcijo onemogočiti one, ki hočejo kot ruski petokolonci pripraviti ugodna tla za penetracijo boljševizma na naših tleh«.⁷⁸⁰

Kar se tiče sodelovanja stranke z okupatorskimi oblastmi, pojmi očitno niso bili povsem razčiščeni. Kot odločilni kriterij za sodelovanje se tu postavlja javno politično sodelovanje vodilnih strankarskih ljudi, ki tudi izrecno nastopajo v imenu stranke, ne pa morebiti (so)delovanje v tajnosti oziroma prek posameznikov in posrednikov, ki so lahko člani ali pristaši stranke, vendar delujejo brez pooblastil vodstva. Primer s priporočilom članstvu Slovenske legije za vstop v domobranstvo

⁷⁷⁸ Zapuščina Stanka Kocipra. Spomenica oficirjev Slovenske domobranske vojske slovenskim političnim predstavnikom. Ljubljana, 18. 9. 1943. V bistvu je društvo Straža to predložilo kot zahtevo častnikov! ARS III, Šmajd, Narodni odbor, 17. 9. 1943, brez naslova.

⁷⁷⁹ ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Stare Kreku 23. 9. 1943.

⁷⁸⁰ Prav tam, Poročilo št. 97, 20. 9. 1943.

je zadevno tudi značilen. Poročila iz domovine v Rim oziroma London so v zvezi z domobranstvom vse bolj samoumevna ter se vse manj trudijo z dokazovanjem o potrebnosti domobranskega nastopa kot narodove samoobrambe. Po drugi strani pa omenjajo težave pri tej akciji ter tudi že kritizirajo Rupnikovo servilno politiko do Nemcev, vmešavanje Stražarjev ter nemških oblasti, ki so podobno kot pred njimi italijanske preprečevale, da bi se domobranstvo prav razmahnilo ter postalo zares učinkovito. Misli se tudi že na konec vojne, zato se vrstijo nasveti, kako naj poteka invazija ter kako naj zavezniki pri tem postopajo, pač glede na to, da je »komunistom glavni smoter, da ob odhodu okupatorjev prevzamejo oblast«. Kompromisa z njimi ni več, in če si oni dovolijo uporabljati surovo silo nasproti političnim nasprotnikom, »boš dovolil, da imamo tudi mi nacionalisti to pravico; to pravico imamo tem bolj, ker zastopamo boljšo stvar kot oni«. ⁷⁸¹ Toda konec novembra 1943 so iz Londona posvarili Ljubljano, da se je treba varovati kolaboracije z okupatorjem, ker bi jih to onemogočilo pred zavezniki in bi bilo lahko usodno za prihodnost. Odgovor se je glasil, saj so nas Nemci res vabili, a se nihče temu ni odzval in se morajo sedaj naslanjati na starega generala Rupnika, ki ga podpira le nekaj ljotičevcev. V obeh trditvah je bil pač le del resnice, problem v zvezi s kriterijem sodelovanja pa smo omenili že zgoraj.

Ob tem je Ivan Avsenek ponovno poudaril, da je za to, da narod obvaruje svoje življenje, potrebno novo brezobzirno stališče, posebej tudi v časopisju. Brani se očitkov o taktičnih napakah, ki naj bi jih napravilo politično vodstvo, in kategorično poudarja, da le-to nima nobene »osne garniture« in da stranka z okupatorjem ni imela nikoli nikakega sodelovanja in za to tudi nikomur ni dala nobenega pooblastila. Stiki so bili, a z namenom olajšati življenje v vojnih razmerah. Na ponovne nasvete oziroma vprašanja o možnosti sporazuma z OF odgovarja, da morajo ljudem priporočiti domobrance, »da si vsaj na ta način rešijo življenje in morejo morda tudi enkrat priti v položaj, da obračunajo s partizani«. Glede obtožb o kolaboraciji pa pravi, »kdaj in kako bodo domobranci branili to, kar je vsebovano v njihovem imenu tudi proti okupatorju, o tem so možne samo prerokbe« ter dostavlja, da pa je vsak trdno prepričan, da se bo to enkrat tudi zgodilo in to jim mora (v Londonu, op. pis.) zaenkrat zadostovati. Gledali bodo, da prehite partizane v prevzemanju nemškega orožja. Če se jim bo to posrečilo, potem upajo, da se izognejo komunistični revoluciji ob prevratu ter zaključuje: »Vsa ta zadeva je že dobro premišljena, ne nahaja se v političnih, ampak v strokovnih in poklicnih rokah, ki so v septembru naredile šolo.« ⁷⁸²

Tako je Avsenek na kratko izrazil oziroma povzel takratni program in cilje protirevolucionarnega tabora in posebej še vlogo, ki naj bi jo znotraj tega imelo Slovensko domobranstvo. Tudi vodstvu SLS in tedaj že povsem pasivne Slovenske zaveze je postalo dokončno jasno, da v danih razmerah učinkovite protirevolucije

⁷⁸¹ Prav tam, Stare Avseneku 15. 11. 1943; Položaj v ljubljanski pokrajini, 15. 10. 1943; Prijatelj iz Ljubljane Venčeslavu Vilderju 15. 11. 1943.

⁷⁸² ARS II, Cankar, fasc. 6/II, Avsenek Kreku 18. 12. 1943; NAUS, RG 226, Records of the OSS, št. 58702.

ni več moč ločiti od oboroženega sodelovanja, ki je bilo sicer z vidika njenih nosilcev res le taktične narave. Vse je bilo tempirano na preprečitev zmage revolucije in prevzema oblasti po komunistih. Če že preventivna akcija, to je uničenje med okupacijo, ne bi v celoti uspela, pa je bilo to oziroma preprečitev prevzema oblasti nujno doseči vsaj »ob prevratu«, to je ob koncu vojne in na to se mora pripraviti domobranstvo. Zato naj bi bilo dobro, da imajo »stvari v rokah« profesionalni vojaki, in zato je zastopnik SLS sredi januarja 1944, ko sta ga Krener in Peterlin prosila, da bi stranka »dajala podrško domobranstvu«, odgovoril, da politični ljudje domobranstvo sicer odobravajo, vendar zahtevajo, da ostane samo vojaška organizacija.⁷⁸³ Kot je pokazal kasnejši razvoj, je bila to pravzaprav nemogoča zahteva, v tistem trenutku pa je verjetno merila na politizacijo domobranstva s strani Rupnikovih propagandistov ali celo nemške propagandne službe. Videli pa smo, da je SLS domobranstvo tudi aktivno podpirala, tako prek Slovenske legije, prek članov Organizacijskega štaba, prek Protikomunističnega odbora, predvsem pa prek majorja Bitenca ter stotnika Kregarja. Sprva je podpora tako rekoč vsesplošna in tudi neposredna in intenzivna, nato pa se stranka polagoma umakne v ozadje. V vseh podrobnostih ter z logičnim zaporedjem dogodkov javnost in posebej emigracija seveda ni bila seznanjena, videla pa je predvsem najbolj otipljiv rezultat – Slovensko domobranstvo. Zato je npr. kritični in do neke mere ne dovolj informirani Franc Snoj Izidorju Cankarju v pismu iz Amerike konec januarja 1944 potožil: »Po njihovem vaške straže in domobranci niso kolaboracija!«⁷⁸⁴ Tu je šlo seveda za različno razlago pojma kolaboracija, za različno poznavanje vzrokov za nastanek te kolaboracije, pri čemer so v Ljubljani upoštevali predvsem subjektivni vidik nosilcev in pobudnikov domobranstva, v emigraciji pa so videli, kot rečeno, predvsem zunanje, objektivno dejstvo, merjeno skoraj izključno z vidika mednarodnega konteksta 2. svetovne vojne in boja proti nacizmu.

Angažiranost tradicionalnega političnega vodstva se je po že sprejeti odločitvi za domobranstvo in ko se je le-to že pričelo organizirati, kazala predvsem v raznih posrednih načinih in tudi v napol institucionaliziranih oblikah. Med slednje spadajo tudi razne vrste odbori, predvsem že omenjeni Protikomunistični odbor. Njegova vloga je bila sprva v glavnem spodbujevalne, posredniške in podporne narave, hkrati in predvsem kasneje pa tudi v prizadevanju, da se domobranstvo obvladuje v političnem in idejnem smislu, da se ga kontrolira v smislu, da so »naši ljudje« na čim več odločujočih mestih ter da general Rupnik stvari ne zapelje v »napačne vode«. Skratka, šlo je tudi za prestižno tekmovanje, kdo bo domobranstvo imel v svojih rokah, ali politika (stranke) ali pa Rupnik (ljotičevci). Slednji, čeprav so sprva v Ljubljani še maloštevilni, so si že septembra 1943 skupaj s Stražarji in pristaši kaplana Franca Glavača prizadevali Rupniku pridobiti tudi neko širšo politično podporo. Praktično so imeli namen tudi oni osnovati nek protikomu-

⁷⁸³ ARS III, Šmajd, sporočilo Organizacijskemu štabu sredi januarja 1944, brez datuma.

⁷⁸⁴ ARS II, Cankar, fasc. 6/II, Snoj Cankarju 31. 1. 1944.

nistični odbor, ki bi dal oklic »na narod« in bi Rupniku pri tem izročili nekakšno spomenico! Tu torej ni šlo več samo za domobranstvo, temveč za bolj radikalen nastop v smeri tudi ideološke identifikacije. Šmajd je zaslutil nevarnost ter to svojevrstno označil kot poskus »torpediranja« stranke in njenih ljudi. Stranka je seveda hotela ostati v ozadju, a obdržati vpliv, zveze z »legalo« pa naj bi vzdrževal stotnik Kregar s svojo pisarno, ki se je kasneje kot specifičen obveščevalni organ vključila v Rupnikov informativni urad. Stranka je s časom nad njim imela vse manj kontrole, saj so prevladujoč vpliv v »pisarni« dobili ljudje kaplana Glavača.

SLS je imela svojo vojaško organizacijo Slovensko legijo, in čeprav jo je major Novak konec septembra 1943 vsled popolnega razočaranja razpustil, pa je vodstvo stranke 9. oktobra sklenilo, da se legija ohrani, čeprav v reorganizirani obliki. Njeno vodstvo je prevzel major Bitenc, šest politikov pa je tvorilo njen organizacijski odbor. Ta je sklenil, da se legisti obvezno prijavijo v Slovensko domobranstvo, toda vodstvo kot tako pa vanj ne pristopi. Legija kot organizacija in njeni organi so še naprej po sklepu delovali zgolj ilegalno. Za Slovensko zavezo, osrednji organ protirevolucionarnega tabora, pa je sredi oktobra izvršilni odbor SLS ugotavljal, da »deluje« v bistvu le še ožji odbor v sestavi Miloš Stare, Janko Mačkovšek in Celestin Jelenec. V Ljubljani njene aktivnosti ni bilo več opaziti, nekoliko več pa v emigraciji, kamor je odbor še vedno vestno poročal o položaju v domovini.

Od širšega vodstva SLS je nekako izstopal dekan Karel Škulj, ki je v nasprotju z drugimi po vsej sili hotel tudi javno podpreti generala Rupnika in domobranstvo. Tudi on je želel organizirati neko »akcijo«, ki bi združila vse protikomuniste in katere glavni namen bi bila prav podpora Rupniku. Šmajd mu je to odsvetoval in mu narekoval previdnost, češ da bi s takimi stvarmi vodstvo v bodoče lahko izgubilo politični vpliv, kar bi bilo nevarno tudi za domobranstvo, da ga Nemci npr. odpeljejo, oziroma naženejo v boj proti zahodnim zaveznikom. S tem bi se seveda politično vodstvo popolnoma kompromitiralo! Vendar kljub tako definirani nevarnosti v vodstvu stranke le niso bili povsem enotni, saj so nekateri posamezniki razpravljali o tem, da bi le veljalo organizirati nekakšno skupno »protikomunistično akcijo«, ki bi šla k Rupniku in mu izrekla javno podporo. Imenovali bi jo lahko tudi »Slovenska železna skupnost« ali kaj podobnega.⁷⁸⁵ Protikomunistični odbor je to idejo kasneje tudi uresničil.

Dekan Škulj je sodeloval tudi pri Odboru za socialno in moralno obnovo slovenskega naroda, ki je deloval javno, sicer pa sta ga vodila Andrej Kalan in Jože Peterlin. Sredi novembra 1943 je odbor izdal javni poziv na »vse bivše politične ljudi« iz Ljubljanske pokrajine, da podprejo Rupnika, da bo imel uspeha in da bodo Nemci vedeli, da ni sam, marveč stoji za njim tudi narod. Šmajd je svaril tudi pred potezo te vrste. Sicer je odbor posredoval tudi pri Rupniku samem in ga med drugim opozarjal na napake, ki so se godile ob jesenski ofenzivi na Dolenjskem in Notranjskem, pri čemer je svetoval predvsem korenito čiščenje

⁷⁸⁵ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 26. 11. 1943, 29. 11. 1943.

partizanskih terenskih delavcev. Še maja 1944 je ta odbor opozarjal domobranski Organizacijski štab na vprašljivo moralno stanje in obnašanje domobrancev ter zahteval nujno izboljšanje in kaznovanje neposlušnih.⁷⁸⁶ S podobnimi intervencijami za pravilen razvoj Slovenskega domobranstva sta se ukvarjala tudi že omenjena odbor t.i. turjaških borcev ter Škuljev Odbor dolenskih, notranjskih in belokranjskih beguncev. V tej zvezi gre dodatno kot zanimivost navesti še »resolucijo« dolenskih župnikov in županov Organizacijskemu štabu iz konca januarja 1944, ki je po ugotovitvi, da »smo v državljanski vojni, ki se vodi iz narodnega ter še bolj iz verskega stališča«, zahtevala odločnejši boj proti komunističnim terenskim delavcem in sodelavcem po deželi. Pisci so se čudili, kako da domobranci tičijo po postojankah in ne zaščitijo dežele. Ob tem zahtevajo še socialno varnost za domobrance in njihove družine, dalje tudi spoštovanje njihovih (verskih) nazorov, saj gre za kmečko ljudstvo, ki je samo pričelo boj proti komunizmu.⁷⁸⁷

Medtem je Protikomunistični odbor nihal med svojo dvojno vlogo in podobo, v ozadju pa je ves čas tičala skrb za pravilen in uspešen razvoj domobranstva. Pri tem je imel svojo vlogo tudi odborov ne do kraja definiran odnos do Rupnika in pokrajinske, slovenske uprave. Vodstvo je uvidelo, da sta Rupnik in njegov krog pravzaprav nujno potrebna za kolikor toliko nemoteno delovanje domobranstva, med drugim zaradi t.i. zagovarjanja pri Nemcih! Po drugi strani pa je bilo vse bolj jasno, da ob danem poteku vojne, ko vsaj v mednarodnem merilu ni bilo dosti prostora za vmesne nianse, domobranstvo slej ko prej nosi pečat kolaboracije. Odbor je ob tem razodeval težnjo, da postane osrednji organ protirevolucije, na kar kaže njegov lastni »sklep« s 23. oktobra 1943, da so namreč vanj vstopile – prešle »vse protikomunistične sile«, s čimer so bile mišljene predvsem razne politične sile, skupine. Informativni urad pri Rupniku je postal začasno neke vrste podružnica odbora, prav tako pa so bili pri njem pogosti obiskovalci nekateri najpomembnejši domobranski častniki.

Oktobra 1943 je v okviru Protikomunističnega odbora prevladala struja, ki je sodila, da je potrebno odločno in javno podpreti Rupnika, pri čemer pa se je želela postaviti v položaj objekta, saj je bil podan predlog, da je želeti, »da bi g. predsednik sklical predstavnike javnega, gospodarskega, kulturnega življenja, pred njimi podal gotove izjave in od njih zahteval, da bi podpisali protikomunistično izjavo.«⁷⁸⁸ Po nekaterih poročilih je Rupnik v resnici imel tak namen.

⁷⁸⁶ ARS II, AP, fasc. 92/III, dopis Odbora za moralno in socialno obnovo Slovenije Rupniku 19. 11. 1943; fasc. 296/VI, dopis Odbora za moralno in socialno obnovo Slovenije Organizacijskemu štabu 29. 5. 1944; ARS III, Šmajd, Dnevnik, 16. 11. 1943, 17. 11. 1943; Rupnikov proces, št. 1209, 24. 11. 1943.

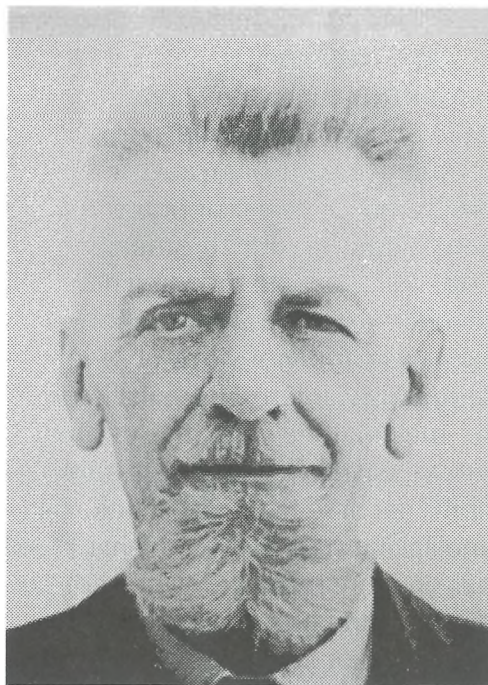
⁷⁸⁷ ARS II, Zbirka Marijana Breclja, fasc.B/1/2, Resolucija glavnemu poveljstvu Slovenskega domobranstva, Novo mesto, 24. 1. 1944; AP, fasc. 116/II, Spomenica turjaških borcev slovenskemu narodu, predsedniku pokrajinske uprave in slovenski domobranski vojski, 17. 11. 1943.

⁷⁸⁸ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 2. 10. 1943, 4. 12. 1943.

Diskusija o smotrnosti podpore Rupniku pa je vseeno trajala naprej, pri čemer sta se spopadala koncepta dekana Škulja oziroma Šmajda. Zmagala je prva struja, pri čemer je videti, da je tehtnico na to stran nagnilo mnenje častnikov, predvsem majorja Bitenca.

V povezavi z vsem tem se je v začetku decembra 1943 pojavil predlog o t.i. Slovenski narodni fronti (SNF) in osnutek njenih pravil je bil predložen Rupniku, ki naj bi jih z malenkostno spremembo tudi odobril. Dokument je namreč 8. decembra 1943 Rupniku predložil inž. Jože Sodja, sestavljen pa je bil iz splošnega, deklarativnega uvoda ter iz konkretnega programa in pravilnika. Besedilo je bilo »močno« in zelo širokopotezno in zato ni čudno, da navsezadnje ni prišlo do njegovega programskega uresničevanja. Če ga na kratko povzamemo, so bile bistvene tri zahteve: prvič, da se morajo vsi protikomunistični Slovenci združiti v »trdno idejno in organizatorno fronto«, ki bo dajala slovenskim domobrancem mogočno oporo ter več udarne moči, kot so jo pokazali do tedaj; drugič, vse pokrajine, kjer prebivajo Slovenci, se morajo združiti v eno upravno enoto in tretjič, z legalnim delom si je treba pridobiti popolno zaupanje nemške oblasti, ki »edina zmore garantirati uspešno izvedbo programa slovenske protikomunistične fronte.« V obrazložitvi zadnje zahteve se poudarja, da je bila nemška oblast precej rezervirana do slovenskega protikomunističnega boja in da Slovencem pri tem ni dala povsem svobodnih rok, verjetno zato, ker se slovenski narod prek svojih vplivnih ljudi še ni jasno izrazil, da vidi v komunizmu smrtnega sovražnika naroda in evropske civilizacije in da šteje boj proti njemu za svojo prvo dolžnost. Šele SNF bo mogla dati nemškim oblastem garancijo, da bodo Slovenci delovali in se borili legalno, bodisi za uresničitev svojih narodnih, bodisi protikomunističnih ciljev. Avtorji programa SNF so bili ob tem prepričani, da bodo zaradi potrebne učinkovitosti protikomunističnega bojevanja nemške oblasti imele polno razumevanje tudi za upravno-politične zahteve. Iz osnutka samega pravilnika SNF pa je bilo razvidno, da je bila v načrtu dejansko mišljena neka vsenarodna in uniformna organizacija s trdno strukturo, pri čemer je bil za prvega njenega predsednika predlagan general Rupnik. Organizacija bi po tem programu obvladovala in vodila celotno slovensko življenje, tako politično, ideološko, gospodarsko in kulturno, predvsem pa bi seveda skrbela za učinkovito domobranstvo.

Rupnik sam je po vojni izjavil, da mu je Protikomunistični odbor res prinesel program svojega dela in da ga je odobril. Toda to je Rupnik izrekel v kontekstu t.i. protikomunistične spomenice in njenega podpisovanja.⁷⁸⁹ Pri tem je očitno, da je podpisal zgoraj opisani program SNF, sledeča akcija za protikomunistično spomenico pa je bila, po vsem sodeč, uvod oziroma začetek uresničevanja tega programa, se pravi, pripraviti manifestativni in ideološki okvir za ustanavljanje SNF, hkrati pa tudi že omenjeni signal nemškimi oblastem o zadostni podpori Rupniku. Glavni namen vsaj nekaterih članov Protikomunističnega odbora je bil seveda pospešiti razvoj domobranstva, v ta namen pa naj bi bilo potrebno tudi javno ustvariti vsaj videz enotne in trdne protikomunistične fronte in prav tu so se prekrivali interesi Rupnika in omenjenega dela odbora. Še celo v vodstvu SLS so imeli ideje te vrste, na sestanku 13. oktobra 1943 npr. je prevladoval refren: »novo slovensko enotnost je treba ustvariti«! Vprašanje je bilo torej, v kakšni obliki naj bi se ta enotnost pokazala, v obliki nekakšnega odbora (tudi Rupnik je imel takšne načrte, a je odnehal, ko ni bilo mogoče pridobiti politikov z »imenom«) oziroma organizacije, ali pa zgolj kot manifestacija, kot enkratna akcija ali pa kot dlje časa trajajoča dejavnost.

Vsekakor se nato v začetku decembra 1943 najprej v krogih izven odbora pojavi ideja o objavi in podpisovanju t.i. protikomunistične spomenice. Odbor je sicer še naprej razpravljal o SNF, večinsko mnenje je bilo, da je treba Rupnika pač podpreti, deloval je že pododbor za redakcijo pravil SNF, v kateri bi bili zastopani vsi stanovi z ozemlja Ljubljanske pokrajine. Pri tem so člani odbora poudarjali, da iniciative ne smejo pustiti iz svojih rok in da SLS uradno ne bo sodelovala in ostaja v opoziciji do okupatorja, toda podprejo se »poedinci, ki bi začeli kako akcijo za rešitev slov. naroda«.⁷⁹⁰ 19. decembra je odbor že razpravljal o namenih načrtovane protikomunistične spomenice, ki je bila dejansko pripravljena in sestavljena na propagandnem oddelku pokrajinske uprave. Milan Finec, ki je bil tedaj tam zaposlen, je pri odboru utemeljeval njeno upravičenost, pri čemer je poleg podpore Rupniku kot njen namen označil tudi ustvaritev neke discipline in vpliva na uslužbenke pokrajinske uprave! Del odbora oziroma vodstva SLS je bil še naprej skeptičen, a večinski del je bil nato vsaj posredno pritegnjen k pripravljanju spomenice in tako je lahko Rupnik kasneje izjavil, da je spomenico delal »pododbor narodnega odbora na čelu z ing. Sodjo«. Očitno je v akciji za spomenico tudi Rupnik videl neke vrste uresničitve SNF, pri čemer je tokrat seveda izraz »fronta« treba razumeti v neinstitucionalnem pomenu. Rupnik je torej z omenjeno odobritvijo SNF oziroma spomenice v resnici odobril akcijo v podporo sebi.⁷⁹¹ Protikomunistični odbor se je tako sprijaznil s to akcijo, a motil ga je

⁷⁸⁹ Zapuščina Stanka Kocipra, Slovenska narodna fronta; ARS I, VOS-II-2/4, poročilo Vladimirja Svetine za obdobje 28. 11. 1943 – 12. 12. 1943; ARS III, Šmajd, Dnevnik, 3. 12. 1943; Rupnik, str. 60.

⁷⁹⁰ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 13. 10. 1943, 4. 12. 1943, 6. 12. 1943; ARS II, Cankar, fasc. 8/II, Stare Avseneku 22. 11. 1943.

⁷⁹¹ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 16. 10. 1943, 19. 10. 1943; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 526/45, Zaslišanje Branka Alujeviča.

javni značaj te izrecne in javne podpore Rupniku, enako pa ga je motilo zbiranje podpisov, ki se je nujno moralo izroditi v določeno prisilo, kar je kasneje priznal tudi Rupnik. 20. decembra se je odbor dokončno odločil spomenico podpreti, pri čemer je podpisovanje prepustil odločitvi vsakega posameznika.

Pri protikomunistični spomenici je torej šlo za zbiranje podpisov odličnih predstavnikov javnega življenja, ki so bili potrebni za sam akt slovesne izročitve Rupniku, s čimer bi pač pridobila na teži in pomebnosti. Organizatorji so želeli pridobiti predstavnike vseh stanov in dejavnosti in s tem vzpostaviti nekakšno simbolično protiutež OF, oziroma s tem pokazati, da slovenska javnost Rupnika podpira. Spočetka so v Protikomunističnem odboru ugotavljali, da se spomenica slabo podpisuje, 23. decembra, ko je bil zadnji dan zbiranja »pomembnih« podpisov, pa sta se zanj odločila še Miloš Stare in Marko Kranjc, pri čemer naj bi imelo pomembno vlogo tudi dejstvo, da so podpisali tudi nekateri vidni liberalci, npr. dr. Otmar Pirkmajer.⁷⁹²

23. decembra 1943 popoldne je torej »delegacija zastopnikov slovenskega javnega življenja« izročila omenjeno spomenico generalu Rupniku. Žal ne vemo, kdo je delegacijo sestavljal, po vsej verjetnosti nekaj zastopnikov vseh kategorij iz vrst podpisanih. Spomenici je bilo priloženih 141 podpisov pomembnih ljudi iz Ljubljane iz političnega, vojaškega, kulturnega in gospodarskega življenja. To je bila torej dolgo pričakovana akcija za javno podporo Rupniku in hkrati tudi podpora sama. V besedilu spomenice, ki je zelo splošno, se sam Rupnik sicer ne omenja, toda dejstvo, da je bila njemu izročena, ter tudi kasnejši komentarji in razlage so bili dovolj zgovorni. Ker je bila spomenica s podpisi objavljena v božičnih časopisnih izdajah, je dobila pridevek »božična (protikomunistična) spomenica«. Po prvem komentarju sodeč, je bil namen organizatorjev dejansko ustvariti vtis, da imajo za sabo vse predstavnike naroda in s tem tudi večino naroda in da torej ne more biti res, da je OF pravi in edini predstavnik tega naroda, s čimer naj bi bila z obraza propagandno napihnjene OF strgana krinka... Zato je bil po njihovem mnenju to zgodovinski dan, ko je narod javno izrazil podporo svoji oblasti, ter hkrati protest proti vsakomur, ki podpira zločinski komunizem. Deklaracija je bila po mnenju komentatorja Slovenca najsilnejši apel na vse ljudstvo, da se združi okrog narodne in protikomunistične misli v »eno samo, strnjeno in udarno telo. Sedaj je nastopil konec vsakega slepomišljenja ali obotavljanja. Narodna volja se je izrazila.«⁷⁹³

Po besedah Slovenčevega poročevalca »vsi zastopniki ustanov« do tedaj spomenice niso mogli podpisati, zato je bila do 5. januarja 1944 za to še na razpolago na pokrajinski upravi na Bleiweisovi cesti. Za nas je tukaj pomembno, da se je ob predaji spomenice general Rupnik v svojem nagovoru osredotočil prav na slovenske domobrance, za katere je dejal, da prav oni jamčijo, da bo

⁷⁹² ARS III, Šmajd, Dnevnik, 21. 12. 1943, 23. 12. 1943.

⁷⁹³ Na zgodovinski dan. Slovenski narod si je izbral svojo pot. Slovenec, 25. 12. 1943; Enotna slovenska fronta v boju proti komunizmu. Slovenski narod, 27. 12. 1943; ARS II, AP, fasc. 112/I, Slovenskemu narodu, 23. 12. 1943.

*Trije bratje, častniki Slovenskega domobranstva: Jože, Mirko in Stanko Bitenc
(Fototeka MNZS)*

protikomunistični boj, za katerega se spomenica zavzema, dosegel svoj cilj, to je uničenje komunizma. Ob tem lahko dodamo, da so spomenico takoj za univerzitetnimi profesorji podpisali prav domobranski častniki Krener, Vizjak, Peterlin in Kregar, kot bivši poslanec pa tudi major Bitenc.

Kmalu zatem so se odločili, da je treba preiti tudi na množično podpisovanje spomenice, se pravi, da ni šlo več le za predstavnike naroda, temveč naj bi se zadevno izjasnjeval tudi narod sam. Zato so izvedbo akcije poverili referentu za organizacijo propagandnih akcij pri propagandnem odseku pokrajinske uprave, tako da je to tudi formalno postala zadeva uprave, oblasti. Imenovan je bil celo odbor za izvedbo akcije, za lažjo izvedbo in pregled so Ljubljano razdelili na okrožja in rajone po 250 družin. Posebni pobiralci podpisov so nato hodili od hiše do hiše, propagandisti pa so izvedli podpisovanje v tovarnah, šolah, zavodih, uradih ipd. Pri tem so se sestavljale liste oziroma sezname in pri tem je zaradi javnosti dela neizogibno prišlo tudi do psiholoških in besednih pritiskov za podpisovanje. Tako so v Ljubljani do aprila 1944, ko se je akcija končala, zbrali 40.131 podpisov.⁷⁹⁴

Zaradi svojega javnega značaja ter izrazite manifestativne narave je spomenica zbujala vsesplošno pozornost, pri čemer tudi vsebinsko za morebitno mednarodno javnost ni bila povsem nedolžna, saj npr. posredno omenja tudi Nemce: »slovenski narod s hvaležnostjo sprejema vsako pomoč v tem boju...« Čeprav je bila bolj splošnega značaja pa je kot manifestacija in vsled vzdušja, ki jo je

⁷⁹⁴ ARS II, AP, fasc. 115/I, gradivo akcije za podpisovanje spomenice; fasc. 112/II, propagandni odsek pokrajinske uprave občemu odseku 16. 2. 1944.

spremljalo, nekoliko spominjala na položaj ob kasnejši domobranski prisegi. Zato je vodstvo takoj začutilo nevarnost neugodnih interpretacij ter je konec decembra poslalo jugoslovanski kraljevski vladi »vlogo«, v kateri jo naproša, da na »merodajnih zavezniških mestih« ustrezno tolmači »božično protikomunistično deklaracijo slovenskega naroda«, in sicer v tem smislu, da gre predvsem za načelno in odločno odklanjanje komunizma, za odklanjanje in obsodbo njegovega zločinskega delovanja na slovenskem ozemlju zgolj z vidika slovenskih narodnih interesov. Deklaracija je bila torej za sestavljalce izraz dejstva, da je bila mera komunističnih grozodejstev in njihovih pogubnosti taka, da odgovorni predstavniki slovenskega javnega življenja niso mogli in niso smeli več molčati, »čeprav sovpada komunistični in izdajalski terorizem s sovražno okupacijo.« Toda, dodajajo, ni naključje, da ta deklaracija sovpada tudi s konfliktom kraljevske vlade s komitejem agenta Kominterne Titom in je torej izraz solidarnosti slovenskega naroda s kraljevsko vlado v tem sporu in hkrati vsebuje protest proti popustljivosti zahodnih demokracij pred komunizmom na jugoslovanskem ozemlju ter njih moralnemu in materialnemu podpiranju »kominternca Tita«. Ob tej kritiki zavezniške politike do Jugoslavije pisci še poudarjajo, da je bila taka deklaracija edina možna oblika javnega protesta v usodnem trenutku sporov med komunisti ter demokratičnimi in nacionalnimi interesi Jugoslovanov, pri čemer izražajo upanje, da »v kolikor ima deklaracija nujno in neizbežno obeležje časa in razmer, v katerih je pod sovražno okupacijo nastala, ne sme nikogar motiti.«⁷⁹⁵

Če je bila zgoraj obravnavana božična protikomunistična spomenica podpora in utemeljevanje domobranstva le v zelo posredni obliki, pa so razni protirevolucionarni subjekti to izražali še ob drugih priložnostih tudi na bolj neposredne načine. Čutili so se zanj odgovorne in menili, da gre pač za »njihovo stvar«. Posebej vodstvo Slovenske zaveze in še posebej vodstvo SLS se je kljub pretežnemu osredotočanju in delovanju v Ljubljanski pokrajini ali celo zgolj v Ljubljani vendarle v smislu kontinuitete in predzgodovine imelo za vodstvo slovenskega naroda v celoti. Toda če je v tem medvojnem, skoraj popolnoma spremenjenem položaju to vodstvo hotelo imeti nek »mandat« za zastopanje interesov slovenskega naroda, tako navznoter kot tudi navzven, v mednarodnem okviru, je nujno moralo položaj na Slovenskem obvladovati vsaj posredno in v taki meri, da bi bilo v vsakem primeru upoštevanja vreden dejavnik, v političnem in tudi vojaškem smislu. V vojnih razmerah pa je bil politični vpliv v veliki meri neposredno povezan z vojaško močjo. Če je torej vodstvo protirevolucije hotelo doseči svoje cilje, se pravi, postati priznani predstavnik slovenskega naroda in s tem vsaj sovplivati na usodo in razvoj Slovenije po svojih zamislih in željah, posebej glede družbenega reda,

⁷⁹⁵ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 20. 12. 1943; ARS, Komisija, fasc. 15, št. 91, pismo kraljevski vladi, brez naslova, Ljubljana, 31. 12. 1943. Poleti 1945 se je sodišče slovenske narodne časti namenilo kaznovati tudi podpisnike. Bila je vložena obtožnica, vendar je videti, da ni prišlo do sodne obravnave in izreka, kljub temu, da obtožnica ugotavlja, da je deklaracija predstavljala »eklatanten primer politične in propagandne pomoči okupatorju«. Prav tam, obtožnica, brez datuma.

demokracije, vodilne elite ipd., je moralo doseči odstranitev ali vsaj nevtraliziranje glavne ovire pri teh ciljih, to je partizanstva na čelu s komunisti. Najučinkoviteje bi bilo to doseženo z vojaškim uničenjem partizanstva, kar je bilo v danih okoliščinah moč uresničiti samo z domobranstvom, ki pa je lahko delovalo samo ob pomoči okupacijskih oblasti. Krog je bil sklenjen in podobno kot leta 1942, ko so sicer eksistencialni razlogi igrali še večjo vlogo, je politično vodstvo podprlo organiziranje oboroženih protipartizanskih enot, ki so po svoji obliki in zunanjem videzu slej ko prej delovale kot kolaboracionistična formacija. Ni pa seveda tu šlo za izraz simpatij do okupatorja ali celo za identificiranje z njim. Končni cilji protirevolucije in z njo tudi zavestnega dela domobranstva niso sloneli na predpostavki nacistične zmage, temveč zavezniške in zato je v nekem smislu šlo za taktično kolaboracijo.

Zato je, kot smo deloma že omenili, protirevolucionarno vodstvo in v njegovem imenu kot najbolj izpostavljen organ – Protikomunistični odbor – vse do jeseni 1944 tudi v odnosih do okupatorskih oblasti skušalo storiti kar največ, da se domobranstvo vojaško in organizacijsko kar najbolj utrdi in okrepi ter doseže tudi zgoraj omenjene etapne cilje. Pred vodstvom je bila v tem pogledu tudi skrb za razvoj protirevolucije na celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Glede na značaj in moč partizanstva je bilo pač logično razmišljanje, da bi tudi morebitna zmaga protirevolucionarnih sil v Ljubljanski pokrajini nikakor ne jamčila zmage protirevolucije v Sloveniji nasploh, pri čemer je vsejugoslovanski značaj partizanstva seveda pomenil še dodatni in pravzaprav nerešljiv problem. Zato je bila pred tem vodstvom tudi naloga organizirati in utrditi domobranstvo še v drugih slovenskih pokrajinah, seveda z željo, da bi »avtohtono« domobranstvo lahko izrinilo tamkajšnje partizanstvo. Taka široko zastavljena akcija je naletela na že obstoječe in na novo nastajajoče upravne, formalne, politične in tudi nacionalno obarvane ovire, ki so jih vzdrževale oziroma postavljale tako nacistična visoka politika kot tudi razne lokalne nemške oblasti. Te oblasti so seveda morale vztrajati npr. na obstoječih formalnih mejah med Italijo in Nemčijo kot tudi med posameznimi pokrajinami itd. Pri tem je določeno ali celo odločilno vlogo še zmeraj imelo prvotno negativno stališče nacizma do slovenskega naroda. Tudi iz tega vzroka se torej akcija za organizacijo SNF, ki je vsebovala tudi zahtevo po združitvi slovenskega etničnega ozemlja, ni mogla udejaniti in se kasneje določeni subjekti na to vračajo le v posredni obliki. Stališče nemških oblasti do tega vprašanja se je sicer tudi iz taktičnih razlogov po septembru 1943 spreminjalo, toda na Gorenjskem in posebej na Štajerskem to še ni imelo nobenih »operativnih« posledic, vsaj ne v smislu prostega izražanja narodne zavesti in v tej povezavi tudi organizacijskega ali vojaškega delovanja protirevolucionarnih subjektov. Vsaj Štajerska v tem pogledu do konca vojne ni postala predmet resnih pogajanj ali resnih nacističnih odstopanj, čeprav se je v določenih krogih in na določenih ravneh govorilo tudi o njej.

Organiziranje in krepitev domobranstva na celotnem slovenskem ozemlju je bila torej ena pglavitnih postavk protirevolucionarnega vodstva jeseni 1943 in

v prvi polovici 1944. Premiki in rezultati v tem pogledu so se lahko dosegli samo s pritiski na nemške in Rupnikove oblasti, seveda pa tudi z lastnimi akcijami, ki so lahko potekale ilegalno in neformalno, ob tem pa so se povezovalе oziroma pospeševale tudi morebitne »legalne«, oblastne akcije. Pri tem cilj protirevolucionarne akcije v »obrobni« slovenskih pokrajinah seveda ni bil zgolj organiziranje domobranstva, marveč tudi vzpostaviti oziroma obnoviti slovenski videz in značaj teh pokrajin, kar pa je bilo tudi v funkciji pridobitve simpatij slovenskega prebivalstva oziroma odvrnitve le-tega od partizanstva. Ta akcija je po kapitulaciji Italije več ali manj intenzivno potekala ves čas in to po ilegalnih in legalnih poteh, tudi mimo in proti volji okupacijskih oblasti. Potekala je vzporedno z izgradnjo mreže protirevolucionarnih organizacij in formacij, ker pa je ljudi posebej v tistih pokrajinah primanjkovalo, se je pogosto dogajalo, da so osebe, ki so nastopale legalno kot npr. domobranski organizatorji, bile hkrati tudi nosilci ilegalne organizacije, npr. Slovenske legije ali Jugoslovanske vojske v domovini.

Drugi »etapni« cilj protirevolucionarne akcije, tako glede na okupacijski režim kot tudi glede na zaželeno poveljno stanje, je bilo vsaj načelno prizadevanje po združitvi slovenskih pokrajin že v času nemške okupacije. To je bilo tudi v programu protirevolucionarnega vodstva že sicer ena glavnih postavk, seveda pa bi odstranitev administrativnih in političnih meja v danem položaju po drugi strani spet olajševala protipartizansko akcijo, ki bi lahko bila tako bolj usklajena in učinkovitejša. Tudi v tem primeru je protirevolucionarna stran računala na posledično večjo zaslombo in podporo pri slovenskem prebivalstvu. Vodja Slovenske legije major Bitenc je na sestanku vodstva SLS decembra 1943 zato odkrito izjavil, da je nekakšna združitev slovenskega ozemlja potrebna »radi načrtne akcije proti komunizmu«. Sklep sestanka je bil, »...da ohranimo svoj narod. Dobiti je treba neke garancije za ozemlje in da to sami vladamo.«⁷⁹⁶ Domnevamo lahko, da se Rupnik omenjenih jasnih zahtev iz programa SNF še ni upal predložiti Rainerju, pač pa je to v drugačni obliki storil kasneje, januarja 1945. Političnemu vodstvu, tu mislimo predvsem na SLS, se je tedaj zdelo važnejše, da se povsod organizira in uspešno nastopi domobranstvo. Tudi ob morebitnih zadevnih skušnjavah je bilo namreč jasno, da bi uresničitev take zamisli ob podpori nacističnih oblasti imela vprašljive, vsekakor pa ne samo pozitivne posledice za protirevolucionarni tabor, predvsem pa bi negativno odmevala v zavezniškem taboru in bi v perspektivi tako lahko več škodovala, kot koristila. Zato je kljub raznim špekulacijam, obljubam in idejam o združevanju slovenskega ozemlja ali o obnovitvi »vojvodine« Kranjske ipd. to vodstvo obsodilo dekana Škulja, ki je na zborovanju »dolenjskih kmetov« 3. februarja 1944 zaprosil Hitlerja, da ustvari slovensko državo. Dekan je bil zato za kazen celo izključen iz ožjega vodstva SLS. Vodstvo si je želelo predvsem praktično ukinitve meja – ovir za širjenje slovenske kulture ter za politično in vojaško organiziranje. Zato je tudi kot brezpredmetno in nevarno idejo odklonilo predlog, ki je prišel iz Zagreba, namreč da bi pod

⁷⁹⁶ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 3. 12. 1943.

nemškim protektoratom ustanovili skupno slovensko-hrvaško državo, nekakšno konfederacijo z dvema predsednikoma itd. Rupnik je razmišljal in deloval drugače in si je prizadeval za razširitev slovenske uprave in tako si je vsaj na idrijskem območju njegova uprava kasneje le pridobila določene pristojnosti.⁷⁹⁷

Tako sta Protikomunistični odbor ter izvršilni odbor SLS veliko več energije vložila v neposredno prizadevanje za organizacijo in širjenje domobranstva. O tem smo vsaj za obdobje jeseni 1943 že govorili, dodati pa velja, da lahko zadevno aktivnost teh dveh organov, pa tudi drugih organizacij in posameznikov po ohranjenih arhivskih virih spremljamo daleč v leto 1944. Pri tem je v dokumentaciji občutna vrzel od spomladi 1944 naprej, predvsem zaradi internacije dr. Albina Šmajda na Solnograškem, ko se ta osrednja osebnost tako ni mogla neposredno ukvarjati z organizacijo protirevolucionarne dejavnosti in s tem seveda tudi domobranstva. V zimi 1943/1944 se je Protikomunistični odbor posebej ukvarjal s širitvijo domobranske akcije na Primorsko, malo kasneje pa tudi na Gorenjsko. Konec januarja 1944 je tako odbor Organizacijskemu štabu predal zahteve v devetih točkah, v katerih opozarja na alarmantno partizansko prevlado na Primorskem (in tudi na Gorenjskem), pri čemer dodaja, da je v obeh pokrajinah prebivalstvo v vsaj 60 % usmerjeno protipartizansko oziroma protikomunistično, »a ne tako daleč, da bi samo zagrabilo za orožje«, da živi pod silnim terorjem partizanov itd., zato njegovi predstavniki prosijo, da bi jih rešili ter da naj jim pošljejo iz Ljubljane domobrance. V smislu naših gornjih ugotovitev je Protikomu- nistični odbor ob tej priložnosti poudaril: »Mi smo dolžni pred zgodovino, da rešujemo slovenstvo, kolikor le moremo« ter za začetek prosil poveljnika štaba, da na Primorsko odpotuje 1.000 domobrancev in da naj poveljnik Krener zaradi omenjenih višjih slovenskih interesov stori vse, da se to zgodi vsaj začasno. Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini naj bi zaradi tega ne bilo preveč oslabljen, saj sta tu »domobranstvo in antikomunistična miselnost na najboljši poti«. Podobno spomenico je odbor naslovil na Rupnika tudi 7. februarja, kar dokazuje, da ga je partizanska prevlada v tej pokrajini še posebej vznemirjala, seveda pa so na to vplivali tudi pozivi in odposlanci, ki so v tej zadevi prihajali iz same Primorske. Odbor je to pot predlagal kar organizacijsko in operativno koordinacijo med obema domobranskima formacijama, pa čeprav pod nemškim vodstvom. Rupnik je oba poziva prenesel Rösenerju in k temu dodal tudi svoje mnenje. O uspehih protikomunističnega boja v Ljubljanski pokrajini še zdaleč ni imel tako optimističnega mnenja kot odbor, zato je menil, da je še prezgodaj pošiljati na Primorsko tako veliko število domobrancev. Strinjal pa se je s potrebo po koordinaciji ter nasploh z okrepitvijo slovenstva onkraj meje, pri čemer je

⁷⁹⁷ Prav tam, Dnevnik, 3. 2. 1944, 10. 2. 1944, 17. 2. 1944; Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 9. 12. 1944, 9. 1. 1945, 6. 3. 1945; prav tam, Rupnik Rainerju 15. 6. 1944, Rainer Rupniku 10. 9. 1944, Kokalj Rupniku 15. 10. 1944, 3. 3. 1945; Mikuž, Pregled III, str. 40, 44; Tone Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani. Ljubljana v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 226–227; Glej tudi Boris Mlakar, Ustaši in slovenska protirevolucija. Borec 1984, št. 5, str. 365; isti, O političnih programih slovenske kontrarevolucije. PZDG 1982, št. 1-2, str. 214–218.

odborove argumente podkrepil še z Nemcem všečnimi frazami o skupni evropski borbi pod nemškim vodstvom. Čeprav je bil, kot rečeno, rezerviran do večje vojaške pomoči polk. Kokalju, pa je tedaj na Primorsko le odrinila manjša domobranska prostovoljska četa pod poveljstvom nadpor. Dušana Lenščaka, kar pa je bila tudi zadnja pomoč, ki jo je v taki obliki odobril Rösener.⁷⁹⁸ Ves čas pa je seveda z neformalnimi načini Kokalju pomagalo vodstvo SLS, posebej Slovenska legija. Pri tem se je zelo izkazal dr. Albin Šmajd, ki je hkrati učinkovito skrbel tudi za »svojo« Gorenjsko, čeprav se je zaradi nemškega zavlačevanja domobranstvo tamkaj začelo resno organizirati šele spomladi 1944.

Kljub zgoraj omenjenim pozitivnim ocenam glede razvoja domobranstva pa to še zdaleč ni pomenilo, da bi bili vsi protirevolucionarni subjekti zadovoljni z rezultati njegovega delovanja. Med stalne kritike se je glede tega uvrščal nam že poznani Odbor za dolenjske, notranjske in belokranjske begunce pod vodstvom dekana Škulja. Če je konec leta 1943 v svoji spomenici Rupniku predlagal predvsem uvedbo raznih ugodnosti in pravic za domobrance, zlasti kar zadeva njihove družinske člane, pa se je v svojih intervencijah med letom 1944 osredotočil predvsem na problem vračanja beguncev na njihove domove, na problem njihove varnosti in seveda gmotnega položaja. Prvi pogoj za vrnitev pa je bilo seveda očiščenje ozemlja oziroma uničenje in pregon partizanskih sil. Pisci teh dokumentov so poudarjali, da so domovi beguncev izropani, da ostalemu kmečkemu prebivalstvu partizani onemogočajo vsakršno zamenjavo pridelkov s Prevodom, da se sploh večja neobdelana površina, da so predstavniki oblasti, kolikor sploh delujejo, nemočni ipd. Pogoj za kakršenkoli realen začetek reševanja vseh teh problemov so seveda videli v vrnitvi (prihodu) domobrancev na prizadeta območja, očiščenje od partizanov in njihovih zaupnikov ter vzpostavitev normalnih razmer. Ena izmed stalnih zahtev je bila tudi mobilizacija moških v domobranstvo. Rupnik je sprejemal delegacije begunskega odbora, županov notranjskih krajev in tudi posameznike, sprejemal njihove spomenice in pritožbe in nekatere od teh je, podobno kot v primeru z vlogami Protikomunističnega odbora, prevedene in opremljene s svojim mnenjem, poslal Rösenerju, včasih tudi dr. Doujaku. Iz razpoložljive dokumentacije je razvidno, da je zadnji tak apel begunskega odbora Rösenerju prenesel 1. decembra 1944. Seveda je šlo predvsem za vprašanje, kdaj bo ozemlje osvobojeno partizanov. Poznamo le enega od Rösenerjevih zadevnih odgovorov, in sicer z dne 20. junija 1944, ko je zagotavljal, da bo Bela krajina kmalu »pomirjena«.⁷⁹⁹

⁷⁹⁸ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, K 197/49, dopis Protikomunističnega odbora Krenerju 25. 1. 1944; Zapuščina Stanka Kocipra, Protikomunistični odbor Rupniku 25. 1. 1944, Rupnik Rösenerju 29. 1. 1944, Protikomunistični odbor Rupniku 7. 2. 1944, Rupnik Rösenerju 9. 2. 1944; Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 73–75.

⁷⁹⁹ Zapuščina Stanka Kocipra, Odbor za dolenjske begunce Rupniku 11. 2. 1944, Ivan Lavrih Rupniku 16. 2. 1944, župani notranjskih občin Rupniku 26. 2. 1944, Odbor za dolenjske begunce Rupniku 26. 3. 1944, Rupnik Doujaku 31. 3. 1944, Odbor za dolenjske begunce Rupniku 23. 5. 1944, Rösener Rupniku 20. 6. 1944, Rupnik Doujaku 30. 11. 1944, Rupnik Rösenerju 1. 12. 1944.

Stalno pa se je vodstvo protirevolucije ubadalo s problemi, ki so zadevali temeljne in eksistencialne probleme samega domobranstva. Seveda je bila teža teh problemov odvisna od okoliščin oziroma od časa. Pri tem mislimo med drugim na to, da so bili temeljni problemi domobranstva na višku bojevanja proti partizanstvu v letu 1944 drugačni kot pa ob bližajočem se koncu vojne spomladi 1945. Kakorkoli že, Protikomunistični odbor je budno spremljal razvoj znotraj domobranstva ter ga je skušal usmerjati, popravljati zagrešene napake, vse pač s temeljnim namenom – povečati njegovo učinkovitost. Tako je bil februarja 1944 odbor prav vznemirjen nad omejevalnimi nemškimi ukrepi glede pristojnosti Organizacijskega štaba in samostojnosti domobranskih enot, dodatno k temu pa so prispevali tudi glasovi o navezavi stikov med Nemci in partizani. Ali nemške oblasti domobranstvu ne zaupajo, se zato sprašujejo avtorji spomenice, ki so jo konec februarja izročili Rupniku. Odgovarjajo, da to ni upravičeno, saj so domobranci že mnogokrat v boju in s svojimi žrtvami dokazali svojo zanesljivost v protikomunističnem boju. Zato je po mnenju spomenice treba pri vseh morebitnih spremembah postopati zelo previdno, predvsem pa je potrebno preseči stanje, ko se domobranci zgolj branijo in ko za vsako akcijo potrebujejo odobritev nemških oblasti. Spomenica ugotavlja prav neprijetne podobnosti med položajem nekdanjih vaških straž ter sedanjimi domobranskimi enotami, zato odločno zahteva, da nemške oblasti dovolijo vrhovno slovensko vojaško poveljstvo, ki bo domobranstvo tudi operativno vodilo, za poveljnika je bil seveda predlagan Rupnik. Nadalje se predlaga oziroma zahteva formiranje letеčih domobranskih odredov, dodelitev modernih sredstev za zvezo, avtomatsko in težko orožje in drugo opremo ter dovoljenje za potrebno koncentracijo domobranskih čet in predvsem svobodo akcije proti partizanom ter njihovim zaupnikom v zaledju (problem t.i. terencev!). »Le z dosego vsega tega bodo naše domobranske edinice očistile partizanstvo z naše zemlje in omogočile, da bo Ljubljanska pokrajina prosto zadihala in začela z obnovitvenim delom«, zaključuje spomenica.⁸⁰⁰ Rupnik jo je nato dal prevesti in jo je odposlal na Rösenerjev naslov.

Zgoraj navedene zahteve, če dodamo še želje po svobodni propagandi in ideološki vzgoji, so predstavljale neke vrste stalnico v prizadevanjih protirevolucionarnega vodstva in tudi samega Organizacijskega štaba po izboljšanju položaja Slovenskega domobranstva. Spomenico je sicer formuliral major Mirko Bitenc, ki je bil tudi vodja Slovenske legije in tedaj »pridruženi« član Protikomunističnega odbora. Slonela je na poprejšnji analizi stanja v domobranstvu, ki sta jo poleg njega pomagala izdelati še por. Stanko Bitenc in dr. Albin Šmajd. V tej analizi je predvsem prevladoval strah, da bi se domobranstvo spremenilo v novo vrsto vaških straž, kar bi seveda lahko privedlo tudi do podobnega konca! Vzroke za omajano zaupanje Nemcev v domobranstvo je analiza videla v infiltraciji komunističnih agentov, med katerimi naj bi bila tudi znana imena iz ljubljanskega javnega življenja. V tem kontekstu so se sicer kasneje pojavljale še druge osebe

⁸⁰⁰ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, K 197/49, spomenica Protikomunističnega odbora Rupniku 25. 2. 1944.

in dogodki, npr. tudi t.i. Weiblova afera v Kočevju.⁸⁰¹ To se je dogajalo v obdobju, ko statut za domobranstvo še ni bil sprejet in je vse skupaj bilo le neko »dejansko stanje«, tako da nemškimi oblastem vsaj formalno ni bilo moč očitati, da kršijo kakršenkoli izrecen formalen dokument, temveč le več ali manj ohlapne obljube. Statut je skupaj s prisego, kot smo videli, sicer bil razglašen že aprila 1944, kar pa statusa domobranstva ni bistveno spremenilo na bolje. Le v pogledu taktike bojevanja proti partizanom je bilo spomenici do neke mere ugodeno, mislimo na formiranje in dejavnost udarnih bataljonov od maja 1944 dalje.

Po zatirjevanju majorja Bitenca naj bi bil gornji dokument predan tudi Rainerju, vendar nimamo dokazov, da se je to tudi zares zgodilo. Pač pa je bila izročena vrhovnemu komisarju naslednja spomenica, ki jo je Protikomunistični odbor sestavil že v začetku marca, saj je bila nanj tudi izrecno naslovljena. Po začetnih, nacističnim ušesom všečnih frazah je sledilo zagotovilo, da se Slovenci hočejo boriti proti komunistični nevarnosti, kar je dokazovala tudi božična deklaracija iz decembra 1943, zato podpisniki spomenice prosijo Rainerja za odobritev, da se problem reševanja komunistične nevarnosti rešuje hkrati in z enakimi metodami na celotnem slovenskem ozemlju. Tu so našteje slovenske pokrajine, a brez Koroške in Prekmurja! Posebej je izražena želja za organizacijo domobranstva na Gorenjskem, da bi gor za hitrejši razvoj, nekako po vzoru začetnega organiziranja primorskega domobranstva, za določen čas odšle domobranske enote iz Ljubljane. Podpisniki – Ludvik Leskovar, Etbin Bežek, Karel Škulj, Anton Merkun, Jože Sodja itd. – na koncu izražajo prepričanje, da bo nemški rajh gotovo pozdravil voljo malega slovenskega ljudstva, da se ohrani in doprinese svoj delež k človeški kulturi in civilizaciji.⁸⁰² Spomenica je bila sicer predana Rupniku, ki jo je s priporočilom prek Doujaka poslal Rainerju. Pri tem je zanimivo, da je vrhovnega komisarja zaprosil, da ob primerni priložnosti sprejme zastopnike omenjenega odbora. Nimamo dokazov o tem, da je Rainer politike iz Ljubljane zares sprejel, je pa enkrat sprejel zastopnike Škuljevega begunskega odbora. Istega dne, 6. marca 1944, je Rupniku poslala dopis tudi neka »Protikomunistična liga v Ljubljani«, pod katerega sta se podpisala dr. Jurkovič in ing. Zupan. Omenjena liga je zahtevala bolj strogo in dosledno ravnanje policije ob aretacijah nasprotnikov in predvsem preprečitev vsakršnih intervencij za izpuščanje dokazano škodljivih ljudi, skojevcev in tudi žensk. S podobnimi izjavami so se na Rupnika obračale še druge organizacije, npr. »bivši bojevniki« iz prve svetovne vojne.⁸⁰³

Po svojih zvezah je seveda vse to spremljala tudi partizanska VOS. V svojih dokumentih govori o »bombardiranju s spomenicami« na nemške oblasti, vse z namenom, da protirevolucionarna stran dobi več oblasti, da dobi več orožja in

⁸⁰¹ ARS III, Šmajd, Narodni odbor, Poročilo o stanju domobranstva in protikomunistične borbe v Ljubljanski pokrajini, 16. 2. 1944; prav tam, Dnevnik, 17. 2. 1944, 19. 2. 1944, 21. 2. 1944.

⁸⁰² ARS II, AP, fasc. 112/I, Spomenica Protikomunističnega odbora Rainerju 6. 3. 1944; Mikuž, Pregled IV, str. 239; Zapuščina Stanka Kocipra, Rupnik Rainerju 11. 3. 1944.

⁸⁰³ Zapuščina Stanka Kocipra, Rupnik Rainerju 11. 3. 1944, Bojevniki iz prve svetovne vojne Rupniku 19. 3. 1944.

da doseže dovoljenje za novo rekrutiranje za domobranstvo. O slednjem je v resnici razpravljala Protikomunistični odbor na svoji seji 20. marca 1944, ko se je govorilo o nujni potrebi 3.000 novih mož za domobranstvo ter 2.000 mož za obnovo. V zvezi s tem je odbor načrtoval posebno vlogo na Rösenerja. V zadevnih diskusijah je slej ko prej izstopal dualizem: »Mi damo za varnostno službo ljudi, Nemci jih pa oborožijo«. ⁸⁰⁴ Prva oseba množine je bila seveda izraz istovetenja in čuta odgovornosti za protirevolucionarno akcijo ter sploh poslanstvo Slovenskega domobranstva, kar smo že poudarili.

Vlogo nekakšne sive eminence, ki je še celo leto 1944 bedela nad razvojem protirevolucionarne akcije in še posebej domobranstva, je slej ko prej obdržal Protikomunistični odbor. V skladu z že omenjeno skrbjo za druge slovenske pokrajine, je odbor 24. aprila 1944 Rainerju poslal posebno vlogo, v kateri je opozoril na neznosno stanje na Spodnjem Štajerskem, kjer se partizani počutijo močne in varne ter nastopajo s silo nasproti prebivalstvu. Za izboljšanje položaja, t.j. za »uspešno protikomunistično borbo«, predlaga enotno ustno in pisno protikomunistično propagando iz Ljubljane tudi na tem ozemlju, ustanovitev domobranskih oddelkov iz domačega moštva pod vodstvom slovenskih častnikov ter da se da možnost prisilnim partizanskim mobilizirancem, da se pridružijo domobrancem. Dodana je bila še pomembna zahteva, da naj se ustavijo vse represalije nad mirnim prebivalstvom. Na problem Štajerske je odbor nato ponovno opozoril v besedilu, ki ga je poslal Rupniku v začetku avgusta, tedaj sicer skupaj s problemom Primorske, predvsem pa v predlogih iz začetka decembra, kar je sicer zadnji dokument Protikomunističnega odbora, ki ga poznamo. V njih je ponovil zahteve iz zgoraj omenjene aprilske »poslanice« Rainerju ter izrazil nujno prošnjo, da »prezident« zastavi ves svoj vpliv, da bi nemške oblasti predloge sprejele in tudi dejansko izvedle. Sledil pa je zanimiv preobrat. Rupnik tega ni poslal naprej, oziroma oblikoval svoje predloge, temveč je vlogo odbora suho dal ad acta, češ da »so se razmere na Gorenjskem in Štajerskem zelo spremenile ter so tolovaji skoraj popolno uničeni, ni več aktualno!« ⁸⁰⁵

Da je bil zgoraj omenjeni izraz o »bombardiranju« s spomenicami kar pravšnji, kaže še dejstvo, da se je Protikomunistični odbor poleg tega obrnil na Rainerja tudi še v začetku julija, na Rupnika pa še sredi septembra ter že omenjenega 6. decembra. Poziv Rainerju z dne 1. julija je bil skupno delo Protikomunističnega odbora, Odbora dolenskih itd. beguncev, Delavske protikomunistične akcije, Zveze turjaških bojnikov in Odbora za socialno in moralno obnovo naroda. Vsa ta združenja opozarjajo »ekscelenco«, da je domobranstvo omejeno predvsem na Ljubljansko pokrajino, medtem ko se tolovaji prosto sprehajajo iz pokrajine v pokrajino, kar jim daje pred domobranci veliko prednost, zato je potrebno domobranstvo organizirati v vseh slovenskih pokrajinah ter ga staviti

⁸⁰⁴ ARS I, VOS-II-3/3, Poročilo 28. 3. 1944, št. 1206; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, K 197/49, zapisnik seje Protikomunističnega odbora 20. 3. 1944.

⁸⁰⁵ Zapuščina Stanka Kocipra, Protikomunistični odbor Rainerju (prek Rupnika) 24. 4. 1944, predlogi Protikomunističnega odbora 6.12 1944.

pod enotno slovensko vojaško vodstvo, to je generala Rupnika. Tako že, ne glede na osnovno narodovo pravico, taktični razlogi narekujejo »združitev vseh slovenskih pokrajin v enotno politično upravno enoto«. Po naštevanju še drugih želja navedena združenja končujejo pismo z upanjem, da bo vrhovni komisar storil vse, da se njihove skromne želje tudi ostvari!⁸⁰⁶ Ob poznavanju dotedanje nacistične politike glede položaja slovenskega naroda je bilo seveda jasno, da te želje še malo niso bile skromne, saj poleg obljub o združitvi Kranjske in nekakšni pridružitvi dela Primorske na enoten upravni položaj slovenskega ozemlja ni bilo mogoče misliti, predvsem pa je bila tu »nedotakljiva« Štajerska, da o Koroški niti ne govorimo. To je vedel tudi Rupnik, ki je ob ponovnih zahtevah Protikomunističnega odbora decembra 1944, na novoletni dan 1945 k temu pripisal, da »Nemci zvanično tega ne dovolijo«, pri čemer je tekla beseda zgolj o dovoljenju za protikomunistično propagando!⁸⁰⁷

Pri teh spomenicah in prizadevanjih za temeljite spremembe nemške okupacijske politike ter iz tega pričakovano strateško vlogo domobranstva pa Protikomunistični odbor seveda ni izpustil priložnosti, da nadrobno analizira vse uspehe in pomanjkljivosti protipartizanskega bojevanja in hkrati našteje vrsto konkretnih in parcialnih ukrepov ter korakov, ki bi bili potrebni za zadevni napredek. Predlogi so bili včasih čisto vojaške narave, kar je bilo med drugim posledica ugotovitve, npr. na seji odbora 11. septembra 1944, da »ni mogoče razumeti, kako da 13.000 domobrancev ne more streti nekaj desetlin banditov«! Ob drugi priliki je sam general Rupnik potožil, da so sicer domobranski udarni bataljoni učinkoviti, a skupaj ne štejejo več kot 2.000 borcev, medtem ko 12.000 preostalih več ali manj tiči po utrjenih postojankah in prispeva zelo malo k aktivnemu bojevanju proti partizanstvu. V podtonu takih in podobnih pritožb je bila seveda navzoča tudi stalna misel, da Nemci, ki so odločali o taktični uporabi oziroma formaciji domobranstva, protikomunistični boj pravzaprav stalno in sistematično zavirajo! In tako je tudi na omenjeni seji 11. septembra Protikomunistični odbor sklenil, da pošlje generalu Rupniku še eno spomenico, v kateri je ponovno omenil problem Štajerske in to pot predvsem Gorenjske. Poleg tega se je odbor že v začetku junija odločil, da se bo posvetil tudi problemu partizanske terenske organizacije, za katero je ugotovil, da se ima partizanstvo prav njej zahvaliti za veliko prednost pred protipartizanskim taborom. Sredi julija je bil »referat o važnem problemu terencev na Slovenskem« končan in poslan na vse važne naslove, npr. Rupniku, Krenerju, Vizjaku, Peterlinu, Hacinu, Gladniggu, Rösenerju in verjetno tudi poveljnikom domobranskih bataljonov s prošnjo, »da bi blagovolili izsledke referata uvaževati« ter da bi ga predložili naprej še drugim, ki se morajo pečati z vprašanjem protikomunističnega boja. V referatu je bila podčrtana premajhna pozornost, ki se je do tedaj posvečala terenski organizaciji OF in predvsem evidentno dejstvo, da nikdar ne bo konca partizanstva in komunizma, če ne bodo zatrti terenci, partizanske enote bi razpadle, če njih ne bo več...

⁸⁰⁶ ARS II, AP, fasc. 272/IV, pismo Rainerju 1. 7. 1944.

⁸⁰⁷ Zapuščina Stanka Kocipra, pismo Rupniku 6. 12. 1944, zabeležka Rupnika 1. 1. 1945.

*Skupina domobrancev v Benetkah
(Fototeka MNZS)*

Zato se v referatu do terencev zahteva bolj nepopustljivo stališče in sistematični pristop, ob ponovnem pritoževanju, da nemške oblasti uje-te terence prevečkrat izpuščajo!⁸⁰⁸

Ponovni pogled na bistvene elemente zgoraj prikazanih prizadevanj protirevolucionarnega vodstva, ki je stalo za domobranstvom, nam pokaže, da je šlo pri tem za celovito in izrazito afirmativno stališče do ustanovitve, razvoja in predvsem ciljev Slovenskega do-

mobranstva. Stopnja istovetenja s temi cilji je bila takšna, da je šlo za samo-umevnost obstoja in delovanja te protirevolucionarne formacije in je torej šlo le še za to, da se na vse možne načine poveča njena učinkovitost ter zagotovi uspeh, to je uničenje partizanstva ali vsaj njegovo bistveno oslabitev. Značaj delovanja tega vodstva je bil tak, da je tu šlo v glavnem za moralni pritisk in navajanje argumentov na naslov tistih subjektov, ki so imeli v svojih rokah odločilne vzvode za usodo domobranstva, to pa so bile predvsem nemške okupacijske, vojaško-policijske in politične oblasti, nadalje general Rupnik kot predsednik pokrajinske uprave in kasneje kot generalni inšpektor ter predvsem kot poglobitna moralna avtoriteta domobranskega tabora in slednjič tudi štab oziroma častniki samega Slovenskega domobranstva. Omenjenemu vodstvu je šlo predvsem za zmago v državljanski vojni, medtem ko je bil poglobitni interes nacističnih oblasti dobiti (svetovno) vojno, v sami Sloveniji pa obdržati varne prometne poti ter dodatno še zagotoviti si najnujnejše zavarovanje zaledja približajočih se front. Glede na to, da je protirevolucionarno politično vodstvo računalo na obstoj slovenskega naroda ter na zavezniško zmago in pri tem do neke mere ne gre izključiti tudi generala Rupnika, je nujno moralo priti do kolizije strateških interesov oziroma končnih ciljev, kljub oportunističnemu in uslužnostnemu tonu ter poudarjanju skupnih interesov med slovenskim narodom in veliko Nemčijo, ki prevladuje v dobršnjem delu omenjenih zahtev. Gotovo je, da dokumentacija o teh stikih ni v celoti ohranjena in morebiti niti ne poznamo v

⁸⁰⁸ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, K 197/49, spomenica Protikomunističnega odbora Rupniku 12. 9. 1944; ARS III, Rupnikov proces, št. 1478–1479, prepis spomenice Rupniku 12. 9. 1944; prav tam, št. 5603–5611, O terencih; prav tam, št. 1266–1267, Analiza stanja borbe med komunisti in antikomunisti v Sloveniji; Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 1. 12. 1944; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 277.

celoti tisto, ki je ohranjena, vendar lahko kljub vsemu ocenimo, da nemške oblasti niti niso odgovarjale na vse te zahteve in prošnje, kadar pa vendarle so, je šlo za obljube, ki so imele poglavitni namen, pomiriti slovenske »sobesednike« in si hkrati zagotoviti njihovo nadaljnje sodelovanje, če že ne izrecne lojalnosti. Slovenska protirevolucionarna stran se je pri tem znašla v položaju, ko je glede na razmerje sil morala stalno moledovati za vzdrževanje obstoječega stanja in moči domobranstva, ni pa mogla upati na bistveno povečanje števila domobrancev ali drugačno taktično uporabo domobranskih sil, ki bi bila bolj po meri ciljev protirevolucije kot take. Nič bistveno bolj srečne roke ni imel v svojem prizadevanju general Rupnik, ki v nemških očeh sicer ni bil obremenjen s slovensko nacionalno politiko ali prozavezniškimi nagibi, vendar je moral celo njegov tajnik dr. Stanko Kociper konec novembra 1944 ugotoviti, da Nemci, konkretno sam Rösener, sabotirajo Rupnikove zahteve, »šikanirajo« razvoj domobranstva in narod načrtno razdvajajo, saj po eni strani pritiskajo na Rupnika, da ustvari po vsej sili nekakšno »enotnost«, po drugi strani pa tajno podpirajo ilegalno ipd.⁸⁰⁹ Seveda ta ocena drži le deloma in je pretirana.

Protirevolucionarno vodstvo, ki ga je do jeseni 1943 poosebljala predvsem Slovenska zaveza, pozneje pa je pobudo prevzel Protikomunistični odbor, se je v danih razmerah zavedalo, da je moč učinkovito protirevolucijo izvesti samo s pomočjo nemških okupacijskih oblasti, z organiziranjem močnega domobranstva, s tako rekoč taktično kolaboracijo, ob ne povsem izrazito poudarjeni perspektivi poznejše, tudi uradne vrnitve v zavezniški tabor. Most k temu taboru mu je ves čas bila zveza z begunsko kraljevsko vlado, delovanje četniške ali siceršnje ilegale, ki je svoje položaje zavzemala tudi znotraj uradno povsem »kolaboracionističnega« domobranstva. Čeprav je Protikomunistični odbor deloval vse do konca leta 1944, pa je bil zaradi svoje pollegalnosti kompromitiran in neprimeren za kakršnokoli resno reprezentativno vlogo protirevolucionarnega tabora. Sredi leta 1944, ko se je dokončno pokazalo, kaj je domobranstvo in kaj se v protipartizanskem boju z njim da doseči, je tako polagoma spet nastala izrazitejša dvojnost protirevolucionarnega tabora, namreč delitev na t.i. legalni in t.i. ilegalni del, pri čemer naj bi slednji predstavljal pravo podobo oziroma zastopal prave interese celotnega tabora oziroma po njegovih ambicijah tudi celotnega slovenskega naroda. Polagoma je morala ob bližajočem se koncu vojne pobudo v svoje roke prevzeti spet politika v svojem klasičnem smislu in podobi, čeprav niso bili vsi prepričani, da bo to obrodilo prave sadove. Prehodno je bil junija 1944 osnovan t.i. Slovenski ljudski blok, ki pa je ostal več ali manj le na stopnji osrednjega posvetovalnega organa glavnih političnih skupin protirevolucionarnega tabora. Po vrnitvi Albina Šmajda iz internacije v Avstriji pa se je jeseni pričelo formiranje Narodnega odbora, ki je konec leta postal osrednji motor protipartizanskega tabora in to ostal do konca vojne. Na tem mestu pa lahko, ob vseh prizadevanjih npr. Protikomunističnega odbora, ugotavljamo, da je z vidika položaja v Sloveniji

⁸⁰⁹ Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 27. 11. 1944.

šlo res za nekakšen globalni pristop in z vidika interesov svojega tabora tudi racionalno razmišljanje in delovanje, toda samo do točke, ko se upošteva zgolj položaj na Slovenskem. Kakor hitro pa se je ta razvoj povezal z dotedanjim potekom dogodkov v jugoslovanskem ali celo evropskem okviru, je postalo jasno, da je bilo ravnanje Protikomunističnega odbora provincialno in neodgovorno. V že omenjeni spomenici Rupniku sredi septembra 1944 je sicer odbor na določen način upošteval mednarodni vidik, toda zgolj z oportunistično opazko, da pač vse bolj močni partizani »dobivajo od plutokratskih zaveznikov veliko pomoč v orožju«! Nekaj podobnega je pomenila tudi ugotovitev na takratni seji istega odbora, da »skušajo komunisti razbiti protikomunistično skupnost v Sloveniji«. To je morebiti le slučajno sovpadalo s takratnim znanim govorom dr. Alojzija Kuharja po londonskem radiu, vendar s takim stališčem seveda ni bilo moč pričakovati neboleče in s stališča protirevolucionarnega tabora koristne navezave na zavezniški tabor. Stvari so šle že zelo daleč, zavezniški tabor pa je imel svoje prioritete strateške interese in se, kot se je drastično izkazalo kasneje, ni oziral na logiko državljanske vojne v Sloveniji. Položaj je skušal spremeniti Narodni odbor, koliko pa mu je to uspelo, bomo govorili v nadaljevanju.

Rupnikov krog in domobransko »vsenarodno gibanje«

Politično vodstvo slovenskega protipartizanskega tabora svojega prizadevanja za domobranstvo ni povezovalo neposredno z nobenim izrecnim političnim programom. To seveda ne pomeni, da takšnega programa ne bi imelo, saj ga je oblikovalo že jeseni 1941 oziroma spomladi 1942, torej takrat, ko še ni bilo aktivnega protirevolucionarnega boja, ko še ni bilo vaških straž, da o domobranstvu seveda niti ne govorimo. Toda ta program, na katerem je vodstvo v bistvu vztrajalo do konca vojne, je s »pešanjem« politične moči ter pomena njegovih nosilcev postajal bolj ali manj brezpredmeten, saj so postali pomembnejši programi drugih subjektov. Za protirevolucionarno vodstvo pa je postajal daleč bolj pomemben »program« ohranitve oziroma prizadevanje po političnem ali celo fizičnem preživetju. O tem pa več v nadaljevanju.

V takih okoliščinah, pa tudi že v izhodiščnem odnosu do domobranstva, politično vodstvo le-tega seveda ni pojmovalo kot neko uresničitev svojega programa ali kot končni cilj, temveč veliko bolj pragmatično, namreč kot neizogibno posledico komunističnega nasilja, kot obliko samoobrambe ljudstva pred tem nasiljem, skratka kot taktično sredstvo in kot nujno zlo. Ker pa je domobranstvo postalo tudi vse bolj upoštevanja vredna vojaška sila, je vsaj v načrtih protirevolucionarnega vodstva nekako sredi leta 1944 le-to dobivalo tudi vlogo ob bodočem prevratu ob koncu vojne. Vodstvo je s svojimi ljudmi, »zapriseženimi častniki«, domobranstvo skušalo tako obvladati, da bi si ob koncu vojne zagotovilo vojaško podporo za osvoboditev Slovenije. To so bile seveda želje in načrti vodstva SLS in kasneje Narodnega odbora, toda razvoj dogodkov je domobranstvo vse bolj potiskal v vlogo zgolj nujnega (in edinega?) sredstva za obrambo pred

partizanstvom in za morebitno nevtralizacijo le-tega ter s tem tudi v vlogo morebitnega garanta za kakršnokoli preživetje protirevolucionarnega tabora v celoti, ne glede na njegova notranja nasprotja in razlike. Če je domobranstvo (vaške straže) sprva predvsem izraz eksistencialne nuje podeželskega prebivalstva, postaja proti koncu vojne vse bolj udarna sila protirevolucionarnega tabora kot takega. Njegova potencialna narodnoosvobodilna vloga postaja vse bolj utopija, čeprav so seveda teoretične možnosti za to obstajale do konca, toda to ni bilo odvisno samo od domobranstva oziroma njegovega legalnega ali ilegalnega vodstva. Ne glede na možnosti take ali drugačne uporabe domobranstva pa je le-to slej ko prej ostajalo, kot že rečeno, glavna udarna sila protirevolucionarnega tabora. Kako uporabiti to silo, ali zgolj za obrambo pred partizansko vojsko, ali pa ob koncu vojne tudi za morebitne dodatne in originalne namene? Ker so znotraj tega tabora obstajale različne zamisli glede taktike in načina sobivanja z okupatorjem kot tudi glede ciljev in perspektive ob koncu vojne, se je seveda logično razvil boj za vpliv nad domobranstvom. Slovensko domobranstvo je postalo poligon političnih bojov, prizadevanj za politični, ideološki in seveda tudi povsem praktični nadzor nad njim. Zato je postajalo vse bolj objekt izkoriščanja, prilaščanja in »promocije« posameznih subjektov protirevolucionarnega tabora. Prek propagande in organiziranja »svojih« ljudi na odločujočih mestih je konec koncev šlo za razpolagalno pravico ob prevratu, se pravi preprosto, koga in čigave ukaze bo takrat domobranstvo poslušalo, za kom bo šlo in v kakšnem svojstvu bo nastopalo. V bistvu je torej šlo tudi za vprašanje prevzema oblasti ob koncu vojne, saj glede na relativno moč domobranstva le ni bilo nevažno, kdo bo tedaj z domobranstvom razpolagal.

Za SLS kot vodilno politično silo seveda ni bilo nobene dileme ob vprašanju, ali naj ta »udarna sila« ostane zgolj vojaška in napolitična, policijska formacija, ali pa naj predstavlja in tudi postane še kaj več. Za strankarsko vodstvo je bila naloga domobranstva zgolj čim bolj uspešen oborožen boj proti partizanstvu, se pravi zelo konkreten program, brez kakršnegakoli pripisovanja nekih višjih ciljev domobranstvu. Na domobranstvo ni vezalo nobene ideologije ali mu pripisovalo nekega posebnega in usodnega poslanstva, kar bi za sabo potegnilo oziroma zahtevalo tudi neko ideologijo ali poseben ideološki in politični program. Določilo domobranstva je bilo za politično vodstvo negativno, zgolj boj proti partizanstvu, kot (samo)obramba pred njim.

Vendar ob tem vprašanju znotraj celotnega protirevolucionarnega tabora ni bilo enotnosti. Drugače, kot smo opisali zgoraj za tabor SLS in kar je v nekoliko drugačni obliki držalo tudi za sicer šibkejši tabor pristašev gibanja Draže Mihailovića, je veljalo za večino t.i. legalnega oziroma, tudi drugače rečeno, Rupnikovega tabora. Pri njem bi z določenimi pogoji lahko govorili o pravem kolaboracionističnem projektu, ki se je seveda personificiral ter simboliziral okrog imena in pojava generala Rupnika. Meja, črta ločnica med obema »smerema« je posebej v prvem obdobju po kapitulaciji Italije manj jasna in zabrisana, utemeljevanje domobranstva se v veliki meri prekriva, kar je med drugim dokazovalo delovanje

Protikomunističnega odbora, posebej še posameznikov, kot so bili Šmajd, Škulj in Škerbec, dalje akcija za božično spomenico, nastopanje begunskega in drugih odborov ipd., kar smo že opisali. Podobno velja tudi za delovanje Organizačijskega štaba oziroma vodilnih domobranskih častnikov, ki so morali zaradi potrebne doze oportunitizma do nemških nadrejenih oblasti marsikdaj govoriti v duhu »uradne« ideologije, diktirane s strani Rupnikovega kroga oziroma vodstva nemške propagande. Politično vodstvo je seveda imelo izoblikovan svoj politični načrt, zaradi objektivno skoraj nerešljivega položaja protirevolucionarne stvari pa je pogosto iz ilegale s taktičnimi nameni stopalo v javnost in se prek izpostavljenih posameznikov povezovalo z legalno stranjo protirevolucije. Obratni primeri so bili redki in netipični, toda tudi ljudje iz t.i. Rupnikovega kroga so imeli stike z ilegalo, kar je bila posledica tudi splošne majhnosti slovenskega prostora, Ljubljanske pokrajine in Ljubljane še posebej.

Če je torej v začetnih mesecih med legalnim in ilegalnim vodstvom protirevolucije vladalo nekakšno načelno soglasje in celo delna akcijska enotnost, pa se je kasneje položaj bistveno spremenil. Pri tem nas ne sme motiti še celo leto 1944 trajajoča in že opisana dejavnost raznih odborov in društev, saj se je vodstvo SLS in seveda še bolj četniško vodstvo vse bolj distanciralo od teh javnih manifestacij ter neposrednih stikov z Rupnikom, Rösenerjem in Rainerjem. Osebe, kot so bili Škulj, Škerbec ali stotnik Kregar, so v vodstvu SLS vse bolj kritizirali in jih opozarjali na potencialno škodljivost njihove nekritične podpore Rupniku. Kar se tiče samega Slovenskega domobranstva, je bilo seveda vodstvo SLS in Slovenske zaveze daleč od tega, da bi podpiralo razvoj v smeri, da bi domobranstvo postalo nekakšen samostojen in neodvisen subjekt v ideološko-političnem smislu. V danih razmerah ga je videlo kot neizogibno in navsezadnje potrebno zlo, ki kot zgolj vojaško-policijska formacija opravlja svojo osnovno in edino funkcijo – boj proti partizanstvu. Prav v ta namen, da ohrani tak značaj domobranstva, si je vodstvo SLS prek svojih pristašev prizadevalo pridobiti in obdržati nad domobranstvom popolno ali vsaj večinsko kontrolo. V nasprotju s tem pa si je legalna stran, ki jo bomo v nadaljevanju zaradi večje jasnosti enostavno poimenovali Rupnikov krog, prizadevala domobranstvu nadeti veliko večji pomen oziroma vlogo, in sicer v tem smislu, da to ne bi bila le domača policijska formacija, temveč veliko več. Tozadevne razlike v pojmovanjih so se kazale že od začetka in tudi na zunaj v intenzivnosti argumentacije za domobranstvo, predvsem pa v sestavi te argumentacije. Za Rupnikov krog je bilo značilno nepretrgano in v koncentričnih krogih se ponavljajoče poudarjanje pozitivnih in izvirnih lastnosti domobranstva, ko le-to tako ni le posledica ter funkcija nekega drugega, temeljnega dogajanja, temveč postaja samo po sebi vrednota in počelo novih vrednot ter novega razvoja. O tem več v nadaljevanju.

To že lahko imenujemo neke vrste novo ideologijo, katere nosilci in utemeljevalci so bili sodelavci informativnega (propagandnega) urada na Rupnikovi pokrajinski upravi, nadalje v povezavi z njimi propagandisti in nekateri častniki Slovenskega domobranstva ter končno tudi mediji, predvsem ljubljanski tisk,

deloma tudi ljubljanski radio. Vse to se je v obliki stalnih in (ne)vsiljivih sestavin nekega v sebi zaključenega vrednostnega sveta, sistema širilo na protikomunističnih zborovanjih, protikomunističnih predavanjih in radijskih oddajah, posebej tudi med domobranci v obliki propagandnih priročnikov in predavanj. Smernice so zaradi personalne in upravne povezave v domobranstvo prihajale iz že omenjenega informativnega urada, kasneje, po ukinitvi samostojne domobranske propagande, z nemškega propagandnega oddelka Aufbaustaba. Tako je možno videti, da je vsaj na področju »produkcije«, propagandnih izdelkov in posebej tudi na področju motivov, sloganov in metodologije, vpliv nacistične ideologije zelo pomemben. Gre za specifično, za nacizem značilno razlago zakonitosti evropske novejšje zgodovine, posebej pri iskanju odločilnih zgodovinskih silnic, ki dajejo pečat evropskemu razvoju, pri čemer ni bila na zadnjem mestu vloga Judov. Iz zgodovine se pri tem neposredno prehaja v sodobnost in prihodnost, s poudarkom na odločilnem boju med pravim evropskim duhom pod vodstvom Nemčije ter materialističnim tujim, neevropskim sovražnikom. Sama vsebina te propagande je sicer črpala iz slovenskega položaja, argumentacija izhaja iz slovenske preteklosti, sedanosti in predvsem predvidene prihodnosti, toda mehanizmi in metode, osnovne logične predpostavke in tudi temeljni ilustrativni motivi so vzeti iz nacistične ideologije, predstavljena pa je ta vsebina na način, ki kaže vpliv nemške propagandne mašinerije. Seveda se takoj postavlja vprašanje, ali so slovenski izvajalci sprejeli to motiviko in argumentacijo od nemške strani spontano, ali so se z njo tudi intimno identificirali in koliko je šlo le za oportunizem, za dejanje v funkciji višjih ciljev, ko je bilo potrebno predvsem ohraniti in razvijati domobranstvo in se je v ta namen storilo vse, kar se je z nemške strani zahtevalo ali tudi samo pričakovalo.⁸¹⁰ Na omenjeno vprašanje, kot vedno, ni mogoče dokončno odgovoriti, zato naj pri tem omenimo predvsem neizogiben vtis, da npr. slovenski ljotičevci v svojih ideoloških naprežanjih niso izkazovali zgolj ustrežljivosti na nacistične zahteve, temveč so šli še dalje ter razvili tudi svojo, avtohtono samoslovensko ideologijo. Že zdaj naj poudarimo, da so za osnovo in izhodišče te ideologije vzeli prav Slovensko domobranstvo oziroma sploh domobranstvo. V tej povezavi se sprašujejo ter napovedujejo možni razvoj slovenstva v prihodnosti, pri čemer njihovo stališče najbolje ponazarja sicer nacistična sintagma, ki jo poznamo zgolj skozi slovenski filter, namreč, da mora slovenski narod pokazati voljo do življenja ter obstanka v boju proti komunizmu in nato bo pač v skladu s svojim prispevkom v tem vseevropskem gigantskem boju proti boljševizmu tudi deležen ustreznega mesta med narodi nove Evrope!

Ljotičevska in podobna propagandna akcija je osnovne protikomunistične in protipartizanske argumente, ki jih je protirevolucionarna stran uporabljala že od jeseni 1941, še nadalje razvijala, predvsem pa jih je sistematično dodelala,

⁸¹⁰ V tej povezavi so se stalno omenjali tudi strahovi in govornice o pošiljanju domobrancev na vzhodno ali druge fronte oziroma v Nemčijo. Glej n.pr. ARS II, AP, fasc. 32/I, Poročilo dne 2. 12. 1943; fasc. 111b/II, Vesti, 21. 7. 1944; PA, fasc. 460/III, Izvleček iz političnih poročil Obveščevalnega oddelka ONZ za 1.–7. 8. 1944 itd.

potencirala in povzdignila na raven nekakšne totalne, vseobsegajoče ideologije. S pomočjo Rupnikove oblastne strukture ter ob podpori nemških oblasti se je skušala vsiliti v prav vse pore javnega življenja na ozemlju, ki je bilo izven partizanskega nadzora, skušala pa je seveda v obliki letakov ali drugače prodreti tudi na to območje. Še posebej na udaru je bilo Slovensko domobranstvo, na katero je neposredno pritiskala z akcijami znotraj domobranstva oziroma za domobranstvo, poleg tega pa je bil posebej viden splošni ideološko-politični napor, ki je govoril v imenu domobranstva, oziroma mu je vsiljeval že vnaprej zamišljeno in tako rekoč samoumevno ideologijo. Domobranstvo naj bi po tem mišljenju bilo poudarjeno »politična vojska«, čeprav je bila uradno po drugi strani politika v domobranstvu nezaželeno. Kljub silovitemu zadevnemu naprežanju pa se je ta propaganda povprečnega domobranca dotaknila le v manjši meri in je večina pripadnikov Slovenskega domobranstva slej ko prej ostajala v domeni »politike« SLS.

Precejšna razlika je bila tudi v načinu prikazovanja pomena komunistične nevarnosti. Če je recimo za vodstvo SLS šlo pri vsej stvari predvsem za konkretno ogrožanje življenj in družbenega reda, in to na konkretnem slovenskem ozemlju, pri čemer mu je za teoretsko podlago dovolj dobro služilo učenje katoliške Cerkve, ter recimo, krščansko-demokratska politična doktrina, pa je Rupnikov krog prikazoval komunistično nevarnost kot globalno, svetovnozagodovinsko zaroto židovsko-kapitalističnih sil, ki grozi z uničenjem dotedanje civilizacije nasploh. Šlo je tako rekoč za milenarijski pristop. Z vidika slovenskih razmer je za vodstvo slovenske protirevolucije pri oblikovanju vaških straž in kasneje domobranstva šlo pač za samoobrambo pred revolucionarnim nasiljem ter v perspektivi za ohranitev demokratičnega družbenega reda, čeprav je seveda jasno, da je bila tudi predvojna demokracija zelo relativna. Po ljotičevskem naziranju pa je slovenski kmet zaradi svoje zakoreninjenosti v zemlji ter svoje pristne miselnosti začutil, da je v življenjski nevarnosti vse, kar je skozi stoletja gradil, in se je odločil prijeti za orožje... Po kapitulaciji Italije pa se je komunizem dokončno znebil tudi poslednje krinke in je celotni slovenski narod sprevidel in razumel usodnost teh okoliščin, po proglasu generala Rupnika pa so se »nacionalno in protikomunistično čuteči Slovenci« združili v mogočno falango borcev proti komunizmu. To falango predstavlja predvsem Slovensko domobranstvo, ki ga je ustvaril slovenski narod za ohranitev svojih lastnih vrednot in za zaščito svojih interesov. Ta oborožena sila brani vrednote, lastnino in življenja posameznika in družbe, zato posameznik v domobranstvu ne koristi le narodu, temveč hkrati tudi sebi. Slovensko domobranstvo ni bilo le potreba posameznikov ali skupin, temveč zahteva vsega slovenskega naroda. Slovensko domobranstvo je, skratka, »narodna oborožena sila, organizirana za prostovoljno borbo proti največjemu sovražniku vseh narodov, komunizmu«. ⁸¹¹

⁸¹¹ Domobranski koledarček 1945, str. 77–78; Vuk Rupnik, Službeni predpisi za vodstvo in vzgojo Slovenskega domobranstva. Ljubljana 1945, str. 5–7; ARS II, AP, fasc. 19/III, Okrožnice propagandnega odseka za proslavo obletnice ustanovitve Slovenskega domobranstva, 19. 9. 1944.

Sliko usodnega sovražnika je omenjena propaganda izdelala do nešteti in morbidnih podrobnosti, pri tem zahajala v nujna pretiravanja, tako da je bil njen učinek ob popolni odsotnosti za položaj protirevolucionarnega tabora nujnega taktiziranja po našem mnenju slej ko prej kontraproduktiven. Taka propaganda, ideologija, ki je komunizem predstavila kot totalni pojav in totalno grožnjo, je temu nasproti morala postaviti tudi totalni odgovor, totalno in vseobsegajočo alternativo. In to ne le alternativo komunizmu samemu, temveč celotni družbi, celotnemu redu, znotraj katerega je prišlo do pojava in razvoja komunizma. Zato so sledile uničujoče kritike gnilega meščanskega reda in njegove demokracije, ki je narod razdvajala, predvsem pa uničevala njegovo odporno silo ter ustvarjala ugodne razmere za razvoj komunizma. Kritika je slonela na nekaterih realnih dejstvih, v nekaterih segmentih pa se je, paradoksalno ali ne, ujemala prav s komunistično kritiko meščanske družbe. In po izčrpni analizi svetovne komunistične zarote ter njenih konkretnih slovenskih manifestacij, pred vojno in predvsem med njo, sledi logični končni sklep: ker je komunizem tako nečloveški, tako barbarski, se dviga proti njemu vsakdo, ki ima še kaj čuta za pravičnost in kulturo. »Slovenci smo bili zelo ponosni na svojo kulturo. Pokažimo še sedaj ta ponos in uničimo barbarski komunizem.«⁸¹² Bistveni sklep je torej, da je potrebno uničiti komunizem, ki pri nas nastopa v obliki KP/OF, ali kot se je izrazil eden od domobranskih časnikarjev: edini potreben program naših dni je osvoboditev od komunizma!⁸¹³ Toda za učinkovit nastop proti komunizmu, za njegovo zaustavitev, je potrebno uničiti tudi njegove korenine, skratka odpraviti tudi vzroke in pogoje za njegov nastanek in uspevanje. Odgovor na to, kako naj bi to storili in dosegli končni cilj, je hkrati vprašanje nalog in predvsem osnovnega programa Slovenskega domobranstva!

Omenjene naloge in program so ideologi Rupnikovega kroga logično izvedli, kot že rečeno, iz vsestranske analize dejavnosti svetovnega in slovenskega komunizma ter iz globokega prepričanja, da je edini možni odgovor na to neizprosni boj komunizmu do njegovega uničenja. Komunizem je treba pobijati v vseh njegovih pojavnih oblikah, predvsem pa seveda partizanstvo. Če se tu govori o domobranstvu kot o oboroženi formaciji, se poudarja seveda boj z orožjem, fizično uničevanje oziroma onemogočanje komunizma. Ob tem ideologi dodajajo, da to ne pomeni, da je treba vse zadevne nasprotnike pobiti, temveč gre za prvenstveno dolžnost, da očistijo domovino komunizma. Gre za zaježitev »komunistične povodnji«, za uničenje narodnega škodljivca. Program protikomunistične akcije oziroma domobranstva vsebuje diametralno nasprotno vrednote, kot pa jih vidijo pri komunizmu. Vse, kar hoče komunizem uničiti, uničuje ali bo predvidoma uničil, hočejo ideologi v imenu Slovenskega domobranstva ohraniti, ubraniti ali razviti dalje. Gre za obrambo ljubljene domače zemlje, slovenskih domov, za narodna izročila, za obvarovanje življenj in življenja pred uničenjem, kar je dolžnost in sveta naloga vseh Slovencev! Deželi je treba

⁸¹² ARS II, AP, fasc. 290/V-VI, Protikomunistična šola, Komunizem in partizanstvo.

⁸¹³ Tolminski glas, 25. 11. 1944.

vrniti mir, narodu vrniti domačnost svetega večera... Organiziran boj Slovenskega domobranstva je hkrati pomoč trpečim bratom in sestram, ki še ječijo pod komunističnim jarmom itd. Pri tem je jasno, da gre za biti ali nebiti slovenskega naroda, okoliščine pa kažejo, da za to akcijo bije že dvanajsta ura. Ob tej uri so Slovenci oziroma njihov zdravi del, zgrabili za prvo razpoložljivo puško, da bi si obvarovali življenja. Ta zavest o veliki nevarnosti je združila vse pozitivne narodove sile v boj proti komunizmu. Domobranstvo je tako rekoč »poslednja izmena na straži življenja našega naroda, zaradi tega je potrebno, da vzdrži do zore«. Domobranci so postali, ker ljubijo svoj narod in ga nočejo izdajati in prodajati, ker hočejo ostati pošteni in zavedni Slovenci, ker nočejo, da bi njihovi otroci postali sužnji židovskih pijavk in ker hočejo ostati na svoji zemlji sami svoji gospodje. Hočejo biti ljudje in ne hlapci, nočejo živeti v kolosu komunističnega novega reda...⁸¹⁴

Posebej je pri tem izpostavljena vrednota-sintagma »obramba slovenskih domov«, ki jih je treba obvarovati pred uničenjem, že uničene pa je treba obnoviti. Boj domobrancev je zato globoko moralen, je samoobramba in izraz volje po ohranitvi ter hkrati izraz hotenja po napredku. Ta odpor ima splošno narodni značaj in je daleč od strankarstva, vanj stopajo vsi, ki zares čutijo slovensko. Ob tem se poudarja, da ne gre za nikakršno maščevanje, vendar je npr. Jutro pred koncem vojne le zapisalo, da pomeni domobranska akcija upor naroda, ki je iz svoje srede rodil borce in maščevalce. Slovensko domobranstvo je postalo klicar slovenskega vstajenja in maščevalec vseh grozot, ki so jih povzročili sovražniki našega naroda. V osnovi tega boja je torej pravično načelo samoobrambe in pravičnega boja proti zločinstvu. Veliko mobilizacijsko vlogo je pri tem imelo tudi omenjanje in sklicevanje na pretekle žrtve. Pogosto so navajali prve žrtve iz leta 1942, predvsem pa kraje nesrečnega imena, kot so Turjak, Grčarice, Mozelj, Kočevje, Jelendol, Krimskaja jama ipd. ob zatrjevanju, da se to ne bo več ponovilo in da je treba ustaviti prelivanje krvi. Omenjene žrtve vzbujajo občutek dolžnosti, žrtve namreč ne smejo biti zaman. Prostovoljna služba v domobranstvu je zato znak narodne zavednosti in človeške prizadetosti. Gre za velike moralne vrednote in za plemenite smotre, za katerimi stoji volja »po ohranitvi in napredku, ki je globoko zasidrana v vseh zdravih in nepokvarjenih narodih«.⁸¹⁵ Ker gre torej tudi za zadevo zvestobe in zavesti dolžnosti do naroda, od tod ni bilo daleč do ideje o domobrancih – slovenskih vitezi. Vitezi pomagajo v nesreči po svojih močeh in ne obupavajo!⁸¹⁶

⁸¹⁴ Domobranski koledarček 1945, str. 83–84; Zakaj sem domobranec. Slovenski narod, 19. 2. 1945; Ob dvanajsti uri. Slovenski dom, 2. 10. 1943; ARS II, AP, fasc. 290/V-VI, različni propagandni sestavki; Mirko Šušteršič, Skrivnost komunizma. Slovensko domobranstvo, št. 15, brez datuma; Glej tudi France Vurnik, Razdvojenost po slovensko. Sodobnost 1998, št. 8-9, str. 770–772.

⁸¹⁵ Domobranstvo klicar našega vstajenja. Jutro, 1. 4. 1945; Domobranstvo kot nosilec ljudske volje. Jutro, 19. 1. 1944; Vuk Rupnik, Službeni predpisi za vodstvo in vzgojo Slovenskega domobranstva. Ljubljana 1945; Mikuž, Pregled III, str. 272.

⁸¹⁶ ARS II, AP, fasc. 290/V, Domobranec – slovenski vitez.

V takih in drugačnih utemeljevanjih domobranstva in ideologiji, ki se mu je pripisovala, je v ospredju kot osrednji pojem vedno stal slovenski narod kot razširjeni pojem doma in slovenskih ljudi ter narodnih vrednot. Te vrednote so predvsem družina, Bog in zemlja, ki so sicer predvsem vrednote kmečkega stanu, vendar se domobranstvo vseeno, pač zaradi svojih temeljnih ciljev, označuje kot splošno slovenska narodna akcija. Kot že poudarjeno, to ni strankarska zadeva, v tej »ustanovi« so se združili vsi dosedanji »protikomunistični pokreti, vse dosedanje protikomunistične skupine«. To je bil za nosilce domobranske ideologije vseeno zelo optimističen sklep. Kljub temu se ob tem v nekaterih posebej udarnih člankih pojavlja tudi misel o t.i. nezrelosti naroda, ki je omogočila komunistično nesrečo. Kot smo omenili že pri generalu Rupniku, se o slovenskem kmetu, ki je edini pokazal pravo narodno zavest, govori skoraj v presežnikih, vse drugače pa seveda o meščanstvu, ki je očitno v veliki krizi, saj ga je liberalizem razorožil ter privedel v židovsko-boljševiške kremplje. Velik del krivde naj bi pri tem odpadel na inteligenco ter prejšnje politično vodstvo. Inteligenca je dekadenca se v tem primeru glasi kratka definicija antiintelektualizma.⁸¹⁷

Slednja ugotovitev je bila po svoje logična, saj je sledila poudarjanju zdravega instinkta in globoke narodne zavesti kmetstva, poudarjanju tradicije, prvinskosti, narojenih in celo iracionalnih vrednot. Zato domobranstvo ni izraz neke dekadentne razumske teorije ali načrta, temveč je tako rekoč instinktivno dejanje, za katerim stoje stoletne vrednote. Zraslo je iz potreb naroda samega, zato tudi mora zmagati. Slovenskemu narodu je pokazalo pot, kdo je osvoboditelj naroda: domobranstvo je zanesljivo jamstvo, da bodo kmalu strli komunizem, ki je že prek svojega vrhunca in je že nastopil pot propada. Domobranski program je hkrati slovenski narodni program, saj je to program življenja. Boj proti komunizmu je torej boj za slovenstvo. Je boj za ohranitev temeljnih in bistvenih sestavin, ki tvorijo pojem naroda, zato lahko tu govorimo o resničnem domobranskem nacionalizmu, saj je potemtakem v tem času edina možna in koristna oblika pravega nacionalnega udejstvovanja samo v t.i. domobranski skupnosti. Sledi ost proti kakršnikoli ilegali in strankarstvu, saj kdor hoče delati »nacionalno« mimo domobranstva, pravemu delu in boju škoduje. Da se domobranstvo nacionalno izpostavlja, dokazuje tudi njegovo izpolnjevanje kulturnega poslanstva, saj je razvilo bogato kulturno življenje. Domobranci so tudi branilci kulture in zato logično zahtevajo, da iz slovenske javnosti enkrat za vselej izgine vse, kar spominja na »kulturni boljševizem«.

Iz poznavanja ter analize vzrokov za protikomunistični upor izhaja domobranska odločitev za pozitivni narodni program, ki je torej tudi program za bodočnost. Komunistični ideologiji nasproti so domobranci postavili svojo ideologijo, katere temelji so tri osnovne prvine našega življenja, namreč »Bog – narod – domovina«. V tem je obsežen ves narodni program, iz česar pa tudi izhaja, da tu ne gre več le za oborožen boj proti komunizmu, temveč tudi za

⁸¹⁷ Ob dvanajsti uri. Slovenski dom, 2.10.1943; Stanko Kociper, Domobrančev božič. Slovenski dom, 31. 12. 1943.

moralni prerod naroda na osnovi pristnega narodovega mišljenja, iz katerega naj zopet vzklijejo stoletne vrednote. Iz močvirja preteklosti je treba izkopati samo najčistejše slovenstvo, mu uveljaviti tradicijo (katere temelji se pravkar gradijo v boju), potem pa »znotraj pravično potegnjenih slovenskih etnografskih mej izoblikovati oni politični in družabni red, zaradi katerega bo vsakdo rad Slovenec in nas bo zato kot Slovence morala upoštevati okolica in Evropa.« S tem torej domobranstvo utemeljuje svoje poslanstvo. Med domobranci kot postopoma tudi med vsemi Slovenci se oblikuje novo slovenstvo in na tej podlagi se bo združil ves res slovensko čuteči narod v enotno voljo, zaradi česar si bodo priborili pravo svobodo in iz nje izhajajočo lepšo bodočnost slovenskega naroda. Tako mora domobranstvo postati orodje naše usode in ustvaritelj nove domovine. Če bo to svojo dolžnost izpolnilo, bo iz njega postalo in v bodočnosti tudi ostalo duhovno, politično in socialno gibanje, ki bo dalo slovenskemu narodu nov lik in nov dom!⁸¹⁸

Iz vsega zgoraj navedenega je razvidno, da so dejavniki t.i. legalnega dela protirevolucije načrtovali, da iz Slovenskega domobranstva naredijo nekaj bolj daljnosežnega in usodnega, nekaj več kot samo prvotno policijsko-vojaško formacijo, namenjeno zgolj oboroženemu boju proti partizanstvu. V njihovem razglabljanju o domobranstvu se vse bolj v ospredje prebija vprašanje, kaj pa potem, ko bo komunizem premagan, kakšna naj bi bila potem slovenska družba, kakšna njena ureditev in kakšno naj bi bilo slovensko politično življenje. To je zadevalo tudi vprašanje položaja in statusa Slovenije v bodoči »novi Evropi«, ki bi ji ton dajala zmagovita Nemčija. Iz različnih virov je mogoče sklepati, da Rupnikov krog pri tem računa na neke vrste slovensko politično individualnost ali avtonomijo, pri čemer se besede država v tem krogu sicer nihče ne upa javno izreči. Glede meja Slovenije smo že omenili sintagmo o pravično potegnjenih etnografskih mejah, kakor smo tudi glede splošnega položaja, statusa Slovenije omenili, da bo pač odvisen od deleža, ki ga bodo Slovenci prispevali v aktualnem boju s komunizmom. Pri tem se je v svojih stikih z nemškimi oblastniki večkrat izpostavil tudi sam Rupnik, pri čemer pa je tudi on vse bolj računal na obnovev Jugoslavije.⁸¹⁹ Kakorkoli že, za to novo Slovenijo pa je vprašanje političnega, idejnega in celo kulturnega nosilca družbe že razrešeno, to je lahko samo Slovensko domobranstvo. Le-to ima potemtakem posebno poslanstvo, saj je glede na to, da je nosilec odločilnega boja proti boljševizmu sedaj, logično in zaželeno, da prevzame odgovornost za usodo slovenskega naroda tudi v bodočnosti. S tem postaja Slovensko domobranstvo v očeh »njegovih« ideologov osrednji in odločilni subjekt novejšje slovenske zgodovine. Tako smo bili priče vsestranskemu povečevanju in povzdigovanju pomena te formacije, ki je sicer nastalo kot domača redarstvena policija, kot izboljšano nadaljevanje vaških straž. Ker se domobranstvo s tem po mnenju ideologov vključuje v ta boj in tudi odloča v

⁸¹⁸ Mirko Šušteršič, Kdo je kulturni. Slovensko domobranstvo, št. 13, brez datuma; Domobranski koledarček 1945, str. 77–81.

⁸¹⁹ Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 14. 10. 1944, 9. 1. 1945, 12. 1. 1945.

njem za usodo naroda s tako rekoč apokaliptičnimi razsežnostmi, je nekako logično, da bo po predvidevanjih zmagovita stran, to je domobranstvo, imela nesporno in za dolgo dobo zagotovljeno vodilno vlogo v prihodnosti slovenskega naroda.

V javnosti, ki jo je s pomočjo nemške propagandne službe obvladoval omenjeni Rupnikov krog, je opisana podoba domobranstva res prevladovala, celo v zelo napadalni obliki, toda v ozračju, kjer na uradno upiranje seveda ni bilo mogoče misliti, je bilo to razumljivo. Prav znotraj samega domobranstva, v imenu katerega in za katero je omenjena propaganda govorila, je bil položaj drugačen. Prelom, ki ga je naznanjala ta ideologija, naj bi bil tudi izrazito generacijsko pogojen, saj naj bi bila njegov nosilec predvsem mladina, ki je zaradi višjih narodnih interesov odvrгла strankarske ozire ter ustvarila »ono vsenarodno skupnost, ki nam je dala današnje Slovensko domobranstvo in katera nas edina lahko reši smrti... Prav v Slovenskem domobranstvu in okoli Slovenskega domobranstva je danes zbrana ona poštena večina naroda, ki bo v naši bodoči gradnji kaj pomenila. Vse drugo ne šteje nič!« Edini aktualni ideali so Bog – narod – domovina, ki so jih domobranci zapisali na svoj prapor. V drugem razdobju – misli se na drugo polovico leta 1944 – ni več v ospredju le skrb za oborožen boj, temveč tudi ustvarjanje nestrankarskega domobranskega zaledja. Omenjena mladina je združena v boju za domovino v domobranskem gibanju, ki ni le domobranstvo po orožju, temveč tudi po duhu in ideji, kajti potrebna je vsestranska obnova, ni dovolj, da se zatre komunistična revolucija, potrebna je še »protirevolucija duha«. ⁸²⁰ Kajti nič starega ne more streti komunistične revolucije, ker je nič starega tudi ni moglo preprečiti, ko je bila še v povojih. Stare »strukture« tega niso sposobne, zato je bilo potrebno izvesti novo vsenarodno, nepolitično (sic!), nestrankarsko organizacijo, katere edini cilj je, da z lučjo resnice stre revolucijo v celoti, da torej proti tej revoluciji izvede protirevolucijo. Ta bo prinesla popolno osvoboditev naroda in bo hkrati vzpodbudila silen vzpon naroda in njegovo novo rast. To ne bo vrnitev na položaje iz leta 1941, temveč bo pomenilo velikanski napredek, bo kakor popolno končno ozdravljenje! ⁸²¹

Seveda je bilo težko spraviti v sklad gornje, z ideologijo in politiko nabite izraze, s hkratno trditvijo, da je Slovensko domobranstvo oziroma z njim povezano ali celo identično gibanje nepolitično. Šlo je bolj za hotenje, da se na vsak način ustvari vtis o bistveno drugačni politiki, ki naj bi bila v resnici v funkciji narodovih interesov, za razliko od stare strankarske prakse in kulture, ki so jo nosilci nove »politike« obtoževali kot krivca za narodovo nesrečo leta 1941 kot tudi 1943. Rešitelj v tej zagati sta seveda Slovensko domobranstvo in njegovo gibanje, ki

⁸²⁰ Stanko Kociper, Mi smo borci, mi bomo sodniki in vodniki! Slovenski dom, 14. 10. 1944 (objavljeni radijski govor 8. 10. 1944); Ljenko Urbančič, Mladina na pohodu. Slovensko domobranstvo, št. 8, 16. 11. 1944; Mirko Šušteršič, Obnova duha – pogoj zmage. Slovensko domobranstvo, št. 17, brez datuma; Mikuž, Pregled IV, str. 284–285; Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 2. 10. 1944.

⁸²¹ Domobranstvo – naša protirevolucija in naša rešitev. Slovenski dom, 8. 1. 1944.

sta hkrati tudi poroštvo za dolgoročnejše rešitve, da se take nesreče ne bi več ponavljale. Domobranci naj bi se s tem bojevali tudi za drugačen družbeni red, ki bi med drugim slonel predvsem na poštenosti, morali in Bogu. Zato je tudi po tej definiciji domobranec »vojak s politično zavestjo«. Hkrati je pripadnik domobranstva – socialnega gibanja, ki bo postavilo narodu nov lik in nov dom. S tem bo to gibanje prenovilo Slovence, to pomeni novega človeka in novega Slovenca. V njegovi novi domovini bo družbeni red slonel na idealističnem, organskem in ne materialističnem pojmovanju življenja.⁸²²

Jasno je, da je v okoliščinah druge svetovne vojne, okupacije in v Sloveniji še omejene državljanske vojne tako ali drugače pojmovana idejnost veliko štela. Vodstvo SLS oziroma Slovenske zaveze je, kot že omenjeno, utemeljevalo obstoj in delovanje domobranstva s samoobrambnimi razlogi, pri tem pa zanikalo potrebo po kakšni dodatni politiki oziroma ideologiji posebej za domobranstvo. Pri tem je želelo ohraniti svojo kontrolo v smislu pripadnosti vodstva domobranstva kot tudi večine domobrancev k svoji politični opciji. Po drugi strani se je dodatni politizaciji domobranstva protivila tudi nemška policijska oblast, ki je hotela predvsem poslušno in učinkovito oboroženo silo in je politiko v smislu »klerikalizma« v domobranstvu preganjala. V tem smislu je moral Organizacijski štab prepovedati delovanje strankarskih organizacij oziroma skupin znotraj domobranstva in hkrati prepovedati domobrancem članstvo v teh strankah.⁸²³ To je bilo po svoje sicer nelogično, saj stranke uradno tedaj sploh niso obstajale. Po drugi strani štab oziroma njegov poveljnik podpolk. Krener pri tem nista mogla ostati dosledna, če drugače ne, že zaradi stalnega zadevnega pritiska propagande Rupnikove uprave in nemške propagandne službe. Pri tem seveda ne gre izključiti dejstva, da je tudi domobranski štab že po logiki delovanja oborožene formacije čutil potrebo po nekih poudarjenih vrednotah in idejah kot potrebnega veznega tkiva takega kolektiva. Tako je Krener že novembra 1943 v eni od svojih naredb govoril svojim vojakom o Slovenskem domobranstvu kot o narodni vojski, ki je sestavljena iz najboljših in najzvestejših sinov slovenske zemlje, o vojski z veličastnimi nalogami in obsežnimi nalogami. Gre za spodbujevalne besede, ki naj bi dvigovale zavest in moralo vsakega posameznega domobranca: »Mi smo jedro slovenske vojske, ki bo strla gada in s krepko roko čuvala red in mir v deželi...naš čas je prišel!« Čez deset mesecev je v okrožnici poveljnikom enot označil Slovensko domobranstvo kot boj za ljubljeno zemljo, za izročila svojega naroda in za pravičen bodoči družbeni red; »naši nameni so čisti, če bi boj opustili, bi to pomenilo izdajstvo mrtvih junakov s Turjaka, Grčaric...« Ob obletnici proglasa Slovenske domobranske legije je poudaril, da je domobranski boj v hipu združil vse nacionalno in protikomunistično čuteče Slovence v »mogočno falango« borcev proti zločinstvu in za bodočnost slovenskega naroda. To je bil mejnik v

⁸²² ARS II, AP, fasc. 290/V, Smisel trpljenja in smrti; Mikuž, Pregled IV, str. 322; Domobranski koledarček 1945; O tej temi glej tudi različna besedila Izidorja Cergola.

⁸²³ ARS II, AP, fasc. 111b/II, Vesti, 7. 8. 1944; fasc. 288/III, pravila službe II; Mitja Čepe, Domobranske propagandne akcije. Ljubljana v ilegali IV, Ljubljana 1970, str. 294–296.

zgodovini slovenskega naroda, grozote komunizma pa vežejo srce in duha slovenskih domobrancev v trdno – granitno enoto, ki je tudi najhujša komunistična propaganda ne more več razgnati. Ta enota je neomajna tudi v svoji veri v Boga, ki bo poštenemu slovenskemu narodu naklonil v novi Evropi, ki po vojni mora priti, pravično mesto in zmago. Podobne misli so se pojavljale tudi v »Službenih predpisih za vodstvo in vzgojo Slovenskega domobranstva in policijskega zbora«, ki jih je sestavil in januarja 1945 izdal Vuk Rupnik, podobne tudi v »Domobranskem koledarčku« za leto 1945.⁸²⁴

Očiten je bil vpliv Rupnikovega kroga, posebej izrazoslovja, ki se je izoblikoval v okviru informativnega urada. Zadevne poudarke je dobro odražal npr. tudi seznam predavanj za slovenske domobrance za 1943 in 1944. Načrt predavanj se, kolikor nam je znano, ni v celoti uresničil, saj so organizatorji, to sta bila propagandna oddelka na pokrajinski upravi oziroma v domobranskem štabu, imela težave s predavatelji, med katerimi naj bi bili tudi nekateri znani univerzitetni profesorji. Naslovi načrtovanih predavanj so zelo zgovorni, npr. Slovenski domobranec je v službi domovine, Čemu v sedanjem času domobranstvo, Slovenski domobranec je križar 20. stoletja, Slovenski domobranec se bori za bodočnost svojega naroda, Domobranec in slovenska domovina, Hočemo nov red – a ne boljševiškega ipd. Razumljivo je, da je ta načrt predavanj moral odobriti tudi nemški svetovalec pri pokrajinski upravi. Pri tem je nemška veja protikomunistične propagande v Ljubljani očitno ljotičevski krog kar dobro zalagala s svojimi idejami in motivi, tudi kar zadeva položaj slovenskega naroda. Tudi ona je v svojih besedilih neposredno povezovala domobranski boj s prihodnjim položajem Slovencev in Slovenije, pri čemer gre omeniti, da je sedaj nemška propaganda neženirano uporabljala izraze Slovenija, slovenski narod... Značilen je bil stavek Ustuf. Franza Wolfsa: »V Slovenskem Domobranstvu, ki predstavlja danes cvet slovenskega naroda, pa se že kaže oni duh, ki bo Slovence v okviru ostalih evropskih narodov nekoč postavil na ono mesto, katero bo pomenilo svobodo slovenskega naroda in Evrope.« Omeniti gre tudi opažanja sodelavca tržaškega oddelka Standarte »Kurt Eggers«, ko je ugotavljal razlike med primorskim in ljubljanskim domobranstvom ter pri tem slednjemu pripisal velik nacionalizem, saj da se bojuje za svobodno Slovenijo.⁸²⁵

Na slovenski strani so zgoraj opisane ideje in načrte v zvezi s Slovenskim domobranstvom ustvarjali in širili predvsem sodelavci omenjenih propagandnih forumov, in sicer kot pisci, govorniki, predavatelji, organizatorji. Med njimi gre na prvem mestu omeniti vodjo slovenskega Zbora Izidorja Cergola ter dr. Stanka

⁸²⁴ ARS II, AP, fasc. 16/I, Krenerjeva naredba št. 10, 13. 11. 1943; fasc. 285/III, Krenerjeva okrožnica 14. 9. 1944; fasc. 19/III, Krenerjeva okrožnica 19. 9. 1944; Vuk Rupnik, Službeni predpisi za vodstvo in vzgojo Slovenskega domobranstva. Ljubljana 1945.

⁸²⁵ ARS II, AP, fasc. 116/II, Načrt za predavanja slovenskih domobrancev v letu 1943–44; Načrt predavanj za slovenske domobrance za tri mesece leta 1944; ARS II, nemški fondi, fasc. 201/IV, Kommando Adria, poročilo skupine Trst 12. 11. 1944; Franz Wolfs, Kaj prav za prav hočemo? Slovensko domobranstvo, št. 1, 3. 8. 1944.

Kocipra, vodjo domobranskega propagandnega odseka ter kasneje Rupnikovega tajnika. Slednji je bil ob samem generalu najbolj zaželen in uspešen govornik na protikomunističnih zborovanjih. On je »iznašel« domobransko geslo »Bog – narod – domovina« in njegova je bila tudi pobuda, da se ob Slovenskem domobranstvu organizira močno politično gibanje.⁸²⁶ Druga zadevno izpostavljena imena so bili še Mirko Šušteršič, Ivo Vadnjal, Stojan Savinc, Boris Bavdek, Janko Jazbec. Med mediji se je v tem smislu posebej prizadeval Slovenski dom z urednikom Mirkom Javornikom, med drugimi časniki pa še Ljenko Urbančič, Nikolaj Jeločnik, Stanko Sedlak, tudi dr. France Blatnik v Novem mestu s svojim listom *Za blagor očetnjave*. Uvodniki v reviji *Slovensko domobranstvo*, v Slovenskem domu, Slovincu in Jutru, ki so bili tedaj izrazito programske in ideološke narave, so v glavnem nepodpisani ter naj bi tako izražali mnenje lista kot takega. Vsi ti in še drugi so ustvarjali javno mnenje »v Rupnikovem smislu« in na prvi pogled so to javno mnenje tudi povsem obvladovali, vendar resni pričevalci sodijo, da je ves ta propagandni pritisk vplival na same domobrance le v zelo majhni meri, kvečjemu na del mlajših domobrancev, ki pred vojno niso šli skozi »šole« razvejenih prosvetnih, verskih in športnih organizacij SLS oziroma Cerkve. Bivši sokoli naj bi bili celo nekoliko bolj dovzetni za vse to. Osnovno domobransko »idejno enotnost« so kljub vsemu predstavljali pripadniki nekdanjih vaških straž kot jedro Slovenskega domobranstva. Ti pa so po veliki večini pripadali SLS oziroma Slovenski legiji. Rupnikovemu krogu je tako pripadal manjši del mlajših domobranskih častnikov, ki so to postali znotraj domobranstva in so pripadali raznim obrobnim in ekstremnim političnim strujam, tudi Stražarjem.⁸²⁷ Vsi omenjeni posamezniki in še drugi iz teh krogov kot tudi nekaj starejših politikov so sestavljali sicer neformalni manjšinski krog Rupnikovih izrecnih podpornikov, med katerimi gre iskati tudi stebre sicer nikdar ustanovljene t.i. Rupnikove stranke in po drugi strani člane Rupnikovega alternativnega »Narodnega odbora«, s katerim je general proti koncu vojne žugal ilegalnemu političnemu vodstvu.

Zdi se, da gre v tem krogu iskati tudi avtorje letaka »Slovenski Domobranci«, ki ga je v drugi polovici septembra 1944 izdal neki »Slovenski narodni odbor«. Letak je bil v bistvu ogorčen odmev na znane londonske govore dr. Alojzija Kuharja. Slovenske domobrance poziva, naj nadaljujejo svoj boj, kajti s komunizmom ni premirja. Boj proti bratomorilstvu namreč ni politika in ni sodelovanje z okupatorjem, »temveč je sveta in pravična borba za obstoj in svobodo slovenskega naroda«. Orožja domobrancem ni potisnil v roke Hitler, temveč komunisti. Domobrance ljudstvo podpira, za kar kot dokaz letak navaja podpisovanje božične spomenice ter veliko udeležbo na protikomunističnih zborovanjih.⁸²⁸

Domobranstvo naj bi se borilo tudi za krščansko vero, v nasprotju s komu-

⁸²⁶ Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 2. 10. 1944; Stanko Kociper, *Kar sem živel*. Ljubljana 1996, str. 142–157.

⁸²⁷ Pisna izjava Janeza Gruma 1. 6. 1993.

⁸²⁸ ARS II, AP, fasc. 124/II, Slovenski Domobranci; ARS III, Šmajd, poročilo o stanju domobranstva in protikomunistične borbe v ljubljanski pokrajini, 16. 2. 1944; Mikuž, Pregled IV, str. 278.

nizmom, ki je pač brezverski in kani uničiti tudi vse verske vrednote ter tudi Cerkev kot ustanovo. Reči je treba, da se omenjena propaganda sicer redno posveča tudi krščanstvu oziroma veri, vendar ju posebej ne poudarja oziroma ne ločuje od kompleksa vseh drugih narodnih in tradicionalnih vrednot. Vsi, ki so »skrbeli« za program Slovenskega domobranstva, so neka-ko samoumevno dodajali to, da se bojuje tudi za neomajno vero v Boga, da je eden od stebrov domobranstva tudi verska misel in da globlje osnove za domobranstvo

in njegov boj daje prav krščanstvo. Kar se tiče institucionalnega okvira, je vrh katoliške Cerkve v Ljubljanski pokrajini domobranstvo slej ko prej podpiral in mu priznaval legitimost, v določeni meri tudi legalnost. Med drugim si je prizadeval, da bi domobranstvo dobilo redno nastavljene kurate. Po njegovem je domobranstvo rodila nujna potreba, pobuda zanj pa je prišla od spodaj, od ljudstva. Na okupatorja se je naslonilo v silobranu, ne dela za zmago okupatorja, temveč se ga samo poslužuje itd. Škof dr. Gregorij Rožman je večkrat posredno in tudi neposredno podprl domobranstvo, čeprav je glede na razklanost slovenskega naroda pri tem zmeraj pozival tudi k enotnosti in spravi. Ob Božiču 1944 je poslal domobrancem posebno pismo, v katerem je domobranstvo podprl z vsebinsko nedvoumnimi besedami, da so domobranci na straži, da varujejo in branijo »ne samo črede, to je premoženje svojega naroda, temveč tudi njegovo življenje in zdravo pravilno mišljenje, sveta in svetla izročila, ki smo jih prejeli od svojih prednikov... in vero v Boga.« Tudi konferenca duhovščine je sredi junija 1944 v Ljubljani v svoji resoluciji izrecno podprla vse, ki jim je častna dolžnost skrbeti za varnost, red in mir v deželi in se boriti proti komunizmu za lepšo bodočnost slovenskega naroda.⁸²⁹

⁸²⁹ Rožman III, str. 289 sl.; Tamara Griesser Pečar, France Martin Dolinar, Rožmanov proces. Ljubljana 1996, str. 131 sl., 273–281, 287–292; Mikuž, Pregled IV, str. 258–260, 280; Boris Mlakar, Nekateri vidiki Rožmanovega delovanja v času nemške okupacije Ljubljanske pokrajine. V: Rožmanov simpozij v Rimu. Celje 2001, str. 275–288; Gregorij Rožman, Božično pismo slovenskim domobrancem. Slovensko domobranstvo, št. 11, 28. 12. 1944. Pri tem se kot običajno postavlja vprašanje vloge nemške cenzure pri posameznih formulacijah besedila.

Za marsikoga znotraj protirevolucionarnega tabora je bilo Slovensko domobranstvo praktično že slovenska narodna vojska, pri čemer so se sklicevali na pogoje, v katerih je nastalo, predvsem pa na motive, ki so vodili ljudi v vrste domobranstva. Pri tem so se pojavljali tudi ugovori, češ prava slovenska narodna vojska je možna zgolj v samostojni slovenski državi. Pri tem naj bi bilo četništvo subjektivno pred domobranstvom, čeprav so imeli na praporu kralja in Jugoslavijo. Kakorkoli že, agresivna in že »fašistična« propaganda, ki so jo tudi v imenu domobranstva izvajali Izidor Cergol et consortes, je vzbujala odpor, ki sicer v danih razmerah ni mogel najti tudi institucionalnih poti. Kljub temu je npr. glavni odbor delavske protikomunistične akcije 26. junija 1944 le protestiral proti Cergolu, ki uvaja »avtorski zunanji pritisk in masovni čredni sistem enake propagande za vse sloje in poklice« itd.⁸³⁰

Toda Cergolova ekipa je šla še dalje v formuliranju svojega totalnega odgovora na nevarnost komunizma. Do neke mere logičen je bil pač sklep, da je proti nastopajoči revoluciji moč uspešno nastopiti samo s protirevolucijo, s čim širšim narodnim gibanjem, ki bi se borilo za narodove vrednote, ki jih ta revolucija ogroža. Toda slabo voljo je pri političnem, strankarskem vodstvu povzročalo vse pogostejše poudarjanje, da ni pomembno samo, proti komu in čemu se domobranstvo bojuje, temveč tudi za kaj se bojuje, prizadeva, kaj pri tem gradi. S tem je bilo povezano vprašanje, kaj je Slovensko domobranstvo, čemur je sledil odgovor, to je ideja moralnega in etičnega preroda našega naroda, klicar slovenskega vstajenja ipd., kar smo v različnih inačicah že navedli. Iz samobrambnega boja proti komunizmu torej nastaja nekaj veliko večjega in daljnosežnejšega. Slovensko domobranstvo torej kot samostojen subjekt že razmišlja, kaj bo iz njega nastalo in kaj že nastaja. Omenjeni domobranski glasniki ga označujejo vse bolj kot nekaj usodnega, zgodovinskega in prelomnega, kar je najlažje ponazoriti s pojmom revolucije. To je bila svojevrstna ironija glede na dejstvo, da naj bi se domobranstvo bojevalo prav proti (komunistični) revoluciji! Logična utemeljitev je tičala v trditvi, da pač komunistična revolucija zgolj ruši, čeprav zanjo v socialni strukturi slovenske družbe ni bilo nobene prave osnove. V silovitem naporu pred to revolucijo, ki mu na čelu stoji domobranstvo, pa je sedaj priložnost za pozitivno, pravo, graditeljsko narodno revolucijo. Gre za to, da se doseže tudi temeljito prenovu duha, ki bo pomenila tako usodno zarezo v narodnem mišljenju in življenju, da je ni moč drugače označiti kot revolucijo. Seveda je Slovensko domobranstvo najprej orodje protirevolucije, to je, ima nalogo, da stre komunistično revolucijo, toda po dokončani protirevoluciji duha se izvrši še kakovostni preskok v novo stanje, v popolno in končno ozdravljenje. To ni vrnitev v leto 1941, to je popoln prerod, to je revolucija. Prav domobranstvo je ideja, simbol in nosilec hkrati moralnega preroda slovenskega naroda. Domobranec je zato vsak Slovenec, ki goji v svojem srcu svetle tradicije našega življenja,

⁸³⁰ Mikuž, Pregled IV, str. 262–263; Stane Buda, Slovenska narodna zavest v domobranstvu. Smer v slovensko državo, april 1979, št. 80; isti, Četništvo in domobranstvo. Tabor 1981, št. 7–8.

vsak pošten Slovenec je domobranec itd. Po enačbi protirevolucija je enako (nacionalna) revolucija lahko sledi sklep: »danes končno sme domobrantska revolucionarna misel neomadeževano vzplamteti in zajeti srce vsakega izmed nas.«⁸³¹

S pojmom revolucije v zvezi z vlogo domobranstva se je začuda poizkusil tudi podpolk. Krener. Sredi januarja 1944 je v eni od svojih okrožnic uporabil tak zadevni besednjak, da lahko pravzaprav podvomimo o njegovem avtorstvu in lahko pomislimo na možnost, da so mu besedilo sestavili na Rupnikovem propagandnem uradu, kar je bilo tedaj tudi sistemsko urejeno. Med drugim pravi, da so komunisti hoteli revolucijo, nas, ki je nismo hoteli, pa razglasili za izdajalce in reakcionarje. Sledi udarni odgovor – prav, toda sedaj smo se odločili, da ne bomo več reakcionarji. »Naredili jim bomo revolucijo, kakor se jim še sanjati ni moglo. Dokazali jim bomo, da smo boljši revolucionarji kot pa oni. Ob naši revoluciji se bo razletela v nič njihova toliko zaželjena in pridigana revolucija.« Tisočem poklanih Slovencev so slovenski domobranci – revolucionarji dolžni, da slovensko revolucijo izpeljejo do konca.⁸³²

Taki in drugačni domobrantski ideologi so torej prepričani, da je njihova revolucija tista prava, ki ne ostaja na površini, ki ni le v sferi materialnega, ki ni rušilna, ampak gradi. Sprva se sklicujejo predvsem na t.i. »zdravi del naroda«, toda po enem letu se je Stanko Kociper že osredotočil na ustvarjanje »vsenarodnega nestranskarskega domobrantskega zaledja«, torej naj bi kmalu za Slovenskim domobranstvom stal ves slovenski narod. Najprej se v propagandi izpostavlja zdrav instinkt slovenskega kmeta, toda kmalu se ugotavlja, da kljub vsemu takšna revolucija ni izvedljiva brez sodelovanja meščanstva in inteligence, kar se je po mnenju ideologov dejansko zgodilo, ko je po septembru 1943 tudi Ljubljana stopila na stran naroda. Domobranstvo je narodna revolucija, narod je pravzaprav sam poiskal in kazal rešilno pot, ko se je združil okoli matice – Rupnika ter zgradil svoje revolucionarno domobranstvo, je izjavil Izidor Cergol v svojem radijskem nastopu 20. avgusta 1944. In kasneje: naša edina rešitev je, da se združijo vse sile v Slovenskem domobranstvu.⁸³³ Zato je domobranstvo postalo pravo gibanje, mogočno narodno gibanje. Pri tem se poudarja vodilno figuro generala Rupnika, ki včasih že spominja na kult osebnosti. Poudarja se manihejsko stališče, da kdor ni z nami, je proti nam. Ni prostora za tretjo možnost, nastopila je namreč ura, ko »za blagor očetnjave puška govori!« Zanimivo je, da obveščevalno poročilo iz januarja 1945 govori, da se domobranci zavedajo takega svojega vzvišenega

⁸³¹ Janko Jazbec-Jankovič, Nacionalna revolucija. Slovensko domobranstvo, št. 8, 16. 11. 1944; Stanko Sedlak, Domobranci! Slovensko domobranstvo, št. 4, 14. 9. 1944; Ljenko Urbančič, Mladina na pohodu. Slovensko domobranstvo, št. 8, 16. 11. 1944; L.K., Pogled v bodočnost. Slovensko domobranstvo, št. 17, brez datuma; Domobranstvo – naša protirevolucija. Za blagor očetnjave, 23. 12. 1943; ARS, Komisija, fasc. 11, Janko Jazbec, Beseda o poštenju. Slovenska ljudska oddaja 23. 1. 1945; ARS II, AP, fasc. 111b/I, Vesti, 30. 6. 1944.

⁸³² ARS II, AP, fasc. 277/III, Krenerjeva okrožnica 19. 1. 1944.

⁸³³ Stanko Mrak, Temeljni kamen bodoče Slovenije. Tabor 1976, št. 4–5; Mikuž, Pregled IV, str. 273–274, 284–285.

poslanstva in da so o njem vsi prepričani.⁸³⁴ Verjetno je, da poročevalec domobrancev ni dobro razumel ali pa je želel ustreči svojim nadrejenim.

Najbolj dosledno je poleg Stanka Kocipra teorijo o domobranstvu kot narodnem gibanju razvil prav Izidor Cergol, vodja slovenskega Zbora. Z udarnimi besedami, podčrtavanjem usodnih dilem in poudarjanjem zmage za vsako ceno ter že omenjenim manihejstvom je pri njem v resnici lahko ugotoviti znake t.i. fašističnega vitalizma, za katerega so značilni še nebrzdano tveganje, podzavestno iskanje katastrofalnega občutja, disciplina ipd.⁸³⁵ Šel pa je še naprej ter v članku »Slovensko domobranstvo – narodno gibanje« brez dlake na jeziku zagovarjal neke vrste slovenski nacionalni socializem. Po njegovem »slovenska pot« ne more biti pot kapitalizma in ne pot liberalne strankarske demokracije, ne bi pa tudi rodila uspeha, če bi dobesedno prenesli nemški narodni socializem na slovenska tla. »Slovenski narod (če hoče biti narod) mora sam iz sebe iznedriti svojemu duhu ustrezajoči narodni socializem«. In spet: nosilec naše slovenske narodne poti kakor tudi naše revolucije je Slovensko domobranstvo. Tako je tudi on tako rekoč nasilno vključil domobranstvo v svoj utopični ideološki sistem, ki ga dobro označuje njegov apokaliptični sklep: »samo eno geslo imamo danes – general Rupnik in slovenski domobranci – pa naj pride, kar hoče, in mi gremo naprej in bomo šli do končne zmage. Tako nam Bog pomagaj!«⁸³⁶

Nekateri mednarodnopravni vidiki

Pri utemeljevanju domobranstva je torej komunizem in njegova konkretna ali tudi potencialna splošna škodljivost nosilni argument, pri čemer je seveda jasno, da se v protikomunističnem propagandnem naporu uporablja in izrablja ne le resnice in gotova dejstva, temveč tudi polovične resnice in pretiravanja, kar pa velja za vse tedanje politično motivirane »kampanje« ter pomeni problematiko za posebno obravnavo. Ob tem pa je seveda normalno, da se tako v propagandni kot tudi »resnejši« sferi besedne vojne skuša pristopiti k bolj racionalni analizi nastalega položaja ter tako priti do širše veljavne in formalno bolj upoštevanja vrednega in prepričljivejšega utemeljevanja domobranstva. Med takšne napore sodi brez dvoma tudi opredelitev značaja in potrebe domobranstva z vidika določil mednarodnega vojnega prava. Že na začetku je treba poudariti, da je bila bistvo zadevnih prizadevanj trditev, da je delovanje domobranstva skoraj povsem v skladu s temi določili, da je to pač predvsem žandarmerija oziroma domača varnostna policijska sila, ki jo okupant lahko organizira v lokalnih okvirih

⁸³⁴ ARS II, AP, fasc. 105/III, Splošno o morali Slovenskih domobrancev, 28. 3. 1945; Poslanstvo slovenskih domobrancev. Slovenski narod, 5. 10. 1943.

⁸³⁵ Edvard Kocbek, Listina. Ljubljana 1982, str. 199.

⁸³⁶ Izidor Cergol, Slovensko domobranstvo – narodno gibanje. Slovensko domobranstvo, št. 7, 26. 10. 1944; isti, Rupnik in slovenski domobranci. ARS II, AP, fasc. 124/II.

na zasedenem ozemlju za vzdrževanje reda in miru, pri čemer taka sila ne sme biti v funkciji nadaljnjih vojnih operacij proti drugim državam, v funkciji vojne, ki pač še traja, in da taka sila ostaja na svojih domačih tleh ter pod nadzorstvom okupacijskih oblasti. Seveda taka oborožena sila tudi ne sme sodelovati v bojevanju proti svoji državi, kolikor le-ta še obstaja. S tem naj bi bile povsem v skladu nemške »obljube« ob ustanavljanju domobranstva ter tudi ob diskusijah v zvezi s prisego, namreč, da se bodo domobranci bojevali zgolj na domačih tleh ter samo proti domačim upornikom-komunistom. Iz tega bi sicer formalno izhajalo, da je taka policijska sila predvsem stvar okupanta in da ni nek avtonomen subjekt, temveč predvsem objekt okupacijske politike. Seveda je ob tem pomembna interpretacija načina, kako lahko – v mednarodnem pravu to seveda ni natančno določeno – do take policijske sile sploh pride, ali mora namreč okupant imeti res vse niti v svojih rokah in ali lahko (del) prebivalstvo(a) izrazi voljo po oblikovanju take sile ipd. Če še obstaja domača lokalna administracija, ki jo je okupant sicer dolžan ohraniti, ali lahko le-ta organizira tako varnostno silo, seveda ob privolitvi in celo podpori okupanta. Interpretacije bi lahko bile v nasprotju s trditvijo, da je bila to pravzaprav slovenska narodna vojska, ki ji nemške oblasti samo pomagajo pri protikomunističnem bojevanju. Seveda pri tem ni mogoče docela zanemariti tudi subjektivnega hotenja oziroma doživljanja pripadnikov in predvsem organizatorjev take formacije. Postavlja se torej vprašanje, ali je taka sila lahko teoretično in praktično oboje hkrati, da namreč gre za njen dvojni značaj, za delno prekrivanje ciljev in interesov, vsaj kar zadeva uničenje komunistične gverile. Okupantova pomožna policija bi tako preraščala, zadobila tudi značaj narodne vojske oziroma obratno, pač odvisno, s katere točke gledanja (okupator ali vodstvo protirevolucije) to ocenjujemo. Pri tem pa gre takoj poudariti, da »slovenska narodna vojska« kot taka pač ni mogla biti predmet mednarodnega vojnega prava, ker pač vsaj takrat (med drugo svetovno vojno) le-to ne predvideva ali vsaj ne govori o položaju državljske vojne v pogojih okupacije in sploh ne o državljskih vojnah, predvsem pa ne o kolaboracionističnih formacijah, katerih izvor oziroma motivi za nastanek, niso kolaboracionistični v ožjem pomenu besede, se pravi, predvsem služba in podpora okupatorju.

Presoja značaja Slovenskega domobranstva z vidika določil mednarodnega vojnega prava je očitno tudi neposredno povezana s predvidenim položajem oziroma predvidenimi pravicami in dolžnostmi okupanta na eni strani ter pravicami in dolžnostmi okupiranega prebivalstva ter njegovih subjektov na drugi strani. Gre tako rekoč za komplementaren sistem odnosov. Glede na izvorni značaj Slovenskega domobranstva oziroma glede na našo delovno hipotezo o državljski vojni, v kateri se domobranstvo kot ena stran bojuje proti drugi strani, ki se je štela in predstavljala za odporiško gibanje, je potrebno opredeliti značaj in vlogo pojava odporiških gibanj z vidika omenjenih pravnih določil. Tu gre za t.i. 4. haaško konvencijo o kopnovojnih zakonih in običajih, pri kateri obravnavajo razmerja med vojaško zasedbo predvsem členi od 42 do 56. Haaške konvencije so se sicer izoblikovale v letih 1899–1907 ter so kompromis med različnimi interesi

in interpretacijami ter so hkrati tudi mešanica prava pogodbene narave in pravil običajnega prava. Po teh določbah, ki so se do druge svetovne vojne le malenkostno spremenile, obstaja ali naj bi obstajal, gledano z obeh strani, med okupantom in okupiranim ozemljem ter prebivalstvom sistem dvostranskih odnosov, kot splet pravic in dolžnosti. Pri tem ni nevažno, za kakšno stopnjo vojne gre – ali je dežela okupirana v celoti, ali vojne operacije še trajajo ali pa je država popolnoma uničena, ko gre za stanje t.i. debelacije. Važno je tudi ločevanje med zakonito in dejansko oblastjo, namreč, ali okupant lahko izvaja svojo oblast, kar mu prinaša do dežele in prebivalstva določene pravice, toda tudi dolžnosti. In narobe, prebivalstvo je z vidika tega prava dolžno pokoravati se okupatorju in njegovim ukazom ter ne sme izvajati sovražnih dejanj, le-ta so dovoljena le določenim kategorijam prebivalstva, ki izpolnjujejo določene pogoje, ki so strožji za t.i. prostovoljske odrede, organizirane kasneje iz prebivalstva, kot pa za redno vojsko. Neorganizirane »formacije« prebivalstva ne smejo izvajati sovražnih dejanj. Pravica do odpora po teh določilih torej obstaja, čeprav v omejeni obliki, upošteva pa obveznost prebivalstva do domovine, ki je najvišja dolžnost.

Vendar gre ob tem tudi še danes pri pravnikih za različne interpretacije. Martensova klavzula k haaškim konvencijam je kasneje posredno omogočila priznavanje oblik odpora na zasedenih ozemljih, t.j. partizanskega boja, ki ga haaško vojno pravo izrecno ne predvideva, toda tudi pri tem ni pravniške enotnosti. Šele po drugi svetovni vojni so se ženevske konvencije v tem pogledu izrazile bolj izrecno in jasno. Zasedbena oblast se uveljavlja le zaradi nuje, suspendira prejšnjo državno oblast, ki ne deluje. Prebivalstvo ni dolžno priseči zvestobe novi oblasti razen državnih funkcionarjev, ki pa se jih lahko odpusti, v čemer se kaže dejstvo, da je okupacija le začasna, vsaj do sklenitve mirovne pogodbe oziroma konca vojne. Prebivalstvo je okupantu dolžno »podložnost«, in ko je odpor regularnih sil prenehal, vsaj pravna doktrina ne priznava več pravice do odpora. Sodelujoče v odporu obravnava kot upornike, ki jih je treba kaznovati, tudi sklicevanje na ukaze pregnane oblasti ne velja, saj okupant priznava za bojujoči subjekt le organizirane sile, ne pa civilnega prebivalstva. Toda taka določba je odtegnila pravico večinskemu delu prebivalstva, da še nadalje odloča o usodi države.

Prav tak potencialni položaj je seveda nastal med drugo svetovno vojno na zasedenih ozemljih Slovenije, Jugoslavije ter drugih delih Evrope. Po pravilniku o kopnovojnih zakonih in običajih, ki je bil priložen 4. haaški konvenciji, pa je bil s tega vidika napravljen kompromis, saj govori o možnosti bojevanja proti okupatorju s strani prostovoljcev, z izrecnimi pogoji, da imajo le-ti na čelu osebo, ki je odgovorna za podrejene, da nosijo stalno in od daleč vidne jasno razločljive oznake, da javno nosijo orožje, da se ravna po vojnih zakonih in običajih in, seveda samoumevno, da priznavajo in se pokoravajo svoji legalni vladi, ki se sicer nahaja drugod. Slednje implicitno izhaja iz dejstva, da v drugi svetovni vojni ni šlo za primer debelacije in da je država ohranila svojo formalno suverenost in njena vlada svojo zakonitost.

Okupant, skratka, prevzema – a le začasno – določene suverene pravice, ki jih je celo dolžan izvajati, če pač ni več prejšnje oblasti. Ne sme pa siliti prebivalstva za boj proti svoji državi in domovini. Njegova glavna obveznost pa je tudi, da spoštuje zakone in mednarodni status dežele, razen v primeru »prisiljujočih ovir«. V letu 1907 je bil tudi spremenjen 44. člen pravilnika tako, da je okupatorju prepovedano siliti prebivalstvo, da bi dajalo informacije o svoji vojski in njenih sredstvih. Okupant se lahko poslužuje tudi rekvizicij za vzdrževanje zasedbene vojske s strani prebivalstva, a le z dovoljenjem poveljnika zasedenega kraja; lastnina je bila tako tu manj zaščiten, okupator je namreč sicer v vlogi uživalca nepremičnin, vendar mora pri tem ohraniti substanco te lastnine. Izrecno torej pravica prebivalstva do odpora ni bila prepovedana, a pravica okupatorja je bila tudi kazenska kontribucija ob uporabi. Martensova klavzula je onemogočala samovoljo vojskujočih se držav in jih je zavezala zakonom človečnosti in zahtevam javne oblasti, medtem ko je humano ravnanje z vojnimi ujetniki določil ustrezni ženevski dogovor leta 1929. Kar se tiče pravice prebivalstva do odpora pa je treba dodati, da posebej angleška pravna doktrina poudarja, da zajema vojna celotno prebivalstvo, nasproti si stojijo celotni narodi. Razmerje pa seveda še zmeraj ostaja dvostransko. Možnost odpora je torej dopuščena le pod pogojem, da tisti, ki se upre, izpolnjuje določene, že omenjene pogoje. Civilno prebivalstvo največkrat takih pogojev ni zmožno v celoti izpolnjevati, vsaj ne v začetni fazi upora, zato je v dilemi. Če se upre, ga bo okupator obravnaval kot upornike brez vsakršnih pravic! Stvar naj bi se delno spremenila z ženevskim protokolom iz oktobra 1924, ko se prepovedujejo napadalne vojne in se s tem hkrati definira agresijo, toda omenjeni protokol ni bil ratificiran. Vojaška zasedba, ki je bila rezultat agresije, bi bila s tem razglašena za nezakonito.

Na podlagi dogajanja med drugo svetovno vojno je v precejšnji meri omenjena vprašanja doreklo in izpopolnilo nürnberško sodišče. Pri tem je bilo upoštevano dejstvo več kot očitne agresivne vojne in splošnega kršenja že veljavnega vojnega prava ter tudi dejstvo posebnega značaja vojne, ko ni šlo za vojno dveh držav, temveč skupin držav, za svetovno vojno. To je med drugim pomenilo, da, če je ena država v takem spopadu premagana in zasedena, s tem še ni nujno izgubila vojne in ni dokončno izničena, kar v precejšnji meri relativizira pojem in stanje debelacije. Seveda pa zato dogajanja med vojno na Slovenskem ne smemo ocenjevati zgolj s stališča odločitev nürnberškega sodišča ali celo ženevskih konvencij iz leta 1949, čeprav so retrogradno uporabo prava tudi že prakticirali. Omenjeno sodišče je pravzaprav zavrnilo tezo obtožbe, da se agresorskim okupacijskim silam (npr. v Jugoslaviji in Grčiji) odreče pravice, ki gredo okupantu, in da bi zato prebivalstvo na takih ozemljih ne imelo do njega nobenih dolžnosti. Zato je tudi to sodišče pripoznalo upravičenost nekaterih okupatorskih aktov za represalije na ozemlju Jugoslavije, če npr. partizani niso izpolnjevali vseh določil haaškega pravilnika, se pravi, četudi je šlo za napadalca in okupatorja, smo imeli opravka še zmeraj z dvostranskim obvezujočim odnosom, za splet pravic in dolžnosti. Je pa seveda opozarjalo na človečnost in na

konkretna nesorazmerja npr. pri nemških represalijah (100 talcev za enega ubitega Nemca ipd.). Prepovedujejo se sicer represalije nad določenimi kategorijami prebivalstva, a tako stališče je bilo zaradi možnih nasprotnih represalij podvrženo tudi kritiki. Restriktivnost pri priznavanju statusa borca pri različnih odporiških gibanjih pa je ostala, zahteva se namreč tudi podpora zakonite in organizirane vlade.⁸³⁷

Ob tem pregledu določil mednarodnega vojnega prava pa gre seveda ponovno poudariti, da le-to vse do ženevskih konvencij 1949 sploh ni upoštevalo, oziroma ni predvidevalo civilnih – državljanskih vojn oziroma stanja na okupiranem ozemlju, ki se temu približuje, ko namreč gre za spopad med več skupinami domačega prebivalstva ob prisotnosti ali celo dejavnem sodelovanju okupatorja. Strokovna ugotovitev, da »državljanska vojna ne spada pod pojem vojne in predpisi mednarodnega prava se ne nanašajo na boje znotraj države – na vstaje, upore, revolucije«, to več kot potrjuje.⁸³⁸ Toda kaj je v primeru, ko pride do kombinacije meddržavnih vojn, okupacije in državljanske vojne? Tak položaj je v pravnem smislu očitno trd oreh, pri čemer temu botruje tudi dejstvo, da je šlo v preteklosti za bolj »enostavne« vojne, za spopade držav oziroma celo zgolj spopade armad, v kar je bilo civilno prebivalstvo pritegnjeno le v manjši meri. Vsekakor ni šlo za totalne spopade širših razsežnosti in podprtih z ideologijo. Pravo je pač v določenem smislu konservativno ter predvsem kodificira pravila na podlagi preteklih dogajanj oziroma prakse, je pa tudi rezultat kompromisa med različnimi interesi (velikih) držav.

Z vidika vseh navedenih dejstev ter kljub upoštevanju raznih omejitev ter relativne veljavnosti določil mednarodnega vojnega prava je jasno, da je bila okupacija slovenskega ozemlja v letih 1941–1945 rezultat agresivne vojne. Še več, okupator je takoj po zasedbi pričel sistematično kršiti vrsto temeljnih določil tega prava, npr. z *de iure* ali *de facto* priključitvenimi ukrepi, z ukinitvijo zakonodaje jugoslovanske države, ob tem pa celo kršil osnovne človečanske norme, česar seveda ni mogel opravičevati z nujnimi varnostnimi ukrepi, saj v začetku še ni bilo omembe vrednega aktivnega odpora. Ravnal je, kot da bi šlo že za popolno debelacijo zasedene države, pri čemer je bilo ob že omenjenem značaju druge svetovne vojne jasno, da kapitulacija ali zasedba posamezne države še ne pomeni zanjo nujno tudi izgubljene vojne ter je bil problem debelacije v strogem

⁸³⁷ Samo Divjak, *Inštitut vojaške zasedbe v mednarodnem pravu in njegove razvojne možnosti*. Doktorska disertacija. Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, 1988; Lojze Ude, *Aktualno poglavje iz mednarodnega prava*. ARS II, PA, fasc. 516a/VIII; Ivan Tomšič, *Vojno in nevtralnostno pravo*. Ljubljana 1942; Matija Škerbec, *Krivda rdeče fronte*. Cleveland 1954; Peter Urbanc, *Kolaboracija v luči mednarodnih določb in prakse*. Tabor 1994, št. 11–12; Ivan Franko, *Domobranska prisega za današnjo rabo*. Slovenska panorama, 23. 4. 1998; Juraj Andrassy, *Medjunarodno pravo*. Zagreb 1971, str. 531, 537–539, 542, 556–559; Zdenko Roter, *Vojni hudodelci*. Teorija in praksa 1967, št. 12, str. 1749–1754; Ameriški sodnik zagovarja streljanje talcev in partizanskih borcev za svobodo. Slovenski poročevalec, 22. 2. 1948.

⁸³⁸ Andrassy, *Medjunarodno pravo*, str. 524. Več o sodobnem mednarodnem vojnem pravu glej v Savin Jogan, *Mednarodno vojno (humanitarno) pravo*. Ljubljana 1997.

pomenu besede pravzaprav neaktualen. V primeru Jugoslavije je še naprej obstajala mednarodno priznana vlada v Londonu, posredno jo je priznaval celo okupator; vojna je še trajala in nič še ni bilo odločenega. Toda zaradi že omenjenega značaja in ravnanja agresorskega bloka je vojna zadobila še dodatna in važna humanistična in moralna obeležja, kar so po svoje kodificirali zavezniki s svojimi vojnimi cilji. S tem – z izraženo voljo velesil – se je ustvarjalo neke vrste novo pravo, osnova za nove pravne kategorije, kar se je jasno pokazalo po končani vojni. V tem kontekstu je upor proti okupatorju, čeprav formalnopravno v zelo omejeni meri, dobival, če že ne pravno, pa vsaj moralno in občečloveško samoumevnost ter upravičenost in s tem užival politično in tudi materialno, vojaško podporo. Okupator je namreč, na Slovenskem še posebej, kršil skoraj vse pozitivne pravne norme in njihova načela.⁸³⁹ Seveda so bili tudi primeri, ko so okupacijske sile spoštovale, uporabljale določila tega prava, vendar prevladuje močan vtis, da so to storile samo takrat, ko so presodile, da jim to koristi, da je v skladu z njihovimi interesi in vojnimi cilji. Res pa je, da je bila na Slovenskem v tem pogledu velika razlika med nemškim in italijanskim okupatorjem. Slednji je sicer kršil nekatere pomembne obveznosti, npr. o prepovedi priključitve ozemlja pred koncem vojne, toda po drugi strani je tudi res, da ta kršitev ni poslabševala položaja okupiranega prebivalstva, poleg tega pa italijanski okupator v začetku tudi ni bistveno kršil omenjenih človeških norm. To je pomembno, ker se naša razprava nanaša predvsem na stanje v Ljubljanski pokrajini, vsakršne nadaljnje dogodke pa je nujno ocenjevati po logičnem zaporedju, kar se je pač pričelo že sredi leta 1941. Pri tem se torej pojavi vprašanje, kako ocenjevati take ukrepe okupatorskih oblasti, ki so v skladu z mednarodnim pravom. Ali jih glede na prej omenjena obsežna kršenja razglasiti za nelegalne in neveljavne ali pa njihova »pravna korektnost« deluje sama po sebi ter se ocenjuje izolirano? Spet smo tako pri vprašanju celotne legalnosti okupacijskega sistema, ki pa ga je po vojni nürnberško sodišče delno pač kljub vsemu priznalo. To vprašanje je v okviru našega razmišljanja pomembno tudi zaradi tega, ker naj bi v ta kompleks »korektnosti« okupacijske politike spadala tudi ustanovitev do neke mere avtonomne Ljubljanske pokrajine septembra 1943 ter predvsem organiziranje in delovanje Slovenskega domobranstva.

Z vidika moralnih, človeških, narodnostnih itd. kriterijev je bila okupacija Slovenije po aprilu 1941 takšna, da je bil odpor proti takemu stanju upravičen. Po začetnih razčiščevanjih se je v Sloveniji vsaj oboroženi odpor uveljavil zgolj v obliki po komunistih vodenega partizanskega gibanja. Okupatorske oblasti so v glavnem – s kasnejšimi odstopanji – njegove pripadnike obravnavale kot bandite ter jim niso priznavale statusa legalne oborožene sile. Dejansko pa je partizansko gibanje že kmalu izpolnjevalo nekatere zadevne formalne kriterije za priznanje bojujoče se prostovoljske formacije. Vsekakor pa se ta formacija vsaj v prvem obdobju ni ravnala po vseh vojnih zakonih in običajih (vojni ujetniki!). Problem

⁸³⁹ O tem več v že omenjeni razpravi Lojzeta Udeta.

je bilo tudi dejstvo, da je v začetku večji del potenciala tega odporiškega gibanja potekal v ilegali in v civilni sferi. Manjkal pa je še en logični pogoj – delovanje v skladu oziroma s priznanjem legalne jugoslovanske vlade. Paradoksalno pri tem je bilo dejstvo, da se je ta mednarodno priznana kraljevska vlada v begunstvu nekaj časa sklicevala na delovanje in uspehe partizanov, ki nje niso priznavali in so bili tudi s tega vidika uporniška in revolucionarna sila.⁸⁴⁰ Kasneje, ko so zavezniki najprej de facto, nato pa predvsem s sporazumom Tito-Šubašić tudi de iure priznali novo partizansko oblast in s tem tudi kontinuiteto s staro državo, se je seveda tudi mednarodni status partizanskih sil bistveno spremenil. S povsem formalnega pravnega vidika bi bila zanimiva tudi ocena pravnega statusa slovenskih partizanskih sil kot sestavnega dela jugoslovanske NOV znotraj mednarodno priznanih meja Italije oziroma Avstrije in koliko je pri tem vprašanju pomembno dejstvo, da je okupator odpravil senžermensko in rapalsko mejo. Po drugi strani pa partizani posebej v začetku in še deloma v zadnjih letih vojne niso spoštovali nekaterih drugih določil vojnega prava, npr. v zvezi z ravnanjem z vojnimi ujetniki ali ranjenci ter pobijanjem civilistov. Natančneje, tudi oni so se pri tem držali pravil, ko jim je to ustrezalo, oziroma je to bilo odvisno od slučajnih in lokalno pogojenih okoliščin. Marsikdaj je bilo tako ravnanje pač komplementarno ravnanju okupatorskih oblasti z njimi, ko npr. Hitler nikakor ni pristal na priznanje partizanov kot vojujoče se sile, ki bi jih ščitilo mednarodno pravo. Toda, kot deloma že rečeno, proti koncu vojne so se glede ravnanja z ujetniki tudi na nemški strani razmere izboljševale, delno tudi na partizanski strani. Nemški okupator je vsaj za območja jugovzhodne fronte septembra 1943 uradno partizansko vojsko priznal kot vojujočo se silo in kot regularno armado. Hitler je zadevno izdal odredbo, da se ujeti partizani ne streljajo več.⁸⁴¹ To pa tedaj ni veljalo za Slovenijo, kjer so se dogajale le izjeme. Šele čez eno leto, to je jeseni 1944, je general Rösener tudi za svoje območje izdal odlok, da se ujete partizane obravnava kot vojne ujetnike, pri čemer je bilo od njihove kategorizacije kot »zločincev« odvisno, kam in v kakšno taborišče so jih nato poslali. Tu sta še vedno do konca vojne delovala oba vodstvena štaba za bojevanje proti bandam, tako da se je praktično v razmerah partizanske vojne, ki se je mešala še z državljansko vojno in kolaboracijo, na slovenskih tleh dogajalo marsikaj, pri čemer je bilo posebej na udaru skoraj povsem nezaščiteno slovensko civilno prebivalstvo.

⁸⁴⁰ Obstajajo tudi ocene, da je vsaj slovensko partizansko gibanje priznalo emigrantsko vlado. Glej Janko Pleterski, *Slovenci in Jugoslavija – od sovražnega napada na Jugoslavijo do osvoboditve države*. Zgodovina v šoli 1995, št. 3, str. 9–10.

⁸⁴¹ Josef Rausch, *Widerstand und Kollaboration in Jugoslawien 1941–1945 im Kontext von Jugoslawismus und partikulären Nationalismen. Nationalitäten und Identitäten in Ostmitteleuropa*. Wien 1995, str. 216; Peter Broucek, *Ein General im Zwielicht. Band 3*. Wien-Köln-Graz 1988, str. 287; Vasa Kazimirović, *Nemački general u Zagrebu*. Kragujevac-Beograd 1996, str. 178; Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana 1999, str. 186. Glej tudi Paul N. Hehn, *The German Struggle Against the Yugoslav Guerillas in World War II: German Counter-Insurgency in Yugoslavia 1941–1943*. New York 1979.

Ob organiziranju-vzpostavljanju domobranstva v Ljubljanski pokrajini pri nemških oblasti ni zaznati izrecnega sklicevanja na določila mednarodnega prava, pač pa bi lahko posredno sklepali na to na podlagi nekaterih okoliščin in dejstev. Nemške oblasti kot tudi domobransko vodstvo so npr. uradno ves čas vztrajali na stališču, da gre za varovanje reda in miru in da je domobranstvo formacija prostovoljcev ter da ni moč nikogar siliti, da se mu priključi; praksa je bila posebej pri protirevolucionarnem vodstvu drugačna. Tudi besedilo prisege ni vsebovalo določbe o zvestobi okupatorju, čeprav je npr. Rösener to drugače interpretiral. Glede konkretnega delovanja – bojevanja proti partizanskim enotam – so bili domobranci zavezani določilom nemškega vojnega zakonika ter začasnega službenega kazenskega reda za SS in policijo, ki so očitno formalno prepovedovala ekscese v načinu bojevanja, toda na drugi strani nam spet znana praksa kaže, da je šlo v primeru nemškega bojevanja za celo vrsto kršitev njihovega lastnega prava. Organizacijski štab je moral ta določila upoštevati od januarja 1944, do tedaj pa je podpolk. Krener s svojimi zadevnimi naredbami skušal ustvariti neke vrste avtonomen »domobranski kazenski zakonik«, s čimer so bila povezana tudi prizadevanja po oblikovanju lastnih sodnih organov. Pri zadnjem so domobranci uspeli le pri personalni zasedbi sicer formalno SS in policijskih sodišč, medtem ko glede »samostojnega« prava in kazenskega zakonika ni bilo nobenih izglede, kar se je dokončno potrdilo s Himmlerjevim ukazom 20. oktobra 1944. Domobranci so bili tako načelno in tudi ob praktičnih primerih podvrženi sankcijam nemškega kazenskega prava in seveda svojim internim predpisom in v številnih primerih na tej podlagi tudi kaznovani. Nekaj domobrancev je bilo obsojenih tudi na smrt, več deset na dolgotrajne »robije« in so bili praviloma poslani v Dachau, »na delo v Nemčijo«, nekaterim med temi pa je bila kazen odložena ter so bili dodeljeni poboljševalni, 18. četi, da »se izkažejo v borbi«. ⁸⁴² Glede na že omenjeno dejstvo, da se določil vojnega prava niso držali tudi drugi udeleženci bojov na slovenskih tleh in da so se domobranske enote, posebej tiste na podeželju, bojevale v ozračju ostre ideološke in politične ter že od prej s krvavimi dogodki zaznamovane razklanosti tudi civilnega prebivalstva, je bilo zato do neke mere razumljivo, ne pa seveda opravičljivo, da je prihajalo do kršitev vojnega prava tudi na strani domobrancev. Vsekakor pa je spraševanje o spošto-

⁸⁴² Gre za t.i. nemški vojaški kazenski zakonik ter nemški vojnokazenski postopnik. Glej ARS II, AP, fasc. 289/II, Naredba o disciplinskem in kazenskem sodstvu za Slovensko domobranstvo z dne 31. 1. 1945; fasc. 277/IV, Vodstveni štab stotniku Schumacherju 31. 1. 1944; fasc. 293/III, Krenerjev dopis 28. 3. 1945; Tone Ferenc, Podrejeni sodstvu SS. Svobodna misel, 12. 11. 1999, str. 20–22. O kršenju zadevnih norm s strani domobranstva glej še: Silvo Grgič, Kršitve določb mednarodnega vojnega prava s strani pripadnikov MVAC in Slovenskega domobranstva pri ravnanju s slovenskimi partizani in aktivisti ter simpatizerji OF. Javna razprava »Odnos do preteklosti in narodna sprava – priznanje različnih pogledov kot dejanje za prihodnost Republike Slovenije«. Ljubljana, 21. 9. 1998, str. 37–39; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 526/45, Javna razprava 19. 12. 1945, str. 9–10; Rudolf Hirschegger, Resnica o Sv. Urhu. Vestnik 1982, št. 2, str. 135.

vanju pravil bojevanja upravičeno, ne glede na to, ali je sama formacija, o kateri se razpravlja, legalna oziroma legitimna.⁸⁴³

Status Ljubljanske pokrajine je bil po kapitulaciji Italije nekaj posebnega. Italijani so jo protipravno priključili k svoji državi, nove nemške oblasti so formalno tak status ohranjale, praktično pa so pokrajino tako kot celotno operacijsko cono »Jadransko primorje« vključevale v upravnopolitični, vojaškopolijski in gospodarski sistem nemškega rajha. S formalnega vidika pa so po drugi strani priznale pokrajini določeno avtonomijo, kar seveda sploh ni bilo v nasprotju z mednarodnim pravom. Del prebivalstva pokrajine je bil vključen v odporniško organizacijo, ki je bila delno že mednarodno priznana, del prebivalstva pa je zaradi vključenosti v protirevolucionarno bojevanje via facti podpiral držo lojalnosti nasproti okupatorski, predvsem pa nasproti domači, t.i. Rupnikovi upravi. Načelno je seveda nemška okupacijska oblast na drugi strani podpirala »lojalni« del slovenskega prebivalstva in mu priznavala določene pravice, praktično pa je posebej med vojnimi operacijami in represalijami trpelo prebivalstvo v celoti, ne glede na politično usmerjenost. Slednje je pri protirevolucionarnih subjektih povečevalo občutek zagrenjenosti in navsezadnje tudi vedlo do prepričanja, da nemške oblasti pravzaprav ne mislijo resno z uničenjem partizanstva. Vsekakor pa je prebivalstvo po formalnem pravu imelo pravico in dolžnost, da se nasproti okupatorju zadrži miroljubno. Pač pa je glede na značaj druge svetovne vojne ter posebej glede na stališče nacističnega okupatorja do slovenskega naroda bilo razumljivo, da se je vzpostavil aktiven odpor, h kateremu so navsezadnje okupirane evropske narode pozivali tudi zahodni zavezniki. Če je torej del prebivalstva s pomočjo okupatorja organiziral svoje pomožne policijske enote za boj proti revolucionarno nastrojenemu odporniškemu gibanju, moremo ob tem zgolj ugotoviti, da je bil tako nastali položaj s stališča formalnega vojnega prava nov in edinstven ter ga to pravo seveda sploh ni predvidevalo. Pri tem pa moremo tudi tvegati trditev, da pa še vedno ostajajo v veljavi, kot merilo, tista določila tega prava, ki so »uporabljiva«, ki se, oziroma bi se lahko uveljavljala. V takih primerih kršitve pač izpričujejo protipravni položaj, pri čemer mislimo na že omenjena določila o ravnanju z ujetniki, ranjenci, pogoji za priznavanje statusa vojujoče se sile odpornikom ipd. Glede na to, da se je protirevolucionarna stran organizirala z argumentom načela nujnosti in »družbene nevarnosti« – saj je pri odporniškem gibanju šlo za revolucijo in nasilje in je bilo potrebno stopiti v bran življenj ter premoženja ljudi ali celo njihovih tradicionalnih človeških vrednot – je bilo očitno, da je šlo tu za frontalno trčenje dveh političnih in ideoloških nasprotnih skupin, ki sta se zapletli v omejeno državljansko vojno v razmerah okupacije oziroma splošne meddržavne vojne. Vsaka stran je imela za svoje ravnanje pravne in moralne argumente, pri čemer je pač z vidika že omenjenega

⁸⁴³ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 526/45, št. 560, pričevanje Dušana Kvedra. O hudih prekoračitvah pravil bojevanja oziroma o zločinih domobrancev je največ podatkov zbral Silvo Grgič v knjigah Zločini okupatorjevih sodelavcev. 1–3, Ljubljana 1995, 1997, 2002; precej podatkov v teh knjigah pa je nezanesljivih.

značaja druge svetovne vojne bila partizanska stran de facto, moralno in posledično tudi pravno v precej boljšem položaju. Obe strani sta se pri tem sklicevali na narodne interese, vendar velja pri tem dodati, da narod kot tak ni formalni pravni subjekt ter nastopa predvsem kot vrednota na moralni, kulturni in šele posledično na politični ravni. Omenimo nazadnje pri tem še v glavnem nenapisano pravilo, da se npr. zločini zmagovite strani v vojni skoraj nikdar ne kaznujejo, kar nas mora vsaj načelno navesti k veliki previdnosti, ko gre za poskus zares objektivne ocene medvojnega razvoja.

Položaj domobranstva v Sloveniji med vojno je bil, mednarodnopravno gledano, očitno zelo zapleten. Nastalo (s predhodniki) je kot reakcija na nastopanje in ravnanje odporniškega gibanja, in to izvirno kot avtonomna domača, slovenska akcija, ki je svoje legalno, javno nastopanje lahko udejanila šele ob okupatorskem pristanku ali celo v okupatorski režiji. Ta domača policijska sila je imela določeno pravno upravičenost s stališča pravic okupatorja, da organizira tako policijo, imela je določeno moralno upravičenost kot samoobramba pred nasiljem partizanstva, pri tem pa je prikrito, ilegalno, po svojih političnih voditeljih priznavala legalno jugoslovansko vladu v Londonu. Javno, v odnosu do okupatorja, so (moralni) voditelji, častniki itd. problem te vlade preprosto zamolčevali, toda domobranska propaganda in predvsem general Rupnik sta, če že ne izrecno, pa vsaj implicitno to vladu zavračala. Vsekakor je takšen položaj skoraj nemogoče formalnopravno uravnoteženo definirati!

Zaradi že poudarjenega agresivnega značaja vojne ter tako rekoč zločinske okupatorske politike do Slovencev (to seveda velja za začetno italijansko politiko v Ljubljanski pokrajini le delno) je normalno takšna funkcionalna ali taktična kolaboracija zadobila negativen moralni predznak tako pri vseh nasprotnikih le-te, v precejšnji meri pa so se te razsežnosti zavedali tudi prizadeti, npr. sami domobranci, predvsem tudi njihovo vodstvo. Hkrati pa so tudi menili, da imajo moralno in človeško pravico braniti svoja življenja, premoženje, družbeni red in mir, določene tradicionalne vrednote, kolikor so sodili in čutili, da je vse to aktualno ali v perspektivi ogroženo, oziroma so ocenili, da se je nujno tej nevarnosti upreti že v izrednih, vojnih razmerah. Ker so to opredeljevali kot bojevanje proti revoluciji, je imel njihov boj značaj protirevolucije. Postavlja se vprašanje, ali so domobranci imeli do tega toliko moralne (in pravne) pravice, kolikor so pač partizani (komunisti) imeli pravico, da se že med vojno bojujejo tudi za revolucionarne spremembe oziroma za pripravljanje zadevnih sprememb.⁸⁴⁴ Morebitno upoštevanje ter interpretacija značaja subjektivnega zavedanja in hotenja ter objektivnega učinkovanja boja na obeh straneh pa bi uravnoteženo ocenjevanje še oteževalo. Tudi na protirevolucionarni strani naj bi izvirno šlo za stališče naravnega prava samoobrambe v sili, ki zaradi izvedbe, to je sodelovanja z okupatorsko oblastjo,

⁸⁴⁴ Obe strani pa bi tu prišli tudi pod udar kazenskega zakonika kraljevine SHS iz leta 1929, ki je tedaj formalno seveda še vedno v veljavi. Glej tudi Lovro Šturm, *Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941*. Podjetje in delo 1998, št. 6-7, str. 1093.

ni brez moralnih ugovorov, vendar so take ali podobne situacije deloma predvidene tudi po mednarodnem pravu, vsaj po nekaterih interpretacijah, čeprav se pri tem seveda ni mislilo na kolaboracionistične ali njim podobne enote. Gre namreč za položaje, ko je lahko tudi kakšno sicer protizakonito (protipravno) dejanje zakonito pod pogojem, da je storjeno za obrambo vitalnih interesov v grozeči nevarnosti, ki se sicer drugače ne da odstraniti.⁸⁴⁵ Nadaljnje interpretacije ob tej očitno legitimni ideji bodo pač šle v smeri spraševanja, ali je na protirevolucionarni strani naroda šlo za prav takšno grozečo nevarnost za vitalne interese.

Podobno in predvsem z vidika formalnih določil mednarodnega vojnega prava je leta 1944 obstoj in delovanje domobranstva in seveda že poprejšnjih vaških straž utemeljeval dr. Stanko Kociper, ki je prav tedaj postal doktor prava. Pri tem se je naslanjal predvsem na znano knjigo Ivana Tomšiča *Vojno in nevtralnostno pravo*, ki je izšla dve leti pred tem. Tudi Kociper je najprej ugotavljal, da je med vojno na Slovenskem v pravnem smislu in v praksi nastal edinstven položaj. Sledila je njegova korektna razlaga formalnih pravnih določil, pri čemer se pa (razumljivo?) ni dotikal vprašljivega sistema in prakse okupacije, ne meddržavnega prava v nastajanju (zavezniške deklaracije kot stališča bodočih zmagovalcev) in ne posebnega značaja druge svetovne vojne ter vsesplošne prakse kršenja vojnega prava. Poudaril je, da gre pri komunistih zgolj za revolucijo kot glavni motiv za sprožitev upora in s tem za nasilno spremembo ustroja družbe. Nadalje je podčrtal, da revolucija ostaja revolucija, ne glede na okoliščine, v katerih jo komunistična partija izvaja. Okoliščine torej po njegovem »morejo vplivati le na izbiro sredstev za upor tistih, ki so proti revoluciji. Nobeno mednarodno pravo pa ne more prepovedati, da se tisti, ki komunistične revolucije ne odobravajo, zaradi zasedbe (okupacije) revoluciji ne bi smel upreti s sredstvom, ki mu ga okoliščine dovoljujejo«.⁸⁴⁶ Dokaj podobne utemeljitve domobranstva je uporabil tudi general Rupnik v svojem govoru ljubljanskim domobranskim častnikom 1. decembra 1944, ker pa vemo, da mu je ta govor napisal prav njegov tajnik Kociper, je avtorstvo pač jasno. S trditvijo, da pravo ne more prepovedati nobenih sredstev, ki jih narod ali njegov del izbere v svojem boju, in to ne glede na okoliščine, Kociper implicitno poudarja suvereno voljo ljudi in pridobljeno moč, ki jim dovoljuje izbiro. Kljub temu tako stališče seveda ob že večkrat omenjenem značaju druge svetovne vojne ne more zaustaviti neizbežne diskusije o tem, ali so tudi v skrajni sili dovoljena prav vsa sredstva, in tudi o tem, kateri so kriteriji, ki odločajo o primernosti ali neprimernosti sredstev, ter končno še o tem, kdo, kateri narodni ali mednarodni subjekt (do)končno odloča, razsoja o vsem tem in seveda na kakšen način. Tudi o tem so v kontekstu državljanske vojne potekale diskusije že med samo vojno in po vseh letih potekajo še zmeraj, tudi po zaslugi

⁸⁴⁵ Matija Škerbec, *Krivda rdeče fronte*. Cleveland 1954, str. 19 (po Paul Guggenheim, *Lehrbuch des Völkerrechtes* II. Basel 1951, str. 564); Rudolf Hirschegger, *Resnica o Svetem Urhu*. Vestnik 1982, št. 2, str. 129.

⁸⁴⁶ Stanko Kociper, *Naš položaj v luči meddržavnega vojnega prava*. Slovensko domobranstvo, št. 11, 28. 12. 1944; ARS II, AP, fasc. 279/III, Rupnikov govor 1. 12. 1944, str. 6.

dejstva, da pravna stroka še ni pristopila k resni analizi te zares zapletene problematike. Vsekakor pa bo v primeru, da bo (verjetno) stroka ugotovila objektivno in pravno stanje kolaboracije, morala ob tem hkrati odgovoriti na vprašanje, ali je pri tem obstajal tudi »hudobni naklep« škodovati slovenskemu narodu. Pravni filozofi in zgodovinarji pa ne bodo mogli mimo dejstva, da se po končani vojni pri sankcioniranju medvojnega ravnanja uporabljajo praviloma dvojna merila in da v tem smislu odločajo zmagovalci. Ob tem se bo tudi pokazalo, ali je pravo vedno v funkciji politike ali pa ima tudi širše razsežnosti in širšo veljavnost.⁸⁴⁷

⁸⁴⁷ O tem glej še naslednja besedila: Izdajalska zarota KPS-OF zoper slovenski narod. Ljubljana 1942; Zavrnilni sklepi komisije za popravilo krivic nimajo pravne podlage. Mi med seboj. Informativna priloga Zaveze, št. 31, 1998; Stojan Pretnar, Domobranska izdaja naroda, ki ga je fašizem obsodil na smrt. Delo, 8. 6. 1996; Božidar Fink, S preteklostjo zoper prihodnost. Demokracija, 15. 10. 1998; Jurij Gustinčič, Saj nisem razbojnik. Mladina, 23. 11. 1998.

SLOVENSKO DOMOBRANSTVO IN KONEC VOJNE

Poskusi ločitve Slovenskega domobranstva od nemškega okupatorja

S približevanjem konca druge svetovne vojne, pri čemer je bilo seveda že dolgo povsem jasno, kakšen bo njen izhod, se je z vse večjo ostrino zastavljalo vprašanje konkretnega scenarija tega konca tudi na slovenskih tleh. Zaradi dokončnega priznanja partizanske vojske s strani zaveznikov za sobojevnico ali celo zaveznico in zaradi političnih uspehov Titove strani – mislimo predvsem na sporazum Tito-Šubašić – je bilo gotovo, da je partizanski strani zagotovljena ne le zmaga »v drugi svetovni vojni«, torej zmaga nad okupatorjem in njegov izgon, temveč tudi zmaga v državljanski vojni, ki je v taki ali drugačni obliki ter v različni intenzivnosti potekala na več območjih Jugoslavije. V Sloveniji, kot integralnem delu Jugoslavije, česar takrat prav nobena odločujoča sila ni imela za vprašljivo, je bil položaj v splošnem enak, a vendar s pomembnimi posebnostmi. Nekako vnaprej je bilo jasno, da bo slovensko ozemlje prav nazadnje osvobojeno izpod okupatorja, pač ob predpostavki, da ne bo prišlo do zavezniške invazije na Jadranu. To je pomenilo, da so imele vse tukaj delujoče sile na voljo največ časa za priprave na konec vojne, hkrati pa so lahko te »priprave« prilagajale poprejšnjemu dogajanju v ostali Jugoslaviji oziroma v evropski sosesčini. To je veljalo tako za slovensko partizansko stran kot tudi za njene domače nasprotnike, ki jih tu poimenujemo protirevolucionarne sile.

Te sile so s svojo poglavitno oboroženo formacijo, domobranstvom oziroma Slovenskim domobranstvom, če govorimo predvsem o Ljubljanski pokrajini, imele pomembno vlogo v bojih na tem območju. Jeseni 1944 ter pozimi 1945 so se jim pridružile tudi nekatere druge, predvsem srbske, kolaboracionistične in četniške enote, ki so se delno prek svojega vodstva vključevale tudi v politične načrte v zvezi z usodo slovenskega ozemlja ob koncu vojne. Slovenskim partizanskim silam, kot že rečeno, je bila že zagotovljena vojaška zmaga, politično, predvsem komunistično vodstvo partizanskega gibanja pa je pri tem vendarle še skrbelo, v koliki meri in na kakšen način si ob tem zagotoviti tudi popolno uresničenje političnih ciljev. Ti so bili predvsem v zagotovitvi prevzema oblasti in

to v popolni obliki, se pravi brez kakršnekoli delitve te oblasti s subjekti izven partizanstva oziroma OF. Drugi, narodnopolitični cilj, je bil doseči osvoboditev (in potencialno priključitev) celotnega narodnostnega ozemlja k združeni Sloveniji oziroma Jugoslaviji. To je bil sicer tudi cilj protipartizanskih sil. Takšno usmeritev je OF kazala s svojimi deklaracijami in programskimi dokumenti že od leta 1941 dalje. Notranji razvoj, ki je temu sledil, je šel na roko uresničitvi teh ciljev, saj so bili vsi morebitni konkurenti oziroma politični nasprotniki v večji ali manjši meri kompromitirani s sodelovanjem z okupatorskimi oblastmi. Kljub temu so še obstajale določene teoretične možnosti, da se protipartizanski tabor ohrani tudi kot politični dejavnik. Poglavitni pogoj je bil pač ta, da Slovenijo zasedejo zahodni zavezniki, bodisi s hitrim primikom fronte, bodisi z izkrcanjem v Istri oziroma na Jadranu. Po predvidevanjih oziroma željah protirevolucionarnega vodstva bi bil v takem primeru možen t.i. grški scenarij, kar naj bi pomenilo razorožitev levo usmerjenega partizanstva ter predaja oblasti meščanski demokraciji, ki pa bi deloma nosila tudi poprejšnje breme kolaboracije. Šlo je pač za predpostavko, da bi bili zavezniki strateško tako zainteresirani za to ozemlje, da bi nujno hoteli preprečiti prihod komunistov na oblast. Toda položaj globalno ni bil več primerljiv. Slovenija ni bila državnopravni subjekt, bila je del Jugoslavije, tu pa so se zavezniki že »sprijaznili« z zmago komunistov, najpozneje v začetku marca 1945, ko je bila sestavljena enotna vlada Demokratične federativne Jugoslavije. Strateški pomen Slovenije očitno ni bil tako velik, da bi zavezniki tvegali zaradi tega verjeten spopad s Titovo Jugoslavijo ali celo Sovjetsko zvezo. Toda nobena stran tega ni vedela za gotovo in zato se je vsaj partizanska stran pripravljala na več možnih scenarijev, mislimo pač ob možnem prihodu zahodnih zaveznikov. Protipartizanska stran je imela bistveno manjši manevrski prostor, toda kljub temu je ta prostor obstajal, vendar ga, kot bomo videli, ni izkoristila in tako je bila njena končna usoda odvisna od dejavnikov izven nje same. Osredotočila se je v glavnem na psihološko in propagandno pripravo na prihod teh zaveznikov, manj pa je naredila v politično-organizacijskem in v vojaškem pogledu. Šlo je za veliko željo po prihodu zaveznikov, kar pa ni bilo podprto z nobenimi jasnimi zagotovili. Scenarij za »neprihod« zaveznikov, kot bomo videli, v glavnem ni bil predviden.

Partizanska stran je domačega nasprotnika že zdavnaj odpisala kot morebitnega zaveznika pri končnih korakih za narodnopolitične cilje, saj je pri njenem revolucionarnem vodstvu pač prevladal razrednopolitični kriterij. Kar zadeva zahodne zaveznike, je posebej po navezavi stikov in še bolj po mednarodni afirmaciji s teheransko konferenco ter sporazumom Tito-Šubašić njeno vodstvo na uradni ravni seveda odnose z njimi prikazovalo izrazito afirmativno in »zavezniško«. Položaj na nižjih ravneh oziroma na terenu ter v interni partijski politiki je bil seveda bistveno drugačen. Tu nimamo prostora za predstavitev tega izredno zanimivega položaja, zato naj omenimo zgolj dejstvo, da je vsaj v partijskih krogih prevladoval odpor in strah pred »imperialističnimi« zavezniki in da se je sistematično preganjalo vsako sled t.i. anglofilstva. Samo za ilustracijo gre omeniti, da so med številnim seznami, ki so jih ustvarjali organi Ozne za kontrolo

prebivalstva, bili tudi sezname ljudi, ki so znali angleško ter sezname izseljencev oziroma povratnikov iz Amerike.

Domačega nasprotnika je kljub zagotovljeni zmagi zaradi odprave vseh morebitnih zapletov veljalo zato uničiti še pred koncem vojne. Seveda je bil to povsem naraven cilj vsake tedaj bojujoče se sile. Oboroženega nasprotnika, to je bilo predvsem Slovensko domobranstvo, se je seveda najprej skušalo premagati in po možnosti uničiti z vojnimi sredstvi, to je v oboroženem spopadu. Tako smo bili priče spopadom med domobranci in partizani od srede septembra 1943 pa vse do maja 1945. Spopadi so bili pogosti in večkrat zelo ogorčeni, pomenijo pa problematiko, ki je vredna posebne raziskave.⁸⁴⁸ Zelo na kratko bi lahko povzeli, da je nekako do srede 1944 bila partizanska vojska v teh bojih uspešnejša ter je uspela uničiti nekaj domobranskih postojank oziroma domobranstvu prizadejati večje izgube. V naslednjem razdobju, posebej po nastopu domobranskih udarnih bataljonov, se je položaj spremenil in so bili v bojih uspešnejši domobranci. Od aprila 1944 pa do konca vojne ni pred partizanskimi napadi podlegla nobena domobranska postojanka. Njihove enote so, v glavnem skupaj z manjšimi nemškimi enotami, uspele tudi omejiti partizansko ozemlje v osrednji Dolenjski. Dva poskusa vdorov v Belo krajino nista uspela. Na severnem delu Notranjske so imele domobranske enote skoraj popolno prevlado, medtem ko je južni del, če že ne neposredno pa vsaj posredno, obvladoval Rupnikov 2. bataljon z Rakeka. Vsekakor pa je iz vsega tega bilo jasno, da partizanske enote domobranskih v celoti ne morejo premagati, kaj šele uničiti. Prav tu pa je dejstvo, da je v Ljubljanski pokrajini šlo tudi za državljansko vojno, pogojevalo tudi vrsto drugih načinov »bojevanja« partizanskega gibanja proti domačim nasprotnikom.

Glede na njihov položaj ob nemškem okupatorju je partizanska propagandna služba hotela prepričati domobrance, da to dejstvo po eni strani pomeni narodno izdajstvo in da bodo za to kaznovani, po drugi strani pa, da zahodni zavezniki v Jugoslaviji (Sloveniji) pač za svoje zaveznike štejejo zgolj partizansko vojsko in ne več morebiti Jugoslovansko vojsko v domovini Draže Mihailovića ali celo katero drugo v kolaboracionističnem smislu bolj izrazito formacijo oziroma organizacijo. Zato je prava in tudi edina rešitev za domobrance le v tem, da takoj zapustijo svoje nemške zaveznike, odpovejo pokorščino svojim voditeljem oziroma poveljnikom ter preidejo k partizanski vojski. Le tako, izvzemši pač tiste, ki so si okrvavili roke z bratomornim ubijanjem in zločini, si lahko ohranijo svoj človeški in moralni »obraz«, predvsem pa lahko upajo, da se bodo izognili kazni ter bodo spet sprejeti v slovensko narodno skupnost. Tak je bil, na kratko rečeno, partizanski pristop pri prizadevanju za »ločitev« domobranstva od nemškega okupatorja. Pri tem je potrebno še dodati, da se je partizanska propaganda obračala na

⁸⁴⁸ Dosedaj najboljši pregled vojaških spopadov med Slovenskim domobranstvom in partizanskimi enotami je pripravil Ivan Križnar v omenjenem delu Slovensko domobranstvo v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Osvoboditev Slovenije 1945, Ljubljana 1977. Podrobnejše predstavitve so v knjigi NOV na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana 1976 ter v monografijah 9. korpusa, divizij in predvsem posameznih partizanskih brigad.

domobrance zgolj kot na posameznike, saj pri nasprotnikih ni več predvidevala oziroma dopuščala kakršnegakoli nadaljevanja skupinske identitete, bodisi na vrhnji ravni (Slovensko domobranstvo!), bodisi na nižji ravni (čete, bataljoni ipd.).

Celotni sklop prizadevanj partizanske strani, da bi domobranstvo izločila iz igre z neoboroženimi sredstvi, dobro ponazarja pojem in prizadevanje za t.i. »razkroj domobranstva«. Pri tem je šlo predvsem za to, da se s propagando, prepričevanjem, z letaki in govoricami, z agenti in provokacijami ipd. doseže množične dezertacije domobrancev in po možnosti njihovo prigrasitev v partizanske vrste. Šlo je za stalno dokazovanje o brezperspektivnosti in celo usodnosti njihovega vztrajanja v domobranskih vrstah, se pravi, za zbijanje morale, povečevanje dvomov in nediscipline, neborbenosti itd. Dodatno je šlo še za različni pritisk in represijo partizanskih oblasti na domobranske družine oziroma sploh na protipartizansko usmerjeno prebivalstvo. V perspektivi naj bi se z vsemi temi sredstvi doseglo razkroj in nato razpad domobranske formacije, pri čemer so bile v to igro posredno vključene tudi nemške oblasti. Zaželeno, in tudi marsikaj storjeno v tej smeri, je bilo povečevanje nezaupanja teh oblasti glede lojalnosti in dobrih namenov domobrancev v razmerju do Nemcev.

IOOF ter partizanski Glavni štab sta pripadnike vaških straž ter četnike že poleti 1943 pozvala k razpustitvi oziroma k priključitvi k partizanski vojski ter jim v tem primeru zagotovila amnestijo. Po tragičnem razpletu je sredi septembra nato IOOF omenjeno amnestijo velel tolmačiti le v tem smislu, da velja samo za tiste bivše vaške stražarje, ki bi se sami javili partizanskim oblastem.⁸⁴⁹ Ker se načrt uničenja organiziranih nasprotnikov s tem jeseni 1943 ni uresničil, temveč se je, nasprotno, organiziralo še bolj nevarno Slovensko domobranstvo, so različni partizanski organi odnos nasproti njegovim pripadnikom zaostriili. Sodni oddelek Glavnega štaba je naložil vojaškimi sodiščem vseh stopenj izrekanje bolj strogih kazni, medtem ko sta npr. štab 14. divizije ter OO OF cerkniškega okraja skupaj zagrozila z uničenjem vsakega domobranca, z zaplembo imetja njihovim družinam ter v »težjih primerih« tudi z izgonom teh družin s partizanskega ozemlja.⁸⁵⁰ Podobni pozivi so sledili še v naslednjih mesecih, čeprav ne tako grozeči kot pravkar omenjeni. V začetku decembra je Glavni štab domobrance pozval: »Zapustite Rupnika, preidite z orožjem k nam«. Prek letakov so bile nekatere domobranske posadke seznanjene tudi s pozivom vrhovnega komandanta NOV in POJ maršala Tita kot tudi z razglasom IOOF iz januarja 1944, kjer Boris Kidrič in Josip Vidmar v sklepu izjavljata, da »kdor danes ni z nami, tudi v bodočnosti ne bo užival sadov naše težke in krvave borbe«.⁸⁵¹

Letake s tako in tudi priložnostno vsebino, vsi pa so imeli namen domobrance prepričati o brezupnosti njihovega ravnanja, so partizanski aktivisti širili v postojankah, izven njih pa predvsem med domobranskimi družinami. Nekaj

⁸⁴⁹ Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Makso Šnuderl (dalje Šnuderl). Ljubljana 1949, str. 73–74; Opozorilo. Slovenski poročevalec, 17. 9. 1943.

⁸⁵⁰ Šnuderl, str. 107–108; ARS II, PA, fasc. 441/II, Slovenci!, brez datuma.

⁸⁵¹ Šnuderl, str. 121; ARS III, OK VOS Novo mesto, poročilo 15. 2. 1944, št. 167.

letakov je bilo izrecno naslovljenih prav na domobranske družine oziroma na »matere, žene in otroke domobrancev«. Vse to so spremljali ustrezni članki v partizanskih listih, predvsem pa tudi ustna propaganda. Le-ta je izkoriščala vse izrecne šibke točke domobranskega položaja, npr. domobransko prisego, predvidevanja oziroma govornice o odhodu domobrancev na rusko fronto, pozneje sporazum Tito-Šubašić, proglas kralja Petra ipd., skratka vse, da bi dosegli čimbolj številne pobege iz domobranskih vrst. Po poročilih terenskih partizanskih organizacij je ta propaganda dosegla uspehe predvsem pri domobranskih družinah, toda dezertirali domobranci niso. V redkih primerih, ko se je to dogodilo, je seveda lahko sledila izdaja letaka v slogu »Mojim tovarišem domobrancem!«⁸⁵² V teh pozivih oziroma letakih se je opazalo tudi menjavanje grozečega in ostrega tona z bolj popustljivim. Tako je značilno navodilo CK KPS iz srede junija 1944, da je pač treba s poudarjanjem dogodkov na mednarodni ravni povzročiti preplah v »njihovih vrstah«, toda ne sme se uporabljati preostrih formulacij, da jih ne bi preveč prestrašili in odvrnili od odločitve.

Omenjeni različni »kurz« do domobrancev pa je bil povezan tudi z drugimi akcijami in stališči partizanskih organov do vseh resničnih in tudi potencialnih nasprotnikov. V propagandnem smislu je bila kot posamična akcija brez dvoma največ pozornosti vredna izdaja publikacije Toneta Fajfarja »Pisma domobrancem« julija 1944. V obliki petih pisem je Fajfar poskušal prikazati ter analizirati vzroke za še vedno množično vztrajanje pri domobranstvu, pri čemer je uporabljal predvsem moralne argumente. Bolj stvaren je bil pri utemeljevanju nujnosti opustitve domobranskega boja ob strani Nemcev, saj je navajal zadevne izjave Churchilla, Šubašića in kralja Petra.⁸⁵³

Vsemu temu pa so sledile tudi bolj pragmatične in predvsem za nasprotnike partizanstva bolj boleče poteze. Pri tem je jasno, da so organi VOS in kasneje Ozne, v katerih pristojnosti so bili obveščevalni, policijski in tudi sodno-izvršilni ukrepi, vse možne kategorije dejanskih in potencialnih nasprotnikov partizanstva ter izrecno tudi revolucije sistematično nadzorovali, delali tozadevne sezname in analize ter o njih poročali nadrejenim v obliki zbirnih poročil. Tako je imelo partizansko vodstvo za ozemlje Ljubljanske pokrajine precej natančne podatke o politični usmerjenosti prebivalstva, tudi posameznih vasi, da ne govorimo o domobrancih in njihovih družinah. Glede na to, da ni bilo mogoče preprečiti vdorov domobranskih enot na partizansko ozemlje, pri čemer jih je njim naklonjeni del prebivalstva gostoljubno sprejemal, se je partizansko vodstvo odločilo udariti prav po domobranskih družinah. Delni namen teh ukrepov je bil tudi preprečiti nastopanje domobrancev proti partizanskim družinam. Osnovo za te

⁸⁵² ARS II, PA, fasc. 441/I, Mojim tovarišem domobrancem!; Domobranci! Družine domobrancev!; fasc. 541/IV, Hitler mobilizira; AP, fasc. 111b/I, Vesti 11. 5. 1944; fasc. 111b/II, Vesti 21. 7. 1944, 19. 8. 1944.

⁸⁵³ ARS I, VOS-II-3/I, navodilo CK KPS 11. 6. 1944; ARS, Zbirka Lojzeta Udeta, Tone Fajfar, Pisma domobrancem; Tone Fajfar, Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik. Ljubljana 1966, str. 565–573.

ukrepe sta dajala predvsem okrožnica IOOF o izrednih ukrepih proti »narodnim izdajalcem« z dne 19. maja 1944 ter predvsem odlok predsedstva SNOS o »izrednih merah proti pomagačem okupatorja, švabobrancev in drugih veleizdajnikov« z 20. avgusta 1944. Šlo je predvsem za izvrševanje izgonov svojcev domobrancev oziroma njim naklonjenih ljudi s partizanskega ozemlja, pri čemer so bili za te ukrepe pooblaščen organi Ozne. Organi OF so morali učinke opravljenih izgonov, njihov odmev med prebivalstvom, natančno spremljati, predvsem pa jim je moral biti pred očmi cilj »razkroj domobranstva«. ⁸⁵⁴ Omenjene so bile seveda tudi zaplembe imovine domobrancem, zaplembe njihovih dednih deležev in sploh zaplembe družinam in drugih ljudi, ki so bili obsojeni pred področnimi vojaškimi sodišči, npr. tistih, ki so se izognili partizanski mobilizaciji. Sicer so organi VOS prve izgone izvajali že decembra 1943, npr. na območju Velikih Lašč, glavni val pa se je pričel maja 1944 ter se stopnjeval čez poletje in jesen. V začetku decembra je vodstvo 2. odseka Ozne v zvezi z odlokom o amnestiji sicer zaukazalo prenehanje »izseljevanja«, vendar se je to dogajalo tudi še v letu 1945.

Ponavadi se je izgnanim osebam hkrati zaplenilo tudi premoženje. Tako so partizanski represivni organi izgnali v postojanke na stotine oseb, posebej iz vasi v Suhi krajini ter na južnem Notranjskem. V Kočevje je npr. do 9. septembra 1944 prispelo 175 izgnanih oseb. Ponekod so se ljudje kar sami izseljevali, da se rešijo partizanskega pritiska. Nekatere vasi so pri tem ob še drugih ukrepih doživljale zelo žalostno usodo. ⁸⁵⁵

Ti in drugi ukrepi proti domobrancem ter njim naklonjenim ljudem so bili vseh vrst, pač z edinim ciljem, doseči razkroj domobranstva. Med tako rekoč bojne aktivnosti so spadali atentati na postojanke s podtaknjenim razstrelivom, enako požigi pomembnih objektov kot potencialnih postojank. ⁸⁵⁶ Dogajale so se ugrabitve (aretacije?) nasprotnih ljudi, od katerih so nekateri izginili za zmeraj, bili pa so tudi primeri javnih eksekucij, npr. štirih žensk v Podcerkvi decembra 1944. Če je šlo za »redne« aretacije, je ponavadi sledil tudi sodni epilog pred vojaškimi ali tudi civilnimi sodišči. Partizanska vojaška sodišča so v obdobju od septembra 1943 do maja 1944 sodila 1679 osebam, v 1273 primerih zaradi ovaduštva in sodelovanja z okupatorjem in domobranstvom, pri čemer je bilo 222 oseb obsojenih na smrt. ⁸⁵⁷ V vojni in državljanski vojni se očitno ne izbira

⁸⁵⁴ Šnuderl, str. 203–204; ARS II, PA, fasc. 460/III. Na svoj način je na »bojevanje« proti domobranstvu vplivalo tudi delovanje Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu SNOS, ki je bila ustanovljena 19. 2. 1944.

⁸⁵⁵ ARS II, PA, fasc. 454/I, Poročilo Poverjeništva za narodno obrambo NKOJ Predsedstvu SNOS 24. 9. 1944; ARS III, Ozna, 2. odsek, Poročilo šefa 2. odseka 2. sekcije Ozne za oblast 9. korpusa 1. 12. 1944; Poročilo 1. sekcije Ozne za oblast 7. korpusa 19. 9. 1944; Poročilo v.d. pooblaščenca Ozne za notranjsko okrožje 2. 1. 1945; ARS, Glavni javni tožilec pri SNOS, fasc. 1, dopis 7. 6. 1944; Tone Ferenc, Priprave na konec vojne. Slovenija v letu 1945. Ljubljana 1996, str. 20–21.

⁸⁵⁶ Dve žrtvi zahrbtnega komunističnega zločina. Nadporočnik Dragotin Bano in njegova hčerka. Jutro, 1. 9. 1944.

⁸⁵⁷ ARS II, PA, fasc. 271/I, Stante Jernej, Naša sodna praksa.

sredstev, zato so se dogajale še druge čudne stvari. Različne provokacije so bile na dnevnem redu, seveda z obeh strani, pri čemer je imela partizanska stran veliko več manevrskega prostora, med drugim tudi zato, ker je imela med nasprotniki veliko več svojih agentov in pristašev, kot pa je veljalo v obratni smeri. Za partizane so delali številni domobrancji oziroma okupatorjevi uslužbenci. Ozna je imela agente med domobranskimi častniki, eden je bil celo v domobranskem štabu. Partizani so npr. v domobranskih uniformah izvršili napad na Nemce, sledile so nemške represalije proti domobrancem. Partizanski zaupniki so imeli tesne stike z Nemci, kar je imelo slabe posledice za domobrancelje. Nasprotnikom so zaupniki podtikali partizansko propagando ter jih nato ovajali Nemcem. S tem v zvezi so Nemci aretirali nekaj domobranskih častnikov v Grosupljem ter med drugimi poslali v Dachau tudi nadpor. Antona Zrimška, medtem ko so v Kočevju aretirali in ustrelili por. Jakoba Šnajderja; to je bilo povezano s t.i. Weiblovo afero, poimenovano po dvojnem agentu domobranskem naredniku Adolfu Weiblu.⁸⁵⁸ Ozna je z izsiljevanjem, npr. z grožnjami o represalijah nasproti družinskim članom, pridobivala nove obveščevalce itd. Sicer pa je v skladu z logiko državljanske vojne ter ob dejstvu, da je bil nemški poraz že gotovo »dejstvo«, partizanskemu vodstvu šlo predvsem za uničenje domačega nasprotnika. To so upoštevali že tudi Nemci ob ponudbi za premirje decembra 1943, ko naj bi bili pripravljeni poslati domobrancelje na rusko fronto in to se je v istem času pokazalo npr. ob obleganju Kočevja, ko je partizansko poveljstvo jamčilo Nemcem življenje, če se predajo in še prej razorožijo domobrancelje.⁸⁵⁹

Določeno sredstvo pritiska na domobrancelje je pomenil tudi postopek v primerih, če so padli v partizansko ujetništvo. Tudi tu se je stopnja strogosti spreminjala. Glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS in tudi sodni odseki pri štabih korpusov so izdali več navodil za postopek z domobranskimi ujetniki, pri čemer so ločevali predvsem med prisilnimi mobiliziranci ter ostalimi, prostovoljci in pomembnejšimi pripadniki. Slednjim se je seveda slabo godilo in so bili ponavadi po kratkem postopku ustreljeni. Važno je bilo tudi to, kdaj so se partizani namenili zaključiti take primere; več časa ko je minilo od zajetja, večja je bila verjetnost, da pridejo pred redno sodišče. So pa bile tudi izjeme, npr. primer nadpor. Miroslava Pavliča, ki ga Gubčeva brigada junija 1944 po zajetju ni ustrelila, temveč obdržala »kot vabo za ostale domobrancelje, ki se nahajajo na Rakeku«.⁸⁶⁰ Za domobranske dezertarje je seveda veljal precej milejši postopek.

⁸⁵⁸ ARS III, Ribniško-notranjsko okrožje, OS Kočevje poroča 3. 6. 1944, št. 918; Mor, Poslednja noč. Vestnik 1955, št. 5-6.

⁸⁵⁹ ARS III, Poročilo pooblaščenca Ozne za notranjsko okrožje 8. 3. 1945; Zapisnik konference Ozne za notranjsko okrožje 24.-26. 1. 1945; Šmajd, Narodni odbor, Poročilo o stanju domobranstva in protikomunistične borbe v Ljubljanski pokrajini, 16. 2. 1944; Zbirka Janko Mačkovšek, mapa 2, št. 850; ARS II, AP, fasc. 32/I, poročilo 30. 12. 1943, št. 18307.

⁸⁶⁰ ARS, Glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS, fasc. 7, Dopis glavnemu javnemu tožilcu 18. 6. 1944; fasc. 1, Glavni javni tožilec javnemu tožilcu pri področnem vojaškem sodišču za Slovensko Istro 3. 7. 1944, ARS II, PA, fasc. 535/I, Odredba sodnega oddelka Glavnega štaba NOV in POS 6. 10. 1943.

Ob tem »odnosu« med partizani in domobranci so bili zelo povedni tudi nazivi, ki so jih eni in drugi uporabljali za svoje nasprotnike. Uporaba je bila odvisna od rabe ustaljenih uradnih ali poluradnih (obveznih?) izrazov, pa seveda tudi od izobrazbe, kulture in funkcije govorca, včasih pa celo od lokalnih okoliščin. Najbolj pogost izraz za domobrance je bil seveda »švabobranci«, zatem je bil do konca v uporabi tudi splošnejši »beli«, v virih pa srečujemo tudi izraze, kot so »domo-žgalci«, »verobranci« ali celo »tankobranci«! Za partizane so se uporabljali splošni »tolovaji« in »banditi«, toda tudi »uporniki«, »komunisti«, »ofarji« ter nekaj izrazov, ki so namigovali na raztrgane obleke ter pomanjkljivo higijeno. Seveda sta bila v uporabi izraza domobranci in partizani, tudi »sovražniki«, srečamo pa celo spoštljivi »nasprotniki«. Stotnik Vuk Rupnik je npr. v svojem poročilu o pone-srečenem pohodu v Belo krajino novembra 1944 govoril samo o sovražniku in o partizanih.⁸⁶¹

Učinki vseh teh prizadevanj za razkroj in oslabitev domobranstva seveda niso bili zanemarljivi, toda vsekakor so bili daleč od načrtov in želja partizanske strani. Predvsem je bilo izredno malo dezertacij domobrancev, vsega skupaj jih je bilo do jeseni 1944 nekaj desetin. Večji vtis so ti ukrepi napravili na sicer domobran-cem naklonjeno prebivalstvo in na njihove družine. Partizanski organi so že sredi leta 1944 poročali o spremembah v odnosu prebivalstva številnih vasi do partizanskih organov, ko naj bi ljudje zaprošali za »sestanke«, prostovoljno naj bi začeli podpirati NOV, začeli naj bi vplivati na sorodnike pri domobrancih, vsaj v tem smislu, da naj ne terorizirajo partizanskih družin ipd. Seveda to še ni pomenilo, da so ljudje partizane nenadoma vzljubili, poročila govore npr. o tem, da »imajo ljudje velik rešpekt pred našo oblastjo in da ni več toliko primerov, da bi vzdrževali zveze z bega postojankami«. Na ta določen preobrat je seveda vplival tudi razvoj mednarodnih dogodkov, ki je bil za partizansko stran izrazito ugoden.⁸⁶²

Domobranci so seveda odgovarjali na partizanske izzive tudi v tej propagandni in »razkrojevalni« vojni. Skušali so uporabljati enaka sredstva, predvsem letake, članke v časopisju, govore na protikomunističnih zborovanjih, širjenje govoric, ustno propagando npr. ob pohodih patrolj na partizansko ozemlje. Pripravili so celo nekaj letakov, ki so bili posebej namenjeni partizanom, vendar so seveda imeli težave, kako jih spraviti prav med same partizane. Precej letakov in literature so na partizansko ozemlje razširili s pomočjo simpatizerjev, ki so hodili v postojanke, sicer lahko predvsem iz ekonomskih razlogov. Posebej so bile v tem pogledu na udaru partizanskih obveščevalnih in represivnih organov ženske in dekleta na omenjenih poteh. V kolaboracionističnem tisku v Ljubljani in tudi v domobranskih publikacijah so se vrstili prispevki s polemično in napadalno vsebino, ki so včasih tudi neposreden odgovor na partizanske akcije oziroma publikacije. Med take značilne članke spada Stanka Kocipra »Ne užiga – Tone Fajfar«, ki je bil odgovor na znana Fajfarjeva pisma domobrancem.⁸⁶³ Kar se tiče

⁸⁶¹ ARS II, AP, fasc. 280/IV, Poročilo o akciji 2. bataljona v Belo krajino 13.–16. 11. 1944.

⁸⁶² ARS II, PA, fasc. 460/III, Izvleček iz političnih poročil. Ozna za Slovenijo, 2. odsek, 5. 8. 1944.

⁸⁶³ Stanko Kociper, Ne užiga – Tone Fajfar... Slovensko domobranstvo, št. 3, 31. 8. 1944.

drugih ukrepov, je seveda tudi s te strani prihajalo do zaplemb premoženja, posebne odločbe o »zaplembi imovine upornikov« je izdajala kar Rupnikova pokrajinska uprava, kot nadaljevanje ukrepa italijanskih oblasti iz let 1941–1943. Marsikaj se je dogajalo na terenu na strani domobrancev, bodisi z »uradnimi« odločitvami poveljnikov kot tudi na divje. Izgonov sovražnega prebivalstva domobranska oziroma Rupnikova stran v glavnem ni izvajala, ker je pač imela skupaj z nemškim represivnim aparatom na razpolago drugačne možnosti za nevtraliziranje takih ljudi, kar je seveda posebna problematika. Je pa bilo nekaj primerov izgonov, »izpustov« zapornikov, pristašev OF na partizansko ozemlje, npr. februarja 1945 v okolici Kočevja. Pojavil se je celo predlog o izselitvi celotne Šalke vasi in naselitve izgnancev. O nasprotnih ukrepih so razpravljali v Ribnici in Ljubljani, sploh so partizanski izgoni napravili velik vtis. Por. Milan Pirih je v enem od svojih nastopov v Kočevju izjavil, da, če partizani ne bodo s tem prenehali, bodo »prisiljeni vrniti milo za drago«.⁸⁶⁴

Domobranski štab se je glede obrambe pred napadalno partizansko propagando osredotočil predvsem na skrb, da bi vse to ne vplivalo na moralo domobranskega moštva. Zato je podpolk. Krener v svojih okrožnicah in naredbah skušal več ali manj argumentirano zavrnilo posamezne partizanske trditve in pobijati razne govorice. Zanimiv je njegov dopis vsem enotam s konca decembra 1943, v katerem ugotavlja, da komunistični agenti med domobranstvom agitirajo za čim strožji in bolj grob postopek proti komunistom in njihovim simpatizerjem, kar potem napihnejo in propagandno izrabljajo. Zato Krener zapoveduje, da je treba paziti, da bodo vsi postopki domobranstva v »mejah obstoječih predpisov«, in napoveduje, da bodo krivci pri tem kaznovani. Zaključuje, da »boriti se moramo ostro in odločno, vendar pa v mejah človeškega dostojanstva. Zverinstvo prepuščajmo banditom!«⁸⁶⁵ Januarja 1944 je s posebno okrožnico reagiral na dva partizanska letaka, avgusta pa npr. na navodila za razkroj domobranstva, ki so bila objavljena v Ljudski pravici.⁸⁶⁶

Pri tem pa se je tudi domobranska stran v propagandnih naporih posluževala dezerterjev-prebežnikov ali spokorjenih ujetnikov z druge strani; tako je izdala več letakov s izjavami in pozivi bivših partizanov oziroma »bivših pripadnikov OF«. Sicer pa so imeli domobranci svojevrstne težave z zaplenjenim partizanskim gradivom. Še februarja 1944 je Krener samo opozarjal, da je treba tako literaturo in letake takoj predati Organizacijskemu štabu. Pol leta kasneje je ugotavljal, da ta material izginja in ukazal, da, kolikor »ga takoj na mestu ne odvzame dodeljeni nemški vojaški svetovalec«, ga je treba nemudoma poslati obveščevalnemu odseku Organizacijskega štaba, ki ga mora nato oddati Aufbaustabu!⁸⁶⁷

⁸⁶⁴ ARS III, Ozna Novo mesto, Zaslišanje Cimperman Pavle, 1. 3. 1945, št. 296; ARS II, PA, fasc. 454/I, Poročilo Poverjeništva za narodno obrambo NKOJ Predsedstvu SNOS 24. 9. 1944.

⁸⁶⁵ ARS II, AP, fasc. 277/III, Krenerjev dopis št. 3983, 31. 12. 1943.

⁸⁶⁶ ARS II, AP, fasc. 16/III, Krenerjeva okrožnica »Slovenski domobranci!«, 19. 1. 1944; fasc. 292/III, Krenerjev zaupni dopis št. 4782, 12. 8. 1944.

⁸⁶⁷ ARS II, AP, fasc. 17/I, Krenerjeva okrožnica 2. 2. 1944; fasc. 282/VI, Krenerjev zaupni dopis št. 5401, 29. 9. 1944.

Toda Krenerja je glede partizanske »razkrojevalne« propagande čakalo še veliko dela in skrbi. Jeseni 1944 ter pozimi 1944/1945 sta namreč sledili še dve veliki propagandni akciji vodstva partizanskega gibanja, da bi dosegli prehod domobrancev k partizanom, oziroma da bi vsaj odložili orožje ter zapustili položaje na strani okupatorja. Šlo je za t.i. amnestijski kampanji, kajti bistvo pri tem je bilo prav to, da je partizanska oblast obljubila amnestijo vsem domobrancem (in seveda vsem drugim aktivnim partizanskim nasprotnikom), ki bi do določenega datuma zapustili svoje dotednje vrste ter se priključili NOV. 30. avgusta je izšel prvi t.i. Titov poziv, ki je postavil 15. september kot zadnji rok, do katerega se lahko »zapeljani okupatorjevi hlapci«, domobranci in drugi oboroženi nasprotniki, odločijo ter prijavijo v NOVJ. Vsi tisti, ki bi se po tem datumu še nahajali v formacijah domobrancev itd. in se bojevali proti NOV, »bodo izročeni vojnemu sodišču in sojeni kot narodni izdajalci«. Partizanski organi so nato sprožili kampanjo na vseh ravneh, toda v Sloveniji je bil določen odziv na to le na Primorskem in Štajerskem, ne pa med domobranci v osrednji Sloveniji. V političnem pogledu je nato IOOF zaostрил stališče do nasprotnikov še s sklepom o t.i. zaprtih vratih v OF.⁸⁶⁸ Po njegovi interpretaciji je prvi Titov poziv pomenil »diferenciacijo v pogledu odgovornosti in krivde«, drugače pa je nato veljalo za »amnestijski odlok«, ki ga je 21. novembra 1944 na Titov predlog izdalo predsedstvo AVNOJ-ja. Tu ni šlo več za rešitev odgovornosti za delo na strani okupatorja, temveč le še za akt amnestije, za »izkazano milost premaganim narodnim zločincem«.⁸⁶⁹ Sledila je še bolj intenzivna »amnestijska kampanja«, rok za prijavo v NOV je bil tokrat 15. januar 1945. Kljub veliki centralizaciji in podrobni organiziranosti partizanske oblasti pa vse ni teklo po načrtih, saj so ponekod nižji forumi prejeli »dekret o amnestiji šele 18. januarja... ali pa se sploh niso potrudili, da bi jo razširili v postojankah«. Rezultat je bil še slabši kot septembra, saj se je po nekaterih podatkih do takrat javilo le 52 domobrancev in skrivačev.⁸⁷⁰ Partizanski organi pa so tudi to pot opazali vidne spremembe pri prej nasprotnem prebivalstvu ter pri domobrantskih družinah. Domobranci so bili v glavnem seznanjeni s temi pozivi, vendar po vsej verjetnosti niso verjeli v amnestijo, tudi zaradi slabih izkušenj v preteklosti. Poleg tega se je državljanska vojna tako razplamtela in je bilo prelite že toliko krvi, da je postal prepad med obema stranema že psihološko nepremostljiv. Tudi kontrola v dobro organiziranih enotah ter stalni boji so seveda pripomogli k temu, da domobranci niti niso razmišljali o prebegu v večjem številu k partizanom. Sploh je bila ta druga amnestijska kampanja bolj politično pogojena, kar se je opazalo tudi na terenu, ko sta jo kar

⁸⁶⁸ ARS II, PA, fasc. 541/IV, Maršal Tito poslednjikrat poziva; ARS III, Ozna za Slovenijo, Poročilo 15. 10. 1944, št. 380219.

⁸⁶⁹ ARS II, PA, fasc. 223/III, Maršal Tito ponuja amnestijo; fasc. 441/II, Amnestijski odlok; Zbirka Marijana Breclja, fasc. A/II, IOOF vsem pokrajinskim odborom OF, brez datuma.

⁸⁷⁰ ARS III, Ozna, 2. odsek, Politično poročilo 1. 2. 1945; Ivan Bajt, Amnestija kot posebna oblika narodne sprave. Svobodna misel, 14. 3. 1997, str. 15; Božo Repe, Mimo odprtih vrat. Ljubljana 1988, str. 162–163.

obe strani razlagali kot izraz partizanske šibkosti. Pravzaprav naj bi to amnestijo pri Titu izsilil Ivan Šubašić, tedaj še predsednik kraljevske vlade.⁸⁷¹

Domobranska propaganda je tedaj še posebej poudarjala, da so te ponujene amnestije predvsem odsev slabosti partizanskega gibanja. Izdala je tudi nekaj protiletakov, ob Titovem »zadnjem pozivu« pred 15. septembrom je izdala tudi svoj zadnji poziv »vsem onim, ki si ne upajo nastopiti proti komunistični OF«. Domobranci naj bi torej izdali amnestijo za partizane, ker »se edino domobranci bore za pravo svobodo«. V domobranskih letakih se poudarja, da se 15. septembra ni zgodilo prav nič, za januarski poziv pa poudarjajo, da na domobrance ni napravil »nikakega vtisa« ter podčrtujejo tedanje vojaške uspehe domobrancev.⁸⁷² Po mnenju pooblaščenca Ozne za notranjsko okrožje je tičal vzrok za neuspeh amnestijske kampanje v tem, da domobranci vedno znova »nasedajo domobranski propagandi, ki se poslužuje zadnje izjave kralja Petra, Vlasova, revolucije v Rusiji, ki da zavzema vse večji obseg...« To je bilo po njegovem možno, ker npr. v Kočevju moštvo sestavljajo »v glavnem duševno bolni ali zaostali ljudje!«⁸⁷³

Iz nekaterih gornjih primerov smo videli, da so bila prizadevanja vodstva partizanskega gibanja, da bi doseglo razkroj domobranstva, tesno povezana z razvojem mednarodnih dogodkov, pri čemer so hkrati potekale tudi nekatere akcije v inozemstvu, ki so prav tako imele za cilj privedi pripadnike domobranstva na stran NOV, oziroma jih vsaj »rešiti« zavezništva z nemškim okupatorjem. Šlo je za procese ter zatem konkretne akcije v okviru jugoslovanske kraljevske vlade, predvsem seveda v krogu njenih slovenskih članov oziroma drugih begunskih politikov. Te slovenske politike je že leta 1941 (protirevolucionarno) vodstvo v Ljubljani in tudi na Primorskem priznalo za voditelje slovenskega naroda ter za zastopnike slovenskih interesov pred svetovno in s tem zavezniško javnostjo. Za glavnega voditelja in zastopnika je bil priznan dr. Miha Krek, minister in podpredsednik kraljevske vlade. Ob razmeroma tesnih in pogostih pisnih ter radijskih stikih je med njim ter vodstvom v domovini vladala skoraj popolna enotnost v ocenjevanju razvoja, tako glede taktike in strategije odporiške organizacije, odnosa do okupatorskih oblasti in tudi odpora proti partizanskemu gibanju pod vodstvom komunistov. Nekako do kapitulacije Italije (Krek je bil v vladi do avgusta 1943) je do neke mere tudi britanske sogovornike uspeval prepričati o pravilnem postopanju protirevolucionarne strani v Ljubljanski pokrajini. Z nastopom domobranstva pa je imel s tem vse večje težave, kajti sodelovanje z nemškim okupatorjem je bilo težje zagovarjati, na zunaj pa je odmevala predvsem vloga generala Rupnika ter še posebej domobranska prisega. Ko je jeseni 1943 Krek izvedel za Rupnika in domobrance, ga je »bolelo in skrbelo«.⁸⁷⁴ Za prisego pa je kasneje

⁸⁷¹ Izidor Cankar, Londonski dnevnik 1944–1945. Ljubljana 1985, str. 44.

⁸⁷² ARS II, AP, fasc. 118/I, Prišel je dan 15. septembra 1944; Nemški arhiv, fasc. 202/III, Slovenski domobranci!; ARS III, Ozna za Slovenijo, Odsek za oblast 7. korpusa, 2. sekcija, Politično poročilo 30. 12. 1944, št. 1149; Temeljit je bil odgovor domobrancev na Titov »poziv«. Slovenski narod, 22. 1. 1945.

⁸⁷³ ARS III, Pooblaščenec Ozne za notranjsko okrožje poroča 27. 1. 1945, št. 420125.

⁸⁷⁴ Milan Grol, Londonski dnevnik 1941–1945. Beograd 1990, str. 481.

izjavil, da so bile z njo »posekane roke in noge naši zunanji delegaciji«. ⁸⁷⁵ Res pa je, da so bile zveze med njim in domovino vse bolj enostranske. Tako so poročila iz Ljubljane prihajala pogosto in redno, medtem ko je v obratni smeri vse bilo nezanesljivo in Krek ni vedel, ali njegova mnenja prihajajo do naslovnikov. Vsekakor pa tudi on ni mogel čutiti vzdušja na »terenu« in je zato kasneje doživel iz protirevolucionarnega tabora očitke, da stvari ni poznal. Kljub temu pa je, kot bomo še videli, do konca zagovarjal protirevolucionarno in tudi domobransko stvar. Čeprav mu po lastnih besedah ni bilo vse jasno, pa je tedaj, ko je bral imena, kdo vse je vaški stražar ali domobranec in ker je mnoge izmed teh poznal, vedel, »da so do dna duše zavedni Slovenci ... da drugače niso mogli delati kot so delali«. ⁸⁷⁶

Toda mnenja v tej »zunanji delegaciji« so se kmalu nato začela dramatično razhajati. Dr. Izidor Cankar ter Franc Snoj sta že v letu 1943, ko sta bila še v severni Ameriki, izražala vse več pomislekov in dvomov v to, ali se bodo dogodki v domovini izšli srečno za slovenski narod, ob tem pa seveda izražala tudi skrb za preživetje Slovenske ljudske stranke. Del sklepov Teheranske konference pa je po vse bolj razširjenih interpretacijah pomenil tudi tretiranje domobrancev kot kolaboracionistov, ki da jih vse bolj zanesljivo čaka sojenje v Titovi Jugoslaviji. Po sporazumu Tito – Šubašić sredi junija 1944 so namreč sledile bolj izrecne zadevne izjave ter pozivi po prenehanju bojevanja proti partizanom ter po odcepitvi od Nemcev, pri čemer mi mislimo seveda predvsem na slovenske domobrance, čeprav je vsa ta aktivnost zadevala vse kolaboracioniste in četnike na jugoslovanskem ozemlju. Spremembo britanske politike do Draže Mihailovića oziroma partizanskega gibanja so vse bolj čutili tudi emigrantski politiki, ne nazadnje tudi po novem »kurzu« v oddajah na BBC, kar je imelo za posledico, da pač od marca (Kuhar) oziroma septembra 1943 (Krek) nista več govorila po tem radiu.

Take pozive so vsebovale že prve izjave novega predsednika kraljevske vlade Ivana Šubašića, zatem proglas kralja Petra II. po londonskem radiu 1. junija in njegova poslanica 12. septembra, seveda pa tudi deklaracija Šubašićeve vlade meseca avgusta pred sestankom z maršalom Titom na Visu. V več govorih po londonskem radiu je v letu 1944 »problem domobrancev« ostro zastavil dr. Boris Furlan. Govorili so tudi drugi, npr. znani prof. Janko Lavrin ali pa Slavo Klemenčič v imenu »mladih Slovencev«. Partizanska propaganda pa je prav kraljev proglas uporabila za poseben letak s pozivom slovenskim domobrancem. ⁸⁷⁷

Dokončni prelom med emigrantskimi Slovenci glede njihovega stališča do domobranstva v domovini je nastopil ob koncu julija 1944, ko je v London prišel dr. Izidor Cankar, pred tem kraljevski poslanik v Buenos Airesu oziroma Ottawi.

⁸⁷⁵ Dr. Kuharjevi govori iz Londona. Vestnik 1960, št. 6, str. 104.

⁸⁷⁶ ARS II, PA, fasc. 441/II, Slovenskim domobrancem!; fasc. 460/III, Obveščevalni oddelek ONZ, Izvleček iz političnih poročil 6.–12. 6. 1944.

⁸⁷⁷ ARS II, PA, fasc. 441/II, Slovenskim domobrancem!; fasc. 460/III, Obveščevalni oddelek ONZ, Izvleček iz političnih poročil 6.–12. 6. 1944.

Še ko je bil onkraj oceana se je spraševal, kako so lahko voditelji SLS tako kratkovidni, da pošiljajo domobrance skupaj z Nemci v boj proti partizanom. Eksistencialnih vzrokov za tako ravnanje ni videl, pač pa so bili po njegovem v takem strahu pred komunisti, ker se boje, da bodo pobiti in gospodarsko uničeni, če zmagajo partizani. Že takrat je napovedoval, da »ne verjamem, da more katera stranka tako napako živa preboleti«. ⁸⁷⁸ V Londonu je kmalu prepričal Kuharja in Snoja, da je treba odločno presekati s takim stanjem, ki grozi domovini s katastrofo. Po njegovem sta bili samo dve možnosti: »zveza protipartizanskih sil in boj, ali selitev v partizane«. Prva možnost je po njegovem brezupna in bi vodila v boj z zavezniki ter ogrožala slovenski mednarodni položaj. Druga je za slovenske katoličane težka in nejasna, a je vseeno priporočal prav to. Tretja možnost bi bilo seveda pasivno čakanje na to, kaj se bo zgodilo. Ob soglasju Titovega delegata dr. Vladimirja Velebita ter Britancev je nameraval poslati Kreku v Rim brzojavko s predlogi o »puču« v SLS oziroma pri domobrancih. Ker pa je bilo sklenjeno, da gre tudi Cankar s Šubašičem v Caserto pri Neaplju na sestanek s Churchillom, brzojavka ni bila odposlana. Vmes je namreč 12. avgusta Cankar odšel v Rim na pogovore s Krekom oziroma predstavniki SLS in JNS, ki so tedaj bivali v italijanskem glavnem mestu. Toda po teh pogovorih je večina vztrajala, da se mora vsaj v Sloveniji boj proti partizanom nadaljevati in Cankar je odšel praznih rok, pri čemer je zaslutil, da to pomeni zgodovinski konec SLS. Čez nekaj dni je ob koncu pogovorov s Titom na Visu dal posebno izjavo, v kateri je pozval vse Slovence v domobranstvu, da preidejo v partizanske vrste, ker le tako bodo lahko sodelovali pri osvobajanju svoje slovenske domovine. Hkrati je napisal pismo ljubljanskemu škofu dr. Rožmanu, v katerem mu razlaga svoje videnje slovenskega položaja s prošnjo, da škof stori, kar je še možno, da se prekine domobranski boj proti partizanom. Pri tem mu zagotavlja, da je strah pred partizanstvom neupravičen in da ne bo prišlo do komunistične revolucije. ⁸⁷⁹ V Slovenijo je pismo odnesel Edvard Kardelj in škof ga je v redu prejel. Napisal je tudi odgovor, v katerem je poudaril, da pač domobranska prisega ni bila prisega Hitlerju, predvsem pa, da je Cankar naiven, kar zadeva komuniste in njihove obljube – »tam poznate komunizem teoretično in po njegovih salonskih zastopnikih. Mi ga, nažalost, poznamo konkretno in brez maske...« ⁸⁸⁰ Vse sicer kaže, da tega odgovora Cankar ni prejel.

Po vrnitvi v London se je Cankar posvetil še nadaljnjim poskusom za odcepitev domobrancev od Nemcev. Vse bolj aktiven je po pogovorih z Britanci ter iz tega sledečih predvidevanjih o usodi domobrancev postal tudi Kuhar. Šlo je predvsem

⁸⁷⁸ ARS II, Cankar, fasc. 6/II, Cankar Snoju 16. 2. 1944.

⁸⁷⁹ Izidor Cankar, Londonski dnevnik, str. 12–16; PRO, FO 371/44262, R. S. Stevenson poroča zunanjemu ministrstvu 22. 8. 1944; NAUS, RG 84, Box 408, NNP 765008; Vestnik 1983, št. 11–12, str. 141; France Dolinar, Slovenska katoliška obzorja. Buenos Aires 1990, str. 573; Boris Pahor, Žlahtne transverzale. Zaliv 1986, št. 1–4, str. 147–148.

⁸⁸⁰ ARS III, Rupnikov proces, št. 3579, Prepis i prevod pisma biskupa Rožmana dr. Ivi Cankaru; Tamara Griesser Pečar, France Martin Dolinar, Rožmanov proces. Ljubljana 1996, str. 307–308.

za dvoje akcij. Prvo naj bi izvedel Snoj z odhodom v Slovenijo, kjer bi neposredno pozval domobrance v NOV. Istočasno naj bi Kuhar podoben poziv domobrancem naslovil prek BBC. Sprva je nameraval iti v Slovenijo tudi Kuhar, saj naj bi dobil od Britancev namige, da bodo domobranci v nemških uniformah po vojni vrnjeni »narodni vladi«, ki pa bo očitno Titova vlada. Jugoslovani so odobrili samo Snojev odhod v domovino.⁸⁸¹ Oba sta tedaj in tudi kasneje zagovarjala »kapitulacijo« pred partizani predvsem z namenom, da rešita domobrance; za Snoja pa se je še posebej poudarjalo, da je imel pri domobrancih tudi svojega sina. Tako so Britanci konec avgusta poskrbeli za Snojev odhod prek Barija na Vis, nato pa je prek Hrvaške konec septembra prispel v Belo krajino, nato k vodstvu slovenskega partizanskega gibanja v kočevski bazi. Seveda bi bil Snoj lahko kolikor toliko prepričljiv v utemeljevanju svojih pozivov samo v neposrednem, osebnem stiku z vodstvom protirevolucionarnega tabora. Kaže, da je bil tudi resnično njegov namen, da stopi z njim v stik. Toda partizansko vodstvo seveda tega ni dopuščalo, želelo je zgolj to, da Snoj poda izjavo, namenjeno »navadnim« domobrancem kot poziv za dezertiranje od domobranstva. Za njihovo vodstvo se razen v obliki obsojanja pač nihče več ni zmenil. Snoju so nedvoumno povedali, kaj od njega pričakujejo, tako da »je mož dobro razumel«. Po drugi interpretaciji pa, da »kapituliral je popolnoma in mož se trudi, da bi v kakršni koli obliki še kaj napravil za OF.«⁸⁸² Po drugi strani pa je bil v zvezi s »Snojevo misijo« v Ljubljano poslan generalni vikar za Belo krajino dekan Andrej Ilc z namenom, da naveže stike s škofom Rožmanom, dr. Andrejem Gosarjem in še enim predstavnikom JNS. Za to so zvedeli Nemci, in ker od protirevolucionarne strani niso o tem dobili nobenega signala, naj bi sklepali, da se obe strani res pogovarjata, morda celo o skupnem udaru partizanov in domobrancev po njih. To naj bi imelo vlogo tudi pri kasnejših nemških aretacijah pripadnikov ilegale. Ob tem pričevalci sodijo, da Snoju ni uspelo navezati stikov s »Slovensko zavezo«, pri čemer naj bi to preprečili nekateri »ljubljski ekstremisti«. Nekaj podobnega se je zgodilo tudi z njegovim pismom ženi, v katerem je svetoval, da naj sin zapusti domobranske vrste. Ljubljanska politična policija je pismo prestregla in ponaredila v smislu, da naj vztraja pri domobrancih.⁸⁸³

Tako je ostalo le pri tem, da je Snoj sestavil besedilo z naslovom »Izjava in poziv g. ministra Franca Snoja«, ki je bilo nato objavljeno v partizanskem časopisju ter razširjeno tudi kot letak in še prebrano na radiu Svobodna Jugoslavija. Najprej je Snoj napisal svojo inačico besedila, ki pa je doživela velike kritike in dopolnila

⁸⁸¹ Tine Debeljak, *Zapiski ob robu k dobi pred dvajsetimi leti*. Zbornik Svobodne Slovenije 1967, str. 98–99; Dušan Biber, *Tito-Churchill strogo tajno*. Zagreb 1981, str. 303.

⁸⁸² Fajfar, *Odločitev*, str. 506–508; ARS II, Zbirka Marijana Breclja, fasc. A/II, Breclj Luki 26. 9. 1944; Ko je videl, da je Snoj pri partizanih, je spoznal, da je »stvar izgubljena«, tudi njegov brat Venčeslav, stolni organist, ki je v tem smislu interveniral pri Rožmanu. Miloš Rybář, ustna izjava 11. 11. 1993.

⁸⁸³ Vinko Lipovec, *V dachauskem taborišču*. Zbornik Svobodne Slovenije 1973–75, str. 110; Janez Grum, pisna izjava 28. 11. 1994; Anton Trstenjak, ustna izjava 31. 10. 1985; Miloš Rybář, ustna izjava 11. 11. 1993.

partizanskih funkcionarjev na kočevski bazi. Nekatere je upošteval, nekaterih ne. Naslov dokumenta ponazarja njegovo sestavo, saj gre v prvem delu predvsem za Snojevo izpoved ter opis njegovega položaja v emigraciji ter spoznanja o tragičnosti ravnanja in položaja predvsem domobrancev, ki so privedla k temu, da se je pridružil »osvobodilnemu gibanju, ki vodi narod v domovini«. Potem ko je poudaril, da je NOV priznana kot zavezniška vojska, je poudaril nujnost, da se vsi, ki so še neodločni, predvsem pa tisti v vrstah domobrancev, odločijo in stopijo v vrste NOV. Njegov namen je rešiti čimveč slovenskih življenj. Ker pa se položaj hitro razvija, je potrebna hitra in temeljita odločitev, k čemur naj bi prispeval tudi poziv maršala Tita z rokom 15. septembra. Zavezniki so priznali tudi partizansko oblast, zato se bo Jugoslavija osvobodila sama in, kar je posebej poudaril, »okupacije Jugoslavije ne bo!«⁸⁸⁴ Kasneje se je Snoj še nekajkrat oglasil v javnosti, najprej z letakom »Slovenskim domobrancem!«, v katerem je ponovno podprl Titovo amnestijo, to pot z rokom prijave do 15. januarja 1945. Za Veliko noč je odgovoril še na letak, ki so ga z njegovim lažnim podpisom širili domobranci.⁸⁸⁵

Druga velika akcija, ki je v tedanjih okoliščinah vzbudila še dosti večjo pozornost, so bili govori dr. Alojzija Kuharja na BBC. Po poprejšnjem dogovoru naj bi bili ti govori časovno usklajeni s Snojevim prihodom v Slovenijo, vendar se je očitno njegova pot skozi Hrvaško zavlekla, tako da ga je Kuhar »prehitel«. Načrt o takem izrecnem radijskem pozivu slovenskim domobrancem je sicer že več časa visel v zraku, saj so npr. o tem govorili že Britanci in dr. Velebit sredi julija. Konkretno teme oziroma sestavo govora je Kuhar predložil Britancem prav 25. avgusta, na dan Snojevega odhoda iz Londona. Predložil je štiri osnovne teme za štiri kratke govore, a se je nato moral omejiti na tri. Vsekakor so imeli Britanci pri tem odločilno besedo, o cenzuri in o strogi kontroli je kasneje govoril tudi sam Kuhar.⁸⁸⁶ O svoji in Snojevi nameri pa je prej obvestil tudi Franceta Gabrovška, ki je bil tedaj v ZDA.

Govore je Kuhar na BBC prebral 8., 10. in 11. septembra 1944. V prvem je izrazil svoje žalostne občutke ob dejstvu, da se je v domovini bratomorni boj še bolj razplamtel od njegovega zadnjega govora pred 17 meseci. Omenil je pisanje kolaboracionističnega časopisja, domobransko prisego ter resolucijo duhovnikov, vse v podporo okupatorju. Toda ves ostali svet je strnjen proti nacističnemu sovražniku in zato so v Londonu sklenili, da »storimo zadnji poskus da se reši, kar se da še rešiti.« V domovino na sedež OF je odšel Snoj, ki se bo oglasil somišljenikom in predvsem fantom v domobranstvu. »Poslušajte njegova navodila!« V drugem govoru je omenil sklepe vodstva SLS iz pomladi 1941, da se s

⁸⁸⁴ ARS II, Cankar, fasc. 6/II, Izjava in poziv g. ministra Franca Snoja; Zbirka Marijana Breclja, fasc. B/I, Koncept izjave, pripombe; Slovenski poročevalec, 3. 10. 1944.

⁸⁸⁵ ARS II, PA, fasc. 441/II, Slovenskim domobrancem!; fasc. 642/I, Gre za tisoče zapeljanih in prisiljenih... Kasneje, konec aprila 1945, je podal še obširno izjavo o preživelosti strankarske demokracije. Slovenski poročevalec, 27. 4. 1945, Izjava Franca Snoja.

⁸⁸⁶ PRO, FO 898/159, Vodstvo PWB gdč. Barker 12. 7. 1944; AJ, 103–13–106, Pismo ambasadorju R. Stevensonu 25. 8. 1944; prav tam, Brzjojavka Kuharja Gabrovšku 5. 9. 1944; Janez Arnež, ustna izjava 7. 6. 1994.

sovražnikom ne sme sodelovati. Kolikor je sedaj stranka zakrivila položaj doma, mora to priznati, ga popraviti in storiti potrebno, »da se uveljavi strankino stališče pred nemškim in laškim vdorom.« Snoj ima nalogo povedati, da se je treba ločiti od vseh, ki so to zakrivali, in doseči, da se somišljeniki od sovražnika odtrgajo in vrnejo med zaveznike. Ta ločitev in skupen boj sta potrebna tudi zato, da se iznebimo pečata narodnega izdajstva kot tudi zaradi čim bolj učinkovitega boja za združitev slovenskega ozemlja. Zavezniki ne bodo pomagali narodu, ki se med seboj kolje! Končno je v tretjem govoru omenil še argumente, češ da se domobranci bojujejo za vero in proti komunizmu. Po njegovem je to nerazumno, saj je jasno, kaj delajo nacisti s (slovensko) cerkvijo in duhovniki, nacizem je brezbožen in po mnenju uglednega oxfordskega učenjaka, prijatelja dr. Ehrlicha, ni nobenega načela krščanske vere, ki bi narekovalo stati ob strani v boju za narodno osvoboditev. »Vi ne morete premagati enega brezbožnika s tem, da pomagate drugemu brezbožniku, da ga zatre s silo.« Po Kuharjevih besedah so v OF res na vodilnih mestih komunisti, toda OF ni več strankarsko-komunistično gibanje, temveč narodno gibanje. Tudi to, da so domobranci rekli, da se bojujejo za domovino, je laž in prevara. Zato morajo fantje stran, za vsako ceno in za vsako žrtev. Kam naj bežijo? Tisti, ki se hočejo bojevati za osvoboditev domovine, naj gredo k OF, ki »je v imenu Jugoslavije in v imenu zaveznikov pooblaščen, da vodi borbo za naše osvoboditev.« Tisti pa, ki mislijo, da jim to ni mogoče, naj vsaj odvržejo orožje ter bežijo stran od sovražnika. Sklenil je z zagotovilom, da bodo podrobna navodila dobili od Snoja, ki bo z njimi navezal stike in pokazal »pot za odrešilni beg.« Prosil jih je, da ga razumejo prav, da jim je govoril kot »duhovnik, kot Slovenec in kot Vaš prijatelj ob uri, ko so v veliki nevarnosti vaša čast in vaša mlada življenja.«⁸⁸⁷

Kot že omenjeno, so ti govori zbudili veliko pozornost in še kasneje povzročali hudo kri. Miha Krek je seveda bil odločno proti misiji Snoja v Sloveniji kot tudi proti Kuharjevemu govorom, kar se je videlo že iz njegovega pisma, ki ga je avgusta Cankar prinesel v London. Ko je kasneje v emigraciji Kuharja povprašal o tem, je slednji samo odvrnil: »Da bi rešil domobrance« in s tem je bil njun zadevni razgovor končan.⁸⁸⁸ Vsekakor je bil ta njegov radijski nastop izrazito v omenjeni funkciji, saj je jasno, da ne on in ne Snoj nista resnično verjela v prav vse, kar sta (morala?) izrekla, posebej glede demokratične narave komunistov in njihovih bodočih načrtov. Kuhar je v govorih velik del »nalog« prelagal na Snoja, češ da bo on navezal stike z domobranci, kar pa se ni zgodilo. Ob tem naj še dodamo, da so takrat v Londonu razen Srbov delali že vse mimo bivšega vojnega ministra Draže Mihailovića, tako da ni bilo čudno, da je njegov štab Snojevo in Kuharjevo akcijo obsodil oziroma se od njiju ogradil.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Dr. Kuharjevi govori iz Londona. Vestnik 1960, št. 6; ARS II, Zbirka Slava Klemenčiča, mapa 9.

⁸⁸⁸ Miha Krek, Kdo je podpisal Tito-Šubašićevo pogodbo in kdo je prodal Slovenijo komunistom? Vestnik 1969, št. 3; Izjava dr. Kreka. Vestnik 1960, št. 6.

⁸⁸⁹ ARS III, Šmajd, Jugoslovanska vojska, Depeša štaba Draže Mihailovića 10. 10. 1944, št. 2209.

Vsekakor se ob tem dogajanju kot najpomembnejše zastavlja vprašanje, kakšen je bil učinek Kuharjeve in Snojeve akcije. Ker sta se časovno ujemali z drugimi pozivi, ki jih je tedaj na domobrance naslavljalo partizansko vodstvo, je odgovor jasen in pravzaprav enak, namreč rezultat je bil negativen, vsaj glede glavnega cilja, to je bežanja domobrancev k partizanom. Vzroke za to smo deloma že omenili. Poudariti je še treba, da pri domobrancih ni bilo pravega zaupanja, da bodo partizani tedaj manj maščevalni kot jeseni 1943. Spomin na tiste dogodke je bil še zelo živ, domobranska propaganda ga je še dodatno krepila, poleg tega pa se je v tem letu dogodilo še na novo marsikaj krvavega, kar je psihološko sploh oviralo take ideje. Če bi Snoj prišel v osebni stik z voditelji protirevolucije in domobranstva, bi mogoče lahko z živo besedo in argumenti še koga prepričal. Poleg tega pa je seveda nad domobranstvom kot dobro organizirano formacijo ves čas bedela nemška komanda oziroma propagandna služba, poleg nje pa so nanj pritiskali še ljotičevski fanatiki iz Rupnikovega kroga.⁸⁹⁰ Videti je, da prav iz tega kroga izhaja najsilovitejši odmev na Kuharjeve govore, namreč letak »Plačanci, roke proč od nas!« Besednjak v njem je bil izredno oster, bistvo odgovora pa je bilo v tem, da Kuhar ne pozna komunističnih zločinov, če pa jih, se spreneveda in je dejansko on v službi tujih interesov, svojih gospodarjev, in ne v službi slovenskega naroda. Če bo tako nadaljeval, bo on postal izdajalec...⁸⁹¹ Tudi že omenjeni lažni »Slovenski narodni odbor« je tedaj v svojem letaku med drugim zapisal, da »nihče, ki je 17 mesecev našega trpljenja molčal, nima pravice dajati Domobrancem poziva.«

Tudi drugi so na Kuharjeva izvajanja zelo hitro reagirali, da bi preprečili morebitno zmedo ali širjenje nekontroliranih govoric. Že na dan zadnjega govora je Andrej Križman ugotavljal, da je Kuhar sicer povzročil zmedo, ostaja pa dejstvo, da navodil o njihovem obnašanju ne more dajati nekdo v inozemstvu, temveč le vodstvo na terenu. Rudolf Smersu je govore označil le za verjetno taktiko. Seveda pa je moral na vse to spet odgovarjati tudi poveljnik Organizacijskega štaba podpolk. Krener. Že 11. septembra je razposlal zaupni dopis, v katerem je Kuharjev govor sicer pravilno označil kot sestavni del silovite propagande med častniki in moštvom Slovenskega domobranstva v smislu »Pfeiferjevega navodila: Razkroj domobranstva za vsako ceno.« Ne glede na to, ali je Kuhar res govoril ali pa je to bila le potvorba, pa se domobrancev in protikomunističnega boja to po njegovem ne tiče. »Zaupajte v poveljstvo, ki misli na vse in ve, kaj je naloga Slovenskega domobranstva: Vzdržati mir na svoji zemlji in uničiti komunizem. Za vzdrževanje reda in miru pa še nikdar ni bil nihče od nikogar jeman na odgovor.« Častnikom je zabičal, da je treba budno paziti na tiste, ki med domobranstvom razširjajo razne alarmantne vesti. Podobno je zapisal tudi v novem dopisu čez nekaj dni, kjer je še posebej zapovedal strnjenost, enotnost

⁸⁹⁰ Franc Krištof, Iz govora na domobranski spominski proslavi 16. junija 1997 v Clevelandu. Tabor 1997, št. 9–10, str. 198; Janez Grum, pisna izjava 1. 6. 1993.

⁸⁹¹ Plačanci, roke proč od nas! Priloga Jutra, 16. 9. 1944; ARS II, AP, fasc. 118/I, Plačanci, roke proč od nas!; fasc. 124/II, Slovenski domobranci!, brez datuma.

in disciplino. Naj ne nasedajo komunističnim lažem in naj se spomnijo »lanskega septembra«! Da je bil tedaj pritisk na domobranstvo res velik, dokazuje podatek, da je potem čez en teden Krener ponovno čutil za potrebno, da opozori podrejene, da, »ker govori raznih oseb iz inozemstva« niso dosegli zaželenega uspeha, pa sovražnikovo vodstvo skuša isto, to je razkroj domobranstva, doseči s pomočjo tukajšnjih javno še nekompromitiranih oseb, ki se »s prijaznim licem približujejo domobranskim častnikom in domobrancem« in jih skušajo prepričati, da je v interesu slovenskega naroda, da se boj »s komunističnimi banditi ustavi in da se domobranstvo priključi banditom.«⁸⁹² Kot že rečeno, prebegov k partizanom je bilo zaradi Kuharjevega in drugih pozivov izredno malo, toda opazovalci so si bili vseeno edini, da je njegov ter tudi tedanji govor kralja Petra II povzročil med domobranci kar precej vznemirjenja. Širile naj bi se razlage, da je bil Kuhar pač prisiljen govoriti. Če drugega ne, je vse to dokazovalo, da imajo partizani zares zveze z »Angleži in jugoslovansko vlado«. Po poročilih partizanske obveščevalne službe se je širilo mnenje, da naj bi zavezniki podpirali NOV in Tita le med vojno, medtem ko pa naj bi si po vojni Slovenci lahko sami izbrali svojo notranjo ureditev, takrat pa bodo imeli besedo tudi domobranci itd. Tako pa so na Igu v 24. domobranski četi tedaj poslušali London ob zaplenjenem radiu in »govori dr. Kuharja so nanje vplivali kot poliv z mrzlo vodo.«⁸⁹³

Partizansko vodstvo je omenjene pozive, predvsem Snojevega, ocenjevalo za koristne, čeprav je videti, da ni posebno veliko upalo na njihov uspeh glede razkroja domobrancev. Snoj je kasneje napisal še elaborat o delu za meje v emigrantskih krogih. Skoraj več je namreč omenjenemu vodstvu pomenilo dejstvo, da so morali vodilni člani kraljevske vlade priznati odločujočo vlogo partizanski vojski in njeni oblasti. Boris Kidrič je v članku »Gospod Kuhar je spregovoril...«, ki je bil razširjen tudi v obliki letaka, Kuharju očital, da krivdo za nastalo stanje v domovini prelaga predvsem na druge oziroma celo na slovenski narod, sam pa naj bi bil povsem nedolžen. Očital mu je pokvarjenost in dvoličnost.⁸⁹⁴ Poleg tega Kidričevega nič kaj prijaznega sprejema pa je Snoja in Kuharja čakalo še eno presenečenje. Prav 9. septembra, to je med prvim in drugim Kuharjevim govorom, je namreč Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev napisala prijavo zoper Kuharja in Snoja ter ju obtožila protiljudske politike, podpiranja begunske vlade in Draže Mihailovića ter oviranja upora proti okupatorju!⁸⁹⁵ Drugače pa se je partizanska propaganda nato pozimi

⁸⁹² ARS I, VOS-II-3, poročili 11. 9. 1944 in 24. 9. 1944; ARS II, AP, fasc. 292/IV, Krenerjev zaupni dopis št. 5148, 11. 9. 1944; fasc. 17/III, Krenerjev dopis št. 20271, 14. 9. 1944 in št. 20861, 22. 9. 1944.

⁸⁹³ Stane Buda, Obveščevalna služba in drugo. Tabor 1975, št. 1-2; ARS I, VOS-II-3, poročili 22. 9. 1944 in 17. 10. 1944; ARS II, PA, fasc. 460/III, ONZ pri SNOS, poročilo 17. 10. 1944, št. 10/44; ARS III, Ozna, Ribniško-notranjsko okrožje, poročilo obveščevalne službe okraja Horjul 18. 9. 1944.

⁸⁹⁴ Boris Kidrič, Sabrana dela III. Beograd 1985, str. 190–193; ARS III, Rupnikov proces, št. 3679; ARS II, AP, Zbirka Alojza Ilje, fasc. 2/II, Gospod Kuhar je spregovoril; PA, fasc. 457/IIa, Snojevo poročilo o delu za meje.

⁸⁹⁵ ARS, Komisija, fasc. 1, Prijava O-1421, 9. 9. 1944.

in spomladi 1945 vse manj ukvarjala z nadaljnjimi pozivi domobrancem. Kolikor pa se je, so toni vse bolj grozeči in obsodbe dokončne, domobrancem naj bi skoraj v vsakem primeru šla glava, smrtni kazni se lahko izognejo le še, »če skesano stopiš pred narodno sodišče...«⁸⁹⁶

Stališče zahodnih zaveznikov, posebej Britancev, do slovenskih domobrancev, je iz vsega omenjenega bilo več ali manj jasno. Ko so se Britanci odrekli Mihailoviću in po sporazumu Tito-Šubašić so domobranci obveljali pač za kolaboracioniste in vsaj na uradni ravni britanske oblasti niso več imele razumevanja za morebitne eksistencialne in upravičene razloge za nastanek domobranstva ter njegov boj proti partizanom. Prevladali so pač, razumljivo, britanski interesi, ki so bili v tistem času predvsem v čim bolj učinkovitem bojevanju proti Nemčiji. Zato so podprli omenjene pozive in akcije za ločitev domobrancev od Nemcev, zato je na BBC že od srede 1943 tako britanska kot jugoslovanska oziroma slovenska propaganda vse bolj »propartizanska«. Od leta 1943, z nastopom prvih in nato vse številnejših britanskih misij pri partizanskih štabih, se tudi povsem spremeni značaj virov, na katere se odtlej naslanjajo britanske analize. To so seveda skoraj izključno partizanski viri, na kar ilustrativno kaže tudi britanska raba izraza »bela garda« za partizanske nasprotnike. Zavezniški diplomati in predvsem obveščevalci so seveda še zmeraj vzdrževali stike s Krekom in njegovim krogom, ki je edini še skušal rešiti protipartizansko stvar v Sloveniji. Poročila o akcijah in argumentih te skupine so se stekala na britanskih ministrstvih in še zmeraj je pri posameznih osebnostih najti določeno razumevanje za partizanske nasprotnike, vendar to ni imelo več nobenih »operativnih« posledic. Tako razumevanje je kazala tudi ameriška misija podpolk. Roberta McDowella pri štabu Draže Mihailovića, ki je predlagala, da je vendarle treba navezati stik tudi s »slovenskimi nacionalisti«. To se ni uresničilo, Britanci pa so po drugi strani skušali »navezati stik« s slovenskimi domobranci predvsem z letaki, ki so jih njihova letala odmetavala na Dolenjskem in Notranjskem, bodisi da je šlo za samostojne letake, bodisi za list »Zmaga. Zavezniška publikacija za Jugoslovane«. V letakih je izstopala predvsem grožnja s sojenjem in kaznovanjem vseh, ki so sledili izdajalskim voditeljem in ki so storili kakršnekoli zločine; pri tem se sklicujejo na že omenjene sklepe Teheranske konference.⁸⁹⁷

Ob tem pa se s terena ves čas vrstijo poročila partizanske obveščevalne službe, da so domobranci še vedno prepričani, da imajo vsaj njihovi voditelji zveze z Britanci in da se jim bodo ob njihovem prihodu enostavno priključili. Šlo je za vsesplošno pričakovanje »Angležev«, pri čemer pa se domobranci niso zavedali,

⁸⁹⁶ ARS II, PA, fasc. 441/I, Kam sedaj neverni Tomaži?

⁸⁹⁷ ARS II, Tisk NOB, fasc. 34/II, Zmaga. Zavezniška publikacija za Jugoslovane; Poslanica Velike Britanije Slovencem. Mladika 1993, št. 3, str. 80; ARS III, VOS Novo mesto, Poročilo CK VOS 14. 1. 1944; PRO, FO 371/44263, Philip Broad Haroldu Macmillanu 26. 8. 1944; NAUS, OSS, RG 226, F 314, Poročilo McDowella 29. 8. 1944; Dušan Biber, Neuspeh neke misije. Borec 1989, št. 10–11, str. 1080; Dušan Biber, »Humoreske« belogardistične propagande. Nedeljski dnevnik, 1. 4. 1990; O poročilih zavezniških vojaških misij glej še druge razprave dr. Dušana Bibra.

da so njihove zveze z zahodnimi zavezniki zelo posredne in vedno bolj razrahljane. Te zveze so sicer obstajale v več smereh: prek obveščevalne mreže Vladimirja Vauhnikarja, v kolikor so zanjo delali tudi pripadniki Slovenskega domobranstva; prek pripadnosti in obveščevalnega dela za JVVd, to je za slovenski del organizacije Draže Mihailovića, ki je vsaj prek ameriške misije še imel stike z zavezniki; prek stikov s Krekom in njegovim krogom.

Prav slednji pa je največ izgubil z dogodki septembra 1944. Sredi meseca je namreč prenehal opravljati tudi funkcijo delegata Kraljevine Jugoslavije v zavezniškem posvetovalnem odboru za Italijo, kjer ga je nadomestil dr. Josip Smolaka. Od takrat je bil Krek le še »bivši« minister itd., ki je sicer imel dostop do zavezniških sogovornikov, vendar je bila teža njegovih stališč vse manjša. Ko je avgusta odklonil sodelovanje pri obsodbi in pozivanju domobrancev, je njegov ugled pri Britancih strmo padel. Kuhar mu je o tem pisal februarja 1945, da Britanci sicer nimajo nič glede »protititovskega prepričanja«, toda moral bi obsoditi dejansko kolaboracijo. »Ti je škodovalo na ugledu in avtoriteti.« Paradoksalno pa naj bi potem Krekov ugled pri britanskih oblasteh zrasel spet v drugi polovici leta 1945, in sicer zaradi njegove skrbi za begunce in domobrance.⁸⁹⁸

Njegova skrb za domobrance pa se je okrepila prav v poznem poletju in jeseni 1944, ko so se odigrali zgoraj omenjeni dogodki. Ob tem je potrebno vsaj omeniti vesti, da naj bi v mesecih od junija do septembra 1944 v Ljubljano prihajala vzpodbujajoča Krekova sporočila in naročila, češ da je »z domobranci vse v redu«, da naj vztrajajo pri domobrancih, da je glede domobranstva »vse urejeno«. »Nadaljujte v istem smislu, toda še pospešeno in pojačano« in da ne gre poslušati ne njega (sic!) in ne Londona ipd.⁸⁹⁹ Veliko vprašanje je, ali je bil Krek res avtor teh sporočil, čeprav drži, da je vsaj sprva vztrajal, da se domobranski boj nadaljuje in je to tudi povedal zavezniškim sogovornikom. Vsekakor pa je že avgusta deloma spremenil svoje stališče do smotrnosti in predvsem taktike domobranske akcije. Odslej je imel pred seboj predvsem dve stvari: prepričati, da bi domobranci ob koncu padli v roke Titovih sil ter, kot drugo, doseči zasedbo Slovenije s strani zahodnih zaveznikov. Ob tem je vztrajno pošiljal na razne zavezniške civilne in vojaške forume informacije o stanju v Sloveniji z razlago vzrokov za nastanek domobranstva. Poudarjal je, da bi predaja Titu pomenila smrt za mnoge Slovence. V Sloveniji, je pisal kralju Petru II sredi julija, »imamo organiziranih okrog 20.000 ljudi, ki se bodo borili proti partizanom do zadnjega. Tega stanja doma ne more spremeniti nobena politika zunaj«. ⁹⁰⁰ To slednje je bilo res, kar je izkusil Krek sam, ko je tudi on poskušal »doma« kaj spremeniti.

Že sredi julija je napovedal, da bo domov poslal navodilo, da se mora

⁸⁹⁸ Dokumenti za zgodovino. Svobodna Slovenija, 19. 12. 1974.

⁸⁹⁹ ARS I, VOS-II-3, Tedenski pregled domače reakcije od 23. do 30. 6. 1944; prav tam, poročilo 1. 10. 1944; ARS III, Ozn, 2. odsek, Zaslišanje ujetega domobranca, 18. 11. 1944.

⁹⁰⁰ Vaše veličanstvo! Svobodna Slovenija, 21. 11. 1974, faksimile pisma 14. 7. 1944; NAUS, OSS, RG 226, št. 896558, Pregled razvoja položaja v okupirani Jugoslaviji, brez datuma.

domobranstvo zaveznikom predstaviti kot slovenski del kraljevske vojske. »Po-skrbe naj, da Nemci domobrancev ne odpeljejo in da partizani ne bodo mogli pobijati Slovencev, ko bodo odstopili Nemci. Vzdrže naj se izjav in proklamacij, razen da zahtevajo osvobojenje in združenje Slovencev.« V pogovoru z ameriškim obveščevalcem konec avgusta, torej že potem, ko je odbil sodelovanje s Can-karjem, je bil že bolj konkreten. Po njegovem je bilo v Sloveniji poleg 17.000 domobrancev tudi okrog 2500 slovenskih vojakov pod poveljstvom generala Ivana Prezlja. Zatrdil je, da je že naslovil na domobrance poziv, da se postopno in ob primernem času razpršijo v hribe ter pridružijo generalu Prezljju.⁹⁰¹ Vse kaže, da je takšno navodilo in hkrati opozorilo domobrancem v domovino Krek res poslal, čeprav naj bi se sicer to zgodilo šele septembra. Po radiu prek štaba Draže Mihailovića je v Slovenijo poslal sporočilo, da obstaja »resna nevarnost, da bodo domobranci in vsi drugi, ki so člani sličnih vojaških formacij, izročeni komunističnemu partizanskemu poveljstvu.« Nato je dal nekaj predlogov, kaj je treba storiti, da bi se temu izognili, npr. da naj se ločijo od Nemcev ali jih celo napadejo, umaknejo naj se v hribe, nekaj tednov bodo že vzdržali ipd. To sporočilo se ni ohranilo v izvirni obliki, temveč samo po pričevanjih. Sporočilo je iz četniškega štaba v Polhograjskem hribovju Prezelj osebno odnesel podpolk. Krenerju. Očitno je ostalo pri njem, saj se ga iz strahu pred Nemci ni upal dati dalje ali celo predlagati njegovega uresničevanja. Problem je nastal po vojni, ko je Krener zanikal, da bi tako sporočilo sploh dobil, vendar gre nasprotnim pričevalcem večja vera.⁹⁰²

Poleg tega je Krek protirevolucionarnemu vodstvu v Sloveniji poslal tudi navodilo, da mora ilegalni tisk bolj poudarjati stališče proti okupatorju in za zaveznike, čimveč mora pisati o slovenskih problemih in čim manj o ideologiji in protikomunizmu.⁹⁰³ Ko je konec oktobra 1944 ocenjeval takratni položaj za Slovence, je presodil, da sta Kuharjeva in Snojeva akcija ostali brez učinka. »Le Nemci so poostrili kontrolo nad Domobranci, zaprli vse dohode v Ljubljano in pridno zapirajo naše ljudi.« Predvsem pa se je v želji vsaj Slovenijo rešiti pred komunizmom, s čimer bi bili seveda rešeni tudi domobranci, proti koncu vojne osredotočil na prizadevanja, da zahodni zavezniki »okupirajo vsaj Slovenijo in da jo oni sami začasno tudi upravljajo.«⁹⁰⁴ O tem je sicer razmišljal in deloval v tej smeri že prej, kar dokazuje tudi pismo maršala Harolda Alexandra iz junija ali julija 1944, v katerem pravi, da mu bo njegova vojska, ko bo prek Slovenije prodirala proti Dunaju, omogočila, da tam vzpostavijo lokalno oblast prav Krek

⁹⁰¹ Dokumenti za zgodovino. Svobodna Slovenija, 19. 12. 1974; NAUS, RG 84, Box 39, NNP 76 5008.

⁹⁰² Jože Godina, Dr. Krekovo svarilo in navodilo. Vestnik 1965, št. 11; Gradivo k Vetrinju. Vestnik 1966, št. 1-2; Gradivo k Vetrinju. Vestnik 1966, št. 10-12, Pismo Franca Krenerja Mihi Kreku 15. 8. 1966; Dr. Krekov radiogram. Klic Triglava 1966, št. 323, april 1966; Vinko Lipovec, Nekaj pozabljenih dejstev iz onih dni. Vestnik 1967, št. 11-12, str. 190; Janez Grum, pisna izjava 1. 6. 1993.

⁹⁰³ ARS III, Ozna, 1. odsek, poročilo 31. 10. 1944.

⁹⁰⁴ Dokumenti za zgodovino. Svobodna Slovenija, 12. 12. 1974.

in njegovi somišljeniki.⁹⁰⁵ Nato si od septembra, ko je izrazil potrebo po vzpostavitvi zavezniške uprave v Sloveniji generalu Maitlandu Wilsonu, njegove zadevne intervencije kar sledijo. Tako je npr. v začetku februarja 1945 o tem predal poseben memorandum, v katerem zagotavlja, da si slovensko prebivalstvo ne želi Titove ali sovjetske okupacije, temveč bo z vsemi silami podprlo zavezniško zasedbo. Zavezniki bi morali zasesti tako bivšo Dravsko banovino kot tudi Julijsko krajino in slovensko Koroško, odporniške sile naj bodo pri tem pod zavezniško kontrolo, pri čemer bodo domobranci rade volje priznali zavezniško poveljstvo, oziroma se jim sploh pridružili. V tem kontekstu je Kreku prišla prav tudi prošnja škofa Rožmana, da zavezniki zasedejo Slovenijo, da bi preprečili sicer neizogibno krvoprelitje ob koncu vojne. Skupaj s p. dr. Antonom Prešernom sta jo 26. novembra 1944 nato predala papežu Piju XII.⁹⁰⁶ Ko je jeseni 1944 v Italijo prispel tudi dr. Živko Topalović, predstavnik gibanja Draže Mihailovića, sta se obračala na zavezniške organe tudi skupaj, v imenu Slovencev in Srbov. Pri tem je seveda njima in sploh vsem protipartizanskim subjektom do neke mere obudila upanje, da se še lahko rešijo popolne komunistične prevlade v domovini, izjava kralja Petra II, v kateri je zavrnil sporazum med Šubašićem in Titom iz novembra 1944, ki je bistveno omejeval njegove pristojnosti, predvsem pa je tako rekoč vso oblast že prepuščal Avnoju.⁹⁰⁷ Vendar se je moral tudi kralj kmalu ukloniti britanskemu pritisku, pristati na namestnišvo itd. Kljub temu so nekateri v Sloveniji še vedno upali v kralja, kar se je izrecno pokazalo prav na koncu.

V Rimu so Krek in njegovi sodelavci osnovali svoj Slovenski narodni odbor (SNO), ki je skušal vplivati na razvoj v Sloveniji z nekaterimi propagandnimi potezami, npr. z letaki. Pri tem se je poslužil tudi nekaterih nekorektnih prijemov. Tako so pozimi 1945 na Primorskem širili letak, naslovljen »Slovenskemu narodu v zaslužnjeni domovini«, ki ga je izdal prav omenjeni SNO. Podpisana sta bila Krek, SLS, kot predsednik ter dr. Drago Zalar, JNS, kot tajnik. Problem je bil v tem, da dr. Zalar ni imel s tem letakom ničesar opraviti.⁹⁰⁸ V letaku Krek sicer zagotavlja, da je Titova oblast v Beogradu le začasno, da se bo kralj vrnil in da je treba storiti vse, da se prepreči komunistična zmaga. Podobno je bil uglasen drugi letak SNO z naslovom »Slovenci in Slovenke!«, ki ga je Krek izdal v Rimu 1. aprila 1945, za Veliko noč. Poleg njega so bili navedeni kot podpisniki Ivan Ahčin, Milko Brezigar, Izidor Cankar in Boris Furlan. Jasno je, da zadnja dva tega nista mogla podpisati, tudi če bi hotela, saj zelo verjetno tedaj sploh nista bila v Rimu.⁹⁰⁹

⁹⁰⁵ Arso Milatović, *Pet diplomatskih misija I.* Ljubljana – Zagreb 1985, str. 18–19; Pismo maršala Alexandra dr. Kreku. *Vestnik* 1982, št. 1.

⁹⁰⁶ ARS III, Rupnikov proces, št. 4456, 4508, Krek generalu Wilsonu 7. 9. 1944; št. 4521–4523, 4793–4795, Poročilo OSS 17. 11. 1944; NAUS, OSS, RG 226, 113566, Mrs. Byington R. F. Ruskinu 8. 2. 1945.

⁹⁰⁷ PRO, FO 371 48808, Krek in Topalović Alexandru 20. 12. 1944; Branko Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945.* Zagreb 1981, str. 414–420.

⁹⁰⁸ ARS II, PA, fasc. 436/IV, Slovenskemu narodu v zaslužnjeni domovini, brez datuma; Dr. Drago Zalar, ustna izjava 22. 8. 1989.

⁹⁰⁹ ARS II, AP, fasc. 272/IV, Slovenci in Slovenke!; PA, fasc. 451/IV, Slovenci in Slovenke!

Končno je potrebno omeniti še eno stran, ki si je želela na tak ali drugačen način doseči ločitev domobrancev od Nemcev. To je bil slovenski del četniške Jugoslovanske vojske v domovini (JVvD), ki ga pogosto enostavno poimenujejo »ilegalo«. Kot že omenjeno, poraz v Grčaricah je četniški in sploh liberalni tabor zelo prizadel, tako da je prišlo do njegove ponovne resne dejavnosti šele v prvih mesecih leta 1944. Po analizi četniškega funkcionarja Andreja Glušiča je sicer velika večina aktivnih častnikov, ki so vstopili v Slovensko domobranstvo, bila četniško usmerjenih. Podpolk. Peterlin naj bi imel od Mihailovića neposredno naročilo, da domobranstvo tajno pripravlja za bodoče naloge, vendar, kot se je izkazalo kasneje, je Peterlin za precej časa na te naloge »pozabil« in so ga šele intervencije iz četniškega štaba ponovno »aktivirale« v tem smislu. Kljub temu naj bi Slovensko domobranstvo prek omenjenih častnikov slej ko prej obladovala četniška Komanda Slovenije, ki pa je imela pozimi 1944 še težave s poveljstvom. Preden se je iz Slovenije dokončno poslovil major Novak, sta organizacijo za silo vodila sprva dr. Valentin Benedik, nato major Glušič kot načelnik štaba Komande Slovenije. Ko pa je spomladi prišel iz nemškega zapora polkovnik (zatem general) Ivan Prezelj - Andrej, je po ukazu Draže Mihailovića prevzel poveljstvo on ter ga obdržal do konca vojne.

Seveda pa to niso bili edini ljudje, ki so si lastili obvladovanje domobranstva. Še bolj upravičeno je to zase trdila SLS oziroma njena ilegalna formacija Slovenska legija, ki je šla v domobranstvo organizirano ter je imela svoje ljudi ne le med častniki, pač pa v večjem številu tudi med podčastniki in med moštvom. Legija ni imela neke organizacije posebej za domobranstvo, saj je obstajala enotna formacija, ki je bila sicer, posebej v Ljubljani, podrobno strukturirana. Posebej je imela razvito svojo obveščevalno službo, ki je zbirala podatke o vseh političnih in vojaških skupinah v Sloveniji, tudi o nemškem okupatorju, predvsem pa seveda o partizanskem gibanju. Vodil jo je inž. Jože Sodja in prav njegova služba je obveščevalni mreži polk. Vladimirja Vauhnika preskrbel več podatkov kot pa morebiti četniške in sokolske zveze.⁹¹⁰ Pri tem je sodeloval tudi vodja domobranske obveščevalne službe stotnik Albert Ilovar, ki ga je prav zato nemška policija tudi zaprla.

⁹¹⁰ Janez Grum, pisna izjava 1. 6. 1993; K.M., Poročanje in resnica. Katoliški glas, 13. 6. 1991; ARS I, VOS-II-3, Poročilo od 5. do 10. 8. 1944, št. 1608.

Prve mesece po kapitulaciji Italije je Slovenska legija delovala in se nekako samoumevno organizirala znotraj domobranstva brez stikov z JVvD, saj je bilo še čutiti posledice ostrega preloma z majorjem Novakom. Pripadnost in delovanje za legijo je bilo pri mnogih nekako samoumevno razumljeno kot delovanje mimo Nemcev in proti njim ter kot priprava za odločilne trenutke ali vsaj za odhod v pravo ilegalo, kar je pomenilo odhod v gozd, stran od Nemcev. Preobrat v odnosu do četništva je kot rezultat mednarodnega razvoja in pritiska majorja Glušiča na vodilne ljudi v domobranstvu in legiji sledil februarja 1944. S posredovanjem politikov, predvsem Šmajda, je prišlo do sporazuma, da se formira ilegala pod imenom »Slovenski odredi«. Pri tem sta sodelovala Peterlin in major Mirko Bitenc kot poveljnik Slovenske legije, medtem ko je poveljnik Organizacijskega štaba podpolk. Krener še precej časa stal ob strani. Tako je tudi prišlo do tega, da je Krener konec februarja, ko so se na Orlah zbirali prvi četniki, na nemško pobudo ukazal nanje napad. Kljub temu sta se spomladi 1944 oblikovala dva četniška odreda, predvsem po zaslugi partizanskega dezerterja Janeza Marna ter bivšega domobranskega častnika Janeza Gruma. Kljub drugačnim tedanjim željam pa so le redki domobranci odšli k četnikom.

V ozadju vsega tega je stal tudi polk. Vauhnik, ki sicer ni imel nekega formalnega položaja, razen da je bil član na novo ustanovljenega Vojnega sveta, v katerem so bili četniški in domobranski častniki. Glušič je spraševal Mihailovičev štab, kako naj se obnašajo domobranci do ilegale, predvsem pa, »kdaj lahko gre domobranstvo v ilegalo.«⁹¹¹ Predlagal je, da se mora prehod domobranstva v vrste JVvD izvršiti načrtno in naenkrat, v nasprotnem primeru bi jih lahko Nemci razorožili. V tej zvezi ga je predvsem zanimalo, kakšni so načrti zaveznikov na Balkanu in kaj pričakujejo od Komande Slovenije. Odgovor Mihailoviča je bil, da je treba pričakovati skorajšnjo invazijo na Balkanu in da je zato potrebno, da vsaj 3.000 domobrancev odide v ilegalo, da bo podprlo invazijo z rušenjem komunikacij ipd. Podobno zahtevo naj bi dobil Vauhnik od Britancev. V ta namen je Glušič napravil načrt o formiranju petih odredov, ki bi ob invaziji opravili potrebna rušenja. Vauhnik je pozval Krenerja, da pomaga pri prehodu domobrancev v četnike, a Krener je to odbil, češ da še ni čas za to. Peterlin je bil za to bolj dovzeten, toda tudi on ni mogel zagotoviti množičnega prebega, temveč je obljubil le izdelavo ter uporabo desetih radijskih postaj znotraj domobranstva, tudi za potrebe ilegalnega dela, kar je bilo zaupano stotniku Josipu Kuharju. Medtem je Glušič pošiljal domobranskim častnikom »vojne razporede«, pri čemer je bilo značilno, da se ga je Krener bal sprejeti. Prav ti razporedi pa so v drugi polovici leta povzročili tudi marsikatero nemško aretacijo teh častnikov. V tem času, to je junija 1944, pa so nemške oblasti izvedle prvi veliki val aretacij, predvsem pripadnikov četniške ilegale in njene Državne obveščevalne službe, posredi je bila očitno izdaja, verjetno s strani OF.⁹¹² Aretiran je bil tudi Glušič in je končal v Dachauu, medtem ko se je moral Vauhnik zaradi oženja zanke okrog

⁹¹¹ AVZI, Komanda Slovenije, šk. 150, št. 13/1-2, Glušič Mihailoviću 8. 4. 1944.

⁹¹² Ljuba Dornik Šubelj, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana 1999, str. 88.

njegove obveščevalne mreže umakniti v Švico. Pred tem je še enkrat poskušal pri Peterlinu doseči odhod domobrancev v ilegalo, a učinek je bil minimalen. Pozneje si je enako prizadeval general Prezelj, a tudi on ni veliko dosegel. Odredi, načeloma za vsako pokrajino po eden, so bili sicer ustanovljeni, vendar je bila njihova številčnost daleč od načrtovane oziroma zaželeno.⁹¹³ Slovenska legija, ki se je pred tem podredila JVvD, se je spet bolj osamosvojila, čeprav je njena obveščevalna služba še naprej predajala material četniški komandi, to je Prezljju, ki je to prek svoje radijske postaje pošiljal Britancem in Mihailoviću. Legija tudi ni aktivno podpirala odhoda domobrancev v četniško ilegalo. Ta ilegalna dejavnost pa je bila jeseni 1944 in v začetku 1945 zelo oslABLJena, ko je Gestapo aretiral celo vrsto političnih aktivistov in ilegalnih delavcev med domobranstvom, med drugim tudi podpolk. Peterlina in majorja Križa. Ko je general Rupnik povprašal, kaj je za tem, so mu Nemci odgovorili, da so aretirani »pripravljali napad na Nemce za slučaj, da bi se morali umikati iz Ljubljane.«⁹¹⁴ Aretirane so povečini poslali v taborišče Dachau.

Tako so domobranci še vedno tičali v postojankah ali pa se v sklopu udarnih bataljonov udeleževali akcij proti partizanom. Kot smo že omenili, pa se jim je v »zunanjem svetu« vse bolj pogosto prerokovala temna prihodnost. Na to je sedaj od julija 1944 mislil tudi polk. Vauhnik, ko se je ustalil v Švici ter navezal stike z zavezniki, kraljevsko vlado ter predvsem s slovenskimi emigrantskimi politiki, seveda v prvi vrsti s tistimi, ki so se upirali Cankarjevemu načrtu o odhodu domobrancev k NOV, to je predvsem s Krekovo skupino. Vauhnik je bil sicer poln idej in načrtov, pri čemer pa je videti, da so pri njegovem ocenjevanju položaja prevladovala želje nad suho analizo. Sprva je resno predvideval, da bo slej ko prej prišlo do spopada med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo in pod vtisom tega si je zamišljal tudi druge scenarije. Še zmeraj se je oklepel misli na zavezniško invazijo v Istri, s katero je pred tem tako rekoč »okužil« sogovornike v Ljubljani, da so o tem že odkrito govorili. Pri tem seveda drži, da so taki načrti resnično obstajali, predvsem pri Britancih oziroma pri predsedniku vlade Winstonu Churchill. Feldmaršal Alexander se je ob podpori generala Wilsona resno ukvarjal s tem načrtom, poimenovanim »Armpit«. Kljub vsemu je bil odpor Američanov, češ da bo bolj učinkovito, če podprejo invazijo v Normandiji z izkrcanjem v južni Franciji, premočan. Sicer pa je tudi britanska služba SOE zaradi velikih možnih težav odsvetovala prodor skozi »ljubljska vrata« proti Dunaju. Tako do pravih, operativnih priprav na izkrcanje na Jadranu ni prišlo.⁹¹⁵ Vauhnik je še naprej pozival domobrance v ilegalo, pri čemer je upal, da bo lahko s »pripravljenim

⁹¹³ Iz legale v ilegalo? Klic Triglava, št. 321, februar 1966; Andrej Glušič, Pismo Francetu Grumu. Rokopis, brez datuma, str. 15–21; ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Peterlin, str. 17 sl.; Ljuba Dornik Šubelj, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana 1999, str. 88, 149.

⁹¹⁴ Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 5. 1. 1945; Ljuba Dornik Šubelj, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo. Ljubljana 1999, str. 90, 149; Arhiv Okrož. sodišča Ljubljana, Ko 526/45.

⁹¹⁵ Steve Weiss, *Allies in Conflict*. London 1996, str. 146 sl.; Cankar, Londonski dnevnik, str. 22; Srečko Baraga, Draža Mihailović in izkrcanje zaveznikov. Sij slovenske svobode 1976, št. 9–11; ARS II, Zbirka Marijana Breclja, fasc. B/I, Opozorila!, str. 3.

zaledjem« lažje prodrli pri Britancih z načrtom za invazijo v Istro. Kmalu po prihodu v Švico je zavezniškim oblastem ponudil ob morebitni invaziji podporo domobrancev in drugih slovenskih formacij. Problem je bil v tem, da je bila njegova ponudba v funkciji obrambe Slovenije pred Titom, se pravi, v ozadju je bila predpostavka, da se bodo zavezniki, da bi ubranili Slovenijo pred partizani, z njimi spopadli in domobranci, četniki in drugi bi se borili na njihovi strani. Vse to ni ostalo skrito ter je izzvalo že prve javne reakcije, npr. Borisa Furlana v govoru na BBC 19. avgusta 1944.⁹¹⁶

Zatem je Vauhnik pripravil še več memorandumov – enega je napisal kar v imenu »Slovenskega narodnega sveta« – za zavezniške forume ter tudi za Vatikan. Težišče njegovih prizadevanj je bilo spoznanje, da sovjetski oziroma Titov vpliv skokovito narašča ter da je videti, da bo pod komunistično oblast prišla tudi Slovenija. Poudarjal je, da slovenski narod pretežno odklanja komunizem, poudarjal je slovensko individualnost ipd. ter njegov strateški pomen v zaledju Trsta. Iz tega je sklepal, oziroma je kar naravnost pripisoval Britancem namene, ki so se izkazali za neresnične, namreč, da imajo v načrtu preureditev srednjeevropskega prostora, in to v dveh variantah – v t.i. Beneševem planu srednjeevropske federacije ter v obliki razširjene Avstrije, pri čemer bi v obeh primerih zraven prišla tudi Slovenija s Trstom. Toda o Sloveniji se po njegovem nikjer ni govorilo kot o posebnem subjektu, zato on sedaj predlaga, da se Sloveniji v funkciji obrambe pred sovjetskim vplivom prizna državno individualnost, pravico do samostojne slovenske države torej, ki pa bi se vključila v neko širšo srednjeevropsko skupnost. Britancem je pri tem kar pripisoval namen, da bodo Slovenijo odtrgali od Jugoslavije, ki jo sicer »podarjajo Titu in SZ«. Njegove spomenice in pisma so prišle v roke tudi Cankarju, ki jih je pokazal britanskim funkcionarjem, ti pa so seveda zanikali, da bi se ukvarjali s takimi načrti o srednji Evropi oziroma Sloveniji.⁹¹⁷ To je bilo seveda uradno stališče vlade, študije in analize ter razne neuradne izjave nižjih uslužbencev pa so bile nekaj drugega.

Navsezadnje je moral tudi Vauhnik spoznati, da izkrcanja zelo verjetno ne bo, predvsem pa, da bodo domobranci »smatrani kot kolaboranti z vsemi posledicami«. To slednje naj bi sicer spoznal že tik pred odhodom iz Ljubljane, tako da je šel h generalu Rupniku, a ta je menil, da je vsakršna skrb odveč, ker bo pač zmagala Nemčija.⁹¹⁸ Sedaj je zato poslal v Ljubljano več navodil in opozoril. Sporočil je, da je že gotovo, da »Trst naj bi postal plen tretje internacionale, v

⁹¹⁶ Ljubo Sirc, Med Hitlerjem in Titom. Ljubljana 1992, str. 130; Kos II, str. 193–194; Odgovor Londona izdajalcem. Partizanski dnevnik, 22. 8. 1944.

⁹¹⁷ Cankar, Londonski dnevnik, str. 42–47; ARS II, Cankar, fasc. 6/III, Vauhnik Kuharju 10. 11. 1944 in SNO v Rimu 10. 11. 1944; PRO, FO 371 44 326, Orme Sargent pošilja Vauhnikova pisma 3. 12. 1944; Dušan Biber, Paukova mreža oko Visa. Vjesnik u srijedu, 22. 11. 1972; Pavle Rant, Uredništvu South Slav Journal. Vestnik 1982, št. 1, str. 53–54; Tone Svetina, Dvojni agent v vodah izdajstva. Nedeljski dnevnik, 9. 12. 1992; Svobodna slovenska država. Memorandum. Nova revija, št. 183–184, julij-avgust 1997, str. 43–45.

⁹¹⁸ Debeljak, Zapiski ob robu k dobi pred dvajsetimi leti, str. 101.

Ljubljani bo komunistična vlada... Naj torej vsakdo ve, kako ima ravnati, in naj se nihče ne predaja pričakovanju, da bodo prišli v Jugoslavijo zapadni zavezniki. Kdor misli, da pod komunistično diktaturo ne bo mogel živeti, se mora umakniti vsaj za črto, ki teče za Gradežem.«⁹¹⁹ Po njegovih kasnejših besedah mu v Ljubljani tega nihče ni hotel verjeti. Kasnejši razvoj dogodkov bi to lahko potrjeval, čeprav je še vedno vprašanje, kdo je bil s tem svarilom sploh seznanjen. Krener npr. je do konca trdil, da ga ni nihče o ničemer posvaril. In vendar je tedaj iz Švice v Ljubljano podobna sporočila s povsem nedvoumnimi svarili pošiljal tudi Ljubo Sirc, in sicer inž. Črtomirju Nagodetu. Glede na druge že znane dogodke je poleg tega Vauhnik svetoval tudi taktično sodelovanje z OF, čeprav je dvomil, da bo lahko doseči kakšen sporazum. Zanj je bilo važno, da so zavezniki obveščeni, da »Tajna narodna vojska« hoče sodelovati s partizani, pri čemer je kot nujno zahteval izvedbo priprav za hkraten odhod domobrancev v ilegalo.

V smislu teh navodil sta Albin Šmajd in Miloš Stare pisala Rudolfu Smersuju. Kako naj bi vse to potem bilo videti, nista znala natančneje razložiti, vendar sta izražala želje celotnega protirevolucionarnega vodstva, ko sta dodala, da »najidealneje pa bi seveda bilo, da bi izginil belokranjski partner!« V tem smislu je Komanda Slovenije nato izdala posebno izjavo, kjer pa je dodala, da še vedno čakajo na stik z »ministrom Snojem«. Dodamo naj še domnevo, da naj bi tudi Krek omenjeno svarilo poslal prav po Vauhnikovem nasvetu.⁹²⁰

Ostajalo je torej dejstvo, da nobena od opisanih akcij za ločitev domobrancev od Nemcev v letu 1944 ni obrodila sadov. Zadnji poskusi ter dokončna odločitev o tem so bili tako odloženi prav na sam konec vojne. Pri morebitnem odhajanju domobrancev v četnike, o katerem smo precej govorili, je do neke mere lahko vplivalo dejstvo, da je vsaj Mirenski odred Janeza Marna – Črtomira imel tudi drugim znan aranžman z Nemci. Vprašanje je tudi, ali je v zadnjih mesecih na enak način na neodzivanje domobrancev vplival tudi sporazum med nemškimi oblastmi in generalom Prezljem. Protirevolucionarno vodstvo je za to seveda vedelo, večina domobrancev pa najbrž ne. Seveda pa je ostajalo dejstvo, da so ponekod, posebej v Polhograjskem hribovju, domobranci podpirali in tudi oskrbovali četnike. Po drugi strani je pa stotnik Vuk Rupnik tako prošnjo odločno zavrnil, češ »neka idu i uzmu od partizana!«⁹²¹

Kar pa se tiče samega Vladimirja Vauhnika, pa vsaj do uvida v arhive britanskih obveščevalnih služb ostaja do neke mere zagonetna osebnost. Teorija, da bi bil zares agent Gestapa, je verjetno pretirana, res pa je, da je z nekaterimi Nemci sodeloval, kar pa je za obveščevalno mrežo razumljivo. Obstajajo pa tudi

⁹¹⁹ Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta*. Spomini. Buenos Aires 1965, str. 403; Debeljak, *Zapiski ob robu* k dobi pred dvajsetimi leti, str. 101.

⁹²⁰ Ljubo Sirc, *Gospod Michel ne ustreza...* Klic Triglava, št. 322, marec 1966, str. 7–10; ARS III, Šmajd, *Dnevnik*, 26. 9. 1944; Mikuž, *Pregled IV*, str. 280; Janez Grum, pisna izjava 28. 11. 1994; Ferenc, *Priprave na konec vojne*, str. 29.

⁹²¹ Janez Grum, pisna izjava 3. 5. 1994; isti, ustna izjava 15. 10. 1996; ARS II, PA, fasc. 451/III, *Obveščevalno poročilo* 15. 10. 1944; Kos II, str. 135; Ferenc, *Priprave na konec vojne*, str. 31.

hipoteze, da so ga Britanci izkoristili za podtikanje lažnih sporočil nemški strani, tako tudi o omenjenem izkrcanju na Jadranu.⁹²²

Narodni odbor in preimenovanje v Slovensko narodno vojsko

Za protikomunistični tabor je bila vsa vojna leta značilna velika idejna, politična in akcijska neenotnost ter iz tega izhajajoča razdrobljenost na posamezne stranke, skupine in disidentske združbe. Kljub skupnemu in po lastnih presojah izredno nevarnemu sovražniku ni znotraj tabora nikdar prišlo do nekega osrednjega in od vseh subjektov priznanega organa, ki bi predstavljal center moči ter pomenil brezprizivno avtoriteto. Vzroki za tako stanje so mnogoteri in smo jih med našim razpravljanjem že opisali. Kot poglobitna posledica in hkrati tudi vzrok za nadaljnjo neenotnost in drobljenje se je v okoliščinah okupacije izoblikovala predvsem delitev na t.i. ilegalni in legalni del protirevolucije, pri čemer je slednji pač javno, taktično ali pa tudi ne, kolaboriral z okupatorskimi oblastmi. Občasno, predvsem ob izrazito prelomnih in »usodepolnih« dogodkih je kljub vsemu prihajalo do poskusov enotnega nastopanja ob popolnoma enotnem partizanskem gibanju in predvsem proti njemu. Omenimo tu še enkrat ustanovitev in delovanje Slovenske zaveze v letu 1942 ter poskus delovanja Slovenske narodne vojske (SNV) v poletju 1943.

Tako prelomno in potencialno še bolj usodno obdobje je bil vsekakor bližajoči se konec vojne. Skoraj vsi subjekti, s katerimi se tukaj ukvarjamo, so vsaj v psihološkem smislu ta konec intenzivno pričeli zaznavati v drugi polovici leta 1944. Zmaga nad nacistično Nemčijo je bila na vidiku, vprašanje je bilo le še to, kdaj natančno in v kakšnih okoliščinah za posamezne subjekte se bo ta konec vojne dogodil. Pri tem je bilo pred protirevolucionarnim taborom predvsem vprašanje preživetja, pač glede na dokončno mednarodno priznanje in tako rekoč že dejstvo, da je Titovo partizansko gibanje bodoča oblast v Jugoslaviji. Po eni strani je za njegove nasprotnike določeno upanje predstavljal še Draža Mihailović, za katerim naj bi še vedno stala Srbija, po drugi strani pa je slovenska protipartizanska stran upala, da bo prav Slovenija kot del srednje Evrope in zaledje Trsta tisto območje, kjer bi zahodni zavezniki lahko oporekali in se upirali Titovi in s tem sovjetski nadvladi. Pri tem so določeno upanje vzbujali tudi dogodki v Italiji in predvsem Grčiji, kjer so zavezniki partizane razoroževali, predvsem pa niso dopuščali prevzema oblasti komunistom. Da bi to dosegli tudi v primeru Slovenije, je bilo nujno doseči dvoje: opozoriti na Slovenijo in jo izpostaviti kot poseben subjekt tudi v političnem ali celo državnem smislu, ter drugič, doseči zasedbo slovenskega ozemlja po teh zahodnih zaveznikih, ki bi prek svoje (začasne) uprave nato jamčili, da ne bi prišlo do komunističnega prevzema oblasti, oziroma bi omogočili pluralistično politično življenje.

Pri tem je v očeh protirevolucionarnega vodstva vse bolj pereč postajal

⁹²² Miloš Mikelc, *Nove meje slovenske svobode*. Ljubljana 1997, str. 48–50.

problem domobranstva, ki ga je pač to vodstvo priznavalo za svojo (narodno) vojsko. Toda domobranstvo je uradno v zavezniških očeh obveljalo za kolaboracionistično formacijo in postavljalo se je vprašanje njegove usode ob koncu vojne, saj se je že precej pred koncem napovedovala izročitev Titovim oblastem in torej zelo negotova usoda tudi v fizičnem pomenu besede. Kot smo že opisali, so različni protirevolucionarni subjekti, tako v domovini kot v inozemstvu, ves čas, proti koncu vojne tako rekoč s podvojeno intenzivnostjo, skušali zahodne zaveznike obvestiti oziroma jim dopovedati, sugerirati, da je Slovenija proti komunizmu in da bo ob morebitnem poskusu Titove zasedbe tu izbruhnila državljanska vojna velikih razsežnosti, oziroma da bo prišlo do pokola protikomunistov; drugič, da so domobranci prozahodno usmerjeni in da sodelujejo z Nemci le začasno in iz taktičnih oziroma izsiljenih (obrambnih) razlogov in da je to v bistvu slovenska vojska, ki je pripravljena podpreti zavezniško prodiranje in zavezniško upravo; in tretjič, da je Slovenija poseben subjekt, ki si zasluži in tudi hoče samostojnost, državo, ki bi se nato lahko vključila v kakršnokoli srednjeevropsko državno kombinacijo.

Vse te akcije in prizadevanja so potekala z večjo ali manjšo intenzivnostjo že dolgo, predvsem pa od poletja 1944 dalje. Sedaj, v pozni jeseni 1944, ko je bil, posebej po osvoboditvi/zavzetju Beograda, Tito na oblasti, je bila pred protirevolucionarnim vodstvom v Sloveniji težka naloga, da, kot rečeno, prikaže Slovenijo kot poseben subjekt, da domobranstvo reši bremena kolaboracije in da doseže zavezniško zasedbo dežele. Da bi mogli vsaj upati na to, je bilo potrebno dvoje: domobranstvo spremeniti-prevesti v »zavezniški« tabor tudi formalno, po možnosti pa tudi dejansko, v dejanjih, se pravi, da bi moralo nastopiti proti Nemcem; drugo, v Sloveniji mora prevzeti oblast protititovska stran, in to kot prozavezniška oblast, ki je to oblast dobila proti volji Nemcev in ne morda iz njihovih rok. In če zatem Titova vojska to oblast hoče uničiti, oziroma ji odvzeti oblast v Sloveniji, lahko le-ta (upravičeno) pokliče zahodne zaveznike na pomoč.

Za izvedbo teh dveh glavnih nalog je bilo znotraj protipartizanskega tabora nujno potrebno doseči vsaj akcijsko enotnost, to bi ponazarjal predvsem osrednji skupni organ, ki bi mu priznavali reprezentativnost in avtoriteto, ki bi ga torej vsi poslušali in se ravnali po njegovih navodilih. Ko je namreč še nekaj časa po kapitulaciji Italije Slovenska zaveza delovala le še po svojem vrhovnem vodstvu, na terenu pa je tako rekoč ni bilo več opaziti, se je odsotnost takega osrednjega organa v omenjenem taboru zelo poznala, zato so se poskusi, ustvariti tak forum, pojavili kar nekajkrat. Vse bolj se je kazala tudi potreba po organu, ki bi tudi odločal in ukrepal in ne le razpravljal ali bil samo prostor za izmenjavo (različnih) mnenj. V letu 1944 in tudi že prej je seveda prihajalo do poskusov doseči tako enotnost vsaj v okviru posameznih idejno-političnih taborov, predvsem seveda v najpomembnejših, v liberalnem in katoliškem taboru. Pri slednjem kot najmočnejšem omenimo t.i. Katoliški blok oziroma Slovenski ljudski blok, ki so ga 21. junija 1944 ustanovile štiri katoliške politične skupine.⁹²³ Toda tudi ta ohlapna

⁹²³ Janez Grum, Slovenski ljudski blok in Narodni odbor. Vestnik 1986, št. 3, str. 170.

skupnost se je obdržala le pet mesecev, saj je npr. stražarska skupina ves čas rovarila proti večinski SLS, medtem ko je dr. Andrej Gosar kot vodja zmerne skupine na skrivaj tesno sodeloval z generalom Prezljem in za nekaj časa celo sprejel predsedstvo t.i. Nacionalnega komiteja, ki je bil slovenska podružnica Mihailovičevega Centralnega nacionalnega komiteja Jugoslavije. Tedaj pa je med SLS in JVVD vladalo še veliko nerazumevanje glede priznanja slovenske avtonomije oziroma poveljne ureditve države.⁹²⁴ Sploh se je Slovenski ljudski blok ukvarjal bolj s poveljnimi načrti kot pa z aktualnimi problemi samega protirevolucionarnega tabora. Ker je bil od pomladi 1944 Šmajd interniran, kasneje je bil zaprt še Gosar, so na kraju v bloku prevladali Stražarji, kar je bilo seveda ob njihovi netaktičnosti kaj slab obet za naprej. Blok seveda ni bil operativni organ, imel pa je v programu pripraviti posebno narodno izjavo, ki bi izrazila enoten politični program protikomunističnega tabora, poleg tega pa tudi ustanovitev narodnega odbora, ki bi »prevzel ilegalno politično vodstvo slovenskega naroda in v danem trenutku prevzel oblast.«⁹²⁵ Za ustanovitev takega ilegalnega vodstva se je že v začetku 1944 zavzemal inž. Janko Mačkovšek, vodilna osebnost v liberalnem taboru, toda kasneje so Nemci aretirali tudi njega. Toda septembra so izrazili potrebo po takem organu tudi drugi v liberalnem taboru, vse več pa je bilo glasov o tem med vodilnimi člani SLS.⁹²⁶ Ko se je v začetku oktobra iz internacije vrnil Šmajd, se je akcija za ustanovitev Narodnega odbora po zaslugi njegove velike aktivnosti osredotočila prav okrog njega oziroma okrog vodstva SLS. Sicer pa so naslednji mesec Nemci poleg Gosarja aretirali tudi prof. Jakoba Šolarja in prof. Jožka Krošlja, tako da je omenjeni Nacionalni komite praktično prenehal obstajati. Zato je bil general Prezelj prisiljen spet navezati tesnejše stike z najmočnejšo politično silo, s SLS.

S pomočjo strankine organizacije se je novembra 1944 Šmajd lotil organiziranja Narodnega odbora (NO). Pri tem je bila njegova glavna skrb dobiti pristanek liberalcev in tu ga je odločilno podprl dr. Marijan Zajec. Pogovori in pogajanja so trajali nekako do srede decembra, ko je NO tudi dejansko zaživel. Poglavitni temi pogovorov sta bili razmerje v bodočem odboru med predstavniki SLS in ostalimi strankami ter oblikovanje t.i. Narodne izjave, ki naj bi v sintetični obliki izrazila dolgoročni program protipartizanskega tabora. Torej je šlo za enake aktivnosti, kot si jih je načrtoval že Slovenski ljudski blok, toda sedaj je sicer pobudo še zmeraj obdržala SLS, a je skušala pritegniti še druge pomembne politične skupine. Stražarji so ostali izven teh pogajanj in so skupaj z drugimi skrajnimi skupinami separatno delovali do konca. »Kadrovska« pogajanja so bila končana že konec oktobra, ko so se dogovorili, da Narodni odbor za Slovenijo sestavlja

⁹²⁴ Jera Vodušek Starič, *Dosje Mačkovšek*. Viri. Ljubljana 1994, str. 182; Janez Grum, *Slovenski ljudski blok*, str. 175.

⁹²⁵ Janez Grum, *Slovenski ljudski blok*, str. 174.

⁹²⁶ ARS I, VOS-II-3, Poročilo 11. 9. 1944; ARS III, Šmajd, Dnevnik, 25. 9. 1944; Šmajd, SLS, št. 493-495, 29. 10. 1944; Ferenc, *Priprave na konec vojne*, str. 29-30; Janez Grum, *Spomini na dr. Šmajda*. Vestnik 1986, št. 4, str. 285-287.

13 članov, od teh sedem predstavnikov SLS, šest pa predstavniki drugih političnih skupin, kar je praktično pomenilo pet predstavnikov JNS ter en predstavnik Socialistične stranke Jugoslavije, ki jo je tedaj dejansko predstavljal zgolj dr. Celestin Jelenec. Predsednik NO je bil seveda predstavnik SLS, to je postal, ko so odpadla druga ugledna imena, dr. Joža Basaj, podpredsednik je bil že omenjeni Jelenec, medtem ko sta enakovredna tajnika postala Šmajd in Zajec. Omenjena četverica je sestavljala predsedstvo NO, za delovanje v »izrednih razmerah« je bil predviden tudi ožji odbor, sestavljen iz predsedstva in dodatne izvoljene trojice. Poleg tega sta bila v širši odbor pritegnjena še predstavnika Primorske oziroma Koroške.⁹²⁷

Nekaj dlje so trajala programska pogajanja za formulacijo Narodne izjave. Liberalnemu taboru seveda ni bilo preveč pogodu poudarjanje slovenske posebnosti in federativne ureditve države. Toda ravno tedaj je tudi Draža Mihailović sprejel idejo o federativni ureditvi, tako da liberalci niso več imeli pravih protargumentov. V bistvu pa je izjava samo v novi dikciji ponovila skupni program SLS in JNS iz jeseni 1941 oziroma t.i. londonske točke. V začetku decembra je bila »odobrena soglasno«, sledilo je še podpisovanje pri obeh glavnih strankah, in ko sta si stranki izmenjali izvode izjave s podpisi, se je štel, da je izjava sprejeta. To se je zgodilo 20. decembra, ko je bilo predloženih 109 podpisov s strani SLS ter 19 podpisov s strani JNS. Zbiranje podpisov pa so še nadaljevali, vse do srede februarja 1945, ko je bilo zbranih 290 podpisov-psevdonimov, 250 s strani SLS in 40 s strani liberalcev.⁹²⁸

Zaradi dogovora na približno tisti dan ter zaradi simboličnega naboja datuma, so sestavljanci Narodno izjavo datirali z 29. oktobrom 1944. V njej so »zastopniki slovenskega javnega življenja« zahtevali državnopravno združitev vsega slovenskega narodnega ozemlja v Zedinjeno Slovenijo kot sestavni del federativne, demokratične in socialno pravično urejene kraljevine Jugoslavije pod vladarsko hišo Karadjordjevičev. Zvezna država naj bi imela le omejene pristojnosti, ustavo pa bi lahko sprejeli le s kvalificirano večino poslancev iz vsake posamezne federalne države. Dalje izjava zahteva temeljito gospodarsko in socialno preosnovo, ki bo uničila gospostvo kapitala nad delom ter priznala vsem slojem njihovo gospodarsko funkcijo in jim zagotovila človeka vredno življenje. Zelo pomemben je bil zaključni del izjave, namreč da »za uveljavljenje teh narodnih zahtev ustanovljeni Narodni odbor kot vrhovna narodna oblast združuje začasno, dokler ne nastopijo urejene razmere, v svojih rokah pravice suverena in najvišje upravne oblasti«.⁹²⁹

Na podlagi te izjave ter še drugih sporazumov je NO januarja 1945 pričel z delom oziroma s pripravami na konec vojne in na prevzem oblasti. O svoji

⁹²⁷ ARS III, Šmajd, št. 1293–1294, Uredba o ureditvi Narodnega odbora za Slovenijo 15. 1. 1945.

⁹²⁸ ARS III, Šmajd, št. 1222, 1244, 1311; Dnevnik, 18. 12. 1944–27. 12. 1944; Janez Grum, Slovenski ljudski blok, str. 179–181.

⁹²⁹ ARS III, Šmajd, št. 1236, Narodna izjava.

ustanovitvi in ciljih je obvestil tudi Miho Kreka, Dražo Mihailovića in seveda tudi njegovega zastopnika v Sloveniji, poveljnika Komande Slovenije generala Prezlja. Medtem ko je Krek povsem soglašal s programom odbora, pa so nastopile določene težave pri Mihailoviću in predvsem pri Prezlju. Le-ta je kot formalno najvišji predstavnik(!) v Sloveniji zameril politikom, da ga niso prej obvestili ali celo pritegnili k snovanju odbora. Pri tem je bilo seveda res, da je sam pred tem vodilne politike povsem ignoriral, ko je organiziral svoj Nacionalni komite. Ta spor je bil seveda pomemben, ker se je NO, če se je hotel resno spopasti s problemom prevzema oblasti in preprečiti Titovo oblast v Sloveniji, nujno moral soočiti s problemom vojske, ki bi jo moral imeti na voljo za tako akcijo. Odbor je prvič uradno zasedal 15. januarja 1945 ter se do konca nato sestel le še nekajkrat, vsaj enkrat tudi v svoji razširjeni sestavi. Glavno težo dela je prevzelo predsedstvo NO, ki se je prvič sestalo sicer šele 21. februarja, toda takrat je bilo pripravljenih že nekaj pomembnih dokumentov, ki jih je bilo treba samo še prediskutirati in dokončno sprejeti. Šlo je za vrsto odredb političnega in upravnega značaja, med katerimi je bila najpomembnejša odredba o izvrševanju državne oblasti v Sloveniji, sprejeta na tretji seji širšega odbora 2. aprila 1945. V zadnjem mesecu so potem sledili načrti in ukrepi, namenjeni predvidenemu razvoju ob koncu vojne. Odbor oziroma njegovi vodilni člani so se sicer zavedali, da glede na mednarodni razvoj v zvezi z Jugoslavijo nimajo več prave pravne osnove za svoj obstoj, posebej pa za svoje delovanje. Toda kljub temu so našli določene legitimne in tudi legalne argumente. Po besedah predsednika Basaja je osnovna pravica do življenja, lastnine, človeškega dostojanstva »ostala neodstranljiv moralni temelj proti nasilju, ki ga je izvrševalo lažnjivo osvobodilno gibanje«. Poleg tega je Narodno izjavo podpisala večina predvojnih narodnih poslancev, ob drugih vidnih predstavnikih slovenskega javnega življenja. Narodni odbor je svojo pravno osnovo in veljavo črpal prav iz tega sklepa oziroma izjave z dne 29. oktobra 1944. Dodatno je odbor v formalnem pogledu, »vsaj za ozemlje narodne države Slovenije« spet priznal Mihailoviću položaj, »ki mu ga je svoječasno vzela jugoslovanska vlada«. Podobno je odbor storil tudi za kralja Petra II, ko je 9. aprila sklenil, da združuje »začasno, dokler kralj ne bo mogel svobodno izvrševati kraljevske oblasti, v svojih rokah pravico suverena in najvišje upravne oblasti na slovenskem ozemlju, ki je sestavni del...«⁹³⁰

Kar se tiče oboroženih sil, na katere je NO računal ob koncu vojne, je bil po vzorcu izpred kapitulacije Italije ponovno uporabljen koncept Slovenske narodne vojske (SNV). Načelno naj bi to vojsko sestavljale vse protipartizanske formacije, legalne in ilegalne, se pravi Slovensko domobranstvo, domobranstvo na Primorskem in Gorenjskem, četniški odredi JVvD ter pripadniki Slovenske, Sokolske in Narodne legije. Cilj tega načrta je bil formirati vojsko pod enotnim vodstvom in tako z možnostjo enotne akcije, ki bi ob koncu vojne lahko učinkovito nastopila v obrambo interesov protirevolucionarnega dela Slovencev. Da bi lahko računala

⁹³⁰ ARS III, Šmajd, št. 1308, pismo Prezlju 19. 3. 1945; Šmajd, št. 560, Sklepi seje 11. 4. 1945; Dr. Joža Basaj in zaslišanje 1947 v Celovcu. Pogledi, št. 26–27, nov. 1998, str. 25.

tudi na politično ali celo vojaško podporo zahodnih zaveznikov, pa je bilo potrebno doseči, da se katerikoli sestavni del SNV znebi nevarnega pečata kolaboracije, pri čemer je bilo tu kot najpomembnejša formacija mišljeno prav Slovensko domobranstvo. V tem smislu je treba gledati na izjavo dr. Albina Šmajda: »Za boj proti komunizmu je domobranska forma čisto prava. Toda občutek imam, da na koncu vojne ta forma ne bo prava...«⁹³¹

Naprej je bilo potrebno v tem pogledu sestaviti splošni koncept ter formacijo SNV, zatem pa doseči čimbolj zanesljivo vključitev vseh omenjenih formacij v SNV, po možnosti čimbolj organsko, da bi ta vojska lahko zaživela kot samostojen organizem. Glede na že omenjeni cilj, da namreč mora biti SNV v čim večji meri rešena vezi z okupatorjem in da mora imeti tudi zaželeno pravno osnovo, je bilo že od vsega začetka jasno, da se mimo JVvD oziroma generala Prezlja ne bo moglo iti. Zato se od konca decembra 1944, ko se prične konkretno delo na organizaciji SNV, prične Narodni odbor hkrati pogovarjati tudi z generalom Prezljem. Po eni strani je odbor želel svojo vojsko oblikovati čimbolj samostojno in jo seveda tudi povsem obvladovati. Obenem pa je želel od Prezlja dobiti tudi zaželeni »pravni okvir«, čeprav je bila seveda zaželeno tudi njegova vojaška pomoč, pri čemer resnici na ljubo general tedaj ni razpolagal s kakšno številno vojsko. Položaj pa se je v zvezi z JVvD do neke mere spremenil s prihodom srbskih četniških in drugih enot na Primorsko jeseni 1944 oziroma pozimi 1945.

Dokumente o SNV je za NO pripravljala tričlanski vojaški odbor na čelu s podpolk. Mirkom Bitencem. 28. decembra se je Prezelj prvič sestal z obema tajnikoma NO, ki sta ga seznanila z ustanovitvijo odbora, z Narodno izjavo ter drugimi načrti. Vse to je general sprejel z naklonjenostjo, poudaril pa je, da mora vojska ostati strogo depolitizirana. Tajnika sta mu pritrdila ter navrgla, da obstaja tudi načrt o SNV, pri tem pa ne mislijo iti prek njega in ga imajo namen postaviti za poveljnika, da pa kljub vsemu ostaja vrhovni poveljnik odbor, ki ima tudi pravico izvajati napredovanja in postavljanja poveljnikov. Prosila sta ga, da naj on kot strokovnjak pripravi načrte uredb in pravilnikov. General je to obljubil storiti s pogojem, da mu dostavijo potrebno literaturo. Tajnika sta to obljubila, zraven pa še finančno pomoč »že obstoječim oddelkom na terenu«. Toda že naslednjega dne je Prezelj nastopil z novimi pogoji in izrazil zadržek do pravice NO glede imenovanja poveljnikov in še do drugih vprašanj.⁹³² Kot se je izkazalo kasneje, se je Prezelj še tri mesece pogajal s stražarskim preostankom že omenjenega Slovenskega ljudskega bloka, ki je hotel preprečiti odločilno vlogo SLS v prihajajočih dogodkih. Tako se je Prezelj še nekaj časa izmikal ter se vmes posvetoval s štabom Draže Mihailovića. Omenjene odredbe in načrte je nato izdelal vojaški odbor. Kot prvo omenimo odredbo o ustanovitvi SNV, ki je bila pripravljena 4. januarja 1945 in ki je v 11 členih povzela splošna načela, ki smo jih deloma omenili že zgoraj. 10. člen odredbe pa je določal, da pripadniki SNV prisežejo zvestobo kralju, zvezni in narodni državi. Sredi januarja je bil pripravljen osnutek

⁹³¹ Janez Grum, Spomini na dr. Šmajda, str. 284.

⁹³² ARS III, Šmajd, št. 1253–1255, Promemoria 29. 12. 1944, pismo Andreja 30. 12. 1944.

Narodni odbor za Slovenijo izdaja na podlagi narodne izjave
z dne 29. oktobra 1944. sledeče

u r e d b e

o ustanovitvi slovenske narodne vojske.

Čl. 1.

Ustanavlja se slovenska narodna vojska
kot sestavni del kraljeve jugoslovanske
vojske v domovini.

Čl. 2.

Vrhovni poveljnik slovenske narodne vojske
je Narodni odbor za Slovenijo,
dokler nastopi urejene razmere.

Čl. 3.

Narodni odbor za Slovenijo vzdržuje stike
z vrhovnim poveljstvom in načelnikom
taba vrhovnega poveljstva jugoslovanske
vojske v domovini.

Čl. 4.

Narodni odbor more izročiti poveljstvo
slovenske narodne vojske osebi, ki je za
to določil in ki ima v tem svojstvu naslov:
poveljnik slovenske narodne vojske.

Poveljnik slovenske narodne vojske je
odgovoren Narodnemu odboru za Slovenijo.

Čl. 5.

Glavna slovenska narodna vojska je:
braniti domovino in biti podpora zakoniti
vlasti v narodni državi.

Se sodeluje s kraljevo jugoslovanske vojske
in izven mej narodne države.

Čl. 6.

Kadar se vrše operacije jugoslovanske
vojske v domovini bodisi v narodni državi
ali izven njenih mej, in pri teh operacijah
sodeluje tudi slovenska narodna vojska,
se iste vrše pod vrhovnim poveljstvom
jugoslovanske vojske v domovini.

Pristojnik za uporabo slovenske
narodne vojske pri teh operacijah da
Narodni odbor za Slovenijo.

Čl. 7.

Narodni odbor za Slovenijo predpisuje
vse uredbe, odredbe in pravilnike o
organizaciji in formaciji slovenske narodne
vojske.

Narodni odbor za Slovenijo postavlja
poveljnike do vključno poveljnikov bataljona
in ter vrši imenovanja in napredovanja
častnikov.

Čl. 8.

Službeni jezik in poveljevanje je
slovensko.

Stran -2-

Čl.9.

003014

1278

Zastava slovenske narodne vojske je slovenska tribarvnica, ki ima na obeh straneh v zgornjem svojem delu ob drugo tribarvico. zvezne države.

Velikost zastave predpiše Narodni odbor za Slovenijo.

Čl.10.

Pripadniki slovenske narodne vojske prisegajo zvestobo kralju, kmeti in narodni državi.

Čl.11.

Ta uredba stopi v veljavo dne ... in dobi obvezne moč dne.....

4.1.45

odredbe o ureditvi SNV, ki je bil nato sprejet na drugi seji NO 21. januarja. Določala je vojaško obveznost, enote, ki sestavljajo SNV, pri čemer so sestavljalci za domobranstvo uporabili izraz »priznane obstoječe vojaške enote«. Odrejeno je bilo, kdo ima pravico povišanja in postavitve, navedeno pa je bilo tudi besedilo prisege pripadnikov SNV.⁹³³ Dokončno je bila odredba sprejeta na seji predsedstva NO 5. aprila. Vmes pa so še vedno potekali razgovori s Prezljem, toda ko so na prvi seji predsedstva NO 21. februarja razpravljali in sprejeli sklep o postavitvi poveljstva SNV, vprašanje poveljnika še zdaleč ni bilo rešeno. V igri so bila namreč tudi druga imena, predvsem polk. Franc Krener ter major Vuk Rupnik. Marsikdo se je zaradi njegove sposobnosti zavzemal za slednjega, toda druge je motil njegov priimek! Za Krenerja je bila seveda ugodnost njegov položaj poveljnika Organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva, kajti najvažnejše je bilo v SNV pritegniti prav to največjo formacijo.

Januarja in februarja so potekali razgovori s Krenerjem in Vizjakom, pri čemer je bilo čutiti odsotnost podpolk. Peterlina, ki je bil tedaj že zaprt. Omenjena

⁹³³ Načrt uredbe o ureditvi slovenske narodne vojske. Vestnik 1976, št. 5-6, str. 61-62; ARS III, Šmajd, št. 1277-1278, Uredba o ustanovitvi slovenske narodne vojske, 4. 1. 1945; Janez Grum, pisna izjava 24. 5. 1995.

vodilna častnika Slovenskega domobranstva sta sicer priznala avtoriteto NO, vendar je bila njuna »podrejenost« odboru še nekaj časa zelo ohlapna. Marca so predstavniki NO, predvsem podpolk. Bitenc, imeli več sestankov z izmuzljivim polk. Antonom Kokaljem, poveljnikom Slovenskega narodnega varnostnega zbora, to je primorskega domobranstva, in končno se je tudi on podredil NO ter s tem vključil v SNV. V Ljubljani so sicer ugotavljali, da je Kokalj nezanesljiv in da se pogaja tudi z OF, a so ga navsezadnje vendarle sprejeli. Tako so lahko 2. aprila na tretji seji širšega odbora predvsem ugotovili, da se je odboru po svojem poveljstvu poleg drugih formacij podredilo tudi Slovensko domobranstvo. Pri tem je zanimivo, da se v zvezi s pristopom v SNV skoraj nikdar ne omenja gorenjsko domobranstvo. Očitno je bila njegova »pripadnost« nekako samo-umevna glede na to, da ga je obvladovala Slovenska legija. Kasneje se je izkazalo, da je pri razporedu oziroma »prehodu gorenjskega domobranstva v SNV« veliko delal stotnik Milko Pirih, delo pa naj bi bilo končano do konca marca. Problem je bil predvsem v začetni fazi pogovorov seveda v tem, da ta formacija ni imela nekega formalnega slovenskega poveljnika oziroma voditelja. Pri tem je odbor glede na tedaj še trajajoči spor z generalom Prezljem lahko tudi ugotavljal, da sta generalu ostala »zvesta« le še dva odreda, to je Notranjski ter Črtomirov Mirenski odred, pri čemer naj bi bil slednji povsem v nemški službi. Seveda niso mogli tudi mimo Prezljevih pogajanj z Nemci konec januarja, kjer pa naj bi šlo le za t.i. Burgfrieden. Stike naj bi Prezelj imel tudi z OF.

Vse bolj pereč je postajal tudi problem ureditve odnosov s srbskimi enotami oziroma njihovimi poveljniki. Na Primorskem oziroma Notranjskem so se namreč spomladi 1945 znašli četniki in »dobrovoljci« iz enot Dobrosava Jevđevića, Momčila Djujića in Dimitrija Ljotića; poleg tega še nekaj t.i. nedičevcev, pripadnikov Srbske državne straže. Zlasti Ljotić je odboru povzročil nekaj sivih las, ker je na Primorskem pričel organizirati svoj Akcijski odbor in vanj pritegnil nekaj vidnih primorskih Slovencev. Odbor je ugotavljal, da Ljotičev prihod sicer pomeni okrepitev protikomunistične fronte in soglašal, da ga je treba nujno pridobiti za »svobodno Slovenijo«. Ko je v Slovenijo prišel še Mihailovičev zastopnik general Miodrag Damjanović, se je položaj nekoliko razjasnil in se je odbor posvetil predvsem pogovorom z njim. 30. marca, ko je Bitenc poročal o stanju vojaške organizacije in ocenil, da je vse še v »začetnem štadiju«, je omenil tudi načrt, da se poleg slovenskih povežejo med seboj tudi vse srbske enote, oboje pa bi povezovalo vrhovno vodstvo, seveda v okviru JVVd. Za to vodstvo je prihajal v poštev predvsem general Damjanović.⁹³⁴

Glede formalne organizacije oziroma formacije ter glede starešinskega kadra SNV je končne korake predsedstvo odbora napravilo na svoji tretji in četrti seji 5. oziroma 6. aprila. Prvi dan sta bili sprejeti odredbi o ureditvi in o formaciji SNV. Naslednjega dne je bil dnevni red posvečen samo kadrovskim vprašanjem

⁹³⁴ ARS III, Šmajd, št. 1312–1315, Zapisnik tretje seje širšega odbora Narodnega odbora 2. 4. 1945; pismo J. Golca Šmajdu 4. 12. 1944; SLS, razgovor Bitenca, Šmajda, Smersuja, Martelanca in Kacina 30. 3. 1945.

vojske. Predsedstvo je tedaj izvedlo sprejem, imenovanje ter povišanja častnikov v SNV, poleg tega pa še postavitev poveljnikov in štabov.⁹³⁵ O odredbi o ureditvi SNV smo že govorili, medtem ko stvari v zvezi z odredbo o formaciji SNV niso povsem jasne. Ohranjeni sta namreč dve zadevni odredbi, ki pa predvidevata različno formacijsko sestavo. Na eni je sicer napisan datum 3. april 1945, vendar vsaj formalno ni jasno, katero so na omenjeni seji dejansko sprejeli. Očitno sta bili pred tem v diskusijo predloženi obe varianti. Po prvi je SNV obstajala iz ene ali dveh armad, ki se delita na divizije, te pa dalje na brigade, bataljone itd. Zaenkrat se po tej varianti predvideva ustanovitev samo ene armade, ki jo sestavljajo štiri divizije, in sicer Gorska, Primorska, Notranjska in Dolenjska divizija, poleg tega pa še dva samostojna odreda, Ribniški in Dravski. Posebej se omenja še Poveljstvo mesta Ljubljana. Posebnost tega načrta je bila v podrobni določitvi in izdelavi do ravni čet, kjer je bilo za vsako četo določeno, katera domobranska četa oziroma baterija ali postojanka sestavlja četo SNV. Iz tega sestava je bilo razvidno, da naj bi SNV sestavljale samo domobranske enote z izjemo Dravskega odreda – tu je šlo za Zmagoslavove štajerske četnike – ter poveljstva mesta Ljubljana, kamor so bile vključene tudi do tedaj ilegalne legije. S predvidevanjem celo dveh armad je bil ta načrt vsekakor (pre)velikopotezen in dejansko tudi ni bil sprejet, kar se vidi iz dokumentov seje naslednjega dne, ko so bili izvedeni sprejemi, imenovanja in povišanja častnikov SNV. Ker se je to izvedlo po posameznih večjih osnovnih enotah, je tako razvidno, da je bila sprejeta formacija, ki je predvidevala samo dve diviziji ter dva samostojna odreda. To sta bili Ljubljanska in Gorska divizija ter Primorski in Dravski odred. Ljubljansko divizijo je sestavljalo predvsem Slovensko domobranstvo, Gorsko divizijo gorenjsko domobranstvo, Primorski odred Kokaljev SNVZ, Dravski odred pa že omenjeni četniki. Pripadniki legij so bili sprejeti predvsem kot častniki v okvir ljubljanskega Poveljstva SNV. Diviziji ter Primorski odred so se naprej delili v brigade, le-te pa v bataljone itd. Za Dravski odred formacija ni bila razvidna in verjetno tudi ni bila napravljena. Naj že sedaj omenimo, da je poleg dveh omenjenih obstajal še en načrt formacije SNV, kar je razvidno iz nedatirane »Zaupne odredbe št. 1 Slovenskega narodnega odbora Velike Slovenije«. Če odmislimo strokovne službe in štabne odseke, ki jih zgoraj niti nismo navajali, naj bi po tej odredbi vojsko sestavljalo sedem skupin SNV, in sicer skupine SNV Novo mesto, Rakek, Velike Lašče in Stična ter še skupine SNV Primorska, Gorenjska in Štajerska. Kakorkoli že, ob koncu vojne je v SNV formalno veljala omenjena formacija z dvema divizijama ter dvema odredoma z nadaljnjo delitvijo na brigade.⁹³⁶

Iz navedenih seznamov sprejetih, povišanih in postavljenih častnikov SNV s seje predsedstva NO 6. aprila se da razbrati marsikakšen zanimiv in tudi pomenljiv podatek. Po predvidevanjih prof. Gruma so bili poleg Šmajda glavni sestavjalci

⁹³⁵ ARS III, Šmajd, št. 1330, Zapisnik tretje seje predsedstva Narodnega odbora 5. 4. 1945; AVZI, Komanda Slovenije, 274/1-6, Uredba o ureditvi slovenske narodne vojske 5. 4. 1945; Zapisnik četrte seje predsedstva Narodnega odbora 6. 4. 1945. Vestnik 1985, št. 2, str. 145–166.

teh seznamov in predlogov podpolk. Bitenc, stotnik Ivan Drčar, stotnik Milko Piriš ter dr. Ivan Martelanc. Veliko večino so na seznamih predstavljali domobranski častniki, predvsem tisti iz Slovenskega domobranstva. Teh, namreč v Ljubljanski diviziji, je bilo kar 340. Če dodamo še 80 častnikov SNVZ – Primorskega odreda ter še nekaj častnikov z Gorenjske in absolvente zadnjega častniškega tečaja v Ljubljani, pridemo do številke več kot 450 domobranskih častnikov. Med skoraj 90 častniki, ki so bili sprejeti v Poveljstvu SNV, je bila sicer večina pripadnikov legij, funkcionarjev in politikov s čini rezervnih častnikov, posebej iz liberalnih vrst. Velja pa dodati, da v SNV ni bilo sprejetih nekaj deset domobranskih častnikov, predvsem tistih iz t.i. Rupnikovega kroga. Seveda ni bil sprejet general Rupnik, prav tako ne polk. Kokalj in predvsem ni bil sprejet general Prezelj, saj tedaj še ni bilo konec pogajanj med njim in NO. Iz istega razloga razen redkih izjem še niso bili sprejeti častniki Prezljevega štaba ter častniki treh četniških odredov; tisti iz Gorenjskega odreda pa so bili sprejeti. Nekaj častnikov ni bilo upoštevanih iz malomarnosti oziroma zaradi pomanjkljivih podatkov.

Tako 6. aprila SNV še ni imela določenega svojega poveljnika, pač pa je bil za pomočnika poveljnika imenovan polk. Bitenc, za načelnika štaba pa podpolk. Božo Ranković. Za poveljnika Ljubljanske divizije je bil seveda imenovan v brigadnega generala povišani Krener, za njegovega pomočnika polk. Vizjak, za načelnika štaba pa podpolk. Ivan Drčar. Poveljniki brigad so postali podpolkovniki Friderik Lehman, Vuk Rupnik, Emil Cof ter Miroljub Stamenković. V Gorski diviziji tudi še ni bil imenovan poveljnik, od poveljujočih pa samo načelnik štaba, to je bil že omenjeni stotnik Piriš. Ker je na Primorskem poleg Kokalja odboru povzročal težave tudi major Janko Debeljak, slednji ni bil imenovan za poveljnika tamkajšnjega odreda, pač pa le za poveljnika druge brigade, medtem ko je bil v navedeni (kasnejši?) zaupni odredbi št. 1 označen kot poveljnik skupine SNV Primorska. Imenovana sta bila še major Rudolf Wagner za pomočnika poveljnika ter major dr. Jože Kovačič za načelnika štaba. Pri Dravskem odredu zaradi pomanjkanja informacij in tudi kadra stvari seveda še niso bile urejene, je pa bil tam samo-umevno poveljnik por. Jože Melaher – Zmagoslav. Določene nedoslednosti glede predhodnih činov so bile tudi pri povišanjih s strani NO. Ker je bila SNV del jugoslovanske kraljevske vojske, so seveda upoštevali njeno razvrstitev činov, se pravi, da je npr. domobranski poročnik postal podporočnik, domobranski stotnik pa kapetan 2. ali tudi 1. razreda. Upoštevana so bila tudi napredovanja v okviru domobranstva z izjemo višjih, vidnejših častnikov. Tako npr. niso upoštevali, da je Rösener v začetku 1945 povišal Krenerja v polkovnika in Vuka Rupnika v majorja, temveč sta bila sprejeta v činu podpolkovnika oziroma stotnika. V primerih nekaterih najvišjih častnikov pa je sedaj NO izvedel več povišanj, tako

⁹³⁶ ARS III, Šmajd, št. 1356–1362, Slovenska narodna vojska; Šmajd, št. 1650, Zaupna odredba št. 1; Slovenska narodna vojska. Vestnik 1962, št. 5-6, str. 1; Zapisnik četrtre seje predsedstva Narodnega odbora 6. 4. 1945. Vestnik 1985, št. 2, str. 145 sl.; Slovenska narodna vojska. Vestnik 1976, št. 5-6, str. 66.

da je na kraju Rupnik postal podpolkovnik ter Krener, kot že rečeno, brigadni general. Zanimivo je bilo tudi to, da je NO računal tudi s častniki, ki so jih Nemci zaprli ter so bili tedaj v Dachauu, Mauthausnu ali v zaporih na ljubljanskem gradu. Od teh gre omeniti seveda predvsem Peterlina, ki je bil povišan v polkovnika, ter Ladislava Križa, ki je tako postal podpolkovnik. Omenjeni seveda niso bili postavljeni v konkretno formacijo, toda prav Peterlin in Križ sta bila z omenjeno zaupno odredbo št. 1 postavljena, Križ za poveljnika skupine SNV Novo mesto, Peterlin pa za poveljnika mesta Ljubljana.

Na kraju pregleda starešinskega kadra SNV pa je potrebno dodati, da sta vsa ta organizacija in ves ta razpored imela bistveno pomanjkljivost, namreč da sta ostajala več ali manj na papirju. Večina častnikov, kaj šele moštvo, za svojo vključenost v SNV sploh ni vedela. Poleg najvišjih so to uspeli izvedeti le nekateri častniki v Ljubljani in okolici. Na podeželju in v udarnih bataljonih o tem niso bili obveščeni, med njimi niti Vuk Rupnik v Cerknici. Šele v Vetrinju so častniki po enotah podpisovali posebno izjavo, da sta jim znani uredbi o ustanovitvi in ureditvi SNV in da se v vsem podrejajo Narodnemu odboru za Slovenijo, »dokler ne nastopijo urejene razmere.«⁹³⁷ Taka SNV je bila seveda v mesecu aprilu še daleč od enotne in notranje organsko povezane formacije. Res pa je, da so njeni sestavni deli, posebej Slovensko domobranstvo, kot taki bili dobro vojaško organizirani ter v smislu poveljevanja hierarhično povezani, tudi mimo nemškega nadzora. Vsaj za osnovno delovanje in izvrševanje bojnih nalog je dejansko zadostovala informiranost tudi samo ožjega poveljstva.

Teden dni po seji predsedstva NO 6. aprila se je vsaj formalno razrešilo tudi vprašanje poveljnika SNV. Še nekaj dni pred omenjeno sejo je Prezelj »priznal«, da je v sporu z NO, kar pa se mu je zdelo normalno, ker ga pač vodijo »klerikalci«. Toda na kraju je prevladal Prezljev pragmatizem, saj je nenazadnje od NO, predvsem od njegovih liberalnih članov, lahko pričakoval tudi izdatno finančno podporo. Tako se je pojavil na peti seji predsedstva NO 13. aprila in predstavil položaj. Govoril je o svojih »planinskih bataljonih« na Štajerskem in Primorskem, toda vse je zvenelo zelo pretirano. Res je bilo le to, da sta se dva njegova odreda že umaknila na Primorsko, 10. aprila sta bila na Razdrtem, ter se priključila enotam majorja Debeljaka, ki je po dogovoru med Prezljem in Srbi postal poveljnik »Zapadne Slovenije«. Te enote pa so po dogovoru naprej sodile v Dinarsko četniško divizijo. Je pa Prezelj odboru obljubil, da se bo prenehalo »rušiti domobranstvo«, saj je tedaj propaganda za vstop domobrancev v četniške odrede še vedno trajala. Očitno se je NO zaradi tega pred tem pritožil generalu Damjanoviću, ki pa je bil odboru in tudi domobranstvu naklonjen ter je odsvetoval drobljenje domobranstva.⁹³⁸ Seveda je Prezelj zameril NO, da ga niso že v začetku pritegnili k njegovi organizaciji, poleg tega pa ga je motila tudi proglasitev odbora za suverena in najvišjo oblast v Sloveniji. Na to je še nekako pristal, malo težje pa

⁹³⁷ Izjava. Vestnik 1985, št. 3, str. 246.

na pristojnosti odbora na vojaškem področju. O tem je obvestil Mihailovića, ki je sicer pozdravil Narodni odbor in ga povabil, da pošlje svoje delegate k njegovemu Centralnemu nacionalnemu komiteju. Kar se tiče vojske pa je spodbujal Prezlja, naj se ne ukloni odboru, saj »v bodoči federativni Jugoslaviji se vojska ne deli, temveč je skupna.« To je bilo v nasprotju z načrti NO, ki je zastopal stališče, da bo morala biti armada tudi po vojni razdeljena po nacionalnem kriteriju. Mihailovićevo stališče je torej pomenilo, da s svojo organizacijo nacionalnih armad ni mislil resno ali pa je to veljalo le za vojni čas.⁹³⁹

Ne glede na vse to je torej Narodni odbor sredi aprila 1945 Prezlja priznal za poveljnika SNV oziroma v Prezljevi varianti »Slovenske armade Jugoslovanske vojske v domovini«. Dogovorili naj bi se tudi, da bodo domobranci zadnje dni odstranili svoje narodne embleme ter jih zamenjali s kraljevskimi kokardami. To se je zgodilo le malokje, če se je, se je v glavnem šele v Vetrinju, med domobranci pa je vzbujalo odpor. Podoben problem je bil s prisego pripadnikov SNV.⁹⁴⁰ Toda vse to je kmalu postalo neaktualno. Prezelj je namreč čez nekaj dni odšel na Primorsko h generalu Damjanoviću in se v Ljubljani ni več prikazal. Ko je konec meseca aprila Titova 4. armada nenadoma prodrla na Primorsko ter odrezala Prezljeve in Debeljakove enote ter večino srbskih enot od osrednje Slovenije, sta Narodnemu odboru ostala na voljo še Ljubljanska in Gorska divizija SNV. Domobranci, ki so ju sestavljali, so bili medtem še zapleteni v hude boje s slovenskimi in tudi že hercegovskimi partizani.

Konec vojne in umik iz domovine

Naglo napredovanje sovjetskih in jugoslovanskih armad je ob že znanih zavezniških političnih odločitvah pomenilo zelo resno opozorilo za protirevolucionarni tabor v Sloveniji, da je treba hitro in učinkovito ukrepati in najti izhod, ki bi temu taboru morda še zagotovil politični ali vsaj fizični obstanek. Vodstvo tega tabora je bilo že nekaj mesecev v rokah Narodnega odbora, ki mu je vsaj po svojem poveljstvu sledilo tudi domobranstvo, medtem ko je general Rupnik s svojimi sodelavci še naprej v vseh ozirih vztrajal pri ideji, da je treba nadaljevati boj proti komunistom ob nemški strani prav do konca. Verjetno pa general aprila 1945 le ni več verjel v nemško zmago, čeprav je s svojimi izjavami večkrat vzbujal tak vtis. Rupnik v glavnem vse do konca aprila ni zvedel za načrte in priprave NO, tedaj pa je bilo njuno »srečanje« prav dramatično. Šlo je za dva v temeljih

⁹³⁸ ARS III, Šmajd, SLS, Peta seja predsedstva Narodnega odbora 13. 4. 1945; prav tam, Martelanc Šmajdu 23. 3. 1945; Martelanc Bitencu 10. 4. 1945; Zbornik XIV, knjiga 4, str. 971–972, poročilo Skalarja poveljniku Dinarske divizije 10. 4. 1945.

⁹³⁹ ARS III, Šmajd, JVvD, depeša Draže Mihailovića št. 754, 6. 3. 1945.

⁹⁴⁰ Florijan Slak, Naš umik in naša usoda. Tabor 1965, št. 9, str. 199; Janez Grum, Slovenski ljudski blok, str. 185; Tone Polda, Moja Krnica. Celje 1996, str. 189.

različna koncepta, kako ravnati ob koncu vojne, da se prepreči partizansko zasedbo Slovenije, oziroma prepreči zmago revolucije.

Rupnikov načrt je bil bolj enostaven od namenov politikov. Uvidel je – kljub drugačnim javnim trditvam – da je poraz sicer neizbežen, vendar naj bi se domobranci do konca, najprej skupaj z Nemci, nato pa tudi po njihovem odhodu, branili pred prodirajočimi partizanskimi enotami. Po njegovem sklepanju bi si moglo domobranstvo tako »z borbo ustvariti v domovini možnost pogajanj za čim povoljnější kapitulacijo«. Ob tem je po njegovem bilo potrebno načrtovati tudi evakuacijo, za katero bi prišli v poštev samo tisti, ki bi se za to odločili prostovoljno; izvedla bi se pod zaščito domobranstva, ki se popolnoma loči od Nemcev in se zbere na položajih okrog Ljubljane, da si z bojem pridobi čas za odpravo beguncev ter hkrati ustvari možnost za pogajanja. Nemci bi se v tem času neovirani umaknili na Koroško. Če bi bili v to prisiljeni, bi se nato domobranci v teku bojev umikali v smeri Gorenjske od odseka do odseka do severozahodnega gorenjskega kota, kjer bi se lahko nekaj časa uspešno branili.⁹⁴¹ Ob tem se je pogovarjal s srbskimi poveljniki – podobno kot Narodni odbor – za skupno obrambo Slovenije, predvsem seveda njenega primorskega in osrednjega dela. Pri Rupniku so se zadnje mesece obiski Srbov kar vrstili, dokončni dogovor v zgoraj omenjenem smislu pa so sklenili pri njem na sestanku v noči na 8. april. Prisotni so bili general Damjanović, general Matija Parac, podpolk. Radomir Tatalović ter Ljotičev tajnik Boško Kostić. Dogovorili so se za nadaljevanje skupnega boja, pri čemer naj bi Rupnik prevzel vrhovno poveljstvo nad vsemi slovenskimi enotami.⁹⁴² Srbom in Slovencem naj bi se pridružil tudi del Hrvatov in še ruski SS polk Varjagov, ki je bil tedaj v Ljubljanski pokrajini. Vse to naj bi bilo seveda v skladu s t.i. Ljotičevim načrtom, le da je slednji po eni strani podpiral načrte Narodnega odbora, po drugi pa skušal tudi sam, posebej na Primorskem, organizirati Slovence in njihove enote po svoje. Glede na sporazum NO in generala Prezlja je tudi on spoštoval dejstvo, da je v Sloveniji poveljnik Prezelj, vendar je temu nasprotoval Damjanović, ki je hotel kot zastopnik Mihailovića imeti sam v rokah vrhovno poveljstvo v Sloveniji. Po pritožbi je Mihailović Damjanovića ukoril, toda ko se je Ljotić 23. aprila v Vipavski dolini smrtno ponesrečil, je prvo besedo spet prevzel Damjanović.⁹⁴³

Da bi uresničil vsaj tisti del načrta, ki je zadeval domobranstvo, si je Rupnik postavil za nalogo od Rösenerja doseči več stvari: dobiti dovoljenje, da razglasi evakuacijo, dobiti v vseh pogledih poveljstvo nad Slovenskim domobranstvom ter tudi domobranstvom na Gorenjskem, priključitev Gorenjske k Ljubljanski pokrajini, premestitev hrane, materiala in streliva na Gorenjsko, ločitev domobranstva od Nemcev, še preden bi za to »nastopila stvarna potreba«. Res je sredi

⁹⁴¹ ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1969–1970; Mikuž, Pregled V, str. 56.

⁹⁴² Stanko Kociper, Kar sem živel, str. 278–280.

⁹⁴³ N. K., Delo srbskih prostovoljcev v Sloveniji. Tabor 1976, št. 1-2, str. 21 sl.; Maks Loh, Bajeslovje v zgodovini. Vestnik 1966, št. 10–12, str. 243–246.

aprila imenoval komisijo, ki naj bi pripravila podroben načrt za evakuacijo, in okrajnim glavarjem so bila poslana ustrezna navodila. Kot se je izkazalo kasneje, pa se v tej smeri ni veliko napravilo, poleg tega pa je načrt, vsaj v Rupnikovem smislu, na koncu postal neaktualen. Po lastnih besedah pa mu je do 25. aprila uspelo pri Nemcih dobiti »dovoljenje« za načrt evakuacije, pristanek na prevzem poveljstva nad Slovenskim domobranstvom ter podreditev gorenjskega domobranstva, enako pa naj bi končno tudi Gorenjska pripadla k Ljubljani. Rupnik je že pripravil ustrezno proklamacijo oziroma govor za trenutek, ko bi prevzel poveljstvo. O tem so se dogovorili na obisku nekaterih Gorenjcev pri njem v začetku aprila. Rupnik je tedaj nameraval za poveljnika gorenjskih domobrancev postaviti nadpor. Franca Erpiča. Še prej pa je imel 21. aprila značilen in že omenjeni govor na ljubljanskem radiu. Uredništvo Slovenskega doma ga je ob objavi nasloвило »Naše dolžnosti pred poslednjo preizkušnjo«. Rupnik je pozval k enotnosti in odločilnemu boju, ko je treba dati vse sile na razpolago domobranstvu, ki »ostane prej ko slej nosilec nove svobode slovenskega naroda«. Obljubil je, da bo v boju z boljševizmom vztrajal tudi sam osebno, da bo ostal z narodom in v tem boju rad tudi padel!⁹⁴⁴ Pri tem gre kot zanimivost vendarle dodati, da pa so njegovi sodelavci iz ljotičevskega kroga skoraj do konca ostali »nepopoljšljivi«, čeprav se je po drugi strani v zadnjih dneh pojavila novica, da je Zbor soglasen z Narodnim odborom. Še 29. marca je namreč načelnik njegovega informacijskega oddelka Izidor Cergol razpošiljal okrožnico z naslovom »Poizkus analize svetovnega položaja«. Glede na resnost tedanjega položaja za protirevolucionarno stran bi seveda v tem besedilu pričakovali tudi resen in objektiven pristop, toda v resnici je šlo le za še enkrat ponovljeno tarnanje o vesplošni židovski zaroti.⁹⁴⁵ Kakorkoli že, Rupnikov načrt o končni in »odločilni« bitki ter ideja, da je bolj častno pasti v boju kot pa pobegniti, ni doživel priložnosti, da bi se uresničil tudi v praksi, kajti to so mu drugi preprečili. Ob tem pa je marsikdo izražal dvom v možnost izvedbe takega načrta, predvsem zaradi nedokončanih priprav in problema oskrbe.

Aprila 1945 je ob približevanju front končno stopil Narodni odbor iz ilegale ter poskusil udejaniti svoj načrt, ki je bil na kratko v tem, da doseže razpolaganje z domobranstvom, ki je bilo formalno že vključeno v SNV, da doseže ločitev od Nemcev tudi v pogledu politične oblasti, razglasi Slovenijo za poseben državni subjekt na protikomunistični osnovi, ločen od Jugoslavije, ter končno doseže še zasedbo dežele po zahodnih zaveznikih. To slednje bi jim zagotovilo politično preživetje oziroma vsaj pluralno politično ureditev v Sloveniji. Kako vse to doseči in kaj storiti, če Titova vojska pride prej, oziroma če zaveznikov sploh ne bo v Slovenijo, pa je bilo veliko vprašanje.

Prvič se je Narodni odbor resno soočil s tem vprašanjem na svoji tretji seji

⁹⁴⁴ ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1970; Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 7. 4. 1945; Mikuž, Pregled V, str. 280–281; Naše dolžnosti pred poslednjo preizkušnjo. Slovenski dom 28. 4. 1945.

⁹⁴⁵ ARS II, AP, fasc. 115/IV, Okrožnica št. 13, 29. 3. 1945.

2. aprila. Njegov vojaški odbor je namreč pri različnih možnostih predlagal, da se v primeru prodora Rdeče armade ne organizira obrambe, temveč se odredi organiziran umik »vseh domobranskih čet in poedincev, ki ne smejo pasti sovjetom v roke.« V primeru, da bi nastopala proti Sloveniji le slovenska partizanska vojska ali pa tudi le Titovi oddelki, se organizira odpor, »ako imamo za to dovolj sredstev na razpolago, da vzdržimo vsaj nekaj časa s svojim odporom.« Če bi v primeru nemškega umika nastala neka praznina glede oblasti pred prihodom zaveznikov, ostanejo vsi na svojih mestih in Narodni odbor mora takoj prevzeti, oziroma začeti izvajati državno oblast.⁹⁴⁶ Čez 14 dni je na svoji 6. seji predsedstvo odbora ugotovilo, da se je treba dokončno domeniti z Damjanovičem in ostalimi Srbi glede njihovega načrta o ustanovitvi jugoslovanske vlade na ozemlju Slovenije, tudi z ozirom na bližnji začetek konference »združenih narodov« v San Franciscu. V ta namen sta na Primorsko odšla oba tajnika, Zajec in Šmajd. Po pogovorih v Ilirski Bistrici, Gorici in Ajdovščini sta se čez nekaj dni vrnila v Ljubljano z nič kaj rožnatimi vtisi. Ideja o jugoslovanski vladi je bila sicer pozabljena, toda zelo zaskrbljujoča je bila možnost, da Titove sile prav na primorskem odseku kmalu lahko predrejo fronto, zasedejo Trst in odrežejo osrednjo Slovenijo od zaveznikov. S tem bi postal položaj domobranstva in sploh vodstva v Ljubljani »naravnost katastrofalen.« Zato je po Šmajdovem mnenju grozila nevarnost, da bi se morali domobranci do konca boriti skupaj z Nemci in umikati proti Karavankam, kar bi bila najslabša možnost. Umik proti Furlaniji pa bi bil otežen zaradi tamkajšnje koncentracije raznih italijanskih enot. V tem smislu je Šmajd po vrnitvi v Ljubljano poročal škofu Rožmanu ter obljubil, da bo tem dogodkom v naslednjih dneh NO posvetil vso pozornost ter ukrenil v povezavi z vojaškimi funkcionarji, kar bo »potrebno za rešitev slovenskih življenj in domobranskih ljudi.«⁹⁴⁷

Glavni problem je bila še vedno navezanost domobranstva na Nemce. Zato so se v naslednjih dneh člani NO ob sodelovanju vojaškega odbora zedinili, da ne smejo dopustiti umika ali »potegnitve« domobrancev in civilistov z Nemci proti Koroški. Pri tem pa mora biti vodilno načelo ohraniti čimveč človeških življenj. V primeru nujne evakuacije pa se je postavljalo vprašanje, kdo naj se umakne, vsi ali le izpostavljeni, ali cela vojska, ali pa gredo drugi v gozdove, kot zeleni kader ipd. V tem smislu so naročili »odboru za varnost prebivalstva«, da izdela podrobnosti glede evakuacije civilnega prebivalstva, tudi z navodili, kdo naj gre in kaj naj se odpelje s seboj.⁹⁴⁸ Toda ostajalo je upanje na prihod zaveznikov, pri čemer se je NO odločil, da je treba v tem smislu narediti nekaj »revolucionarnega«, da se pritegne pozornost zaveznikov.

Najučinkovitejši in najodmevnejši bi bil v tem smislu upor proti Nemcem. Dejansko se je mnogo razpravljalo o tej možnosti, videti pa je, da se je le malo

⁹⁴⁶ ARS III, Šmajd, NO, Zapisnik 3. seje širšega odbora NO 2. 4. 1945; Ferenc, Priprave na konec vojne, str. 31.

⁹⁴⁷ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 17. 4. 1945–21. 4. 1945.

⁹⁴⁸ ARS III, Šmajd, NO, 10. seja predsedstva NO 26. 4. 1945; Dnevnik, 22. 4. 1945.

storilo, da bi zares prišlo do tega. Ta ideja je sicer ves čas visela v zraku, pravzaprav že od jeseni 1943, ko so voditelji SLS sporočali Kreku, da pač enkrat bodo domobranci gotovo nastopili v smislu svojega naziva tudi proti okupatorju. Omenili smo že navodila Draže Mihailovića podpolk. Peterlinu, ko je vstopal v Slovensko domobranstvo. Po poročilih partizanskih obveščevalcev iz Ljubljane je Peterlin sredi avgusta 1944, se pravi nekako na višku pričakovanj zavezniške invazije na Jadranu, dobil od Mihailovića naročilo, da se je treba pripraviti na upor proti Nemcem. Omenili smo tudi kasnejše Krekovo navodilo, ki je tudi svetoval ločitev od Nemcev in odhod v gozd. Bila pa so še druga navodila in podobna sporočila, npr. sodelavca Vauhnikove mreže v Italiji, ki je v istem času naročal, da se morajo domobranci nujno še pred koncem vojne Nemcem postaviti po robu.⁹⁴⁹ Prav izrecne akcije za organiziranje upora znotraj Slovenskega domobranstva pravzaprav ni bilo. Vendar je ves čas obstajalo pri večini častnikov in tudi med delom moštva neko samoumevno vzdušje in pričakovanje, da bo do tega slej ko prej prišlo, da je to samo vprašanje časa. Ta čas pa naj bi po splošnem prepričanju prišel ob približevanju fronte oziroma ob zavezniški invaziji. V ta »samoumevni kontekst« spadajo tudi razne dejavnosti, kot so kopičenje in skrivanje orožja pred Nemci, obveščevalna služba, članstvo in delo za Slovensko legijo, JVvD, organiziranje svojih notranjih zvez, posebej radijskih povezav. Peterlina in sodelavce je decembra 1944 aretiral Gestapo prav zaradi izdelave tajnih radijskih zvez ter dajanja obveščevalnih podatkov zaveznikom. Isto je veljalo tudi za druga izpostavljena in aretirana častnika, stotnika Ladislava Križa in stotnika Alberta Ilovarja ter še za vrsto drugih. Nemške oblasti so tedaj razlagale omenjene aretacije prav s tem, da so »pripravljali napad na Nemce«, oziroma, da je šlo za angleško špijonažo. Šmajd, ki je bil tedaj tudi za to, da se je potrebno Nemcem upreti, je dobil razlago, da so »Nemci prišli na sled radijskim postajam in njihovim zvezam z inozemstvom.«⁹⁵⁰ Te aretacije je Šmajd ocenil, da so »hud udarec za našo stvar, a jo bomo že prenesli.« Vprašanje pa ostaja, kaj bi se zgodilo, če Peterlin ne bi bil aretiran. Vsekakor je marsikdo imel slab občutek ob spominu na njegovo neodločno obnašanje septembra 1943.

Ko se je Narodni odbor nato začel pripravljati na konec vojne, so njegovi člani seveda razmišljali tudi o tem, kolikšne so realne možnosti, da se domobranstvo še pred koncem upre Nemcem. Vodja vojaškega odbora Bitenc je bil po pričevanjih tudi za upor, a on seveda ni odločal. Bolj odločilno je bilo mnenje Krenerja, Vizjaka in Drčarja. Vsi ti pa so trdili, da je upor nemogoč, da so najboljše domobranske enote v bojih na terenu, da je upanje na uspeh neznatno, saj se s približevanjem fronte bližina in število močnih nemških enot veča, da je v Ljubljani

⁹⁴⁹ ARS I, VOS-II-3/6, Poročilo 26. 8. 1944, št. 1663; Vojko Arko, P. Placido Cortese. Zbornik Svobodne Slovenije 1967, str. 85.

⁹⁵⁰ Zapuščina Stanka Kocipra, Dnevniški zapiski, 27. 12. 1944, 5. 1. 1945; Janez Grum, pisna izjava 1. 6. 1995; Pavel Kogej, ustna izjava 30. 11. 1992; ARS III, Šmajd, SLS, Smersu Bitencu 24. 1. 1945; Šmajd Staretu 15. 12. 1944; Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 526/45, Pritožbena izvajanja Križa Ladislava 24. 1. 1946; pismo Ernesta Peterlina 16. 12. 1945.

le 150 domobrancev ipd., itd. Krener vsekakor ni bil pravi mož za tako stvar, saj se je zelo nerad odločal. Poleg tega se je domobranski štab bal, kako bi v takem primeru ravnal Vuk Rupnik, stališče njegovega očeta pa je bilo več kot jasno. Še zmeraj je namreč vztrajal na svarilu »Memento Varšava!«, ki ga je že septembra 1944 naslovil na ljubljanske politike, češ naj se ne igrajo z ognjem, saj so Nemci še zelo močni. Pojavljale so se tudi ideje o »nemoralnosti« zadnji hip skakati Nemcem v hrbet. Tudi Ljotičev častnik podpolk. Radomir Tatalović je zagrozil, da se bo uprl, če bi domobranci začeli razoroževati Nemce, ali začeli karkoli proti Rupniku ipd. Predsednik NO je po lastnih besedah kar dvakrat omenil nujnost take vojaške akcije, a je Krener obakrat to zavrnil.⁹⁵¹ Ker je NO takrat razpolagal z domobranstvom oziroma SNV le v simbolnem in posrednem smislu, seveda na upor ob odporu vodstva domobranstva sploh ni mogel več misliti, tudi če bi pri njem še vztrajal.

Tako z »napadom na kazino« ni bilo nič in Narodni odbor se je aprila 1945 s tem dokončno sprijaznil. Zato je ubral drugačno pot, da bi ob koncu zavzel oblast in rešil protirevolucionarno stvar. Prevladala je tako odločitev, da je ob partizanskem napredovanju na Primorskem treba pohiteti ter od Nemcev dobiti oblast, se pravi, da jih je treba prepričati, da je tako najbolje tudi zanje, če bi jim jo prepustili brez odpora. Toda vsaj formalno je bil na vrhu uprave general Rupnik in zato je sredi aprila postalo aktualno vprašanje, kako zamenjati, oziroma odstraniti kolaboracionista Rupnika in vzpostaviti nov vrh slovenske oblasti, ki ne bi bil obremenjen s sodelovanjem z okupatorjem. Poleg tega so želeli tudi doseči, da se domobranstvo »reši nemškega tutorstva«, oziroma doseči poveljstvo ter razpolagalno pravico nad domobranstvom, tudi v tem primeru v obliki privolitve v tako rešitev z nemške strani, konkretno je bil tu mišljen general Rösener. Toda tudi glede domobranstva je odboru deloma stal nasproti general Rupnik. Kljub temu, da je bil njegov »protiigralec«, pa se je nato odločil, da se obrne neposredno nanj s prošnjo za pomoč pri uresničevanju svojih načrtov.

Kranjski dekan Matija Škerbec, včasih neprijeten sopotnik NO, je 23. aprila prvi sprožil proces navezovanja stika z Rupnikom. Šmajdu je predložil cel program, kaj je potrebno nujno storiti v teh poslednjih dneh: stopiti iz ilegale in navezati stik z Nemci ter od njih dobiti priznanje NO; izročitev nemške oblasti in dovoljenje za razglasitev slovenske države; stopiti v stik z Rupnikom in zahtevati, da izroči civilno upravo NO; vzpostaviti stik s Hrvati za skupno nastopanje ob koncu; ne se umakniti, temveč se bojevati, le pred premočjo se pomakniti na Gorenjsko, nato pa oditi v gozdove. Glede vojaškega poveljstva je tedaj Škerbec sicer predvideval, da bi ga v svojih rokah še obdržal Rupnik. Dekan je nato ukrepal

⁹⁵¹ Maks Loh, Bajeslovje v zgodovini. Vestnik 1966, št. 10–12, str. 246; Janez Grum, Zgodovinsko gradivo k našim zadnjim dnevom v Ljubljani leta 1945. Vestnik 1963, št. 10–12, str. 279; Franc Bajlec, Gradivo k Vetrinju. Vestnik 1962, št. 1–2, str. 8–10; ARS III, Rupnikov proces, Krek, Basaj Kreku 31. 5. 1945, št. 4542; Dr. Joža Basaj in zaslišanje 1947 v Celovcu. Pogledi, št. 26–27, november 1998, str. 26; Karlo Forte, Predgovor. Milovan Pejanović, Velika igra z Dražo Mihailovićem. Ljubljana 1982, str. 427; Kos II, str. 197–198.

kar sam in še isti dan otipal teren pri Rupnikovem tajniku Kocipru, češ da bi morali ob koncu z Rupnikom sodelovati tudi politiki. 26. aprila sta v ta namen Rupnika obiskala tudi Zajec in dr. Ivo Česnik, pogovor pa je tekel o evakuaciji, o sporazumu z Damjanovićem ipd. Naslednjega dne je zasedalo predsedstvo NO ter sklenilo, da tajnika še enkrat odideta do Damjanovića, vendar sta prišla le do Postojne in zvedela, da so partizani že v Št. Petru na Krasu ter se vrnila v Ljubljano. Zanimivi pa so bili drugi sklepi odbora, namreč da se mora ob izpraznitvi misliti na primerno ekipo, ki bo skrbela za zvezo z emigracijo in opravljala na terenu obveščevalno in propagandno službo; tu je treba obdržati tudi radijsko zvezo ipd.⁹⁵² Zvečer je zasedal razširjeni odbor in razvila se je obsežna in odločilna diskusija. Mimo komunistov in njihove priznane vlade v Beogradu niso mogli. Zato so predlagali, da se pritegne v NO tudi nekaj komunistov, po drugi strani pa so razpravljali ugotavljali, da bo s centralno vlado treba računati in jo priznati, toda če dosežejo, da bodo oni gospodarji v Sloveniji, bi se ob federativni ureditvi nekako dalo urediti razmerje s to vlado. Seveda pa so ob tem pravilno ugotovili, da se »zavezniki zaradi nas ne bodo skregali.« Dr. Jelenec pa je nato odločno presekal pogovor o »veliki« politiki ter poudaril, da morajo Rupniku povedati, da ni več primerna oseba, da bi vodil, ter drugič, da se mora domobranstvo rešiti tutorstva Nemcev in dobiti samostojnost. Tako bi lahko oni dobili civilno upravo.

Naslednji dan dopoldne, 28. aprila, so se politiki še zadnjič domenili, kako postopati dalje. Najprej je Zajec poročal o resnem položaju na Primorskem, pri čemer pa vendarle dodal, da se skupina majorja Rupnika dobro drži. Vseeno je Jelenec ugotavljal, da je vojaška situacija zavožena, kajti partizani bodo prišli prej v stik z zavezniki. Zato je, ne glede na vse ostalo, treba gledati, da ne bodo v zadnjem trenutku videti kot sodelavci Nemcev. Škerbec je nato nanizal vse nujne ukrepe, ki so pred vodstvom, in sicer: takoj proglasiti slovensko vlado; pozvati kralja, da se vrne v domovino; poklicati zavezniške čete k zasedbi Slovenije; imenovati vrhovnega poveljnika za vso Slovenijo; nemške čete prositi, da »pod našim vodstvom delajo red in mir«; Ljubljano držati za vsako ceno do konca; takoj odrediti mobilizacijo; polagoma pripravljati izpraznitev; pritegniti čimveč ljudi k sodelovanju. K temu je Krener pripomnil, da bi bili oni v primeru, če bi Nemci vse to odklonili, preslabi za vojaško akcijo, predvsem zaradi pomanjkanja težkega orožja. Ko so se zedinili o Škerbčevih predlogih, je odšlo predsedstvo k škofu Rožmanu, ki naj bi igral vlogo posrednika ter pozval k sebi Rupnika na srečanje s politiki.⁹⁵³

Škof je ponujeno vlogo prevzel, Rupnik se je na povabilo odzval in ob štirih

⁹⁵² ARS III, Šmajd, Dnevnik, 23. 4. 1945; NO, Zapisnik 10. in 11. seje predsedstva NO, 26. 4. 1945 in 27. 4. 1945; Kociper, Kar sem živel, str. 283–287. V zvezi s sklepom, da se po vojni pusti na terenu ekipe z obveščevalnimi in sabotažnimi nalogami, gre omeniti, da je bil med drugimi za to zavezan tudi dr. Dušan Bajželj, ki je bil 1. junija 1946 zaradi tega obsojen na smrt. Glej AJ, Predsedstvo vlade FLRJ, fasc. 7, dok. št. 11.

⁹⁵³ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 28. 4. 1945.

popoldne prišel v škofijski dvorec, kjer ga je že čakal Narodni odbor v skoraj popolni zasedbi. Po škofovih uvodnih besedah je spregovoril Bogumil Remec, poudaril usodnost trenutka, v katerem so se zbrali, ter najprej prosil Rupnika, da jim poroča o razmerah. General je nato orisal vojaški položaj ter ga ocenil za kar ugodnega, z izjemo nevarnosti na reškem sektorju. Seveda so za to nevarnost politiki že vedeli, saj so imeli informacije iz prve roke. Rupnik je tudi izrazil dvom v prihod zaveznikov ter poudaril, da je važno predvsem to, da ohranijo dobre odnose z Nemci, in hkrati nakazal, da bo prevzel poveljstvo nad domobranstvom, ki se mora boriti do kraja. Politiki so nato postopoma odkrivali svoje karte ter dali Rupniku vedeti, da on ni več primeren za nosilca upravne oblasti, saj je treba nastopiti z drugo ekipo, da jih zavezniki ne bi šteli za zaveznike Nemčije. Najbolje bi bilo ustvariti vlado, ki bi jo Nemci sicer tolerirali. Rupnik je odvrnil, da v tem primeru ne vidi bistvene razlike od svoje uprave, da pa bo on rade volje v kritičnem trenutku odstopil, da se ustvari »demokratska kulisa«. Oni pa naj najprej dobijo stik z zavezniki in jih o svojih namerah obvestijo in prepričajo. Ob tem pa je dodal, da je prepričan, da Nemci vojaškega poveljstva, dokler so na tem ozemlju, ne bodo nikomur prepustili, glede civilne uprave ter sploh sodelovanja politikov pa bo pri Rösenerju »izvrtal luknjo«. S sestanka je odšel v prepričanju, da Narodnemu odboru še ni vprašljivo njegovo poveljstvo nad domobranstvom, ki mu ga je sicer obljubil Rösener. Na to poveljstvo se je že nekaj časa pripravljaj, pred tem pa je bil tudi na obisku pri domobrantskih enotah v okolici Novega mesta. Udeleževal se je tudi sej vojnega sveta z nemškimi in slovenskimi častniki.

V nedeljo, 29. aprila, je Rupnik res zastavil za politike svojo besedo pri Rösenerju in ta je pristal, da jih naslednji dan sprejme. Še prej je zahteval natančen seznam članov NO ter podatke, katero stranko vsak zastopa. Ob tem je Rupniku dokončno obljubil del težke oborožitve za domobranstvo ter njegovo reorganizacijo, priključitev gorenjskega domobranstva ter razglasitev mobilizacije za obe pokrajini, Ljubljansko pokrajino in Gorenjsko. Še isti dan je Rupnik sestavil mobilizacijski oglas, ki je bil 1. maja objavljen v časopisju. Ker se je nanašal tudi na Gorenjsko, ga je poleg Rupnika podpisal tudi Rösener, kar je v naslednjih dneh med domobrantskimi častniki vzbudilo kar nekaj gneva proti Rupniku, češ, še na koncu nas prodaja Nemcem. Ob tem pa so se že množili znaki, ki niso napovedovali nič dobrega tako za samega Rupnika kot tudi za celotni protiparti-zanski tabor. Vuk Rupnik, ki se je s svojim bataljonom pred kratkim vrnil z Dolenjske spet na Rakek, je od tam poročal o partizanskem prodoru proti Trstu. Rupnik je takoj pomislil na Damjanovićeve enote in v resnici se Damjanović ni odločno upiral partizanom, kot naj bi se domenili v začetku meseca, temveč je vsem podrejenim enotam izdal povelje za umik na desni breg Soče. Z njimi je odšel tudi del SNV, se pravi Prezelj in njegovi četniki ter večji del primorskih domobrancev. Poleg tega je v Ljubljani Kociper sprejemal sporočila obveščevalne službe, da je NO že začel razpošiljati zanesljivim domobrantskim častnikom v podpis izjave, da bodo ubogali samo njegova povelja. Po Kociprovem pričevanju Rupnik tedaj še ni verjel v resničnost teh vesti.

Naslednjega dne popoldne je Rösener sprejel nekaj članov NO, škofa Rožmana in Rupnika. Dr. Zajec je prebral vlogo, s katero je odbor po ugotovitvi, da je Nemčija izgubila vojno in da lahko vsak čas pride do odhoda nemških čet, zahteval prevzem politične in vojaške oblasti nad Slovenijo. Nadalje je predlagal, da nemške enote na tem ozemlju takoj ustavijo boj proti zavezniškim armadam, ter dostavil, da pa Slovensko domobranstvo nadaljuje boj proti partizanskim enotam, toda seveda pod slovenskim vrhovnim poveljstvom. Slovenska vlada nadalje prevzema poroštvo za red in mir, v primeru premirja pa slovenska vlada ne bo ovirala umika nemških enot. Zahteval je tudi predajo težkega orožja in skladišč. Rösener je po začetni sarkastični reakciji odgovoril, da o predaji vojaške oblasti ne morejo govoriti, on je podrejen generalu Löhru, in dokler so Nemci na tem območju, bodo vojaško oblast tudi obdržali. Glede upravne oblasti pa je dejal, da o tem odloča Rainer in da naj mu o tem priskrbijo zadevno jasno napisano adreso, sicer pa da bo tudi toleriral, če se slovenska vlada ustanovi in deluje ilegalno.⁹⁵⁴

Narodni odbor je že zvečer 30. aprila izvedel, da so v Trstu partizani in Šmajd je zapisal, da jih je treba sedaj prehiteti z oklicanjem vlade in samostojne Slovenije. Naslednjega dne je odbor preciziral zahteve, ki jih je predstavil Rösenerju. Na seji je še enkrat pretresel vse možnosti in se že odločil, da izda zadevno »proklamacijo«. Glede domobrancev je ugotovil, da »smo od domobrancev odvisni, oni (pa, op. pis.) potrebujejo naše politične podpore.« Sklenjeno je bilo, da se takoj pošlje delegacija k zaveznikom, toda znašli so se v zadregi, kako naj zaveznike dosežejo ob že znanih dejstvih na Primorskem. Kot se je izkazalo kasneje, ta delegacija ni krenila na pot. Nekoliko drugače je bilo s sklepom, da se pošlje delegacija v Zagreb, kamor je čez nekaj dni odšel Škerbec z dvema spremljevalcema, kjer pa ni v bistvu ničesar opravil. Pripravili so tudi proklamacijo »Slovenskemu narodu!«, ki je razglašala ustanovitev narodne države Slovenije in postavitve slovenske vlade s strani NO, domobranci naj bi se že stavili v službo NO in položili prisego kralju in slovenskemu narodu in s tem stopili v SNV kot sestavni del kraljevske JVvD. Razglas je prehitel razvoj in tedaj ni bil dan v javnost. Sicer pa se je v Ljubljani tisti dan širila propaganda proti Rupniku, na domobranskem štabu so se že zbirali častniki in protestirali proti njemu ter zahtevali, da odstopi in prepusti oblast NO. Rupnik je poklical k sebi Krenerja, ta je prišel s skupino častnikov, a jih ni mogel pomiriti. Kljub temu še ni izgubil upanja, da bi prevzel domobranstvo, zato je v zvezi s tem formuliral svoje dokončne zahteve in jih poslal Rösenerju. Šlo je za njegovo neovirano poveljstvo, reorganizacijo v polke, s tem v zvezi razpust Aufbaustaba, Krener bi kot general postal njegov pomočnik itd.

Naslednjega dne, 2. maja, tedaj je sicer že začelo veljati premirje na italijanski fronti, je Rösener pristal na omenjene zahteve in vse prepustil Rupniku. Ta je k

⁹⁵⁴ Kos II, str. 202–204; Mikuž, Pregled V, str. 70–73; Stanko Kociper, Kar sem živel, str. 296–303; ARS III, Šmajd, št. 1396, Kociper Remcu 30. 4. 1945; št. 1397, Remec Kocipru 30. 4. 1945.

sebi poklical Krenerja in ostale ter jim naznanil novico in jih pozval, naj sedaj »pljunejo v roke«. Toda Krener je bil že na drugi strani, vztrajal je, da mora NO prevzeti oblast, oklicati samostojno Slovenijo in poklicati Angleže. Vsi skupaj so odšli še k Rösenerju, ki jim je uradno sporočil prepustitev poveljstva, tudi nad gorenjskim domobranstvom, Rupniku. Poleg tega je želel, da mu NO pisno dostavi »dejanske razloge« za zahteve, ki jih je dobil tisti dan od Zajca, da bi jih lahko predložil Rainerju. Odnos med domobranskim štabom in Rupnikom pa se je še zaostрил. Ko je Kociper nesel na štab prvo povelje Rupnika kot vrhovnega poveljnika, so se mu tam le nasmihali in povelje je obležalo v predalu. Kasneje je prišla k Rupniku še množična delegacija častnikov in zahtevala njegov odstop. Rupniku je nekako uspelo doseči pomiritev in je izjavil, da bo zvečer govoril po radiu ter naznanil prevzem poveljstva. To se je ob devetih zvečer res zgodilo, pri čemer pa naj bi NO zaukazal, da je govor prepovedano poslušati. Po Kociprovem pričevanju so pa v Šentvidu pri Stični domobranci govor le slišali in naj bi pri njih vzbudil val navdušenja. Poleg tega je tistega dne Rupnik napravil tudi še en poskus na političnem področju, ko je sklical nekaj vidnih imen s ciljem, da ustanovi svoj narodni odbor, na katerega bi se lahko tudi politično naslonil. Za predsednika je bil predviden prof. dr. Leonid Pitamic, ki pa niti ni prišel na sestanek. Drugi so kljub izraženim simpatijam presodili, da v danem položaju vse to nima več smisla in poskus je tako doživel neuspeh.⁹⁵⁵ »Pravi« Narodni odbor pa je ta dan dobil radijsko zvezo z generaloma Prezljem in Damjanovičem, katerih enote so že prišle v stik z britansko vojsko v Furlaniji. Radijsko postajo je sicer vzdrževal podpolk. Ranković, pred kratkim imenovani načelnik štaba SNV.

Prezelj je sicer že prejšnji dan sporočil, da so prišli v stik z Britanci, sedaj pa mu je Narodni odbor sporočal, da skuša ustanoviti vlado in da pozdravlja zaveznike in jih prosi, da takoj pridejo v Ljubljano. Iz Furlanije so odgovorili, da pozdravljajo tak razvoj v Ljubljani in da so zaveznikom prenesli omenjeno željo NO, poleg tega pa jim je dr. Anton Kacin predal še poseben memorandum. O vsem so obvestili tudi Mihailovića.⁹⁵⁶

3. maja zjutraj je Rupnik še zadnjič poskušal pregovoriti Krenerja, da bi stopil na njegovo stran. Zaman. In ko so ga kasneje še škof Rožman in tudi drugi nagovarjali, naj vendarle odstopi, je dvignil roke s komentarjem: »Ubogi narod!« Edini, ki ga je prepričeval, naj obdrži poveljstvo, je bil Srb podpolk. Tatalović. Toda vtis v javnosti je bil sprva drugačen, saj je tistega dne izšla posebna številka revije Slovensko domobranstvo, ki je objavila Rupnikov nagovor ob prevzemu poveljstva, dalje nekaj slavlilnih člankov, za humorni trenutek pa je poskrbela objava fotografij Krenerja, Vizjaka in Drčarja, »zvestih sodelavcev generala Rupnika«! Rupnik je zatem napisal odstopno izjavo, prek Kocipra pa še navodilo

⁹⁵⁵ ARS III, Šmajd, št. 1400, Slovenskemu narodu!, 1. 5. 1945; Stanko Kociper, Kar sem živel, str. 315–332; Prezident Rupnik vrhovni poveljnik slovenskega domobranstva. Slovenec, 3. 5. 1945.

⁹⁵⁶ Jože Melaher, Ob 30-letnici konca vojske in revolucije. Vestnik 1975, št. 7-8, str. 109–110; ARS III, Šmajd, NO, št. 1412, depeša 2. 5. 1945.

domobranski skupini v Novem mestu, da je treba začeti s koncentracijo proti severu. Na Brezovici naj bi sicer domobranci že dobili nalog za razorožitev Nemcev, toda signalna postaja na Gradu je oddajala povelje, da je prepovedano »vsako razoroževanje ali rekvizicija ali odvzemanje orožja in materiala nemškim vojakom.«⁹⁵⁷

Kar se tiče nemške vojske, je treba omeniti še eno, ne do kraja razjasnjeno epizodo. Ko je tistega dne Zajec predal Rösenerju zahteve NO, mu je le-ta predstavil generalpolkovnika Alexandra von Löhra, poveljnika skupine armad E, ki je prišel v Ljubljano, da bi poiskal možnost, kako bi se predal Angloameričanom in se s tem izognil predaji jugoslovanskim partizanskim enotam. NO naj bi s svojo radijsko zvezo z zavezniki pomagal izposlovati tako predajo. Člani odbora so seveda to ponudbo sprejeli z zadovoljstvom, šli pa so še dalje ter razmišljali, da bi se moral Löhr predati NO oziroma SNV, ki bi si s tem seveda bistveno opomogla. Toda Krener je opozoril, da s SNV sploh še ne morejo razpolagati, to pa bi bilo nujno za vsako nadaljnje razmišljanje v tej smeri. Po Bajlečevih spominih je NO res poslal v Furlanijo brzojavko z napihnjnim sporočilom, da se je Löhr predal NO, ter s prošnjo za nadaljnja navodila. Ker Rankovića niso takoj našli, je Damjanović prejel sporočilo šele 5. maja opoldne. Toda iz ohranjenih in objavljenih brzojavk iz tistih dni, je razvidno, da je dejansko šlo le za obvestilo o Löhrovi ponudbi, nadaljnji morebitni koraki pa so bili prepuščeni britanskemu poveljstvu. Podobno nemško ponudbo za posredovanje predaje naj bi dobil tudi poveljnik štajerskih četnikov Melaher, ki se je tedaj mudil na celjskem območju. Toda Britanci so bili o isti ponudbi že obveščeni prek Koroške, pri čemer je general Clark odločil, da se lahko sprejme predajo le tistih nemških enot, ki so trenutno v stiku z 8. britansko armado. General Prezelj naj bi kasneje v Italiji spraševal Zajca, kaj so vendar delali v Ljubljani, saj so poslali iz Furlanije odgovor, ki je bil »pozitiven s strani zaveznikov«. Kakšen je bil v resnici ta odgovor, ne vemo, v Ljubljani ga niso več sprejeli, kajti postaje podpolk. Rankovića tedaj, predvidoma zvečer 6. maja, ni bilo več v Ljubljani. Seveda pa ima zgodba o Löhrovem predajanju še svoje dolgo nadaljevanje.⁹⁵⁸

Narodni odbor se je odločil, da bo storil še zadnji, po njegovem odločilni korak prav 3. maja. Major Josip Kuhar je sicer opoldne iz Furlanije sporočil, da za zdaj ni videti, da bi zavezniki »okupirali Slovenijo preko Soče.« Za zvečer ob 19. uri je tako NO sklical zasedanje »začasnega slovenskega narodnega predstavništva«. Za to predstavništvo je določil kar obnovljeno Slovensko zavezo, katere statut je bil pripravljen že februarja 1945. Na njeno prvo sejo je bilo povabljenih 45 odposlancev, od katerih se jih je na Taboru zbralo 39. Težnja je bila, da so bili

⁹⁵⁷ ARS II, AP, fasc. 279/IV, depeša 3. 5. 1945.

⁹⁵⁸ Bajlec, Gradivo k Vetrinju, Vestnik 1962, št. 5-6, str. 137-138; Vestnik 1962, št. 8, str. 186; Jože Melaher, Ob 30-letnici konca vojske in revolucije. Vestnik 1975, št. 7-8, str. 105, 110; Tine Debeljak, Poskus nemške predaje. Iz pogovora s pok. dr. Marjanom Zajcem. Svobodna Slovenija, št. 16, 2. 5. 1985; Ferenc, Priprave na konec vojne, str. 36; Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Ljubljana 1986, str. 803; NAUS, RG 226, AFHQ, Clark Alexandru 7. 5. 1945.

V a b i l o

003236

141P

Narodni odbor za Slovenijo v smislu določil uredbe št.5
z dne 2.4.1945 o izvrševanju državne oblasti na ozemlju narodne
države Slovenije

v a b i

g....., kot izvoljenega poslanca v Slo-
vensko zavezo kot začasno slovensko narodno predstaništvo na

p r v o s e j o Slovenske zaveze

ki bo v četrtek dne 3.maja 1945 ob 19.uri v mali dvorani na
Taboru.

Ljubljana, 3.maja 1945.

kolikor toliko enakomerno zastopani vsi deli Slovenije, predvsem pa je bilo važno, da so zbrali precej predvojnih slovenskih poslancev v beograjskem parlamentu. Sejo je začel Basaj, ki je predložil dnevni red, Bitenc pa je predlagal imenovanje predsedstva, v katerega so prišli France Kremžar kot predsednik, Rudolf Žitnik kot podpredsednik, kot tajnika pa Pavle Masič in Ivan Tonja. Po kratkem Kremžarjevem nagovoru je le-ta predal besedo tajniku NO Šmajdu, ki je prikazal historiat dela odbora in podčrtal nujnost zgodovinskega akta, ki so mu priče. Zatem je drugi tajnik Zajec prebral proklamacijo o ustanovitvi narodne države Slovenije kot sestavnem delu demokratične federativne kraljevine Jugoslavije. Za nas je pomemben odstavek, ki govori o Slovenskem domobranstvu, za katero se v proklamaciji trdi, da se je že, poleg drugih slovenskih enot, stavilo v službo NO za Slovenijo, že priseglo kralju in slovenskemu narodu in s tem vstopilo v SNV kot sestavni del kraljevske JVvD. Slovenska narodna vojska pa je prevzela skrb za red in mir v narodni državi in »bo zavarovala slovenske meje.« Proklamacija je tudi pozivala partizanske oddelke, da ustavijo boje proti SNV. Prebrali so med drugim tudi znano Narodno izjavo z dne 29. oktobra 1944. Ob omembi SNV so prisotni vzklikali generalu Krenerju, »poveljniku slovenske narodne vojske«, kar je vsekakor zanimivo, saj ne vemo, ali je šlo za lapsus, ali pa so organizatorji enostavno zamolčali dejstvo, da je bil uradno poveljnik SNV še vedno general Prezelj in Krener le poveljnik Ljubljanske divizije. Na kraju so bili sprejeti predlogi, da se pošlje brzojavke bivšemu ministru Kreku, predsedniku ZDA Harryju Trumanu, prvemu ministru Velike Britanije Winstonu Churchillu ter še kralju Petru II, ki so ga nujno povabili na »svobodno slovensko ozemlje, ki ga drže vaše zveste čete.« Oba zavezniška predsednika so obveščali o vabilu kralju ter ju predvsem prosili za takojšnjo intervencijo, da se »prepreči nadaljnje krvoprelitje.«⁹⁵⁹

Ob tem je NO pripravil tudi koncept in kadrovsko zasedbo narodne vlade za Slovenijo, ki naj bi »zapislegla in prevzela posle« kar 4. maja, vendar se nato to ni zgodilo. Za predsednika je bil predviden kar Basaj, sestavljalo pa jo naj bi še vsaj 12 državnih tajnikov in podtajnikov.⁹⁶⁰ Obvestilo o sklepih na Taboru je bilo v imenu NO po radiu poslano Kacinu v Furlanijo, verjetno še pred samim zasedanjem. Dodana je bila prošnja, da bi NO želel poslati svojo delegacijo k zavezniškemu poveljstvu, da bi tam tolmačil sklepe začasnega slovenskega parlamenta. 3. maja je Prezelj prejel iz Ljubljane depešo od škofa Rožmana, naslovljeno na maršala Alexandra s prošnjo, da se »prepreči nadaljnje prelivanje krvi in uničenje slovenskega naroda, prosim hitre intervencije po Vaših oboroženih silah v Sloveniji.« V virih se sicer pojavlja omenjena brzojavka tudi z datumom 5. maja. Škof je poslal brzojavko tudi papežu Piju XII., obvestil ga je o proglasitvi narodne države Slovenije ter prosil blagoslova za slovenski narod ter »pomoči v borbi proti brezbožnemu komunizmu.« Prav 5. maja pa sta Prezelj in Damjanović prejela omenjene brzojavke za visoke naslovnike z zasedanja na Taboru. Pojavljajo

⁹⁵⁹ Slovenec, 4. 5. 1945; ARS III, Šmajd, NO, št. 1206, 1419, 1434, 1437, 1653, 1659, 1660.

⁹⁶⁰ ARS III, Šmajd, NO, št. 1437, Razglas.

Predsedstvo zasedanja na Taboru (Tabor 1975, št. 4-5)

se pričevanja, da te brzozavke niso bile poslane dalje na namenjene naslove, temveč da jih je general Prezelj zgolj stavljal v svojo torbo. Vendar bi brzozavka s 4. maja, ki pravi, da so tega dne Prezelj, dr. Lojze Vogrič ter Franc Heinrihar kot delegacija odpotovali k Alexandru na pogovore ter »vzeli s seboj današnje telegrame in spomenico«, kazala na to, da je nekaj teh sporočil le prišlo do zaveznikov.⁹⁶¹ K temu gre dodati, da raziskovalci v arhivskih fondih zavezniških poveljstev teh depeš do danes še niso našli.

4. maja zjutraj je izšel Slovenec s poudarjenim poročilom o zasedanju na Taboru. Posebnega navdušenja v Ljubljani ni bilo opaziti, bilo pa je razobešenih nekaj slovenskih zastav. Rösener je reagiral, razglasil milo obliko obsednega stanja in dal zastražiti javna poslopja ter aretirati urednika Slovenca. NO je bil seveda brez vojske nemočen in tako je nekaj njegovih članov takoj prišlo k Rupniku s prošnjo za posredovanje pri Rösenerju. Rupnika je sicer bolj skrbela novica, da so domobranci njegovega sina Vuka zapustili Rakek in da naj bi partizani že zasedli Logatec. Ker so prejšnjega dne partizani zasedli tudi Kočevje in je njihov

⁹⁶¹ Jože Melaher, *Ob 30-letnici konca vojske in revolucije*, str. 110; ARS III, Šmajd, NO, brzozavka Kacinu 3. 5. 1945.

pritisek na Notranjskem vse bolj naraščal, se je Rupnik povezal s sinom, ki naj bi se popoldne umaknil že do Vnanjih Goric ter je nato prišel v Ljubljano poizvedet, kaj se pravzaprav dogaja. Očetu in tudi Krenerju je obljubil, da bo ostal z domobranci. Sicer pa sta Kociper in Rupnik tedaj na številne vprašujoče klice odgovarjala, da naj se pač obrnejo na SNV. Rupnik je namreč že dopoldne izročil Doujaku odstopno izjavo. Nato je skupno z odposlanci NO odšel k Rösenerju, ki je Basaja in Zajca najprej nahrulil zaradi dogajanja na Taboru in poročil v Slovincu, nato pa se je le pomiril, sprejel Rupnikov odstop kot poveljnika domobranstva, glede politične oblasti pa je moral poprej na posvet k Rainerju. Z Doujakom sta se odpeljala na Koroško, Rupnik pa se je že odločil, da čimprej odide v Avstrijo in pri njem so pričeli s pospravljanjem in tudi zažiganjem arhiva. Zvečer se je Rösener vrnil v Ljubljano in obvestil Rupnika, da bodo »primopredajo« oblasti opravili dopoldne naslednjega dne.

Iz Furlanije so iz Prezljevega štaba brzojavno sporočili, da pozdravljajo »proglasitev Zedinjene Slovenije«, iz Ljubljane pa so po isti radijski poti potožili, da je Rösener začel z represalijami proti NO. Kljub temu, da vlade niso imenovali, se je NO pričel vsestransko pripravljati na prevzem oblasti. Za propagandno širitev svojih sklepov je v Ljudski tiskarni naročil 5.000 plakatov s proklamacijo z zasedanja na Taboru ter 50.000 letakov z isto vsebino ter še 10.000 izvodov Narodne izjave. Osnovne dokumente o izvajanju oblasti je odbor izdelal in sprejemal že prek cele pomladi. Poleg tega – da narodne himne, grba ipd. niti ne omenjamo – je dal izdelati izkaznice za člane NO, razne dovolilnice, tudi v angleščini, in celo diplomatski potni list. Kar se tiče SNV, so bila že pripravljena vabila – pozivi v imenu SNV na »ljudsko zborovanje ob prevzemu oblasti po slovenskem narodu in njegovi narodni vojski.« Pesnik dr. Alojz Gradnik naj bi že imel pripravljeno pesem – dobrodošlico za primer morebitnega prihoda zaveznikov v Ljubljano, se pravi kot nekakšno alternativo Otonu Župančiču, ki je nato sprejel partizane. Podpolk. Drčar je domobranskim enotam poslal depešo z obvestilom, da »Narodni odbor sprejema danes politično oblast« ter pozval, da se je treba izogibati konfliktom z Nemci, medtem ko se operacije proti partizanom nadaljujejo v sporazumu z nemško oboroženo silo. Zaukazal je vzpostavitev radijskih in drugih zvez ter mobilizacijo »rezervnih čet slovenske in sokolske legije«. Na zadevnih dokumentih ni glave izdajatelja, tako da se postavlja vprašanje, ali je Drčar nastopal tedaj, to je 4. maja, kot domobranski častnik ali pa že kot častnik SNV. Iz omembe obeh legij bi sklepali na drugo, dodatno pa to dokazuje tudi njegov podpolkovniški čin, saj je bil Drčar v domobranstvu le stotnik, medtem ko ga je NO v čin majorja in nato še v podpolkovnika povišal na znani seji predsedstva 6. aprila. Poveljujoči častniki in podčastniki so morali s podpisi potrditi, da so se seznanili z zgoraj omenjenim poveljem.⁹⁶² Toda tedaj domobranci pravzaprav

⁹⁶² ARS III, Rupnikov proces, Rupnik, št. 1972–1974; Šmajd, NO, Izkaznica NO, diplomatski potni list, naročilo pri Ljudski tiskarni 4. 5. 1945; Slovenec, 4. 5. 1945; ARS II, AP, fasc. 279/IV, brzojavka 4. 5. 1945; fasc. 273/V, Poziv; Stanko Kociper, Kar sem živel, str. 351–363; Taras Kermavner, Srečanja in portreti. Ljubljana 1992, str. 144.

niso natanko vedeli, kako naj se vedejo do Nemcev, kar je dokazovalo Krenerjevo povelje z istega dne kot zgoraj omenjeno Drčarjevo. Krenerjev oportunizem je najprej dokazovalo že dejstvo, da je povelje izdal kot poveljnik (?) Slovenskega domobranstva in se podpisal kot polkovnik, čeprav ga je odbor že povišal v brigadnega generala. V povelju je predvsem opozarjal, da novega stanja po »proglasitvi Proklamacije« nemške oblasti še niso priznale, pogajanja o tem se še vodijo. Zato se skupni boj proti komunizmu nadaljuje in je najstrožje prepovedano vsako razoroževanje nemških vojakov oziroma odvzemanje materiala. To se je po njegovih besedah dogajalo marsikje, v Logatcu je npr. domobranski častnik to poskušal v dogovoru s srbskimi enotami. Pozval je k disciplini in taktu, predvsem pa naj bi slovenski vojaki pokazali svojo slovensko kulturo in ne pozabili, da jim je »nemški vojak dosedaj zvesto pomagal uničevati komunizem na naših tleh.«⁹⁶³

5. maja okrog 11. ure so se nam že dobro zbrani akterji še zadnjič zbrali pri generalu Rösenerju. V imenu Rainerja je le-ta predal Rupniku v upravo Gorenjsko, nato pa je slednji podal formalni odstop z obeh funkcij. Zatem je Rösener sporočil zastopstvu Narodnega odbora – namesto predvidenega Kremžarja je kot generalov sogovornik nastopal Basaj – da je bila sprejeta njegova vloga z 2. maja in da jim izroča »kompetence civilne uprave in s tem odgovornost za prihodnji razvoj.« Dostavil pa je pomemno stvar, da vso vojaško oblast še nadalje obdrži sam, dokler so pač nemške čete na tem ozemlju. Formalno gledano, zasedanje na Taboru torej ni v ničemer vplivalo na ravnanje Rainerja oziroma Rösenerja. Sledilo je še zadnje dejanje, ko je Rupnik v vladni palači sprejel politike in jim »predal oblast« tako, da jim je našteval odseke pokrajinske uprave in povedal, da pravzaprav nimajo ničesar prevzeti. Nato se je umaknil na stanovanje ter se z družino in najožjimi sodelavci pripravil na odhod. Popoldne so se z dvema avtomobiloma odpravili na Gorenjsko ter se 6. maja zjutraj ustavili v Millstattu na zgornjem Koroškem.⁹⁶⁴

Tako pravzaprav po vsem prizadevanju Narodnega odbora osamosvojitve domobranstva od nemškega poveljstva ni uspela, njegova podrejenost poveljstvu SNV pa prav do zadnjih dni ni imela skoraj nobenega učinka v operativnem smislu. Do zadnjega so bili namreč domobranci skupaj z nemškimi in delom srbskih enot »zaposleni« z boji proti partizanskemu slovenskemu 7. korpusu ter delom jugoslovanske 4. armade. Politični prevzem oblasti, ki je na zunaj uspel, pa tudi ni imel nobenih praktičnih posledic, niti ni protirevolucionarnemu taboru prinesel neke oprijemljive koristi. Nemške oblasti so za čas svoje prisotnosti še vedno ohranjale važne pristojnosti in po besedah Basaja, so uvideli, da »ta oblast pomeni le senco in smo se odločili, da čimprej izginemo iz Ljubljane, ker se je fronta sumljivo hitro bližala.« Zavezniške vojaške oblasti v Furlaniji so bile sicer o protirevolucionarni akciji v Ljubljani obveščene, toda njihovi nadrejeni na zunaj niso v ničemer reagirali. Kot je poročal major Kuhar-Slobodan, so potem, ko so

⁹⁶³ ARS II; AP, fasc. 284/III, Krenerjevo povelje 4. 5. 1945.

⁹⁶⁴ Kos II, str. 212; Mikuž, Pregled V, str. 83–84; Stanko Kociper, Kar sem živel, str. 365–379; Bajlec, Gradivo k Vetrinju, Vestnik 1962, št. 8, str. 189.

jih seznanili z dogodki v Ljubljani, britanski častniki lahko izjavili le to, da »so to zelo težki problemi in da bo moral Churchill zagristi v jugoslovansko vprašanje«!⁹⁶⁵ V Ljubljani so se tako rekoč znašli protirevolucionarji povsem sami, v zavezniškem svetu niso imeli več nobene uradne zaslombe. V Italiji je bil sicer še Krek in drugi politiki, skupaj z zastopniki Mihailovića, ki pa so na zavezniške oblasti lahko naslavljali le še dopise in prošnje, oziroma jim pošiljali svoja obvestila. V tem pogledu je videti, da je Krek storil, kar je mogel. Opisali smo že na kratko njegova prizadevanja pozimi 1944/1945 in s tem je nadaljeval tudi v tednih ob koncu vojne. Sicer pa ga je že sredi aprila predsedstvo Narodnega odbora naprosilo, da »nujno pošlje situacijsko poročilo z nasveti preko Draže.« To prošnjo je Krek sicer dobil in ji tudi ustregel, toda ker ni imel neposrednih zvez z Ljubljano, so njegova navodila zakasnila in Narodni odbor jih je dobil šele po prihodu na Koroško. Vendar tega Krekovega besedila nimamo na voljo, da bi videli, za kaj je šlo. Še konec aprila je zavezniške oblasti opozarjal, da bo iz Jugoslavije prišlo na desettisoče protititovskih beguncev, ki so prozavezniško usmerjeni in da naj jih zaščitijo. Razmeroma hitro, prek Prezljeve radiopostaje, je do njega prišlo obvestilo o sklepih taborskega zasedanja 3. maja, tako da je že 5. maja lahko obvestil zaveznike o tem, da se Slovenija organizira neodvisno od beograjske vlade, da bo nadaljevala boj s komunističnimi napadalci ter prosil, da bi zavezniki takoj zasedli celotno slovensko etnično ozemlje.⁹⁶⁶ Kot že rečeno, zavezniki niso reagirali, so se pa vseeno pripravljali na prihod beguncev v Italijo in Avstrijo. V tem kontekstu je vsekakor zanimivo poročilo britanskega poslanika iz Beograda konec marca 1945, ko ocenjuje, da moč domobranstva v Sloveniji narašča in da popularnost partizanov pada.⁹⁶⁷ Dejansko je v mesecih pred usodnimi dogodki, ki smo jih deloma že opisali, znotraj protipartizanskega tabora v Sloveniji vladal nekakšen vojaški optimizem, za razliko od političnega pesimizma, ki je bil, kot smo videli, dokaj utemeljen. Prvi je slonel na razmeroma uspešnem bojevanju domobrancev proti slovenskim partizanskim enotam. Kljub vsemu je bilo domobransko vodstvo že dolgo nezadovoljno z oborožitvijo, z omejevanjem operativne svobode ter tudi z dejstvom, da na nemški strani ni bilo prave volje za »očiščenje« območja Kočevskega Roga in Bele krajine. Del domobrancev je bil optimistično razpoložen, disciplina se je posebej v udarnih bataljonih držala na višini. Nekateri domobranski analitiki so menili, da se stvar vojaško ugodno razvija, izgube so bile v primerjavi s partizanskimi zelo majhne, dezertacij k partizanom je bilo malo, partizanske enote so bile v ofenzivah hudo prizadete. Kljub temu pa se je po vseh teh hudih bojih opazalo širjenje utrujenosti, tudi malodušja in brez-

⁹⁶⁵ ARS III, Šmajd, NO, brzojavka Slobodana 3. 5. 1945; Rupnikov proces, Krek, št. 4542, Basaj Kreku 31. 5. 1945.

⁹⁶⁶ ARS III, Šmajd, Dnevnik, 17. 4. 1945; Rupnikov proces, Krek, št. 4542-4544, Basaj Kreku 31. 5. 1945; PRO, WO 204/1523, de Salis poročila 28. 4. 1945; Jože Melaher, Iz dr. Krekove zapuščine. Vestnik 1970, št. 3, str. 99-100; Kaj je storil dr. Miha Krek za domobrancel in begunce. Vestnik 1977, št. 1-2, str. 4-6; Krek Gabrovšku 23. 6. 1945. Svobodna Slovenija, 19. 12. 1974.

⁹⁶⁷ PRO, FO 371/48811, poročilo 29. 3. 1945.

perspektivnosti ter nevere v srečen razplet. Mnogi so pričakovali skorajšnjo združitev z Angleži, pojavljali so se tudi glasovi o končni povezavi s partizani ter skupnem udaru po Nemcih. Konec aprila je domobranski obveščevalec opazal, da se na Dolenjskem množijo prebegi domobrancev v Marnov četniški odred, po njegovi oceni predvsem zato, ker pri četnikih ni »naporov, discipline in kontrole.« Med civili so obveščevalci opazali vse večje vznemirjenje, predvsem zaradi svetovnega položaja, zato so iz Ljubljane zahtevali »čimbolj objektivna in natančna poročila.« Toda hkrati so lahko tudi poročali, da »domobranci z mirnim ponašanjem in z vedrim razpoloženjem parirajo komunistično propagando.«⁹⁶⁸ Polk. Krener je s svojimi povelji in okrožnicami večkrat skušal dvigniti moralo ter opominjal na Grčarice, Turjak in Krmsko jamo. Mešanico realizma in vojaškega idealizma so tedaj kazali tudi drugi domobranski častniki, denimo stotnik Miloš Šabić v nagovoru meseca aprila, ko je prevzemal poveljstvo posadke v Kočevju: »slovenski komunisti so postali močna sila, ki se kaže tudi kot regularna vojska... Čas zahteva od nas, da damo vse za našo domovino, celo svoja življenja. Če bomo pripravljeni žrtvovati vse, bomo na koncu uspeli. Ostanite skrajno disciplinirani in hrabri... Prestati bomo morali še najtežje, a prestali bomo, če bomo hoteli. Brez volje in borbe pa ni zmage.«⁹⁶⁹

Aprila 1945 so bili prav vsi domobranski bataljoni zapleteni v hude boje s partizani. Rösener je sicer hotel okrepiti obrambno črto proti Hrvaški ter pomagati 97. nemškemu korpusu nad Reko iz obkolitve. Toda nove nemške enote niso prispele, zasedba Bele krajine ni uspela, zadnje dni aprila pa so morale Tatalovićeve enote s Kočevskega ter Rupnikov bataljon iz Suhe krajine nazaj na Notranjsko, da po možnosti zaustavijo prodor delov 4. armade. Tja je bil na hitro premeščen tudi novomeški udarni bataljon. Toda pritisk partizanov je bil tu zelo močan in 3. maja so morali domobranci zapustiti Cerknico, Rupnik se je umaknil k Vrhniki, Tatalović pa v Polhograjsko hribovje. Na južnem delu so 28. aprila enote 7. korpusa dobile povelje od štaba 4. armade za prodor proti Kočevju, Ribnici in Ljubljani. Domobranske in nemške enote so se umikale in partizani so v noči na 4. maj zasedli Kočevje, 6. maja pa že Višnjo goro in Grosuplje. Domobranska skupina v Novem mestu je tako za nekaj dni ostala v »zavetrju«, toda bližale so se druge jugoslovanske enote in 6. maja so tudi tam dobili povelje za umik, vendar je podpolk. Stamenković s tem še nekaj časa zavlačeval. 7. maja se je južno in zahodno od Ljubljane izoblikovala nemško – domobranska obrambna črta, ki jo je dva dni učinkovito podpiral tudi topniški ogenj z ljubljanskega gradu. 15. in 18. partizanska divizija sta tu imeli kar nekaj izgub. Južno od Ljubljane so črto branili štirje domobranski bataljoni, na zahodu že omenjena dva.⁹⁷⁰

⁹⁶⁸ Boris Mlakar, Domobranstvo in konec vojne. Slovenija v letu 1945. Ljubljana 1996, str. 37–38; ARS II, AP, fasc. 281/IV, Dnevno poročilo 29. 4. 1945, 1.–3. 5. 1945.

⁹⁶⁹ ARS III, Ozna, Okrožje Novo mesto, Politično poročilo 15. 4. 1945, št. 659.

⁹⁷⁰ Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 212–214; Mikuž, Pregled V, str. 60–61; NOV, str. 970–974; Pavle Rant, Razgovor z Vuletom. Vestnik 1978, št. 1–2, str. 9–10; Jože Sladič, Zadnji pohodi 35. čete. Tabor 1975, št. 12, str. 319–320.

Edino ohranjeno povelje generala Krenerja, kjer nastopa kot poveljnik Ljubljanske divizije SNV, je z dne 7. maja 1945. Ne zadeva pa vojaških operacij ali bojev s partizani, temveč samo povzema sklepe predsedstva NO s 6. aprila o povišanju in postavitvi častnikov SNV.⁹⁷¹ Že naslednjega dne, to je 8. maja, zvečer se je pričel umik nemških in domobranskih branilcev z obrambne črte ter iz same Ljubljane. Tu bi se zdaj domobranci in Nemci lahko ločili, toda na to v danem položaju nihče več ni pomislil in skupaj so se začeli umikati proti Gorenjski. Nemški poveljnik polk. Walter Seeler je na zadnjem sestanku z domobranskim štabom sporočal, da je dobil že več partizanskih ponudb o predaji. Podobne novice so se omenjale tudi že nekaj dni prej, ko naj bi dobil Rösener celo ponudbo od Peka Dapčevića, da Nemcem partizani jamčijo prost odhod iz Slovenije, če njim prej izročijo Rupnika, Rožmana, Krenerja itd. Stvar je vprašljiva toliko, da je takrat Dapčević poveljeval 1. jugoslovanski armadi, ki pa je bila še daleč od Slovenije; mogoče pa je šlo za Petra Drapšina, poveljnika bližnje 4. armade. Drčar in Vizjak sta omenila, da o tem ni mogoče govoriti in da se umaknejo tudi oni. Seeler je to sprejel na znanje, vendar s pripombo, da morajo biti ceste za umik proste, da sicer ne bo oviral umik civilnih beguncev ter da bodo zadnje odšle nemške tehnične enote.⁹⁷² Že pred tem so na Koroško odšli general Rupnik, škof Rožman ter politiki, najprej že 5. maja Šmajd, Zajec in ostali, naslednjega dne Basaj, Bajlec in Marko Kranjc.

O tem, kdo je dal Slovenskemu domobranstvu oziroma SNV povelje za umik, obstaja več verzij, vendar je skoraj gotovo, da je zadnje povelje in načrt za umik izdal podpolk. Drčar 8. maja popoldne. Že pred tem je general Krener razposlal navodilo za pripravo umika, ki je bil sprva načrtovan za 7. maj. Nato je Krener odšel v Polhograjsko hribovje, da bi tam prepričal podpolk. Tatalovića, da naj še nekaj časa vztraja na obrambni črti, saj se je sprva nameraval predčasno umakniti. Zatem je poveljnik Ljubljanske divizije SNV odšel proti Škofji Loki, baje zato, da bi še zadnjič preveril možnost umika proti severni Primorski. Nato se je vrnil v Ljubljano, a 8. maja spet odšel na Gorenjsko, na sestanek s člani NO. Ker ga do večera ni bilo nazaj, je po lastnem pričevanju njegov pomočnik polk. Vizjak izdal povelje, da Organizacijski štab ob osmih zvečer zapusti Ljubljano. Svoj štab na umiku je Krener nato pričakal v Kranju.⁹⁷³

Omenjena poizvedovalna Krenerjeva pot o možnosti umika na zahod ima seveda svojo predzgodovino. V razmišljanjih o koncu vojne so tako politiki kot tudi vojaki nekako samoumevno predvidevali umik, če bo seveda nujen, na zahod, v Italijo, kar je seveda pomenilo iti nasproti zahodnim zaveznikom. Načrte o umiku v Italijo je že nekaj časa pripravljal podpolk. Ranković, načelnik štaba SNV. Ko je 4. armada prodrla do Trsta, deli 9. korpusa pa so obvladovali severno

⁹⁷¹ ARS II, AP, fasc. 120/IV, Povelje adj. št. 1, 7. 5. 1945.

⁹⁷² Vetrinjska tragedija. Cleveland 1960, str. 15–16; Mikuž, Pregled V, str. 75–76; Kos II, str. 205.

⁹⁷³ ARS II, Komisija, fasc. 925/IV, Vizjak, str. 41–42, 57; Kos II, str. 213; Vetrinjska tragedija, str. 16; Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 216; Mikuž, Pregled V, str. 66; Maks Loh, Bajeslovje v zgodovini. Vestnik 1966, št. 10–12, str. 245.

Primorsko, se je seveda položaj bistveno spremenil. Kljub vsemu je bil umik prek Trnovskega gozda ali Tolminske teoretično še zmeraj mogoč, saj so bile tam le šibke partizanske enote. Kot smo že omenili, v Furlanijo se je umaknil Prezelj s četniki in primorskimi domobranci. Po nekem pričevanju je pred tem Prezelj dobil od feldmaršala Alexandra ukaz, da se prebije v Italijo, kjer mu jamči vso zaščito. To naj bi bila nekakšna zahvala za dotedanje Prezljevo obveščevalno delo za zaveznike. Po istih virih je Prezelj o tem obvestil Krenerja in Bitenca in jima svetoval isto pot, a sta to oba odklonila. Poleg tega naj bi obstajal tudi načrt umika prek Zgornjesavske doline na območje Trbiža.⁹⁷⁴

Običajno se v vojnah pri premikih in umikih najprej poskrbi za ranjence in bolnike. Tako se je zgodilo tudi z domobranskimi ranjenci. Ob koncu vojne so bili v glavnem v vojni bolnici v Ljubljani ter v novomeški bolnici. Za transport ranjencev iz Ljubljane je odgovarjal dr. Stane Grapar. Naložili so jih na sanitetni vlak, ki naj bi odrinil proti Gorenjski 6. maja zvečer, toda zaradi problemov z vlakom se je to zgodilo šele naslednji dan. Po daljšem postanku v Kranju je vlak nadaljeval vožnjo do postaje Lesce, kjer se je ustavil. Ob novici, da so na Jesenicah partizani, so premični ranjenci izstopili in se odpravili proti Koroški, medtem ko so težji ranjenci, okrog 60 po številu, ostali na vlaku ter so jih zajeli partizani. Kasneje so bili verjetno pobiti pri Brezarjevem breznu nad Ljubljano. Novomeške ranjence so najprej s kamioni 6. maja prepeljali do Krškega, nato do Celja. Tam so jih naložili na nemški bolniški vlak, ki je nadaljeval pot do Maribora in od tam do Dravograda. Že na Pragerskem so nad njim prevzeli kontrolo partizani. Po zaslugi bolničarke Irene Primožič so se domobranci ranjenci prikrili kot nemški in so jih pustili na vlaku. Na kraju so morali vlak ročno pririniti čez avstrijsko mejo.⁹⁷⁵

V Novem mestu so sicer sprva praznovali dogodke na Taboru v Ljubljani. Toda 5. maja je šel poveljnik Zaščite okraja Novo mesto podpolk. Stamenković v Ljubljano in izvedel, da se bo treba umakniti. Naslednjega dne je navdušenje ponehalo, toda Stamenković je z umikom odlašal. Ker je grozila nevarnost obkolitve, so se Nemci in domobranci 8. maja odločili, da se umaknejo proti Celju, čeprav je na Novo mesto pritiskala le šibka partizanska komanda mesta. Enote pod Stamenkovićevim poveljstvom, to so bile domobranske čete iz mesta in okolice, so štejele več kot 1.500 mož. Umikale so se proti Radečam, a tam so jih 10. maja razbile enote 2. jugoslovanske armade. Po drugi inačici je Stamenković sam razpustil enote ter jim velel, naj se ravnajo po svoji volji oziroma se prebijejo domov. Le okoli 150 domobrancem in samemu Stamenkoviću, ki se jim je pridružil

⁹⁷⁴ Jože Sladič, Zadnji pohodi 35. čete. Tabor 1975, št. 12, str. 318; Pavle Rant, Razgovor z Vuletom. Vestnik 1978, št. 1-2, str. 10-11; Jože Melaher, Domišljija ali realnost? Vestnik 1983, št. 4, str. 319; Janez Grum, pisna izjava 6. 9. 1995; Martin Kranner, ustna izjava 29. 4. 1996.

⁹⁷⁵ Srečko Šivic, Zadnji vlak. Tabor 1985, št. 11-12, str. 210 sl.; Janez Grum, Le samoobramba nam je ostala. Mi med seboj 1998, št. 30, str. 8; F. M., Pred tridesetimi leti se je godilo. Tabor 1976, št. 3, str. 55-59; Taboriščni arhiv priča 2. Buenos Aires 1974, str. 30-32; Janko Maček, Križev pot od ljubljanske bolnišnice do Brezarjevega brezna. Zaveza 1998, št. 31, str. 48-53.

Umik po ljubeljskem klancu proti Koroški (Zaveza, št. 25)

tudi majhni četniški odred Janeza Marna - Črtomirja, je po napornem pohodu čez Savinjske Alpe uspelo doseči Koroško. Ostali so bili ujeti ali so se razkropili po Posavju oziroma novomeškem območju. Tudi velik del teh je kmalu doživel žalostno usodo.⁹⁷⁶

Medtem se je nadaljeval umik glavnine Slovenskega in gorenjskega domobranstva oziroma Ljubljanske in Gorske divizije SNV proti Koroški. Velika večina je bila usmerjena po najbližji poti prek Ljubelja, kjer je bil sicer še nedodelan predor. Z njimi se je pomikala množica najmanj 6.000 civilnih beguncev. Nemške enote so ob umiku večkrat nastopile surovo do slovenskih beguncev, toda nekajkrat so se jim domobranci in predvsem četniki odločno uprli. Domobranci so se v glavnem umikali v treh kolonah, ki pa so se končno v Tržiču združile. Pred predorom so Nemci spet zadrževali begunce, zato jih je del poskušal iti prek Ljubeljskega sedla. Domobranski bataljoni so večinoma šli skozi predor že 10. maja, nekaj enot pa še naslednjega dne. Tiste, ki so zaostali, so v Tržiču in nad njim že ogrožali partizani. Vodja zaščitnice podpolk. Friderik Lehman se je iz strahu pred partizanskim ujetništvom in ker ni uspeval beguncev obraniti pred napadi partizanov tam nazadnje sam ustrelil. Nova grožnja pa se je umikajočim pojavila v Borovljah, kjer so partizani, to sta bila Bračičeva brigada ter Koroški odred, zasedli kraj in most prek Drave. S tem so jim preprečevali prehod čez

⁹⁷⁶ Maks Virnik, Dogodki 3. maja 1945 v Novem mestu. Tabor 1984, št. 1-2, str. 12-14; Pavel Kogej, Odrezani – novomeški domobranci ob koncu vojne. Zaveza 1994, št. 14, str. 34-44; Zdenko Picelj, Osvoboditev Novega mesta. Novo mesto 1985, str. 19-23.

reko in stik z britanskimi enotami, ki so bile že na Koroškem. 10. maja je podpolk. Rupnik, ki mu je neodločni Krener prepustil vso pobudo, predvsem s četami svojega bataljona in ob podpori dveh nemških protiletalskih topov s skupno osmimi cevmi odločno napadel partizansko zaporo in jo prebil. Partizani, ki so ob tem utrpeli kar nekaj izgub, so se morali umakniti s tega območja, enako pa so domobranci na zahodu zavrnili predhodnice motoriziranega odreda jugoslovanske 4. armade, ki je na Koroško prodrla s Primorske. Manjši spopad je sledil še naslednjega dne.⁹⁷⁷ Zatem sta se Krener in zastopnik NO odpeljala v Celovec na britansko poveljstvo, to je na štab 5. britanskega korpusa, ki je pred tem že zasedel večino Koroške. Poveljeval mu je general Charles Keightley. Kasneje so šli v Celovec še drugi slovenski politiki. 12. maja so šli čez most na levi breg Drave slovenski civilni begunci ter tuje vojaške enote. Slovenski domobranci so se Britancem predali, oziroma so pred njimi dokončno odložili orožje, 13. maja popoldne. Oboje, domobranci in civilne begunce so napotili na Vetrinjsko polje, kjer so bivali v dveh ločenih taboriščih. Tam je bilo tedaj po ocenah okoli 12.000 domobrancev oziroma pripadnikov SNV, poleg njih pa še okrog 6.000 civilnih beguncev.⁹⁷⁸

⁹⁷⁷ Vincenc Udovč, pisna izjava, februar 1993; Razgovor z Vuletom. Vestnik 1978, št. 1-2, str. 13-15; .

⁹⁷⁸ Kos II, str. 218-227; Vetrinjska tragedija, str. 15 sl.; ARS III, Rupnikov proces, Krek, št. 4542-4544, Basaj Kreku 31. 5. 1945.

VRNITEV DOMOBRANCEV V JUGOSLAVIJO IN NJIHOVA USODA

Pred prihodom beguncev na Vetrinjskem polju ni bilo nobenega že pripravljenega taborišča, zato sta bili na novo nastali »taborišči« seveda zasilnega značaja in predvsem izraz improvizacije oziroma iznajdljivosti in možnosti beguncev samih. Pri tem so prišli v poštev šotori, vozovi, vejevje, kopanje jam ipd., nekateri pa so vendarle, predvsem ženske in otroci, našli začasno zavetišče v nekaj redkih hišah ter v poslopju bližnje tekstilne tovarne. Sprva je še posebej vojakom primanjkovalo hrane, kmalu pa se je to kar zadovoljivo uredilo, tudi z britansko pomočjo. Čeprav so civilni begunci in tudi domobranci na pot krenili z velikim številom vprežnih in tudi nekaj jezdnih konj, pa se je število le-teh do prihoda v Vetrinj ob vseh vmesnih težavah precej zmanjšalo. Kljub temu se je vprašanje prehrane reševalo tudi s pomočjo prav teh živali. Sicer pa je že takoj prve dni odšlo nazaj v Slovenijo nekaj deset voznikov oziroma lastnikov konj, ki so jih bile ob začetku umika mobilizirale različne, predvsem podeželske domobranske enote.⁹⁷⁹ Ob tem velja dodati, da pa tedaj v Vetrinju niso bili prav vsi slovenski domobranci oziroma begunci, ki so v prvi polovici maja 1945 prišli na Koroško. Nekatero manjše skupine so namreč tja prispele pred opisano glavnino, in sicer še pred prihodom partizanskih in tudi britanskih enot. Eni so takoj nadaljevali pot proti vzhodni Tirolski, posamezniki so prišli celo do Nemčije. Drugi so se ustavili v Spittalu in Lienzu, npr. del slovenskih ljotičevcev, nekaj domobrancev in precej civilnih beguncev. Že 12. maja so britanske oblasti tako okrog 800 beguncev s kamioni prepeljale v Italijo, dva dni kasneje pa tudi večji del štajerskih četnikov pod poveljstvom Jožeta Melaherja.⁹⁸⁰ Poseben primer predstavlja skupina okrog generala Rupnika, ki je, kot smo omenili, iz Ljubljane odšla že 5. maja. V njej so bili člani njegove družine ter še nekaj najzvestejših sodelavcev oziroma prijateljev, posebej gre omeniti skupino iz uredništva

⁹⁷⁹ Branko Zupančič, Spremljal sem beg domobrancev čez Ljubelj. Svobodna misel 9. 8. 2002, str. 19–20.

⁹⁸⁰ Vladimir Kozina, Slovenija v plamenih. Buenos Aires 1975, str. 98 sl.; Jože Melaher, Ob 30-letnici konca vojske in revolucije. Vestnik 1975, št. 7-8, str. 106–107; Vetrinjska tragedija, str. 52.

General Rupnik s svojim spremstvom v Grosseggu nad Milštatskim jezerom

Slovenskega doma. Nastanili so se, sprva z dovoljenjem še delujočih avstrijskih (nemških) oblasti, v kraju Grosseg nad Milštatskim jezerom.⁹⁸¹ Kmalu se jim je priključil tudi dr. Lovro Hacin in še nekaj drugih posameznikov. Po drugi strani pa gre navesti tudi to, da vsi begunci niso uspeli priti na Koroško. Okrog 500 zapoznelih so hercegovski partizani zajeli 11. maja pri Tržiču, še dva dni prej pa jih je nekaj sto padlo v ujetništvo slovenskih partizanov pri Borovljah. V bližini je nato čez nekaj dni zašla v partizanske roke še ena skupina zaostalih beguncev, od katerih so jih 16 ubili.⁹⁸²

Na čelo vojaškega taborišča na območju Krotne vasi severno od Vetrinja, v katerem so bile sprva tudi nekatere nemške, ruske (kozaške) in druge »jugoslovanske« enote, so Britanci postavili poročnika W. E. Ames, za poveljnika slovenskega dela taborišča pa so imenovali podpolk. Emila Cofo. Podobno je bilo urejeno vodenje civilnega taborišča na zahodnem območju Vetrinja, ki mu je z britanske strani v imenu t.i. britanske vojaške vlade (uprave) načeloval kanadski major Paul Barré. S slovenske strani je civilne begunce zastopal taboriščni odbor na čelu z Markom Kranjcem. Ko je le-ta 25. maja odstopil, ga je na tem položaju zamenjal dr. Valentin Meršol. Kasneje so nejugoslovanske enote, tudi na prošnjo slovenskega vodstva, odpravili iz Vetrinja proti severu. Krenerjevemu štabu je namreč bilo zelo nerodno, ker so sprva Britanci vodstvo taborišča poverili

⁹⁸¹ Kociper, *Kar sem živel*, str. 379 sl.

⁹⁸² C. T., *Grobovi v Glinjah kličejo po spravi*. Koledar, Družba sv. Mohorja v Celovcu 1988, str. 98–99.

Podoba iz življenja civilnih beguncev na Vetrinjskem polju (Zaveza, št. 38)

Nemcem. Ko so bili Nemci in Rusi premeščeni, pri čemer so bili zadnji v skladu s t.i. jaltskimi sporazumi povečini kmalu zatem predani Rdeči armadi, je v taborišču ostalo le še približno 12.000 pripadnikov Slovenske narodne vojske, okrog 4.000 srbskih prostovoljcev in četnikov, 500 črnogorskih četnikov ter nekaj Hrvatov; večina zadnjih je bila namreč razporejena v drugih koroških krajih. Posamezna poročila britanskih enot so sicer tedaj prikazovala zelo različno številčno sliko o ujetnikih, kar pa je bilo glede na neustaljeno in spreminjajoče se dejansko stanje tudi razumljivo.

Drugače pa so Slovenci s predstavniki britanskih oblasti prvič na kratko stopili v stik že 8. maja, pred partizansko zaporo v Borovljah. Tedaj je namreč član Narodnega odbora dr. Franc Bajlec uspel priti v Celovec ter tam naslednjega dne Britance opozoriti na prihajajoče domobrance in civilne begunce ter njihove težave. Sogovorniki so mu sporočili, da omenjeni begunci sicer lahko pridejo čez Dravo v njihovo zaščito, vendar si morajo sami izboriti prehod. Vprašanje, kdo so domobranci in kakšen naj bi bil njihov prihodnji status, tedaj seveda še ni bilo razčiščeno. K dravskemu mostu so Britanci – ta del Koroške je sicer zasedla 6. oklepna divizija pod poveljstvom generala Horatiusa Murraya – poslali nekaj opazovalcev, a se v t.i. boroveljsko bitko, ki je sledila, niso vmešavali. Po končanih bojih sta na pobudo britanskega častnika, ki se je na tanku pripeljal do Podgore, v Celovec odšla, kot že omenjeno, general Krener in Marko Kranjc, kjer se jima je pridružil še Bajlec. Kasneje so tja odšli še nekateri drugi člani Narodnega odbora, že tedaj pa je kot dober poznavalec angleščine v razgovorih tolmačil dr.

Meršol. Večina slovenskega vodstva se je zatem zadrževala v hotelu Stadt Triest, medtem ko se je del vodilnih ljudi, predvsem tistih, ki so prvi prišli čez Karavanke, nastanil v Lienzu na Vzhodnem Tirolskem. Ob tem omenimo, da se je tudi škof Rožman po kratkem bivanju v Celovcu naselil v kraju Anras jugozahodno od Lienza, kjer pa je ostal le do srede avgusta, ko so ga Britanci tako rekoč internirali v škofijskem dvorcu v Celovcu.⁹⁸³

Pogovori z raznimi britanskimi častniki pretežno nižjega ranga (slovensko vodstvo si je sicer zaman želelo priti v stik s feldmaršalom Alexandrom), kot z majorjem Johnsonom glede civilnih beguncev ter s stotnikom Hornbyjem glede vojakov, so zadevali seveda zagotovila o britanski zaščiti in načinu prehoda čez Dravo ter vprašanje prehrane. Skoraj istočasno ali pa le nekaj dni kasneje pa je gen. Rupnik ob Milštatskem jezeru uspel navezati stike z generalom Robertom Arbuthnottom, poveljnikom 78. divizije, ki je zasedala zahodni del Koroške. Narodnemu odboru ali Krenerju v Celovcu po drugi strani nikdar ni uspelo priti do kakega poveljujočega generala. Rupnika je po pričevanju Stanka Kocipra skrbela predvsem usoda domobrancev in je stalno spraševal, če je slovenskim politikom, ki jih je imenoval »vlada«, uspelo navezati ustrezne stike z Britanci ter zagotoviti jamstva za domobrance, da ne bi bili slučajno vrnjeni Titu. V tem razmišljanju je namreč imela veliko vlogo že poprej utrjena predstava, da imajo namreč politiki gotovo zvezo z zavezniki in da so z njimi že v nekem dogovoru glede domobrancev. Navsezadnje je tak vtis nastal ob dogodkih okrog 3. maja ter predvsem zaradi radijske povezave s štabom generala Prezlja v dneh, ko so se srbski in slovenski četniki v Furlaniji srečali z zavezniki. Toda Rupnikova skupina je informacije o dogodkih v Borovljah in Vetrinju dobila šele 20. maja, ko si je prek kurirjev general začel dnevno dopisovati s sinom Vukom in podpolk. Tatalovićem. Ko je Rupnik iz sinovih informacij izvedel, da je status SNV v Vetrinju še zmeraj vprašljiv in brez ustreznih garancij, je skušal v tem smislu sam nekaj storiti z vlogami na generala Arbuthnotta. Le-ta seveda za položaj v Celovski kotlini ni bil pristojen, je pa s svoje strani Rupniku prek njegovega tajnika Kocipra obljubil, da bodo slovenski in srbski begunci z njegovega območja preseljeni v Italijo k enotam generala Damjanovića ter generala Prezlja, za kar ga je Rupnik naprosil že v svojem prvem pismu. In dejansko je Arbuthnott poskrbel, da so 27. maja (sic!) iz Spittala ob Dravi v severno Italijo prepeljali vse tamkajšnje srbske četnike, prostovoljce in slovenske domobrance.⁹⁸⁴

Vsekakor so Britanci v Celovcu slovenskim predstavnikom zagotavljali, da begunci in vojaki lahko pridejo čez Dravo in da jim zagotavljajo zaščito.⁹⁸⁵ Zatem je sledil že opisani prehod čez Dravo in odložitev orožja pri Humperškem gradu. Nekateri poveljniki enot SNV so pri tem poudarjali slovesnost oziroma usodnost tega dogodka, pač glede na vse pretekle ogorčene boje s partizani. Nekaj

⁹⁸³ Rožman III, str. 456–457.

⁹⁸⁴ Zapuščina Stanka Kocipra, Leon Rupnik gen. Arbuthnottu 16. 5. 1945; Kociper, Kar sem živel, str. 419.

⁹⁸⁵ ARS III, ZA-503-7, Dr. Meršol-podatki, št. 15; Vetrinjska tragedija, str. 19–20.

manjšega osebne orožja so posebej častniki sicer uspeli obdržati. Ob teh prvih stikih velja poudariti tudi zanimivo pričevanje o tem, kako je general Krener Britancem predstavil domobrance: dejal naj bi jim namreč, da so (bili) domobranci »del nemških policijskih sil, ki so štitali vasi pred komunističnimi vdori«. ⁹⁸⁶ S tem domobranskega ugleda pri zaveznikih vsekakor ni okrepil, zato je kasneje Krener v nekakšno opravičilo govoril, da so domobrance pri Britancih popolnoma diskreditirali pravzaprav Nemci. Res je, da so nemške enote, ki so se pomikale iz Ljubljanske pokrajine, po svojih odposlancih prišle v stik z Britanci v Celovcu pred domobranci oziroma Narodnim odborom. Bilo pa je sicer domenjeno, da naj bi Krener odšel na Koroško iskat zveze z zavezniki že dan ali dva prej, ko je bila SNV še na Gorenjskem, vendar je general tedaj prišel samo do Ljubelja, se tam obrnil in iz neznanih razlogov odšel nazaj v Kranj.

Kot smo videli, so bili domobranci, pripadniki ilegalnih legij ter maloštevilni slovenski četniki že pred prihodom na Koroško formalno vključeni v Slovensko narodno vojsko. Ker se je vključevanje izvajalo »od zgoraj navzdol« in v ilegali, mnogi vojaki in celo častniki do prihoda na Koroško pravzaprav za to še niso vedeli, če pa so, to zanje še ni imelo nobenih praktičnih posledic oziroma ni bilo videti še nobenih zunanjih znakov tega preobrata. Le nekateri častniki so ob umiku na Koroško na svojih kapah domobranske kranjske kokarde že zamenjali z jugoslovanskimi kraljevskimi kokardami. Šele v Vetrinju je nato SNV kot taka lahko prav zaživela, čeprav le za dva tedna in to v okoliščinah ne dokončno definirane vojne ujetništva. Število njenih pripadnikov je v tem času za malenkost celo poraslo, kljub že omenjenim skupinam, ki so imele drugačno usodo. V zvezi z gibanjem števila prisotnih vojakov SNV pa gre vendarle omeniti tudi nekaj pobegov iz taborišča, nadalje so si nekateri že tedaj našli zaposlitev, bodisi pri kmetih, bodisi da so jih za svoje potrebe zunaj taborišča nekaj deset zaposlile britanske oblasti. Omenjeni porast gre predvsem na račun nove splošne mobilizacije, ki jo je v taborišču 26. maja razglasil Krener v imenu SNV, po drugi strani pa je Mirko Bitenc razglasil mobilizacijo za tiste pripadnike »svoje« Slovenske legije, ki pred tem morebiti še niso vstopili v domobranstvo oziroma v SNV. Zanimiva je bila neke vrste utemeljitev, zakaj je poveljstvo tedaj – pač v pričakovanju selitve v Italijo – razglasilo mobilizacijo. Bitenc je v Krenerjevem imenu namreč zapisal: »Kdor bo ostal v civilu, mora nujno računati, da ga bodo Angleži poslali kam na delo, ne bo pa mogel nihče odločati o tem, kam bo šel na delo. Vsak bo zato mnogo več koristil slovenski naši stvari, če vstopi v Slovensko Narodno Vojsko«. ⁹⁸⁷ Toda sposobnih moških civilistov je bilo tedaj v Vetrinju le malo ali pa so na medel odmev na to mobilizacijo že vplivale govorice, da je usoda SNV negotova in da je bolje ostati med civilnimi begunci. Na to so namreč navajali tudi namigi nekaterih britanskih častnikov ob prihodu na Koroško. Vsekakor pa je mobilizacija doživela le pičel uspeh, saj je na novo v SNV vstopilo le nekaj deset mlajših moških; najvišja zadevna številka, ki se omenja, je okrog 130.

⁹⁸⁶ Zapuščina Stanka Kocipra, *Odhod slovenske emigracije*, str. 3; Kos II, str. 223.

⁹⁸⁷ *Vetrinjska tragedija*, str. 140; Kociper, *Kar sem živel*, str. 397–398..

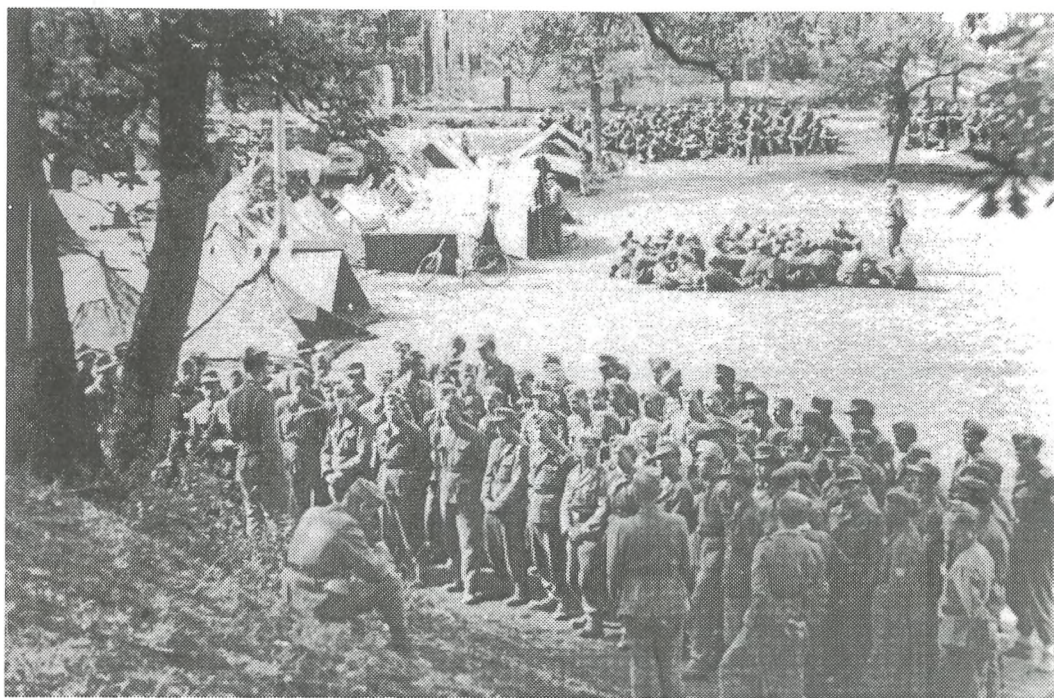

V taborišču je štab ob podpori Narodnega odbora že v samem začetku skušal preprečiti, da bi prišlo do kakršnekoli razpuščenosti ali nediscipline. To je bilo, kot je običajno v takih primerih, seveda tudi v interesu britanskih oblasti, da pač ne bi prišlo do anarhije in neobvladljivosti ujetniških množic. Obveljal je pač sklep, da vojska še nadalje ostane skupaj v obliki organizirane formacije, pri čemer je pri slovenskem vodstvu določeno vlogo imelo tudi razmišljanje o možni prihodnji vlogi te vojske. Tako se je v Vetrinju pričelo odvijati značilno vojaško življenje, kot je običajno v kakem garnizonu. Vsa poveljstva od najvišjega navzdol so izdajala svoja dnevna povelja – general Krener tudi zaupna povelja – ki so določala dnevni red dela in vadbe, dežurstva, straže in druge razporede, disciplinske odredbe, opozorila, obvestila ipd. Enote so morale javljati štabu svoje številčno stanje. Delovala je tudi zdravniška komisija, ki je vsakega pregledala, če je sposoben za vojaško službo, in nekaj jih je bilo zaradi nesposobnosti celo odpuščenih iz vojske, Krener pa je izvedel tudi nekaj častniških povišanj. Aktivna je bila tudi taboriščna policija, ki je imela npr. zaradi kraj kar nekaj dela. Kar se tiče številčnega stanja Ljubljanske divizije SNV oziroma števila slovenskih vojakov v Vetrinju, bi bila omenjena poročila o številčnem stanju zelo informativna, vendar, žal, niso ohranjena. Po pričevanju preživelih domobrancev je bil sicer napravljen seznam vseh pripadnikov Ljubljanske divizije v treh izvodih, pri čemer naj bi bil en izvod poslan s komoro 24. maja v Jugoslavijo, vendar ni najti v arhivih nobenega izvoda, podobno naj bi bilo tudi v emigraciji.⁹⁸⁸ Nekateri domobranci se tudi spominjajo, da so v taborišču ogromno vadili oziroma eksercirali ter celo paradirali pred Krenerjem in britanskim poveljstvom taborišča. V tej zvezi je zelo zanimivo pričevanje častnika artilerijskega diviziona, ki pravi, da jim je Krener nekaj dni pred odhodom iz Vetrinja povedal, da so mu Britanci predlagali, da bi pripadnike SNV primerno oborožene poslali v Grčijo kot policijo za boj proti tamkajšnjim partizanom. Krener naj bi to zavrnil, češ da so oni pač SNV. Častniki, ki so to poslušali, niso ničesar pripomnili, je pa nato Krener zahteval, da se morajo pred Britanci izkazati kot disciplinirana vojska. In zato so izvajali vojaške vaje vse do dneva odhoda...⁹⁸⁹ V taborišču sta sicer izhajala tudi dva lista, prvega, vojaškega, je pod imenom »Za lepšo bodočnost« 17. maja pričel izdajati kurat Jakob Mavec, medtem ko se je drugi, namenjen civilnim beguncem, imenoval »Domovina v taborišču«. Glede na razvoj dogodkov, ki so sledili konec maja, pa je zanimivo tudi to, da se je med arhivskim gradivom ohranil tudi »Učni načrt za edinice Ljubljanske divizije za čas od 24. maja do 2. junija 1945«.⁹⁹⁰

⁹⁸⁸ Vetrinjska tragedija, str. 37, 40. Glavni odbor društva Tabor je sicer leta 1984 sporočil, da je »slednjič odkrit originalni seznam moštva Slovenskega domobranstva, ki je bilo zbrano v Vetrinju maja 1945« in da bo na tej podlagi izšla nova izdaja t.i. Bele knjige (Tabor 1984, št. 3-4.). Zatem so glasovi o tem seznamu potihnili. Od originalnega gradiva o delovanju SNV v Vetrinju je sicer v Vojaškem zgodovinskem inštitutu v Beogradu ohranjenih 139 listov, in sicer v četniškem fondu, Komanda Slovenije, škatla 274.

⁹⁸⁹ Franc Ižanec, Odprti grobovi IV. Buenos Aires 1971, str. 181.

⁹⁹⁰ AVZI, Komanda Slovenije, 274/1-32.

Domobranci na Vetrinjskem polju (Zaveza, št. 13)

Med temeljnimi dokumenti gre navesti predvsem Krenerjevo zaupno naredbo št. 1 za 20. maj 1945, s katero je formalno naznanil vsem podrejenim, da vse slovenske oborožene enote na Koroškem spadajo v Ljubljansko divizijo SNV pod njegovim poveljstvom in da vanjo spadajo naslednje enote: štab divizije, I., II., III. in IV. polk, artilerijski divizion, tehnični, dopolnilni in orožniški bataljon ter divizijska štabna četa.⁹⁹¹ S to naredbo je Krener določil tudi vse člane štabov, načelnike odsekov in poveljnike vseh enot. Skupno so bili tako razporejeni: 1 polkovnik, 4 podpolkovniki, 7 majorjev, 14 kapetanov I. r., 12 kapetanov II. r., 4 kapetani, 78 poročnikov, 120 podporočnikov ter še nekaj podčastnikov in vojakov. Pri tem je opazen ponovni prehod na jugoslovansko poimenovanje in lestvico častniških činov, kar je bilo neke vrste zunanje znamenje, da so SNV tudi formalno šteli za del jugoslovanske kraljevske vojske. To se je kazalo tudi v že omenjenih kraljevskih kokardah. Kar se tiče formacije divizije, pa gre omeniti tudi zanimiv Krenerjev poskus, ko je 26. maja, se pravi na isti dan, ko je razglasil tudi mobilizacijo, podal Narodnemu odboru predlog reorganizacije Ljubljanske divizije SNV. »Radi daljnega razvoja naše vojske in olajšanja poveljevanja nad vsemi edinicami SNV« je predlagal, da se v okviru divizije vzpostavita dve brigadi, pri čemer bi v prvo brigado spadala I. in II. polk, v drugo pa III. in IV. polk. Za vršilca dolžnosti poveljnikov brigad je predlagal podpolk. Emila Cofa in podpolk. Vuka Rupnika.⁹⁹²

⁹⁹¹ AVZI, Komanda Slovenije, 274/1-1-4.

⁹⁹² Slovenska narodna vojska. Vestnik 1976, št. 5-6, str. 66.

Častniki so se se tudi šele tedaj dokončno seznanili z uredbama o ustanovitvi oziroma ureditvi SNV, ki ju je že pred časom v Ljubljani sprejel Narodni odbor in kar so morali potrditi s svojimi podpisi s pristavkom, da »se v vsem podrejamo Narodnemu odboru za Slovenijo, dokler ne nastopijo urejene razmere.« Večina častnikov je to seveda podpisala, vendar za vse to ni bilo tako samoumevno, zato je Vuk Rupnik 21. maja Krenerju predlagal sestanek vseh poveljnikov, da pretresejo omenjeni uredbi.⁹⁹³ Do tega ni prišlo, saj je nazadnje zmanjkalo časa. Rupnik, ki je imel med častniki in še bolj med vojaki velik ugled, je nato še preprečil, da bi častniki prisegli Narodnemu odboru oziroma »narodni vladi«, saj je bil po njegovem status te vlade nejasen in je predvsem niso priznali Britanci, po vsej verjetnosti – kot je pravilno sklepal – pa tudi ne kralj Peter. Glede same prisege pa je dejal, da vojsko veže prisega kralju Petru.⁹⁹⁴ Domobranska prisega iz aprila 1944 oziroma januarja 1945 se seveda ni več omenjala in se je s tem molče priznavala kot pretekla taktična nujnost. Sicer pa je Krener v svoji 3. naredbi med drugim prepovedal morebitno nadaljnje nošenje kakršnihkoli nemških znakov, češ da iz »vojaških in političnih razlogov ne morejo biti priznani.«⁹⁹⁵

Taborišče so Britanci sprva le simbolično zastražili, kasneje za spoznanje malo bolj. Izhodi iz njega so bili v začetku dokaj liberalno urejeni, tudi obiski med obema deloma taborišča so bili precej svobodni. Vsaj vodilni ljudje so z britanskimi dovolilnicami pogosto hodili v Celovec in nazaj, konec maja ob znanih usodnih dogodkih pa so nekateri odločujoči častniki samostojno pošiljali na teren poizvedovalne patrulje oziroma obveščevalce. Britanske straže so bile ob taborišču, kot je bilo rečeno slovenskim beguncem, zaradi njihove varnosti. V resnici so jih res še zmeraj ogrožali partizani, ki so do svojega odhoda s Koroške do neke mere obvladovali predvsem ozemlje južno od Drave. Prihajalo je tudi do nekaterih incidentov, ko so partizanski pristaši zahajali v tabor in širili »komunistično propagando«. Dogodilo pa se je tudi nekaj hujših incidentov, ugrabitev in ubojev beguncev s strani partizanov. Pričevanje tako govori, da so se »maščevali belogardistom, vdiral v njihovo taborišče ponoči in puščali trupla po njivah v okolici.«⁹⁹⁶ V celovski bolnišnici naj bi partizani ugrabili 12 domobranskih ranjencev in jih zastrupili, v samem mestu pa so med drugim ugrabili in odpeljali v Jugoslavijo tudi šefa sanitetnega odseka domobranskega štaba dr. Staneta Graparja.⁹⁹⁷ Ob tem pa gre vendarle dodati, da se je nekaj drznih domobrancev že tedaj iz Vetrinja vračalo v Slovenijo z različnimi nameni oziroma nalogami, bodisi da so iskali informacije, bodisi da so skušali na Koroško pripeljati kolege, ki so zaostali ali se izgubili. Marsikomu se prehod ni posrečil in je nesrečno končal; je pa bilo v naslednjih nekaj letih še več takih akcij, predvsem je šlo za

⁹⁹³ Gradivo k NO in SNV. Vestnik 1976, št. 5-6, str. 61–66.

⁹⁹⁴ Zapuščina Stanka Kocipra, Ivan Lavrih, Odhod slovenske emigracije, str. 3.

⁹⁹⁵ AVZI, Komanda Slovenije, 274, naredba št. 3 za 22. 5. 1945.

⁹⁹⁶ Andrej Cetinski, ustna izjava, Brdo pri Kranju 8. 7. 1988; Vir Miha Marijan, Pravi obraz Osvobodilne fronte II. Buenos Aires 1972, str. 350.

⁹⁹⁷ Osebni zapis podobarja Jožeta Žerovnika iz Vodice. Pogledi, št. 56–57, avgust 2002, str. 26–28.

»tihotapljenje« pobeglih in skrivajočih se domobrancev v cono A oziroma v Italijo. To vsaj na osrednjem Slovenskem v glavnem ni bilo povezano z dejavnostjo t.i. Matjaževe vojske.

Narodni odbor in vodstvo SNV kot tudi večina vojakov so vedeli, da se v severni Italiji že od začetka maja nahaja del jugoslovanske kraljeve vojske, na čelu z generalom Damjanovičem, kot tudi njen slovenski del, ki je bil hkrati del SNV in ki so ga sestavljali bivši primorski domobranci ter del slovenskih četnikov. Britanci so te jugoslovanske enote sprva namestili v začasnem taborišču Visco pri Palmanovi. Tu je bil tudi general Prezelj, ki je bil navsezadnje formalni poveljnik SNV (v Vetrinju ga je zastopal Bitenc, ki potemtakem formalno ni spadal v sestav Ljubljanske divizije in pod poveljstvo Krenerja). Zato je sedaj marsikdo nekako samoumevno pričakoval in predvsem želel, da se tudi Ljubljanska divizija SNV premesti v Italijo in priključi svoji (jugoslovanski) glavnini. Govorice o skorajšnji selitvi v Italijo so se v Vetrinju začele širiti predvsem po 15. maju. Uradne osnove za to sicer ni bilo, saj so britanski častniki, ki so jih o tem spraševali, na to odgovarjali zelo nedoločno. Zanimivo pa je, da tudi Narodni odbor in vojaško vodstvo, ki sta v času med 14. In 31. majem na poveljstvo divizije⁹⁹⁸ v Celovcu naslovila več zahval, vlog in spomenic, pravzaprav v nobenem dokumentu nista izrecno zahtevala premestitve v Italijo. Ta možnost pa je zmeraj bolj kot neka gotovost visela v zraku, vendar tega ni nihče skušal dokončno preveriti. Res pa je, da so britanske oblasti glede tega ostajale neme, razen zaščite in pomoči v hrani niso ničesar izrecno obljubile, predvsem pa niso dale od sebe nobene pisne izjave. Kar se tiče slovenskih želja glede prihodnosti SNV, pomeni izjemo le t.i. vojaška spomenica, ki je bila poveljstvu v Celovcu predana 19. maja. Spomenica je predvsem poskušala pojasniti nastanek SNV, t.j. razvoj od vaških straž in prek domobranstva do SNV. Pomembna pa je prošnja v sklepu, da naj namreč »britanska vojaška oblast čimprej odpravi oddelke SNV na primeren kraj, kjer se bodo mogli vežbati in pripravljati za svojo končno nalogo.«⁹⁹⁹ Z izrazom »končna naloga« je bila verjetno mišljena možnost in za tedanje razmere tudi naivno pričakovanje, da bo prišlo do vojnega konflikta med zahodnimi zavezniki in komunistično Jugoslavijo (in Sovjetsko zvezo), v katerem naj bi na strani zaveznikov sodelovali tudi vsi protititovski begunci, pač v upanju na odpravo komunistične vladavine v domovini.¹⁰⁰⁰ Zavezniške oblasti pa so to možnost, kot bomo še videli, že vnaprej izključevale, ne glede na to, da so v drugi polovici maja o možnem spopadu s Titom zaradi Trsta in Koroške že resno razmišljale. Tako tudi nižji britanski častniki, s katerimi so Slovenci v Vetrinju in Celovcu prihajali v stik, za to upanje pravzaprav niso dajali nobenega večjega povoda.

⁹⁹⁸ V spominskih sestavkih se pogosto omenja štab brigade, šlo je za 1. gardno brigado, vendar se da iz drugih podatkov sklepati, da so bili slovenski begunci v stiku tudi s štabom divizije, t.j. 6. oklepne divizije.

⁹⁹⁹ ARS III, Rupnikov proces, Krek, št. 4545–4547, Izročitev »slovenske narodne vojske« Titovim četam po Angležih. Celovec, 1. 6. 1945.

¹⁰⁰⁰ Milica Strgar, Vojaško življenje slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji, Italiji in Nemčiji 1945–1948. Borec 1991, št. 4-5-6, str. 362–363.

Na omenjeno spomenico kot tudi na druge Britanci niso dali nobenega uradnega odgovora. Za pripadnike SNV je postajal vprašljiv celo status vojnih ujetnikov, čeprav je slovensko vodstvo iz raznih izjav o zaščiti sklepalo, da jim je tak status zagotovljen, kar naj bi v določenem smislu pomenilo varnost pred morebitno izročitvijo v Jugoslavijo. Toda vsi niso bili tako zaupljivi, kar je npr. razvidno iz pronicljivih vprašanj, ki si jih je okrog 20. maja zastavljal Vuk Rupnik. V prvem pismu očetu se je namreč spraševal: »Ali smo mi vojska Slovenije (t.j. Jugoslavije) ali vojni ujetniki zaveznikov? Ali smo begunci pred rdečim terorjem in imamo pravico računati na neko samostojno opredeljevanje kam gremo?« ter nato dostavil, da pa bi bilo na višjih mestih potrebno doseči priznanje SNV in vrnitev odvzetega orožja ter si zagotoviti podporo zaveznikov glede opreme, hrane in oborožitve.¹⁰⁰¹ Obljube (političnega vodstva?) o tem, da jih bodo zavezniki dočakali, oborožili in da bo sledila lahka vrnitev v domovino, so se po njegovem tako izkazale za čisti »blef«. Tudi iz njegovega že omenjenega pisma Krenerju naslednjega dne, ko je med drugim pozval k pretresu »sedanjega položaja z ozirom na naloge Slovenske Narodne Vojske« je sklepati, da je bil mladi Rupnik zaskrbljen ter je hotel doseči dokončno razčiščenje položaja SNV. Toda do dokončne jasnosti nihče ni prišel. Celo več, iz neuradnih razgovorov so nekateri slovenski posamezniki razbrali »pravo« britansko stališče glede statusa SNV, da se namreč po mednarodnem pravu »domobranci smatrajo za vojne ujetnike tiste vojaške sile, na katere področju so se nahajali v času nemške kapitulacije. Ker so se domobranci tedaj nahajali na Titovem teritoriju, bi po angleškem tolmačenju mednarodnega prava pripadali Titu!«¹⁰⁰²

Po drugi strani pa so konkretne informacije, ki so jih v Vetrinju dobivali o položaju in sprejemu delov SNV, ki so se zaveznikom predali v Furlaniji, res kazale na zanje pozitivni razplet. Dne 27. maja sta namreč v Vetrinju skupaj prišla dva duhovnika z novicami iz Italije. Iz Rima je s sicer zapoznelimi Krekovimi navodili prispel dr. Jože Prešeren, drugi pa je bil nam že znani goriški duhovnik dr. Stanko Žerjal, ki se je ob koncu vojne iz Gorice umikal skupaj s Srbi in primorskimi domobranci ter je bil priča, kako so zavezniki sprejeli jugoslovansko kraljevo vojsko oziroma SNV. Pri tem je bilo zanimivo to, da je bila britanska enota, ki je sprejela (po kratkem prehodnem nejasnem statusu) njihovo vdajo, prav ista 6. oklepna divizija, ki je imela teden dni kasneje na Koroškem opravka z begunci iz osrednje Slovenije. Vsekakor je lahko Žerjal v Vetrinju poročal, da so Britanci sprejeli kraljevo vojsko v svoje varstvo in jo šele kasneje v Viscu pri Palmanovi razorožili, z izjemo častnikov, ki so obdržali osebno orožje. Po enem tednu so jih prepeljali v taborišče pri Forliju, skupaj s civilnimi begunci.¹⁰⁰³ Kmalu so se jim pridružili tudi štajerski četniki, ki so prišli s Koroške. Tudi tu so se vsi na novo

¹⁰⁰¹ Zapuščina Stanka Kocipra, Vuk Rupnik očetu 20. 5. 1945.

¹⁰⁰² Zapuščina Stanka Kocipra, Odhod slovenske emigracije, str. 1; Kos II, str. 226..

¹⁰⁰³ Poročilo o dogodkih na Primorskem od nemške kapitulacije do 25. maja 1945. Taboriščni arhiv priča 1, Buenos Aires 1974, str. 260–268; Stanko Žerjal, Še so v modi pripovedke. Novi glas, 19. 6. 1997.

vojaško organizirali, izdajali svoja glasila ipd. Režim v taborišču je bil dokaj svoboden, ljudje so se skoraj prosto gibal, študentje pa so že lahko odšli študirat. Tudi na podlagi takih novic so tako rekoč vsi v Vetrinju pričakovali selitev v Italijo – govorilo se je predvsem o Palmanovi – nekateri pa so, kot rečeno, zaradi sicer neosnovanih govoric pričakovali tudi prihodnji skupni napad z zavezniki na komuniste. Tako kljub nekaterim že omenjenim namigom in izjavam britanskih častnikov tedaj nihče ni verjel v možnost, da bi jih izročili jugoslovanskim komunističnim oblastem. V takem stališču jih je namreč utrjevalo še več stvari. Poleg dejstva, da so do tedaj Britanci nekaj skupin beguncev resnično že odpravili v Italijo, je na zadevno psihološko gotovost vplivalo tudi vse večje in vse bolj vidno nasprotje med britanskimi oblastmi in jugoslovanskimi partizanskimi enotami, ki so se končno morale s Koroške umakniti. In navsezadnje, begunci so lahko v celovškem časniku Kärntner Nachrichten prebrali notico, da je feldmaršal Alexander obtožil Tita, da hoče Primorsko in Koroško pridobiti s »silo orožja« ter zato njegovo ravnanje primerjal s početjem Hitlerja, Mussolinija in Japonske.¹⁰⁰⁴

Organi zahodnih zavezniških oblasti so se sicer z vprašanjem množičnega pritoka protititovskih beguncev iz Jugoslavije oziroma Slovenije vsaj načelno začele ukvarjati že nekaj mesecev pred koncem vojne. Na ta pereči prihodnji problem jih je med drugim večkrat opozoril tudi Miha Krek v Rimu. Tako je npr. 16. aprila 1945 na britanske oblasti v Italiji naslovil pismo, v katerem je napovedal, da se bo v primeru Titove ali pa sovjetske zasedbe iz Slovenije umaknilo v Italijo vsaj 25.000 ljudi¹⁰⁰⁵, še več pa iz ostalih delov Jugoslavije. Vsi ti begunci bodo v smrtni nevarnosti, kolikor padejo v roke Titovih komunistov, in bodo skušali najti zatočišče in zaščito pri zahodnih zaveznikih ter si bodo želeli predvsem to, da ne bi bili izročeni jugoslovanskim oblastem. Po Krekovih besedah pa so (bodo) pri tem pripravljeni stopiti pred katerokoli zavezniško sodišče, ki bo lahko preučilo njihovo ravnanje v teku vojne.¹⁰⁰⁶ In kot že omenjeno, je konec aprila v tem smislu še enkrat, skupaj še z dvema visokima srbskima častnikoma, osebno posredoval pri podpolk. Johnu de Salisu, predstavniku zavezniškega glavnega štaba v Rimu.¹⁰⁰⁷

Videti je, da so nato na načelno stališče britanske in ameriške vlade do protititovskih beguncev vplivala predvsem izhodišča britanskega poslanika pri jugoslovanski vladi v Beogradu Ralpa Stevensona, ki jih je 27. aprila poslal britanskemu ministru rezidentu za Sredozemlje Haroldu Macmillanu. Po poslanikovem mnenju bi bili do teh ljudi možni trije postopki, namreč a) da se jih uporabi kot pomožne čete, b) da se jih izroči jugoslovanski armadi ali c) da se jih razoroži in spravi v begunska taborišča. Iz političnih in humanitarnih razlogov se mu prvi in drugi postopek ob koncu državljanske vojne, kot se je izrazil, nista zdela

¹⁰⁰⁴ Maršal Alexander o stališču maršala Tita. Slovenski poročevalec, 21. 5. 1945. Alexander je s tem v bistvu povzel besede ameriškega predsednika Trumana iz njegovega pisma Churchill.

¹⁰⁰⁵ Krek je prihodnje število beguncev zelo dobro ocenil!

¹⁰⁰⁶ ARS III, Rupnikov proces, Krek, št. 4528.

¹⁰⁰⁷ PRO, WO 204/1523, de Salis poroča 28. 4. 1945.

primerna ter je priporočil tretjega. Izrazil je še željo, da v tem smislu britanske in ameriške oblasti izdajo svojim podrejenim organom ustrezna ter usklajena navodila. Dejansko je takšno stališče Stevensona že čez dva dni potrdil tudi premier Winston Churchill, in ko je zunanje ministrstvo poslalo ta predlog v Washington, ga je podprla tudi ameriška vlada.¹⁰⁰⁸ V zavezniškem poveljstvu za Sredozemlje v Caserti pri Neaplju so sicer sprva imeli drugačne načrte, podan je bil namreč tudi predlog za izročitev teh ljudi Titu, posebej je v tem smislu pritiskal štab BAF-a, t.j. štab zavezniških letalskih sil za Balkan, ki se ni hotel zameriti Jugoslovanom. Toda očitno pod vtisom omenjenega stališča obeh vlad so 2. maja v Caserti izdali navodila, da se vse »disidentske ali kvizlinške« jugoslovanske enote smatra kot predano (sovražno) osebje in se jih napoti v taborišča, o njihovi nadaljnji usodi pa se bo odločalo na vladni ravni.¹⁰⁰⁹ Ob tem je treba dodati, da so v tem času vsa ta stališča zadevala protititovske enote in begunce na območju Julijske krajine, t. j. Primorske, saj morebitnega njihovega umikanja v Avstrijo tedaj niti še niso predvidevali. Je pa iz kasnejših dokumentov razvidno, da so zavezniške oblasti vsaj z načelnega vidika begunce v Avstriji obravnavale na enak način. Vračanje v Jugoslavijo, še posebej četnikov, tako zaenkrat ni bilo predvideno ter je bilo torej prepuščeno odločitvi zavezniških vlad.

Do politične odločitve o izročitvi Jugoslaviji na vladni ravni tudi kasneje ni prišlo, posebej zaradi nasprotovanja ameriške vlade, toda vojaške oblasti so prav za območje 5. korpusa (z delnimi izjemami) odločile drugače. Tu so vplivale tudi vojaško-politične razmere na Koroškem, t.j. na območju, ki ga je zasedal 5. korpus. Proti Koroški se je umikal del enot nemške skupine armad E pod poveljstvom generala Alexandra von Löhra, nadalje hrvaške ustaške in domobranske enote, skupaj s civilnimi begunci, enako tudi deli ruskih, ukrajinskih in celo madžarskih enot, ki so se bojevale ob nemški strani v zadnjem obdobju vojne. Ocene, čeprav zelo pretirane, so govorile celo o milijonski množici, ki naj bi se takrat koncentrirala prav na Koroškem. To je povzročalo britanski okupacijski oblasti velike težave, ki pa so postale v naslednjih dneh za zahodne zaveznike še posebej važne zaradi na novo nastale vojne nevarnosti, namreč nevarnosti spopada z jugoslovanskimi Titovimi silami, ki niso hotele popustiti pred zahtevami o umiku, tako v Julijski krajini kot tudi na Koroškem. Kot že omenjeno, so vsaj južni in jugovzhodni del Koroške skoraj istočasno ali celo prej zasedle sile jugoslovanske 14. divizije oziroma delov 3. in celo 4. armade. Jugoslovansko, predvsem pa seveda slovensko partizansko vodstvo je imelo v načrtu zasesti celotno slovensko Koroško, kar naj bi pomenilo njeno osvoboditev ter osnovo za priključitev k Jugoslaviji. To je bilo v temeljnem nasprotju s sklepi zavezniških sil na moskovski konferenci oktobra 1943, da se Avstrijo obnovi v okviru meja pred »Anschlussom«, ter kasnejšimi sklepi, da ob koncu vojne britanska vojska okupira območje Koroške in Štajerske.

¹⁰⁰⁸ Dušan Biber, Tito-Churchill strogo tajno. Zagreb 1981, str. 512–514.

¹⁰⁰⁹ The Repatriations from Austria in 1945. The Report of an Inquiry . London 1990 (dalje The Repatriations), str. 10, 248; Mark Wheeler, Beli orli in bela garda. Borec 1986, št.12, str. 734–736.

*General Charles Keightley, povejnik
5. britanskega korpusa na Koroškem
(Zaveza, št. 30)*

Zasedba s strani jugoslovanske vojske oziroma dodelitev okupacijske cone Jugoslaviji ni bila predvidena in zato so Britanci od partizanskih enot na Koroškem že od vsega začetka zahtevali, da se umaknejo na predvojne meje. V začetku Jugoslovani niso hoteli o tem nič slišati, pri čemer so se zanašali tudi na podporo sovjetskih sil, ki so sicer mimo dogovorov v začetku zasedle Štajersko. Jugoslovansko stališče je bilo razvidno tudi iz razgovora med predstavnikom 4. jugoslovanske armade komisarjem polk. Boškom Šiljegovićem in generalom Keightleyem 12. maja. Za nas pa je tu pomembno predvsem dejstvo, da je Šiljegović, ki ga je sicer naslednjega dne pri pogajanjih z Britanci zamenjal polk. France Hočevar, pri Britancih protestiral, ker le-ti sprejemajo vdajo protititovskih sil, ter hkrati zahteval, da jih izročijo jugoslovanskim enotam. Keightley je obljubil, da bo vse enote, ki so se njegovemu korpusu predale »pomotoma«, vrnil v Jugoslavijo!¹⁰¹⁰ Pokritje za tako obljubo je imel predvsem v povelju poveljnika 15. armadne skupine generala Marka Clarka 8. armadi, da lahko njene enote sprejemajo vdajo le tistih sovražnih enot, ki so »v stiku« z njimi. Vse ostale, ki pridejo v stik z jugoslovanskimi oziroma sovjetskimi armadami, pa se morajo vdati njim.¹⁰¹¹ Zanimivo pri tem Keightleyevem zagotovu pa je seveda bilo to, da je na »obljubljeno« predajo prav tedaj na južni strani Drave še čakala celotna SNV, t.j. slovenski domobranci, katerih predaja se je nato, kot vemo, 13. maja tudi v redu izvršila.

Istega dne dopoldne je Celovec obiskal minister Macmillan, ki je tedaj na območju 8. armade poveljnikom pojasnjeval vojaško-politično položaj, ki je nastal zaradi vse večje napetosti med zahodnimi zavezniki in Jugoslovani. Na posvetovanju z generalom Keightleyem je med drugim razpravljal tudi o težavah v zvezi z velikim številom vojnih ujetnikov, ki so se tedaj znašli na Koroškem. Za kozake in t.i. bele Ruse so tako sklenili, da jih izročijo Sovjetom, za kar naj bi imeli pokritje v sklepih na Jaltski konferenci. Dodatno je do take odločitvi prišlo tudi zaradi računa, da zato Rdeča armada ne bo delala težav pri repatriaciji britanskih vojnih ujetnikov, ki so bili prej v nemških taboriščih in so jih tedaj

¹⁰¹⁰ The Repatriations, str. 257; Milan Rako, Od Trsta do Celovca – zarobljavanje ustaške vlade. V: Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. Beograd 1986, str. 575.

¹⁰¹¹ The Repatriations, str. 249, 257.

osvobodili Sovjeti. Pogovarjali pa so se tudi o jugoslovanskih protititovskih beguncih, za katere je bil po vsej verjetnosti prav tedaj sprejet načelen sklep, da se jih vrne v Jugoslavijo.¹⁰¹² K temu pa se je tedaj pridružil še nov pomemben moment, ki je po svojih posledicah bistveno posegel v usodo slovenskih in srbskih beguncev na Koroškem. Za Hrvate in še posebej ustaše je sicer med zavezniki nekako kot samoumevno veljalo, da bodo prej ali slej izročeni Titu, čeprav vsaj ameriška vlada tudi s tem ni bila sporazumna. Ob pozni uri istega 13. maja, je bil namreč Keightley obveščen, da se z jugovzhoda proti celovškemu območju pomika množica vsaj 300.000 Nemcev ter 200.000 Hrvatov. To bi mu povzročilo še dodatne težave in je v tem smislu takoj obvestil nadrejenega generala McCreeryja, le-ta pa je to sporočil naprej z željo, da glavni štab povpraša Tita v Beograd, koliko »sovražnikov« je pripravljen sprejeti, češ da so Hrvati pač »Titova zadeva«. Glavni štab je naslednjega dne res sporočil v Beograd, da se je poveljniku zavezniških sil v Avstriji vdalo približno »200.000 Jugoslovanov, ki so služili v nemških oboroženih silah.« Naj povemo že zdaj, da je čez nekaj dni general Ljubodrag Djurić iz Titovega kabineta seveda sporočil hvaležnost in pripravljenost, da sprejmejo »200.000 Jugoslovanov, ki so sedaj v Avstriji«. Tu gre opozoriti predvsem na pomembno dejstvo, da se je prvotna informacija o 200.000 Hrvatih tako nekako samoumevno in neopazno spremenila v trditev o 200.000 Jugoslovanih! K temu gre dodati, da so v tistih dneh potekali tudi razgovori med britanskimi in jugoslovanskimi častniki na območju 5. korpusa, ki pa so zares zadevali predvsem vrnitev Hrvatov.

Toda že zvečer 14. maja je general Brian Robertson, glavni upravni častnik v zavezniškem poveljstvu v Caserti, ob priporočilu Macmillana in ob soglasju svojega nadrejenega feldmaršala Harolda Alexandra izdal povelje, da se mora vse »predano osebje jugoslovanske (sic! op. pis.) nacionalnosti, ki je služilo v nemških silah, razorožiti in izročiti lokalnim jugoslovanskim silam.«¹⁰¹³ General McCreery ga je 5. korpusu poslal naslednjega dne »v informacijo in nujno izvedbo«. Robertsonovo povelje je očitno predstavljalo neposreden odziv na omenjene novice o 200.000 Hrvatih, na kar kaže tudi ukaz, da jih je treba razorožiti; Slovenci in Srbi v Vetrinju so bili tedaj seveda že razoroženi. Tudi določilo, da gre za Jugoslovane, ki so služili v nemških silah, postavlja pod vprašaj mnenje, da so s tem bili mišljeni ujetniki v Vetrinju. Vsekakor pa se to povelje ni moglo nanašati na civile, ženske in otroke, celo če bi bili Hrvati. Tudi Alexander je pri tem ob odobritvi povelja gotovo mislil, da gre za (oborožene) Hrvate, o katerih je poročal Keightley. Robertson je hotel za svoje povelje dobiti tudi privoljenje ameriškega svetovalca pri glavnem štabu Alexandra Kirka, ki pa je vztrajal na že znanih stališčih obeh zavezniških vlad in mu tega privoljenja ni dal. Iz njegovega poročila v Washington je bilo tudi razvidno, da mu je Robertson pokazal povelje, v katerem je predlagal izročitev disidentskih Jugoslovanov (in

¹⁰¹² Harold Macmillan, War Diaries. London 1985, str. 757–758.

¹⁰¹³ The Repatriations, str. 262.

seveda kozakov Rdeči armadi) »z izjemo četnikov«! Povelje, ki ga je poslal 8. armadi in le-ta naprej 5. korpusu, pa je dostavek o četnikih izpuščalo. To je bila pomembna razlika, ker se je v tedanji interni terminologiji izraz četniki nekaj časa uporabljal za vse »Nehrvate« oziroma je pokrival tudi Slovence, t.j. SNV oziroma domobrance. Toda še 15. maja, na pogajanjih med načelnikom štaba 5. korpusa brigadirjem Tobyjem Lowom ter predstavniki 4. jugoslovanske armade, med katerimi je bil tudi polk. France Hočevár, se je po britanskih poročilih govorilo o vračanju v Jugoslavijo zgolj Hrvatov. Hočevár sicer v svojem pričevanju govori o tem, da je tedaj zahteval »vse jugoslovanske kvizlinge«. ¹⁰¹⁴ Toda tedaj je štabu korpusa postalo tudi znano, da se množica Hrvatov pri Pliberku po zaslugi tamkajšnjih njegovih podrejenih enot ni vdala Britancem, temveč 3. jugoslovanski armadi. Ker je bilo jasno, da je Beograd pripravljen sprejeti prej ponujenih 200.000 »Jugoslovanov«, je nastalo vprašanje, koga, če sploh, sedaj vrniti v Jugoslavijo. McCreery in Keightley sta se v tem položaju lahko naslonila na Robertsonovo povelje ter sta Jugoslovanom ponudila tudi begunce v vetrinjskem taborišču, poleg Hrvatov torej še Srbe in Slovence. Robertsonovo povelje namreč ni izrecno izključevalo izročitve teh begunccev, iz Celovca oziroma Vidma (štab 8. armade se je tu nastanil 15. maja) pa tudi niso zaprosili za natančnejšo razlago. Dne 17. maja je tako brigadir Low izdal povelje, da »bodo vsi Jugoslovani, ki so trenutno na območju korpusa, čimprej izročeni Titovim silam«, pri čemer »jim ne bo sporočen cilj preselitve. Organizacijo izročitve bo izvedel štab v povezavi z jugoslovanskimi silami...« ¹⁰¹⁵ Pri tem je dostavil, da je treba prizadete Jugoslovane »takoj razorožiti«, kar seveda spet sproža vprašanje, če ni pri tem še vedno mislil na Hrvate, o katerih so tiste dni potekala pogajanja; še 18. maja namreč poroča 5. korpus 8. armadi o »aranžmajih« za predajo Hrvatov! Toda nadaljnji potek dogodkov je pokazal, da so bili mišljeni vsi Jugoslovani. Vprašanje je bilo le, ali to velja tudi za civiliste. Že naslednjega dne je štab 5. korpusa s tem v zvezi podrejenim enotam izdal navodila, po katerih je to veljalo za vse »netitovske« vojake ter tudi civiliste, ki se jih lahko označi kot spremljevalno osebje (camp followers). ¹⁰¹⁶

Kot smo že omenili, je prav v tistih dneh prišlo do prvega viška napetosti med Jugoslovani in zahodnimi zavezniki, kar se je odrazilo tudi že v prvih pripravah na t.i. operacijo »Čebelnjak«, to je na spopad z Jugoslovani. Zavezniki so želeli predvsem umik Jugoslovanov s Koroške na stare meje, za vsak primer pa so

¹⁰¹⁴ The Repatriations, str. 265; Dr. France Hočevár. Borec 1986, št. 12, str. 773; Izročitev kvizlingov so pripravili Angleži. Mladina, 23. 5. 1986. Ob tem gre dodati, da je tudi Philip Broad, Macmillanov pomočnik, zunanjemu ministrstvu v London vztrajno pošiljal brzojavke o tem, da so na Koroškem zgolj Hrvati ter zatem o izročanju zgolj Hrvatov, zadnjič še 29. maja. Glej Samo Kristen, Pet Britancev in vprašanje Trsta v letu 1945. Poskus »dekonspiracije« nekega diplomatskega dokumenta. Zgodovinski časopis 1994, št. 3, str. 383; Nikolaj Tolstoj, Ministar i pokolji. Zagreb 1991, str. 153–154.

¹⁰¹⁵ Janez Grum, The Repatriations from Austria in 1945. Zaveza 1992, št. 6, str. 46.

¹⁰¹⁶ The Repatriations, str. 281, 286.

želeli s tega potencialnega vojnega območja premestiti tudi vse vojne ujetnike in begunce oziroma »izprazniti palubo«, kot se je izrazil Alexander, ko je 16. maja obvestil Churchilla o svojih težavah. Toda feldmaršal je iskal tudi druge načine razrešitve tega problema, torej drugačne kot pa odločilni možje v štabu 8. armade oziroma 5. korpusa. Le nekaj ur zatem, ko je brigadir Low izdal omenjeno usodno povelje, je namreč Alexander izdal ukaz, ki je bil s tem v popolnem nasprotju; domnevamo sicer tudi lahko, da za Lowovo povelje takrat ni vedel. Odredil je namreč, da se morajo vsi »četniki in jugoslovanski disidenti« premestiti v »Distone«, to je na območje pod britansko upravo južno od reke Pad, kjer je že bilo 11.000 »četnikov«. Hkrati je dosegel privoljenje generala Dwighta Eisenhowerja, da se zaradi izpraznitve prostora spričo nevarnosti spopadov z Jugoslovani s Koroške premesti na območje 12. armadne skupine, t. j. na Salzburško, okrog 150.000 Nemcev in kozakov. Obenem mu je Eisenhower obljubil v pomoč pet svojih divizij za primer konflikta z Jugoslovani. Štab 8. armade je povelje glede premestitve četnikov prejel šele čez dva dni in ga nato tudi poslal naprej na štab 5. korpusa.¹⁰¹⁷ General McCreery pa je v naslednjih dneh vložil precej energije v to, da je odlašal iz izpolnjevanjem novih navodil ter hkrati skušal prepričati glavni štab, da naj za območje 5. korpusa pač le obvelja Robertsonovo povelje s 14. maja, ker naj bi v nasprotnem prišlo do zmede; pri tem ga je podpiral tudi general Keightley. Ta prizadevanja so za nekaj dni uspela, tako da so izročanja beguncev iz Vetrinja potekala redno že od 18. maja dalje, začnši seveda s Hrvati. Pojem civilistov – spremljevalnega osebja je razširil tako, da je praktično veljal za vse jugoslovanske civiliste. Glavni štab je v to privolil z omejitvijo, da ne sme biti nihče vrnjen v Jugoslavijo proti svoji volji oziroma, da se vse jugoslovanske begunce, torej tudi civiliste, lahko vrača, če ne bo za to potrebna uporaba sile. V primeru, da bi begunci nasprotovali, se jih mora evakuirati v taborišča v že omenjeni »Distone«.¹⁰¹⁸ Kot smo videli, se je brigadir Low v svojem povelju 17. maja temu pogoju izognil z določilom, da se Jugoslovanom, ki bodo izročeni Titovim silam, ne pove za cilj preselitve, pri čemer se bo spodbujalo njihovo prepričanje, da se selijo v Italijo. Take trditve je po spominu polk. Hočevarja pospeševal tudi sam brigadir Low. Tudi zato se je za omenjeno Lowovo povelje v delu literature uveljavil naziv »povelje prevara« (Deception Order).¹⁰¹⁹

V istem času je sicer štab 15. armadne skupine v posebnem povelju podrejenim štabom prepovedal sklepanje kakršnegakoli sporazuma z Jugoslovani glede na to, da so potekala zadevna pogajanja na vladni ravni.¹⁰²⁰ Toda 18. maja se je Tito odločil, da vendarle umakne svoje enote s Koroške ter naslednjega dne sporočil poslanikoma zahodnih zavezniških sil v Beogradu, da je izdal ukaz svojim silam za umik na avstrijske meje iz leta 1937. Poveljnik 3. jugoslovanske armade

¹⁰¹⁷ Ian Mitchell, *The Cost of a Reputation*. Edinburgh 1988 (dalje Mitchell), str.31–32, 383–384.

¹⁰¹⁸ *The Repatriations*, str. 297–298.

¹⁰¹⁹ Mitchell, str. 31.

¹⁰²⁰ Mitchell, str. 31–33; Janez Grum, *The Repatriations from Austria in 1945*. Zaveza 1992, št. 6, str. 47.

general Kosta Nadj je hkrati naložil polk. Đoki Ivanoviću, poveljniku zaledja 3. armade, da sklene z britanskimi vojaškimi oblastmi na Koroškem ustrezen sporazum o umiku in predvsem o izročitvi »ustašev in četnikov«, ki so se predali zavezniškim četam. Ivanoviću je bila za izvedbo operacije in za prevoz teh ljudi v Slovenijo na razpolago vsaj ena partizanska brigada. Ob 19. uri 19. maja sta na štabu 5. korpusa polk. Ivanović in brigadir Low sklenila zadevni sporazum o umiku jugoslovanskih sil s Koroške ter o vrnitvi protititovskih beguncev. Le-te sta označila kot »Jugoslovane, ki so se v uniformi bojevali z Nemci in njihovo spremljevalno osebje«. Sedaj ni bilo več govora le o Hrvatih, temveč prav natančno o ustaših, domobranih, četnikih, nedičevcih in belogardistih. S slednjimi so očitno označili pripadnike SNV oziroma domobrance.¹⁰²¹ Govorila sta tudi o konkretnih številkah, pri čemer sta ugotovila, da je bilo nekaj tisoč ustašev že izročenih Jugoslaviji. Ob tem je Ivanović zahteval izročitev tudi vseh drugih jugoslovanskih beguncev, ki so se tedaj nahajali izven območja 5. korpusa, toda britanske oblasti so kljub zadevni naklonjenosti generala McCreeryja to zahtevo nato zavrnila. Sporazum je predvideval, da bo predaja beguncev potekala v dveh smereh, prek Podrožce in prek Pliberka, in sicer naj bi prek prve postaje izročili okrog 10.000 ujetnikov, prek druge pa približno 5.000. Vsekakor so kasneje izročili nekaj tisoč več beguncev kot pa samo 18.500, kolikor sta jih tedaj Ivanović in Low imela v mislih.¹⁰²² Jugoslovani so se nato pričeli umikati s Koroške, skupaj z nabranim plenom, 21. maja, in ko je polk. Hočevnar sporočil, da se umika tudi 26. jugoslovanska divizija, so sporazumno določili, da bo manjši del njenih enot – to je bila očitno 11. dalmatinska brigada – ostal v Podrožci, Podgorju, Bistrici in Svetni vasi kot straža pri predajanju ujetnikov iz Vetrinja. Obenem so se dogovorili, da bo v Kapli ostal še major Simo Dubajić za nadaljnje dogovore s 5. korpusom.¹⁰²³

Ob tem se je tudi feldmaršal Alexander še naprej tudi sam ubadal z usodo beguncev na Koroškem, kar dokazuje tudi dopis njegovega štaba združenemu zavezniškemu štabu nekaj dni poprej, v katerem svoje nadrejene poziva, naj vendar že odločijo o tem, kaj storiti z begunci. Pri tem dostavlja, da bi bilo vračanje le-teh v njihovo domovino lahko »usodno za njihovo zdravje.«¹⁰²⁴ Odgovor je dobil šele 20. junija in je bil seveda v skladu s prvotnimi odločitvami, da se namreč begunce namesti v taborišča, kar je Alexander pred tem že itak odredil. Za izročene »protititovske« Jugoslovane je bilo seveda tedaj že prepozno. Za ruske kozake pa je že v teku maja dobil ponovno navodilo, da jih je treba izročiti sovjetskim oblastem. Videti pa je, da se je zavedal, da sklep o izročanju kozaških in podobnih enot, ki so služile pod nemškim poveljstvom, v resnici ni bil v skladu z jaltskimi sporazumi, še manj pa z določbami haaških in ženevskih konvencij

¹⁰²¹ The Repatriations, str. 288–289.

¹⁰²² Nikolaj Tolstoj, Ministar i pokolji. Zagreb 1991, str. 130–131.

¹⁰²³ The Repatriations, str. 89–90, 291; Milan Rako, Od Trsta do Celovca – zarobljavanje ustaške vlade. V: Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije. Učesnici govore. Beograd 1986, str. 583–585.

¹⁰²⁴ The Repatriations, str. 277.

glede varstva oziroma statusa vojnih ujetnikov. Britanska vlada je sicer že septembra 1944 sprejela sklep, da bo vse sovjetske državljane, ki jih bo zajela ali osvobodila, izročila Sovjetski zvezi. Sedaj je prišel čas, da se to izpolni. Alexander je zato ob tem sporočil Keighteyu, da kozake lahko preda Rusom pod pogojem, da ne pride do uporabe sile. Kljub temu je potem pri Lienzu ob predajanju dela kozaških enot in civilistov prišlo do nasilnih in krvavih dogodkov.¹⁰²⁵

Če na kratko povzamemo sliko v zvezi s položajem jugoslovanskih oziroma slovenskih beguncev v vetrinjskem taborišču okrog 20. maja, je treba ugotoviti, da je bil njihov položaj glede na tedanja razmerja med Britanci in Jugoslovani pravzaprav paradoksalen. Glavni argument z britanske strani za to, da so hoteli »počistiti palubo«, t.j. odstraniti vse begunce s Koroške, je bila nevarnost spopada z Jugoslovani, pri čemer naj bi jih ujetniki ovirali oziroma zmanjševali njihovo bojno pripravljenost. Pri tem je treba povedati, da so ujetniki v Vetrinju aktivno zaposlovali razen malega števila stražarjev in nekaj administrativnih častnikov, zelo malo britanskih vojaških oseb. Sem niti ne gre prištevati nekaj osebja Rdečega križa ter drugih človekoljubnih organizacij, npr. oporečniških kvekerjev. Pri »čiščenju palube« so imeli Britanci možnost poslati begunce tudi na severno Koroško in Salzburško, kar so dejansko storili z Nemci in Rusi, ali v Italijo, kar je zaukazal tudi Alexander in kar so storili npr. z ukrajinsko SS divizijo. Nevarnost spopada pa je 18. oziroma 19. maja minila, ko je prišlo do sporazuma o umiku jugoslovanskih enot s Koroške. Nobene vojaške nujnosti za preselitev beguncev tedaj torej ni bilo več. Očividec celo zagotavlja, da bi bili v primeru nuje begunci iz Vetrinja lahko v eni noči peš prešli na zgornje Koroško, torej z območja morebitnih spopadov; v skrajnem primeru pa bi lahko Britanci protititovske begunce tudi uporabili proti Jugoslovanom. Toda lokalne britanske oblasti so se v primeru vetrinjskih beguncev do kraja držale svojih poprejšnjih odredb ter obljub Jugoslovanom in predvsem pogodbe z 19. maja. Enostavno so se jih v štabu 5. korpusa oziroma 8. armade hoteli znebiti in si s tem prihraniti nadaljnje ukvarjanje z njimi, tudi morebitno preseljevanje v Italijo. Po 19. maju so šele prav začeli z izročanjem beguncev jugoslovanski vojski in pri tem vztrajali, vsaj kar zadeva vojaško osebje, do konca, kljub temu da so glede na nova povelja oziroma navodila pri tem morali uporabljati prevaro. Kasnejše navedbe, da niso vedeli za necivilizirano ravnanje jugoslovanskih oblasti in da so jim le-te ob predajanju zagotavljale korektno ravnanje in sojenje, niso bile prepričljive, saj je celo feldmaršal Alexander v oddaljeni Caserti že 17. maja vedel, kot smo ugotovili, da bo izročitev beguncev v domovino lahko »usodna za njihovo zdravje«. Nekaj podobnega velja tudi za sicer nedvomno dejstvo, da britanske oblasti jugoslovanskim beguncem niso podelile formalnega statusa vojnih ujetnikov, temveč so jih uvrstile v kategorijo »sovražno osebje, ki se je predalo«. Te nove kategorije (med drugim tudi za številne nemške ujetnike) namreč niso uvedle zaradi morebitne načelno drugačne obravnave, temveč iz povsem pragmatičnih raz-

¹⁰²⁵ Nikolaj Tolstoj, Uporaba mednarodnega prava pri prisilni repatriaciji leta 1945. Zaveza 2003, št. 49, str. 73–89; The Repatriations, str. 50 sl.

logov, saj veliki množici ujetnikov niso mogle zagotoviti razmer, npr. bivališč in prehrane, ki po 10. in 11. členu ženevske konvencije iz leta 1929 pritičejo vojnim ujetnikom. Tedanji britanski politični in vojaški organi se pri svojih konkretnih odločitvah glede jugoslovanskih beguncev prav nikdar niso sklicevali na tak ali drugačen njihov pravni status.¹⁰²⁶

Med 18. in 23. majem so tako Britanci izročili jugoslovanski vojski okrog 13.000 Hrvatov, od tega približno 3.000 civilistov, v naslednjih treh dneh pa še skupaj okrog 4.000 pripadnikov Srbskega dobrovoljskega korpusa ter nekaj nedičevcev in črnogorskih četnikov. 24. maja je ob prvem transportu Srbov in ko je že bila napovedana tudi preselitev SNV, polk. Bitenc izvedel, da je na izrecno vprašanje srbskega častnika britanski sogovornik odgovoril, da gredo transporti v Italijo. Pojavljali so se sicer nekateri pomisleki, toda večina je selitev »v Italijo« pričakovala z veseljem. Dne 27. maja so se tako pričeli transporti pripadnikov SNV, poleg tega se je že 24. maja s Srbi odpeljalo tudi okrog 40 mož domobranske komore, skupaj z vozovi; po vsej verjetnosti so tedaj s seboj odpeljali tudi domobranski arhiv. Pred tem je operativno območje 5. korpusa obiskal poveljnik 8. armade McCreery, ki si je ob tej priložnosti 24. maja skupaj z generalom Keightleyem ogledal tudi vetrinjsko taborišče, vendar v stik z begunci ni stopil.¹⁰²⁷ Transporti so potekali po formacijah, po polkih oziroma nižjih enotah, za konkretni razpored pa so se za vsak dan dogovorili predstavniki štaba SNV in britanskega brigadnega poveljstva. Britanci so za vsak dan zahtevali približno število mož za vkrcanje, ki so morali biti zjutraj pred taboriščem pripravljeni za prevoz. S seboj so dobili suho hrano za dva dni. Britanski vojaki, to je bilo moštvo prve gardne brigade, so domobrance najprej s kamioni in v spremstvu tankov ali drugih vojaških vozil pripeljali do železniške postaje, kjer so jih vkrcali v vagone in tedaj so jih prevzele jugoslovanske straže. »Navadno« moštvo so spravili v živinske vagone, v enega naj bi šlo okrog 70 ljudi, zadaj pa je bil potniški vagon s častniki ter ženskami in otroki.¹⁰²⁸ Domobranci so se takrat prvič srečali s poostrenimi britanskimi stražami in ob vkrcavanju na vlak celo z odvzemanjem osebne lastnine, da o oddaji zadnjega, morebiti še skritega orožja seveda ne govorimo. S pravim ropanjem, čeprav še ne tudi z izrazitim nasiljem, pa so se srečali ob prevzemu s strani jugoslovanskih partizanskih enot.

Vsak dan sta praviloma na pot odšla dva transporta, in sicer običajno najprej iz Podgorja oziroma Podrožce na Jesenice ter iz Pliberka v Dravograd in do Celja. Dne 27. maja je bilo prepeljano v Jugoslavijo okrog 600 civilistov (predvsem sorodnikov), ki jim je bilo dovoljeno spremljati vojake, če so tako želeli, ter tehnični (poveljnik major Rudolf Škof) in orožniški bataljon (poveljnik podpolk. Pavel Šturm). Ta dva bataljona, ki naj bi skupaj štela skoraj 800 mož, naj bi pripravila in

¹⁰²⁶ Nikolaj Tolstoj, Uporaba mednarodnega prava pri prisilni repatriaciji leta 1945. Zaveza 2003, št. 49, str. 76–80; Savin Jogan, mednarodno vojno (humanitarno) pravo. Ljubljana 1997, str. 110.

¹⁰²⁷ The Repatriations, str. 303–304.

¹⁰²⁸ Metod M. Milač, Resistance, Imprisonment & Forced Labor. New York 2002, str. 198–199.

uredila taborišče na jugu (?), kamor bi nato prišla še glavšina SNV. S tem transportom je bil poslan v Jugoslavijo tudi del štajerskega četniškega odreda, ki so ga Britanci ob prihodu na Koroško preusmerili v Vetrinj, medtem ko so večji del odreda, kot že omenjeno, v resnici odpeljali v Italijo; poveljnik odreda Jože Melaher je bil tako tedaj že v Forliju.¹⁰²⁹ Sprva je bila za prvi transport namenjena tudi štabna četa oziroma del štaba, z njim tudi sam general Krener, vendar je ta 27. maja ob prvih vznemirljivih novicah spremenil povelje in štabna četa je nato čakala na zadnji transport.¹⁰³⁰ Že istega dne so se od raznih oseb, ki jih je taboriščna policija označila za komuniste, začele širiti vesti o tem, da Britanci begunce izročajo v Jugoslavijo. 26. junija dopoldne se je v Vetrinj vrnil četniški poročnik Vujičić s še dvema vojakoma. Vujičić je povedal, da so jih 24. junija izročili partizanom in prepeljali na Jesenice, od koder je tudi pobegnil. Krener ga ni hotel niti poslušati in mu je zagrozil z zaporom, če bi še širil take panične vesti.¹⁰³¹ Več vznemirjenja pa je povzročil Vlada Ljotić, sin Dimitrija Ljotića, ki se je v noči na 27. maj prebil nazaj v Vetrinj ter Vuku Rupniku poročal o dejanskem izročanju Srbov v Jugoslavijo. Krener ga je hotel zaslišati, vendar se je Ljotić iz strahu pred Britanci temu izognil. V štabu SNV so zato skupaj z nekaterimi člani Narodnega odbora sklenili, da bodo naslednjega dne skušali zadevo razčistiti na poveljstvu v Celovcu. Polk Bitenc je za prvim transportom poslal tudi svojega obveščevalca Janka Marinška, ki je prišel do Podrožce in tam videl partizanske straže, vendar ni mogel z gotovostjo ugotoviti, ali je transport z domobranci šel zares skozi predor v Jugoslavijo. Poslane so bile tudi tri patrulje, vendar so izvedele še manj.¹⁰³² Dodatno so naslednjo noč pribežali z Jesenic še trije Srbi, vendar na Krenerjev poziv niso hoteli svojih izjav potrditi še pred Britanci. Kar se tiče odnosa do omenjenih Srbov z neprijetnimi vestmi (bilo je še nekaj drugih), je bilo odločilno predvsem stališče Krenerja in Bitenca, pri katerih naj bi se po besedah dr. Meršola kazalo neko splošno nezaupanje do vsega srbskega. Kljub vsemu je 28. maja zjutraj polk. Bitenc odredil, da se transporti začasno ustavijo, dokler se povsem ne razjasni, kam so namenjeni. Medtem je odšla delegacija, sestavljena iz dveh častnikov, dveh politikov in tolmača, v Celovec, kjer so jih na štabu brigade napotili na štab divizije. Tam so razložili svoje sume in informacije, nakar jim je po večurnem čakanju pribočnik izročil sporočilo generala Murraya, napisano v nemščini in v zelo nedoločnem in hladnem slogu, da ima namreč povelje, da njihovo skupino po železnici v določenem času prepelje na določene kraje. Cilji teh prevozov mu niso znani, skušal pa bo to nalogo opraviti po možnosti brez uporabe sile in da računa na Krenerja, da mu bo pri tem kot vojak v pomoč.¹⁰³³ V

¹⁰²⁹ Prisilna vrnitev dela »Štajerskih četnikov« v Jugoslavijo. Pogledi 2002, št. 54–55, str. 21–23; Ukaz za premik. Vestnik 1962, št. 5–6, str. 108..

¹⁰³⁰ Kos II, str. 229 sl.; Vladimir Kozina, Slovenija v plamenih. Buenos Aires 1975, str. 158.

¹⁰³¹ ARS III, ZA-503-7, Domobranci v taborišču Vetrinje na Koroškem, Dr. Godnič, str. 1.

¹⁰³² Janez Grum, Vlaki vozijo na Jesenice. Zaveza 1993, št. 8, str. 63; isti, Marinškova pot na Podrožco. Vestnik 1993, str. 32–33.

¹⁰³³ Zapuščina Stanka Kocipra, Odhod slovenske emigracije, 29. maja 1945; Murrayevo sporočilo.

vojnem dnevniku divizije je Murray zatem sam zapisal, da je Krener tedaj od njih zahteval, da jim dajo zagotovila, da jih ne odvažajo v Jugoslavijo, vendar da mu jih niso dali.¹⁰³⁴ Delegacija je bila nad takim sporočilom in tonom presenečena, vendar je nato med posvetovanji še prevladovalo mnenje, da gredo transporti v Italijo. Medtem ko je bila delegacija v Celovcu, so Britanci v Vetrinju prisilili Milka Vizjaka in predvsem majorja Mehleta, da sta se na kamione vkrcala njegov 4. (gorenjski) polk ter dopolnilni bataljon (poveljnik kapetan Franjo Pavlovčič). Enoti sta šteli približno 3.000 mož. Odpeljani so bili deloma v Podrožco, deloma v Pliberk ter tam izročeni Jugoslovanom. Zvečer so Krenerja še dodatno poklicali na štab 6. divizije, kjer je moral obrazložiti jutranje povelje o zaustavitvi transportov.

Ker izvidnice niso ugotovile nič sumljivega, sta 29. maja na pot odšla 3. polk (poveljnik major Maks Kunstelj) in artilerijski divizion (poveljnik major Gabrijel Hočevnar). Toda govorice o izročanju v Jugoslavijo so se širile oziroma množile. V taborišče se je vrnil tudi por. Otmar Šprah z neko Srbkinjo ter poročal, da transporte Britanci izročajo partizanom. Po njegovi izjavi so napravili zapisnik, toda Krenerja in člane Narodnega odbora še ni prepričal, češ da je nezanesljiva priča.¹⁰³⁵ Tudi Vuk Rupnik, ki je tedaj vsak dan obveščal svoje domače ob Milštatskem jezeru, je bil zaradi naraščajočih slabih novic vznemirjen, toda dr. Kociper ga je v odgovoru pomiril in opisoval položaj na območju generala Arbuthnotta, ki je bil seveda drugačen kot v Celovcu. Omenil je le, da bodo Hrvati zelo verjetno izročeni v Jugoslavijo (tedaj so bili Hrvati dejansko že vsi izročeni!) in da je predvsem treba razložiti Angležem »kdo smo in kaj smo domobranci«, da jih slučajno ne bi pomešali z ustaši. Dne 29. maja zvečer je Rupnik še pisal, da je naslednjega dne na vrsti za transport njegov 2. polk in dodal »kam in kako seveda še ni znano«. Očitno pa je bil še prepričan, da gredo v Italijo.¹⁰³⁶ Drugi dan je njegov transport zavil proti Pliberku in tam se je predvsem po zaslugi energičnega nastopa svoje žene zadnji hip izognil vrnitvi. Britanskim častnikom je menda pokazal tudi priporočilno pismo visokega britanskega častnika, ki je navajal zagotovila generala Arbuthnotta, da bodo domobranci prepeljani v Italijo. Pismo je dobil od svojega očeta.¹⁰³⁷ Ob čakanju na vkrcanje na vlak in ob spoznanju, da vendarle gredo v Jugoslavijo, je prišlo do prerekanja in protestov med domobranskimi častniki in navsezadnje so morali Britanci poslednje domobranske vojake s silo nagnati v vagone.

Zatem pa se je še istega dne, to je 30. maja opoldne, do Celovca prebil zdravnik dr. Janez Janež, ki je 28. maja s svojimi ambulantnimi vozili spremljal 4., gorenjski polk ter na železniški postaji v Pliberku sam videl oziroma doživel, kako so partizani prevzemali domobrance: Njemu se je po begu s postaje kot zadnjemu v koloni uspelo skriti v njivi rži, kjer je prebil noč, naslednjega dne pa

¹⁰³⁴ Robert Knight, Harold Macmillan in kozaki. Borec 1986, št. 12, str. 771.

¹⁰³⁵ Vetrinjska tragedija, str. 35.

¹⁰³⁶ Zapuščina Stanka Kocipra, pismi V. Rupnika 27. in 29. 5. 1945, pismo St. Kocipra 28. 5. 1945.

¹⁰³⁷ Janez Grum, Resnica o domobranskimi častniki v Vetrinju. Zaveza 1999, št. 32, str. 94.

je prek Velikovca šel peš nazaj proti Celovcu. Že v mestu je srečal kolono 2. polka, ki je bila prav tako namenjena proti Pliberku. Uspel je opozoriti na nevarnost le poznanelega medicince in prek njega še dr. Rupertovo, tako da sta že v Velikovcu pobegnila iz transporta.¹⁰³⁸ Kmalu za njim sta s svojim tovornim vozilom iz Pliberka v Celovec prišla tudi domobranec Franc Šega in Krenerjev pribočnik por. Miroslav Mršol, ki ju je Krener zjutraj poslal za transportom Rupnikovega polka, da bi preverila, kaj se v resnici dogaja. Ko je dr. Janež polk. Bitencu in članom političnega vodstva opisal svoje doživetje in ko sta to potrdila tudi Mršol in Šega ter hkrati še nekateri domobranski častniki, ki so na svojo roko preverjali dogajanje v zahodni smeri, so slovenski vodilni možje dokončno spoznali in tudi samim sebi priznali, da so jih Britanci prevarali.¹⁰³⁹ Sklenili so takoj obvestiti vse Slovence, predvsem pa preostalo moštvo o resničnih dejstvih ter pozvati vojake, da se razkropijo ali vsaj preoblečejo in pomešajo med civiliste. Takrat očitno še niso vedeli, da je bila tudi civilistom namenjena vrnitev v Jugoslavijo. Zato je podpolk. Emil Cof svoj 1. polk, ki naj bi kot zadnja enota SNV odšel v Jugoslavijo 31. maja, razpustil in vsakemu posamezniku prepustil, da se rešuje po svoje, pač s sugestijo, da se preoblečejo ali razkropijo. Nekateri častniki, npr. stotnik Ludvik Kolman, so hitro reagirali in spodbujali svoje vojake, da izginejo iz taborišča, medtem ko so drugi ravnali drugače. Prihajalo je celo do sporov med častniki in vojaki. Tako je pod vplivom nekaterih častnikov, predvsem Milka Vizjaka in majorja Ivan Boha, ter v ozračju ideje, da »kamor so šli drugi, gremo tudi mi«, tedaj z zadnjim transportom kljub vsemu odšlo še precejšnje število, po nekaterih virih več kot 1.900 domobrancev.¹⁰⁴⁰ Nekaj se jih je res razkropilo, tudi pomešalo med civiliste oziroma so se skušali skriti pred britanskimi oblastmi, čeprav je neposredna nevarnost izročitve trajala nato le še malo časa. Zanimiv je primer skupine domobrancev iz čete stotnika Bogdana Berlota, ki jim je uspel beg v Ziljsko dolino. Kasnejšo pot prek meje v Italijo naj bi jim pripravil duhovnik Žerjal.¹⁰⁴¹

Taboriščna policija je celo zapirala ljudi, ki so »vznemirjali« begunce z raznimi nepreverjenimi vestmi, težave pa so Narodnemu odboru s svojo kritiko povzročali še nekateri pripadniki društva Straža, posebej še potem, ko se je izvedelo za izročitve. Vse to in predvsem velik šok (cerkev v Vetrinju je bila še dolgo nato

¹⁰³⁸ Janez Janež, Ali so zopet kakšne marnje? Zaveza 1993, št. 8, str. 60–62.

¹⁰³⁹ Franc Bajlec, Narodni odbor za Slovenijo in vetrinjska tragedija. Vestnik 1962, št. 12, str. 323–324; Janez Grum, Neresnični podatki iz Drčarjevega »dnevnika« v knjigi Vetrinjska tragedija. Vestnik 1993, str. 26–32.

¹⁰⁴⁰ ARS III, Rupnikov proces, Krek, št. 4545–4547, Izročitev »Slovenske narodne vojske« Titovim četam po Angležih, Celovec, 1. 6. 1945; Josip Godnič, Grozen opomin. Tabor 1985, št. 5–6, str. 96–104; Janez Grum, Neresnični podatki iz Drčarjevega »dnevnika« v knjigi Vetrinjska tragedija. Vestnik 1993, str. 26–32; Ivan Pavlovčič, Domobranski fotograf. Vestnik 1993, str. 48–49; Milica Strgar, Beg nekdanjih domobrancev iz taborišča Vetrinj. Borec 1992, št. 3–4–5, str. 382–386..

¹⁰⁴¹ Stanko Žerjal, Še so v modi pripovedke. Novi glas, 12. 6. 1997. Nekoliko drugače je o tem umiku v Italijo pričeval eden od udeležencev, Martin Kahne v: Franc Ižanec, Odprti grobovi IV. Buenos Aires 1971, str. 60; isti; Beg iz Vetrinja. Pisna izjava 1992.

polna ljudi, ki so goreče molili), ki je zajel preostale begunce ob novici o angleški prevari in vračanju v Jugoslavijo, je kazalo, da takega razpleta nikakor niso pričakovali in da so do kraja verjeli v »Angleže« in njihovo zaščito, kar so jim pred tem tudi večkrat zagotavljali ljudje iz vodstva. Seveda so bila ta zagotavljanja predvsem dvigovanje morale in rezultat želje, da bi bilo tako, dejanskih jamstev pa, kot že rečeno, vsaj dolgoročno, s strani Britancev ni bilo. Zato so vojaški organi SNV nasproti neprijetnim glasnikom in njihovim vestem nastopali izredno vehementno in napadalno, da bi že v kali zatrli vsakršen dvom ali omahovanje.

Z britanske strani je imelo skrb za izvedbo transportov in konkretnega predajanja beguncev jugoslovanski vojski moštvo prve gardne brigade pod poveljstvom brigadirja Geralda Verneya. Stotnik Nigel Nicolson, ki je moral sestavljati brigadna situacijska poročila, je že ob začetku izročanja Hrvatov zapisal, da gre za precej umazano zadevo in da britanski vojaki čutijo največji odpor do takega ravnanja oziroma goljufanja beguncev, in se spraševal, kakšna visoka politika tiči za to odločitvijo. Begunci namreč niso opozorjeni na svojo usodo in verjamejo, da je njihov cilj Italija, ne Jugoslavija.¹⁰⁴² Za takšno pisanje v poročilu ga je general Murray okaral in mu zaukazal, da je poročilo popravil, tako rekoč ponaredil v tem smislu, da so Jugoslovani Hrvate lepo sprejeli in jih celo oskrbeli z osvežili ter hkrati zatrdili, da bodo le vojni zločinci kaznovani, ostali pa se bodo vrnili na delo na svoje kmetije.¹⁰⁴³ Toda kmalu je tudi stotnik spoznal, da je bilo nadaljevanje precej drugačno in predvsem kruto.

Natančnega števila predanih pripadnikov SNV in tudi civilistov še ne moremo določiti, kajti v različnih virih se pojavljajo tudi različne številke oziroma ocene. Joža Basaj je v svojem poročilu 1. junija Mihi Kreku v seštevku navedel število 11.100, in sicer za 27. maj 600, za 28. maj 3.000, za 29. maj 1.800, za 30. maj 3.000 in še za 31. maj 2.700. Številke so očitno zaokrožene, vendar so seveda bile lahko zaokrožene navzgor ali pa navzdol. V britanskih virih se navaja med drugim zelo natančno število 8.263 ali pa tudi 10.400, po vojnem dnevniku 5. korpusa pa celo 11.850.¹⁰⁴⁴ V znani britanski zbirki arhivskih dokumentov se posebej navaja število izročenih v Jugoslavijo le za tri dneve, in sicer za 27. maj 600, za 28. maj 3.000 in za 30. maj ponovno 3.000, kar se povsem sklada z navedbami Basaja in nas navaja k sklepanju, da sta morebiti točni tudi njegovi števili za ostala dva dneva.¹⁰⁴⁵ Kar zadeva števila, ki jih daje omenjeni vojni dnevnik 5. korpusa, je treba izpostaviti predvsem število 1.300 za 27. maj, kar bi lahko pomenilo, da gre za seštevke vrnjenih vojakov in običajno navajanih 600 civilistov. Zanimiv je tudi podatek za zadnji dan, 31. maj, ko naj bi po istem viru bilo vrnjenih 1.950 Slovencev. To je bistveno večje število od običajno za ta dan navajanih 500 vrnjenih.¹⁰⁴⁶ Zadnja številka bi verjetno držala, če bi tega dne šlo samo za

¹⁰⁴² The Repatriations, str. 282; Nigel Nicolson, Priča. Zaveza 1999, št. 32, str. 83.

¹⁰⁴³ Nigel Nicolson, The Witness. The South Slav Journal 2001, št. 1-2, str. 80-83.

¹⁰⁴⁴ Mitchell, str. 36; The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. London 1990, str. 299.

¹⁰⁴⁵ The Repatriations, str. 307, 310, 311.

¹⁰⁴⁶ Vetrinjska tragedija, str. 40-41.

transport prek Maribora, toda kaže, da je tedaj bil en transport odpravljen tudi prek Podrožce.¹⁰⁴⁷ Vsekakor pa po pričevanjih Britanci ob transportih domobrancev niso posamično šteli, temveč so upoštevali le povprečna števila na en kamion (ali vagon), tako da so vse gornje številke, posebej tiste zelo »natančne«, vprašljive. Večina ocen v sodobni slovenski literaturi tako govori o 8.000 do 11.000 predanih domobrancev, je pa zanimivo, da je npr. znani kritik Narodnega odbora in generala Krenerja dr. Josip Godnič ocenil število vrnjenih na manj kot 7.000.¹⁰⁴⁸ V tej zvezi je bilo zanimivo tudi uradno sporočilo britanske uprave za Koroško, objavljeno 1. junija 1945 v *Kärntner Nachrichten*, da je bilo namreč v Italijo vrnjenih 12.280 »preseljenih oseb«, in sicer 8.480 iz Celovca in 3.800 iz Beljaka.¹⁰⁴⁹ Na osnovi izjav svojcev in znancev iz vseh avstrijskih taborišč so sicer že jeseni 1945 begunci napravili več seznamov, na podlagi katerih je nato Milko Vizjak v Kellerbergu napravil skupen seznam vrnjenih, ki je obsegal okrog 10.000 imen.¹⁰⁵⁰ Seznam se je kasneje izgubil in šele desetletje kasneje so v slovenski politični emigraciji v Ameriki pričeli s ponovnim zbiranjem imen.

31. maja pozno popoldne je slovenski vodja civilnega taborišča dr. Meršol izvedel, da je napovedana vrnitev v Jugoslavijo tudi za civilne begunce. Protestiral je pri majorju Barréju, ki je bil tudi presenečen in prizadet, saj očitno ni bil seznanjen z dogajanjem. Por. Ames ju je nato seznanil s poveljem divizionarja, da se naslednjega dne, to je 1. junija, odpravi iz taborišča 2.700 slovenskih beguncev, in sicer 1.500 na postajo Pliberk ter 1.200 na postajo Podgorje. Meršol in Barré sta dosegla, da ju je nato na vojaški vladi v Celovcu sprejel major Johnson z oddelka za preseljene osebe. Prosila sta ga, da doseže preklic napovedane vrnitve beguncev v Jugoslavijo ter apelirala na vse dotedanje obljube o zaščiti ipd. Johnson je po opravljenih telefonskih pogovorih že po približno pol ure sporočil, da so odločili, da »civilisti ne bodo poslani proti njihovi volji v Jugoslavijo. Samo tisti, ki to želijo, naj gredo.«¹⁰⁵¹ Že Meršolu in Barréju se je tedaj zdelo čudno, kako je lahko Johnson tako hitro dosegel preklic prejšnjega povelja. Kasneje se je izkazalo, da je bilo v bistvu povelje že prej preklicano. To je bila predvsem zasluga Johna Selby-Bigga, funkcionarja Rdečega križa in hkrati komisarja vojaške vlade, ki je na podlagi poročil in pritožb pripadnikov Rdečega križa in kvekerske oporečniške skupine FAU že dan prej protestiral pri štabu 8. armade v Vidmu, obenem pa zavrnil povelje generala Keightleya, da naj pomaga prepričevati begunce, da se vrnejo v Jugoslavijo. Po ostri diskusiji je general popustil in obljubil, da civilni begunci ne bodo odpeljani.¹⁰⁵² Toda 31. maja tega

¹⁰⁴⁷ Tine Velikonja, Zamujena priložnost. V: Enciklopedija Slovenije. Informacija in dezinformacija. Ljubljana 2003, str. 57.

¹⁰⁴⁸ Rozina Švent, Maj 1945 – nekateri so izbrali drugačno »svobodo«. PNZ 1997, št. 2, str. 423.

¹⁰⁴⁹ Stanko Kociper, Odstavljeni delavec. Tabor 1981, št. 5-6, str. 109.

¹⁰⁵⁰ Občni zbor ZDSPB Tabor dne 5. septembra 1970. Tabor 1970, št. 11, str. 313.

¹⁰⁵¹ Valentin Meršol, Dogodki v Vetrinju pred petimi leti. Koledar Svobodne Slovenije 1951, str. 52–54.

¹⁰⁵² Robert Knight, Kako so Rusom vrnili Kozake. Razgledi po svetu, 12. 6. 1987, str. 345–346.

sklepa še ni sporočil štabu 6. divizije in kolikor Meršol in Barré ne bi hitro posredovala, bi verjetno vsaj prvi transport moral na pot.¹⁰⁵³ Šele naslednjega jutra je nato štab 5. korpusa o tem obvestil svoje podrejene enote.

Dr. Meršol je kot vodja taborišča moral že zvečer 31. maja zbrati prijave prostovoljcev za odhod v Jugoslavijo. Prijavilo se jih je okrog dvesto, vendar jih je potem 3. junija odšlo polovico manj, skupaj s približno sto Hrvati in Srbi, medtem ko se je po britanskih virih v Vetrinju za odhod odločilo le 130 oseb.¹⁰⁵⁴ Joža Basaj, ki je o teh dramatičnih dogodkih tedaj prek pisem skoraj vsakodnevno poročal Kreku v Rim, je sicer navedel, da se je za vrnitev v domovino odločilo 64 beguncev, in sicer so šli z vozovi in konji, »kar naj jim služi kot legitimacija, da so šli kot prisiljeni vozniki.« Nekoliko drugače je o tem v svoj dnevnik zapisal publicist Franc Pernišek, ki je bil tedaj tudi v Vetrinju, da se je namreč za vrnitev domov prijavilo 260 ljudi, in dostavil, da so to »sami taki, ki so Nemcem morali voziti pri umiku pratež. Za nas je to samo olajšanje, ker ti ljudje niso bili naših misli in so bili razširjevalci in posredniki komunistične propagande.«¹⁰⁵⁵

Vesti o vznemirljivih dogodkih v zvezi z vračanjem beguncev v Jugoslavijo so tedaj očitno prišle – po vsej verjetnosti so ga o tem obvestili iz štaba 8. armade – tudi do feldmaršala Alexandra, ki je v dneh med 4. in 6. junijem obiskal Koroško, to je območje 5. korpusa. Obisk je bil sicer načrtovan že nekaj dni prej. Opoldne 4. junija je skupaj z drugimi generali obiskal vetrinjsko taborišče in se ob tej priliki srečal z dr. Meršolom. Le-ta mu je predstavil problem slovenskih beguncev in kako je do tega pripeljal medvojni razvoj v Sloveniji ter ga nato prosil za britansko zaščito in azil in predvsem, da jih ne pošiljajo več v Jugoslavijo, da ne bi doživeli že znane nesrečne usode poslanih vojakov. Alexander je odgovoril, da lahko vsi ostanejo v Vetrinju in da jim bodo Britanci pomagali. Sicer pa so enote 5. korpusa že zjutraj istega dne, torej še pred Alexandrovim obiskom taborišča, dobile odredbo o »novi armadni politiki« do Jugoslovanov, ki je zagotavljala, da nihče ne bo proti svoji volji poslan v Jugoslavijo in da bodo vse, ki so se bojevali proti Titu, šteli za predano osebe in bodo poslani v Vetrinjo, vse ostale Jugoslovane pa se bo imelo za razseljene osebe in bodo končno napoteni v Italijo.¹⁰⁵⁶ Poveljnik taborišča v Vetrinju je to odredbo prejel istega dne zvečer.

Miha Krek v Rimu je bil kot vodilna osebnost slovenskega protirevolucionarnega, zdaj že emigrantskega tabora takoj obveščen o dogajanju na Koroškem. Prve novice mu je prinesel dr. Jože Prešeren, za njim še dr. Albin Šmajd. Prva in

¹⁰⁵³ John Corsellis, *Uspešen odpor proti prisilnemu vračanju*. V: Pričevanja. Graški zbornik. Celovec-Ljubljana-Dunaj 1996, str. 39–52; Nikolaj Tolstoj, *Ministar i pokolji*. Zagreb 1991, str. 267–270; Janez Grum, *Reševanje slovenskih civilnih beguncev v Vetrinju*. Zaveza 2002, št. 46, str. 101–103; *The Repatriations*, str. 126–127.

¹⁰⁵⁴ ARS III, ZA-503-7, *Domobranci v taborišču Vetrinje na Koroškem*. Dr. Meršol – podatki, str. 19; *The Repatriations*, str. 314.

¹⁰⁵⁵ ARS III, *Rupnikov proces*, Krek, št. 4551, Basaj Kreku 4. 6. 1945; Rozina Švent, *Maj 1945 – nekateri so izbrali drugačno »svobodo«*. PNZ 1997, št. 2, str. 421.

¹⁰⁵⁶ Valentin Meršol, *Dogodki v Vetrinju pred petimi leti*. Koledar Svobodne Slovenije 1951, str. 56–57; *The Repatriations*, str. 131–135, 312–314.

*Feldmaršal Alexander v pogovoru z dr. Valentinom Meršolom v Vetrinju 4. junija 1945
(Zaveza, št. 30)*

pravzaprav še edina možna njegova poteza so bile tedaj intervencije, vloge na različne odločujoče zavezniške organe in osebnosti, z namenom, da doseže vsaj zaustavitev nadaljnjih vračanj v Jugoslavijo, če že ne kaj več. Čeprav je bil tiste dni v bolniški postelji, je takoj sestavil pismo za Alexandra in prošnjo zavezniškemu zveznemu častniku v Rimu, da pospeši to intervencijo pri feldmaršalu. Ko je omenjeni častnik slišal, za kaj gre, sploh ni hotel imeti opravka z zadevo. Tako se je šele čez nekaj dni, 7. junija, ko je bil sposoben za na pot, Krek odpeljal v Caserto, ker pa je bil Alexander odsoten, je tam oddal posredovalno pismo namestniku.¹⁰⁵⁷ Tedaj je feldmaršal že končal obisk na Koroškem, zato ni izključeno, da je pred tem dobil o Krekovih zahtevah glede dogajanja v Vetrinju poročilo tudi od omenjenega zveznega častnika. Krek je nato pisal še drugim, npr. nekdanjemu poslaniku pri jugoslovanski kraljevski vladi Georgu Rendelu in predsedniku parlamentarnega odbora Richardu Lawu, brzojavil pa je tudi premieru Churchill. Glede vračanja beguncev v Jugoslavijo njegove prošnje seveda niso bile več aktualne, razen dodatne prošnje, da bi z misijami oziroma z neko zavezniško kontrolo vsaj zaustavili pobijanje vrnjenih beguncev. Kot pomemben dokaz, ki ga je prilagal k svojim prošnjam, mu je služilo pričevanje

¹⁰⁵⁷ Rožman III, str. 430–432, 819–820; Dokumenti dr. Krekove delavnosti v emigraciji. Zbornik Svobodne Slovenije 1973 – 1975, str. 196–219.

por. Branislava Todorovića, častnika Titove Jugoslovanske armade, ki je sodeloval pri sprejemanju beguncev s Koroške in bil priča prvim pobojem na Gorenjskem. Ker je zaradi tesnih vezi z Britanci postal sumljiv svojim nadrejenim, je pobegnil v Italijo in v Rimu pred Krekom podal svojo izjavo.¹⁰⁵⁸ Čeprav so v britanskih vojaških in parlamentarnih krogih, do katerih so prišla Krekova pisma, o njih razpravljali in posebej ob priloženi Todorovićevi in tudi drugih izjavah ugotavljali, da so avtentične in da zadeva zasluži preverjanje, pa dlje od tega ni prišlo. O tem je bil med drugim obveščen tudi zunanji minister Anthony Eden. V zunanjem ministrstvu sicer preiskave niso uvedli z izjavo, da zadevni dokumenti – gre za poletje in jesen 1945 – še niso prispeli iz vojnega ministrstva. Prav tako se v Foreign Officu niso mogli odločiti, da bi Kreku sploh formalno odgovorili glede na to, da je bil »vodilni antititovski propagandist med jugoslovanskimi politiki v begunstvu«.¹⁰⁵⁹ Odgovoril pa mu je general Charles Morgan, načelnik Alexandrovega štaba, in sicer na njegovo prvo pismo s 7. junija. Bistvo njegovega odgovora, ki je slonelo na predhodnih poizvedovanjih pri štabih 8. armade in 5. korpusa, je bilo v besedah, da so jugoslovanski državljani, ki so bili v zadnji polovici maja repatriirani v Jugoslavijo, nosili orožje za Nemce proti zavezniškim jugoslovanskim četam maršala Tita. »Kot taki so bili v zvezi s položajem, ki je bil takrat v Avstriji, izročeni jugoslovanskim silam med vojaškimi operacijami, ki so jih takrat vodile v delih dežele britanske in jugoslovanske sile. Ta izročitev je bila izvršena po ukazih iz tega glavnega stana.«¹⁰⁶⁰ Ostajalo pa je dejstvo, da poročila o izročitvah beguncev v Jugoslavijo na marsikateri naslov niso dospela. Tako je Macmillanov ameriški kolega Alexander Kirk za to izvedel šele v začetku avgusta ter tudi protestiral, saj so bila izročanja izvedena proti njegovi volji oziroma proti navodilom ameriške vlade.¹⁰⁶¹ Na to je odgovoril general Lyman Lemnitzer, Morganov namestnik, ki je poudaril, da so bile izročitve Jugoslovancev izvedene zaradi »vojaške nujnosti« in da je bil Macmillan drugačnega mnenja od Kirka. Glavni štab se je kljub nasprotnim ameriškim stališčem zato odločil po svoji presoji.¹⁰⁶² Vsaj v okviru visokih britanskih vojaških in političnih krogov je nato sledilo obdobje nekakšne mimikrije oziroma prikrivanja dejanskega dogajanja v maju 1945 na Koroškem. Kljub temu pa je že avgusta 1945 visok uradnik v britanskem zunanjem ministrstvu ob soočanju z dokumenti, ki so prihajali, zapisal, da je bila izročitev Slovencev in drugih s strani 8. armade Titovim silam »grozna napaka. Popravljen je bila šele, ko je bila prijavljena glavnemu štabu. Medtem pa so konec maja skozi približno teden dni britanske čete pošiljale te nesrečne ljudi čez mejo, da jih je poklala Titova vojska«.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁸ PRO, FO 371/48920, Izjava Branislava Todorovića, Rim 25. 6. 1945.

¹⁰⁵⁹ PRO, FO 371/48920, Colville Tahourdinu 5. 11. 1945.

¹⁰⁶⁰ PRO, FO 371/48825, Morgan Kreku 31. 7. 1945; *The Repatriations*, str. 324.

¹⁰⁶¹ *The Repatriations*, str. 149–152, 325.

¹⁰⁶² *The Repatriations*, str. 150–152; Nikolaj Tolstoj, *Ministar in pokolji*. Zagreb 1991, str. 284–286.

¹⁰⁶³ PRO, FO 371/48920, zabeležka J.M. Addisa 30. 8. 1945.

Del zadnjega omenjenega transporta z nekaj sto domobranci 1. polka je do Celja prispel 1. junija prek Maribora, drugi del pa na Jesenice prek Podrožce. Prek Maribora je 30. maja šel tudi v Pliberku izročeni del 2., Rupnikovega polka, tako da je le-ta prispel v Celje oziroma Teharje pred deli 4. in 3. polka. Tedanji očividec za 1. junij govori o neznosnih razmerah v desetih živinskih vagonih, pri čemer je bilo med temi zadnjimi vrnjenimi domobranci še zmeraj nekaj žensk in otrok. Vlak so v posebnem vagonu spremljali knojevci iz Dravograda.¹⁰⁶⁴ Prejšnji transporti prek Pliberka oziroma Dravograda so z vlakom prispeli do Mislinje, zaradi razrušene proge pa so nato morali peš do Velenja. Vmes so domobranci iz teh transportov za nekaj dni zaustavili v Slovenj Gradcu, kjer so organi slovenske Ozne že opravljali prve selekcije oziroma delitve in tudi posamezne likvidacije.¹⁰⁶⁵ Že med vožnjo, še posebej pa med hojo, se je nekaterim ponudila možnost za pobeg, saj po pričevanjih straže, vsaj tiste, ki so jih sestavljali partizani iz južnih jugoslovanskih krajev, niso bile posebej stroge. Pobeg, in sicer z vlaka, je na tem odseku npr. uspel Vinku Levstiku in celo poveljniku 3. polka Maksu Kunstlju.¹⁰⁶⁶

Slovenske ujetnike sta od vojske prevzela slovenska Ozna in Knoj. V okviru zadnjega so tedaj ali kasneje poleg 2. slovenske divizije Knoja delovale tudi vse brigade 15. divizije NOVJ, medtem ko je bila 30. divizija NOVJ že v začetku maja vključena neposredno v 2. brigado 1. divizije Knoja.¹⁰⁶⁷ Zbirali in zapirali so jih v sprejemna oziroma koncentracijska taborišča, v okolici Celja je bilo to taborišče na Teharjah, kjer je bil med vojno nemški center za predvojaško vzgojo. Taborišča je upravljala Ozna, varovanje in eksekucije so izvajali pripadniki Knoja. Preživelim domobrancem se je posebej vtisnil v spomin »sprejem« v Celju ter zasramovanje s strani nekaterih, a ne vseh, opazovalcev ter seveda bistveno bolj kruto postopanje, tako rekoč teroriziranje, slovenskih knojevcev. Poveljnik taborišča je bil Tone Turnher, kot odločujoči osebi pa gre omeniti še Milana Venišnika in Jožeta Škulja. Na Gorenjskem naj bi že prvo noč po izpovedi nekdanjega francoskega ujetnika pri Radovljici pobili več kot 300 vrnjenih vojakov.¹⁰⁶⁸ Začasno oziroma sprejemno taborišče vrnjenih je bilo tudi v Kranju, medtem ko sta bila zapora na škofjeloškem gradu in predvsem v škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani dolgotrajnejšega značaja. Poveljnik drugega je bil Vasja Kogej. Po pričevanjih so v teh prehodnih taboriščih potekala intenzivna zasliševanja in nezaslišana mučenja, s katerimi skoraj ni primerljivo tudi dogajanje v nekaterih nacističnih taboriščih. Preživeli govorijo o stradanju, izpostavljanju na

¹⁰⁶⁴ Zdenko Zavادلav, Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca (Izbrani listi). Maribor 1990, str. 44–46.

¹⁰⁶⁵ Vetrinjska tragedija, str. 85.

¹⁰⁶⁶ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 509/45, Maks Kunstelj, zaslišanje 21. 9. 1945.; Vinko Levstik, Uredniškemu odboru »Tabor« na znanje. Tabor 2000, št.11–12, str. 261; Spomini domobranca Kokalj Janeza. Tabor 2001, št. 4–6, str. 68–72.

¹⁰⁶⁷ Lado Ambrožič, Petnajsta divizija. Ljubljana 1983, str. 515–516; Drago Vresnik, Branko Jerkič, Zaščita in boj za svobodo 1944–1945. Ljubljana 1999, str. 311.

¹⁰⁶⁸ NAUS, RG 226, OSS, XL 25452, poročilo R-267-45, 24. 10. 1945; Ivan je bil tih, umaknjen...Zvon 2003, št. 3, str. 54–55.

pekočem soncu oziroma ležanju na kamenju, streljanju, stalnem iskanju in prikrivanju, tepežu, mučenju častnikov, poniževanju in pobijanju žensk itd.¹⁰⁶⁹

Partizanski aktivisti s terena so v taborišča hodili po znane ljudi, ki so nato izginjali. S tem v zvezi so tudi morišča v bližini omenjenih krajev, tako tudi v neposredni bližini Teharij; od tam so po prvem valu v začetku junija kamioni ponovno odvažali domobrance na morišča med 21. in 25. junijem.¹⁰⁷⁰ V bližini Škofje Loke je več morišč, npr. pod Lovrenško goro,

pri vaseh Bodovlje in Pevno, v Crngrobu so pobili predvsem vodilne ljudi iz NDH, tudi ženske in otroke.¹⁰⁷¹ V bližini Šentvida je bilo tedaj najbolj množično morišče Brezarjevo brezno, kjer je bilo pobitih poleg Slovencev tudi nekaj Hrvatov. Pred tem so po kratkih informativnih zaslišanjih in tudi po poizvedbah v domačih krajih ujetnike razdelili v tri skupine. Skupina A, v kateri naj bi bili predvsem mladoletniki, naj bi bila določena za izpustitev, vendar viri kažejo, da so bili tudi mladoletniki obsojeni na prisilno delo. V skupino B so uvrščali domobrance, ki so pristopili k domobranstvu po 1. januarju 1945 in naj bi prišli pred vojaška sodišča. Skupina C je bila namenjena za usmrnitev in je bila seveda tudi daleč najštevilčnejša. Izpuščeni so bili resnično predvsem mladoletniki, npr. iz taborišča na Teharjah je bilo v začetku avgusta 1945 izpuščenih okrog 400 jetnikov, v glavnem mladoletnikov. Toda pričevanja govore tudi o tem, da so vsaj dvakrat, okrog 10. junija in v začetku avgusta, med mladoletniki napravili novo selekcijo, odbrane s kamioni odvažali ter jih v bližini pobili.¹⁰⁷² Vendar tudi vsi izpuščeni

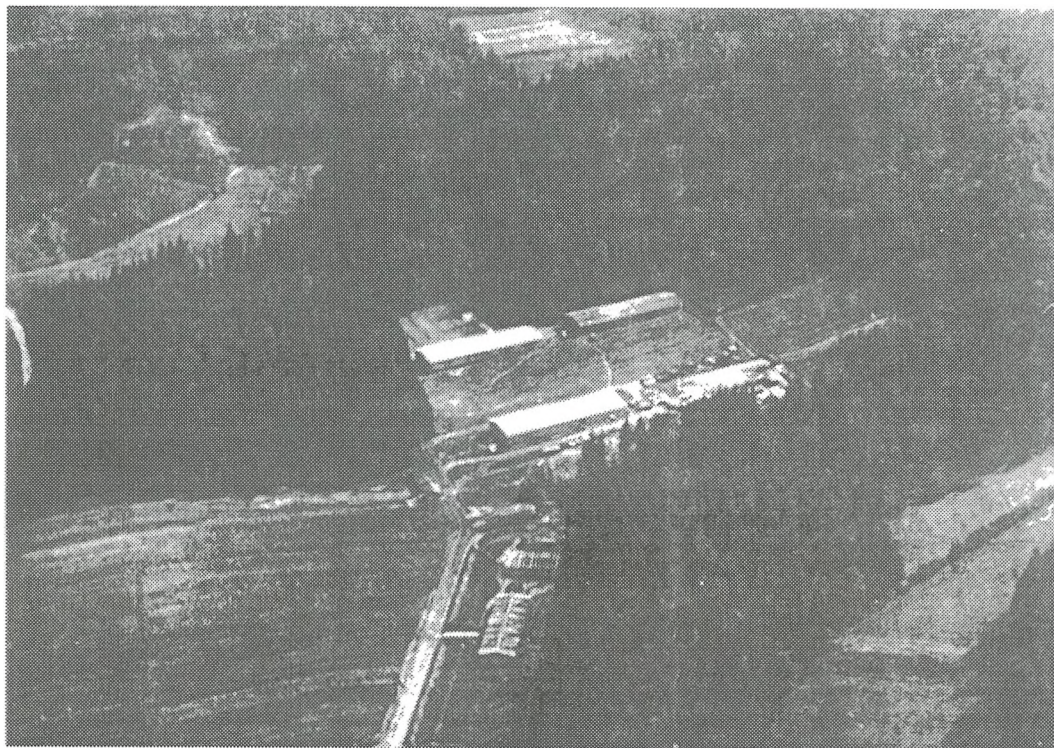
¹⁰⁶⁹ Tine Velikonja, Šle so s svojimi skozi Teharje. Zaveza 1994, št. 12, str. 17–29.

¹⁰⁷⁰ Več o dogajanju na Teharjah v: Ivan Korošec, Teharje. Krvave arene. Ljubljana 1994; Roman Leljak, Teharske žive rane. Ljubljana 1990; Matjaž Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo. Buenos Aires 1973; Tine Velikonja, Stari Hrastnik. Zaveza 2002, št. 46, str. 40–66; Marijan Tršar, Dotik smrti. Ljubljana 2000.

¹⁰⁷¹ Melhior Golob, Zdrava pamet, močna vera. Ljubljana 1999, str. 48–59; Alojzij Pavel Florjančič, Povojna grobišča v Crngrobu. Loški razgledi 2001, 48, str. 217–244.

¹⁰⁷² Milko Mikola, Sodni procesi na Celjskem 1944–1951. Celje 1995, str. 48–60; Justin Stanovnik, Množična morija mladoletnih domobrancev na Teharjah. Zaveza 2002, št. 46, str. 66–71.

Taborišče Teharje v gradnji leta 1943 (Zaveza, št. 15)

niso prišli živi domov, saj so jih različne neformalne, a organizirane skupine »maščevalcev« pričakale in likvidirale, lahko pa so izginili tudi kasneje.¹⁰⁷³ Takrat, od začetka avgusta, je bila sicer že v veljavi splošna amnestija. Ukaz o amnestiji in pomilostitvi, ki ga je 3. avgusta izdalo predsedstvo AVNOJ-a, je sicer navajal mnogo izjem in pogojev, toda velika večina domobrancev, ki je bila do tedaj že pobita, bi prišla v poštrev za pomilostitev.¹⁰⁷⁴ Usmrčenih je bilo tudi precej tistih, ki so bili uvrščeni v skupino B. Otroke so materam odvzeli in jih odvedli v posebne vzgojne zavode, npr. na posestvo »pri Petričku«, ki je bilo glede na režim, ki je vladal v njem, neke vrste otroško taborišče.¹⁰⁷⁵ V obupu je tudi v taboriščih prihajalo do poskusov pobegov, vendar so uspeli le redki. Znanih je nekaj primerov pobegov s škofjeloškega gradu, največji »podvig« je bil pobeg skupine enajstih domobrancev in častnikov 21. junija s Teharij. Skupina je sicer uspela priti iz taborišča, vendar so jih kasneje sedem ujeli in ubili in le štirje so se rešili čez mejo.¹⁰⁷⁶

Večino ujetnikov, ki so bili prepeljani na Gorenjsko, so prek omenjenih taborišč po železnici in tudi s kamioni prepeljali v Kočevje, kjer so jih nastanili v Marijanišču,

¹⁰⁷³ Pavel Kogej, Krvava rihta pod Krvavcem. Demokracija, 12. 2. 1998, str. 12.

¹⁰⁷⁴ Ukaz o amnestiji in pomilostitvi. Slovenski poročevalec, št. 93, 7. 8. 1945.

¹⁰⁷⁵ Ivan Ott, Ukradeno otroštvo. Maribor 1991, str. 157 sl.; Monika Kokalj Kočevar, Mama, kam gremo? Borec 1998, št. 567–568–569, str. 382–401.

¹⁰⁷⁶ Janez Zdešar, Spomini na težke dni. Ljubljana 1990; Ivan Korošec, Teharje. Krvave arene. Ljubljana 1994, str. 154 sl.; Franc Grmek, Orli pod Triglavom. Ljubljana 1995, str. 137 sl.

gimnaziji ali v barakah. Likvidacije najprej vrnjenih Hrvatov in Srbov je izvajala posebej izbrana skupina iz 11. dalmatinske brigade, ki jo je vodil že omenjeni major Simo Dubajić, pomembno vlogo pri delovanju te skupine pa je imela komisarka Milka Planinc. Skupina, ki je bila ustanovljena v Kranju, se je po likvidacijah v okolici Šentvida konec maja preselila v Kočevje, kjer je ostala osem dni. Na območju Kočevskega Roga je izvajala množične poboje predvsem Hrvatov in Srbov, toda tudi Slovencev in celo manjšega števila nemških ujetnikov. Po pričevanju pripadnika spremljevalne čete je bilo tedaj pobitih več kot 30.000 ujetnikov, kar pa se zdi prevelika številka.¹⁰⁷⁷ Množični poboj ujetih srbskih in črnogorskih četnikov se je zgodil tudi na območju Kamniške Bistrice (Kopišča), enako tudi skupine domobrancev. Veliko število Hrvatov, zajetih pred Pliberkom ali tudi drugod, je bilo pobitih na Štajerskem, npr. v okolici Maribora. »Križev pot« (Križni put) ujetih ustašev in domobranov pa se je nadaljeval še na Hrvatskem in celo v južnejših jugoslovanskih pokrajinah.

Sledila sta transport in likvidacija slovenskih domobrancev, kar so izvedle enote slovenskega Knoja. Žrtve so bile zvezane s telefonsko žico na hrbtu in nato še dve osebi skupaj. Ponekod so likvidacije izvajali z rafalnim streljanjem, kmalu pa so žrtve slačili skoraj do golega in jih streljali s posameznimi streli v tilnik. Preživeli govorijo celo o kratkih zaslišanjih tik pred brezni, katerih namen je bil ugotoviti, ali imajo žrtve morebiti zlate zobe. V takih primerih so sledili še dodatni mučni prizori. Zabeleženi so tudi primeri pobojev brez streljanja ali celo metanje živih ljudi v jame.¹⁰⁷⁸ Večina pobitih leži v jamah in brezni pod Krenom (tu naj bi sicer ležala predvsem trupla Srbov), v jami pod Macesnovo gorico, v Dvojnem breznu pri Cink križu, v jami na Rugarskih klancih, brezna Ušiva jama, o katerem je veliko govora, pa še niso odkrili.¹⁰⁷⁹ V zvezi s Teharji se v literaturi in spominskih pričevanjih omenjajo kot kraji pobojev in s tem množična grobišča zlasti opuščeni rudniški jaški oziroma jame pri Hrastniku (Stari Hrastnik). V Hudi jami pri Laškem so domnevno predvsem Hrvati. Pričevanja tistih, ki so se uspeli rešiti s samih morišč oziroma iz jam, so pretresljiva. Posamezniki, ki so se zatem uspeli umakniti v tujino, so o tem tudi pisali, v domovini pa so njihove izjave in tudi doživetja drugih postale znane nekaj desetletij kasneje.¹⁰⁸⁰ V brezna so padali

¹⁰⁷⁷ Pričevanje soudeleženca o pobojih maja 1945: Ivan Gugić. *Pogledi* 2002, št. 52–53, str. 7–11; *Partizanska igra rogenrol*. Duga, št. 424, 26. 5. – 8. 6. 1990, str. 26–28; *Državljanska vojna*. Mladina, št. 40, 17. 11. 1989, str. 31–32; *Krvnik je spregovoril*. Jana, 27. 6. 1990, str. 5, 20.

¹⁰⁷⁸ Še žive metali v Blažetovo jamo. *Mi med seboj* (Zaveza) 2002, št. 45, str. 2.

¹⁰⁷⁹ *Vetrinjska tragedija*, str. 79–84; Franc Ižanec, *Odperti grobovi IV*. Buenos Aires 1971, str. 178 sl.; F. Š., *Iz dnevnika nekega slovenskega udbovca*. Družina, št. 25, 18. 6. 2000, str. 22; France Žagar, *Streljač*. Zvon 2002, št. 2, str. 25–28.

¹⁰⁸⁰ *Zgodbe mučeništva Slovencev*. I. zbirka. Buenos Aires 1949; *Ušli so smrti*. Poročilo treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu. Celovec-Ljubljana-Dunaj 1998; Janez Janša, *Okopi*. Pot slovenske države 1991–1994. Ljubljana 1994, str. 30–43; *Izjava* (Vladimir Zinger, Trst, 20. 10. 1945). *Pogledi* 2003, št. 62–63, str. 24–28; *Pozelnik Alojzij*, *Potovanje v Titovo Jugoslavijo*. *Pogledi* 2003, št. 64–65, str. 27–32.

mnogi, ki so bili še živi ali le malo ranjeni ter so umrli v hudih mukah. Likvidatorji so po končanem streljanju v brezna metali bombe ter na koncu vse skupaj razstrelili ter zasilno kamuflirali. Kljub temu so nekateri ljudje ta mesta znali najti in so tu večkrat gorele sveče, tako da sta »notranja uprava« in milica imeli stalno delo z nadzorom in preganjanjem (ne)naključnih obiskovalcev.¹⁰⁸¹ Ponovno je treba omeniti tudi domobrance novomeške skupine, ki je bila ob koncu vojne razkropljena v okolici Radeč oziroma Litije in se je le manjšemu delu uspelo prebiti na Koroško. Večina je bila nato prej ali slej ujeta na širšem območju Novega mesta in v Posavju in tudi ti so bili zelo verjetno povečini pobiti, s čimer lahko povežemo podatke o grobiščih v okolici Novega mesta in v vzhodnem delu Kočevskega Roga ter pri Brežicah oziroma pod Gorjanci. Del ujetih pa je bil po zbiranju v Novem mestu odpeljan v Šentvid pri Ljubljani in šele od tam v Kočevski Rog.¹⁰⁸² Na ta konec so vozili tudi jetnike iz Celja in domobrance s Teharij ter jih pobijali v okolici Brestanice, Krškega in Brežic.¹⁰⁸³

Ob koncu vojne so sicer nove oblasti pripadnike vseh medvojnih uniformiranih oziroma oboroženih formacij, kot sploh vse moške med 18. in 55. letom pozvale, da se jim javijo, kar je ponekod storila tudi velika večina domobrancev, ki se niso umaknili na Koroško.¹⁰⁸⁴ V nekaterih primerih, kot recimo v Rovtah, se večina letih nato ni nikdar vrnila domov. Tiste, ki so se javili na komandah mest, znano je npr. zadevno dogajanje v Logatcu, so posebne komisije razdelile v tri skupine: tista s številko ena je bila določena za likvidacijo, o tistih s številko dve so še tehtali, kaj z njimi, medtem ko naj bi bili uvrščeni v skupino številka tri »izven nevarnosti«.¹⁰⁸⁵ V mnogih primerih so ljudje, ki so bili tedaj aretirani, potem za vedno izginili. Tako se je npr. zgodilo z večjo skupino jugoslovanskih častnikov in podčastnikov, ki so jih zbrali v ljubljanski vojašnici in čez čas odpeljali proti Kočevju. Svojci jih niso več videli. Prav tako je znano, da so bili mnogi, vsaj nekaj tisoč oseb, spomladi in poleti 1945 pripeljani v ljubljanske sodne zapore in v centralne zapore Ozne. Njeni organi so tu po zaslišanjih opravili običajno kategorizacijo jetnikov in del izmed njih določili za usmrnitev. Tako so 2. junija na morišče odpeljali tudi večji del omenjenih domobrancev iz Rovt.¹⁰⁸⁶ Med tistimi, ki se niso takoj javili, so se nekateri celo po nekaj let skrivali v bližini domačih krajev, s pomočjo tovarišev nato odhajali v Avstrijo in predvsem v Italijo in zatem v čezmorsko emigracijo. Nekaj izjemnega je med temi predstavljal primer domobranca Janeza Rusa iz Žalne, ki se je na domu skrival vse do leta 1978!

¹⁰⁸¹ Franc Ahčin, Vedeli smo, da Rog ni izmišljen. Družina, št. 21, 26. 5.2002.

¹⁰⁸² Pavel Kogej, Odrezani – novomeški domobranci ob koncu vojne. Zaveza 1994, št. 14, str. 34–44; Martin Globočnik, Na plan, slovenski domobran! Zaveza 2001, št. 43, str. 42–50.

¹⁰⁸³ Preiskovalna komisija o raziskovanju povojnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti. Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije 1996, št. 42, str. 34–36; Janez Črnež, Temne sence nad Krškimi. Demokracija, št. 16, 17. 4. 2003, str. 44–46.

¹⁰⁸⁴ Prijava bivših pripadnikov nemške vojske. Slovenski poročevalec, št. 3, 11. 5. 1945.

¹⁰⁸⁵ Stane Rihberger, Pri partizanih, četnikih in domobranci. Vojnozgodovinski zbornik 2002, št. 9, str. 80; Franc Logar, Še enkrat o »Pučnikovi krivdi«. Slovenec, 28. 9. 1996.

¹⁰⁸⁶ Tone Ferenc, Po 46 letih končno potrjeno, da so mrtvi. Delo, 13. 6. 1991.

*Skupina skrivačev
v okolici Šentjošta
avgusta 1945 (Zaveza,
št. 17).*

Številne skrivače so enote Knoja oziroma kasneje Ljudske milice uspele izslediti, mnogi pa so se čez nekaj časa tudi sami javili oblastem, ko pač ni bilo več

tako velike nevarnosti, da bi bili likvidirani. Nekateri so bili obsojeni na nekajletno ječo, drugi pa izpuščeni.¹⁰⁸⁷ Pri t.i. »očiščevalnih akcijah« po dolenjskem in gorenjskem podeželju so bile tedaj posebej aktivne brigade 15. divizije, to so bile Cankarjeva, Gubčeva ter 12. in 15. brigada, pri čemer sta bili zadnji priključeni novi 10. brigadi.¹⁰⁸⁸

Na raznih lokacijah so bili pobiti tudi domobranski ranjenci, bolniki in invalidi, bodisi tisti iz ljubljanskih bolnic, bodisi iz zaustavljenega bolniškega vlaka pri Lescah, bili pa so ujeti tudi še v Borovljah itd. Šele junija je npr. Ivan Maček ukazal Dušanu Bravničarju, da iz »ljubljanskih bolnišnic očisti sovražnike«; Bravničar se je temu uprl, nakar je to izvedel Franc Krese. Število usmrčenih ranjencev je znašalo skoraj 200, pobiti pa so bili v Brezarjevem breznu pri Šentvidu, Koščevem breznu na Krimu, v Iškem Vintgarju in nad Grčaricami.¹⁰⁸⁹ Svojevrstni vidik represije nad domobranci pa je tedaj poleg vsega drugega pomenilo tudi uničenje medvojnih domobranskih grobišč in grobov. Odredbo v tej zvezi je na podlagi zveznega odloka 12. junija 1945 izdal notranji minister Zoran Polič, in sicer da »morajo NOO ukreniti vse potrebno, da se takoj odstranijo (zravnajo z zemljo) vsa pokopališča kakor tudi posamezni grobovi okupatorjev in domačih izdajalcev in tako izbriše vsaka sled za njimi.«¹⁰⁹⁰

Skupno število pobitih domobrancev ter drugih ujetnikov in takratnih aretirancev pa je zaradi pomanjkanja oziroma zaradi verjetnega uničenja zadevnega arhivskega gradiva za zdaj nemogoče natančno ugotoviti. V emigraciji so skušali ugotoviti število po vojni pobitih v okviru zbiranja podatkov za t.i. Belo knjigo protikomunističnega upora, vendar so se v glavnem lahko naslanjali le na ustne

¹⁰⁸⁷ Tone Jakše, *Skrivači*. Priloga Dolenjskega lista, 30. 11. 1995, 14. 12. 1995, 28. 12. 1995; Lovro Mrak, *Tudi skrivanje je bilo potrebno in nujno*. Delo, 5. 2. 1999.

¹⁰⁸⁸ Lado Ambrožič, *Petnajsta divizija*. Ljubljana 1983, str. 515–516; Franc Hočevnar – Tine Velikonja, *Kar nam je padlo v roke, smo pospravili*. Zaveza 1992, št. 4, str. 3–4.

¹⁰⁸⁹ *Brez milosti*. Ljubljana 2000, str. 380; Dušan Bravničar, *Bal sem se organizirane »nesreče«*. Mladina, št. 32, 7. 8. 2000, str. 27–29.

¹⁰⁹⁰ Tine Velikonja, *Kam vtakniti Franca Rozmana-Staneta?* Zaveza 2001, št. 42, str. 85.

vire in je omenjena zbirka seveda nepopolna in nezanesljiva.¹⁰⁹¹ Že pred tem so v domobranskem veteranskem društvu Tabor objavili svoje sezname ter oceno povojnih žrtev. Od približno 13.300 vrnjenih in ujetih naj bi jih bilo pobitih 11.750.¹⁰⁹² Na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani pa že nekaj let teče dobro zasnovan in pripravljen projekt »Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej«, ki upošteva vse kategorije žrtev. Poimenski seznami za po vojni pobite domobrance in ostale domače uniformirane nasprotnike partizanstva se po vmesnih podatkih iz projekta približujejo številu 13.000. Na približno enako število ali nekoliko več po vojni pobitih kažejo tudi seznami imen s t.i. farnih spominskih plošč, ki jih v krajih osrednje Slovenije postavlja Nova Slovenska zaveza.¹⁰⁹³ K izpopolnjevanju evidence o povojnih in tudi medvojnih smrtnih žrtvah pa so precej pripomogla tudi prizadevanja državne in občinskih komisij za povojne poboje kot tudi raznih civilnih združenj oziroma posameznikov.

Drugi ujetniki in zaporniki so bili postavljeni pred vojaško sodišče, pri čemer sta v Šentvidu sodila dva senata, na Teharjah pa eden. Obsojeni na zaporne kazni pa so bili v precejšnji meri izpuščeni že po omenjeni amnestiji, nekatere pa so oblasti »hranile« za razne procese. Bilo je več sodnih procesov, tako lokalnega kot tudi osrednjega značaja v Ljubljani. Decembra 1945 je bil v Ljubljani t.i. božični proces, na katerem je bilo obsojenih tudi nekaj domobranskih častnikov, med katerimi sta seveda izstopala vodilna častnika Ernest Peterlin in Ladislav Križ, ki sta bila obsojena na smrt. Omenjena sta bila v skupini domobranskih »zarotnikov«, ki jih je Gestapo poslal v Dachau. Po koncu vojne so omenjeno skupino pristaši novih jugoslovanskih oblasti s pomočjo ameriške vojske prisilno repatriirali v Ljubljano.¹⁰⁹⁴ Posamezni procesi so bili še v naslednjih letih, med njimi gre omeniti predvsem t.i. Rupnikov proces avgusta 1946. General Leon Rupnik je bil na njem obsojen na smrt z ustrelitvijo, Milko Vizjak pa kot predstavnik domobranskega štaba na 20 let zapor. Drugi naj bi se spomladi 1946 prostovoljno vrnil v Slovenijo.¹⁰⁹⁵ Na smrt je bil aprila 1948 obsojen tudi Mirko Bitenc, ki so ga ujeli v Ljubljani, ko se je z obveščevalnimi in podobnimi posli vračal v Slovenijo.¹⁰⁹⁶ Vsekakor pa je bil zanimiv primer majorja Maksa Kunstlja, ki je, kot že omenjeno, uspel zbežati s transporta, vendar so ga pri Litiji ponovno ujeli in jeseni 1945 postavili pred sodišče. Presenetljivo je, da je bil kot bivši poveljnik domobranskega bataljona in polka SNV po pritožbi novembra naslednjega leta obsojen na samo

¹⁰⁹¹ Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora. Cleveland 1970. Dopolnilo h knjigi je izšlo 1975, druga in dopolnjena izdaja pa 1985.

¹⁰⁹² Žaloigra slovenskega naroda. Tabor 1964, št. 3-4, str. 40-41.

¹⁰⁹³ Žrtve druge svetovne vojne v Sloveniji. PNZ 2002, št. 1, str. 121-130; Farne spominske plošče 1, 2. Ljubljana 1995, 2000.

¹⁰⁹⁴ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 526/45.

¹⁰⁹⁵ Proces proti vojnim zločincem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana 1946. Janez Grum, Resnica o domobranskih častnikih v Vetrinju. Zaveza 1999, št. 32, str. 95.

¹⁰⁹⁶ Arhiv vrhovnega sodišča Ljubljana, K 1/48.

eno leto zapora in bil seveda takoj izpuščen. Med obravnavo je bilo zanj res predloženih kar nekaj olajševalnih okoliščin oziroma podatkov.¹⁰⁹⁷

O teh povojnih pobojih je odločal najožji jugoslovanski politični in vojaški vrh. Načelno odločitev o »uničenju vseh notranjih sovražnikov v sklepnih etapah vojne« so sicer sprejeli že decembra 1944 v Beogradu na sestanku šefov varnostnih služb pod vodstvom Aleksandra Rankovića.¹⁰⁹⁸ Gotovo pa je odločilno besedo imel predvsem maršal Tito. Le-ta je sicer 13. oziroma 14. maja poslal vsem štabom armad in tudi slovenskemu Glavnemu štabu povelje, da se ujetnikov ne sme ubijati, vendar se je glede na datum to povelje nanašalo predvsem na položaj ob koncu vojaških operacij in ne na morebitne vrnjene domobrance, četnike ipd.¹⁰⁹⁹ Odločitev o teh »exécutions sommaires«, kot so to poimenovali v Franciji,¹¹⁰⁰ je bila skoraj gotovo sprejeta konec maja ob obisku Tita v Zagrebu in Ljubljani. Dubajić se spominja, da je najprej 25. maja v Ljubljani podal Titu raport, ob prisotnosti nekaterih generalov in tudi šefa Ozne za Jugoslavijo Rankovića. Ko pa se je vrnil v Šentvid, so se pri njem zglasili najvišji sodelavci Rankovića iz posameznih pokrajin, npr. Ivan Maček, Maks Baće, Jovo Kapičić itd., ter mu naročili, da izvede likvidacije v Kočevskem Rogu. Vrnjeni srbski ljotičevci se v Šentvidu spominjajo tudi tedanjega obiska šefa Ozne za Srbijo Slobodana Penezića, ki naj bi prinesel Titovo odločitev o usodi Srbov. Dubajić sodi, da je glavno in odločujoče povelje dal Tito, ki je tudi lahko spremenil svoje lastno omejevalno povelje s 14. maja, kolikor se je lahko nanašalo na položaj vrnjenih s Koroške.¹¹⁰¹ Verjetno usodo domobrancev in drugih je Tito nakazal tudi v svojem govoru 26. maja v Ljubljani, ko je med drugim dejal, da se je »samo manjšemu delu izdajalcev« posrečilo pobegniti in da ta manjšina nikdar več ne bo gledala naših »divnih planin, naših cvetočih polj. Če pa bi se to vendarle zgodilo, bo to

¹⁰⁹⁷ Arhiv okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 509/45. Kot zanimivost pa naj navedemo, da je bil isti Maks Kunstelj 25 let kasneje obsojen na enako kazen enega leta zapora, tokrat zaradi »širjenja sovražne propagande«, konkretno brošure Cirila Žebota »Moj odgovor Edvardu Kardelju«. Glej Tri žrtve novega stalinizma. Katoliški glas, 7. 10. 1971.

¹⁰⁹⁸ Jozo Tomasevich, *The Chetniks*. Stanford 1975, str. 437–438; Aleksander Bajt, Bermanov dosje. Ljubljana 1999, str. 862.

¹⁰⁹⁹ ARS II, Glavni štab, fasc. 41/III, depeša št. 59, 14. 5. 1945; Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana 1992, str. 224, 242–248.

¹¹⁰⁰ Primerjave z podobnimi povojnimi dogajanji v Franciji in morebiti še v severni Italiji s tistimi v Sloveniji so sicer možne, toda obstaja nekaj temeljnih razlik: v omenjenih državah se je to dogajalo javno in v kaotičnih razmerah, ko nova oblast še ni bila ustaljena in predvsem kot izraz ljudskega in partizanskega ogorčenja nad kolaboracionisti. V Sloveniji so obračuni potekali organizirano s strani organov že ustaljene revolucionarne oblasti, predvsem pa so bili poboji izvedeni tajno ter zatem tudi dolgo časa zanikovani, predvsem pa je smrt doletela neprimerno več ljudi kot na zahodu, kar velja celo za absolutne številke, ne le relativne glede na število prebivalstva. O tem glej več v: Boris Mlakar, *Domobranstvo, njegov nastanek in konec v evropskih primerjavah*. Zgodovina v šoli 2003, št. 3–4, str. 9–15 ter Boris Mlakar, *Epuracija in povojne žrtve v Zahodni Evropi*. PNZ 1996, št. 1–2, str. 201–216.

¹¹⁰¹ Partizanska igra rogenrol. Duga, št. 424, 26. 5.–8. 6. 1990, str. 28; Bor M. Karapandžić, *Kočevje. Tito's bloodiest crime*. Cleveland 1965, str. 60–65.

trajalo zelo kratek čas.«¹¹⁰² Na to, da je Tito resnično dajal republiškim predstavnikom zadevna navodila, kaže tudi izjava Ivana Mačka, da so se »držali izrecnih navodil Tita, da ne smemo kaznovati nikogar, če je bil še tak zločinec, ki je mlajši od 17 let.«¹¹⁰³ V tem kontekstu seveda izraz »kaznovati« pomeni likvidirati. Ostale so »kaznovali«... in kot vemo, tudi mnogo mladoletnikov. Toda kljub vsemu še marsikaj v tem okviru ni povsem jasno in glede na to, da so za razčiščevanje teh vprašanj na razpolago le omejeni arhivski in tudi ustni viri, zgodovinopisje še ne more zadovoljivo rekonstruirati natančnih poti in načinov zadevnega odločanja. Izrecni pisni ukaz o likvidacijah vrnjenih beguncev gotovo sploh ni obstajal, medtem ko so se drugi arhivski dokumenti v zvezi z usodo domobrancev uničevali,¹¹⁰⁴ ustni viri pa so kljub še vedno živečim pričam iz razumljivih razlogov le težko dostopni. Zato se o tem pojavljajo tudi nove in dodatne razlage oziroma teorije, npr. ta, da sta odlok o pobojih »ujetih kvizlingov« že pred tem podpisala Ranković in načelnik generalštaba Arso Jovanović. Za drugega je to le malo verjetno glede na to, da naj bi se prav on zgražal nad novicami o množičnih streljanjih ter je tudi 23. junija v Beogradu na prav neprijeten način načel to vprašanje v razgovoru s Titom.¹¹⁰⁵ Od Slovencev je glavno besedo seveda imel Ivan Maček, ki se je tedaj tudi na samem pogovarjal s Titom, vendar je z odločitvijo za likvidacije vrnjenih domačih nasprotnikov gotovo bilo seznanjeno tudi najožje partijsko vodstvo. Vsekakor tudi ni mogoče zlahka iti prek izjave, ki jo je leta 1950 dal Kocbeku Lado Kozak, in sicer, da je Boris Kidrič »dal povelje za pobjo 12.000 mladih belogardistov«.¹¹⁰⁶

Na podobne težave naletimo tudi pri iskanju odgovora na vprašanje, zakaj je v Sloveniji (Jugoslaviji) sploh prišlo do tako radikalnega obračuna z domačimi nasprotniki, ki pravzaprav nima primerjave drugod po Evropi, tudi ne v Sovjetski zvezi.¹¹⁰⁷ Do tega je seveda lahko prišlo samo v ozračju razrednega in ideološkega sovraštva, v razmerah »avtentične« revolucije, torej po koncu državljanske vojne. V oceno, da je bilo dogajanje med vojno v določenih pokrajinah – npr. v Ljubljanski – in v določenih obdobjih tudi (ali predvsem) državljanska vojna, seveda ob znanih vzrokih, motivih in utemeljitvah medsebojnega spopada, je težko še dvomiti. Gre le še za vprašanje, kako ob tem teoretično in sistemsko obrazložiti tako zvrst državljanske vojne, ki se namreč dogaja v pogojih sovražne

¹¹⁰² Maršal Tito govori. Dostojno bomo branili svoje pridobitve in jih tudi ubranili. Slovenski poročevalec, št. 31, 27. 5. 1945.

¹¹⁰³ 80 let Ivana Mačka – Matije. Revolucijo ustvarjamo še danes. Delo, 28. 5. 1988.

¹¹⁰⁴ Igor Bavčar, ustna izjava 24. 5. 1993 na TV Ljubljana; Ivan Križnar, ustni izjavi 12. 5. 1994, 2. 6. 1994; Dušan Biber, ustna izjava 17. 3. 1987.

¹¹⁰⁵ Ivan Matović, Vojskovođa s oreolom mučenika. Beograd 2001, str. 739–742; (Ne)dostopnost javnosti. Dnevnik, 28. 6. 1996.

¹¹⁰⁶ Edvard Kocbek, Dnevnik 1950, Ljubljana 2000, str. 209, 292. Ob tem se pojavlja tudi vest o izjavi Staneta Kavčiča, da so tedaj morali »glasovati za likvidacijo domobrancev«: Adolf Logar, Pričevanje Staneta Kavčiča. Slovenec, 2. 11. 1995.

¹¹⁰⁷ Dick van Galen Last, Fifty years of writing the history of the Second World War. Bulletin du Comité international d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale 1996/1997, št. 29, str. 41.

okupacije ter svetovne, koalicijske vojne. Subjektivna zavest o tem, da gre za državljansko vojno, je bila tedaj izrazita pri vodilnih ljudeh obeh nasprotujočih si strani, pa čeprav tega niso poimenovali s tem nazivom. Državlanske – razredne, revolucionarne vojne pa se že od nekdaj končujejo v krvi. Tako se je tudi slovenska, čeprav je bila res tudi osvobodilna in je res bila tudi kolaboracija; gre pa seveda predvsem za to, kateri so bili bistveni vzroki in povodi takega razvoja. Pri obračunu z vrnjenimi domobranci in pri vseh ostalih »spremljajočih« obračunih je šlo za radikalno odstranitev dejanskih in potencialnih nasprotnikov, za enostavno rešitev, ki ni predvidevala oziroma zahtevala, ali pa v zelo majhni meri, ugotavljanja individualne krivde in tudi ne sodnih postopkov, je pa vsem ostalim vlila strah v kosti ter s tem pripomogla k utrditvi absolutne policijsko-partijske oblasti. Ožjemu ali celo širšemu krogu izvrševalcev te »končne rešitve« je podelila status privilegiranih pripadnikov notranjega kroga revolucionarne oblasti in jih zavezala za zmeraj.¹¹⁰⁸ Tudi tu pa se seveda ponujajo in pojavljajo bolj »enostavne« razlage, npr., da je šlo za nevarnost spopada z zahodnimi zavezniki zaradi Trsta, kajti, kot se je izrazil Maček, »v takih okoliščinah si nismo mogli dovoliti, da pustimo pri življenju izdajalce in zločince, ki bi v primeru zunanje vojaške intervencije lahko služili kot kader za vojno proti novi Jugoslaviji«.¹¹⁰⁹ V virih seveda ni moči najti nobenega namiga, da bi lahko šlo za to, pač pa dejstva kažejo, da so likvidacije potekale ne glede na tržaško krizo in tudi še potem, ko je bila kriza mimo. Zares množičnih likvidacij resda ni bilo več, a predvsem zato, ker je ujetnikov zmanjkalo. Šlo je za akt maščevanja in obračun z razrednim sovražnikom z vsejugoslovanskim poveljem. Ker se mednarodna in do neke mere tudi domača javnost ne bi takoj sprijaznila s tako radikalnim obračunom, se je akcija izvajala tajno in ob zavajajočih izjavah več ali manj naivnim spraševalcem.

Javnost o takem obračunu z domobranci uradno seveda ni bila obveščena. V časopisju so v začetku le kratke notice o vračanju domobrancev s Koroške na Gorenjsko, nato pa je v medijih o tem molk, piše se le še o posameznih procesih. Vzdušje maščevanja pa so še nekaj časa podpirali udarni časopisni uvodniki izpod peres uglednih kulturnikov, med katerimi je vsekakor izstopalo besedilo Toneta Seliškarja.¹¹¹⁰ Dr. Metod Mikuž je kasneje v komentarju ob procesu proti škofu Rožmanu omenil, da »mnogokrat se še danes različni ljudje sprašujejo, kje so njihovi svojci, ki so bili pri domobrancih« ter navrgel, da naj pač vprašajo škofa in duhovnike, ki so jih poslali v te »zločinske vojaške oddelke«.¹¹¹¹ Ozna je seveda pozorno spremljala morebitne odmeve na likvidacije in ugotavljala, da je med ljudmi »veliko povpraševanje, kje se nahajajo priprti domobranci, ker ni o njih

¹¹⁰⁸ Bogo Sajovic, Povej, Sloven'c, zakaj s' moril Slovenca, brata. Slovenec, 9. 10. 1993.

¹¹⁰⁹ 80 let Ivana Mačka – Matije. Revolucijo ustvarjamo še danes. Delo, 28. 5. 1988; Dušan Biber, Zgodovinska veda med umiritvijo in spravo. Delo, 24. 3. 1990, Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti 1941–1946. Ljubljana 1992, str. 238, 245–246; Svetlana Vasović, Dosjeji Udbe. Mladina, 12. 5. 1998, str. 26.

¹¹¹⁰ Tone Seliškar, Maščevanje je strašna beseda! Slovenski poročevalec, št. 30, 26. 5. 1945.

¹¹¹¹ Metod Mikuž, Zakaj narod sodi svojega škofa? Vprašanja naših dni, št. 35, 1. 9. 1946, str. 964.

nobenega sledu. Širijo se namreč govorice, da jih v Kočevskem Rogu masovno streljamo». ¹¹¹² Čeprav so se torej poboji s strani represivnih organov nove oblasti izvajali organizirano in predvsem skrito očem javnosti, pa je pa je bil krog vpletenih vseeno kar širok. ¹¹¹³ Mimo tega je tako za usodo vrnjenih domobrancev poleg vojaškega in političnega vrha ter širšega kroga likvidatorjev vedel seveda tudi velik del prebivalstva v osrednji Sloveniji, bodisi da je šlo za neposredno prizadete ljudi, bodisi, da so na nek način za to le izvedeli. O tem so pričali pobegli ujetniki iz transportov in taborišč, vrženi listki z vlakov proti Kočevju, tako da transporti nikakor niso ostali neopaženi. Skojevci, ki so bili v Knoju, so prinašali domov domobranska oblačila in opremo ter to razdajali prijateljem in znancem, včasih pa tudi komu zaupali, s kakšnim krvavim poslom so se morali ukvarjati. ¹¹¹⁴ Na podeželju, a seveda v razumljivo zaključenih krogih, pa so bila najbolj pretresljiva pričevanja rešencev z neposrednih morišč. Tudi okrog nekaterih izmed njih so se oblikovale skupine skrivačev, ki so polagoma odhajali prek meje itd. Vsaj eno tako pričevanje je prišlo do ministra Franca Snoja, ki je v začetku septembra 1945 s tem seznanil tudi Edvarda Kocbeka in Edvarda Kardelja. Kocbeka je to vprašanje še naprej vznemirjalo, toda pragmatično in iz neke vrste zatiskanja oči in ušes se je tudi on zadovoljil s Kardeljevim zagotovilom, da so se res dogajale razne nepravilnosti, toda s strani vojske in ne Ozne in da gre le za nekaj stotin žrtev oziroma, kot so ga prepričevali eno leto kasneje na CK KPS, da so domobranci v prevzgaljških ter da jih bodo počasi izpustili. ¹¹¹⁵ Oblast je vse to iz razumljivih razlogov prikrivala in v slovenski javnosti se o tem ni smelo govoriti, tako da je spomin na te tragične dogodke, vsaj izven družinskih okolij, polagoma zamrl. Enako je veljalo tudi za poboje oziroma nasilje nad drugimi skupinami in posamezniki, ki so jih izvajali partijska oblast oziroma njeni represivni organi. Vrnjeni in pobiti domobranci so v tem sklopu predstavljali največjo skupino, toda v mesecih po končani vojni je v Sloveniji zaradi ideoloških, političnih, razrednih in celo nacionalnih razlogov izgubilo življenje še na stotine ali celo na tisoče drugih ljudi. Med drugim je na to protipravno dogajanje previdno opozorilo tudi Pastirsko pismo jugoslovanskih katoliških škofov z 20. septembra 1945, ko pravi, da so »tisoči in tisoči vaših sinov in vaših bratov obsojeni na smrt, ne da bi mogli podati svojo obrambo, kakor jo dovoljuje vsaka kulturna država.« ¹¹¹⁶ Je pa spomin na vse to, pri čemer mislimo tudi na »alternativno« prikazovanje medvojnega dogajanja, ohranjala in o tem obširno pisala slovenska politična emigracija kot tudi del slovenskega zamejskega tiska.

¹¹¹² Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti po vojni in vloga Ozne – obračun. V: Slovenija v letu 1945. Ljubljana 1996, str. 103.

¹¹¹³ Janez Jezeršek-Sokol, Arhipelag Goli. Ljubljana 1989, str. 48.

¹¹¹⁴ Ivan Žigon, Življenjski izzivi. Ljubljana 1994, str. 70.

¹¹¹⁵ ARS I, AS 1277, 2/VII-2, Osebna zbirka Edvarda Kardelja, Pismo belogardista Snoju; Edvard Kocbek, Dnevnik 1945. Ljubljana 1991, str. 26, 27, 44, 102; Branko Gradišnik, Večna lučka. Delo, 27. 2. 1999.

¹¹¹⁶ Po sledih pastirskega pisma iz leta 1945. Ljubljana 2002, str. 20.

THE SLOVENE HOME GUARD 1943–1945

FOUNDATION, ORGANISATION, IDEOLOGICAL BACKGROUND

Summary

Following the attack on Yugoslavia in April 1941 the Nazi/Fascist forces occupied Slovenia and divided it into several occupation zones. Their strategic objective in this area was to destroy the little Slovene nation so as to increase their national territory – in the ethnic as well as the physical sense. The German and Hungarian occupation authorities immediately introduced measures of Germanisation or Magyarisation, while the Italian authorities, who controlled central Slovenia – including Ljubljana, the capital city – employed more cautious tactics. In as early as May 1941, and contrary to the provisions of international law, they annexed the so-called *Provincia di Lubiana* to the Kingdom of Italy, while nevertheless leaving it a considerable degree of cultural autonomy. This meant that the *Provincia* was the only area where Slovenes still officially lived, and where the Slovene language was still used in culture, education and at the lower levels of administration. It also logically followed from this development that in the German occupation zone the authorities did not permit any kind of collaboration of a Slovene nature, but only those forms of cooperation which explicitly supported the official Germanisation policy. There were some cases of defections among the Slovenes in the German-occupied zone and a considerable degree of blatant collaboration among the German minority. The Slovene element officially disappeared and only continued to exist in the underground movement, whose connections with the resistance movement were growing ever stronger.

In the *Provincia di Lubiana* the whole of Slovene national infrastructure was preserved, with the exception of political life. The leaders of political parties worked underground and maintained contacts with the Yugoslav government-in-exile, which had established itself in London. The first resistance groups or organisations appeared just over a month after the occupation. The 'bourgeois camp' founded the Slovene Legion and the Sokol Legion; the Communists and their left-wing allies founded the Liberation Front. The former planned the gradual organisation of underground groups and an intelligence service for the Allies, along with occasional acts of sabotage, somewhat along the lines of the development of resistance in Western Europe. The Communists, on the other hand,

following the attack on the Soviet Union, began an immediate and intense armed resistance, as an expression of their solidarity with the Soviet Union and with thoughts of immediate victory and the arrival of the Red Army, which they would exploit in order to seize power or bring about a revolution. They gradually expanded their campaign across the entire territory of Slovenia; meanwhile, the bourgeois underground organisations only slowly expanded outside the *Provincia di Lubiana*. The Communist campaign, which initially enjoyed the broad support of the Slovene population, was also oriented against the leading domestic political structures that had existed up to that time. This orientation was at first simply verbal but it soon became physical too, and was accompanied by strongly ideological propaganda. The bourgeois camp, part of which did actually engage in some softer forms of administrative and cultural collaboration for tactical reasons, naturally gave as good as it got, and the rift between various Slovene political factions – and between different factions of the population – grew ever more severe. When the Communist secret security service and Partisan units began their increasingly frequent liquidations of actual or potential opponents, those in the bourgeois camp, in consultation with the Slovene members of the London-based government, judged that a concrete and violent Communist revolution was already under way and should be resisted. Later, when cases of spontaneous popular resistance to the Partisan authorities occurred in some parts of the country (the Partisans already controlled a large part of the territory), the leaders of the bourgeois parties took the initiative and from then on dedicated themselves increasingly to the anti-Communist movement, while reducing their involvement with the resistance movement. Since they considered that effective resistance to the Communist Partisan movement was only possible with the help of the Italian occupying forces, an agreement was reached in the summer of 1942 whereby the Italian occupying authorities supported the anti-Partisan groups with weapons and equipment, even though they were aware that the cooperation was merely tactical and that these Slovene groups continued to maintain contacts with the Yugoslav government – and indeed that their programme included the reconstruction of Yugoslavia and, within it, the establishment of a Greater Slovenia. The Italians called these armed groups the Anti-Communist Militia, while among the Slovenes they were popularly known as Village Guards. The Partisan leaders referred to these domestic opponents as the White Guard. In the period that followed, right up until the capitulation of Italy, a bitter conflict flared up between the Partisans and the Village Guards across the territory of the *Provincia di Lubiana*. Given the causes and arguments of the two sides, this could be described as a type of civil war under conditions of foreign occupation. In this context, the campaign of the Village Guards, whose leaders also maintained links with Draža Mihailovic, a Chetnik general and minister of the London-based government, meant a counter-revolution against the (potential or actual) revolution of the Communist Partisans, where outwardly this campaign was waged in the form of collaboration with the Italian occupying forces. Following the

capitulation of Italy, the Partisan General Staff deliberately concentrated all its units in the Ljubljana region. These Partisan units then engaged and defeated the Village Guards and dealt with them ruthlessly. Meanwhile the leaders of the Village Guards were baffled by the new situation and waited in vain for a landing in the Adriatic or the arrival of Allied forces.

This description of events takes up the first three chapters of the book and is necessary in order to understand developments following the capitulation of Italy, when even the Ljubljana region was occupied by the Germans. It was at this point that a new counter-revolutionary formation was founded: the Slovene Home Guard. In a functional sense the Home Guard represents a continuation of the Village Guards. The leaders of the counter-revolutionary camp considered that the reasons for fighting the Communist Partisans continued to be valid, and thus an agreement was reached with the new German occupying authorities for training and support in the Home Guard's campaign against the Partisans.

The central chapters of the book include a description of the initial negotiations with the Germans and a presentation of the structure of the Home Guard, its military organisation, headquarters, officer corps, recruitment, badges and symbols, etc. The subordination of the Home Guard to the German police general Erwin Rösener is evident, but so too is its considerably superior military efficiency in comparison to the Village Guards from before 8 September 1943. Although recruitment into the Home Guard was in principle voluntary, the formation eventually reached a numerical strength of 13,000 men. For the members of the Home Guard themselves, and for their leaders, this formation represented a kind of Slovene national army fighting to prevent the victory of the Communist revolution and the consequent introduction of the Soviet system. For the German authorities the Home Guard was an auxiliary police force (*Slowenische Landeswehr*) fighting against the Partisans on its own national territory. The author tries to offer certain parallels with similar formations elsewhere in Europe, for example with the Dutch *Landstorm Nederland*. At the time there was no discussion of the prospects or fate of the Home Guard or of the Slovenes in general following an eventual German victory in the second world war. The leaders of the Home Guard, like the majority of their men, sympathised with the Allies and expected them to provide deliverance from the threat of Communist rule once hostilities were over – while disregarding the fact that they had collaborated tactically and for reasons of survival with the occupying authorities during the war. It was this idea that led to the formation of an illegal organisation within the Home Guard (largely consisting of officers) which organised its own intelligence service and communications network and even collected information for the British intelligence service. The German authorities discovered part of this network, arrested those responsible and sent them to Dachau.

The commanders of the Home Guard successfully resisted German plans to form an SS division from the Home Guard. They were unable, however, to refuse to take a public oath on Hitler's birthday. This symbolic act greatly strengthened

the impression among the anti-fascist public of the collaborationist role of the Home Guard. A similar effect was caused by the actions of General Leon Rupnik, who was appointed president of the Ljubljana regional administration by the Germans and who also attained the position of general inspector of the Slovene Home Guard. In the ideological and political sense, he and his (admittedly small) circle of collaborators from the ranks of the supporters of the Serbian ideologue Dimitrije Ljotić at least publicly supported Nazi policy and its struggle against both 'Jewish Bolshevism' and Western 'plutocracy'. The great majority of the officers and men of the Home Guard opposed this policy.

In the final chapters of the book the author considers the position of the Home Guard from the point of view of international law and looks at the efforts of its political leadership, in the light of the certain defeat of Germany and the victory of Tito's Yugoslav armies, to find some means of survival both for the counter-revolutionary camp as a whole and, more specifically, for the Home Guard – if not from the political point of view, then at least from the point of view of physical survival. To this end, the whole of the Home Guard – including those units based in other regions of Slovenia – forged closer underground links and the formation renamed itself the Slovene National Army. It then attempted to make contact with the Allies in order to ensure its salvation. This did not happen, and plans to break away from the German occupying forces or even to attack the Germans came to nothing. At the end of the war the members of the Home Guard and their leaders, along with numerous civilian refugees faced with an uncertain destiny or fearing retribution by the Partisan authorities, were compelled to retreat to Austria or, in some cases, to Italy.

The final chapter of the book describes the surrender of the refugees to the British 5th Corps in Austrian Carinthia and life in the refugee camps. Despite a resolution to the contrary at the highest levels of the Allied command, the local British authorities, as part of their agreement with Yugoslav units that these should withdraw from Austria to behind the pre-war frontiers, handed over their 'dissident' refugees to the Yugoslav authorities. The plan also included the handover of civilian refugees, although in the end this did not come about. The book ends with a description of the tragic fate of the returned members of the Home Guard, the great majority of whom were summarily executed and their bodies thrown into pits in the Karst. According to current estimates more than 13,000 members of the Home Guard and other opponents of the new regime were executed in Slovenia after the war. If we compare this to similar reprisals at the end of the war in other parts of Europe, it is possible to conclude that the most radical of the post-war purges was in fact the one that was carried out in Slovenia.

SEZNAM KRATIC

AJ	Arhiv Jugoslavije
ARS	Arhiv Republike Slovenije
AVNOJ	Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije
AVZI	Arhiv Vojaškoga zgodovinskega inštituta, Beograd
BBC	British Broadcasting Corporation
CK	Centralni komite (KPS), Centralna komisija (VOS)
FO	Foreign Office
FAU	Friends Ambulance Unit
INZ	Inštitut za novejšo zgodovino
IOOF	Izvršni odbor Osvobodilne fronte
JNS	Jugoslovanska nacionalna stranka
JVvD	Jugoslovanska vojska v domovini
KNOJ	Korpus narodne osvoboditve Jugoslavije
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije
KPS	Komunistična partija Slovenije
MNZS	Muzej novejše zgodovine Slovenije
MVAC	Milizia volontaria anticomunista
NAUS	National Archives of the United States
NDH	Nezavisna država Hrvatska
NKOJ	Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije
NO	Narodni odbor
NOB	Narodnoosvobodilni boj
NOG	Narodnoosvobodilno gibanje
NOV	Narodnoosvobodilna vojska
NSDAP	Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei
OF	Osvobodilna fronta
OIONZ	Okrožna izpostava Odseka za notranje zadeve
OK	Okrožni komite (KPS), Okrožna komisija (VOS)

OZNA	Odsek za zaščito naroda
PNF	Partito Nazionale Fascista
POS	Partizanski odredi Slovenije
PRO	Public Record Office
PVZ	Policijski varnostni zbor
RAD	Reichsarbeitsdienst
SA	Sturmabteilungen
SDL	Slovenska domobranska legija
SLS	Slovenska ljudska stranka
SNF	Slovenska narodna fronta
SNO	Slovenski narodni odbor
SNOO	Slovenski narodnoosvobodilni odbor
SNOS	Slovenski narodnoosvobodilni svet
SNV	Slovenska narodna vojska
SNVZ	Slovenski narodni varnostni zbor
SOE	Special Operations Executive
SS	Schutzstaffel
SZ	Slovenska zaveza
TOS	Tajna obveščevalna služba
VOS	Varnostnoobveščevalna služba
ZONM	Zaščita okraja Novo mesto

IMENSKO KAZALO

- Abram Miloš 140
Addis J. M. 515
Ahčin Franc 520
Ahčin Ivan 448
Ahlin I. 68
Alexander Harold 447, 448, 451, 476, 478,
479, 485, 492, 499, 502, 504–506, 513, 514,
515
Alujevič Branko 384
Ambrožič Lado 51, 52, 63, 138, 516, 521
Ames W. E. 490, 512
Amouroux Henri 250
Andrassy Juraj 418
Andrejka Viktor 257
Arbuthnott Robert 492, 509
Arko Ludvik 59
Arko Vojko 470
Arnež Janez 441
Artusi Ludovico 97
Auersperg Emilio 221, 227
Avsenek Ivan 44, 135, 379, 384
Avšič Jaka 17, 50
Ažbe Milan 156
- Babnik Nande 105
Baće Maks 523
Bade 330, 335, 336, 338, 340
Badoglio Pietro 87, 133
Bahmüller 360
Bajec Jože 119
Bajec Vekoslav 155, 221, 222, 315
Bajlec Franc 296, 471, 476, 481, 484, 491, 510
Bajt Aleksander 38, 135, 523
Bajt Ivan 436
Bajželj Dušan 472
- Baljić Salih 197, 240
Balke Hermann 152, 163, 175–177, 218, 233,
336, 337, 363, 364
Bano Dragotin 432
Baraga Srečko 47, 451
Barker Elisabeth 441
Barle Božidar 159
Barnbeck Hermann 85, 108
Barré Paul 490, 512, 513
Basaj Joža 457, 458, 471, 478, 480–482, 484,
487, 511, 513
Bavčar Igor 524
Bavdek Boris 410
Beden Riccardo de 97
Benedičič Miha 51, 116, 118, 119
Benedik Valentin 449
Beneš Edvard 452
Benko Janez 233
Bennet Rab 13
Beránek Jože 193, 338, 339
Bercar Martin 43
Berlot Bogdan 510
Berlot Štefka 159
Biber Dušan 48, 440, 445, 452, 500, 524, 525
Bežek Etbin 393
Bitenc Jože 386
Bitenc Mirko 127, 167, 173, 301, 380, 381,
383, 386, 389, 392, 393, 450, 459, 462,
464, 466, 470, 478, 485, 493, 497, 507, 508,
510, 522
Bitenc Stanko 386, 392
Bjelajac Slavko 46, 47
Blank 362
Blatnik France 56, 58, 61–63, 172, 174, 310,
313, 314, 316, 326, 336, 352, 353, 410

Boh Ivan 62, 510
 Borković Milan 292
 Božnar Anton 30, 33, 35, 45, 58–61, 63
 Brand Hans 349
 Bras Rudi 180
 Bravničar Dušan 521
 Brecelj Marijan 236, 314, 320, 366, 382, 436, 440, 441, 451
 Brenner Karl 93, 116, 118, 361
 Brezigar Milko 448
 Brilej Jože 56
 Broad Philip 445, 503
 Broucek Peter 92, 420
 Buda Stane 182, 216, 272, 273, 277, 278, 280, 343, 368, 412, 444
 Byington 448

 Cankar Izidor 64, 127, 135, 320, 372, 378–380, 384, 437–439, 441, 442, 447, 448, 451, 452
 Capuder Danilo 52, 140, 233
 Casar Alojz 367
 Casar Franc 59, 104
 Cepuder Alfonz 137, 150, 156, 284
 Cergol Izidor 95, 243, 246, 247, 256, 257, 332, 340, 408, 409, 412–414, 468
 Cerkenik Albin 45, 46, 56–63, 65, 137, 144, 155, 167, 225, 371
 Cerruti Guido 40, 49, 50
 Cetinski Andrej 496
 Churchill Winston 33, 431, 439, 451, 478, 482, 499, 500, 504, 514
 Cimperman Pavla 435
 Clark Mark 476, 501
 Clausewitz Karl von 255
 Coceani Bruno 97
 Cof Emil 144, 178, 227, 241, 263, 274, 332, 333, 464, 490, 495, 510
 Cokan Franc 134
 Collotti Enzo 98
 Colville John 515
 Corsellis John 513
 Cortese Placido 470
 Cowgill Anthony 511
 Cvetković Dragiša 14
 Cuzzi Marco 15, 30
 Czerny Igor 156, 157, 159

 Čepe Mitja 408
 Česnik Ivo 472
 Črnej Janez 520

 Dahm Hermann 163, 180, 315
 Damjanović Miodrag 462, 466, 467, 469, 472, 473, 475, 476, 478, 492, 497
 Dapčević Peko 484
 Darlan François 33
 Darnand Joseph 250
 Davis Brian 272
 De Salis John 482, 499
 De Witt 321
 Debeljak Janko 30, 59, 135, 464–466
 Debeljak Tine 268, 277, 278, 284, 325, 329, 440, 452, 453, 476
 Degener 356, 362
 Degrelle Léon 348
 Delak Edo 154
 Delperrie de Bajac Jacques 250
 Derganc Jože 170, 194
 Deželak-Barič Vida 19
 Dežman Josip 38, 45, 46, 49, 56–63, 73–75, 79, 172–174, 215, 237, 365, 366
 Dichtl Erich 280
 Dimnik Angela 191
 Dippelhofer Otto 163, 181, 225, 226
 Divjak Samo 418
 Djilas Milovan 71
 Djujić Momčilo 462
 Djurić Ljubodrag 502
 Dobrila Pavel 30, 63
 Dolenec Ivan 69
 Dolinar France 439
 Dolinar France Martin 30, 411, 439
 Dolšek Viktor 63
 Domazetović Kosta 301, 323
 Dönitz Karl von 344
 Dornik Šubelj Ljuba 420, 450, 451
 Doujak Hermann 90, 92–94, 99, 204, 205, 236, 249, 257, 330, 333, 335, 337, 391, 393, 480
 Drapšin Petar 484
 Drčar Ivan 62, 154, 225, 262, 464, 470, 475, 480, 481, 484
 Drinovec Boris 158
 Dubajić Simo 505, 519, 523
 Duhovnik Anton 106
 Durand Yves 245
 Duscha Paul 96

 Ebner 342
 Eden Anthony 515
 Ehrlich Lambert 25, 26, 442
 Eiletz Marijan 62, 352

Eisenhower Dwight 504
Emmer Fanouš 24
Erman Marjan 298
Erpič Franc 468
Erznožnik Ivo 233

Fajdiga Radivoj 58
Fajfar Tone 431, 434, 440, 443
Ferenc Tone 8, 15, 16, 24, 26, 28, 31, 33, 37-
40, 48, 49, 51, 52, 56, 65, 67, 68, 71, 72,
87, 88, 92, 94, 96, 98, 99, 116-118, 120,
148, 157, 158, 192, 240, 350, 390, 421, 432,
453, 456, 469, 476, 520
Ferenčak Rudolf 111, 174, 177, 208, 220, 230,
237, 310, 313, 314
Finec Milan 17, 106, 384
Fink Božidar 322, 323, 326, 425
Flajnik Peter 311
Florjančič Alojzij Pavel 517
Forte Karlo 63, 471
Fortuna Vincenc 166, 172, 196, 309, 312, 313
Frakelj Franc 140
Franco Francisco 292
Frangeš Ivan 321
Franko Ivan 418
Friderik Veliki 255
Friedrich 178
Furlan Boris 438, 448, 452
Furlan Drago 182, 233
Furlani Leopold 316

Gaber Ante 132
Gabrovšek France 321, 441, 482
Galen Last Dick van 524
Gambara Gastone 29, 31, 33, 39, 84-87, 103,
106, 108
Gareis 180
Gažar Ferdinand 158
Gigel 194
Gladnigg 242, 330-333, 335, 338, 340, 395
Glavač Franc 105, 106, 130, 380, 381
Gligorijević Branislav 246
Gliha Viktor 154
Globocnik Odilo 98, 313
Globočnik Martin 520
Glušič Andrej 216, 219, 230, 295, 300, 301,
308, 317, 323, 449, 450, 451
Godeša Bojan 15, 19
Godina Ferdo 15
Godina Jože 447
Godnič Josip 508, 510, 512

Goebbels Joseph 87
Golec Jože 462
Golob Melhior 517
Gomzi Sonja 207
Gorenšek Maks 48
Goričan Henrik 192, 194
Gorše France 247
Gosar Andrej 107, 440, 456
Gradišnik Branko 526
Gradnik Alojz 480
Grandovec Jan 172, 309
Grapar Stane 157, 158, 485, 496
Grazioli Emilio 26, 94, 320
Grčar Stane 270
Grgič Silvo 421, 422
Griesser Pečar Tamara 30, 411, 439
Grmek Franc 518
Grol Milan 437
Groznik Alojz 26
Grum France 181, 451
Grum Janez 8, 48, 57, 62, 63, 68, 90, 124,
126, 257, 258, 410, 440, 443, 447, 449, 450,
453, 455-457, 459, 461, 463, 466, 470, 471,
485, 503, 504, 508-510, 513, 522
Guček Milan 47, 48, 54, 55, 70
Guggenheim Paul 424
Gugič Ivan 519
Gustinčič Jurij 425

Habič Ivan 62
Habsburg Otto von 119
Hacin Lovro 96, 97, 100, 158, 256, 257, 287,
309, 310, 395, 490, 522
Hackl 179
Hadrath 306
Hafner Janko 222
Harbič Anton 182
Hassler 310
Havelka Danilo 49, 191, 192, 197, 198, 206
Hehn Paul N. 420
Heinrihar Franc 479
Himmler Heinrich 84, 96, 99, 107, 123, 240,
282, 298, 299, 349-351, 358, 421
Hinteregger Rudolf 90, 97
Hirschegger Rudolf 138, 421, 424
Hitler Adolf 88, 89, 91-94, 109, 119, 123, 197,
225, 233, 239, 247, 267, 292, 302, 304, 308,
314, 317-321, 323, 325-327, 342, 344, 350,
389, 410, 420, 431, 439, 499
Hočevar Franc 521
Hočevar France 501, 503, 505

Hočevar Gabrijel 509
Hofer Franz 89
Hojan Andrej 155
Hornby 492
Horstenau Glaise von 92
Hradetzky Franz 330
Hren Anton 54
Hren Ignacij 107, 240, 311
Hren Vilko 155
Hribar Spomenka 23
Hribernik Rudolf 110, 112, 115
Hubad Josip 95, 132
Huč Leopold 195

Ilc Andrej 440
Ilija Lojze 155
Ilovar Albert 158, 159, 449, 470
Ivanović Đoka 505
Ižanec Franc 494, 510, 519

Jagodnic Jože 107, 298, 305
Jakoš Jože 233
Jakše Tone 521
Jan Ivan 125
Jančigaj Franc 94
Janež Janez 509, 510
Janežič Samo 119
Janša Janez 519
Javornik Mirko 130, 222, 295, 317, 329, 375, 410
Jazbec Janko 410, 413
Jelenec Celestin 381, 457, 472
Jelič-Butič Fikreta 47
Jeločnik Nikolaj 247, 303, 340, 341, 410
Jerkič Branko 516
Jeruc Dimitrij 341
Jevđević Dobrosav 25, 462
Jevnikar Ivo 58
Jezeršek Janez 526
Jogan Savin 418, 507
Johnson William 492, 512
Jones William 48, 50, 109
Jordan Karel 50
Jorga Josip 26
Jovanović Arso 524
Jurkovič 393
Juvančič Ivo 15
Južina Franc 48

Kacin Anton 462, 475, 478, 479
Kadunc Franc 60, 64

Kahne Martin 510
Kajfež 143
Kalan Andrej 381
Kalan Vladimir 48,
Kalan Zdravko 50
Kaltenegger Roland 98
Kamptz 175
Kapičić Jovo 523
Karađorđević Peter II. 292–294, 301, 317, 328, 431, 438, 444, 446, 448, 458, 478, 496
Karapandžić Bor. M. 523
Kardelj Edvard 19, 24, 27, 33, 54, 71, 103, 104, 523, 526
Kasche Siegfried 89
Kaspar 179, 180, 316
Kavčič Stane 524
Kavčič-Keršič Marta 26, 27
Kazimirovič Vasa 420
Keightley Charles 487, 501–504, 506, 512
Kermavner Taras 480
Kesselring Albert 151
Kidrič Boris 19, 20, 23, 50, 54, 66, 103, 104, 430, 444, 524
Kidrič Zdenka 85, 139, 188, 189, 272
Kirk Alexander 515
Kladnik Tomaž 226
Klančar Jelo 189
Klavž Leopold 142
Klemenčič Slavo 21, 26, 321, 438, 442
Klepčec Matjaž 517
Knight Robert 509, 512
Kobal Miloš 43
Kocbek Edvard 32, 51, 68, 414, 524, 526
Kociper Stanko 90, 92, 99, 103, 111, 124, 131, 132, 137, 138, 141, 144, 152, 155, 160–163, 207, 209, 222, 240–243, 250, 252, 255–257, 259, 264–266, 268, 270, 273, 280, 284, 296, 300, 316, 325, 329, 332–338, 340, 343, 345–349, 351–353, 364, 371, 373, 375, 378, 384, 390, 391, 393–397, 405, 406, 407, 410, 411, 413, 414, 424, 434, 451, 467, 468, 470, 472–475, 480, 481, 490, 492, 493, 496, 498, 508, 509, 512
Kogej Pavel 470, 486, 518, 520
Kogej Vasja 516
Köhl Josef 173, 178, 179, 180
Kokalj Anton 127–131, 134–136, 139–143, 147, 165, 190, 207, 214, 239, 274, 286, 313, 314, 390, 391, 462–464
Kokalj Janez 516
Kokalj Kočevar Monika 518

- Kokelj Julij 181
 Kolarič Jakob 91
 Kolman Ludvik 64, 113, 114, 166, 510
 Končan Marijan 122
 Konstantinović Mihajlo 14
 Koprivica Danilo 47, 48
 Kordiš Karel 120
 Korošec Anton 25
 Korošec Ivan 25, 213, 517, 518
 Kos Janez 104, 137
 Kos Milko 93
 Kos Stane 25, 35, 38, 49, 51, 52, 55–58, 62, 63, 65, 67, 68, 71–73, 290, 298, 300, 301, 308, 317, 320, 323, 453, 474, 481, 484, 487, 498, 508
 Kosovinc Maks 159, 322, 323
 Kostić Boško 467
 Košnik Franjo 155
 Kovač Avgust 158
 Kovačič Anton 197
 Kovačič Jože 464
 Kozak Lado 524
 Kozina Vladimir 207, 489, 508
 Kožuh Ludvik 60
 Kranjc Jože 233, 261
 Kranjc Marko 385, 484, 490, 491
 Kranjc Milan 24, 32, 47
 Kranner Martin 485
 Krašovec Fani 198
 Kregar Janko 95, 128, 130, 132, 135, 136, 257, 380, 381, 386, 400
 Krek Miha 21, 32, 102, 106, 127, 294, 319, 320, 372, 374, 378, 379, 437–439, 442, 445–448, 451, 453, 458, 470, 471, 478, 482, 487, 499, 511, 513–515, 522
 Krek Slavko 141
 Kremžar France 54, 55, 233
 Kremžar France st. 478, 481
 Krener Franc 127, 136, 140, 142–144, 147–154, 156–162, 165, 169–173, 175, 177, 179, 186, 191, 200–202, 207, 209–211, 214, 215, 217, 218, 220–223, 225–230, 233–238, 241, 251, 253, 254, 258, 260–263, 268–270, 272–275, 277–280, 284, 286, 288–291, 294–302, 305, 306, 309, 310, 314, 315, 332–334, 336–338, 340–342, 348, 349, 356–359, 362–364, 366, 368, 380, 386, 391, 395, 408, 409, 413, 421, 435, 436, 443, 444, 447, 450, 453, 461, 464, 465, 470–472, 474–476, 478, 480, 481, 483–485, 487, 490–497, 508–510, 512
 Krese Franc 521
 Kristen Samo 503
 Krištof Franc 443
 Krištof Jovanka 31, 32
 Križ Arnold 155
 Križ Ladislav 155, 173, 174, 176–178, 359, 368, 451, 465, 470, 522
 Križaj Peter 161
 Križman Andrej 73, 111, 122–124, 127, 135, 362, 443
 Križnar Ivan 8, 166, 170, 172, 175, 176, 178, 180, 197, 284, 312, 396, 429, 483, 484, 524
 Krošel Jožko 456
 Krüger Walter 123
 Krušelj Željko 33
 Kržišnik Anton 68
 Kuhar Alojzij 16, 21, 320, 321, 398, 410, 438, 439, 440–444, 446, 447, 452
 Kuhar Josip 226, 450, 476, 481
 Kuhar Jurij 155, 333
 Kuhn 356, 362
 Kumše Angela 63
 Kunčič Mirko 137
 Kunstelj France 313
 Kunstelj Maks 53, 174, 179, 509, 516, 522, 523
 Kveder Dušan 422
 Lah Borivoj 63
 Lah Ladislav 153, 154
 Lambrassa Giuseppe 84
 Lapper Karl 133, 134, 309, 330, 331, 335, 338, 340
 Lavrič Marjan 239
 Lavrih Ivan 70, 391, 496
 Lavrin Janko 438
 Law Richard 514
 Lehman Friderik 154, 174, 177, 464, 486
 Leković Mišo 33
 Leljak Roman 517
 Lemnitzer Lyman 515
 Lenček Ignacij 161, 298, 300, 315, 322
 Lenšček Dušan 238, 366, 391
 Leskovar Florijan 161, 247
 Leskovar Ludvik 393
 Levstik Vinko 516
 Liesenberg 294
 Lindner 171, 174, 178, 180
 Lipovec Vinko 440, 447
 Lipušček Vinko 43
 Littlejohn David 350

- Ljotić Dimitrije 246, 264, 292, 462, 467, 471, 508, 530
 Ljotić Vlada 508
 Logar Adolf 524
 Logar Franc 520
 Loh Maks 96, 467, 471, 484
 Löhr Alexander von 151, 474, 476, 500
 Low Toby 503, 504, 505
 Lubrano Armando 87
 Lukman Josip 90
 Lužar Stanko 343
- Macmillan Harold 445, 499, 501–503, 515
 Maček Ivan 51, 54, 521, 523–525
 Maček Janko 485
 Maček Vladko 14
 Mačkovšek Janko 381, 433, 456
 Mahnič Joža 8
 Maiwald Richard 116–118, 120
 Majcen Stanko 90, 95, 303, 357
 Malovrh France 45, 56, 59–61, 73
 Marinčič Vincenc 159
 Marinšek Janko 508
 Markič Joža 168
 Marn Anton 195
 Marn Janez 195, 450, 453, 462, 483, 486
 Marn Rudolf 170, 172
 Marovič Vasilije 35, 46
 Martelanc Ivan 462, 464, 466
 Martens Fjodor Fjodorovič 416, 417
 Martinčič Vanja 168, 234, 275, 276
 Masek Dragutin 155, 303
 Masič Pavle 478
 Masnik Anton 67
 Matičič Anton 119, 266, 356
 Matovič Ivan 524
 Maunz 86
 Mavec Jakob 60, 61, 494
 Maver Stanislav 70
 McCreery Richard 502–505, 507
 McDowell Robert 445
 McGregor Malcolm 272
 Meglič Alojz 155
 Mehle Anton 509
 Mejač Vitko 122
 Melaher Jože 28, 463, 464, 475, 476, 479, 482, 485, 489, 508
 Meničanin Dušan 167, 177, 179–181, 221, 233, 234, 366
 Merkun Anton 200, 240, 393
 Meršol Valentin 490, 492, 512–514
- Mihailović Draža 17, 21, 23, 25, 28, 30–34, 38, 41, 43–47, 58, 61, 63, 79, 102, 136, 270, 280, 292, 301, 308, 319, 323, 373, 374, 399, 429, 438, 442, 444–451, 454, 456–459, 462, 466, 467, 470, 471, 475, 482, 528
 Mikeln Miloš 454
 Mikola Milko 517
 Mikuž Metod 8, 30, 51, 57, 67, 68, 116, 118, 126, 139, 198, 258, 296, 302, 313, 314, 319, 329, 390, 393, 404, 407, 408, 410–413, 453, 467, 468, 474, 481, 483, 484, 525
 Milač Metod M. 507
 Milatović Arso 448
 Milavec Ciril 311
 Miller Gérard 245
 Mitchell Ian 504, 511
 Mlakar Boris 13, 14, 19, 26, 27, 98, 102, 236, 238, 239, 241, 243, 314, 321, 390, 391, 411, 483, 523
 Mollo Andrew 272
 Morgan Charles 515
 Mrak Lovro 521
 Mrak Stanko 413
 Mršol Miroslav 510
 Müller Rudolf 89, 93, 94, 249, 340
 Murray Horatius 491, 508, 509, 511
 Mussolini Benito 83, 89, 94, 97, 98, 100, 499
- Nadj Kosta 505
 Nadrah Jožef 167
 Nagode Črtomir 23, 317, 319, 320, 453
 Natlačen Marko 16
 Nedić Milan 317
 Neulen Hans Werner 245, 299, 323, 327, 348, 350
 Neuschitzer 86, 87, 90
 Nicchiarelli Niccolo 87
 Nickel 234
 Nicolson Nigel 511
 Novak Avgust 107
 Novak Karel 17, 28, 30–35, 44–47, 52, 58, 59, 79, 105, 107, 135, 136, 270, 272, 280, 381, 449, 450
- Odar Alojzij 301
 Oertl 85, 86, 93, 94, 108, 134, 137, 207
 Oesterreicher Gerhard 97
 Opara Janez 197
 Orel Janez 137
 Orlič Slavko 206
 Osolnik Ivo 198

- Ott Ivan 518
Ovsov France 104, 111, 112, 272, 345
- Pace Marino 97
Pachneck Karl 97
Pahor Boris 439
Palčič Stanko 96, 303, 309, 310
Parac Matija 467
Paternost Ivan 56, 58, 61–63, 127, 128
Pavelić Ante 292
Pavlič Miroslav 433
Pavlič Rado 111, 113
Pavlin Jože 192
Pavlovčič Franc 155, 166, 170, 177, 178, 509
Pavlovčič Ivan 510
Pecinić Milorad 221
Pejanović Milovan 63, 471
Pelko Franc 157
Penca Josip 364
Penezić Slobodan 523
Perne Anton 51, 60
Pernišek Franc 513
Peršič Janez 301, 309, 314, 320, 322, 323, 327, 329
Pétain Philippe 245, 292
Petelin Stanko 48, 54, 56, 65
Peterlin Ernest 32, 34, 43–45, 56, 57, 59, 60, 62, 65, 72, 106, 122, 127, 136, 142, 143, 153–155, 158, 159, 161–163, 165, 168, 169, 173, 177, 181, 182, 185, 215, 216, 222–227, 258, 259, 290, 291, 296, 297, 301, 323, 328, 332–334, 338, 341, 345, 380, 386, 395, 449–451, 461, 465, 470, 522
Peterlin Jože 381
Petersdorff 142, 143, 148–150, 163, 207, 284, 362
Petranović Branko 448
Petrick Fritz 157
Petrovič Radivoj 233
Pevac Ignacij 197, 256
Pfeifer Josip 156
Picelj Zdenko 486
Pij XI. 22
Pij XII. 448, 478
Pilz Wilhelm 98
Pirc Josip 156
Pirih Milan 435
Pirih Milko 61, 462, 464
Pirih Miran 163, 340, 341
Pirjevec Dušan 24
Pirjevec Jože 19
- Pirkmajer Otmar 385
Pitamic Leonid 475
Planinc Milka 519
Plesničar Franc 114
Pleterski Janko 22, 420
Plut Jožef 307
Polda Tone 466
Polič Radko 49, 96
Polič Zoran 190, 521
Poljčan B. 272
Poole 321
Popović Vladimir 27
Poštovan Matej 222
Pozelnik Alojzij 519
Prešeren Anton 448
Prešeren Jože 498, 513
Pretnar Stojan 425
Prezelj Ivan 32, 447, 449, 451, 453, 456–459, 461, 462, 464–467, 473, 475, 476, 478–480, 482, 485, 492, 497
Primožič Irena 485
Pristolisch 137
Prunk Janko 19
Pucelj Ivan 107
Puš Ludovik 95, 257, 331, 332, 335, 340
- Quisling Vidkun 101, 107
- Raapke Wilhelm 85–89, 93, 111, 123
Radaković Stevo 134, 144, 221
Rainer Friedrich 84, 87–92, 94, 97–100, 107, 108, 111, 118, 122–124, 126, 127, 129, 132, 147, 152, 187, 188, 197, 202–205, 233, 238, 240, 248, 250, 252, 257, 260, 267, 281, 282, 284, 286–288, 293–297, 305, 313, 316, 325, 326, 330, 335, 340, 349–351, 354, 356–358, 362, 390, 393–395, 400, 474, 475, 480, 481
Rako Milan 501, 505
Ranković Aleksandar 523, 524
Ranković Božo 464, 475, 476, 484
Rant Pavle 452, 483, 485
Rausch Josef 420
Ravnihar Vladimir 16
Redžić Enver 350
Remec Bogumil 107, 473, 474
Remškar Ivan 343
Rendel George 514
Repe Božo 8, 436
Resek 137, 150, 284
Resman Ivan 174

- Ribbentrop Joachim von 88
 Rihberger Stane 520
 Robertson Brian 502–504
 Robotti Mario 26, 30, 85
 Rogalski Hans 316
 Rommel Erwin 86
 Rösener Erwin 84, 96, 99, 103, 106, 110, 111, 118–132, 134, 136, 142–144, 147–151, 156, 161–166, 168–173, 175, 179, 180, 187, 190, 194, 196–198, 200, 201, 205, 207, 209, 215, 218, 221, 223–225, 227, 233–236, 241, 247–253, 256–259, 261, 266–268, 271, 273, 274, 278, 282, 285–290, 292–309, 311, 314–316, 323, 325–328, 330, 334, 335, 337, 338, 340–342, 344–354, 356, 357, 361, 362, 364, 368, 375, 390–392, 394, 395, 397, 400, 420, 421, 467, 471, 473–476, 479–481, 483, 484, 522, 529
 Roter Zdenko 418
 Rozman Franc 521
 Rozman Peter 155
 Rozman Zvonko 311
 Rožman Gregorij 21, 30, 90, 91, 93, 107, 143, 207, 223, 257, 284, 286, 294–296, 298, 300, 304, 305, 315, 316, 320, 322, 327, 329, 411, 439, 440, 448, 469, 472, 474, 475, 478, 484, 492, 514, 522, 525
 Rupert 510
 Rupnik Evgen 132, 134, 138, 141, 143, 144, 155, 189, 190, 241
 Rupnik Lev 43, 63, 64, 84, 90–97, 99–101, 103, 106, 107, 110, 115, 119–121, 123, 124, 126–140, 142–145, 147, 148, 151–154, 158, 160, 163, 171, 174, 175, 184, 185, 187, 190–192, 196–200, 202, 203, 205, 207, 209–211, 213–216, 218, 219, 223, 224, 227–233, 235–269, 271, 272, 274, 278, 283–290, 293–300, 302–305, 307–310, 313, 315–317, 325, 326, 329–332, 334–338, 340, 343, 345, 347–355, 357–359, 362, 364, 366, 371–375, 377, 379–385, 389–400, 402, 403, 405–411, 413, 414, 422–424, 430, 435, 437, 439, 443, 448, 451, 452, 464, 466–468, 471–475, 479–482, 484, 487, 489, 490, 492, 522, 530
 Rupnik Vuk 29, 45, 50, 51, 115–121, 124, 125, 130, 143, 144, 149, 151, 159, 164, 167, 171, 178, 180–182, 184, 185, 191, 212, 215, 218, 233, 236, 239, 240, 267, 271, 274, 287, 300, 332, 345, 355, 356, 361–364, 377, 402, 404, 409, 429, 434, 453, 461, 464, 465, 471–473, 479, 483, 487, 492, 495, 496, 498, 508–510, 516
 Rus Janez 520
 Ruskin R. F. 448
 Rybář Miloš 440
 Saje Franček 25, 31, 32, 34, 46, 48, 49, 51, 52, 54–56, 58, 68, 73, 76, 103, 106–112, 114, 115, 122, 123, 194
 Saje Jože 54
 Sajovic Bogo 525
 Sargent Orme 452
 Savelli Emil 233
 Savinc Stojan 410
 Schachhuber Hermann 178
 Schimmelpfennig Max 224, 294
 Schluifer Rudolf 96, 103, 137
 Schmidt 103
 Schmitz 179, 180
 Schneider Karl 356
 Schumacher Erich 148–153, 158, 161–163, 165, 168, 169, 171, 173, 175, 176, 178–181, 202, 215, 222, 227, 273, 288, 313, 334, 358, 362, 363, 421
 Sedlak Stanko 410, 413
 Seeler Walter 484
 Selbach 181
 Selby-Bigge John 512
 Seliškar Tone 525
 Sirc Ljubo 215, 301, 308, 452, 453
 Sirnik Vladimir 155
 Skoberne Slavko 119, 120, 130
 Sladič Jože 483, 485
 Slak Florijan 213, 228, 280, 466
 Slapar Primož 272
 Smerdu Boris 340
 Smersu Rudolf 17, 207, 257, 443, 453, 462, 470
 Smodlaka Josip 446
 Snoj Franc 320, 321, 380, 438–444, 447, 453, 526
 Sodja Jože 122, 123, 127, 130, 222, 255, 260, 383, 384, 393, 449
 Spalatin Alessandro 97
 Spazzali Roberto 94
 Srakar Ivan 156
 Srebotnjak Vane 242
 Stalin Josif Visarionovič 19
 Stamenković Miroljub 166, 172, 174, 177, 178, 221, 225, 365, 464, 483, 485
 Stanovnik Justin 517

- Stante Jernej 432
 Stare Miloš 127, 295, 317, 372, 378, 379, 381, 384, 385, 453, 470
 Starzacher Karl 97
 Stefanović Mladen 292
 Sternen Matej 247
 Sterniša Marijan 68
 Stevenson Ralph 439, 441, 499, 500
 Stiplovšek Miroslav 116, 117, 120
 Strgar Milica 497, 510
 Strle Franci 56, 62, 63, 65, 70–72, 85, 272
 Studelka 178
 Stuhlpfarrer Karl 98
 Sünnderman Helmut 353
 Suvajdžić Dejan 29, 93, 110, 137, 138, 144, 189
 Svetina Anton 96
 Svetina Vladimir 85, 90, 104, 106–108, 139, 140, 142, 144, 188–190, 194, 207, 272, 361, 384
 Svetina Tone 452

 Šabić Miloš 181, 221, 483
 Šega Franc 510
 Šiljegović Boško 501
 Šivic Srečko 118, 485
 Škerbec Matija 107, 374, 400, 418, 424, 471, 472, 474
 Škerl France 23, 204
 Škof Rudolf 155, 225, 507
 Škrabec Stanko 57
 Škulj Jože 516
 Škulj Karel 63, 128, 197, 198, 200, 201, 239, 240, 295, 381–383, 389, 391, 393, 400
 Šmajd Albin 44, 57, 64, 107, 112, 123–132, 135, 136, 139–144, 182, 187, 189–191, 239, 241, 255, 257, 260, 272, 283–288, 361, 374, 378, 380–385, 387, 389–393, 397, 400, 410, 433, 442, 450, 453, 456–459, 461–464, 466, 469–472, 474, 475, 478–480, 482, 484, 513
 Šnajder Jakob 433
 Šnuderl Makso 67, 68, 321, 430, 432
 Šolar Jakob 456
 Špehar Franc 97
 Špelič France 70
 Šprah Otmar 509
 Šturm Lovro 20, 423
 Šturm Pavle 154, 507
 Šubašić Ivan 247, 321, 420, 427, 431, 437–439, 442, 445, 448

 Šuflaj Emanuel 205
 Šušteršič Mirko 404, 406, 407, 410
 Šušteršič Radko 108, 181
 Švajncer Janez J. 233
 Švegel Ivan 90
 Švent Rozina 512, 513

 Tahourdine 515
 Tatalović Radomir 467, 471, 475, 483, 484, 492
 Tito Josip Broz 19, 33, 103, 319, 344, 387, 420, 427, 428, 430, 431, 436–442, 445, 446, 448, 452, 454, 455, 458, 466, 468, 469, 492, 497–499, 502, 504, 513, 515, 523, 524
 Todorović Branislav 515
 Tolstoj Nikolaj 505–507, 513, 515
 Tomasevich Jozo 523
 Tomec Ernest 302
 Tomic Leopold 179, 181, 222, 223
 Tomšič Ivan 418, 424
 Tomšič Karol 206
 Tomšič Mira 201, 203, 204, 318
 Tonja Ivan 478
 Topalović Živko 448
 Trček France 227
 Trstenjak Anton 440
 Tršar Marijan 517
 Trtnik Marijan 207
 Truman Harry 478, 499
 Turnher Tone 516

 Ude Lojze 17, 32, 418, 419, 431
 Udovč Vincenc 157, 158, 487
 Urbanc Peter 418
 Urbančič Ljenko 140, 141, 277, 278, 340, 407, 410, 413

 Vadnjal Ivo 410
 Vasović Svetlana 525
 Vauhnik Vladimir 18, 32, 43, 44, 122, 136, 446, 449–453, 470
 Vazzaz Jelica 190
 Veber France 224
 Velebit Vladimir 439
 Velikonja Tine 512, 517, 521
 Venišnik Milan 516
 Verbic Pavle 104
 Verhouz Ingomar 330, 340
 Verney Gerald 511
 Vesel Albin 139
 Vidmar Josip 430

- Vidmar Milan 93
 Vilder Venčeslav 379
 Vir Miha Marijan 496
 Virnik Maks 486
 Vizjak Milko 126, 143, 151–154, 158, 159, 162, 163, 165, 166, 170, 183–185, 198, 201, 207, 209, 215, 217, 224, 226, 228, 233, 240–243, 248, 252, 253, 274, 289–291, 294, 296–298, 307, 313, 317, 322, 323, 333, 351, 357, 360, 364, 386, 395, 461, 464, 470, 475, 484, 509, 510, 512, 522
 Vlasov Andrej Andrejevič 233, 437
 Vodopivec Peter 13
 Vodopivec Vladimir 49
 Vodušek Starič Jera 19, 34, 456, 523, 525
 Vogrič Lojze 479
 Vogrič Rudi 49, 69, 96
 Vojska Jože 55
 Volovšek Drago 228
 Vovk Jože 320
 Vresnik Drago 516
 Vrhunec Marko 48, 71
 Vujičić 508
 Vurnik France 404

 Wagner Richard 309
 Wagner Rudolf 182, 314, 464
 Weble Dimitrij 50
 Weibl Adolf 393, 433
 Weis Steve 451
 Wheeler Mark 500
 Wiener Hans 107
 Wilmot Chester 33
 Wilson Maitland 448, 451
 Wishermann Elisabeth 101
 Wolbang Karel 119, 237

 Wolff Karl 98, 123, 124, 129, 271, 299, 359, 362
 Wolfs Franz 163, 299, 300, 336–338, 340, 341, 345–348, 351–353, 409
 Wolsegger Ferdinand 90, 93, 98

 Zagoršek Franc 171
 Zajec Marijan 456, 457, 469, 472, 474–476, 478, 480, 484
 Zalar Drago 448
 Zavadlav Zdenko 237, 516
 Zdešar Janez 158, 518
 Zinger Vladimir 519
 Zorec Franc 63, 158
 Zrimšek Anton 433
 Zupan 393
 Zupan Stanko 54, 107
 Zupanc Aleksander 51
 Zupančič Branko 489

 Žagar Albert 209
 Žagar France 519
 Žagar-Tomičević Fani 207
 Žavbi Avgust 311
 Žebot Ciril 17, 104, 130, 135, 294, 317, 320, 326, 523
 Žebot Franček 156
 Žekar Martin 167
 Željeznov Dušan 107
 Žerjal Stanko 239, 498, 510
 Žerovnik Jože 496
 Ževart Milan 8
 Žigon Ivan 526
 Žitnik Rudolf 47, 48, 478
 Župančič Oton 480
 Žuraj Franc 60

Boris Mlakar
SLOVENSKO DOMOBRANSTVO 1943–1945
Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje

Zunanja oprema
Marko Kočevar

Izdala
Slovenska matica v Ljubljani
2003

Za založbo
Joža Mahnič

Priprava za tisk
KR

Natisnila
Tiskarna biro m d. o. o. v Ljubljani

Izid knjige je podprlo
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Postojanke Slovenskega domobranstva

